

Anuvāṭ 1—Panchamachitau asiptakamam bira-	
jancha ishtakanamupadhanam	73—75
" Panchamachitau stomabhaganam	
ishtakanamupadhanam	75—76
" Panchamachitau panchānam nāka	
sīdam, panchānam chodanām	
svayamatrinuayah bikarnyasācha	
ishtakayah upadhanam	76—78
" Panchamachitau ebhandasamishṭa	
kānam upadhanam	78—79
" <i>Ashṭanam asyujamishṭakānam, bira-</i>	
<i>nam mīndīlesbtikanam, tīrinam</i>	
<i>bisvajyotīham ishtakanacha upa-</i>	
<i>dhanam</i>	79—80
" Panchānam brisbtīsaninam, ashtanam	
samyasinam ashtinam adityānam	
ishtakanam, panchānam ghritesh-	
takanam, panchānam yāodana-	
mishṭakanam upadhanam	80—82
" Panchanam bhuyaskritam, pancha-	
nam agnirupanam panchānam	
diabinodānam, shannam ayushyā	
nam ishtakānam agnibridīye	
ishtakayāb, sīptānam ritabyānan	
cha ishtakānam upadhanam	82—83
" Aśvamedhavidhanam	83—84

PRAPATHAKA 4

2 Anuvāṭ 13—Chitīrīnskarī	89—111
Anuvāṭ 14—Indratīnu jānotānu-nakshatreshṭa-	
kanam upadhanam	89—90
Ritabyeshṭakopadhanadī, sahasrabīta	
mautrena prokshanamcha	90—92
Satīrudīyahomā	92—93
<i>Agnyam āchamaṇaṁ bhakṣanam</i>	93—95

		Page
5	Anuvāka—Byāghāranam butyakarma suktā- bhyam ābūtiseha	95—9
6	" " Sabhūdadbhānāgnipranayne agnichāyan āngasya daśarchasya pancharchasya bā apratiratī asuktasya viniyogah	97—9
7	" Vahnusthāpanam	99—10
8	" Basordharahomavidhānam	102—10
9	" Dājaprasābiyahomavidhānam	104—10
10	" Vabhiyogamantraviniyogah, punas chitividbhānancha	106—10
11	" Kāmyachāyanānam bīhabyeshṭako pādhānasya cha vidhānam	108—10
12	" Astamedhiya bahishpabimānastotra- dau ṛkṣtomasāsmavīśhanāmabhi- dī ānam	110—

PRATĪTHAKAS 5—7

Agnichitah śishtāṅgaviśhayākam aupā-
nuvākyam uttaram kūrṇam

PRATĪTHAKA 5

1—24	Anuvakas—Aupānuvākyaḡata mantraviśeshād yuktib	117—
1	Anuvāka—Trihaviṛḍīkshaṇīyesi ṛikatthanam	117—
2	" Agnichāyanavidhib, tatpālakṣṭha- nam, ukhyaḡnidhāranīsyavidhiṛcha	127—1
3	" Uki āhomā puruṣaḡrshoḡ adhāna bā mabbhridīṣṭakopadhānavidhānāni	136—1
4	" Ketah ā gghomachūtiṣparśavidhānam	141—
5	" Hiranyeshṭakā-vajyamātrīnnesi ṭako- padhanavidhānam	148—1
6	" Ahnām rupabhidbeyanāmīṣṭ ṭakānā muktib, tāram lokampranīyū- chārthabādan	153—1

	<i>Pages</i>
A uvāka—Ekayupadividhayah	158—159
Gayatrasamād na upasthanādividi ih ātmeshtākopadhānavidhiśā	164—166
Pañc ayyahuti japa charupadī ana prokshanani	170—171
Shatsarpahuti shadmahābhomaṅga mokhavividhayah	175—177
—24 Anuvākas—Aśvamedī angī-pasūsanghabishayah	184—190
Anuvāka—Ekadaś nama prathamō banya pasūsanghabh	184
Dasini nama dvitīyo banyapaśu sanghabh	185
Tritīyo banyapaśusanghabh	186
Chaturtho	187
Panchamo	188
Shashti	189
Saptimo	190
Ashṭamo	191
Navamo	192
Daśamo	193
Ekadaśo	193
Prathamō gramyapaśusanghabh	194
Dv itīyo	195
Tr itīyo	196—197

PRARĀTHAKA 6

—23 Anuvākas—Aśvamedī e ruttaram kandam—1—10 Aśvamedī apasābahr—11—23	200—275
Anuvāka—Kumbheshtākabh mantranaribhā trayodaśa mantrāh	200—201
Kumbheshtākopadhāna charupadhanayor v dī h	208—209
Bhuteshtākāvisheka chayananga vāutrāyanī v dī h	215—217
Durbhastimbhe l omavidhanādī	223—224

5	Anuvāka—	Āgneyāśtīkīpālīdyabhiyudanga-habihpan- chālabidhanam	229—2
6	"	Kriśhnayinopānat-pratimochana bidhyādeh prāśamsa	233—2
7	"	Dikshākālabikālpah	240—2
8	"	Anvārobhādibidhyah	244—2
9	"	Asandyaudyāmokhadyupadhānādi prāśamso- padhānakartribidhyah	253—2
10	"	Agnechayana-prāśamsā	258—2
11	"	Asvamedhānganām aśṭadāsināmnam aśṭā- dāsinām prāśnām prathamah sanghātah			
12	"	" " " dvitiyah	"		
13	"	" " " tritiyah	"		
14	"	" " " chaturthah	"	205—	
15	"	" " " panchamah	"		
16	"	" " " ṣaṣṭhah	"	207—	
17	"	" " " saptamah	"	208—	
18	"	" " " aṣṭamah	"		
19	"	" " " navamah	"		
20	"	" " " daśamah	"		
21	"	" Pasūdyarūpāli dvandvinah prāśavah			
22	"	" Tritiyadiniprātarālabhyā ekadaśī prāśavah	
23	"	" Rituprāśavah	274—

PRATĪTAKA 7

1—26 Anuvākas—Āgnikandam—1—10

Asvamedhāngumitrāh—11—26 ... 277—

1	Anuvāka—	Gāyatrīyādīpanchamantram prāśuti-apra- śādīkam	277—
2	"	Rishabheśṭakopadhānādi	282—
3	"	Bajrasūchitrinīṣṭakopadhāna-bisudhārā- prāśmādi	201—
4	"	Adābhyadinam tīrtinām-āhutinam rāsh- tribhīṣamcheṣṭakānām vidhah	298—

nivaka—Punar	prindhanahomavisesha pancha	
	el itipriamsadi	305—306
"	Bratacharan hiranyeshtrakopadhana ruga	
	lutyagni prashamsadi . .	312—313
"	Dika akutyashutimantrah	319—320
"	Sayam chitimantrana kshetrabhimarsanam,	
	kurmopadhanadi cha	324—325
"	Agnigrahnam, chayanipriamsa, hiranyesh	
	trakabliha sarbatomukhasyagne rupadha	
	nam dika dikprotabhidhanamecha	329—330
"	Pasusirsi anam prasamsa visheshavidhanamecha	331—335
"	Avaraya dandshtradibhih angulih stegadinam	
	devatanam homarthah mantrah	337
"	hanva libliha angulih byadinam	
	devatanam homarthah mantrah	339
"	ajha libliha angulih kurmadinam	
	devatanam homarthah mantrah	341
"	kakshadibhih angulih yoktradinam	
	devatanam homarthah mantrah	342
"	jyghnamas adibhih angulih mitra	
	varunadinam devatanam hom	
	arthah mantrah	343
"	galabbagadibhih angulih indradinam	
	devatanam homarthah mantrah	344
"	rau li antradibhih angulih pushtadi	
	nam devatanam homarthah	
	mantrah	345
"	gribadibhih angulih oja dinam	
	devatanam homarthah mantrah	346
"	guhnyendriyadibhih angulih anandadi	
	nam devatanam homarthah	
	mantrah	347
"	mas adibhih angulih abaradinam	
	devatanam homarthah mantrah	348
"	dakshinayakshatvadibhih angulih	
	anyadinam devatanam ho	
	marthah mantrah .	349

- 22 Anuśākṛ—Aśvasya uttarapakṣatyādibhiḥ angaiḥ
vāshvadīnām devatānām hom-
ārtbāḥ mantrāḥ
- 23 „ „ anūbrigadibhiḥ angaiḥ pathjādi-
nām devatānām homārtbāḥ
mantrāḥ
- 24 „ Aśvam prati prārthanāmantrāḥ
- 25 „ Aśvānumantranāmantrāḥ
- 26 „ Aśvasyodakābhoghrāpanāmantrāḥ

तैत्तिरीयसंहिता-पञ्चमकाण्डस्य ।

सूचीपत्रम् ।

अग्निचयनब्राह्मणम् ।

प्रपाठकाः १—७ ।

प्रपाठकः १ ।

	पृष्ठे ।
-११ अनुवाक — उद्याग्निब्राह्मणम्	१-२५
अनुवाक ... वाविद्याहुति, अम्नादानश्च	१-२
” ... मृदाभ्रान्ति	३ ६
” ... मृत्खननम्, उदस्मुखत्वेन अश्वस्य निर्गमनम्, उदकसेचनश्च	६ ८
” ... मृत्खननं, पुष्करपर्णे मृदा सम्भरणं, कृष्या- जिने मृद स्यापनश्च	८ १०
” ... जलक्षेपणादिपूर्वकं यज्ञभूमौ मृदाहरणम्,	१०-१३
” ... उद्याग्निर्भायम्	१४-१५
” ... उद्यासंस्कार	१५-१७
” ... पशुशीघ्रसम्पादनादि	१७ १८
” ... दीक्षासंस्कार, उद्याप्रतापनादि च ...	२०-२१
” ... उद्याग्नौ समिदाधानादि	२२ २३
” ... एकादशाश्वस्य अग्निघात्या ऋच ...	२४ २५

प्रपाठकः १ ।

एछे

१२-

१—१२ अनुवाकाः—चित्युपक्रमब्राह्मणम्

१ अनुवाकः...आसन्ध्याम् उत्थामिस्थापनम्, वात्सप्रेण उप-

स्थानम्

१२-

२ " ... उत्थस्य अमेधयनप्रदेशं प्रति नयनम्

१३-

३ " ... गार्हपत्यामेधयनम्

१४-

४ " ... गार्हपत्यामौ उत्थामिसन्निवापः

१५-

५ " ... अभिघयनभूमेः कर्षणम्

१६-

६ " ... सिकतादिवापः

१७-

७ " ... पुष्करपर्णे रुक्माद्युपधानम्

१८-

८ " ... स्वयमाद्वस्येत्कोपधानम्

१९-

९ " ... उखाद्युपधानम्

२०-

१० " ... प्रथमचितौ अपस्याप्रागभ्युपधानमद्विष्टकोप-
धानम्

२१-

११ " ... सौवर्णसूचीभिः अश्वस्य अतिच्छेदेषु स्थानेषु
रेखाकरयमन्ता

२२-

१२ " ... अश्वस्य तच्छेदनमन्ता

२३-

प्रपाठकः २ ।

१—१२ अनुवाकाः—चितिघनुष्टयाश्वमेधविधानब्राह्मणम्

२४-

१ अनुवाकः...द्वितीयचितौ आश्विनौनाम्, ऋतव्यानाम्,
प्रागभ्युपधानम्, अपस्यानां, वयस्यानाञ्च द्रष्टृका-
नामुपधानम्

२५-

२ " ... तृतीयचितौ स्वयमाद्वस्येत्, पञ्चानां दि-
श्यानां, दशानां प्रागभ्युपधानम्, षड्विंशता दृष्ट-
सीनां, अष्टानां बाणखिल्यानाञ्च द्रष्टृकाना-
मुपधानम्

८४०।

॥ ... चतुर्थधितौ अष्टायास्तोमीयानाम् इष्टका-	
नामुपधानम्	६८-७०
॥ ... चतुर्थधितौ दृष्टीनां व्युष्टीनाञ्च इष्टकाना-	
मुपधानम्	७०-७३
॥ ... पञ्चमधितौ अक्षपद्मानां विरुणाञ्च इष्टकाना-	
मुपधानम्	७३-७५
॥ ... पञ्चमधितौ क्षौमभागानामिष्टकानामुपधा-	
नम्	७५-७६
॥ ... पञ्चमधितौ पद्मानां नाकसदां, पद्मानां घो-	
डानाम्, क्षयमादृखायाः विकर्ण्याञ्च इष्ट-	
कायाः उपधानम्	७६-७८
॥ ... पञ्चमधितौ कृन्दक्षामिष्टकानामुपधानम् ...	७८-७९
॥ ... अष्टानां समुज्जामिष्टकानां, तिसृणां मण्डले-	
ष्टकानां, तिसृणां विश्वज्योतिषामिष्टकाना-	
ञ्चोपधानम्... ..	७९-८०
॥ ... पद्मानां दृष्टिसनीनाम्, अष्टानां संयानीनाम्,	
अष्टानाम् आदित्यानामिष्टकानां, पद्मानां	
दृतेष्टकानां, पद्मानां यज्ञोदानामिष्टकानाञ्च	
उपधानम्	८०-८२
॥ ... पद्मानां भूयस्तुतां, पद्मानामग्निरूपाद्याम्,	
पद्मानां अविज्योदानां, यज्ञामायुष्याद्याम्	
इष्टकानाम्, अग्निहृदयेष्टकायाः, सप्तानाम्	
ऋतव्यानाञ्च इष्टकानामुपधानम् ...	८२-८३
॥ ... अश्वमेधविधानम्	८३-८४

१—१२ अनुवाकाः—चितिसंस्कारः	एके
१ अनुवाकः .. इन्द्रतनु-यज्ञतनु-नक्षत्रेष्टकानामुपधानम्			८६-१
२ ,, ... ऋतयेष्टकोपधानादि, साहस्रवता मन्त्रेण			८६-६
	प्रोक्षणश्च	...	६०-६
३ ,, ... ऋतुद्वितीयहोमः	६२-६
४ ,, ... अग्निपरिषेचनविकर्षणे	६४-६
५ ,, ... व्याघारणम्, वैश्वकर्म्मसूक्ताभ्यामाहुतिश्च			६५-६
६ ,, ... सभिदाधानाभिप्रणयने, अग्निचयनाहुतस्य			
	दशर्चस्य पञ्चर्चस्य वा अष्टप्रतिरघसूक्तस्य		
	विनियोग	...	६७-१
७ ,, ... वज्रिस्थापनम्	६६-१
८ ,, ... वसोर्धाराहोमविधानम्	१०२-१
९ ,, ... वाजप्रसवीयहोमविधानम्	१०४-१
१० ,, ... वज्रियोगमन्त्रविनियोगः, पुनश्चितिविधानश्च			१०६-१
११ ,, ... काम्यचयनानां विष्टयेष्टकोपधानस्य च वि-			
	धानम्	...	१०८-
१२ ,, ... पञ्चमेधीय-वह्निप्यवमानस्तोत्रादौ ऋक्सोम-			
	सामविशेषाणामभिधानम्	...	११०-

प्रपाठकाः ५—७ ।

अग्निचितेः शिष्टाहुविषयकम् औपानुवाक्यम्

उत्तरं काण्डम् ।

प्रपाठकः ५ ।

१—२४ अनुवाका — औपानुवाक्यगतमन्त्रविशेषाद्युक्तिः

११

अनुवाकः...	चिह्नविदोऽक्षणीयेष्टिकथनम्...	...	११७-११८
”	... अग्निधयनविधिः, तत्फलकथनम्, उत्थाग्नि- धारणस्य विधिश्च	१२७-१३०
”	... अखाहोम-पुरुषशौर्षोपधान-वामभृदिष्टको- पधानविधानानि	१३६-१३७
”	... रेत-सिग्धोम-चित्तिस्पर्शविधानम्	...	१४१-१४२
”	... द्विरण्येष्टका-स्वयमाह्वयेष्टकोपधानविधानम्	...	१४८-१४९
”	... अङ्गा-रूपाभिधेयानामिष्टकानामुक्तिः, तासां लोकंष्टयायाश्चार्थवादौ	१५३-१५४
”	... एकयूपादिविधयः	१५८-१५९
”	... गायत्रिसामादिना उपस्थानादिविधिः, आत्मे- ष्टकोपधानविधिश्च	१६४-१६६
”	... पञ्चान्याहुति-जप-चरूपधान-प्रोक्ष्यानि	...	१७०-१७१
”	... षट्सर्पाहुति-षड्महाहोमाभिर्भोक्षविधयः	...	१७५-१७७
-२४	अनुवाकः—अश्वमेधाङ्गपशुसङ्गविधयः	...	१८४-१८७
अनुवाकः...	एकादशिनी नाम प्रथमो वन्यपशुसङ्गः...	...	१८४
”	... दशिनी नाम द्वितीयो वन्यपशुसङ्गः	१८५
”	... तृतीयो वन्यपशुसङ्गः	१८६
”	... चतुर्थो वन्यपशुसङ्गः	१८७
”	... पञ्चमो वन्यपशुसङ्गः	१८८
”	... षष्ठो वन्यपशुसङ्गः	१८९
”	... सप्तमो वन्यपशुसङ्गः...	१९०
”	... अष्टमो वन्यपशुसङ्गः	१९१
”	... नवमो वन्यपशुसङ्गः	१९२
”	... दशमो वन्यपशुसङ्गः	१९३

अनुवाकः...	त्रिहविर्दोक्षणीयेष्टिकथनम्...	...	११७-११८
॥	... अग्निधनविधिः, तत्फलकथनम्, उखाभि- धारणस्य विधिश्च	१२०-१२०
॥	... उखाहोम-पुरुषशीर्षोपधान-वामभृदिष्टको- पधानविधानानि	१२६-१२७
॥	... देतःसिग्धोम-धितिस्यर्गविधानम्	...	१३१-१३२
॥	... द्विरष्टोष्टका-स्यमाष्टस्येष्टकोपधानविधानम्		१३८-१३८
॥	... अङ्गा-रूपाभिधेयानामिष्टकानामुक्तिः, तासां लोकंष्टयायाश्चार्घवादौ	१५२-१५३
॥	... एकयूपादिविधयः	१५८-१५८
॥	... गायत्रिसामादिना उपस्थानादिविधिः, आत्मे- ष्टकोपधानविधिश्च	१६३-१६६
॥	... पञ्चाज्याहुति-जप-चरूपधान-प्रोक्षयानि		१७०-१७१
॥	... षट्सर्पाहुति-षड्महाहोमाग्निमोक्षविधयः		१७५-१७७
२३	अनुवाकः—अश्वमेधाङ्गपशुसङ्घविषयाः	...	१८३-१८७
।	नुवाकः...एकादशिनो नाम प्रथमो वन्यपशुसङ्घः...		१८३
॥	... दशिनो नाम द्वितीयो वन्यपशुसङ्घः	...	१८५
॥	... तृतीयो वन्यपशुसङ्घः	१८६
॥	... चतुर्थो वन्यपशुसङ्घः	१८७
॥	... पञ्चमो वन्यपशुसङ्घः	१८८
॥	... षष्ठो वन्यपशुसङ्घः	१८८
४,	... सप्तमो वन्यपशुसङ्घः...	१८९
॥	... अष्टमो वन्यपशुसङ्घः	१८९
॥	... नवमो वन्यपशुसङ्घः	१८९
॥	... दशमो वन्यपशुसङ्घः	१८९

शुद्धिपत्रम् ।

अक्षर	शुद्ध	शृङ्गा	* पङ्क्ति ।
वक्ष्याम	वक्ष्याम	१	॥
समर्द्धयेति	समर्द्धयेति	२	८
अर्द्धयेति	अर्द्धयेति	३	१
रीयः	रिय	५	१४
जिघर्षामि	जिघर्षामि	७	३
जनिष्या	जनिष्या	१०	५
प्राणः	प्राणः	१०	१५
द्योषधीष्विषाह	द्योषधीष्विषाह	११	१४
नाहेलेषे	नाहेलेषे	१२	१
उपहजति	उपहजति	१४	३
धर्म	धर्म	१४	८
ययसि	ययसा	१६	२०
भवति	भवन्ति	१७	८
नैव	तेनैव	१८	५
यादित्येव	यादित्येव	१८	८
मौञ्ज	मौञ्ज	२१	११
ऊर्जवेन	ऊर्जवेन	२२	१०
समिद्धो	समिद्धो	२४	१
सुशिलो	सुशिलो	२४	१६
अग्ने	अग्ने	२५	१४
अग्ने	अग्ने	२७	१२
सुखा	सुखा	२७	१५
व्योतिसमान्	व्योतिषान्	२७	१६
अस्ये	अस्ये	२८	४
समवलीयन्त	समवलीयन्त	२८	२
समप्य	समप्य	३०	१३
एष	एषा	३२	१८
लोष्टान्त	लोष्टान्त	३३	१७

अशुद्ध	शुद्ध	शुद्धा	पदंतिः ।
लोयु ..	लोयु ...	४३ ...	१६
वपासि ...	वपासि ...	४६ ...	१७
सृष्ट्यै .	सृष्ट्यै ...	४८ ...	५
यदभिं ...	यदभिं ...	४८ ...	७
अयं । सर्पत् ।	यं । असर्पत् । ...	५१ ...	२
तङ्गेन ..	तङ्गेन ..	५२ ..	३
राण्या ..	मारण्या ..	५२ ..	१८
प्रतीचि ..	प्रतीची ..	५३ ..	१
नुष्टम् ..	नुष्टम् ..	५६ ..	१
हरीयी ..	हरियी ..	५६ ..	६
नमो वृत्तिं ..	नमोवृत्तिं ..	५६ ..	१२
वायो ..	वायो ..	६१ ..	२
दक्षिणतो ..	दक्षिणतो ..	६८ ..	१५
दक्षिणतो ..	दक्षिणतो ..	६८ ..	१८
शिंश ..	शिंश ..	७० ..	२
ऽर्द्धा .	ऽर्द्धा ..	७१ ..	१४
मीधुनी ..	मिधुनी ..	७५ ..	१५
अमुस्मिन् ..	अमुस्मिन् ..	७७ ..	२
एनाम् .	एनाम् ..	७८ ..	४
हरत्य ..	हरत्य ..	८१ ..	४
परिव ..	परिव ..	८२ ..	८
अतू ..	अतू ..	८३ ...	अथर्व
दध्यात् ..	दधत् ..	८३ ..	१२
लोके ..	लोके ..	८२ ..	२
धर्मं ..	धर्मं ..	८३ ..	१
शमपति ..	शमपति ..	८४ ..	१४
पावका ..	पावका ..	८५ ..	१
यदभिं ..	यदभिं ..	८५ ..	२
ऊताद् ..	ऊताद् ..	८६ ..	६

॥०॥ श्रीगणेशाय नम ॥०॥

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ओम् ।

सावित्राणि जुहोति प्रसूत्यै चतुर्गृहीतेन जुहोति
चतुष्पादः पशवः पशून्नेवावरुन्धे चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव
प्रति तिष्ठति छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन् न वो
भागानि हव्यं वह्नाम इति तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्
पुरोऽनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वपट्काराय यच्चतु-
र्गृहीतं जुहोति छन्दांस्येव तत् प्रीणाति तान्यस्य
प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति यं कामयेत ॥ १ ॥

पापीयान्त्स्यादित्येकैकं तस्य जुहुयादाहुतीभिरे-
वैनमर्पं गृह्णाति पापीयान् भवन्ति यं कामयेत वसीया-
न्त्स्यादिति सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य जुहुयादाहुत्यैवैनमभि-
क्रमयति वसीयान् भवत्यर्थो यज्ञस्यैवैपाभिकान्तिरेति

वै एष यज्ञमुखादृध्याः योऽग्नेर्देवताया एत्यष्टावेतानि
सावित्राणि भवन्ति अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रः ॥ २ ॥

अग्निस्तेनैव यज्ञमुखादृध्याः अग्नेर्देवतायै नैत्यष्टौ
सावित्राणि भवन्ति आहुतिर्नवमी चिद्वत्मेव यज्ञमुखे
वि यातयति यदि कामयेत् छन्दांसि यज्ञयज्ञसेनार्प-
येयमित्यृचमन्त्रमां कुर्याच्छन्दांस्येव यज्ञयज्ञसेनार्प-
यति यदि कामयेत् यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति
यजुरन्तमं कुर्याद्यजमानमेव यज्ञयज्ञसेनार्पयत्यृचा
स्तोमः समर्द्धयेति ॥ ३ ॥

आह सप्तद्वौ चतुर्भिरग्निमा दत्ते चत्वारि छन्दांसि
छन्दाभिरेव देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसृत्यै
अग्निर्देवेभ्यो निलायत् स वेणुं प्राविशत् स एतामूति-
मनु समचरद् यदेणोः सुपिरः सुपिराऽग्निर्भवति स-
योनित्वाय स यज्ञयज्ञावसत् तत्कृष्णमभवत् कल्माषी
भवति रूपसप्तद्वौ उभयतः शूभवतीतश्च, अमुतश्चार्क-
स्यावरुध्यै व्याममात्री भवत्येतावद्द्वै पुरुषे वीर्यं वीर्य-
समिताऽपरिमिता भवत्यपरिमितस्यावरुध्यै यो वन-
स्पतीनां फलग्रहिः स एषां वीर्यावान् फलग्रहिर्वेणु-
र्वेणुवी भवति वीर्यस्यावरुध्यै* ॥ ४ ॥

* यस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डे प्रथमप्रपाठके प्रथमानुवाकनाथे द्रष्टव्यम् ।

कामयेत । गायत्रः । अर्द्धयेति । च । सप्तविंशतिश्च ॥
॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥ * ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमघं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥
चतुर्थकाण्डे चित्तर्यमन्त्राः सर्वत्र वर्णिताः ।
ब्राह्मणं पञ्चमे काण्डे, तत्र सप्त प्रपाठकाः ॥
मन्त्रव्याख्या चतुर्थादौ, शिष्टमौपानुवाक्यम् ।
एकादशानुवाका म्युराद्येऽर्थास्वेवमीरिताः ॥
सावित्राज्जतिरभ्रेष्व स्त्रीकारः प्रथमे भवेत् ।
द्वितीये मृत्खनं गच्छन्नश्वेनाक्रामयेद्भुवम् ॥
तृतीये तृत्कमय्याश्वं* भूसंस्कारो जलादिभिः ।
चतुर्थे तु मृदं खाला समरेचर्मपत्रयोः ॥
पञ्चमे मश्रुतामेतां यज्ञभूमौ समाहरेत् ।
षष्ठे तृषां निर्मिमीत, सप्तमे संस्करोति ताम् ॥
अष्टमे पशवो वज्रेरुत्थस्य नवमे जनिः ।

* 'मृत्कमय्याश्वम्' इति सार्वत्रिक पाठो न सम्प्रशिव प्रतिभाति ।

उत्थं दधीत दशमे, स्यादन्यद्वाश्वमेधिकः* ॥

अथेतुमनुवाकोऽच प्रोक्तः, उत्कथ्यतां ततः ।

‘समिद्धः’ इत्येवमाद्या अश्वस्याप्रिय ईरिताः ॥

आप्रियः स्युः प्रयाजानां धाज्या एकादशाच ताः ।

अश्वमेधाख्यकाण्डे ताः विनियुक्ता स्फुटं श्रुतम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छप्पायशुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

व्यूहं वा एतद्यज्ञस्य यदयजुष्कोणं क्रियते इमाम-
गृभ्णन् रश्नामृतस्येत्यश्वमभिधानीमादत्ते यजुष्कृत्यै
यज्ञस्य समृद्धौ प्रतूर्तं वाजिन्ना द्रवेत्यश्वमभि दधाति
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे युञ्जाद्याः रासभं
युवमिति गदुभमसत्येव गर्दभं प्रति प्रापयति तस्माद-
श्वाङ्गर्दभो सत्तरो योगेयोगे त्वस्तरमित्याह ॥ १ ॥

योगेयोग एवैनं युक्ते वाजेवाजे हवामह इत्याहान्नं
वै वाजोऽन्नमेवाव रुन्धे सखाय इन्द्रमृतय इत्याहेन्द्रिय-
मेवाव रुन्धेऽग्निर्देवेभ्यो निलायत तं प्रजापतिरन्विन्दत
प्राजापत्योऽथोऽथैनं सम्भरत्यनुवित्यै पापवस्यसं वा
एतत् क्रियते यज्ज्ञेयसा च पापीयसा च समानं कर्म
कुर्वन्ति पापीयान् ॥ २ ॥

ह्यश्वान्नर्दभोऽश्वं पूर्वं नयन्ति पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै
 तस्माच्छ्रेयाःसं पापीयान् पश्चादन्वेति बहुवै भवतो
 भ्रातृव्यो भवतीव खलु वा एष योऽग्निं चिनुते वज्रश्वः
 प्रतूर्वन्नेह्यवक्रामन्नशस्तीरित्याह वज्रैरेव पाप्मानं
 भ्रातृव्यमव क्रामति रुद्रस्य गार्णपत्यादित्याह रौद्रा वै
 पशवो रुद्रादेव ॥ ३ ॥

पशून्निर्याच्यात्मने कर्म कुरुते पष्णा सयुजा सहे-
 त्याह पूषा वा अध्वनाःसन्नेता समर्थ्यै पुरीषायतनो
 वा एष यदग्निरङ्गिरसो वा एतमग्रे देवतानां सम-
 भरन् पृथिव्याः सधस्यादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेही-
 त्याह सायतनमेवैनं देवताभिः सम्भरत्यग्निं पुरीष्य-
 मङ्गिरस्वदच्छेम् इत्याह येन ॥ ४ ॥

सृजच्छते वाजमेवास्य वृक्षे प्रजापतये प्रति-
 प्रोच्याग्निः सम्भृत्य इत्याहुरीयं वै प्रजापतिस्तस्या
 एतच्छेत्तुं यद्वल्मीकोऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्याम्
 इति वल्मीकवपामुप तिष्ठते साक्षादेव प्रजापतये प्रति-
 प्रोच्याग्निः सम्भरत्यग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वराम् इत्याह
 येन सृजच्छते वाजमेवास्य वृक्षेऽन्वग्निरुपसामग्रं ॥

॥ ५ ॥

अखदित्याहानुखात्या आगत्य वाज्यध्वन आब्रम्य

वाजिन् पृथिवीमित्याहेच्छत्येवैनं पूर्वेया विन्दत्युत्तरया
 दाभ्यामाक्रमयति प्रतिष्ठित्या अनुरूपाभ्यां तस्मादनुरूपाः
 पशवः प्रजायन्ते द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सुधस्थ-
 मीत्याह एभ्यो वा एतं लोकेभ्यः प्रजापतिः समैरयत्
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे वज्री वै, एष यदश्वो
 दुद्भिरन्यतोदङ्गो भूयास्सोमभिरुभयादङ्गो यं द्विष्या-
 त्तमधस्पदं ध्यायेदजैर्णैवैनं स्तृणुते* ॥ ६ ॥

आह । पापीयान् । रुद्रादेव । येन । अग्रं । वज्री
 वै । सप्तदश च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

उत्क्रामेदक्रमीदिति दाभ्यामुत्क्रमयति प्रतिष्ठित्या
 अनुरूपाभ्यां तस्मादनुरूपाः पशवः प्रजायन्तेऽप्युप
 सृजति यत्र वा आप उपगच्छन्ति तदोषधयः प्रति-
 तिष्ठन्त्योषधीः प्रतितिष्ठन्तीः पशवोऽनु प्रति तिष्ठन्ति
 पशून् यजो यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजास्तस्मादप्युप
 उप सृजति प्रतिष्ठित्यै यदध्वर्युरनमावाहुतिं जुहु-
 यादन्धोऽध्वर्युः ॥ १ ॥

* अथ याख्यानं चतुर्थकाण्ड-प्रथमप्रपाठके द्वितीयानुवाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

स्याद्रक्षांसि यज्ञः हन्युर्हिरण्यमुपास्य जुहोत्यग्नि-
 वत्येव जुहोति नान्धोऽध्वर्युर्भवति न यज्ञः रक्षांसि
 घ्नन्ति जिघम्यग्निं मनसा घृतेनेत्याहु मनसा हि पुरुषो
 यज्ञमभिगच्छति प्रतिक्ष्यन्तं भुवनानि विश्वेत्याहु
 सर्वः ह्येय प्रत्यङ्क्षेति पृथुं तिरश्चा वयसा वृहन्तमि-
 त्याहान्यो ह्येय जातो महान् ॥ २ ॥

भवति व्यचिष्टमन्नः रभसं विदानमित्याहानमे-
 वास्मै स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेद आ त्वा
 जिघमि वचसा घृतेनेत्याहु तस्माद्यत् पुरुषो मनसाभि-
 गच्छति तद्वाचा वदत्यरक्षसेत्याहु रक्षसामपहत्यै
 मर्यश्रीः स्पृहयद्गर्णा अग्निरित्याहापचितिमेवास्मिन्
 दधात्यपचितिमान् भवति य एवं ॥ ३ ॥

वेदु मनसा तु वै तामामुमर्हति यामध्वर्युरनुग्रा-
 वाहुतिं जुहोति मनस्वतीभ्यां जुहोत्याहुत्योराग्नौ द्वाभ्यां
 प्रतिष्ठित्यै यज्ञमुखेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षां-
 सि जिघांसन्त्येतर्हि खलु वा एतद्यज्ञमुखं यद्वैनदा-
 हुतिरश्रुते परि लिखति रक्षसामपहत्यै तिसृभिः परि
 लिखति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्माद्रक्षांस्यप-
 हन्ति ॥ ४ ॥

गायत्रिया परि^१ लिखति तेजो वै गायत्री तेजसैवैनं
परि^१ गृह्णाति त्रिष्टुभा परि^१ लिखतीन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रि-
येणैवैनं परि^१ गृह्णात्यनुष्टुभा परि^१ लिखत्यनुष्टुप् सर्वाणि
छन्दांसि परिभूः पर्याप्तै मध्यतोऽनुष्टुभा वाग्वा
अनुष्टुप् तस्मान्मध्यतो वाचा वदामो गायत्रिया
प्रथमया परि^१ लिखत्यथानुष्टुभाय त्रिष्टुभा तेजो वै
गायत्री, यज्ञोऽनुष्टुगिन्द्रियं त्रिष्टुप् तेजसा चैवेन्द्रियेण
वोभयतो यज्ञं परि^१ गृह्णाति* ॥ ५ ॥

अन्धोऽध्वर्युः । महान् । भवति य एवं । इति ।
त्रिष्टुभा तेजो वै गायत्री । त्रयोदश च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥०॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसूव इति^१ खनति प्रसूत्या अथो
धूममेवैतेन^१ जनयति ज्योतिष्यन्तं त्वाम्रे सुप्रतीकमि-
त्याह ज्योतिरेवैतेन^१ जनयति सोऽग्निर्जातः प्रजाः
शुचापैयत् तं देवा अर्धर्चेनाशमयन् शिवं प्रजाभ्यो
ऽहिंसन्तमित्याह प्रजाभ्य एवैनं^१ शमयति द्वाभ्यां
खनति प्रतिष्ठित्या अथां पृष्ठमसीति पुष्करपर्णमा ॥१॥

हरत्यपां वै एतत् पृष्ठं यत् पुष्करपर्णैः रूपेणैवैन-
नत् आ हरति पुष्करपर्णेन सम्भरति योनिर्वा अग्नेः
पुष्करपर्णैः सयोनमेवाग्निः सम्भरति कृष्णाजिनेन
सम्भरति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञेनैव यज्ञः सम्भरति
यद् ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेद् ग्राम्यान् पशून्
शुचार्पयेत् कृष्णाजिनेन सम्भरत्यारण्यानेव पशून् ॥२॥

शुचार्पयति तस्मात् समावत् पशूनां प्रजायमानाना-
मारण्याः पशवः कनीयाः सः शुचा हृता सौमतः
सम्भरत्यतो ह्यस्य मेध्यं कृष्णाजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च
सः स्तृणति इयं वै कृष्णाजिनमसौ पुष्करपर्णमाभ्या-
मेवैनमुभयतः परि गृह्णात्यग्निर्देवेभ्यो निलायत तम-
युर्वान्वपश्यदयर्वा त्वा प्रथमो निरमन्यदग्ने इति ॥३॥

आहु य एवैनमुन्वपश्यत् तेनैवैनः सम्भरति त्वा-
मग्ने पुष्करादधि इत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितम-
विन्दुत्तमु त्वा दध्यङ्गपिरित्याह दध्यङ् वा आयवण-
स्तेजस्व्यासीत् तेज एवास्मिन् दधाति तमु त्वा पाथ्यो
वृषेत्याह पूर्वमेवादितमुत्तरेणाभि गृणति ॥ ४ ॥

चतसृभिः सम्भरति चत्वारि छन्दाः सन्ति छन्दाभिरेव
गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य गायत्री हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुग्भी-
राजन्यस्य चैष्टुभो हि राजन्यो यं कामयेत् वसीया-

नस्यादित्युभयोभिस्तस्य सम्भरेत् तेजश्चैवासौ इन्द्रियं
 च समीचीं दधात्यष्टाभिः सम्भरत्यष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्रौऽग्निर्यावानेवाग्निस्तः सम्भरति सीदं होतरिति,
 आह देवता एवासौ सः सादयति नि होतेति
 मनुष्यान्तः सीदुस्वेति वयोऽसि जनिष्या हि जेन्यो
 अग्रे अहामित्याह देवमनुष्यानेवासौ सः सन्नान् प्र
 जनयति ॥ ५ ॥

आ । एव पशून् । इति । शृणाति । होतरिति ।
 सूक्तविंशतिय ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

क्रूरमिव वै अस्याः एतत् करोति यत् खनत्यप उप-
 स्तज्जुत्पापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्यै शुचः शमयति
 सन्ते वायुर्मातरिष्वो दधात्वित्याह प्राणो वै वायुः
 प्राणेनैवास्यै प्राणः सन्दधाति सन्ते वायुरित्याह
 तस्माद्वायुप्रच्युता दिवो दृष्टिरीन् तस्मै च देवि वप-
 डस्तु ॥ १ ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थं आख्येयप्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयानुवाक
 भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

तुभ्यमित्याह पञ्चा ऋतव ऋतुष्वेव वृष्टिं दधाति
तस्मात् सर्वान् ऋतून् वर्पति यद्दपट्कुर्याद् यातयामा
अस्य वपट्कारः स्याद्यन्न वपट्कुर्याद् रक्षांसि यज्ञः
हन्युर्वडिध्याह परोक्षमेव वपट्करोति नास्य यातयामा
वपट्कारो भवन्ति न यज्ञः रक्षांसि घ्नन्ति सुजातो
ज्योतिषा सहेत्यनुष्टुभा उप नह्यत्यनुष्टुप् ॥ २ ॥

सर्वाणि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया
तनूः प्रिययैवैनं तनुवा परि दधाति वेदुको वासो
भवन्ति य एवं वेद वारुणो वै अग्निरुपनह्य उदु तिष्ठ
स्वध्वर ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये इति सावित्रीभ्यामुत्तिष्ठति
सवितृप्रसूत एवास्योर्ध्वां वरुणमेनिमुत्सृजति द्वाभ्यां
प्रतिष्ठित्यै स जातो गर्भो असि ॥ ३ ॥

रोदस्योरित्याह इमे वै रोदसी तयोरप गर्भो यत्
अग्निस्तस्मादेवमाह अग्ने चारुर्विभृत ओषधिधित्याह
यदा ह्येतं वि भरन्ति अयं चारुतरो भवन्ति प्र
मातृभ्यो अधि कनिक्कदङ्गा इत्याह औषधयो वा अस्य
मातरस्ताभ्य एवैनं प्र च्यावयति स्थिरो भव वीङ्गङ्ग
इति गर्दभ आ सादयति ॥ ४ ॥

सन्नह्यत्येवैनमेतया स्थिरे गर्दभेन सं भरति तस्मात्
गर्दभः पशूनां भारभारितमे गर्दभेन सं भरति तस्मा-

हृद्भोऽर्घ्यनाहेलेशेऽत्यन्यान् पशून् मेद्यत्यन्त्रः५ ह्येने-
नार्कः५ स० भरन्ति गर्दभेन० सं भरति तस्माद् गर्दभो
द्विरेताः सन् कनिष्ठं पशूनां प्रजायतेऽग्निर्ह्यस्य योनिं
निर्दहति प्रजासु वै एष एतर्ह्यारूढः ॥ ५ ॥

स ईश्वरः प्रजाः शुचा प्रदहः शिवो भव प्रजाभ्य
इत्याह प्रजाभ्य एवैनः५ शमयति मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिर
इत्याह मानुष्यो हि प्रजाः मा द्यावापृथिवी अभि
शूशुचो मा अन्तरिक्षः५ मा वनस्पतीनित्याह एभ्य
एवैनं लोकेभ्यः शमयति प्रेतु वाजी कनिष्ठदित्याह
वाजी ह्येष नानदुद्रासभुः पत्वेति ॥ ६ ॥

आह रासभ इति ह्येतमृषयोऽवदन् भरन्नग्निं
पूरीष्यमित्याह अग्निः५ ह्येष भरति मा पादि आयुषः
पुरेत्याह आयुरेवास्मिन् दधाति तस्मान्नर्दभः सर्वमायु-
रेति तस्मान्नर्दभे पुरा आयुषः प्रमीते विभ्यति ह्यग्निं
ह्येषं भरन्तित्याह ह्येष ह्येष ह्यग्निरूपां गर्भे ॥
॥ ७ ॥

समुद्रियमित्याह अपाः५ ह्येष गर्भो यदग्निरग्न आ
याहि वीतये इति वै इमौ लोकौ वि एतामग्ना आ याहि
वीतये इति यदाहानयोर्लोकयोर्वीत्यै प्रच्युतो वै एष
आयतनात् अगतः प्रतिष्ठाः५ स एतर्हि अध्वर्युश्च यज-

मानञ्च ध्यायति कृतं सत्यमित्याहु इयं वा कृतमसौ ॥
॥ ८ ॥

सत्यमनयोरेवैनं प्रतिंष्टापयति नार्तिमार्च्छत्यध्वर्यु-
र्न यजमानो वरुणो वै एष यजमानमभ्येति यदग्नि-
रुपनङ्ग आपधयः प्रतिं गृह्णीताग्निमेतमित्याहु शान्त्यै
व्यस्यन् विश्वा अमतीररातीरित्याहु रक्षसामपहत्यै
निपीदन् नो अपं दुर्मतिः हनदित्याहु प्रतिष्ठित्यै
आपधयः प्रति मोदध्वं ॥ ९ ॥

एनमित्याहौपधयो वै अग्नेर्भागधेयं ताभिरेवैनः
समर्हयति पुष्पावतीः सुपिप्पला इत्याहु तस्मादौपधयः
फलं गृह्णन्त्ययं वो गर्भं कृत्वियः प्रत्नः सुधस्यमासदु-
दित्याहु याभ्य एवैनं प्र च्यावयति तास्वेवैनं प्रति
ष्टापयति द्वाभ्यामुपावहरति प्रतिष्ठित्यै* ॥ १० ॥

अस्तु । अनुष्टुप् । असि । सादयति । आरूढः ।
पत्वेति । गर्भम् । असौ । मोदध्वम् । द्विचत्वारिंशच्च ॥
॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

* चत्वार्यनुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डोऽथ प्रथमप्रपाठकस्य चतुर्थानुवाक-
भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

वारुणो वै अग्निरुपनद्धो वि पाजसा इति वि
 सः सयति सवितृप्रसूत एवास्य विपूचीं वरुणमेनिं वि
 सृजति अप उपसृजति आपो वै शान्ताः शान्ताभिरे-
 वास्य शुचं शमयति तिसृभिरुपसृजति चिह्नै अग्नि-
 र्यावानेव अग्निस्तस्य शुचं शमयति मित्रः सः सृज्य
 पृथिवीमित्याह मित्रो वै शिवो देवानां तेनैव ॥ १ ॥

एनः सः सृजति शान्त्यै यद् ग्राम्याणां पाचाणां
 कपालैः सः सृजेद् ग्राम्याणि पाचाणि शुचाप्येद् अर्भ-
 कपालैः सः सृजत्येतानि वै अनुपजीवनीयानि तान्येव
 शुचाप्यति शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै अथो शुन्वा-
 याजलोमैः सः सृजत्येषा वै अग्नेः प्रिया तनूर्यदुजा
 प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजत्यथो तेजसा कृष्णाजिनस्य
 लोमभिः सं ॥ २ ॥

सृजति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञेनैव यज्ञः सः
 सृजति रुद्राः सम्भृत्य पृथिवीमित्याहैता वै एतं
 देवता अग्ने समभरन् ताभिरेवैनः सम्भरति मुखस्य
 शिरोऽसीत्याह यज्ञो वै मुखस्तस्य एतच्छिरो यदुखा
 तस्मादेवमाह यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह यज्ञस्य ह्येते ॥ ३ ॥

पदे अथो प्रतिष्ठित्यै प्र अन्याभिर्यच्छति अनु अन्यै-
 मन्त्रयते मिथुनत्वाय व्युद्धिं करोति चयं दुमे लोका एषां

लोकानामास्यै छन्दोभिः करोति वीर्यं वै छन्दांसि
 वीर्यैश्वैनां करोति यजुषा विलं करोति व्यावृत्यै
 इयतीं करोति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितां दि-
 स्तनां कसेति द्यावापृथिव्योर्दोहाय चतुस्तनां करोति
 पशूनां दोहाय अष्टास्तनां करोति छन्दसां दोहाय
 नवाश्रिम् अभिचरतः, कुर्यात् चिह्नमेव वज्रं सम्भृत्य
 भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्यै कृत्वाय सा महीम् उखा-
 मिति नि दधाति देवतास्वैनां प्रति षापयति* ॥
 ॥ ४ ॥

* तेनैव । लोमभिः सं । एते । अभिचरतः । एक-
 विंशतिश्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 षष्ठोऽनुवाकः ॥०॥

सुप्तभिर्धूपयति सुप्त वै शीर्षेण्याः प्राणाः शिर एतद्
 यज्ञस्य यदुखा शीर्षन्नेव यज्ञस्य प्राणान् दधाति तस्मात्
 सुप्त शीर्षन् प्राणा अश्वशक्नेन धूपयति प्राजापत्यो वै

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डीयप्रथमप्रपाठकस्य षष्ठ्यानुवाक-
 भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

अथः सयोनित्वाय अदितिस्त्वेत्याह इयं वै अदिति-
रदित्या एव अदित्यां खनत्यस्याः अक्रूरङ्गाराय न हि
स्वः स्वः हिनस्ति देवानां त्वा पत्नीरित्याह देवानाम् ॥
॥ १ ॥

वै एतां पत्नयोऽग्नेऽकुर्वन्ताभिरेवैनां दधाति धिपणा-
त्त्वा इत्याह विद्या वै धिपणा विद्याभिरेवैनामभीन्धे
मास्त्वेत्याह छन्दांसि वै मास्छन्दोभिरेवैनां अपयति
वरुचयस्त्वेत्याह होत्राः वै वरुचयो होत्राभिरेवैनां
पचति जनयत्त्वा इत्याह देवानां वै पत्नीः ॥ २ ॥

जनयस्ताभिरेवैनां पचति पृङ्भिः पचति पङ्गवै
कृतव कृतुभिरेवैनां पचति द्विः पचन्वित्याह तस्मात्
द्विः संवत्सरस्य सस्य पच्यते वारुण्युखा अभीक्षा मैत्रिया
उपैति शान्त्यै देवत्वा सविता उदपत्त्वित्याह सवितृ-
प्रसूत एवैनां ब्रह्मणा देवताभिरुदपति अपचमाना
पृथिवि आशा दिश आ पृण ॥ ३ ॥

इत्याह तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु वि भाति उत्तिष्ठ
वृहती भवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै
असूर्यं पाचमनाच्छृणुमा च्छृणुति देवचा अकः अज-
क्षीरेण आ च्छृणुति परमं वै एतत् पयो यदजक्षीरं
परमेणैवैनां पयसि आ च्छृणुति यजुषा व्यावृत्यै

छन्दोभि॒रा च्छृ॑णत्ति॒ छन्दो॑भिर्वै॒ ए॒षा, कि॑यते॒ छन्दो॑-
भिरे॒व छन्दा॑ऽसि आ च्छृ॑णत्ति* ॥ ४ ॥

आह॒ दे॒वानां॑ । वै पत्नीः । पृ॒ण । ए॒षा । षट् च॑ ॥
॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥०॥

एक॑वि॒ःशत्या॑ मा॒पैः पु॒रुष॑शी॒र्षम॑च्छैति॒ अमे॑ध्या वै
मा॒या अमे॑ध्यं पु॒रुष॑शी॒र्षम॑मे॒ध्यैरे॒वास्य॑ अमे॒ध्यं नि॒रव॑दाय
मे॒ध्यं कृ॒त्वा आ ह॑रति॒ एक॑वि॒ःशति॑र्भवति॒ एक॑वि॒ःशो
वै पु॒रुषः॑ पु॒रुष॑स्या॒स्यै व्य॑ह्वं वा ए॒तत् प्रा॒णैरे॑मे॒ध्यं यत्
पु॒रुष॑शी॒र्षः स॑प्त॒धा वि॒ट्णां व॒ल्मीक॑वृ॒षां प्र॑ति॒ नि
द॑धाति॒ सप्त॑ वै शी॒र्षण्याः॑ प्रा॒णाः प्रा॒णैरे॒वै न॑त् स॒म-
र्द्ध॑यति॒ मे॒ध्यत्वाय॑ यावन्तः ॥ १ ॥

वै मृ॒त्युब॑न्ध॒वस्तेषां॑ य॒म आ॑धि॒पत्यं॑ परी॒याय॑ य॒म-
गा॒थाभिः॑ परि॒ गाय॑ति॒ य॒मादे॒वैन॑द्वृ॒क्के ति॒स्त्रिभिः॑ परि॒
गाय॑ति॒ त्रयं॑ इ॒मे लो॒का ए॒भ्य ए॒वैन॑लो॒केभ्यो॑ दृ॒क्के
तस्मा॑द् गाय॑ते॒ न दे॒यं गा॒था हि॑ तद् दृ॒क्केऽग्नि॑भ्यः

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डीयप्रथमप्रपाठकस्य यथानुवाक-
भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

पङ्भिर्दीक्षयति पङ्क्वै ऋतव ऋतुभिरेवैनं दीक्ष-
यति सप्तभिर्दीक्षयति सप्त छन्दाःसि छन्दाभिरेवैनं
दीक्षयति विश्वे देवस्य नेतुरित्यनुष्टुभा उत्तमया जुहोति
वाग्वै अनुष्टुप् तस्मात् प्राणानां वागुत्तमा एकस्मात्
अक्षरादनामं प्रथमं पदं तस्माद् यद्वाचोऽनामं
तन्मनुष्या उप जीवन्ति पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि
प्रजापतिः ॥ १ ॥

प्रजापतेरास्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाहि प्रजापतिः
प्रजा अस्तृजत प्रजानां सृष्ट्वै यदूर्चिषि प्रहृज्याद्
भूतमव रुन्धीत् यदङ्गारेषु भविष्यदङ्गारेषु प्र हृणक्ति
भविष्यदेवावरुन्धे भविष्यद्विभूयो भूताद्वाभ्यां प्र हृणक्ति
द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणा वै एषा यजुषा
सम्भूता यदुखा सा यद्विद्येत आर्त्तिमार्च्छेत् ॥ २ ॥

यजमानो हन्येतास्य यज्ञो मित्रैतामुखान्पेत्याह
ब्रह्म वै मित्रो ब्रह्मन्नेवैनां प्रतिं स्थापयति नार्त्तिमा-
र्च्छति यजमानो नास्य यज्ञो हन्यते यदि भिद्येत
तैरेव कपालैः सः सृजेत् सैव ततः प्रायश्चित्तिर्यो गत-
श्रीः स्यान्मथित्वा तस्य अवं दध्याद् भूतो वै एष
स स्वां ॥ ३ ॥

देवतामुपैति यो भूर्तिकामः स्याद् य उखायै स-

भवेत् स एव तस्य स्यादती ह्येष सम्भवति एष वै स्वयम्भू-
 र्नाम् भवत्येव यं कामयेत् भ्रातृव्यमस्मै जनयेयमित्य-
 न्यतस्तस्याहृत्य अवं दध्यात् साक्षादेवास्मै भ्रातृव्यं
 जनयति अम्बुरीपादन्नकामस्य अवं दध्याद् अम्बुरीपे
 वै अन्नं भियते सयोन्येवान्नं ॥ ४ ॥

अवं रुन्धे मुञ्जानवं दधाति ऊर्ग्वै मुञ्जा ऊर्गमेवास्मै
 अपि दधाति अग्निर्देवेभ्यो निलायत् स क्रुमुकं प्राविशत्
 क्रुमुकमवं दधाति यदेवास्य तत्र न्यक्तं तदेवावं रुन्धे
 आज्येन सं यैति एतद्वै अग्नेः प्रियं धाम् यदाज्यं
 प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्हयति अथो तेजसा ॥ ५ ॥

वैकङ्कतीमा दधाति भा एवावं रुन्धे शमीमयीमा
 दधाति शान्धै सीद् त्वं मातुरस्या उपस्थे इति
 तिसृभिर्जातमुप तिष्ठते चय इमे लोका एधेव लोकेषु
 आविदं गच्छति अथो प्राणानेवात्मन् धत्ते* ॥ ६ ॥

प्रजापतिः । ऋच्छत् । स्वां । एवान्नं । तेजसा ।
 चतुस्त्रिंशच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 नवमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डेयप्रथमप्रपाठकस्य नवमानुवाक-
 भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

न हं स्म वै पुराग्निरपरशुहृक्कणं दहति तदस्मै
प्रयोगः एव ऋषिरस्वदयत् यदग्ने यानि कानि चेति
समिधमा दधात्यपरशुहृक्कणमेवास्मै स्वदयति सर्वमस्मै
स्वदते य एवं वेद औदुम्बरीमा दधाति ऊर्ग्वै उदुम्बर
ऊर्गमेवास्मै अयि दधाति प्रजायति रग्निमस्तृजत् त
सृष्ट रक्षांसि ॥ १ ॥

अजिघांसुन्त एतद्राक्षोघ्नमपश्यत् तेन वै स
रक्षांस्यपाहत् यद्राक्षोघ्नं भवत्यग्नेरेव तेन जाता
द्रक्षांस्यप हन्ति आश्वत्थीमा दधाति अश्वत्थी वै
स्यतीनांस पत्नसाहो विजित्यै वैकङ्कतीमा २५
भा एवाव रुन्धे शमीमयोमा दधाति शान्त्यै स
मे ब्रह्म उदेपां वाङ्म अतिरमित्युत्तमे औदुम्बरी ॥ २ ॥

वाचयति ब्रह्मणैव सुचः सः श्यति सुचेण
तस्माद् ब्राह्मणो राजन्यवानति अन्यं ब्राह्मणं तस्माद्
राजन्यो ब्राह्मणवानति अन्यः राजन्यं मृत्युर्वै एष यत्
अग्निरमृतः हिरण्यः रुक्ममन्तरं प्रति मुञ्चतेऽमृत-
मेव मृत्योरन्तर्धत्ते एकविंशतिनिर्वाधो भवति एक-
विंशतिर्वै देवल्लोका द्वादश मासाः पञ्च ऋतवस्त्वय
इमे लोका असावादित्यः ॥ ३ ॥

एकविंश एतावन्तो वै देवल्लोकास्तेभ्य एव भ्रातृव्य-

इन्तरेति निर्वाधैव देवा असुरान्निर्वाधेऽकुर्वन् तत्
 निर्वाधानां निर्वाधत्वं निर्वाधी भवति आतृव्यानेव
 निर्वाधे कुरुते सावित्रिया प्रति मुञ्चते प्रसूत्यै नक्तो-
 द्यासेत्युत्तरया अहोरात्राभ्यामेवैनमुद्यच्छते देवा अग्निं
 धारयन् द्रविणोदा इत्याह प्राणा वै देवा द्रविणोदा
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुद्यत्य ॥ ४ ॥

प्राणैर्दाधारासीनुः प्रति मुञ्चते तस्मादासीनाः
 प्रजाः प्र जायन्ते कृष्णाजिनमुत्तरं तेषो वै हिरण्यं
 अह्नं कृष्णाजिनं तेजसा चैवैनं ब्रह्मणा चोभयतः परि-
 ष्लक्ष्णाति षडुद्यामः शिष्यं भवति षड्वै कृतव कृतुभि-
 र्वैनमुद्यच्छते यद् द्वादशोद्यामः संवत्सुरेणैव मौजं
 भवति ऊर्वै मुञ्जा ऊर्जैवैनः सम्, अर्धयति सुपर्णोऽसि
 गुरुत्मानित्यवेक्षते रूपमेवास्यै एतन्महिमानं व्याचष्टुं
 दिवं गच्छ सुवः पतेत्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति*
 ॥ ५ ॥

रक्षाःसि । औदुम्बरी । आदित्यः । उद्यत्य । सं ।
 चतुर्विंशतिश्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 दशमोऽनुवाकः ॥०॥

अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डेयप्रथमप्रपाठकस्य दशमानुवाक-
 भाग्ये द्रष्टव्यम् ।

समीहो अञ्जन्क्षदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत्
 पिन्वमानः । वाजी वहन् वाजिनं जातवेदो देवानां
 वक्षि प्रियमा सुधस्थम्^(१) । घृतेनाञ्जन्त्सं पथो देव-
 यानान् प्रजानन्वाजी अर्प्येतु देवान् । अनु त्वा सप्त
 प्रदिशः सचन्ताः स्वधामुष्मै यजमानाय धेहि^(२)
 इद्युश्चासि वन्द्यश्च वाजिन्नाशुश्चासि मेध्यश्च सप्त
 अभिघ्ना ॥ १ ॥

देवैर्वसुभिः सृजोपाः प्रीतं वह्निं वहतु जातवेदाः^(१)
 स्तोत्रं वह्निः सुष्टरीमा जुषाणा उरु पृथु प्रथमान
 पृथिव्याम् । देवेभिर्युक्तमदितिः सृजोपाः स्थोनं क्षण्वाना
 सुविते दधातु^(२) । एता उ वः सुभगा विश्वरूपा वि-
 पक्षोभिः अयमाणा उत् आतैः । ऋधाः सृतीः कृवपः
 शुभमाना क्षरो देवोः सुप्रायणा भवन्तु^(३) । अन्तरा
 मित्रावरुणा चरन्ती मुखं यज्ञानामभि संविदाने ।
 उपासो वां ॥ २ ॥

सहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योनाविह सादयामि^(१) ।
 प्रथमा वाः सरथिना सुवर्णा देवो पश्यन्तौ भुवनानि
 विश्वा । अपिप्रयं चोदना वां मिमाना हेतारो
 ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता^(२) । आदित्यैर्नो भारती वष्टु
 यज्ञः सरस्वती सह रुद्रैर्न आवीत् । इडा उपहृता

त्यस्यभिः सृज्या यज्ञं नो देवीरगृह्यते धत्तम् । त्वष्टा
 त्वष्टीरं देयकामं अजानं त्वष्टर्यां जायते आशुरयः ॥
 १७ ॥

तत् त्वष्टेदं यियुं भुयनं अजानं यज्ञोः कृत्तारमिष्ट
 । त्विष्टो ज्ञातः ॥ अथो पृतेन त्वन्या ममक्तु उप देयाः
 । यिष्टुगः पायं रतु । यन्म्यतिर्देयमोक्तं प्रजानन् अग्निना
 । यथाः स्रद्धितानि यद्यत् ॥ प्रजापतेस्तपसा या-
 यधानः सृष्टो ज्ञातो दधिपे यज्ञमग्ने । स्वाहाकृतेन
 । देविषां पुरोगा यद्यि स्वाध्या दधिरंदन् देयाः ॥
 १८ ॥

अग्निष्टा । याम् । अयः । दधित्वारिष्टगर्भ ।
 १९ ॥

इति त्रितरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 एकादशोऽनुषाङ्गः ॥०॥

स्वादिषादि । स्रद्धम् । उग्राहम् । देयत्वं—यजति ।
 कृतम् । योऽहः । सृज्याभिः । स्रद्धित्वान् । दधुभिः ।
 गच्छेत्त । समोदो अयम् । एकादशः ॥ ११ ॥

स्वादिषादि ॥ उग्राहम् ॥ कृतम् ॥ योऽहः ॥

पुश्वः स्युः^(८९) । न ह स्म^(९०) । नवपञ्चाशत्* ॥
॥ ५६ ॥

समाप्तः प्रथमप्रपाठकः ।

॥०॥ हरिः ओम् ॥०॥

एव हि श्रूयते, 'समिद्धो अञ्जन् छदरमतीनामित्यश्वस्यार्थप्र-
भवन्ति सरूपत्वाय' इति । तच्च प्रथमाष्टवमाह,—“समिद्धो अञ्ज
छदर मतीना घृतमग्रे मधुमत् पिबमान' । वाजी वहन् वाजि
जातवेदो देवानां वचि प्रियमा सधस्यम्^(१)” इति । हे 'जातवेद' 'अञ्ज'
'वाजिन' (अश्व) 'वहन्' (वह, देवान् प्रापयेत्यर्थ) । कीदृशोऽग्निः ?
'समिद्ध' (सम्यक् प्रदीप्त), 'वाजी' (अश्ववान्, अन्नसम्पादक इत्यर्थ)
किं कुर्वन् ?—'मतीना' 'छदर' 'अञ्जन्', छदरशब्दो धान्यानां आवाप
कुसुलादिकमाचष्टे, 'मतीनां' (अभिज्ञानां) 'छदर' (कुसुलस्थानी
त्यक्स्वरूपम् 'अञ्जन्' (प्रकाशयन्), 'मधुमत्' (मधुर) 'घृ-
'पिबमान' (पिवन्), तथा देवार्थं सर्वाणि हवीषि वहन् । कीदृ-
वाजिन ?—'देवानां' 'प्रिय' (प्रीतिहेतु), 'आ'-'सधस्य' (सर्वत पश्यन्त
सह स्थित) । अत एवाश्वमेधकाण्डे समाधास्यते,—“आग्नेयं क्षण्य
पुरस्तात्क्षणाटे' इत्यादि ।

* प्रथमे अनुवाके ४, द्वितीये ६, तृतीये ५, चतुर्थे ५, पञ्चमे १
षष्ठे ४, सप्तमे ४, अष्टमे ६, नवमे ६, दशमे ५, एकादशे ४ इ-
नवपञ्चाशत् ।

अथ द्वितीयाष्टममाह,—“घृतेनाञ्जन्त्वं पथो देवयानान् प्रजानन्
 गी अणेतु देवान् । अनु त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्ताः स्वधामस्यै
 मानाय धेहि^(१)” इति । अयं ‘वाजी’ ‘देवान्’ ‘अणेतु’ (प्राप्नोतु) ।
 । कुर्वन् ?—‘घृतेन’ (स्वस्योपरिभूतेनाज्येन) ‘देवयानान्’ ‘पथः’
 देवलोकमितान् मार्गान्) ‘सं’—‘अञ्जन्’ (सम्यक् द्रवीकुर्वन्), ‘प्रजानन्’
 ज्येन घृतसाञ्जनेन मार्गो यथा ज्ञायते तथा कुर्वन्) । हे ‘सप्ते’
 (अथ), ‘प्रदिशः’ (प्रकृष्टाः सर्वा दिशः) ‘त्वा’ (त्वाम्) ‘अनु’—‘सृत्य’
 सचन्तां’ (सर्वे वेत्तारो भवन्तु), देवप्राप्तावानुकूल्यमेव कुर्वन्तु; तच्च
 ‘अस्यै’ (यजमानाय) ‘स्वधा’ (स्वधाकारोपलक्षितमन्नं) ‘धेहि’
 सम्पादय) ॥

अथ तृतीयाष्टममाह,—“ईदयासि वन्दय वाजिनाऽइदयासि
 मेधय सप्ते । अग्निष्टा देवैर्वसुभिः सजोषाः प्रीतं वक्रिं वहतु जात-
 वेदाः^(१)” इति । हे ‘वाजिन्’ (अथ), त्वम् अस्माभिः ‘ईदय’ (स्तोतय),
 ‘वन्दय’ (नमस्कारय) ‘असि’ । हे ‘सप्ते’ (अथ), ‘आइय’ (शीघ्र-
 गामी च), ‘मेधय’ (पागयोग्यय) ‘असि’ । ‘जातवेदाः’ ‘अग्निः’
 ‘त्वा’ (त्वां) ‘वहतु’ (देवान् प्रापयतु) । कीदृशः ‘अग्निः’ ? ‘वसुभिः’
 (जगन्निवामहेतुभिः) ‘देवैः’ ‘सजोषाः’ (समानप्रीतिः) । कीदृशं
 त्वां ?—‘प्रीतं’ (प्रीतिविषयं) ‘वक्रिं’ (वाढारं) ॥

अथ चतुर्थीष्टममाह,—“स्तीर्णं बर्हिः सुष्टरीमा जुषाणा उर-
 ष्यु प्रथमानं ष्ठियथाम् । देवेभिर्युक्मदितिः सजोषाः स्थोनं
 छाणाना सुविते दधातु^(१)” इति । ‘अदितिः’ (भूमिदेवी) ‘सुविते’

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय
 यो वै यमं देवयजनमस्याः अनिर्याच्याग्निं चिनुते
 यमायै नः स चिनुते अप इत इत्यध्यवसाययति
 यममेव देवयजनमस्मै निर्याच्यात्मनेऽग्निं चिनुते इष्टयेण
 वै अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा एतद्यजु-
 रपश्यन् अप इत इति यदेतेनाध्यवसाययति ॥ १ ॥

अनामृत एवाग्निं चिनुते उद्वन्ति यदेवास्याः अमेध्यं
 तदप हन्ति अपोऽवोक्षति शान्त्यैः सिकता नि वपत्ये-
 तद्वै अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपः रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे
 ऊषान् नि वपति पुष्टिवै यथा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्या-
 मेव प्रजननेऽग्निं चिनुते ऽथो संज्ञाने एव संज्ञानः
 ह्येतत् ॥ २ ॥

पृथ्व्यां यदूषाः द्यावापृथिवी सुहास्तां ते वियती
 अब्रूतामस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञिय-
 मासीत्तदुस्यामदधात् ते ऊषाः अभवन् यदस्या यज्ञिय-
 मासीत्तदमुष्यामदधात्तददश्चन्द्रमसि कृष्णमूपान्निवर्ष-
 न्नुदो ध्यायेद् द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुते ऽयः
 सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य ॥ ३ ॥

सक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धाम
 अव अरुन्ध अग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्धे छन्दोभिर्वै

देवाः सुवर्गं लोकमायन् चतस्रः प्राचीरुप दधाति
चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेव तद्यजमानः सुवर्गं
लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समवलीयन्त
ते द्वे पुरस्तात् समीची उपदधत् द्वे ॥ ४ ॥

पृथ्वात् समीची ताभिर्वै ते दिशीऽहः हन् यत् द्वे
पुरस्तात् समीची उपदधाति द्वे पृथ्वात् समीची दिशं
विधृत्यै अथो पशवो वै छन्दांसि पशून्नेवास्मै समीची
दधाति अष्टावुप दधाति अष्टाक्षरा गायत्री गायत्री-
ऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुप दधाति अष्टाक्षरा
गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमज्ज्ञसा वेद सुवर्गस्य
लोकस्य ॥ ५ ॥

प्रज्ञात्यै चयोदश लोकंप्रणा उप दधाति एकविंश-
तिः सन्पद्यन्ते प्रतिष्ठा वै एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्यः
एकविंशस्यैव प्रतिष्ठां गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं
चिक्व्यानस्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं
चिन्वानः पांक्तो यज्ञः। पांक्ताः पशवो यज्ञमेव पशून्व
रुन्धे चिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रय इमे
लोका एषेव लोकेषु ॥ ६ ॥

प्रति तिष्ठति एकचितोकां चिन्वीत तृतीयं चिन्वानः
एकधा वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति

पुरीषेणाभ्यूहति तस्मान्माऽसेनास्थिं छन्नं न दुश्चर्मो
भवति य एवं वेद पञ्च चितयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषै-
रभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्-
विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति* ॥ ७ ॥

अध्यवसाययति । ह्येतत् । विश्वामित्रस्य । आदधत
दे । लोकस्य । लोकेषु । सप्तचत्वारिंशच्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥ १० ॥

वि वै एतौ दिपाने यश्च पुराग्निर्यथोखायाऽसमि-
मिति चतुष्टभिः सन्नि वपति चत्वारि छन्दाऽस्ति
छन्दाऽस्ति खलु वै अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा
सऽशास्ति समितिमित्याहु तस्मात् ब्रह्मणा ह्यचऽ
समेति यत् सन्मुष्य विहरति तस्मात् ब्रह्मणा ह्यचं
व्येति ऋतुभिः ॥ १ ॥

वै एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्ये मानेव
पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमित्याहु ऋतुभिरेवैनं दीक्षयित्वा
ऋतुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्यां शिकमा दत्ते स्वदयत्ये-
वेनन्त नैवेत्तोः हृष्णास्तिसस्तुपंपका भवन्ति निर्वृत्यै

वै एतद्भागधेयं यत्तुपाः निर्वृत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव
निर्वृतिं निरवदयते इमां दिशं यन्त्येपा ॥ २ ॥

• वै निर्वृत्यै दिक् स्वायामेव दिशि निर्वृतिं निरव-
दयते स्वकृते इरिणो उप दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्वृत्याः
आयवन् स्वै एवायतने निर्वृतिं निरवदयते शिष्य-
मुभ्युप दधाति नैर्वृतो वै पाशः साक्षादेवैनं निर्वृति-
पाशात् मुञ्चति तिस्र उप दधाति चेधाविहितो वै
पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मात् निर्वृतिमव यजते
पराचीरुप ॥ ३ ॥

• दधाति पराचीमेवास्मात् निर्वृतिं प्रणदते
प्रतीक्षन् आ यन्ति निर्वृत्याः अन्तर्हित्यै मार्जयित्वोप
तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय गार्हपत्यमुप तिष्ठन्ते निर्वृतिस्त्रिके
एव चरित्वा पूता देवलोकमुपावर्तन्ते एक्योप तिष्ठन्ते
एकधैव यजमाने वीर्यं दधति निवेशनः सृजन्मनो
वसूनामित्याह मृजा वै पशवो वसु मृजयैवैनं पशुभिः
समर्धयन्ति* ॥ ४ ॥

कृतुभिः। एपा। पराचीरुप। अष्टाचत्वारिंशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डेयद्वितीयप्रपाठकस्य पञ्चमानुवाक-
भाष्ये दृश्यम् ।

पुरुषमाचेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मिता
 यज्ञपुरुषैवेन वि मिमीते यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहु-
 स्तावान् भवति एतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्यैवेन
 वि मिमीते पक्षी भवति न हि अपक्षः पतितूमर्हति
 अरुक्मिना पक्षौ द्राघीयाऽसौ भवतुस्तस्मात् पक्षप्र-
 वयाऽसि वयाऽसि व्याममाचौ पक्षौ च पुच्छश्च भवति
 एतावद्वै पुरुषे वीर्यं ॥ १ ॥

वीर्यसम्मिता वेणुना वि मिमीते आग्नेयो वै वेणुः
 सयोनित्वाय यजुषा युनक्ति यजुषा कृपति व्यादन्त्यै
 षड्गवेन कृपति षड्वा कृतवः कृतुभिरेवेन कृपति
 यद् द्वादशगवेन संवत्सरेणैव इयं वै अग्नेरतिदाहा-
 दविभेत् सा एतद्विगुणमपश्यत् कृष्ट्वाकृष्टश्च ततो वै
 इमां न अत्यदहत् यत्कृष्ट्वाकृष्टश्च ॥ २ ॥

भवत्यस्या अनतिदाहाय विगुणं त्वा* अग्निमुद्यन्तु-
 मर्हतीत्याहुर्यत् कृष्ट्वाकृष्टश्च भवति अग्नेरुद्यत्यै एता-
 वन्तो वै पशवो द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् यत् प्राचं
 उत्सृजेत् रुद्रायपि दद्याद् यदक्षिणा पितृभ्यो नि-
 धुवेत् यत् प्रतीचो रक्षांसि हन्युरुदीच उत्सृजति
 एष वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक् ॥ ३ ॥

तामेवैनान् अनु उत्सृजति अथो खल्विमां दिशम्
 उत्सृजति असौ वै आदित्यः प्राणः प्राणमेवैनान्
 अनु उत्सृजति दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव वीर्यमनु
 पर्यावर्तन्ते तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो
 आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तन्ते तस्मात् पराञ्चः
 पशवो वि तिष्ठन्ते प्रत्यञ्च आ वर्तन्ते तिस्रस्त्रिः
 सीताः ॥ ४ ॥

कृपति त्रिहृतमेव यज्ञमुखे वि यातयत्योषधीर्वपति
 ब्रह्मणा अन्नमव रुन्धेऽर्कोऽर्कश्चीयते चतुर्दशभिर्वपति
 सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्तारण्या उभयीपामवरुध्यै
 अन्नस्यान्नस्य वपति अन्नस्यान्नस्यावरुध्यै कृष्टे वपति कृष्टे
 हि ओषधयः प्रतितिष्ठन्ति अनुसीतं वपति प्रजात्यै
 द्वादशसु सीतासु वपति द्वादश मासाः संवत्सरः
 संवत्सरेणैवास्मै अन्नं पचति यदग्निचित् ॥ ५ ॥

अन्नवरुहस्य अग्नीयादवरुहेन व्यूध्येत ये वनस्पतीनां
 फलग्रहयस्तानिधोऽपि प्रोक्षेदनवरुहस्य अवरुध्यै
 दिग्भ्यो लोप्रान्त्समस्यति दिशामेव वीर्यमवरुध्यै दिशां
 वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद् यच्च स स्यात् तस्यै दिग्भ्यो
 लोप्रमाहरेत् इपमूजमहमित आ ददे इति इपमेवोर्ज
 तस्यै दिग्भ्योऽर्धं रुन्धे क्षोर्धको भवति यस्तस्यां दिशि

भवति उत्तरवेदिमुप वपति उत्तरवेद्याः हि अग्नि-
श्रियोते अथो पशवो वै उत्तरवेदिः पशून्नेवाव रुन्धे
अथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्वै* ॥ ६ ॥

च भवति एतावद्वै पुरुषे वीर्यं । यत् कृष्टञ्चाक्षेष्टञ्च ।
दिक् । सीताः । अग्निचित् । अव । पञ्चविंशतिश्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

अग्ने तव अग्नौ वय इति सिकता नि वपति एतद्वै
अग्नेवैश्वानरस्य सूक्तः सूक्तेनैव वैश्वानरमव रुन्धे
पृष्ठभिर्नि वपति पृष्ठा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुन्धे समुद्रं वै नाम
एतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकता
निवपति प्रजानीं प्रजननायेन्द्रः ॥ १ ॥

वृत्राय वज्रं प्राहरत् स वेधा व्यभवत् स्फ्यस्तृतीयः
रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयं येऽन्तःशरा अशोर्यन्त ताः
शर्करा अभवन् तच्छर्कराणां शर्करत्वं वज्रो वै
शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनेति वज्रैणैव

* अस्यानुवाकस्य अस्यानं अनुर्णवाख्योऽद्वितीयप्रपाठकाय पञ्चमपठ-
सप्तमानुवाक-भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

अस्मै पशून् परि गृह्णाति तस्माद् वज्रेण पशवः परि-
गृहीतास्तस्मात् स्थेयानस्थेयसो नोप हरते चित्तताभिः
पशुकामस्य ॥ २ ॥

परि मिनुयात् सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः
पशवः प्राणैरेवास्मै पशूनव रुन्धे चिण्वाभिर्भ्रातृव्यवत-
स्त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्यै
अपरिमिताभिः परि मिनुयादपरिमितस्यावरुध्यै यं
कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिकता
व्यूहेत् अपरिगृहीत एवास्य विपूचीनः रेतः परा
सिञ्चति अपशुरेव भवति ॥ ३ ॥

यं कामयेत पशुमान्त्स्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः
सिकता व्यूहेत् परिगृहीते एवास्मै समीचीनः रेतः
सिञ्चति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो वै
रेतोधा रेत एव तदधाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो
हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य चैष्टुभो हि राजन्यः
शंयुं वार्हस्पत्यं मेधो नोपानमत् सोऽग्निं प्राविशत् ॥ ४ ॥

सोऽग्नेः रुष्णे रूपं कृत्वोदायत् सोऽश्वं प्राविशत्
सोऽश्वस्यावान्तरशफोऽभवत् यदश्वमाक्रमयति य एव
मेधोऽश्वं प्राविशत् तमेवाव रुन्धे प्रजापतिनाग्निश्चेतव्य
इत्याहुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैव

अग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुप दधाति योनिर्वै अग्नेः
पुष्करपर्णः सयोनिम, एवाग्निं चिनुतेऽपां पृष्ठमसीत्युप
दधाति अपां वै एतत् पृष्ठं यत् पुष्करपर्णः रूपेणैव
एन्दुपं दधाति* ॥ ५ ॥

इन्द्रः । पशुकामस्य । भवति । अविशत् । सयोनिं ।
विशतिश्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
षष्ठोऽनुवाकः ॥ ० ॥

ब्रह्म जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्ममुखा वै
प्रजापतिः प्रजा असृजत् ब्रह्ममुखा एव तत् प्रजा
यजमानः सृजते ब्रह्म जज्ञानमित्याहु तस्माद् ब्राह्मणो
मुखो मुखो भवति य एवं वेद ब्रह्मवादिनो वदन्ति
न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यमित्येतर्क्य इति यत्
पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवोः शुचाऽप्येत् नौपधयो न
वनस्पतयः ॥ १ ॥

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीत अन्तरिक्षः शुचा
अप्येत् न वर्षासि प्र जायेरन् यद्वि चिन्वीत दिवः

शुचा अर्पयेत् न पुर्जन्यो वर्षेद् रुक्ममुप दधाति अमृतं
 वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते प्रजात्यै हिरण्यं
 पुरुषमुप दधाति यजमानलोकस्य विष्ट्यै यदिष्टकाया
 आत्मानमनूपदध्यात् पशूनाञ्च यजमानस्य च प्राणमपि
 दध्यादक्षिणतः ॥ २ ॥

प्राञ्चमुप दधाति दाधारं यजमानलोकं न पशूनाञ्च
 यजमानस्य च प्राणमपि दधाति अथो खल्विष्टकाया
 आत्मानमनूप दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै द्रुप्तः चस्कन्दे-
 त्यभि नृशति होचासु एवैनं प्रति स्थापयति सुचावुप
 दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्ययमयीं दुध्नः पूर्णामौदुम्बरीम्
 इयं वै कार्ययमयी असावौदुम्बरी इमे एवोप धत्ते
 ॥ ३ ॥

तूष्णीमुप दधाति न हीमे यजुषाप्तुमर्हेति दक्षिणां
 कार्ययमयीमुत्तरामौदुम्बरीं तस्मादस्या असावुत्तरा
 आज्यस्य पूर्णां कार्ययमयीं वज्रो वै आज्यं वज्रः कार्ययौ
 वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाःस्यप हन्ति दुध्नः पूर्णा-
 मौदुम्बरीं पशवो वै दधि ऊर्क् उदुम्बरः पशुष्टेवौर्ज
 दधाति पूर्णं उप दधाति पूर्णं एवैनं ॥ ४ ॥

अमुष्मिँल्लोक उप तिष्ठते विराजि अग्निश्चेतव्य
 इत्याहुः सुग्वै विराट् यत् सुचावुप दधाति विराजि

एवाग्निं चिनुते यज्ञमुखे यज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञः
 रक्षांसि जिघांसन्ति यज्ञमुखः रुक्मो यद् रुक्मं
 व्याधारयति यज्ञमुखादेव रक्षांस्यपहन्ति पञ्चभि-
 र्व्याधारयति पांक्तौ यज्ञौ यावानेव यज्ञस्तस्माद्
 रक्षांस्यपहन्ति अक्षण्या व्याधारयति तस्मादक्षण्या,
 पशवोऽङ्गानि ग्रहरन्ति प्रतिष्ठित्यै* ॥ ५ ॥

वनस्पतयः । दक्षिणतः । धत्ते । एवैनं । तस्माद-
 क्षण्या । पञ्च च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
 सप्तमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

स्वयमातृणामुप दधाति इयं वै स्वयमातृणा इमामेव
 उप धत्तेऽश्वमुप ग्रापयति प्राणमेवास्यां दधाति अथौ
 प्राजापत्यो वै अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमे-
 ष्टकोपधीयमाना पशूनाञ्च यजमानस्य च प्राणमपि
 दधाति स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्यै अथौ
 सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै अग्नावग्निश्चेतुर्व्य इत्याहु-
 रेप वै ॥ १ ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं अनुर्पणखीयद्वितीयप्रपाठकस्य अष्टम
 भवसानुवाकभाष्ये दृश्यम् ।

अग्निर्वैश्वानरो यद् ब्राह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां
 यजुष्कृतां प्रयच्छेत् तां ब्राह्मणश्चोपदधातामग्नावेव
 तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा एष चार्तिमार्त्तोऽर्थोऽ
 विद्वानिष्टकाम् उपदधाति चीन् वरान् दद्यात् च यो वै
 प्राणाः प्राणानां स्मृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेक
 एव देय एको हि प्राणः पशुः ॥ २ ॥

वा एष यदग्निं न खलु वै पशव आर्यवसे रमन्ते
 दूर्वेष्टकामुप दधाति पशूनां धृत्यै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै
 काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्तीत्याह काण्डेन काण्डेन
 क्षीपा प्रतितिष्ठति एवा नो दूर्वे प्र तनु सहस्रेण श्रुतेन
 चेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै देवलक्ष्मं
 वै त्यालिखिता तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उप आ दधत
 अधरलक्ष्माणमसुरा यं ॥ ३ ॥

कामयेत् वसीयान्त्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योप
 दध्याद्वसीयानेव भवति यं कामयेत् पापीयान्त्यादि-
 त्यधरलक्ष्माणं तस्योप दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परा
 भावयति पापीयान् भवति त्यालिखिता भवति इमे वै
 लोकास्त्रालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो भ्रातृव्यमन्तरेति
 अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यतः पुरोडाशः कूर्मो भूत्वाऽनु
 प्र असर्पत् ॥ ४ ॥

यत् कूर्ममुप दधाति यथा श्वेचविदञ्जसा नयत्येव-
मेवैनं कूर्मः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति मेधो वा एष
पशूनां यत् कूर्मो यत् कूर्ममुप दधाति स्वमेव मेधं
पश्यन्तः पशव उषं तिष्ठन्ते श्मशानं वा एतत् क्रियते
यन्मृतानां पशूनां शीर्षाण्युपधीयन्ते यज्जीवन्तं कूर्म-
मुप दधाति तेनाश्मशानचिदास्तुव्यो वा एष यत् ॥ ५ ॥

कूर्मो मधु वार्ता कृतायुत इति दृष्ट्वा मधुमिश्रेणाभ्य-
नक्ति स्वदयत्येवैनं ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्वर्ध्यारण्यं मधु
यद्वर्ध्ना मधुमिश्रेणाभ्यनक्ति उभयस्यावरुध्यै मही द्यौः
पृथिवी च न इत्याह आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति
प्राञ्चमुप दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै पुरस्तात्
प्रत्यञ्चमुप दधाति तस्मात् ॥ ६ ॥

पुरस्तात् प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुप तिष्ठन्ते यो वा अप-
नाभिमग्निं चिनुते यजमानस्य नाभिमनु प्र विंशति स
एनमीश्वरो द्विःसितोरुलूखलमुप दधात्येषा वा अग्ने-
र्नाभिः सनाभिमग्निं चिनुतेऽद्विःसायै औदुम्बरं
भवत्युर्गो उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे मध्यत उषं दधाति
मध्यत एवास्मै ऊर्जं दधाति तस्मात् मध्यत ऊर्जा
भुञ्जते इयं दधति प्रजायतिना यज्ञमुखेन समितुमव
हन्त्यन्नमेवाकवैष्णव्या कृचा उषं दधाति विष्णुवै यज्ञो

वैष्णवा वनस्पतयो यज्ञ एव यज्ञं प्रति स्थापयति* ॥ ७ ॥

एष वै । पशुः । अयं । सर्पत् । एष यत् । तस्मात् ।
सप्तविंशतिश्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
अष्टमोऽनुवाकः ॥०॥

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भूतं यदुखा
यदुखामुपदधात्येभ्य एव लोकेभ्यो ज्योतिरव रुन्धे मध्यत
उप दधाति मध्यत एवास्मै ज्योतिर्दधाति तस्मात्
मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिकताभिः पूरयत्येतद्वा अग्ने-
वैश्वानरस्य रूपः रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं कामयेत्
क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योप ॥ १ ॥

दध्यात् क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यत्
अन्नमद्यादिति पूर्णां तस्योप दध्यादनुपदस्यदेवान्नमत्ति
सुहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सुहस्रमन्ये पशवो
मध्ये पुरुषशीर्षमुप दधाति सवीर्यत्वायोखायामपि
दधाति प्रतिष्ठामेवैनं ह्रमयन्ति व्यृद्धं वा एतत्प्राणैरमेध्यं
यत् पुरुषशीर्षममृतं खलु वै प्राणाः ॥ २ ॥

* यस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डे द्वितीयप्रपाठकस्य नवमानुवाक-
भाष्ये दृश्यम् ।

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान् प्रत्यस्यति
 प्रतिष्ठामेवैनं जमयित्वा प्राणैः समर्द्धयति दृभा मधु-
 मिश्रेण पूरयति मधुर्व्योऽसानीति श्रुतान् क्रेन मेध्यत्वाय
 ग्राम्यं वा एतदन्नं यदध्यारण्यं मधु यद्दृभा मधुमिश्रेण
 पूरयत्युभयस्यावरुध्यै पशुशीर्षाण्युप दधाति पशवो वै
 पशुशीर्षाणि पशून्नेवावरुन्धे यं कामयेतापशुः स्था-
 दिति ॥ ३ ॥

विपूचीनानि तस्योप दध्याद् विपूच एवास्मात् पशून्
 दधात्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमानस्यादिति
 समीचीनानि तस्योप दध्यात् समीच एवास्मै पशून्
 दधाति पशुमानेव भवति पुरस्तात् प्रतीचीनमश्वस्य
 उप दधाति पश्चात् प्राचीनमृषभस्य अपशवो वा अन्ये
 गोश्च श्वेभ्यः पशवो गोश्च श्वान् एवास्मै समीचो दधात्येता-
 वन्तो वै पशवः ॥ ४ ॥

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदुभौ प्र दधाति
 यत् पशुशीर्षाण्युप दधात्यमुमारण्यमनु ते दिशामीत्याह
 ग्राम्येभ्य एव पशुभ्य आरण्यान् पशून् छुचमनूत्सृजति
 तस्मात् समावत् पशूनां प्रजायमानानारण्याः पशवः
 कनीयाः सः शुचा हृताः सर्पशीर्षमुप दधाति यैव सृपे
 त्विपिस्तामेवावरुन्धे ॥ ५ ॥

यत्समीचीनं पशुशीर्षैरुपदध्याद् ग्राम्यान् पशून्
दशुकाः सूर्यद्विपूचीनमारुणान् यजुरेव वदेद्व तां
त्विपि रुधे या सूर्ये न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारु-
णानयो खलूपधेयमेव यदुपदधाति तेन तां त्विपिमव
रुधे या सूर्ये यद्यजुर्वदति तेन शान्तम्* ॥ ६ ॥

जुनां तस्योप । प्राणाः । स्यादिति । वै पशवः । रुधे ।
चतुश्चत्वारिंशच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

पशुर्वा एष यदग्निर्धोनिः खलु वा एषा पशोर्वि
क्रियते यत् प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या
अपस्या उप दधाति योनावेव रेतो दधाति पञ्चोप
दधाति पांक्ताः पशवः पशून्नेवासौ प्र जनयति पञ्च
दक्षिणतो वज्रो वा अपस्या वज्रैरेव यज्ञस्य दक्षिणतो
रक्षाऽसि अप हन्ति पञ्च पथात् ॥ १ ॥

* यस्यानुवाकस्य आर्यान् चतुर्थकाण्डे द्वितीयप्रपाठकस्य नवमदश-
माऽनुवाकभाष्ये दृश्यम् ।

प्राचीरुपं दधाति पश्चाद्वै प्राचीनः॥ रेतो धीयते पश्चा-
 देवास्मै प्राचीनः॥ रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात् प्रतीची-
 रुपं दधाति पञ्च पश्चात् प्राचीस्तस्मात् प्राचीनः॥ रेतो
 धीयते प्रतीचीः प्रजा जायन्ते पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः
 पशवो वै छन्दस्याः पशून्नेव प्रजातान्स्वमायतनमभि
 पर्यूहते इयं वा अग्नेरिति दाहाद्विभेत् सैताः ॥ २ ॥

अपस्या अपश्यत् ता उपोधत् ततो वा इमान्नात्य-
 दहद् यदपस्या उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाच
 ह्येमदद् इत् स ब्रह्मणाऽन्नं यस्यैता उपधीयान्तै य उ
 चैना एवं वेदुदिति प्राणभृत् उपं दधाति रेतस्येव प्राणान्
 दधाति तस्माददन् प्राणान् पश्यन् शूखन् पशुर्जायते-
 ऽयं पुरः ॥ ३ ॥

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधा-
 रायं दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मन एवैताभि-
 र्दाधारायं पश्चाद्विश्वव्यचा इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभि-
 र्दाधारेदमुत्तरात् सुवरित्युत्तरतः श्रीचमेवैताभिर्दा-
 धारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्टादाचमेवैताभिर्दाधार दर्श
 दशोपं दधाति स वीर्यत्वायाक्षण्या ॥ ४ ॥

उपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
 प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्धोत् या दक्षिणा

ताभिर्भरद्वाजो याः प्रतीचिस्ताभिर्विश्वामित्रो या
उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य
एवमेतासामृद्धिं वेदभ्रीत्येव य आसामेवं बन्धुतां वेद
बन्धुमान् भवन्ति य आसामेवं ऋषिं वेद कल्पन्ते ॥ ५ ॥

अस्मै य आसामेवमायतनं वेदायतनवान् भवन्ति
य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येष तिष्ठति प्राणधृत उप-
धाय स्यत उप दधाति प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्धिः
सं यच्छति तत् संयताः संयत्तमर्थो प्राण एवापानं
दधाति तस्मात् प्राणापानौ सं चरन्तो विपूचोरुप दधाति
तस्माद्विधंचौ प्राणापानौ यद्वै अग्रेरसंयतम् ॥ ६ ॥

असुवर्ग्यमस्य तत् सुवर्ग्योऽग्निर्यत् संयत् उप दधाति
समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकस्त्वविवर्यः कृतमयाना-
मित्याह वर्योभिरवायानेव रुन्धे अयैर्वयाऽसि सर्वतो
वायुमतीर्भवन्ति तस्मादुयः सर्वतः पवते* ॥ ७ ॥

पृथ्यात् । एताः । पुरः । अष्टाया । कल्पन्ते । संयत्तम् ।
पञ्चविंशच्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
दशमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डोद्वितीयप्रपाठस्य प्रथमद्वितीय-
द्वितीयानुवाकभाष्ये दृश्यम् ।

गायत्री विष्टुप् जगत्पुष्टुप् पंक्तयो सह । बृहत्पु-
 ष्णिहो ककुत् सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१) । द्विपदा या
 चतुष्पदा त्रिपदा या च पदपदा । सच्छन्दा या च
 विच्छन्दाः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१) । महानाम्नी रेव-
 तयो विश्वा आशोः प्रसूवरीः । मेध्या विद्युतो-वाचः
 सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१) । रजता हरीणीः सीता
 युजा युज्यन्ते कर्मभिः । अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः
 शिष्यन्तु त्वा^(१) । नारीः ॥ १ ॥

ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषया । देवानां
 पत्नीर्दिशः सूचिभिः शिष्यन्तु त्वा^(१) । कुविद्भ्य यवमन्तो
 यवंचिद्यथा दान्यनुपूर्वं विधूय । इहेहैषां कणुत
 भोजनानि ये बर्हिषो नमो वृक्तिं न जुग्मुः^(२) ॥ २ ॥

नारीः । चि५शब् ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
 एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

यस्य निश्चित वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत् ।

निर्ममे तमह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अष्टाग्नौ प्रथमे प्रोक्तो द्वितीये चित्युपक्रम ।

द्वादशाचानुवाका सुरासन्धा वज्रवसिति ॥

वात्सप्रेणाप्युपस्थानं प्रथमे समुदीरितम् ।

द्वितीये त्वख्यनयन गार्हपत्य चिनोति हि ॥

तृतीये तु चतुर्थे तु उख्याभिं तत्र संवपेत् ।

पञ्चमे छपति चैवं षष्ठेऽच मिकतादिकम् ॥

वपेद्, रुक्माद्युपादध्यात् सप्तमे, चाष्टमे पुनः ।

स्यामयेत् स्वयमादृष्टासुखादीन्वमे तथा ॥

अपस्यास्य प्राणभृत. तथोपानभृतस्थितौ ।

प्रथमायासुपादध्यात् दशमे तत्समीरितम् ॥

एकादशद्वादशौ तु विज्ञेयावायमेधिकौ ।

अश्वस्यासिपथाः कल्या गायत्रीत्यादिमन्त्रकैः ॥

कस्वेत्यसिपथे छित्वा त्वरमाकृत्यतो द्यम्* ।

कल्पः,—‘गायत्री चिष्टुमिति द्वाभ्यां सौवर्णाभिः सूचीभिः।
महिषी अश्वस्यासिपथान् कल्पयति प्राक् क्रोडात्’ इति । राशः पत्न्यः
त्रिविधाः,—उत्तमा मध्यमा अधमा चेति, तास्य, महिषी वावाता
परिहृतीत्येतन्नामधेयाः, तास्य मृतस्याश्वस्यासिमा केदनाय तत्तत्-
स्थानेषु रेखाः सूचीभिः कुर्युः ।

तत्र महिष्याः प्रथमामृचमाह,—“गायत्री चिष्टुप् जगती अनुष्टुप्
पङ्क्त्या सह । वृहती उष्णिहा ककुत् सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१)” इति ।
गायत्र्यादिककुदनैः शब्दैः अभिधेयाः कन्दोदेवताः, हे अश्व, त्वां
सौवर्णसूचीभिः ‘शिष्यन्तु’ लिखन्तु ।

अथ द्वितीयामृचमाह,—“दिपदा या चतुष्पदा त्रिपदा या च

* “कस्वेत्यसिपथेऽश्वस्याच्चेत्त्वचं कृत्यतो द्यम्” (१) इति आदर्शपुस्तक-
पाठः ।

† “सूचितसूचीभिः” इति आदर्शपुस्तके पाठः ।

षट्पदा । सङ्खन्दा या च विह्वदाः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१)” इति ।
द्विपदादिरूपाणां मन्त्राणामभिमानिन्यः तन्नामिका देवताः त्वां
सूचीभिः ‘शिष्यन्तु’ लिखन्तु ।

कल्पः,—‘एवमुत्तराभ्यां राजतीभिर्वावाता प्रत्यक् क्रोडात् प्राङ्
नाभेः’ इति । यथा महिषी क्रोडात् प्राचीने मुखभागे लिखति,
एवं वावाता क्रोडनाभ्योर्मध्ये अगन्तरभाविना मन्त्रद्वयेन लिखेत् ।

तत्र प्रथमामृचमाह,—“महानाक्षी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसुवरीः ।
मेघा विद्युतो वाचः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१)” इति । महत्
प्रोढं,—देवेषु अत्यन्तं प्रसिद्धं, नाम यासां देवतानां ता महानाक्ष्यः,
एतन्नामधेयाः काशिदेवताः, तथा, ‘रेवतयः’ धनवत्यः एतन्नामिका
देवताः, तथा, ‘प्रसुवरीः’ सर्वप्रसवहेतुभूताः, ‘विश्वा आशाः’ सर्वा
दिशः दिग्देवताः, तथा, मेघेषु भवा ‘मेघाः’ विद्युदभिमानिन्यो
देवताः, तथा, ‘वाचः’ गर्जनाभिमानिन्यो देवताः, हे अथ, त्वां
राजतीभिः ‘सूचीभिः शिष्यन्तु’ ।

अथ द्वितीयामृचमाह,—“रजता हरिणीः शीषा युजो युज्यन्ते
कर्मभिः । अथस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१)” इति ।
‘रजताः’ रौप्याः, ‘हरिणीः’ हिरण्मयाः, ‘शीषाः’ लोहमय्यः, ‘युजः’
लेखनकर्मयोग्याः सूच्यः, अत एव ‘वाजिनः’ अन्नहेतोः ‘अथस्य’
‘त्वचि’, कर्मभिः लेखनादिव्यापारैः ‘युज्यन्ते’, तादृशीभिः सूचीभिः,
हे अथ, त्वां लेखनकुशला देवताः ‘शिष्यन्तु’ ।

कल्पः,—‘एवमुत्तराभ्यां लौहीभिः शीषाभिर्वा परिवृकीति
शेषम्’ इति ।

तच्च प्रथमाष्टचमाह,—“नारीस्ते पद्मयो लोम वि चिह्नन्तु
मनीषया । देवानां पत्नीर्दिशं सुचीभिः शिष्यन्तु त्वा^(१)” इति । हे
अथ, ‘नारीः’ महिष्यादयो नार्यः, ‘पद्मयः’ राजपत्न्यः ताः, ‘मनीषया’
स्वबुद्ध्या, लोमानि ‘वि’-‘चिह्नन्तु’ अभिपयसिद्धये तदीयं लोमजातम्
अपनयन्तु पृथक् कुर्वन्तु । तथा ‘देवानां पत्नीः’ “सेनेन्द्रस्य (आ० ३
प्र० ८ अ०)” इत्याद्यनुवाकोक्ता देवपत्न्यः, तथा, ‘दिशः’ दिग्देवताः,
‘सुचीभिः’ लौहीभिः एताभिः त्वां ‘शिष्यन्तु’ ।

अथ द्वितीयाष्टचमाह,—“कुविदङ्ग यवमन्तो यवश्चिद्यथा
दान्यनुपूर्वं वि-यूय । इहेहैषां कणुत भोजनानि ये वर्हिषो नमोवृत्तिं
न जग्मुः^(२)” इति । अङ्गशब्दः प्रियसम्बोधनवाची,* हे प्रियाः,
अथमेधहविर्भाजो देवाः, ये यज्वानः, ‘वर्हिषः’ यागस्य ‘नमोवृत्तिं’
नमस्कारविनाशनं ‘न जग्मुः’ न प्रापुः, किन्तु अत्यन्तश्रद्धालवोऽनु-
तिष्ठन्ति, तेषाम् ‘एषां’ यज्वनां हविर्विषयाणि ‘भोजनानि’
‘इहेह’ ‘कणुत’, यज्ञानामेकैकत्वे† वीक्षा । तत्रोपमानमुच्यते,—
कुविच्छब्दो यज्ञार्थवाची, चिच्छब्दः समुच्चये, यथा लोके ‘यवमन्तः’
यवादिधान्योपेताः कृपिकाः ‘कुवित्’ ‘चित्’ ‘यवं’ यज्ञलं यवं अन्यानि
च गोधूमप्रियङ्गवादिधान्यानि, ‘अनुपूर्वं’ तत्तत्परिपाकानुक्रमेण
‘वि-यूय’ इदं पक्वमिदमपक्वमिति विशेषेण पृथक्कृत्य, ‘दान्ति’
लुनन्ति, तथा यूयमपि, नमस्कारादिरहितः नास्तिकोऽयं यज्वा,
श्रद्धालुरयं यजेति विविच्य श्रद्धालोर्हवीषि भुङ्क्ष्वम् ॥

* ‘प्रियासम्बोधनवाची’ इति आदर्शपुस्तकपाठः ।

† ‘एकैकत्वं वीक्षा’ इति आदर्शपुस्तकपाठः ।

अथ विनियोगसंग्रहः,—

गाय,—दाभ्यन्तु महिषी, वावाता तु मद्या,—दद्यात् ।

परिवृत्ती तु ना,—दाभ्यां कन्पयेयुग्सेः पथः ॥

इति श्रीसायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डोग्य-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

कस्त्वा छति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गाचाणि
शिम्यति । क उ ते शन्तिता कविः^(१) । कृतवस्ते कृतुधा
परः शन्तितारो वि शासतु । संवत्सरस्य धार्यसा
शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा^(२) । दैव्या अर्ध्वर्यवस्त्वा छन्तु
वि च शासतु । गाचाणि पर्वशस्ते शिमाः छण्वन्तु
शिम्यन्तः^(३) । अर्धमासाः परुशसि ते मासांश्छन्तु
शिम्यन्तः । अहोराचाणि मरुतो विलिष्टं ॥ १ ॥

सुदयन्तु ते^(४) । पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुच्छिद्रं
भिषज्यतु । द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं द्रक्ष्येता साधुया^(५) ।
श ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्वर्वरेभ्यः । शमस्थर्भ्यो
मज्जाभ्यः शमु ते तनुर्वे भुवत्^(६) ॥ २ ॥

विलिष्टं । त्रिंशच्च ॥ १२ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

विष्णुमुखा । अन्नपते । यावन्ती । वि वै । पुरुषमा-
 चेण । अग्ने तव श्रवो वायो । ब्रह्मा जज्ञानः । स्वयमातृ-
 णाम् । एषां वै । पशुः । गायत्री । कस्त्वा । द्वादश ॥
 ॥ १२ ॥

विष्णुमुखा (१।१) । अपचितिमान् (२।४) । वि वा
 एतौ (४।१) । अग्ने तव (६।१) । स्वयमातृणां (८।१) ।
 विष्णुचीनानि (९।४) । गायत्री (११।१) । चतुःपष्टिः ॥
 ॥ ६४ ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥०॥ हरिः श्याम् ॥०॥

एकादशानुवाके सूचीभिरभिपद्या ऋषिरभिहिता* । अथ द्वादशे
 विप्रमनमुच्यते ।

कल्पः,—‘कस्त्वा अति कस्त्वा विशास्तीत्यस्य स्वयमाव्ययति’ इति ।
 तस्मिन्ननुवाके प्रथमाष्टकमाह,—“कस्त्वा अति कस्त्वा वि शास्ति
 कस्ते गात्राणि श्रिम्यति । क उ ते शमिता कविः” इति । हे अथ,
 त्वां ‘कः’ प्रजापतिः ‘अति’ क्षिनत्ति, क्त्वा अ अनन्तरं ‘कः’
 प्रजापतिरेव त्वां ‘वि शास्ति’ स्वदयवान् विभज्य स्थापयतिः, ततः
 ‘कः’ प्रजापतिरेव ‘ते गात्राणि’ अवदवान् ‘श्रिम्यति’ ग्रमयति,
 सुरचितानि करोतीत्यर्थः । ‘कविः’ विद्वान् अनर्थशः ह्येदनाभिज्ञः

‘क’ ‘उ’ प्रजापतिरेव ‘ते’ तव ‘शमिता’ न तु इतरपशुवदन्यः कश्चिन्नानुयः ।

द्वितीयामृचमाह,—“अतवस्ते अतुधा परः शमितारो वि शामतु । संवत्सरस्य धायसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा^(१)” इति । ‘अतवो’ वसन्ता-
दथो देवा, ‘शमितारो’ भूत्वा, ‘अतुधा’ तत्तदृतुकाले ‘ते’ ‘परः’
त्वदीयं पर्व ‘वि शामतु’ विविधं स्यापयन्तु । ‘संवत्सरस्य धायसा’
धारणेन ‘शिमीभिः’ शमनहेतुभिः क्रियाभिः ‘त्वा’ त्वां ‘शिम्यन्तु’
शमयन्तु, अतुदेवा एव संवत्सरधारकाः सन्तः तत्तत्कालोचितव्यापारैः
त्वां देवयोग्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः ॥

तृतीयामृचमाह,—“दैव्या अध्वर्यवस्त्वा क्न्तु वि शामतु । गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः क्णन्तु शिम्यन्त^(१)” इति । देवेषु भवाः
‘दैव्याः’ ‘अध्वर्यवो’ द्युप्रभृतयः, ‘द्यौरध्वर्युः’ अग्निनावध्वर्युं सत्यध्वि-
रध्वर्युः’ इति श्रुतेः । तादृशाः सर्वे त्वां ‘क्न्तु’ शस्तेण क्ण्दिन्तु,
किञ्च, ‘वि शामतु’ विविधं स्यापयन्तु । ‘शिमाः’ शमनहेतवः सन्तः
‘ते’ ‘गात्राणि’ त्वदीयान् अवयवान् ‘पर्वशः’ तत्तत्पर्वानुसारेण
‘शिम्यन्तः’ शमयन्त रक्षन्तः, ‘क्णन्तु’ तत्तत्तत्तत्तत्तत् व्यापारं कुर्वन्तु ।

चतुर्थामृचमाह,—“अर्धमासाः परूष्णि ते मासाश्चरन्तु
शिम्यन्तः । अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टः स्रदयन्तु ते^(१)” इति ।
‘अर्धमासाः’ ‘मासाः’ च देवाः ‘ते’ ‘परूष्णि’ ‘शिम्यन्तः’ शमयन्तो रक्षन्तः
‘क्न्तु’ क्ण्दिन्तु । तथा, ‘अहोरात्राणि’ तदभिमानिनी देवता ‘मरुतः’
च ‘ते’ सर्वेऽपि ‘विलिष्ट’ विनाशितमद्गं ‘स्रदयन्तु’ स्वादु कुर्वन्तु ॥

पञ्चमामृचमाह,—“पृथिवी अन्नरिचेण वायुश्चिद्रं भिपज्यतु ।

द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुया”^(१) इति । हे अश्व, ‘ते’ ‘क्षिद्रं’
त्वदीयं विनष्टम् अङ्गम्, ‘अन्तरिक्षेण’ सहिता ‘पृथिवी’ ‘भिषज्यतु’
समादधातु, ‘वायुः’ च ‘भिषज्यतु’ । इयं ‘द्यौः’ ‘नक्षत्रैः’ सहिता ‘ते’
‘रूपं’ त्वदीयं स्वरूपभूतमिदं हविः ‘साधुया’ साधु समीचीनं यथा
भवति, तथा ‘कृणोतु’ करोतु ।

षष्ठीवृत्तमाह,—“शस्ते परेभ्यो गार्चभ्यः शमस्त्वरेभ्यः । शमस्यभ्यो
मज्जभ्यः शसु ते तनुवे भुवत्^(१)” इति । हे अश्व, ते ‘तव’ ‘परेभ्यः’
‘गार्चभ्यः’ उत्कृष्टेभ्योऽवयवेभ्यः, ‘शं’ सुखं अस्तु ; तथा ‘अवरेभ्यः’
निम्नगतेभ्यः अवयवेभ्यः ‘शमस्तु’ । तथा ‘अस्यभ्यः’ त्वदीयेभ्योऽस्यिभ्यः,
‘मज्जभ्यः’ च ‘शम्’ अस्तु । तथा ‘ते’ ‘तनुवे’ शरीराय ‘शसु’ ‘भुवत्’
सुखमेव भवतु ॥

अत्र विनियोगसंग्रहः—

कस्त्वेति मन्त्रषट्केन ह्यश्वस्य त्वत्तमाच्छरति ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यर्दे विनाशयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः—
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्ध-
भृपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-
प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः
सम्पूर्णः ॥०॥

॥०॥ ॐ तत्सत् ॥०॥

॥०॥ श्रीगणेशाय. नम ॥०॥

अथ तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये .

पञ्चमकाण्ड तृतीयप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

उत्सृज्यज्ञो वा एष यद्भिः किं वा अहृतस्य क्रियते
किं वा न यद्वै यज्ञस्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति पूर्यति वै
अस्य तदाश्विनोरुप दधात्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ
ताभ्यामेवासौ भेषजं करोति पञ्चोप दधाति पाङ्क्तो
यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्मै भेषजं करोत्यृतव्या उप दधा-
त्यृतूनां ऋष्यै ॥ १ ॥

पञ्चोप दधाति पञ्च वै ऋतवो यावन्त एव ऋतव-
स्तान् कल्पयति समानप्रभृतयो भवन्ति समानोदका-
स्तस्मात् समाना ऋतव एकेन पदेन व्यावर्तन्ते तस्माद्-
ृतवो व्यावर्तन्ते प्राणभृत उपदधात्यृतुष्वेव प्राणान्
दधाति तस्मात् समानाः सन्त ऋतवो न जीर्यन्त्यथो
प्र जनयत्येवैनानेष वै वायुर्यत् प्राणो यदृतव्या उप-
धार्य प्राणभृतः ॥ २ ॥

उप॒दधा॑ति तस्मात् सर्वानृ॒तून् ननु॑ वा॒युरा व॑रीवर्ति
 दृष्टि॑सनीरुप॑ दधाति दृष्टि॑मेवाव॑ रुन्धे यदे॑क॒धोप॑द॒ध्या-
 देक॑मृ॒तुं व॑र्षे॒दनु॑परि॒हारः॑ सादयति॒ तस्मात् सर्वानृ॒तून्
 व॑र्षति॒ यत् प्रा॑ण॒भृत॑ उप॒धाय॑ दृष्टि॑सनीरुप॒दधा॑ति
 तस्माद् वा॒युप्र॑च्युता दि॒वो दृष्टि॑री॒र्त्ते प॒शवो॑ वै व॒यस्या॑
 नाना॑मनसः खलु॒ वै प॒शवो॑ नाना॑व्रता॒स्तेऽप॑ ए॒वाभि॑
 सम॑नसः ॥ ३ ॥

यङ्ङामये॑ताप॒शुः स्या॑दिति॒ वय॑स्यास्तस्योप॒धाय॑
 अ॒प॒श्या॑ उप॑ द॒ध्याद॑संज्ञानमे॒वास्मै॑ प॒शुभिः॑ करोत्यप॒शु-
 रेव॑ भवति॒ यङ्ङामये॑त प॒शुमान्॑त्या॒दित्य॑प॒स्यास्तस्योप॒-
 धाय॑ वय॑स्या॒ उप॑ द॒ध्यात् सं॒ज्ञान॑मे॒वास्मै॑ प॒शुभिः॑
 करोति॒ प॒शुमाने॑व भवति॒ चत॑स्रः पुरस्तादुप॑ दधाति
 तस्माच्च॒त्वारि॑ चक्षु॒षो रूपाणि॑ द्वे शु॒क्ले द्वे कृ॒णो ॥ ४ ॥

मूर्ध॑न्वती॒र्भवन्ति॑ तस्मात् पुरस्ता॑न् मूर्धा॒ पञ्च॑ दक्षि॑णा-
 याः॑ श्रो॒ण्यामुप॑ दधाति पञ्चोत्तर॑स्यां तस्मात् पश्चाद्
 व॒र्या॑पान् पुरस्ता॑त् प्रवणः प॒शुर्व॑स्तो वय॒ इति॑ दक्षिणे-
 ऽंसे॒ उप॑ दधाति दृ॒ष्टिर्व॑य॒ इत्युत्त॑रेऽंसावेव॒ प्रति॑ दधाति
 व्याघ्रो॒ वय॒ इति॑ दक्षिणे प॒क्ष उप॑ दधाति सि॒ंहो वय॒

इत्युत्तरे पक्षयोरिव वीर्यं दधाति पुरुषो वयः इति,
मध्ये तस्मात् पुरुषः पशूनामधिपतिः ॥ ५ ॥*

क्षुध्यै । उपधाय प्राणभृतः । समनसः । क्षुण्णे । पुरुषो
वयः इति । पञ्च च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

इन्द्राग्नी अव्ययमानामिति स्वयमातृणामुप दधाती-
न्द्राग्निभ्यां वा इमौ लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्यै
अधृतेव वा एषा यन्मध्यमा चित्तिरन्तरिक्षमिव वा
एषेन्द्राग्नी इत्याहेन्द्राग्नी वै देवानामोजोभृतावोजसैव
एनामन्तरिक्षे चिनुते धृत्यै स्वयमातृणामुप दधात्यन्त-
रिक्षं वै स्वयमातृणाऽन्तरिक्षमेवाप धत्तेऽश्वमुप ॥ १ ॥

प्राप्यति प्राणमेवास्था दधात्यथो प्राजापत्यो वा
अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते स्वयमातृणा भवति
प्राणानामुत्सृष्ट्यै अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै
देवानां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समीयन्त त एता

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डीयतृतीयप्रपाठकस्य चतुर्थपञ्चमा
नुवाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

दिश्या अपश्यन् ता उपादधत् ताभिर्वै ते दिशोऽष्टहन्
यदिश्या उपदधाति दिशां विधृत्यै दश प्राणधृतः
पुरस्तादुप ॥ २ ॥

दधाति नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी प्राणा-
नेव पुरस्ताद् धत्ते तस्मात् पुरस्तात् प्राणा ज्योतिष्मती-
मुत्तमामुप दधाति तस्मात् प्राणानां वाग्ज्योतिरुत्तमा
दशोप दधाति दशोक्षरा विराट्पराद् छन्दसां ज्योति-
र्ज्योतिरेव पुरस्ताद् धत्ते तस्मात् पुरस्ताद् ज्योतिरुपास्महे
छन्दांसि पशुघ्राजिमयुस्तान् बृहत्युदजयत् तस्माद्
बाह्विताः ॥ ३ ॥

पशव उच्यन्ते मा छन्द इति दक्षिणत उप दधाति
तस्माद्दक्षिणावृत्तो मासाः पृथिवी छन्द इति पश्चात्
प्रतिष्ठित्यै अग्निर्देवतेत्युत्तरत ओजो वा अग्निरोज
एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽभिप्रयायो जयति पट्-
त्रिंशत् सम्पद्यन्ते षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बाह्विताः
पशवो बृहत्यैवासौ पशूनव रुन्धे बृहती छन्दसां
स्वाराज्यं परीयाय यस्यैताः ॥ ४ ॥

उपधीयन्ते गच्छन्ति स्वाराज्यं सप्त बालखिल्याः
पुरस्तादुप दधाति सप्त पश्चात् सप्त वै शीर्षण्याः प्राणा
दाववाञ्चौ प्राणानां सवीर्यत्वाय मूर्धासि राडिति

पुरस्तादुप दधाति यन्त्री राडिति पश्चात् प्राणानेव
अस्मै समीचो दधाति ॥ ५ ॥*

अश्वमुप । पुरस्तादुप । बाहिताः । एता । चतु-
स्त्रिंशच्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

देवा वै यद्यज्ञे अकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा एता
अक्षयास्तोमीया अपश्यन् ता अन्यथाऽनूच्यान्यथोपा-
दधत् तदसुरा नान्ववायन् ततो देवा अभवन् परा
ऽसुरा यदक्षयास्तोमीया अन्यथाऽनूच्यान्यथोपादधाति
भातव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना पराऽस्य भातव्यो भव-
त्याशुस्त्रिदिति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वै त्रिदत्
॥ १ ॥

यज्ञमुखमेव पुरस्तादि यातयति व्योम सप्तदश इति
दक्षिणतोऽन्नं वै व्योम अन्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो
धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यते धरुणं एकविंश इति
पश्चात् प्रतिष्ठा वा एकत्रिंशः प्रतिष्ठित्यै भान्तः पञ्च-
दश इत्युत्तरत ओजो वै भान्तः ओजः पञ्चदश ओज

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डीयतृतीयप्रपाठकस्य यष्टसप्तमानु-
वाकभाष्ये दृश्यम् ।

एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽभिप्रयायी जयति
प्रतूर्तिरष्टादश इति पुरस्तात् ॥ २ ॥

उप॑ दधाति द्वौ चि॒ह्नाव॑भिपूर्व॑ यज्ञ॑मुखे वि या॑तयति
अ॒भिव॑र्तः स॒वि॒श इति॑ दक्षिणतोऽन्नं वा अ॒भिव॑र्त्तोऽन्नं
स॒वि॒शोऽन्नमे॒व दक्षि॑णतो धत्ते तस्मादक्षि॑णेनान्नमद्यते
वर्चो॑ द्वावि॒श इति॑ प॒श्चाद्य॑द्वि॒शति॑र्धे तेन॑ वि॒राजौ
यद्वे॑ प्रति॒ष्ठा तेन॑ वि॒राजो॑रेवाभिपूर्वमन्नाद्ये॒ प्रति
तिष्ठति॑ तपो॑ नवदश इत्युत्तरतस्तस्मात् सव्यः ॥ ३ ॥

हस्त॑योस्तप॒स्वित॑रो योनि॑श्चतुर्वि॒श इति॑ पुरस्ता-
दुप॑ दधाति चतुर्वि॒शत्य॑क्षरा गाय॒त्री गाय॒त्री यज्ञ॑मुखं
यज्ञ॑मुखमेव पुरस्ताद् वि या॑तयति गर्भाः पञ्चवि॒श इति॑
दक्षिणतोऽन्नं वै गर्भा॑ अन्नं पञ्चवि॒शोऽन्नमे॒व दक्षि॑णतो
धत्ते तस्मादक्षि॑णेनान्नमद्यते अ॒ज॒स्त्रि॒णव॑ इति॑ प॒श्चादि॑मे
वै लो॒कास्त्रि॒णव॑ ए॒षेव॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति॒ सम्भ॑रण-
स्त्रयोवि॒श इति॑ ॥ ४ ॥

उत्तर॑तस्तस्मात् सव्यो हस्त॑योः सम्भार्थ॑तरः क्रतु॑रेक-
चि॒श इति॑ पुरस्तादुप॑ दधाति वाग्वै क्रतु॑र्यज्ञमुखं
वाग्य॑ज्ञमुखमेव पुरस्ताद् वि या॑तयति ब्र॒ह्मस्य॑ वि॒ष्टपं॑ चतु-
स्त्रि॒श इति॑ दक्षिणतोऽसौ वा आ॑दित्यो ब्र॒ह्मस्य॑ वि॒ष्टपं॑
ब्रह्म॑वर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षि॑णोऽर्द्धो ब्रह्म-

वचसितरः प्रतिष्ठा चयस्त्रिंश इति पश्चात् प्रतिष्ठित्यै
नाकः षट्स्त्रिंश इत्युत्तरतः सुवर्गो वै, लोको नाकः
सुवर्गस्य लोकस्य समर्थ्यै ॥ ५ ॥*

वै चिद्वत् । इति पुरस्तात् । सव्यः । चयोविंश
इति । सुवर्गो वै । पञ्च च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥०॥

अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वा
अग्नियज्ञमुखं दीक्षा यज्ञमुखं ब्रह्म यज्ञमुखं चिद्वद्यज्ञ-
मुखमेव पुरस्तादि यातयति नृचक्षसां भागोऽसीति
दक्षिणतः अश्रुवांसो वै नृचक्षसां धाता जातायैव
असौ अन्नमपि दधाति तस्मात् अन्नमन्ति जनिचक्ष-
स्यूतः सप्तदशस्तोम इत्याहान्नं व्योमनिचक्ष ॥ १ ॥

अन्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतेऽन्नं तस्मादक्षिणेत
अन्नमद्यते मित्रस्य भागोऽसीति पश्चात् भृशो वै मित्रो-
ऽपानो वरुणः प्राणापानावेवास्मिन् दधाति दिवो
वृष्टिर्वाताः स्पृता एकविंशस्तोम इत्याह प्रतिष्ठा वा

* अस्यानुवाकस्य आस्थानं चतुर्थकाण्डोऽतृतीयप्रपाठकस्य अष्टमनुवाक-
भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

एकविंशः प्रतिष्ठित्यै इन्द्रस्य भागोऽसीत्युत्तरतो ओजो
वा इन्द्र ओजो विष्णुरोजः श्रुचमोजः पञ्चदशः ॥
॥ २ ॥

ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽभिप्रयायी
जयति नक्षत्राणां भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं
वै वसवो यज्ञमुखं रुद्रा यज्ञमुखं चतुर्विंशो यज्ञमुखमेव
पुरस्तादि यातयति आदित्यानां भागोऽसीति दक्षिण-
तोऽन्नं वा आदित्या अन्नं मरुतोऽन्नं गर्भो अन्नं पञ्च-
विंशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनाऽन्नमद्यते
अदित्यै भागः ॥ ३ ॥

असीति पश्चात् प्रतिष्ठा वा अदितिः प्रतिष्ठा पूषा
प्रतिष्ठा चिण्वः प्रतिष्ठित्यै देवस्य सवितुर्भागोऽसीत्युत्तर-
तो ब्रह्म वै देवः सविता ब्रह्म बृहस्पतिर्ब्रह्म चतुष्टोमो
ब्रह्मवर्चसमेवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरोऽर्द्धो ब्रह्मवर्चसि-
तरः सावित्रवतो भवति प्रसूत्यै तस्माद्ब्राह्मणाना-
मुदीची सृनिः प्रसूता धर्चश्चतुष्टोम इति पुरस्तादुप
दधाति यज्ञमुखं वै धर्चः ॥ ४ ॥

यज्ञमुखं चतुष्टोमो यज्ञमुखमेव पुरस्तादि यातयति
यावानां भागोऽसीति दक्षिणतो मासा वै यावा अर्द्ध-
मासा अयावास्तस्मादक्षिणार्हतो मासा अन्नं वै यावा

अन्नं प्रजा अन्नमेव दक्षिणतो यत्ते तस्मादक्षिणेनान्न-
मद्यते ऋभूणां भार्गोऽसीति पृश्नात् प्रतिष्ठित्यै विवर्तो-
ऽष्टाचत्वारिंश इत्यन्तरतोऽनयोर्लोकयोः सवीर्यत्वाय
तस्मादिमौ लोकौ समावर्ह्यौ ॥ ५ ॥

यस्य मुख्यवतीः पुरस्तादुपदधीयन्ते मुख्य एवं भवति
आ अस्य मुखो जायते यस्याऽन्नवतीर्दक्षिणतोऽच्यन्नम्
आ अस्यान्नादो जायते यस्य प्रतिष्ठावतोः पृश्नात्
प्रेत्येव तिष्ठति यस्यौजस्वतीरुत्तरत औजस्वेव भवति आ
अस्यौजस्वो जायतेऽर्को वा एष यदग्निस्तस्यैतदेव
स्तोचमेतत् शुस्त्रं यदेया विधा ॥ ६ ॥

विधीयतेऽर्को एव तदुर्कमनु विधीयतेऽच्यन्नम् आ
अस्यान्नादो जायते यस्यैया विधा विधीयते य उ
चैनामेवं वेद सृष्टीरुपे दधाति यथासृष्टमेव अव रुन्धे
न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्यावृत्तं ते देवा एता
व्युष्टीरपश्यन् ता उपादधत् ततो वा इदं व्यौच्छत्
यस्यैता उपधीयन्ते वि एवास्मै उच्छ्रुत्यथो तम एवाप
हते ॥ ७* ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डेयहृत्तीयप्रपाठकस्य नवमदशमैका-
दशानुवाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

वै ज॒निच॑ः । पञ्चद॑शः । अदि॑त्यै भा॒गः । वै ध॑र्चः ।
स॒माव॑दीर्यौ । वि॒धा । ततो॑ वा इ॒दं । चतु॑र्दश च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अमे॑ जा॒तान् प्र शु॑दा नः स॒पत्नानि॑ति पुरस्ता॑दुप॑
दधा॑ति जा॒तानेव॑ भा॒त॒व्यान् प्र शु॑दते स॒हसा॑ जा॒ता-
नि॑ति प॒श्चात् ज॑नि॒ष्यमाणाने॑व प्रति॑ नुदते चतु॑श्चत्वा-
रि॑ः शस्तो॒म् इति॑ दक्षिण॑तो ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै चतु॑श्चत्वा-
रि॑ः शो ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒व दक्षिण॑तो ध॑त्ते तस्मा॑दक्षि॒णोऽङ्गो॑
ब्र॒ह्मव॑र्चसि॒तरः॑ षोड॑शस्तो॒म् इत्यु॑त्तर॒त ओजो॑ वै षोड॑श
ओज॑ ए॒वोत्तर॑तो ध॑त्ते तस्मा॑त् ॥ १ ॥

उ॒त्तर॑तोऽभि॒प्रया॑यी ज॑यति वज्रो॑ वै चतु॑श्चत्वारि॑ः शो
वज्रः॑ षोड॑शो यदे॒ते इष्ट॑के उप॒दधा॑ति जा॒ताश्चैव॑
ज॑नि॒ष्यमा॑णाश्च॒ भा॒त॒व्यान् प्र शु॑द्य वज्र॑मनु॒ प्र ह॑रति
स्त॒त्यै पुरी॑षव॒तो मध्य॑ उप॑ दधा॑ति पुरी॑षं वै मध्य॑-
मा॒त्मनः॑ सा॒त्मानमे॑वाग्निं चि॑नुते सा॒त्मासु॑ष्मिन् लो॒के
भ॑वति य एवं वेद॑ता वां अ॑स॒पत्ना॑ नामेष्ट॑का यस्यै॒ता
उ॑पधी॒यन्ते ॥ २ ॥

नास्य॑ स॒पत्नो॑ भवति प॒शुर्वा एष॑ यद॒ग्निर्विराज॑ उत्त॒मायां॑

चित्यामुप दधाति विराजमेवोत्तमां पशुपुं दधाति
तस्मात् पशुमानुत्तमां वाचं वदति दर्श-दृशोप दधाति
सवीर्यत्वायाक्ष्णयोप दधाति तस्मादक्ष्णया पशवोऽङ्गानि
प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै यानि वै छन्दांसि सुवर्ग्याणि
आसन् तैर्देवाः सुवर्गं लोकमायन् तेनययः ॥ ३ ॥

अस्त्राम्यन् ते तपोऽतप्यन्त तानि तपसा अपश्यन्
तेभ्य एता इष्टका निरमिमते एवच्छन्दो वरिवच्छन्द
इति ता उपा दधत ताभिर्वै ते सुवर्गं लोकमायन्
यदेता इष्टका उपदधाति यान्येव छन्दांसि सुवर्ग्याणि
तैरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति यज्ञेन वै प्रजापतिः
प्रजा अस्तृजत ताः स्तोमभागैरेवास्तृजत यत् ॥ ४ ॥

स्तोमभागा उपदधाति प्रजा एव तद् यजमानः
स्तृजते बृहस्पतिर्वा एतद् यज्ञस्य तेजः समभरद् यत्
स्तोमभागा यत् स्तोमभागा उपदधाति सतेजसमेवामि
चिनुते बृहस्पतिर्वा एतां यज्ञस्य प्रतिष्ठामपश्यत् यत्
स्तोमभागाः यत् स्तोमभागा उपदधाति यज्ञस्य
प्रतिष्ठित्यै सप्त-सप्तोप दधाति सवीर्यत्वाय तिस्रो मध्ये
प्रतिष्ठित्यै ॥ ५ *

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डस्य तृतीयप्रपाठकद्वादशानुवाक-
भाष्ये चतुर्थप्रपाठकप्रथमानुवाकभाष्ये च द्रष्टव्यम् ।

उत्तरतो धर्तुं तस्मात् । उपधीयन्ते । ऋषयः । सृजन्
। चिचत्वारिंशच्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
ब्रह्मोऽनुवाकः ॥ ० ॥

रुश्मिरित्येवादित्यमसृजत् प्रेतुरिति धर्ममन्विति-
रति दिवः सन्धिरित्यन्तरिक्षं प्रतिधिरिति पृथिवीं
वष्टम्भ इति दृष्टिं प्रवेत्यहरनुवेति रात्रिमुशित्ति
वस्त्रं प्रकृत इति रुद्रान् सुदीतिरित्यादित्यानेज् इति
पितृस्तन्तुरिति प्रजाः घृतनापाडिति पशून् रेवदि-
घोषधीरभिजिदसि युक्तग्रावा ॥ १ ॥

इन्द्राय त्वा इन्द्रं जिन्वेत्येव दक्षिणतो वज्रं पर्यौहद्
अभिजित्यै ताः प्रजा अपंप्राणा असृजत् तास्वधिपति-
रसीत्येव प्राणमदधात् यन्तेत्यपानः सःसर्प इति
चक्षुर्वयोधा इति श्रोत्रं ताः प्रजाः प्राणतीरपानतीः
पश्यन्तीः शृण्वतीर्न मीथुनी अभवन् तासु चिददसीत्येव
मिथुनमदधात् ताः प्रजा मिथुनी ॥ २ ॥

भवतीर्न प्राजायन्त ताः सःरोहोऽसि नीरोहोऽसी-
त्येव प्राजनयत् ताः प्रजाः प्रजाता न प्रत्यतिष्ठन् ता

वसु॑कौऽसि॒ वेप॑श्चिरसि॒ वस्य॑ष्टिर॒सीत्ये॒वैषु॑ लोकेषु प्र
स्थापय॑द् यदाह॑ वसु॑कौऽसि॒ वेप॑श्चिरसि॒ वस्य॑ष्टिर॒सं
प्र॒जा ए॒व प्र॒जाता॑ शु॒षु लोकेषु॑ प्रति॒ष्ठाय॑र्यात् सा
ऽन्तरि॑क्षः, री॒हति॑ स॒प्रा॒णोऽमु॒ष्मिन् लोके॑ प्रति॒ तिष्ठ॑
अ॒व्य॒र्धुकः॑ प्रा॒णापा॒नाभ्या॑ भवति॒ य एवं वेद॑ ॥ ३ ॥*

युक्त॑प्रा॒वा । प्र॒जा मि॒थुनी॑ । अ॒न्तरि॑क्षं । द्वा॒द॒श च ॥

इति॑ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठकस्य
षष्ठोऽनुवाकः ॥०॥

ना॒क॒स॒द्भिर्वै॑ दे॒वाः सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑यन् तत् ना॒क॒-
स॒दो॒स् ना॒क॒स॒त्त्वं यन्ना॑क॒सद॑ उप॒द्धाति॑ न॒ । स॒द्भि
रे॒ष तत् यज॑मानः सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति सु॒वर्गो॑ वै लो॒के
ना॒को य॒स्यैता॑ उ॒पधी॑यन्ते ना॒स्मा अ॒कं भ॑वति यज॑मानः
य॒त॒नं वै ना॑क॒सदो॑ यन्ना॑क॒सद॑ उ॒प॒र॒यात्प्रा॑यत॑न् ।
तद् यज॑मानः कु॒रते॑ पृ॒ष्ठानां॑ वा ए॒तत् तेजः॑ सं॒ष्टः
यन्ना॑क॒सदो॑ यन्ना॑क॒सदः॑ ॥ १ ॥

उप॒दधा॑ति पृ॒ष्ठाना॑मे॒व तेजो॑ऽव॒ रुन्धे पञ्च॒चो॒द्वा उप॑
 ता॒त्यस्म॑रस॒ ए॒वैन॑मे॒ता भू॒ता अ॒मुस्मि॑न् लो॒क उप॑
 स्थो॑ तनू॒पानी॑रे॒वैता यज॑मानस्य यं द्वि॒ध्यात् तमु॑प॒-
 ता॒त् ध्या॑येदे॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्चति त॒ज-
 ति॒र्तिमो॑र्च्यत्यु॒त्तरा॑ ना॒कस॑द्भ्य॒ उप॑ दधाति यथा जा॒या-
 नी॑य॒ गृहे॑षु नि॒पाद॑यति त॒ादृ॒गे॒व तत् ॥ २ ॥

प॒श्चात् प्रा॒चीमु॑त्त॒मामु॑प॒ दधा॑ति तस्मा॒त् प॒श्चात्
 द॒क्षी प॒त्नी अ॒न्वास्ते॑ स्वय॒मातृ॑णाञ्च॒ विकृ॑र्णीञ्च॒ उत्त॑मे
 प॒ दधा॑ति प्रा॒णो वै स्व॑य॒मातृ॑णायुर्वि॒कृर्णी प्रा॑णञ्चै॒व
 ता॒युश्च॑ प्रा॒णाना॑मुत्त॒मौ ध॑त्ते तस्मा॒त् प्रा॑ण॒स्यायु॑श्च प्रा॒-
 णा॑ना॒मुत्त॑मौ नान्या॒मुत्त॑रामिष्ट॒कामु॑प॒ दध्या॑द् यद॒न्या-
 त्तरा॑मिष्ट॒कामु॑पदुध्यात् प॒शूना॑म् ॥ ३ ॥

च॒ यज॑मानस्य च प्रा॒णं चा॒युश्चा॑पि॒ दध्या॑त् तस्मा॒त्
 ग॒न्योत्त॑रेष्ट॒कोप॑धेया॒ स्वय॑मातृ॒णामु॑प॒ दधा॑त्य॒सौ वै
 स्व॑मातृ॒णामु॑प॒ धत्ते॑ ऽश्व॒मुप॑ग्रापयति प्रा॒णमे॒वा-
 रा॒ अश्वः॑ प्र॒जाप॑तिनै॒वाग्निं॑
 प्रा॒णाना॑मुत्त॒म्यै अ॒र्यो

मनु वि क्रमते उत्तरत उप दधाति तस्मादुत्तरत उप-
चारोऽग्निर्वीर्युमती भवति समिध्यै ॥ ४ ॥*

संभृतं यन्नाक्सदो यन्नाक्सदः । तत् । पशूनाम् ।
एषा वै । द्वाविंशतिश्च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

छन्दाःस्युप दधाति पशवो वै छन्दाःसि पशूनेवाव
रुन्धे छन्दाःसि वै देवानां वामं पशवो वाममेव पशूनेवा
रुन्धे एताः इ वै यज्ञसेनयैत्रियायणश्चितिं विदो
चकार तथा वै स पशूनेवावरुन्धे यदेतामुपदधाति पशू-
नेवाव रुन्धे गायत्रीः पुरस्तादुप दधाति तेजो वै
गायत्री तेज एव ॥ १ ॥

मुखतो धत्ते मूर्धन्वतीर्भवन्ति मूर्धानमेवैनः समाना-
नां करोति त्रिष्टुभ उप दधाति इन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रिय
मेव मध्यतो धत्ते जगतीरुप दधाति जागता वै
पशूनेवाव रुन्धेऽनुष्टुभ उप दधाति प्राणा वा
प्राणानामुत्सृज्यै दहतीरुष्णिहाः पृथक्तीरक्षरपङ्क्तौ

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं पञ्चमकाण्डेयद्युक्तप्रपाठकस्य द्वितीयतृतीया
नुवाकभाष्ये दृश्यम् ।

रिति विपुरुषाणि छन्दाःस्युप दधाति विपुरुषा वै
पशवः पशवः ॥ २ ॥

छन्दाःसि विपुरुषानेव पशूनव रुन्धे विपुरुषमस्य
गृहे दृश्यते यस्यैता उपधीयन्ते य उ च एनाम् एवं
वेदातिछन्दसमुप* दधात्यतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दाःसि
सर्वेभिरैवैनं छन्दोभिश्चिनुते वर्ष्मवा एषा छन्दसां
यदतिछन्दा यदतिछन्दसमुपदधाति वर्ष्मैवैनं समा-
नानां करोति द्विपदा उप दधाति द्विपाद् यजमानः,
प्रतिष्ठित्यै ॥ ३ ॥†

तेज एव । पशवः पशवः । यजमानः । एकञ्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
अष्टमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निर्धीयते यत् सयुजो ना-
पदुध्याद् देवता अस्याग्निं दृञ्जीरन् दृत् सयुजं उपदधा-
त्यात्मनैवैनं सयुजं चिनुते नाग्निना व्यृध्यतेऽथो यथा
पुरुषः सार्वभिः सन्तत एवमेवैताभिर्ऋग्भिः सन्ततो-

* 'यतिछन्दसम्' इति ॥ एवं क्रीतपुस्तके पाठः । परन्तु वेदे ङकारस्य
ह्रस्वापि द्वित्वादशनात् एष पाठः उपेक्षितः ।

† एस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डेयचतुर्थप्रपाठकस्य चतुर्थानु-
वाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

एवैताभिर्यजमान इमान् लोकान्त्सं याति श्रुवो
 एषोऽग्नेर्यत् संयानीर्यत् संयानीरुपदधाति श्रुवमे-
 तिमग्ने उप दधात्युत यस्यैतास्त्पर्हितास्वापोऽग्निः
 हरत्यहंत एवास्याग्निरादित्येष्टका उप दधात्यादित्या
 वै एतं भूत्यै प्रति नुदन्ते योऽलुभूत्यै सन् भूतिं न
 प्राप्नोत्यादित्याः ॥ २ ॥

एवैनं भूतिं गमयन्त्यसौ वै एतस्यादित्यो रुचमा
 दत्ते योऽग्निं चित्वा न रोचते यदादित्येष्टका उप
 दधात्यसावेवास्मिन्नादित्यो रुचं दधाति यथासौ
 देवानां रोचते एवमेवैष मनुष्याणां रोचते एतेष्टका
 उप दधात्येतद्वै अग्नेः प्रियं धाम यद् दत्तं प्रियेणैवैनं
 धाम्ना समर्द्धयतिः ॥ ३ ॥

अथो तेजसानुपरिहारः सादयत्यपरिवर्गमेवास्मिन्
 तेजो दधाति प्रजापतिरग्निमचिनुत् स यशसा व्यार्ध्यत्
 स एता यशोदा अपश्यत् ता उपाधत् ताभिर्वै स यशं
 आत्मन्नधत् यत् यशोदा उपदधाति यश एव ताभि-
 र्यजमान आत्मन् धत्ते पञ्चोप दधाति पाङ्क्तः पुरुषो
 यावानेव पुरुषस्तस्मिन् यशो दधाति ॥ ४ ॥*

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डस्य चतुर्थप्रपाठकयथानुवाक-
 भाष्ये दृश्यम् ।

एवं । प्राप्नोत्यादित्याः । अर्हयति । एकान्नपञ्चा-
शच्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
दशमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

देवासुराः संयत्ता आसन् कनीयाः सो देवा आसन्
भूयाः सोऽसुरास्ते देवा एता इष्टका अपश्यन् ता उपा-
दधत भूयस्कृद्सीत्येव भूयाः सोऽभवन् वनस्पतिभि-
रोपधीभिः परिवस्कृद्सीतीमामजयन् प्राच्यसीति प्रा-
चीन्दिशमजयन् नूर्ध्वासीत्यमूमजयन् नन्तरिक्षसदस्न्तरिक्षे
सीदेत्यन्तरिक्षमजयन्ततो देवा अभवन् ॥ १ ॥

पराऽसुरा यस्यैता उपधीयन्ते भूयानेव भवत्यभी-
मान् लोकान् जयति भवत्यात्मना पराऽस्य आतृव्यो
भवत्यसुपदसि श्येनसदसीत्याहैतद्वै अग्नेरूपः रूपेणै-
वाग्निमव रुन्धे पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयामीत्याहै-
मानेवैताभिर्लोकान् द्रविणावतः कुरुते आयुष्या उप-
दधात्यायुरेव ॥ २ ॥

अस्मिन् दुधात्यग्ने यत् ते परः हन्नामेत्याहैतद्वै अग्ने-
प्रियं धाम प्रियमेवास्य धामोपाप्नोति तावेहि सः रभा-
वहै इत्याह वि एवैनैन् परि धत्ते पार्श्वजन्धेऽप्येधि अग्ने

इत्याहैप वै अग्निः पाञ्चजन्यो यः पञ्चचितीकस्तस्मा-
 देवमाह कृतव्याः उप, दधात्येतद्वै क्रतूनां प्रियं धाम्
 यद्वैतव्या क्रतूनामेव प्रियं धामाव रुन्धे सुमेक इत्याह
 संवत्सरो वै सुमेकः संवत्सरस्यैव प्रियं धामोपाप्नोति॥३॥*

अभ्यन् । आयुरेव । कृतव्या उप । यद्वैः शतिश्च

॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
 एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

• प्रजापतेरहि अश्वयत् तत्परापत्तदर्थोऽभवद् यद-
 श्वयत् तदश्वस्याश्वत्वं तद्देवा अश्वमेधेनैव प्रत्यदधुरेप
 वै प्रजापतिः सर्वं करोति योऽश्वमेधेन यजते सर्व एव
 भवति^(१) सर्वस्य वै एषा प्रार्थश्चिन्तिः सर्वस्य भेषजः सर्वं
 वै एतेन प्राप्नानं देवा अन्तरन्नापि वै एतेन ब्रह्म-
 हृत्यामन्तरन् सर्वं प्राप्नानम् ॥ १ ॥

तुरति तरति ब्रह्महृत्या योऽश्वमेधेन यजते य उ चैन-
 मेवं वेद^(२) उत्तरं वै तत् प्रजापतेरहि अश्वयत् तस्मा-
 दश्वस्योत्तरतोऽव्यन्ति दक्षिणतोऽन्येषां पशूनां^(३) वैतसः
 कटो भवत्यप्सुर्योनिर्वै अश्वोऽप्सुजो वैतसः स्वे एवैनं

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डोपचतुर्थप्रपाठकस्य सप्तमानुवाक-
 भाष्ये दृश्यम् ।

योनौ प्रतिं घापयति^(४) चतुष्टोमः स्तोमो भवति सुरद-
ह वै अश्वस्य सवित्र आ अदृहत्, तदेवाश्वतुष्टोमेनैव
प्रत्यदधुर्यत् चतुष्टोमः स्तोमो भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय^(५) ॥२॥

सर्वं पाप्मानम् । आ अदृहत् । द्वादश च ॥ १२ ॥

उत्सन्नयज्ञः । इन्द्राग्नी । देवा वै अक्ष्णयास्तोभीयाः ।
अग्नेर्भागीऽसि । अग्ने जातान् । रश्मिरिति । नाकसङ्घिः ।
छन्दांसि सर्वाभ्यो । वृष्टिसनीः । देवासुराः, कनीयांसः ।
प्रजापतेरक्षि । द्वादश च ॥ १२ ॥

उत्सन्नयज्ञः (१।१) । देवा वै (३।१) । यस्य मुख्यवतीः
(४।६) । नाकसङ्घिः (७।१) । एवैताभिः (१०।२) । अष्टां-
चत्वारिंशत् ॥ ४८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

इति संहितापञ्चमाष्टके तृतीयः प्रश्नः ॥*

॥०॥ हरिः ओम ॥०॥

यस्य निश्चित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

चितिराद्या द्वितीये स्थान् तृतीये तु चतुष्टयम् ।

* इति तैत्तिरीयसंहिताया पञ्चमकाण्डे तृतीय प्रपाठके इत्यपि
अधित् पाठ ।

द्वादशात्रानुवाका स्युः प्रथमे त्रिष्टका इमाः ॥

अश्विन्यस्य तथर्त्तव्याः प्राणभृतमंशकास्तथा ।

अपस्यास्य वयस्यास्य द्वितीयस्यां चितौ श्रुताः ॥

द्वितीये खयमादृषा दिश्याः प्राणभृतस्तथा ।

दृश्यो बालखिल्यास्य द्वितीयस्यां चिताविमाः ॥

द्वितीयतुर्ययोरङ्ग्यास्तोमीयास्य सृष्टयः ।

स्युष्टयश्रेष्ठकाः प्रोक्तास्तुर्यास्य चिताविमाः ॥

पञ्चमे त्वमपन्नाख्या विराडाख्यास्य वर्णिताः ।

पष्ठे तु सोमभागाख्या नाकसत्संशकास्तथाः ॥

चोडाख्या खयमादृषा विकर्णीतास्य मग्नमे ।

कन्दोभिधा अष्टमे स्युः पञ्चम्यां तु चिताविमाः ॥

अथावशिष्टाः कथ्यन्ते ता विज्ञेया यथाचिति ।

मयुजे भण्डलास्यास्य विश्वज्योतिष इत्यमूः ॥

नवमे दशमे वृष्टिर्गन्धि-संयानिकाभिधाः ।

आदित्याख्या घृताख्यास्य यशोदाशेति वर्णिताः ॥

एकादशे तु भयङ्करदग्निरूपाभिधा अपि ।

द्रविणोदास्तुघायुष्या स्यादग्निहृदयाभिधा ॥

स्ततयासुत्येवमेताः क्रमादिष्व समीरिताः ।

द्वादशे त्वममेधस्य विधिरित्येव निर्णयः ॥

तमिममममेधं विधत्ते,—“प्रजापतेरसि अश्वयत्तत्परापतत्तद
शोऽभवद्यदश्वयत्तदश्वस्याश्वत्वं तदेवा अश्वमेधेनैव प्रत्यदधुरेष वै प्रजा-

पतिः सर्वं करोति योऽश्वमेधेन यजते सर्व एव भवति" (१) इति ।

‘प्रजापतेः’ चतुर्मुखस्य अक्षिगोलकं केनापि व्याधिना उच्छून-
मभूत्, तच्च भूमौ पतितं सत् अश्वरूपेण आविर्भवौ, यस्मात् कारणात्
अश्वयत्, तस्मात् कारणात्, तत् उत्पन्नस्य प्राणिनेऽश्वनाम सम्पन्नं ।
ततो देवाः प्रतीकारं विचार्य अश्वमेधमनुष्ठाय तेन अश्वमेधमामर्थ्येन
‘तत्’ प्रजापतेरक्षि समादधुः, तस्मादेवं* प्रशस्तत्वात् अश्वमेधेन
यजेत, स च यथा प्रजापतिं संपूर्णं करोति, स्वयञ्च प्रजापतिप्राप्त्या
सर्वात्मको भवति ।

तदेवं सर्वभावप्राप्त्यर्थं अश्वमेधं विधाय पुनः पापक्षयार्थ-
मश्वमेधकृतं तदुपासनं च विधत्ते,—“सर्वस्य वा एषा प्रायश्चित्तिः
सर्वस्य भेषजं सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा अतरन्नपि वा एतेन ब्रह्म-
हत्यामतरन् सर्वस्य पाप्मानन्नरन्ति तर्हि ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते
त उ चैनमेवं वेद (१)” इति । येयमश्वमेधानुष्ठितिः, सैषा ‘सर्वस्य’ पाप्मनः
उपपातकरूपस्य महापातकरूपस्य च ‘प्रायश्चित्तिः’ भवति । किञ्च,
‘सर्वस्य’ व्याधिजातस्य तद्धेतुपापक्षयद्वारेण अश्वमेधानुष्ठानं ‘भेषजम्’,
अतएव इदानीन्तना ‘देवाः’ पूर्वस्मिन् मनुष्ये जन्मनि ‘एतेन’ अश्वमेधेन
गोवधादिरूपमुपपातकं ब्रह्महत्यादिरूपं महापातकं च परिहृतवन्तः,
तस्मादिदानीमपि ‘यः’ अश्वमेधकृतुना ‘यजते’ सोऽयमुपपातकमहा-
पातके ‘तरति’ । योऽपि च पुरुष एतमश्वमेधं शास्त्रोक्तप्रकारेण
जानाति । ज्ञानञ्च द्विविधम्,—अर्थनिर्णयः, उपासनञ्च; तच्च अर्थनिर्णयः,
पदवाक्यप्रमाणपर्यालोचनया सम्पद्यते ; उपासनाप्रकारस्तु सप्तमका-

एङस्थान्तिमानुवाके “यो वा अश्वस्य मेधस्य शिरो वेद” (७।५।१५)
इत्यस्मिन्नभिधास्यते । सोदकप्राप्तं दक्षिणावदानं वाधितुं विधत्ते,—
“उत्तरं वै तत् प्रजापतेरचि अश्वयत् तस्मादश्वस्योत्तरतोऽवद्यन्ति
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनाम्^(१)” इति । यस्मात् प्रजापतेः उत्तरभागवर्ति
धामाचि उच्छूनमभवत्, तस्मादगमम्बन्धिनो हविषः अवदानमपि
उत्तरस्यां दिशि कर्तव्यम् । ‘अन्येषाम्’ अश्वयतिरिक्तानां पशूनां
दक्षिणां दिशि अवदानम् ।

अतएव सूत्रकार आह,—‘पशुकाल उत्तरत उपरिष्ठादग्नेर्वैतसे
कटे अश्वं प्राञ्चं यथाङ्गं चिनोति एवं पुरस्तात् प्रत्यश्च त्वपरं पथात्
प्राचीनं गोमृगं दक्षिणतः प्रस्रग्वाखास्वितरान् पशूनामादयति’ इति ।
हविःसादनाधारं विधत्ते,—‘वैतसः कटो भवत्यप्सु योनिर्वा अश्वोऽप्सु जो
वैतसः स्व एवैनं योनौ प्रति ष्ठापयति^(२)’ इति । अप्सु जलेषु योनिः
निवासस्थानं यस्यासौ ‘अप्सु योनिः’, वड्वा हि ससृद्रजलेषु अवतिष्ठते,
वैतसस्योदकजन्यत्वं प्रसिद्धम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण, ‘योभूते प्रजापते गोतमचतुष्टोमयोः पूर्वो
रयन्तरमामा’ इति । गोतमेन दृष्टौ यौ चतुष्टोमाख्यौ एकाह-
क्रतु, तयोर्मध्ये यः पूर्वश्चतुष्टोमः सोऽत्र कर्तव्य इति सूत्रार्थः ।
तमिमं विधत्ते,—“चतुष्टोमस्तोमो भवति मरट् ह वा अश्वस्य मयि
आ अष्टहत् तद्देवाश्चतुष्टोमेनैव प्रत्यर्धुर्यचतुष्टोमः स्तोमो भवत्यश्वस्य
सर्व्वत्वाय^(३)” इति । चत्वारस्तोमाः,—त्रिष्टुप्, पञ्चदश, मग्नदश, एक-
विंशः, यस्मिन्नग्निष्टोमे विद्यन्ते सोऽयं ‘चतुष्टोमः’, द्वितीयेन स्तोम-
शब्देन विशेष्यभूतोऽग्निष्टोमो लक्ष्यते, भीमसेनो भीमः, मयभामा

भामेतिवत्, 'चिदग्निष्टोमः' इत्यत्र विधानात् । एकस्तोमकोऽपि कश्चिदग्निष्टोमो विद्यते, तज्ज्ञातृत्तये 'चतुष्टोमः' इति विगिनष्टि, चिसृत्यात्मकस्याश्वमेधस्य प्रथममद्वयचतुष्टोमात्मकाग्निष्टोमरूपं कुर्यात् । स्रष्टृशब्देन एकस्तोमोऽभिधीयते । स कदाचित् अश्वस्य सक्थि-प्रदेशमारुह्य तसक्थिमांसमुद्धम्य भक्षितवान्, तस्य सक्थिरूपं विकल-मङ्गं देवाश्चतुष्टोमेनैव समादधुः, तस्मादयं चतुष्टोमः अश्वस्य संपूर्तये भवति ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-श्रीवीरबुक्क-भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः संपूर्णः ॥०॥

॥०॥ ॐ नमः ॥०॥

॥०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥०॥

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ओम् ।

दे॒वासुराः संय॑त्ता आस॒न् ते न व्य॑जयन्त॒ स ए॒ता
इन्द्र॑स्त॒नूर॑पश्यत् ता उपा॑धत् ताभि॒र्वै स त॒नुव॑मिन्द्रि॒यं
वीर्य॑मा॒त्मन्ध॑त् ततो॑ दे॒वा अभ॑वन् परासुरा यदिन्द्र-
त॒नूरु॑प॒दधा॑ति त॒नुव॑मेव ताभि॒रिन्द्रि॒यं वीर्यं॑ यज॑मान
आ॒त्मन्ध॑त्तेऽथो सेन्द्र॑मेवाग्निः सत॑नुं चिनुते भव॑त्या-
त्म॒ना परा॑स्य भ्रात॑व्यः ॥ १ ॥

भव॑ति य॒ज्ञो दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत् तम॑व॒रुन्ध॑न्नाश॑कृ॒धन्
त ए॒ता य॑ज्ञत॒नूर॑पश्यन् ता उपा॑दधत् ताभि॒र्वै ते य॒ज्ञ-
मवा॑रुन्धत् यद्य॑ज्ञत॒नूरु॑प॒दधा॑ति य॒ज्ञमे॒व ताभि॑र्यज॑मानो
ऽव॑ रुन्धे चय॑स्त्रिःशत॒मुप॑ दधाति चय॑स्त्रिःश॒द्वै दे॒वता॑
दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धेऽथो सा॒त्मान॑मेवाग्निः सत॑नुं चिनुते
सा॒त्माऽमु॑ष्मिन् लो॒के ॥ २ ॥

भवति य एवं वेद ज्योतिष्मतीरुपं दधाति
ज्योतिरेवास्मिन् दुधात्येताभिर्वै अग्निश्चितो ज्वलति
ताभिरेवैनः समिन्ये उभयोरस्मै लोकयोज्योतिर्भवति
नक्षत्रेष्टका उपं दधात्येतानि वै दिवो ज्योतीःपि तान्ये-
वाव रुन्धे सुकृतां वै एतानि ज्योतीःपि यन्मक्षचाणि
तान्येवाप्नोत्यथो अनूकाशमेवैतानि ॥ ३ ॥

ज्योतीःपि कुरुते सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै यत्स-
स्पृष्टा उपदध्याद् दृष्ट्यै लोकमपि दध्यादवर्षुकः पर्जन्यः
स्यादसःस्पृष्टा उपं दधाति दृष्ट्यै एव लोकं करोति
वर्षुकः पर्जन्यो भवति पुरस्तादन्याः प्रतीचीरुपं दधाति
पश्चादन्याः प्राचीस्तस्मात् प्राचीनानि च प्रतीचीनानि
च नक्षत्राण्या वर्तन्ते ॥ ४ ॥*

आवृथ्यः । लोके । एवैतानि । एकचत्वारिंशच्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

ऋतुव्या उपं दधाति ऋतूनां क्लिष्टै ह्रन्दमुपं दधाति
तस्माद्दुह्रन्दमृतवोऽष्टमेव वै एषा यन्मध्यमा चितिरन्त-

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डस्य चतुर्थप्रपाठकस्याष्टमवम-
दशमानुवाकभाष्ये दृश्यम् ।

रि॑क्षमिव॒ वै ए॒षा द्व॒न्द्वम॒न्यासु॑ चि॒त्ती॒षूषं॑ दधाति॒ चत॑स्रो
मध्ये॒ धृत्या॑ अन्तः॒क्षेप॑ण॒ वा एता॑श्चि॒त्तीनां॑ यद॑त॒व्या
यद॑त॒व्या उप॒दधा॑ति॒ चि॒त्तीनां॑ विष्ट॑त्यै अ॒वका॑मनू॒षं
दधा॑त्ये॒षा वै अ॒ग्नेर्यो॑निः॒ स॒र्योनि॑म् ॥ १ ॥

ए॒षाभिं॑ चि॒नुत॒-उ॒वाच॑ ह वि॒श्वामि॒त्रोऽद॑दित्स
ब्र॒ह्म॒णाऽन्नं॑ यस्यै॒ता उप॑धी॒यन्ते॑ य उ॒ चैना॑ एवं वेद॒द्
इति॑ संवत्स॒रो वै ए॒तं प्र॑ति॒ष्ठायै॑ नुद॒ते योऽभिं॑ चि॒त्वा
न प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति॒ पञ्च॑ पूर्वा॒श्चित॑यो भवन्त्य॒ यप॑ष्ठीं चि॒त्तिं
चि॒नुते॒ प॒ङ्क्तै॑ कृ॒तवः॑ संवत्स॒र ऋ॒तुष्व॑ संवत्स॒रे प्र॑ति॒-
ति॑ष्ठत्ये॒ता वै ॥ २ ॥

अधि॑प॒त्नीर्नाभे॑का॒ यस्यै॒ता उप॑धी॒यन्तेऽधि॑पतिरे॒व
स॑मा॒नानां॑ भवति॒ यं द्वि॒ष्यात्तमु॑प॒दध्या॑द् ध्याये॒देता॑भ्यं
ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑थति॒ ताज॑गा॒र्तिमा॑च्छत्य॒ङ्गिर॑सः
सु॒वर्गं॑ लो॒कं य॑न्तो॒ या य॑ज्ञस्य॒ निष्कृ॑तिरा॒सीत्ता॑मृ॒-
पि॒भ्यः प्र॑त्यै॒हन् त॑द्वि॒र॒ण्यम॑भवत्॒ यद्वि॑र॒ण्यश॑ल्कैः
प्रो॒क्षति॑ य॒ज्ञस्य॒ निष्कृ॑त्यै॒ अथो॑ मे॒प॒जमे॒वास्मै॑ करोति
॥ ३ ॥

अथो॑ रू॒पेणै॒वैनं॑ स॒मर्ध॑यति॒ अथो॑ द्वि॒र॒ण्यज्यो॑ति॒ष्वैव
सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति॒ साह॑स॒र्वता॑ प्रो॒क्षति॑ साह॒स्रः प्र॑जा॒-
पतिः॒ प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑ इ॒मा मे॑ अ॒ग्ने इष्ट॑का॒ धेन॑वः

सन्वित्याह धेनूरेवैनाः कुरुते ता एनं कामदुघा
अमुचामुष्मिलोके उप तिष्ठन्ते ॥ ४ ॥

सर्वानिम् । एता वै । करोति । एकान्नर्चत्वारिंशच्च
॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

रुद्रो वै एष यदग्निः स एतर्हि जातो यर्हि सर्व-
स्थितः स यथा वत्सो जातः स्तनं प्रेसत्येवं वै एष एतर्हि
भागधेयं प्रेसति तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं च
यजमानं च ध्यायेत् शतरुद्रीयं जुहोति भागधेयेनैवैनं
शमयति नार्तिमाच्छेत्त्यध्वर्युर्न यजमानो यद्ग्राम्याणां
पशूनां ॥ १ ॥

पयसा जुहुयाद् ग्राम्यान् पशून् छुचाप्येत् यदा-
रण्यानामारुण्यान् जर्तिलयवाग्वा वा जुहुयाद्गवीधुक-
यवाग्वा वा न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारुणानथो
खत्वाहुरनाहुतिर्वै जुर्निलाथ गवीधुकाश्चेत्यजक्षीरेण
जुहोत्याग्नेयी वा एषा यदजाहुत्यैव जुहोति न ग्राम्यान्
पशून् हिनस्ति नारुणानङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः ॥ २ ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डोपचतुर्थप्रपाठकस्य एकादशानु-
वाकभाष्ये प्रदत्तम् ।

अजायां धूमं प्रासिञ्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णं परा-
जिहीत सौऽर्को भवत्तदुर्कस्योर्कत्वमर्कपूर्णं जुहोति
सयोनित्वायोदङ्तिष्ठन् जुहोति एषा वै रुद्रस्य दिक्
स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां
जुहोत्यस्त एव रुद्रं निरवदयते वेधाविभक्तं जुहोति
चय इमे लोका इमानेव लोकान्त्सुमावद्दीर्यान् करो-
तीयत्यग्रं जुहोति ॥ ३ ॥

अयेयत्ययेयति चय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यः
शमयति तिस्र उत्तरा आहुतीर्जुहोति षट् सम्पद्यन्ते
पञ्चा ऋतव ऋतुभिरेवैनं शमयति यदनुपरिक्रामं
जुहुयादन्तरवचारिणं रुद्रं कुर्यादथो खल्वाहुः कस्यां
वाहं दिशि रुद्रः कस्यां वेत्यनुपरिक्राममेव ह्येतत्थ-
मपरिवर्गमेवैनं शमयति ॥ ४ ॥

एता वै देवताः सुवर्ग्या या उत्तमास्ता यजमानं
वाचयति ताभिरेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति यं द्विष्यात्
तस्य सञ्चरे पशूनां न्यस्थेद्यः प्रथमः पशुरभितिष्ठति स
आर्तिमाच्छति ॥ ५ ॥*

पशूनां । यन्तः । अग्रे जुहोति । अपरिवर्गमेवैनं
शमयति । त्रिंशच्च ॥ ३ ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डीयपञ्चमप्रपाठकस्य एकादशानु-
वाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अश्वन्मूर्जमिति परिपिबति मार्जयत्येवैनमर्थो तर्प-
यत्येव स एनं तृमोऽक्षुध्वन्नशौचन्नमुष्मिन् लोके उप-
तिष्ठते तृप्यति प्रजया पशुभिर्य एवं वेद तां नः दूयमूर्ज-
धत्त मरुतः संहराणा इत्याह अन्नं वै जर्क् अन्नं
मरुतोऽन्नमेवाव रुन्धोऽश्मस्ते द्युदमुन्ते शुक् ॥ १ ॥

कृच्छतु यं द्विष्म इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य सुधा
च शुचा चार्पयति चिः परिपिबन् पयैति चिद्वै
अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचश्शमयति चिः पुनः पयैति
पट् सम्यद्यन्ते यद्वै कृतव कृतुभिरेवास्य शुचश्शमयत्यपां
वै एतन्पुष्पं यदेतसोऽपां ॥ २ ॥

शरोऽयंका वेतसशाखया चार्वकाभिश्च विकर्षत्यापो
वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचश्शमयति यो वै अग्निं
चितं प्रथमः पशुरधिक्रामतीश्वरो वै तश्शुचा प्रदहो
मण्डूकेन वि कर्षत्येष वै पशूनामनुपजीवनीयो न वै
एष ग्राम्येषु पशुषु हितो नारण्येषु तमेव शुचाप्ययति
अष्टाभिर्वि कर्षति ॥ ३ ॥

अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रीऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य

शुचः शमयति पावकवतीभिरन्नं वै पावकोऽन्नं नैवास्य
 शुचः शमयति मृत्युर्वै एष यदग्निं ब्रह्मण एतद्रूपं यत्
 क्षणाजिनं कार्णोऽपान्नाह्वायुषं मुञ्चते ब्रह्मणैव
 मृत्योर्नार्धत्तेऽन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तरन्नाद्यादित्याहुरन्यामुप-
 मुञ्चतेऽन्यां नान्तः ॥ ४ ॥

एव मृत्योर्धत्तेऽवान्नाद्यैः रुन्धे नमस्ते हरसे शोचिषे
 इत्याह नमस्कृत्य हि वसीयाः समुपचरन्त्यन्यं ते
 अस्मत्पन्तु हेतय इत्याह यमेव देष्टुं तमस्य शुचाऽपि-
 यति पावको अस्मभ्यः शिवो भवेत्याहान्नं वै पावको-
 ऽन्नमेवाव रुन्धे दाभ्यामधि क्रामति प्रतिष्ठित्यै अपस्य-
 वतीभ्यां शान्त्यैः ॥ ५ ॥*

शुक् । वेतसोऽपाम् । अष्टाभिर्वि कर्पति । नान्तः ।
 एकान्नपञ्चाशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
 चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

नृपदे वडिति व्याघारयति पङ्क्त्याहुत्या यज्ञमुखमा-
 रभतेऽक्ष्णया व्याघारयति तस्मादक्ष्णया पश्वोऽङ्गानि
 प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै यद्वपट् कुर्याद्यातयामाऽस्य वपट्-

• चत्वारिंशदनुवाकस्य व्यख्यानं चतुर्थकाण्डोऽष्टप्रपाठस्य प्रथमानुवाकभाष्ये
 द्रष्टव्यम् ।

कारः स्याद् यन्न वपट्कुर्याद्रक्षांसि यन्न ह न्युर्वडित्याह
 पुरोक्षमेव वपट् करोति नास्य यातयोमा वपट्कारो
 भवन्ति न यन्न रक्षांसि घ्नन्ति हुतादो वै अन्ये
 देवाः ॥ १ ॥

अहुतादोऽन्ये तानमिचिदेवोभयान्प्रीणाति ये देवा
 देवानामिति दुग्धा मधुमिश्रेणावोक्षति हुतादश्चैव देवान्
 अहुतादश्च यजमानः प्रीणाति ते यजमानं प्रीणन्ति
 दुग्धैव हुतादः प्रीणन्ति मधुपाऽहुतादो ग्राम्यं वै एतदन्नं
 यद्दधि आरण्यं मधु यद्दुग्धा मधुमिश्रेणावोक्षत्युभय-
 स्यावरुध्यै शुमुष्टिनाऽवोक्षति प्राजापत्यः ॥ २ ॥

वै शुमुष्टिः संयोनित्वाय दाभ्यां प्रतिष्ठित्यै अनुपरि-
 चारमवोक्षत्यपरिवर्गमेवैनान् प्रीणाति वि वै एष
 प्राणैः प्रजया पशुभिर्कथ्यते योऽग्निं चिन्वन्नधि-
 क्रामति प्राणदा अपानदा इत्याह प्राणानेवात्मन्धत्ते
 वर्चोदा वरिवोदा इत्याह प्रजा वै वर्चः पशवो परिवः
 प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते इन्द्रो वृत्रमहन् तं वृचः ॥ ३ ॥

हुतः षोडशभिर्भोगैरसिनात् स एतामग्नेऽनीकवते
 आहुतिमपश्यत् तामजुहोत् तस्याग्निरनीकवान् स्वेन
 भागधेयेन प्रीतः शोडशधा वृचस्य भोगानर्प्यदहद्वैश्व-
 कर्मणेन पाप्मनो निरमुच्यत् यदग्नेऽनीकवते आहुतिं

जुहोत्यग्निरेवास्यानीकवान्त्वेन भागधेयेन प्रीतः
पाप्मानमपि दहति वैश्वकर्माणेन पाप्मानो निर्मुच्यते
यं कामयेत चिरं पाप्मनः ॥ ४ ॥

निर्मुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहुयाच्चिरमेव पाप्मानो
निर्मुच्यते. यं कामयेत ताजक् पाप्मानो निर्मुच्येतेति
सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य जुहुयात्ताजगेव पाप्मानो निर्मुच्य-
तेऽथो खलु नानैव सूक्ताभ्यां जुहोति नानैव सूक्तयो
वीथिं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै * ॥ ५ ॥

देवाः । प्राजापत्यः । वृचः । चिरं पाप्मनः । चत्वारिंशच्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं
धत्तेऽवसकुरोति तादृगेव तत् तिष्ठ आ दधाति चिद्वद्वै
अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै भागधेयं करोत्यौदुम्बरोर्भ-
वन्त्युर्कं वै उदुम्बर ऊर्जमेवास्मै अपि दधाति उदु त्वा
विश्ये देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणैः ॥ १ ॥

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डीक्ष्यलप्रपाठकस्य प्रथमद्वितीया-
नुवाकभाष्ये द्रष्टव्यम् ।

एवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याहु यस्मै
 एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति पञ्च दिशो
 देवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्याहु दिशो ह्येषोऽनु प्रच्यवते
 अप अमतिं दुर्मतिं बाधमाना इत्याहु रक्षसामर्षहत्यै
 रायस्पोषे यक्षपतिमाभजन्तीरित्याहु पशवो वै राय-
 स्पोषः ॥ २ ॥

पशून्मेवाव रुन्धे पृङ्भिर्हरति पङ्कवै ऋतव ऋतु-
 भिरुवैनं हरति द्वे परिगृह्यवती भवतो रक्षसाम-
 र्षहत्यै सूर्यरस्मिर्हरिकेशः पुरस्तादित्याहु प्रसूत्यै ततः
 पावका आशिषो नो जुपन्तामित्याहान्नं वै पावकोऽन्न-
 मेवाव रुन्धे देवासुराः संयत्ता आसुन् ते देवा एतद-
 प्रतिरथमपश्यन्तेन वै तैऽप्रति ॥ ३ ॥

असुरान् अजयन्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रति-
 रथं द्वितीयो होताऽन्वाहु अप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृ-
 व्यान् जयत्यद्यो अनभिजितमेवाभि जयति दशर्चं भवति
 दशाक्षरा विराड् विराजा इमौ लोकौ विष्टतावनयो-
 र्लोकयोर्विष्टत्या अथो दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराजि
 एवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति असदिव वै अन्तरिक्षमन्त-
 रिक्षमिवाग्नीध्रमाग्नीध्रे ॥ ४ ॥

अस्मानं नि दधाति सत्त्वाय दाभ्यां प्रतिष्ठित्यै वि-

मानं एष दिवो मध्यं आस्तु इत्याह वि एवंतया मिमीते
 मध्ये दिवो निहितः पृश्निरस्मै-इत्याह अन्नं वै पृश्नि
 अन्नमेव अर्चं रुन्धे चतसृभिरा पुच्छादेति चत्वारि
 छन्दाः सन्ति छन्दोभिरैवेन्द्रं विश्वा अवीष्टधन्वित्याह
 वृद्धिमेवोपावर्त्तते वाजानां सत्पतिं पतिं ॥ ५ ॥

इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुन्धे सुमहर्घ्यज्ञो देवाः
 आ च वक्षदित्याह प्रजा वै पशवः सुमं प्रजामेव पशून्
 आत्मन्धते यक्षदग्निर्देवो देवाः आ च वक्षदित्याह
 स्वगाक्षत्यै वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेण उद्ग्राभीदि-
 त्याह असौ वै आदित्य उद्यन्तुद्ग्राभ एष, निम्नोचन्
 निग्राभो ब्रह्मणैवात्मानमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा भातव्यं नि
 रृह्णाति* ॥ ६ ॥

प्राणैः । पोषः । अमृति । आग्नीध्रे । पतिम् । एष ।
 दश च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
 यष्टोऽनुवाकः ॥ ० ॥

प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह देवलोकमे-
 वैतयोपावर्त्तते क्रमध्वमग्निना नाकमित्याहेमानेव

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डोपस्थितप्रपाठकस्य अतोपचतुर्थानु-
 वाकभाष्ये दृश्यम् ।

एतया लोकान् क्रामते पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमा अरु-
हमित्याह इमानेवैतया लोकान् समारोहति सुवर्यन्तो
नापेक्षन्त इत्याह सुवर्गमेवैतया लोकमेत्यग्ने प्रेहि ॥ १ ॥

प्रथमो देवयतामित्याह उभयेष्टेवैतया देवमनुष्येषु
चक्षुर्दधाति पञ्चभिरधि क्रामति पांक्तो यज्ञो यावानेव
यज्ञस्तेन सह सुवर्गं लोकमेति नक्तोपासेति पुरोनुवा-
क्यामन्वाह प्रत्यै अग्ने सहस्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजा-
पतिः प्रजापतेरास्यै तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याह
अन्तु वै वाजोऽन्नमेवाव ॥ २ ॥

रुन्धे दध्नः पूर्णामौदुम्बरीः स्वयमातृणायां जुहोति
जक् वै दधि जग्मुदुम्बरोऽसौ स्वयमातृणाऽमुष्यामेवाजं
दधाति तस्मादमुतोऽर्वाचीमूर्जमुपजीवामस्तिष्ठभिः
सादयति त्रिष्टद् वै अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति
प्रेहो अग्ने दीदिहि पुरो न इत्यौदुम्बरीमा दधात्येपा
वै सर्मी कर्णिकावती एतया ह स्म ॥ ३ ॥

वै देवा असुराणां शततृहोःस्तृहन्ति यदेतया
समिधमादधाति वज्रमेवैतच्छतघ्नीं यजमानो भ्रातृव्याय
प्रहरति स्तृत्यै अच्छं बट्कारं विधेम ते परमे जन्म-
न्न्मे इति वैकाङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुन्धे
ताः सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिति शमीमयोः शान्त्यै

अग्निर्वै ह वै अग्निचितं दुहेऽग्निचिद्वाग्निं दुहे तां
॥ ४ ॥

सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामित्याहैष वा अग्नेर्दोहस्त-
मस्य कण्व एव आयसोऽवेत्तेन ह स्मैन् स दुहे यदे-
तया समिधमादधात्यग्निचिदेव तदग्निं दुहे सप्त ते अग्ने
समिधः सप्त जिह्वा इत्याह सप्तैवास्य सामानि प्रीणाति
पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेः ॥ ५ ॥

आयै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
असृजत प्रजानां सृष्ट्वै अग्निर्देवेभ्यो निलायत स
दिशोऽनु प्राविशज्जुह्वत् मनसा दिशो ध्यायेद्दिग्भ्य
एवैनमव रुन्धे दध्ना पुरस्ताज्जुहोति आज्येनोपरिष्ठात्
तेजश्चैवास्मै इन्द्रियञ्च समीचीं दधाति द्वादशकपालो
वैश्वानुरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो-
ऽग्निर्वैश्वानुरः साक्षात् ॥ ६ ॥

एव वैश्वानुरमव रुन्धे यत् प्रयाजानूयाजान् कुर्यात्
विकस्तिः सा यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै
राष्ट्रं वै वैश्वानुरो विट् मरुतो वैश्वानुरः हुत्वा मारुतान्
जुहोति राष्ट्र एव विशमनु बध्नात्युच्चैर्वैश्वानरस्य आ
आवयति उपांशु मारुतान् जुहोति तस्माद्राष्ट्रं विशमति
वदेति मारुता भवन्ति मरुतो वै देवानां विशो देव-

विशेनैवास्मै मनुष्यविशम्, अवरुन्धे सप्त भवन्ति सप्तगणा
 वै मरुतो गणश्च एव विशमव रुन्धे गणेन गणमनुद्रुत्य
 जुहोति विशमेवास्मै अनुवर्त्मानिक्करोति ॥ ७ ॥
 अग्ने मेहि । अव । स्म । दुहे तां । प्रजापतेः । साक्षात् ।
 मनुष्यविशम् । एकविंशतिश्च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
 सप्तमोऽनुवाकः ॥०॥

वसोर्धारां जुहोति वसोर्मे धारा असृदिति वै एषा
 ह्ययते घृतस्य वै एनमेपा धारा अमुष्मिन् लोके पिब-
 माना उपतिष्ठत् आज्येन जुहोति तेजो वै आज्यं तेजो
 वसोर्धारा तेजसैवास्मै तेजोऽव रुन्धेऽथो कामा वै
 वसोर्धारा कामानेवाव रुन्धे यं कामयेत प्राणानस्य
 अन्नाद्यं वि ॥ १ ॥

छिन्द्यामिति विग्राहन्तस्य जुहुयात् प्राणानेवास्य
 अन्नाद्यं विच्छिनत्ति यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं सं-
 तनुयामिति सन्ततां तस्य जुहुयात् प्राणानेवास्यान्नाद्यं
 सन्तनेति द्वादश द्वादशानि जुहोति द्वादश मासाः

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डीयषष्ठप्रपाठकस्य पञ्चमानुवाक
 भाष्ये द्रष्टव्यम् ।

संवत्सरः संवत्सरेणैवासौ अन्नमव रुन्धेऽन्नञ्च मे शुच मे
इत्याहैतद्वै ॥ २ ॥

अन्नस्य रूपः रूपेणैवान्नमव रुन्धेऽग्नियं मे आपञ्च मे
इत्याहैषा वै अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुन्धेऽर्हो-
न्द्राणि जुहोति देवता एवाव रुन्धे यत्सर्वेषामुर्धमिन्द्रः
प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तम् इन्द्रमुत्तर-
माहेन्द्रियमेवासिन्नुपरि षादधाति यज्ञायुधानि जुहोति
यज्ञः ॥ ३ ॥

वै यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुन्धे अथो एतद्वै यज्ञस्य
रूपः रूपेणैव यज्ञमव रुन्धेऽवभृथञ्च मे स्वगाकारञ्च
मे इत्याह स्वगाकृत्या अग्नियं मे धर्मञ्च मे इत्याह
एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपः रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे
ऋक् च मे साम च मे इत्याह ॥ ४ ॥

एतद्वै छन्दसाः रूपः रूपेणैव छन्दाःस्यव रुन्धे
गर्भाञ्च मे वत्साञ्च मे इत्याहैतद्वै पशूनाः रूपं रूपेणैव
पशूनव रुन्धे कल्पान् जुहोति अक्लृप्तस्य क्लृप्त्यै युग्मदयुजे
जुहोति मिथुनत्वाय उत्तरावती भवतोऽभिक्रान्त्यै
एका च मे तिस्र्यं मे इत्याह देवच्छन्दसं वै एका च
तिस्र्यं ॥ ५ ॥

मनुष्यछन्दसं चतस्रश्चाष्टौ च देवच्छन्दसञ्चैव मनुष्य-

छन्दसञ्चाव रुन्धे आ चयस्त्रिंशतो जुहोति चयस्त्रिं
 शद्वै देवता देवता एवाव रुन्धे आ अष्टाचत्वारिंशतो
 जुहोत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो
 जगत्यैवास्यै पशूनवरुन्धे वाजस्य प्रसुवथ्येति द्वादश
 जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति
 तिष्ठति ॥ ६ ॥ *

वि । वै । युज्ञः । सामं च मे इत्याहु । च तिस्रश्च ।
 एकान्नपञ्चाशच्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
 अष्टमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अग्निर्देवेभ्योऽपाकामद्वागधेयमिच्छमानस्तं देवा
 अब्रुवन्नुप न आ वर्तस्व हव्यन्नो वृहेति सोऽब्रवीद्वरं
 वृणु मर्हामेव वाजप्रसवीयं जुहवन्निति तस्मादप्रये
 वाजप्रसवीयं जुहति यद्वाजप्रसवीयं जुहोत्यग्निमेव
 तद्वागधेयेन समर्धयत्यथो अभिप्रेक एवास्तु स चतुर्दश-
 भिर्जुहोति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्त ॥ १ ॥

आरण्या उभयोपामवरुन्धे अन्नस्यान्नस्य जुहोति

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डोपसप्तमप्रपाठकस्य एकादशानु-
 वाकभाष्ये दृश्यम् ।

अन्नस्य अन्नस्याव रन्ध्र्यै औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यृग्वै
 उदुम्बर उर्गन्नम् ऊर्जैवास्मै ऊर्जमन्नमव रन्ध्रेऽग्निवै
 देवानामभिपित्तोऽग्निचिन्मनुष्याणां तस्मादग्निचिद्वर्पति
 न धावेद्वरुहः ह्यस्थान्नमन्नमिव खलु वै वर्षं यद्धा-
 वेदुन्नाद्याद्धावेदुपावर्त्ततान्नाद्यमेवाभि ॥ २ ॥

उपावर्त्तते नक्तोपासेति कृष्णायै श्रुतवत्सायै पर्यसा
 जुहोत्यह्नेवास्मै रात्रिं प्र दापयति रात्रिया अहः
 अहोरात्रे एवास्मै प्रते काममन्नाद्यं दुहाते राप्रभृतौ
 जुहोति राप्रमेवाव रन्ध्रे षड्भिर्जुहोति षड् कृतवः
 षट्तुष्टेव प्रति तिष्ठति भुवनस्य पते इति रथमुखे पञ्चा-
 हुतीर्जुहोति वज्रो वै रथो वज्रेणैव दिशः ॥ ३ ॥

अभि जयत्यग्निचितः ह वै अमुष्मिन् लोके वातो-
 ऽभिपवते वातनामानि जुहोत्यभि एवंममुष्मिन् लोके
 वातः पवते चीणि जुहोति त्रय इमे लोका एभ्य एव
 लोकेभ्यो वातमव रन्ध्रे समुद्रोऽस्ति नभस्वानित्याहृतद्वै
 वातस्य रूपः रूपेणैव वातमव रन्ध्रेऽञ्जलिना जुहोति
 न ह्येतेषामन्यथा, आहुतिरवकल्पते* ॥ ४ ॥

आपधयः सप्त । अभि । दिशः । अन्यथा । द्वे च ॥ ६ ॥

* अस्यानुवाकस्य आख्यानं चतुर्थकाण्डीयसप्तमप्रपाठकस्य द्वादशानुवा-
 कभाष्ये दृश्यम् ।

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सुवर्गाय वै लोकाय देवर्यो युज्यते यचाकूताय
मनुष्यरथ एष खलु वै देवर्यो यदग्निः अभिं युनक्ति
शवसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनं स एनं युक्तः सुवर्गं
लोकमभि वहति यत्सवीभिः पञ्चभिर्यज्ञाद्युक्तो
ऽस्याग्निः प्रच्युतः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रति-
ष्ठिता स्तोमा अप्रतिष्ठितान्युक्त्यानि तिसृभिः प्रातः-
सवर्नेऽभि मृशति चिह्नत ॥ १ ॥

वै अग्निर्यावानेवाग्निस्तं युनक्ति यथानसि युक्ते
आधीयते एवमेव तत् प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति प्रतिस्तोमाः
प्रत्युक्त्यानि यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि मृशति
एतावान् वै यज्ञो यावानग्निष्टोमो भूमा तु वै अस्य
अत ऊर्ध्वः क्रियते यावानेव यज्ञस्तमन्तरोऽन्वारोहति
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै एकया अप्रस्तुतं भवत्यथ ॥ २ ॥

अभिमृशति उपैन्मुत्तरो यज्ञो नमति अथो रुन्तत्यै
प्र वै एषोऽस्मात् लोकात् च्यवते योऽग्निं चिनुते न
वै एतस्यानिष्टके आहुतिरिव कल्पते यां वै एषेऽनिष्टके

आहुतिं जुहोति स्ववति वै सा ताः सर्वन्तीं यज्ञोऽनु
परा भवति यज्ञं यजमानो यत्पुनश्चितिं चिनुते
आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

न यज्ञः परा भवति न यजमानोऽष्टावुप दधाति
अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रेणैवैनं छन्दसा चिनुते
यदेकादश चैष्टुभेन यद्द्वादश जागतेन छन्दोभिरेवैनं
चिनुते नपात्को वै नामैषोऽग्निर्यत्पुनश्चितिर्य एवं
विद्वान् पुनश्चितिं चिनुते आ तृतीयात् पुरुषादन्नमत्ति
यथा वै पुनराधेयः एवं पुनश्चितिर्योऽग्न्याधेयेन न
॥ ४ ॥

कृधोति स पुनराधेयमाधत्ते योऽग्निं चित्वा न
कृधोति स पुनश्चितिं चिनुते यत्पुनश्चितिं चिनुते कृध्यै
अथो खल्वाहुः न चैतव्येति रुद्रो वै एष यदग्निः यथा
व्याघ्रः सुप्तं बोधयति तादृगेव तत् अथो खल्वाहुश्चेत-
व्येति यथा वसीयाः सभाग्रधेयेन बोधयति तादृगेव
तन्मनुरग्निमचिनुत्, तेन न आर्धोत्स एतां पुनश्चिति-
मपश्यत् तामचिनुत् तथा वै स आर्धोद्यत् पुनश्चितिं
चिनुते कृध्यै* ॥ ५ ॥

* आगानुवाकस्य द्वाख्यानं चतुर्थपादोदसप्तमप्रपाठस्य त्रयोदशानु-
वाकभाष्ये दृश्यम् ।

चि॒ष्टत् । अथ । तिष्ठ॑न्ति । अग्न्या॑धेये॒न् न । अचि॑-
नुत । स॒प्तद॑श च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
दशमोऽनुवाकः ॥०॥

छन्द॑श्चितं॑ चिन्वीत प॒शुकामः॑ प॒शवो॑ वै छन्द॑सि
पशु॑माने॒व भ॑वति श्ये॒नचितं॑ चिन्वीत सुव॑र्गकामः
श्ये॒नो वै वय॑साम्पतिष्ठः श्ये॒न ए॒व भू॒त्वा सुव॑र्गं लो॒कं
प॑तति कङ्क॒चितं॑ चिन्वीत् यः का॒मये॑त् शी॒र्षण॑वान्
अ॒मुष्मिन् लो॒के स्या॑मिति शी॒र्षण॑वाने॒वामुष्मिन् लो॒के
भ॑वति अल॒जचितं॑ चिन्वीत् चतुः॑सीतं प्रति॒ष्ठाका॑म-
श्च॒तस्रो॑ दि॒शो दि॒क्ष्वे॒व प्रति॑ तिष्ठति प्र॒उगु॑चितं॑ चिन्वीत्
आ॒तृव्य॑वान् प्र ॥ १ ॥

ए॒व आ॒तृव्या॑न्नुद॒ते उ॒भय॑तः प्र॒उर्गं चिन्वीत् यः
का॒मये॑त् प्र जा॒तान् आ॒तृव्या॑न्नुदे॒य प्रति॑ जनि॒ष्यमा॑-
णानिति प्रै॒व जा॒तान् आ॒तृव्या॑न्नुद॒ते प्रति॑ जनि॒ष्य-
मा॑णान् रथ॒चक्र॑चितं॑ चिन्वीत् आ॒तृव्य॑वान् वज्रो॑ वै
रथो॑ वज्र॒मे॒व आ॒तृव्ये॑भ्यः प्र ह॑रति द्रो॒णचितं॑ चिन्वी-
तान्न॑कामो द्रो॒णे वै अन्नं॑ भि॒ष्यते स॒योन्ये॑वान्नम॒व
रु॒न्धे समू॑हं चिन्वीत प॒शुकामः॑ पशु॑माने॒व भ॑वति ॥ २ ॥

पु॒रि॒चा॒य्यं॑ चिन्वीत॒ ग्राम॑कामो॒ ग्राम्ये॑व भवति
 श्मशान॒चितं॑ चिन्वीत॒ यः कामये॑त पित॒रलो॒के ऋ॑भुया-
 मिति॑ पित॒रलो॒के ए॒व ऋ॑धोति विश्वा॒मि॒त्रज॑मद॒ग्नी
 वसि॑ष्ठेन अ॒स्य॒र्धेतां॑ स ए॒ता ज॑मद॒ग्निर्वि॑ह॒व्या अप॑श्यत्
 ता उप॑धत्ता॒ ताभि॑र्वै स वसि॑ष्ठस्येन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मवृ॒क्त
 यद्वि॑ह॒व्या उप॑दधाति इन्द्रि॒यमे॒व ताभि॑र्वी॒र्यं यज॑मानो
 भ्रात॑रव्यस्य वृ॒क्षे हे॒तुर्धि॑षि॒ण्ये उप॑ दधाति यज॑माना-
 यत॒नं वै ॥ ३ ॥

हे॒ता स्वे॒ ए॒वासौ॑ आ॒यत॑ने इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मव॒ रुन्धे॑
 द्वा॒दशो॑प॒ दधा॑ति द्वा॒दश॑क्षरा जगती जागताः प॒शवो॑
 जग॑त्यै॒वासौ॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे॑ऽष्टौ अ॒ष्टौ अ॒न्येषु॑ धि॒ष्णि॒येषु॑
 उप॑ दधाति अ॒ष्टा॒श॒फाः प॒शवः॑ प॒शूने॒वाव रुन्धे॑ पट्
 मा॒र्जा॒लीये॒ पट् वै ऋ॑तव॒ ऋ॑तवः॒ खलु॑ वै दे॒वाः
 पि॒तर॑ ऋ॒तूने॒व दे॒वान॑ पि॒तॄन् प्री॑णाति* ॥ ४ ॥

प्र । भवति । यज॑मानायत॒नं वै । अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशश्च॑
 ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
 एकादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं चतुर्थकाण्डायसप्तमप्रपाठकस्य चतुर्दशानुवाक-
 भाष्ये दृश्यम् ।

पर्वस्व वाजसातय इत्यनुष्टुक् प्रतिपद्भवति तिस्रोऽनु-
ष्टुभश्चतस्रो गायत्रीयो यत् तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादश्व-
स्त्रिभिस्तिष्ठंस्तिष्ठति यच्चतस्रो गायत्रियः तस्मात्
सर्वोऽश्वतुरः पदः प्रतिदधत् पलायते^(१) परमा वै
एषा छन्दसां यदनुष्टुक् परमश्चतुष्टोमः स्तोमानां
परमस्त्रिरात्रो यज्ञानां परमोऽश्वः पशूनां परमेणैवैनं
परमतां गमयति^(२) एकविंशमहर्भवति ॥ १ ॥

यस्मिन्नश्व आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्च कृतवस्त्रय
इमे लोका असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः
प्राजापत्योऽश्वस्तमेव साक्षाद् कर्धोति^(३) शक्रयः पृष्ठं
भवन्ति अन्यत् अन्यच्छन्दोऽन्येऽन्ये वै एते पशव आ-
लभ्यन्ते उत इव ग्राम्या उत इव आरण्या यच्छक्रयः
पृष्ठं भवन्ति अश्वस्य सर्वत्वाय^(४) पार्थुरश्मं ब्रह्मसामं
भवति रुस्मिना वै अश्वः ॥ २ ॥

युत ईश्वरो वै अश्वोऽयतोऽप्रतिष्ठितः परां परावतं
गन्तोयत् पार्थुरश्मं ब्रह्मसामं भवति अश्वस्य यत्यै घृत्यै^(५)
संहृत्यै अक्षावाकसामं भवति उत्सन्नयज्ञो वै एष
यदश्वभेदः कस्तद्वेदेत्याहुर्यदि सर्वो वै क्रियते न वा
सर्वः इति यत् संहति अक्षावाकसामं भवत्यश्वस्य
सर्वत्वाय पर्याप्त्यै अनन्तरायाय^(६) सर्वस्तोमोऽतिरात्र

उत्तममहर्भवति, सर्वस्यास्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेना-
मोति सर्वं जयति^(१) ॥ ३ ॥

अहर्भवति । वै अश्वः । अहर्भवति । दशं च ॥ १२ ॥

देवासुराः, - ते न । ऋतव्याः । रुद्रः । अश्वम् । नृपदे
वत् । उदेनं । प्राचीम्, - इति । वसुधारां । अग्नि-
देवैभ्यः । सुवर्गाय, - यचाकूताय । छन्दश्चितं । पवस्व ।
द्वादश ॥ १२ ॥

देवासुराः (१।१) । अजायां (३।३) । वै शुमुष्टिः
(५।३) । प्रथमो देवयताम् (७।२) । एतद्वै छन्दसाम्
(८।५) । ऋधोति (१०।५) । अष्टौ पञ्चाशत्* ॥ ५८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

इति संहितापञ्चमाष्टके चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ ० ॥ हरिः ओम् ॥ ० ॥

यस्य विश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

प्रपाठके तु तार्त्तिये वर्णिताशितयोऽखिलाः ।

* प्रथमे ४, द्वितीये ५, तृतीये ५, चतुर्थे ५, पञ्चमे ५, षष्ठे ५, सप्तमे ७,
अष्टमे ६, नवमे ४, दशमे ५, एकादशे ४, एवं द्वादशे ३ । इति समष्टिः ५८ ।

चतुर्थे चितिभंस्कारः, द्वादशाचानुवाककाः ॥
 इष्टका इन्द्रतन्वाख्या यज्ञतन्वाभिधास्तया ।
 नक्षत्राख्याश्च विहिताः प्रथमेऽप्यनुवाकके ॥
 अतस्तथा वैश्वदेव्यश्च द्वितीये प्रोचण तथा ।
 शतसूत्रीयहोमस्तु तृतीये समुदीरितः ॥
 परिषेचनमप्युक्तं चतुर्थे तद्वदिकर्षणम् ।
 व्याघारणं वैश्वकर्मणाञ्जतिद्याच यश्चमे ॥
 षष्ठे तु समिदाधानमग्निप्रणयनं तथा ।
 होतान्वाहाप्रतिरथ द्वात्रिंशं सविकल्पकम् ॥
 सप्तमे चितिमाह्वयं वज्रिं तच्च विनिक्षिपेत् ।
 वसोर्धाराष्टमे वाजप्रसवीयोऽप्यनन्तरे ॥
 दशमे वज्रियोगाश्च पुनश्चित्तिरितीरितः ।
 एकादशे ॥ काम्यानि विह्वयाश्च समीरिता ॥
 द्वादशे त्वष्टमेधीयस्तोत्रे* त्रयमुदारितम् ।
 अथ सप्तमः साम चेत्येवं प्रपाठक उदीरितः ॥

तत्रादौ वहिष्यवमानस्तोत्रे चोदकप्राप्तां गायत्रीमपवदितुमन्या-
 मृतं विधत्ते,—“पवस्व वाजसातये इत्यनुष्टुप् प्रतिपद्भवति तिस्रो-
 ऽनुष्टुभश्चतस्रो गायत्रियो यत् तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादशस्त्रिभिस्त्रिंश-
 स्त्रिंशति, यश्चतस्रो गायत्रियस्तस्मात् सर्वाऽश्चतुरः पदः प्रतिदधत्
 पलायते” इति । वहिष्यवमानस्तोत्रे प्राकृते त्रयस्तुत्रा गायत्र्याः, तेऽत्र
 चोदकेन प्राप्ताः । तत्परित्यागेन ‘पवस्व’ इत्यादिका येयमष्टगुण्युक्,

‘चतस्रो गायत्रियो’ भवन्ति । तत्र यस्मात् स्वरूपेण तिस्रोऽनुष्टुभः,
‘तस्माद्’ अथो गमनं परित्यज्य एकत्र यदा तिष्ठति, तदा एकस्मिन्
पादे भारमुपेत्य चिक्षेषु पादेषु भारमवलम्ब्य तिष्ठति । यस्मादेता
विभज्यमानाः ‘चतस्रो गायत्रियः’, तस्मात् पलायमानोऽश्वः
‘चतुरः’ पादात् सर्वाणपि भूमौ प्रक्षिपन्नेव ‘पलायते’ ।

प्रकारान्तरेणानुष्टुभं प्रशंसति,—“परमा वै एषा हृन्दसा यदनुष्टुक्
परमश्चतुष्टोमः स्तोमानां परमस्त्रिराचो यज्ञानां परमोऽश्वः पशूनां
परमेणैवैनं परमतां गमयति^(१)” इति । सर्ववागात्मकत्वात् हृन्दसा
मध्ये अनुष्टुभः परमत्वं, ‘वाग्वै अनुष्टुप्’-इति वज्रशः श्रुतं ।
‘स्तोमानां’ चिदृदग्निष्टोमादीनां मध्ये प्रकृतत्वात् चतुष्टोमस्य परमत्वं ।
चिराचस्थान्धमेधस्य महापातकप्रायश्चित्तरूपत्वात् यज्ञानां मध्ये
परमत्वं । तादृशयज्ञसाधनत्वात् सयामजयहेतुत्वाच्च पशूनां मध्ये
अश्वस्य परमत्वम् । एवं सति परमस्य चिराचस्य या परमे चतुष्टोमे
परमस्याश्वस्य सम्बन्धित्वेनानुष्टुभि परमायां ‘परमेणैवैनं’ साधनसमूहेन
‘परमतां’ श्रेष्ठतां* प्राप्नोति ।

प्रकृतिप्राप्तान् चिदृदादिस्तोमान् बाधितुं स्तोमान्तरं विधत्ते,—
एकविंशमहर्भवति यस्मिन्नश्व आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्वय
इमे लोका असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः प्राजापत्यो-
ऽश्वस्तमेव साक्षादृप्नोति^(१)—इति । एकविंशवृत्त्यात्मकेन स्तोमेन
सर्वत्र युक्तं, न तु स्तोमान्तरेण तादृशमेकविंशमह. कर्त्तव्यम् ।
प्रथमद्वितीययोर्होमवृत्तये विशेष्यते,—‘यस्मिन्’ मध्यमे अहनि

* श्रेष्ठतामिति पाठो भवितुं युक्तः ।

‘अथः’ ‘आलभ्यते’, तद् ‘अह.’ ‘एकविंशं’, अथो हि उक्तमज्ञके
दितोयेऽहनि आलभ्यते, मासर्तुलोकादित्यानां एकविंशतिमह्योपेत-
त्वात्, जगद्रूपेण प्रजापतिशरीरत्वात्, अथस्य प्रजापतिजन्यत्वाच्च
तस्याश्वस्य समृद्धार्थमयमेकविंशतिस्तोमो युक्तः ।

अथ षष्ठसोत्रगतानामृषां छन्दोऽन्तरं वारयितुं शक्याण्यं छन्दो
विधत्ते,—“शक्रस्य षष्ठं भवत्यन्यदन्यच्छन्दोऽन्येऽन्ये वा एते पञ्च
आलभ्यन्ते उतेव याम्या उतेवारण्या यच्छक्रस्यः षष्ठं भवत्यश्वस्य सर्व-
साय^(१)” —इति । शक्रोऽह्नोऽपेता अथ ‘शक्रस्य.’, ताभिर्युक्त षष्ठसोत्रं
कुर्यात् । सप्तपादात्मके शक्र्यात्मके छन्दसि पादचयात्मक गाय-
त्र्याख्यं छन्दः, पादचतुष्टयात्मक त्रिष्टुभाख्यं छन्दः, पादपञ्चकात्मकं
पङ्क्त्यात्मकं छन्दः,—इत्येवं ‘अन्यदन्यत्’ नानाविधं छन्दः, अन्तर्भवति,
अश्वमेधेऽपि अश्वप्रधानके ‘अन्येऽन्ये’ नानाजातीया एव पञ्च आलभ्यन्ते ।
तत्र केचन याम्या एव, केचन आरण्या एव, तत्रापि अवान्तरभेदा
वज्रधा द्रष्टव्या । एवं सर्वषष्ठसोत्रे अश्वमेधसम्बन्धिनि नानाछन्दोगर्भित-
शकरीस्त्रीकरे सति मुख्यस्याश्वस्य सर्वपञ्चात्मकत्वं सम्पादितं भवति ।

अथ चोदकप्राप्तं सामान्तरमपवादितुं सामविशेषं विधत्ते,—
“पार्थुरग्नं ब्रह्मसाम भवति रग्निना वै अश्वो यत ईश्वरो वै अश्वोऽ-
यतोऽप्रतिष्ठितः पराम्परावतं गन्तार्यत्पार्थुरग्नं ब्रह्मसामं भवत्यश्वस्य यतौ
धृत्यै^(२)” —इति । पृथुरग्निना महर्षिणा दृष्ट साम ‘पार्थुरग्नं’, ब्रह्माण-
मृत्विजमभिलक्ष्य गीयमानं साम ‘ब्रह्मसामं’, तच्च नात्र प्रकृतं कार्यं,
किन्तु पार्थुरग्नं कार्यं । ‘यस्मात्’ कारणात् ‘रग्निना’ रज्जुविशेषेण
दृढभूतः ‘अश्वः’ पुरुषम् अपेक्षितदेशे नेतुं ‘ईश्वरः’ ममर्थः, यस्माच्च

कारणात् 'अयतो' नियमनरहितोऽयः कापि 'अप्रतिष्ठितः' सन् अत्यन्तं दूरं गन्तुं समर्थः; तस्मात् अयस्य 'यत्नै' दूरगमननियमनाय, उपरितनपुरुषेण धारणाय च 'पार्थुरग्ग' कार्यं । तथैव अच्चावाकं प्रतिगातव्यं सामविशेषं विधत्ते,—“संकृत्यच्चावकसामं भवति उत्सन्न-
घञो वै एष, यंदयमेध. कस्तद्वेदेत्याहुर्न यदि सर्वा वै क्रियते न वा सर्व इति, यत् संकृत्यच्चावकसामं भवति अयस्य सर्वत्वाय पर्याप्त्यै अनन्तरायाय(१)”—इति । समीचीना आकृतिर्यस्य सामस्यत् 'संकृति', विकलमङ्गं सम्यक् कर्तुं समर्थमित्यर्थः । एतन्नामकं सामगानां यत् प्रसिद्धं तत् अच्चावाकमभिलक्ष्य गातव्यं । योऽयमयमेधः क्रतुः, सोऽयं विनष्टयज्ञावपवैर्बज्रभिरवयवैरुपेतत्वात् छत्स्योऽयमवयवसङ्घातः* क्रियते; क्वचित् किञ्चिदवयवोऽतिविस्मृतो वा इति को नाम लोके वेत्ति, तस्मात् संकृतिगानेन अयसम्बन्धिनः क्रतोः सर्वानवयवसकन्धं भवति, तच्च देवानां संपूर्णं यजमानस्य च स्वर्गप्राप्तिविघ्नपरिहाराय सम्यद्यते ।

अपेक्षितविशेषगुणैर्युक्तं द्वितीयमहर्विधाय अथ तृतीयमहर्विधत्ते,—“सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तममहर्भवति सर्वस्याष्टौ सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेनाप्नोति सर्वं जयति(२)”—इति । विश्वदाद्याः रात्रयन्तिशब्दं अर्चं आम्नाताः, सर्वेऽपि स्तोमा यन्मित्रतिरात्रे सन्ति, सोऽयमतिरात्रः तृतीयदिवसे कर्त्तव्यः । तच्च स्तोमगत सर्वत्वं स्वेन पूर्वमप्राप्तस्य सुखतोऽपि, † प्राप्तिं भवति यस्तु वैरी पूर्वमजितः तस्य सर्वस्यापि

* सत्यानः इति का० श्लो० पु० पाठः ।

† विश्वदाधाररात्रयस्त्रिशदन्ता इति आदर्शभुक्तपाठः ।

‡ सुखतोऽपि सर्वस्य इति का० श्लो० पु० पाठः ।

विजयाय भवति, तस्मादयं यजमानः तेन सर्वस्रोमेन प्राप्तयं
धनादिकं सर्वं प्राप्नोति, जेतव्यं वैरिवर्गं जयति ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं विनाशयन् ।

पुमर्थास्ततुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-श्रीवीरबुक्क-
भूपाक्षसाध्याज्यधुरदरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-
प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः
संपूर्णः ॥०॥

॥०॥ ॐ तत्सत् ॥०॥

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये ।

पथमकाण्डे पथमप्रपाठके

प्रथमोऽनुगाक ।

हरिः ओम् ।

यदेकेन सशस्यापयति यज्ञस्य सन्तत्यै अविच्छेदाय^(१)
 ऐन्द्राः पृथग्यो ये मुष्करा यदैन्द्राः सन्तोऽग्निभ्य आसृभ्यन्ते
 देवताभ्य समदं दधात्वाग्नेयोस्त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्याः
 कुर्यात् यदाग्नेयोस्तेनाग्नेया यस्त्रिष्टुभः तेन ऐन्द्राः
 सन्तत्यै न देवताभ्यः समदं दधाति^(२) वायवे नियुत्वन्ते
 तूपरमा संभते तेजोऽग्नेर्वायुस्तेजस रुप आ संभते
 तस्मात् तद्रियद् वायुः ॥ १ ॥

वार्ति तद्रिय अग्निर्दहति स्वमेव तत्तेजोऽन्वेति^(३) यन्न
 नियुत्वन्ते स्यात् उन्माद्येत् यजमानो नियुत्वन्ते भवति
 यजमानस्यानुन्मादाय^(४) वायुमती श्वेतवती याज्यानु-
 वाक्ये भवतः सतेजस्त्वाय^(५) हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्ने

इत्याधारमा धारयति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः प्रजा-
पतेरनुरूपत्वाय^(१) सर्वाणि वै रूप रूपाणि पशूनां प्रत्या-
लभ्यते यत् श्मश्रुणस्तत् ॥ २ ॥

पुरुषाणां रूपं यत्तूपरस्तदश्वानां यदन्यतोऽदन-
तद्गवा यदव्या इव श्फास्तदवीनां यदजस्तदजानां^(२)
वायुर्वै पशूनां प्रियन्धाम यद्वायव्यो भवत्येतमेवैनमुभि-
संज्ज्ञानानाः पशव उष तिष्ठन्ते^(३) वायव्यः कार्याः ।
प्रजापत्या इत्याहुयद्वायव्यं कुर्यात् प्रजापतेरीयाद्
यत् प्रजापत्यं कुर्याद्वायोः ॥ ३ ॥

इयाद्यद्वायव्यः पशुर्भवति तेन वायोर्नैति यत्
प्रजापत्यः पुरोडाशो भवति तेन प्रजापतेर्नैति यद्
द्वादशकपालस्तेन वैश्वानरान्नैति^(४) आग्नावैष्णवमेकादश-
कपालं निर्वपति दोक्षिष्यमाणोऽग्निः सर्वा देवता-
विष्णुर्यज्ञो देवताश्चैव यज्ञश्च आ रभते^(५) अग्निरवमो
देवतानां विष्णुः परमो यदाग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति देवताः ॥ ४ ॥

एवोभयतः परिगृह्य यजमानोऽव रुन्धे^(६) पुरोडाशेन
वै देवा अमुष्मिन्लोके आर्धुवन चरुणाऽस्मिन् यः काम-
येतामुष्मिन् लोके ऋभुयामिति स पुरोडाशं कुर्वति
अमुष्मिन्नेव लोके ऋभोति^(७) यदृष्टाकपालस्तेनाग्नेयो

यस्त्रिकपालस्तेन वैष्णवः समृद्धौ^(१७) यः कामयेतास्मिन्
लोके ऋभुयामिति स चरुं कुर्वीताग्नेर्घृतं विष्णोस्तण्डुला-
स्तस्मात् ॥ ५ ॥

चरुः कार्योऽस्मिन्नेव लोके ऋभोति^(१८) आदित्यो भवति
द्वयं वै अदितिस्तस्यामेव प्रतितिष्ठत्यथो अस्यामेवाधि-
यज्ञं तनुते^(१९) यो वै संवत्सरमुख्यममृत्वाऽग्निं चिनुते यथा
सामिगर्भोऽवपद्यते तादृगेव तद् आर्त्तिमा ऋच्छेद्
वैश्वानरं द्वादशकपालं पुरस्तात् निर्वपेत् संवत्सरो
वै अग्निवैश्वानरो यथा संवत्सरमाप्ता ॥ ६ ॥

काशे आगते विजायते एवमेव संवत्सरमाप्ता काशे
आगतेऽग्निं चिनुते नार्त्तिमाच्छति^(२०) एषा वै अग्नेः प्रिया
तनूयद् वैश्वानरः प्रियामेवास्य तनुवमव रुन्धे^(२१) चीण्ये-
तानि हवीऽपि भवन्ति त्रयं इमे लोका एषां लोकानां
रोहाय^(२२) ॥ ७ ॥

यद्रियङ् वायुः । श्मश्रुणस्तत् । वायोः । निर्वपति
देवताः । तस्मात् । आप्ता । अष्टाचिः शश्व ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

शीगणेशाय नमः ।

यस्य विश्वमितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

सन्तापानां प्राह्मणं प्रोक्तं प्रपाठकचतुष्टये ।

अथ प्रश्नचये तत्र शिष्टमङ्गं विविच्यते ॥

प्रथमप्रपाठके “एकविंशत्या मापे.” इत्यस्मिन्ननुवाके(८) “अग्निभ्यः पशूनालभते” इति विधाय अन्येषां पशूनां पर्यग्निरुतानामुत्सर्गमुक्त्वा “प्राजापत्येन सऋत्यापयति” इति यदुक्तं तदनुष्मारयितुमनुवदति,— “यदेकेन सऋत्यापयति यज्ञस्य सन्तत्यै अविच्छेदाय(१)” इति । इतरान् पशूनुत्सृज्य प्राजापत्येनैकेन समापनं यत् तत् प्रारब्धस्य पशुकर्मणः सान्तव्याय भवति, असमापने ॥ विच्छेदः स्यात् ।

अथ तस्मिन् कर्मणि सन्तविशेषं विधत्ते,—“ऐन्द्राः पशवो ये मुष्करा यदैन्द्राः सन्तोऽग्निभ्यः शान्भ्यन्ते देवताभ्यः समर्द्धं दधाति आग्नेयीस्त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्याः कुर्याद्यदाग्नेयीस्तेनाग्नेया यजिष्टुभ-
सोनैन्द्राः समृद्धौ ॥ देवताभ्यः समर्द्धं दधाति(१)” इति । ‘ये’ श्लोकेषु ‘मुष्कराः’ अष्टमहिताः पशवः भन्ति, ते सर्वे पुंस्त्वज्जघनेन्द्रिय-
वृद्धा युक्त्यात् इन्द्रदेवताकाः, तादृशानां अन्यथालभने देवतानां कलहं सम्पादयेत्, अतः कलहपरिहाराय अग्निदेवताकाः त्रिष्टुप्-
बन्द्स्का यजः याज्यानुवाक्याः कुर्यात्, तथा भूति यजामाग्नेयतेन पशवोऽप्याग्नेयाः सम्पद्यन्ते, त्रिष्टुभः इष्टेण सह जगद्यजनात् तेन बन्द्वा पशव ऐन्द्रा अपि सम्पद्यन्ते, तदुभयं मिलित्वा कलहं परिहृत्य ‘समृद्धौ’ सम्पद्यते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘अपि वा सर्वेषामेतेषां

स्थाने वायवे नियुत्वते श्वेतमजन्तूपरमात्मनो वायुमती वपाया
 श्वेतवती याज्यानुवाक्ये' इति । तमिमं पदं विधत्ते,—“वायवे
 नियुत्वते त्वपरमात्मनो तेजोऽग्नेर्वायुस्तेजस एष आत्मनो तस्मात्
 यद्रियद्वायुर्वाति तद्रियं अग्निर्दहति स्वमेव तत् तेजोऽन्वेति”^(१)
 इति । नियुत्संज्ञकाः अश्वविशेषा यस्य वायोः सन्ति सोऽयं नियुत्वान् ।
 त्वपरः ऋद्धिरहितः । अग्निश्वालायाः उद्धोधकत्वात् ‘वायुः’ एव
 ‘अग्नेः’ ‘तेजः’ ; तस्मात् ‘तेजसः’ ‘एषः’ त्वपर आत्मनो भवति ।
 यो दिशं प्रतिगच्छतीति ‘यद्रियद्’ वायुः यदिगभिमुखो वाति,
 तद्दिगभिमुख एव ‘अग्निर्दहति’ । तेन दहनेन स्वकीयमेव तेजः
 अनुगतवान् भवति । ‘नियुत्वते’ इत्येतद्वायुविशेषणम् ।

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रशंसति,—“यस्य नियुत्वते स्यादुन्माद्येद्
 यजमानो नियुत्वते भवति यजमानस्थानुन्मादाय”^(२) इति । वायो-
 नियामकाश्वभावे सति यजमानोऽपि नियामकबुद्धिरहितः सन्
 उन्मात्तः यत्र-कापि गच्छेत् यत्किञ्चिद्वा वदेत्, अतस्तत्परिहाराय
 नियुत्वदिशेषणं ।

वायोरपेक्षितं मन्त्रविशेषं विधत्ते,—“वायुमती श्वेतवती
 याज्यानुवाक्ये भवतः सतेजस्त्वाय”^(३) इति । ‘शीवोन्माद् रयिष्टध’
 इत्यृचौ वायुमत्यौ श्वेतवत्यौ च, ‘ते वायवे समनसः’ इति वायुशब्द-
 सङ्गावात्, ‘श्वेतः सिपक्वि’ इति श्वेतशब्दसङ्गावाच्च । वायोरग्नितेजस्त्वात्
 पशुश्वेतस्य च तेजोऽपत्वात् तदुभयं सतेजस्त्वाय सम्यचते ।

द्वितीयाधारे प्राकृतमन्त्रं वाधितुं विधत्ते,—‘हिरण्यगर्भः
 समवर्ततापे इत्याधारमा धारयति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः प्रजा-

पतेरनुरूपत्वाय”^(९) इति । हिरण्यं ब्रह्माण्डरूपं यस्मैश्वरस्य प्रजा-
पतेर्गर्भे वर्तते, सोऽयं हिरण्यगर्भः, यदा हिरण्यस्य ब्रह्माण्डस्य मध्ये
सत्यलोके गर्भरूपत्वेनावस्थितः चतुर्मुखो हिरण्यगर्भः, अतोऽयं मन्त्रः
प्रजापतेरनुरूपः ।

पशून् प्रशंसति,—“सर्वाणि वै एष रूपाणि पशूनां प्रत्यासृज्यते
यत् शशुणस्तत्पुरुषाणां रूपं यत्तूपरस्तदश्वाणां यदन्यतोदत्तं
यद्गवां यदध्या इव शफास्तदवीनां यदजस्तदजानाम्”^(१०) इति ।
पशूनां द्विपदा* च यानि रूपाणि सन्ति, तानि सर्वाणि प्रति
तद्रूपत्वेनैव पशुरासृज्यते, तत्र ‘यत्’† शशुयुक्त्वेन द्विपदा पुरुषेण
शाम्यं, शृङ्गरक्षितत्वेनाश्वस्य शाम्यं, अधस्तनपङ्काशेव दन्तमङ्गावेन
गोमांस्यम्, अविसृष्टैः तुलकैः विस्त्रुरैरुपेतत्वात् अविसाम्यम्,
अजजात्या सर्वेषामजानां शाम्यम् ।

अथ वायुदेवतां प्रशंसति,—“वायुर्वै पशूनां प्रियन्धाम यदायथो
भवत्येतमेवैनमभि सञ्जानागाः पशव उप तिष्ठन्ते”^(११) इति । पशूनां
प्रावरणरक्षितत्वेन सञ्चरणाद्, ‘वायुः’ ‘प्रियन्धाम’ अतः पशोर्वायव्यत्वे
सति ‘एनं’ वायुमभिलक्ष्य सम्यक् स्वकीयं धाम जानन्तः पशवः प्राप्यन्ते ।

अथ मीमांसया निर्णेतुं कश्चिदर्थविशेषमनुष्ठेयं विधत्ते,—“वायव्यः
कार्याः प्राजापत्या इत्याहुर्वायव्यं कुर्यात् प्राजापतेरिधात्
यत्प्राजापत्यं कुर्यादायोरिथायदायव्यः पशूर्भवति तेन वायोरिति

* “द्विपदां चतुष्पदानां” इति आदर्शपुस्तकेऽधिका पाठः ।

† अथ यदिदं यदं तत्पदं विना साक्षाद्भूमिति यत्पदं लिपिकरप्रमादा-
दुद्धृतमिव प्रतिभाति ।

यत्प्राजापत्यः पुरोडाशो भवति तेन प्रजापतेर्नैति यद् द्वादशकपालस्तेन वैश्वानरान्नैति”^(८) इति । पशोर्वायव्यत्वे सति अयं पशुः प्रजापतेः अपेयात्, प्राजापत्ये सति वायोरपेयात् । एवमपि अन्यदप्यत्रा-
ध्याहर्त्तव्यं, पक्षद्वयेऽपि वैश्वानरादप्यपेयात् वैश्वानरसम्बन्धित्वे ताभ्या-
मपेयादिति प्रथमपक्षोपन्यासेऽपि वैश्वानरादित्यपि तृतीयः पक्षो
ऽध्याहर्त्तव्यः, तत्रायं निर्णयः,—पशुर्वायव्यः, पशुपुरोडाशः प्राजापत्यः,
तस्य द्वादशकपालत्वं वैश्वानरसम्बन्धि, तेन देवतात्रयाणि अपैति इति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘यत्प्राक् दीक्षणीयायास्तत्कृत्वा चिह्नविधं
दीक्षणीयां निर्वपति वैश्वानरं द्वादशकपालं तृतीयं पुरस्तादसंवासरभ्यतः’
इति । अग्न्यावैष्णवमेकादशकपालम्, आदित्यं चापेक्ष्य वैश्वानरस्य
तृतीयत्वम् । तत्र प्रथमं हविर्विधत्ते । “अग्न्यावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति दोक्षिष्यमाणोऽग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो देवताश्चैव यज्ञं
धारभते”^(९) इति । अग्नेः सर्वदेवतारूपत्वं सोमप्रकरणे स्पष्टमा-
ह्वतम्,—‘ते देवा विभ्यतोऽग्निं प्राविशन् तस्मादाङ्गरग्निः सर्वा
देवताः’ इति । यज्ञस्य सर्वाङ्गव्यापित्वात् विष्णुत्वम्, अतः एतदीयेन
हविषा सर्वा देवता यज्ञं च उपक्रान्तवान् भवति ।

प्रकारान्तरेण देवताद्वयं प्रजंसति,—“अग्निरवमो देवतानां विष्णुः
परमो यदाग्न्यावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति देवता एवोभयतः
परिगृह्य यजमानोऽवबन्धे”^(१०) इति । शस्त्राणां मध्ये प्रथमशस्त्रे
‘भुरग्निर्व्यातिः’ इत्युक्तत्वात् अग्नेरवमत्वं चरमशस्त्रे ‘विष्णोर्मुक्तम्’
इत्युक्त्वाद्विष्णुः परमः ; अतः अग्न्यावैष्णवनिर्वापेण मध्यवर्तिनीः सर्वा
देवताः उभयतः परिगृह्य स्वाधीनाः करोति ।

कामनाविशेषेण पुरोडाशं विधत्ते,—“पुरोडाशेन वै देवा
अमुष्मिन् लोके आर्भुवन् चरुणाऽस्मिन् यः कामयेतामुष्मिन् लोके
अभुयामिति स पुरोडाशं कुर्वति अमुष्मिन्नेव लोके अप्नोति”^(१९) इति ।

अथ कपालगतामेकादशमह्यां विभज्य प्रशंसति,—“यदष्टाकपाल-
स्तेनाग्नेयो यन्निकपालस्तेन वैष्णवः समृद्धौ,—”^(२०) इति । अन्यत्र
हि ‘आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति’ इत्युक्तत्वादष्टमह्या अग्नेः प्रिया ।
तथा ‘वैष्णवं चिकपालम्’ इत्युक्तत्वात् त्रिसह्या विष्णोः प्रिया ।
तदुभयं ‘समृद्धौ’ भवति ।

कलविशेषाय चरुं विधत्ते,—“यः कामयेतास्मिन्नेव लोके अभुयामिति
स चरुं कुर्वताग्नेर्घृतं विष्णोस्तण्डुलास्तस्माच्चरुः कार्योऽस्मिन्नेव लोके
अप्नोति”^(२१) इति । ‘घृतम्’ ‘अग्नेः’, ‘घृतमस्य योनिर्घृतः श्रित’
इत्यादिमन्त्रवर्णात् । तण्डुलास्त विष्णोः प्रिया, ‘येऽणिषास्तान् विष्णवे
शिपिविष्टाय’ इति श्रुतेः । तस्मादुभयप्रियत्वात् घृतयुक्तश्चरुः कार्यः,
एतेनास्मिन् लोके समृद्धौ भवति ।

अथ हविरन्तरं विधत्ते,—“आदित्यो भवतीयं वा अदितिरस्थानेव
प्रतिष्ठित्यथो अस्थामेवाधियज्ञं तनुते”^(२२) इति । अदितिर्देवता
यस्य चरोः सोऽयमादित्यः, आग्नावैष्णवं हविः प्रथमं कृत्वा द्वितीय-
हविष्टेन अयमादित्यश्चरुः कार्यः । अदितिशब्देनेयमेव भूमिरुच्यते
अस्थामेव भूमौ उपरि यज्ञं कृतवान् भवति, भूमौ प्रतिष्ठितश्च भवति ।

अथ तृतीयं हविर्विधत्ते,—“यो वै सवत्सरमुष्यममृत्वाग्निं चिनुते
यथा सामिगर्भोऽवपद्यने तादृगेव तदार्तिमा अच्चेद्देवानर द्वादशकपाल
पुरस्तान्निर्वपेत् सवत्सरो वै अग्निर्वैश्वानरो यथा सवत्सरमाप्ता काले

आगते विजायते एवमेव संवत्सरमाप्त्वा काले आगतेऽग्निं चिनुते नार्तिमार्च्छति”^(१९) इति । उख्यस्याग्नेः संवत्सरधारणं उपरिष्ठात् विधास्यति ‘संवत्सरमुख्यं भूत्वा’ इति । तेन च धारणेन विना, अग्निचयन-मपरिपक्वगर्भपातेन समानम्, अतो यजमानो म्रियते । तत् तस्मात् संवत्सरं धारयितुम् अग्नकः, पुमान् संवत्सरात् प्रागेव तिष्ठः षट् द्वादश वा रात्रीः दीक्षाः चिकीर्षुः वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् तस्य च वैश्वानरस्याग्नेः संवत्सररूपत्वात् यथा लोके मवत्सरेण पूर्णो गर्भो काले सुखेन जायते एवमपि अन्येष्ट्या संवत्सरं प्राप्य काले प्राप्ते चितवान् भवति ततो न म्रियते ।

प्रकारान्तरेण प्रशंसति—“एषा वा अग्नेः प्रिया तनुर्यद्वैश्वानरः प्रियामेवास्य तनुमव रुन्धे”^(२०) इति । सर्वेषां पुरुषाणां उपकारकः कश्चिदग्निभूर्त्तिविशेषो वैश्वानरः, सा च भूर्तिः ‘अग्नेः’ ‘प्रियं’ शरीरं, ततः तयेष्ट्या अग्निधमन्भिर्नो प्रियामेव तनुवं प्राप्नोति ।

विहितानां हविषां चित्वं प्रशंसति,—“वीक्षेतानि हवींश्चि भवन्ति यय इमे लोका एषां लोकानां रोहाय”^(२१)—इति । प्राप्तये इत्यर्थः । यद्यपि आग्नावैष्णवं हविः प्रकृतावपि विद्यमानत्वाच्चोदकप्राप्तं, तथापि उपरितनहविर्विधानायायमनुवाद इत्यविरोधः । सेयं दीक्षणीयेष्टिः ‘षडभिर्दीक्षयति’ इत्येतस्मादनुवाकात् पूर्वं द्रष्टव्या । प्रकृतौ दीक्षाकृतीनां दक्ष्यनन्तरभावित्वात् । यत्तु, ‘रूपमन्तरं प्रतिमुच्यते’ इति विहितः, उपरितने ‘न ह एष वै पुराग्निः’ इत्येतस्मिन्ननुवाके समाध्यातम् ।

तत्रेयं मीमांसा,—

“पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयपादे चिन्तितम् । (१९अधि०),—

“चयने रुक्ममृत्यादिः पुरोत स्वामिसंस्कृतिः ।

पाठादाद्योऽन्तिमः कृतः क्रमात्पाठस्य न चतिः ॥

अग्निचयने दीक्षणीयादेरुद्धं रुक्मधारणमाघातम् कण्ठे-धृतः
सबुरसि लम्बमानः सौवर्ण्यं आभरणविशेषो रुक्मग्रन्थायः । उखास्थितो
ऽग्निः शिख्येऽवस्थापितः कण्ठे धार्यमाणो यथा उरःप्रदेशं न दहति,
तथा व्यवधायकत्वेन तद्धारणम् । अत एव जाह्नवम्,—‘रुक्ममन्तरं
प्रतिसुक्षतेऽमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते’ इति । यजमानसंस्कारास्य वपना-
दयः प्रकृतौ दीक्षणीयानन्तरभाविनः, इह चोदकेन प्राप्ताः, तेभ्यः
पूर्वमेव रुक्मप्रतिमोकः पदार्थः कार्यः, तस्य प्रत्यक्षपाठात् साविचादिषु
तस्यादृतत्वादिति चेत् । मैवम्, यजमानसंस्काराणां दीक्षणीयानन्तर्यं
प्रकृतौ कृतं, रुक्मस्य तु पाठेन तत्कल्पनीयम् । तस्मात् संस्काराः
पूर्वभाविनः । न च, साविचदृष्टान्तो युज्यते, दीक्षणीयाया इव
संस्काराणां प्रतिमोकादूर्द्धं पुनःपाठात्, न च, दीक्षणीयानन्तर्यं
बोधिते रुक्मप्रतिमोकपाठवैयर्थ्यं स्वरूपबोधनेन चरितार्थत्वात् ।
ततो रुक्मप्रतिमोकः पश्चात्कार्यः ।

चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थपादे (६अ०) चिन्तितम्,—

नित्यो नैमित्तिको वा स्वाद्यागो वैश्वानरश्चितो ।

नित्यः पुरेव यच्चद्वादविरोधाच्च पदिमः ॥

अग्निचयने श्रूयते,—“यो वै संवत्सरमुख्यमध्वन्याग्निं चिनुते यथा
सामिगर्भोऽवपद्यते तादृगेव तदार्तिमार्क्येऽवशानरं दादयकपानं पुर-

स्तान्निर्वपेत्” इति । उखा पीठरः, तामुखां “युञ्जानः प्रथमं मनः” इत्यादिप्रपाठकाद्यानैर्मन्त्रैः सम्पाद्य, तस्यामुखायामग्निं निधाय पशुखामेव द्वादशोखामेव शिक्रे* तामुखामवस्थाप्य तच्छिष्यं स्वकर्ण्डे बध्वा तम् उख्यमग्निं सवत्सरं मृत्वा पश्चादिष्टकाभिरग्निष्येतत्याः, अभरणे त्वपूर्णगर्भ-पातवद्दिनाशः स्यात् । ततो वैश्वानरेष्टिं चयनात् प्रागेव कुर्यादित्यर्थः । अत्रापि अन्नरायवाक्यवद् अभरणवाक्यस्यार्थवादत्वान्नित्या वैश्वानरेष्टिरिति चेत् । मैवं, ‘यः पुमान् मृत्वा चिनुते स निर्व्वपेद्’ इति कर्तृसमानाधिकृत-यच्छब्दवशादभरणेऽप्योर्निमित्तनैमित्तिकभावावभा-सात् । किञ्च दधिप्रक्षय नित्यस्य पाक्षिकत्वरूपं नैमित्तिकत्वं विरुद्धम् । इह तु नित्यत्वे प्रमाणाभावादेव नैमित्तिकत्वमित्य-विरोधः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं विनाशयन् ।

पुमर्थायतुरो देयादिद्यातीर्थमहेचरः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुः-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा ग्रेणानु प्राविशत्ताभ्यः पुनः
समवितुं नाशक्रीत् सौऽब्रवीद् ऋभवदित्स यो मा द्रुतः
पुनः सञ्चिनवदिति तं देवाः समचिन्वन् ततो वै ते

आर्भुवन् यत्समचिन्वन् तच्चित्यस्य चित्यत्वम्^(१) य एवं
विद्वानग्निं चिनुते ऋभोत्येव^(२) कस्मै कमग्निर्धीयते
इत्याहु रग्निवान् ॥ १ ॥

असानीति वै अग्निर्धीयतेऽग्निवानेव भवति^(३) कस्मै
कमग्निर्धीयते इत्याहुर्देवा मा वेदन्निति वै आग्निर्धीयते
विदुरेनं देवाः^(४) कस्मै कमग्निर्धीयते इत्याहुर्गृही
असानीति वै अग्निर्धीयते गृह्येव भवति^(५) कस्मै कमग्नि-
र्धीयते इत्याहुः पशुमानसानीति वै अग्निः ॥ २ ॥

धीयते पशुमानेव भवति^(६) कस्मै कमग्निर्धीयते इत्याहुः
सप्त मा पुरुषा उप जीवानिति वै अग्निर्धीयते अयः
प्राञ्चः अयः प्रत्यञ्च आत्मा सप्तम एतावन्त एवैन-
मुमुषिन् लोके उप जीवन्ति^(७) प्रजापतिरग्निमचिकीपत्
तं पृथिव्यब्रवीत् न मय्यग्निं चेष्ट्यसेऽति मा धदयति सा
त्वातिदुह्यमाना वि धविष्ये ॥ ३ ॥

स पापीयान् भविष्यसीति सौऽब्रवीत् तथा वै अहं
करिष्यामि यथा त्वा नातिधृष्यतीति स इमामभ्यमृशत्
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् भुवा-
सीदेतीमामेवेष्टकां कृत्वोपाधत्तानतिदाहाय^(८) यत्
प्रत्यग्निं चिन्वीत तदग्निं मृशेत् प्रजापतिस्त्वा सादयतु
तथा देवतयाङ्गिरस्वद् भुवा सीद् ॥ ४ ॥

इतीमामेवेष्टकां कृत्वोप धत्तेऽनतिदाहाय^(८) प्रजापति-
रकामयत् प्र जायेयेति स एतमुख्यमपश्यत्तः संवत्सर-
मविभक्ततो वै स प्राजायत् तस्मात् संवत्सरं भायः
प्रैव जायते^(९) तं वसवोऽब्रुवन् प्र त्वमजनिष्ठा वयं प्र
जायामहे इति तं वसुभ्यः प्रायच्छत्तं चीर्यहानि
अविभक्तस्तेन ॥ ५ ॥

चीरिं च शतानि अस्तजन्तु चयस्त्रिंशतश्च तस्मात्
व्यहं भायः प्रैव जायते तान् रुद्रा अब्रुवन् प्र यूय-
मजनिद्वं वयं प्र जायामहे इति तः रुद्रेभ्यः प्रायच्छन्तः
पडहानि अविभक्तस्तेन चीरिं च शतानि अस्तजन्तु
चयस्त्रिंशतश्च तस्मात् पडहं भायः प्रैव जायते
तानादित्या अब्रुवन् ॥ यूयमजनिद्वं वयं ॥ ६ ॥

प्र जायामहे इति तमादित्येभ्यः प्रायच्छन्तं
द्वादशाहानि अविभक्तस्तेन चीरिं च शतानि अस्तजन्तु
चयस्त्रिंशतश्च तस्मात् द्वादशाहं भायः प्रैव जायते^(१०)
तेन वै ते सहस्रमस्तजन्तोखाः सहस्रतमीम्^(११) य
एवमुख्यः साहस्रं वेद ॥ सहस्रं पशूनाप्नोति ॥ ७ ॥

अग्निवान् । पशुमानं सानीति वै ऋग्भिः । धविष्ये ।
मृशेत् प्रजापतिस्त्वा सादतु तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्

भ्रवा सीद । तेन । तानादित्या अनुवन् प्र यूयमजनिद्वं
वयं । चत्वारिंशच्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

दीचणीयेष्टिराद्यानुवाके चिद्विरीरिता ।

अथ द्वितीये चयन-तत्कले अभिधीयेते । तच्चादौ चयनं वि-
धातुं प्रस्तौति,—“प्रजापतिः प्रजाः छष्टा प्रेणानु प्राविशत् ताभ्यः
पुनः सम्भवितुं नाशक्रोत्सोऽप्रवीदृध्रवदित्स यो मेतः पुनः संचिनव-
दिति तं देवाः समचिन्वन् ततो वी ते आर्ध्ववन् यत्समचिन्वन्तु
चित्यस्य चित्यत्वम्”^(१) मिति । पुरा कदाचित् प्रजापतिः सर्वाः
प्रजाः ‘छष्टा’ ‘प्रेणा’ प्रेक्षा प्रियातिशयेन तासु प्रजासु स्वयं
‘प्राविशत्’, प्रविश्य च ‘ताभ्यः’ प्रजाभ्यः सकाशात् स्वकीयेन केनचिद्रूपेण
‘पुनः’ उद्भवितुं, ‘नाशक्रोत्’, अशक्तस्तत्रैव म्रियत इदम् ‘अप्रवीत्’-‘यः’-
कश्चिकाम् ‘इतः’ प्रजाभ्यः पुनः-सम्भवो यथा भवति तथा ‘चिन्वन्’
चिनेति । ‘म’ पुरुषो ‘अध्रवन् इति’ अध्रोत्येवेति । तदाकथं श्रुत्वा
देवा अग्निरूपेण पुनः संभूतो यथा भवति, तथा ‘तं’ प्रजापति-
रूपमग्निमिष्टकाभिः ‘अचिन्वन्’ तेन चयनेन ते देवा अर्द्धं प्राप्ताः ।
यस्मादेवं मयक् अचिन्वन्ः तस्माच्चयनविषयादग्नेद्वित्यमिति नाम
मयन्नम् ।

इदानीं विधत्ते,—“य एवं विद्वानग्निं चिनुते अध्रोत्येव”^(१)—इति ।

अथ प्रश्नोत्तराभ्यां क्रमेण फलविशेषान्निर्दर्शयिपुरादावेकं फलं दर्शयति,—“कस्मै कमग्निशीयते?—इत्याहुर्ग्नित्वान् असानीति वै अग्निशीयतेऽग्नित्वानेव भवति”^(१) इति । कमित्यव्ययं, कामायेत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । ब्रह्मवादिषु मध्ये केचिदेव पप्रच्छुः, ‘कस्मै’ कामाय अयम् ‘अग्निशीयते?’—‘इति’ उक्ते एवमुत्तरम् ‘आहुः’,—‘अग्नित्वानमानीति’,—शास्त्रीयाम्रियुक्तोऽह भवानि—इति कामयित्वा अयमग्निशीयते इति । ततोऽग्निं चित्वा उत्तरक्रतुयोग्यशास्त्रीयाम्रियुक्त एव भवति ।

द्वितीय फल दर्शयति,—“कस्मै कमग्निशीयते?—इत्याहुर्देवा मा वेदन्निति वै अग्निशीयते विदुरेन देवा”^(२) इति । स्वर्गस्या ‘देवाः’ सर्वे ‘मा’ मां यजमान ‘वेदन अयं यजमान’ सम्यगनुष्ठितवानित्येवं विदन्तु—इति कामयित्वा अग्नेयित्वादेवा एन विदन्त्येव ।

तृतीय फल दर्शयति,—“कस्मै कमग्निशीयते?—इत्याहुर्गृही असानीति वै अग्निशीयते गृहीव भवति”^(३) इति । शास्त्रीयमर्क-कर्मानुष्ठानसमर्थो गृहस्थो भवानि इति कामयित्वा अग्निं चित्वा-स्तथैव भवति ।

चतुर्थ फल दर्शयति,—“कस्मै कमग्निशीयते?—इत्याहुः पशु-मानसानीति वै अग्निशीयते पशुमानेव भवति”^(४) इति । पशु-समृद्धेः कामितत्वात् पशुमसृद्धिर्भवत्येव ।

पञ्चम फल दर्शयति —“कस्मै कमग्निशीयते?—इत्याहुः मत्तमा पुरुषा उपजीवानिति वै अग्निशीयते चयं प्राशस्त्य प्रत्यय आत्मा मत्तम एतावन्त एवैनममुष्मिन् लोके उपजीवन्ति”^(५) इति ‘प्राशः’ पूर्वभाविनः, पिश्रपितामहप्रपितामहास्तयः पुरुषा । ‘प्रत्ययः’

पद्याद्भाविनः, पुत्रपौत्रप्रपौत्रास्तयः पुरुषाः । मध्यर्त्तं स्वयं मत्तमः ।
एते मे पुरुषाः मामुपजीवन्तु,—अहमेवैतेषां रक्षको भविष्यामि
इति कामयमानोऽग्निं चित्वा स्वर्गलोके तथैव रक्षको भवति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतयाद्विर-
स्वद् भुवा मीदेत्युत्तरवेदिमभिष्टय’ इति । तदिदं विधातुं
प्रतीति,—“प्रजापतिरग्निमचिकीषत” तं पृथिवी अग्नौ च मय्यग्निं
चेय्यसेऽति मा धत्स्यति, मा त्वानिदक्षमाना विधविये । स पापीयान्
भविष्यतीति चोऽग्नौत् तथा वै अहं करिष्यामि यथा त्वा नाति
धत्स्यति इति स इमामभ्यष्टगत प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतया-
ऽद्विरस्वद् भुवा मीदेतीमामेवेष्टकां हत्वोपाधस्त अनतिदादाय”^(१)
इति । पुरा कदाचित्, प्रजापतिरग्निं, चेतुमिच्छां चकार, ‘तं’
चयनार्थिनं प्रजापतिं ‘पृथिवी’ एवम् ‘अग्नौत्’,—हे प्रजापते,
ममोपरि ‘अग्निं न चेय्यसे’, अग्निचयनं न करिष्यसि मा कुर्वित्यर्थः ।
कुतः ? इति चेत् । तच्छृणु, ममोपरि चीयमानोऽग्निर्मामतिशयेन
‘धत्स्यति’, तदानीमत्यन्तं दक्षमाना ‘मा’ अहम् इतस्ततः परिलुठन्ती
ममोपरिस्थितं त्वामपि कम्पयिष्ये । ततः ‘स’ त्वं पापिष्ठो दग्धिरो
‘भविष्यसि-इति’, तच्छ्रुत्वा प्रजापतिरिदमब्रवीत्,—‘यथा’ अयं चीयमानो
ऽग्निस्त्वा नातिशयेन ‘धत्स्यति’, ‘तथा’ एव ‘अहं करिष्यामि’—इत्युक्त्वा
प्रजापतिर्वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण ‘इमां’ भूमिमभितः स्पृष्टवान् ।

मन्त्रस्य चायमर्थः,—हे भूमे, त्वामाद्यकारणभूताम् । आद्य-

* अचिकीषेत इति का० श्री० पु० पाठो न सम्यक् ।

† दग्धिरोऽयं इति का० श्री० पु० पाठो न सम्यक् ।

‡ त्वा ममापि कारणभूताम्—इति का० श्री० पु० पाठः ।

प्रजापतिः त्वां* 'सादयतु' स्थापयतु, अथ प्रजापतिरूपया 'तया' त्वया तत्र रक्षयिष्या देवतया 'ध्रुवा' सती 'सीद्' उपविश, अङ्गिरोभिः स्थापिता यथा ध्रुवा भवति तद्वदिति । अनेन ममन्त्यक-
स्पर्शनेन 'इमां' सर्वां भूमिम् 'इष्टकाम्' 'एव' 'कृत्वा' अग्निशरीरान्तः-
पातित्वेन 'उप्राधत्त', न ह्यग्निः स्वात्मानमतिदहति ।

अथ विधत्ते,—“यत्प्रत्यग्निं चिन्वीत तदभिमृशेत् प्रजापतिस्त्वा
सादतु तया देवतया अङ्गिरस्सद्भ्रुवा सीदेति इमामेवेष्टकां कृत्वोप
धत्तेऽनतिदाहाय”(८) इति । 'यत्' चयनस्थानं, 'प्रति' इष्टकाभिः
'अग्निं' चेतुमिच्छति, 'तत्' स्थानं 'प्रजापतिः'—इत्यादिमन्त्रेण
'अभिमृशेत्' । तेन अभितः—स्पर्शनेन 'इमां' भूमिं कृत्वा अपि
'इष्टकां' 'कृत्वा' उपहितवान् भवति । तेन चातिदाहो न भवति ।

अथोक्त्याग्नेधारणं विधत्ते,—“प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स
एतमुत्थमपश्यत्तं संवत्सरमविभक्ततो वै म प्रजायत तस्मात्
संवत्सरं भार्यः प्रैव जायते”(९) इति । प्रजात्पादगमाधनत्वेना-
ख्याग्निमेकस्मिन् संवत्सरे प्रतिदिनमुपस्थानकाले स्वगले शिख्यपात्रं
बध्वा धारयेत् । तत उत्पादको भवति ।

अथ चीणि पशान्तराणि च्वाह-पडह-दादशाह-धारणरूपाणि
क्रमेण विधत्ते,—“तं वसवोऽब्रुवन् प्र त्वमजनिष्ठा वथं प्र जायामहे
इति तं वसुभ्यः प्रायच्छत् तं चीणि अहानि अविभक्त्येन चीणि च
शतानि अमृशन्त चयस्त्रिंशतं च तस्मात् च्वाहं भार्यः प्रैव जायते ।

तान् रुद्रा अमुवन् प्र धूयमजनिद्वं वयं प्र जायामहे इति तः
 रुद्रेभ्यः प्रायच्छन् तं षडहानि अविभरुस्तेन चीणि च शतानामृजन्त
 चयस्त्रिंशत्तं च तस्मात् षडहं भार्यः प्रैव जायते । तानादित्या
 अमुवन् प्र धूयमजनिद्वं वयं प्र जायामहे इति तमादित्येभ्यः प्रायच्छन्
 तं द्वादशाहानि अविभरुस्तेन चीणि च शतान्यमृजन्त चयस्त्रिंशत्तं
 च तस्मात् द्वादशाहं भार्यः प्रैव जायते” (११) इति । ‘तं’ प्रजापतिं
 ‘वसव’ एवम् ‘अमुवन्’, - हे प्रजापते, त्वं प्रजा उत्पादितवानसि, तथा
 वयमप्युत्पादयाम इति, ततः प्रजापतिः ‘तम्’ उत्थमग्निं वसुभ्यः
 ‘प्रायच्छत्’; ते च तमग्निं अर्चं धृत्वा चयस्त्रिंशदधिकं प्रजानां
 शतचयम् ‘अमृजन्त’, तस्मात् प्रजोत्पत्तये अर्चं भार्य इत्येकः पक्षः ।
 एवं रुद्रादित्यवाक्ययोरपि व्याख्येयं ।

पक्षवधार्थवादान् समूहाकारेण निगमयति,—“तेन वै ते सह-
 स्रममृजन्त उखाः सहस्रतमीम्” (११) इति । ‘ते’ वसुरुद्रा-
 दित्याः । उखा सहस्रतमी यथा भवति, तथा एकोनं प्रजासहस्रम्
 ‘अमृजन्त’ ।

वेदनं प्रशंसति,—“य एवमुखं साहसं वेद प्र सहस्रं पशून्
 आप्रोति” (११) इति । अत्र चयनविधि-तद्वाङ्मयं “साविवाणि
 जुहोति” (५।१।१) इत्येतस्मात् प्राक् द्रष्टव्यं । भूमिस्पर्शनमन्त्र-
 प्राद्वारेण तु “अग्ने तव अबो वय” (५।६।६) इत्यनुवाके “ग्रंथं वार्हस्पत्यं
 मेधो नोपानमत्” (४) इत्यतः प्राक् द्रष्टव्ये । उत्पत्त्यधारेण प्राद्वारं तु
 “न ह स वै पुराग्निः” (५।१।१०) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ॥

अथ मीमांसा,—

द्वितीयाध्यायस्य तृतीयपादे (१० अ०) चिन्तितम्,—

“अग्निं चिनुत इत्यत्र यागो वा संस्कृतिर्यजिः ।

स्त्रिज्जेन यागनामत्वाद्यजिना चानुवादतः ॥

रूक्षा इत्यस्य नामैतदङ्गेराधानवचितिः ।

संस्कृतिः संस्कृते वक्तावग्नियोगो विधीयते ॥

‘य एवं विद्वानग्निं चिनुते’ इत्येवं विधाय श्रूयते,—‘अयातो-
ऽग्निमग्नियोगेनानुयजति तमुत्थेन तं षोडशभिना तमतिरात्रेण’ इति ।
अत्राग्निशब्दो यागवाचो स्तोत्रशब्दादेः क्रतुलिङ्गस्य श्रूयमाणत्वात् ।
तच्च लिङ्गमेवं श्रूयते,—‘अग्नेस्तोत्रमग्ने. शस्तम्’ इति षडुपमदो-
ऽग्नेश्चित्यस्य भवन्ति’ इति । यदि लिङ्गं प्रापकापेक्षं, तर्हि यजिना
तदनुवादः प्रापकोऽस्तु, ‘अग्निमग्नियोगेनानुयजति’ इत्यस्मिन् वाक्ये
‘अग्निं यजति’ इति यजिषामानाधिकरण्यात्, ‘उपांशु याजयति’
इति च यागनामत्वं । अथोच्येत,—‘अनुशब्दस्य अग्निशब्देनान्वयाद्
यज्यन्वयोऽग्नियोगमस्तेति’ । तथाप्यग्ने. पुरोयजने सति अग्नियोगमस्माद्-
यजनं सम्भवति, ‘देवदत्तमनुगच्छति यज्ञदत्तः’ इत्यत्र देवदत्ते
पुरोगमनदर्शनात् । तस्माद् ‘अग्निं चिनुते’ इत्यत्राग्निनामको याग
आप्यातेन विधीयते । चिनातिस्तु ‘दृष्टकाभिर्गग्निं चिनुते’ इतिवाक्य-
प्राप्तस्य चयनस्य सोमयागविधित्वप्राप्तस्य यद्वममुदायस्येभानुवादः ।

इति प्राप्ते श्रूमः,—अग्निशब्दो रूक्षा वक्त्रिद्रव्यमाचष्टे, रुद्रि-
क्षिप्ततया छिन्नादिकत्वाद् यागवाचित्वान् बलीयसी,—इति न
यागनामत्वं । न च, अत्र यागरूपमस्ति, द्रव्यदेवतयोरभिहृतेः, अतः

‘अग्निमादधीत’ इत्युक्ताधानवद् ‘अग्निं चिनुते’ इत्युक्तं चयनम् अग्निद्रव्य-
संस्कारः । न च, संस्कृतस्य विनियोगाभावः, ‘अग्निमग्निष्टोमेन यजते’
इत्यादिवाक्यैरग्निष्टोमादौ विनियोगात् । तस्मात् संस्कारविधिः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

यजुषा वै एषा क्रियते यजुषा पच्यते यजुषा
वि मुच्यते यद् उखा सा वै एषैतद्दिं यातयाम्नी सा न
पुनः प्रयुज्येत्याहुर्मै युत्वा हि^(१) ये तव युत्वा हि
देवहुतमाः इत्युखायां जुहोति तेनैवैनान् पुनः प्र
युक्ते तेनायातयाम्नी यो वै अग्निं योगे आगते युनक्ति
युक्ते युञ्जानेधमे ॥ १ ॥

युत्वा हि ये तव युत्वा हि देवहुतमाः इत्याहुष वै
अग्नेर्योगस्तेनैवैनं युनक्ति युक्ते युञ्जानेषु^(१) ब्रह्मवादिनां
वदन्ति न्यहुमिथेत्या ३ । उत्ताना ३ इति वयसां वै
एष प्रतिमया चीयते यदग्निर्यद् न्यञ्चं चिनुयात्
पृष्टित एनमाहुतय ऋच्छेयुर्यदुत्तानं न पतितुः शक्रयाद
असुवर्ग्योऽस्य स्यात् प्राचीनमुत्तानं ॥ २ ॥

पुरुषशीर्षमुप दधाति मुखत एवेनमाहुतय ऋच्छन्ति
नेत्तानं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति^(१) सौर्या जुहोति

चक्षुरेवास्मिन् प्रति दधाति^(१) द्विर्जुहोति द्वे हि चक्षुषी^(२)
 समान्या जुहोति समानः द्वि चक्षुः समृध्यै^(३) देवासुराः
 संयत्ता आसन् ते वामं वसु सं न्यदधत् तद्देवा वाम-
 भृता अदृज्जत् तद्वामभृता वामभृत्त्वं यद्वामभृत्तम्,
 उपदधाति वाममेव तथा वसु यजमानो भ्रातृव्यस्य
 दृङ्क्ते^(४) हिरण्यमूर्ध्नी भवति ज्योतिर्वै^(५) हिरण्यं ज्योति-
 र्वामं ज्योतिषैवास्य ज्योतिर्वामं दृङ्क्ते^(६) द्वियजुर्भवति
 प्रतिष्ठित्यै^(७) ॥ ३ ॥

युञ्जानेधमे । प्राचीनमुत्तानं । वामभृत्तम् । चतु-
 र्विंशतिश्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 तृतीयोऽनुवाकः ॥०॥

अथनस्य विधिस्तस्य फलमुख्यस्य धारणम् ।

अनुवाके द्वितीये हि तदेतच्चयमीरितम् ॥

अथ तृतीयानुवाके उख्यहोमादिकमभिधीयते । तमेतं होमं
 विधत्ते,—“यजुषा वै एषा क्रियते यजुषा पच्यते यजुषा वि मुच्यते
 यद् उखा सा वै एषैतर्हि यातयासी सा न पुनः प्रयुज्येत्याज्जरमे
 युच्छा हि ये तव युच्छा हि देवज्जतमाः इत्युखायां जुहोति तेनैवैवान्

पुनः प्र युक्ते तेनायातयाम्नी”^(१) इति । ‘एषा’ उखा “वसवस्त्वा
 कृण्वन्तु”^२—(४।१।६ ३) इत्यादिना ‘यजुषा’ ‘क्रियते’; “धिषणास्ता”
 (४।१।६।२) इत्यादिना ‘यजुषा’ सेयमुखा ‘पच्यते’; “मातेव पुत्रम्”
 (४।२।५।२) इत्यादिना ‘यजुषा’ शिष्यात् ‘सुच्यते’, येयम् ‘उखा’
 यजुषा यजुर्भिरनुष्ठिता, ‘सा’ रयमुखा एतस्मिन् काले गतसारा
 सम्पन्ना, यजुषा प्रयुक्तत्वात्; अतः ‘सा’ गतसारा उखा ‘पुनः’ प्रयोक्तुं
 न योग्येत्येवमभिज्ञा ‘आहुः’; अतः पुनः ससारत्वसम्पादनाय “अग्ने
 युष्ठा हि”^(५)—इति मन्त्रद्वयेनाखायां जुहुयात्; ‘तेन’ होमेनाखां
 पुनः—प्रयोगयोग्यां करोति, होमेनैव ससारत्वस्य सम्पादितत्वात् ।
 “अग्ने युष्ठा हि”—इत्यादिके ऋषौ तु “ध्रुवांसि”^(६) (४।१।८) इत्यनुवाके
 समाख्याते व्याख्याते च ॥

मन्त्रगतस्य ‘युष्ठा’—इतिशब्दस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“यो वै
 अग्निं योगे आगते युनक्ति युक्ते युञ्जानेषु”^(१) इति । ‘यो’ यजमानो
 योगकाले समागते सति अप्रमत्तः ‘अग्निं’ ‘युनक्ति’, स यजमानो-
 ऽग्नियोगानुष्ठायपु यजमानेषु मध्ये स्वयमपि अग्नियोगानुष्ठानेति-
 ध्यपदेशार्थो भवति । स च योगो मन्त्रे युष्ठा-पदोच्चारणेन सिध्यति,
 हे अग्ने, त्वं युक्तो भवेत्येवं तस्य पदस्य वाच्यार्थत्वात् । अतस्तदुच्चारणेन
 एनमग्निं ‘युनक्ति’, ‘युञ्जानेषु’ यजमानेषु च परिगृह्यते । एतच्च †
 होमब्राह्मणे “एषां वै एतन्नोकानाम्” (५।१।८) इत्यनुवाके “पूर्णा
 तस्योप दध्यादनुपदस्य देवाध्वम्”^(१)—इति वाक्यादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ॥

* एवमेव सर्वत्र पाठः । ‘हृन्दन्तु’ इति पाठो भवितुं युक्तः ।

† तथ इति का० की० पु० पाठः ।

अथ पुरुषशीर्षोपधानं विधत्ते,—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति
 न्यङ्मिथेतव्याश् चत्तानाश् इति वयसां वै एष प्रतिमया चीयते
 षदग्निर्यत् न्यञ्चं चिनुयात् पृष्ठित एनमाहुतय षच्छैयुर्यदत्तानं न
 पतितुश् शक्रुयादसुवर्ग्योऽस्य स्यात् प्राचीनमुत्तानं पुरुषशीर्षमुप
 दधाति मुखतः एवैनमाहुतय षच्छन्ति नोत्तानं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य
 भवति”(१) इति । ‘न्यङ्’ अधोमुखः, ‘उत्तानः’ ऊर्ध्वमुखो योऽयम्
 ‘अग्निः’, स एष पक्षिणामाकारेण ‘चीयते’, तथा सति अधोमुखत्वे
 न चितस्थाग्नेः पृष्ठभागे सर्वा आहुतय एनमग्निमाप्नुयुः, ऊर्ध्वमुखत्वे
 स पक्षाभ्यामाकाशे गन्तुं न शक्नुयात्, गमनाभावे च स्वर्गाय
 हिता न भवति । अत्र दोषद्वयपरिहाराय ‘पुरुषशीर्षम्’ उप-दध्यात् ।
 तच्च शिरः प्राचीनं, केशभागं* प्राच्यान्दिशि, ह्रिन्नगलभागं
 प्रतीच्यान्दिशि कृत्वा ऊर्ध्वमुखं स्थापयेत् । एवं सति तत्र हृयमाना
 आहुतयो मुखप्रदेशे एवाग्निं प्राप्नुवन्ति, न तु पृष्ठतः ; पक्ष्या-
 कारस्योर्ध्वमुखत्वाभावेन आकाशे गन्तुं शक्यत्वात् स्वर्गाय हिता एव
 भवन्ति । अस्य उपधानमन्त्रस्तु “आदित्यं गर्भम्” (४।१।१०)
 इत्यादिके, उपधानविधिस्तु “मध्ये पुरुषशीर्षमुप दधाति”(१)-इति,
 स च, “एषां वै एतन्नोकानाम्” (५।२।८) इत्यनुवाके समाध्यातः ।
 अथ ॥ उक्तं विधिमनूय प्राचीनोत्ताने च गुणे विधीयेते ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण ‘चित्रं देवानामित्यर्द्धाभ्यामचिकटयो कृत्वा’
 —इति । तदिदं विधत्ते,—“भौर्या जुहोति चक्षुरेवान्निन् प्रति
 दधाति”(२) इति । सौरी “चित्रं देवानाम्”(१) इत्यादिका, सा

च “उदुत्यञ्जातवेदमम्” (१।४।४३)—इत्यनुवाके समाप्तातत्वात् तत्रैव व्याख्याता, सूक्तस्य चतुरभिमानादेवत्वात्* तन्मन्त्रहोमेनास्मिन् पुरुषशीर्षे चतुरिन्द्रियं सम्पादयति । चतुरभिमानित्वञ्च ऐतरेयिणः समामनन्ति,—‘आदित्यश्चतुर्भुवा अवीणि प्राविशद्’—इति ॥

अर्धर्च इयं† विभज्य विनियुक्ते, “दिजुंहोति दे हि चतुर्षी”‡ इति । इन्द्रियसैक्येऽपि गोलकभेदात् द्वित्वम् ॥

अग्नेदेशकां वारयितुमेकत्वं विधत्ते,—“समान्या जुहोति समानः हि चतुः समृष्टौ”§ इति । गोलकभेदेऽपि इन्द्रियसैक्यादृगेकत्वम् । इदं होमत्राह्णमपि पुरुषशीर्षविधिसमीपे द्रष्टव्यम् ॥

अथ वामभृताख्यायां दृष्टकाया उपधानं विधत्ते,—“देवासुराः संयन्ता आसन् ते वामं वसु सं न्यदधत तद्देवा वामभृता अष्टञ्जत तद्वामभृते। वामवामभृत्त्वं यद्वामभृतमुपदधाति वाममेव तथा वसु यजमानो भ्रातृव्यश्च यद्धे”||¶ इति । यदा देवाद्यासुराद्य युद्धायोद्यताः, तदानीं तदुभयेऽपि वगनीयं ‘वसु स्वं धनं एकैकत्र मूलत्वेन १ सम्यक् व्यापितवन्तः । तदासुरसन्धिं यद्धनं, तदेतद्देवा अभया वामभृता स्नेहकया विनाशितवन्तः, अतो वामं हरन्ति नाशयन्तीति व्युत्पत्त्या हकारस्याने भकारादेशे सति वामभृदिति नाम सम्पन्नं । अतो यजमानोऽप्येतदुपधानेन भ्रातृव्यस्य धनं विनाशयति ॥

* एवमेव सर्वत्र पाठः । अभिमानादेवत्वादिति पाठो भवितुं युक्तः ।

† एवमेव सर्वत्र पाठः । ‘अर्धर्चमिमं’ इत्याकारक कथित्वाठो भवितुं युक्तः ।

‡ वामभृताख्याया इति पाठो भवितुं युक्तः ।

§ मूलत्वेन इति आदर्शपुस्तकपाठः ।

यदुक्तं सूचकारेण,—‘प्रवाङ्मण्डिकायां हिरण्यशकलावधूतयास्ते
अग्ने सूर्ये रुच इति दाभ्यां वामभृतम्’— इति । तत्र हिरण्यशकलौ
विधत्ते,—हिरण्यमूर्ध्नि भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिर्वामं ज्योतिर्वैव
अस्य ज्योतिर्वामं दृक्ते^(८) इति । हिरण्यशकलद्वयं मूर्ध्नि उपरिभागे
यस्या इष्टकायाः सा हिरण्यमूर्ध्नि, हिरण्यं प्रकाशरूपत्वात् ज्योतिः,
वाममपि नलिमुक्तादिका तथा ज्योतिः ॥

“यास्ते अग्ने सूर्ये रुचः” इत्यादिमन्त्रद्वयं तत्र विनियुक्ते,—
द्वियजुर्भवति प्रतिष्ठितै^(९) इति । द्वे यजुषी यस्या वामभृतः सा
द्वियजुः । इदञ्च वामभृद्वाङ्मण्डलं “स्वयमावृत्तामुप दधाति” (५।१।८)
इत्यनुवाके दूर्वेष्टकामाङ्गणदूर्ध्वं “देवलक्ष्यं वै चालिखिता” (१)
इत्यतः पूर्वं द्रष्टव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥०॥

आपो वरुणस्य पत्न्य आसन्ता अग्निरभ्यध्यायत्
ताः समभवत् तस्य रेतः परापतत् तदियम्भवद् यद्-
द्वितीयं परापतत् तद्सावभवदियं वै विराडसौ स्वराड्
यद् विराजावुपदधातीमे एवोर्ध्वं धत्ते^(१) यद्वै असौ रेतः
सिञ्चति तदस्यां प्रति तिष्ठति तत् प्र जायते ता
आर्पधयः ॥ १ ॥

वीरुधो भवन्ति ता अग्निर॑त्ति^(१) यः एवं वेद प्रैव
जायतेऽन्नादो भवति^(२) यो रेत॑स्वी स्यात् प्रथ॑मायां
तस्य चित्वा॑मुभे उप॑ दध्यादिमे एवास्मै॑ सु॒मीची॑ रेतः
सिञ्च॑तो यः सि॒क्तरेत॑ा स्यात् प्रथ॑मायां तस्य चित्वा॑मु-
न्यामुप॑ दध्यादुत्त॑मायामन्याः रेत॑ एवास्य॑ सि॒क्तमा-
भ्यामुभय॑तः परि॑ गृह्णाति^(३) संवत्सरं॑ न क॑ ॥ २ ॥

च॒न प्र॒त्यव॑रोहेत् न होमे कं च॒न प्र॒त्यव॑रोह॑त्स्तदे-
नयोर्ब्र॑तं^(४) यो वै अप॑शीर्षाणमु॒ग्निं चि॑नुतेऽप॑शीर्षाऽमु-
ग्निं लो॒के भ॑वन्ति यः सशी॑र्षाणं चि॒नुते सशी॑र्षाऽमु-
ग्निं लो॒के भ॑वन्ति^(५) चि॒त्तिं जु॒होमि॑ मन॑सा घृ॒तेन॑ यथा
दे॒वा इ॒हा ग॑मन् वी॒तिहो॑चा कृ॒ताव॑धः समु॒द्रस्य॑
व॒युन॑स्य प॒त्नन् जु॒होमि॑ विश्व॑कर्मणे विश्वा अ॒हाऽम॑र्त्यः
ह॒विः^(६) इति॑ स्वयमा॒तृणामु॑प॒धाय॑ जुहोति ॥ ३ ॥

एत॒द्वै अ॒ग्नेः शि॒रः सशी॑र्षाणमे॒वाग्निं चि॑नुते^(७)
सशी॑र्षाऽमुग्निं लो॒के भ॑वन्ति यः एवं वेद^(८) सु॒वर्गाय॑
वै ए॒ष लो॒काय॑ चीयते॒ यद॒ग्निस्तस्य॑ यद॒यथापूर्वं॑ क्रियते
सु॒वर्ग्यमस्य॑ तत् सु॒वर्ग्योऽग्निः^(९) चि॒त्तिमु॑प॒धाय॑भि
मृ॒शेत्^(१०) चि॒त्तिम॑चि॒त्तिं चि॑नव॒द् वि वि॒द्वान् पृ॒ष्ठैर्व॑वी॒ता
ह॑जि॒ना च भ॑र्त्ता॒न् रा॒ये च॑ नः स्व॒पत्याय॑, दे॒व दि॑तिं

च रास्व अदितिमुद्ध्येति^(१९) यथापूर्वमेवैनामुप धत्ते
प्राञ्चमेनं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति^(१९) ॥ ४ ॥

आर्षधयः । कं । जुहोति । स्वपत्याय । अष्टादश च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ० ॥

उखादितिः पुंशिरस्य वामभक्ष्य तृतीयके ।

अथ चतुर्थे रेतःसिगाद्या उच्यन्ते, यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘विराट्
ज्योतिरिति तिस्रो रेतःसिचक्षणां द्वे प्रथमायां वित्यां चून उप
दधात् सर्वा मध्यमायां विवयस एकां प्रथमायामेकासुक्तमायां
स्यविरस्य’ इति । तत्र द्वयोरुपधानं विधत्ते,—“आपो वहणस्य
पत्नयः आसन् ताः अग्निरभ्यधायन् ताः समभवत् तस्य रेतः परापतत्
तदियमभवद्-यद्वितीयं परापतत् तदसावभवत् इयं वै विराट्
असौ खराट् यद्विराजौ उपदधाति इमे एवोप धत्ते”^(१) इति ।
वहणपत्न्यो या अप्-देवताः, ‘ताः’ कामुकः ‘अग्निरभ्यधायत्’,
आत्मा ‘समभवत्’, तत्र मानसेन सम्भावननं सूत्रितं रेतोऽधः
अपतत्, ‘तत्’ च रेत ‘इयं’ पृथिवी ‘अभवत्’, द्वितीयवारं पतितं
रेतो ‘असौ’ द्युलोकः ‘अभवत्’ । तत्र येयं पृथिवी सा विविधा
प्राण्याधारत्वेन राजते इति ‘विराट्’ इत्युच्यते, या तस्यै द्यौः, ‘सा’
स्वातन्त्र्येण राजते इति ‘खराट्’ । एवं सति अत्र द्वे विराजावुप

दध्यात्, विराट्शब्दोपेताभ्यां मन्त्राभ्यामुपधेये विराजौ । मन्त्रद्वयं च “विराड् ज्योतिरधारयत् सखाड् ज्योतिरधारयद्” (४।२।८।४) इत्यचाम्नातं व्याख्यातं च । अनेन विराड्द्वयोपधानेन इमे द्वे शुभ्रमी एवायमुपधत्ते ॥

तदेतद्विराडुपधानं प्रकारान्तरेण प्रशंसति,—“यद्वै अमौ रेत. सिञ्चति तदस्यां प्रति तिष्ठति तत् प्र जायते ता ओषधयः वीरुधो भवन्ति ता अग्निरग्नि”^(१) इति । ‘अमौ’ द्यौः यदेव ‘रेतो’ दृष्टिरूप ‘सिञ्चति’, ‘तद्’ ‘अस्यां’ भूमौ प्रतिष्ठितं सत् नामाकरेण उत्पद्यते, ‘ताः’ च उत्पन्ना ‘ओषधयो’ ब्राह्म्यशाखाः, ‘वीरुधो’ नाग-वज्रादयश्च भवन्ति । ‘ता.’ च जाठराग्निं ‘अग्निं’ । एवंविधे शुभ्रमिहूपे विराजाविति ।

तयोः प्रशसावेदमं प्रशंसति,—“य एवं चेद ग्रीव जायतेऽग्रादो भवति”^(२) इति ॥

अथाधिकारिभेदेन प्रकारान्तरेण विशेषं विधत्ते,—“यो रेतस्वी स्यात् प्रथमायां तस्य चित्यामुभे उप दध्यादिमे एवासौ ममीषी रेत सिञ्चते य सिकरेताः स्यात् प्रथमार्था तस्य चित्यामन्या-मुप दध्यादुक्तमायामन्याः रेत एवास्य सिक्रमाभ्यामुभयतः परि गृह्णाति,^(३) इति । ‘रेतस्वी’ युवा, तस्य ‘प्रथमायाम् एव चित्या-मुभयोरुपधाने सति ते ‘उभे’ अपि भूमिरूपे अनुकूले भूता यजमानार्थं ‘रेत. सिञ्चतः’, ‘सिकरेताः’ स्यविर, तस्य प्रथमो-त्तमचित्योः क्रमेण द्वयोरुपधाने सति स्वकीयं रेत ‘आभ्याम्’

* एवं विधा शुभ्रमिहूपे विराजौ इति पाठो न सम्यक् ।

इष्टकाभ्याम् 'उभयतः' परिगृहीतं भवति । एतद् विराड्ब्राह्मणं
पूर्वोक्त-(५।५।३२०)-वामभृद्ब्राह्मणादनन्तरमेव द्रष्टव्यम् ।

अथाग्निचितः कश्चिन्नियमं विधत्ते,—“संवत्सरं न कं च न प्रत्यवरोहेत्
न हीमे कं च न प्रत्यवरोहतस्तदेनयोर्जतम्”^(५) इति । अग्निश्चित्वा
संवत्सरपूर्तिपर्यन्तं वयोवृद्धेषु विद्यावृद्धेषु च समागतेष्वपि 'कम्'
अपि पुरुषं प्रति अभ्युत्थानं न कुर्यात्, 'इमे' भूमिरूपे विराजौ
इष्टके 'कम्' अयुक्ताष्टं पुरुषं प्रति नाभ्युत्थानं कुरुतः, 'तद्'
अभ्युत्थानम् 'एनयोः' इष्टकयोः 'जतं', अतस्तयो रूपधातापि
नाभ्युत्तिष्ठति । यद्यप्ययं नियमः छत्त्रब्राह्मणान्ते वक्तव्यः, तथापि
विराड्द्वारेण स्तोत्रमिदमाज्ञातः ।

अथ कश्चिद्धोमं विधातुं प्रसूति,—“यो वै अपशीर्षाणमग्निं
चिनुतेऽपशीर्षाऽमुषिलोके भवति, यः सशीर्षाणं चिनुते सशीर्षा
अमुषिलोके भवति”^(६) इति । अग्नेः शिरोराहित्यसाहित्याभ्यां
यजमानोऽपि सुवर्गे तथा भवति ।

विधित्सितस्य होमस्य मन्त्रमुत्पादयति,—“चित्तिं जुहोमि
मनसा घृतेन यथा देवा इहाममन्वीतिहोत्रा ऋतावृधः समुद्रस्य
वधुनस्य पत्नम् जुहोमि विश्वकर्माणे विश्वा अहा अमर्त्यं हविः”^(७)
इति । 'यथा देवा इहाममन्',—येन प्रकारेण हविर्भाजो देवा
अग्निन् कर्मणि आगच्छन्ति, तथा अहं 'मनसा' मनोगतया भक्त्या,
'घृतेन' द्रव्येण, 'चित्तिं जुहोमि' देवानां चित्तमुपाददे, प्रसादयामि
इत्यर्थः । कीदृशा देवाः ?—'वीतिहोत्राः' कमनीयहविषः, 'ऋतावृधः'
यज्ञस्य वर्धयितारः । तत ऊर्ध्वं 'विश्वकर्माणे' प्रजापतये, 'विश्वा

अथा' सर्वेव्यप्यद् सु, 'अमत्यं' विनाशरहितं स्वाद्धतं 'हवि.' 'जुहोमि' । होमस्य स्थानमुच्यते,—'वयुनस्य' कमनीयस्य, 'समुद्रस्य' समुद्रवद् उत्कृष्टस्य, स्वयमादृष्टास्वरूपस्य 'पत्नान्' पतने आद्धतियोग्ये उपरिभागे इत्यर्थः ।

उत्पादितं मन्त्रं विनियुक्ते,—“इति स्वयमादृष्टासुपधाय जुहोत्येतदे अग्नेः शिरः सशीर्षाणमेवाग्निं चिनुते”^(८) इति । चित्तिं जुहोमीति यो मन्त्र उत्पादितः, 'इति' अनेन मन्त्रेण स्वयमादृष्टोपधानादनन्तरं जुहुयात् । एतदेवाद्धतिस्वरूपं अग्नेः शिरःस्थानीयम् । अतः शिरःसहितमेवाग्निं चितवान् भवति ।

वेदनं प्रशंसति,—“सशीर्षाऽसुश्रिलोके भवति य एवं वेद”^(९)—इति । तदेतद्धोमब्राह्मणं “स्वयमादृष्टाम्” इत्यनुवाके (५।१।८२) द्रष्टव्यम् ।

अथाभिमर्शेन विधातुं प्रसीति,—“सुवर्गाय वै एष लोकाय वीर्यते यदग्निस्तस्य यदयथापूर्वं क्रियतेऽसुवर्गमस्य तत् सुवर्गोऽग्निः”^(१०)—इति । योऽयमग्निरस्ति, स 'एष' स्वर्गलोकाय वीर्यते, अतः 'तस्य' अग्नेः 'यद्' अङ्गं 'अयथापूर्वं', क्रमोक्तद्वारेण 'क्रियते', 'तद्' अङ्गम् 'असुवर्गम्' स्वर्गाय हित न भवति । 'अग्निः' सर्गाय हितः ; तस्मात् क्रममनुमङ्गीव तदङ्गमनुष्ठेयम् ।

अथ यदर्थं प्रस्तावः कृतः तद्विधत्ते,—“चित्तिमुपधायाभि मृशेत्”^(११)—इति । उपधानादूर्ध्वं तामुपहितां चित्तिं हस्तेन स्पृशेत् ।

तत्र मन्त्रमुत्पादयति,—चित्तिमचित्तिं चित्तवद् विद्वान् पृष्ठे वीता शीजना च मर्चान् राये च नः स्वपत्याय देव इति च

रास्व अदितिमुख्येति”^(१९)—इति । अथमग्निः ‘चित्तिमचित्तिम्, अस्मादीयां मानसी भक्तिमभक्तिं च’ ‘वि’-‘चिनवत्’, विविच्य निश्चिनोतु । कीदृशोऽग्निः ? ‘ष्टेव वीता वृजिना च’ ‘विद्वान्’—‘ष्टोपलक्षितानि’ सर्वावयवसदृशानि कर्माङ्गानि, ‘वीता’ कान्तानि, ‘वृजिना च’ स्खलितानि च,—इत्युभयं ज्ञानानः । तथा ‘मर्त्तान्’, मनुष्यरूपान् यजमानान् अस्मानपि ‘विद्वान्’ । हे ‘देव’, ‘नः’ अस्माकं ‘राये’ धनाय ‘स्वपत्याय’ च शोभनपुचार्यमपि ‘दितिं’ च ‘रास्व’ यद्देयां तदपि देहि । ‘अदितिमुख्य’,—यदपि इतः परं न देयं, किन्तु पूर्वमेव दत्तं, तदपि यज्जलं कर्तुमिच्छ ।

अनेन मन्त्रेणानुष्ठितमभिमर्शनं प्रशंसति,—“यथापूर्वमेवैनामुप धत्ते प्राञ्चमेनं चिनुते सुवर्गोऽस्य भवति”^(१९)—इति । अत्र भक्त्यभक्तयोः स्खलनास्खलनयोर्विवेककारिणा वज्रिना वैकल्यस्य समाहितत्वात् क्रममनुब्रूयैव ‘एनां’ चित्तिम् ‘उप’-‘धत्ते’, अग्निश्च प्राङ्मुखं चिनुते; स चाग्निः ‘अस्य’ यजमानस्य स्वर्गाय दितो भवति । तदिदं ब्राह्मणं ‘पशुर्वा एव यदग्निः’—इत्यनुवाके (५।१।१०) प्रथमचित्तिस्माप्तौ ब्रूयम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञः—
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

• एष्टोपलक्षित इति सर्वत्र पाठो न समीचीनः ।

† यद्देयमिति का० श्री० मु० पाठो न सम्यगिव प्रतिभाति ।

विश्वकर्मा दिशाम्यतिः स नः पशून् पातु सौऽस्मान्
 पातु तस्मै नमः प्रजापतीरुद्रो वरुणोऽग्निर्दिशाम्यतिः
 स नः पशून् पातु सौऽस्मान् पातु तस्मै नमः^(१) एता वै
 देवता एतेषां पशूनामधिपतयस्ताभ्यो वै स्य आ वृध्यते
 यः पशुशीर्षाण्युपदधाति हिरण्येष्टका उप दधाति
 एताभ्य एव देवताभ्यो नमस्करोति^(२) ब्रह्मवादिनः ॥१॥

वदन्त्यमौ ग्राम्यान् पशून् प्र दधाति शुचारण्यान्-
 पयति किं तत् उच्छिश्यतीति यद्विरण्येष्टका उप-
 दधाति अमृतं वै हिरण्यममृतेनैव ग्राम्येभ्यः पशुभ्यो
 भेषजं करोति नैनान् हिनस्ति^(३) प्राणो वै प्रथमा
 स्वयमातृणा व्यानो द्वितीयापानस्तृतीया अनु प्राण्यात्
 प्रथमाः स्वयमातृणामुपधाय प्राणेनैव प्राणः सम-
 र्हयति व्यन्यात् ॥ २ ॥

द्वितीयामुपधाय व्यानेनैव व्यानः समर्हयत्यपा-
 न्यात् तृतीयामुपधायपानेनैवापानः समर्हयत्यथो
 प्राणैरेवैनः समिधे^(४) भूर्भुवः सुवरिति स्वयमातृणा
 उप दधातीमे वै लोका स्वयमातृणा एताभिः खलु वै
 व्याहृतीभिः प्रजापतिः प्राजायत यदेताभिर्व्याहृतीभिः
 स्वयमातृणा उपदधातीमानेव लोकानुपधायैषु ॥ ३ ॥

लोकेषधि प्रजायते^(१) प्राणाय व्यानायापानाय वाचे
 त्वा चक्षुषे त्वा तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् भ्रुवा सीद^(२)
 अग्निना वै देवाः सुवर्गं लोकमजिगाहसन् तेन पतितुं
 नाशक्नुवन् ते एताश्चतस्रः स्वयमातृणा अपश्यन् ता
 दिक्षूपदधत् तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं लोकमायन्
 तच्चतस्रः स्वयमातृणा दिक्षूपधदाति सर्वतश्चक्षुषैव
 तदग्निना यजमानः, सुवर्गं लोकमेति^(३) ॥ ४ ॥

ब्रह्मवादिनः । व्यन्यात् । एषु । यजमानः । चीणि
 च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 पञ्चमोऽनुवाकः ॥ * ॥

रेत सिंघोमस्यर्शाद्यतुर्थे समुदीरिता ।

अथ पञ्चमे हिरण्येष्टकाद्या उच्यन्ते,—यदुक्तं सूत्रकारेण,
 ‘विश्वकर्मा दिशा पति इति पञ्च हिरण्येष्टका प्रतिदिग्भेदां मध्ये’
 इति । तच्च मन्त्रानुत्पादयति,—“विश्वकर्मा दिशाम्पति. स ॥
 पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः प्रजापतीरुद्रो वरुणोऽग्नि-
 र्दिशाम्पति स म पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः”^(१)—इति ।

विश्वकर्मा दिशाम्यतिः स नः पशून् पातु सौऽस्मान्
 पातु तस्मै नमः प्रजापतीरुद्रो वरुणोऽग्निर्दिशाम्यतिः
 स नः पशून् पातु सौऽस्मान् पातु तस्मै नमः^(१) एता वै
 देवता एतेषां पशूनामधिपतयस्ताभ्यो वै स्य आ वृथ्यते
 यः पशुशीर्षाण्युपदधाति हिरण्येष्टका उप दधाति
 एताभ्य एव देवताभ्यो नमस्करोति^(२) ब्रह्मवादिनः ॥१॥

वदन्त्यमौ ग्राम्यान् पशून् प्र दधाति शुचारण्यान्-
 र्पयति किं तत् उच्छिष्टपुतीति यद्विरण्येष्टका उप-
 दधाति अमृतं वै हिरण्यममृतेनैव ग्राम्येभ्यः पशुभ्यो
 भेषजं करोति नैनान् हिनस्ति^(३) प्राणो वै प्रथमा
 स्वयमातृणा व्यानो द्वितीयापानकृतीया अनु प्राण्यात्
 प्रथमाः स्वयमातृणामुपधाय प्राणेनैव प्राणः सम-
 र्दयति व्यन्यात् ॥ २ ॥

द्वितीयामुपधाय व्यानेनैव व्यानः समर्दयत्यपा-
 न्यात् तृतीयामुपधायापानेनैवापानः समर्दयत्यर्थो
 प्राणैरेवैनः समिधे^(४) भूर्भुवः सुवरिति स्वयमातृणा
 उप दधातीमे वै लोका स्वयमातृणा एताभिः खलु वै
 व्याहृतीभिः प्रजापतिः प्राजायत यदेताभिर्व्याहृतीभिः
 स्वयमातृणा उपदधातीमानेव लोकानुपधायैषु ॥ ३ ॥

लोकेषधि प्रजायते^(१) प्राणाय व्यानायापानाय वाचे
 त्वा चक्षुषे त्वा तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद^(२)
 अग्निना वै देवाः सुवर्गं लोकमजिगाःसन् तेन पतितुं
 नाशक्नुवन् ते एताश्चतस्रः स्वयमातृणा अपश्यन् ता
 दिक्षूपदधत् तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं लोकमायन्
 तच्चतस्रः स्वयमातृणा दिक्षूपददाति सर्वतश्चक्षुषैव
 तदग्निना यजमानः, सुवर्गं लोकमेति^(३) ॥ ४ ॥

ब्रह्मवादिनः । व्यन्यात् । एषु । यजमानः । श्रीणि
 च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 पञ्चमोऽनुवाकः ॥ * ॥

रेतःसिन्धोमसंस्पर्शाश्चतुर्थे समुदीरिताः ।

अथ पञ्चमे हिरण्येष्टकाद्या उच्यन्ते,—यदुक्तं सूत्रकारेण,
 'विश्वकर्मा दिशां पतिः इति पञ्च हिरण्येष्टकाः पृथिवीकां मध्ये'
 इति । तत्र मन्त्रानुसारेण,—“विश्वकर्मा दिशां पतिः स नः
 पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः प्रजापतीरुदो
 दिशाम्पतिः स नः पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः”
 (१)—इति ।

योऽयं 'विश्वकर्मा' 'दिशां' पालकः, 'स' अस्मदीयान् 'पशून्' अस्मांश्च रक्षतु, 'तस्मै' विश्वकर्माणे 'नमः' । प्रजापतिरित्यादिभिः पदैश्चत्वारो मन्त्राः उत्पन्नाः सर्वत्रानुपज्ञाय दिशाम्पतिरिति पुनः पाठः ।

एतन्मन्त्रसाध्यसुपधानं विधत्ते,—“एता वै देवताः एतेषां पशूनामधिपतयस्ताभ्यो वै एष आ वृध्यते यः पशुशीर्षोपपदधाति हिरण्येष्टका उपदधात्येताभ्य एव देवताभ्यो नमस्करोति” (१)—इति । पुरुषाश्चर्ममृपिणवस्तामाभेतेषां पशूनां विश्वकर्मादयः स्नामिभूता 'देवताः', एवं सति पशुशीर्षोपधाने 'ताभ्यो' देवताभ्य 'आ-वृध्यते', तासां देवतानां द्रोही भवतीत्यर्थः । अतस्तत्परिहाराय हिरण्येष्टका उपदधात् । हिरण्यशकला एव हिरण्येष्टकाः, तदुपधानेन ताभ्यो 'नमस्करोति', तन्मन्त्रेषु 'तस्मै नमः' इति दर्शनान् ।

प्रकारान्तरेण हिरण्येष्टकाः प्रशंसति,—“ब्रह्मवादिनो वदन्यग्नौ याम्यान् पशून् प्र दधाति शृङ्गारण्यानर्पयति किं तत उच्छिश्यतीति यद्विरण्येष्टका उपदधाति अमृतं वै हिरण्यममृतेनैव याम्येभ्य पशूभ्यो भेषजकरोति नैनान् दिनस्ति” (२)—इति । लोके हि द्विविधा एव पशवः,—याम्याश्चारण्याद्येति, तत्र 'याम्यान्' पुरुषाश्चादीन् अर्धधजमानशीयमाने 'अग्नौ' स्थापितवान्; 'मयुमारण्यमनु ते दिशामि'—इत्यादि पशून् 'शृङ्गारण्यान्' च शोकेन योजितवान्* । 'तत' उभयविधेभ्यः पशूभ्यो नमः । 'किं' नामोच्छिश्यते ?

* योऽसि

† अन्यदन्ति व्यादर्शपुस्तके पाठः ।

इतिमिति व्यादर्शपुस्तके पाठः ।

अतः कष्टोऽयं सर्वकर्म्मोपद्रवको यजमानव्यापारः इति 'ब्रह्मवादिनः' परस्परमाहुः । तत्रैतदुत्तरं द्रष्टव्यं नायं कष्टो व्यापारः,—यस्मादयं 'रणेष्टका उपदधाति', 'हिरण्यं' च 'अमृतम्', तेन 'अमृतेन' 'आम्येभ्यः पशुभ्यो', भेषजकरणात् एतदीयहिंसादोषं न प्राप्नोति । तच्चोपलक्षणं,—आरण्यपशुशोकस्यापि भेषजमेतदिति द्रष्टव्यम् । एतासां शक्तिकानचचेष्टकाभ्य ऊर्ध्वभावित्वात् तद्ब्राह्मणानन्तरमेवैतद्ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ।

अथ तिसृणां स्वयमावृणानामुपधानानन्तरं प्राणनादिकं विधत्ते,—“प्राणो वै प्रथमा स्वयमावृणा व्यानो द्वितीया अपानस्तृतीया अनु प्राण्यात् प्रथमाऽ स्वयमावृणामुपधाय प्राणेनैव प्राणः समर्धयति धन्याद् द्वितीयामुपधाय व्यानेनैव व्यानः समर्धयति अपान्यात् तृतीयामुपधाय आपानेनैवापानः समर्धयति अथो प्राणैरेव एनः समिन्धे”^(४)—इति । प्रथममध्यमोत्तमचितिषु तिस्रः स्वयमावृणाः, ताच्च क्रमेण प्राणव्यानापानस्वरूपा प्राग्दृष्टि-मध्यदृष्टि-पश्चाद्दृष्टित्व-साम्यादतः प्रथमचितौ स्वयमावृणाम् उपधाय 'प्राण्यात्' उच्छ्वासं कुर्यात् । मध्यमचितौ 'धन्यात्' प्राणापानसम्भनं कुर्यात् । उत्तमचितौ 'अपान्यात्',—निश्वासं कुर्यात् । स एवं सति स्वकीयैः प्राणादिभिरग्नेः प्राणादीन् 'समर्धयति' । अपि च प्राणवायुभिरेव एनमग्निं प्रदीपयति ।

अथ तिसृषु स्वयमावृणासु व्यावृत्तित्रयं क्रमेण विनियुक्ते,—“भूर्भुवः सुवरिति स्वयमावृणा उपदधातीमे वै लोकाः स्वयमा-

* सर्वकर्म्मोपद्रवयजमानकार्यं इति का० श्रौ० पु० पाठः । सर्वकर्म्मोपद्रवकार्यजन्यमानव्यापार इति तु व्यादर्शमुक्तके पाठः ।

दृष्ट्वा एताभिः खलु वै व्याहृतीभिः प्रजापतिः, प्राजायत यदेताभि-
र्याहृतीभिः स्वयमादृष्ट्वा उपदधातीमानेव लोकानुपधायैषु लोकेषु
अधि प्रजायते”^(१) इति । तत्तत्स्वयमादृष्टोपधानत्राह्मणानन्तरमेव
एतदपि ब्राह्मणं विभज्य योजयितव्यम् ।

यदुक्तं सूचकारेण,—‘प्राणाय त्वा चक्षुषे’ इति चतस्रः
स्वयमादृष्ट्वाः प्रतिदिशम् इति । तच्च मन्त्रानुत्पादयति,—“प्राणाय
व्यानायापानाय वाचे त्वा चक्षुषे त्वा तथा देवतयाऽङ्गिरस्यद्
ध्रुवा वीद”^(१) इति । प्राणादिपदैश्चत्वारो मन्त्राः, ‘प्राणाय’, ‘त्वा
चक्षुषे त्वा तथा’—इत्यादि सर्वानुपज्यते । हे पूर्वदिग्दृष्टिस्वयमादृष्टे,
प्राणदृष्टिमिदृश्ये त्वानुपदधामि, ‘चक्षुषे’ दृष्टिमिथ्यर्थे त्वानुपदधामि,
या तव स्वामिभृता देवता, ‘तथा’ अनुगृहीता ‘ध्रुवा’ सती इह
‘वीद’ उपविश, यथाऽङ्गिरोभिः उपहिता ध्रुवा, तद्वत् । एवं
व्यानायेत्यादिमन्त्रत्रये योजनीयम् ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते,—“अग्निना वै देवाः स्वर्गं
लोकमजिगाहन् तेन पतितुं नाश्रुवन् ते एताद्यतस्रः स्वयमादृष्ट्वा
अपगन् ता दिक्षुपादधत तेन सर्वतश्चक्षुषा स्वर्गं लोकमायन् यद्यतस्रः
स्वयमादृष्ट्वा दिक्षु उपदधाति सर्वतश्चक्षुषैव तदग्निना यजमानः स्वर्गं
लोकमेति”^(१) इति । पुरा कदाचिद्देवासीयमानमग्निं साधनं कृत्वा
स्वर्गं प्राप्तुमैच्छन्, ‘तेन’ चाग्निना साधनेन प्राप्तुं ‘नाश्रुवन्’; अतः
प्रतिसाधनवलेन स्वयमादृष्ट्वां नियत्योपधाय तच्चत्येन सर्वदिगवगतेन
‘चक्षुषा’ स्वर्गं प्राप्ताः, तदीयमन्त्रेषु हि, ‘चक्षुषे त्वा’—इत्यादि
सर्वेष्वनुपपन्नं । अत एताद्यतस्रः स्वयमादृष्ट्वायतस्रस्य दिक्षु उपधाय

सर्वदिगवगतचतुर्युक्तेनाग्निना* स्वर्गं प्राप्नोति । हिरण्येष्टकामाक्षणेन
सहैतद्ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

अग्ने आ याहि वीतये इत्याहाह्वतैवैनमग्निं दूतं
वृणीमहे इत्याह हूत्वैवैनं वृणीतेऽग्निनाग्निः समिध्यते
इत्याह समिधे एवैनमग्निर्वृषाणि जङ्घनदित्याह समिधे
एवास्मिन्निन्द्रियं दधात्यग्नेः स्तोमं मनामहे इत्याह मनुते
एवैनम्^(१) एतानि वै अह्नाः रूपाणि ॥ १ ॥

अन्वहमेवैनं चिनुतेऽवाह्नाः रूपाणि रन्ते^(२) ब्रह्म-
वादिनो वदन्ति कस्मात् सत्याद् यातयामीरन्या
दृष्ट्वा अयातयामी लोकं पृणेत्यैन्द्राग्नी हि बाह्यस्पत्येति
ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानां दृष्टस्पतिश्चायात-
यामानः^(३) अनुचरवती भवत्यजामित्वाय^(४) अनुष्टुभा-
नुचरत्यात्मा वै लोकं पृणा प्राणोऽनुष्टुप् तस्मात् प्राणः
सर्वाण्यङ्गानि अनु चरति^(५) ता अस्य स्रद्धादोहसः ॥ २ ॥

* चतुर्युक्तेनाग्निना इति सर्वत्र पाठो न समीचीन इव प्रतिभाति ।

इत्याह तस्मात्परुषि-परुषि रसः^(१) सोमं श्रीणन्ति
 पृश्नय इत्याह अन्नं वै पृश्नि अन्नमेवाव रुन्धे अर्को वै
 अग्निरर्कोऽन्नमन्नमेवाव रुन्धे^(२) जन्मन्देवानां विशस्त्रि-
 धारोचने दिव इत्याहेमानेवासौ लोकान् ज्योतिष्मतः
 करोति^(३) यो वै इष्टकानां प्रतिष्ठां वेदु प्रत्येव तिष्ठति
 तया, देवतयाऽग्निरस्वदध्रुवा सीदेत्याह यया वै इष्टकानां
 प्रतिष्ठा य एवं वेदु प्रत्येव तिष्ठति^(४) ॥ ३ ॥

रूपाणि । रुदहोहसः । तया । षोडश च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 पष्ठोऽनुवाकः ॥ • ॥

हिरण्यस्यमावृणाभिधाः पञ्चम ईरिताः ।

अथ पष्ठेऽङ्गां रूपादयः कथ्यन्ते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘अग्ने
 आ याहि वीतये^(१) अग्नि दूतं वृणीमहे^(२) अग्निनाग्निः समिध्यते^(३)
 अग्निर्वाणि जहन्नत्^(४) अग्नेः सोम मनामहे सिधमघं दिविस्पृगं
 देवस्य द्रविणस्य^(५) इति पञ्चाङ्गाः रूपाणि’ इति । तदिदं विधातुं
 मन्त्राणां तात्पर्याणि क्रमेण दर्शयति,—‘अग्ने आ याहि वीतये
 इत्याहाङ्गतैवेनमग्निं दूतं वृणीमहे इत्याह ह्यैवैनं यणीतेऽग्निनाग्निः
 समिध्यते इत्याह, समिन्ध एवैनमग्निर्वाणि जहन्नदित्याह, समिद्ध
 एवाग्निचिन्द्रियं दधात्यग्नेः सोमं मनामहे इत्याह मनुते एवैनम्^(६)’

इति । प्रथममन्त्रे, 'आ याहि' इत्युक्त्वादाह्वानं प्रतीयते । द्वितीये तु, 'वृणीमहे' इत्युक्त्वात् आह्वय पश्चाद्वरणं प्रतीयते । तृतीये, 'समिधते' इत्युक्त्वात् समिन्धनम् प्रतीयते । चतुर्थे, 'वृचाणि षड्वनद्' इति शत्रुवधोक्ते सामर्थ्यं प्रतीयते । पञ्चमे तु 'मनामहे' इत्युक्त्वात्मननं, प्रतीयते । तत्र प्रथमद्वितीयौ होतृकाण्डे (ब्रा०-३।५।१३०) 'प्र वो वाजाः'—इत्यनुवाके समावृत्तौ, तौ वासाभिर्द्वितीयकाण्डस्य पञ्चमप्रपाठके (३।३।एव ८।५) समिधेनीवाह्याणे व्याख्यातौ । तृतीयो 'यस्या हृदा' इत्यनुवाके (१।४।४६।३) समावृत्तत्वात् तत्रैव व्याख्यातः । चतुर्थस्तु चतुर्थकाण्डस्य तृतीयप्रपाठकस्यान्यानुवाके (१।३।९) व्याख्यातः । पञ्चमः ब्राह्मणरगतः । एतैर्मन्त्रैरुपधेयानामिष्टकानाम् 'अक्षां रूपाणि' इत्येतन्नामधेयम् ।

तेषामुपधानविधिमर्थवादेनोन्नयति,—“एतानि वै अक्षां रूपाणि अन्वहमेवैन चिनुतेऽवाक्षां रूपाणि रुन्धे^(१)” इति । पञ्चसु अहसु तस्यां तस्यां चित्तवुपधेयत्वादेतन्मन्त्रसाध्यानि इष्टकास्वरूपाणि अक्षां रूपाणीत्युच्यन्ते । तान्युपदधादिति विधिरुन्धेयः । तदुपधानेन सर्वदा प्रतिदिनमग्निं चितवान् भवति, कालविशेषाणामक्षां स्वरूपं च प्राप्नोति । एतच्च ब्राह्मणवाक्यं तन्मन्त्रप्रस्तावे विभज्य द्रष्टव्यम् ।

अथ लोकपृण्याया विधिमर्थवादेनोन्नयति,—“ब्रह्मवादिना वदन्ति, कस्मात् सत्याद यातयाघ्नीरन्या इष्टका अयातयाघ्नी लोकपृणेत्यैन्द्राग्नी हि वार्हस्पत्येति ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानां वृहस्पति-स्यायातयामान^(१)” इति । “लोकं पृणं किद्रं पृणं” (ब्रा०३।१।१)

इति मन्त्रेणोपधेया लोकंष्टृणा तद्भूतिरिक्तानामिष्टकानामेकस्यां चितौ
सकृदेवोपधानं, तावत्तैव गतसारत्वात्; लोकंष्टृणायास्तु अगतसारत्वाद्
असकृदुपधानं क्रियते, तदेतदगतसारत्वम् 'कस्मात्' कारणात्?—इति
ब्रह्मवादिभिः पृष्टे सति ऐन्द्राग्रत्वात् धार्हस्यत्वत्वाच्चेति बुद्धिमान् उत्तरं
ब्रूयात्, 'इन्द्राग्री त्वा वृहस्पतिः'—इति मन्त्रे समासात्त्वात् तदीयत्वम् ।
इन्द्राग्री वृहस्पतिरित्येते देवाः सामर्थ्यातिशयोपेतत्वात् कदाचिदपि
गतसारा न भवन्ति । तादृशीमयातयास्त्रीं लोकंष्टृणाख्यामिष्टका-
मुपदध्याद्-इति विधिरुन्नेयः ।

अत्र लोकंष्टृणेतिमन्त्रस्य मन्त्रान्तरोपेतत्वं विधत्ते,—“अनु-
चरवती भवत्यजामित्वाय^(१)” इति । “लोकं ष्टृणं किं ष्टृणं” इति
मन्त्रम् 'अनु' पद्यात् चरति पथते इत्यनुचरः* द्वितीयमन्त्रः,
तेनाप्युपधेयत्वात्† इयमिष्टका अनुचरवती । एकेनैव मन्त्रेण पुनः-
पुनरुपधाने सति आलस्यं भवेत्, मन्त्रान्तरसङ्गावे तु तदालस्यं न
भवति ।

अनुचरमन्त्रं सामान्यतो विधाय पुनर्विशेषतो विधत्ते,—“अनु-
द्युभा अनुचरत्यात्मा वै लोकंष्टृणा प्राणोऽनुद्युप् तस्मात् प्राणः सर्वाणि
अङ्गानि अनु चरति^(२)” इति । लोकंष्टृणेति मन्त्र 'आत्मा'
शरीरम्, अनुचररूपो द्वितीयोऽनुद्युप्कन्दस्कः प्राणरूपः, यस्मादचैवं
तस्माज्जोकेऽपि प्राणवायुः सर्वान् शरीरावयवाननुसृत्य चरति ।

* 'अनुचरवतो' इति आदर्शपुस्तकपाठः । 'अनुचरोवतो' इति का० ऋ०
पुस्तकपाठः ।

† 'तेन ह्युपधेयत्वात्' इति आदर्शपुस्तकपाठः ।

तस्मिन्ननुचरमन्त्रे प्रथमपादस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“ता अस्य सुददोहस इत्याह तस्मात्परुषि-परुषि रसः^(१) इति । ‘सुददोहस’ दोहनीयः क्षीरादिरस उपलब्धते । सुदं दुहन्तीति ‘सुददोहसः’, ‘ता’ इष्टकाः, यस्मादचैवमुक्तं, ‘तस्मात्’ सोमवस्त्रमपि, ‘परुषि-परुषि’ तत्तत्पर्वणि ‘रसः’ अवतिष्ठते ।

द्वितीयपादस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“सोमं श्रीणन्ति पृथ्गय इत्याहान्नं वै पृथ्नि अन्नमेवाव रुन्धेऽर्को वै अग्निरर्कोऽन्नमन्नमेवाव रुन्धे^(२)” इति । पृथ्गयः श्वेतगोरूपा इष्टकाः, अन्नञ्च श्वेतवर्णं, तस्मादन्नप्राप्तिः* । किञ्च इष्टकचितोऽग्निरर्चनीयः, अन्नं चार्चनीयं, तस्मादप्यन्नप्राप्तिः ।

द्वितीयाहुर्न ‘त्रिष्वारोचने दिवः’—इत्यस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“जन्मन्देवानां विश्वस्त्रिष्वारोचने दिव इत्याहेमानेवास्मै लोकान् ज्योतिषतः करोति^(३)” इति । त्रिष्वन्देन लोकचयं गृह्यते, आरोचन-शब्देन ज्योतिः, “यावती वै पृथिवी” (५।२।३) इत्यनुवाके ‘त्रयो-दश लोकपृथा उप दधाति’ इत्याहुर्नैर्विहितत्वाद् यातयामलशङ्कायां तत्परिहारोऽवाधात्, अतस्तत्रैवेद ब्राह्मण द्रष्टव्यम् । तत्र सङ्ख्यामात्र-विधिमभिप्रेत्य चिन्विधुश्चयनमुक्तः; यदा तु तत्रैव विशिष्टोपधानविधिः, तदानो मात्र विधिरुच्येत्यः ।

अथ सर्वेष्टकाग्रेष्वनेन “तया देवतया” इति मन्त्रं विधत्ते,—“यो वै इष्टकानां प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति तया देवतयाऽङ्गिरस्सद्

* ‘यमं प्राप्तम्’ इति व्यादर्शमुक्तमपाठ । ‘यमं प्राप्ति’ का० मी० मुक्तमपाठ । एवं परचापि ।

ध्रुवा सीदेत्याह एषा वै द्रष्टुकानां प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव
तिष्ठति^(८)—इति । मन्त्रे ध्रुवेत्यभिधानादेवोपधाने सति द्रष्टुकाः
प्रतिष्ठिता भवन्ति, अतः सर्वास्वपि द्रष्टुकास्तु इमं मन्त्रं पठेदित्यभि-
प्रायः । इदं ब्राह्मणं स्वयमावृषोपधानब्राह्मणे द्रष्टव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥०॥

सुवर्गाय वै एष लोकाय चीयते यदग्निर्वज्रं एका-
दृशिनी यदग्नावेकादृशिनी^१ मिनुर्यादज्जेनैः सुवर्गा-
ल्लोकादन्तर्दध्याद्यन्न मिनुर्यात् स्वरुभिः वि पशून् अर्ध-
येदेकयूपं मिनेति नैनं वज्रेण सुवर्गाल्लोकादन्तर्दधाति
न स्वरुभिः पशून् वि अर्धयति^(१) वि वै एष इन्द्रियेण
वीर्येण कृध्यते योऽग्निं चिन्वन्नधिकामत्यैन्द्रिया ॥ १

कृचा आक्रमणं प्रतीष्टकामुप दध्यान्नेन्द्रियेण
वीर्येण व्यूध्यते^(१) रुद्रो वै एष यदग्निस्तस्य तिस्रः शरव्याः
प्रतीचीं तिरश्ची अनूची ताभ्यो वै एष आ दृश्यते यो-
ऽग्निं चिनुते ऽग्निं चित्वा तिस्रधन्वमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्ताभ्य एव नमस्करोत्यथो ताभ्य एवात्मानं नि-
ष्क्रीणीते^(१) यत् ते रुद्र पुरः ॥ २ ॥

धनुस्तदातो अनुं वातु ते तस्मै ते रुद्र संवत्सरेण

नमस्करोमि यत्ते रुद्र दक्षिणा धनुस्तदातो अनु वातु ते
तस्मै ते रुद्र परिवत्सरेण नमस्करोमि यत्ते रुद्र पश्चाद्-
धनुस्तदातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र इदावत्सरेण नम-
स्करोमि यत्ते रुद्र उत्तराद्धनुस्तत् ॥ ३ ॥

वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र उदुवत्सरेण नम-
स्करोमि यत्ते रुद्र उपरि धनुस्तदातो अनु वातु ते तस्मै ते
रुद्र संवत्सरेण नमस्करोमि^(४) रुद्रो वै एष यदग्निः स
यथा व्याघ्रः क्रुद्धस्तिष्ठत्येवं वै एष एतर्हि सञ्चितमेतैरुप-
तिष्ठते नमस्कारैरेवैनं शमयति^(५) येऽग्नयः ॥ ४ ॥

पुरीष्याः प्रविष्टाः पृथिवीमनु तेषां त्वमस्युत्तमः
प्र णो जीवातवे सुव । आपन्वा अग्ने मनसा आपन्वा
अग्ने तपसा आपन्वा अग्ने दीक्षया आपन्वा अग्ने
उपसङ्घिरापन्वा अग्ने सुत्यया आपन्वा अग्ने दक्षिणाभि-
रापन्वा अग्ने अवभृथेन आपन्वा अग्ने वृशया
आपन्वा अग्ने स्वगाकारेण^(६) इत्याह, एषा वै अग्ने-
राप्तिस्तथैवैनमाप्नोति^(७) ॥ ५ ॥

इन्द्रिया । पुरः । उत्तराद्धनुस्तत् । अग्नयः । आह ।
अष्टौ च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥०॥

अङ्गां रूपाणीरितानि सर्वे लोकं पृणा* तथा ।

अथ सप्तमे यूपैकत्वादीन्युच्यन्ते । यदुक्तम्, अश्वमेधकाण्डे, 'एक-
यूपो वैकादशिनी वा । अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति । एकविंशित्य-
श्वमेधेस्य' इति । तच्च विकल्पेन प्राप्तां यूपैकादशिनीमपोद्य यूपैकत्व-
मेव विधत्ते,—“सुवर्गाय वै एष लोकाय चीयते यदग्निर्वज्र
एकादशिनी यदग्नौ एकादशिनीं मिथुयादज्जैमैः सुवर्गाहोका-
दन्तर्दधात् यत् न मिथुयात् स्वरुभिः पशून् वि अर्धयेदेकयूपं
मिनेति जैनं वज्रेण सुवर्गाहोकादन्तर्दधाति न स्वरुभिः पशून् वि
अर्धयति^(१)” इति ।

योऽयमग्निः स एष सुवर्गं चीयते, यूपैकादशिनी च वज्र-
समाना । तत्रेदं विचार्यते, किमग्नौ पशून् यूपैकादशिनी कर्मण्या न वा ?
इति । यदि तामैकादशिनीं प्रक्षिपेत्, तदा तद्रूपेण वज्रेण एनमग्निं
स्वर्गलोकादन्तर्हितं कुर्यात्, वज्रयूपव्यवधानात् स्वर्गा न दृश्येत ।
अथ तामैकादशिनीं न प्रक्षिपेत्, तदानीं पशून् स्वरुभिर्विधेयोजयेत्,
स्वरुशब्देन यूपतत्तण्कास्तीभानि शकलान्युच्यन्ते; यूपाभावे च कथं
तानि सम्भवेयुः, तदभावे च 'स्वरुणा पशून्मनक्ति' इत्येतन्न सिध्येत् ।
अत्रोभयदोषपरीहारायैकं यूपं प्रक्षिपेत् । तदानीं वज्रात्मकवज्रयूप-
व्यवधानाभावादिममग्निं स्वर्गादन्तर्हितं न करोति । यूपसङ्गावेन
स्वरुसङ्गावात् तद्विद्योगोऽपि न भविव्यति । अस्य च ब्राह्मणस्य
चोदकप्राप्तापवादरूपत्वान्नास्मात् कस्मिंश्चिदप्यनुवाकेऽन्तर्भावः[†] ।

* एवमेव सर्वत्र पाठो न सम्भगिव प्रतिभाति ।

† नाम्नातः कस्मिंश्चिदप्यनुवाकेऽन्तर्भाव—इति का० जी० पुस्तकपाठः ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—“इन्द्रं विद्या श्रवीष्टधन्वित्युत्तरेण पुष्का-
 ययमन्तर्विधाक्रमणं प्रतीष्टकामुपदध्यात्”—इति । पुष्काययः
 पुष्कपक्षयोः सन्धिः । तदिदं सूत्रात्क्रममुपधानं विधत्ते,—“वि वै एष
 इन्द्रियेण वीर्येण व्युध्यते योऽग्निं चिन्वन्नभिक्रामति ऐन्द्रिया चरा
 आक्रमणं प्रतीष्टकामुप दध्यान्नेन्द्रियेण वीर्येण व्युध्यते”—इति ।
 ‘यः’ उपधानकता चयनकाले ‘अग्निम्’ ‘अधिक्रामति’, स ‘एष’
 इन्द्रियसामर्थ्येन* वियुक्तो भवति । अतस्तत्परिहाराय ‘आक्रमणं’
 प्रतिपादप्ररूपेणाने काश्चिद् ‘इष्टकाम्’ ‘इन्द्रं विद्या श्रवीष्टधत्’
 (४।६।१।४) इति चत्वारो ‘उप’-‘दध्यात्’ । सा च अग्निप्रणयनप्रसावे
 समान्नातत्वात् तत्रैव व्याख्याता । अत्र पुनर्वाचनिकं विनियोगान्तरम् ।
 एतदुपधानेन इन्द्रियसामर्थ्यवियोगो न भवति । एतच्च ब्राह्मणं
 ‘मं युं’-वाच्यत्वादेरव्याक्रमणब्राह्मणात् (५।१।६) पूर्वं द्रष्टव्यम् ।
 अथ धनुर्दानं विधत्ते,—“रुद्रो वै एष यदग्निस्तस्य तिस्रः
 शरव्याः प्रतीची तिरयोऽनुची ताभ्यो वै एष आ दध्यते योऽग्निं
 पिबुते योऽग्निं पिता तिस्रधश्मयादितं ब्राह्मणाय दद्यान्ताभ्य
 एव नमस्करोति अथो ताभ्य एवात्मानं निष्कीणीते(१)”—इति ।
 योऽयमग्निः स ‘एष’ ‘रुद्रः’ क्रूरो देवः । ‘रुद्रो वै क्रूरः’ (६।१।४)
 इति ह्यन्यत्रोपातम् । ‘तस्य’ च क्रूरस्य ‘तिस्रः’ ‘शरव्याः’ शरेण माध्याः
 प्रत्ययः तिस्रः शरव्याः । यदा हिमकलात् हपुरेव शरव्याः, मा च

* एवमेव सर्वत्र पाठः । इन्द्रियेण सामर्थ्येन, य इति पाठो मरितुं युक्तः ।

१ ‘रुद्रो वै’ इति भा० की० दु० पाठः ।

१ ‘शरव्याः’ इति सर्वत्र सद्विस्मयपाठो न सम्भवः ।

वेधा,—‘प्रतीची’ म्मुखमागच्छन्ती, ‘तिरस्त्री’ पार्श्वयोश्च गच्छन्ती,
 ‘अनूची’ पृष्ठत आगच्छन्ती चेति । एव मति ‘योऽग्निं चिनुते’, स
 ‘एष’ ‘ताभ्यः’ इषुभ्यो निमित्तभूताभ्य ‘आ वृक्ष्यते’ सर्वतश्चिद्यते,
 ताभिः प्रहृतो भवति इत्यर्थः । अतस्तत्परिहाराय तिसृभिरिषुभि-
 र्युक्तमेकं धनु ‘अयाचितम्’ अपि ‘नास्त्राण्यव दद्यात्’ । तेन
 बाधिकाभ्य ‘ताभ्यः’ इषुभ्यो ‘नमस्करोति’ ‘एव’ । अपि च ‘तरभ्यः’
 इषुभ्य मकाशात् ‘एव’ ‘आत्मान’ स्वगरीरं ‘निक्रीणीते’ ।

यदुक्त सूत्रकारेण,—“तिसृधन्वमयाचित यजमानो ब्राह्मणाणां
 दत्त्वा यत्ते रुद्र पुरोधनुरिति तैर्यथानिद्गमुपतिष्ठते”—इति ।
 तदेतद्विधातु मन्त्रानुत्पादयति, “यत्ते रुद्र पुरो धनुस्तदातो,
 वातु ते तस्मै ते रुद्र वससरेण नमस्करोमि यत्ते रुद्र
 धनुस्तदातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र परिवससरेण
 यत्ते रुद्र पद्याद्भनुस्तदातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र इदा-
 वससरेण नमस्करोमि यत्ते रुद्र उत्तगाद्भनुस्तदातो अनु वातु ते
 तस्मै ते रुद्र इदुवसरेण नमस्करोमि यत्ते रुद्र उपरिधनुस्तदातो
 अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र वससरेण नमस्करोमि” —इति ।
 हे ‘रुद्र’, ‘पुर’ पूर्वस्यान्दिशि ‘ते’ त्वदीय ‘यत्’ ‘धनु’ अस्त्रि-
 तदनुसृत्य ‘वातो’ ‘वातु’ प्रमस्तु । किमर्थं? ‘ते’-त्वदर्थं, तत्-
 महायार्थमित्यर्थः । त्वया वाणे मुक्ते मति यदा वायुरनुकूलो
 भवति, तदा वाणं ग्रीधमुद्रञ्चति, तदिदं आहायम् । हे ‘रुद्र’,
 ‘ते’ ‘त्वदीयाय’ ‘तस्मै’ धनुषे ‘वससरेण’ कालेन नमोऽस्तु, एकस्मिन्

सवत्सरे निरन्तरं नमस्कारोमीत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । प्रभवविभवादीनां पटिसवत्सराणां मध्ये एकैकस्मिन् पञ्चके स्थिताः सवत्सरा क्रमेण सवत्सर-परिवत्सरेदावत्सरेदुवत्सरवत्सराब्देऽद्याहति-विबक्षिताः* । प्रथमं सवत्सरं, द्वितीयं परिवत्सरं, तृतीयं इदावत्सरं, चतुर्थं इदुवत्सरं, पञ्चमो वत्सरः । एव सति एकैकदिग्वर्तिधसुषे निरन्तरमेकैकस्मिन् सवत्सरे नमस्कारः कृतो भवति ।

एतन्मन्त्रसाध्यमुपस्थानं विधत्ते,—“कूडो वै एव । यदग्निं स यथा व्याघ्रं कुडूस्तिष्ठत्येव वै एष एतर्हि सक्षितमेतैरूपं तिष्ठते नमस्कारैरेवैनं ग्रमयति(५)”-इति । लोके कूडो व्याघ्रो गर्जन् भक्षणेद्यतो यथा भयङ्करस्तिष्ठति, एवमेवैष सम्यक् क्षितोऽग्निं उप सन् उपस्थाने सति तन्मन्त्रगतैर्नमस्कारैः शान्तो भवति । तदिदमुपस्थानब्राह्मणं शतरुद्रीयहोमब्राह्मणाद् (५।४।२) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूचकारेण,—“येऽग्नयः पुरीष्या इति प्रयास्यन्नाग्निभिर्ऋग्भिर्धजमान उपतिष्ठते” इति । तदिदं विधातुं मन्त्रान् पठति,—“येऽग्नयः पुरीष्या प्रविष्टाः पृथिवीमनु तेषां त्वमसुत्तमं प्र णो जीवातवे सुव । आप त्वा अग्ने मनसा आप त्वा अग्ने नयमा आप त्वा अग्ने दीक्षया आप त्वा अग्ने उपसङ्गिराप त्वा अग्ने सुत्यया आप त्वा अग्ने दक्षिणाभिराप त्वा अग्ने अवसृथेनाप त्वा अग्ने वयया आप त्वा अग्ने सुगाकारेण(६)” इति । हे अग्ने, मया चीयमाना ये केचिदन्येऽप्य-मानाः, ‘पुरीष्या’ मृदा निष्पाद्याः ‘पृथिवीम’ ‘अनु’ ‘प्रविष्टा’ सन्ति,

* एवमेव सर्वत्र पाठः । आहतिविबक्षितवति किंवा आहृतयो विबक्षिता इत्येव पाठो भवितुं युक्तः ।

† प्रयास्यन्नाग्निभिरिति सर्वत्र पाठः ।

श्येतत्त्वं । प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि ।
सात्मानं चिनुते । द्वाविंशतिश्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे
अष्टमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

एकयूपादिविधयः सप्तमे समुदीरिता ।

अथ अष्टमे उपम्यानादिकमुच्यते । यदुक्तं सूत्रकारेण—
तिष्ठते गायत्रेण पुरस्ताद् दृष्टद्वयन्तराभ्या
पुच्छं दक्षिणस्या ओष्ठा वारवन्तीयेनोत्तरस्या
प्रजापते सामानृच गायन्ति—इति । तदेतदिधास्य
पुरस्तादुप तिष्ठते—प्राग्निमेवास्मिन् दधाति दृष्टद्वयन्तराभ्यां
एवास्मिन् दधात्यृतुष्यायज्ञायज्ञियेन पुच्छं हतुस्त्रिं प्रति
शृष्टैरुप तिष्ठते तेजो वै शृष्टानि तेज एवास्मिन् दधाति(१)—इति
गायत्र्यादीनि सामविशेषणामानि, “तत्सवितुर्वरेण्यम्” (१।५।१)
इत्यस्यामृचि उत्पन्नं गायत्रं, तेन शिरोभ तस्य उपस्थाने
अस्त्रिंशद्गौ प्राणं स्थापितो भवति । “त्वामिद्धि हवामहे” (२।४
इत्यस्यामृचि उत्पन्नं दृष्टत् “अभि त्वा शूर नो नुम” (२।४।१४
इत्यस्यामृचि उत्पन्नं रथन्तरं, ताभ्यां पचयोरुपस्थाने मतिं च
मभ्यादित भवति । “वसन्तम्” (१।६।१०) इत्यादिकायाम् चर्चा

* ‘वसन्त’ इति सर्वत्र पाठः । परन्तु ‘वसन्त’ इति कस्यां च
वृत्तः स्यादिनां स्यात्भिदंष्ट ।

उत्पन्नमृत्तुस्यायज्ञायज्ञिय, तेन पुच्छोपस्थाने सति षतपु प्रतिष्ठितो भवति । यानि पृष्ठस्तोत्रगतानि सामानि, तै सर्वै रुद्धमग्नि-मुपतिष्ठेत । तेन शरीरकान्ति प्राप्यते ।

अथ श्रोणिद्वयोपस्थानाय सामद्वय विधत्ते,—“प्रजापतिगग्नि-मसृजत मोऽस्तात् सृष्ट, पराङ्मैत वारवन्तीयेनावारयत तद्वार-वन्तीयस्य वारवन्तीयत्वं श्यैतेन श्येती अकुर्वत तत् श्यैतस्य श्यैतत्वं यद्वारवन्तीयेनोपतिष्ठते वारयत एवैतं श्यैतेन श्येती कुर्वते(१)” इति । “अथ गत्वा वारवन्तम्” (१।१७।१८० वे०) इत्यस्यामृषि उत्पन्नं वारवन्तीयं, तेन साक्षा पराचीन गच्छन्तमग्निं विनिवारया-माम, निवारणसाधनत्वादेव वारवन्तीयं नाम मय्यन्नम् । “अभि प्र व सुराधमम्” (८।४८।१८० वे०) इत्यस्यामृषि उत्पन्नं श्यैतं, तेन साम्ना तं निवारितमग्निं ‘श्येती’ स्ववशो यथा भवति तथा ‘अकुर्वत’ । श्यैतीकरणमाधनत्वात् श्यैतमिति साधो नाम । तेन सामद्वयेन श्रोणिद्वयोपस्थाने सति अस्य गमनं निवार्य, स्वाधीनं करोति । एवं तु प्राणान्तरानुसारेण श्यैतस्थाने वामदेव्यमुक्तम् ॥

अथ पक्षमन्थुपस्थानाय सामान्तर विधत्ते,—“प्रजापतेर्हृदयेनापि पक्षम् प्रत्युप तिष्ठते प्रेमात्ममेवास्य गच्छति(१)” इति षट्पदस्थितेषु शोभेषु यदुत्पन्नं मामं प्रजापतेर्हृदयं नाम, तेषु शोभेष्वेनस्य सम्यग्-सद्भावात् तेन पक्षमन्थुपस्थाने सति अग्ने प्रीतिं प्राप्नोति । एतद्योप-स्थानस्य विकर्षणान्तरभावित्वात् “अग्न्यूर्मम” (५।४४) इत्यग्निं माघ्नतानुवाके तदेतत् द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूचकत्वे,—‘प्राच्यां वा दिशा सादयामीति पक्षा-

तोष्टका प्रतिदिशमेकां मध्ये"—इति । तदेतद्विधातु
 दयति, "प्राच्या त्वा दिशा मादयामि गायत्रेण वन्दमा
 देवतया अग्ने ऋषीणां अग्ने शिर उप दधामि दक्षिण्या
 दिशा मादयामि चैष्टुमेन वन्दमा इष्टेण देवतया अग्ने
 अग्ने पचमुप दधामि प्रतोच्या त्वा दिशा मादयामि
 मवित्रा देवतया अग्ने पुच्छेनाग्ने पुच्छमुप दधामि उदीच्या त्वा
 दिशा मादयामि आनुष्टुमेन वन्दमा मित्रावरुणाभ्यां देवतया
 पक्षेणाग्ने पचम् उप दधामि ऊर्ध्वया त्वा दिशा मादयामि पाद्वे
 वन्दमा वृद्धयतिना देवतया अग्ने वृष्टेनाग्ने वृष्टमुप दधामि^(१) इति ।
 येय प्राची दिक्, यच्च गायत्राच्छन्द, योपि अग्निरूपा देवता
 देवतात्मनोऽग्ने शिर, सर्वे संहितोऽहं हं इष्टके, त्वामस्य च
 शिर स्याने 'उप'-'दधामि' । एवमुत्तरेष्वपि योज्यम् ॥

इदानीमातोष्टका विधत्ते,—“यो वै अपात्मानमग्निः ।
 अपात्मा अमुष्मिन् लोके भवति यः सात्मानं चिनुते सात्मा,
 लोके भवति आत्मेष्टका उप दधाति एष वै अमरात्मा^{मात्मानम्}
 एवाग्निं चिनुते^(१)” इति । आत्मा, शरीरं, तद्रहितमग्निं चिनुते^{चिनुते}
 शरीररहितो भवति, सात्मावमग्निं चिन्वानन्व सात्माक एत भवति ।
 तस्मात् आत्मेष्टका उपदध्यात् । अग्नि-पच-पुच्छरूप
 तन्निष्पादवत्तादेव एता आत्मेष्टका । 'एष' शिर
 एवाग्ने शरीरं, तस्मादेतदुपधानेन मम शरीरमग्निं चिनुते ।

वेदनं प्रवर्धयति, “सात्मा अमुष्मिन् लोके भवति य इह
 वेद^(१)” इति ॥

अथ मीमासा,—

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे (१४ अ०) चिन्तितम्,—

“पृष्ठैरपस्थितौ स्तोत्रधर्मा सन्ति नवाऽयम् ।

अग्निहोचनयान्मैव मन्त्रोक्तेरात्मनेपदात् ॥

अग्निचयत्रे श्रूयते,—‘पृष्ठैरपस्थिते’ इति । पृष्ठशब्दे ज्योतिष्टोमे माध्यन्दिनसवनगतस्य स्तोत्रकर्मणो नामधेयमिति प्रथमाध्याये (४।१ अ०) निर्णीतम् । सोऽग्निचयनगतोपम्यानकर्मणि प्रयुज्यमानो-
ऽग्निहोत्रशब्दस्यायेन पृष्ठस्तोत्रधर्मान् उपम्यानेऽतिदिशतीति चेत् ।
मैवम्, अत्र पृष्ठशब्दस्य मन्त्रपरत्वेन कर्मपरत्वाभावात् । ‘माममग्निहोत्रं जुहोति’ इत्यत्राग्निहोत्रशब्दे जुहोतिधातुना समानाधिष्ठित कर्मपर ।
अत्र “उपात्मन्त्रकरणे” (१।३।१५) इत्येतत्पाणिनीयसूत्रम् उप-
शब्दयुक्ताप्तिष्ठतिधातोरात्मनेपदं विदधत तृतीयान्तस्य पृष्ठशब्दस्य
मन्त्रात्मककरणपरतां दर्शयति । यद्यपि स्तोत्रकर्मवाची पृष्ठस्तथापि
तत्साधनभूतान् रथन्तरादिसामोपेतान् ‘अभि त्वा शूर’ इत्यादिमन्त्रान्
उपलक्षयति । न च, सुल्लणाश्रयणमेव दोष इति वाच्यम्,
तत्पक्षेऽप्याश्रयणीयत्वात् । किञ्च, तत्पक्षे यथा नित्याग्निहोत्रवाचिना
अग्निहोत्रशब्देन तदुर्मानुपलक्ष्य तस्य धर्मस्तद्युक्तं मामाग्निहोत्रात्मकं
कर्मान्तरं लक्ष्यते, तथा स्तोत्रवाचिना पृष्ठशब्देन तदुर्भोपलक्षण-
दारेणोपम्यानरूपं कर्मान्तरं लक्षणीयमिति विप्रक्षय्यते । तस्मात्
पृष्ठशब्देन स्तोत्रधर्मान् अतिदिशन्ति ।

एतच्च ब्राह्मणं नक्षत्रेष्टकाब्राह्मणम् (४।४।१० अ०) उच्यते द्रष्टव्यम् ॥

इति मायताचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे दृष्टव्यजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अग्रे उदधे या त इषुर्युवा नाम तथा नो मृड तस्यास्ते
 नमस्तस्यास्त उपजीवन्तो भूया स्माग्रे दुध गच्छ
 किंशिल वन्य या त इषुर्युवा नाम तथा नो मृड
 तस्यास्ते नमस्तस्यास्त उपजीवन्तो भूया स्म १ पञ्च वा
 एतेऽग्नयो यद्वितं य उदधिरेव नाम प्रथमो दुधः ॥ १ ॥

द्वितीयो गच्छस्तृतीयः किंशिलार्थतुर्थो वन्यः पञ्चम-
 स्तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयादध्वर्युश्च यजमानश्च प्रदहेयु-
 र्यदेता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनाञ्जमयति
 नार्तिमार्च्छत्यध्वर्युर्न यजमानो १ वाङ्मा आसन्नसोः
 प्राणोऽद्वयोश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं वाहुबोर्वलमृह्वोरोजो-
 ऽरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः ॥ २ ॥

तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसी १ अप-
 वा गतस्मात् प्राणाः क्रामन्ति योऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामन्ति
 वाङ्मा आसन्नसोः प्राण इत्याह प्राणानेवात्मन्यस्ते १
 यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा
 भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु १ आहुतिभागा
 वा अन्ये रुद्रा हविर्भागाः ॥ ३ ॥

अन्ये शतरुद्रीयः हुत्वा गावीधुकश्चरुमेतेन यजुषा
 चरमायामिष्टकायां नि दध्याद्वागधेयेनैवैनाञ्जमयति
 तस्य त्वै शतरुद्रीयः हुतमित्याहुयेत्येतदग्नौ क्रियत

इति^{१)} वसवस्त्वा रुद्रैः पुरस्तात्पान्तु पितरस्त्वा यम-
राजानः पितृभिर्दक्षिणतः पान्त्वादित्यास्त्वा विश्वेदेवैः
पश्चात्पान्तु द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिर्दक्षिणतः पातु
॥ ४ ॥

देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा वरुणराजानोऽधस्ताच्चोपरिष्टाच्च
पान्तु^{२)} न वा श्तेन पूतो न मेध्यो न प्रोक्षितो यदेन-
मतं प्राचीनं प्रोक्षति यत्सञ्चितमाज्येन प्रोक्षति तेन
पूतस्तेन मेध्यस्तेन प्रोक्षितः ॥ ५ ॥

दुधः । तनूः । हविर्भागाः । पातु । द्वाचिः शच ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

आक्षेपकामुपस्थान-मण्डप उदीरितम् ।

अयं नवमे आहुत्यादिकमभिधीयते । यदुक्त सूचकारेण, 'अग्न
उदधे या ते इयुर्युवा नामेति पञ्चाज्याहुतीर्ज्जत्वा' इति । तदिदं
विधातुं मन्त्रानुत्पादयति । "अग्ने उदधे या ते इयुर्युवा नाम तथा
नो मृड तस्यास्ते नमसास्यास्ते उपजीवन्तो भूया सः अग्ने दुधं गच्छ
किंश्चिन्न वन्य या ते इयुर्युवा नामे तथा नो मृड तस्यास्ते
नमसास्यास्ते उपजीवन्तो भूया सः^(१)" इति । उदधिरिति कस्यचिदग्ने-
र्नाम, उदधिनामकं च 'अग्ने', 'ते' लदीया 'या' इयम् 'इयु' 'युवा
नाम' परशरीरे मृदसा मिश्रणात् युवा वाणस्य नामधेय, 'तया'
'युवाभिधेयया 'न' अस्मान् 'मृड' सुख्य । 'ते' लदीयाया 'तस्या'

इषोः 'नमः' अस्तु । 'ते' त्वदीयायाः 'तस्याः' इषोः प्रसादात्
'उपजीवन्तः' समीचीनजीवनयुक्ताः 'भृया स्य' । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् ।
दुधादीनि चत्वारि अग्निविशेषनामानि; तैर्मन्त्रयतुर्धा भिद्यते । सर्वेषां
मध्यग्निशब्द आदावनुषज्यते । 'या ते इषुः' इत्यादिः अन्त्यानुषङ्गः ।

अथ तैर्मन्त्रैराहुतीर्विधत्ते,—“पञ्च वै एतेऽग्नयो यचितयः
उदधिरेव नाम प्रथमः, दुधो द्वितीयः, गद्गसूतीयः, किङ्गिन्नश्चतुर्थः,
वन्यः पञ्चमः; तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयादध्वर्युश्च यजमानश्च प्रदेष्टुः
यदेता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवेनान् श्रमयति । तमा
यजमानः(१)” इति । या एताः पञ्च 'चितयः' उपर्यधोभावेन
निष्पादिताः, ता एव उदध्यादिनामकाः 'पञ्च' 'अग्नयः', तेषामाहुत्य-
भावे अध्वर्युयजमानयोः दाहः स्यात्, अतस्तत्परिहाराय तैर्मन्त्रैः
पञ्च आह्व्याहुतीर्जुहुयात् ।

एतामाहुतं वाजनामाहुत्यनन्तरं भावितात् “अग्निदेवेभ्यः” (५।४।
८ अ०) इत्यनुवाकान्ते तदेतद् ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण, 'वाङ्म आमयति सर्ववारोहान् प्रत्यवरोहान्
जपति मल्लदा अन्ततः' इति । नमितं विधिमुत्तेतुं मन्त्रमुत्पादयति,—
“वाङ्मे आमन् नमोः प्राणोऽध्योऽद्यतुः कर्णयोः ओचं वाङ्मोर्बलम्
क्षुवोरोजोऽरिष्टा वियान्यद्भानि तनूस्तनुवा मे सह नमस्ते अम्
मा मा हिष्मोः(१)” इति । 'मे' मदीया येयं 'वाक्', येयम्
'आमन्' आस्ते मुखे सुम्बिता भवतु । 'नमोः' नामिकाश्चिद्वयोः
'प्राणः' सुम्बिता भवतु । तथा अग्निगोत्रकयोः 'चक्षुः' दृष्टियम् ।

‘कर्णयो’ श्रोत्रेन्द्रियम् । बाह्वोर्नानाविधव्यापारसामर्थ्यम् । ऊर्वोर्गमन-
सामर्थ्यम् । तथा ‘विद्यानि’ ‘अङ्गानि’ ‘अरिष्टानि,—सर्वेऽप्यवयवा
हिंसारहिता भवन्तु । ‘तनू’ अवयवीभूत शरीरमपि हिंसारहित-
मस्तु । ‘मे’ ‘तनुवा’ मदीयेन शरीरेण ‘मह’ ‘ते’ तुभ्य ‘मम’
साष्टाङ्गदण्डप्रणाम ‘अस्तु’ । अतो ‘मा’ मा त्व ‘मा हिंसी’ ।

अथ जपविधिसूत्रयति,—“अप वा एतस्मात् प्राणा क्रामन्ति
योऽग्निं चित्त्वन्नधि-क्रामति वाङ्मे आसन्नसो प्राण इत्याह प्राणानेवा-
त्मन्धत्ते^(४)’ इति । ‘यो’ यजमानोऽध्वर्युर्वा अग्निचयनकाले पित्तम
‘अग्निम’ अधिरुद्ध पादेनाक्रामति, ‘एतस्मात्’ ‘प्राणा’ सर्वेऽपि ‘अप’-
‘क्रामन्ति’, अतः प्राणधारणाय मन्त्रे वागादीनां स्वस्थानावस्थिति-
रुच्यते । तस्मादिमं मन्त्रं जपेदिति विधिरभ्युच्येय । यदा तु ‘आह’ इति
पदमेव ब्रूयादिति स्निग्धं ब्रूते, तदा प्रत्यक्ष एव विधिः ।

एतच्च आक्रमणेष्टकाश्राद्धाणात् (५।१।२) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘यो रुद्रो अग्नाविति रौद्र गावीधुकञ्चरु-
मेतेन यजुषा यस्यामिष्टकाया शतरुद्रीय जुहोति तस्या प्रतिष्ठा-
पयति’ इति । तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति,—“यो रुद्रो अग्नी
य अस्तु य ओषधीषु यो रुद्रो विद्या भुवना विवेश तस्मै रुद्राय
नमो अस्तु^(५)’ इति । रुद्रदेवतारूपोऽग्निः, यं च लौकिके अङ्गाररूपे
‘अग्नी’ उदकादिषु च प्रविश्य गूढो वत्तते, ‘तस्मै’ ‘नमो अस्तु’ ।

एतन्मन्त्रसाध्यं चरोरुपधानं विधत्ते —“आहुतिभागा वै अन्ये
रुद्रा इविर्भागा अन्ये, शतरुद्रीयः ऊत्ता गावीधुकञ्चरुमेतेन यजुषा
चरमायामिष्टकाया नि दध्याङ्गागधेयेनैवैनः शमयति तस्य त्वै (तु वै)

वृहती दिक् तस्यास्ते वृहस्पतिरधिपतिः श्वितो वृशिनी
 नामासीयन्दिक् तस्यास्ते यमोऽधिपतिः कल्माषग्रीवो
 रक्षिता यश्चाधिपतिर्यश्च गोप्ता ताभ्या नमस्तौ नो
 मृडयता ते यं द्विप्पो यश्च ॥ २ ॥

नो द्वेष्टि तं वां जम्भे दधामि^(१) एता वै देवता अग्निं
 चितः रक्षन्ति ताभ्यो यदाहुतीनं जुहुयादध्वं
 यजमानं च ध्यायेयुर्देता आहुतीर्जुहोति भागधेये-
 नैवैनाञ्छमयति नार्तिमार्च्छत्यध्वर्युर्न यजमानो^(२)
 हेतयो नाम स्थ तेषां व पुरो गृहा अग्निर्व इषवः
 सलिलो निलिम्पा नाम ॥ ३ ॥

स्थ तेषां वो दक्षिणा गृहाः पितरो व इषवः सर्गरो
 वज्रिणो नाम स्थ तेषां व पश्चाद्गृहा स्वरो व इषवो
 गच्छरोऽवस्थावानो नाम स्थ तेषां व उत्तराद्गृहा आपो
 व इषवः समुद्रोऽधिपतयो नाम स्थ तेषां व उपरि
 गृहा वर्ष व इषवोऽवस्वान् क्रव्या नाम स्थ पार्थिवा
 स्तेषां व इह गृहा ॥ ४ ॥

अन्नं व इषवो निमियो वातनाम तेभ्यो वो नमस्ते
 नो मृडयत ते यं द्विप्पो यश्च नो द्वेष्टि तं वो जम्भे
 दधामि^(३) हुतादो वा अन्ये देवा अहुतादोऽन्ये तानग्नि-
 चिदेवोभयान् प्रीणाति दग्धा मधुमिश्रेणैता आहुती-

जुहोति भागधेयेनैवैनान् प्रीणात्यथो खस्वाहुरिष्टका
वै देवा अहुताद् इति ॥ ५ ॥

अनुपरिक्रामं जुहोत्यपरिवर्गमेवैनान् प्रीणाति^(५)
इमः स्तनमूर्जस्वन्तं धयापां प्रधातमग्ने सरिरस्य मध्ये ।
उत्स जुपस्व मधुमन्तमूर्वं समुद्रियः सदनमा विशस्व^(५) ।
यो वै अग्निं प्रयुज्य न विमुञ्चति यथाऽश्वो युक्तो
ऽविमुच्यमानः सुधन् पराभवत्येवमस्याग्निः परा भवति
तं पराभवन्तं यजमानोऽनु परा भवति सोऽग्निं चित्वा
लूक्षः ॥ ६ ॥

भवतीमः स्तनमूर्जस्वन्तं धयापामित्याज्यस्य पूर्णाः
सुचं जुहोत्येव वै अग्नेर्विमोको विमुच्यैवास्मै अन्नमपि
दधाति^(५) तस्मादाहुयश्चैवं वेद् यश्च न सुधायः ह वै
वाजी सुहितो दधातीत्यग्निर्वाय वाजी तमेव तत्
प्रीणाति स एनं प्रीतः प्रीणाति वसीयान् भवति^(५) ॥ ७ ॥

प्रतीची दिक् तस्यास्ते । द्विप्पो यश्च । निलिम्पा
नाम । इह गृहाः । इति । लूक्षः । वसीयान् भवति ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
दशसोऽनुवाकः ॥ ० ॥

आज्याहुती प्रोचणं चेत्यादिकं नवमे श्रुतम् ।

अथ दशमे सर्पाहुत्यादिकमुच्यते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘समीची
नामासि प्राची दिगिति दध्ना मधुमित्रेण षट्सर्पाहुतोरनुपरिषाणम्’
इति । तदेतद्विधातुं मन्त्रानुत्पादयति,—“समीची नामासि प्राची
दिकं तस्यास्तेऽग्निरधिपतिरचिता रचिता यद्याधिपतिर्यज्ञः, गोप्रा
ताभ्यां नमस्तौ नो मृडयता ते य दिशो यद्य नो देष्टि त वा
जम्भे दधामि[१], ओजस्विनी नामासि दक्षिणा दिक् तस्यास्ते
इन्द्रोऽधिपति इदाकु[२], प्राची नामासि प्रतीची दिक्
चामोऽधिपति स्वज[३], अवम्यावा नामासि उदोची दिक्
तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिस्त्रिर्यराजि[४] अधिपत्नी नामासि
दिक् तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपति श्विष[५] वसिनी नामासीय
तस्यास्ते यमोऽधिपति कस्तूरावयीषे रचिता यस्याधिपतिर्यज्ञः गोप्रा
ताभ्यां नमस्तौ नो मृडयता ते य दिशो यद्य नो देष्टि त वा
जम्भे दधामि[६](१)” इति । येयं प्राची दिक् तस्या समीचीति नामधेयं,
सम्यग्गच्छतीति प्रातः कालानुष्ठानार्थं प्रवर्तते इति श्रुत्यन्ते । हे ‘प्राची’
त्वं समीप्यभिधा ‘असि’ ‘तस्या’ तादृश्या ‘अग्नि’ देव स्नातो,
‘असितः’ लण्णसर्पः, स च तव ‘रचिता’, ‘ताभ्याम्’ अधिपति-
रचित्वा ‘नमः’ अस्तु, ‘तौ’ उभौ ‘न’ अस्मान् ‘मृडयता’
सुखयता, ‘ते’ सुखिनो वयं ‘य’ पुरुष अस्मान् हिंसितुं प्रवर्तमान
‘दिशः’, ‘यद्य’ शत्रुः अस्मादुदत्ताकधर्षि ‘देष्टि’, ‘त’ दिक्षिः शत्रुः तं
युवयो अधिपतिरचितो ‘जम्भे’ विदारितास्ते ‘दधामि’ स्थापयामि ।
एवमुत्तरवापि योज्यम् । ‘ओजस्विनी’ बलवतीति दक्षिणदिशो नाम ।

‘पृदाकुः’ अजगरः सर्पः । ‘रचिता’ इत्यादि-शेषोऽनुषज्यते । प्रकर्षेण
 अश्नुतीति सार्थमन्ध्याद्यनुष्ठानाय प्रवर्तते इति पश्चिमदिशः प्राचीति
 नामधेयम् । स्वस्मिन् जायते इति ‘स्वजः’, स्वाधीनबलः सर्पः ।
 मनुष्यान् अवस्थापयति इति व्युत्पत्त्या ‘अवस्थावा’-इति उदक्-दिशो
 नाम । तिरस्तीनां कटकबलयाकाराः राजयो रेखाः यस्य सर्पस्य
 असौ ‘तिरस्तराजिः’ । अधिपालयतीति व्युत्पत्त्या ‘अधिपज्जी’-इति
 ऊर्ध्वदिशो नाम । सा च प्रौढत्वात् ‘वृहती’ । ‘श्विचः’, यस्य
 सर्पस्य श्वासधारणेन स्वशरीरे उष्णता भवति, दग्धनेन मनुष्य-
 शरीरेऽप्युष्णता भवति, सोऽयं श्विचः । वयः (प्राणिनामवस्थातुं
 स्वाधीनता) अस्यामसीति ‘वशिनी’ । एतच्च भूमिरूपाया अधोदिशो
 नाम । कल्माषाः (दृष्टविन्दवो) ग्रीवायां यस्य सर्पस्य, सोऽयं
 ‘कल्माषग्रीवः’ । ‘रचिता’ इत्यादेः, सर्पस्य वाचकेभ्यः शब्देभ्यः ऊर्ध्वम्
 अनुषङ्गद्योतनाय अन्तिममन्त्रे पुनःपाठः ।

एतन्मन्त्रमाध्या आहुतीर्विधत्ते,—“एता वै देवता अग्निं पितॄ
 रचन्ति ताभ्यो यदाहुतीर्न जुज्यादध्वर्युं च यजमानश्च ध्यायेयुर्यदेता
 आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनाऽऽत्मयति नार्तिमार्च्छत्यध्वर्युर्न यज-
 मानः” इति । ‘एता’ अग्नीष्टाद्यधिपतिरूपा अमितादिसर्परूपाश्च
 ‘देवताः’ इष्टकाभिः ‘चितम्’ ‘अग्निं’ ‘रचन्ति’ अतश्चासां शान्त्यै
 जुज्यात् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण, ‘हेतयो नाम स्येति षण्महाहुतीर्यथा
 सर्पाहुती’ इति । तदेतद्विधातुं मन्त्रानुत्पादयति,—“हेतयो नाम
 न्य तेषां वः पुरो गृह्णा. अग्निर्व इषवः सलिलो[१] निलिप्ता नाम

स्य तेषां वो दक्षिणा गृहा पितरो व दधवः सगरौ [२] वज्रिणो नाम
 स्य तेषां व. पद्याद्गृहा स्वप्नो व दधवो गङ्गार [३] अवम्यावानो नाम
 स्य तेषां व उत्तराद्गृहाः आपो व दधवः समुद्र [४], अधिपतयो
 नाम स्य तेषां व उपरि गृहा वर्षं व दधवोऽवस्त्रान् [५] क्रन्धा नाम
 स्य पार्थिवास्तेषां व दह गृहा अन्नं व दधवो निमिषो वातनाम
 तेभ्यो वो नमः ते नो मृडयत ते य दिभ्यो यस्य नो देहि त वो अन्ने
 दधामि [६]-(१)" इति । 'हेतयः' श्रवणा गन्तारः* हे गन्धर्वविशेषा,
 द्युय हेतिनामका 'स्य', 'तेषां' युष्माकं पूर्वस्यान्दिशि 'गृहा' वर्तन्ते ।
 'अग्नि' युष्माकम् 'दधवः', अग्निममाना इत्यर्थः । 'वज्रिणो' वायु-
 विशेषः । चरममन्त्रे पठित 'वातनामस्य' इत्यादिकं सर्वेभ्यः मन्त्रेभ्यः
 अनुषन्त्यते । पूर्वस्यान्दिशि सञ्चरतो वायो 'वज्रिणः' इति नामधेयम् ।
 'तेभ्यो वो नमः' इत्यादिकं विस्पष्टम् । नितरा चन्दनेनानुष्ठिता
 गन्धर्वस्तेषां 'निमिषा' इति नामधेयम् । 'पितरः' पितृसमावाः ।
 'सगरः' इति तत्र स्थितस्य नामधेयम् । वज्रं येषामस्तीति 'वज्रिणः',
 तदेतद्गन्धर्वनाम । 'स्वप्नः' स्वप्नसमाना, यथा स्वप्ने किञ्चिदपि अवाप्तं
 नास्ति, एवमेताभ्यामिष्टानामित्यर्थः । 'गङ्गा' इति वायोर्नाम । 'अवम्या-
 वानि' अवम्यानमेषामस्तीति 'अवम्यावान' तदेतद्गन्धर्वनाम । 'आपो'
 उदकसमाना, जलवत् सर्वदा प्रसरन्तीत्यर्थः । 'समुद्रः' इति
 वायोर्नाम । अधिकं पालयन्तीति 'अधिपतयः' । 'वर्षं' वृष्टिसमाना,
 निरन्तरं पतन्तीत्यर्थः । 'अवस्त्रान्' इति वायोर्नाम । 'क्रन्धा'
 माषमिया, तदेतद्गन्धर्वनाम । ते च 'पार्थिवाः', पृथिव्यां वर्तन्ते ।

* एवमेव सर्वत्र पाठः । गन्तारः इति तु भविष्यमुच्यते ।

‘इह’ भूमौ । ‘अन्नम्’ अन्नहेतव । ‘निमिष’ इति वायोर्नाम ।

एतैर्मन्त्रैः साध्य होम विधत्ते,—“ऊतादो वै अन्ये देवा
अऊतादोऽन्ये तानग्निचिदेवोभयान् प्रीणाति दध्ना मधुमित्रेणैता
आऊतीर्जुहोति भागधेयेनैवेनान् प्रीणात्यथो खल्वाऊरिष्टका वै देवा
अऊताद इत्यनुपरिक्राम जुहोत्यपरिवर्गमेवेनान् प्रीणाति^(१)” इति ।

“पूर्वं नृपदे वडिति” (५।४।५अ०) इत्यनुवाके दध्ना मधुमित्रेणावोक्षण
अऊतभचकदेवप्रीत्यर्थमुक्तम्, इह तु ऊतभचकदेवप्रीत्यर्थं तेनैव द्रव्येण
होम उच्यते । अपि च एकेऽभिज्ञा एवम् ‘आऊ’ ‘इष्टका’ एव
‘अऊतादो’ ‘देवा’, तत्र होमेन ऊतभचकाणां प्रीतावप्येतासामिष्टकानां
प्रीत्यर्थं होमकालेऽनुक्रमेण परितः क्रमणीय, तेनैव परिक्रमणेन कमपि
देवमवर्जयित्वा सर्वानप्येतावतो देवान् ‘प्रीणाति’ । तदेव होमेनानुप-
गिक्रमणेन च ऊतादामऊतादा च सर्वेषां प्रीतिरुपपद्यते । तदिदं सर्वा-
ङ्गतिमहाऊतिब्राह्मण धातनामब्राह्मणात् (५।४।८अ०) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

षट्शत सूत्रकारेण,—‘अनुबन्धावपाया ऊतायामौदुम्बरी क्षुध
पूरयित्वेमः स्नानमूर्जस्नानं धयापामित्यग्नेर्विमोक जुहोति’ इति ।
तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति,—“इमः स्नानमूर्जस्नानं धय अपा
प्रयातम अग्नेः सरिरस्य मध्ये उत्स जुषस्व मधुमन्तमूर्व, धमुद्रियः
सदनमा विमस्व^(१)” इति । हे ‘अग्ने’, ‘इम’ सुचि अवस्थित द्रव्यविशेष
‘धय’ प्रिव । कीदृश ?—‘अपा’ माटभ्यानीयानां ‘स्नान’ स्नानस्थानीय,
घृतस्य गोद्वारा उदककार्यत्वात् तदीयस्नानलोपचारः । ‘ऊर्जस्नानं’
रसवन्तं ‘प्रयातम्’ अतिप्रवृद्धं, ‘सरिरस्य’ ‘मध्ये’,—यथा जलम् मध्ये
‘उत्स’ प्रवाहयति, तथा प्रभृतं, घृतं ‘मधुमन्तं’ माधुर्योपेतं ‘जुषस्व’

शेवस्व । हे 'जर्व' विसृताग्ने, 'समुद्रिय' समुद्रसम्बन्धि 'मदनः'
तदीयस्यान्म 'आ विशस्व' प्रविश ।

एतेन मन्त्रेण साधं होमं विधत्ते,—“यो वै अग्निं प्रयुज्य न
विमुञ्चति यथाशो युक्तोऽविमुच्यमानः क्षुध्यन् पराभवति, एवमस्याग्निः
परा भवति तं पराभवन्तं यजमानोऽनु परा भवति सोऽग्निं चित्वा लुप्तो
भवति । इमं स्तनमूर्जस्वन्तं धयापामित्याज्यस्य पूर्णां लुप्तं जुहोति
एष वै अग्नेर्विमोको विमुच्येवास्मै अन्नमपि दधाति^(१)” इति । ‘यो’
‘यजमानो’ “अग्निं युनज्मि” (४।७।१२ अ०) इत्यादिभिर्मन्त्रैरेतम् ‘अग्निं’
कर्मणि ‘प्रयुज्य’ ‘न’ विमुञ्चेत्, ‘अस्य’ यजमानस्य ‘अग्निः’ ‘परा भवति’
‘विनाशयति’, ‘यथा’ लोके ‘अशो’ रथे युज्यमानसिरम् ‘अविमुच्यमानः’
क्षुधाक्रान्तः, पराभूतः पीडितो भवति तदनु । ‘अग्निपराभवम्’
‘अनु’ ‘यजमानो’ऽपि ‘परा भवति’ । तादृशः ‘अग्निः’ ‘चित्वा’ ‘लुप्तः’
सर्वदा लुप्तो दाक्षेमेतो भवति, अतो जुहुयात् । ‘एष’ स होमः
‘अग्नेर्विमोकः’ । ततोऽग्निं ‘विमुच्य’ ‘अस्मै’ ‘अन्नं’ समर्पितवान् भवति ।

पुनः प्रकारान्तरेण प्रशंसति,—“तस्मादाहुयस्वैव वेद यस्य न सुधाक्षः
एवै वाजी सुहितो दधातीत्यग्निर्वाव, वाजी तमेव तप्तीणाति न एनं
प्रीतः प्रीणाति तप्तीयान् भवति^(२)” इति । तस्मादग्नाग्निं विमुच्य अन्नं
प्रदीयते, तस्मात् कारणाद्वोके ‘यस्य’ पुरुषः एनं मग्निवृत्तान्ते जानाति,
‘यस्य’ ‘न’ जानाति तादृशः सर्वेऽप्येवं ‘आहुः’ । ‘सुहितः’ मृदुस्वाद्यादिना
दृप्तो ‘वाजी’ ‘सुधाक्षः’ स्तब्धोपरि धारणीयं पुरुषं पुनः पुनर्धारयित्वा
गन्तायस्मले नीत्वा ‘दधाति’ स्थापयतीति । अत्र ह-इन्द्रः आदास-

गोपालप्रसिद्धिं दर्शयति । एवं लौकिकोक्तौ सत्यामत्रायमिरेव वाजिस्थानीयः । 'तमेव' अग्निं तेन विमोक्तहोमेन 'प्रीणाति' । 'सः' च 'प्रीतः' अग्निः 'एनं' यजमानं प्रीणयति । स च यजमानोऽतिशयेन धनवान् भवति । एतस्य च ब्राह्मणस्य आम्नातेष्वनुवाकेष्वन्तर्भावासम्भवात् अन्ते निवेशः । एवमन्यस्यापि तादृशस्य द्रष्टव्यम् ।

अथ मीमांसा ।

एकादशाध्यायस्य तृतीयपादे (८२०) चिन्तितम्,—

"किमग्निमोकः सर्वान्ते मुख्यान्ते वाऽग्निमो, यतः ।

योगे सर्वार्थता, मैवं, मुख्यार्थोऽसौ तदन्तिमः ॥

अग्निचयने योगविमोक्तौ अग्नेः श्रूयते,—“अग्निं युनज्मि”

(४।७।१३२०) इतिमन्त्रहोमो योगः । “इमं स्तनम्” (५।५।१०।६)

इतिमन्त्रहोमो विमोकः । स च साङ्गप्रधानविषयः सर्वप्रयोगान्ते कर्त्तव्यः ।

कुतः ? । योगस्य सर्वार्थत्वेन मध्ये तद्विमोकासम्भवात् । इति प्राप्ते ब्रूमः,—

‘पञ्चभिर्युनक्ति पाक्षे यज्ञो यावानेव यज्ञस्तमाप्नोति’ इत्यनेन

यज्ञप्राप्तिवचनेन योगस्य प्रधानार्थत्वावगमात् प्रधानकर्मणोऽन्ते

विमोक्तं कुर्यात् । तत्रैव वार्तिककारमतेन चिन्तितम्,—

“यत्त्यक्तेतावमौ पञ्चावुत्पत्तावविशेषतः ।

सर्वार्थत्वं गुणे भाति सर्वान्ते तद्विमोचनम् ॥

‘प्रधानान्ते विमोकः’ इति यो भाष्ये सिद्धान्तः ॥ एवात्र पूर्वः पक्षः ।

‘अग्निं युनज्मि श्रवसा घृतेन इति जुहोत्यग्निमेव तद्युनक्ति’ इत्येतत्

योगस्योत्पत्तिवाक्यम् । ‘पञ्चभिर्युनक्ति’ इति गुणविधिः । तत्र न

तावदुत्पत्तौ प्रधानमावगामी योग इत्यस्यार्थस्य गमको विशेषोऽस्ति

गुणविधिष्वेऽपि यज्ञशब्दो न प्रधानमाधमाचष्टे, किन्तु, माङ्गम् ।
तस्मात् योगस्य सर्वार्थत्वादिसोकोऽपि सर्वान्ते कर्तव्य इति ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञः
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥०॥

इन्द्राय राज्ञे सूकरो वरुणाय राज्ञे कृष्णो यमाय
राज्ञे ऋश्य ऋषभाय राज्ञे गवयः शार्दूलाय राज्ञे गौरः
पुरुषराजाय मर्कटः क्षिप्रश्येनस्य वर्तिका नीलज्जो
क्लिमिः सोमस्य राज्ञः कुलुङ्गः सिन्धोः शिशुमारो
हिमवतो हस्ती ॥ १ ॥

इन्द्राय राज्ञेऽष्टाविंशतिः ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

मण्डूतिर्महाहोमो मोक्ष दशमे श्रुताः ।

अथाग्निषमवन्त्याप्याश्वमेधशेषभूता एकादशिः पशवो विधीयन्ते ।
एकादशानां पशूनां समूहः एकादशिनी, मा चैकैकस्मिन्ननुवाके
एकैका विधीयते । तत्र प्रथममेकादशिनीमाह, — “इन्द्राय राज्ञे सूकरो
वरुणाय राज्ञे कृष्णो यमाय राज्ञे ऋश्यः ऋषभाय राज्ञे गवयः शार्दू-
लाय राज्ञे गौरः पुरुषराजाय मर्कटः क्षिप्रश्येनस्य वर्तिका नीलज्जो
क्लिमिः सोमस्य राज्ञः कुलुङ्गः सिन्धोः शिशुमारो हिमवतो
हस्ती” इति ।

अथ चतुर्थ्या षष्ठ्या तद्धितेन च देवतासम्बन्धः प्रतिपाद्यते ।
 'इन्द्राय' देवानां 'राज्ञे' 'सूकरो' वराहः आलभ्यते । 'वरुणाय'
 अपां 'राज्ञे' 'कृष्ण.' कृष्णमृगः । 'यमाय' धर्माणां 'राज्ञे' 'अश्वः'
 मृगविशेषः । 'अपभाय' गवां 'राज्ञे' 'गवयो' गोमृगः साय्ना-
 रहितः । 'शार्दूलाय' आरण्यानां 'राज्ञे' 'गौरो' गौरमृगः, रक्त
 इत्येके, शृङ्ग इत्यन्ये । पुरुषाणां राज्ञे प्रधानाय 'मर्कटः' वानरः ।
 'लिप्रश्चेनस्य' - लिप्रगते, शकुनिराजस्य श्येनविशेषस्य 'वर्त्मिका'
 चटकासदृशी । 'नीलङ्गो.' नीलप्रभस्य सर्पविशेषस्य सरीसृपाणां
 राज्ञे 'क्रिमिः' गोमयपिण्डकारी । 'सोमस्य' ओषधीनां 'राज्ञे'
 'कुलुङ्ग.' चित्रगः कटुकस्वरः । 'सिन्धो.' समुद्रस्य 'शिंशुमारः' बाहः ।
 'हिमवत.' पर्वतानां राज्ञे 'हस्ती' गजः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

म॒युः, प्रा॒जाप॒त्य ज॒लो ह॒लीक्ष्णो वृ॒षदुः॑शस्ते धा॒तुः
 सर॑स्वत्यै शारिः श्ये॒ता पु॒रुष॒वाक् सर॑स्वते शु॒कः
 श्ये॒तः पु॒रुष॒वागा॒र॒ण्योऽजो न॑कुलः श॒क्ना ते पौ॒ष्णा

॥ वि॒शतिः ॥ १२ ॥

तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 अनुवाकः ॥ ० ॥

अथाच दक्षिणीमाह,—

“मयुः प्राजापत्यः ऊलो हसीच्छो व्यदग्गं ते धातुः सरस्वत्ये
शारिः श्वेता पुरुषवाक् सरस्वते शुक् श्वेतः पुरुषवाक् आरण्योऽजो
नकुलः शका ते पौष्णाः वाचे कौक्षे” इति । ‘मयुः’ किंपुरुष इत्येके,
‘आरण्यमयूर इत्यपरे ।’ स ‘प्राजापत्यः’ । ऊलादयस्त्रयो ‘धातुः’ ।
‘ऊल’ काकः, ऊलूक इत्यन्ये, दिव्यकर्ण इत्यपरे । ‘हसीच्छ’
क्षण्डिमक इत्येके, हरितचटक इत्यन्ये । ‘व्यदग्गो’ मार्जार, तप्तदृग
इत्येके । ‘सरस्वत्यै’ ‘शारिः’ शुक्लसी, कीदृशी? ‘श्वेता’ ‘अरक्तवर्णा ।
पुनश्च विधेयते—‘पुरुषवाक्’,—पुरुषवत् वदितुं समर्था । ‘सरस्वते’
‘शुकः’ ‘श्वेतः’ ‘पुरुषवाक्’ । पूर्ववत् व्याख्येयम् । ‘आरण्यजादयस्त्रयः’
‘पौष्णाः’ । ‘आरण्योऽजः’ शरभः । ‘नकुलः’ प्रसिद्धः । ‘शका’
मल्लिका इत्येके, दीर्घकर्णो मृगविशेष इत्यन्ये । ‘वाचे’ वाग्देवतायै
‘कौक्षे’ हारुणस्वनः पक्षिविशेषः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

अपां नप्वे जपो नाको मकरः कुलीकयस्तेऽकूपा-
रस्य वाचे पैङ्गराजो भगौय कुपीतक आती वाहसे
दाविद्रा ते वायव्या दिग्भ्यश्चक्रवाकः ॥ १ ॥

अपां नप्वे । एकाक्षविंशतिः ॥ १३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

द्वयोरनुवाकयोः एकादशिनी दशिनी चेति दौ सङ्गावुक्तौ । एव-
मुत्तरत्रापि यथायोगं द्रष्टव्यम् ।

अथ तृतीयं सङ्गमाह,—“अपां नञ्जे जपो नाको मकरः कुलीकयः
ते अकूपारस्य वाचे पैङ्गराजो भगाय कुपीतकः आती वाहसो दर्विदा
ते वायव्याः दिग्भ्यश्चक्रवाकः” इति । ‘अपां नञ्जे’ अपाम् अविनाशयित्रे
देवविशेषाय ‘जपः’ जपवन्तुण्डो मकरः । नाकादयस्त्रयः ‘अकूपारस्य’
समुद्रस्य । ‘नाकः’ दीर्घतुण्डो वाहः, दीर्घपुच्छो मत्स्यविशेष इत्येके ।
‘मकरः’ पर्यस्तातुण्डः । ‘कुलीकयो’ वज्रपात् मत्स्यविशेषः । ‘वाचे’
‘पैङ्गराजः’ रक्ताक्षो भरद्वाजः, समुद्रतरङ्गे-चारी महापत्नी इत्यन्ये,
चकोर इत्यपरे । ‘भगाय’ ‘कुपीतक’ समुद्रकाकः । आत्यादयस्त्रयो
‘वायव्याः’,—‘आती’ कुरङ्गी, चाप इत्यन्ये । ‘वाहसः’ पृष्ठे क्षुण्णशङ्ख-
वाही जन्तुः । ‘दर्विदा’ जलपक्षी, द्रुमकुक्कुट इत्येके । ‘दिग्भ्यः’
दिग्देवताभ्यः । ‘चक्रवाकः’ प्रसिद्धः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥०॥

बलायाजगरं आखुः सृजया शयण्डकस्ते मैत्रा मृत्यवे
ऽसितो मन्यवे स्वजः कुम्भीनसः पुष्करसादो
लोहिताहिस्ते त्वाप्राः प्रतिश्रुत्कायै वाहसः ॥१॥१४॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ चतुर्थं सङ्गमाह,—

“बलाय अजगरः आसुः सृजया शयण्डकः ते मैत्राः मृत्यवे
असितो मन्यवे खजः कुम्भीनसः पुष्करसादो लोहिताहिः ते त्वाष्ट्राः
प्रतिश्रुत्कायै वाहसः” इति । ‘बलाय’ बलाखाय देवाय ‘अजगरो’
महोरगः । आणादयस्त्रयो ‘मैत्राः’ । ‘आसुः’ प्रसिद्धः । ‘सृजया’
नीलमक्षिका, इक्षुसर्प इत्येके, नीलमक्षिय इत्यपरे । ‘शयण्डकः’
कृकलासः । ‘मृत्यवे’ ‘असितः’ कृष्णसर्पः । ‘मन्यवे’ ‘खजः’
‘सर्पविशेषः’ विलादिषु यः स्वयमेव जायते । कुम्भीनसादयस्त्रयः
‘त्वाष्ट्राः’ । ‘कुम्भीनसः’ स्नापणीलः सर्पविशेषः । ‘पुष्करसादः’
पुष्करसर्पः, भ्रमर इत्येके । ‘लोहिताहिः’ श्वेतलोहितसर्पः ।
‘प्रतिश्रुत्कायै’ प्रतिश्रुत्यै, ‘वाहसः’ कल्पप्रमाणसर्पः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञ-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

पुरुषमृगश्चन्द्रमसे गोधा कालका दारवाघाटस्ते
वनस्पतीनामेण्यहे कृष्णो रात्रियै पिक्वः क्षिक्वा
नीलशीर्ष्णी नैऽर्यम्ये धातुः कल्कटः ॥ १ ॥ १५ ॥

इति नैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ पञ्चमं सङ्गमाह—

“पुरुषमृगः चन्द्रमसे गोधा कालका दार्वाघाटः ते वनस्पतीनाम्
एणी अक्ले छणः रात्रियै पिकः खिक्का नीलशीर्ष्णी ते अर्यम्णे
धातुः कत्कटः” इति । ‘पुरुषमृगः’ नरमुखो मृगविशेषः । ‘चन्द्रमसे’ ।
गोधादयस्त्रयोः ‘वनस्पतीनाम्’ । ‘गोधा’ सुमलिका, महागोधा
इत्येके । ‘कालका’ सरटा । ‘दार्वाघाटः’ द्रुमकुक्कुटः । ‘एणी’
मृगी ‘अक्ले’ । ‘छणः’ छणमृगः ‘रात्रियै’ । पिकादयस्त्रयः ‘अर्यम्णे’ ।
‘पिकः’ कोकिलः । ‘खिक्का’ रक्तमुखी वानरी । ‘नीलशीर्ष्णी’
छणशिरस्का । ‘धातुः’ ‘कत्कटः’ विलवासी कर्कटः ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छणयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सौरी बलाकश्यो मयूरः श्येनस्ते गन्धर्वाणां वसूनां
कपिञ्जलो रुद्राणां तित्तिरी रोहित्कुण्डूणाची
गोलत्तिका ता अप्सुरसामरण्याय सृमरः ॥ १ ॥ १६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
षोडशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ पठं सङ्गमाह—

“सौरी बलाका चश्यो मयूरः श्येनः ते गन्धर्वाणां वसूनां
कपिञ्जलो रुद्राणां तित्तिरिः रोहित् कुण्डूणाची गोलत्तिका ताः

‘अप्सरसाम्’ अरण्याय स्मरः” इति । ‘सौरी’ ‘बलाका’ प्रसिद्धा ।
 ‘अग्नादयस्त्रयो’ ‘गन्धर्वाणाम्’, ते तु प्रसिद्धाः । ‘वसुनां’ ‘कपिञ्जलः’
 अधोनिपाती । ‘रुद्राणां’ ‘तित्तिरिः’ परुषस्त्ररः । ‘रोहितादयस्त्रिभिः’
 ‘अप्सरसाम्’ । ‘रोहित्’ अग्न्यस्त्री । ‘कुण्डूणाची’ गृहगोधिका ।
 ‘गोलत्तिका’ खञ्जरीटका, पीतशुक्लेति केचित् । ‘अरण्याय’ अरण्य-
 नामकाय, ‘स्मरः’ चमरः ॥

इति सायभाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
 संहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥०॥

पृषतो वैश्वदेवः पित्वो न्यङ्कुः कश्यप्तेऽनुमत्या
 अन्यवापोऽर्धमासानां मासां कश्यपः कयिः कुटर्-
 दात्यौहस्ते सिनीवात्यै वृहस्पतये शिन्पुटः ॥ १ ॥ १७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 सप्तदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ सप्तमं सूत्रमाह,—

“पृषतो वैश्वदेवः पित्वो न्यङ्कुः कश्यप्तेऽनुमत्या अन्यवापः
 अर्धमामानां मासां कश्यपः कयिः कुटर्ः दात्यौहः ते सिनीवात्यै
 वृहस्पतये शिन्पुटः” इति । ‘पृषतः’ श्वेतविन्दुश्वलाङ्गो मृगः ।
 पित्वादयस्त्रयः ‘अनुमत्यै’ । ‘पित्वो’ व्याघ्रः । ‘न्यङ्कुः’ हरिणः, अथ
 इत्येके । ‘कश्यपः’ ‘अन्यवापः’ ‘कश्यपः’ ‘कयिः’ कुटर्ग्वो* मृगविशेषाः ।

* अथ ‘कुटर्’,—एते इत्येतादृशः कोऽपि पाठो भवितुं युक्तः ।

‘दात्यौह.’ कालकण्ठ इत्येके, पुष्करिणीवसतिरित्यन्ये । ‘बृहस्पतये’
‘श्रित्पुटः’ मार्जारसदृशो जातिविशेषः ॥

इति माधनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥०॥

शका, भौमी पांचः कशो मान्थीलवस्ते पितृणा-
मृतूनां जहका संवत्सराय लोपा कपोत उलूकः
शशस्ते नैर्ऋताः एकवाकुः सावित्रः ॥ १ ॥

बलाय । पुरुषमृगः । सौरी । पृपतः । शका ।
अष्टादश । अष्टादश ॥ १८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
अष्टादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथाष्टमं सप्तमाह,—

“शका भौमी पांचः कशो मान्थीलवः ते पितृणाम्, अमृतूनां
जहका, संवत्सराय लोपा कपोत. उलूकः शश. ते नैर्ऋताः एकवाकुः
सावित्रः” इति । ‘शका’ मल्लिका । ‘भौमी’ भूमिदेवता । पांचादय-
स्त्रय. ‘पितृणाम्’ । पांचकशौ पञ्चविशेषौ । ‘मान्थीलवः’ जल-
कुक्षुट. । ‘अमृतूनां’ ‘जहका’ बिलवामी क्रोष्टा । ‘संवत्सराय’ ‘लोपा’
ग्नान्नशकुनिः । कपोतादयस्त्रयो नैर्ऋताः, ते च प्रसिद्धाः ।
‘एकवाकु.’ कुसरणकुक्षुटः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके अष्टादशोऽनुवाकः ॥०॥

रु॒रु॒रौ॒द्रः छ॑क॒ला॒सः श॒कु॒निः पि॒ष्य॒का ते श॒र॒व्या॒यै
हरि॒णो मा॑रुतो ब्रह्म॒णो शार्ग॑स्तर॒क्षुः छ॒ण्यः श्वा च॑तु॒र॒क्षो
ग॒र्द॒भस्त॑ इ॒तर॒ज॒नाना॑म॒ग्नये॑ धू॒ङ्क्ष॑णां ॥ १ ॥

रु॒रुः । वि॒श्र॒तिः ॥ १८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
ऊनविंशोऽनुवाकः ॥ * ॥

नवमं संघमाह,—

“रु॒रुः रौ॒द्रः छ॑क॒ला॒सः श॒कु॒निः पि॒ष्य॒का ते श॒र॒व्या॒यै हरि॒णो
मा॑रुतो ब्रह्म॒णो शार्ग॑ः तर॒क्षु छ॒ण्यः श्वा च॑तु॒र॒क्षो ग॒र्द॒भ ते इ॒तर॒ज॒ना-
ना॑म॒ अ॒ग्नये॑ धू॒ङ्क्ष॑णा” इति । ‘रु॒रु.’ मृगविशेषः । छ॑क॒ला॒सादय॑स्त्रयः ।
‘श॒र॒व्या॒यै’ । शर॒व्या या॑णधारिणी देवता । ‘छ॑क॒ला॒सः’ कामरूपी ।
‘श॒कु॒निः’ काकः । ‘पि॒ष्य॒का’ पक्षिविशेषः । ‘हरि॒णः’ प्रसिद्धः ।
‘शार्ग॑’ आरण्यघटकः । तर॒क्षादय॑स्त्रयः ‘इ॒तर॒ज॒नाना॑म॒’ । ‘तर॒क्षु’
व्याघ्रविशेषो ग॒र्द॒भाकारः । छ॒ण्यव॑र्णः ‘च॑तु॒र॒क्षः’ ‘श्वा’ अ॒क्षोः
उपरि विन्दुद्वयवान् चतु॒र॒क्षः । ‘धू॒ङ्क्ष॑णा’ श्वेतकाकी ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अलज आन्तरिक्ष उद्रो महुः स्रवस्तेऽपामदित्यै
हंससाचिरिन्द्राण्यै कीर्शा गृध्रः शितिकक्षी वार्धा-
णसस्ते दिव्या द्यावापृथिव्या श्वावित् ॥ १ ॥ २० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

दशमं सङ्गमाह,—

“अलज आन्तरिक्ष उद्रो महुः स्रवः ते अपाम् अदित्यै हंससाचिः
इन्द्राण्यै कीर्शा गृध्रः शितिकक्षी वार्धाणसः ते दिव्याः द्यावापृथिव्या
श्वावित्” इति । ‘अलजो’ भासः । ‘आन्तरिक्षः’ प्रसिद्धः । उद्रादय-
स्त्रयः ‘अपाम्’ । ‘उद्रो’ जलविडालः । ‘महुः’ जलकाकः । ‘स्रवः’
तद्यैव अवान्तरजातिविशेषः । ‘हंससाचि’ सर्वश्रेतो हंसः । ‘कीर्शा’
कुलाक्षी शकुनिका । गृध्रादयस्त्रयो ‘दिव्याः’ । ‘गृध्रः’ प्रसिद्धः ।
‘शितिकक्षी’ पाण्डुरोदरो गृध्रः । ‘वार्धाणसः’ खड्गमृगः । ‘श्वावित्’
शलली सूचीरोमा ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥०॥

सुपूर्णः पार्जन्यो हंसो वृको वृषदंशस्त ऐन्द्रा अपा-
सुद्रोऽर्थम्णो लोपाशः सिद्धो नकुलो व्याघ्रस्ते महेन्द्राय
कामाय परस्वान् ॥ १ ॥

पेलः” इति । अथादयस्तयः ‘प्राजापत्या’ । ‘तूपरः’ शृङ्गहीनः ।
 ‘गोमृगो’ गोमृग्यामुत्पन्नः । भक्त्योर्लोमशवज्जलोमत्रासक्त्यौ* ।
 ‘पृषोदर’ श्वेतविन्दुमदुदरः । ‘वसवः’ श्वेतः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डयजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अ॒मयेऽनी॑कव॒त्ते रोहि॑ताञ्जिर॒न॒ङ्गान॒धोरा॑मौ सावि॒त्रौ
 पौ॒ष्णौ र॑ज॒तना॑भौ वैश्व॒देवौ पि॑श॒ङ्गौ तू॒परौ मा॑रुतः
 कु॒ल्माष॑ आ॒ग्नेयः कृ॒ष्णोऽजः॑ सा॒रस्व॑ती मे॒घी वा॑रुणः
 छ॒ण ए॒क॑शि॒तिपा॑त्ये॒त्वं ॥ १ ॥

अ॒मयेऽनी॑कव॒त्ते द्वाविं॑शतिः ॥ २४ ॥

यदे॒केन॑ । प्र॒जाप॑तिः । यजु॒पा । आ॒पः । वि॒श्वकु॑र्मौ ।
 अ॒म आ॒याहि॑ । सुव॒र्गाय॑, वज्रः । गा॒य॒त्रेण॑ । अ॒म उ॒द्धे ।
 समी॑ची । इन्द्रा॒य । म॒युः । अ॒पां । व॒साय॑ । पु॒रुष॑मृगः ।
 सौ॒री । पृ॒ष॒तः । श॒क्राः । रु॒हः । अ॒ल॒जः । सु॒पर्णः॑ । आ॒ग्नेयः॑ ।
 अ॒श्वः । अ॒मयेऽनी॑कव॒त्ते । चतु॑र्विं॒शतिः॑ ॥ २४ ॥

यदे॒केन॑ (१।१) । स पा॒पी॒यान् (२।४) । ए॒तद्वा अ॒ग्नेः

* एवमेव प्रायः सर्वत्र पाठः । ‘लोमशसक्त्यौ वज्जलोमत्रासक्त्यौ’
 इत्येवरूपः कश्चित् पाठो भवितुं युक्तः ।

शिरः (४।४)। धनुस्तद् (७।३)। देवास्तेन्द्रज्येष्ठाः
(८।५)। अ॒पां न॒प्ते (१३।१)। अ॒श्वस्तूप॒रः (२३।१)।
द्वि॒षष्टिः ॥ ६२* ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥†

इति संहितापञ्चमाष्टके पञ्चमः प्रश्नः समाप्तः ॥

॥ ० ॥ हरिः ओम् ॥ ० ॥

तृतीय महामाह,—

“अग्नये अनीकवते रोहिताञ्जि अमङ्गान् अधोरामौ भाविनौ
पौष्णौ रजतनाभी वैश्वदेवौ पिशङ्गौ त्वपरौ मादत कल्माष. आग्नेयः
कृष्णोऽज. सारस्वती मेधी वारुणः कृष्ण एकश्रितिपात् पेतः” इति ।
‘रोहिताञ्जि.’ लोहितलिङ्गं । ‘अधोरामौ’ व्याख्यातौ । ‘रजतनाभी’
‘पिशङ्गौ’ गोरोचनवर्णौ । ‘त्वपरौ’ गृह्णहीनौ । ‘कल्माष.’ उक्तः ।
‘एकश्रितिपात्’ श्वेतैकपादः । ‘पेतो’ गलितमुष्को मेघः ।

* प्रथमे द्वितीये च अनुवाके प्रत्येकं सप्तमेति १४, तृतीये ३, चतुर्थे ४,
पञ्चमे ४, षष्ठे ३, सप्तमे ५. अष्टमे ३, नवमे ५, दशमे ७, एवम् अथा
एकादशात्, यावत् चतुर्विंशम् एकैकमिति १४ इति मिलित्वा द्विषष्टि
(६२) सम्पद्यते ।

† अयमग्र A पुस्तके नास्ति । अयमपि अग्र “यदेकेन” इत्यस्मात्
पूर्वं भवितुं युक्तम् ।

‡ “इति तैत्तिरीयशाखाया पञ्चमाष्टके” इति A पुस्तके पाठः ।

§ लोहितपिङ्गल इति का० श्री० पु० पाठः ।

पेतः” इति । अश्वाद्यस्तयः ‘प्राजापत्याः’ । ‘तूपरः’ गृह्णीनः ।
 ‘गोमृगो’ गोमृग्यामुत्पन्नः । मक्थ्योर्लोमश्वज्जलोमत्रासक्यो* ।
 ‘पृपोदरः’ श्वेतविन्दुमदुदरः । ‘बल्लव’ श्वेतः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चयोविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अग्नेऽनीकवते रोहिताञ्जिरनुद्धानुधारांमौ सावित्री
 पौष्णौ रजतनाभी वैश्वदेवौ पिशङ्गौ तूपरौ मास्तः
 कुल्माष आग्नेयः कृष्णोऽश्विः ॥
 छण्ण एकशितिपः ॥ ता. ‘प्राच्या’^(१) इति बहुव्यात् ॥

१२ भदान्मन्त्रभेदाः ‘त्वा चतु’^(५।५।४) इत्यनुयज्यते ।

अक्षां कृषाणीष्टकाः स्युः ‘अग्न आ याहि’^(१) पञ्चकात् ॥

‘लोक एषा’^(१) इति मन्त्रस्य नाम्नारोऽनुचरो भवेत् ।

‘इन्द्रं विश्वा’ अग्रेन्द्री स्यात् ‘यस्ते’ पञ्चोपतिष्ठते ॥

येऽग्नयो^(७) वज्रभिर्मन्त्रैः प्रयास्यन्नुपतिष्ठते ।

सामनामानि^(८) गायत्रं बृहत्तद्वद्रथम्भरम् ॥

अतुस्या-यज्ञायज्ञीय वारवन्तीयकं तथा ।

श्वेतं प्राजापतेर्ह्येष पृष्ठं स्तोत्रार्थसामं हि ॥

पचाकारं चित वज्रिं तैरुक्तेरुपतिष्ठते ।

अग्नेष्टका उपादध्यात् ‘प्राच्या त्वा’ इत्यादि मन्त्रतः ॥

‘अग्ने’,^(८) होम पञ्चभिः स्याद्ब्राह्मैर्मन्त्रभेदनम् ।

शिरः (४।४)। धनुस्तद् (७।३)। देवास्तेन्द्रज्येष्ठाः
 (८।५)। अ॒पां न॒प॒चे (१३।१)। अ॒श्व॑स्तूप॒रः (२३।१)।
 द्वि॒प॒ष्टिः ॥ ६२* ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥†

इति संहितापञ्चमाष्टके पञ्चमः प्रश्नः समाप्तः ॥

॥ ० ॥ हरिः ओम् ॥ ० ॥

तृतीयं सङ्गमाह,—

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवाङ्मनूनाम् अधोरामौ सावित्री
 भृपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचितं कल्पाख्यं आग्नेयः
 प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

समाप्तश्च प्रपाठकः ॥

॥ ० ॥ ॐ नमः ॥ ० ॥

॥०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥०॥

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये ।

पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ओम् ॥

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो
यास्विन्द्रः । अग्निं या गर्भन्दधिरे विरूपास्ता न आपः
शः स्योना भवन्तु^१ । यासाः राजा वह्णो याति
मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् । मधुश्रुतः शुचयो
याः पावकास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु^२ ।
यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भूक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा
भवन्ति । याः पृथिवी पयसोन्दन्ति ॥ १ ॥

शुक्रास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु^३ । शिवेन
मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तनुवोप स्पृशत त्वच
मे सर्वाः अग्नीः रसुपदो हुवे वो मयि वर्चो बलमोजो
नि धत्त^४ । यदृदः सम्प्रयतीरहावनदता हृते । तस्मादा

आ न॒द्यो॑ नाम॑ स्थ॒ ता वो॑ नामा॑नि सिन्धवः^(५) । यत्
प्रेषि॑ता वरु॒णेन॑ ताः शी॒र्भः॑ सु॒मव॑लगत ॥ २ ॥

तदा॑प्रोदि॒न्द्रो वो॑ यती॑स्तस्मा॒दापो॑ अन॑ स्थन^(६) ।
अ॒प॒कामः॑ स्यन्द॑माना अवी॑वरत वो द्वि॒कम् । इन्द्रो॑
वः शक्ति॑भिर्दे॒वोस्तस्मा॑द्वा॒णाम॑ वो द्वि॒तम्^(७) । ए॒को
दे॒वो अ॒प्यति॑ष्ठत् स्यन्द॑माना यथाव॑शम् । उ॒दानि॑पु-
र्म॒हीरि॑ति॒ तस्मा॑दु॒दुक्मु॑च्यते^(८) । आपो॑ भ॒द्रा घृ॑तमि-
दाप॑ आसुर॒ग्रीषो॑मौ विभ्र॑त्याप॒ इ॒त्ताः । ती॒व्रो र॑सो
मधु॑पृ॒चाम् ॥ ३ ॥

अ॒र॒ज॒म आ॑ मा॒ ग्रा॒णेन॑ सह॒ वर्च॑सा गन्^(९) । आदि॑त्
प॒श्याम्यु॑त वा॒ शृ॒णोम्या॑ मा॒ घोषो॑ गच्छ॒ति वाङ् न॑
आ॒साम् । मन्ये॑ भेज॒ानो अ॒मृत॑स्य॒ तर्हि॑ हिर॑ण्यव॒र्णा
अ॒त॒पं य॒दा वः^(१०) । आपो॑ हि॒ ष्ठा म॑यो॒भुव॑स्ता न
ऊ॒र्जे द॑धातन । म॒हे र॑णाय॒ चक्ष॑से^(११) । यो वः॑ शि॒वत॑मो
र॒सस्त॑स्य॒ भाज॑यते॒ह नः॑ । उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः^(१२) । तस्मा॑
अ॒र॒ज॒माम॑ वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्वथ॑ । आपो॑ ज॒नय॑था
च नः^(१३) । दि॒वि अ॒यस्वा॒न्तरि॑क्षे यत॑स्व पृथि॒व्या स॒म्व
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॑सि ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ त्वा^(१४) ॥ ४ ॥

उ॒न्दन्ति॑ । सु॒मव॑लगत । मधु॑पृ॒चा । मा॒तरः । द्वावि॑-
शति॑श्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

हरिः ओम् ।

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

उक्ता वायव्यपश्चाद्याः पञ्चमे हि प्रपाठके ।

कुम्भेष्टकामन्त्रणादीन् षष्ठे मन्त्रास्तुदोरयेत् ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण,—“हिरण्यवर्णाः इति उपहिता अभिमन्त्रयन्ते”
इति ।

तत्र कुम्भेष्टकाभिमन्त्रणार्थानां त्रयोदशानाम् षष्ठ्यां मध्ये प्रथमा-
माह,—“हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः यासु जातः कश्यपो
यासु इन्द्रः । अग्निं याः गर्भं दधिरे विरूपाः ताः नः आपः शु-
च्योनाः भवन्तु^(१)” इति । आपः तावन्निर्मलत्वेन भास्वन्तात्
हिरण्यमदृशवर्णोपेताः । तथा ‘शुचयः’ स्वयं शुद्धाः । ‘पावकाः’
स्नानादिना शरीरादिशुद्धिहेतवश्च । ‘यासु’ अप्सु कश्यपाख्यः
प्रजापतिरुत्पन्नः । ‘यासु’ अप्सु ‘इन्द्रः’ अपि उत्पन्नः । ‘अग्निं’ च
‘याः’ आपो गर्भत्वेन ‘दधिरे’ । तदेतत्तयं शाखान्तरगतेभ्योऽर्थवादेभ्यो
द्रष्टव्यम् । अत्रापि ‘अग्ने गर्भो अपामग्नि’ (४। १। १। १) इति चतुर्थकाण्डे

मन्त्रान्तरमाद्यातम् । ईदृशो वा 'आप', 'ताः' 'स्योनाः' सुखकारिण्यः,
अतोऽस्मान् 'श' 'भवन्तु' सुखं प्रापयन्तु ।

अथ द्वितीयामाह,—“यासां राजा वरुणो याति मध्ये
मत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् । मधुसुत शुचयो याः पावकास्ता न,
आपः शः स्योना भवन्तु^(१)” इति । वरुणाख्यो 'राजा' अपाम
अधिपतिः 'यासाम्' अपां 'मध्ये' 'याति' गूढं मच्चरति । किं
कुर्वन् ? 'जमानां' 'मत्यानृते' 'अवपश्यन्' स्नानपानादौ यत् यथा-
शास्त्रमाचरति तत्कुर्वन् अवपश्यन् । 'ता' च 'आप' मधुररसं द्योतन्ति
सारयन्ति इति 'मधुसुत' । 'शुचय' इत्यादि पूर्ववत् ।

अथ तृतीयामाह,—“यासा देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या
अन्तरिक्षे वज्रधा भवन्ति । या, पृथिवी पयसा उन्दन्ति शृङ्गाः ता
न, आपः शः स्योना भवन्तु^(१)” इति । 'दिवि' शुलोके 'देवाः'
'यासाम्' अपां सम्बन्धि सार 'भक्ष' 'कृण्वन्ति' स्वभोग्यं कुर्वन्ति ।
पीयूषं हि देवैः सेव्यते, तच्च अपां सारभूतम् । 'या' च आप
'अन्तरिक्षे' दृष्टिधारारूपेण वज्रप्रकारा 'भवन्ति' । 'या' च आप
'पृथिवी' सर्वां 'पयसा' स्वकीयेन द्रवेण 'उन्दन्ति' क्षोदयन्ति ।
'शृङ्गाः' निर्मलाः । 'ता न, आपः' इत्यादि पूर्ववत् ।

अथ चतुर्थीमाह,—“शिवेन मा चक्षुषा पश्यत आपः शिवया
तनुवा उप स्पृशत त्वचं मे । सर्वांश्च अग्नींश्च अशुषदो जवे व, मयि
वर्चो बलम् ओजो नि धत्त^(२)” इति । हे 'आप', यूय 'शिवेन'
'चक्षुषा' शान्तया दृष्ट्या 'मा' 'पश्यत' माम् अवलोकयत । तथा
'शिवया तनुवा' शान्तेन त्वदीयेन शरीरेण 'मे' 'त्वच' 'उप स्पृशत' ।

अदमपि 'अप्सुषद्' जलेषु स्थितान् 'सर्वान्' अपि अग्नीन् 'ऊवे' जुहोमि,
होमेन् तर्पयामि । 'वः' यज्ञदीयं यत् 'वर्च' कान्तिः, यच्च 'बलं',
यदपि 'ओजः' बलहेतुरष्टमो धातुः, तत्सर्वं 'मयि' 'नि धत्त' स्थापयत ।

अथ पञ्चमीमाह,—“यत् अदः सम्प्रयती, अहौ अनदता
हते । तस्मात् आ नद्यो नाम स्य ता वो नामाभि सिन्धवः^(१)”
इति । 'यत्' यस्मात्कारणात् 'अदः' द्युलोकस्थानात् 'सम्प्रयती,'
सम्यक् प्रकर्षेण गच्छन्त्यो हे आपः, यूय, अहिशब्दो मेघनामधेयं,
यस्मिन् 'हते' युष्माभिस्तृप्तिहेतुं सति 'अनदत' नादं हतवत्यः ।
प्रवाहगतपाषाणेष्विव मेघेषु जलाघातेन शब्दो जायते । यस्मान्नादं
हतवत्यः, 'तस्मात्' 'आ' समन्तात् सर्वेष्वपि स्थानेषु 'नद्यो नाम स्य'
नदीति नामधेयं प्राप्ताः । हे 'सिन्धवः' स्रन्दनशीलाः आपः, 'वः'
युष्माकं 'ताः' तानि 'नामानि' तादृशानि निर्वचनसाध्यानि
नामानि विद्यन्ते ।

अथ षष्ठीमाह,—“यत् प्रेषिताः वरुणेन ताः श्रीभू समवल्गात ।
तद् आप्रोत् इन्द्रो व. यतीः तस्मात् आपो अतु स्यन्^(१)” इति । हे
आपः, 'यत्' यस्मात्कारणात् 'वरुणेन' 'प्रेषिताः' 'ताः' यूयं 'श्रीभू
समवल्गात' शुभ यथा भवति तथा सम्यक् वल्गानां वत् नृत्तं हर्षेण
हतवत्यः । 'तत्' तदानीं 'यती,' प्रसरन्ती. 'वः' युष्मान् 'इन्द्रः' उक्तुकः
सन् द्रष्टुम् 'आप्रोत्' । 'तस्मात्' कारणात् आप्यन्ते इति व्युत्पत्त्या
'आपः' इति नामधेयं प्राप्य 'अतु स्यन्' सर्वेषामनुकूला स्यताः* ।

* एवमेव सर्वत्र पाठः । 'स्यात्' अथवा 'विद्यत' इति पाठो भवितुं
युक्तः ।

अथ सप्तमीमाह,—“अपकामं स्यन्दमानाः अवीवरत वो हिकम् । इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीः तस्माद्वार्षाम वो हितम्^(७)”—इति । ‘देवीः’ हे आपो देव्यः, ‘अपकामं स्यन्दमानाः’ प्रयोजनविशेषमनपेक्ष्य स्वभावत एव प्रवहन्तीः ‘वः’ युष्मान् ‘इन्द्रः’ परितोषात् ‘अवीवरत’ वृत्तवान् । स्यन्दन्नेऽपि युष्माकं न माधनान्तरापेक्षा किन्तु ‘वः शक्तिभिः’ युग्मदीयशक्तिवशादेव स्यन्दनम् । ‘हिकम्’ इत्यव्ययं प्रसिद्धिवाचकम्, उदकस्य स्वगत्यैव स्यन्दन सर्वलोकप्रसिद्धमित्यर्थः । यस्मादिन्द्रेण वृताः ‘तस्मात्’ युष्माकं ‘वार’ इत्येतत् ‘नाम’ ‘हितं’ सम्पन्नम् ।

अथाष्टमीमाह,—“एको देवो अथतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् । उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते^(८)”—इति । ‘यथावश’ स्वेच्छयैव ‘स्यन्दमानाः’ अपः ‘एको देवः’ इन्द्रः ‘अपि’-‘अतिष्ठत्’ अथतिष्ठत् स्वाधीनाः कृतवान् । इन्द्रेणाधिष्ठितास्ता आपः ‘मही’ महत्यः प्रभृताः सत्यः ‘उदानिषुः’ उत्कर्षेण चेष्टितवत्यः । ‘तस्मात्’ ‘उदकम्’ इति नाम ‘उच्यते’ ।

अथ नवमीमाह,—“आपो भद्राः एतम् इत् आपः आसुः अग्नीषोमौ विभ्रति आपः इत् ताः । तीव्रो रसो मधुष्टचाम् अरङ्गम आ मा प्राणेन सह वर्चसा गन्^(९)” इति । एताः ‘आपः’ ‘भद्राः’ कल्याणरूपाः । ‘आपः’ ‘इत्’ आप एव ‘एतम्’ ‘आसुः’ गोगरीर-द्वारा एतरूपेण परिणताः । ‘ताः’ ‘आपः इत्’ तादृग्यः आपः एव ‘अग्नीषोमौ’ देवौ ‘विभ्रति’ धारयन्ति । “अग्निं या गर्भम्” इत्यग्निधारणं पूर्वमेवोक्तम् (५।६।१।२) । सोमधारणमपि अमृत-कारणद्वारा द्रष्टव्यम् । ‘मधुष्टचां’ माधुर्ययुक्तानाम् अपां ‘रसः’

सारांशः 'तीव्रः' अत्यन्तस्वादुः । 'अरुद्रम,' अलं मंपूर्णं यथा भवति
तथा गच्छति प्राप्नोति सर्वजनपुष्टिकारीत्यर्थः । तादृशो रसः 'प्राणेन'
आमवायुना 'वर्चसा' बलेन 'सह' 'मा' मां 'प्रति' 'आ'-'गन्'
आगच्छतु । यावत् अपां रसः अन्नादिरूपेण शरीरे तिष्ठति । तावत्
प्राणो न अतिगच्छति । बलश्च न विनश्यति ।

अथ दशमीमाह,—“आत् इत् पश्यामि उत वा दृष्टोमि आ
मा घोषो गच्छति वाक् नः आसाम् । मन्ये भेजानो अमृतस्य
तर्हि हिरण्यवर्णाः अद्वयं यदा वः^(१०)” इति । 'आत् इत्' अनन्तरमेव
'पश्यामि'; अपां रसे मच्छरीरमागते सति तदानीमेव चक्षुषा द्रष्टुं
शक्नोऽस्मि । 'उत वा दृष्टोमि' अपि च श्रोतुमपि शक्नोऽस्मि ।
'आसाम्' अपां 'घोषः' नादः 'आ'-'गच्छति' मच्छरीरे वर्तते ।
स एव घोषः 'नः' अस्माकं 'वाक्' । हे 'हिरण्यवर्णाः' तेजस्विन्यः
आप, यदा 'वः' युष्माकं सेवया 'अद्वयम्' अर्हं लभ्योऽभवम् । 'तर्हि'
तस्मिन् काले 'अमृतस्य' 'भेजानः' 'मन्ये' पीयूषं सेवितवानस्मीति
तर्कये ।

अथैकादशीमाह,—“आपो हि धा मयोभुवः ता नः ऊर्जे दधातम ।
महे रणाय चक्षसे^(११)” इति । 'हि'-शब्दः एवकारार्थः प्रसिद्ध्यर्थो
वा । 'आपः' यूयमेव 'मयोभुवः' 'स्य' सुखयिष्यो भवत, धानपानादि-
हेतुत्वेन सुखोत्पादकत्वं प्रसिद्धम् । 'ताः' तादृश्यो यूयं 'नः' अस्मान्
'ऊर्जे' रमाय भवदीयरमानुभवार्थं 'दधातन' ग्यापयत । किं न
'महे' महते 'रणाय' रमणीयाय 'चक्षसे' दर्शनाय 'दधातन' अस्मान्
परतत्त्वसाक्षात्कारयोग्यान् कुरुत इत्यर्थः ।

अथ द्वादशीमाह,—“यो वः शिवतमो रसः तस्य भाजयत इह नः
उग्रतीः इव मातरः^(१७)” इति । ‘वः’ युष्माकं ‘शिवतमः’ शान्ततमः
सुखैकहेतुः ‘यः’ ‘रसः’ अस्ति, ‘इह’ अस्मिन् कर्मणि ‘नः’ अस्मान्
‘तस्य भाजयत’ तं रसं प्रापयत । तच्च दृष्टान्तः,—‘उग्रतीः इव
मातरः’ कामधमानाः प्रीतियुक्ताः मातरो यथा स्त्रीयस्तन्यरसं
शिशुं प्रापयति तद्वत् ।

अथ त्रयोदशीमाह,—“तस्मै अरङ्गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ । आपो जनयथा च नः^(१८)” इति । ‘यस्य’ रसस्य ‘क्षयाय’
क्षयेण निवासेन ‘जिन्वथ’ यूयं प्रीता भवथ, ‘तस्मै’ रसाय ‘वः’
युष्मान् ‘अरं’ ‘गमाम’ अलं भक्षणं प्राप्नुम । किञ्च हे ‘आपः’, यूयं
‘नः’ अस्मान् ‘जनयथ’ प्रजोत्पादकान् कुरुत ।

कल्प,—‘दिवि अयस्व’ इति वार्हेत्ययं नैवारं पयसि चहं
मध्ये कुम्भेष्टकानामुपदधाति’—इति । पाठस्तु,—“दिवि अयस्व
अन्तरिक्षे यतस्व पृथिव्या सम् भव ब्रह्मवर्चमममि ब्रह्मवर्चनाय त्वा^(१९)”
इति । हे नैवार-चरो, ‘दिवि अयस्व’ शुलोके आश्रितो भव ।
‘अन्तरिक्षे’ अपि ‘यतस्व’ प्रयत्नवान् भव । ‘पृथिव्या सम् भव’ मंयुक्तो
भव । ‘ब्रह्मवर्चमम् अमि’ तत्साधनत्वात् तद्रूपममि* । अतो
‘ब्रह्मवर्चनाय’ त्वाम् अथ उपदधामि ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
मंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

* एवमेव सर्वत्र पाठ । ‘तद्रूपोऽमि’ इति पाठो भवितुं युक्तः ।

अ॒यां ग्र॒हान् गृह्णा॒त्येत॒द्वाव॒ राज॒सूयं॒ यद्वे॒ते ग्र॒हाः
 सु॒वोऽग्निर्वैरु॒णसु॒वो राज॒सूयं॒मग्नि॒सुव॒श्चित्वा॒स्ताभ्यामे॒व
 सू॒यतेऽथो॒ उ॒भावे॒व लो॒काव॒भि ज॑यन्ति॒ यश्च॑ राज॒सूये-
 ने॒जान॒स्य यश्चा॒ग्नि॒चित्वाः^(१) आपो॑ भवन्त्यापो वा अग्ने-
 र्भा॒तृ॒व्या यदु॒पोऽग्नेरु॒धस्ता॑दु॒प॒दधा॑ति॒ भा॒तृ॒व्याभि॒भूत्यै॑
 भव॑त्यात्मना परास्य॒ भा॒तृ॒व्यो भव॑त्यमृतम् ॥ १ ॥

वा आप॒स्त॒मोऽद॒ङ्गिर॒व॒तान्त॒म॒भि पि॑ञ्चन्ति^(१) ना॒र्ति-
 मा॒र्च्येति॑ सर्व॒मायु॑रेति॒ यस्यै॒ता उ॑प॒धी॒यन्ते॒ य उ॑ चै॒ना
 एवं वेद^(१) अन्नं॒ वा आपः॑ प॒शव॒ आ॒पोऽन्नं॑ प॒शवो॒-
 ऽन्ना॒दः प॑शुमान् भवति॒ यस्यै॒ता उ॑प॒धी॒यन्ते॒ य उ॑
 चै॒ना एवं वेद^(१) द्वाद॑श भवन्ति॒ द्वाद॑श॒ मा॒साः सं॒वत्स॒रः
 सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मै॑ ॥ २ ॥

अन्न॑म॒व रु॒न्धे^(१) पा॒चा॒णि भव॑न्ति॒ पा॒चे वा अन्न॑म॒द्यते॑
 स॒थो॒न्ये॒वान्न॑म॒व रु॒न्ध आ द्वा॑द॒शात् पु॒रु॒पा॒दन्न॑म॒न्यथो॑
 पा॒त्रा॒न्न च्छि॑द्यते॒ यस्यै॒ता उ॑प॒धी॒यन्ते॒ य उ॑ चै॒ना एवं
 वेद^(१) कु॒म्भाथ॑ कु॒म्भीथ॑ मि॒थु॒ना॒नि भव॑न्ति॒ मि॒थु॒नस्य॑
 प्र॒जा॒त्यै प्र॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॒थुनैर्जा॑यते॒ यस्यै॒ता उ॑प॒-
 धी॒यन्ते॒ य उ॑ ॥ ३ ॥

चैना एवं वेद^(१) शुक्वा अग्निः सौध्वर्युं यजमानं
 प्रजाः शुचापीयति यदप उपदधाति शुचमेवास्य शम-
 यति नार्त्तिमाच्छेत्यध्वर्युर्न यजमानः शाम्यन्ति प्रजा
 यचैता उपधीयन्ते^(२) ऽपां वा एतानि हृदयानि यदेता
 आपो यदेता अप उपदधाति दिव्याभिरेवैनाः सः
 सृजति वर्षिकः पर्जन्यः ॥ ४ ॥

भवति^(३) यो वा एतासामायतनं कृत्तिं वेदायतन-
 वान् भवति कल्पतेऽस्मा अनुसीतमुप दधात्येतद्वा
 आसामायतनमेवा कृत्तिः^(४) य एवं वेदायतनवान्
 भवति कल्पतेऽस्मै^(५) इन्द्रमन्या उपदधाति चतस्रो
 मध्ये धृत्या^(६) अन्नं वा इष्टका एतत् खलु वै साक्षा-
 दन्नं यदेय चरुयदेतं चरुमुपदधाति साक्षात् ॥ ५ ॥

एवास्मा अन्नमव रुन्धे^(७) मध्यत उप दधाति
 मध्यत एवास्मा अन्नं दधाति तस्मान्मध्यतोऽन्नमद्यते^(८)
 वार्हस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणै-
 वास्मा अन्नमव रुन्धे ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय
 त्वेत्याह तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति यस्यैष उपधीयते
 य उ चैनमेवं वेद^(९) ॥ ६ ॥

अमृतम् । अस्मै । जायते यस्यैता उपधीयन्ते य उ ।
 पर्जन्यः । उपदधाति साक्षात् । सप्तचत्वारिंशच्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

कुम्भेष्टकमन्त्रणार्था मन्त्राः प्रथम ईरिताः ।

अथ द्वितीये तदिष्टकोपधानं विधत्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘कुम्भं कुम्भी चाग्निः पूरयित्वा शर्म ॥ स्य
वर्म च स्य देव’ स्य व. सवितुः प्रसवे मधुमतीः सादयामीति
पुरस्तादनुमीतमुपधाय ज्योतिषे वामिति हिरण्यशक्तौ प्रत्यस्येत्येव-
मुत्तरा उत्तरैर्मन्त्रे. प्रतिदिशमनुमीतं चतस्रो मध्ये इति ।

तदिदमुपधानं विधत्ते,—“अपां यद्वाग् गृह्णाति एतद्वाग्
राजसूयं यदेते यद्वाः सवः अग्निः वरुणसवो राजसूयम् अग्निसवः
चित्यः ताभ्यामेव सूयते अथो उभौ एव लोकौ अभि जयति यस्य
राजसूयेन ईजानस्य यस्य अग्निचितः^(१)”—इति । गृह्णाते आपः एषु
इति यद्वा जलाधागः कुम्भाः कुम्भरश्च । ते च अग्निः पूरितत्वात्
‘अपां’ यद्वाः । तान् कुम्भकुम्भीरूपान् ‘गृह्णाति’ । यद्वेनोपधानमुप-
लक्ष्यते, ‘यस्यैता उपधीयन्ते’ इत्युपमहारात् । राजसूये ग्रहसङ्गात्वात्
तस्मान्ममापादयितुम् इह ग्रहि-धातुना व्यवहारः । ये ‘एते’
‘कुम्भकुम्भीरूपाः’ अपां ‘यद्वाः’, ‘एतत्’ एव राजसूयस्वरूपं, फलेन
तत्सदृशत्वात् । योऽयं चायमानः ‘अग्निः’, सोऽयं ‘सवः’,—सूयते
अभिपिच्यते यजमानः अत्र इत्यभिपेक्षयुक्तो यज्ञ. सवः, तत्सदृशोऽयम्
अग्निः । यदेतत् राजसूयाख्यं कर्म, सोऽयं ‘वरुणसवः’ । वरुणो हि
कदाचित् राजसूयं कृत्वा तत्राभिपिच्यत् । यस्तु ‘चित्यः’, सोऽयम्

‘अग्निसवः’ । अस्मिन्नपि अग्नौ अभिषेको विद्यते । अतः कुम्भीष्टको-
पधाने सति ‘ताभ्यां’ वरुणसवाग्निसवाभ्याम् उभाभ्यां ‘स्रयते’ अयं
यजमानः अनुष्ठितवान् भवति । अपि च ‘राजसूयेन’ द्रष्टवतो ‘यः’
लोकः, ‘अग्निचितः’ ‘च’ ‘यः’ लोकः, तौ ‘उभौ’ ‘लोकौ’ एतदिष्ट-
कोपधानेन ‘अग्नि’-‘जयति’ ‘एव’ ।

कुम्भेषु कुम्भीषु ■ जले स्थापनं विधत्ते,—“आपो भवन्ति
आपो वै अग्नेर्भाद्रव्याः यद् अयः अग्नेः अधस्तात् उपदधाति
भाद्रव्याभिभूत्यै भवति आत्मना परा अस्त्र भाद्रव्यो भवति अमृतं
वै आयः तस्मात् अग्निः अवतान्तम् अग्निं पिबन्ति^(१)” इति । जलेन
अग्निधानेः अपाम् अग्निशत्रुत्वम् । अतस्तीयमानस्य ‘अग्नेः’ ‘अधस्तात्’
भूमौ कुम्भकुम्भीगतानाम् अपाम् उपधाने सति भाद्रव्याभिभूति-
र्भवति । उपधाता स्वयम् ऐश्वर्यवान् ‘भवति’ । ‘भाद्रव्यः’ ‘परा’-
‘भवति’ । किञ्च एताः ‘आयः’ ‘अमृतम्’ एव, अत्र तस्योदकजन्यत्वात् ।
यस्मात् अमृतं, ‘तस्मात्’ ‘अवतान्तम्’ अत्यन्तानिमापन्नं मूर्च्छितं
मूर्च्छानिवारणाय गीतलाभिः ‘अग्निः’ ‘अग्नि’-‘पिबति’ ।

एतदुपधानं तद्देदमच प्रशंसति,—“न आर्तिम् आर्च्छति सर्वम्
आयुः एति यस्य एताः उपधीयन्ते यः उ च एताः एवं वेद^(१)” इति ।

प्रकारान्तरेण अपः प्रशंसति,—“अन्नं वै आपः पशवः आपः अन्नं
पशवः अन्नादः पशून्मान् भवति यस्यैता उपधीयन्ते यः उ च एताः
एवं वेद^(२)” इति । अन्नस्य उदकजन्यत्वात्, पशूनां च उदकपोष्यत्वात्

• एवमेव सर्वत्र पाठः । ‘जलस्थापनं’ ‘जलोपधानं’ इति वा पाठो
भवितु युक्तः ।

अद्-रूपत्वञ्च । घीराद्यवहेतुत्वात् पशूनामपि अन्नत्वम् । अतः अपाम्
उपधाता वेदिता च अन्नवान् 'पशुमान्' च 'भवति' ।

जलपात्राणां संख्यां विधत्ते,—“द्वादश भवन्ति द्वादश भासाः
संवत्सरः संवत्सरेणैव अस्मै अन्नम् अन्नं हन्ते^(५)” इति ।

उपधेयानाम् अपाम् आधारान् विधत्ते,—“पात्राणि भवन्ति
पात्रे वै अन्नम् अद्यते सद्योनिः एव अन्नम् अन्नं हन्ते आ द्वादशात्
पुरुषात् अन्नम् अन्नं अथो पात्रात् न च्छिद्यते यस्मैता उपधीयन्ते
य उ च एनाः एव वेद^(६)” इति । ‘पात्राणि’ कुम्भकुम्भीरूपाणि ।
‘पात्रे’ कांक्षादिमये, जनैः ‘अन्नं’ भक्ष्यते, पच्यते च । अतः
पात्रस्य अन्नयोनित्वात्, तत्सहितमेव ‘अन्नं’ प्राप्नोति । किञ्च
उपधाता वेदिता च पात्रसंख्यायां स्वात्मपुत्रपौत्रादेर्द्वादशपुरुष-
पर्यन्तात् अन्नसमृद्धो भवति । अपि च ‘पात्रात्’ गृहोपकरणसङ्घातात्
कदाचिदपि ‘न’ विच्छिद्यते ।

पात्राणां परिमाणविशेषं विधत्ते,—“कुम्भाय कुम्भीय मिथुनानि
भवन्ति मिथुनस्य प्रजात्यै प्र प्रजया पशुभिः मिथुनैर्जायते
यस्मैता उपधीयन्ते य उ च एना एव वेद^(७)” इति । ‘कुम्भा,’
पुरुषसदृशाः प्रौढा घटाः । ‘कुम्भा,’ योषित्समाना अन्त्याः । अतो
मिथुनसम्पत्त्या प्रजोत्पादनाय ‘भवन्ति’ । उपधातवेदितारौ मिथुन-
रूपाः प्रजाः उत्पादयतः ।

प्रकारान्तरेण तदुपधानं प्रशंसति,—“शुक् वै अग्निः सः अध्वर्युं
यजमानं प्रजाः शुक्वा अर्पयति यत् अपः उपदधाति शुक्मेव अस्या
शमयति न आर्तिम् आर्क्षति अध्वर्युर्न यजमानं शान्तिं प्रजाः यच्च

एताः उपधीयन्ते^(८) इति । अयम् अग्निः शक् वै सन्ताप-
हेतुरेव । अतः सः अग्निः अध्वर्युप्रभृतीन् सन्तापेन योजयति ।
अपामुपधानेन अग्नेः सन्तापहेतुत्वं शमयति । यस्मिन् कर्मणि
‘एताः’ इष्टकाः ‘उपधीयन्ते’, ‘न’ तत्र ‘अध्वर्युः’ ‘स्रियते’ नापि
‘यजमानः’ । ‘प्रजाः’ च सर्वेषाधोपशमयुक्ताः भवन्ति ।

पुनः प्रकारान्तरेण प्रशंसति,—“अपां वै एतानि हृदयानि यदेता
आपः यदेता अपः उपदधाति दिव्याभिः एव एताः सः सृजति वर्षुकः
पर्जन्यो भवति^(९)” इति । ‘एताः’ पाचगताः याः ‘आपः’, ‘एतानि’
देवतानां हृदयस्थानानि । अत एव आपाम् उपधानेष्टका रूपोपेताः
‘अपः’, ‘दिव्याभिः’ अग्निः संयोजयति । ततः ‘पर्जन्यः’ वर्षणशीलो
‘भवति’ ।

अथ उपधानस्यामं विधत्ते,—“यो वै एतासाम् आयतनं ऋषिं
वेद आयतनवान् भवति कल्पते अस्मै अनुसीतम् उपदधाति एतत्
आसाम् आयतनम् एषा ऋषिः^(१०)” इति । आयतनं म्यानम् । ऋषिः
सामर्थ्यम् । तदुभयं यो ‘वेद’, स प्रौढमहाद्यायतनवान् ‘भवति’ ।
एतदर्थे च सर्वभोग्यजातं समृद्धं भवति । अतः अभिष्टः ‘अनुसीतम्’
उपदधात्, एकैकस्यां दिशि याः लाङ्घ्यपट्टतयः ताः अनुसृत्य
उपदधात् । एतस्मीतासमीपमेव एतासां कुम्भेष्टकानां म्यानम्,
तत्रावस्थितिरेव एतासां सामर्थ्यमुक्तम् ।

वेदनफलमुपमंहरति,—“यः एवं वेद आयतनवान् भवति कल्पते
अस्मै^(११)” इति ।

उपधानं प्रकारविशेषं विधत्ते,—“इन्द्रतन्याः उपदधाति सतस्रो

मध्ये धृत्यै^(११)” इति । पूर्वदिग्वर्तिनीषु तिष्ठषु भीतास कुम्भं कुम्भीं चेति द्बन्धम् । एवं दिगन्तरेष्वपि । तदिदमुच्यते,—‘द्बन्धम् अस्याः’ इति । द्वादशानां मध्ये दिक्चतुष्टये अष्टौ गताः, अवशिष्टाः ‘चतस्रः’ ‘मध्ये’ स्यापयेत् । तच्च ‘धृत्यै’ दार्ढ्याय भवति ।

अथ “दिवि-अयस्र” (५।६।१।४) इति मन्त्रं सार्धं चरूपधानं विधत्ते,—“अन्नं वै इष्टका एतत् खलु वै साक्षात् अन्नं यत् एषः चरुः यत् एतं चरुम् उपदधाति साक्षादेव अस्मै अन्नम् अत्र रुन्धे^(१२)” इति । ‘इष्टका’ अन्नहेतुत्वात् ‘अन्नम्’ । ‘चरुः’ ‘साक्षात्’ एव ‘अन्नम्’ । अतः चरूपधानेन यजधानं विनैव मुख्यम् ‘अन्नं’ प्राप्नोति ।

उपधानस्यानं विधत्ते,—“मध्यतः उप दधाति मध्यतः एवं अग्नौ अन्नं दधाति तस्मात् मध्यतः अन्नम् अद्यते^(१३)” इति । इष्टकानां मध्ये चरुस्यापन यत् यजमानस्य मध्ये उदरे ‘अन्नं’ स्यापितं भवति । मध्यमे वयमि भूयिष्ठम् ‘अन्नम्’ ‘अद्यते’ ।

चरोर्देवतां विधत्ते,—“बार्हस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां बृह-स्पतिः ब्रह्मणा एव अग्नौ अन्नम् अत्र रुन्धे^(१४)” इति । ‘ब्रह्मणा एव’ ब्राह्मणशक्त्या एव, याजनादिना न तु सेवादिना इत्यर्थः ।

मन्त्रे ब्रह्मवर्चमशब्दद्वयस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“ब्रह्मवर्चमसि ब्रह्मवर्चसाय जा इति आस तेजस्वी ब्रह्मवर्चसो भवति यन्मैष उप-धीयते यः उ ऋ णम् एवं वेद^(१५)” इति । तेजः कान्तिः । ब्रह्मवर्चसम् अध्ययनादिसम्पत्तिः ।

अथ सोमांसा ।

द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादे (७ अ०) चिन्तितम् ।

चरुर्भवति नैवारः उपधत्ते चरुन्त्विति ।

यागः स्यादुपधानं वा ? यागः शेषोक्तदेवतः ॥

यागस्यानिश्चये शेषो नापेक्ष्योऽतो यजि. कुतः ।

किं तूपधानमाचलं थावदुक्तं चरोः स्थितम् ॥

अग्नौ श्रूयते,—“नैवारश्चरुर्भवति” “चरुमुपदधाति” इति च । तत्र
नीवारश्चरुद्रव्यको यागो विधीयते । न चात्र देवताया अभावः ।
“इहस्पतेर्वा एतदन्नं यन्नावाराः” इति वाक्यशेषेण देवतासिद्धेः ।
उपधानं तु यागोपयुक्तस्य प्रतिपत्तिः स्विष्टकृतिवदिति प्राप्ते श्रूमः,—
यागविधौ निश्चिते सति पञ्चादेवतायामपेक्षितायां वाक्यशेषमन्त्रात्
देवताकृप्तिः ; इह तु देवताकल्पनेन यागविधित्वनिश्चयः इत्यन्यो-
न्याश्रयः । तस्मादिहोपधानमात्रं विधीयते ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठ्यपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

भूतेष्टका उप दधात्यन्नाञ्च वै मृत्युर्जायते यच्च यच्चैव
मृत्युर्जायते तत् एवैनमव यजते तस्मादग्निचित्
सर्वमायुरेति सर्वं ह्यस्य मृत्यवो वेष्टास्तस्मादग्निचि-
न्नाभिचरित्वै प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणते^(१) सूयते वा
एष योऽग्निश्चिनुते देवसुवामेतानि हवीरपि भव-
न्त्येतावन्तो वै देवानां सुवास्त एव ॥ १ ॥

अस्मि सवान् प्र यच्छन्ति त एनं५ सुवन्ते^(१) सुवोऽग्नि-
र्वरुणसुवो राजसूयं ब्रह्मसुवश्चित्वा^(२) देवस्य त्वा सवितुः
प्रसुव इत्याह सवितुः प्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिर्भि-
पिष्वत्य^(३) - नस्यान्नस्याभि पिष्वत्यन्नस्यान्नस्यावर्ष्यै^(४)
पुरस्तात् प्रत्यश्चमभि पिष्वति पुरस्ताद्दि प्रतीचीन्मन्त्र-
मद्यते शीर्षतोऽभि पिष्वति शीर्षतो ह्यन्नमद्यतु^(५) - आ-
मुखादन्ववसावयति ॥ २ ॥

मुखत एवाम्ना अन्नाद्यं दधात्यु^(६) - मेत्वा साम्राज्ये-
नाभि पिष्वामीत्याहैष वा अग्नेः सुवस्तेनैवैनमभि
पिष्वति दृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि पिष्वामीत्याह
ब्रह्म वै देवानां दृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनमभि पिष्वतीन्द्रस्य
त्वा साम्राज्येनाभि पिष्वामीत्याहेन्द्रियमेवास्मिन्नुप-
रिष्टादधात्ये^(७) - तत् ॥ ३ ॥

वै राजसूयस्य रूपं य एवं विद्वानग्निं चिनुत उभा-
वेव लोकावभि जयति यथै राजसूयेनेजानस्य यश्चाग्नि-
चित्^(८) - इन्द्रस्य सुपुत्राणस्य दृशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपत-
त्तद्देवाः सौवामण्या समभगन्सूयते वा एष योऽग्निं
चिनुतेऽग्निं चित्वा सौवामण्या यजेतेन्द्रियमेव वीर्यं५
सम्भृत्यात्मन्यप्ते^(९) ॥ ४ ॥

‘त एव । अन्ववसावयति । एतत् । अष्टाचत्वारिंशच्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

कुम्भेष्टकाद्यस्येति द्वितीये दयमीरितम् ।

अथ द्वितीये भूतेष्टकादिकमुच्यते* । यदुक्तं सूत्रकारेण,—
‘प्रसवाय त्वा उपयामाय त्वा काटाय त्वा अर्णवाय त्वा धर्णसाय त्वा
द्रविणाय त्वा सिन्धवे त्वा समुद्राय त्वा सरस्वते त्वा विश्वव्यचमे त्वा
सुभृताय त्वा अन्नरिचाय त्वेति द्वादश भूतेष्टकाः’ इति । एते
मन्त्राः शाखान्तरगताः ।

तत्साध्यमुपधानं विधत्ते,—“भूतेष्टका उप दधाति अचाच वै मृत्यु-
जांयते यच्चयचैव मृत्युजांयते तत एव एनम् अत्र यजते तस्मात् अग्नि-
चित् सर्वम् आयुः इति सर्वे हि अस्म मृत्यवः अवेष्टाः तस्माद् अग्नि-
चित् न अभिचरितवै प्रत्यक् एनम् अभिचारः स्मृणुते(१)” इति ।
देश-काल-निमित्तविशेषान् अपेक्ष्य ‘अचाच’ इति वीक्षा । सर्व-
व्याप्रचोराकुलाः देशाः मृत्युहेतवः । मन्थामथरावादिः यव-
राक्षसादिप्रदुक्तमृत्युकालः । दुराहारभोजनादीनि मृत्युनिमित्तानि ।
भूतेष्टकोपधानेन ‘तत एव’ देशप्रयुक्तात् कालप्रयुक्तात् निमित्त-

प्रयुक्ताद्य सर्वस्मादपि मृत्योः 'एन' यजमानम् अपनयति । 'तस्मात्' अयम् 'अग्निचित्' स्वस्य प्राप्तम् 'आयु' 'सर्वम्' एव प्राप्नोति । यस्माद् 'अस्य' 'सर्वे' अपि अपमृत्यवो विनाशिताः, किञ्च अयम् अग्निचित् अभिषागविषयोऽपि न भवति, एव मति यो मूर्खः अभिचरति, 'एनं' मूर्खं सः 'अभिचारः' प्रायश्चुखो भूत्वा दिनस्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—'अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमष्टौ देवसुवां हवीण्यमुनिर्जपति समानं स्त्रिएलदिष्टम्' इति ।

तदिदं विधत्ते,—“सुयते वै एष अग्निं चितुते देवसुवाम् एतानि हवीरपि भवन्ति एतावन्तो वै देवानां सवा ते एव असौ सवाम् प्र प्रच्छन्ति ते एनं सुवक्ते(१)” इति । 'यः' यजमानः 'अग्निं' 'चितुते,' सः 'एष,' देवैः 'सुयते' प्रेर्यते । अतः प्रेरणाय हवीषि निर्वपेत् । “अग्नये गृहपतये पुरोडाशम्”—इत्यादिराजसूयावातानि 'देवसुवां' 'हवीषि,' तत्र श्रुताः ये अन्यादयो देवाः 'एतावन्त' एव 'देवानां' मध्ये प्रेरका । 'ते' 'एव' देवाः 'असौ' यजमानाय स्वकीयाः सर्वाः अनुज्ञाः प्रयच्छन्ति । तेन च अनुज्ञापदानेन 'एनं' यजमानं प्रेरयन्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘दक्षिणं प्रत्यपि पक्षमौदुम्बरीमामन्दीं प्रतिष्ठाप्य तस्यां कृष्णाग्निं प्राचीनधीवसुत्तरलोमासीर्यं तद्विस्त्रापीनं यजमानम् अग्निम् अन्वारय्यं घण्टातैर्भविष्यति’ इति ।

तदिदं विधातुं प्रसूतेति,—“सवः अग्निं वरुणसवः राजसूयं मद्वा-
सव चित्य(२)” इति । अभिषेकयुक्तो यागः सव इति हि उक्तम् । स च द्विविधः, वरुणसवः मद्वासवश्च । राजकर्त्तृणात् राजसूयं वरुण-

सर्व', वरुणो हि राजाभिमानो देव । चित्यग्निस्तु ब्राह्मणैरप्यनुष्ठेय-
त्वात् ब्रह्मसर्व', अग्नि ब्राह्मणाभिमानो देव । अतः सर्वत्वात् अयम्
अभिषेकयोग्यः इत्यर्थः ।

मन्त्रपूर्वकमभिषेकं विधत्ते,—“देवस्य त्वा सवितुः प्रसन्न इति
आह सविष्टप्रसन्न एव एन ब्रह्मणा देवताभिः अभि विधत्ति^(१)” इति ।
'ब्रह्मणा' मन्त्रेण, प्रतिपाद्याभिरिति शेषः ।

सर्वोपधीरसम् अभिषेकद्रव्यत्वेन विधत्ते,—“अन्नस्यान्नस्य अभि
विधत्ति अन्नस्यान्नस्य अवस्थै^(२)” इति ।

प्रकारविशेषं विधत्ते,—“पुरस्तात् प्रत्यक्षम् अभि विधत्ति पुरस्तात्
हि प्रतोचीनम् अन्नम् अद्यते शीर्षतः अभि विधत्ति शीर्षतः हि अन्नम्
अद्यते^(३)” इति ।

पूर्वस्थां दिशि पश्चिमाभिमुखः अवस्थाय 'प्रत्यक्ष' स्वाभिमुख
यजमानम् अभिषिञ्चेत् । लोके 'हि' 'पुरस्तात्' पात्रे अवस्थितम्
'अन्नं' स्वाभिमुखत्वेन 'अद्यते'^{*} ।

शिरे आरभ्य अभिषिञ्चेत् । 'अन्नम्' अपि शिरोदेशावस्थिते मुखे
भुज्यते[†] ।

गुणान्तरं विधत्ते,—“आ मुखात् अन्ववस्तावयति मुखतः एव

* एवमेव का० श्री० पु० पाठः । आदर्शपुस्तके इ० य० पङ्क्तिस्थ—‘प्रति
पाद्याभिः’ इत्यनन्तरमेव ‘पूर्वस्थां दिशि’ इत्यादिरयं सन्दर्भो दृश्यते,
प्रकारविशेषप्रदर्शनात् पूर्वं तद्वाक्यान्तरं युक्तमिति नायं साधुपाठः ।

† का० श्री० पुस्तके अयं सन्दर्भो नास्ति ।

अग्ने अन्नाद्य दधाति^(७)” इति । अत्र आरभ्य आनुलोम्येन मुख-
पर्यन्तमेव स्थावयेत्, न अध ।

मन्त्रेषु अग्निदृष्टसतीन्द्रशब्दतात्पर्यं व्याचष्टे,—“अग्ने त्वा
सासाज्येन अभि पिबामि इति आह एषः वै अग्नेः सवः तेन एव
एनम् अभि पिबति दृष्टस्य ते त्वा सासाज्येन अभि पिबामि इति
आह ब्रह्म वै देवानां दृष्टसतिः ब्रह्मणा एव एनम् अभि पिबति
इन्द्रस्य त्वा सासाज्येन अभि पिबामि इति आह इन्द्रियम् एव
अस्मिन् उपरिष्ठात् दधाति^(८)” इति । ‘एषः’ ओषधिरसः, ‘अग्ने’
‘सवः’ अग्निना प्रेरितः । अतः अग्निशब्दम् उच्चारयन् अग्निसम्बन्धेन
तेन-‘तेन’ ‘एव’ रसेन ‘अभिपिबति’ । ‘एष वै दृष्टस्यतेः सवः’, एष
वै इन्द्रस्य सवः,—इत्यपि अनुसन्धेयम् । एते अभिषेकमन्त्राः ग्राह्यान्तरे
‘आन्नाता’ । इह ब्राह्मणेन व्याख्याता ।

राजसूयसाम्येन अभिषेकं प्रशंसति,—“एतत् वै राजसूयस्य रूप
यः एव विद्वान् अग्निं चिनुते उभौ एव लोकौ अभि जयति यद्य
राजसूयेन ईजानस्य यद्य अग्निचितः^(९)” इति । ‘एतत्’ अभिषेचनम्
एव अग्नेः चित्यस्य ‘राजसूयस्य’ स्वरूपम् । एवंविदः चिन्वानस्य
उभयफलं भवति ।

अतः धयनाङ्गत्वेन सौचामणीं विधत्ते,—“इन्द्रस्य सुयुवाणस्य
दशधा इन्द्रियं वीर्यं परा अपतत् तत् देवाः सोचामणा समम्
अभरन् मुयते वै एष यः अग्निं चिनुते अग्निं चित्वा सोचामणा
यच्चेत इन्द्रियम् एव वीर्यं समस्त्य आत्मान् धत्ते^(१०)” इति । सोमम्
अभियुतवत्, ‘इन्द्रस्य’ ‘इन्द्रियं’ सोमोपद्रवभावेन ‘दशधा’ भूत्वा

पतितम् अभूत् । ‘तत्’ एतत् इन्द्रियं ‘देवाः’ ‘सौचामण्या’ “स्वादीं
त्वा” इत्यादिग्रन्थप्रतिपाद्येन यागेन सम्यक् सम्पादितवन्तः । एवं सति
अत्रापि ‘यः’ ‘अग्निं’ ‘चिनुते’, ‘एषः’ अपि सोमाभिषवे प्रेर्यते ।
तस्मात् अयम् अपि इन्द्रियसामर्थ्यसम्पादनाय सौचामण्याख्यं यागम्
अनुतिष्ठेत् । सौचामण्याः चयनाङ्गत्वं न बोध्यते, किन्तु कालविधि-
रयम्* ; तस्मादिदं वाक्यं प्रकरणात् उत्कर्षव्यम्† ॥

अथ मीमांसा ।

चतुर्थाध्यायस्य तृतीयपादे (१८ अ०) चिन्तितम्,—

अग्निं चित्वा यजेत् सौचामण्याद्वेष्टितेदुशी ।

‘अग्निकाले स्वकाले वा स्याद् आद्यो ऽन्याङ्गवत् मतः ॥

निर्वृत्ते चयनादौ तु कर्मान्तरविधानतः ।

स्वकाले चोदकप्राप्ते तदनुष्ठानमास्थितम् ॥

“अग्निं चित्वा सौचामण्या यजेत्”, “वाजपेयेनेष्टा दृष्ट्यतिसधेन
यजेत्” इत्यत्र सौचामण्याद्वेष्टितेदुशीत्वं पूर्वमुक्तम् । तच्चाङ्गम्
अग्निकाले अग्निना सह प्रयोक्तव्यम्, इतरेषाम् अङ्गानां तथा
प्रयुज्यमानत्वादिति चेत् । मैवं, त्वा-प्रत्ययेन पूर्वकालवाचिना साङ्गे
चयनादौ निर्वृत्ते सति, पश्चात् कर्मान्तरत्वेन सौचामण्यादेर्विहित-
त्वात्, यदि अग्निना सह एकप्रयोगः स्यात्, तदा प्रत्ययप्रापितः
पूर्वात्तरकालविभागो बाध्येत । न हि अग्निना सह प्रयोक्तव्यानाम्

* “काले विधिरयम्” इति का० श्री० पु० पाठः ।

† आदर्शपुस्तके ‘उत्कृष्टम्’ इति पाठः । उत्कृष्टं,—इति का० श्री०
पु० पाठः ।

‡ “पूर्वात्तरकाल” इति आदर्शपुस्तके पाठः ।

उखासभरणादीनां चयने निर्दन्ते पद्यादिधानं श्रुतम् । ततः पृथक्-
प्रयोगे श्रवणश्रमाविनि सति स्वस्वचोदकप्रापिते काले तदनुष्ठानं युक्तम् ।
सौचामण्याः दृष्टिप्रकृतिकत्वात् पूर्वकालचोदकप्राप्तः । चयनेन मह-
प्रयोगे तु पूर्वणि उखासभरणादिविधानात् अन्यस्मिन् दिने मोचा-
मणी प्रसज्येत । तथा वृष्टस्यतिसवस्य ओतिष्टोमविकृतत्वात् क्म-
नाकालचोदकप्राप्तः । वाजपेयेन मह प्रयोगैक्ये शरदि वाजपेयस्य
विहितत्वात् वृष्टस्यतिसवस्योऽपि शरदि प्रसज्येत । तस्मात् अतिदिष्टे पूर्वणि,
वसन्ते तदनुष्ठानम् । नतु सर्वत्र अङ्गापूर्वैः प्रधानापूर्वं जनयितव्यम् ।
इह तु पूर्वकालीनेन साङ्गप्रधानादुष्ठानेन फलापूर्वस्य निष्पन्नत्वात्
तदुत्तरकालीनम् अङ्गं निरर्थकमिति चेत् । न, तस्यैव अपूर्वस्य अनेन
अङ्गेन माघस्यदशायाः कल्पनीयत्वात् । तस्मात् न अङ्गिनः काले
अनुष्ठानम् । किन्तु स्वकाले इति श्रितम् ।

पूर्वानुवाकौक्कुम्भीष्टकाचरूपधानस्य प्राणभृद्वा अपानभृद्वाय
ऊर्द्धभावितात् इदं प्राज्ञानम् अभिमन्त्रणमन्त्रसंहितां “पशुर्या एव
यदग्निः” (५।६।१०) इत्यनुवाकान्ते द्रष्टव्यम् । भूतेष्टकोपधानं ॥
बालसिन्धोपधानादूर्द्धं भवति । अभिपेकस्तु “अग्निर्वै देवाना-
मभिपिकः” (५।४।८) इत्यस्मात् पूर्वं द्रष्टव्यम् । सौचामणीप्राज्ञाने ॥
एतन्नात् प्राज्ञानात् ऊर्द्धं द्रष्टव्यम् ॥

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे दृष्टव्यम्-
रुहिताभाये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके एतौयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सजूरब्दोऽयावभिः सजूरूपा अरुणीभिः सजुः सूर्य्य
 एतंशेन सजोपावश्विना दःसोभिः सजूरग्निवैश्वानर
 इडाभिर्घृतेन स्वाहा^(१) संवत्सरो वा अब्दो मासा
 अयावा उपा, अरुणी सूर्य्य एतंश इमे अश्विना
 संवत्सरोऽग्निवैश्वानरः पशव इडा पशवो घृतः संवत्सरं
 पशवोऽनु प्र जायन्ते संवत्सरेणैवास्मै पशून् प्र जन-
 यति^(२) दर्भस्तुम्बे जुहोति यत् ॥ १ ॥

वा अस्या अमृतं यद्दीर्यं तद्दर्भास्तस्मिन् जुहोति
 प्रैव जायतेऽन्नादो भवति यस्यैवं जुह्वत्येता वै देवता
 अग्नेः पुरस्ताद्भागास्ता एव प्रोणत्यथो चक्षुरेवाग्नेः
 पुरस्तात् प्रति दधात्य^(३) नन्धो भवति य एवं वेदा-^(४)
 पो वा इदमग्रे सलिलमासीत् स प्रजापतिः पुष्करपर्णे
 वातो भूतोऽलेलायत्सः ॥ २ ॥

प्रतिष्ठान्नाविन्दतु स एतदुपां कुलायमपश्यत्
 तस्मिन्नुग्निमचिनुत् तदियमभवत्ततो वै स प्रत्यति-
 ष्ठदु^(५) यां पुरस्तादुपादधात् तच्छिरोऽभवत्सा प्राची
 दिग्वा दक्षिणत उपादधात् स दक्षिणः पश्चोऽभवत्सा
 दक्षिणा दिग्वा पथादुपादधात् तत्पुच्छमभवत्सा
 प्रतीची दिग्यामुत्तरत उपादधात् ॥ ३ ॥

स उत्तरः पश्चोऽभवत्सोदीची दिग्यामुपरिष्ठादुपा-

दधात्तत्पृष्ठमभवत्सोर्द्धा दिग्^(१) इयं वा अग्निः पञ्च-
 एकस्तस्माद् यदस्यां खनन्त्यभीष्टकान्तृन्दन्त्यभि शर्कराः
 सर्वा वा इयं वयोभ्यो नक्तं दृशे दीप्यते तस्मादिमां
 वयाःसि नक्तं नाध्यासते^(२) य एवं विद्वानग्निं चिनुते
 मत्येव ॥ ४ ॥

तिष्ठत्याभि दिशो जयति^(३) आग्नेयो वै ब्राह्मणस्तस्माद्
 ब्राह्मणाय सर्वासु दिक्षुर्धुक् स्वामेव तद्दिशुमन्वेति^(४)
 अपां वा अग्निः कुलायं तस्मादापोऽग्निः हारुकाः
 स्वामेव तद्योनिं न विंशन्ति^(५) ॥ ५ ॥

यत् । अलेलायत्सः । उत्तरत् उपादधात् । एव ।
 द्वाविंशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
 चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ० ॥

भूतेष्टकाभिषेकादि तृतीये समुदीरितम् ।

अथ चतुर्थे होमो विधीयते । यदुक्तं सुबकारेण,—‘मञ्जूब्धो
 ज्यावभिगिति दर्भस्तप्ते पञ्चाङ्गतीर्जुहोति’ इति । तमिमं विधातुं
 मन्त्रान् उत्पादयति,—‘मञ्जूः अद्दः अयावभि, मञ्जू उपाः अरुणीभिः
 मञ्जू सयं पतमेन मथेपौ अदिना दहसोभिः मञ्जू अग्निः वैमानर

इडाभिः घृतेन स्वाहा^(१)” इति -। ‘अब्दः’ संवत्सरः । अयावाः मासाः । स च संवत्सरः तैर्मासैः सह समानप्रीतिः । अत्र सर्वेषु मन्त्रेषु ‘घृतेन स्वाहा’ इत्यनुपज्यते । तस्मै माससहिताय संवत्सराय ‘घृतेन’ द्रव्येण ‘स्वाहा’ जुहोमि । ‘उपा.’ या इयम् उप कासदेवता, सा इयम् ‘अरुणीभिः’ रक्तवर्णाभिः ‘सजू.’ समानप्रीतिः । ताम् उद्दिश्य ‘घृतेन स्वाहा’ जुहोमि । ‘सूर्य.’ देवः ‘एतन्नेन’ स्वकीयान्नेन ‘सजू.’ समानप्रीतिः । तम् उद्दिश्य ‘घृतेन स्वाहा’ जुहोमि । ‘अग्निना’ यौ एतौ अग्निनौ, तौ ‘दक्षभोभिः’ दंशनैः व्याधिनिराकरणव्यापारेः ‘सजोयौ’ परस्परसमानप्रीती । तौ उद्दिश्य घृतेन जुहोमि । ‘वैश्वानरः’ सर्वमनुव्यप्रियः यः ‘अग्निः,’ स. ‘इडाभिः’ पशुभिः ‘सजू.’ समानप्रीतिः । तमुद्दिश्य घृतेन जुहोमि ।

• मन्त्रान् व्याचष्टे,—“संवत्सरो वै अब्दे मासाः अयावाः उपाः अरुणी सूर्यः एतन्नेन अग्निना संवत्सरः अग्निः वैश्वानरः पशवः इडा पशवः एतद् संवत्सरं पशवः अतु प्र जायन्ते संवत्सरेण एव अस्मै पशून् प्र जनयति^(१)” इति । मन्त्रगतस्य अब्दशब्दस्य ‘संवत्सरः’ एव अर्थः । अयावशब्देन ‘मासाः’ अभिधीयन्ते । उपःशब्दादयश्चत्वारः प्रसिद्धाः । ‘इमे’ द्यावापृथिव्यौ अग्निशब्देन विवक्षिते । ‘अग्निः वैश्वानरः’ इत्यनेन ‘संवत्सरः’ विवक्षितः । इडा-शब्देन ‘पशवः’ विवक्षिताः । घृत-शब्देनापि तत्कारणत्वात् ‘पशवः’ एव विवक्षिताः । तात्पर्यार्थस्तु,—गर्भभूताः* ‘पशवः’ ‘संवत्सरम्’ अनुसृत्य ‘प्र’-‘जायन्ते’ ।

* व्यादर्शप्रज्ञके तु “तात्पर्यार्थस्तु गर्भभूताः” इत्येवं पाठः ।

अत एतन्मन्त्रपाठेन 'अस्मै' यजमानाय सवत्सरकालेन 'पशून्' उत्पादयति ।

अथ होम विधत्ते,—“दर्भस्तन्मे जुहोति यत् वै अस्मा अमृतं यत् वीर्यं तत् दर्भा तस्मिन् जुहोति न एव जायते अन्नाद् भवति यस्य एव जुहोति एता वै देवता अग्ने पुरस्तात् भागा ता एव प्रीणाति अथो चक्षु एव अग्ने पुरस्तात् प्रति दधाति^(१)” इति । ‘अस्मा’ इच्छित्वा सम्बन्धि ‘यत्’ ‘अमृत’ स्वादुद्रव्य, ‘यत्’ च तत्सम्बन्धि ‘वीर्यं’ वामर्घ्यं, ‘तत्’ उभयमेव एते ‘दर्भा’ । अत ‘तस्मिन्’ अमृते वीर्यं दर्भरूपे ज्ञतवान् भवति । तेन होमेन प्रजा उत्पादयति ‘एव’ । ‘यस्य’ यजमानस्य कर्मणि ‘एष’ ‘जुहोति’, न यजमानो न केवलं प्रजोत्पादकं किन्तु ‘अन्नाद्’ च ‘भवति’ । ‘एता’ एव मन्त्रोक्ता सवत्सरमासादय सर्वा ‘देवता’ ‘अग्ने’ अपि पूर्वभागिन । अत ‘ता’ प्रीणयति ‘एव’ । किञ्च पूर्वकालानेन होमेन ‘अग्ने’ ‘चक्षु’ ‘एव’ सम्पादयति । तदेव दर्भस्तन्महोमो देवता कालत्रयं प्रशस्त ।

अथ वेदनं प्रकथयति,—“अनन्त्रो भवति न एव वेद^(२)” इति ।

अथ चित्तियोग्या भूमिं वज्रधा स्तुवते, तच्च तावत् आदौ भूमि-
निष्पत्तिप्रकारं दर्शयति,—“आपो वै इदम् अग्ने मलिलम् आसीत् न प्रजापतिं पुष्करपर्णे घातं भूतं अलेलायत् न प्रतिष्ठां न अविन्दत न एतत् अपां कुलायम् अपश्यत् तस्मिन् अग्निम् अचिह्नत तत् इयम् अभवत् ततो वै स प्रति अतिष्ठत्^(३)” इति । यत् ‘इदं’ जगत् इदानीं दृश्यते, तच्च सर्वम् उत्पत्तेः पूर्वं ‘आप’ एव ‘आसीत्’, न तु देव-

• यवमेव सर्वं च पाठः । ‘तदेव’ इत्येवमुक्तं कथं च पाठो भवितुं युक्तः ।

मनुष्यादिकम् । तस्मिन् अग्नौ* पृथिव्यादिभूतान्तरमेलनं वारयितुं
 मलिलमिति विज्ञेयते । शूद्रजलमेव आसीत् इत्यर्थः । इदानीं
 'प्रजापतिः' स्वशरीरमवस्थापयितुं भूर्तस्य कस्यचित् आधारस्य
 अभावात् स्वयं वायुरूपः अभूत् । तदुदकमध्यवर्तिनि कस्मिंयित्
 पद्मपत्रे समाश्रितः । तस्य चलत्वात्, स्वयं च वायुरूपत्वात्, 'अले-
 लायत्' इतस्ततो डोलायमानः अभूत् । तादृशः कुचापि स्तिरां स्थितिं
 न अलभत । 'सः' पुनः आधारं पर्याप्तोचयन् 'अपां' मध्ये कुलाय-
 शैवालम् 'अपश्यत्' । 'तस्मिन्' शैवाले 'अग्निम्' दृष्ट्वाभिः चितवान् ।
 सोऽयम् दृष्ट्वाचितः अग्निः 'इयं' दृश्यमाना भूमिः 'अभवत्' । 'ततः'
 ऊर्द्धं 'सः' प्रजापतिः तस्यां भूमौ प्रतिष्ठितः अभूत् ।

वयनेन भूम्युत्पत्तिप्रकारं प्रपञ्चयति,—“यां पुरस्तात् उपादधात्
 तत् शिरः अभवत् सा प्राची दिक् यां दक्षिणतः उपादधात् स
 दक्षिणः पक्षः अभवत् सा दक्षिणा दिक् यां पश्चात् उपादधात् तत्
 पुच्छम् अभवत् सा प्रतीची दिक् याम् उत्तरतः उपादधात् स उत्तरः
 पक्षः अभवत् सा उदीची दिक् याम् उपरिष्ठात् उपादधात् तत्
 पृष्ठम् अभवत् सा ऊर्द्धा दिक्^(१)” इति । स प्रजापतिः 'यां'
 प्रौढाम् दृष्ट्वा स्वस्य पुरतः१ 'उपादधात्,' 'तत्' दृष्ट्वा रूपं धीय-
 मानस्य अग्नेः शिरम्यानम् 'अभवत्' । लोके तु भूम्येकदेशरूपा 'पूर्वां
 दिक्' सम्पन्ना । एव दक्षिणाद्युर्ध्वान्तेषु योजयितव्यम् ।

* एवमेव सर्वत्र पाठः । 'तासु अग्नौ' इत्येवं पाठो भवितुं युक्तः ।

† 'प्रकारान्तर' इति का० की० पु० पाठः ।

‡ 'पुरस्तात्' इति का० की० पु० पाठः ।

भूमेऽस्त्याग्निरूपत्वं शास्त्रीयलौकिकदृष्टिभ्यां दृढीकरोति,—
 “इयं वै अग्निं पश्चेष्टकं तस्मात् यत् अस्यां खनन्ति अभि इष्टको
 ह्वन्दन्ति अभि शर्कराः सर्वा वै इयं वयोभ्यः नक्त दृष्टे दीयते तस्मात्
 इमां वयाऽसि नक्तं न अधि आसते^(१)” इति । या इयं भूमिः
 अस्ति, सा ‘इयं’ पश्चमि इष्टकाभिस्तितः ‘अग्निः’ । तस्मात् अग्नित्वात्
 यदि अनभिज्ञाः प्राणिनः ‘अस्यां’ भूमौ कश्चित् ‘खनन्ति’, तदानीं
 ते मूर्खाः प्रजापतिना उपहिताम् ‘इष्टकाम्’ अभितो हिंसन्ति
 पूर्णकुर्वन्ति । तथा या इयं शर्करा तेन उपहिता, ताम् अपि ‘अभि’
 ‘ह्वन्दन्ति’ सर्वतश्चूर्णयन्ति ; तथाविधः प्रत्यवायः तेषां भवति
 इत्यर्थः,—सा इयं शास्त्रीयदृष्टिः । अथ लौकिकदृष्टिः उपपद्यते,—
 ‘वयोभ्यः’ ‘दृष्टे’ पश्चिणा इष्टौ भूमिः ‘सर्वा’ अपि राक्षौ अग्नि-
 यत् दीप्ता भवति । यस्मात् एवं, ‘तस्मात्’ राक्षौ पश्चिण भूमि
 ‘न’ आश्रयन्ति, किन्तु घृत्तापाणि आश्रयन्ति । तस्मात् शास्त्रीय-
 लौकिकदृष्टिभ्याम् इयं भूमिः अग्निरेव ।

एतत् वेदम् प्रवक्षति,—“य एव विद्वान् अग्निं चितुते प्रति
 एव तिष्ठति अभि दिशः जयति^(२)” इति ।

अथ ब्राह्मणद्वारा सर्वदिगुपेतायाः भूमेः अग्नित्वं द्रढयति,—
 “आग्नेयो वै ब्राह्मणः तस्मात् ब्राह्मणाय सर्वासु दिक्षु अर्धुकः स्वाम् एव
 तत् दिशम् अनु एति^(३)” इति । अग्निब्राह्मणयोः प्रजापतिमुखजत्व-
 सम्बन्धेन ‘ब्राह्मणः’ ‘आग्नेयः’ । यस्मात् अयम् अग्निसम्बन्ध ‘तस्मात्’
 अग्निरूपभूतवयववर्षासु ‘सर्वासु’ अपि ‘दिक्षु’ ब्राह्मणस्य समृद्धिशील
 जीवनं भवति । स्वदेशे ह्येव परदेशेषु अपि देवदत्तः शास्ताभिज्ञः

पूज्यते । अयं हि स्वकीयां 'दिशम्' 'अनु' गच्छति । तस्मात् युक्तम् एतत् ।

इदानीं लौकिकजलद्वारा पुनरपि अग्निं द्रढयति, — “अपां वै अग्निः कुलायं तस्मात् आप. अग्निश्च दारुकाः स्वाम् एव तत् योनिं प्र विशन्ति^(१)” इति । योऽयं भूमिरूपः ‘अग्निः’, सोऽयं नदी-कूपादिगतानाम् ‘अपां’ ‘कुलाय’ स्थानम् । भूमौ अवस्थितत्वात् योनिश्च अपां, भूमिरूपः अग्निरेव । यस्मात् अग्निकार्याः आपः, ‘तस्मात्’ मध्यतो यद्वादिदाहिनः अग्नेः अपहरणाय मनुष्यैः, सेविताः* ‘आपः’ अग्निम् अपहरन्[†] स्वयमपि श्रुयन्ति । यस्मात् एव अग्निरूपां स्वयोनिं ‘प्र’-‘विशन्ति’, तस्मात् अवगम्यते जलकारणाग्निरूपा इयं भूमिः इति । अचोक्तस्य होमस्य वेदिविमानात् पूर्वभावित्वात् “पुरुषमावेण” (५।२।५।१) इत्यनुवाकात् पूर्वमिदं ब्राह्मणद्रष्टव्यम् ॥

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययज्ञः-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

संवत्सरमुख्यं भूत्वा द्वितीयं संवत्सर आग्नेयमष्टा-
कपालं निर्वपेद्वैन्द्रमेकादशकपालं वैश्वदेवं द्वादश-
कपालं बार्हस्पत्यं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं^(१) तृतीयं
संवत्सरैऽभिजिता यजेत्^(२) यदष्टाकपालो भवेत्पृष्ठाक्षरा

* ‘सेविता’ इति का० श्री० पु० पाठः ।

† एवमेव सर्वत्र पाठः । ‘अपहरन्त्यः’ इत्येवं पाठो भवितुं युक्तः ।

गायत्र्यामेयं गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेव तेन
दाधार गायत्री छन्दो^(१) यदेकादशकपालो भवत्येका-
दशाक्षरा त्रिष्टुगैन्द्रं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनः सवनः
माध्यन्दिनमेव सवनं तेन दाधार त्रिष्टुभं ॥ १ ॥

छन्दो यद्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा जगती
वैश्वदेवं जागतं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेव तेन
दाधार जगती छन्दो यद्द्वार्हस्पत्यश्चसर्भवति ब्रह्म वै
देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मैव तेन दाधार यद्वैष्णवस्त्रिकपालो
भवति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेव तेन दाधार यत्तृतीयं
संवत्सरेऽभिजिता यजतेऽभिजित्यै^(२) यत् संवत्सरमुख्यं
विभर्तीममेव ॥ २ ॥

तेन लोकः स्पृणोति यद्वितीयं संवत्सरेऽग्निं चिनुते
ऽन्तरिक्षमेव तेन स्पृणोति यत्तृतीयं संवत्सरे यजते
ऽमुमेव तेन लोकं स्पृणोति^(३) एतं वै परं आदणारः
कक्षीवाः आशिजो वीतहव्यः आयसस्त्रसदस्यः पौरु-
कुत्स्यः प्रजाकामा अचिन्वतु ततो वै ते सहस्रं सहस्रं
पुचानविन्दन्^(४) प्रयते प्रजया पशुभिस्तां मात्रामामोति
यान्तेऽगच्छन् य एवं विद्वानेतमग्निं चिनुते^(५) ॥ ३ ॥

दाधार त्रिष्टुभम् । इममेव । एवं । चत्वारि च ॥ ५ ॥

इति नैजित्तीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

चेचं मातुं* पुरा होमश्चतुर्थे समुदीरितः ।

अथ पञ्चमे कानिचित् हवींषि विधीयन्ते ।

पूर्वस्निग्धं प्रपाठके संवत्सर-व्यह-पडह-द्वादशाहामिधारणपञ्चा-
द्यत्वारोऽभिहिताः । तत्र तापयिताम् अयनाख्यस्य संवत्सरमवस्थां
अङ्गभूते चयने संवत्सरम् उख्यधारणं नियतम् । अत एव सूचकार
आह,—‘तापयितेऽग्नौ संवत्सरं दीवाः संवत्सरमुपसदः पुरस्तादुपस-
दामाग्नेयमष्टाकपालमिति पञ्च’ इति ।

तदिदं सूचोक्तं हविःपञ्चकं विधत्ते,—“संवत्सरम् उख्यं भूत्वा
द्वितीये संवत्सरे आग्नेयम् अष्टाकपालं निर्वपेत् ऐन्द्रम् एकादशकपालं
वैश्वदेवं द्वादशकपालं षाहस्यत्वं चरुं वैष्णवं त्रिकपालम्^(१)” इति ।

यदपि उक्तं सूचकारेण,—‘द्वितीये संवत्सरेऽभिजिता विद्यजिता
वा यजेत सर्ववेदसं ददाति’ इति ।

तत्र आद्यं पञ्चं विधत्ते,—“द्वितीये संवत्सरे अभिजिता यजेत^(१)”
इति । ‘अभिजित्’ इति सोमयागविशेषः ।

तत्र पञ्चसु हविःषु प्रथमहविः प्रशंसति,—“यत् अष्टाकपालः
भवति अष्टाक्षरा गायत्री आग्नेयं गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनम् एव
तेन दाधार गायत्रीं ऊन्दः^(१)” इति । गायत्रीपादस्य अष्टाक्षरत्वं
प्रसिद्धम् । ‘प्रातःसवनं’ च गायत्रीच्छन्दसा निष्पाद्यत्वात् ‘गायत्रं’ ।
गायत्र्या सह अग्नेः उत्पद्यत्वात् तत् ‘आग्नेयम्’ अपि । अतः ‘तेन’
हविषा प्रातःसवनफलं ‘गायत्रीं’ ‘ऊन्दः’ देवतां च प्राप्नोति ।

* ‘चेचमातुः’ इति च पाठान्तरम् ।

† ‘संवत्सरचरुस्य’ इति का० की० पु० पाठः ।

इतराणि चत्वारि हवींषि, अभिजिदाख्यं सोमयागं च क्रमेण प्रशंसति,—“यत् एकादशकपालः भवति एकादशाक्षरा विष्टुक् ऐन्द्रं वैष्टुभं माध्यं दिनः सवनं माध्यं दिनम् एव सवनं तेन दाधार विष्टुभं छन्दः यत् द्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा जगती विश्वदेवं जागत द्वितीयसवनं द्वितीयसवनम् एव तेन दाधार जगती छन्दः यत् त्रयोदशकपालः भवति त्रिंशद्देवार्गां बृहस्पतिः प्रह्ण एव तेन दाधार यत् वैष्णवः चिकपालो भवति यज्ञो वै विष्णुः यज्ञम् एव तेन दाधार यत् द्वितीये सवसरे अभिजिता यजते अभिजित्यै^(१)” इति । अत्र सर्वेषु हविःप्रशंसा देवताप्रशंसा अभिजि-
द्यागप्रशंसा च विस्पष्टा ।

अथ उल्लाधारण, पञ्चहविर्युक्तचयनम्, अभिजिदाख्यम् एकाहस्य क्रमेण प्रशंसति,—“यत् सवस्रम् उल्लं विभर्ति रमम् एव तेन लोकः स्पृणोति यत् द्वितीये सवस्रे अग्निं चिनुते अन्न-
रिचम् एव तेन स्पृणोति यत् द्वितीये सवस्रे यजते अमुम् एव तेन लोकः स्पृणोति^(२)” इति । यद्यपि अयम् अभिजित् एकाहः, न तु सवस्रसाध्यम् अयनं, तथापि तापयिताम् अयने अङ्गभूतो यः अग्निः, तद्धर्मः सवस्रोऽख्यधारणं सवसरोपपदयः सः अभि-
जिदङ्गेऽपि अतिदिग्यते । तस्मात् अयम् अङ्गभूतः अग्निर्धर्माति-
देशात् ‘तापयितः’ इत्युच्यते । पञ्च हवीषि अभिजिदङ्गभूते अग्नौ विमिदन्ते ।

तदिदं पञ्चहविरूपेतं चयनं प्रकारान्तरेण प्रशंसति,—“एतं वै परः श्रावणारः कक्षावान् योत्रिजः यीनह्यः आयमः चमदस्युः

पौरुषकुस्यः प्रजाकामाः अचिन्वन्त ततो वै ते महस्रः महस्रं पुत्रान्
अविन्दन्त^(१)—इति । परमब्दाभिधेयः कश्चित् अपिः, सोऽयम्
अट्णारस्य पुत्रः । ‘कचीवान्’ अन्यः अपिः, स च उग्रिजः पुत्रः ।
‘वोतद्वयः’ अन्यः अपिः, ॥ च अयसः पुत्रः । ‘वसदस्यः’ अन्यः,
स च पुरुकुस्यस्य पुत्रः । ‘ते’ एते ‘प्रजाकामाः’ सन्तः तम् ‘एतं’
संवत्सरधारणेन पञ्चद्विभिन्त्य उपेतम् अग्निं चित्वा प्रत्येकं ‘महस्रं’
‘पुत्रान्’ अलभन्त ।

अथ एतस्य चयनस्य फलं दर्शयति,—“प्रथते प्रजया पशुभिः तां
माचाम् आप्नोति यां ते अगच्छन् यः एवं विद्वान् एतम् अग्निं
चितुते^(२)” इति । पूर्वांशः महर्षय ‘यां’ माचां महस्रपुत्ररूपम्
ऐश्वर्यप्रमाणम् ‘अगच्छन्’, ‘तां’ ‘माचाम्’ अयमपि ‘एतम्’ ‘अग्निं’
चिन्वागः आप्नोति ॥

इति मायगाचार्यविगचिते माधवाये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पष्ठपपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

प्रजापतिरग्निमचिनुत् स क्षुरपविभूत्वाऽतिष्ठत्तं
देवा विभ्यतो नोपायन्ते छन्दोभिरात्मानं छादयित्वो-
पायन् तच्छन्दसां छन्दस्त्वं ब्रह्म वै छन्दोऽसि ब्रह्मण
एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनं काण्णो उपानंहायुषं मुञ्चते

छन्दोभिरेवात्मानं छादयित्वाग्निमुप चरत्यात्मनो-
ऽहिंसायै^(१) देवनिधिर्वा एष नि धीयते यदग्निः ॥ १ ॥

अन्ये वा वै निधिमगुप्तं विन्दन्ति न वा प्रति प्र-
जानात्युखामा कामत्यात्मानमेवाधिपां कुरुते गुप्त्यै^(२)
अथो खल्वाहुर्नाकम्येति नैर्ऋत्युखा यदाकामेन्निर्ऋत्या
आत्मानमपि दध्यात् तस्मान्नाकम्या पुरुषशीर्षमुप
दधानि गुप्त्या अथो यथा ब्रूयादेतन्मे गोपायेति तादृ-
गेव तत्^(३) ॥ २ ॥

प्रजापतिर्वा अथर्वाग्निरेव दृध्यङ्ङनायर्धणस्तस्येष्टका
अस्थान्येतः ह वाव तदपिरभ्यनूवाचेन्द्रो दधीचो
अस्थभिरिति यदिष्टकाभिरग्निं चिनेति सात्मान-
मेवाग्निं चिनुते^(४) सात्मासुप्तिं लोके भवति य-
एवं वेद^(५) शरीरं वा एतद्मेर्यच्चित्य आत्मा
वैश्वानरो यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव
संस्कृत्य ॥ ३ ॥

अभ्यारोहन्ति^(६) शरीरं वा एतत् यजमानः सः
स्कुरुते यदग्निं चिनुते यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीर-
मेव संस्कृत्यात्मनाभ्यारोहन्ति तस्मात्तस्य नाव दन्ति
जीवन्नेव देवानर्षेति^(७) वैश्वानर्यर्षा पुरोपमुप दधातोयं
वा अग्निवैश्वानरस्तस्यैषा चितिर्यत्पुरोपमग्निमेव वैश्वा-

नुरं चिनुत एषा वा अग्नेः; प्रिया तनूर्यद्वैश्वानुरः
प्रियामेवास्य तनुवमव स्न्धे^(८) ॥ ४ ॥

अग्निः । तत् । स्स्स्त्त्य अग्नेः । दर्श च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
षष्ठोऽनुवाकः ॥ ० ॥

पञ्चमेऽभिजितोऽङ्गं यत् चयने तत् विधेयितम् ।

अस्य च ब्राह्मणस्य पूर्वशेषत्वाभावाच्च तत्तान्तर्भावः । किन्त्वन्ते
निवेशः ।

अथ षष्ठे पूर्वप्रकरणेऽनेन विधीन् कानिचित् अनूद्य प्रशंसति ।
तच्च “अग्न्यूर्जमिति परि यिञ्चति” (५।४।४।१) इत्यनुवाके “काष्णीं
उपानद्यावुप मुञ्चते” इति यद्विहितं, तस्य प्रशंसां दर्शयति,—
“प्रजापतिः अग्निम् अचिनुत सः क्षुरपवि भूत्वा अतिष्ठत् तं देवा
विभ्यतः न उपायन् ते कन्दोभिः आत्मानं क्वादयित्वा उप आयन
तत् कन्दसां कन्दस्त्वं ब्रह्म वै कन्दाश्चि ब्रह्मणः एतत् रूप
यत् रुष्णाजिनं काष्णीं उपानद्यौ उप मुञ्चते कन्दोभिः एव
आत्मानं क्वादयित्वा अग्निम् उप चरति आत्मनः अक्षिः सायै^(१)”
इति । यदा ‘प्रजापतिः’ ‘अग्निं’ चितवान्, तदा ‘सः’ अग्निः
‘क्षुरपवि,’ ‘भूत्वा’ केनापि अगम्य, ‘अतिष्ठत्’ । क्षुरधारासमाना
धारा यस्य वज्रस्य सोऽयं क्षुरपविः ; तथाविधवज्रवत् अत्युग्रः

इत्यर्थः । 'तं' तादृशम् अग्निं दृष्ट्वा 'देवाः' भीताः सन्त तत्-
समीपं 'न' प्राप्ताः । ततः प्रतीकारं त्रिचार्यं कन्दोयुक्तैर्मन्त्रैः स्वशरीरम्
आच्छाद्य मन्त्रजपेन रक्षां कृत्वा वज्रिसमीपमागताः । क्वादयन्ति
एभिः—इति व्युत्पत्त्या 'कन्दस्त्व' सम्पन्नम् । तेषां च कन्दसां वेदे
अन्तर्भूतत्वात् वेद एव तद्रूपम् । 'कृष्णाजिनं' च वेदस्य स्वरूपम् ।
“क्वक्सामे वै-देवेभ्यो यज्ञायातिष्ठमाने कृष्णो रूपं कृत्वा” (६।१।
३।१) इत्युक्तत्वात् तस्मात् कृष्णाजिननिर्मिते 'उपानहौ' 'उप'—
'सुञ्चते' । तथा सति 'कन्दोभि एव' स्वशरीरमाच्छाद्य अग्ने
उपचरणात् स्वस्य हिंसा न भवति । यद्यपि “मृत्युर्वा एष यदग्नि-
र्नैक्य एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनम्” (५।४।४।४) इति प्रशंसापि 'तत्रैव
कृता, तथापि तस्या एवाय प्रपद्य इत्यविरोधः ।

“एषां वा एतन्नेकानाम्” (५।१।६।१) इत्यस्मिन् अनुवाके
यदिहितं “मध्ये पुरुषशीर्षमुप दधाति सर्वार्थत्वायोऽस्यापि दधाति”
इति, तदेतत् पूर्वोक्तपक्षाभ्यां प्रशंसितुं पूर्वपक्षं तावद्दर्शयति,—
“देवनिधिः वै एषः नि धीयते यत् अग्निः अन्ये वा वै निधिम्
अगुप्तं विन्दन्ति न वा प्रति प्र जानाति खलाम् आक्रामति
आत्मानम् एव अधिपां कुरुते गृह्यै(१)” इति । योऽयं चीयमानोऽग्निः
सोऽयं देवानां निधिस्थानीयः । एव सति लोके यो निधिः अगुप्तो
भवति, तं 'निधिम्' 'अन्ये' 'वा' विरोधिनो लभन्ते, स्वयं वा
कदाचित् तदोपम्यानविष्मरणेन तं निधिं 'न' 'प्र'—'जानाति' ।
अतो दोषद्वयपरिहाराय पूर्वम् उपहिताम् 'उपां' स्वपादेन
आक्रामेत । तथा सति यजमानः स्वात्मानम् 'एव' निधेः 'अधिपां'

पालकं करोति । तच्च रक्षणीयं भवति । आक्रमणेन खलुद्धौ
दृढीकृतत्वात् न कदाचित् विस्मरति, खेनं रक्षितत्वादेव वैरिणोऽपि
तं निधिं न लभन्ते ।

अथ सिद्धान्तं दर्शयामि,—“अथो खलु आऊः न आक्रम्या इति
नैर्घ्यती उखा यन्तु आक्रामेत् निर्घ्यत्यै आत्मानम् अपि दध्यात्
तस्मात् न आक्रम्या पुरुषशीर्षम् उप दधाति गुह्यै अथो यथा
ब्रूयात् एतत् मे गोपाय इति तादृक् एव तत्^(१)” इति । अभिज्ञाः
खलु त पक्षम् अनादृत्य एवम् ‘आऊः’* पादेन सा इयम् उखा
‘न आक्रम्या इति’ । तत्रायं हेतुः,—इयम् ‘उखा’ राक्षसदेवताया
निर्घ्यतेः सम्बन्धिनी । अत उखायाः आक्रमणे ‘निर्घ्यत्यै’
स्वशरीरं समर्पयेत् । ‘तस्मात्’ सर्वथा ‘न’ आक्रमणीया । यदि
निधेर्गुप्ति अपेक्षिता, तर्हि ‘पुरुषशीर्षम्’ उखायाम् उपनि
स्थापयेत् । तथा सति, ‘यथा’ लोके कश्चित् पुरुषं रक्षकं
निधिसमीपे अवस्थाप्य मदीयम् ‘एतत्’ द्रव्यं ‘गोपाय’ ‘इति’ स्वामी
‘ब्रूयात्’, ‘तादृक् एव’ ‘तत्’ पुरुषशीर्षम्यापनं द्रष्टव्यम् ।

पञ्चमप्रपाठके “य एवं विदामग्निं चिनुते ऋधोत्येव” (१।५।२।१)
इति यज्ञयनविधिः उक्तः, त पुनः प्रश्नसति,—“प्रजापतिं वै अयदां
अग्निः एव दध्यद् आथर्वणः तस्य इष्टकाः अस्वानि एतः इ वाव तत्
ऋषि अभ्यनुवाच इन्द्रः दधीचः अस्वभिः इति यत् इष्टकाभिः अग्निं
चिनोति सात्मानम् एव अग्निं चिनुते^(२)” इति । अत्र कश्चित्

* ‘अनादृत्यैव आऊः’ इति व्यादर्शपुस्तके पाठः ।

रूपकं* परिकल्प्यते,—अस्ति कश्चित् अथर्गाख्यः ऋषिः । तस्य च पुत्रो दध्यङ्नामा । दधीचः अग्न्यानि कश्चित् शत्रुहनि आयुधत्वं† प्राप्तानि । तत् सर्वम् अत्र सम्पाद्यते । योऽयम् अग्नेश्वेता 'प्रजापतिः', स एव 'अथर्वा' । चीयमानस्य 'अग्नि' तत्पुत्रो 'दध्यङ्' । 'इष्टका' अग्न्यानि । तम् 'एतम्' एव अर्थम् अभिप्रेत्य कश्चित् 'ऋषिः' मन्त्रः 'तत्' सर्वम् असुवदति । मन्त्रस्य च प्रतीकमिदम्,—'इन्द्रो दधीचो अस्त्रभिः' इति । स च मन्त्रोऽन्यत्र एवम् आध्यातः,—“इन्द्रो दधीचो अस्त्रभिर्वृषाण्यप्रतिष्कृतः जघान नवतीर्नव” (१।५।८। १ ब्रा०) इति । तदेवम् इष्टकानाम् अस्तित्वात् ताभिश्चयने सति शरीरोऽग्निः चित्तो भवति ।

वेदनं प्रशंसति,—“सात्मा अनुष्मिन् लोके भवति य एव वेद(५)” इति ।

“प्राचीमनु प्रदिशं मेहि विद्वानित्याह” (५।४।३।१) इत्यनुवाके यदिहितं “द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति” इति, तत्प्रशंसति,—“शरीरं वै एतत् अग्ने. यत् चित्तं. आत्मा वैश्वानरो यत् चित्ते वैश्वानरं जुहोति शरीरम् एव स्रृष्टव्यं अभ्यारोहति(६)” इति । यः चित्तिनिष्पाद्य. अग्निः, तत् इदम् अग्निदेवताया. 'शरीरम्' । 'वैश्वानरः' च शरीरावस्थितो जीवात्मा । तथा सति, 'चित्ते'

* यवमेव सर्व्वं च पाठ । 'किञ्चिद्रूपकम्' इत्येवं पाठो भवितुं युक्तः ।

† का० जी० पुस्तके तु 'कश्चित् शत्रुहन् अनानयायुधत्वं' इति पाठः, एव आदर्शपुस्तके 'अनायुधत्वं' इति पाठश्च न सङ्गतः ।

अग्नौ वैश्वानरपुरोडाशं 'जुहोति' इति 'यत्', तेन अग्निदेवताया
'शरीरम् एव' 'संस्कृत्य' पश्चात् आच्छादो भवति ।

तस्य एतस्य वैश्वानरपुरोडाशस्य चोदकप्राप्तम् अवदानं निषेधति,—
“शरीरं वै एतत् यजमानं संस्कुरुते यत् अग्निं चिनुते यत्
चित्ते वैश्वानरं जुहोति शरीरम् एव संस्कृत्य आत्मना अभ्यारोहति
तस्मात् तस्य न अत्र सन्ति जीवन् एव देवान् अपि एति^(१)” इति ।
'यजमानः' 'अग्निं' 'चिनुते' इति 'यत्', तेन असौ स्वशरीरमेव
संस्करोति । एव सति, 'चित्ते' अग्नौ वैश्वानरपुरोडाशं 'जुहोति'
इति 'यत्', तेन स्वशरीरमेव 'संस्कृत्य' तस्मिन् शरीरे जीवरूपेण
आच्छादो भवति । 'तस्मात्' 'तस्य' जीवात्मस्यामीयस्य पुरोडाशस्य
अवदानं 'न' कुर्यात् । तदकरणे च स्वयं 'जीवन् एव' 'देवान्'
प्राप्नोतीति ।

“यावती वै पृथिवी” (५।१।१।१) इत्यनुवाके “पुरीषेणाभूदिति”
इति यत् विहितं, तत्र* “पृथो दिवि (१।५।१।१) इत्येताम् अक्षम्
अन्यचाक्षातां विनिधुङ्क्ते,—“वैश्वानर्या अक्षं पुरीषम् उप दधाति
इयं वै अग्निः वैश्वानरः तस्य एषा चिति यत् पुरीषम् अग्निम्
एव वैश्वानरं चिनुते एषा वै अग्नेः प्रिया तनूः यत् वैश्वानरः प्रियाम्
एव अस्य तनुवम् अत्र रुन्धे^(२)” इति । “पृथो दिवि” इति
मन्त्रप्रतिपाद्यो य 'वैश्वानरः' 'अग्निः', स भूमिस्वरूप एव ।
'पुरीष' च चित्तिस्वरूपम् । अतः पुरीषोपधानेन भूमिस्वरूपं वैश्वानरा-
ग्निमेव चित्तवान् भवति । किञ्च वैश्वानरमन्त्रेणैव सर्वेषु पुरीष-

* 'यत्' इति व्यादर्शपुस्तके, का० को० पुस्तके च पाठो न समीचीनः ।

हितकारी यो विग्रह, 'एषा' एव 'अग्नेः' 'प्रिया' 'तनूः' । ततो
वैद्यानरमन्त्रेण उपधाने मति अग्ने 'प्रियाम्' 'एव' 'तनुव प्राप्नोति ।
एतानि च नाह्मणवाक्यानि विधिनेषत्वात् तद्विधिममीमे एव
द्रष्टव्यानि ।

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डोग्यजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अग्नेर्वै द्योक्षया देवा विराजंमामुवन्^(१) तिस्रो
रात्रोर्दीक्षितः स्यात्त्रिपदा विराड्विराजंमाप्नोति
पञ्चात्रोर्दीक्षितः स्यात् पञ्चा कृतवः संवत्सरः संवत्सरो
विराड्विराजंमाप्नोति दश रात्रोर्दीक्षितः स्यात् दशा-
क्षरा विराड्विराजंमाप्नोति द्वादश रात्रोर्दीक्षितः स्यात्
द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजंमा-
प्नोति त्रयोदश रात्रोर्दीक्षितः स्यात्त्रयोदश ॥ १ ॥

मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजंमाप्नोति
पञ्चदश रात्रोर्दीक्षितः स्यात् पञ्चदश वा अर्धमासस्य
रात्रयोऽर्धमासश्च संवत्सर आष्यते संवत्सरो विराड्वि-
राजंमाप्नोति सप्तदश रात्रोर्दीक्षितः स्यात् द्वादश
मासाः पञ्चतवः स संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजं-
माप्नोति चतुर्विंशतिः रात्रोर्दीक्षितः स्याच्चतुर्विंशति-

रधमासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति
चिःशतः रात्रीर्दीक्षितः स्यात् ॥ २ ॥

चिःशदक्षरा विराड्विराजमाप्नोति मासं दीक्षितः
स्यात् यो मासः स संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराज-
माप्नोति चतुरो मासो दीक्षितः स्याच्चतुरो वा एतं
मासो वसवोऽविभक्त्यै पृथिवीमाजयन् गायत्रीं
छन्दोऽष्टौ रुद्रास्तोऽन्तरिक्षमाजयन् चिष्टुभं छन्दो
द्वादशादित्यास्तै दिवमाजयन् जगतीं छन्दस्ततो वै
ते, व्याहृतमगच्छन् श्रैष्ठ्यं देवानां^(१) तस्माद्द्वादश
मासो भूत्वाऽग्निं चिन्वीत् द्वादश मासोः संवत्सरः
संवत्सरोऽग्निश्चित्यस्तस्याहोरात्राणीष्टका आनेष्टकमेनं
चिनुतेऽथै व्याहृतमेव गच्छति श्रैष्ठ्यं समाना-
नाम्^(२) ॥ ३ ॥

स्यात्तयोद्दश । चिःशतः रात्रीर्दीक्षितः स्यात् । वै
ते । अष्टाविःशतिश्च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

एष्टे प्रशंसाः कथितास्तत्तद्विध्यनुवादतः ।

अथ सप्तमे दीक्षाविकल्पान् विधातुं प्रसूति,—“अग्ने वै दीक्षया देवाः विराजम् आप्नुवन्^(१)” इति । मौण्ड्यमौनादिनियम-स्वीकाररूपा दीक्षा । धीयमानस्य ‘अग्ने.’ सम्बन्धिन्या तादृश्या ‘दीक्षया’ ‘देवाः’ ‘विराज’ प्राप्ताः । विराट्छन्द-शब्दः प्रशंसा-छन्दोविशेषं सूते । तेन च विशिष्टं राज्यम् उपलब्धते । तत् राज्यं प्राप्ताः इत्यर्थः । अतो विधास्यमानेषु दीक्षाकालविकल्पेषु सर्वत्र विराट्प्राप्तिः उपन्यस्यते ।

तानेतान् विकल्पितपञ्चान् विधत्ते,—“तिस्रो रात्रीः दीक्षितः स्यात् त्रिपदा विराट् विराजम् आप्नोति षट् रात्रीः दीक्षितः स्यात् षट् वै षड्वारः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति दश रात्रीः दीक्षितः स्यात् दशाक्षरा विराट् विराजम् आप्नोति द्वादश रात्रीः दीक्षितः स्यात् द्वादश मासाः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति त्रयोदश रात्रीः दीक्षितः स्यात् त्रयोदश मासाः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति पञ्चदश रात्रीः दीक्षितः स्यात् पञ्चदश वै अर्धमासस्य रात्रयः अर्धमासस्यः सवत्सरः आप्यते सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति सप्तदश रात्रीः दीक्षितः स्यात् द्वादश मासाः पञ्च षड्वारः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति चतुर्विंशतिः रात्रीः दीक्षितः स्यात् चतुर्विंशतिः अर्धमासाः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति चिंशतिः रात्रीः दीक्षितः स्यात् चिंशदक्षरा विराट् विराजम् आप्नोति मासः दीक्षितः स्यात् च मासः सवत्सरः सवत्सरो विराट् विराजम् आप्नोति चतुरः मासः

दीक्षितः स्यात् चतुरो वै एतं मासः वषवः अविभक्तः, ते पृथिवीम्
 आ अजयन् गायत्री छन्दः अष्टौ रुद्राः ते अन्तरिक्षम् आ अजयन्
 त्रिष्टुभं छन्दः द्वादश आदित्याः ते दिवम् आ अजयन् जगतीं छन्दः
 ततो वै ते व्यावृत्तम् अगच्छन् श्रेष्ठं देवानाम्^(१)” इति । विराज-षड्-
 रात्र-दशरात्र-द्वादशरात्र-त्रयोदशरात्र-पञ्चदशरात्र-सप्तदशरात्र-चतु-
 विंशतिरात्र-त्रिंशद्वात्र-मास-चतुर्मासाष्टमास-द्वादशमासरूपान्त्रयोदश
 पञ्चा विकल्पिताः । दशाक्षरैस्त्रिभिः पादैरुपेतं विराडाख्यं छन्दः । अतः
 त्रिल-सङ्ख्याया तत्प्राप्तिः । षट्सङ्ख्यानाम् षट्कर्मा संवत्सरावयवत्वेन
 संवत्सरस्वरूपत्वात्, संवत्सरस्य च षट्त्रिंशद्भिर्दिनदशकैः निष्पाद्यत्वात्,
 दशमङ्ख्यायाश्च विराटपदाक्षरगतत्वात् संवत्सरद्वारा तत्प्राप्तिः । एवं
 सर्वत्र योज्यम् । अधिकमासेन* सह ‘त्रयोदश मासाः’ । सावनमासस्य
 त्रिंशद्वात्रमियमेऽपि चान्द्रमासस्य तन्वियमाभावात् तदपेक्षया पृथग्-
 मासोपन्यासः । ‘वषवः’ मासचतुष्टयम् उख्याग्निं भूत्वा ‘पृथिवी’ गायत्री-
 छन्दोदेवताश्च वशीकृतवन्तः । ‘रुद्राः’ तु मासाष्टकं भूत्वा ‘अन्तरिक्षं’
 त्रिष्टुप्छन्दो देवताश्च वशीकृतवन्तः । ‘आदित्याः’ तु मासद्वादशकं
 धृत्वा† चुलोकं जगतीछन्दो देवताश्च वशीकृतवन्तः । एतेषु पक्षेषु
 संवत्सरपक्षस्य अत्यन्तं प्रशस्तत्वात् आदित्याः इतरेभ्यो व्यावृत्तिं प्राप्य
 ‘देवानां’ मध्ये ‘श्रेष्ठं’ प्राप्ताः ।

अतः एतमेव पक्षम् आदरेण पुनः प्रशंसति,—“तस्मात्
 द्वादश मासः भूत्वा अग्निं चिन्वीत द्वादश मासाः संवत्सरः

* एवमेव सर्वत्र पाठ । ‘अधिकमासेन’ इति पाठो भवितुं युक्तः ।

† एवमेव सर्वत्र पाठ । ‘भूत्वा’ इति पाठो भवितुं युक्तः ।

संवत्सरः अग्निः चित्यः तस्य अहोरात्राणि द्रष्टकाः आप्तेष्टकम् एनं
चिनुते अयो व्यावृतम् एव गच्छति श्रेष्ठ्यः समानानाम्^(१) इति ।
द्वादशमासानुपस्थानकाले नैरन्तर्येण खत्याग्निं 'भूत्वा' 'अग्निं'
चिनुयात् । मासद्वादशकस्य संवत्सररूपत्वात् चित्याग्निरपि धारणद्वारा
संवत्सरात्मकः । 'तस्य' संवत्सरात्मनः अग्नेः 'द्रष्टकाः' एव 'अहोरात्राणि' ।
ततः संवत्सरधारणेन सम्पूर्णत्वेन प्राप्तेष्टकम् इमम् अग्निं चितवान्
भवति । अपिच इतरेभ्यः अग्निचिद्भ्यो व्यावृतः 'समानानां' मध्ये
'श्रेष्ठ्य' प्राप्नोति । यद्यपि "तस्मात् संवत्सरं भार्ये" (५।५।१।५)
इत्यादौ संवत्सर-विराज-पङ्कज-द्वादशरात्रपवाः विहिताः, तथापि
अर्थवादसम्बन्धार्थम् अत्र पुनरुपन्यासः ।

एतच्च ब्राह्मणं अग्नावैष्णवविधिवत् "पञ्चभिर्दिव्यति" (५।१।८ अ०)
इत्यनुवाकमपीमे द्रष्टव्यम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥०॥

सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निस्तं यन्ना-
न्वारोहेत् सुवर्गाल्लोकाद् यजमानो हीयेत पृथिवी-
माऽक्रमिषं प्राणो मा मा हासीदन्तरिक्षमाऽक्रमिषं
प्रजा मा मा हासीद्विमाऽक्रमिषः सुवर्गन्मेत्याद्वैप
वा अग्नेरन्वारोहस्तेनैवेनमन्वारोहति सुवर्गस्य लोकस्य
समष्टौ^{१)} यत्पृथक्संमितां मिनुयात् ॥ १ ॥

कनीयाःसं यज्ञक्रतुमुपेयात्पापीयस्यस्यात्मनः प्रजा
 स्याद्देदिसंमितां मिनोति ज्यायाःसमेव यज्ञक्रतुमुपैति
 नास्यात्मनः पापीयसी प्रजा भवति^(१) साहसं चिन्वीत
 प्रथमं चिन्वानः सहस्रसंमितो वा अयं लोक इममेव
 लोकमभिजयति द्विषाहसं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानो
 द्विषाहस्रं वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमेवाभिजयति
 त्रिषाहसं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानः ॥ २ ॥

द्विषाहस्रो वा असौ लोकोऽमुमेव लोकमभि
 जयति^(१) जानुदधं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानो गायत्र्यै-
 वेमं लोकमभ्यारोहति नाभिदधं चिन्वीत द्वितीयं चि-
 न्वानस्त्रिष्टुभैवान्तरिक्षमभ्यारोहति ग्रीवदधं चिन्वीत
 तृतीयं चिन्वानो जगत्त्रैवामुं लोकमभ्यारोहति^(२)
 नाभिं चित्वा रामामुपेयादयोनी रेनो धास्यामीति न
 द्वितीयं चित्त्वान्यस्य स्त्रियम् ॥ ३ ॥

उपेयान्न तृतीयं चित्वा काञ्चनोपेयाद्रेतो वा
 एतन्निधत्ते यदग्निं चिनुते यदुपेयाद्रेतसा व्यध्येत^(३)
 अथो खल्वाहुरप्रजस्यन्तद्यन्नोपेयादिति यद्रेतःसिचा-
 वुपद्धाति ते एव यजमानस्य रेनो विष्टतस्तस्मादु-
 पेयाद्रेतसोऽस्कन्दाय^(४) चीणिवाव रेनाःसि पिता पुत्रः
 पौत्रः ॥ ४ ॥

यद्दे रेतःसिचावुपदध्याद्रेतोऽस्य वि च्छिन्धात्
 तिस्र उप दधाति रेतसुः सन्तत्यै^{१)} इयं वाव प्रथमा
 रेतःसिग्वाग्वा इयं तस्मात्पश्यन्तीमां पश्यन्ति वाचं
 वदन्तीमन्तरिक्षं द्वितीया ग्राणो वा अन्तरिक्षं
 तस्मान्नान्तरिक्षं पश्यन्ति न ग्राणमसौ तृतीया चक्षुर्वा
 असौ तस्मात्पश्यन्त्यमूं पश्यन्ति चक्षुः^(२) यजुषेमाञ्च ॥ ५ ॥

अमूञ्चोप दधाति मनसा मथ्यमामेपां लोकानां
 कृष्ट्या अर्थो ग्राणानाम्^(३) इष्टो यज्ञो भृगुभिराशीर्दा
 वसुभिस्तस्य त इष्टस्य वीतस्य द्रविणेह भक्षीय^(४) इत्याह
 स्तुतशस्त्रे एवैतेन दुहे^(५) पिता मातरिश्वाऽच्छिद्रा पदा
 धा अच्छिद्रा उशिजः पदाऽनु तक्षुः सोमो विश्वविन्नेता
 नेपददृष्टस्यतिरुक्थामदानि शःसिपुदित्याहैतद्वै, अग्ने-
 रुक्थन्तेनैवैनमनु शःसति^(६) ॥ ६ ॥

मिनुयात् । तृतीयं चिन्वानः । स्त्रियम् । पौचः ।
 च । वै । सप्त च ॥ ८ ॥

इति नैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
 अष्टमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

* दीक्षाकालविकल्पा ये ते सप्तम उदीरिता ।

अथ अग्ने अवारोहणादिकमुच्यते । यदुक्त छत्रकारेण 'नमस्ते

हरसे शोचिष इति द्वाभ्यामग्निमधिरोहति पृथिवीमाक्रमिषमित्येतै-
र्यजमानः' इति । तद्विधिमिहोन्नयति,—“सुवर्गाय वै एष लोकाय
चीयते यत् अग्निः तं यत् न अन्वारोहेत् सुवर्गात् लोकात् यजमानः
हीयेत पृथिवीम् आ अक्रमिषं प्राणः मा मा हासीत् अन्तरिक्षम् आ
अक्रमिषं प्रजा मा मा हासीत् दिवम् आ अक्रमिषं सुवः अगन्त
इति आह एषः वै अग्नेः अन्वारोहः तेन एव एनम् अन्वारोहति सुवर्गस्य
लोकस्य समक्षै(१)” इति । योऽयं चीयमानः ‘अग्निः’, ‘एषः’ सुवर्ग-
लोकार्थं ‘चीयते’; अतः तस्य अन्वारोहाभावे ‘सुवर्गात्’ ‘हीयेत’ अन्त्या
भूदिति पृथिवीमित्यादिभिरन्वारोहविध्यन्त्रेयः * । मन्तार्थस्तु,—
यजमानोऽहं ‘पृथिवी’ पादेन ‘आ’-‘अक्रमिषम्’, अतः ‘प्राणः’ ‘मा’
माम् परित्यजतु । अन्तरिक्षातिक्रमणेन पुत्रादिप्रजा ‘मा’ परित्यजतु ।
दिवः आक्रमणेन स्वर्गं प्राप्नुमः । एतन्मन्त्रपाठ एव अग्नेरन्वारोहण-
हेतुः । अतः ‘तेनैव’ ‘अन्वारोहति’, तच्च स्वर्गप्राप्तौ भवति ।

अथ धूपैकादशिन्यां कश्चिदिष्टेयं विधत्ते,—“यत् पक्षमक्षितां
मिथुयात् कनीयाऽर्धं यज्ञकृतम् उपेयात् पापीयसी अस्य आत्मनः
प्रजा स्यात् वेदिसक्षितां मिनोति ज्यायाऽमम् एव यज्ञकृतम्
उपैति न अस्य आत्मनः पापीयसी प्रजा भवति(१)” इति ।
पक्षदैर्घ्यपरिमिते एव देशे यदि एकादशिनीम् अवग्यापयेत्, तदानीम्
अत्यन्तं ‘यज्ञकृतं’ प्राप्नुयात् । ‘अस्य’ यजमानस्य भवकीया ‘प्रजा’
‘पापीयसी’ च भवेत् । अतः पक्षपरिमाणादधिके वेदिप्रमाणयुक्तदेशे

* ‘एवमेव सर्व्वेन पाठः । ‘विधित्त्रेयः’ इति पाठो भवितुं युक्तः ।

यूपान्तरालानि विलिख्य एकादशिनीं मितुयात् । तथा सति प्रभूतम् 'एव' 'यज्ञक्रतुं' प्राप्नोति । 'अस्य' 'प्रजा' च 'पापीयमी' 'न' 'भवति' । पूर्वस्मिन् प्रपाठके "वज्र एकादशिनी" (५।५।७) इत्यत्र प्रकृतिभूते चयने पञ्चेकादशिनीपक्षेऽपि एक एव यूपः न तु यूपैकादशिनीति उक्तम् ; इह तु चयनविकृतिषु यूपैकादशिनी अभ्युपगम्यते इत्यविरोधः ।

अथ पक्षसु अपि चितिषु सम्भूय दृष्टकासङ्ख्यां विधत्ते,—“सादृशं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः सदृशसन्मितो वै अयं लोकः इमम् एव लोकम् अभि जयति द्विषादृशं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानो द्विषादृशं वै अन्तरिक्षम् अन्तरिक्षम् एव अभि जयति त्रिषादृशं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानः त्रिषादृशो वै असौ लोकः अमुम् एव लोकम् अभि जयति^(१)”—इति । सदृशसङ्ख्याकानाम् दृष्टकानां समूहः सादृशम् । अथ वा सदृशसङ्ख्याकाभिः दृष्टकाभिः निष्पाद्य अग्निः सादृशः । यः प्राथमिकम् अग्निं 'चिन्वीत', स तु 'सादृश' कुर्यात् । द्वितीयवारं 'चिन्वानो' द्विगुणम् । तृतीयवारं 'चिन्वानः' त्रिगुणम् । प्रथिद्यन्त-रिक्षद्युलोकाश्च उत्तरोत्तरभूयस्त्वात् तत्तच्चितिसंमिताः । अतः तैः चयमैः तत्प्राप्तिः ।

पक्षत्रयेऽपि क्रमेणोर्द्धपरिमाणं विधत्ते,—“जातुदग्नं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानो गायत्रिद्यै एव इमं लोकम् अभ्यारोहति नाभिदग्नं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानः त्रिष्टुभा एव अभ्यारोहति शीवदग्नं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानो जगद्यै एव अमुं लोकम् अभ्यारोहति^(२)”—इति । यथा प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चितीनाम्

उत्तरोत्तरम् औन्नत्यम्, अत एव गायत्री-त्रिष्टुप्-जगतीनाम्
उत्तरोत्तरम् अचराधिक्यम् । अत क्रमेण गायत्र्यादिद्वारा
लोकत्रयम् अधिरोहति ।

विविधचयने क्रमेण नियमविशेषान् विधत्ते,—“न अग्निं चित्वा
रामाम् उपेयात् अयोनी रेतो धास्यामि इति न द्वितीयं चित्वा
अन्यस्य स्त्रियम् उपेयात् न तृतीयं चित्वा काश्चन उपेयात् रेतो
वै एतत् नि धत्ते यत् अग्निं चितुते यत् उपेयात् रेतसा व्युद्भेत्(१)”
इति । य प्राथमिकम् अग्निचयनं करोति, स. ‘रामां’ ‘न’
‘उपेयात्,—स्वकीयाम् भार्यासु मध्ये रमणीया इयम् इति मत्वा
कामुको न प्रवर्त्तत, पुत्रार्थं तस्याम् ईक्षिता अनुज्ञा । रामोपगमना-
भावे अयं हेतु,—‘अयोनी’ पुत्रोत्पत्त्यनुपयुक्तायां दृष्टैव ‘रेत.’
स्थापयिष्यामीति तन्मा भूदित्यनुपगमनम् । द्वितीयचयनानुष्ठायी
सार्ववर्णिकविशेषेण ‘अन्यस्य’ वर्णान्तरस्य दुहितरं ‘न’ ‘उपेयात्’
सर्ववर्णायाम् ईक्षितस्यानुज्ञा । तृतीयचयनानुष्ठायी सर्ववर्णं
रमणीया पुत्रार्थिनी वा कामपि ‘न’ ‘उपेयात्’ । तत्रायं हेतु,—
‘अग्निं चितुते’ इति ‘यत्’, तद्वेतनो गुणत्वेन न्यापनम्, तथा सति
उपगमने ‘रेतसा’ विद्युक्तो भवति ।

तस्मिन् अगमनपक्षे-दूषयित्वा सर्वत्र गमनमभ्यनुजानाति,—
“अयो खलु आहु अग्रजस्य तत् यत् न उपेयात् इति यत्
रेतं विधौ उपदधाति ते एव यजमानस्य रेतो विभूतं, तस्मात्

* पूर्व्वत्र ‘ईक्षितानुज्ञा’ अत्र च ‘ईक्षितस्यानुज्ञा’ इति विभिन्नपाठो
न समीचीन इव प्रतिभाति ।

उपेयात् रेतस अस्कन्दाय^(१) इति । अभिज्ञा 'खलु' एवम्
'आहु.' । अनुपगमनम् 'अप्रजस्य' प्रजोत्पादनहेतुर्न भवति । न
च उपगमने रेतोद्धानि शङ्कनीया । "विराट् व्योति" (४।२।८।४)
इत्यादिमन्त्राभ्या 'रेत सिचौ' इष्टके अनेन उपहिते । तस्मात् 'ते
एव' अस्य 'यजमानस्य' 'रेतः' पालयतः । 'अतो 'रेतसः'
विनाशाभावाच्च प्रजोत्पत्त्यर्थम् 'उपेयात्' । माहृष्टादिविधीनाम्
आघ्रातप्राङ्मणोक्तावपि^(२) अवकाशाभावात् सर्गान्ते निवेशः* । पूर्वस्य
तु अन्वारोहणविधे "नमस्ते हरसे" इत्याद्यधिरोहणादूर्ध्वभावित्वात्
'अग्न्यूर्जमिति परिषिञ्चति" (५।४।४।१) इत्यनुवाकान्ते निवेशः ।

पूर्वस्मिन् प्रपाठके "यद्विराजानुपदधाति" (५।५।४।२) इत्यादिना
रेत सिचौ विधानमुक्तं, तत्रैव कश्चिदिशेष विधत्ते,—“वीणि वाव
रेतासि पिता पुत्र पौत्र यत दे रेत सिचौ उपदध्यात् रेत
अस्य वि च्छिन्धात् तिस्र उप दधाति रेतस मन्तत्यै^(३)" इति ।
योऽयं 'पिता' इदानीं वर्तते, स अतीतस्य कस्यचित् रेतः ।
अस्य पितु 'पुत्र' रेतः । 'पौत्रः' तु पुत्रस्य रेतः । एवं
पितृपुत्रपौत्राणां 'वीणि' 'रेतासि' । तथा सति द्वयोर्ग्रेव रेत सिचौ,
उपधाने सति अर्वाशष्ट 'रेत' 'वि'-च्छिन्धात् तस्मात् 'तिस्र'
रेत,सिच उपदध्यात् । तच्च रेत 'मन्तत्यै' सम्पद्यते ।

तिस्रोऽपि रेत सिच क्रमेण प्रशंसति,—“इय वाव प्रथमा
रेत मिक वाक् वै इय तस्मात् पश्यन्ति इमां पश्यन्ति वाच वदन्तीम्
अन्तरिच द्वितीया प्राणो वै अन्तरिचं तस्मात् न अन्तरिच

* 'आघ्रात प्राङ्मणोक्तावपि' इत्येव सर्वत्र पाठ न समीचीनः ।

पश्यन्ति न प्राणम् असौ द्वितीया.चक्षुः वै असौ तस्मात् पश्यन्ति
 अमूं पश्यन्ति चक्षुः^(८)” इति । या ‘प्रथमा’ ‘रेतःमिक्’ सा
 भूमिरेव प्राणमसाम्यात् । भूमिश्च वायूपैव अधोऽर्त्तित्वमस्यात् ।
 आस्ये हि वाग्ऽर्त्तित्वम्, नासिकायां प्राण, तत उपरि चक्षुः;
 ततो वाचः अधोऽर्त्तित्वम् । यस्मात् भूमिवाचौ अधोऽर्त्तित्वेन
 समानरूपे, ‘तस्मात्’ न केऽपि नानाविधग्रन्थादिपूर्णम् ‘इमां’
 भूमिं मातृरूपेण ‘पश्यन्ति’ । तथा विदत्सभायां सम्यक् ‘वदन्ती’
 ‘वाच’ ‘पश्यन्ति’ आद्रियन्ते । येयं ‘द्वितीया’ रेतःमिक्, सा च
 अन्तरिक्षरूपा मध्यमत्वमस्यात् । तच्च ‘अन्तरिक्ष’ प्राणस्वरूपम्
 प्राणस्यापि वाक्चक्षुषोः मध्यवर्तित्वात् । यस्मात् अन्तरिक्षप्राणयोः
 साग्य, ‘तस्मात्’ अमूर्त्तम् ‘अन्तरिक्षं’ चक्षुषा न ‘पश्यन्ति’ । ‘प्राण’
 च नासिकामञ्चारिणं चक्षुषा न पश्यन्ति । येय ‘द्वितीया’ रेतःमिक्
 इष्टका, सा द्युलोकस्वरूपा उपरिवर्तित्वमस्यात् । सा च द्यौः
 चक्षुस्वरूपा, चक्षुरपि हि वाक्प्राणाभ्यामूर्ध्वं वर्तते । यस्माद्दि
 चक्षुषा साम्यं, ‘तस्मात्’ लोके जनाः सूर्यचन्द्रनक्षत्राद्यदिताम्
 ‘अमूं’ दिवं प्रत्यक्षेण ‘पश्यन्ति’ । ‘चक्षुः’ अपि शुक्ललणकनीनिकोपेतं
 पश्वीयमुखस्य न प्रत्यक्षत ‘पश्यन्ति’ ।

तदेवं तिस्रः प्रशस्य तासु कश्चिदिशेषं विधत्ते,—“यजुषा
 इमां च अमूं च उपदधाति मनसा मध्यमाम् एषां लोकानां कृष्यै
 अयो प्राणानाम्^(९)” इति । “विराड् व्योतिरधारयत्”(४।१।८।४)
 इति ‘यजुषा’ उच्चारितेन ‘इमां’ प्रथमा रेत मित्रम् उपदध्यात् ।
 तथा “मघाड् व्योतिरधारयत्”(४।१।८।५) इति यजुषा उच्चारितेन

पुरुष आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गान्यात्मनेवैनं
 विभर्ति^(१) प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा चोलू-
 खलञ्च स्तनौ तावस्य प्रजा उप जीवन्ति यदुखाञ्चोलू-
 खलञ्चोपदधाति ताभ्यामेव यजमानोऽमुष्मिन् लोके-
 ऽग्निं दुहे^(२) सवतसुरो वा एष यदग्निस्तस्य वेधा-
 विहिता इष्टका प्राजापत्या वैष्णवी ॥ २ ॥

वैश्वकर्मणीरहोरात्राण्येवास्य प्राजापत्या यदुखं
 विभर्ति प्राजापत्या एव तदुप धत्ते यत् समिधं
 आदधाति वैष्णवा वै वनस्पतयो वैष्णवीरेव तदुप
 धत्ते यदिष्टकाभिर्ग्निं चिनेतीयं वै विश्वकर्मा वैश्व-
 कर्मणीरेव तदुप धत्ते तस्मादाहुस्त्रिष्टदग्निरिति^(३)
 तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत यदस्यान्यः, चिनुया-
 दत्तं दक्षिणाभिर्न राधयेदग्निस्य दृञ्जीत योऽस्याग्निं
 चिनुयात्तं दक्षिणाभीराधयेदग्निमेव तत् स्पृणोति
 ॥ ३ ॥

पोढाविहितो वै । वैष्णवीः । अन्यः । विश्रुतिश्च
 ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहिताया पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
 नवमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अन्यारोहादिविधयो ह्यष्टमे समुदीरिताः ।

अथ नवमे आसन्धादिकमभिधीयते । “विष्णुमुखा वै देवाः” (पू०१।१) इत्यग्निन् अनुवाके ‘चतसृभिः सादयति’ इति यदिहितं, तच्च सादनाधारं विधत्ते,—“सूयते वै एषः अग्नीनां यः उखायां भ्रियते यत् अधः सादयेद् गर्भाः प्रपादुकाः स्युः अथो यथा मयात् प्रत्यवरोहति तादृक् एव तत् आसन्दी सादयति गर्भाणां धृत्यै अप्रपादाय अथो सत्रम् एव एनं करोति^(१)” इति । ‘यः’ अयम् अग्निः ‘उखायां’ धार्यते, ‘एषः’ अग्निः अन्येषाम् ‘अग्नीनां’ मध्ये ‘सूयते’ अभिषिच्यते, ईश्वरत्वं प्राप्नोतीत्यर्थः । यदि एतादृशम् अग्निम् ‘अधः’ भूमौ ‘सादयेत्’, तदानो प्राणिनां ‘गर्भाः’ भूमौ ‘प्रपादुकाः’ पतिताः ‘स्युः’ । अपि च ‘यथा’ लोके ‘सवात्’ ऐश्वर्यपदात् ‘प्रत्यवरोहति’ भ्रम्यति । ‘तादृक् एव’ ‘तत्’ अधः-सादनम् । तस्मात् आसन्दीम् आसादयति, महत्याम् आसन्ध्याम् उख्यं म्यापयेत् । तच्च म्यापनं प्राणिगर्भधारणाय पतनराहित्याय च भवति । अपि च ‘एनं’ ‘सत्रम्’ अभिषिक्तम् ईश्वरमेव ‘करोति’ । एतच्च सादनविधिसमीपे एव द्रष्टव्यम् ।

“न च स वै पुराग्निः” (पू०१।१०) इत्यनुवाके यदिहितं ‘पशुधामं शिक्यं भवति इति’, तदेतदनूद्य प्रशंसति,—“गर्भो वै एषः यत् उख्यो योनिः शिक्यं यत् शिक्यात् उखां निरूहेत् योनेः गर्भं निर्हन्त्यात् पशुधामम् शिक्यं भवति षोढाविहितो वै पुरुषः आत्मा च शिरस्य चत्वारि अङ्गानि आत्मन् एव एनं विभर्ति^(१)” इति । योऽयम् ‘उखाः’ अग्निः, न गर्भम्यानीयः । ‘शिक्यं’ च योनिस्थानीयम् ।

यदि 'शिक्षात्' 'उखा' 'निरुहेत्' निर्गमयेत् विसृतेन उद्यामराहित्येन अध पातयेत् इत्यर्थः, तदा 'योने' सकाशात् 'गर्भ' नि शेषेण हतवान् भवति । अतस्तत्परिहाराय 'शिक्षा' षडभि उद्यामै ऊर्ध्व-प्रसृतरज्जुविशेषैर्युक्तं कर्त्तव्यम् । लोके 'पुरुष' 'षोढाविहित' षडभि अत्रयवैरुपेत । 'आत्मा' मध्यशरीरम् एकैऽवयव, 'शिर' द्वितीयावयव, दौ हस्तौ, दौ पादौ इति 'चत्वारि' 'अङ्गानि' । अतः षडुद्यामे सति षडवयवयुक्तस्रशरीरे 'एव' 'एनम्' अग्निं धारयति । एतच्च वाक्यं षडुद्यामविधिसमीपे द्रष्टव्यम् ।

“एषा वा एतल्लोकानाम्” (५।१।८) इत्यनुवाके यत् 'उखामुप-दधाति' इति विहितं यच्च “स्वयमाह्वणाम्” (५।१।८) इत्यनुवाके 'उलूखलमुपदधाति' इति विहितं, तदुभयमत्र सह प्रशंसति,—
 “प्रजापति वै एष यत अग्निं तस्य उखा च उलूखलं स्तनौ तौ अस्य प्रजा उप जीवन्ति यत उखा च उलूखलं च उपदधाति ताभ्याम् एव यजमान अमुग्निं लोके अग्निं दुहे^(१)” इति । यथीयमान 'अग्निः', 'एष' प्रजापतिस्वरूपः । तेन चितत्वात् उखालूखलयो फलमाधनत्वात् स्तनसादृश्यम् । एतदनुष्ठानजन्यं फलं 'प्रजा' 'उप-जीवन्ति' । एतदुपधानेन 'यजमान' अपि स्वर्गे तत् फलं 'दुहे' । एतच्च उदाहृतयो अनुवाकयो एकत्र द्रष्टव्यम् ।

अथ उख्यधारण-समिदाधानेष्टकोपधानानि प्रशंसति,—‘स-वत्सरो वै एष यत् अग्निं तस्य चैधाविहिता इष्टका प्राजापत्या वैष्णवो वैश्वकर्मणी अहोरात्राणि एव अस्य प्राजापत्या यत उख्य विभर्ति प्राजापत्या एव तत उप धत्ते यत समिध आदधाति

वैष्णवाः वै वनस्पतयः वैष्णवीः एव तत् उप धत्ते यत् दृष्टकाभिः
 अग्निं चिनोति इयं वै विश्वकर्मा वैश्वकर्मणीः एव तत् उप धत्ते
 तस्मात् आहुः चिदत् अग्निः इति^(१)” इति । योऽयं चीयमानः ‘अग्निः’
 न एव संवत्सरधारणात् संवत्सरात्मकः । ‘तस्य’ च संवत्सररूपस्य
 अग्नेः सम्बन्धिन्यः ‘दृष्टकाः’ ‘वेधा विहिताः’ चिप्रकाराः सम्पादिताः ।
 कास्ताः ? इति, ताः उच्यन्ते—‘प्राजापत्याः’ वैष्णवो वैश्वकर्मण्यय ।
 यानि एतानि ‘अक्षोरावाणि,’ तानि ‘एव’ ‘अस्य’ संवत्सररूपस्य
 अग्नेः प्रजापतिनिर्मितत्वात् ‘प्राजापत्याः’ दृष्टव्याः । अथ उत्पत्त्यधारणेन
 प्राजापत्याः उपहिता भवन्ति । तदेवं प्राजापत्यादिभिः तिष्ठभिः
 निष्पादितत्वात् ‘अग्निः’ चिगुणः इति अभिज्ञाः ‘आहुः’ ।

अथ उपधानकर्तारं विधत्ते,—“तं वै एतं यजमानः एव चिन्वीत
 यत् अस्य अन्यः चिनुयात् तं दक्षिणाभिः ॥ राधयेत् अग्निम् अस्य
 वृद्धीत यः अस्य अग्निं चिनुयात् तं दक्षिणाभिः राधयेत् अग्निम्
 एव तत् स्पृशोति^(२)” इति । यजमान एव ययमस्य कर्मा, न
 अध्वर्युः । यदि अध्वर्युः कुर्यात्, तदानीम् अध्वर्योः दक्षिणाभिः
 पश्नितोपाभावे मति अग्निं नाशयेत् । अथ स्वयमग्रजः अध्वर्युणा
 कारयेत्, तदा ‘तं’ ‘दक्षिणाभिः’ तोषयेत् । तेन ‘अग्निम्’ ‘एव’
 तोषयति । तदिदं ब्राह्मणद्वयं मन्त्रव्याख्यामन्त्रे अवकाशाभावेन
 निवेशनीयम् ।

इति षाण्माषार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णपत्रः—
 अहिताभाये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥०॥

प्रजापतिरग्निमचिनुतुभिः संवत्सरं वसन्तेनैवास्य
 पूर्वार्धमचिनुत गोप्मेण दक्षिणं पक्षं वर्षाभिः पुच्छः
 शरदोत्तरं पक्षः हेमन्तेन मध्यं^(१) ब्रह्मणा वा अस्य
 तत् पूर्वार्धमचिनुत सूचेण दक्षिणं पक्षं पशुभिः पुच्छं
 विशोत्तरं पक्षमाशया मध्यं^(१) य एवं विद्वानग्निं चिनुत
 ऋतुभिरेवैनं चिनुतेऽथो एतदेव सर्वमव ॥ १ ॥

रुन्धे शुण्वन्त्येनमग्निं चिक्यानमन्त्यन्ः रोचते^(१) इयं
 वाव प्रथमा चित्तिरोपधयो वनस्पतयः पुरीषमन्त-
 रिक्षं द्वितीया वयांसि पुरीषमसौ तृतीया नक्षत्राणि
 पुरीषं यज्ञश्चतुर्थी दक्षिणा पुरीषं यजमानः पञ्चमी
 प्रजा पुरीषं^(१) यन्निचितीकं चिन्वीत यज्ञं दक्षि-
 णामात्मानं प्रजामन्तरियात्तस्मात्पञ्चचितीकश्चेतव्य
 एतदेव सर्वं स्पृणोति^(१) यन्तिस्तश्चितयः ॥ २ ॥

चिदृक्षमिर्यद्दे द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै^(१) पञ्च
 चितयो भवन्ति षाड्क्तः पुरुष आत्मानमेव स्पृणोति
 पञ्च चितयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश
 सम्पद्यन्ते दशाक्षरो वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तः
 स्पृणोत्यथो दशाक्षरा विराडन्न विराड् विराज्ये-
 वान्नाद्ये प्रति तिष्ठति^(१) संवत्सरो वै पृथी चितिः कृतवः
 पुरीषः^(१) पद चितयो भवन्ति पद पुरीषाणि द्वादश

सम्पद्यन्ते द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति
तिष्ठति^(१) ॥ ३ ॥

अथ । चितयः । पुरीषः । पञ्चदश च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
दशमोऽनुवाकः ॥०॥

आमन्वृक्षाममुत्थामि नवमे वर्णितानि हि ।

अथ दशमे अयमं वज्रधा प्रशस्यते । तच्च वसन्ताद्युत्तुद्वारा
प्रशंसामाह,—“प्रजापतिः अग्निम् अचिनुत अतुभिः संवत्सरं वसन्तो नव
अस्य पूर्वार्धम् अचिनुत सीमेण दक्षिणं पक्षं वर्षाभिः पुच्छं
शरदा उत्तरं पक्षं हेमन्तेन मध्यम्^(१)” इति । अथ संवत्सरो
दृष्टान्तः । अतुभिर्यथा संवत्सरो निष्पाद्यते, तथा ‘अग्निम्’ अपि
‘अतुभिः’ ‘प्रजापतिः’ ‘अचिनुत’ । अतुमयोऽयं यज्ञः इति महन्त्य
एव अयमं, तच्च वसन्तः शितोभागः । एवं दक्षिणपक्षादयो योज्याः ।

अथ ब्राह्मणादिरूपतं महन्त्येन प्रशंसति,—“ब्रह्मणा वै अथ
तत् पूर्वार्धम् अचिनुत सीमेण दक्षिणं पक्षं पशुभिः पुच्छं विद्या
उत्तरं पक्षम् आश्रया मध्यम्^(१)” इति । आश्रया मानवी दृष्ट्यादिः ।

अथ वेदमे प्रशंसति,—“य एवं विद्वान् अग्निं चिनुते अतुभिः
एव एमं चिनुते अयो एतत् एव मयम् अथ इमे दृष्टव्यमि एतम्
अग्निं चिन्तयन् अस्मि अथ शेषते^(१)” इति । ‘यः’ यज्ञभागः ‘एतं’
वसन्ताद्यात्मकम् ब्राह्मणाद्यात्मकम् च ‘विद्वान्’ तथैव मयदा

भावयन् 'अग्निं' 'चिनुते', सः प्रजापतिवत् 'चतुभिः' ब्राह्मणा-
दिभिश्च चितवान् भवति । अपि च 'एतत्' चतुर्णां ब्राह्मणादीनां
च स्वरूपं 'सर्वम्' अधीनं करोति । किञ्च 'अग्निं' चितवन्नम् 'एनं'
यजमानं सर्वे जनाः 'ग्रह्णन्ति', "अग्निचित् कपिला सत्री" इत्यादि-
स्यतिविषयत्वेन सर्वेषु प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । किञ्च 'अन्नं' समृद्ध
स्वादु च सर्वदा 'अस्ति' । अपि च सर्वेभ्यः 'रोचते' प्रीतिविषयो
भवति ।

अथ चितिपञ्चकं पुरीषपञ्चकं च भूम्यादिरूपेण प्रदर्शयति,—
"इयं वाव प्रथमा चितिः ओषधयो वनस्पतयः पुरीषम् अन्तरिक्षं
द्वितीया वयसि पुरीषम् असौ तृतीया नक्षत्राणि पुरीषं यज्ञः
चतुर्थी दक्षिणा पुरीषं यजमानः पञ्चमी प्रजा पुरीषम्^(१)" इति ।
या 'इयं' 'प्रथमा चितिः', सा भूमिरेव । यच्च तस्या उपरि
प्रसारितं 'पुरीषं', तत् ओषधि-वनस्पतिस्वरूपम् । एवमुत्तरचापि
द्रष्टव्यम् ।

अथ शाखान्तरगतं चितिषयपक्षं निराकृत्य स्वकीयं चिति-
पञ्चकपक्षं स्थापयति,—“यत् त्रिचितोकं चिन्वीत यज्ञं दक्षिणाम
आत्मानं प्रजाम् अन्तः इत्यात् तस्मात् पञ्चचितोकः चेतयः एतदेव
सर्वं स्पृणोति^(२)” इति । चतुर्थचिति-तत्पुरीषयोर्यज्ञ-दक्षिणा-
रूपत्वमुक्तम्, पञ्चमचिति-तत्पुरीषयोर्यजमान-प्रजारूपत्वम् । एवं
सति चितिपक्षे यज्ञादीनाम् अन्तरायः स्यात् । 'तस्मात्'
पञ्चचितियुक्त एव अग्निः 'चेतयः' । तथा सति 'एतत्' भूम्यादिक
'सर्वम्' अपि प्रीणयत्येव ।

आद्यं चित्तियम् उत्तरद्वयञ्च विभक्त्यं प्रशंसति,—“यत् तिस्रः
चित्तयः चिदत् हि अग्निः यद् दे दिपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्यै^(१)”
इति । या एता आद्याः ‘तिस्रः’ ‘चित्तयः’, ताभिः अग्नेर्त्विगुणं
मम्यादितं भवति । त्रैगुण्यञ्च प्राजापत्यादिभिरिष्टकाभिः पूर्वमुक्तम् ।
ये च उत्तरे ‘दे’ चित्ता, ताभ्यां ‘दिपाद् यजमानः’ प्रतिष्ठितो भवति ।

अथ समूहरूपेण प्रशंसति,—“पञ्च चित्तयो भवन्ति पाङ्क्तः
पुरुषः आत्मानम् एव स्पृणोति पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैः
अभ्युहति दश मम्यद्यन्ते दशाक्षरो वै पुरुषः यावान् एव पुरुषः तं
स्पृणोति अथो दशाक्षरा विराट् अन्नं विराड् विराजि एव अन्नाद्ये
प्रति तिष्ठति^(२)” इति । पुरुषस्य दशाक्षरत्वं किद्राभिप्रायेण
द्रष्टव्यम् । यानि शिरमि मत्त किद्राणि, ये च अधो दे किद्रे, या च
नाभिः, तानि सर्वाणि यावज्जीवम् अविनाशात् अक्षराणीत्युच्यन्ते ।
एतदेवाभिप्रेत्य तत्र तत्र आश्रयते,—“मत्त वै ग्रीर्वणाः प्राणा
दाववाक्षो । नत्र वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी” इति । अतो
दशमस्याया पुरुषं साकन्धेन ग्रीणयति । किं च विराड्दाश अन्ने
‘प्रति’-‘तिष्ठति’ ।

अथ षष्ठचित्तिं तत्पुरीषञ्च प्रशंसति,—“मन्वत्सुरे वै षष्ठी चितिः
अतवः पुरीष^(३)” इति । अत्र मन्वञ्च प्रशंसारूपत्वात् मन्वत्सुरादि-
रूपतायां न विस्तेयम् ।

अथ सत्रे मिलित्वा^(४) प्रशंसति,—“षट् चित्तयो भवन्ति षट्
पुरीषाणि द्वादश मम्यद्यन्ते द्वादश मामाः मन्वत्सरः मन्वत्सुरे एव प्रति
तिष्ठति^(५)” इति । तदेतद् ब्राह्मणं सर्वान्ते द्रष्टव्यम् ।

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ ० ॥

रोहि॑तो धूम्र॑रोहितः क॒र्कन्धु॑रोहितस्ते प्रा॒जाप॑त्या
व॒भ्रुर॑रु॒णव॑भ्रुः शु॒क्वभ्रु॑स्ते रौ॒द्राः श्ये॑तः श्ये॒ताक्षः
श्ये॑त॒ग्रीव॑स्ते पि॒ष्टदे॒वत्या॑स्ति॒स्रः कृ॒ष्णा व॒शा वा॑रु॒ण्य-
स्ति॒स्रः श्वे॒ता व॒शाः सौ॒र्यो मै॒त्रावा॑र्ह॒स्पत्या धूम्र॑-
ल॒लामा॑स्तूप॒राः ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
एकादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

चयनस्य प्रशसात्र दशमे बडधेरिता ।

अथाष्टादशनामान पशवो ह्यष्टमेधिका ॥

अष्टादशसंज्ञाकानां पशूनाम् एकैकं मङ्गात् । तत्र अस्मिन्
एकादशे अनुवाके प्रथमं मङ्गमाह,—“रोहितो धूम्ररोहित कर्कन्धु
रोहित ते प्राजापत्या वभ्रु अरुणवभ्रु शुक्वभ्रु ते रौद्रा श्येत
श्येताक्ष श्येतग्रीव ते पिष्टदेवत्या तिस्रः कृष्णा वशा वारुण्य
तिस्रः श्वेता वशा सौर्य मैत्रावाहस्पत्या धूम्रललामा ह्यपरा^(१)”
इति । पूर्वप्रपाठके “इन्द्राय राज्ञे सुकर” (५।५।११) इत्यादौ
जातिभेदा उक्ता, इह तु वर्णभेदा उच्यन्ते । ‘रोहित
लोहितवर्ण’ ‘धूम्ररोहित’ अस्पष्टलोहित । ‘कर्कन्धुरोहित’ मौवीर-

वर्णः । 'ते' एते त्रयः 'प्राजापत्याः' प्रजापतिदेवताकाः । एवमुत्तर-
त्रापि एकैकस्य देवस्य त्रयस्त्रयो विज्ञेयाः । 'बभ्रुः' पाण्डुरकपिलः ।
'अरुणबभ्रुः' रक्तकपिलः । 'शुकबभ्रु' हरितशुकसमानवर्ण । 'श्वेतः'
अरक्तवर्णः, शुक्लरक्त इत्येके । 'श्वेताक्ष' रक्तदृष्टिः । 'श्वेतपीवः'
प्रसिद्धः । 'तिस्रः' इत्यादिकं स्पष्टम् । 'धूम्रललाभाः' धूम्रवर्णपुण्ड्राः ।
'द्विपराः' गृह्णीनाः ।

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

पृश्निस्तिरुश्चोनपृश्निरूद्धं पृश्निस्ते मारुताः फल्गू-
लौहितोर्णी बलक्षी ताः सारस्वत्यः पृषती स्थूलपृषती
क्षुद्रपृषती ता वैश्वदेव्यस्तिस्त्रः श्यामा वृशाः पौष्ण्य-
स्तिस्त्रो रोहिणीर्वृशा मैत्रियं ऐन्द्राबार्हस्पत्या अरुण-
ललामास्तूपराः ॥ १ ॥

रोहितः पृश्निः षड्विंशतिः षड्विंशतिः ॥ १२ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ द्वितीयं सप्तमाह,-

“पृश्निः तिरुश्चोनपृश्नि ऊर्द्धपृश्निः ते मारुताः फल्गूः लौहितोर्णी
बलक्षी ताः सारस्वत्यः पृषती स्थूलपृषती क्षुद्रपृषती ताः वैश्वदेव्यः

तिस्रः श्यामाः वशाः पौष्णियः तिस्रो रोहिणीः वशा मैत्रियः
 ऐन्द्रावार्हसत्या अरुणललामा तूपराः” इति । ‘पृश्नि’ शुक्र-
 विन्दुचितस्त्रिवर्णः । तिर्यक्प्रवृत्तपृश्निवर्णः* । एतेन ‘ऊर्द्धपृश्नि’
 व्याख्यात । ‘फलगूः’ लवणवर्णः । ‘लोहितोष्णी’ लोहितलोमा ।
 ‘वक्षसी’ शुक्रावयवा । ‘पृषती’ शुक्रविन्दुभिस्त्रिता । ‘मूलपृषती’
 मूलशुक्रविन्दुभिस्त्रिता । ‘लुद्रपृषती’ सूक्ष्मशुक्रविन्दुभिस्त्रिता ।
 ‘श्यामाः’ श्यामवर्णाः । ‘रोहिणीः’ रोहितवर्णाः । ‘अरुणललामा’
 मन्थावर्णपुण्ड्राः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
 संहिताभाष्ये षष्ठप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

श्रित्तिबाहुरन्यतःश्रित्तिबाहुः समन्तश्रित्तिबाहुस्त
 ऐन्द्रवायवाः श्रित्तिरन्ध्रोऽन्यतःश्रित्तिरन्ध्रः समन्तश्रित्ति-
 रन्ध्रस्ते मैत्रावरुणाः शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणि-
 वालस्त आश्विनास्त्रिस्तः शिल्पा वशा वैश्वदेव्यस्त्रिस्तः
 ज्येनीः परमेष्ठिनै सोमापौष्णाः श्यामललामा
 तूपराः ॥ १३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
 त्रयदशोऽनुवाकः ॥०॥

* एवमेव सर्वत्र पाठः । ‘तिर्यक्प्रवृत्तपृश्निवर्णः’—इतिव
 पाठो भवितुं यत्नः ।

तृतीयं सहभाह,—

“श्रुतिवाङ्मः अन्यतः श्रुतिवाङ्मः समन्तश्रुतिवाङ्मः ते ऐन्द्रवायवाः
श्रुतिरन्ध्रः अन्यतः श्रुतिरन्ध्रः समन्तश्रुतिरन्ध्रः ते मैत्रावरुणाः
शुद्धवांसः सर्वशुद्धवांसः मणिवांसः ते आश्विनाः तिस्रः श्रित्वाः
वशाः वैश्वदेव्यः तिस्रः श्येनीः परमेष्ठिने सोमापौष्णाः श्यामसल्लामा-
स्तपराः” इति । श्रुतिः शुक्लो वाङ्मैकदेशो यस्य अथौ ‘श्रुतिवाङ्मः’ ।
‘अन्यतः श्रुतिवाङ्मः’ यत् प्रथमस्य श्रुतित्वं, ततोऽन्यत्रैकदेशे श्रुतित्वं
यस्य सः अन्यतः श्रुतिः, तादृशो वाङ्मवस्य स तथोक्तः । ‘समन्तश्रुति-
वाङ्मः’ सर्वशुक्लवाङ्मः । ‘श्रुतिरन्ध्रः’ शुक्लच्छिद्रः । अन्यतः श्रुतिरन्ध्र-
समन्तश्रुतिरन्ध्रौ च पूर्ववत् । ‘शुद्धवांसः’ शुक्लपुच्छावयवः । ‘सर्वशुद्ध-
वांसः’ शुक्लसर्वपुच्छः । ‘मणिवांसः’ शुक्लाशुक्लचितवांसः । ‘श्रित्वाः’
नानावर्णाः । श्येन्यः शुक्लवर्णाः । ‘श्यामसल्लामाः’ श्यामवर्णपुष्टाः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लृण्ययजुः-
मंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ • ॥

उन्नत ऋग्भो वामन्त ऐन्द्रावरुणाः श्रुति-
ककुच्छ्रित्पृष्ठः श्रुतिभस्त ऐन्द्रा वाईस्पत्याः श्रुति-
पाच्छ्रित्योष्ठः श्रुतिस्तु ऐन्द्रावैष्णावास्तिस्रः सिन्धा
वशा वैश्वकर्मण्यस्तिस्रो धावे पृपोदरा ऐन्द्रापौष्णाः

श्वेतललामास्तूपराः । १। २। श्रित्तिवाहुर्नतः पञ्च-
विंशतिः पञ्चविंशतिः ॥ १४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अथ चतुर्थं महमाह,—

“उन्नत ऋषभो वामन ते ऐन्द्रावरुणा श्रितिकहुत् श्रितिष्ट
श्रितिभसत् ते ऐन्द्रावार्हस्यत्या श्रितिपात् श्रित्योष्ठ. श्रितिभु ते
ऐन्द्रावैष्णवा तिस्र. सिष्ठा वशा वैद्यकर्मण्य तिस्रो धात्रे पृषोदरा
ऐन्द्रापौष्णाः श्वेतललामास्तूपरा” इति । ‘उन्नतः’ उन्नतपृष्ठ
‘ऋषभ’ युवा । ‘वामन’ दृष्टाङ्ग । श्रिति शुक कहुत् यस्य स
तथोक्त । ‘श्रितिष्ट.’ श्वेतपृष्ठः । ‘श्रितिभसत्’ शुकजघन ।
‘श्रितिपात्’ स्पष्टम् । ‘श्रित्योष्ठ’ श्वेतोष्ठः । ‘श्रितिभु.’ श्वेतभु ।
‘सिष्ठाः’ सिष्मलाङ्गा, पादे श्रिता श्वेत्यादितदेश । ‘पृषोदरा’
पृषन्ति उदरे यासां ता पृषोदरा । ‘श्वेतललामा’ स्पष्टा ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णपञ्च-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

कर्णास्त्रयो यामाः सौम्यास्त्रयः श्रितिङ्गा अग्रये
यविष्ठाय त्रयो नकुलास्त्रिस्तो रोहिणीस्त्र्यस्त
वसूनां त्रिस्तोऽरुणा दित्यौ द्व्यस्ता रुद्राणां सोमैन्द्रा
बभ्रुललामास्तूपराः । १ । कर्णाः त्रयो विंशतिः ॥ १५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

पञ्चमं ब्रह्माह,—

“कर्णाः त्रयो यामाः सौम्याः त्रयः श्रितिङ्गाः अग्रये यविष्ठाय
त्रयो नकुलाः त्रिस्तो रोहिणीः त्र्यस्तो वसूनां त्रिस्तो अरुणाः
दित्यौ द्व्यस्ता रुद्राणां सोमैन्द्राः बभ्रुललामास्तूपराः” इति ।
‘कर्णाः’ द्विन्नकर्णाः । ‘यामाः’ यमदेवताः । ‘श्रितिङ्गाः’ श्वेतपादाः ।
‘यविष्ठाय’ युवतमाय । ‘नकुलाः’ नकुलवर्णाः । ‘त्र्यस्तो’ मातृवर्णाः ।
‘रोहिणीः’ लोहितवर्णाः । ‘दित्यौ द्व्यस्ता’ द्विवर्णाः । ‘अरुणाः’ अरुणवर्णाः ।
‘बभ्रुललामाः’ पिङ्गलपुङ्गाः ।

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ह्यप्ययजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

शरणास्त्रयो वैष्णवा अधीलोधकर्णास्त्रयो विष्णव
उरुक्माय सप्तदिनस्त्रयो विष्णव उरुगायाय पञ्चावी-

स्ति॒स्र आ॒दित्या॑नीं चि॒वत्सा॑स्ति॒स्रोऽङ्गि॑रसामैन्द्रा॒वैष्ण॑वा
गौर॑ल॒लामा॑स्तूप॒राः । १ ।

‘शृ॒ण्डाः विं॒शतिः ॥ १६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
षोडशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

षष्ठं ब्रह्ममाह,—

“शृ॒ण्डाः च॒यो वैष्ण॑वा, अ॒धी॒लो॒धकर्णाः॑ च॒यो विष्ण॑वे उ॒दक॑माय
स॒प्त॒दिनः॑ च॒यो विष्ण॑वे उ॒दगा॑याय प॒ञ्चा॒वीः ति॒स्रः आ॒दि॒त्यानां॑
चि॒वत्साः॑ ति॒स्रः अ॒ङ्गि॒रसाम् ऐन्द्रा॑वैष्ण॒वाः गौर॑ल॒लामाः॑ तूप॒राः”
इति । ‘शृ॒ण्डाः’ अवेष्टितकर्णाः, अल्पकायाः इत्येके । ‘अ॒धी॒लो॒ध-
कर्णाः’ कर्षोपरिप्रवृद्धकर्णाः । ‘उ॒दक॑माय’ विसीर्णपादाय ।
‘स॒प्त॒दिनः’ सम्प्रमाणमुष्कः । ‘उ॒दगा॑याय’ उदभिर्महर्षिभिर्गता-
याय । प॒ञ्चा॒व्यः अर्धतृतीयवर्षाः चि॒वत्स॒राः । ‘गौर॑ल॒लामाः’
स्पृष्टाः ।

इति मायमाचार्यविरचिते माधवाये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञः—
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

इन्द्रा॒य रा॒श्रे च॒यः शि॒तिपृ॑ष्ठा इन्द्रा॒याधि॑राजाय
च॒यः शि॒ति॒ककु॑द् इन्द्रा॒य स्व॑रा॒श्रे च॒यः शि॒ति॒भस॑दस्ति॒स्र-
स्तु॒र्यो॒द्धाः सा॒ध्याना॑न्ति॒स्रः प॒क्षौ॒द्धा वि॒श्वे॒षां दे॒वाना॑-

माम्रेन्द्राः कृष्णललामास्तूपराः । १ । इन्द्राय द्वाविंशतिः ॥ १७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सप्तमं महामाह,—

“इन्द्राय राज्ञे चयः शितिष्ठः इन्द्राय अधिराजाय चयः शितिकलुदः इन्द्राय स्वराज्ञे चयः शितिभसदः तिस्रः तुर्योद्यः साध्यानाम् तिस्रः षष्ठ्यौद्यः विन्धेयां देवानाम् आम्रेन्द्राः कृष्णललामास्तूपराः” इति । शितिष्ठशितिककुच्छितिभसच्छन्दा व्याख्याताः । ‘तुर्योद्यः’ सार्धचतुर्वर्णाः । ‘साध्यानां’ देवविशेषाणाम् । ‘षष्ठ्यौद्यः’ चतुर्वर्णाः ।

इति मायमासार्थविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अदित्यै चर्यो रोहितैता इन्द्रायै चयः कृष्णैताः कर्ष्यै चर्यो ऽरुणैतास्तिस्रो धेनवो राकायै चर्यो ऽनुद्धाहः सिनीवाल्या आग्नावैष्णवा रोहितललामास्तूपराः । १ । अदित्यै अष्टादश ॥ १८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके अष्टादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अष्टमं सप्तमाह,—

“अदित्यै चयः रोहितैता इन्द्राण्यै चयः कृष्णैताः कुक्ष्यै चयः
अरुणैता तिम्रो धेनवः राकायै चयः अनङ्गाश्च सिनीवान्यै आग्रा-
वैष्णवाः रोहितललामा. त्वपरा.” इति । ‘एता’ हरिता
हरितवर्णाः ; ते च रोहितेन अत्यन्तरत्नेन युक्ताः ‘रोहितैताः’ ।
कृष्णेन युक्ताः ‘कृष्णैताः’ । ईषद्रत्नेन युक्ताः ‘अरुणैताः’ । धेन्यादयः
प्रसिद्धाः* ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके अष्टादशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सौम्यास्त्रयः पिशङ्गाः सोमाय राज्ञे चयः सारङ्गाः
पार्जन्या नभोरूपास्तिक्ष्णोऽजा मल्हा इन्द्राण्यै तिस्रो
मेघ्य आदित्या द्यावापृथिव्या मालङ्गास्तूपराः । १ ।
सौम्याः एकान्नविंशतिः ॥ १६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
जनविंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

नवमं सप्तमाह,—

“सौम्यास्त्रयः पिशङ्गा सोमाय राज्ञे चयः सारङ्गाः पार्जन्या

* अथ ‘ते च’ इत्यत्र ‘स च’ इति, एव ‘कृष्णेन युक्ता’ इत्यत्र ‘कृष्णेन युक्त’ इति सर्वत्र पाठ ग्रामादिक इव प्रतिभाति ।

नभोरूपाः तिस्रः त्रजाः मल्हाः इन्द्राण्यै तिस्रो मेथ. आदित्याः
 द्यावापृथिव्याः मालङ्गाः त्वपराः” इति । ‘पिङ्गङ्गाः’ गोरोचनवर्णाः ।
 ‘मारङ्गाः’ मारङ्गवर्णाः । ‘पान्तेन्याः’ पर्जन्यदेवत्याः । ‘नभोरूपाः’
 अश्विनवर्णाः । ‘मल्हाः’ गलस्तनाः । ‘मालङ्गाः’ महाकायाः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके जनविशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

वारुणास्त्रयः कृष्णललामा वरुणाय राम्ने चयो
 रोहितललामा वरुणाय रिशादसे चयोऽरुणललामाः
 शिल्पास्त्रयो वैश्वदेवास्त्रयः पृथ्नायः सर्वदेवत्या ऐन्द्रा-
 सूरः श्वेतललामास्तूपराः । १ । वारुणा विंश-
 शतिः ॥ २० ॥

इति सैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
 विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

दशमं षड्माह,—

“वारुणास्त्रयः कृष्णललामाः वरुणाय राम्ने चयो रोहितललामाः
 वरुणाय रिशादसे चयः अरुणललामाः शिल्पा चयः वैश्वदेवाः
 चयः पृथ्नायः सर्वदेवत्याः ऐन्द्रासूरः श्वेतललामाः त्वपराः” इति ।
 रिशानां लोकहिंसकानां नाशयित्रे ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

सोमाय खराज्ञेऽनोवाहोऽनङ्गाहोऽविन्द्राग्निभ्या-
मोजोदाभ्यामुष्टारोऽविन्द्राग्निभ्यां बलदाभ्यां सीरवाहा-
वत्री द्वे धेनू भौमी दिग्भ्यो वडवे द्वे धेनू भौमी वैराजी
पुरुषो द्वे धेनू भौमी वायवे आरोहणवाहोऽनङ्गाहो
वारुणी कृष्णे वृषे अराक्षौ दिव्याष्टपमौ परिमरौ । १ ।
सोमाय चतुस्त्रिंशत् ॥ २१ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
एकविंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

एवमेतैर्दशभिरनुवाकैः अष्टादशिनः पञ्चवः आस्राताः । अथैकेना-
नुवाकेन द्वादिनः पशूनाह,—

“सोमाय खराज्ञे अनोवाहौ अनङ्गाहौ इन्द्राग्निभ्याम्
ओजोदाभ्याम् उष्टारौ इन्द्राग्निभ्यां बलदाभ्याम् सीरवाहौ अत्री द्वे
धेनू भौमी दिग्भ्यो वडवे द्वे धेनू भौमी वैराजी पुरुषो द्वे धेनू
भौमी वायवे आरोहणवाहौ अनङ्गाहौ वारुणी कृष्णे वृषे
अराक्षौ दिव्यौ ष्टपमौ परिमरौ” इति । ‘अनोवाहौ’ शकटवहन-
मर्थौ । ‘अनङ्गाहौ’ बलीवर्द्धौ । ‘ओजोदाभ्याम्’ अष्टमधातुप्रदा-
त्यभ्याम् । ‘उष्टारौ’ शकटवाहिनोः सहकारित्वेन पुरोगामियुग-
वोढारौ । ‘सीरवाहौ’ लाङ्गलवाहिनौ । ‘अत्री’ अविषदृशौ द्वौ
अनङ्गाहौ इत्यर्थः । भूमेर्धेनुद्वयम् । दिशं वडवाद्वयम् । पुन-

भूमिर्धेतुदयम् । विराट्-देवतायाः 'पुरुषी' मनुष्यस्त्रियौ । पुनर्भूमि-
 र्धेतुदयम् । 'आरोहणवाहौ' मनुष्यारोहणार्थं निर्मितं शकटं वहन्तौ
 मलीवर्दौ । पूर्वन्तु धान्यादिवाहिकशकटार्थानुकौ ; अथ ॥
 राजकुमारादिविनोदार्थं शकटवाहिनावित्यर्थः । वरुणस्य तु कृष्णमृग-
 जातीये स्त्रियौ बन्धे । द्युदेवतायास्तु 'अरादौ' उच्छ्रितमृद्गौ ;
 'ष्टपभौ' षेचकौ ; 'परिमरौ' उभयतो मरणयुक्तौ, यस्य पशोः
 अग्रजोऽपि मृतः अनुजोऽपि मृतः तादृशौ ।

इति सायनाचार्यविरचिते साधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥०॥

एकादश प्रातर्गव्याः पशव आ लभ्यन्ते वृगसः
 कृत्स्नापः किकिदीविर्विदीगयस्ते त्वाद्वाः सौरीर्नव श्वेता
 वृशा अनूबन्ध्या भवन्त्याग्नेय ऐन्द्राग्र आश्विनस्ते
 विशालयूप आ लभ्यन्ते ॥ १ ॥

एकादश पञ्चविंशतिः ॥ २२ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
 द्वाविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथ उक्तमेऽयतिराचेऽनुष्ठेयान् काशित्पशूनाह,—

“एकादश प्रातर्गव्याः पशवः आ लभ्यन्ते वृगसः कृत्स्नापः
 किकिदीविः विदीगयः ते त्वाद्वाः सौरीः नव श्वेताः वृशाः अनूबन्ध्याः

भवन्ति आग्नेयः ऐन्द्राग्रः आग्निस्ते विशालयूपे आ-लभ्यन्ते" इति ।
 तृतीयेऽङ्गि प्रातःकाले गोजातीया एकादश पशवः । ते च देवता-
 विशेषस्य अनुकृत्वात् प्राजापत्याः । कृगलादयस्त्रयः 'लाघाः' । 'कृगलः'
 छागार्भकः, स च 'कस्मापः' कृष्णवर्णमियः । 'किकिदीविः' तित्तिरिः ।
 'विदीगयः' कुकुटविशेषः । एते च तस्मिन्नेवाहनि आलभ्यन्ते ।
 'धौरीः' सूर्यदेवताका । 'अनूबन्ध्याः' चरमकालीनाः पशवः । ताश्च
 'वशाः' बन्ध्याः, 'येता' येतवर्णाः, स्वसङ्ख्याकाश्च 'भवन्ति' । पुनरपि
 आग्नेयादयस्त्रयः पशवः आलभ्यन्ते । 'ते' च चयो मध्यमे यूपे
 अतिविस्तृताग्निष्ठास्ये यूपे 'आ'-लभ्यन्ते ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवाद्ये वेदार्थप्रकाशे कृष्णजजुः-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठ्यपराधके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥०॥

पिशङ्गास्त्रयो वासन्ताः सारङ्गास्त्रयो ग्रैष्माः
 पृषन्तस्त्रयो वार्षिक्याः पृश्नयस्त्रयः शरदाः पृश्नि-
 सुक्थास्त्रयो हैमन्तिका अवलिप्तास्त्रयः शैशिराः
 संवत्सराय निर्वक्षसः ॥ १ ॥

पिशङ्गाः विशन्ति ॥ २३ ॥

हिरण्यवर्णाः । अयां ग्रहान् । भूतेष्टकाः । सज्जुः ।
 संवत्सरमुख्यं । प्रजापतिः, स क्षुरपविः । अग्नेव
 दीक्षया । सुवर्गाय, नं यत् । सूयने । प्रजापतिः, ऋतुभिः

रोहितः । पृश्निः । शितिवाहुः । उन्नतः । कर्णाः ।
 शुण्ठाः । इन्द्राय । अदित्यै । सौम्याः । वारुणाः । सोमाय ।
 एकादश । पिशङ्गाः । त्रयोविंशतिः ॥ २३ ॥

हिरण्यवर्णाः (१।१) । भूतेष्टकाः (३।१) । छन्दो यत्
 (५।२) । कनीयाः समम् (८।२) । चिदृक्षामिः (१०।३) ।
 वारुणाः (२०।१) । चतुःपञ्चाशत् ॥ ५४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
 त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥०॥

इति संहितापञ्चमाष्टके पष्ठप्रपाठकप्रश्नः समाप्तः ॥
 ॥०॥ हरिः ओम् ॥०॥

अथ चतुःपञ्चाशद्,—

“पिशङ्गास्तयो वामन्ता मारङ्गास्तयो दैत्राः प्रयन्तस्तयो दार्षिकाः
 प्रश्नयस्तयः शारदाः पृश्निमव्यास्तयो हैमन्तिकाः अवलिप्तास्तयः
 गैशिराः संवत्सराय निवत्समः” इति । ‘पिशङ्गाः’ गोरोचनवर्णाः ।
 ‘मारङ्गाः’ मारङ्गवर्णाः । ‘पृश्नः’ विजातीयविन्दुयुक्ताः । ‘प्रश्नयः’
 श्वेताः । ‘पृश्निमव्याः’ कटिभागे श्वेतवर्णाः । ‘अवलिप्ताः’ मङ्गोर्णवर्णाः ।
 वसन्ताद्युतवः तेषाम् । संवत्सरदेवतायाम् ‘निवत्समः’ नियेन
 वत्समा युक्तः ।

अत्रापि प्रपाठकस्य विनियोगमद्बुद्धः,—

कुभेष्टकामन्त्रणार्था ‘हिरण्य’ (१) इति त्रयोदश ।

‘दिवि’ (१।४) इति चरुमादध्याद् देवस्य’ (३।२) इत्यभिषेचनम् ।

‘मजूः’ (४।१) आहुतयः पञ्च ‘घृतेन’ (४।२) इत्यनुपगच्छते ॥

‘ष्टो’ (६।४) वैश्वानरी याज्ञे पुरीवं न्यापयेत्तया ।

अश्वारोहेचितिं स्वामी ‘ष्टयिवीमाकमि’ (८।१) इत्यतः ॥

‘ष्टो यज्ञः’ ‘तस्य ते’ (८।६) द्वे समिष्टयजुषी मते ।

‘पिता मात’ (८।६) इति मन्त्रेण चित्यग्निमतुशंसति ॥

अश्वमेधस्य पञ्चो रोहिताद्या (११-२३) उदीरिताः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं विनाशयन् ।

सुमर्थांश्चतुरो देवादिद्यातीर्थमष्टेश्वरः ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥०॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्ध-
भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-
प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठकः
सम्पूर्णः ॥०॥

समाप्तश्च षष्ठः प्रपाठकः ॥

॥०॥ ॐ तत्सत् ॥०॥

॥०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥०॥

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये ।

पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ओम् ॥

यो वा अयथादेवतमग्निं चिनुत आ देवताभ्यो
दृश्यते पापीयान् भवति यो यथादेवतं न देवताभ्य
आ दृश्यते वसीयान् भवत्याग्नेय्या गायत्र्या प्रथमा-
श्वितिमुभि नृशेत् क्षिपुर्भा द्वितीयां जगत्या तृतीया-
मनुष्टुभा चतुर्थीं पङ्क्त्या पञ्चमीं यथादेवतमेवाग्निं
चिनुते न देवताभ्य आ दृश्यते वसीयान् भवति^(१)
इडाये वा एषा विभक्तिः पशव इडा पशुभिरे-
नम् ॥ १ ॥

चिनुते^(१) यो वै प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति

नार्तिमार्च्छत्यश्वावभितस्तिष्ठेतां कृष्ण उत्तरतः श्वेतो
 दक्षिणस्तावाल्भ्येष्टका उप दध्यादेतद्वै प्रजापते रूपं
 प्राजापत्योऽश्वः साक्षादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्यामिं
 चिनोति नार्तिमार्च्छति^(१) एतद्वा अर्हो रूपं यच्छेतोऽश्वो
 राक्षियै कृष्ण एतदहः ॥ २ ॥

रूपं यदिष्टका राक्षियै पुरीषमुपधास्यन् कृष्णमहोरावा-
 श्वेतमश्वमभि मृशेत् पुरीषमुपधास्यन् कृष्णमहोरावा-
 भ्यामेवैनं चिनुते^(२) हिरण्यपात्रं मर्धाः पूर्णं ददाति
 मधुर्व्योऽसानीति^(३) सौर्या चिचवत्यावेक्षते चिचमेव
 भवति मर्ध्यान्दिनेऽश्वमव प्रापयत्यसौ वा आदित्य
 इन्द्र एव प्रजापतिः प्राजापत्योऽश्वस्तमेव साक्षाद्
 कथ्मोति^(४) ॥ ३ ॥

एनम । एतदहः । अष्टाचत्वारिंशच्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

श्रीगणेशाय नमः ।

हरिः ओम् ।

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

उपातुवाक्यं यत्प्रोक्तं दयोः पञ्चमपठयोः ।

ततोऽवशिष्टं तत्सर्वं सप्तमेऽपामिधीयते ॥

तच्चादौ तावत् सप्तविशेषैश्चितीनामभिमर्शनं विधत्ते,—“यो वै
अथथादेवतम् अग्निं चितुते आ देवताभ्यो वृक्ष्यते पापीयान् भवति
यो यथादेवतं न देवताभ्यः आ वृक्ष्यते वमीयान् भवति आग्नेय्या
गायत्रिया प्रथमां चितिम् अभि मृशेत् चिष्टुभा द्वितीयां जगत्या
तृतीयाम् अनुष्टुभा चतुर्थीं पङ्क्त्या पञ्चमी यथादेवतमेवाग्निं चितुते
न देवताभ्यः आ वृक्ष्यते वमीयान् भवति^(१)” इति । यस्याक्षितेर्या
देवता, तामतिक्रम्य चयनम् ‘अथथादेवत’; अतिक्रमणं यथादेवतं ।
अतो यथादेवतम् अनुष्ठानाय आग्नेयगायत्र्यादिभिस्तौ तां ‘चितिम्’
‘अभि’-‘मृशेत्’ । “अग्ने देवाऽऽ दहावह” (ब्रा० ३।११।६।१)
इत्याग्नेयी गायत्री । “अगन्म महा मनसा यविष्ठम्” (ब्रा० ३।११।
६।३) इति चिष्टुष् । “मेधाकारम्” (ब्रा० ३।११।६।२) इति जगती ।
“मनुष्वत्वानि धीमहि” (ब्रा० ३।११।६।३) इति अनुष्टुप् । “अग्निर्हि
वाजिनम्” (ब्रा० ३।११।६।४) इति पङ्क्तिः । ता एताः नाचिकेत-
चयनप्रकरणे “यत्ते चितम्” (ब्रा० ३।११।६।१) इत्यनुवाके समा-

आस्यमानत्वात् तच्चैव व्याख्यास्यन्ते । एवमभिमर्शने सति न उक्तदोषः कश्चिदप्यस्ति ।

एकैकचित्तिस्पर्शने योऽयं मन्त्रविभागः, तमिमं प्रशंसति,—

“इडायै वै एषा विभक्तिः पशवः इडा पशुभिः एन चिनुते^(१)” इति । ‘विभक्तिः’ गायत्र्यादिमन्त्रविभागः, स च अत्र इडार्थे क्रियते । ‘इडा’ हि नाम ‘पशवः’, “पशवो वा इडा” इति श्रुत्यन्तरात् । गायत्र्यादिच्छन्दांसि च पशुस्वरूपाणि “पशवो वै छन्दांसि” इति श्रुत्यन्तरात् । अतो गायत्र्यादिरूपैः ‘पशुभिः’ ‘एनम्’ अग्निं चितवान् भवति । एतच्च ब्राह्मणं “पशुर्वा एष यदग्निः” (५।२।१०।१) इत्यनुवाके प्रथमचित्त्वचने द्रष्टव्यम् ।

अद्योपधाने अश्वस्पर्शनं विधत्ते,—“यो वै प्रजापतये प्रतिप्रोच्य अग्निं चिनोति न आर्तिमार्च्छति अश्वौ अभितः तिष्ठेतां कृष्ण उत्तरतः श्वेतो दक्षिणः तौ आलभ्य दृष्टकाः उप दध्यात् एतत् वै प्रजापतेः रूपं प्राजापत्यः अश्वः सावादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्य अग्निं चिनोति नार्तिमार्च्छति^(१)” इति । प्रजापतिः, अग्निं प्रति स्मृतत्वात् प्रथमं चेदत्वाच्च अग्नेः स्वामी, अतस्तस्मै कथयित्वा तदनुज्ञया चयने कृते सति न विनाशं प्राप्नोति, अतः कथनीयं । पार्श्वयोर्दोऽश्वौ अवस्थाप्य तौ स्पृष्ट्वा पश्चात् ‘उप’-‘दध्यात्’ । ‘एतत्’ अश्वारूपां शरीरं ‘प्रजापतेः’ स्वरूपं, प्रजापत्यचिजन्यत्वेन तस्य प्राजापत्यत्वात् । अतः अश्वस्य स्पर्शनमेव प्रजापतये कथनं । तेनासौ न विनश्यति ।

तत्र स्पर्शने विषयव्यवस्थां विधत्ते,—“एतदे अहो रूपं यत् श्वेतः अश्वः रात्रियै क्षणः एतत् अहो रूपं यत् इष्टकाः रात्रियै पुरीषम् इष्टकाः उपधास्यन् श्वेत् अश्वत् अभि मृशेत् पुरीषम् उपधास्यन् क्षणम् अहोरात्राभ्याम् एव एनं चिनुते(४)” इति । ‘श्वेतः’ ‘अश्वः’ ‘इष्टकाः’ च इत्युभयम् ‘अहो रूपम्’ । अतः ‘इष्टकाः’ ‘उपधास्यन्’ ‘श्वेतम्’ ‘अभि-मृशेत्’ । ‘क्षणः’ अश्वः ‘पुरीषं’ चेत्युभयं रात्रेः स्वरूपम् । तत्स्वरूपे वर्णसाम्यं हेतुः । ‘यदा ‘पुरीषम्’ उपधास्यति, तदा ‘क्षणम्’ अभिमृशेत् । एवं सति ‘अहोरात्राभ्यामेव’ ‘एनम्’ अग्निं चितवान् भवति । एतच्च ब्राह्मणम् “अग्ने त्वं अश्वो वयः (५।२।६।१)” इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण ‘दक्षिणाकाले हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं शतमानस्य क्षतं चित्रं देवानामित्यवेक्ष्याश्वेनावप्राप्य ब्रह्मणे ददाति’ इति ।

तत्र दानं विधत्ते,—“हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति मधव्यः अश्वानि(५) इति । परलोके मधुभोग्यद्रव्ययुक्तो भविष्यामीत्यभिप्रेत्य मधुना ‘पूर्णं’ सुवर्णपात्रं दद्यात् ।

दात्रा च दानात् पूर्वकालीनमवेक्षणं विधत्ते,—“सौर्या चित्रवत्या अवेक्षते चित्रमेव भवति मध्यन्दिने(६)” इति । मध्याह्नस्य दक्षिणाकालत्वात् तदानीं दातुम् आदौ मधुपूर्णं पात्रं मन्त्रेण ‘अवेक्षते’ । “चित्रं देवानाम् (२।४।१४।४)” इत्येषा सौरी चित्रशब्दयुक्ता च ; तथा अवेक्षणे सति ‘चित्रमेव’ ऐश्वर्यं प्राप्नोति ।

अवेक्षणादूर्ध्वं प्रापणं विधत्ते,—“अश्वमव प्रापयति असौ वै आदित्यः इन्द्रः एषः प्रजापतिः प्राजापत्यः अश्वः तमेव दाद्यात्

च्छोति^(१)” इति । योऽथ विचक्षत्या प्रतिपाद्य ‘आदित्य’, स
एव परमैश्वर्योपेतत्वात् ‘इन्द्र’; प्रजानां परिपालकत्वात् ‘प्रजापति’ ।
अवघ्राताश्च ‘प्राजापत्य’ । अतः अथावघ्राणेन तः प्रजापतिम् इन्द्रम-
आदित्यमेव ‘साक्षात्’ समृद्धं करोति । तदिदं ब्राह्मणम् अन्ते
द्रष्टव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

त्वामग्ने ह्यभं चेकितान् पुनर्युवानं जनयन्नुपागां ।
अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नो ब्रह्मणा सः
शिशधि^(१) । पशवो वा एते यदिष्टकाश्चित्याचित्यामृपभ-
मुप दधाति मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय
तस्माद्ययेयूथ ऋपभ^(१) । संवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा
रात्युपासते । प्रजाः सुवीरां कृत्वा विश्वमायुर्व्यश्न-
वत्^(१) । प्राजापत्यां ॥ १ ॥

एतामुप दधातीयं वावैपैकाष्टका यदेवैकाष्टकाया-
मन्नं क्रियते तदेवैतयावैरुन्ध एषा वै प्रजापतेः काम-
दुष्टा तथैव यजमानोमुषिं लोकेभिन्दुहे^(१) येन देवा
ज्योतिषोर्ध्वा उदायन् येनोदित्या वसवो येन रुद्राः ।
येनाङ्गिरसो भहिमानमानशुस्तेनैतु यजमानः स्व-
स्ति^(१) । सवर्गाय वा एष लोकार्य ॥ २ ॥

ः चीयते यदग्निर्येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्नि-
 त्युल्लः समिन्ध इष्टका एवैता उप धत्ते वानस्पत्याः
 सुवर्गस्य लोकस्य समर्थैः^(१) श्तायुधाय शतवीर्याय शतो-
 तयेभिमातिपाहै। शनं यो नः शरदो अजीतानिन्द्रो
 नेषदति दुरितानि विश्वा^{१)}। ये चत्वारः पृथयो देव-
 याना अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति। तेषां यो
 अज्यानिमजीतिमावह्यात्तस्मै नो देवाः ॥ ३ ॥

परिदत्तेह सर्वे^(२)। ग्रीष्मो हेमन्त उत नो वसन्तः
 शरद्वर्गाः सुवितन्त्रो अस्तु। तेषामृतूनाः शतशरदानां
 निवात एषामभये स्याम^(३)। इदुवत्सुराय परिवत्सुराय
 संवत्सुराय कृणुता बृहन्नमः। तेषां वयः सुमतौ युधि-
 यानां ज्योगजीता अहताः स्याम^(४)। भद्रान्नः श्रेयः
 समनैष्ट देवास्त्वया वसेन् समशीमहि त्वा। स नो
 मयोभूः पितो ॥ ४ ॥

आ विशस्व शन्तोकाय तनुवे स्थोनः^(५)। अज्या-
 नीरेता उप दधात्येता वै देवता अपराजितास्ता एव
 प्रविशति नैव जीयते^(६) ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्थ-
 मासा मासा कृतवः संवत्सुर ओषधीः पञ्चत्यय कस्माद्-
 न्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरुध्यत इत्येता हि तद्देवता
 उदजयन् यदुत्तुभ्यो निर्वपेदेवताभ्यः समदन्ध्यादाग्र-

युष्मन्, निरुप्यैता आहुतोर्जुहोत्यर्धमासानेव मासानृतून्त
 सवत्सरं प्रीणाति न देवताभ्यः समदन्दधाति^(१) भूद्रान्नुः
 श्रेयः समनैष्ट देवा इत्याह हुताद्याय यजमानस्या-
 पराभावाय^(२) ॥ ५ ॥

प्राजापत्यां । लोकाय । देवाः । पित्रो । दद्यादा-
 ग्रयुष्मन् । पञ्चविंशतिश्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

चितिस्पर्शादिकन्वाद्येऽनुवाकेऽत्र समीरितम् ।

अथ द्वितीये ऋषभेष्टकादिकमभिधीयते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—
 'त्वामग्रे ऋषभमित्यृषभमुपधाय' इति । तदिदं विधातुं मन्त्र-
 मुत्पादयति,—“त्वामग्रे ऋषभ चेकितान पुनर्युवान् जनयन् उपगां
 अस्यूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नो ब्रह्मणा सः शिशाधि^(१)
 इति । हे 'अग्रे', 'ऋषभ' कामाना वर्णितार, 'चेकितान' सर्वज्ञ,
 'युवान्' नित्यतरुण 'त्वां' 'जनयन्' प्रजोत्पादक कुर्वन् अह 'पुन'
 'उपगा' भूयोभूय प्राप्नोति* । 'न' अस्माक 'गार्हपत्यानि'
 गृहपतिकर्माणि 'अस्यूरि' 'सन्तु' । स्यूरिशब्द सारवाची अस्यूरिण
 साररहितानि सन्तु । 'तिग्मेन' 'वज्रवलेन' 'ब्रह्मणा' ब्रह्मवर्चसेन
 'न' अस्मान् 'स शिशाधि' सम्यगनुशिष्टान् कुरु ।

* एवमेव सर्वत्र पाठः । 'भूय प्राप्नोमि' इति पाठो भवितुं युक्तः ।

† 'अस्यूरि' (अस्यूरीणि) साररहितानि इत्येवविधं कश्चित् पाठो
 भवितुं युक्तः ।

एतन्मन्त्रसाध्यमुपधानं विधत्ते,—“पञ्चो वै एते यत् इष्टकाः चित्यां-
चित्याम् ऋषभम् उप दधाति मिथुनमेव अस्य तत् यज्ञे करोति प्रजन-
नाय तस्मात् यूयेयूये ऋषभः^(१)” इति । या एता अन्याः ‘इष्टकाः,’
ताः सर्वा गोरूपा । अतो ‘यज्ञे’ तासां मिथुनभावाय एताम्
ऋषभाख्याम् इष्टकाम् उपदध्यात् । यस्मादत्र एकस्याश्चित्याम्
ऋषभम् उपधीयते, तस्मात्लोकेऽपि एकैकस्मिन् गोरूये एकैक
‘ऋषभः’ तिष्ठति । सर्वचितिषु अपेक्षितत्वादिदं ब्राह्मणं प्रथमचित्यन्ते
इष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘संवत्सरस्य प्रतिमामिति प्राजापत्याम्’ इति ।
तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति,—“संवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा राचि
उपासते । प्रजाः सुवीरां कृत्वा विश्वमायुर्व्यश्रवद्^(२)” इति । ‘हे
राचि’ एकाष्टकारूपे, ‘यां’ ‘त्वा’ ‘प्रतिमां’ प्रतिनिधिरूपां सर्वे
यजमाना, ‘उपासते’ सेवन्ते, ‘एषा वै संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टका
एतस्यां वा एष एताः राचिं वसति’ इति हि अन्यचान्नातं । तां
त्वां ‘कृत्वा’ दृशोपधाय ‘सुवीरां’ शोभनभृत्योपेतां ‘प्रजां’ पुत्रादिरूपां
‘विश्वमायुः’ कृत्स्नमप्यायुष्यं ‘व्यश्रवत्’ विशेषेण व्याप्नोति ।

एतन्मन्त्रसाध्यमुपधानं विधत्ते,—“प्राजापत्याम् एताम् उप
दधाति इत्थं वाव एषा एकाष्टका यदेव एकाष्टकायाम् अन्नं क्रियते
तदेव एतया श्रवस्ते एषा वै प्रजापते, कामदुघा तयैव यजमानः
असुप्तिं लोकेऽग्निं दुहे^(३)” इति । एकाष्टकायाः संवत्सररूपप्रजापति-
पत्नीत्वात् तद्रूपेयमिष्टका प्राजापत्या, तामेतामुपदध्यात् । ‘एषा’ च
‘एकाष्टका’ ‘इयम्’ एव भूमिस्वरूपा । तथा सति भूमिहृषायाम्

एतस्याम् 'एकाष्टकायां' यत् 'अन्नं' मन्वाद्यते तत् सर्वं प्राप्नोति ।
किञ्च इयम् एकाष्टका 'प्रजापतेः' संवत्सररूपस्य कामधेनुः,
'यजमानः' 'अमुष्मिन् लोके' कामान् दोग्धि दुग्धे । एतच्च नक्ष-
त्रेष्टकाप्राप्तिनात् (५।४।१) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण, 'येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्ति प्रादेश-
माचैः काष्ठैरुष्यसुपसमिन्धे' इति । तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पाद-
यति, "येन देवाः ज्योतिषा ऊर्ध्वाः उदायन् येन आदित्याः वसवो
येन रुद्राः । येन अङ्गिरसो महिमानम् आनशुः तेन एतु यजमानः
स्वस्ति^(१)" इति । 'देवाः' सर्वे 'येन' 'ज्योतिषा' अग्निना 'ऊर्ध्वाः'
उपरितनलोकवर्तिनः 'उदायन्' उत्कर्षं प्राप्ताः । तथा 'आदित्याः'
'वसवः' च 'येन' उदायन् । 'रुद्राः' च 'येन' अग्निना उदायन् ।
'अङ्गिरसः' महर्षयः 'येन' अग्निना 'महिमानम् आनशुः' स्वकीयं
सामर्थ्यं प्राप्ताः, 'तेन' अग्निना 'यजमानः' अयं 'स्वस्ति' चेमम् 'एतु'
प्राप्नोतु ।

तमिमं मन्त्रं विनियुक्ते,—“सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते
यदग्निः येन देवा ज्योतिषा ऊर्ध्वाः उदायन् इति उष्यश्च समिन्धे
इष्टकाः एवैताः उप धत्ते वानस्पत्याः सुवर्गस्य लोकस्य समश्चै^(१)
इति । अस्य अग्ने, स्वर्गार्थं चीयमानत्वात् स्वर्गस्य सर्वदेवप्रतिपादकेन
मन्त्रेण इन्धने सति याभिः समिद्धिरिध्यते, ताः सर्वाः 'वानस्पत्याः'
इष्टका एव उपहिता भवन्ति । तच्च स्वर्गप्राप्त्यै मन्वाद्यते । एतच्च
“विष्णुमुखा वै देवाः” (५।२।१।१) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

* एवमेव शब्देन पाठः । 'दुग्धे' दोग्धि इति पाठो भविष्यं युक्तः ।

यत्किं तु सूत्रकारेण,—‘शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्चाज्यानीः प्रतिदिग्मेकां मध्ये’ इति । तत्र प्रथमामाह,—“शतायुधाय शतवीर्याय शतोतये अभिमातिषाहे । शतं यो न शरदो अजीतान् इन्द्रो नेषत् अति दुरितानि विद्या^(७)” इति । ‘यः’ ‘इन्द्रः’ ‘नः’ अस्मान् ‘शतं’ ‘शरदः’ शतसङ्ख्याकान् संवत्सरान् ‘अजीतान्’ ‘नेषत्’ केनापि व्याधितस्करादिना यथा जिताः पीडिता न भवामः, तथा नेतुं ममर्थः । किं कृत्वा ? ‘विद्या’ ‘दुरितानि’ ‘अति’ सर्वाणि पापानि अतिक्रम्य ;—यानि पापानि अस्माभिः कृतानि, तानि सर्वाणि विनाश्या ; सर्वस्मिन्नप्यायुषि अस्मान् केनाप्यनुपद्रुतान् करोतीत्यर्थः । तस्मै इन्द्राय नमोऽस्त्वित्यध्याहारः । कीदृशाय ? शतसङ्ख्याकान्यायुधानि वज्रधनुरादीनि यस्यासौ शतायुधः, तस्मै । शतसङ्ख्याकानि वीर्याणि युद्धेषु विजयरूपाणि यस्यासौ शतवीर्यः, तस्मै । शतसङ्ख्याका ऊतयोऽस्मद्रक्षणानि यस्यासौ शतोतिः, तस्मै । ‘अभिमातिषाहे’* पापानं सहते अभिभवतीति अभिमातिषाट्, तस्मै ।

अथ द्वितीयामाह,—“ये चत्वारः पृथयो देवयाना अन्तराद्यावापृथिवी विद्यन्ति । तेषां यः अज्यानिम् अजीनिम् आवशात् तस्मै नो देवाः परिदत्त इह सर्वे^(८)” इति । ‘द्यावापृथिवी’ ‘अन्तरा’ द्यावापृथिव्योर्मध्ये, ‘ये चत्वारः पृथयः’ मार्गाः ‘विद्यन्ति’ विविधं गच्छन्ति, प्रवर्तन्ते । कीदृशा मार्गाः ? ‘देवयानाः’ देवानां यानं गमनम् एषु ते देवयानाः ; देवा हि देवलोक-पितृलोक-भृगुलोक-मनुष्यलोकविषयेषु मार्गेषु विसृज्येण सञ्चरन्ति ; ‘तेषां’ मार्गेषां

* ‘अभिमातिम्’ इति पदं पतितमिव प्रतिभाति ।

‘यः’ इन्द्रः ‘अज्यानिम् अजीतिम् आवहत्’ ;—रघ प्रमृतिभिरनुपद्रवः
 ‘अजीतिः’, सा अजीतिः ‘अज्यानि.’ कदाचिदपि हानिरहिता;
 तादृशीम् अजीतिम् आवहति, तेषु मार्गेषु गच्छतामस्माकं नित्य-
 मनुपद्रवं सम्पादयतीत्यर्थः । ‘तस्मै’ इन्द्राय, हे ‘सर्वे’ ‘देवाः’, ‘इह’
 कर्मणि ‘नः’ अस्मान् ‘परिदत्त’ अयं यजमाना सर्वेषु मार्गेषु
 रक्षणीयः—इत्येवमस्मानिन्द्राय समर्पयत ।

अथ तृतीयामाह,—“ग्रीष्मो हेमन्तः उत नो वषन्तः शरत् वर्षाः
 सुवितं न अस्तु । तेषाम्ब्रुनाऽऽ शतशारदानां निवाते एषामभये
 स्याम^(९)” इति । यो ग्रीष्माख्य अस्तु, स ‘नः’ अस्मान् प्रति
 ‘सुवितम्’ ‘अस्तु’ शोभनगतिं प्राप्नोतु, कालोचितभोग्यद्रव्यप्रदः अस्तु-
 इत्यर्थः । एव हेमन्तादिषु योज्यम् । ‘शतशारदानां’ अस्मदायुषि
 शतसंवत्सरमम्बन्धिनां ‘तेषाम्’ ‘एषां’ ग्रीष्मादीनाम् ‘अम्ब्रुनाम्’
 अनुपशब्दं वयं ‘निवाते’ वाताद्युपद्रवरहिते ‘अभये’ भयरहितस्थाने
 ‘स्याम’ सुखेनावस्थिता भवेम ।

अथ चतुर्थीमाह,—“इदुवत्सराय परिवत्सराय संवत्सराय कृणुता
 वृहत् नमः । तेषां वयऽऽ समतो यज्ञियानां ज्योक् अजीताः अहताः
 स्याम^(१०)” इति । प्रभवादिमंवत्सराणां पञ्चके चतुर्थः इदुवत्सरः,
 द्वितीयः परिवत्सरः, प्रथमः संवत्सरः । एतच्च कृत्स्नकालस्याप्युपलक्षणम् ।
 हे अतिगयजमाना, इदुवत्सरादिरूपाय कालाय ‘वृहत् नमः’ ‘कृणुत’
 अत्यन्तभक्तिपुरःसरं नमस्कारं कुरुत । ‘यज्ञियानां’ यज्ञनिष्पादकानां
 तेषां संवत्सरविशेषाणां ‘समतो’ अनुपशब्दबुद्धौ सत्यां ‘वयं’ सर्वे ‘ज्योक्’
 चिरम् ‘अजीताः’ केनाप्यवशीकृताः, ‘अहताः’ अमारिताश्च ‘स्याम’ भवेम ।

अथ पञ्चमीमाह,—“भद्रात् नः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वया अवसेन समशीमहि त्वा । स नो मयोभूः पितो आ विशस्व शं तोकाय तनुवे स्योनः^(११)” इति । हे ‘देवाः’, ‘भद्रात्’ कल्याणाद् अस्मात् कर्मसाधन-भूतात् ‘श्रेयः’ अधिकं प्रशस्तं फलं ‘नः’ अस्मान् ‘समनैष्ट’ सम्यक् प्रापयत । तथा चित्याग्नौ ह्यमान हे सोम, ‘त्वया’ ‘अवसेन’ त्वदीयेन रक्षणेन वयं त्वां ‘समशीमहि’ सम्यक् व्याप्नुयाम । हे ‘पितो’ अन्नभूत सोम, ‘स’ त्वं ‘मयोभूः’ सुखस्य भावयिता सन् ‘नः’ अस्मान् ‘आ’—‘विशस्व’ प्रविश । ‘तोकाय’ अन्नदपत्याय ‘शं’ सुखं कुरुत । ‘तनुवे’ शरीराय ‘स्योनः’ सुखप्रदो भव ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते,—“अज्यानीः एताः उप दधाति एताः वै देवताः अपराजितास्ता एव प्र विशति नैव जयते^(१२) इति । अज्यानिगब्धोपेतैर्मन्त्रैरुपधेया इष्टकाः अज्यारुचः, ताः उपदध्यात् । एतैर्मन्त्रैः प्रतिपाद्या या इन्द्रादिदेवताः, ‘एताः’* सर्वा देवताः कापि ‘अपराजिताः,’ अयं यजमानः ‘ताः’ ‘एव’ देवताः ‘प्र’-‘विशति’; केनाप्यन्येन शत्रुणा ‘नैव’ ‘जीयते’ । एतदपि नक्षत्रेष्टका-ब्राह्मणसमीपे (५।४।१) द्रष्टव्यम् ।

अथाग्रयणप्रस्तावे यदुक्तं सूचकारेण,—“निरुप्तं हविरुपसन्न-मप्रोक्षितं भवत्यथ पञ्चाज्यानीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्याय” इति ।

तदिदं विधत्ते,—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्धमासाः मासाः षटवः संवत्सरः ओषधीः पचन्ति अथ कस्मात् अन्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरुप्यते इति एता हि तत् देवताः उदजयन् यत् षट्पुत्राः निर्वपेत्

* अथ ‘याः एताः’ इति का० श्री० पुस्तकपाठः ।

देवताभ्यः समदं दध्यात् आग्रयणं निरूप्य एताः आहुतीर्जुहोति अर्ध-
मासानेव मासान् ऋतुन्संवत्सरं प्रीणाति न देवताभ्यः समदं दधाति^(१५)
इति । 'ब्रह्मवादिनः' परस्परमेवं विचारयन्ति, अर्धमासमासर्तु-
संवत्सररूपा देवताः ओषधीनां परिपाकं सम्पादयन्ति । एवं सति, ता
देवताः उपेक्ष्य 'अन्याभ्यः' इन्द्राग्न्यादिभ्यो 'देवताभ्यः' आग्रयणाख्यं
नूतनधान्यरूपं इविः 'कस्मात्' कारणात् 'निरूप्यते इति?' । तत्रा-
भिज्ञा एवमुत्तरमाहुः,—यस्मात् 'एताः' इन्द्राग्न्यादिभ्यो 'देवताः'
इतरैर्देवैः सह समर्थं कृत्वा तत्र-तत्रौषधिविषये उत्कर्षेण जयं
प्राप्ताः, तस्मात् इन्द्राग्न्यादिभ्यो निर्वापो युक्तः । एतच्च राजसूय-
प्रकरणे आग्रयणविधौ स्पष्टमावातम्,—“देवा वा ओषधीर्वाजिमयुः
ता इन्द्राग्नी उदजयताम्” (१।६।१।१० ब्रा०) इति । एवं सति ज्ञेयं
इन्द्राग्न्यादीन् उपेक्ष्य यदि ऋतुमासादिदेवताभ्यो 'निर्वपेत्,'
तदानीमेतामां तामां च देवतानां कलहं संपादयेत् । एवं तर्हि
ओषधिपरिपाकहेतुनाम् ऋतुमासादिदेवतामां परितोषः कथम्?
इति चेत् । श्रूयताम्,—इन्द्राग्न्यादिभ्यः 'आग्रयणं' 'निरूप्य'
शतायुधायेति 'एताः' अग्न्याग्न्याहुतीः सासाहिदेवताभ्यो जुहुयात् ।
तेनार्धमासादिदेवान् प्रीणयति, ततो देवतानां कलहं न करोति ।

यदपि सूत्रकारेणाग्रयणप्रस्तावे विहितम्,—‘भद्राक्षः श्रेयः
समनैष्ट देवा इति यजमानभागं प्राप्नोति’ इति । तं विधिं
मन्त्रव्याख्यानरूपार्थवादेनोच्यति,—“भद्रात् नः श्रेयः समनैष्ट
देवा इति आह ऊताद्याय यजमानस्य पराभावात्^(१६)” इति ।
यजमानो भवणकाले 'भद्राद्'-इत्यादिमन्त्रं पठेत् । अथ स मन्त्रो

ऊतशेषस्य अदनाय समर्थः । 'अशीमहि'-इति मन्त्रलिङ्गात् ऊतमक्षणेन
यजमानः पराभूतो न भवति । एतच्च ब्राह्मणम् आययणविधिधमीपे
(१।६।१।८।ब्रा०) नेतव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्ष्णेयस्तनूपा नः प्रतिस्पृशः ।
यो नः पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरतोऽधायुरभिदा-
सत्येतः सोऽश्मानमृच्छतु^(१) । देवासुराः संयन्ता आसन्ते
ऽसुरा दिग्भ्य आवाधन्त तान्देवा इधौ च वज्रेण चापा-
नुदन्त यद्वज्रिणोरुपदधातीधौ चैव तद्वज्रेण च यज-
मानो धातव्यानप नुदते^(२) दिक्षूप ॥ १ ॥

दुधाति देवपुरा एवैतास्तनूपानीः पर्यूहते^(३) अग्ना-
विष्णू सृजापसेमा वर्धन्त वां गिरः । शुम्भैर्वाजेभिरा-
गतं^(४) । ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्न देवतायै जुह्वत्यथ किं-
देवत्या वसोर्धारेत्यग्निर्वसुस्तस्यैषा धारा विष्णुर्वसु-
स्तस्यैषा धाराग्रावैष्णव्यर्चा वसोर्धारां जुहोति भाग-
धेयेनैवैनौ समर्धयत्यर्था एतां ॥ २ ॥

एवाहुतिमायतनवतीं करोति यत्काम एनां जु-
होति तदेवाव रुन्धे^(५) रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्यैते तनुवौ
घोरान्या शिवान्या यच्छतरुद्रोयं जुहोति यैवास्य

धोरा तनूस्तां तेन शमयन्ति यद्वसोर्धारां जुहोति यै-
वास्यं शिवा तनूस्तां तेन प्रीणाति^(१) यो वै वसोर्धारायै
॥ ३ ॥

प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति यदाज्यमुच्छिष्येत तस्मिन्
ब्रह्मोदनं पंचेत्तं ब्राह्मणाश्चत्वारः प्राश्नीयुरेप वा अग्नि-
वैश्वानरो यद् ब्राह्मण एषा खलु वा अग्नेः प्रिया तनू-
र्यद्वैश्वानरः प्रियायामेवैना तनुवां प्रतिष्ठापयति^(२)
चतस्रो धेनुर्दद्यात्ताभिरेव यजमानोऽमुष्मिन्लोकेऽग्निं
दुहे^(३) ॥ ४ ॥

उप। एतां। धोरायै। यद्वत्त्वारिः शब्दः ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

द्वितीये षष्ठमादीनामुपधानादिकं श्रुतम्।

अथ तृतीये वज्रिणीष्टकोपधानं विधातुं मन्त्रानुत्पादयति—
“इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्वन्नः तनूपाः नः प्रतिस्रजः। यो नः पुर-
स्तात् दक्षिणतः पश्चात् उत्तरतः अधायुः अभिदासति एतः सः
अश्मानमृच्छतु^(१)” इति। इष्टकास्यानीय हे अश्मान्, तम् ‘इन्द्रस्य’
‘वज्रोऽसि’ वज्रसमानोऽसि। कीदृशस्तम्? ‘वार्वन्नः’ वैरिधाती।
‘नः’ अस्माकं ‘तनूपाः’ शरीरस्य पातकः। ‘प्रतिस्रजः’ रोगाद्यनि-
ष्टस्य विनाशयिता। किञ्च, ‘यः’ शत्रुः अघं पापं अस्मदुपद्रवम्

इच्छतीत्यघायुः तथाविधः सन् 'पुरस्तात्' पूर्वस्थान्दिशि 'नः' अस्मान् 'अभिदासति' दिनस्ति, 'सः' शत्रुः 'एतम्' 'अस्मानम्' उप-
धीयमानं पाषाणम् 'सृच्छतु' प्राप्नोतु; पाषाणं प्राप्य स्वयमेव
व्याधितो भवत्वित्यर्थः । 'दक्षिणतः' इत्यादिभिस्त्रिभिः पदैः त्रयो
मन्त्रा भिद्यन्ते । तेषु त्रिष्वपि अवशिष्टमनुषञ्जनीयम् ।

तैरेतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते,—“देवासुराः संयत्ता
आसन् ते असुराः दिग्भ्यः आ अवाधन्त तान् देवाः इद्ध्वा च वज्रेण
च अपातुदन्त यद्वज्रिणीरुपदधाति इद्ध्वा च एव तद्वज्रेण च
यजमानो भ्रातृव्यान् अप तदुदते^(१)” इति । यदा 'देवासुराः' युद्धो-
द्यताः, 'तदानीम्' 'असुराः' चतसृभ्यः 'दिग्भ्यः' आगत्य सर्वतो
बाधितवन्तः । 'तान्' असुरान् 'देवाः' 'इद्ध्वा' वज्रसदृशेन पाषाणेन
च तान् असुरान् 'अपातुदन्त' । ततो 'यजमानः' भ्रातृव्यापनोदनाय
'वज्रिणीः' उपदध्यात् ।

तस्य उपोपधानस्य चितेर्वहिर्देशं विधत्ते,—“दिक्षु उप दधाति
देवपुराः एव एताः तनूपानीः पर्युदते^(१)” इति । याः 'एताः'
वज्रिण्यः, ताः 'देवपुराः' 'एव' देवानामिन्द्रादीनां पुरस्यानीया
एव । तनूपानीः अस्माच्छरीरस्य पालयित्रीः । एतादृशीः परितः
स्थापयति । एतदपि नचत्रेष्टकाम्राक्षणाद् (५।४।९) ऊर्द्धं द्रष्टव्यम् ।

यत्पूर्वं विहितं “वसोर्धारां जुहोति” (५।४।८) इति ।

* एवमेव सर्वत्र पाठः । अत्र पुनः 'तान् असुरान्' इति पाठः अधिक
इव प्रतिभाति ।

तदेतदनुच विशेषं वक्तुम्, आस्तातमपि (४।७।१) मन्त्रं पुनः पठति,—
 “अग्नाविष्णू समोषसा इमाः वर्धन्तु वां गिर, धुमैर्वालेभिः आ
 गतम्”^(४) इति । हे ‘अग्नाविष्णू’, ‘इमाः’ ‘गिर.’ अस्माभिः प्रयुक्ताः
 स्तुतिरूपा वाच, ‘समोषसा’ ‘वां’ परस्परं समानप्रीतियुक्तौ युवां
 ‘वर्धन्तु’ परितोषयन्तु । युवाश्च ‘धुमै’ धनैः ‘वालेभि’ अन्यैश्च संहितौ
 ‘आ’ ‘गतम्’ इहागच्छतम् ।

तमिम मन्त्र विनियुक्ते,—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् न देवतायै
 जुहोति अथ किदेवत्या वसोधारा इति अग्निर्वसु तस्य एषा
 धारा विष्णुर्वसु तस्य एषा धारा अग्नौ विष्णुव्या ऋचा वसोधारां
 जुहोति भागधेयेनैव एनौ समर्धयति अथो एतामेव ओज्जतिम्
 आयतनवतीं करोति^१ यत्काम, एनां जुहोति तदेव अत्र हन्ते^(५)”
 इति । अत्र ‘ब्रह्मवादिनः’ एव विचारयन्ति, वसोधाराया मन्त्रे
 “वाजस्य मे प्रमवस्य मे” (४।७।१।१) इत्येवं फलप्रार्थनैव प्रतीयते,
 न तु काचिद्देवता प्रतिपाद्यते । विधिवाक्ये अपि आत्मधारारूपं
 द्रव्यमेव प्रतीयते, न तु काचिद्देवता । एवं सति, होतार, ‘देवतायै’
 यस्मात् ‘न’ ‘जुहोति’, तस्मात् ‘किदेवत्या’ इयं ‘वसोधारा’?
 इत्येव प्रश्नः । तत्राभिज्ञा उत्तरमेवमाहुः,—विधिवाक्यगतेन वसुधारा-
 शब्देनैव द्रव्यदेवतासम्बन्धः प्रतीयते । वामयतीति श्रुत्यपत्त्या ‘वसु’
 ‘अग्निः’, ‘तस्य’ इयमाज्यधारा वसोधारा । एवं विष्णावपि योज-
 नीयम् । यद्यप्येतौ देवौ “वाजस्य मे” इत्यादिना न प्रतीयते,
 तथापि अनया ऋचा प्रतीयेत । तस्मात् एतया ‘वसोधारां’
 जुह्यात् । तथा सति, उचितेन भागेनैतौ तोषयति । अपि च

‘एताम्’ ‘आहुतिं’ देवतारूपाधारवतीं ‘करोति’ । किञ्च यत्फलं कामयित्वा ‘जुहोति’ तस्माप्नोति ।

प्रकारान्तरेणैतां प्रशंसति,—“रुद्रो वै एष यदग्निं सास्यते तनुवौ घोरा अन्या शिवा अन्या यत् शतरुद्रीयं जुहोति या एव अस्य घोरा तनूः तां तेन शमयति यत् वसोर्धारां जुहोति या एव अस्य शिवा तनूः तां तेन प्रीणाति^(७)” इति । शतरुद्रीयहोमेन उघातनोः शान्तावपि शिवातनोः प्रीत्यर्थोऽयं वसोर्धाराहोमः इति अस्य प्रशंसायां विशेषं विधातुमयं प्रसङ्गः छतः ।

तं विशेषं विधत्ते,—“यो वै वसोर्धारायै प्रतिष्ठां वेद प्रति एव तिष्ठति यत् आज्यमुष्पिष्येत तस्मिन् ब्रह्मौदनं पचेत् तं ब्राह्मण-
श्चत्वारः प्राप्नोत्यु. एष वै अग्निर्वैशानरो यत् ब्राह्मणः एषा खलु वै अग्नेः प्रिया तनूः यत् वैशानरः प्रियायामेव एषां तनुषां प्रतिष्ठापयति^(८)” इति । ‘यः’ यजमानः वसोर्धारायाः प्रतिष्ठाप्रकारं ‘वेदः’ सः ‘प्रति’-
‘तिष्ठति’ ‘एव’ । कामौ तस्याः प्रतिष्ठा ? इत्युच्यते,—होमावशिष्टे आज्ये ब्रह्मौदनं एका ब्राह्मणानां प्राशनं यत्, सैव प्रतिष्ठा । ब्राह्मणस्य सर्व्वमुख्यप्रियत्वेन वैशानररूपत्वात्, वैशानरस्य च अग्निप्रियशरीरत्वात् तस्मिन्नेव प्रियशरीरे तम् अग्निं ‘प्रतिष्ठापयति’ ।

यदुक्तं सूचकारेण,—‘यदाज्यमुष्पिष्येत तस्मिन् ब्रह्मौदनं पक्वा चतुरो ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः शरावमोदनं पक्वा तद्वज्रं भोजयेत् प्राशितवज्रश्चतस्रो धेनूर्दद्यात्’ इति ; तच्च दानं विधत्ते,—“चतस्रो धेनूर्दद्यात् तामिरेव यजमानः अमुष्मिन् लोके अग्निं दुहे^(९)” इति ।

अत्र भीमांसा ।

तृतीयाध्यायस्य षष्ठपादे (१२अ०) चिन्तितम्,—

अखण्डादीष्टकाधर्माः चिचिष्णादिषु नोचिताः ।

सन्ति वा ? वाक्यमप्यत्रानारभ्योक्तं ततो न ते ॥

प्रकृतापूर्वमस्मन्धात्तादृशादपि वाक्यतः ।

अखण्डत्वादयोऽन्यथासिचिचिष्णादिषु सन्ति ते ॥

अनारभ्य श्रूयते,—‘चिचिष्णीरूपदधाति’ इति, ‘वज्रिष्णीरूपदधाति’ इति च । अग्निप्रकरणे दृष्टकानां धर्माः श्रुताः । ‘अखण्डामकृष्णां कुर्यात्’ इति । पूर्वंच अंशदाभ्ययोत्पत्तिवाक्यस्य अनारभ्याधीतत्वेऽपि विनियोजकवाक्यं प्रकरणाधीतम् । चिचिष्णादिनामकानाम् दृष्टकाविशेषाणां विनियोजकवाक्यमप्यनारभ्याधीतम् । तच्च चित्यन्तरे तासिचिष्णीर्विनियुक्ते । अखण्डत्वादिधर्मास्तु येषां चितीनां मध्ये प्रथमचित्तौ आन्वाताः । तस्मात्, ते ‘चिचिष्णादिषु नोचिताः’ इति प्राप्ते-
द्रुम,—यद्यपि उत्पत्तिविनियोजकवाक्ययोरन्यतरस्यापि प्रकरणपाठो नास्ति, तथापि “य एवं विदामग्निं चिनुते” इति प्रकृतम् यदेतदग्न्यपूर्वं, तस्मिन्निहैव चिचिष्णादयोऽपि अप्रकरणपठितेनापि वाक्येन विनियुज्यन्ते । अखण्डत्वादयश्च अग्निसाधनभूतेष्टकाधर्माः, न तु प्रथमचित्तिधर्माः । तस्मादग्निसाधनभूतासु चिचिष्णादीष्टकास्त्वपि ते सन्ति ।

पञ्चमाध्यायस्य तृतीयपादे (७अ०) चिन्तितम्,—

चिचिष्णादेरुत्तमायामुपधानं पुराऽथवा ।

अव्यवायादुत्तमायां, मध्यमायान् वाक्यतः ॥

उत्तमायां पञ्चम्यां चितौ चिचिष्ठादेरमारभ्याधीताया इष्ट-
काया उपधानमुक्तम् । तथा मति, प्रकरणाधीतानां क्लृप्तकमाणामिष्ट-
कानां परस्परव्यवधानं ॥ प्रसज्येत—इति चेत् । मैवम्, 'याङ्गाक्षित्
प्राङ्गणवतीमिष्टकामभिजानीयात्, तां मध्यमायां चितौ' इति वाक्येन
अनारभ्याधीतेन प्राङ्गणेन विहितानामिष्टकानां मध्यमचितौ विनि-
वेशः* ॥ तत्रैव (८ अ०) अन्यचिन्तितम्,—

लोकं-पृष्ठात् ऊर्ध्वं स्याच्चिचिष्ठत ततः पुरा ।

बादरायणदृष्ट्योर्ध्वं पूरणोक्तेस्ततः पुरा ॥

'चिचिष्णीरुपदधाति', 'वज्रिष्णीरुपदधाति', 'भृतेष्टका उप-
दधाति' इति विहितम् । चिचिष्ठादिकं मध्यमायां चितौ लोकं-
पृष्ठाभिधाया इष्टकाया ऊर्ध्वमुपधेयम् । कुतः ? । बादरायणेन तथा
दृष्टत्वात् । "अन्ते तु बादरायणः" (मी० ५।२।१८) इति सूत्रेण
बादरायणस्य मतमुपन्यस्तम् । स हि आगन्तूनामन्ते निवेशमाह,—
लोकं-पृष्ठा ॥ प्रकरणपठितानाम् अन्तिमेष्टका, ततस्तस्या ऊर्ध्वं
चिचिष्ठादिकम्—इति प्राप्ते, ब्रूमः,—“लोकं पृष्ठां क्षिद्रं पृष्ठां”
(४।२।४।४) इत्यनेन मन्त्रेण उपधीयमाना इष्टका लोकं-पृष्ठा । तस्याः
कर्मणि ऊनत्वादिदोषपरिहारेण सम्पुर्तिहेतुत्वं मन्त्रलिङ्गादवगम्यते ।
प्राङ्गणेऽप्येवमात्रातम्,—‘यदेवास्थोनं यच्छिद्रं तदेतया पूरयति लोकं
पृष्ठां क्षिद्रं पृष्ठां’ इति । यद्येतस्या इष्टकाया ऊर्ध्वं चिचिष्ठादयः
उपधीयेरन्, तदानो चिचिष्ठादिगते ऊनत्वक्षिद्रत्वे न पूर्येयाताम् ।
तस्मात् लोकं-पृष्ठातः पूर्वं चिचिष्ठाद्युपधानम् ।

* विनियोगविशेष—इति आदर्शप्रसक्तकपाठः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ० ॥

चिन्ति जुहोमि मनसा हृतेनेत्यादाभ्या वै
नामैपाहुतिर्वैश्वकर्माणी नैनं चिक्यान् भ्रातृव्यो दम्भो-
त्यथो देवता एवाव हन्धे^(१) अग्ने तमद्येति पृङ्क्त्या
जुहोति पृङ्क्त्याहुत्या यज्ञमुखमा रभते^(२) सप्त ते अग्ने
समिधः सप्त जिह्वा इत्याहु द्वाचा एवाव हन्धेऽग्नि-
देवेभ्योऽपाकामद्वागुधेयम् ॥ १ ॥

इच्छमानस्तस्मा एतद्वागुधेयं प्रायच्छन्नेतद्वा अग्ने-
रग्निहोवमेतर्हि खलु वा एष जातो यर्हि सर्वश्चितो
जातायैवास्मा अन्नमपि दधाति स एनं प्रीतः
प्रीणाति वसीयान् भवति^(३) ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदेष
गार्हपत्यश्चीयतेऽथ कास्याहवनीय इत्यसावादित्य
इति ब्रूयादेतस्मिन् हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति
॥ २ ॥

य एवं विद्वानग्निं चिन्ते साक्षादेव देवता
पृथग्नि^(४) अग्ने यशस्विन् यशसेममर्पयेन्द्रावतोमप
चितोमिहायह । अयं मूढो परमेषो सुवचाः समानाना-

मुत्तमश्लोको अस्तु^(५) । भद्रं पश्यन्त उर्प सेदुग्धे तर्पो
दीक्षामृपयः सुर्विदः । ततः क्षुचं बलमोजश्च जातं
तदस्मै देवा अभि सन्नमन्तु^(६) । धाता विधाता परमा
॥ ३ ॥

उत सुदृक् प्रजापतिः परमेष्ठी विराजा । स्तोमा-
म्हन्द्वांसि निविदो म आहुरेतस्मै राष्ट्रमभि स-
न्नमाम^(७) । अभ्यावर्त्तध्वमुप मेतं साकमयः शास्ता-
धिपतिर्वो अस्तु । अस्य विज्ञानमनु सः शरभध्वमिमं
पश्चादनु जीवाय सर्वे^(८) । राष्ट्रभृत एता उप दधात्येषा
वा अग्नेश्चिती राष्ट्रमृत्तयैवासिन्नाद्रं दधाति, राष्ट्रमेव
भवति नास्माद्राद्रं भक्षते ॥ ४ ॥

भागधेयं । जुष्टति । परमा । राष्ट्रं दधाति । सप्त
च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

षिचिण्डश्च वमोर्धाराकृतीये समुदीरिताः ।

अथ चतुर्थे होमविशेषाः राष्ट्रमृदाख्या इष्टकायाभिधीयन्ते ।
यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘षितिं जुहोम्यग्ने तमद्याग्निमिति दे आहृतीर्ज्ज्वा’
इति ।

तत्र प्रथमाहुतेर्विधिं मन्त्रव्याख्यानेनोचयति, “चिन्तिं जुहोमि मममा एतेन इति आह अदाभ्या वै नाम एषा आहुतिः वैश्वकर्मणी न एनं चिक्षानं भ्रातृव्यो दध्नोति अथो देवताः एव अत्र हन्ते^(१)” इति । अथ मन्त्र. पूर्वम् “आपो वरुणस्य पत्नयः” (५।५।४) इत्यनुवाके समाधातो व्याख्यातश्च । तस्मिन् होमसाधानत्वेन पठेत् । अस्या आहुतेः* ‘अदाभ्या’ इति ‘नाम’, रक्षोभिः कैरपि विनाशयितुमशक्यत्वात् । सा च विश्वकर्मदेवताका, तस्मिन् मन्त्रे ‘विश्वकर्मणे’ इत्यान्त्रानात् । अस्यामाहुतौ हुतायां चितवन्तम् ‘एनं’ यजमानं ‘भ्रातृव्यो’ ‘न’ हिमस्ति । तस्मादेतां जुहुयात् । अपि चैतां जुहुत् पुरुषो ‘देवताः’ प्राप्नोति ‘एव’ ।

अथ द्वितीयामाहुतिं विधत्ते,—“अग्ने तम् अथ इति पङ्क्त्या जुहोति पङ्क्त्या आहुत्या यज्ञमुखम् आ रभते^(१)” इति । अयं मन्त्रश्चतुर्थकाण्डे “अग्निर्मूर्धा” (४।४।४) इत्यनुवाके पठितो व्याख्यातश्च । पङ्क्तिच्छन्दसा ऋयमाना येयमाहुतिः, तथा यज्ञप्रारम्भं प्राप्नोति ।

“प्राचीमनु प्रदिशम्” (५।४।७) इत्यस्मिन् ब्राह्मणानुवाके ‘पूर्णया जुहोति’ इति यदिहितं, तदेवानूद्य प्रशंसति,—“सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः इति आह होचाः एव अत्र हन्ते अग्निर्देवेभ्यो अपाकामत् भागधेयम् इच्छमानः तस्मै एतद्भागधेयं प्रायच्छन् एतत् वै अग्नेः अग्निहोचम् एतर्हि खलु वै एष जातो

* ‘अस्याहुते’ इति सर्वत्र पाठो न समीचीनः ।

यर्हि सर्वस्य तो जाताय एव अस्मै अन्नम् अपि दधाति ॥ एनं प्रीतः प्रीणाति वसीयान् भवति^(१)” इति । अयञ्च मन्त्रश्चतुर्थकाण्डे “प्राचीम्” (४।६।५) इत्यनुवाके समाध्यातो व्याख्यातश्च । तस्मिन् मन्त्रे ‘सप्त होवाः’ इत्यभिधानात् अनया आज्ञत्या होचकान् प्रशास्त्रादीन् अधीनान् करोति । किञ्च देवैर्दत्तो योऽयमग्नेर्भागः, तद्रूपत्वात् इयमाहुतिः अग्नौ चीयमानस्य ‘अग्नेः’ ‘अग्निहोचम्’ इत्युच्यते । यस्मिन् काले साकल्येन अयमग्निः ‘चितः,’ तदैवायम् उत्पन्नो भवति ; उत्पन्नाय च तस्मै तदाहुतिरूपम् ‘अन्न’ सम्पादितं भवति । तेन च ह्यग्नोऽग्निर्यजमानं प्रीणयति । स च यजमानो धनपतिर्भवति । एतदुक्तं सर्वं “प्राचीम्” (४।६।५) इत्यनुवाके एव द्रष्टव्यम् ।

अथात्र चीयमानमग्निं प्रश्नोत्तराभ्यामादित्यरूपेण प्रशंसति,— “मद्भावादिनो वदन्ति यत् एष गार्हपत्यः चीयते अथ वा अस्य आहवनीयः इति अस्मै आदित्यः इति ब्रूयात् एतस्मिन् हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वन्ति च एवं विद्वान् अग्निं चितुते साक्षात् एव देवताः चक्षुः^(२)” इति । अन्यत्र ‘अग्निर्होता गृहपतिः’ इत्यादिषु मन्त्रेषु अग्नेर्गृहपतित्वमुक्तम् । गृहपतिस्त्रामिकः कश्चित्* प्रदेमो गार्हपत्यः । एव सति पूर्वस्मिन् वाक्ये ‘एतदा अग्नेरग्निहोचम्’ इति चितेऽग्नौ ह्ययमागतायाः पूर्णाहुतेरग्निस्त्रामिकत्वाभिधानात् सर्वोऽप्यत्र चीयमानो गार्हपत्यः सपन्नः । तस्मात् आहवनीयो न लभ्यते । आ समन्तात् सर्वे देवा यत्र ह्ययन्ते सोऽयम् आहवनीयः । सर्वस्यापि

* ‘गृहपतिस्त्रामिकश्चित्’ इति आदर्शपुस्तके पाठः एवं ‘गृहपतिनामो कश्चित्’ इति आ० श्रौ० पुस्तके पाठो न समीचीनः ।

चितप्रदेशस्य अन्यर्थहोमाधारत्वेन गार्हपत्यत्वे सति देवतान्तरहोमार्थः
 आहवनीयः 'अस्य' यजमानस्य कुत्र सम्भवेत् ?—इत्येवं ब्रह्मवादिनां प्रश्नः ।
 तत्राभिज्ञः कश्चित् उत्तरमेवं ब्रूयात्,—'असौ आदित्यः' एव
 यजमानस्य आहवनीय इति, आदित्ये हि सर्वदेवार्था होमः
 क्रियते, 'अग्नौ प्रास्ताज्जतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते' इति स्मृतेः* ।
 एवं सति यो यजमानस्वीयमानस्य अग्नेरादित्यरूपत्वं ज्ञात्वा चयनं
 करोति, सोऽयं 'साक्षादेव' अव्यवधानेन 'देवताः' तोषयति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—'अग्ने यशस्विन्निति चतस्रो राद्रभृत
 पुरस्तादुपधाय' इति । तदेतदिधातुम् उत्पादनीयेषु मन्त्रेषु
 प्रथमानुष्ठमाह,—'अग्ने यशस्विन् यशसा इमम् अर्पय इन्द्रावतीम्
 अपचितीम् इह आ वह । अयं मूर्धा परमेष्ठी सुवर्चाः समानानाम्
 उत्तमश्लोकः अस्तु^(१)' इति । प्रभूतं यशो यस्यास्ति स यशस्वी,
 तादृश हे अग्ने, 'इम' यजमानं 'यशसा' 'अर्पय' संयोजय ।
 'इन्द्रावतीम्' इन्द्रस्य योग्यां 'अपचिती' पूजाम् 'इह' कर्मणि 'आ-वह'
 सम्पादय । 'अय' यजमानः त्वत्प्रसादात् 'समानानां' यजमानानां
 मध्ये 'मूर्धा' शिरस्थानीयः, 'परमेष्ठी' उत्तमस्थाननिवासी, 'सुवर्चाः'
 शोभनकान्तिः, 'उत्तमश्लोकः' सत्कीर्त्तियुक्तश्च 'अस्तु' ।

अथ द्वितीया,—'भर्द्रं पश्यन्तः उप सेदुः अग्रे तपो दीक्षाम्
 ऋषयः सुवर्चिदः । ततः चर्व वनम् ओजस्य जातं तदग्ने देवा
 अभिसन्नमन्तु^(२)' इति । 'अग्रे' पूर्वस्मिन् काले 'ऋषयः' केषां
 महात्मानः 'भर्द्रं' कल्याणं कर्मफल 'पश्यन्तः' शास्त्रदृष्ट्या निश्चिन्तनाः

* 'अग्ने' इति का० श्री० पुस्तके पाठः ।

‘सुवर्विदः’ स्वर्गं सन्धुकामाः ‘तपः’ कर्माङ्गभूतम् अन्नशनादिकं, ‘दीचां’ मौण्ड्यादिनियमविशेषश्च ‘उप’—‘सेदुः’ अनुष्ठितवन्तः । ततोऽनुष्ठानात् तेषां ‘चचं’ क्षतादनिष्टात् चाणं रक्षणं, ‘धलं’ शरीरसामर्थ्यं, ‘श्रोजः’ धातुपुष्टिश्च इत्येतत् सर्वं ‘जातं’ सम्पन्नं ; ‘तत्’ फलं सर्वम् ‘अप्ती’ यजमानाय ‘देवाः’ ‘अभि’—‘सन्नमन्तु’ सर्वतः सम्पादयन्तु ।

अथ तृतीयामाह,—“धाता विधाता परमा उत मन्दृक् प्रजापतिः परमेष्ठी विराजा स्तोमाः छन्दाश्च निविदः मे आहुः एतस्मै राष्ट्रम् अभि सन्नमाम^(७)” इति । ‘परमा’ परमः उत्तमो ‘धाता’ पोषको यो देवः, यश्च ‘विधाता’ सृष्टा, ‘उत’ अपि च ‘मन्दृक्’ सम्यगभिज्ञः ‘प्रजापतिः’ प्रजानां पालकः, परमे उत्कृष्टे मत्स्यलोकादौ तिष्ठति इति ‘परमेष्ठी’, ‘विराजा’ ब्रह्माण्डरूपया विराण्मूर्त्या सहितः, तादृशो यो देवः, ये च ‘स्तोमाः’ चिह्नदादयः, यानि च ‘छन्दांसि’ गायत्र्यादीनि, याश्च ‘निविदः’ ‘देवेद्वमन्विद्’—इत्यादीनि निवि-
त्पदानि, सर्वे ‘मे’ मदर्थम् ‘आहुः’ भुवन्तु । तैर्वैक्यं प्रदर्शयते,—‘एतस्मै’ यजमानाय ‘राष्ट्रम्’ ‘अभि’—‘सन्नमाम’ देशाधिपत्यं सर्वतः सम्पादयाम । तदिदं तैर्वैक्यम् ।

अथ चतुर्थी,—“अभ्यावर्तध्वम् उप मा एत माकम् अयश् मास्ता अधिपतिर्वः अन्तु । अय्य विज्ञानम् अनु मश्रभध्वम् इमं पथात् अनु जीवाय सर्वे^(८)” इति । हे मनुष्याः, ‘सर्वे’ यूयं ‘अभ्यावर्तध्वं’ सर्वतः आगच्छत । ‘माकं’ परस्परं मिलित्वा ‘मा’ मदीयं यजमानं ‘उप’ समीपम् ‘एत’ आगच्छत । ‘अयं’ यजमानः ‘वः’ युष्माकं ‘मास्ता’ अनुग्रामकः ‘अधिपतिः’ अधिकं पालयिता च ‘अन्तु’ ।

‘अस्य’ यजमानस्य ‘विज्ञानं’ चित्तवृत्तिम् अनुसृत्य ‘सरमध्वं’ सत्यक प्रवर्तध्वं । ‘इमं’ यजमानम् अनुसृत्य ‘पश्चात्’ ‘जीवाथ’ एनं यजमानं सविज्ञानेन दत्तं जीवितं गृहीत इत्यर्थः ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते,—“राष्ट्रभृत एताः उप दधाति एषा वै अग्ने चितिः राष्ट्रभृत् तथा एव अस्मिन् राष्ट्रं दधाति राष्ट्रमेव भवति न अस्मात् राष्ट्र भ्रूयते(८)” इति । राष्ट्रशब्दोपेतान् मन्त्रान् विभ्रति तैरुपधायन्ते इति ‘राष्ट्रभृतः’, एतदुपधानेन निष्पन्ना या ‘चितिः’, सा ‘एषा’ ‘अग्नेः’ सम्बन्धिनी ‘राष्ट्रभृत्’—इत्युच्यते । ‘तथा’ ‘एव’ अस्मिन् यजमाने ‘राष्ट्रं’ न्यापयति । तच्च ‘राष्ट्रम्’ अस्याधीनमेव ‘भवति’ ‘अस्मात्’ यजमानात् तत् ‘राष्ट्रं’ कदाचिदपि ‘न’ भ्रष्टं भवति । एतच्च नचत्रेष्टकाम्राद्धाणात् (५।४।१) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ॥

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञ-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

यथा वै पुत्रो जातो म्रियते एवं वा एष म्रियते
यस्याग्निरुख्यं उदायति यन्निर्मथ्यं कुर्याद्विच्छिंष्टा-
द्भातृव्यमस्मै जनयेत्स एव पुनः परीध्यः स्वादेवैनं योने-
र्जनयति नास्मै भ्रातृव्यं जनयति तमो वा एतं गृह्णाति
यस्याग्निरुख्यं उदायति मृत्युस्तमः कृष्णं वासः कृष्णा
धेनुर्दक्षिणा तमसा ॥ १ ॥

एव तमो मृत्युमर्पहते^(१) हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै
 हिरण्यं ज्योतिर्पैव तमोऽपहतेऽथो तेजो वै हिरण्यं तेज
 एवात्मन्यहते^(२) सुवर्नं धर्मः स्वाहा सुवर्नार्कः स्वाहा
 सुवर्नं शुक्रः स्वाहा सुवर्नं ज्योतिः स्वाहा सुवर्नं ह्ययः
 स्वाहा^(३) अर्को वा एष यदग्निरुसावादित्यः ॥ २ ॥

अश्वमेधो यदेता आहुतीर्जुहोत्यर्काश्वमेधयोरैव
 ज्योतींश्चि सन्दधात्येष ह त्वा अर्काश्वमेधो यस्यैतदग्नौ
 क्रियते^(४) आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत् स एतां
 प्रजापतिः प्रथमाञ्चितिमपश्यत्तामुपाधत्तं तद्विय-
 मभवत्^(५) तं विश्वकर्माऽब्रवीदुप् त्वायानीति नेह
 लोकोऽस्तीति ॥ ३ ॥

अब्रवीत्स एतां द्वितीयाञ्चितिमपश्यत्तामुपाधत्तं
 तदन्तरिक्षमभवत्^(६) स यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप्
 त्वायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माण-
 मब्रवीदुप् त्वायानीति केन मोपैष्यसीति दिश्याभि-
 रित्यब्रवीत्तं दिश्याभिरुपैत्ता उपाधत्तं ता दिशः ॥
 ॥ ४ ॥

अभवन्^(७) स परमेष्ठी प्रजापतिमब्रवीदुप् त्वायानीति
 नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणं च यज्ञश्चा-
 ब्रवीदुप् वामायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रूताः स

एतां तृतीयाञ्चितिमपश्यत्तामुपाधत् तदसावभवत्^(७)
स आदित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वा ॥ ५ ॥

आयानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणं
च यज्ञश्चाब्रवीदुप वामायानीति नेह लोकोऽस्ती-
त्यब्रूताः स परमेष्ठिनमब्रवीदुप त्वायानीति केन मोपै-
ष्यसीति लोकंपूणयेत्यब्रवीत्तः लोकंपूणयोऽपैतस्मा-
दयातयाम्नी लोकंपूणयातयाम्ना ह्यसौ ॥ ६ ॥

आदित्यः^(८) तान्दपयोऽब्रुवन्नुप व आयामेति केन न
उपैष्यथेति भूमेत्यब्रुवन् तान् द्वाभ्याञ्चितोभ्यामुपायन्
स पञ्चचितीकः समपद्यत्^(९) य एवं विद्वानग्निं चिनुते
भूयानेव भवत्यभीमान् लोकान् जयति विदुरेनं देवा
अथो एतासामेव देवतान्नाः सायुज्यं गच्छति^(१०) ॥ ७ ॥

तमसा । आदित्यः । अस्तीति । दिशः । आदित्यः
प्रजापतिमब्रवीदुप त्वा । असौ । पञ्चचत्वारिंशच्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

तिस्र आहुतयो राश्रभतसुर्ये ममीरिताः ।

अथ पञ्चमे पुन परीन्धनादयो विधीयन्ते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—
'यस्याग्निरुष्य उदायेद्गार्हपत्यादन्यं प्रणयेत्स एव पुन. परीन्धः' इति ।

तदिदं विधत्ते,—“यथा वै पुत्रो जातो म्रियते एवं वै एष म्रियते
यस्याग्निस्तुभ्यः उदायति यत् निर्मथ्यं कुर्यात् विच्छिन्द्याद् भ्रातृभ्यम्
अस्मै जनयेत् स एव पुनः परीध्य. स्वात् एव एनं योनेर्जनयति
न अस्मै भ्रातृभ्यं जनयति^(१)” इति । ‘यस्य’ यजमानस्य उल्याग्निः
शाम्यति, तस्य पुत्रमरणत् अग्निनाशनिमित्तं दुःखं जायते । तस्य
निर्मथ्येन अम्यन्तरोत्पादने सति पूर्वः अग्निं ‘विच्छिन्द्यात्’ । स च
विच्छिन्नः अग्नः यजमानस्य वैरिणं ‘जनयेत्’ । अतस्तत्परिहाराय
गार्हपत्यनिष्ठः ‘सः’ अग्निः ‘एव’ पुनरपि आनीय परितः काष्ठप्रक्षेपेण
इन्धनीयः ; तथा सति स्तुकारणादेव उत्पन्नत्वात् वैरिणं ‘न’ ‘जनयति’ ।

अथैव प्रायश्चित्तरूपां दक्षिणां विधत्ते,—“तमो वै एतं
गृह्णाति यस्याग्निस्तुभ्यः उदायति मृत्युस्तमो हृण्यं वाम. हृण्या
धेतुर्दक्षिणा तमसा एव तमो मृत्युम् अपहृते^(१)” इति । ‘यस्य’
यजमानस्य उल्याग्निः नश्येत्, एनं यजमानं ‘तमः’ ‘गृह्णाति’ ;
तस्य मृत्युरूपम् । अतस्तत्परिहाराय हृण्यवर्णमेकं वस्त्रं हृण्यवर्णं
च ‘धेतुः’ ‘दक्षिणा’ तेन दातव्या । एवं सति तमोरूपत्वात्
दक्षिणायाः तं मृत्युरूपं ‘तमः’ विनाशयति ।

अथ तथैव दानान्तरं विधत्ते,—“हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै
हिरण्यं ज्योतिषा एव तमः अपहृते अयो तेजो वै हिरण्यं तेज एव
आत्मन् धत्ते^(१)” इति । हिरण्यरूपेण ‘ज्योतिषा’ मृत्युरूपस्य तमसो
विनाशनं युक्तम् । अपि च हिरण्यस्य तेजस्तत्वात् आत्मनि ‘तेजः’
सम्पादयति । तदेतत् प्राज्ञान्ते सर्वान्ते द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘सुवर्नं घर्मः स्वाहेति पञ्चार्काङ्गतीर्ज्ज्वा’ इति । तदिदं विधातुं मन्त्रानुत्पादयति,—“सुवर्नं घर्मः स्वाहा सुवर्नं अर्कः स्वाहा सुवर्नं शुक्रः स्वाहा सुवर्नं ज्योतिः स्वाहा सुवर्नं सूर्यः स्वाहा^(७)” इति । ‘सुवर्नं’ स्वर्ग इव, यथा स्वर्गे अवस्थिता देवाः दीप्यमानाः, एवं ‘घर्मः’ दीप्यमानो योऽग्निः, तस्मै ‘स्वाहा’ ऊतमस्तु । एवमुत्तरचापि योज्यम् । ‘अर्कः’ अर्चनीयः । ‘शुक्र’ अतिनिर्मलः । ‘ज्योतिः’ प्रकाशरूपः । ‘सूर्यः’ सूर्यवर्णः आदित्यरूपः ।

एतैर्मन्त्रैर्होमं विधत्ते,—“अर्को वै एष यदग्निं अग्नौ आदित्यः अश्वमेधः यत् एताः आङ्गतीर्ज्ज्वा इति अर्काश्वमेधयोरेव ज्योतींषि सन्दधाति एष इ त्वे अर्काश्वमेधी यस्य एतत् अग्नौ क्रियते^(८)” इति । योऽयं वीर्यमानः ‘अग्निः’ क्रतुसाधनभूतः, ‘एषः’ अर्चनीयत्वात् ‘अर्कः’ इत्युच्यते । योऽयम् ‘आदित्यः’, स एष क्रतुफलरूपत्वात् ‘अश्वमेधः’ इत्युच्यते । ‘सुवर्नं’ इत्येतन्मन्त्रहोमेन ‘अर्काश्वमेधयोः’ अन्यादित्ययोः यानि ‘ज्योतींषि’ तानि सम्पादयति । ‘यस्य’ यजमानस्य अग्निधवने तत् ‘एतत्’ आङ्गतिपञ्चकं ‘क्रियते’, स ‘एषः’ एव यजमानः ‘अर्काश्वमेधी’ क्रतुसाधन-तत्फललाभ्यामुपेतः । एतच्च ब्राह्मणं “अग्निर्देवेभ्यः” (५।४।८) इत्यनुवाकान्ते द्रष्टव्यम् ।

अथ चितीनां पञ्चानां प्रशसा । तत्र प्रथमाञ्चितिं प्रशंसति,—“आपो वै इदमग्रे मलिलमासीत् स एतां प्रजापतिः प्रथमां चितिम् अपगम्यत् ताम् उपाधत्त तत् इयम् अभवत्^(९)” इति । यदिदं भूम्यन्तरिक्षादिरूपं जगत्, तद् ‘इदं’ सृष्टेः प्राक् अनेन रूपेण विभूतं नासीत्, किन्तु ‘आपः’ एव आसीत् । ताम् अप्सु भूतान्तरं

न मिलितम्, किन्तु नैरन्तर्येण 'सलिलम्' एव 'आसीत्' । तदानीं 'प्रजापतिः' अवस्थातुमाधारः को वा भविष्यति ?—इति विचार्य 'एतां' 'प्रयमाञ्चति' दृष्ट्वा 'उपाधत्त' । तदानीं सा चितिः 'इयं' भूमिरूपा 'अभवत्', तत्रायं प्रजापतिरवस्थितः ।

अथ द्वितीयाञ्चितिं प्रशंसति,—“तं विश्वकर्मा अवधीत् उप त्वा आयानि इति नेह लोकः अस्ति इति अवधीत् स एतां द्वितीयां चितिम् अपगृह्यत् ताम् उपाधत्त तत् अन्तरिक्षम् अभवत्^(७)” इति । विश्वकर्माख्यः कश्चित् अन्य अवस्थातुमाधारम् अलभमानः 'तं' भूमौ अवस्थितं प्रजापतिम् इदम् 'अवधीत्',—अहमपि त्वाम् 'उप' आगच्छानि त्वत्समीपे उपविशानि 'इति' । स च प्रजापतिः 'इह' भूमौ तव अवकाशो 'न' 'अस्ति' 'इति' 'अवधीत्' । ततः 'सः' विश्वकर्मा स्वस्थाधारः को भविष्यति ?—इति विचार्य 'एतां' 'द्वितीयाञ्चिति' दृष्ट्वा 'ताम्' 'उपाधत्त' । तदानीं सा द्वितीया चितिः 'अन्तरिक्षम्' 'अभवत्' । तत्रायं विश्वकर्मा अवस्थितः ।

अथ दिग्ग्राह्या इष्टकाः प्रशंसति,—“स यज्ञः प्रजापतिम् अवधीत् उप त्वा आयानि इति नेह लोकः अस्ति इति अवधीत् स विश्वकर्माणम् अवधीत् उप त्वा आयानि इति केन मा उपैष्यसि इति दिग्ग्राभिः इति अवधीत् तं दिग्ग्राभिः उपैत् ताः उपाधत्त ता दिशः अभवन्^(८)” इति । यज्ञाख्येन पुरुषेण म्याने पृष्टे सति प्रजापतिः परिजहार । विश्वकर्मा ॥ 'केन' उत्कोषरूपेण साधनेन सह मां प्रत्यागमिष्यसि ?—इति पप्रच्छ । स च यज्ञः 'दिग्ग्राभिः' इष्टकाभिः सह आगमिष्यामि—इत्युक्त्वा तथैव

गतवान् । “राज्यसि प्राची दिक्” (४।४।२) इत्यादिभिर्मन्त्रैर्दिशु
उपधेया ‘दिश्याः’, ‘ताः’ च उपहिताः सत्यो दिशूपाः ‘अभवन्’ ।
ततो यज्ञस्य अवकाशोऽभूत् ।

अथ द्वतीयाच्चितिं प्रशंसति,—“स परमेष्ठी प्रजापतिमब्रवीत्
उप त्वा आयानि इति नेह लोकः अस्ति इति अब्रवीत् स विश्वकर्माणं
च यज्ञञ्च अब्रवीत् उप वाम् आयानि इति नेह लोकः अस्ति
इति अब्रूताः स एतां द्वतीयां चितिम् अपश्यत् ताम् उपाधत्त
तत् असौ अभवत्^(९)” इति । प्रजापतिर्विश्वकर्मा परमेष्ठी—इत्येते
द्वयोऽपि एतस्यैव* मूर्तिभेदाः । तच्च परमेष्ठिना प्रार्थितः प्रजापतिः
भूमौ अवकाशम् अदत्त्वा परिजहार ; विश्वकर्मा यज्ञञ्च—इत्येतावपि
अन्तरिक्षे दिशु च अवकाशमदत्त्वा परिजहत्तुः । ततः परमेष्ठी
विचार्य ‘द्वतीयाच्चितिं’ दृष्ट्वा ‘उपाधत्त’ । सापि चित्तिर्द्याः
‘अभवत्’ । तच्चायं परमेष्ठी स्वयमवस्थितः ।

अथ लोकंष्टण्येकां प्रशंसति,—“स आदित्यः प्रजापतिम्
अब्रवीत् उप त्वा आयानि इति नेह लोकः अस्ति इति
अब्रवीत् स विश्वकर्माणञ्च यज्ञञ्च अब्रवीत् उप वाम् आयानि
इति नेह लोकः अस्ति इति अब्रूताः स परमेष्ठिनम् अब्रवीत् उप
त्वा आयानि इति केन मा उपैष्यमि इति लोकंष्टण्यया इति
अब्रवीत् तं लोकंष्टण्यया उपैत् तस्मात् अयातयासी लोक-
ष्ट्या अयातयामा हि असौ आदित्यः^(१०)” इति । ‘स आदित्यः’
लोकंष्टण्यम् आनीतवान् । तष्ट्याम् उपहितायाम् आदित्यस्य

अवकाशोऽभूत् । यस्मादियमादित्येन आनीता, 'तस्मात्' अगतमारा
'लोकंपृणा'; आदित्योऽपि अगतमारः पुनःपुनरावर्त्तमानोऽपि
तस्मिन् जगदुपकारकस्य प्रकाशरूपस्य मारस्य अर्चीयमाणत्वात् ।
आदित्यवत् लोकंपृणा पुनःपुनः प्रयुज्यमानापि अर्चीयमाणमारा ।
यत्र यत्र* चित्तौ छिद्रमस्ति, तत्र तत्र लोकंपृणा प्रयुज्यते ।

अथ चतुर्थपञ्चमचिती प्रश्नमिति,—“तान् ऋषयः अभ्रुवन् उप वः
आयाम इति केन न उपैष्यथ इति भृक्षा इति अभ्रुवन् तान्
द्वाभ्याश्चितीभ्याम् उपायन् सः पञ्चचित्तौकः समपद्यत^(१५)” इति ।
'तान्' प्रजापति-विश्वकर्म-यज्ञ-परमेष्ठ्यादित्यान् अन्ये केचित् 'ऋषयः'
स्यान् प्रार्थितवन्तः; ततः प्रजापत्यादिभिरुक्तोच्चे याचिते मति
उत्कोचवाङ्मयं प्रतिज्ञाय चित्तिदयमानीतवन्तः । अतस्तेषामवकाशो-
ऽभूत् । तदेवं प्रश्नोत्तराभिधितिभिः अयमग्निः 'पञ्चचित्तौकः' अभूत् ।

एतदेदमपूर्वकमनुष्ठानं प्रश्नमिति,—“य एवं विद्वान् अग्निं चिनुते
भृथान् एव भवति अभि इमान् लोकान् जयति विदुः एनं देवाः
अथो एतासामेव देवतानां सायुज्यं गच्छति^(१६)” इति । विद्यादि-
गुणमद्भिः भूयस्त्वम् । लोकत्रयस्य स्वाधीनत्वं जयः । देवैर्वेदं नाम
एतदीया कीर्त्तिः । अपि च 'एतासां' 'देवतानां' सहभावं प्राप्नोति ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

* 'यत्र कुत्र' इति आदर्शादिपुस्तकपाठो न सम्यक् ।

† 'येष्वतदीया कीर्त्तिः' इति का० की० पु० पाठः ।

वयो वा अग्निर्यदग्निचित्पक्षिणोऽग्नीयात्तमेवाग्नि-
मद्यादार्त्तिमाच्छेत् संवत्सरं व्रतञ्चरेत् संवत्सरः हि
व्रतं नाति^(१) पशुर्वा एष यदग्निर्हि नस्ति खलु वै तं
पशुय एनं पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुपचरति तस्मात् पृथात्
प्राङुपचर्य आत्मनोऽहिंसायै^(२) तेजोऽसि तेजो मे
यच्छ पृथिवीं यच्छ ॥ १ ॥

पृथिव्यै मा पाहि ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छान्तरिक्षं
यच्छान्तरिक्षान्मा पाहि सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ
दिवो मा पाहि^(३) इत्याहुताभिर्वा इमे लोका विष्टता
यदेता उपदधात्येषां लोकानां विष्टत्यै^(४) स्वयमातृणा
उपधाय हिरण्येष्टका उप दधातीमे वै लोकाः स्वय-
मातृणा ज्योतिर्हिरण्यं यत्स्वयमातृणा उपधाय ॥ २ ॥

हिरण्येष्टका उपदधातीमानेवैताभिर्लोकान् ज्योति-
पतः कुरुतेऽयो एताभिरेवाम्मा इमे लोकाः प्रभान्ति^(५)
यास्ते अग्ने सूर्ये रुच उद्यतो दिवमातृन्वन्ति रुग्णिभिः ।
ताभिः सर्वाभी रुचे जनाय नस्कृधि^(६) । या वो देवाः सूर्ये
रुचो गोघ्नश्चैष या रुचः । इन्द्राग्नौ ताभिः सर्वाभी रुचं
नो धत्त ददस्यते^(७) । रुचं नो धेहि ॥ ३ ॥

ब्राह्मणेय रुचः राजसु नस्कृधि । रुचं विश्येपु शूद्रेषु
मयि धेहि रुचा रुचं^(८) देवा वा अग्निं चिक्वणानस्य

यश्च इन्द्रियं गच्छत्यग्निं वा चित्तमोज्ञानं वा यदेता
 आहुतीर्जुहोत्यात्मन्नेव यश्च इन्द्रियन्धत्ते^(१) ईश्वरो
 वा एष आर्तिमार्तोऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामति तत्त्वा
 यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति वारुण्यर्चा ॥ ४ ॥

जुहुयाच्छान्तिरेवैपाग्नेर्गुप्तिरात्मनः^(२) हविष्कृतो वा
 एष योऽग्निं चिनुते यथा वै हविस्कन्दत्येवं वा एष स्कन्दति
 योऽग्निं चित्वा स्त्रियमुपैति मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत
 मैत्रावरुणतामेवोपैत्यात्मनोऽस्कन्दाय^(३) यो वा अग्नि-
 र्गुप्तुस्थां वेदतुर्गुप्तुरस्मै कल्पमान इति प्रत्येव तिष्ठति
 संवत्सरो वा अग्निः ॥ ५ ॥

ऋतुस्थास्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षो
 वर्षाः पुच्छः शरदुत्तरः पक्षो हेमन्तो मध्य पूर्वपक्षा-
 श्वितयोऽपरपक्षाः पुरीषमहोराचाणीष्टका एष वा
 अग्निर्गुप्तुस्था य एवं वेदतुर्गुप्तुरस्मै कल्पमान इति
 प्रत्येव तिष्ठति^(४) प्रजापतिर्वा एतं ज्यैष्ठ्यकामो न्यधत्
 ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छय एवं विद्वानग्निं चिनुते,
 ज्यैष्ठ्यमेव गच्छति^(५) ॥ ६ ॥

पृथिवीं यच्छ । यत्स्वयमानूणा उपधाय । धेहि ।
 ऋचा । अग्निः । चिनुते । शीर्णि च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 षष्ठोऽनुवाकः ॥०॥

पुनः परीन्धनाद्यत्र पञ्चमे समुदीरितम् ।

अथ यष्टे व्रतचरणादिकमभिधीयते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘संवत्सरं न किञ्चन प्रत्यवरोहेन च रामामुपेयात् पक्षिणोऽग्रीयात्’ इत्यादि । तत्र पक्ष्यग्रनिषेधरूपं संवत्सरव्रतं विधत्ते,—“वयो वै अग्निः यत् अग्निचित् पक्षिणः अग्रीयात् तमेवाग्निम् अद्यात् आर्त्तिमार्च्छेत् संवत्सरं तं चरेत् संवत्सरः हि व्रतं न अति^(१)” इति । योऽयं चीयमानः ‘अग्निः’ स पक्षिरूप एव । “वयसां वा एष प्रतिमया चीयते” (५। ५। ३। ९) इति पूर्वमुक्तम् । एवं सति अयम् ‘अग्निचित्’ यदि ‘पक्षिणः’ भक्षयेत्, तर्हि ‘अग्निम् एव’ भक्षितवान् भवति । ततो चियेत । अतस्तेपरिहाराय संवत्सरमात्रं पक्षिभक्षणवर्जनरूपं ‘व्रतं’ ‘चरेत्’ । तस्मात् संवत्सरमतीत्य व्रतचरणं न कापि दृष्टम् । तस्मात्तद्व्रतपर्याप्तम् एतद्वाङ्मणं, पूर्वोक्तञ्च (५। ७। ५। ५) चित्ति-प्रशंसारूपं वाङ्मणं सर्वान्ते द्रष्टव्यम् ।

अथ चित्तारोहणस्य पश्चिमदित्रियमं विधत्ते,—‘पशुर्वै एष यदग्निर्हिंनस्ति खलु वै तं पशुः य एनं पुरस्तात् प्रत्यक्षम् उपचरति तस्मात् पश्चात् प्राङ् उपचर्य आत्मानः अहिंसायै^(२)’ इति । अग्नेः पशुरूपत्वात् पुरस्तात् आरोहणे यथा पशुः शृङ्गाभ्यां हिंनस्ति, तद्वत् अयमपि हिंसात् । ‘तस्मात्’ पश्चिमायां दिशि प्राञ्जुखेन ‘उपचर्य’ आरोहणीयः । तच्च ‘आत्मानः’ आरोढुः अहिंसायै भवति । एतच्च “अग्ने तव अवो वयः” (५। ९। ६) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘तेजोऽसि तेजो मे यच्छेति हिरण्येष्टकाम्’—

इति, 'ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छेति हिरण्येष्टकाम्' इति च, 'सुवरसि सुवर्मे यच्छेति हिरण्येष्टकाम्' इति च । तदेतद्विधातुं मन्त्रानुत्पादयति,—“तेजोऽसि तेजो मे यच्छ पृथिवीं यच्छ पृथिव्यै मा पाहि ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छ अन्तरिक्षं यच्छ अन्तरिक्षात् मा पाहि सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहि^(१)” इति । प्रथमचितौ उपधातये हे हिरण्येष्टके, त्वं तेजोरूपासि । ‘मे’ मदर्थं ‘तेजः’ देहि । तथा ‘पृथिवीं’ देहि । यदा पृथिवीं मदुपकारित्वेन नियमय । तस्याः पृथिव्याः सकाग्रान्तां ‘पाहि’, यथा पृथिवी गोपद्रवं करोति तथा कुरु । एवं तृतीयपञ्चमचितिविषययोरन्तरयोर्मन्त्रयोर्यौज्यम् । ‘सुवः’ स्वर्गसुखम् । ‘दिवं’ शुलोकम् ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते,—“इत्युक्त्वा एताभिर्वै इमे लोकाः विधृताः यत् एताः उपदधाति एषां लोकानां विधृत्यै^(२)” इति । इत्युक्तान् मन्त्रानुपधानकाले पठेत् । ‘एताभिः’ हिरण्येष्टकाभिः ‘इमे’ अथो ‘लोकाः’ ‘विधृताः’ । अतः एतदुपधानं लोकधृत्यै भवति ।

अस्योपधानस्य तत्तच्चितिगतस्वयमादृशाभ्य ऊर्ध्वकालं विधत्ते,—“स्वयमादृशा उपधाय हिरण्येष्टका उप दधाति इमे वै लोकाः स्वयमादृशा ज्योतिर्हिरण्यं यत् स्वयमादृशाः उपधाय हिरण्येष्टकाः उपदधाति इमान् एव एताभिर्लोकान् ज्योतिष्मतः कुरुते अथो एताभिरेव अस्मै इमे लोकाः प्र भान्ति^(३)” इति । एतच्च “स्वयमादृशाम्” (५।१।८) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘यास्ते अग्ने सूर्ये रुच इति तिस्रो रुचे’

इति । रुगाख्या आहुतौर्जुङ्गयादित्यर्थः । तत्र प्रथमामाह,—
 “यास्ते अग्ने सूर्ये रुचः उद्यतो दिवम् आतन्वन्ति रग्निभिः ताभिः
 सर्वाभिः रुचे जनाय नः हृधि^(९)” इति । हे ‘अग्ने’, ‘सूर्ये’ सूर्यमण्डले
 स्थितस्य ‘ते’ तत्र ‘उद्यतः’ उद्यमं गच्छतः ‘याः’ ‘रुचः’ दौप्तयः
 ‘दिवं’ शुक्लोकम् ‘आतन्वन्ति’ सर्वतो ध्याप्नुवन्ति, ‘ताभिः’
 ‘सर्वाभिः’ ‘रग्निभिः’ ‘नः’ ‘जनाय’ अस्मदीयजनार्थं ‘रुचे’ ‘हृधि’
 रुचं दौप्तं कुरु ।

अथ द्वितीयामाह,—“या वो देवाः सूर्ये रुचः गोषु अश्वेषु
 या रुचः इन्द्राग्नौ ताभिः सर्वाभिः रुचं नः धत्त दृहस्यते^(१०)”—इति ।
 हे ‘देवाः’, ‘वः’ यस्मात्क सम्बन्धिन्यः सूर्यमण्डले ‘याः’ ‘रुचः’
 दौप्तयो वर्तन्ते, तेषां ‘गोषु’ ‘अश्वेषु’ ११ ‘या रुचः’ वर्तन्ते, हे
 ‘इन्द्राग्नौ’, ‘ताभिः सर्वाभिः’ दौप्तिभिः ‘नः’ अस्मदर्थं ‘रुचं’ ‘धत्त’
 दौप्तं कुरुत ।

अथ तृतीयामाह,—“रुचं नो धेहि ब्राह्मणेषु रुचः राजसु
 नः हृधि रुच विग्नेषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम्^(११)”—इति ।
 हे अग्ने, ‘नः’ अस्मदीयेषु ‘ब्राह्मणेषु’ ‘रुचं’ ‘धेहि’ प्रकाशं कुरु ।
 ‘नः’ अस्मदीयेषु ‘राजसु’ ‘रुच’ ‘हृधि’ प्रकाशं कुरु । तथा
 ‘विग्नेषु’ वैग्नेषु ‘शूद्रेषु’ च ‘रुच’ प्रकाशं कुरु । तथा च ‘रुचा’
 तदीयया दौष्ट्या ‘मयि’ ‘रुचं’ ‘धेहि’ प्रकाशं कुरु ।

एतेर्मन्त्रैः साध्यां होमं विधत्ते,—“देधा वै अग्निं चित्रानस्य
 यगः इन्द्रियं गच्छति अग्निं वा चितम् ईजानं वा यदेता आहुतौः
 जुहोति आत्मन्नेव यगः इन्द्रियं धत्ते^(१२)” इति । यो यजमानः

अग्निं चितवान् तस्य 'यज्ञः' कीर्तिः 'इन्द्रियं' सामर्थ्यं वा अन्यत्र गच्छति । कुत्र ? इति चेत् । श्रूयताम्, योऽयमिदानीं चितः अग्निः तं वा प्राप्नोति । यस्तु ईजानः पूर्वं चिते अग्नौ यागं कृतवान् तं वा प्राप्नोति । सर्वथापि अस्माद्यजमानात् अपगच्छति । एतैर्मन्त्रैर्होमे तु तत् 'यज्ञः' इन्द्रियं च स्वात्मन्येव धारयति । एतच्च "अग्निर्देवेभ्यः" (५।४।८) इत्यनुवाकादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—'तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति ग्राह्यामुखीये जुत्वा' इति । तदिदं विधत्ते,—“ईश्वरो वै एष आर्तिम् आ अर्तोः यः अग्निं चित्वन् अधिक्रामति तत् त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानं इति वारुण्या ष्ट्वा जुहुयात् शान्तिरेव एषा अग्नेर्गुप्तिः आत्मनः^(१०)” इति । 'यः' यजमानः चयनकाले 'अग्निम्' अधिरुद्ध पादेनाक्रामति, 'एषः' यजमानो विनाशं प्राप्तुं समर्थः । तत्परिहाराय 'तत्त्वा यामि'—इति 'ष्ट्वा' जुहुयात् । सेधम् ष्टक् "इन्द्रं वो विश्वतस्परौन्द्रं नरः" (२।१।११) इत्यनुवाके व्याख्याता । 'एषा' आहुतिः 'अग्नेः' ग्रसनहेतुः, 'आत्मनः' यजमानस्य च रक्षणहेतुः । तच्च "अग्ने तव श्वो वयः" (५।२।६) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यथाग्निचयनादूर्ध्वं तदंजलेन सौचामणीं पूर्वं विहिता एवमत्र मैत्रावरुणीं विधत्ते,—“हविष्कृतो वै एष योऽग्निं चितुते यथा वै हविः स्कन्दति एवं वै एष स्कन्दति योऽग्निं चित्वा स्त्रियम् उपैति मैत्रावरुणा आमिचया यजेत मैत्रावरुणताम् एव उपैति आत्मनः अस्कन्दायै^(११)” इति । 'यः' यजमानः 'अग्निं' 'चितुते',

‘एषः’ हविःस्वरूपं प्राप्तः । तथा सति स्त्रीगमनस्य स्वरूपनाशो हविर्नाशसमानः । अतस्तत्परिहारार्थं ‘यजेत’ । तेन यागेन स्वयं मित्रावरुणमन्त्रितां प्राप्य यागादूर्ध्वं हविषः उपयुक्तत्वात् हविःस्थानीयस्य स्वस्य गमनेऽपि नास्ति विनाशः ।

अथ अग्निं संवत्सररूपकल्पनया प्रशंसति,—“यौ वै अग्निं ऋतुस्यां वेद ऋतुः ऋतुः अस्मै कल्पमानः एति प्रति एव तिष्ठति संवत्सरो वै अग्निः ऋतुस्याः तस्य वसन्तः शिरः शीतो दक्षिणः पच वर्षाः पुष्करं शरत् उत्तरः पचः हेमन्तो मध्यं पूर्वपक्षाक्षितयः अपरपक्षाः पुरीषम् अहोरात्राणि दृष्ट्वा एष वै अग्निः ऋतुस्या यम् एव वेद ऋतुः ऋतुः अस्मै कल्पमानः एति प्रति एव तिष्ठति^(१५)” इति । ऋतुषु तिष्ठतीति ऋतुस्याः संवत्सरः । तद्रूपम् ‘अग्निं’ ‘यः’ ‘वेद’ मनसा भावयेत्, ‘अस्मै’ यजमानाय स स ऋतुः स्त्रलोचित-भोगप्रदानसमर्थः सन् एनं प्राप्नोति । तद्भोगेन च अयं ‘प्रति’-‘तिष्ठति’ । ‘संवत्सरो वै अग्निः’ इत्यादि भावनाप्रकारः । ‘य एवं वेद’ इत्यादि पूर्वोक्तफलोपसंशारः ।

अथ फलान्तरेण प्रशंसति,—“प्रजापतिर्वै एतं ज्यैष्ठ्यकामो न्यधत्त ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत् य एवं विदाम् अग्निं चिनुते ज्यैष्ठ्यमेव गच्छति^(१६)”—इति । ‘न्यधत्त’ चितवानित्यर्थः । ‘ज्यैष्ठ्यं’ वयोगुणाभ्यामाधिक्यम् । एतच्च सर्वमन्ते द्रष्टव्यम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजु-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः । ० ॥

यदाकृतात्समसुखोद्भूदो वा मनसो वा संभृतश्चक्षुषो
 वा । तमनु प्रेहि सुकृतस्य लोकं यचर्षयः प्रथमजा ये
 पुराणाः^(१) । एतः सधस्य परि ते ददामि यमावहा-
 च्छेवधिं जातवेदाः अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वी अत्र तः स्म
 जानीत परमे व्योमन्^(२) । जानीतादेनं परमे व्योम्न
 देवाः सधस्या विद् रूपमस्य । यदागच्छात् ॥ १ ॥

पृथिभिर्देवयानैरिष्टापूते कणुतादुविरस्मै^(३) । सं प्र
 च्यवध्वमनु सं प्र याताग्ने पृथो देवयानान् हणुध्वम् ।
 अस्मिन्सधस्ये अद्युत्तरस्मिन् विश्वेदेवा यजमानश्च
 सीदत^(४) । मस्तुरेण परिधिना सुचावेद्या च बर्हिषा ।
 कृचेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(५) । यदिष्टं यत्
 परादानं यदुत्तं या च दक्षिणा तत् ॥ २ ॥

अग्निवैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्^(६) । येना सहस्रं
 वहसि येनाग्ने सर्ववेदसं । तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु
 गन्तवे^(७) । येनाग्ने दक्षिणा युक्ता यज्ञं वहन्तृत्विजः ।
 तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(८) । येनाग्ने
 सुकृतः पृथा मधोर्धारा व्यानुशुः । तेनेमं यज्ञं नो वह
 सुवर्देवेषु गन्तवे^(९) । यत्र धारा अनपेता मधोर्धृतस्य
 च याः । तदग्निवैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्^(१०) ॥ ३ ॥

आगच्छात् । तद् । व्यानशुः । तेनेमं यज्ञं नो वह
सुवर्देवेपु गन्तवे । चतुर्दश च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥

प्रतेष्टकाप्रशसा हि शर्वाः पठे समीरिताः ।

अथ सप्तमे आकूतिमन्त्रा उच्यन्ते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘यदा-
कूतादिति । दशाकूतीर्जवेति’ ।

तत्र प्रथमामाह,—“यद् आकूतात् समसुसोत् इदो वा मनसो
वा संभृतं चक्षुषो वा । तमनु, प्रेहि सुकृतस्य लोकं यत्र क्षयः
प्रथमजाः ये पुराणाः)” इति । आकूतादिभिः ‘संभृतं’ सम्पादितं
यत्फलं पूर्वा यजमानसहः ‘समसुसोत्’ संस्यक् प्राप्तवान् । हे
यजमान, त्वं ‘सुकृतस्य लोकं’ त्वदीयस्य कर्मणः फलभूतं ‘तं’ भोगम्
‘अनु प्रेहि’ अनुक्रमेण प्राप्नुहि । आकूतं संकल्पः अक्षयं सुख
प्राप्नोमीत्येवंरूपः । इदं चित्तं श्रुतिस्मृत्युदितसाधनोपायचिन्तनम् ।
मनः अन्तःकरणं तदनुकूलप्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मकम् । चक्षुषः चक्षुषा
लक्ष्यन्ते यानि सम्यगनुष्ठानेनाभिमतं फलं माधयन्ति । एतैः सर्वैः
सम्पादितं प्राप्नुहीत्यन्वयः । ‘यत्र’ यस्मिन् सुकृतस्य लोके ‘प्रथमजाः’
स्वयम्भूप्रभृतयः ‘क्षयः’ सर्वजाः आसते । ‘ये’ च ‘पुराणाः’ पूर्वं
यजमानाः सन्ति, तेऽपि यत्र आसते, ‘तम्’ ‘अनु-प्रेहि’ ।

अथ द्वितीयामाह,—“एतः सधस्य परि ते ददामि यम्
आवहात् श्रेवधिं जातवेदा । अन्वागन्ता यज्ञपतिर्यः । अत्र तः स

जानीत परमे व्योमन्^(१)” इति । हे ‘सधस्य’ षट्स्त्रिंशजमानैरस्माभिः सह अस्यां यज्ञभूमाववस्थितं, हे अग्ने, ‘ते’ तुभ्यं ‘एतं’ यजमानं ‘परि’-‘ददामि’ रक्षार्थं त्वद्धस्ते ददामीत्यर्थः । ‘जातवेदाः’ उत्पन्नानां प्राणिनां योगचेमाभिघ्नः त्वं ‘शेवधि’ निधिवद्रक्षणीयं, ‘यं’ यजमानम् ‘आवहात्’ आवहसि,—भवदीयोऽयमिति स्वीकरोषि, तं यजमानं परिददामीति पूर्वचान्वयः । हे देवाः, ‘यज्ञपतिः’ अयं यजमानः ‘वः’ युष्मान् ‘अन्वागन्ता’ युष्माकं पृष्ठे आगमिष्यति । ‘अव’ अस्मिन् ‘परमे’ ‘व्योमन्’ उत्कृष्टविशिष्टरक्षणयोगे स्थाने भवदीये लोके ‘तं’ यजमानं ‘जानीत’ ‘स्म’ सर्वथा रक्षणीयोऽयमिति स्मरत ।

अथ द्वतीयांमाह,—“जानीतात् एनं परमे व्योमन् देवाः सधस्या विद् रूपम् अस्य यत् आगच्छात् पथिभिर्देवयानैः इष्टा-पूर्त्तं कृणुतात् आविरस्यै^(१)” इति । हे देवाः, ‘परमे’ स्थाने भवदीये लोके ‘एनं’ ‘जानीतात्’ यजमानम् अविसृज्य सर्वदा रक्षार्थं स्मरत । हे ‘सधस्याः’ यजमानेन सह तस्मिन् पुण्यलोके स्थिताः, देवाः, ‘अस्य’ यजमानस्य, ‘रूपं’ अग्निचयनाद्यनुष्ठानयुक्तं स्वरूपं ‘विद्’ जानीत,—तस्मिन् लोके पुनः पुनः स्मरत । ‘देवयानैः’ भवदीयगमनयोगैः ‘पथिभिः’ मार्गैः, ‘यत् आगच्छात्’ यो यजमान आगच्छति, ‘अस्यै’ एतद्-यजमानार्थं, ‘इष्टापूर्त्तं’ श्रौतस्मार्तकर्मफले, ‘आविः’-‘कृणुयात्’ प्रकटीकुरुत, हे यजमान, तवेदं श्रौतकर्मफलं, इदं च स्मार्तकर्म-फलमित्येवं सावधाना अनुगृहीतेत्यर्थः ।

अथ चतुर्थीमाह,—“सं प्र च्यवध्वमनु सं प्र याताग्ने पथो देव-

यानान् क्षणुध्वं । अस्मिन् सधस्ये अधि उत्तरस्मिन् विश्वे देवा
 यजमानश्च सौदत^(१)” इति । हे ‘अग्ने’, त्वं, ‘विश्वे देवाः’ सर्वेऽपि
 देवाः, यजमान इत्येते यूयं सर्वेऽपि ‘संप्र-च्यवध्वं’ अस्मात् भूलोक-
 ‘स्थानात् सम्यक् प्रचलित्वा’ च ‘अनु- सं प्र यात’ अनन्तरं यजमानेन
 सङ्गता एव गच्छत, गमनकाले च ‘देवयानान्’ ‘पयः’ ‘क्षणुध्वं’ ।
 न तु नरकलोकमनुव्यलोकमार्गः कर्तव्यः । ‘सधस्ये’ यजमानेन
 सहावस्थानयोग्ये ‘अस्मिन्’ यज्ञभूमिरूपे भूलोके ‘अधि’ ‘उत्तरस्मिन्’
 फलभोगस्थाने, स्वर्गलोके च ‘सौदत’ यजमानो यूयं च सह
 तिष्ठत ।

अथ पञ्चमीमाह,—“प्रस्तरेण परिधिना क्षुषा वेद्या चर्चिषा ।
 ऋचेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(२)” इति । हे अग्ने, प्रस्तारादिभिः
 सर्वैर्यज्ञसाधनैः सहितं नः अस्मदीयम् इमं यज्ञं ‘सुवः’ स्वर्गलोके
 ‘वह’ प्रापय । किमर्थं ?—‘देवेषु गन्तवे’ देवानां मध्ये गन्तुं, तेषां
 प्रदर्शनार्थमित्यर्थः ।

अथ षष्ठीमाह,—“यदिष्टं यत्परादानं दत्तं या च दक्षिणा
 तदग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्^(३)” इति । दर्शपूर्णमासादिरूप
 ‘यत्’ कर्म ‘इष्टम्’ अनुष्ठितं, ‘यत्’ च ‘परादानं’ दौनान्ध्रपणादिभ्यः
 स्वल्पदानं, ‘यत्’ अपि ‘दत्तं’ बर्हिर्वेदिपाचभूतेभ्योऽनूषानेभ्यो यज्ञद्रव्यं
 समर्पितं, ‘या च’ अन्या ‘दक्षिणा’ यज्ञमध्ये गवादिरूपा दत्ता,

* इदमेव सर्वत्र पाठ । ‘प्रचलित, चलित्वा च’ इत्येव रूप कश्चित्
 पाठ प्रतित इव प्रतिभाति ।

‘नः’ अस्मदीयं ‘तत्’ सर्वं ‘वैश्वकर्मणः’ कृत्स्नकर्मस्वामिभूतोऽयम्
‘अग्निः’ ‘सुवर्देवेषु’ स्वर्गलोकनिवासिषु मध्ये ‘दधत्’ स्थापयतु ।

अथ सप्तमीमाह,—“येना सहस्रं वहसि येनाग्ने सर्ववेदसन्तेनेमं
यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(७)” इति । हे ‘अग्ने’, त्वं ‘येन’ मार्गेण
‘सहस्रं’ ‘वहसि’ सहस्रदक्षिणाकं यज्ञं नयसि, ‘येन’ च ‘सर्ववेदसं’
सर्वस्रदक्षिणाकं यज्ञं नयसि, ‘तेन’ मार्गेण ‘नः’ अस्मदीयम् ‘इमं’
‘यज्ञ’ ‘वह’ । ‘नय सुव.’ इत्यादि पूर्ववत् ।

अथाष्टमीमाह,—“येनाग्ने दक्षिणाः युक्ताः यज्ञं वहन्ति अत्विजः ।
तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(८)” इति । ‘अत्विजः’ सर्वे ‘युक्ताः’
योग्याः शास्त्रीयाः ‘दक्षिणाः’ ‘यज्ञ’ च ‘इमं’ येन शास्त्रीयेण मार्गेण
‘वहन्ति’ निर्वहन्ति अनुतिष्ठन्तीत्यर्थः, ‘तेन’ एव शास्त्रीयेण मार्गेण
‘इमं यज्ञम्’ इत्यादि पूर्ववत् ।

अथ नवमीमाह,—“येनाग्ने सुकृतः पथा मधोर्धारा ध्यानश्च ।
तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे^(९)” इति । हे ‘अग्ने’, ‘सुकृतः’
पूर्वं पुण्यकृतो* यजमाना ‘येन’ मार्गेण गत्वा ‘मधोः’ मधुरस्य
पीयूषस्य ‘धारा’ ‘ध्यानश्च’ व्याप्तवन्तः । तेनेत्यादि पूर्ववत् ।

अथ दशमीमाह,—“यत्र धारा अनपेता मधोः धृतस्य च याः
तदग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधद्^(१०)” इति । ‘यत्र’ यस्मिन् लोके
‘मधोः’ माक्षिकस्य ‘दृतस्य’ च ‘धाराः’ ‘अनपेताः’ अविच्छिन्नाः, तत्र
लोके ‘अग्निः’—इत्यादि पूर्ववत् । एते च दश मन्त्राः पूर्वस्मिन्
मन्त्रकाण्डे “ममाग्ने (४।७।१४)” इत्यनुवाकादूर्ध्वं द्रष्टव्याः ।

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥०॥

यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिह्वा जातवेदो
यो अर्चिः ये ते अग्ने मेडयो य इदं वस्तेभिर्नात्मानं
चिनुहि प्रजानन्^(१) । उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निः किं
वाहैतस्य क्रियते किं वा न यद्वा अध्वर्युरग्नेश्चिन्वन्त-
रेत्यात्मनो वै तदन्तरैति यास्ते अग्ने समिधो यानि
॥ १ ॥

धामेत्याहैषा वा अग्ने स्वयञ्चित्तिरग्निरेव तदग्निं
चिनोति नाध्वर्युरात्मनोन्तरैति^(२) चतस्र आशाः
प्र चरन्त्वभये इमन्त्रो यज्ञं नयन्तु प्रजानन् । घृतं पितृ-
न्वजरं सुवीरं ब्रह्मं समिद्धवत्याहुतीनां^(३) । सुवर्गाय
वा एष लोकायोपधीयते यत्कूर्मश्चतस्र आशाः प्र चर-
न्त्वभये इत्याह ॥ २ ॥

दिशा एवैतेन प्र जानाति^(४) इमन्त्रो यज्ञं नयन्तु प्र-
जानन्नित्याह सुवर्गस्य लोकस्याभिनीत्यै^(५) ब्रह्मं समि-
द्धवत्याहुतीनामित्याह ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोक-
मायन्^(६) यद् ब्रह्मण्वत्योपदधाति ब्रह्मणैव तद् यजमानः

सुवर्गं लोकमेति १) प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्य प्रजाः
पशवश्छन्दांसि रूपं सर्वान्वर्णानिष्टकानां, कुर्याद्
रूपेणैव प्रजान् पशूश्छन्दांस्यव रुन्धे २) अथैवा प्रजाभ्य
एवैनं पशुभ्यश्छन्दोभ्योवरुध्य चिनुते ॥ ३ ॥

इति यास्ते अग्ने समिधो यानि । अग्नय इत्याह ।
इष्टकानां । षोडश च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
अष्टमोऽनुवाकः ॥

आकृत्याहुतिमन्त्रा ये ते सप्तम उदैरिताः ।

अथाष्टमे स्वयंचित्यादिकमभिधीयते । यदुक्तं सूत्रकारेण,—
‘यास्ते अग्ने समिध इति स्वयंचित्याभिष्टुति’ इति । तदेतद्वि-
धातुं मन्त्रमुत्पादयति,—“यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिज्ञा
जातवेदो यो अर्चिः । ये ते अग्ने मेडयो य इन्द्रवस्तेभिरात्मानं
चिनुहि प्रजानम् १)” इति । हे ‘जातवेदः’ ‘अग्ने’, ते त्वदीयाः ‘समिधः’
समिन्धनक्रिया ‘याः’ सन्ति, ‘यानि’ च ‘धाम’ त्वदीयानि स्थानानि
गार्हपत्यादीनि, ‘या’ च ‘जिज्ञा’ त्वदीया ‘काली कराली’ इत्यादिकाः,
‘यः’ ‘अर्चिः’ प्रकाशनसामर्थ्यं, हे ‘अग्ने’, ‘ते’ त्वदीया ‘ये’ ‘मेडयः’,
शब्दविशेषाः, ‘ये’ ‘इन्द्रवः’ इन्दुसदृशा विस्फुलिङ्गाः, ‘तेभिः’ तैः
सर्वैः प्रजानन्, चयनप्रकाराभिज्ञस्त्वं ‘आत्मानं’ ‘चिनुहि’ स्वकीय-
स्वरूपमुपचितं कुरु ।

अनेन मन्त्रेण साध्यस्य चेत्त्राभिमर्शनस्य विधिमुच्यति,
 “उत्सन्नयज्ञो वै एष यदग्निं किं वा अहेतस्य क्रियते किं वा
 न यदे अर्ध्वर्युरग्रे चिन्वन्नन्तरेत्यात्मनो वै तन्तरेति यास्ते अग्ने
 ममिधो धानि धामेत्याहेया वै अग्ने स्वयश्चित्तिरग्निरेव तदग्निं
 चिनोति नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरेति^(१)” इति । योऽयश्चीयमानोऽग्निं
 सोऽयम् ‘उत्सन्नयज्ञ’, यज्ञस्वप्नेषु यस्य कस्यचिदित्यतिममभवेन विनष्ट-
 यज्ञत्वम्, अत ‘अस्य’ यज्ञस्य ‘किम्’ अङ्गमनुष्ठित ‘किं वा’ नेति
 ज्ञातुमशक्यम् । एव च सति चिन्वान् अयम् ‘अध्वर्यु’ ‘अग्ने’
 मन्वन्धि ‘यत्’ ‘अङ्गम्’ अन्तरित करोति, ‘तत्’ ‘आत्मान’
 एवाङ्गमन्तरित कुर्यात्, अतस्तत्परिहाराय चेत्त्राभिमर्शनकाले
 ‘यास्ते अग्ने’ इत्येतादृशं ब्रूयात् । येय ‘यास्ते अग्ने’-इत्यृक्, सैषा
 ‘स्वयश्चित्ति’-इत्यभिधीयते, ‘आत्मानं चिनुहि’ इत्येव स्वेन
 स्वस्येव चीयमानत्वाभिधानात् । तेन मन्त्रपाठेन ‘तत्’ ‘अग्नि’ ‘एव’
 स्वयम् ‘अग्निम्’ स्नात्मानं ‘चिनोति’ । तत ‘अध्वर्यु’ स्वमन्धि
 किञ्चिदपि ‘अङ्ग’ ‘न’ ‘अन्तरेति’ । एतदपि ‘अग्ने तव अग्नौ वय’
 (५।१।६)” इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—“‘मधुवाता सृतायते’ इति तिसृभिर्दध्ना
 मधुमिश्रेण कूर्ममभ्यज्य ‘महौ धौ पृथिवी च न (४।१।८)” इति
 पुरस्तात्स्वयमावृष्टाया प्रत्यश्च जीवन्तं कूर्मं प्राङ्मुखं उपदधाति
 इति । ‘चतस्र आशा प्र चरन्तु अग्नय’ इति वा उपधाय’-इति । तत्र
 कूर्मोपधाने विकल्पित मन्त्रमुत्पादयति,—“चतस्र आशा न चरन्तु
 अग्नय इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन् । एतं पिबन्वज्ररः सुवीरं ब्रह्म

समिद् भवति आहुतीनाम्^(१) इति । ‘अग्नयः’ आहवनीयादयः सन्ति, ते ‘चतस्रः’ चतुःसङ्ख्याका दिशः पूर्वाद्याः ‘प्र चरन्तु’ कूर्मस्य स्वर्गमार्गाभिज्ञानाय सर्वासु दिक्षु प्रकाशं कुर्वन्तु । अयं च कूर्मः ‘प्रजानन्’ अस्मदीये कर्म प्रकर्षेण अवगच्छन्, ‘नः’ अस्मदीयमिमं यज्ञ ‘नयतु’ स्वर्गं प्रापयतु । किं कुर्वन्?—‘अजरं’ विनाश-रहितं ‘सुवीरं’ शोभनवीर्यप्रदं । ‘हृत्’ मधुमिश्रमाज्यं, ‘पिवन्’ पिवन्, आहुतिप्रदानां यजमानानां ‘ब्रह्म समिद्’ भवति, मन्त्र एव स्वर्गमार्गप्रकाशको भवति । अनेन मन्त्रेण साध्यं कूर्मोपधानं पूर्वमेव विहितं “यज्जीवन्तं कूर्ममुपदधाति (५।८।२)” इति । अथ तु मन्त्रमेतं विनिघोक्तुमादौ तदर्थः प्रकाशते ।

तत्र प्रथमपादस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“सुवर्गाय वै एष लोकाय उपधीयते यन्कूर्मश्चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नय इत्याह दिशा एवैतेन प्र जानाति^(५)” इति । सुवर्गलोके नेतुमयं कूर्म उपधीयते, अतः मार्गाभिज्ञानाय एतेन पादेन दिक्प्रकाशनं प्रार्थ्यते ।

द्वितीयपादस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्नित्याह सुवर्गस्य लोकस्थाभिनीत्यै^(५)” इति । ‘नयतु’ इति सामान्येनोक्तेऽपि स्वर्गं प्रत्यवगमनमत्र विवक्षितम् ।

चतुर्थपादस्य तात्पर्यं दर्शयति,—“ब्रह्म समिद्भवत्याहुतीनामित्याह ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्^(५)” इति । आहुतिप्रदाः पूर्वं देवाः मन्त्रसामर्थ्येनैव स्वर्गं प्राप्ताः, अतो मन्त्र एव प्रकाशमाधनं ।

यास्यातमेतं मन्त्रं विनियुक्ते,—“यद् ब्रह्मश्चतुर्षा उपदधाति ब्रह्मणैव तद्यजमानः सुवर्गे लोकमेति^(५)” इति । ब्रह्मण्यो यस्याम्

अचि अस्ति सेयं ब्रह्मणनी । तदिदं ब्राह्मणं “स्वयमावृणामुप-
दधाति (५।२।८)”-इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘सर्वान्वर्णानिष्टकानां कुर्यात्तेखाधिकारो
भवति इति विज्ञायते त्व या दक्षिणावृतस्ता दक्षिणत उपदध्यात्
स व्यावृत उतरत अजुलेखाः पद्यात्पुरस्ताच्च अलिखिता मध्ये’ इति ।
तदेतत्सर्वं विधत्ते,—“प्रजापतिर्वै एष यदग्निस्तस्य प्रजाः पश्य-
न्वृन्दांसि रूपः सर्वान् वर्णानिष्टकानां कुर्याद्रूपेणैव प्रजां पश्यन्
वृन्दांसव हन्ते^(८)” इति । चौयमानः ‘अग्निः’ प्रजापतिजन्यत्वात्
‘प्रजापतिः’ एव, ‘तस्य’ च प्रजापतेः प्रजा-पश्य-वृन्दांसि परस्पर-
विलक्षणानि स्वरूपम् । अतस्तद्रूपप्रत्यभिज्ञानाय ‘इष्टकानां’ ‘सर्वान्
वर्णान्’ यज्ञविधरेखाविशेषान् ‘कुर्यात्’ । एवं सति प्रजापतिरूपेणैव
प्रजापति प्राप्नोति ।

“अथो प्रजाभ्य एवैनं पश्यन्वृन्दोभ्योऽवरुध्य चिनुते” इति ।
अपि च प्रजादिभिः ‘एव’ ‘एनम्’ अग्निं स्वाधीनं कृत्वा चितवान्
भवति । एतदपि “स्वयमावृणामुपदधाति (५।२।८)” इत्यनुवाके
द्रष्टव्यम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ह्यण्यजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके अष्टमोऽनुवाकः ॥०॥

मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निः रायस्योपाय सुप्रजास्त्वाय
 सुवीर्याय । मयि प्रजां मयि वर्चो दधाम्यरिष्टा स्याम
 तनुवा सुवीराः^(१) । यो नो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तर-
 मर्त्यो मर्त्याः आविवेश । तमात्मन् परि गृह्णीमहे वयं
 मा सो अस्माः अवहाय परा गात्^(२) । यदध्वर्युरात्म-
 न्नाग्निमगृहीत्वाग्निं चिनुयाद्योऽस्य स्वोऽग्निस्तमपि ॥ १ ॥

यजमानाय चिनुयादुग्निं खलु वै पशवोऽनूपं तिष्ठन्ते-
 ऽपक्रामुका अस्मात् पशवः स्युर्मयि गृह्णाम्यग्ने अग्नि-
 मित्याद्यात्मन्नेव स्वमग्निन्दाधारु नास्मात् पशवोऽप क्राम-
 मन्ति^(३) ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृदापथ्याग्नेरनाद्यमथ
 कस्मान् मृदा चाद्विद्यामिषीयते इति यदुग्निः सं-
 यीति ॥ २ ॥

आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेवैनुः सः सृजति
 यन्मृदा चीनोतीयं वा अग्निवैश्वानुरोऽग्निनैव तदग्निं
 चिनोति^(४) ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृदा चाद्विद्याग्निः
 चीयतेऽयं कस्मादुग्निरुच्यते इति यच्छन्दोभिः चिनो-
 त्यमयो वै छन्दांसि तस्मादुग्निरुच्यतेऽथो इयं वा अग्नि-
 वैश्वानुरो यत् ॥ ३ ॥

मृदा चिनोति तस्मादुग्निरुच्यते^(५) हिरण्येष्टका उप-
 दधाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवासिन् दधात्ययो

तेजो वै हिरण्यं तेज एवात्मन्धत्ते^(१) यो वा अग्निः सर्व-
तोमुखं चिनुते सर्वासु प्रजास्वन्नमन्ति सर्वा दिशोऽभि-
जयति गायत्री पुरस्तादुप दधाति चिष्टुर्भं दक्षिणतो
जगती पश्चादनुष्टुभमुत्तरतः पङ्क्तिं मध्य एष वै, अग्निः
सर्वतोमुखस्तं य एवं विद्वाश्चिनुते सर्वासु प्रजास्वन्न-
मन्ति सर्वा दिशोऽभिजयत्यथो दिश्येव दिशं प्र वयति
तस्माद्दिशि दिक् प्रोता^(२) ॥ ४ ॥

अपि। संयौति। वैश्वानरो यत्। एष वै। पञ्चविं-
शतिश्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥०॥

स्वयच्चित्तिय क्रूमादिरष्टमे समुदीरित ।

अथ नवमेऽग्नियहणादिकमभिधीयते । यदुक्त सूत्रकारेण,—
'मयि गृह्णाम्यग्ने अग्नि, यो नो अग्नि पितर इति दाभ्यामात्ममग्नि
गृह्णीता' इति ।

तत्र प्रथमामाह,—“मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निः रायस्योपाय सुप्रजा-
स्त्राय सुवीपाय । मयि प्रजा मयि वर्चा दधाम्यरिष्टा स्याम
तनुवा सुवीरा^(१)” इति । ‘अग्ने’, परकीयस्याग्नेशयनात् पूर्वम् ‘अग्नि’
स्वकीय पूर्वमिह वक्ति ‘मयि गृह्णामि’ स्वात्मन्येव यथा स्थिरो भवति
तथा स्वीकरोमि । किमर्थं ? धनपुष्टिं प्राप्नोम्यपत्य-ग्नोभनभृत्यायं ।

अस्य गृहीतस्याग्नेः प्रसादात् 'प्रजाम्' उत्पत्त्यमानां पुत्रादिकां,
'मयि' स्थापयामि, 'वचः' शरीरं बलं च मयि स्थापयामि ।
'सुवीराः' गोभनपुत्रमृत्योपेताः वयं 'तनुवा' मदीयेन शरीरेण सह
'अरिष्टाः' हिंमारहिताः 'स्याम' ।

अथ द्वितीया,—“यो नो अग्निः पितरो दत्तु अन्तर् अमर्त्या
मर्त्याः आविवेश । तम् आत्मन् परि-गृहीमहे वयं मा सो अस्मा
अवहाय परा-गात्^(१)” इति । हे 'पितरः' पालकाः, अस्मच्छरीर-
गता भूतेन्द्रियविशेषाः, 'अमर्त्याः' मरणरहितः 'अग्निः' 'दत्तु' 'अन्तः'
हृदयाद्यवयवेषु मध्ये 'मर्त्यान्' मरणयोग्यान् अस्मान् 'आविवेश'
सर्वतः प्रविष्टः । 'तम्' अग्निं 'वयं' 'आत्मन्' 'परि-गृहीमहे'
स्वशरीरे एव स्थिरं धारयामः । 'सो'ऽग्निः 'अस्मान्' 'अवहाय'
परित्यज्य 'मा' 'परा-गात्' अन्यत्र मा गच्छतु ।

एतन्मन्त्रद्वयसाध्यमग्निपूजनं विधत्ते,—“यदध्वर्युरात्मयग्निम् अगृ-
हीत्वा अग्निं चिनुयाद् यः अस्य सोऽग्निः तमपि यजमानाय चिनु-
याद् अग्निं गतु वै पशवोऽनूप तिष्ठन्ते अपकामुका अग्नात् पशवः स्युर्मयि
गृणामि अग्ने अग्निमित्याह आत्मयेव स्वमग्निं टाधार न अग्नात्
पशवः अप क्रामन्ति^१” इति । यदि अयम् 'अध्वर्युः' 'मयि गृणामि'
इति मन्त्राभ्यां स्वकीयम् 'अग्निं' स्वग्निम् 'अगृहीत्वा' परार्थम् 'अग्निं'
'चिनुयात्', तदानीम् 'अप' अध्वर्याः 'यः' स्वकीयः पूर्वमेव
चितोऽग्निः 'तमपि' यजमानार्थमेव चितवान् भवति । 'पशवः' च
सर्वेऽपि 'अग्निम्' अगुमेवन्ते । अतोऽपकामन् तमग्निमनु 'पशवः'
अपि 'अग्नात्' अध्वर्याः अपकामन्ति । अतस्तत्परिहर्तुमग्निपरिहृत्य

‘भयि गृह्णामि’ इति मन्त्रद्वयं ब्रूयात् । तेन स्वकौयमग्निं स्वस्मिन् अवधारयति, यज्ञवोऽपि अस्मात् न अपक्रामन्ति । एतदपि पूर्व-
ब्राह्मणेन सह द्रष्टव्यम् ।

अथ प्रश्नोत्तराभ्यां चयनं प्रशंसति,—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत्, मृच्च आपश्च अग्नेरनाद्यम् अथ कस्मात् मृदा चाद्विश्याग्निधीयते इति, यदग्निः संयौति आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेवेनः सः सृजति, यत् मृदा चिनोति इयं वै अग्निर्वैश्वानरोऽग्निनेव तद् अग्निं चिनोति^(१)” इति । मृत्तिका च आपयेति यदस्ति तदु-
भयमग्नेर्भक्ष्यं न भवति, अतो भक्ष्यम् आज्यपुरोडाशादिकं विहाय कस्मादेताभ्यां मृज्जलाभ्यां द्रष्टृकारुपाभ्यामग्निधीयते इति ब्रह्म-
वादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञा एवमुत्तरमाहुः, यद्यपि आपो न भक्ष्याः तथापि, अग्निर्मृत्तिकां मिश्रयति इति ‘यत्’, तेन देवताभि-
रेव अग्निं संयोजयति, अपां सर्वदेवतात्मकत्वात् । सृचवधादाविश्रस्य सहकारित्वेन अपां सर्वदेवोपकारित्वात् सर्वदेवतात्मकत्वम् । अतः सर्वदेवतामंयोजनाय अद्विष्टयनं युक्तम् । तथा मृदा चयनं यदस्ति, तदपि युक्तम्, भूमेर्वैश्वानराग्निरूपत्वात् तद्रूपत्वं च “तस्मादिमां वयाऽसि नक्तं नाध्यासते” इत्यत्रोपपादितम् । अतो मृद्रूपेणाग्निनेव तम् ‘अग्निं चिनुते’ इत्येतदुपपन्नम् ।

इदानीं मृज्जलाभ्यां चयनमङ्गीकृत्य तस्याश्चितेरग्नित्वं प्रश्नो-
त्तराभ्यां प्रतिपादयति,—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् मृदा चाद्वि-
श्याग्निधीयते अथ कस्मादग्निरुच्यते इति, यच्छन्दोभिद्यिनोत्यग्रयो
वै चन्दाऽसि तस्मादग्निरुच्यते अथो इयं वै अग्निर्वैश्वानरो यन्मृदा

चिनोति तस्मादग्निरुच्यते^(१)” इति । इयमग्न्याख्या चित्तिर्मृज्ज-
न्नाभ्यामेव निष्पाद्यते, न त्वङ्गारैर्ज्वालाभिर्वा । तथा सति कस्मात्
कारणाद् अग्निनाम सम्बन्धमिति ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञा
उत्तरमाहुः, न केवलं मृज्जलाभ्यामेव चयनम्, किन्तु हृन्दोपुष्पैर्मन्त्रै-
रपि । हृन्दांसि चाग्निरूपानि “अभित्वा देव सवितः” (३।५।११)
इत्यादिभिर्मन्त्रगतैश्च हृन्दोभिर्मयनहेतुभिरग्रे हत्पाद्यत्वात् । अतश्च हृन्दो-
द्वारा चित्तेरग्नित्वम् । अपि च भूमैर्वैश्वानरत्वमिदानीमेवोदा-
द्यतम्, अतो मृत्कार्यत्वादग्नित्वं युक्तम् । एतद्वाङ्मणमन्त्रे द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण,—‘हिरण्येष्टकाभिः सर्वतोमुखमुपदधाति
गायत्रीं पुरस्तादुपदधातीत्युक्तम्’ इति । तदिदं विधत्ते,—“हिरण्येष्टका
उप दधाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवाग्निं दधाति अयो तेजो
वै हिरण्यं तेज एवात्मन् विधत्ते^(१)” इति । ज्योतिदम् इतरप्रकाशकत्वं ।
तेजः प्रमिदं, कान्तिः ।

प्रपाठकादौ “आग्नेय्या गायत्रिया (५।७।१)” इत्यादिना नाचि-
क्षेत्तचयनप्रकरणाद्याता मन्त्रादय उदाहृताः । तांश्च मन्त्रान् अथ
हिरण्येष्टकोपधाने विनियुक्ते,—“यो वै अग्निं सर्वतोमुखं चिनुते
सर्वासु प्रजासु अयमग्निं सर्वा दिशोऽभिजयति गायत्रीं पुरस्तादुप
दधाति चिष्टुर्भं दक्षिणतो जगतीं पश्चादनुष्टुभमुत्तरतः षड्भं मध्ये
एष वै अग्निः सर्वतोमुखम् य एवं विद्वाश्चिनुते सर्वासु प्रजासु
अयमग्निं सर्वा दिशोऽभिजयति अयो दिग्देव दिशं प्र वयति
तस्माद्दिग् दिक् प्रोता^(२)” इति । या हिरण्येष्टका तदेवाग्नेर्भुगं,
तायेष्टकाः सर्वा दिशोऽभिजयन्ताः सर्वासु दिक्षु विद्यन्त इत्ययम् ‘अग्निः

सर्वतोमुखः, एतस्य चयने सति खगटद्वर्त्तिप्रजास्त्रिव सर्वदिग्वर्त्ति-
प्रजासु द्विगधो भूत्वा अन्नमन्ति, अत एव सर्वा दिगोऽनेन जिता
भवन्ति । पुनरप्यन्ते फलाभिधानम् उपसहाराय । अपि च सर्वासु
दिक्षु प्रधानेनैकस्या 'दिशि' अन्या 'दिश' 'प्र वयति' सूच्या वस्त्रमिव
क्षिष्टा करोति । अत एव लोकेऽपि एकस्या 'दिशि' अन्या 'दिक्'
'प्रोता' वर्त्तते । आग्नेयादिविदिक्षु द्वयोर्दिगन्तयोः सन्नेपात् । इदं
च ब्राह्मण नचवेष्टकाभ्य (४।४।१०) ऊर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञ-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥०॥

/

प्रजापतिरग्निमासृजतु सौऽस्मात् सृष्टः प्राङ्प्राद्वृत
तस्मा अश्वं प्रत्यासृत स दक्षिणावर्त्तत तस्मै वृष्णिं
प्रत्यासृत स मृत्यङ्गवर्त्तत तस्मा अयम् प्रत्यासृत स
उदुङ्गावर्त्तत तस्मै वस्तं प्रत्यासृत स ऊर्ध्वोऽद्रवत तस्मै
पुरुषं प्रत्यासृत पशुशीर्षाण्युपदधाति सर्वत एवैनम्
॥ १ ॥

अवरुध्य चिनुते^(१) एता वै प्राणभृतश्चक्षुष्मतीरिष्टका
यत् पशुशीर्षाणि यत् पशुशीर्षाण्युपदधाति ताभि-
रेव यजमानोऽमुष्मिल्लोके प्राणित्यथो ताभिरेवास्मा

इमे लोकाः प्र भान्ति^{१)} मृदाभिलिष्योप^{१)} दधाति मेध्य-
त्वाय^{१)} पशुर्वा एष यद्ग्निरन्नं पशवं एष खलु वा अग्नि-
र्यत् पशुशीर्षाणि यं कामयेत् कनोयोऽस्यान्नम् ॥ २ ॥

स्यादिति सन्तरान्तस्य पशुशीर्षाण्युप^{१)} दध्यात्कनोय
एवास्यान्नं भवति यं कामयेत् समावदस्यान्नं स्या-
दिति मध्यतस्तस्योप^{१)} दध्यात्समावदेवास्यान्नं भवति यं
कामयेत् भूयोऽस्यान्नं स्यादित्यन्तेसु तस्य व्यूहोप^{१)}
दध्यादन्तत एवास्मा अन्नमवरुन्धे भूयोऽस्यान्नं भवति
॥ ३ ॥

एनम् । अस्यान्नम् । भूयोऽस्यान्नं भवति ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
दशमोऽनुवाकः ॥

अग्निपहः सर्वमुखं सप्रोतं नवमे श्रुतम् ।

अथ दशमे पशुशीर्षाण्युच्यन्ते । यत्पूर्वं द्वितीयप्रपाठके विहितं
“पशुशीर्षाण्युपदधाति (५।२।८)” इति । तदचानूद्य प्रशंसति,—
“प्रजापतिरग्निमृगत सोऽस्मात् सृष्टः प्राङ् प्र-अद्रवत्तस्मै अयं प्रति-
आस्यत् स दक्षिणा आ-अवर्त्तत तस्मै दृष्टिं प्रति-आस्यत् स प्रत्यङ्-
आवर्त्तत तस्मै अपभं प्रति-आस्यत् स उदङ् आ-अवर्त्तत तस्मै वस्तं
प्रति-आस्यत् स ऊर्ध्वाऽद्रवत्तस्मै पुरुषं प्रति-आस्यत् यत् पशुशीर्षा-
ण्युपदधाति सर्वत एवैनं श्रवरुध्य चिनुते^(१)” इति । प्रजापतिना ‘सृष्टः’

अग्निर्यदा पूर्वस्यान्दिग्निं पलायते, तदा तन्निवारणायान् तन्नाति-
कृत्येन स्थापितवान् । एवं दिगन्तरेष्वपि योज्यम् । अतः पशुग्रीपां-
णामुपधाने सति अग्नेः पूर्वतः पलायनं निवार्य तमग्निं चिनोति ।

प्रकारान्तरेण पशुग्रीपाणि प्रशंसति,—“एता वै प्राणभूतश्चु-
भ्रतौरिष्टका यन् पशुग्रीपाणि यन् पशुग्रीपाण्युपदधाति ताभि-
रेव यजमानोऽमुष्मिन् लोके प्र-अणिति अयो ताभिरेवासौ इमे
लोकाः प्र भान्ति^(१)” इति । पशुग्रीपाणां प्राणभूतां चचुभ्रतश्च
भूतपूर्वगत्या द्रष्टव्यम् । तदुपधानेन यजमानः सुवर्गे ‘प्राणिति’
चिरञ्जीवति । अपि च यजमानार्यभिमे सर्वे लोकाः पशुग्रीर्षष्टकाभिः
प्रकर्षेण भासन्ते ।

तदुपधाने कश्चिदिष्टेयं विधत्ते,—“मृदा अभिलिष्योप दधाति
मेध्यत्वाय^(२)” इति । मृतानां पशुग्रीपाणां मृक्षेपेन मृक्षयत्वे सति
यज्ञयोग्यं भवति ।

अथान्वय्यतिरेकाभ्यामपरं विज्ञेयं विधत्ते,—“पशुर्वा एष
यदग्निरन्नं पशव एष खलु वै अग्निर्यत् पशुग्रीपाणि यं कामयेत
कनौयोऽस्यान्नं स्यादिति सन्नरान्तस्य पशुग्रीपाण्युप दध्यात्कनौय
एवास्यन्नं भवति यं कामयेत समावदस्यान्नः स्यादिति मध्यतस्तस्योप
दध्यात् समावदेवास्यन्नं भवति यं कामयेत भूयोऽस्यान्नः स्यादिति
अन्तेषु तस्य व्यूहस्य उप दध्यादन्तत एवासौ अन्नमव रुन्धे भूयोऽस्यान्नं
भवति^(३)” इति । अयमग्निः पशुसाधनत्वात् पशुस्वरूपः पशवश्चात्र-
साधनत्वादन्नरूपः पशुग्रीपाणि चाग्निनिष्पादकत्वादग्निरूपाणि । एवं
सति अन्नात्पत्तकामनायां ‘सन्नरां’ सन्निरूपतराणि यथा भवन्ति,

तथा 'उप-दध्यात्', ततोऽंमल्पमेव भवति । अथात्यल्पं नापि बज्जं
किन्तु 'समावत्' समं जीवनमाचपर्याप्तमन्नं स्यादिति कामनायां
मध्यत 'उप-दध्यात्', नात्यन्तं सन्निकर्षः, नाप्यतिविकर्षः । तथा
सति जीवनमाचपर्याप्तमेवान्नं भवति । अथान्नभूयस्त्वकामनायां
चितेरन्तेषु परस्परं 'युद्धं' यथा भवति, तथा पशुशीपाणि अप-
घार्य 'उप-दध्यात्', तथा सति सर्वस्मादपि दिगन्तरतोऽस्त्रास्त्रमधीनं
भवति, ततोऽतिबज्जसम्बन्धते । एतच्च सर्वम् "एषां वा एतन्नोकामानाम्"
(५।१।८) इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

इति साधनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋष्यधनुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥०॥

स्तेगान्, द०घ्राभ्यां^(१) मण्डूकान् जम्भोगभिः^(२) आद०कां
खादेन^(३) जर्ज० * स०सूदेन^(४) आर०ण्यं जाम्बीलेन^(५)
मृदं बुर्वेभिः^(६) शर्कराभिरव०काम्^(७) अव०काभिः
शर्कराम्^(८) उत्सादेन जिह्वाम्^(९) अव०कन्देन तालुः^(१०)
सरस्वतीं जिह्वाग्रेण^(११) ॥ १ ॥

स्तेगान् । द्वाविंशतिः ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
एकादशोऽनुवाकः ॥

विशेषः पशुशीर्षेषु दशमे समुदीरितः ।

समाप्तं चैतावताग्निप्राद्याणम् ।

अथाश्वमेधमन्त्राः * केचिदत्रोच्यन्ते । यदुक्तं सूत्रकारेण,
'हविषा प्रचर्थाध्यमवदानं कृत्वा, स्नेगाम् दष्ट्वा (१) मण्डूकान्
जम्भ्येभिः (२) — इत्येतैस्तुर्दशभिरनुवाकैः प्रतिमन्त्रं शरीरघोषाम्
कुर्वीति' इति ।

तत्र प्रथमानुवाकगतान् मन्त्रनाह, — "स्नेगान्दष्ट्वाभ्यां (१) मण्डूकान्
जम्भ्येभिः (२) आदकां खादेन (३) ऊर्जं स्रसूदेन (४) आरुषं
जाम्बीलेन (५) मृदं बर्लेभि (६) शर्कराभिरवकाम् (७) अवकाभिः
शर्कराम् (८) उत्सादेन जिह्वाम् (९) अवक्रन्देन तालुम् (१०) सरस्वतीं
जिह्वायेण (११)" इति । अत्र द्वितीयान्तनिर्दिष्टा देवता, तृतीया-
न्तनिर्दिष्टानि अश्वस्य अङ्गानि । इमां देवतामनेनाङ्गेन प्रीणया-
मीति होमकाले उभयं स्मर्तव्यमिति मन्त्राभिप्रायः । स्नेगाः
पुद्गजन्तुविशेषाः, 'भौकर्णगाः' इति खोले प्रसिद्धाः । तदधिष्ठात्री
काचिद्देवतेह लक्ष्यते । दंष्ट्रे धसते । स्नेगाभिमानिनी देवता
दंष्ट्राभ्यां धजामि । स एको मन्त्रः । एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् ।

मण्डूकाः प्रसिद्धाः । दन्तमूलं जम्भं, तत्र भवा जम्भ्याः
पार्श्वदन्ताः । आदका भलियित्री, प्राणाभिमानिनी देवता । खादः
भक्षणेहेतुर्दन्तविशेषः । ऊर्कं रसाभिमानिनी देवता । मृदं
सन्ततचरणो नासिकादिः । आरुषं प्रसिद्धं । जाम्बीलं आम्राग्रयम् ।

अथ भक्षितं द्रव्यं निधीयते तत् मृदं । वर्खभिः* दन्तमूलमांसादीनि ।
 शर्कराः तत्सदृशानि कठिनास्थीनि । अवकाः शैवालसदृशानि
 मांसानि । शर्करा प्रसिद्धा । उत्साद उच्चप्रदेशः । जिह्वा
 प्रसिद्धा । अवक्रन्दः आन्तरं काधिकाशब्दाभिव्यक्तिस्थानं । तानुं
 जिह्वामूलं । सरस्वतीं जिह्वापद्येत्युभय प्रसिद्धम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुः-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥०॥

वाज५, हनूभ्याम्^(१) अप आस्येन^(२) आदित्यान्
 शमश्रुभिः^(३) उपयामम् अधरेणोष्ठेन^(४) सदुत्तरेण^(५)
 अन्तरेणानूकाशं^(६) प्रकाशेन वाद्यं^(७) स्तनयितुं निर्वा-
 धेन^(८) सूर्याग्नौ चक्षुर्भ्यां^(९) विद्युतौ कनानकाभ्याम्^(१०)
 अशनिं मुस्तिष्केण^(११) ब्रह्मं मज्जभिः^(१२) ॥ १ ॥

वाजुं । पञ्चविंशतिः ॥ १२ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 द्वादशोऽनुवाकः ॥

* एवमेव सर्वत्र पाठ । वर्खा इति पाठो भवितुं युक्तः ।

† एवमेव सर्वत्र पाठः । 'कादिक' इत्येवंरूप कश्चित् पाठो भवितुं
 युक्तः ।

विहितेषु चतुर्दशसु द्वितीयानुवाकगतान्मन्त्रानाह,—“वाज५
 हनूभ्याम्^(१) अप आस्तेन^(२) आदित्यान् आश्रुभिः^(३) उपयाममधरे-
 षोष्ठेन^(४) सद् उत्तरेण^(५) अन्तरेणानूकाशं^(६) प्रकाशेन वाह्य५^(७)
 स्तनयिन्नु निर्वाधेन^(८) सूयांग्री चतुर्भां^(९) विद्युतौ कनानकाभ्याम्^(१०)
 अग्निं मस्तिष्केण^(११) वलं मज्जभिः^(१२)” इति । वाजोऽखं ।
 हन्वादीनां पञ्चानां पदानामर्थाः प्रसिद्धाः । उपयामः पृथिवी,
 ‘इयं वा उपयाम’ इति श्रुत्यन्तरात् । अधरमोष्ठं प्रसिद्धं ।
 सच्छब्देन द्यौरुच्यते, सौदन्त्यस्या पुण्यहत इति द्युत्पत्तेः ।
 उत्तरेणेत्यूर्ध्वाष्ठेनेत्यनुवर्तते* । अन्तरम् ओष्ठयोर्मध्यम् । अनूकाशं
 द्यावापृथिव्योर्मध्यं, अतुकमेण काशन्ते भासन्ते ज्योतींषि अस्ति-
 क्षिति द्युत्पत्तेः । प्रकाशोऽभ्यन्तरं प्रकाशस्थानं । वाह्यं ब्रह्माण्डात्
 बहिःस्थानं । स्तनयिन्नु प्रसिद्धः । निर्वाधो गमनकालीनः शब्दः ।
 सूयांग्री चतुषी चेत्युभयं प्रसिद्धं । विद्युतौ दृष्टिकास्तेतरकालीने ।
 कनानके अस्तिष्ठे कृष्णमण्डले । अग्निः प्रसिद्धः । मस्तिष्क
 शिरोमांसं । वलं मज्जेत्युभयं प्रसिद्धम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छप्पयजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥०॥

* अथ ‘उत्तरेण उत्तरेण, षोष्ठेनेति अनुवर्तते’ इत्येवंह्यः कश्चित्पाठो
 भवितुं युक्तः ।

कूर्मान्, शृफैः^(१) अच्छलाभिः कपिञ्जलान्^(२) साम्
 कुष्ठिकाभिः^(३) जवं जङ्घाभिः^(४) अगदं जानुभ्यां^(५)
 वीर्यं कुहाभ्यां^(६) मयं प्रचालाभ्यां^(७) गुह्योपपक्षाभ्यां^(८)
 अश्विनावः साभ्याम्^(९) अदितिः शीर्ष्णा^(१०) निर्घृतिं
 निर्जाल्मकेन शीर्ष्णा^(११) ॥ १ ॥

कूर्मान् । वयोविः शक्तिः ॥ १३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 चयोदशोऽनुवाकः ॥

अथ तृतीयगताम्भानानाह,—‘कूर्मान् शृफैः^(१) अच्छलाभिः
 कपिञ्जलान्^(२) साम् कुष्ठिकाभिः^(३) जवं जङ्घाभिः^(४) अगदं जानुभ्यां^(५)
 वीर्यं कुहाभ्यां^(६) मयं प्रचालाभ्यां^(७) गुह्योपपक्षाभ्याम्^(८)
 अश्विनौ असाभ्याम्^(९) अदितिः शीर्ष्णा^(१०) निर्घृतिं निर्जाल्मकेन
 शीर्ष्णा^(११) इति । कूर्मः* शृफाश्च प्रसिद्धाः । अच्छलाः शकलमांसानि ।
 कपिञ्जलाः प्रसिद्धाः । साम् गीतिः । कुष्ठिकाः प्रकोटारोग्य-
 जानुनी^(१) जङ्घाभ्यामधःप्रदेशः । जवो वेगः । जङ्घाः सन्धिभ्योऽधः-
 प्रदेशः । अगदः आरोग्यं । जानुनी प्रसिद्धे । वीर्यं बलं । कुहा
 हस्तयोर्मध्यसन्धी । मयं प्रसिद्धं । प्रचालौ पादयोरुपरिप्रदेशौ ।
 गुह्यो गुह्यनी । उपपक्षौ पार्श्वौ । अश्व्यंसशब्दौ प्रसिद्धौ । अदितिर्भूमिः ।

शीर्ष्णां शिरसा । निर्वर्तिः प्रसिद्धा । निर्जालकेन केशरहितेन ।
शीर्ष्णां शिरसा ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥१०॥

योक्तुं, गृध्राभिः^(१) युगमानतेन^(२) चित्तं मन्याभिः^(३)
संक्रोशान् प्राणैः^(४) प्रकाशेन त्वचं^(५) पराकाशेनान्तरां^(६)
मशकान् केशैः^(७) इन्द्रः स्वपसा वह्नेन^(८) बृहस्पतिः
शकुनिसादेन^(९) रथमुष्णिहाभिः^(१०) ॥ १ ॥

योक्तुम् । एकविंशतिः ॥ १४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थगतान्मन्त्रानाह,—“योक्तुं गृध्राभिः^(१) युगमानतेन^(२)
चित्तम् मन्याभिः^(३) संक्रोशान् प्राणैः^(४) प्रकाशेन त्वचं^(५) पराकाशे-
नान्तरां^(६) मशकान् केशैः^(७) इन्द्रः स्वपसा वह्नेन^(८) बृहस्पतिः शकु-
निसादेन^(९) रथमुष्णिहाभिः^(१०)” इति । योक्तुं दर्भमयं बन्धनसाधनं ।
गृध्रा कक्षाः । युगं कृतचेतादि । आनतं घीवाप्रदेशः । चित्तं प्रसिद्धं ।
मन्या घीवारेखाः । संक्रोशाः घोषाः । प्राणाश्चक्षुरादयः । प्रकाशो
वाद्यं रूपं । त्वक् त्वगिन्द्रियाभिमानिनी । पराकाशोऽन्तरं

रूपं । अन्तरा अभ्यन्तरप्रदेशाभिमानिनौ । मशककेमेन्द्रशब्दाः
प्रसिद्धाः । स्वपसा वहेन शोभनव्यापारेण अङ्गबलेन । बृहस्पतिः
प्रसिद्धः । शकुनिमादः पृष्ठं, यत्र शकुनयः शक्ता वीराः शीदन्ति ।
रथः प्रसिद्धः । उष्णिहा रथवाहनदेशः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥०॥

मित्रावरुणौ श्रोणीभ्याम्^(१) इन्द्राग्नी शिखण्डाभ्याम्^(२)
इन्द्रावृहस्पती ऊरुभ्याम्^(३) इन्द्राविष्णू अष्टौवज्रा^(४)
सवितारं पुच्छेन^(५) गन्धर्वान् शेषेन^(६) अप्सुरसो
मुष्काभ्यां^(७) पवमानं पायुना^(८) पवित्रं पोचाभ्याम्^(९)
आक्रमणं स्थूराभ्यां^(१०) प्रतिक्रमणं कुष्ठाभ्याम्^(११) ॥
१ ॥ १५ ॥

इति तैत्तिरियसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
पञ्चदशोऽनुवाकः ॥

अथ पञ्चमगतान्मन्त्रानाह,—“मित्रावरुणौ श्रोणीभ्याम्^(१) इन्द्राग्नी
शिखण्डाभ्याम्^(२) इन्द्रावृहस्पती ऊरुभ्याम्^(३) इन्द्राविष्णू अष्टौवज्रा^(४)
सवितारं पुच्छेन^(५) गन्धर्वान् शेषेन^(६) अप्सुरसो मुष्काभ्यां^(७) पवमान
पायुना^(८) पवित्रं पोचाभ्याम्^(९) आक्रमणं स्थूराभ्यां^(१०) प्रतिक्रमणं
कुष्ठाभ्याम्^(११)” इति । श्रोणी जघनगते मांसे । शिखण्डे ततोऽप्यधस्तने ।

ऊरू ततोऽप्यधस्तने । अष्टौवती जठयोः पृष्ठभागगते मांसे ।
पोत्रा-सूर-कुष्ठशब्दै पायुसमीपवर्तिन एव मांसविशेषा उच्यन्ते ।
देवतानामानि तु स्पष्टानि ।

इति सायनाचार्यरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयज्ञ-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥०॥

इन्द्रस्य, क्रोडः^(१) अदित्यै पाजस्यं^(२) दिग्शां जववः^(३)
जीमूतान् हृदयौपशाम्याम्^(४) अन्तरिक्षं पुरितता^(५)
नभ उदयेण^(६) इन्द्राणीं शीघ्रा^(७) वल्मीकान् क्रोधा^(८)
गिरीन् साशिभिः^(९) समुद्रमुदरेण^(१०) वैश्वानरं
भक्षणा^(११) ॥ १ ॥

मित्रावरुणौ । इन्द्रस्य । द्वाविंशतिः । द्वाविंशतिः*
॥ १६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
षोडशोऽनुवाकः ॥

अथ पठ्यमानान्वयनाह,—‘इन्द्रस्य क्रोडः^(१) अदित्यै^(२) पाजस्यं
दिग्शां यवव^(३) जीमूतान् हृदयौपशाम्याम्^(४) अन्तरिक्षं पुरितता^(५)
नभ उदयेण^(६) इन्द्राणीं शीघ्रा^(७) वल्मीकान् क्रोधा^(८) गिरीन्
साशिभिः^(९) समुद्रमुदरेण^(१०) वैश्वानरं भक्षणा^(११)’ इति । क्रोडो

गलभागः । पाजस्यं पादतलं । जत्रवोऽसममीपवर्तीनि अस्थीनि ।
 हृदयमध्यम्* अष्टदलं मांसपद्मं । औषगं तदेष्टनं मांसं । पुरिततां
 अन्त्राणि । उदर्यमुदरगत मांसं । श्लेष्मकोमग्रब्दाभ्यां उदरपार्श्ववर्तिनी
 मांसखण्डे उच्येते । तत्समीपवर्तीनि मांसानि ग्राशीनि । उदरं
 प्रसिद्धं । भस्म जीर्णहणादि । यथा द्वितीयया देवतानिर्देशः,
 एवम् 'इन्द्रस्य' इत्यादौ षष्ठीचतुर्थीभ्यामपि देवतानिर्देशो द्रष्टव्यः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुः-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥०॥

पूष्णः, वनिष्टुः^(१) अन्धाहेः स्थूरगुदा^(२) सर्पान्
 गुदाभिः^(३) चतून् पृष्टीभिः^(४) दिवं^(५) पृष्ठेन^(६) बहूनां
 प्रथमा कीकसा^(७) रुद्राणां द्वितीया^(८) आदित्यानां
 तृतीया^(९) अङ्गिरसां चतुर्थी^(१०) साध्यानां पञ्चमी^(११)
 विश्वेषां देवानां षष्ठी^(१२) ॥ १७† ॥

पूष्णः । चतुर्विंशतिः ॥ १७॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 सप्तदशोऽनुवाकः ॥

* 'यत्र हृदयं हृदयमध्यं किं वा हृदयमध्यस्थं' इत्येवंरूपः कश्चित्
 पाठो भवितुं युक्तः ।

† 'पुरितत्' इति पाठो भवितुं युक्तः ।

‡ आदर्शपुस्तके १ इत्यङ्कोऽस्ति ।

अथ सप्तमगतान्मन्त्रानाह,—“पूष्णो वनिष्टुः^(१) अन्वाहेः सूरगुदा^(२)
 सर्पान् गुदाभिः^(३) च्छन् प्रष्टीभिः^(४) दिवं प्रष्टेन^(५) वसूनां प्रथमा
 कौकसा^(६) रुद्राणां द्वितीया^(७) आदित्यानां तृतीया^(८) अङ्गिरसां
 चतुर्थी^(९) साध्यानां पञ्चमी^(१०) विश्वेषां देवानां षष्ठी^(११)” इति ।
 वनिष्टुः प्रौढम् अन्तम् । सूरगुदा गुदकाण्डे सूलो भागः । गुदा
 गुदकाण्डस्य सूक्ष्मभागाः । प्रष्टो गुदसमीपवर्तिन्य शिराः ।
 प्रष्टमुपरिभागः । तत्समीपवर्तिनोऽस्यविशेषाः कौकसाः, ताव
 षट्सङ्ख्याकाः क्रमेण वस्त्रादीनां भागाः ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥०॥

ओजः, ग्रीवाभिः^(१) निश्चैतिमस्यभिः^(२) इन्द्रः स्वपसा
 वहेन^(३) रुद्रस्य विचलः स्कन्धः^(४) अहोरात्रयोर्द्वितीयः^(५)
 अर्धमासानां तृतीयः^(६) मासां चतुर्थः^(७) ऋतूनां
 पञ्चमः^(८) संवत्सरस्य षष्ठः^(९) ॥ १८* ॥

ओजः । विःश्रुतिः ॥ १८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 अष्टादशोऽनुवाकः ॥०॥

अथाष्टमगतान्मन्त्रानाह,—‘ओजो यीवाभिः^(१) निष्पतिमस्यभि^(२)
 इन्द्रः स्वपसा वह्ने^(३) रुद्रस्य विचक्षः स्कन्धः^(४) अहोरात्रयोर्द्वितीयः^(५)
 अर्धमासानां तृतीयः^(६) मासां चतुर्थः^(७) षट्त्वारिंशत् पञ्चमः^(८)
 संवत्सरस्य षष्ठः^(९)’ इति । यीवास्तदवयवाः । अस्मीनि तत्तत्पदानि ।
 योऽयं ‘वहो’ वह्नयोग्यप्रदेशः ‘स्वपा’ शोभनकर्मा, वह्नेत्यन्त-
 स्वपाः, सोऽयमिन्द्रस्य भागः । स्कन्धोऽवयवभेदेन षोढा भिन्नः,
 तत्तत्पदान्तरभाविनोऽहोरात्रादीनाम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजु-
 सहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके अष्टादशोऽनुवाकः ॥०॥

आनन्दं, नन्दयुना^(१) कामं प्रत्यासाभ्यां^(२) भयः-
 शितीमभ्यां^(३) प्रशिषं प्रशासाभ्यां^(४) सूर्याचन्द्रमसौ
 वृक्ष्याभ्यां^(५) श्यामश्वत्थौ मतस्ताभ्यां^(६) व्युष्टिः रूपेण^(७)
 निष्पत्तिमरूपेण^(८) ॥ ६ ॥

आनन्दः । योऽंशः ॥ १६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 एकोनविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथ नवमगतान्मन्त्रानाह,—‘आनन्दं नन्दयुना^(१) कामं प्रत्या-
 साभ्यां^(२) भयः शितीमभ्यां^(३) प्रशिषं प्रशासाभ्यां^(४) सूर्याचन्द्रमसौ

वृक्षाभ्याम्^(१) श्यामश्वस्तौ मतस्वाभ्यां^(२) व्युष्टिः रूपेण^(३)
 निम्नुक्तिमरूपेण^(४) इति । नन्दयुर्गुह्येन्द्रियम् । प्रत्यासृजितीम-
 प्रशासशब्देर्गुह्यसमीपवर्तिनि अवयवयुगलानि अभिधीयन्ते । वृक्षौ
 पार्श्वद्वयवर्तिन्यौ मांसयन्यौ । तत्समीपवर्तिनी मतस्ते । रूपं समीचीन
 आकारः । तद्विपरौतम् अरूपम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यशु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अहः, माःसेन^(१) रात्रिं पीवसा^(२) अपोःयूपेण^(३)
 घृतः रसेन^(४) श्यां वसथा^(५) दूषीकाभिः ह्रादुनि^(६)
 अश्रुभिः पृष्ठां^(७) दिवः रूपेण^(८) नक्षत्राणि प्रतिरूपेण^(९)
 पृथिवीं चर्मणा^(१०) छवीं छवीं^(११) उपाहताय स्वाहा^(१२)
 आलब्धाय स्वाहा^(१३) हुताय स्वाहा^(१४) ॥ १० ॥

अहः । अष्टाविंशतिः ॥ २० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 विंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथ दशमगतान्मन्त्रानाह,—‘अहर्माःसेन^(१) रात्रिं पीवसा^(२)
 अपः यूपेण^(३) घृतः रसेन^(४) श्यां वसथा^(५) दूषीकाभिर्ह्रादुनि^(६)
 अश्रुभिः पृष्ठां^(७) दिवः रूपेण^(८) नक्षत्राणि प्रतिरूपेण^(९) पृथिवीं

चर्मणा^(१०) क्वीं क्व्या^(११) उपाहृताय स्वाहा^(१२) अलभ्याय
स्वाहा^(१३) ऊताय स्वाहा^(१४) इति । पीवो-यूष-रस-वसा-
शब्दास्तत्रत्यद्रवाणां विशेषाः । दूषीका नेत्रयोर्मलं । अश्रूणि नेत्र-
जलानि । पृथ्वा (१) । रूपं नेत्रमोलक । प्रतिरूपं तत्रत्यं प्रति-
विम्बं । चर्म पक्ष्मपटलम् । क्वी नेत्रगता कान्तिः । योऽयमुपा-
हृतमश्वमभिमन्यमानो देवः तस्मै इदं स्वा ऊतमस्तु* । तथैवालम्भ-
मभिमन्यमानाय, ऊतमभिमन्यमानाय च देवाय तत्तदवस्थापन्नमिदं
ऊतमस्तु ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवौघे वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ ० ॥

अग्नेः, पक्ष्मतिः^(१) सरस्वत्यै निपक्ष्मतिः^(२) सोमस्य
तृतीया^(३) अपां चतुर्थी^(४) ओषधीनां पञ्चमी^(५) संवत्सरस्य
षष्ठी^(६) मरुताः सप्तमी^(७) बृहस्पतेरष्टमी^(८) मित्रस्य
नवमी^(९) वरुणस्य दशमी^(१०) इन्द्रस्यैकादशी^(११) विश्वेषां
देवानां द्वादशी^(१२) द्यावापृथिव्योः पार्श्व^(१३) यमस्य
पादूरः^(१४) ॥ ११ ॥

अग्नेः । एकात्रचिंशत् ॥ २१ ॥

* एवमेव सर्वत्र पाठः । 'स्वाहा' ऊतमस्तु इत्येवंरूपः कश्चित्पाठो
भवितुं युक्तः ।

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
एकविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथैकादशगतान्मन्त्रनाह,—“अग्ने॑ पचति ^(१) सरस्वत्यै निपचति ^(१)
सोमस्य द्वितीया ^(२) अपा चतुर्थी ^(३) ओषधीनां पञ्चमी ^(४) सवत्सरस्य
षष्ठी ^(५) मरुतां सप्तमी ^(६) दृहस्यतेरष्टमी ^(७) मित्रस्य नवमी ^(८)
वहणस्य दशमी ^(९) इन्द्रस्यैकादशी ^(१०) विद्येषा देवानां द्वादशी ^(११)
धावापृथिव्यो, पार्श्व ^(१२) यमस्य पाटूर ^(१३)” इति । दक्षिणपार्श्वस्य
मूले वर्त्तमाना घेय वड्क्रि सा पचति । तदनन्तरभाविनी
वड्क्रि निपचति । एव तदनन्तरभाविन्यो वड्क्रयो द्वितीयादि-
शब्दैरुच्यन्ते । एता वड्क्रयो यस्मिन् पृष्ठभागगतेऽस्थिपार्श्वविशेषे
सम्बध्यन्ते, सोऽय पाटूर ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥०॥

वायोः, पञ्क्षतिः ^(१) सरस्वतो निपञ्क्षतिः ^(१) चन्द्रमसः
तृतीया ^(२) नक्षत्राणां चतुर्थी ^(३) सवितुः पञ्चमी ^(४)
रुद्रस्य षष्ठी ^(५) सूर्याणां सप्तमी ^(६) अर्यम्णोऽष्टमी ^(७)
त्वष्टुर्नवमी ^(८) धातुर्दशमी ^(९) इन्द्राण्या एकादशी ^(१०)
अदित्यै द्वादशी ^(११) धावापृथिव्योः पार्श्व ^(१२) यम्यै
पाटुरः ^(१३) ॥ १२ ॥

वायोः । अष्टाविंशतिः ॥ २२ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
द्वाविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथ द्वादशगतात्मन्तानाह,—“वायोः पचति.^(१) सरस्वतो
निपचति.^(२) चन्द्रमसः दृतीया^(३) मसचाणां चतुर्थी^(४) भवितुः
पञ्चमी^(५) रुद्रस्य षष्ठी^(६) सर्पाणां सप्तमी^(७) अयं ग्लोऽष्टमी^(८)
सद्युर्नवमी^(९) धातुर्दशमी^(१०) इन्द्राया एकादशी^(११) अदित्ये
द्वादशी^(१२) द्यावापृथिव्योः पार्श्व^(१३) यम्ये पादूर.^(१४)” इति ।
पूर्वाक्तदृष्टिपार्श्ववदुत्तरपार्श्वपरत्वेनेदं सर्वं व्याख्येयम् ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे दृष्ट्यधस्तुः-
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥०॥

पन्याम्, अनूहगभ्याः^(१) सन्ततिः स्यादुन्याभ्याः^(२)
शुक्रान् पित्तेन^(३) हरिमाणं युक्ता^(४) हसींष्टान्
पापघातेन^(५) कूष्मान् शक्रभिः^(६) शवृत्तान् जयध्वेन^(७)
शुनो विशसनेन^(८) सर्पान् लोहितगन्धेन^(९) ययांसि
पक्कगन्धेन^(१०) पिपीलिकाः प्रशादेन^(११) ॥ १३ ॥

पन्यां । द्वाविंशतिः ॥ २३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अथ त्रयोदशगतान्मन्त्रनाह,—“पन्थामनूवृग्भाः^(१) सन्ततिः
 स्वावन्याभ्याः^(२) शुकान् यित्तेन^(३) हरिमाण यक्ता^(४) हलीच्छान्
 पापवातेन^(५) क्रूमान् शकभि^(६) शवर्त्तान् ऊवथेन^(७) शनो
 विश्वसनेन^(८) सर्पान् लोहितगन्धेन^(९) वयाः^(१०) पक्कगन्धेन^(११)
 पिपीलिका प्रशादेन^(१२) इति । अनूवृक्शब्देन पूर्वाक्तयोर्वृक्कायो
 समीपवर्त्तिनौ मासखण्डे उच्येते । स्वावन्यशब्देन सूक्षाणां
 त्रायुविशेषाणां भूले, ते पार्यद्वयवर्त्तिनौ द्वे शिरे उच्येते । पित्त
 प्रसिद्ध । यक्ता यक्तृशब्देन* पित्तगतो वर्णविशेष । पापवातोऽपा-
 नवायु । शुकानि शक्तृपिण्डान् । ऊवथ्य अपक्व शक्तृ ।
 विश्वसन द्विसंख्यान । लोहितगन्धपक्कगन्धो प्रसिद्धौ । प्रशादो
 विश्वसनकालपतितो मासलेशविशेष ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्रष्टव्यजु-
 संहिताभाष्ये पञ्चमखण्डे सप्तमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाक ॥०॥

क्रमैः, अत्यक्रमौद्वाजी विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविद्वान् ।
 स नो नय सुकृतस्य लोकं तस्य ते वयः स्वधया
 मदेम ॥ १४ ॥

क्रमैः । अष्टादश ॥ २४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 चतुर्विंशोऽनुवाक ॥०॥

* ‘यक्ता’ यक्षता । यक्तृशब्देन पित्तगतो वर्णविशेषोऽत्राभिप्रेत इत्येव
 रूपं कश्चित् पाठो भवितुं युक्तः ।

अथ चतुर्दशोक्तं मन्त्रमाह,—“क्रमैरत्यक्रमीदाजी विश्वेर्देवैर्यज्ञियैः
सविदानः । स नो नय सुकृतस्य लोकं तस्य ते वयं स्वधया मदेम”
इति । अयं ‘वाजी’ पूर्वोक्तावयवसंपन्नोऽथो ‘यज्ञियैः’ यज्ञार्हैः
‘विश्वेर्देवैः’ पूर्वोक्तैस्तेगादिभिः पिपीलिकान्तैः सर्वैर्देवैः ऐकमत्यद्गतः
‘क्रमैः’ पादविन्यासैः ‘अत्यक्रमीत्’ भूलोकमतिक्रम्य स्वर्गं गतवान् ।
हे वाजिन्, ‘सः’ त्वं ‘न’ अस्मान् ‘सुकृतस्य’ फलभूतं ‘लोकं’ ‘नय’
प्रापय । तस्य ‘ते’ दृष्ट्यर्थं ‘वयं’ स्वधाशब्दोपलक्षितेनाज्येन हविषा
हयं जनयाम ।

इति मायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छान्दोग्यः—
संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥०॥

द्यौः, ते पृष्ठं पृथिवी सधस्यमात्मान्तरिक्षं समुद्रो
योनिः सूर्यस्ते चक्षुर्वातः प्राणश्चन्द्रमाः श्रोत्रं मासाश्चा-
क्षमासाश्च पर्वण्यृतवोऽङ्गानि संवत्सरो महिमा ॥ १५॥
द्यौः । पञ्चविंशतिः ॥ २५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥०॥

एवमाज्याहुतिसाधनभूताश्चतुर्दशानुवाकगता मन्त्रा उक्ताः ।
अथ यदिहितमग्नेधन्नाह्वये,—“द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्यमित्ययम-

नुमन्त्वयते” (२।८।५। पञ्चा०) इति । तं मन्त्रमस्मिन् पञ्चविंशानुवाके पठति,—“द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्यम् आत्मा अन्तरिक्षं समुद्रो योनिः सूर्यस्ते चतुर्वातः प्राणश्चन्द्रमाः श्रोत्रं मासाश्च अर्द्धमासाश्च पर्वाण्यृतवोऽङ्गानि संवत्सरो महिमा” इति । हे अथ, येयं ‘द्यौः’, सा ‘ते’ तव ‘पृष्ठम्’ उपरिभागः । या च ‘पृथिवी’ सा यजमानादिभिः सह तवावस्थानहेतुः । यच्च ‘अन्तरिक्षं’ तत्तव ‘आत्मा,’ उदरभागः । योऽयं ‘समुद्रः’ स त्वदीय-‘योनिः,’ “अप्सु योनिर्वा अथः” (५।२।१९) इति श्रुत्यन्तरात् । यः ‘सूर्यः’ स विराड् रूपस्य तव ‘चतुः’ । यो ‘वातः’ स तव ‘प्राणः’ । यः ‘चन्द्रमाः,’ स तव ‘श्रोत्रं’ । ‘मासाः’ पचाश्च तव ‘पर्वाणि’ । वसन्ताद्यृतवः तव हस्तपादाद्यङ्गानि । ‘संवत्सरः’ तव युद्धजयादिरूपो ‘महिमा’ ।

इति सायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुः-संहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥०॥

अग्निः पशुरासीत्तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यदयस्मिन्नग्निः स ते लोकस्तज्जेष्यस्यथाव जिघ्र वायुः पशुरासीत्तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यदयस्मिन् वायुः स ते लोकस्तस्मात् त्वान्तरेष्यामि यदि नावजिघ्रस्यादित्यः पशुरासीत्तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यदयस्मिन्, आदित्यः स ते लोकस्तं जेष्यसि यद्यवजिघ्रसि ॥ १ ॥
यस्मिन् । अथै च ॥ २६ ॥

यो वै अयथादेवतम् (१) । त्वामग्ने (२) । इन्द्रस्य
 (३) । चित्तिं (४) । यथा वै (५) । वयो वै (६) ।
 यदाकृततात् (७) । यास्ते अग्ने (८) । मयि गृह्णामि
 (९) । प्रजापतिः—सोऽस्मात् (१०) । स्तेगान् (११) ।
 वाजं (१२) । कूर्मान् (१३) । योक्त्रं (१४) । मित्रा-
 वरुणौ (१५) । इन्द्रस्य (१६) । पूषाः (१७) । ओजः
 (१८) । आनन्दम् (१९) । अहः (२०) । अग्ने (२१) ।
 वायोः (२२) । पन्थाम् (२३) । क्रमैः (२४) । द्यौस्ते
 (२५) । अग्निः पशुरासूत (२६) । षड्विंशतिः ॥ २६ ॥

यो वै (१।१) । एवाहुतिम् (३।३) । अभवन् (५।५) ।
 पृथिभिः (७।२) । अवरुध्य (१०।२) । आनन्दम् (१९) ।
 अष्टौ-पञ्चाशत् ॥ ५८* ॥

सावित्राणि (१) । विष्णुमुखाः (२) । उत्सन्नयज्ञः (३) ।
 देवासुराः (४) । यदेकेन (५) । हिरण्यवर्णाः (६) । यो वै
 अयथादेवतम् (७) । सप्त ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
 षड्विंशोऽनुवाकः ॥०॥

पञ्चमाष्टकः समाप्तः ।

* प्रथमेऽनुवाके ३ द्वितीये ५ तृतीये ४ चतुर्थे ४ पञ्चमे ७ षष्ठे ६ सप्तमे
 ३ षष्ठ्यमे ३ नवमे ४ दशमे ३ एकादशात् षड्विंशपर्यन्तं प्रत्येक एकैक-
 मिति १६ । मिलित्वा ५८ ।

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्-
भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-
प्रकाशनामकतैत्तिरीययजुःसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
षड्विंशोऽनुवाकः ॥०॥

॥०॥ समाप्तं पञ्चमं काण्डम् ॥०॥

BIBLIOTHECA INDICA:

▲

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY

THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES Nos 843 859, 868 885 902 909 937, 942 & 952

THE SANHITA OF THE BLACK YAJUR VEDA

WITH THE COMMENTARY OF

MADHAVA KACHARYA

EDITED BY

PANDIT SATYAYRATA SAMASRAMY

Associate Member of the Asiatic Society of Bengal Editor Author Commentator Annotator Compiler Translator and Publisher of different Vedic works &c &c

VOL VI

KANDA VI & VII

CALCUTTA

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS

1899

॥ सम्पादकोक्तिः ॥

अथ तैत्तिरीयसंहितेति व्याख्यास्याम । “मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्”—इत्याह्वापस्तम्ब (य प सू ३४) । तत्र मन्त्रग्रन्थानां भेद संहितेति नामान्तरम् । तासां संहितानां हि बहुप्राचीनत्वात् कालभेद-देशभेद व्यक्ति-भेदादिभिरध्ययनाध्यापनयोरुच्चारणादिभेदा पाठभेदाश्च सम्पन्ना, पाठन्यूनातिरिक्तता च किञ्चित् सङ्गाता, आचार्याणां प्रकृतिवैषम्यात् स्वस्वदेशकालाद्यसुरोधाच्च अनुष्ठेयभेदा तत्प्रयोगभेदाश्च सम्पन्ना, अत एवैकोकोऽपि वेदो बहुशाखत्वं भाषन् । तदेवोदाहृतं प्राचीनभाषितं चरणचटुकं षड्गुरुशिष्येण—“एकविंशत्यध्वयुक्तं सृष्ट्वेदं दृष्टयो विदुः । सृष्ट्वाध्वा सामवेदो घनुरेकशताध्वकम् । नवाध्वार्घ्यणोऽन्ये तु प्राहुः पञ्चशताध्वकम्”—इति । ‘अध्वा, वेदता, गति, शाखा इति पर्यायपञ्चका’—इति च तत्रोक्तं तेनैव । पातञ्जले महाभाष्येऽप्युक्तं भेदमेव । तथाहि पञ्चशास्त्रिके—“एकशतं सध्वयुंशाखा, सध्वयुंशतां सामवेद, एकविंशतिधा ब्राह्मणम्, नवध्वार्घ्यणो वेद”—इति । चरणचटुके तु किञ्चित् पार्यंकं भवि । तदाया—“सृष्ट्वेदस्य ००० शाखा पञ्चविधा भवन्ति । आश्वलायनी शाङ्खायनी शाकला वाष्कला माण्डुक्येया चेति”—इति । “यजुर्वेदस्य षड्ग्रीतिर्भेदा भवन्ति । तत्र चरका नाम द्वादशभेदा भवन्ति । चरका आह्वरका कठा प्राच्यकठा कपिष्ठलकठाक्षारायणीया वारायणीया धार्तराष्ट्रवेद्या श्रुताश्वतरा शौपमन्यव पाताञ्जलीया मैत्रायणीया खेरिद्रवेद्या ग्रामा ग्रामायणीयाश्चेति । ००० । वाक्सनेया नाम सप्तदशभेदा भवन्ति । लावाला गोधेया काण्वा माध्यन्दिना श्रापीयास्तापनीया कापाला पोण्ड्रवत्सा आश्वटिका परमाश्वटिका पाराशरीया वेधेया वैनया श्रोधेया गालवा वैजका कात्यायनीयाश्चेति । ००० । तैत्तिरीयका नाम द्विभेदा भवन्ति । श्रोध्या खाण्डिकेयाश्चेति । खाण्डिकेया नाम पञ्चभेदा भवन्ति । आपस्तम्बी वोधायनी सत्याघाटी हिरण्यकेशी श्रोधेयी चेति”—इत्यादि । विष्णुपुराणादौ तु शाखानां सङ्ख्या नामानि च पृथक् पृथगेव, तदल मिहानति-प्राचीनानां धर्मविजृम्भितानां मित्येव सेवा सवतारखेन । चरणचटुदादावपि पाठभेदाः सन्त्येवेति ।

इत्थं बहुशाखत्वेऽप्येकैकस्य वेदस्य, एकैकस्यां शाखाया अध्ययनेनेव भवेदेवाधीत एतेको वेदः; सर्वोस्वैकवेदीयशाखासु संहितायाः प्रापोमे-
दात् । किञ्चिन्मन्त्रन्यूनातिरिक्तेन, किञ्चित्पाठव्यतिक्रमेण, किञ्चिदुच्चारणभेदेन,
किञ्चिदनुष्ठानविधिपार्ष्णीन च न भवेद्वस्तुतो विभिन्नत्वम् ; जागर्त्यैव ह्येष
प्रायः—‘एकदेशविकृतं मन्यवत् (पा० सू० १. १. ७२. भा०)’—इति ।
भवत्येव हि किन्नपुच्छे शुनि श्रुतिव्यवहारो लोको । अत एव सायणाचार्यादि-
भिरैकैकैव शाखा व्याख्याता, तथामानि च सर्ववेदव्याख्याने आत्मनः कृतकृत्य-
तेति । एवं “वेदः कृतज्ञोऽधिगन्तव्यः (२. १६५.)”—इति, “षट्त्रिंशद्विकं
चयं गुरो त्रैवेदिकं व्रतम् (३. १.)”—इति, “वेदानयीत्य वेदो वा वेदं वापि
यथाक्रमम् (३. २.)”—इति च मनुवचनानि सङ्गच्छन्ते; शाखानां भन्वगत-
प्रकृतपार्ष्णी हि कथं मन्मवेद्वाप्राध्ययनं द्वादशस्वैश्वान्देषु बहुचशाखस्य साम-
वेदस्य ? ततस्तादृशसृष्टिवचनानां मुन्मत्तप्रलपितत्वं नैव प्रसज्येतेति । अतो-
ऽत्रैवमेवावधार्यम्,—वेदशाखाभेदो न मन्वाद्याध्यायभेदशुल्कः, प्रपुष्ट भिन्न-
काललिखितानां भिन्नदेशीयानां भेदप्रन्योयानां सपि बहुतरादशंपुष्ककानां
यथा भवत्येव पाठादिभेदः, प्रायस्तथैवेति । वेदानां मनुश्रवत्वं, बहुप्राचीनत्वं,
शाखाप्रवर्तकानां प्रवचने किञ्चित् स्वातन्त्र्यं चेह लीजानि । अथाप्यत्र संव्य-
सित् कथाप्येकस्य वेदस्य कथोरपि शाखयोराद्यन्तपाठसन्दर्भनेनेव तदुक्तोत्सारणं
शुकर चेवेति भवेद्गृह्यतः कोलाहलः ।

परन्तु सपि यजुर्वेदस्य वाजसनेय-तैत्तिरीययोः शाखयोरेवं मिथ-
पार्ष्णीयं सुपलभ्यते, यत्तयोर्बभयोः शुक्लवृक्षल्लोऽर्धसत प्राचीनाः । तथा च
जावालादीनां सप्तदशवाजसनेयशाखानां शुक्लयजुरिति ख्यातिः ; औज्यादीनां
तैत्तिरीयाद्यान्तु सप्तयां यजुःशाखानां कृष्णयजुरिति समाख्या चेति । इदृशा-
सदृशभेदकारणं शतपथश्रुत्यादितात्पर्यतोऽवगन्तव्यम् ।

तथाहि—“आश्विनानौमानि शुक्लानि यजुर्वि वाजसनेयेन याज्ञ-
वल्कीनाद्यापन्ते”—इति अत० ब्रा० १४. ९. ४. ३३ । ‘वाजिशाखायाश्चित्रानां
यजुषां सूर्यशोषदिष्टत्वं याज्ञवल्कीन प्राप्तत्वं च पुराणेषु प्रसिद्धम्’—इति चाह
तद्भाष्ये द्विवेदगद्गः । तथा चेमानि पुराणवचनानि—

“वैश्वाम्यायनश्चिथा ते धरकाध्वर्यवोऽभवन् ।

यज्ञैरुर्वेदाद्व्याह सपत्नं स्वगुरोर्वेतम् ॥ ६१ ॥

याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आह्लाहो भगवन् कियत् ।

धरितेनात्यभाराणां धरिष्येऽहं सुदुधरम् ॥ ६२ ॥

इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याज्ञात्वं त्वया ।

— ६३ ॥

देवरातमुत् सोऽपि कर्त्तृत्वा यजुषा गणम ।

ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान् यजुर्गणान् ॥ ६४ ॥

यजुषि तित्तिरा भूत्वा तत्सालुपतयाददु ।

तैत्तिरीया इति यजुः शाखा आसन सुपेशला ॥ ६५ ॥

याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मन्कन्दायधिमवषयन ।

गुरोरविद्यमानानि सूपतच्छार्कमीश्वरम् ॥ ६६ ॥

* * * * *

एवं स्तुत स भगवान् वाजिरूपधरो रवि ।

यजुष्ययातयामानि मुनयेऽन्तः प्रसादित ॥ ७३ ॥'

—इति भाग० पु० १२ ७ ।

सैषा कृष्णयजुर्वेदसंहिता तित्तिरिनाममहर्षिणा प्रोक्तेति तैत्तिरीय संहितेत्युच्यते । तदाह भगवान् पाणिनि — 'तेन प्रोक्तम्, तित्तिरिवरतन्तु खण्डिकोखाच्छृणु'—इति (४ ३ १०१, १०२) ।

अत्रैतदपि श्रेयम्—तित्तिरिप्रमुखानां शाखाप्रोक्तत्वाऽपि न तु तत्तच्छा खीयमन्त्राणां प्रोक्तुत्वम्, प्रतिमन्त्रविषयशाखाकोपात् । अस्ति हि सर्वथा नैव मन्त्राणां पृथक्पृथक्प्रसिद्धाद, —अथ भक्त्योऽनन श्रुतिणा दृष्ट इति ।

अथापरमपि—तित्तिरिप्रोक्तैवेव शाखा क्रमात् षड्विधत्वा मापन्ना श्रोत्र्यादिनामत षोढा पश्चिद्धि गतति तासां षष्ठा नैव तैत्तिरीयत्वेऽपि श्रोत्र्यानामिका आद्यैव तैत्तिरीयेति क्षर्पादश्रुते विशिष्टम्, यथा श्रुतेवशाखानां पञ्चानामथ शाकलत्वेऽपि त्रैश्वरीयाख्याद्यैव शाखा शाकलेति व्यपदिश्यते । तपाहि विवक्षितकौमुद्याम्—

“शाकल्यञ्च अत श्रित्या नेष्टिकब्रह्मचारिण ।

पञ्च तेषां शृङ्खलास्ते धर्मिष्ठाश्च कुटुम्बिन ॥

त्रिशिरी वाष्कल साह्या वाह्यश्चेवाश्रयायन ।

पञ्चैते शाकला त्रित्या शाखाभेदप्रवर्त्तका ॥”—इति ।

तदेव त्रैश्वरीया, वाष्कलीया, साह्या, वाह्या, आश्रयायनी चेत्यासां पञ्चानां नैव शाखानां शाकलत्वं गम्यते । अत एव “श्रुतदे त्रैश्वरीयायां सदिताया यथाक्रमम् । प्रमाणं धनुवाकानां सूक्ते शृणुत शाकला ॥”—इति सदिताया यथाक्रमम् । प्रमाणं धनुवाकानां सूक्ते शृणुत शाकला ॥”—इति श्रौतकौयानुक्रमसौ—वाह्यानायचरे प्राह षडगुह्यश्रित्य — ‘सर्वथा (त्रैश्वरीयादिपञ्चशाखाध्यतृणाम्) शाकलत्वं मुक्तम्’—इति । अथ अपि चरय्यूरादौ त्रैश्वरीया शाखैव शाकलेति बुध्यतेऽस्माभिस्तथैव वैदिकप्रसिद्धम् ।

ततोऽन्यान्यपि अष्टाविंशतिः पदानि सन्ति । तदित्य मेतत्प्रपाठकपरम्परा
वर्ध्वाक्षिप्रालेखमिति (१५२८) बोधित मेतेन वाक्येन ।

प्रतिप्रपाठकावसाने तत्तत्प्रपाठकाम्नातानुवाकानां यथाक्रमेण प्रतीकपदान्य-
नूद्य परिगणना च विद्यते, तत्तदनुवाकपरिगणनवाक्यमपि सध्वरं मेवाधीयते ।
तद्यथा—“(१) इषे त्वां, (२) यत्तस्य, (३) शुर्व्यं, (४) कर्मणे वां, (५) देवो,
(६) इयं, (७) दृष्टिः, (८) सर्वपाण्या, (९) इह, (१०) प्रत्युष्टं, (११) कृष्णो-
ऽग्नि, (१२) भुवनमसि, (१३) वायव्यो, (१४) भावां चतुर्दश”—इति ।

एवं प्रतिकाश्यान्ते तत्तत्काण्डोपप्रपाठकानां प्रतीकपदानि समुल्लिख्य
परिगणना च सध्वरं पश्यते । तद्यथा समप्रकाश्यान्ते—“(१) प्रजननं,
(२) मायाः, (३) प्रज्वं, (४) दृष्ट्यान्तर, (५) मातृ पशु”—इति । समने
काण्डे पशु प्रपाठका सन्ति, तत्र तेषां यथाक्रमेण्यमानि प्रजनन मिथ्याशीति
प्रतीकपदानौति तदर्थं ।

तथा ग्रन्थेषु काण्डप्रतीकपरिगणनावाक्यं च सध्वरं मयीयते ।
तद्यथा—“(१) इषे, (२) वायव्यं, (३) प्रजापतिर्, (४) युज्मानः, (५) वात्रि-
वात्रि, (६) प्राचीनवृक्षं, (७) प्रजननं सम”—इति । एतेन वाक्येनात्र तैत्ति-
रीयसंहितायां सम काण्डाः सन्ति, तेषां च काण्डानाम् ‘इषे’-इत्यादीनि सम
प्रतीकपदानौति बोध्यत इति सर्वतोऽग्रद्वानि तैत्तिरीयमन्त्रभागपदाशीनीति ॥

अथ संहितापाठे सम्यादिकेष्टाप्रमृतधन्वि विसेयप्याव्याख्यं ६ भा०
२१ पृ० † टीप्पन्या मिद्विजेन बोधितम्, तथा अनुवाकमध्ये “॥ १ ॥”—
एवमादिषाङ्कपूर्वच्छेदचङ्गेन खण्डमिदानीं विधानश्चात्रेदिक मिति ६ भा०
३३ पृ०* टीप्पन्यां सूचितं तत्रतत्रैवालोच्यमिति ॥

अथैतद्भाष्यकारविषयेऽप्यस्ति किञ्चिद् वक्तव्यम् । कसिदाह यः एव
माधवाचार्यः च एव सायणाचार्य इति । तदेतन्मत भाचारमाधवाशुक्तपरिवर्-
विश्व मित्यश्रुत्य मेव । तथा ह्याचारमाधवे, माधवितमाधवे, कातमाधवे, च
भूमिकायाः पृष्ठ-सम-श्लोकाजिमी—

“यौमतो जननी यथ मुकीर्तिर्मायनः पिता ।

सायनो भोगनाथ मनोपुटो महोदरी ॥

यथ यौमादनं मूत्रं शापा यथ च याजुषी ।

भारद्वाजं कुलं यथ सर्वतः न हि माधवः ॥”—इति ।

नन्वेवं वेदमाध्यातां सुमिकासु सर्वथैव ‘माधवाचार्यविरचिते माधवीयं’-
इति लेपात् द्विकर्तृकत्वत्रोद्य कथं यार्पणेति चेत् २ व ; तत्र तत्र तपेय वि-
चित्तत्वात् । एकथ हि आदेशकर्मत्वेन कर्मत्वं अपरथ स्वमस्तिष्कवातेन

तदिति द्विकर्तृकत्वं न विरुद्धम् । अपि वा उभयोर्षाट्छेदातिशयप्रकाशार्थं
 स्यात् तथा व्यवहारः । कस्य चिन्त्ये माधवाचार्य एव वेदभाष्याणां कर्ता, “ये
 पूर्वोत्तरमीमांसे व्याख्यायतिषद्ब्रूयात्”—इत्युक्तम् । अतिषद्ब्रूयात् पूर्वोत्तर
 मीमांसयोर्भाष्याता हि भाष्य एव, न तु सायणः । एतन्मतन्वापातरमशीयमपि
 न विचारयद्वा, सर्वत्र पुष्पिकासु “सायणाचार्यचिरचिते”—इत्युल्लेखात्,
 यच्चतन्वमुपनिधुपक्रमोक्तत्रयोदशचतुर्दशश्लोकविरोधाच्च । तथाहि—

“ते तपस्तपसा राशिं भाषीन परमासने ।

सर्वञ्च सायणाचार्यं पर्यपृच्छन् समासम् ॥

अधीता सकला उशस्त च हृष्टार्थमोचरा ।

त्वत्प्रणीतेन तद्भाष्यप्रदौघेन प्रयीयसा ॥”—इति ।

वस्तुत एतद्भाष्योपक्रमश्लोकेषु मुद्रितदृष्टोपश्लोकादनन्तरं लिपिकरप्रमा-
 दादितं सर्वपुस्तकव्यविद्यमानावपि स एवेमी श्लोको—

“स ह्याह नृपति राज्ञं सायणार्यं समानुज ।

सर्वं यत्प्रप वेदानां व्याख्यातृत्वं निगुञ्जताम् ॥

इत्युक्तो माधवाचार्येण वीरमुक्कमदीपति ।

अन्वशात् सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥”—इति ।

श्लोकावेतो व्याख्यायितकपुस्तकालयीयैकस्मिन् जीर्णतमे ऽतिविबुद्ध-
 पुस्तके भवितितो, तैत्तिरीयप्रथमभागस्य सम्पादकीयलिपेष्टोपन्यासोद्भूतो
 हृष्यते । एतच्छ्लोकद्वयात्परभूतशेषे श्लोक स्यात् षष्ठः, योऽत्र मुद्रितस्तुर्प —

“ये पूर्वोत्तरमीमांसे व्याख्यायतिषद्ब्रूयात् ।

कपालुर्माधवाचार्यं वेदार्थं यत्तु मुदात् ॥”—इति ।

अथ का गतिरिति चत, उदात्तं सन् स्वमध्यमानुज्ञेन सायणाचार्येण
 वेदार्थप्रकाशं कारयतीत्युक्तं मित्यस्माकम् । एव हि सायणाचार्यकृतान्येव
 सर्वोऽपि वेदभाष्यातीति सिद्धम् ।

एव मपि मत्स्यभट्टिनितत्त्वप्रदानाच्च मुद्रणशुभं यन्मुद्रितं ‘माधवा
 चार्यचिरचितवेदार्थप्रकाशप्रभाष्यमदितम्’—इति, तत्सर्वं पूर्वपूर्वमभ्यासकलेखा
 नुसारत एवेति बोध्यम् ; अन्यथा हि स्याद् ग्रन्थान्तरप्रतीतिरिति ।

किञ्च वेदभाष्येषु तैत्तिरीयभाष्येणैव प्रायस्य व्याख्युपगम्यम्, अत्र
 सदितभाष्याशुपक्रमश्लोकादिपाठात्तत्रोपपत्त्ये । तथाहि—

“प्राध्वयंश्व यज्ञेषु प्राधान्याद् व्याकृतं पुरा ।

यज्ञुर्वेदे, एव होत्रार्थं प्रग्वदो व्याकरिष्यते ॥”—इति

एतेन यजुर्भाष्यस्य प्राच्यस्य विज्ञानेऽपि न श्रायते तत् शुक्रस्य यजुषः
कृष्णस्य चेति । कावचसंहिताभाष्योपक्रमयोः पञ्चमैकादशश्लोकपाठात् तन्म
शङ्कापि भवति किममूलम् । तथाहि—

“श्रुमयजुस्तामवेदा य व्याख्यातास्तेषु तद् यजुः ।

शण्य शुक्र मिति द्वेष्टा, तत् कृष्ण तैत्तिरीयकम् ॥ ५ ॥

• • • • •

अथश्चित्तप्रकरणे यजुः शुक्रं तदीर्यते ॥ ११ ॥”—इति ।

यत्रच कावचसंहितास्य शुक्रं यजुः पूर्वं न व्याख्यातम्, तैत्तिरीयाख्य कृष्ण
यजुरेव पूर्वं व्याख्यात मिति स्फुटम् । तथापि ब्राह्मणारण्यकभाष्याख्यातार्थं
पुरैर्वैद्या संहिता व्याख्यातेति च ध्रुवम् । तथाहि ब्राह्मणभाष्यापक्रमे—

“व्याख्याता सुखजोषाय तैत्तिरीयकसंहिता ।

तद्ब्राह्मण व्याकरित्ये मुचनार्थविमुहये ॥”—इति ३ सा० ।

तथाचारण्यकभाष्ये—‘व्याख्याता सुखजोषाय तैत्तिरीयकसंहिता ।

तद्ब्राह्मण च व्याख्यात श्रिष्ट मरण्यक तत् ॥’—इति ५ सा० ।

“यस्य जोषायन सूत्रं ग्राह्या यस्य च याजुषी”—इत्युक्तेस्तथाचार्यस्य
तैत्तिरीयभाष्याधीतुकुलजज्जमपि सुव्यक्त मिति शम् ॥

कलकत्ता (राजन्वती) । }

संवत् १९५६ (१९८८) । }

श्रीधरप्रतापशर्मा ।

(साम्प्रतम्)

॥०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥०॥

तदाञ्जनम-
ः दक्षिणं

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

घटकाण्डे प्रथमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ओम् ।

वृत्ते नीवृ

शक्तिः

परि-

नया

वज्र

प्राचीनवः शङ्करोति देवमनुष्या दिशो व्यभजन्त यं
प्राचीन् देवा दक्षिणा पितरः प्रतीचीं मनुष्या उदीचीं
द्रा यत् प्राचीनवः शङ्करोति देवलोकमेव तद्यजमान
उपावर्तते ॥ परि-श्रयत्यन्तर्हितो हि देवलोको मनुष्य-
लोकात् ॥ नास्मालोकात् स्वैतव्यमिवेत्याहुः को हि
तद्वेदु यद्यमुषिलोकेऽस्ति वा न वेति दिक्ष्वतीकाशान्
करोति ॥ १ ॥

उभयौलोकयोरभिजित्यै केशश्मश्रु वपते नखानि
निहन्तते मृता वा एषा त्वगमेध्या यत् केश-
मृतामेव त्वचममेध्यामपहृत्य यज्ञियो भूत्वामेधमुपैति

अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तोऽप्सु दीक्षात्पत्नी प्रावेशयति लोकपाठा
 ण्सु स्नाति साक्षादेव दीक्षात्पत्नी अव-रुन्धे^(१) त्री
 णाति त्रीर्थे हि ते ताम्प्रावेशयन्^(२) त्रीर्थे स्नाति ॥ २ ॥ ५ ॥

त्रीर्थमेव संस्नानानां भवति^(३) अर्घ्योऽग्न्यात्यन्तं
 एव मेथ्यो भवति^(४) वाससा दीक्षयति सौम्यं वै धाम, तैत्तिरी
 देवतया सोममेष देवतामुपैति यो दीक्षते^(५) सोम
 पुनूरसि तनुवं मे प्राहीत्याह स्वामेव देवतामुपैत्य
 आशिपमेवैतामा-शास्ते^(६) अग्नेस्तूपाधानं वायोवात-
 पानं पितॄणां नौविरोपधीनां प्रघातः ॥ ३ ॥

आदित्यानां प्राचीनतानो विश्वेषां देवानामेतु-
 नक्षत्राणामतीकाशास्तदा एतत् सर्वदेवत्वं यदासो
 यदाससादीक्षयति सर्वाभिरुवैनं देवताभिर्दीक्षयति^(७)
 बृहिःप्राणो वै मनुष्यस्तस्याशनं प्राणोऽग्न्याति
 एव दीक्षते^(८) आशितो भवति यावानेवास्य प्र
 सुह मेधमुपैति^(९) घृतं देवानां मस्तु पितॄणां ।
 मनुष्याणां तद्वै ॥ ४ ॥

एतत् सर्वदेवत्वं यन्नर्वनीतं यन्नर्वनीतेनाभ्यङ्क्ते
 एव देवताः प्रीणाति^(१०) प्रच्युतो वा एषोऽस्मात्लोक
 ता देवलोकं यो दीक्षितोऽन्तरेव नर्वनीतं तस्मा-
 ननीतेनाभ्यङ्क्ते^(११) अनुलोमं यजुषा व्याहृत्य^(१२)

॥ इन्द्रो वृषमहन् तस्य कनीनिका परापतुत्तदाञ्जनम-
 वृद्ध यदाङ्क्ते चक्षुरेव भातव्यस्य दक्षे दक्षिणं
 त्रिमाङ्क्ते^(१०) ॥ ५ ॥

सुथः हि पूर्वं मनुष्या आज्जते न नि-धावते नीव
 । मनुष्या धावन्ते पञ्चकृत्व आङ्क्ते पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः
 ङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव-रुन्धे परिमितमाङ्क्तेऽपरि-
 तः हि मनुष्या आज्जते सतूलया आङ्क्तेऽपतूलया
 । मनुष्या आज्जते व्याहृत्यै^(११) यदपतूलयाञ्जित वज्र
 व स्यात् सतूलयाङ्क्ते मिचत्वाय^(१२) ॥ ६ ॥

॥ इन्द्रो वृषमहन् सौऽप्योऽभ्यस्रियत् तासां यन्मेध्यं
 शयः सदेवमासीत्तदप उदकामत् ते दुर्भा अभवन्
 । भपुञ्जीलैः पवयति या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा
 । स्ताभिरेवैनं पवयति^(१३) द्वाभ्यां पवयत्यहोरात्रा-
 ॥ त्रैवैनं पवयति त्रिभिः पवयति त्रयं इमे लोका
 । त्रैवैनं लोकैः पवयति पञ्चभिः ॥ ७ ॥

पवयति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञायै-
 पवयति पङ्भिः पवयति पङ्वा कृतव कृतुभि-
 नं पवयति सप्तभिः पवयति सप्त छन्दांसि छन्दा-
 त्रैवैनं पवयति नवभिः पवयति नव वै पुरुषे प्राणाः
 । तण्मेवैनं पवयत्येकविंशत्या पवयति दश हस्था

अङ्गुल्यो दश पद्या आत्मैकविंशो यावानेव पुरुष-
स्तमपरिवर्ग ॥ ८ ॥

पवयति^(१) चित्पतिस्त्वा पुनात्वित्याह मनो वै चित्प-
तिर्मनसैवैनं पवयति वाक्पतिस्त्वा पुनात्वित्याह वाचै-
वैनं पवयति देवस्त्वा सविता पुनात्वित्याह सवितृ-
प्रहृत एवैनं पवयति^(२) तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण
यस्मै कं पुने तच्छकेयमित्याहुः शिषमेवैतामा-शास्ते^(३)
॥ ९ ॥*

अतीकाशान् करोति । अवेशयन् तीर्थे स्नाति ।
प्रघातः । मनुष्याणां तद्वै । आङ्क्तं । मित्रत्वाय । पञ्चभिः ।
अपरिवर्गम् । अष्टाचत्वारिंशच्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके
प्रथमोऽनुवाकः ॥०॥

यावन्तो वै देवा यज्ञायापुनत त एवाभवन् य एवं
विद्वान् यज्ञाय पुनीते भवत्येव बृहिः पवयित्वान्तः
प्र-पादयति मनुष्यलोक एवैनं पवयित्वा पूतं देवलोक
प्रणयति^(१) अदीक्षित एकयाहुत्येत्याहुः सुवेण चतस्रो

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं प्रथमकाण्डस्य द्वितीयप्रपाठकप्रथमांश
वारुमाय्ये दृश्यम् ।

जुहोति दीक्षितत्वाय सुचा पञ्चमीं पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः
पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेवाव-रुन्धे^(१) आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये ॥१॥

स्वाहेत्याहाकृत्या हि पुरुषो यज्ञमभि-प्रयुङ्क्ते
यजेयेति^(२) मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेत्याह मेधया हि
मनसा पुरुषो यज्ञमभिगच्छन्ति^(३) सरस्वत्यै पूर्णोऽग्नये
स्वाहेत्याहु वाग्वै सरस्वती पृथिवी पूषा वाचैव पृथिव्या
यज्ञं प्र-युङ्क्त^(४) आपो देवीर्दहती विश्वशम्भुव इत्याहु
या वै वर्ष्मस्ताः ॥ २ ॥

आपो देवीर्दहती विश्वशम्भुवो^(५) यदेतदयजुर्न ब्रूयाद्
दिव्या आपोऽशान्ता इमं लोकमा-गच्छेयुः^(६) आपो
देवीर्दहती विश्वशम्भुव इत्याहास्मा एदैनो लोकाय
शमयति तस्माच्छान्ता इमं लोकमा-गच्छन्ति^(७) द्यावा-
पृथिवीत्याहु द्यावापृथिव्योर्हि यज्ञ उर्व्वन्तरिक्षमित्या-
हान्तरिक्षे हि यज्ञो^(८) बृहस्पतिर्नो हविषा दधातु ॥३॥

इत्याहु ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै यज्ञमव-
रुन्धे^(९) यद्ब्रूयाद्विधेरिति यज्ञस्याणुमृच्छेद्दधात्वित्याह
यज्ञस्याणुमेव परि-दणक्ति^(१०) प्रजापतिर्यज्ञमसृजत्
सोऽस्मात्सृष्टः पराङ्मैत स प्र यजुरस्मीनात् प्र साम्
तमृगुदयच्छुद् यद्गुदयच्छत्तदौद्ग्रहणस्यौद्ग्रहण-
त्वम्^(११) कृचा ॥ ४ ॥

जुहोति यज्ञस्योद्यत्^(११) अनुष्टुप् छन्दसामुदय-
च्छदित्याहुस्तस्मादनुष्टुभा जुहोति यज्ञस्योद्यत्^(१२) द्वादश
वात्सवन्धान्युदयच्छन्नित्याहुस्तस्माद् द्वादशभिर्वात्स-
वन्धुविदो दीक्षयन्ति^(१३) सा वा उपर्गनुष्टुग्वागनुष्टुगय-
देतयर्चा दीक्षयति वाचैवैनं सर्वया दीक्षयति^(१४)
विश्वे देवस्य नेतुरित्याह सावित्येतेन मनो वृणीत
सख्यं ॥ ५ ॥

इत्याह पितृदेवत्यैतेन विश्वे राय इषुध्यसीत्याह
वैश्वदेव्यैतेन द्युमं वृणीत पुष्यसु इत्याह पौष्यैतेन सा वा
उपर्कसर्वदेवत्या यदेतयर्चा दीक्षयति सर्वाभिरेवैनं
देवताभिर्दीक्षयति^(१५) सप्ताक्षरं प्रथमं पदमष्टाक्षराणि
त्रीणि यानि त्रीणि तान्यष्टावुप-यन्ति यानि चत्वारि
तान्यष्टौ यदष्टाक्षरा तेन ॥ ६ ॥

गायत्री यदेकादशाक्षरा तेन चिष्टुग् यद् द्वादशा-
क्षरा तेन जगन्ती सा वा उपर्कसर्वाणि छन्दाश्सि
यदेतयर्चा दीक्षयति सर्वेभिरेवैनं छन्दाभिर्दीक्षयति^(१६)
सप्ताक्षरं प्रथमं पदं सप्तपदा शक्करी पशवः शक्करी
पशून्नेव अव-रुन्धे^(१७) एकस्मादक्षरादनाप्तं प्रथमं पदं
तस्माद्यद्वाचोऽनाप्तं तन्मनुष्या उप-जीवन्ति पूण्या
जुहोति, पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेगम्यै न्यूनया

जुहोति न्यूनाद्वि प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत प्रजानां
सृष्ट्यै ११) ॥ ७ ॥*

अग्नये । ता । दधातु । ऋचा । सख्यं । तेन । जुहोति ।
पञ्चदश च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके
द्वितीयोऽनुवाकः ॥०॥

कृक्सामे वै देवेभ्यो यन्नायातिष्ठमाने कृष्णो रूपं
कृत्वापक्रम्यातिष्ठतां तेऽमन्यन्तु यं वा इमे उपावर्त्यतः
स इदं भविष्यतीति ते उपामन्त्रयन्तु ते अहोरात्रयो-
र्महिमानमपनिधाय देवानुपावर्तेतामेष वा कृचो
वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैव साम्नो यत्कृष्णम् १)
कृक्सामयोः शिल्पे स्थ इत्याहर्कसामे एव अव-रुन्धे १)
एषः ॥ १ ॥

वा अहो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैव रात्रिं या
यत्कृष्णं यदेवैनयोस्तच्च न्यक्तं तदेवाव-रुन्धे १) कृष्णा-
जिनेन दीक्षयति ब्रह्मणो वा एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनं

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं प्रथमकाण्डोपदितीयप्रपाठकस्य प्रथमदि-
तीयानुवाकमाख्ययोर्दृश्यम् ।

ब्रह्मणैवैनं दीक्षयति^(१) इमान्धियः शिष्यमाणस्य देवे-
त्याह यथायजुरेवैतद्^(२) गर्भा वा एष यद्दीक्षित
उल्बं वासुः प्रीणुते तस्मात् ॥ २ ॥

गर्भाः प्रादता जायन्ते^(३) न पुरा सोमस्य क्रयादपो-
र्णीति यत्पुरा सोमस्य क्रयादपोर्णीति गर्भाः प्रजानां
परापातुका स्युः क्रीते सोमेऽपोर्णुते जायत एव तदथो
यथा वसीयाः सं प्रत्यपोर्णुते तादृगेव तद्^(४) अङ्गिरसः
सुवर्गं लोकं यन्त ऊर्जं व्यभजन्त ततो यदत्यशिष्यत
ते शरा अभवन्मूर्ध्वै शरा यच्छरमयी ॥ ३ ॥

मेखला भवत्यूर्जमेवाव-रन्ध्रे^(५) मध्यतः सं-नद्धति
मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत ऊर्जा
भुञ्जते^(६) ऊर्ध्वं वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्यमवाचीनममेध्यं
यन्मध्यतः सन्नद्धति मेध्यञ्चैवास्यामेध्यञ्च व्यावर्त्त-
यति^(७) इन्द्रो वृचाय वज्रं प्राहरत्स चेधा व्यभवत्
स्फ्यस्तृतीयः रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयम् ॥ ४ ॥

येऽन्तःशरा अशीर्यन्त ते शरा अभवन् तच्छराणां
शरत्वं वज्रो वै शराः क्षुत् खलु वै मनुष्यस्य स्नाहव्यो
यच्छरमयी मेखला भवति वज्रेणैव साक्षात् क्षुधं
स्नाहव्यं मध्यतोऽप-हते^(८) चिद्वद्वति चिद्वद्वै प्राणस्त्रि-
दतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति^(९) पूष्णी भवति

रज्जूनां व्यावृत्त्यै^(११) मेखलया यजमानं दीक्षयति योक्त्रेण
पत्नीं मिथुनत्वाय^(१२) ॥ ५ ॥

यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायत् ताः समभवत् तदिन्द्रो-
ऽवायत् सोऽमन्यत् यो वा इतो जनिष्यते स इदं
भविष्यतीति तां प्राविशत् तस्या इन्द्र एवाजायत् सो-
ऽमन्यत् यो वै मदितोऽपरो जनिष्यते स इदं भवि-
ष्यतीति तस्या अनुमृश्य योनिमाच्छिनत् सा सूत-
वंशाभवत् तत् सूतवंशायै जन्म ॥ ६ ॥

ताः हस्ते न्यवेष्टयत् तां मृगेषु न्यदधात् सा
क्षणाविषाणाभवदिन्द्रस्य योनिरसि मा मा द्विःसू-
रिति क्षणाविषाणां प्रयच्छति सयोनिमेव यज्ञं
करोति सयोनं दक्षिणाः सयोनिमिन्द्रः सयोनि-
त्वाय^(१३) कृष्यै त्वा सुतस्याया इत्याहु तस्मादहष्ट-
पृच्या ओपधयः पच्यन्ते^(१४) सुपिण्डाभ्यस्त्वौपधीभ्य
इत्याहु तस्मादोपधयः फलं गृह्णन्ति^(१५) यद्वस्तेन ॥ ७ ॥

कण्डूयेत यामनम्भावुकाः प्रजाः स्युर्यत् स्मर्येत
नम्रभावुकाः क्षणाविषाणया कण्डूयतेऽपिष्टं स्मर्यते
प्रजानां गोपूथाय^(१६) न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः क्षण-
विषाणामवचृतेद् यत्पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः क्षणवि-
षाणामवचृतेद् योनिः प्रजानां परापातुका स्यान्नीतासु

दक्षिणासु चात्वाले कृष्णविषाणां प्रास्यति योनिर्वै
यज्ञस्य चात्वालुं योनिः कृष्णविषाणा योनावेव योनिं
दधाति यज्ञस्य सयोनित्वाय^{(१८)*} ॥ ८ ॥

रुन्धु एष । तस्मात् । शरमयी । यूपस्तृतीयं । मिथुन-
त्वाय । जन्म । हस्तेन । अष्टाचत्वारिंशच्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥०॥

वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामद् यज्ञायानिष्ठमाना सा वन-
स्पतीन् प्राविशत् सैषा वाग् वनस्पतिषु वदति या
दुन्दुभौ या तूणवे या वीणायां यद् दीक्षितदण्डं
प्रयच्छति वाचमेवाव-रुन्धे^(१) औदुम्बरो भवत्युर्वा
उदुम्बर ऊर्जमेवाव-रुन्धे मुखेन समितो भवति मुखत
एवाम्ना ऊर्जं दधाति तस्मान्मुखत ऊर्जा भुञ्जते^(१) ॥ १ ॥

क्रीते सोमे मैत्रावरुणाय दण्डं प्र-यच्छति मैत्रावरुणो
हि पुरस्तादृत्विग्भ्यो वाचं विभजति तामृत्विजो
यजमाने प्रतिष्ठापयन्ति^(१) स्वाहा यज्ञं मनसेत्याहु

* अस्यानुवाकस्य यात्यानं प्रथमकाण्डोऽद्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीयानु-
वाकमाद्ये दृश्यम् ।

मनेसा हि पुरुषो यज्ञमभिगच्छति खाद्वा द्यावापृथि-
वीभ्यामित्याहु द्यावापृथिव्योर्हि यज्ञः स्वाहोरोरन्त-
रिक्षादित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञः स्वाहा यज्ञं वातादा-
रभ इत्याह्वयं ॥ २ ॥

वाय यः पर्वते स यज्ञस्तमेव साक्षादा-रभते^(१) मुष्टी
करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै^(२) अदोक्षिष्टायं
ब्राह्मण इति चिरुपाः स्वाह देवेभ्य एवैनं प्राहु चिरुचै-
रुभयेभ्य एवैनं देवमनुष्येभ्यः प्राहु^(३) न पुरा नक्षत्रेभ्यो
वाचं त्रि-सृजेद् यत्पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद् यज्ञं
वि-लिन्ध्यात्^(४) ॥ ३ ॥

उदितेषु नक्षत्रेषु व्रतं क्षणुतेति वाचं वि-सृजति
यज्ञव्रतो वै दीक्षितो यज्ञमेवाभि वाचं वि-सृजति^(५)
यदि विसृजेद्वैष्णवीमृचमनु-ब्रूयाद् यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञे-
नैव यज्ञः सन्तनोति^(६) दैवीन्धियं मनामहु इत्याहु
यज्ञमेव तन् स्रदयति^(७) सुपारा नो असद् वश इत्याहु
व्यष्टिमेवाव-रुन्धे^(८) ॥ ४ ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति होतव्यं दीक्षितस्य गृहाश्च
न होतव्याश्मिति हविर्वै दीक्षितो यज्जुहुयाद् यज-
मानस्यावदाय जुहुयाद् यन्न जुहुयाद् यज्ञपरन्त-
रित्याद् ये देवा मनोजाता मनोयुज इत्याहु प्राणा वै

देवा मनोजाता मनोयुजस्तेष्वेव परोक्षं जुहोति तन्नेव
हुतं नेवाहुतः^(११) स्वयन्तं वै दीक्षितः रक्षारसि जिघाः
सन्त्यग्निः ॥ ५ ॥

खलु वै रक्षोहाग्नेत्वः सु-जायहि वयः सु-मन्दिषी-
मदीत्याहाग्निमेवाधिपां कृत्वा स्वपिति रक्षसामपहत्यै^(१२)
अव्रत्यमिव वा रुप करोति यो दीक्षितः स्वपिति त्वमग्ने
व्रतपा असीत्याहाग्निर्वै देवानां व्रतपतिः स एवैनं व्रत-
मा-लम्भयति^(१३) देव आ मर्त्येष्टेत्याह देवः ॥ ६ ॥

द्यौष सन् मर्त्येषु^(१४) त्वं यज्ञेष्ठीय इत्याहुतः हि
यज्ञेष्ठीइते^(१५) अप वै दीक्षितात् सुपुपुष इन्द्रियं देवताः
क्रामन्ति विश्वे देवा अभि मामावद्वृन्नित्याहेन्द्रिये-
णैवैनं देवताभिः सन्नयति^(१६) यदेतद् यजुर्न ब्रूयाद्
यावत् एव पशून्भि-दीक्षेत् तावन्तोऽस्य पशवः स्यु-
रास्वेयत् ॥ ७ ॥

सोमा भूयो भूरेत्याहापरिमितानेव पशून्व-रुन्त्यै^(१७)
चन्द्रमसि मम भोगाय भवेत्याह यथादेवतमेवैनाः
प्रति-गृह्णाति^(१८) वायवे त्वा वरुणाय त्वेति यदेवमेता
नानुदिशेद् यथादेवतन्दक्षिणा गमयेदा देवताभ्यो
दृश्येत् यदेवमेता अनुदिशति यथादेवतमेव दक्षिणा
गमयति न देवताभ्य आ ॥ ८ ॥

वृश्चते^(१०) देवीरापो अपां नपादित्याह यद् वो मेध्यं
यज्ञियः सदेवं तद् वो माव-क्रमिपमिति वावैतदाह^(११)
अछिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनुं गेपमित्याह सेतुमेव
कृत्वात्येति^{(१२)*} ॥ ८ ॥

भुञ्जते । अयं । छिन्द्यात् । रुन्धे । अग्निः । आह
देवः । इयत् । देवताभ्य आ । चयस्त्रिःशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥०॥

देवा वै देव्यजनमध्यवसाय दिशो न प्राजानन्
तेऽन्योऽन्यमुपाधावन् त्वया प्र-जानाम् त्वयेति ते-
ऽदित्याः समभ्रियन्त त्वया प्र-जानामेति साव्रवीद वरं
ष्टुणै मत्प्रायणा एव वै यज्ञा मदुदयना असन्निति
तस्मादादित्यः प्रायणीयो यज्ञानामादित्य उदयनीयः^(१)
पञ्च देवता यजति पञ्च दिशो दिशां प्रज्ञात्यै ॥ १ ॥

अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव-

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं, प्रथमकाण्डीयद्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीय-
द्वितीयानुवाकभाष्ययोर्मध्यम् ।

रुन्धे^{१)} पथ्याः स्वस्तिमयजन् प्राचीमेव तया दिशं
 प्राजानन्नग्निना दक्षिणा सोमेन प्रतीचीः सवित्रोदीची-
 मदित्योर्ध्वां^{२)} पथ्याः स्वस्तिं यजति प्राचीमेव तया
 दिशं प्र-जानाति पथ्याः स्वस्तिमिद्धाग्नीषोमौ यजति
 चक्षुषी वै एते यज्ञस्य यद्ग्रीषोमौ ताभ्यामेवानु-
 पश्यति ॥ २ ॥

अग्नीषोमाविद्धा सवितारं यजति सवितृप्रसूत
 एवानु-पश्यति सवितारमिद्धादिति यजतीयं वा
 अदितिरस्यामेव प्रतिष्ठायानु-पश्यति^(३) अदितिमिद्धा
 मारुतीमृचमन्वाह मरुतो वै देवानां विशो देवविशं
 खलु वै कल्पमानं मनुष्यविशमनु-कल्पते यन्मारुती-
 मृचमन्वाह विशां कृत्यै^(४) ब्रह्मवादिनो वदन्ति प्रयाज-
 वदननूयाजं प्रायणीयं कार्यमनूयाजवत् ॥ ३ ॥

अप्रयाजमुदयनीयमितीमे वै प्रयाजा अमी अनू-
 याजाः सैव सा यज्ञस्य सन्ततिः^(५) तत्तथा न कार्य-
 मात्मा वै प्रयाजाः प्रजानूयाजा यत्प्रयाजानन्तरिया-
 दात्मानमन्तरियाद् यदनूयाजानन्तरियात् प्रजामन्त-
 रियाद् यतः खलु वै यज्ञस्य विततस्य न क्रियते तदनु
 यज्ञः परा-भवति यज्ञं पराभवन्तं यजमानोऽनु ॥ ४ ॥
 परा-भवति^{६)} प्रयाजवदेवानूयाजवत् प्रायणीयं

कार्यं प्रयाजवदनूयाजवदुदयनीयं नात्मानमन्तरेति
 न प्रजां न यज्ञः पराभवति न यजमानः^(८) प्रायणीयस्य
 निष्कास उदयनीयमभि-निर्वपति सैव सा यज्ञस्य
 सन्ततिः^(९) याः प्रायणीयस्य याज्या यत् ता उदयनीय-
 स्य याज्याः कुर्यात् पराङ्मुं लोकमा-रोहेत् प्रमा-
 युक्तः स्याद् याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ताः, उदय-
 नीयस्य याज्याः करोत्यस्मिन्नेव लोकेप्रति-तिष्ठति^(१०) *
 ॥ ५ ॥

प्रज्ञात्यै । पश्यति । अनुयाजवत् । यजमानोऽनु ।
 पुरोनुवाक्यास्ताः । अष्टौ च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके
 पञ्चमोऽनुवाकः ॥०॥

कद्रूश्च वै सुपर्णी चात्मरूपयोरस्पृहेताः सा कद्रूः
 सुपर्णोमजयत् साब्रवीत् तृतीयस्यामितो द्विवि सोम-

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानं प्रथमकाण्डोपनिषद्विषयप्रपाठकस्य चतुर्थी
 अनुवाकभाष्ये प्रसृतम् ।

स्तमा-हर तेनात्मानं निष्क्रीणीषति^(१) इयं वै कद्रूसौ
 सुपुणी छन्दांसि सौपर्ण्या^(२) साव्रवीदस्मै वै पितरौ
 पुवान् विभृतस्तृतीयस्यामितो दिवि सौमस्तमा-हर
 तेनात्मानं निष्क्रीणीष ॥ १ ॥

इति मा कद्रूरवोचदिति^(३) जगतीमुदपतुच्चतुर्दशा-
 क्षरांसती साप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे अक्षरे अमीयेताः
 सा पशुभिश्च दीक्षया चागच्छत् तस्माज्जगती छन्दसां
 पशुव्यतमा तस्मात् पशुमन्तं दीक्षोप-नमति^(४) त्रिष्टु
 गुदपतत् त्रयोदशाक्षरा सती साप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे
 अक्षरे अमीयेताः सा दक्षिणाभिश्च ॥ २ ॥

तपसा चागच्छत्^(५) तस्मात् त्रिष्टुभो लोके मार्यन्दिने
 सर्वने दक्षिणा नीयन्त एतत् खलु वाव तप इत्याहुयं स्वं
 ददातीति^(६) गायव्युदपतुच्चतुरक्षरा सत्यजया ज्योतिषा
 तमस्या अजाभ्यरुन्ध तदजाया अजत्वः सा सोमञ्चा-
 हरच्चत्वारि चाक्षराणि साष्टाक्षरा समपद्यत^(७) ब्रह्म-
 वादिनो वदन्ति ॥ ३ ॥

कस्मात्सत्याद् गायत्री कनिष्ठा छन्दसाः सती यज्ञमुखं
 परीयायेति यदेवादः सोममा-हरत् तस्माद् यज्ञमुखं
 पर्येत् तस्मात्तेजस्विनीतमा^(८) पद्भ्यां द्वे सर्वने समष्ट-
 लान्मुखेनैकं यन्मुखेन समष्टल्लात् तदधयत्तस्माद् द्वे

सर्वेने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च तस्मात्
तृतीयसवनं ऋजौपमभिषुण्वन्ति धीतमिव हि म-
न्यन्ते†(८) ॥ ४ ॥

आशिरमव नयति सशुक्रत्वायायो सम्भरत्येवै-
नत्(१०) तः सोममाह्रियमाणं गन्धर्वा विश्वावसुः
पर्यमुष्णात्स तिस्रो राचीः परिमुषितोऽवसत् तस्मात्
तिस्रो राचीः क्रीतः सोमो वसति(११) ते देवा अब्रुवन्-
स्त्रीकामा वै गन्धर्वाः स्त्रिया निष्क्रीणामेति ते वाचुः
स्त्रियमेकहायनीं कृत्वा तथा निरक्रीणन्(१२) सा रोहिद्-
रूपं कृत्वा गन्धर्वेभ्यः ॥ ५ ॥

अपक्रम्यातिष्ठत्तद्रोहितो जन्म(१३) ते देवा अब्रुवन्प-
युष्मदक्रमीन्नास्मानुपावर्तते वि ह्वयामहा इति ब्रह्म
गन्धर्वा अबदन्नागायन् देवाः सा देवान् गायत उपावर्तत
तस्माज्जायन्तुः स्त्रियः कामयन्ते(१४) कामुका एनुः स्त्रियो

* यद्यपि प्रथमादिभागचतुष्टये 'तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये ।'-इति, एतद्-
भागे चेत प्राक् 'तैत्तिरीयसंहिताया ।'-इति सप्तम्यन्तं शिरोभाम् थवद्धतं
मत्पूर्वे सम्पादकैः, परं न तद् युक्ततरमिव प्रतिभाति; नाम्ना प्रथमान्त-
थवद्धारस्यैव भूयोदर्शनात्, पाणिनेस्तथैव शासनाच्च (पा० सू० २. २. ४६.) ।
पूर्वाच्चेदेन वन्यनीचिज्ञेन च काण्डायज्ञाना मेतेनान्वयवाधप्रतीतेः सप्तम्या
नैरर्थक्यघेह स्फुटमिति । इतः प्राप्तसम्पादनाधिकारः शर्मन्प्रसिद्धप्रतः ।

† 'मन्यन्ते'-इति खरितादिपाठः १८९० शाक्तीये मुम्बई-मुद्रितपुस्तके ।

भवन्ति य एवं वेदाथो य एवं विद्वानपि अन्येषु भवन्ति
तेभ्य एव ददत्युत यद्बहुतयाः ॥ ६ ॥

भुव^(१) न्त्येकहायन्या क्रीणाति वाचैवैन^२ सर्वया
क्रीणाति तस्मादेकहायनां मनुष्या वाचं वदु^(१) न्त्यकृ
दया ऽकर्णया ऽकाणया ऽक्षोणया ऽसप्तशफया क्रीणा-
ति^(१) सर्वयैवैन क्रीणाति^(२) यच्छेतया क्रीणीयाद्-
श्चर्मा यजमानः स्याद्यत्कृष्णयानुस्तरणी स्यात् प्रमारुको
यजमानः स्याद्यद् द्विरूपया वाचंघ्नी स्यात्स वान्यजि
नीयात्तं वान्यो जिनीयादरुण्या पिङ्गाक्ष्या क्रीणात्ये-
तद्वै सोमस्य रूपः स्वयैवैनं देवतया क्रीणाति^(३) ॥ ७ ॥

क्रीणीष्व^(४) च^(५) वदन्ति^(६) † मन्यन्ते^(७) गन्धर्वेभ्यो^(८)
बहुतयाः^(९) पिङ्गाक्ष्या दश च^(१०) ‡ ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके पष्ठोऽनुवाकः ॥

* इमं मनुवाक १ का० २ प्र० ४ अ० भाष्ये उल्लिख्यते कुर्वन्मुद्रय व्याख्येयम् ।
एतच्छेषाश्च मवलम्ब्य सोमासाया अधिकरणस्यैकं मारचितम् (१ १ ६) ॥

† 'निक्रीणीष्व दक्षिणाभिश्च वदन्ति'—इति क ख पुस्तकयोः पाठः ।
यद्यप्येतत्पूर्वं सिद्धं क-ख पुस्तकानुसारं एव खण्डान्तसङ्ग्रहवाक्यपाठ आदृतः,
परं मेतादृशेषु वाक्येषु खण्डान्तपदैकमात्राणां सङ्ग्रहस्याभीष्टत्वप्रतीतेः
सुम्बर्ह-सुम्भित पाठ एव व्यायानिति मत्वेहेतुः स एवावलम्ब्यते ।

‡ इह षष्ठानुवाके 'क्रीणीष्व'—इत्यादीनि षट् खण्डान्तपदानि, तत्
सप्तमखण्डे 'पिङ्गाक्ष्या'—इतिपदादमन्तरपठितान्यपराणि च दश पदानि
सन्तीत्यर्थः । एव मपरचापि सर्वत्रैव खण्डान्तसङ्ग्रहवाक्येषु बोध्यम् ।

तद्विरण्यमभवत्तस्मादङ्गो हिरण्यं पुनन्ति^(१) ब्रह्म-
वादिनो वदन्ति कस्मात् सत्यादन्स्थिकेन प्रजाः
प्रवीयन्ते* ऽस्थन्वतीर्जायन्त इति यद्विरण्यं घृतं ऽवधार्य
जुहोति तस्मादन्स्थिकेन प्रजाः प्रवीयन्ते† ऽस्थन्वती-
र्जायन्त^(२) एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद् घृतं तेजो हिर-
ण्यमियन्ते शुक्र तनूरिदं वर्ष इत्याहुः सतेजस मेवैनंऽ
सतनुम् ॥ १ ॥

करोत्यथो सम्भरत्येवैनं^(३) यदबद्धमवदध्याद्‡ गर्भाः
प्रजानां प्रापातुकाः॥ स्युर्बद्धमव दधाति गर्भाणां
धृत्यै^(४) निष्टुक्कं बध्नाति प्रजानां प्रजननाय^(५) वाग्वा
एषा यत्सोमकयणी जूरसीत्याहुः यद्वि मनसा जवते
तद्वाचा वदति धृता मनसेत्याहुः मनसा हि वाग् धृता
जुष्टा विष्णाव इत्याहुः ॥ २ ॥

यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञायैवैनां जुष्टां करोति तस्यास्ते
सत्यसंवसः प्रसव इत्याहुः सवितृप्रसूतामेव वाचमव
रुन्धे^(६) काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञऽ रक्षाऽसि
जिघाऽसन्त्येष खलु वा अरक्षोहतः पन्था योऽग्नेश्च

* 'प्रवीयन्ते' क । † 'प्रवीयन्ते' क । 'प्रवीयन्ते'—इत्येकपदम् मु० ।

पदकारस्तु पूर्वं प्रवीयन्त इत्येकपदं स्वीकृत्याऽपीह पदद्वयीकृत्यापठन् ।

‡ 'मव दध्याद्' इति पदच्छेदयुक्तो मु पाठः पदस्यविच्छेद इत्युपेक्षितः ।

॥ 'पातुका' क ।

सूर्यस्य च सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्षः कुनीनिकामि-
त्याह य एवारक्षोहतः पन्थास्तः समारोहति^(७) ॥ ३ ॥

वाग्वा एषा यत्सोमक्रयणी चिदसि मनासीत्याह
शास्त्रेवैनामेतत्तस्माच्छ्रिष्टाः प्रजा जायन्ते^(८) चिदसी-
त्याह यद्वि मनसा चेतयते तद्वाचा वदति मनासीत्याह
यद्वि मनसाभिगच्छति तत्करोति धीरसीत्याह यद्वि
मनसा ध्यारयति तद्वाचा ॥ ४ ॥

वदति दक्षिणासीत्याह दक्षिणा ह्येषा यज्ञियासी-
त्याह यज्ञियामेवैनां करोति क्षत्रियासीत्याह क्षत्रिया
ह्येषा दितिरस्युभयतः शीर्षोत्याह यदेवादित्यः प्राय-
णीयो यज्ञानांमादित्य उदयनीयस्तस्मादेवमाह^(९)
यदवद्वा स्यादयता स्याद्यत्पदिवद्धानुस्तरणी स्यात्
प्रमायुको यजमानः स्याद् ॥ ५ ॥

यत्कर्णगृहीता वाचंघ्नी स्यात्स वान्यं जिनीयात्तं
वान्यो जिनीयान्मित्रत्वा यदि बभ्रात्वित्याह मित्रो
वै शिवो देवानां तेनैवैनां यदि बभ्राति^(१०) पूषार्धनः
पात्वित्याहेयं वै पूषेमामेवास्या अधिपामकः समष्ट्या
इन्द्रायाध्यक्ष्येत्याहेन्द्रमेवास्या अर्थ्यक्षं करोति ॥ ६ ॥

अनु त्वा माता मन्यतामनु पितेत्याहानुमतयैवैनया
क्रीणाति सा देवि देवमच्छेद्हीत्याह देवी ह्येषा देवः

सोम इन्द्राय सोममित्याहेन्द्राय हि सोमं आह्रियते
यदेतद्यजुर्न ब्रूयात्पराच्येव सोमक्रयणीयाद्रुद्रस्त्वा वर्त्त-
यत्वित्याह रुद्रो वै क्रूरः ॥ ७ ॥

देवानां तमेवास्यै परस्तादधात्याहृत्यै क्रूरमिव वा
एतत्करोति यद्रुद्रस्य कीर्त्तयति मित्रस्य पथेत्याह
शान्त्यै वाचा वा एष वि क्रोणीते यः सोमक्रयण्या
स्वस्ति सोमसखा पुनरेहि सह रय्येत्याह वाचैव
विक्रीय पुनरात्मन्वाचं धत्तेऽनुपदासुकास्य वाग्भवति
य एवं वेद^(१) ॥ ८* ॥

सतनु^(१) माह^(२) समारोहति^(३) वाचा^(४) स्यात्^(५) †
करोति^(६) क्रूरो^(७) वेद^(८) ‡ ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥

* इमं अनुवाकं १का० २प्र० ३अ० भाष्ये एकादश्यां कुर्वन्नुद्धृत्य आ-
ख्यत् । तत्र मुद्रिता 'सत्यसवितु'—इत्येवमादिका (१ भा. ३३२ पृ०)
एतद्विरुद्धा पाठास्तेतदाशोचनत एव प्रायशः संश्लोधाः ।

† 'सतनुं विष्णुव इत्याह समारोहति ध्यायति तदाचा यजमानः स्यात्' क, ख ।

‡ संहितापाठे पदानां विमर्जनं मन्यायम्, संहितात्वबाधात्, प्राति-
शाख्यविहितानां ५-आदिविधौना मप्रवृत्ते, पदपाठस्वरूपत्वेन । अतोऽत्र
तत्पूर्वसम्पादकरीतिर्नाचानुसृता, अपि वा न च तेनाप्यनुसृतात्र तत्पूर्व-
सम्पादकरीतिरिति तद्वीतेरेवानुसरणं मिष्टं हतमिति ।

पट् पदान्यनु नि क्रामति पडहं वाङ् नाति वदत्युत
 संवत्सरस्यायने यावत्येव वाक् तामव रुन्धे^(१) सप्तमे पदे
 जुहोति सप्तपदा शर्करा पशवः शर्करा पशूनेवाव रुन्धे
 सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तरथ्याः सप्त च्छन्दाः स्युभयस्या-
 वरुध्यै^(२) वस्यसि रुद्रासीत्याह रूपमेवास्या एतन्महि-
 मानम् ॥ १ ॥

व्याचष्टे^(३) बृहस्पतिस्त्वा सुम्ने रण्वत्त्वित्याह ब्रह्म वै
 देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशूनव रुन्धे रुद्रो वसु-
 भिरा चिकेतित्वित्याहारत्यै^(४) पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघर्मि
 देवयजन् इत्याह पृथिव्या छेप मूर्धा यदेव यजन्मि-
 डायाः पद इत्याहेडायै ह्येतत्पदं यत्सोमक्रयण्यै घृत-
 वति स्वाहा ॥ २ ॥

इत्याह यदेवास्यै पदाद् घृतमपीद्यत् तस्मादेव-
 माहु^(५) यदध्वर्युरनुग्रावाहुतिं जुहुयादन्योऽध्वर्युः स्याद्र-
 क्षांसि यज्ञः हन्युर्हिरण्यमुपास्य जुहोत्यमिवत्येव
 जुहोति नान्योऽध्वर्युर्भवति न यज्ञः रक्षांसि घन्ति^(६)
 काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति
 परिलिखितः रक्षः परिलिखिता अरातय इत्याह
 रक्षसामपहत्यै ॥ ३ ॥

इदमहः रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान्

द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्म इत्याहु द्वौ वाव पुरुषौ यच्चैव द्वेष्टि
यच्चैनं द्वेष्टि तयोरेवानन्तरायं ग्रीवाः कृन्तति^(७) पशवो
वै सोमक्रयण्यै पदं यावत् तमूतः सं वपति पशून्नेवाव-
रुन्धे ऽस्मे राय इति सं वपत्यात्मानमेवाध्वर्युः ॥ ४ ॥

पशुभ्यो नान्तरेति त्वे राय इति यजमानाय प्र
यच्छति यजमान एव रुयिं दधाति तोते राय इति
पत्निया अर्हो वा एष आत्मनो यत्पत्नी यथा गृहेषु
निधत्ते तादृगेव तत्^(८) त्वष्टीमती ते सपेयेत्याहु त्वष्टा वै
पशूनां, मिथुनानां रूपछद्रूपमेव पशुषु दधा^(९)-
त्यस्मै वै लोकाय गार्हपत्य आ धीयते ऽमुष्मा आहव-
नीयो यगार्हपत्य उपवपेदस्मिन् लोके पशुमान्त्स्याद्य-
दाहवनीये ऽमुष्मिन् लोके पशुमान्त्स्यादुभयोरुप वप-
त्युभयोरेवैनं लोकयोः पशुमन्तं करोति^(१०) ॥ ५ ॥

महिमानः^(१) स्वाहा^(२) ऽपहत्या^(३) अध्वर्युः^(४) धीयन्ते
चतुर्विंशतिश्च^(५) † ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके अष्टमोऽनुवाकः ॥

- * इमं अनुवाकं १ का० २ प्र० ३ अ० भाष्ये दशधा विभज्योक्त्युक्तं व्याख्यत ।
एतत्प्रथमांशं मवलम्ब्य मीमांसाया मधिकरणस्यारचितम् (४. १. ८.) ।
† पश्वे लोके उपवपेदित्येकं पदम्, उप वपति इति तु पदद्वयम्; इत्थं
धीयते-इत्यनन्तरपठितानि पदानि चतुर्विंशतिर्गण्यन्ते । पदविभागे
सार्धः पदपाठ एवास्माकं मेकं शक्यम् । एवं मपरान्तापि बोध्यम् ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति विचित्र्यः सोमाः न विचित्र्याः
इति* सोमो वा ओषधीनाः राजा तस्मिन् यदापन्नं
ग्रसितमेवास्य तद्यद्विचिनुयाद् यथा स्याद् ग्रसितं नि-
ष्पृदति तादृगेव तद्यन्न विचिनुयाद्यथाक्षन्नापन्नं
विधावति तादृगेव तत् क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात् क्षोधुको
यजमानः सोमविक्रयिन्सोमः शोधयेत्येव ब्रूयाद्यदी-
तरम् ॥ १ ॥

यदीतरमुभयेनैव सोमविक्रयिणमर्पयति तस्मात्
सोमविक्रयी क्षोधुको^(१) ऽरुणो ह स्माहौषवेशिः सोम-
क्रयण एवाहं तृतीयसवनमव रुन्धे इति पशूनां चर्म-
न्मिमीते पशूनेवाव रुन्धे पशवो हि तृतीयः सर्वनं^(२)
यं कामयेतापशुः स्यादित्यृक्षतस्तस्य मिमीतृक्षं वा
अपशुव्यमपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमानस्यात्
॥ २ ॥

इति सोमतस्तस्य मिमीतृक्षं पशूनां रूपः रू-
पेणैवासौ पशूनव रुन्धे पशुमानेव भवत्युपामन्ते
क्रीणाति सरसमेवैनं क्रीणा^(३) त्यमात्योऽसीत्याहामैवैनं
कुरुते शुक्रस्ते ग्रह इत्याह शुक्रो ह्यस्य ग्रहो^(४) ऽनसाच्छ
याति मद्भिमानमेवास्याच्छ या^(५) त्यनसा ॥ ३ ॥

अच्छ याति तस्मादनोवाह्यः* सुमे जीवन्^(९) यच्च
 खलु वा एतः शीर्ष्णा हरन्ति तस्माच्छीर्षहार्यं गिरौ
 जीवन्^(९) मभि त्वं देवः सवितारमित्यतिच्छन्दसर्चा
 मिमीतेऽतिच्छन्दा वै सर्वाणि च्छन्दाःसि सर्वेभिरेवैनं
 छन्दाभिर्मिमीते वर्षं वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा
 यदतिच्छन्दसर्चा मिमीते वर्षेवैनः समानानां
 करो^(९)त्येकयैकयोत्सर्गम् ॥ ४ ॥

मिमीतेऽयातयाम्नियायातयाम्नियैवैनं मिमीते त-
 स्मान्नानावीर्या अङ्गुलयः^(१०) सर्वास्वङ्गुष्ठमुप नि गृह्णा-
 ति तस्मात् समावह्योऽन्याभिरङ्गुलिभिस्तस्मात् सर्वा
 अनु सञ्चरति^(११) यत् सृष्ट सर्वाभिर्मिमीत सःस्त्रिष्टा
 अङ्गुलयो जायेरन्नेकयैकयोत्सर्गं मिमीते तस्माद्वि-
 भक्ता जायन्ते^(१२) पञ्च कृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चा-
 क्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे पञ्च
 कृत्वस्तूष्णीम् ॥ ५ ॥

दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्त्रं विराड् विराजै-
 वान्नाद्यमव रुन्धे यद्यजुषा मिमीते भूतमेवाव रुन्धे
 यत्तूष्णीं भविष्यद्^(१३) यद्वै तावानेव सोमः स्याद्यावन्तं
 मिमीते यजमानस्यैव स्यान्नापि सदस्यानां प्रजाभ्युत्त्वे-

त्युप॑ समूहति॑ सदस्याने॑वान्वाभजति॑ वास॑सोप॑ नहति॑
सर्वदे॒व॒त्यं वै ॥ ६ ॥

वासः॑ सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति प॒शवो॑
वै सोमः॑ प्रा॒णाय॑ त्वेत्युप॑ नहति प्रा॒णमे॒व प॒शुपु॑ दधाति
व्यानाय॑ त्वेत्यनु॑ ऋ॒न्यति॑ व्या॒नमे॒व प॒शुपु॑ दधाति
तस्मात् स्व॒पन्तं॑ प्रा॒णा न ज॑हति^(१) ॥ ७* ॥

इतर॑स्त्रि^(१) स्या^(२) दन॑सो^(३)त्सर्गन्^(४) तूष्णीं^(५) वै^(६)
अय॑स्त्रिंशच्च^(७) † ॥ ८ † ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
षष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

यत्कु॒लया॑ ते श॒फेन॑ ते क्री॒णानी॑ति प॒ण्येता॑ऽगो॒अर्घ्यं॑
सोमं॑ कुर्याद॒गो॒अर्घ्यं॑ यज॑मान॒मगो॒अर्घ्यम॑ध्व॒र्युं गो॒सु
महि॑मानं॒ नाव॑ तिरे॒हवा॑ ते क्री॒णानी॑त्ये॒व ब्रू॒याजो॒अर्घ्यं॑

* इमं अनुवाक १ का० २ प्र० ६ अ० भाष्ये चतुर्दशधा विभक्त्योद्धृत्य व्याख्यतः ।

† इह सप्तमे खण्डे पदपाठानुसारतः सम, उप, अतु इति पृथक् परिगणनादेव अयस्त्रिंशत्-सङ्ख्या-पूरणं भवति ।

‡ “ इतर॑स्त्रिं^(१) पशु॑मान्वा^(२)दा^(३) यत्न॑सो^(४)त्सर्गन्^(५) तूष्णीं^(६) वै^(७)
सर्वदे॒व॒त्यं वै^(८) अय॑स्त्रिंशच्च^(९) ॥ ८ ॥ ”-इति क, ख, ग ।

मेव सोमं करोति गोश्र्धं यजमानं गोश्र्धमध्वर्युं न
गोमहिमान्मव तिर^(१)त्यजया क्रीणाति सतपसमेवैनं
क्रीणाति हिरण्येन क्रीणाति सशुक्रमेव ॥ १ ॥

एनं क्रीणाति धेन्वा क्रीणाति साशिरमेवैनं क्रीणा-
त्पृभेण क्रीणाति सेन्द्रमेवैनं क्रीणात्यनडुहा क्रीणाति
वह्निर्वा अन्डान् वह्निनैव वह्निं यज्ञस्य क्रीणाति मिथु-
नाभ्यां क्रीणाति मिथुनस्यावरुध्यै वाससा क्रीणाति
सर्वदेवत्यं वै वासुः सर्वाभ्य एवैनं देवताभ्यः क्रीणाति
दश सत्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराजैवान्नाद्य-
मव रुन्धे^(२) ॥ २ ॥

तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्ण इत्याह पशुभ्य एव तद-
ध्वर्युर्नि ऋत आत्मनोऽनावस्काय^(३) गच्छति श्रियं प्र
पशूनाप्नोति य एवं वेद^(४) शुक्रन्ते शुक्लेण क्रीणामीत्याह
यथायजुरेवैतद्देवा वै येन हिरण्येन सोममक्रीणन्
तदभीषहा पुनरा ऽददत् को हि तेजसा विक्रेष्यत्
इति येन हिरण्येन ॥ ३ ॥

सोमं क्रीणीयात्तदभीषहा पुनरा ददौत् तेज एवा-
त्मन्धत्ते^(५) ऽस्मे ज्योतिः सोमविक्रयिणि तम् इत्याह
ज्योतिरेव यजमाने दधानि तमसा सोमविक्रयिण-
मर्पयति^(६) यदनुपग्रथ्य ह्यन्यादन्दश्र्कास्ताः समाः

सर्पाः स्युरिदमहः सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उप
ग्रथामीत्याहादन्दशूकास्ताः समीः सर्पा भवन्ति
तमसा सोमविक्रयिणं विध्यति^(१) खानं ॥ ४ ॥

भ्राजेत्याहते वा अमुष्मिन् लोके सोममरक्षन्
तेभ्योऽधि सोममा ऽहरन्^(२) यदेतेभ्यः सोमक्रयणा-
न्नानुदिशेदक्रीतोऽस्य सोमः स्यान्नास्यैतेऽमुष्मिन् लोके
सोमः रक्षेयुर्यदेतेभ्यः सोमक्रयणाननुदिशति क्री-
तोऽस्य सोमो भवत्येतेऽस्यामुष्मिन् लोके सोमः
रक्षन्ति^(३) ॥ ५ * ॥

एव^(४) रुन्धे^(५) हिरण्येन^(६) खानं^(७) चतुश्चत्वारिं-
शच्च^(८) ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

वारुणो वै क्रीतः सोम उपनद्धो मित्रो न रद्धि
सुमिवधा इत्याहु शान्त्या^(१) इन्द्रस्योरुमा विश दक्षिण-

* इमं अनुवाकं १ का० २ प्र० ७ अतु० भाष्ये नवधा विमल्योद्भूत व्याख्यम् ।

† “सयुक्तामेव[१] रुन्धे[२] येन हिरण्येन[३]”—इति क, ख, ग ।

मित्याह देवा वै यः सोममक्रीणन् तमिन्द्रस्योरौ
दक्षिण आसादयन्नेष खलु वा एतर्हीन्द्रो यो यजते
तस्मादेवमा^(१) होदायुषा स्वायुपेत्याह देवता एवान्वा-
रभ्योत् ॥ १ ॥

तिष्ठ^(१) त्वुर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहान्तरिक्षदेवत्या^१
ह्येतर्हि सोमो^(२)ऽदित्याः सदोऽस्यदित्याः सद आ
सीदेत्याह यथायजुरेवैतद्^(३) वि वा एनमेतदर्धयति
यद्वायुः सन्तं मूवं करोति वायुण्यर्चाऽऽसादयति
स्वयैवैनं देवतया समर्धयति^(४) वासंसा पर्यानहति
सर्वदेवत्यं वै वासः सर्वाभिरेव ॥ २ ॥

एनं देवताभिः समर्धयत्यथो रक्षसामर्पहत्यै^(५) वनेषु
व्यन्तरिक्षं ततानेत्याह वनेषु हि व्यन्तरिक्षं ततान
वाजुमर्वत्स्वित्याह वाजुः ह्यर्वत्सु पर्यो अघ्नियास्वि-
त्याह पर्यो अघ्नियासु हत्सु क्रतुमित्याह हत्सु हि
क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निमित्याह वरुणो हि विक्ष्वग्निं
दिवि सूर्यम् ॥ ३ ॥

इत्याह दिवि हि सूर्यः सोममद्रावित्याह आवाणो
वा अद्रयस्तेषु वा एष सोमं दधाति यो यजते तस्मा-
देवमा^(६) होदु त्यं जातवेदसमिति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं
प्रत्यानहति रक्षसामर्पहत्या^(७) उखावेतं धूर्पाहावि-

त्याह यथायजुरेवैतत्^(१) प्र च्यवस्व भुवस्पत इत्याह
भूतानां हि ॥ ४ ॥

एष पतिर्विश्वान्यभि धामानीत्याह विश्वानि ह्ये-
षांभि धामानि प्रच्यवन्ते मा त्वा परिपरी विददित्याह
यदेवादः सोममाह्नियमाणं गन्धर्वा विश्वावसुः पर्यमु-
ष्णात्तस्मादेवमाहापरिमोषाय^(२) यजमानस्य स्वस्थ-
यन्यसीत्याह यजमानस्यैवैष यज्ञस्यान्वारभोऽनव-
च्छित्यै^(३) वरुणो वा एष यजमानमभ्यैति यत ॥ ५ ॥

क्रीतः सोम उपनष्टो नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस
इत्याह शान्त्या^(४) आ सोमं वहन्त्यग्निना प्रति तिष्ठते
तौ सुभवन्तौ यजमानमभि सम्भवतः पुरा खलु वावैष
मेधायात्मानमारभ्य चरति यो दीक्षितो^(५) यदग्नीषो-
मीयम् पशुमालभत आत्मनिष्कुर्यण एवास्य स^(६)
तस्मात्तस्य नाश्वं पुरुषनिष्कुर्यण इव^(७) ह्ययो खत्वा-
हुरग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृचमहन्निति यदग्नी-
षोमीयं पशुमालभते वाचंश्च एवास्य स तस्माद्वा-
श्वं^(८) वारुण्यर्चा परि चरति स्वयैवेन देवतया परि
चरति^(९) ॥ ६ * ॥

उद्^(१) एव^(२) सूर्यः^(३) हि^(४) यद्^(५) आहुः-सप्तविं-
शतिश्च^(६) ॥ ११ * ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥

(१)प्राचीनवःशं (२)यावन्त (३)कृत्स्नामे वै (४)वाग्वै
देवेभ्यो (५)देवा वै देवयजनं (६)कद्रूश्च (७)तद्विरण्यः
(८)षट्पदानि (९)ब्रह्मवादिनो०—०विचित्यो (१०)यत्क-
ल्या ते (११)वारुणो वै क्रीतः सोम एकादश ॥ १ † ॥

(१)प्राचीनवःशः (२)स्वाहेत्याहु (३)येन्तः शरा (४)क्षेप
सन् (५)तयसा च (६)यत्कर्णगृह्णी^(७)तेति सोमतो
(८)वारुणः षट्सप्ततिः ‡ ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां पष्ठकाण्डे

प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

* "अग्नारभ्योत्^(१) सर्वाभिदेव^(२) सूर्ये^(३) भूतानां^(४) चैति
च^(५)दोऽङ्गः-सप्तविंशतिश्च ॥ ११ ॥"—इति क, ख, ग ।

† प्रपाठकेऽत्र ये एकादश खण्डा, इमानि तेषां प्रतीकानि । सु०-पुस्तके
त्वेकैकपदान्येवेति विशेषः ।

‡ १ ए० ८पं०, ५ ए० ४पं०, ८ ए० १६पं०, १२ ए० ८पं०, १६ ए०
११पं०, २० ए० १४पं०, २४ ए० १५पं०, २८ ए० १५पं० । प्रपाठकेऽत्र ये-
ऽष्टौ पञ्चशतकानि, इमानि तेषां प्रतीकानि । सु०-पुस्तके नास्त्येतदाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे

द्वितीयप्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

यदुभौ विमुच्यातिथ्यं गृह्णीयाद्यज्ञं वि च्छिन्द्याद्
यदुभावविमुच्य यथानागतायातिथ्यं क्रियते तादृगेव
तद्विमुक्तोऽन्योऽनुद्धान् भवत्यविमुक्तोऽन्योऽयातिथ्यं गृ-
ह्णाति यज्ञस्य सन्तत्यै^(१) पत्युन्वारभते पत्नी हि पारो-
णक्ष्यस्येष्टे पत्नियै वानुमत्तं निर्वपति यद्वै पत्नी यज्ञस्य
करोति मिथुनं तदयो पत्निया एव (१ *)

एष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै^(१) यावद्विवै रा-
जानुचरैरागच्छति सर्वेभ्यो वै तेभ्य आतिथ्यं क्रियते
छदांसि खलु वै सोमस्य राज्ञोऽनुचराण्यमेरातिथ्य-
मसि विष्णवे त्वेत्याह गायत्रिया एवैतेन करोति
सोमस्यातिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह चिष्टुभ एवैतेन
करोत्यतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह जगत्यै (२)

* एवमादिक खण्डविभागो न छान्दसोऽतो बन्धनौघिद्धान्तोऽप्रपातो न्याय्य ।

एवैतेन करोत्यग्रये त्वा रायस्योपदात्रे* विष्णवे
 त्वेत्याहानुष्टुभ एवैतेन करोति श्येनाय त्वा सोममृते
 विष्णवे त्वेत्याह गायत्रिया एवैतेन करोति^(१) पञ्च
 कृत्वौ गृह्णाति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेवाव
 हन्ते^(२) ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्याद् गायत्रिया
 उभयत आतिथ्यस्य क्रियत इति यदेवादः सोममा^(३)

अहरत्तस्माद् गायत्रिया उभयत आतिथ्यस्य
 क्रियते पुरस्ताद्योपरिष्टाच्च^(४) शिरो वा एतद्यज्ञस्य
 यदातिथ्यं नवकपालः पुरोडाशो भवति तस्मान्नवधा
 शिरो विध्युत्^(५) नवकपालः पुरोडाशो भवति ते
 चयस्त्रिकपालास्त्रिहता सोमेन सम्मितास्तेजस्त्रिहतेज
 एव यज्ञस्य शीर्षन् दधाति^(६) नवकपालः पुरोडाशो
 भवति ते चयस्त्रिकपालास्त्रिहता प्राणेन सम्मिता-
 स्त्रिहदै (४)

प्राणस्त्रिहतेमेव प्राणमभिपूर्वं यज्ञस्य शीर्षन् दधा-
 ति^(७) प्रजापतेर्वा एतानि पक्ष्माणि यदश्ववाला ऐक्ष्वी
 तिरश्चौ यदाश्ववालः प्रस्तुरो भवत्यैक्ष्वी तिरश्चौ प्रजा-
 पतेरेव तच्चक्षुः सम्मरति^(८) देवा वै या आहुतीरजुह-
 वुस्ता असुरा निष्कावमादन् ते देवाः कार्पयमपश्यन्

कर्मण्ये वै कर्मनेन कुर्वीतेति ते कार्मण्यमयान्
परिधीन् (५)

अकुर्वन्त तैर्वै ते रक्षाःस्यपाघ्नन् यत्कार्मण्यमयाः
परिधीनो भवन्ति रक्षसामपहृत्यै^(१) सः स्पर्शयति रक्ष-
सामनन्ववचाराय^(२) न पुरस्तात् परि दधात्यादित्यो
ह्येवोद्यन् पुरस्ताद्रक्षाःस्यपह^(३) न्त्यूर्ध्वं समिधावा दधा-
त्युपरिष्ठादेव रक्षाःस्यप हन्ति^(४) यजुपान्यान्तूष्णी-
मन्यां मिथुनत्वाय^(५) हे आ दधाति द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै^(६) ब्रह्मवादिनो वदन्ति (६)

अग्निश्च वा एतौ सोमश्च कथा* सोमायातिथ्यं
क्रियते नाम्नय इति यदग्नावग्निं मथित्वा प्रहरति
तेन वाग्मय आतिथ्यं क्रियते^(१) इथो खल्वाहुरग्निः सर्वा
देवता इति यद्वविरासाद्याग्निं मन्यति हव्यायैवा-
सन्नाय सर्वा देवता जनयति^(२) ॥ १ ॥

एव^(१) जगत्या^(२) आ^(३) वै^(४) † परिधीन्^(५) वद^(६)
न्येकचत्वारिंशच्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः † ॥

* 'कथा' मु० ।

† 'पक्षिणा एव[१] जगत्या[२] आ[३] न्निवद वै[४]'-इति व, ख, ग।

‡ इममनुवाक १ का० २ प्र० १ चतु०-भाष्ये सप्तदशधा विमज्जोद्भूतं व्याख्येत् ।

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आस॒न् ते दे॒वा मि॒थो विप्रि॑या
 आस॒न्नेऽन्योऽन्यस्मै॑ ज्यै॒ष्ठ्यायाति॑ष्ठमानाः पञ्च॒धा व्य॑-
 क्रामन्मि॒र्वसु॑भिः सोमो॑ रु॒द्रैरिन्द्रो॑ म॒रुद्भिर्वरु॑ण
 आ॒दि॒त्यैर्व॑ह॒स्पतिर्वि॒श्वैर्दे॒वैस्तेऽम॒न्यन्तासु॑रेभ्यो वा इ॒दं
 भ्रात॑व्येभ्यो र॒ध्यामो॑ यन्मि॒थो विप्रि॑याः सो या न
 इ॒माः प्रि॒यास्तनु॑वस्ताः स॒मव॑द्यामहे ताभ्यः स नि॒र्घृ-
 ष्ट्वाद्यः (१)

नः प्रथ॒मोऽन्योऽन्यस्मै॑ द्रु॒ष्ट्यादिति॑ तस्माद्यः
 स तानू॒नप॑चिणां प्रथ॒मो द्रु॒ष्ट्यति॑ स आ॒र्त्तिमा॑र्च्छति^(१)
 यत्तानू॒नप॑च॒ सम॑वद्यति भ्रात॑व्याभिभूत्यै भव॑त्यात्मना
 परा॑स्य भ्रात॑व्यो भवति^(१) पञ्च॒ ह्रत्वोऽव॑द्यति पञ्च॒धा
 हि ते तत्स॑म॒वाद्य॑न्तायो पञ्चा॒क्षरा॑ पु॒ङ्क्तिः पा॒ङ्क्तौ
 यु॒क्तौ यु॒क्तमे॒वाव॑ रुन्धु^(१) आ॒र्प॒तये॒ त्वा गृ॒ह्णामी॒त्याह॑
 प्रा॒णो वै (२)

आ॒र्प॒तिः प्रा॒णमे॒व प्री॑णाति परि॑पतय इत्याह मनो
 वै परि॑पतिर्मन ए॒व प्री॑णाति तनू॒नप॑च इत्याह तनु॒वो
 हि ते ताः स॑म॒वाद्य॑न्त शा॒क्राय॑त्याह श॒क्त्यै॒ हि ते
 ताः स॑म॒वाद्य॑न्त श॒क्मन्नो॒जि॑ष्ठायेत्याहो॒जि॑ष्ठः हि ते
 तदा॑त्मनः स॑म॒वाद्य॑न्ता^(१)ऽना॒ष्टम॑स्यनाधृष्यमित्याहा-
 ना॒ष्टः ह्ये॒तद॑नाधृष्यन्दे॒वाना॒मोजः॑ (३)

इत्याह देवानां ह्येतदोजोऽभिशस्तिपा अनभि-
 स्तेन्यमित्याहाभिशस्तिपा ह्येतदनभिशस्तेन्य^(१)मनु मे
 दीक्षां दीक्षायतिमन्यतामित्याह यथायजुरेवैतद्^(१)
 घृतं वै देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्नन्तिकमिव खलु
 वा अस्यैतच्चरन्ति यत्तानूनपचेण प्रचर^(१)न्त्यश्चुर-
 शुस्ते देव सोमाप्यायतामित्याहु यत् (४)

एवास्यापुत्रायते यन्मीर्यते तदेवास्यैतेनाप्याययत्या
 तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेत्याहो
 भावेवेन्द्रश्च सोमश्चाप्याययत्या प्यायय सखीन्सत्या
 मेधयेत्याहुर्त्विजो वा अस्य सखायस्तानेवाप्याययति
 स्वस्ति ते देव सोमसुत्यामशीय (५)

इत्याहुशिष्ये मेवैतामाशास्ते^(१) प्र वा एतेऽस्माहो-
 काद्यवन्ते ये सोममाप्याययन्त्यन्तरिक्षदेवत्यो हि सोम
 आप्यायित एष्टा रायः प्रेपे भगायेत्याहु द्यावापृथि-
 वीभ्यामेव नमस्कृत्यास्मिन् लोके प्रति तिष्ठन्ति^(१)
 देवासुराः संयत्ता आसन् ते देवा बिभ्यतोऽग्निं प्रावि-
 शन् तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता इति ते (६)

अग्निमेव वरूथं कृत्वासुरान्भ्यभवन्नग्निमिव खलु
 वा एष प्र विशति योऽवान्तरदीक्षामुपैति भातव्या-

भिभूत्य भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भव^(१)त्यात्मानं
मेव दीक्षया पाति प्रजामवान्तरदीक्षया^(१) सन्तराम्
मेखलाः समायच्छते प्रजा ह्यात्मनोऽन्तरतरा तत्त-
व्रतो भवति मदन्तीभिर्मार्जयते निर्घृग्निः शीतेन
वायति समिध्य^(१) या तै अग्ने (७)

रुद्रिया तनूरित्याहु स्वयैवैन्देवतया* व्रतयति
सयोनित्वाय शान्त्यै^(१) ॥ २ ॥

यो^(१) वा^(२) ओजो^(३) य^(४) दशीय^(५) ते^(६) ऽग्ने^(७) †
एकादश च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः । ॥

तेषामसुराणां तिस्रः पुरं आसन्नयस्मय्यवमाय
रजताय हरिणी ता देवा जेतुं नाशकुवन् ता उपसद्वै-
वाजिगौपन् तस्मादाहुर्यथैवं वेद यथ नोपसदा वै
महापुरं जयन्तीति त इपुः समस्कुर्वताग्निमनीकुः
सोमं शल्यं विष्णुं तेजन् तैऽब्रुवन् क इमामसि-
ष्यतीति (१)

* 'स्वयैवैन्देवतया' मु० ।

† 'यो[१] वा[२] ओजो[३] य[४] दशीय[५] दिति ते[६] ऽग्ने' क, ख, ग ।

‡ इममु१का०२प्र०१०, ११ अनु०-भाष्ये चयोदशधा विभक्त्याहुय आहत् ।

रुद्र इत्यनुवन्नुद्रो वै क्रूरः सोऽस्यत्विति सोऽब्रवीदरं
 दृणा अहमेव पशूनामधिपतिरसान्नीति तस्माद्रुद्रः
 पशूनामधिपतिस्ताः रुद्रोऽवास्तजत्स तिस्रः पुरो भि-
 त्वैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान् प्राणुदत्^(१) यदुपसदं उप-
 सद्यन्ते आतृव्यपराणुत्यै^(२) नान्वामाहुतिं पुरस्ताज्जुह-
 याद्यदन्वामाहुतिं पुरस्ताज्जुहयात् (२)

अन्यन्मुखं कुर्यात्^(३) सुवेणाधारमा धारयति यज्ञस्य
 प्रज्ञात्यै^(४) पराङ्गतिकम्यं जुहोति परा च एवैभ्यो लोके-
 भ्यो यजमानो आतृव्यान् प्र णुदत्ते^(५) पुनरत्याक्तम्योप-
 सदं जुहोति प्रणुद्यैवैभ्यो लोकेभ्यो आतृव्यान् जित्वा
 आतृव्यलोकमभ्यारोहति^(६) देवा वै याः प्रातरुपसदं
 उपासीदन्नृस्ताभिरसुरान् प्राणुदन्त याः साय-
 रात्रियै ताभिर्यत्सायम्प्रातरुपसदं (३)

उपसद्यन्तेऽहोरात्राभ्यामेव तद्यजमानो आतृव्यान्
 प्रणुदत्ते^(७) याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः साय पुरोनुवाक्या-
 कुर्यादयातयामत्वाय^(८) तिस्र उपसद उपैति चय इमे
 लोका इमानेव लोकान् प्रीणाति^(९) षट् सम्पद्यन्ते
 षड्वा कृतव कृतूनेव प्रीणाति^(१०) द्वादशाहीने सोम
 उपैति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव प्रीणा-
 ति^(११) चतुर्विंश शतिः सम् (४)

पुन्यन्ते चतुर्विंशतिरर्द्धमासा अर्द्धमासानेव प्रो-
णा^(१)त्यारोग्यामवान्तरद्वीक्षामुपेयाद्यः कामयेतास्मिन्ने
लोकेऽर्द्धकम् स्यादित्येकमग्रेऽथ द्वावथ चीनथ चतुरं
एषा वा आरोग्यावान्तरद्वीक्षास्मिन्नेवासौ लोकेऽर्द्धकम्
भवति^(२) पुरोवरीयसीमवान्तरद्वीक्षामुपेयाद्यः काम-
येतामुष्मिन्, मे लोकेऽर्द्धकम् स्यादिति चतुरोऽग्रे (५)

अथ चीनथ द्वावथैकं मेषा वै पुरोवरीयस्यवान्तर-
द्वीक्षामुष्मिन्नेवासौ लोकेऽर्द्धकं भवति^(३) ॥ ३ ॥

इति^(४) जुहुयात्^(५) दुप्सदः^(६) स^(७)मग्रे^(८) षोडश
च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः † ॥

सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति य उप्सदं उप्यन्ति तेषां
य पुन्नयते हीयत एव स नोदनेपीति स्तुनीयमिव^(१)
यो वै स्वार्थेतां यताश्चान्तो हीयत एत स निधाय
सह वसति^(२) तस्मात्सहदुनीय नापरमुन्नयेत^(३) द्धो-
न्नयेत्तद्वै पशूनाश्च रूपश्च रूपेणैव पुश्ननव रुन्धे^(४) (१)

* 'बुमिष्मन्नेति' १] जुहुयात् २] सायम्मातरुप्सदं ३] चतुर्विंशतिः

सर्ग ४] चतुरोऽग्रे ५] षोडश च-इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १का०२प०११अनु०भाष्ये चतुर्विंशत्या विभज्योद्भूतं ध्यायत् ।

यज्ञो देवेभ्यो निशायत् विष्णूरूपं कृत्वा स पृथिवीं
 प्राविशत् तं देवा हस्तान्सुरभ्यच्छन् तमिन्द्र उपर्यु-
 पर्यत्यक्रामत्सोऽब्रवीत्को* मायमुपर्युपर्यत्यक्रमीदित्यहं
 दुर्गे हन्तेत्यथ कस्त्वमित्यहं दुर्गादाहर्तेति सोऽब्रवीद्
 दुर्गे वै हन्तावोचथा वराहोऽयं वाममोपः (२)

सुप्तानां गिरीणां परस्ताद्वित्तं वेद्यमसुराणां विभर्ति
 तं जहि यदि दुर्गे हन्तासीति स दर्भपुञ्जीलमुद्धृष्ट्वा
 सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहन्त्सोऽब्रवीद् दुर्गादा आह-
 तावोचथा एत माहरेति तमेभ्यो यज्ञ एव यज्ञ माह-
 रद्यत्तद्वित्तं वेद्यमसुराणामविन्दन्त तदेकं वेद्यं वेदि-
 त्व^(१)मसुराणाम् (३)

वा इयमग्रं आसीद्यावदासीनः परापश्यति तावद्
 देवानां ते देवा अब्रुवन्स्त्वेव नोऽस्यामपीति कियदो ।
 दास्याम इति यावद्विद्यः सलावृकी चिः परिक्रामति
 तावन्नो दृतेति स इन्द्रः सलावृकी रूपं हृत्वेमां चिः
 सर्वतः पर्यक्रामत्तद्विमामविन्दन्त यद्विमामविन्दन्त
 तदेद्यं वेदित्वम्^(१) (४)

सा वा इयः सर्वैव वेदिरियति शक्यामीति त्वा ।

• 'सोऽब्रवीत्को' मु० ।

† 'कियदो' म ।

‡ 'तुया' म ।

अवमायं यजन्ते^(१) त्रिंशत्पदानि पश्चात्तिरश्चीं भवति
 पदत्रिंशत्पदाची चतुर्विंशतिः पुरस्तात्तिरश्चीं दशदश
 सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराजैवान्नाद्य-
 मव रुन्धे^(२) उद्दन्ति यदेवास्या अमेध्यन्तदपह्^(३) न्युह-
 न्ति तस्मादोषधयः परा भवन्ति (५)

बुद्धिः* स्तृणाति तस्मादोषधयः पुनरा भव^(१)
 न्युत्तरं बुद्धिप उत्तरबुद्धिः स्तृणाति प्रजा वै बुद्धियज-
 मान उत्तरबुद्धिर्यजमान मेवायजमानादुत्तरं करोति
 तस्माद्यजमानो यजमानादुत्तरः^(१) ॥ ४ ॥

रुन्धे^(१) वाममोषोऽसुराणां^(२) वेदित्वं^(३) भवन्ति^(४)
 पञ्चविंशतिश्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः । ॥

यदा अनीशानो भारमादत्ते वि वै स लिशते यद्
 द्वादश साहस्योपसदः स्युस्तिर्त्तोऽहीनस्य यज्ञस्य वि-

* क पुल्लिङ्गे लिङ्ग सर्ववैव बुद्धि-शब्दोऽन्तस्य-वकारादिः (बुद्धिः) ।

† 'वेदित्वं मयुराणां'-इति क, ख, ग ।

‡ इममु १ का० २ प्र० ११ अनु०-भाष्ये एकादशधा विभक्त्योद्भूतं ध्यायन्त ।

लोम क्रियेत तिस्र एव साहस्यपसदो द्वादशाहीनस्य
 यज्ञस्य सवीर्यत्वायाथो सलोम क्रियते^(१) वत्सस्यैकः
 स्तनो भागी हि सोऽथैकः स्तनं व्रत * मुपैत्यथ द्वावथ
 चीनय चतुर एतद्वै (१)

क्षुरपवि नाम व्रतं येन प्र जातान् भ्रातृभ्यानुदते
 प्रति जनिष्यमाणानथो कनीयसैव भूय उपैति^(१) चतु-
 रोऽग्रे स्तनान् व्रतमुपैत्यथ चीनय द्वावथैकं मेतद्वै सुज-
 घनं नाम व्रतं तपस्यः सुवर्ग्यमथो प्रैव जायते प्रजया
 पशुभि^(१)र्यवागू राजन्यस्य व्रतं क्रूरेव वै यवागूः क्रूर-
 इव (२)

राजन्यो वज्रस्य रूपः समृद्धा^(१) आमिक्षा वैश्यस्य
 पाकयज्ञस्य रूपं पुष्ट्यै^(१) पयो ब्राह्मणस्य तेजो वै ब्राह्मण-
 स्तेजः पयस्तेजसैव तेजः पय आत्मन्तेऽथो पयसा वै
 गर्भो वर्धन्ते गर्भ इव खलु वा एष यदीक्षितो यदस्य
 पयो व्रतम् भवत्यात्मानं मेव तदर्थयति^(१) चिव्रतो वै
 मनुरासीद् द्विव्रता असुरा एकव्रताः (३)

देवाः प्रातर्मध्यन्दिने सायं तन्मनोव्रतमासीत् पाक-
 यज्ञस्य रूपं पुष्ट्यै प्रातश्च सायञ्चासुराणां निर्मध्यं
 क्षुधो रूपं ततस्ते परा भवन्मध्यन्दिने मध्यरात्रे देवा-

नां ततस्ते ऽभवन् सुवर्गं लोकमायन्^(७) यदस्य मध्यन्दि-
ने मध्यरात्रे व्रतं भवति मध्यतो वा अन्नेन भुञ्जते
मध्यत एव तदूर्जन्धत्ते भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना (४)

परास्य भ्रातृव्यो भवति^(८) गर्भो वा एष यद्दीक्षितो
योनिर्दीक्षितविमितं यद्दीक्षितो दीक्षितविमितात्
प्रवसेद्यथा योनेर्गर्भः स्कन्दति तादृगेव तन्न प्रवस्तव्यमा-
त्मनो गोपीया^(९) यप वै व्याघ्रः कुलगोपो यदुग्निस्त-
स्माद्यद्दीक्षितः प्रवसेत्स एनमौश्वरोऽनूत्याय हन्तोर्न
प्रवस्तव्यमात्मनो गुप्त्यै^(१०) दक्षिणतः शय एतद्वै यज-
मानस्य (५)

आयतनं स्व एवायतने शये^(११) ऽग्निमभ्याहृत्य शये
देवता एव युज्जमभ्याहृत्य शये^(१२) ॥ ५ ॥

वा^(१) इवै^(२) कवता^(३) * आत्मना^(४) यजमानस्य^(५)
षयोदश च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः† ॥

* 'एतद्वै[१] शूर इवै[२]-कवता'-इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १ का०२प्र०११अनु०-भाष्ये द्वादशधा विमर्ज्योद्धृत्य व्याख्यत् ।

पुरोहविषि देवयजने याजयेद्यं कामयेतोपैनमुत्त-
रो यज्ञो नमेदभि सुवर्गं लोकं जयेदि^(१)त्येतद्वै पुरो
हविर्देवयजनं यस्य होता प्रातरनुवाक मनुब्रुवन्-
ग्निमप आदित्यमभि विपश्य^(२)त्युपैन मुत्तरो यज्ञो
नमत्यभि सुवर्गं लोकं जय^(३)त्याप्ते देवयजने याजयेद्
आतृव्यवन्त^(४) पन्थां वाधिसर्षयेत्कर्त्तुं वा यावन्नानसे
यातृवै (१)

न रथायैतद्वा आप्तं देवयजनमाप्नोत्येव आतृव्यं
नैनं आतृव्य आप्नो^(५)त्येकोन्नते देवयजने याजयेत्
पशुकाम^(६)मेकोन्नताद्वै देवयजनादङ्गिरसः पशून्सृज-
न्ता^(७)ऽन्तरा सद्दोहविधानि उन्नतः स्यादेतद्वा एकोन्नतं
देवयजनम्^(८) पशुमानेव भवति^(९) त्व्युन्नते देवयजने
याजयेत् सुवर्गकाम^(१०) त्व्युन्नताद्वै देवयजनादङ्गिरसः
सुवर्गं लोकमायन्^(११) नन्तराहवनीयंश्च हविर्धा-
नञ्च (२)

उन्नतः स्यादन्तरा हविर्धानंश्च सदथान्तरा सदथ
गार्हपत्यञ्चैतद्वै त्व्युन्नतं देवयजनः^(१२) सुवर्गमेव लोक-
मेति^(१३) प्रतिष्ठिते देवयजने याजयेत् प्रतिष्ठाकाम^(१४)
मेतद्वै प्रतिष्ठितं देवयजनं यत्सर्वतः समं^(१५) प्रत्येव
तिष्ठति^(१६) यत्रान्या अन्या ओपधयो व्यतिपक्ताः

स्युस्तद्याजयेत् पशुकाम^(१८) मेतद्वै पशूनाः रूपः रूपेणै-
वास्मै पशून् (३)

अथ रुन्धे^(१८) पशुमानेव भवति^(१९) निर्वृतिगृहीते
देवयजने याजयेद्^(१९) यं कामयेत् निर्वृत्यास्य यज्ञं
ग्राहयेयमित्येतद्वै निर्वृतिगृहीतं देवयजनं यत् सदृश्यं
सत्या कृष्टं^(१९) निर्वृत्यैवास्य यज्ञं ग्राहयति^(१९) व्याहृतं
देवयजने याजयेद् व्याहृतकामं यं पाचे वा तल्पे वा
मीमांसेरन्^(१९) प्राचीनमाहवनीयात् प्रवृणः स्यात्प्र-
तीचीनः गार्हपत्यादेतद्वै व्याहृतं देवयजनं^(१९) वि-
पाप्मना (४)

आहव्येणाऽऽवर्तते नैनं पाचे न तल्पे मीमांसन्ते^(१९)
कार्यं देवयजने याजयेद्भूतिकामं^(१९) कार्यो वै पुरुषो^(१९)
भवत्येव^(१९) ॥ ६ ॥

यातुवै^[१] च^[२] पशून्^[१] पाप्मना^[२] ऽष्टादश च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः † ॥

* 'यातुवै[१] हविर्धानं च[२]' इति क, ख, ग ।

† इमं च १ का० २ प्र० ११ अनु०-भाष्ये उक्तचिदश कुर्वन्नुद्धृत्य व्याख्यात् ।

तेभ्य उत्तरवेदिः सिंही रूपं कृत्वोभयानन्तराप-
क्रम्यातिष्ठत् ते देवा अमन्यन्त यतरान् वा इय मुपा-
वर्त्यन्ति त इदं भविष्यन्तीति तामुपा मन्त्रयन्त साव-
वीक्षर' दृष्टुं सर्वान्मया कामान् व्यश्रवथ पूर्वान्त माग्ने-
राहुतिरश्रवता इति तस्मादुत्तरवेदिं पूर्वामग्नेर्याधा-
रयन्ति वारं दत्तं ह्यस्यै^(१) शम्यया परिमिमौते (१)

माघैवास्यै सायौ युक्तेनव युक्तमव रुन्धे^(१) वित्ताय-
नी मेऽसीत्याह वित्ता ह्येनानावत् वित्तायनी मेऽसी-
त्याह वित्तान् ह्येनानावदवतान्मा नाथितमित्याह
नाथितान् ह्येनानावदवतान्मा व्यथितमित्याह व्यथि-
तान् ह्येनानावद^(१) विदेरग्निर्नभो नाम (२)

अग्ने अङ्गिर इति चिह्नरति य एवं पु सौकेषम-
यस्तानेवाव रुन्धे तूष्णीं चतुर्थं हर्त्यनिरुक्तमेवाव
रुन्धे^(१) सिंहीरसि महिषीरसीत्याह सिंहीर्ह्येण
रूपं कृत्वोभयानन्तरापक्रम्यातिष्ठ^(१) दुरु प्रथस्वोरु ते
यज्ञपतिः प्रथतामित्याह यजमानमेव प्रजया पशुभिः
प्रथयति भुवा (३)

असीति स हन्ति धृत्यै देवेभ्यः शुन्धस्व देवेभ्यः
शुम्भस्वेत्यव चोक्षन्ति य च किरन्ति शुध्या^(१) इन्द्रयो-
पस्त्वा वसुभिः पुरस्तात् पात्वित्याह दिग्भ्य एवंना

प्रोक्षति^(७) देवाः^८श्चेदुत्तरवेदि^९रुपाववर्त्तो^{१०}हैव वि जया-
महा इत्यसुरा वज्रमुद्यत्य देवानभ्यायन्त तानिन्द्रघोषो
वसुभिः पुरस्तादप^१ (४)

अनुदन्त मनोजवाः पितृभिर्दक्षिणतः प्रचेता रुद्रैः
पृश्नाद्विश्वकर्माऽऽदित्यैरुत्तरतो^(७) यदेवमुत्तरवेदिं प्रो-
क्षति दिग्भ्य एव तद्यजमानो आर्तव्यान् प्र गुदत^(८)
इन्द्रो यतीन्त्सालावृकेभ्यः प्रायच्छतान् दक्षिणत उत्तर-
वेद्या आदुन्यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत तदक्षिणत उत्त-
रवेद्यै नि नयेद् यदेव तत्र क्रूरं तत्तेन शमयति^(९)
यन्दिह्यात्तं ध्यायेच्छुचा (५)

एवैनमर्पयति^(१०) ॥ ७ ॥

मिमौते^(१) नाम^(२) ध्रुवा^(३)स्प^(४)शुचा^(५) चीणि च ॥७॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः * ॥

सोत्तरवेदिरब्रवीत्सर्वान्मया कामान् व्यश्रवयेति
ते देवा अकामयन्तासुरान् आर्तव्यान्भि भवेमेति

तैऽजुहवुः सि॒ःहीर॑सि सपत्नसा॒ही स्वाहेति॑ तेऽसुरान्
 भ्रातृ॑व्यान् भ्य॑भवन् तेऽसुरान् भ्रातृ॑व्यान् भिभू॒याकाम॑-
 यन्त प्र॒जां वि॑न्देम॒हीति॑ तैऽजुहवुः सि॒ःहीर॑सि सुप्रजा-
 वन्ति॑ स्वाहेति॑ ते प्र॒जाम॑विन्दन्त॒ ते प्र॒जां वि॑त्त्वा (१)

अ॒काम॑यन्त॒ प॒शून्वि॑न्देम॒हीति॑ तैऽजुहवुः सि॒ःही-
 र॑सि रा॒यस्यो॑प॒वन्ति॑ स्वाहेति॑ ते प॒शून्वि॑न्दन्त॒ ते
 प॒शून्वि॑त्त्वाऽकाम॑यन्त॒ प्रति॑ष्ठां वि॑न्देम॒हीति॑ तैऽजुहवुः
 सि॒ःहीर॑स्यादि॒त्यव॑न्ति॑ स्वाहेति॑ त इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑वि-
 न्दन्त॒ त इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॑त्त्वाऽकाम॑यन्त॒ दे॒वता॑ आशिष॒
 उपै॑या॒मेति॑ तैऽजुहवुः सि॒ःहीर॑स्या व॒ह दे॒वान् दे॒व-
 य॒ते (२)

यज॑मानाय॒ स्वाहेति॑ ते दे॒वता॑ आशिष॒ उपै॑यन्^(१)
 पञ्च॒ कृत्वो॑ व्याघा॒रय॑ति पञ्चाक्ष॒रा प॒ङ्क्तिः॑ पाङ्क्तो॑
 य॒ज्ञो य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे^(२) ऽक्ष्ण॒या व्याघा॑रयति तस्मा॑द-
 क्ष्ण॒या प॒शवो॑ऽङ्गानि॒ प्र ह॑रन्ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै^(३) भू॒तेभ्य॑-
 स्त्वेति॑ स्रुचमुद॒गृह्णा॑ति य ए॒व दे॒वा भू॒तास्तेषां॑ तद्वा-
 ग॒धेयं॑ ताने॒व तेन॑ प्रीणाति^(४) पौतु॑द्र॒वान् परि॑धीन्
 परि॑दधात्येषाम् (३)

लोकानां॑ विध॑त्या^(५) अ॒ग्नेस्त्वयो॑ ज्यायाऽसो॒ भ्रातर॑
 आस॑न् ते दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑न्तः प्राप्नो॑यन्त॒ सौऽग्निर॑-

विभेदित्यं वाव स्य आर्त्तिमाऽरिष्यतीति स निलायत
 स यां वनस्पतिष्वसत्तां पूतुद्रौ यामोषधीषु ताः सुग-
 न्धितेजने यां पशुषु तां पेतृस्यान्तरा ऋङ्गे तं देवताः
 प्रेममैच्छन् तमन्वविन्दन् तमब्रुवन् (४)

उप न आ वर्त्तस्व हव्यनो वहेति सोऽब्रवीद्वरं दृष्ट्वा
 यदेव गृहीतस्याहुतस्य बहिः*परिधि स्कन्दात् तन्मे
 भ्रातृणाम् भागधेयमसदिति तस्माद्यद् गृहीतस्याहु-
 तस्य बहिःपरिधि स्कन्दति तेषां तद्भागधेयं तानेव
 तेन प्रीणाति सोऽमन्यतास्यन्वन्तो मे पूर्वं भ्रातरः
 प्रामेपतास्थानि शातया इति स यानि (५)

अस्थान्यशातयत् तत् पूतुद्रभवद्यन्माःसमुपमृतं
 तद्गुल्गुलु^(१) यदेतान्त्सम्भारान्त्सम्भरत्यग्निमेव तत्स-
 म्भर^(२)त्यग्नेः पुरीषमुसीत्याह्वाग्नेर्द्यौतत् पुरीषं यत्स-
 म्भारा^(३) अथो खल्वाहुरेते वावेनं ते भ्रातरः परि-
 शेरे यत् पौतुद्रवाः परिधय इति^(४) ॥ ८ ॥

वित्वा^(५) देवयत्^(६) एषा^(७) मब्रुवन्^(८) यानि^(९) चतु-
 र्यत्वारिंशच्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः † ॥

* 'बहिः'—इति क । एवं मिह उक्तञ्चापि ।

† इममनुवाकं १का० २अ० १२अनु०-भाष्ये नवधा विभज्योद्भूतं ध्यायत् ।

बहमव॑ स्यति वरुण॑पाशादे॒वैने॑ मुञ्चति॑ प्र रणे॑नेति
 मे॒ध्ये ए॒वैने॑ करोति^(१) सावि॑त्रियर्चा हु॒त्वा ह॑वि॒र्हाने॑
 प्र वर्त्त॑यति सवि॒तृप्र॑सूत ए॒वैने॑ प्र वर्त्त॑यति^(१) वरु॑णो वा
 ए॒ष दु॒र्वागु॑भ॒यतो॑ ब॒हो यद॑क्षः स यदु॒त्सर्ज॑द्यज॒मानस्य॑
 गृ॒हान॑भ्युत्स॒र्जत्सु॑वाग्दे॒व दुर्या॑ः आ वदे॒त्याह॑ गृ॒हा वै
 दुर्याः॑ शान्त्यै^(१) पत्नी॑ (१)

उ॒पोन॑क्ति पत्नी॑ हि स॒र्वस्य॑ मि॒त्रं मि॒त्रत्वाय॑ य॒द्वै
 पत्नी॑ य॒ज्ञस्य॑ करोति॑ मि॒थुनं॑ तद॒यो पत्नी॑या ए॒वैष
 य॒ज्ञस्या॑न्वार॒भोऽन॑वच्छि॒त्यै^(१) वर्त्त॑न्ता वा . अ॒न्वित्य॑
 य॒ज्ञः रक्षा॑सि जिघा॑सन्ति वैष्ण॒वीभ्या॑मृ॒गभ्या॑ वर्त्त॑न्
 नोर्जु॑होति य॒ज्ञो वै विष्णु॑र्य॒ज्ञादे॒व रक्षा॑स्यर्प॑ हन्ति^(१)
 यद॒ध्वर्यु॑र॒नुग्रा॑वाहु॒तिं जुहु॑याद॒भ्योऽध्व॑र्युः स्याद्रक्षा॑सि
 य॒ज्ञः ह॑न्युः (२)

हि॒र॑ण्यमुपास्य॑ जु॒होत्य॑ग्नियत्ये॒व जु॑होति॑ ना॒भ्योऽध्व॑र्युर्भ॒वति॑ न य॒ज्ञः रक्षा॑सि घ्नन्ति^(१) प्रा॒ची प्रे॒तम॑-
 ध्व॒रं क॑ल्पयन्ती॒ इत्या॑ह सुव॒र्गमे॒वैने॑ लो॒कं ग॑मय^(१)।
 त्वच॑ रमे॒थां व॑र्ष॒णं पृथि॑व्या इत्या॑ह व॒र्षं ह्ये॒तत् पृथि॑व्या
 यदे॒वय॑ज॒नः^(१) शि॒रो वा ए॒तद् य॒ज्ञस्य॑ यद॑वि॒र्हाने॑
 दि॒वो वा विष्णु॑वृ॒त वा पृथि॑व्याः (३)

इत्याशीर्षदयर्चा* दक्षिणस्य हविर्दानस्य मेथीं नि
हन्ति शीर्षत एव यज्ञस्य यजमान आशिपोऽव रुन्धे^(८)
दण्डो वा आपरस्तृतीयस्य हविर्दानस्य वषट्कारे-
णाक्षमच्छिन्द्यत् तृतीयं छुदिहविर्दानयोरुदाह्रियते
तृतीयस्य हविर्दानस्यावरुध्यै^(९) शिरो वा एतद् यज्ञस्य
यज्ञविर्दानं विष्णो रुराटमसि विष्णोः पृष्ठमसीत्याह
तस्मादेतावद्वा शिरो विष्युत्^(१०) विष्णोः (४)

स्यूरसि विष्णोर्भुवमसीत्याह वैष्णवः हि देवतया
हविर्दानं^(११) यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयाद्यत्तन्न विस्त-
सयेदमेहेनाध्वर्युः प्र मीयेत् तस्मात्स विस्तस्यः^(१२) ॥ ६ ॥

पत्नी^[१] हन्युः^[२] पृथिव्या^[३] विष्णोः^[४] † यद्विस्त-
तिश्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः † ॥

* इति + आशीर्षदया + ऋचा । आशीर्षदयेति साहितिको रूपः ।
'आशीर्षदयेत्याशीर्षदया'—इतिषदपाठश्रुते । 'आशीर्षदया'—इति क-
पाठस्तथा भाष्ये मुद्रितपाठश्च (१भा० ४२८ पृ०) प्रामादिक । 'आशीर्ष-
दया'—इति मु०-पाठस्तु मुद्राकरप्रमादजः स्पष्टम् ।

† "पत्नी^[१] हन्युः^[२] पृथिव्या^[३] विष्युत्^[४] विष्णोः^[४]"—इति क, ख, ग ।

‡ इमं १का० २प्र० १३अनु०-भाष्ये त्रयोदशधा विभज्योद्धृत्य व्याख्यातम् ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यभिमा दत्ते प्रस्तुत्या
 अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह्वाश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
 आस्ताम् पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह्वा यत्यै^(१) वज्रं इव वा
 एषा यदश्विरश्विरसि नारिरुसीत्याह्वा शान्त्यै^(२) काण्डे-
 काण्डे वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षाःसि जिघाःसन्ति
 परिलिखितः रक्षः परिलिखिता अरातय इत्याह्वा
 रक्षसामपहत्यै (१)

इदमहः रक्षसो ग्रीवा अपि क्षन्तामि योऽस्मान्
 द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्म इत्याह्वा द्वौ वाव पुरुषौ यश्चैव द्वेष्टि
 यश्चैनं द्वेष्टि तयोरेवानन्तरायं ग्रीवाः क्षन्तति^(१) दिवे
 त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह्वैभ्य एवैनां लोकेभ्यः
 प्रोक्षति^(२) परस्तादूर्वाचीं प्रोक्षति तस्मात् (२)

परस्तादूर्वाचीं मनुष्या ऊर्जं मुप जीवन्ति^(१) क्रूर-
 मिव वा एतत्करोति यत्खनत्यपोऽव नयति शान्त्यै^(२)
 यवमतीरव नयत्यूर्गं वै यव ऊर्गुदुम्बर ऊर्जैर्वोर्जः स-
 मर्हयति^(३) यजमानेन समितौदुम्बरी भवति यावानेव
 यजमानस्तावतीमेवास्मिन्नूर्जं दधाति^(४) पितृणां सदे-
 नमसीति बर्हिरव स्तृणाति पितृदेवत्यम् (३)

ह्येतद्यन्निखातं^(५) यद्बर्हिरनवस्तीर्य मिनूयात् पितृ-
 देवत्या निखाता स्याद् बर्हिरवस्तीर्य मिनोत्यस्यामे-

वैनां मिनोत्यथो स्वारुहमेवैनं करो^(१०)त्युदिवः स्तभा-
नाऽन्तरिक्षं पृथेत्याहैषां लोकानां विधृत्यै^(११) द्युतानस्त्वा
मारुतो मिनोत्वित्याह द्युतानो ह स्म वै मारुतो देवा-
नामौदुम्बरीं मिनोति तेनैव (४)

एनां मिनोति^(१२) ब्रह्मवर्णिं त्वा स्रवन्निमित्याह
यथायजुरेवैतद्^(१३) घृतेन द्यावापृथिवी आ पृथेत्यामि-
त्यादुम्बरीं जुहोति द्यावापृथिवी एव रसेनान^(१४)क्त्या-
न्तमन्ववसावयत्यान्तमेव यजमानं तेजसान^(१५)क्त्यैन्द्र-
मसीति च्छदिरधि नि दधात्यैन्द्रः हि देवतया सदैव
विश्वजनस्य च्छायेत्याह विश्वजनस्य ह्येषा ह्याया यत्स-
दो नवच्छदि^(१६) (५)

तेजस्कामस्य मिनयात् चिष्टता स्तोमेन सस्मितं
तेजस्त्रिष्टत् तेजस्यैव भवत्येकादशच्छदीन्द्रियकामस्यै-
कादशाक्षरा चिष्टुगिन्द्रियं चिष्टुगिन्द्रियायैव भवति
पञ्चदशच्छदि आर्तव्यवतः पञ्चदशो वज्रो आर्तव्या-
भिभूत्यै सप्तदशच्छदि प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः
प्रजापतेराष्टा एकविंशतिच्छदि प्रतिष्ठाकामस्यैक-
विंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्या^(१७) उदरं वै सद्
जगुदुम्बरो मध्यत औदुम्बरीं मिनोति मध्यत एव
प्रजानामूर्जं दधाति तस्मात् (६)

म॒ध्य॒त ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते^(८) यज॑मानलोके वै दक्षि॑णानि
 च्छ॒दोऽपि॑ भ्रात॒व्यलोक॑ उत्तराणि दक्षि॑णान्युत्तराणि
 करो॑ति यज॑मानमे॒वायज॑मानादुत्तरं करो॑ति तस्मा॑द्
 यज॑मानोऽयज॑मानादुत्तरो^(९)ऽन्तर्व॑र्त्तान् करो॑ति ध्या-
 व॑त्यै तस्मा॑दर॒ण्यं प्र॒जा उप॑ जीवन्ति^(१०) परि॑ त्वा
 गिर्व॑णो गिर॒ इत्या॑ह यथाय॒जुरे॒वेत॑^(११)दिन्द्र॑स्य सूर-
 सीन्द्र॑स्य भुव॑मसीत्या॒हैन्द्र॑ः हि दे॒वता॑या सदुः^(१२) (७)

यं प्र॑थ॒मं ग्र॒न्थिं ग्र॑हीयाद्यत्तन्न वि॒सृ॒ः सये॒दमे॒हेना॒-
 ध्य॑र्युः ॥ मी॑येत् तस्मा॑त्स वि॒सृ॒स्यः^(१३) ॥ १० ॥

अप॑हत्यै^(१४) तस्मा॑त्^(१५) पितृ॑दे॒वत्यै॑^(१६) मे॒व^(१७) नव॑च्छ-
 दि^(१८) * तस्मा॑त्^(१९) सदुः^(२०) पञ्च॑दश च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः † ॥

शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य यद्द्वि॑र्द्धानं प्रा॒णा उप॑र॒वा
 ह॑वि॒र्द्धाने॑ खायन्ते तस्मा॑च्छी॒र्यन् प्रा॒णा^(१) अध॑स्तात्
 खायन्ते तस्मा॑दध॒स्ताच्छी॒र्णः प्रा॒णा^(२) र॑क्षो॒ह्यो वल॑-
 ग॒हनो॑ वैष्ण॒वान् ख॑नामीत्या॒ह वैष्ण॑वा हि दे॒वता॑यो-

* 'नोनेव[४]'—इति क, ख, ग ।

† इममु १का० २प्र० १अनु०-भाष्ये चयोविशतिष्ठा विमज्जोद्भूय ध्यायत ।

पर॒वा^(१) अ॒सुरा॑ वै नि॒र्यन्तो॑ दे॒वानां॑ प्रा॒णेषु॑ वल्गान्
न्य॒खन्त॑न् तान् बा॒हुमा॒चेऽन्व॑विन्दन् तस्मा॑द्बा॒हुमा॒वाः
खा॒यन्त॑^(२) इ॒दम॒हं तं व॑ल्गमु॒दपा॑मि (१)

यन्नः॑ स॒मानो॑ यमस॑मानो नि॒च॒खाने॑त्याह द्वौ
वा॒व पु॒रुषौ॑ यथै॒व स॑मानो यथास॑मानो यमे॒वास्मै॑ तौ
व॒ल्गं नि॒खन्त॑स्तमे॒वोद॑पति^(३) सन्तृ॑णति तस्मात् सन्तृ॑-
णा अ॒न्तर॑तः प्रा॒णा^(४) न स॒म्भि॑नति तस्मा॑दस॒म्भि॒नाः
प्रा॒णा^(५) अ॒पोऽव॑ नयति तस्मा॑द्दर्श॑ अ॒न्तर॑तः प्रा॒णा^(६)
यध॑मती॒रव॑ नयति (२)

ऊ॒र्ग्वै यवः॑ प्रा॒णा उ॑पर॒वाः प्रा॒णेष्वे॒वोर्जं॑ दधाति^(७)
वर्हि॑र॒व स्तृ॑णति तस्मा॑स्त्रोम॒शा अ॒न्तर॑तः प्रा॒णा^(८)
आ॒ज्येन॑ व्याधा॒रय॑ति ते॒जो वा आ॒ज्यं प्रा॒णा उ॑पर॒वाः
प्रा॒णेष्वे॒व तेजो॑ दधाति^(९) ह॒नू वा ए॒ते य॒ज्ञस्य॑ यदधि॒-
प॒वणे॑ न सन्तृ॑णत्यस॒न्तृणे॑ हि ह॒नू^(१०) अथो॑ खलु॒ दीर्घ॑-
सोमे॑ सं॒तृष्टे॑ धृ॒त्यै^(११) शि॒रो वा ए॒तद् य॒ज्ञस्य॑ यद्ध॒-
वि॒द्धान॑म् (३)

प्रा॒णा उ॑पर॒वा ह॒नू अधि॑प॒वणे॑ जि॒ह्वा च॑र्म ग्रा॒वा-
णो दन्ता॑ मुख॑मा॒हव॑नीयो नासि॑कोत्तर॒वेदि॑रु॒दरः॑
सदो॑ यदा खलु॒ वै जि॒ह्वया॑ दृ॒त्त्वधि॑ खाद॒त्यथ॑ मुखं

गच्छति यदा मुखं गच्छत्यथोदरं गच्छति तस्माद्वि-
ह्वानि चर्मन्निधिं ग्रावभिरभिषुत्याहवनीये हुत्वा प्रत्य-
ञ्चः पुरेत्यु सदसि भक्षयन्ति^(१) यो वै विराजो यज्ञमुखे
दोहं वेदं दुह एव (४)

एनामिर्यं वै विराट् तस्यै त्वक् चर्मोर्धोऽधिषवणे
स्तना उपरवां ग्रावाणो वृत्सा कृत्विजो दुहन्ति
सोमः पयो य एवं वेदं दुह एवैनाम्^(२) ॥ ११ ॥

वयामि^(३) नयति^(४) हविर्वानि^(५) सेव^(६) चयो-
विःशतिश्च ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकारण्डे द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः † ॥

(१) यद् (२) देवासुरा (३) स्तोपाः (४) सुवर्गं (५) यत् (६) पुरो-
हविषि (७) तेभ्यः (८) सा (९) ब्रह्मं (१०) देवस्य (११) शिर एका
दश † ॥ २१ ॥

* 'यवंमसूरीव नयति[२]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ३ प्र० २ अ० १—आद्ये षष्ठदशधा विमञ्चोद्भूतं चास्यत् ।

‡ प्रपाठकेऽत्र य एकादश अनुवाकाः, तेषामेवैमानि प्रतीकाराणि ।

§ "(१) यदुमौ (२) देवासुरा मिथ(३) स्तोपाः (४) सुवर्गं (५) यदा यनी
ग्रान (६) पुरोहविषि (७) तेभ्यः (८) सोत्तरवेदि (९) ब्रह्म (१०) देवस्याभिः
(११) शिरो वा एकादश ॥ २१ ॥"—इति क, ख, ग ।

(१)यदुभा(२)वित्याह देवानां (३)यज्ञो देवेभ्यो
 (४)न रथाय (५)यजमानाय (६)परस्तादवाचीन्नावपञ्चा-
 शत्* ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
 पष्ठकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

• ३२ए० ६पं०, ३६ए० १पं०, ४०ए० १पं०, ४४ए० ८पं०, ४८ए० १२पं०
 ५२ए० १३पं० । प्रपाठकेऽत्र दे षट् षडशतक्रानि सन्ति, तेषामेवेमानि
 प्रतीकानि ; एतदतिरिक्तान्यपिह नवपञ्चाशत् षडानि सन्तीति ध्यानेन
 वाक्येन आपितम् । मु०-पुस्तके नाम्नेनदाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे

तृतीयः प्रपाठकः ।

॥ हरिः ओम् ॥

चात्वालाहिष्णि॑यानुप॑ वपति॑ योनि॒र्वै य॒ज्ञस्य॑ चा-
त्वा॒लं य॒ज्ञस्य॑ सयोनि॒त्वाय॑^(१) दे॒वा वै य॒ज्ञं परा॑जयन्तु
तमा॒ग्नौ॑ ध्रात् पुन॑रपाजयन्नेत॒द्वै य॒ज्ञस्याप॑राजितं॒ यदा-
ग्नौ॑ ध्रं॒ यदा॒ग्नौ॑ ध्राहिष्णि॑यान् वि॒हर॑न्ति॒ यदे॒व य॒ज्ञस्या-
प॑राजितं॒ तत॑ ए॒वैनं॑ पुन॑स्तनुते^(२) परा॑जित्ये॒व छलु॑
वा ए॒ते य॑न्ति॒ ये ब॑हिष्यवमा॒नः * सर्प॑न्ति ब॑हिष्य-
वमा॒ने स्तु॑ते (१)

आ॒ह्नाग्नौ॑ द॒ग्नीन् वि॑ ह॒र ब॑र्हिः † स्तृ॒णाहि॑ पुरो-
डाशः॑ अल॑ङ्क॒र्विति॑ य॒ज्ञमे॒वाप॑जित्य पुन॑स्तन्वा॒ना^(१)
य॒न्त्यङ्गा॑रै॒र्द्वे स॑र्व॒ने वि॑ ह॒रति॑ श॒लाका॑भिस्तृ॒तीयः॑
सशु॑क्र॒त्वाया॑थो स॒म्भर॑त्ये॒वैन॑द्^(२) धिष्णि॑या वा अ॒मुष्मि॑-

* 'बहिष्यवमानः'—इति क । एव मुत्तरच्चापि ।

† 'बर्हिः'—इति क ।

ल्लोके सोममरक्षन् तेभ्योऽधि सोममाहरन् तमन्व-
वायन् तं पर्यविशन्^(५) य एवं वेद विन्दते (२)

परिवेष्टारु^(६) ते सोमपीयेन व्यार्थन्ते ते देवेषु
सोमपीथमेच्छन्त तान् देवा अब्रुवन् देहे नामनी
कुत्स्वमथ प्र वाप्स्यथ न वेत्यग्रयो वा अथ धिष्णि-
यास्तस्माद् द्विनामा ब्राह्मणोऽहुक्स्तेषां ये नेदिषं
पर्यविशन् ते सोमपीथं प्राप्नुवन्नाहवनीयं आग्नीध्रीयो
होत्रीयो माज्जालीयस्तस्मात्तेषु जुह्व^(७)त्यतिहाय वषट्
करोति वि हि (३)

एते सोमपीथेनार्थन्ते^(८) देवा वै याः प्राचीराहु-
तीरजुह्वुर्ये पुरस्तादसुरा आसन् ताःस्ताभिः प्राणु-
दन्त याः प्रतीचीर्ये पश्चादसुरा आसन् ताःस्ताभिर-
पानुदन्त प्राचीरुन्या आहुतयो ह्वयन्ते प्रत्यङ्मासीनो
धिष्णियान् व्यारयति पश्चाच्चैव पुरस्ताच्च यजमानो
भ्रातृव्यान् प्र शुदते तस्मात्पराचीः प्रजाः प्र वीयन्ते
प्रतीचीः (४)

जायन्ते^(९) प्राणा वा एते यद्धिष्ण्या यदध्वर्युः प्रत्यङ्
धिष्णियानेति सपेत् प्राणान्त्सङ्कर्षेत् प्रमायुकः स्या-
न्नाभिर्वा एषा यज्ञस्य यद्वोतोर्ध्वः खलु वै नाभ्यै
प्राणोऽवाङ्पानो यदध्वर्युः प्रत्यङ् होतारमति सपेद-

पाने प्राणं दध्यात्* प्रमायुकः स्या^(१०) न्नाध्वर्युरप गा-
येद्वाग्वीर्यो वा अध्वर्युर्यदध्वर्युरपगायेदुद्गात्रे (५)

वाचः सम् प्र यच्छेदुपदासुकास्य वाक् स्याद्^(११)
ब्रह्मवादिनो वदन्ति नासःस्थिते सोमेऽध्वर्युः प्रत्यङ्
सदोऽतीयादयं कथा दाक्षिणानि होतुमेति^(१२) यामो
हि स तेषां^(१३) कस्मा अहं देवा यामं वायामं वानं
ज्ञास्यन्ती^(१४) त्युत्तरेणाग्नीं प्ररीत्य जुहोति दाक्षिणानि
न प्राणान्तस्कर्ययति^(१५) न्यन्ये धिष्ण्या उप्यन्ते (६)

नान्ये यान्निवर्पन्ति तेन तान् प्रीणाति^(१६) यान्न
निवर्पन्ति यदनु दिशति तेन तान्^(१७) ॥ १ ॥

स्तुते^(१) विन्दते^(२) हि^(३) प्रतीची^(४) † रुद्राव^(५)
उप्यन्ते^(६) चतुर्दश च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः † ॥

सुवर्गाय वा एतानि लोकार्यं ह्वयन्ते यद्वैसर्जुनानि^(१)
द्वाभ्यां गाहपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या

* 'दध्यात्'—इति मु० । † 'वीयन्ते प्रतीची [४]'—इति क, ख, ग ।
‡ इममनुवाकं १ का० ३ प्र० ३ अ० ३ भाष्ये सप्तदशधा विमल्योद्भूतं व्याख्यत ।

आग्नीध्रे जुहोत्यन्तरिक्ष एवाक्रमत आहवनीये जुहो-
ति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^(१) देवान् वै सुवर्गं
लोकं यतो रक्षाःस्यजिधाःसन्ते सोमेन राज्ञा रक्षाः-
स्यपृहत्यात्तुमात्मानं कृत्वा सुवर्गं लोकमायन् रक्षसा-
मनुपलाभायात्तः सोमो भवत्यथ (१)

वैसृज्जनानि जुहोति * रक्षसामपृहत्यै^(१) त्वः सोम
तनूकद्वा इत्याह तनूकद्वाप^(१) द्वेपौभ्योऽन्यकृतेभ्य इत्या-
हान्यकृतानि हि रक्षाः^(१) स्युरु यन्तासि वरुथमित्या-
होर एत्कुधीति वावैतदाह^(१) जुपाणो अतुराज्यस्य
वैत्त्वित्याहात्तुमेव यजमानं कृत्वा सुवर्गं लोकं गमयति
रक्षसामनुपलाभाया^(१) सोमं ददते (२)

आ ग्रावण आ वायव्यान्या द्रोणकलशमुत्पत्नीमा
नयन्त्यन्वनाःसि ॥ वर्त्तयन्ति यावदेवास्यास्ति तेन
सुह सुवर्गं लोकमेति^(१) नयवत्यर्चा ऽऽग्नीध्रे जुहोति
सुवर्गस्य लोकस्याभिनीत्यै^(१) ग्रावणो वायव्यानि द्रोण-
कलशमाग्नीध्र उप वासयति^(१) वि छेत्तुं नैर्गृह्णते

* सोमांसापान्वेतद्वियधियो वासयद्यस्मृति मवलम्ब्यैक मधिकरण
मारक्षितम् (१ अ० ३ पा० ४ सू० ; २ अधि०) । तत्र लोभमूला स्मृतिर्न प्रमाण
मिति सिद्धान्तितम् । 'वाधामावेऽपि (वेदविरोधामावेऽपि) मूलवेदामा-
वाधेयं स्मृति' प्रमाणम्' - इति चाह तत्र न्यायमालाहकौ माधवः ।

यत्सहोर्पवासयेदपुवायेत^(११) सौम्यर्चा प्र पादयति
स्वया (३)

एवैनं देवताया प्र पादय^(१२)त्यदित्याः सदोऽस्य-
दित्याः सद आ सीदेत्याह यथायजुरेवैतद्^(१३) यज-
मानो वा एतस्य पुरा गोप्ता भवत्येष वो देव सवितुः
सोम इत्याह सवितृप्रसूत एवैनं देवताभ्यः सम्प्र
यच्छ^(१४)त्येतत् त्वः सोम देवो देवानुपांगा इत्याह
देवो ह्येष सन् (४)

देवानुपैतीदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह मनुष्योऽ
ह्येष सन् मनुष्यानुपैति यदेतद् यजुर्न ब्रूयादप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्सह प्रजया सह रायस्योपेणे-
त्याह प्रजयैव पशुभिः सहेमं लोकमुपावर्तते^(१५) नमो
देवेभ्य इत्याह नमस्कारो हि देवानां स्वधा पितृभ्य
इत्याह स्वधाकारो हि (५)

पितृणा^(१६)मिदमहं निर्वहणस्य पाशादित्याह वरुण-
पाशादेव निर्मुच्यते^(१७)ऽग्ने व्रतपत आत्मन्ः पूर्वा
तनूरादेयेत्याहुः को हि तदेदु यदसीयान्त्वे वशं भूते
पुनर्वा ददाति न वेति^(१८) ग्रावाणो वै सोमस्य राज्ञो
मलिम्बुसेना य एवं विद्वान् ग्रावण आमीध उप-
वासयति नैनं मलिम्बुसेना विन्दति^(१९) (६) ॥ २ ॥

अथ^[१] ददते^[२] स्वया^[३] सन्^[४] हि^[५] विन्दति^[६] ॥२॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः † ॥

वैष्णव्यर्चा हुत्वा यूपमच्छेति वैष्णवो वै देवतया
यूपः स्वयैवैनं देवतयाच्छे^(१)त्यत्यन्यानगां नान्यानुपागा-
मित्याहति ह्यन्यानेति नान्यानुपैत्युर्वाक् त्वा परै-
रविदम्. परोऽवरैरित्याहार्वाग् ध्येनम् परैर्विन्दति
परोवरैस्तं त्वा जुपे (१)

वैष्णवं देवयज्याया इत्याह देवयज्यायै ह्येनं जुपते^(२)
देवत्वा सविता मध्वानुक्कित्याह तेजसैवैनमनुक्तयो-
पधे चायस्वैन स्वधिते मैन हिंस्रीरित्याह वज्रो
वै स्वधितिः शान्यै^(३) स्वधितेर्दृक्षस्य विभ्यतः प्रथमेन
शकलेन सह तेजः परा पतति यः प्रथमः शकलः
परापतेत्तमप्या हरेत्सर्तेजसम् (२)

एवैनमा हर^(४)नीमे वै लोका यूपोत्पयतो विभ्यति
दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिंस्रीरि-

* 'सन्[४]न्स्वधाकारो हि[५]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १ का० ३ प्र० ४ अ० १—माथे ऊनविश्रांश्च कृत्वोऽद्वयं यावत् ।

त्याहैभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति^(१) वनस्पते शतवल्शो
 वि रोहेत्यावश्चने जुहोति तस्मादावश्चनाद् वृक्षाणां
 भूयांसु उत्तिष्ठन्ति^(२) सहस्रवल्शा वि वयः रुहेमे-
 त्याद्याशिपमेवैतामा शास्ते^(३) ऽनक्षसङ्गम् (३)

वृक्षेद्^(४) यदक्षसङ्गं वृक्षेदध ईपं यजमानस्य प्रमा-
 युक्^(५) स्याद्^(६) यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं
 तस्मै वृक्षेदेप वै वनस्पतीनामप्रतिष्ठितोऽप्रतिष्ठित
 एव भवति^(७) यं कामयेतापशुः स्यादित्यपुण्यं तस्मै
 शुष्काग्रं वृक्षेदेप वै वनस्पतीनामपशुव्येऽपशुरेव
 भवति^(८) यं कामयेत पशुमान्तस्यादिति बहुपुण्यं
 तस्मै बहुशाखं वृक्षेदेप वै (४)

वनस्पतीनां पशुव्यः पशुमानेव भवति^(९) प्रतिष्ठितं
 वृक्षेत् प्रतिष्ठाकामस्यैप वै वनस्पतीनां प्रतिष्ठितो यः
 सुमे भूम्यै स्वाद्योने रुढः प्रत्येव तिष्ठति^(१०) यः प्रत्यङ्मुप-
 नतस्तं वृक्षेत्स हि मेधमभ्युपनतः^(११) पञ्चारत्निं तस्मै
 वृक्षेद्यं कामयेतोपै नमुत्तरो यज्ञो नमेदिति पञ्चाक्षरा
 पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञ उपै नमुत्तरो यज्ञः (५)

नमति पङ्करत्निं प्रतिष्ठाकामस्य पङ्का चतुर्व षट्पु-
 षेव प्रतिष्ठति सप्तारत्निं पशुकामस्य सप्तपदा श-
 करी पशवः शकरी पशून्वाव रुन्धे नवारत्निं तेज-

स्वामस्य चिद्वता स्तोमेन समितं तेजस्त्रित्तैज-
स्यैव भवत्येकादशारत्निमिन्द्रियकामस्यैकादशाक्षरा
त्रिष्टुगिन्द्रियं त्रिष्टुगिन्द्रियायैव भवति पञ्चदशारत्निं
आवृथ्वतः पञ्चदशो वज्रो आवृथ्वाभिभूत्य सप्तद-
शारत्निं प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापते-
रायै (६)

एकविंशत्यरत्निं प्रतिष्ठाकामस्यैकविंशः स्तोमानां
प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्या^(१५) अष्टाश्रिर्भवत्यष्टाक्षरा गायत्री
तेजो गायत्री गायत्री यज्ञमुखं तेजसैव गायत्रिया
यज्ञमुखेन समितः^(१६) ॥ ३ ॥

जुपे^(१) सतेजसु^(२) मनश्चसङ्गं^(३) वै^(४) यज्ञ^(५) * आत्मा^(६)
एकान्नविंशतिश्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः † ॥

पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वेत्याहैभ्य एवैनं
लोकेभ्यः प्रोक्षति^(१) पराञ्च प्रोक्षति पराङ्घ्रिं हि

* 'वङ्गप्राल वंसेदेव वै[४] यज्ञ उपैतमुत्तरो यज्ञ[५]'—क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ३ प्र० ५ अ० ३—भाष्ये षोडशधा विभज्योद्भूतं आख्यत् ।

सुवर्गो लोकः^(१) क्रूरमिव वा एतत् करोति यत्
 खनत्यपोऽव नयति शान्त्यै यवमतीरव नयत्यूर्वे यवो
 यजमानेन यूपः सम्मितो यावानेव यजमानस्तावती-
 मेवास्मिन्नूर्जं दधाति (१)

पितृणां सदनमसीति बृहिरव * स्तृणाति पितृ-
 देवत्ये^{१५} ह्येतद्यन्निखातं यद्बृहिरनवस्तीर्य मिनयात्
 पितृदेवत्यो निखातः स्याद् बृहिरवस्तीर्य मिनो-
 त्यस्यामेवैनं मिनोति^(१) यूपश्चक्षुमवास्यति सतेजस-
 मेवैनं मिनोति^(१) देवस्त्वा सविता मध्वान्कित्याह
 तेजसैवैनमनक्ति^(१) सुपिण्णलाभ्यस्त्वौपधीभ्य इति च-
 पालं प्रति (२)

मुञ्चति तस्माच्छीर्षत ओपधयः फलं गृह्ण^(१)न्त्य-
 नक्ति तेजो वा आज्यं यजमानेनाग्निष्ठाश्रुः सम्मिता
 यदग्निष्ठामश्रिमनक्ति यजमानमेव तेजसानक्त्यान्त-
 मनक्त्यान्तमेव यजमानं तेजसानक्ति^(१) सर्वतः परि-
 मृशत्यपरिवर्गमेवास्मिन् तेजो दधा^(१५)त्युद्विव^{१५} स्तभा-
 नान्तरिक्षम् पृणेत्याहृपां लोकानां विष्टत्यै^(१) वैष्ण-
 व्यर्चा (३)

कल्पयति वैष्णवो वै देवतया यूपः स्वयैवैनं देव-

तया कल्पयति द्वाभ्यां कल्पयति^(१०) द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्य^(११) यं कामयेत् तेजसैनं देवताभिरिन्द्रि-
येण व्यर्हयेयमित्यग्निष्ठां तस्याश्रिमाहवनीयादित्यं वेत्यं
वार्ति नावयेत्तेजसैवैनं देवताभिरिन्द्रियेण व्यर्हय-
ति^(१२) यं कामयेत् तेजसैनं देवताभिरिन्द्रियेण सम-
र्हयेयमिति (४)

अग्निष्ठां तस्याश्रि*माहवनीयेन समिनुयात् तेज-
सैवैनं देवताभिरिन्द्रियेण समर्हयति^(१३) ब्रह्मवनिं त्वा
क्षत्रवनिमित्याह यथायजुरेवैतत्^(१४) परिव्ययत्यूर्ग्वै
रशना यजमानेन यूपः समितो यजमान मेवोर्जा
समर्हयति^(१५) नाभिदुघ्ने परि व्ययति नाभिदुघ्न एवा-
स्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्नाभिदुघ्न ऊर्जा भुञ्जते^(१६)
यं कामयेतोर्जनम् (५)

व्यर्हयेयमित्यूर्ध्वा वा तस्यावाचीं वावोद्देदूर्जैर्वैनं
व्यर्हयति^(१७) यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादित्य-
वाचीमवोद्देदु दृष्टिमेव नि यच्छति यदि कामयेता-
वर्षुकः स्यादित्यूर्ध्वामुदूद्देदु दृष्टिमेवोद्यच्छति^(१८) पितॄणां
निखातं मनुष्याणामूर्ध्वं निखातादा रशनाया ओष-
धीनाः रशना विश्वेषाम् (६)

देवानामूर्ध्वं रश्नाया आ चपालाद्रिन्द्रस्य
चपालं साध्यानामतिरिक्तं स वा एष सर्वदेवत्यो यद्
यूपो यद्यूपं मिनोति सर्वा एव देवताः प्रीणाति^(१८)
यज्ञेन वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् तेऽमत्यन्त मनुष्या
नोऽन्वाभविष्यन्तीति ते यूपेन योपयित्वा सुवर्गं लोक-
मायन् तमृषयो यूपेनैवानु प्राजानन् तद्यूपस्य यूप-
त्वम् (७)

यद्यूपं मिनोति सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै^(१९)
पुरस्तान् मिनोति पुरस्ताद् यज्ञस्य प्रज्ञायते
प्रज्ञातं हि तद्यदतिपन्न आहुरिदं कार्यमासी-
दिति^(२०) साध्या वै देवा यज्ञमत्यमन्यन्त तान् यज्ञो
नास्पृशत्तान् यद्यज्ञस्यातिरिक्तमासीत्तदस्पृशदतिरिक्तं
वा एतद्यज्ञस्य यद्भावमिदं मयित्वा ग्रहरत्यतिरिक्तमे-
तद् (८)

यूपस्य यदूर्ध्वं चपालात् तेषां तद्भागधेयन्तानेव
तेन प्रीणाति^(२१) देवा वै सः स्थिते सोमे प्र सुचो
हरन् प्र यूपन्तेऽमन्यन्त यज्ञवेशसं वा इदं कुर्म इति ते
प्रस्तरं सुचां निष्कारयणमपश्यन्त्वरुं यूपस्य सः स्थिते
सोमे प्र प्रस्तरं हरति जुहोति स्वरुमयज्ञवेशसाय^(२२)

दधाति^[१] प्र^[२]त्यु^[३]चे ^[४]त्येन^[५] विश्वेपा^[६] यूपत्व^[७]
मेतद्^[८] दिचत्वारिंशच्च ॥ ४ * ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः † ॥

साध्या वै देवा अस्मिंस्तोक् आसन् नान्यत् कि-
ञ्चन मिपत् तैऽग्निमेवाग्नये मेधायालभन्त न ह्यन्य-
दालम्भ्यमविन्दन् ततो वा इमाः प्रजाः प्राजायन्त
यदुमावग्निं मयित्वा प्रहरति प्रजानीं प्रजननाय^(१)
रुद्रो वा एष यदग्निर्यजमानः पशुर्यत् पशुमालभ्याग्निं
मन्येद्रुद्राय यजमानम् (१)

अपि दध्यात् प्रमार्युकः स्या^(२) दयो खल्वाहुरग्निः
सर्वा देवता हविरेतद्यत् पशुरिति यत् पशुमालभ्याग्निं
मन्यति हव्यायैवासन्नाय सर्वा देवता जनय^(३)त्युपा-
कृत्यैव मन्युस्तन्नेवालम्भं नेवानालम्भ^(४)मग्नेर्जनिचम-
सीत्याहामेह्येतज्जनिचं दृषणौ स्थ इत्याहु दृषणौ (२)

ह्येता^(५)वुर्वश्यस्यायुरसीत्याहु मियुनत्वाय^(६) घृते-

* 'दधाति^[१] प्र^[२]त्यु^[३]चा^[३] समर्धयेवमि^[४] त्युर्जेन^[५] विश्वेपा^[६]
यूपत्व^[७] मतिरिक्तमेतद्^[८] दिचत्वारिंशच्च ॥ ४ ॥'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १का० ३प्र० ६अनु०-भाष्ये त्रयोविंशतिधा कृत्वा व्याख्यात् ।

नाक्ते दृपणं दधात्यामित्याहु दृपणं ह्येते दधाते ये
 अग्निं^(१) गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्वेत्याहु छन्दोभिरे-
 वैनं प्र जनय^(२)त्यग्नये मथ्यमानायानु ब्रूहीत्याहु^(३)
 सावित्रीमृचमन्वाह सवितृप्रसूत एवैनं मन्यति^(४)
 जातायानु ब्रूहि (३)

प्रक्षियमाणायानु ब्रूहीत्याहु काण्डेकाण्ड एवैनं
 क्रियमाणे समर्द्धयति^(५) गायत्रीः सर्वा अन्वाह गायत्र-
 छन्दा वा अग्निः स्वनैवैनं छन्दसा समर्द्धय^(६)त्यग्निः
 पुरा भवत्यग्निं मथित्वा प्र हरति तौ सम्भवन्तौ
 यजमानमुभि सम् भवतो भवतन्त्रः समनसावि-
 त्याहु शान्त्यै^(७) प्रहृत्य जुहोति जातायैवास्मा
 अन्नमपि (४)

दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यदाज्यं
 प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्द्धयत्यथो तेजसा^(८) ॥ ५ ॥

यजमानं^(९) दृपणौ^(१०) ब्रू^(११)ह्य ष्यष्टादश च ॥ ५ * ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः † ॥

* 'यजमान[१] माह दृपणौ[२] जातायानु ब्रू[३]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ६ प्र० ७ अ० ५—माथे चतुर्दशधा कृत्वा ध्यास्यत् ।

इ॒पे त्वेति॑ ब॒र्हि॒राद॑त्त इ॒च्छत॑ इ॒व ह्ये॒ष यो य॑जत^(१)
 उ॒प॒वी॒र॒सी॒त्या॒हो॒प ह्ये॒नाना॑क॒रो^(२)त्यु॒पो दे॒वान् दै॒वी-
 वि॒शः प्रा॒गु॒रि॒त्या॒ह दै॒वी ह्ये॒ता वि॒शः स॒ती दे॒वानु॑प॒य-
 न्ति^(३) ब॒र्हो॒रु॒शि॒ज इ॒त्या॒ह त्वि॒जो वै ब॒र्हय॑ उ॒शि॒ज-
 स्त॒स्मा दे॒वमा॑ह^(४) वृ॒ह॒स्य॑ते धा॒रया॑ वसू॒नीति॑ (१)

आ॒ह ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ वृ॒ह॒स्पति॑र्ब्र॒ह्मणै॒वासै॑ प॒शू-
 न॒व रु॒न्धे^(५) ह॒व्या ते॒ स्व॒द॒न्ता॒मि॒त्या॒ह स्व॒द॒य॒त्ये॒वैना॑न^(६)
 दे॒व॒त्व॒ष्ट॒र्वसु॑र॒खेत्या॑ह त्व॒ष्टा वै प॑शूनां मि॒युनाना॑ः
 रू॒प॒ह॒द्रू॒पमे॒व प॑शु॒पु द॑धाति^(७) रे॒व॒ती र॑म॒ध्वमि॒त्या॒ह
 प॒श॒वो वै रे॒वतीः॑ प॒शूने॒वासै॑ र॑मयति^(८) दे॒वस्य॑ त्वा
 स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ (२)

र॒श॒ना॒मा द॑त्ते प्र॒सू॒त्या अ॒श्वि॒नोर्बा॑हु॒भ्यामि॒त्या॒-
 ह॒अ॒श्वि॒नौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑ आ॒स्तां पू॒ष्णो ह॒स्ता॒भ्या॒-
 मि॒त्या॒ह य॒त्या^(९) ऋ॒तस्य॑ त्वा दे॒वह॒विः पा॒शेना॑ र॒भ
 इ॒त्या॒ह स॒त्यं वा ऋ॒तः स॒त्येनै॒वेन॑मृ॒तेना॑ र॒भ ते^(१०)
 ऽ॒क्ष॒णया॑ परि॑ हरति॒ वध्यः॑ हि प्र॒त्यश्च॑ प्रतिमु॒ञ्चति॑
 व्या॒वृ॒त्यै^(११) ध॒र्मा॒मानु॑प॒ानिति॑ नि यु॒नक्ति॑ दृ॒त्या^(१२)
 अ॒ज्ञाः (३)

त्वी॒प॒धी॒भ्यः प्रो॒क्षामी॒त्या॒द्वा॒ज्ञो ह्ये॒ष ओ॒प॒धी॒भ्यः
 स॒म्भ॒वन्ति॑ यत् प॒शु^(१३)रु॒पा॒म्पे॒र॒सी॒त्या॒हैष ह्य॑पा॒म्या॒ता

यो मेधायारभ्यते^(१७) स्वात्तं चित्सदेवः हव्यमापो देवीः
स्वदेतैनमित्याह स्वदयत्येवैन^(१८) मुयरि^१ष्टात् प्रोक्षत्युप-
रि^२ष्टादेवैनं मेध्यं करोति पाययत्यन्तरत एवैनम् (४)

मेध्यं करोत्यधस्तादुपोक्षति सर्वत एवैनं मेध्यं
करोति^(१९) ॥ ६ ॥

इतीत्यज्ञ^(१७) एनं^(१८) दशं च ॥ ६† ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके पष्ठोऽनुवाकः † ॥

अग्निना वै होत्रा देवा असुरान्भ्यभवन्मयै
समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै^(१) सप्त-
दश सामिधेनीरन्वाह सप्तदशः प्रजापतिः प्रजाप-
तेराग्नै^(२) सप्तदशान्वाह द्वादश मासाः पञ्चर्तवः स
संवत्सरः संवत्सरं प्रजा अनु प्रजायन्ते प्रजानां प्रज-
ननाय देवा वै सामिधेनीरनूच्य यज्ञं नान्वपश्यन्तः
प्रजापतिस्तूष्णीमाधारम् (१)

* इति[१] + इति[२] + अज्ञा[३] ।

† वसूनीति[१] प्रसूव इ[२]त्यज्ञा[३]ऽन्तरत एवैनं [४] दशं च ॥ ६ ॥

‡ इमम् १ का० ३ प्र० ७, ८ अतु०-भाष्ये षोडशधा विमन्वीकृत्य व्याख्यत ।

आधारयत् ततो वै देवा यज्ञमन्वपश्यन् यत्तूष्णी-
माधारमाधारयति यज्ञस्यानुख्यात्या^(१) असुरेषु वै यज्ञ
आसीत् तं देवास्तूष्णीः होमेनावृज्जत यत् तूष्णी-
माधारमाधारयति आवृष्यस्यैव तद् यज्ञं वृक्षे^(२) परि-
धीनसम्मार्ष्टि पुनात्येवैनान् विस्त्रिः सम्मार्ष्टि व्यावृद्धि
यज्ञोऽथो रक्षसामपहत्यै द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादश (२)

मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव प्रीणात्ययो संवत्सर-
मेवास्मा उप दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्वै^(३)
शिरो वा एतद् यज्ञस्य यदाधारोऽग्निः सर्वा देवता
यदाधारमाधारयति शीर्षत एव यज्ञस्य यजमानः सर्वा
देवता अवे रुन्धे^(४) शिरो वा एतद् यज्ञस्य यदाधार
आत्मा पशुराधारमाधार्य पशुः समनक्त्यात्मन्नेव
यज्ञस्य (३)

शिरोः प्रति दधाति^(५) सन्ते प्राणो वायुर्ना गच्छ-
तामित्याह वायुदेवत्यो वै प्राणो वायावेवास्य प्राणं
जुहोति^(६) सं यजधैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशियेत्याह
यज्ञपतिमेवास्याशिपङ्गमयति^(७) विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र
उपरिष्ठात् पशुमभ्यवमीत्तस्मादुपरिष्ठात् पशोर्नाव
द्यन्ति यदुपरिष्ठात् पशुः समनक्ति मेध्यमेव (४)

एनङ्करो^(८) त्वत्विजो वृणीते दन्दाश्चैव वृणीते^(९)

सप्त वृणीते सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः सप्त
छन्दाः॥स्युभयस्यावरुध्या^(१३) एकादश प्रयाजान् यजति
दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तं
प्र यजति^(१४) वृषामेकः परि शय आत्मैवात्मानं
परि शये^(१५) वज्रो वै स्वधितिर्वज्रो यूपशक्नो घृतं
खलु वै (५)

देवा वज्रं कृत्वा सोममघन् घृतेनाक्तौ पशुं चायेया-
मि याहु वज्रैर्यैवैनं वशं कृत्वा ऽऽर्त्तमते^(१६) ॥ ७ ॥

आधारं^(१) द्वादश^(२) यज्ञं^(३)स्यैव^(४) वा^(५)* अष्टादश
च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः † ॥

पर्यग्निं करोति सर्वहुतमेवैनं करोत्युक्त्वा॥स्कन्दायास्कन्दा
हि तद्यहुतस्य स्कन्दति^(१) त्रिः पर्यग्निं करोति त्र्यावृ-
द्धि यज्ञोऽथो रक्षसामपहत्यै^(२) ब्रह्मवादिनो वदन्त्य-
न्वारभ्यः पशून्नीन्वारभ्याश्च इति^(३) मृत्यवं वा एष

* 'आधारम्[१] पंचन्ते द्वादश[२] तन्नेव यज्ञस्य[३] मेधांमेव[४] खलु
वा[५]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ३ प्र० ८ अ० ८ भाष्ये षोडशधा विमज्जोद्भूतं व्याख्यत् ।

नीयते यत् पशुस्तं यदन्वारभेत प्रमायुको यजमानः
स्या^(१) दथो खल्वाहुः सुवर्गाय वा एष लोकाय नी-
यते यत् (१)

पशुरिति यन्नान्वारभेत सुवर्गालोकाद् यजमानो
हीयेत^(२) वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते तन्नेवान्वारब्धं ने-
वानन्वारब्धं^(३) सुप् प्रेष्य होतृहव्या देवेभ्य इत्याहेपितः
हि कर्म क्रियते^(४) रेवतीर्यज्ञपतिं प्रियधा ऽऽविशते-
त्याह यथायजुरेवैत^(५) दृग्भिना पुरस्तादेति रक्षसा-
मपहृत्यै^(६) पृथिव्याः सम्पृचं पाहीति बर्हिः (२)

उपास्यत्यस्कन्दायास्कन्ः हि तद्यदृहिपि स्कन्द-
त्यथो बर्हिपदमेवैनं करोति^(७) पराङ्गं वर्त्ततेऽध्वर्युः
पशोः संज्ञाप्यमानात् पशुभ्य एव तन्नि श्रुत आत्मनो-
ऽनात्रस्काय^(८) गच्छति श्रियं म पशूनाप्नोति य एवं
वेद^(९) पश्चालोका वा एषा प्राच्यदानीयते यत् पत्नी
नमस्तु आतानेत्याहादित्यस्य वै रक्षयः (३)

आतानास्तेभ्य एव नमस्करोत्य^(१०) नृवा प्रेहीत्याहु
भातृव्यो वा अर्वा भातृव्यापनुत्य घृतस्य कुल्यामनु
सह प्रजया सह रायस्योपेणेत्याहाशिपमैवैतामा
शास्तु आपो देवीः शुद्धायुव इत्याह यथायजु-
रेवैतत्^(११) ॥ ८ ॥

यदु^[१] * वृर्ही^[२] रश्मयः^[३] सप्तविंशच्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके अष्टमोऽनुवाकः † ॥

पशोर्वा आलब्धस्य प्राणान्छुगच्छति[‡] वाक् आ
प्यायतां प्राणस्तु आ प्यायतामित्याह प्राणेभ्य एवा-
स्य शुचं^५ शमयति^[४] सा प्राणेभ्योऽधि पृथिवी^५ शुक्
प्र विंशति शमहेभ्यामिति नि नयत्यहोरात्राभ्यामेव
पृथिव्यै शुचं^५ शमय^[५] त्योपधे चायस्वैन^५ स्वधिते
मैन^५ हि^५ सौरित्याह वज्रो वै स्वधितिः (१)

शान्त्यै पार्श्वत आ छगति मध्यतो हि मनुष्या आ-
च्छन्ति तिरश्चीनुमा छत्यनूचीन^५ हि मनुष्या
आच्छन्ति व्यावृत्त्यै^[६] रक्षसां भागोऽसीति स्थविमतो
वृर्हीरक्षापास्यत्यसैव रक्षा^५ सि निरवदयत^[७] इदमह^५ .
रक्षोऽधमं तमो नयामि योऽस्मान् देष्टि यच्च वयं
द्विप्प इत्याह द्वौ वाव पुरुषौ यच्चैव (२)

देष्टि यथैनं देष्टि तावुभावधुमन्तमो नय^[८] तीपे

* 'लोकायनीयते यदु[१]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ३ प्र० ८ अतु०—माथे चतुर्दशधा विभज्योद्धृत्य आहत् ।

‡ 'प्राणान्छुगच्छति'—इति ख, मु० ।

स्वाहोर्ध्वन॑भसं मा॒रुतं ग॑च्छत॒मित्या॑होर्ध्वन॑भा ह स्म
 वै मा॒रुतो दे॒वानां व॒प्राश्र॑प॒णी प्र ह॑रति तेनै॒वैने॒ प्र
 ह॑रति^(१८) वि॒पू॒ची॒ प्र ह॑रति तस्मा॒दिष्व॑च्चौ प्रा॒णा-
 पा॒नौ^(१९) ॥ ६ ॥

स्वधिति॑ 'यैवा' 'च्छिन्नो' य हृव्ये 'नाह' * पद-
 चत्वारि॑शच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः † ॥

प॒शुमा॒लभ्य॑ पुरो॒डाश॑ निर्व॑पति॒ समे॑धमे॒वैन॒मा
 ल॑भते^(१) व॒पया॑ प्र॒चय॑ पुरो॒डाशे॑न॒ प्र च॑र॒त्यूर्ग्वै पुरो॑-
 डाश॒ ऊर्ज॑मे॒व प॑शूनां म॒ध्यतो॑ द॒धात्यथै॑ प॒शोरे॒व
 छि॒द्रम॑पि दधाति^(२) पृ॒षदा॑ज्यस्यै॒वाप॑ह॒त्य चिः पृ॑च्छति
 श्रुत॑श्च हृवी॑श्च श॒मित॑रिति॒ वि॒प॒त्या हि दे॒वा^(३) यो-
 ऽमृत॑श्च श्रुतमाह॒ स ए॒नसा॑^(४) प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ
 प॑शूनाम् (१)

यत्पृषदाज्यं प॒शोः खलु॑ वा आल॑ब्धस्य हृदय-

* 'हृव्येन[६] प्रेयेत्याह[५]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ६ प्र० ६ अ० १ भाष्ये विप्रतिधा विमज्जोद्भूतं यावत् ।

मात्माभि समैति यत्पृषदाज्येन हृदयमभिधारयत्या-
त्मन्नेव पशूनां प्राणापानौ दधाति^(१) पशुना वै देवाः
सुवर्गं लोकमायन् तेऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वाभवि-
ष्यन्तीति तस्य शिरश्छित्वा मेधं प्राक्षारयन्तस् प्रक्षो-
ऽभवत्तत् प्रक्षस्यं प्रक्षत्वं यत् प्रक्षशाखो*त्तरबर्हिर्भव-
ति समेधस्यैव (२)

पशोरव द्यति^(१) पशुं वै द्वियमाणः रक्षाःस्यन्तु
सचन्तेऽन्तरा यूपं चाहवनीयं च हरति रक्षसामप-
हत्यै^(२) पशोर्वा आलब्धस्य मनोऽपि कामति मनोताय
हविषोऽवद्वीयमानस्यानु ब्रूहीत्याहु मन एवास्याव
रुन्^(३) एकादशावदानान्यव द्यति दश वै पशोः प्राणा
आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तस्याव (३)

द्यति^(१) हृदयस्याग्रेऽव द्यत्यथ जिह्वाया अथ वृक्षसो
यद्वै हृदयेनाभि गच्छति तज्जिह्वया वदति यज्जिह्वया
वदति तदुरसोऽधि निर्वदत्येतद्वै पशोर्यथापूर्व^(२) यस्यैव-
मेवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति यथापूर्वमेवास्य
पशोरवत्तं भवति^(३) मध्यतो गुदस्याव द्यति मध्यतो
हि प्राण उत्तमस्याव द्यति (४)

उत्तमो हि प्राणो यदीतरं यदीतरमुभयमेवा-

जामि^(१) जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्कृण्वान् जायते
 ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो * यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य
 एष वा अनुणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी तद्व-
 दानैरेवावदायते तद्वदानानामवदानत्वं^(२) देवासुराः
 संयत्ता आसन् ते देवा अग्निमनुवन् त्वया वीरेणा-
 सुरानुभि भवामेति (५)

सोऽब्रवीद्धरं वृणै पशोरुद्धारमुद्धरा इति स एत-
 मुद्धारमुद्धरन् दोः पूर्वोर्द्धस्य गुदं मध्यतः ओणि
 जघनार्द्धस्य ततो देवा अभवन् परा सुरा यत् त्वङ्गा-
 णाः समुवद्यति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य
 भ्रातृव्यो भवत्य^(३) ण्यावा च्यति तस्मादण्या पश-
 वोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै^(४) ॥ १० ॥

पशूनामेवा^(५) च्यतीति^(६) † पञ्चचत्वारिं-
 शच्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः † ॥

* 'ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो'—इति मु० ।

† 'एतौ पशूनाश्च [१] समेधस्यैव [२] तस्यावे [३] मस्याव च्यतीति [४]'—
 इति क, ख, ग ।

‡ दशमनुवाकं १ का० २ प्र० १० अ०—आख्ये पञ्चदशधा विभज्योद्भूतं व्याख्यत ।

मेदंसा सुचौ प्रीणोति मेदोरूपा वै पशवो रूप-
मेव पशुषु दधाति^(१) यूपन्नवधाय प्रीणोति रसो
वा एष पशूनां यद्यु रसमेव पशुषु दधाति^(२) पार्श्वेन
वसाहोमं प्र यौति मध्यं वा एतत् पशूनां यत्पार्श्वे
रस एष पशूनां यदसा यत्पार्श्वेन वसाहोमं प्र यौति
मध्यत एव पशूनां रसं दधाति^(३) घन्ति (१)

वा एतत् पशुं यत्संज्ञपयन्त्येन्द्रः खलु वै देवतया
प्राण ऐन्द्रोऽपान ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे नि देध्यदि-
त्याह प्राणापानावेव पशुषु दधाति^(४) देव त्वष्ट-
भूरि ते सः समेत्वित्याह त्वाप्ता हि देवतया पशवो^(५)
विष्टरूपा यत् सलक्ष्माणो भव्येत्याह विष्टरूपा ह्येते
सन्तः सलक्ष्माण एतर्हि भवन्ति^(६) देवचा यन्तम् (२)

अवसे सखायोऽनु त्वा मातापितरौ मदन्वित्याहा-
नुमतमेवैनं माचा पिचा सुवर्गं लोकं गमय^(७) त्यर्हर्चं
वसाहोमं जुहोत्यसौ वा अर्हर्चं इयमर्हर्चं इमे एव
रसेनानक्ति दिशो जुहोति दिश एव रसेनानक्तय्यो
दिग्भ्य एवोर्जः रसमव रुन्धे^(८) प्राणापानौ वा एतौ
पशूनां यत् पृथदाज्यं वानस्पत्याः खलु (३)

वै देवतया पशवो यत्पृथदाज्यस्योपहत्याह वन-
स्पतयेऽनु ब्रूहि वनस्पतये प्रेष्येति प्राणापानावेव पशुषु

दधात्य^(८) न्यस्थान्यस्य समवृत्तः समवेद्यति तस्मान्ना-
नारूपाः पशवो^(९) यूपणोयं सिञ्चति रसो वा
एष पशूनां यद्यु रसमेव पशुषु दधाती^(१०) डामुषं
ह्वयते पशवो वा इडा यश्ननेवोयं ह्वयते चतुरूपं
ह्वयते (४)

चतुष्पादो हि पशवो^(११) यं कामयेतापशुः स्यादि-
त्यमेदस्त्वं तस्मा आ दध्यान्नेदोरूपा वै पशवो रूपैणै-
वैनं पशुभ्यो निर्भजत्यपशुरेव भवति^(१२) यं कामयेत
पशुमान्त्स्यादिति मेदस्वत्तस्मा आ दध्यान्नेदोरूपा वै
पशवो रूपेणैवासौ यश्ननं रुन्धे पशुमानेव भवति^(१३)
प्रजार्पतिर्यज्ञमसृजतु स आर्ज्यम् (५)

पुरस्तादसृजत पशुं मध्यतः पृथ्वाज्यं पश्चात्तस्मा-
दार्ज्येन प्रयाजा इज्यन्ते पशूनां मध्यतः पृथ्वाज्येना-
नूयाजास्तस्मादेतन्मिश्रमिव पश्चात् सृष्टः^(१४) द्वेका-
दशानूयाजान् यजति दश वै पशोः प्राणा आत्मैका-
दशो यावानेव पशुस्तमनु यजति^(१५) घ्नन्ति वा एत-
त्पशुं यत्संज्ञपयन्ति प्राणापानौ खलु वा एतौ पशूनां
यत्पृथ्वाज्यं यत्पृथ्वाज्येन (६)

अनूयाजान् यजति प्राणापानावेव पशुषु दधा-
ति^(१६) ॥ ११ ॥

घन्ति^[१] यन्तु^[२] खलु^[३] ह्ययत्^[४] * आज्य^[५] यत्पृ-
पदाज्येन^[६] पट् च ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः † ॥

(१)चात्वालात् (२)सुवर्गाय (३)वैष्णव्या (४)पृथिव्यै
(५)साध्या (६)इधे^(७)ऽग्निना (८)पर्यग्नि (९)पृशोः (१०)पशुम्
(११)मेदुसैकादश ‡ ॥ ३ ॥

(१)चात्वालाद् (२)देवानुपैति (३)मुञ्चति (४)प्रह्रिय-
माणाय (५)पर्यग्नि (६)पशुमालभ्य (७)चतुष्पादो द्वि-
पष्टि[¶] ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

* 'खलु^[३] यत्पृषत् ह्ययत्^[४]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० १ प्र० १० अनु० भाष्ये सप्तदशधा विभक्त्योद्भव आख्यत् ।

‡ प्रपाठकेऽत्र य एकादश अनुवाकास्तेषामेवेमान्यादिप्रतीकानि ।

§ “(१)चात्वालात् (२)सुवर्गाय—यद्वैसर्जनानि (३)वैष्णव्यर्चा (४)पृथिव्यै
(५)साध्या (६)इधे^(७)ऽग्निना (८)पर्यग्नि (९)पृशोः (१०)पशुमालभ्य
(११)मेदुसा सुचावेकादश ॥ ११ ॥”—इति क, ख, ग ।

¶ ५८८० ६५०, ६२८० ६५०, ६६८० १२५०, ७०८० ६५०, ७४८०
१४५०, ७८८० १०५०, ८२८० ६५० । सु० पुस्तके नास्तेतद्वाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे

चतुर्थं प्रपाठकः ।

॥ हरिः ओम् ॥

यज्ञेन वै प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत् ता उपय-
द्विरेवास्तृजत् यदुपयज उपयजति प्रजा एवं तद्य-
जमानः स्तृजते^(१) जघनार्द्धादव चति जघनार्द्धाद्वि-
प्रजाः प्रजायन्ते^(२) स्यविमतोऽव चति स्यविमतो-
हि प्रजाः प्रजायन्ते^(३) ऽसंभिन्दुन्नाव चति प्राणा-
नामसंभेदाय^(४) न पर्यावर्त्तयति यत्पर्यावर्त्तयेदुदा-
वर्त्तः प्रजा ग्राहुकः स्यात्^(५) समुद्रं गच्छ स्वाहेत्याहु-
रेतः (१)

एव तर्द्धा^(६)त्यन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेत्याहान्तरिक्षे-
रैवास्मै प्रजाः प्र जनयत्यन्तरिक्षं ह्यनु प्रजाः
प्रजायन्ते^(७) देवः सवितारं गच्छ स्वाहेत्याह सवितृ-
प्रसूत एवास्मै प्रजाः प्र जनय^(८)त्यहोरात्रे गच्छ
स्वाहेत्याहाहोरात्राभ्यामेवास्मै प्रजाः प्र जनयत्यहो-

रात्रे ह्यनुप्रजाः प्रजायन्ते^(८) मिचावरुणौ गच्छ
स्वाहा (२)

इत्याह प्रजास्वेव प्रजातासु प्राणापानौ दधाति^(९)
सोमं गच्छ स्वाहेत्याह सौम्या हि देवतया प्रजा^(१०)
यज्ञं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा एव यज्ञियाः करोति^(११)
छन्दांसि गच्छ स्वाहेत्याह पशवो वै छन्दांसि
पशूनेवाव रुन्धे^(१२) द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहेत्याह
प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि
गृह्णाति^(१३) नमः (३)

दिव्यं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजाभ्य एव प्रजाताभ्यो
दृष्टिं नियच्छ^(१४) त्यग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेत्याह
प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रतिं षापयति^(१५) प्राणानां
वा एषोऽव द्यति योऽव द्यति गुदस्य मनो मे हृदि^(१६)
युच्छेत्याह प्राणानेव यथास्थानमुप ह्वयते^(१७) पशो-
र्वा आलब्धस्य हृदयश्च शृणुच्छति सा हृदय-
शूलम् (४)

अभि समेति यत् पृथिव्याश्च हृदयशूलमुद्दासयेत्
पृथिवीश्च शुचापयेद्यदपस्वपः शुचापयेच्छुष्कस्य चार्द्र-
स्य च सन्धावुद्दासयत्युभयस्य शान्त्यै^(१८) यं द्विष्यात् नं
ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति^(१९) ॥ १ ॥

लोके पशुमान्त्यादुभयोरुप सादयत्युभयोरुवैन'
 लोकयोः पशुमन्तं करोति^(११) सर्वतः परि हरति
 रक्षसामपहत्या^(१२) इन्द्राग्नियोभागधेयीः स्येत्याह
 यथायजुरेवैत^(१३) दग्नीध्र उप वासयत्येतद्वै यज्ञस्याप-
 राजितं यदाग्नीध्रं यदेव यज्ञस्यापराजितं तदेवैना
 उप वासयति^(१४) यतः खलु वै यज्ञस्य विततस्य न
 क्रियते (६)

तदनु यज्ञश्च रक्षाश्चैव चरन्ति यद्वहन्तीनां
 गृह्णाति क्रियमाणमेव तद्यज्ञस्य शये रक्षसामनन्व-
 वचाराय^(१५) न ह्येता ईलयन्त्या तृतीयसवनात्परि
 श्रेरे यज्ञस्य सन्तत्यै^(१६) ॥ २ ॥

स्या^(१७)दिन्द्रो^(१८) गृह्णीया दत्त्वं^(१९)मुक्तिन्^(२०) क्रियते^(२१)
 षड्विंशतिश्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः * ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वा † अथर्व्युः स्याद् यः
 सोममुपावहरन्त्सर्वाभ्यो देवताभ्य उपावहरेदिति

* इममनुवाक १ का०३५०१२अनु० भाष्येऽनविश्रुतिद्या विमल्योद्भूतया स्यात् ।

† 'स तु वा'—इति ग-सम्मत ।

हृदे त्वेत्याह मनुष्येभ्य एवैतेन करोति मनसे त्वेत्याह पितृभ्य एवैतेन करोति दिवे त्वा सूर्याय त्वेत्याह देवेभ्य एवैतेन करोत्येतावतीर्वै देवतास्ताभ्य एवैन५ सर्वाभ्य उपावहरति^(१) पुरा वाचः (१)

प्रवदितोः प्रातरनुवाकमुपाकरोति यावत्येव वाक्तामव रुन्धे^(२) ऽपोऽग्नेऽभिध्याहरति यज्ञो वा आपो यज्ञमेवाभि वाचं वि सृजति^(३) सर्वाणि च्छन्दाःस्यन्त्याह पशवो वै च्छन्दाःसि पशूनेवाव रुन्धे^(४) गायत्रिया तेजस्कामस्य परि दध्यात् त्रिष्टुभेन्द्रियकामस्य जगत्या पशुकामस्यानुष्टुभा प्रतिष्ठाकामस्य पङ्क्त्या यज्ञकामस्य विराजान्नकामस्य^(५) शृणोत्वग्निः समिधा हवम् (२)

म इत्याह सवितृप्रसूत एव देवताभ्यो निवेद्यापोऽर्च्यै^(१)त्यप इष्य होतरित्याहेषितः हि कर्म क्रियते^(२) मैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवा द्रुवेत्याह मित्रावरुणौ वा अपां नेतारौ ताभ्यामेवैना अर्च्यैति^(३) देवीरापो अपान्नपादित्याहाहुत्यैवैना निष्क्रीय गृह्णात्यर्थो हविष्कृतानामेवाभि घृतानां गृह्णाति^(४) (३)

कार्पिरसीत्याह शर्मलमेवाप्तमपं आवयति^(१) समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नय इत्याह तस्मादद्यमानाः

पीयमाना आपो न क्षीयन्ते^(१) योनिर्वै यज्ञस्य
चात्वालं यज्ञो वसतीवरीहोतृचमसच्च मैवावरुण-
चमसच्च सस्पर्शं वसतीवरीर्वानयति यज्ञस्य स-
योनिर्त्वायाद्यो स्वादेवैना योनेः प्र जनय^(२)त्यध्वर्यो-
ऽवेरपाइ इत्याहोत (४)

ईमन्मरुतेमाः पश्येति वावैतदाह^(३) यद्यग्नि-
ष्टोमो जुहोति यद्युक्थ्यः परिधौ नि माष्टि यद्यति-
राचो यजुर्वदन् प्र पद्यते यज्ञक्रतूनां व्याहृत्यै^(४) ॥ ३ ॥

वाचो^(५) हव^(६) गृह्णा^(७) पञ्चविंशतिश्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः † ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति ग्रावाणमा दत्ते
प्रसूत्या अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याहाश्विनौ हि देवाना-
मध्वर्यु आस्ताम् पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्तै^(१) पशवो
वै सोमो व्यान उपाशुसर्वनो यदुपाशुसर्वनमभि
मिमौते व्यानमेव पशुषु दधा^(२)तीन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेति

* 'हव[२]मभि हतामा गृह्णा[३]त्युत[४]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १ ऋ० ३५० १३५नु०-भाष्ये चतुर्दशधा विभज्योद्धृत्य व्याख्यत ।

मिमिती इन्द्राय हि सोमं आह्रियते^(१) पञ्च कृत्वो
यजुषा मिमिती (१)

पञ्चाक्षरा पृक्लिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे पञ्च
कृत्वस्तूष्णीं दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडम् विरा-
द्धिराजैवान्नाद्यमव रुन्धे^(२) आचाः स्थं दत्तुर इत्याह्वैप
वा अपाः सोमपीथो^(३) य एवं वेद नाप्स्वार्ति-
मार्च्छति^(४) यत् ते सोम दिवि ज्योतिरित्याह्वैभ्य
एवैनम् (२)

लोकेभ्यः सम्भरति^(५) सोमो वै राजा दिशोऽभ्य-
धायत् स दिशोऽनु प्राविशत् प्रागपागुदगधरागि-
त्याह दिग्भ्य एवैनं सम्भरत्यथो दिशं एवास्मा अव
रुन्धे^(६) ऽस्व नि धुरेत्याहु^(७) कामुका एनं स्त्रियो
भवन्ति य एवं वेद^(८) यत् ते सोमादाभ्यं नाम
जागृवीति (३)

आह्वैप वै सोमस्य सोमपीथो^(९) य एवं वेद न
सौम्यामार्तिमार्च्छति^(१०) भन्ति वा एतत्सोमं यद-
भिपुण्वन्त्यश्नन् गृह्णाति चायत एवैनं^(११) प्राणा वा
अश्वः पशवः सोमोऽश्नन् पुनरपि सृजति प्राणा-
नेव पशुषु दधाति^(१२) द्वौद्वावपि सृजति तस्माद् द्वौद्वौ
प्राणाः^(१३) ॥ ४ ॥

मिमोत^(१) एन^(२) मिति^{(३)*} चतुर्थत्वारिंशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः † ॥

प्राणो वा एव यदुपाश्चुर्यदुपाश्चय्रा ग्रहा गृह्य-
न्ते प्राणमेवानु प्र य^(१) न्यरुणो इ स्माहौषवेशिः प्रातः-
सवन एवाहं यज्ञः सः स्थापयामि तेन ततः सः स्थि-
तेन चरामीत्यष्टौ कृत्वोऽग्रेऽभि पुणोत्यष्टाक्षरा गायत्री
गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेव तेनाप्नोत्येकादश
कृत्वो द्वितीयमेकादशाक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्य-
न्दिनम् (१)

सवनं माध्यन्दिनमेव सवनं तेनाप्नोति द्वादश
कृत्वस्तृतीयं द्वादशाक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं
तृतीयसवनमेव तेनाप्नोत्येताः इ वाव स यज्ञस्य
संस्थितिमुवाचास्कन्दायास्कन्धः हि तद्यज्ञस्य सः-
स्थितस्य स्कन्ध^(१)त्यथो खल्वाहुर्गायत्री वाव प्रातःसवने
नातिवाद इत्यनतिवादुक एनं आहव्यो भवति
य एवं वेद तस्मादष्टावष्टौ (२)

* 'यजुषा मिमोत[१] एनं[२] जायवोति[३]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १का० ४प्र० १व्यनु०-भाष्ये पञ्चदश्या विभज्योद्वयं ध्यात्वात् ।

हत्वोऽभिपृत्यम्^(१) ब्रह्मवादिनो वदन्ति पवित्रवन्तो-
ऽन्ये ग्रहा गृह्यन्ते किम्पवित्र उपाऽशुरिति वाक्पवित्र
इति ब्रूयाद्वाचस्पतये पवस्व वाजिन्तित्याह वाचैवैनं
पवयति^(२) दृष्यो अशुभ्यामित्याह दृष्यो ह्येतावऽशु-
यौ सोमस्य गर्भस्तिपूत इत्याहु गर्भस्तिना ह्येनं पव-
यति देवो देवानां पवित्रमसीत्याह देवो ह्येषः (३)

सन् देवानाम् पवित्रं येषां भागोऽस्ति तेभ्यस्तेत्याह
येपाऽ ह्येष भागस्तेभ्य एनं गृह्णाति^(३) स्वाङ्गतोऽसी-
त्याह प्राणमेव स्वमेकत मधुमतीन् इषस्कुधीत्याह
सर्वमेवास्मा इदं स्वदयति विश्वेभ्यस्तेन्द्रियेभ्यो दि-
व्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्याहोभयेष्वेव देवमनुष्येषु प्राणान्
दधाति^(४) मनस्त्वा (४)

अद्वित्याह मन एवाश्रुत उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्या-
हान्तरिक्षदेवत्यो हि प्राणः स्वाहा त्वा सुभवः सूर्या-
येत्याह प्राणा वै स्वभवसो देवास्तेष्वेव परोक्षं जुहोति
देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इत्याहादित्यस्य वै रश्मयो
देवा मरीचिपास्तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन प्रीणा-
ति^(५) यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः (५)

स्यादिति नीचा हस्तेन नि मृज्याद् दृष्टिमेव नि
यच्छति यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्युत्तानेन नि

पानौ वि च्छिनत्ति ताजक् प्र मीयते यं कामयेत्
सर्वमायुरियादिति सःस्पृष्टौ तस्य सादृयेद्यानेनैवास्य
प्राणापानौ सन्तनोति सर्वमायुरेति ७ ॥ ६ ॥

त^[१] उभयान्^[२] गृह्यते^[३] चतुश्चत्वारिंशच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

यष्टकाण्डे चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः * ॥

वाग्वा एषा यदैन्द्रवायवो यदैन्द्रवायवाग्रा ग्रहा
गृह्यन्ते वाचमेवानु प्र यन्ति^(१) वायुं देवा अनुवृन्त्सो-
मः राजानः हनुमेति सौऽब्रवीदरं दृणै मदग्रा एष
वो ग्रहा गृह्यन्ता इति तस्मादैन्द्रवायवाग्रा ग्रहा
गृह्यन्ते तमेघ^(२)न्त्सोऽपूयत् देवा नोपाधृणुवन् ते
वायुमनुवन्निमं नः स्वदय (१)

इति सौऽब्रवीदरं दृणै महेवत्यान्येव वः पाचाणु-
च्यन्ता इति तस्मान्नानादेवत्यानि सन्ति वाय्व्यानु-
च्यन्ते तमेभ्यो वायुरेवास्वदयत् तस्माद्यत् पूयति तत्
प्रवाते वि पजन्ति वायुर्हि तस्य पवयिता स्वदयिता^(३)
तस्य विग्रहणं नाविन्दन्त्सादितिरब्रवीदरं दृणा अथ
मया वि गृह्णीध्वं महेवत्या एव वः सोमाः (२)

सन्ना असन्नित्युपयाम* गृहीतोऽसीत्याहादिति देव-
 त्यास्तेन यानि हि दासुमयाणि पाचाण्यस्यै तानि
 योनेः सम्भूतानि यानि मृन्मयानि साक्षात्तान्यस्यै
 तस्मादेवमाहुः^(१) वाग्वै पराच्यव्याकृतावदत् ते देवा
 इन्द्रमब्रुवन्निमां नो वाचं व्याकुर्विति सौऽब्रवीदरं
 दृणै मद्वाञ्छैवैष वायवे च सह (३)

गृह्याताः इति तस्मादैन्द्रवायवः सह गृह्यते तामि-
 न्द्रो मध्यतोऽवक्रम्य व्याकरोत्तस्मादियं व्याकृता वा-
 गुह्यते^(२) तस्मात् सृष्टदिन्द्राय मध्यतो गृह्यते दिव्य-
 यवे द्वौ हि स वरावष्टणीत^(३) ॥ ७ ॥

स्वदय^(४) सोमाः^(५) सहा^(६) एविः शतिश्च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः[†] ॥

मिचं देवा अब्रुवन्त्सोमः राजानः हनामेति
 सौऽब्रवीन्नाहः[‡] सर्वस्य वा अहं मिचमस्मीति तमब्रु-
 वन् हनामैवेति सौऽब्रवीदरं दृणै पर्यसैव मे सोमः
 श्रीणन्निति तस्मान्नैवावरुणं[§] पर्यसा श्रीणन्ति तस्मात्

* 'त्युपयाम'—इति ख ।

† 'गृह्याता'—इति ख ।

‡ इममनुवाक १ का० ४ प्र० ४ अ० ८ भाष्ये धोऽन् विमज्जोद्भूत्य आस्थत् ।

§ 'द्राहः'—इति सु० ।

॥ 'वरुणं'—इति क ।

पशवोऽपाक्रामन् मित्रः सन् क्रूरमकरिति^(१) क्रूरमिव
खलु वा एषः (१)

करोति यः सोमैः यजते तस्मात् पशवोऽप
क्रामन्ति यन्मैवावरुणं पर्यसा श्रीणति पशुभिरेव
तन्मित्रः समर्हयति पशुभिर्यजमानं^(२) पुरा खलु वा-
वैवं मित्रोऽवेदय मत् क्रूरं चक्रुः पशवः क्रमिष्य-
न्तीति । तस्मादेवमवृणीत^(३) वरुणं देवा अब्रुवन्
त्वयाऽशुभुवा सोमः राजानः हनामेति सोऽब्रवीद्वरं
वृणै मघ्यं च (२)

एवैष मित्राय च सह गृह्याता इति तस्मान्मैवा-
वरुणः सह गृह्यते तस्माद्राज्ञा राजान मःशुभुवा
घ्नन्ति वैश्येन वैश्यः शूद्रेण शूद्रं^(४) न वा इदं दिवा न
नक्तमासीदव्याहृतं ते देवा मित्रावरुणावब्रुवन्निदन्नो
वि वासयत्मिति तावब्रूतां वरं वृणावहा एकं शुवाव-
त्पूर्वो ग्रहो गृह्याता इति तस्मादैन्द्रवायवः (३)

पूर्वो मैवावरुणाद् गृह्यते^(५) प्राणापानौ ह्येतौ
यदुपाः श्वन्तर्यामौ^(६) मित्रोऽहरजनयद्वरुणो राक्षिं ततो
वा इदं व्याच्छद्यन्मैवावरुणो गृह्यते व्युष्ट्यै^(७) ॥ ८ ॥

* 'मित्रो'—इति सु० ।

† 'क्रमिष्यन्तीति'—इति ख ।

एष^[१] चै^[२]न्द्रवायवो^[३] दाविः^[४] शतित्थ ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
पष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके अष्टमोऽनुवाकः* ॥

यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत ते देवा अश्विनावब्रुवन्
भिपजौ वै स्थ इदं यज्ञस्य शिरः प्रति धत्तमिति ताव-
ब्रूतां वरं दृष्ट्वावहै ग्रह एव नावचापि गृह्यतामिति
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन् ततो वै तौ यज्ञस्य शिरः
प्रत्यधत्ता यदाश्विनो गृह्यते यज्ञस्य निष्कृत्यै[†] तौ देवा
अब्रुवन्नपूतौ वा इमौ मनुष्यचरौ (१)

भिपजाविति तस्माद् ब्राह्मणेन भेषजं न कार्यमपूतो
ह्ये[‡] पोऽमेध्यो यो भिपक् तौ बहिष्यवमानेन पवयित्वा
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन् तस्माद्बहिष्यवमाने स्तुत
आश्विनो गृह्यते[§] तस्मादेवं विदुषा बहिष्यवमान
उपसद्यः^{||} पवित्रं वै बहिष्यवमान आत्मानं मेव
पवयते^{||} तयोस्त्रेधा भेषज्यं विन्यदधुरमौ तृतीयमृषु
तृतीयं ब्राह्मणे तृतीयं तस्मादुदपाचम् (२)

* इममनुवाकं १का० ४प्र० ५अनु० माय्ये सप्तधा विभज्योद्भूतं व्याख्यात् ।

† ‘छो^१यो’—इति सु० ।

‡ ‘उपसद्य’—इति सु० ।

§ ‘वै बहि’—इति क ।

उपनिधाय ब्राह्मणं दक्षिणतो निपाद्य भेषजं
 कुर्याद्यावदेव भेषजं तेन करोति समर्धुकमस्य कृतं
 भवति^(४) ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्यादेकपात्रा
 द्विदेवत्या गृह्यन्ते द्विपात्रा ह्वयन्त इति^(५) यदेकपात्रा
 गृह्यन्ते तस्मादेकान्तरतः प्राणो द्विपात्रा ह्वयन्ते
 तस्माद्द्वौ द्वौ बहिष्ठात्प्राणाः^(६) प्राणा वा एते यद्
 द्विदेवत्याः पशव इडा यदिडां पूर्वा द्विदेवत्येभ्य
 उपह्वयेत (३)

पशुभिः प्राणानन्तर्दधीत प्रमायुकः स्याद् द्विदे-
 वत्यान् भक्षयित्वेडामुपह्वयते प्राणानेवात्मन् धित्वा
 पशूनुप ह्वयते^(७) वाग्वा ऐन्द्रवायवश्चक्षुर्मैवावरुणः
 ओचमाश्विनः पुरस्तादैन्द्रवायवं भक्षयति तस्मात्
 पुरस्ताद् वाचा वदति पुरस्तान्मैवावरुणं तस्मात्
 पुरस्ताच्चक्षुषा पश्यति सर्वतः परिहारमाश्विनं तस्मात्
 सर्वतः ओचैव शृणोति^(८) प्राणा वा एते यद् द्विदे-
 वत्याः (४)

अरिक्तानि पात्राणि सादयति तस्मादरिक्ता अन्त-
 रतः प्राणा यतः खलु वै यज्ञस्य विततस्य न क्रियते
 तदनुयज्ञः रक्षाःस्यर्वचरन्ति यदरिक्तानि पात्राणि
 सादयति क्रियमाणमेव तद्यज्ञस्य शये रक्षस्ता मनन्वव-

चाराय^(८) दक्षिणस्य दविर्धानस्योत्तरस्यां वर्त्तन्याः
सादयति वाच्येव वाचं दधात्या^(९) तृतीयसवनात्
परि शेरे यज्ञस्य सन्तत्यै^(१०) ॥ ६ ॥

मनुष्यचरा^(११) वृद्धपाच^(१२) मुपह्वयेत^(१३) द्विदेवत्याः^(१४) षट्-
चत्वारिंशच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठ्याण्डे चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः* ॥

बृहस्पतिर्देवानां पुरोहित आसीच्छण्डामर्कावसु-
राणां ब्रह्मण्वन्तो देवा आसन् ब्रह्मण्वन्तोऽसुरास्तेऽ-
न्योऽन्यं नाशक्नुवन् अभिवितुं ते देवाः शण्डामर्का-
वुषामन्त्रयन् तावब्रूतां वरं वृणावहै ग्रहावेव नाव-
वापि गृह्येतामिति ताभ्यामेतौ शुक्रामन्यिनाव-
गृह्णन् ततो देवा अभवन् परा सुरा यस्यैवं विदुषः
शुक्रामन्यिनौ गृह्येते भवत्यात्मना परा (१)

अस्य भ्रातृव्यो भवति^(१) तौ देवा अपनुद्यात्मन्
इन्द्रायाजुहवुरपनुत्तौ शण्डामर्कौ सहामुनेति ब्रूयाद्यं
द्विष्याद्यमेव द्वेष्टि तेनैनौ सहायं नुदते^(२) स प्रथमः

* इममनुवाकं १ का० ४ प्र० ६, ७ चतु० भाष्ये एकदशधा विभज्य व्याख्यात् ।

† 'स्तेऽन्यो'—इति सु० । 'स्तेऽन्यो'—इति क ।

संक्षतिर्विश्वकर्मेत्येवैनावात्मन इन्द्रायाजुहवुरिन्द्रो ह्ये-
तानि रूपाणि करिक्कदचर^(१)दसौ वा आदित्यः
शुक्रश्चन्द्रमा मन्थ्यपि यच्छ प्राञ्चौ निः (२)

क्रामतस्तस्मात् प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्ति^(२) प्रत्यञ्चा-
वाहत्य जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति^(३) चक्षुषी
वा एते यज्ञस्य यच्छक्रा*मन्थिनौ नासिकोत्तरवेदि-
रभितः परिक्रम्य जुहुतस्तस्माद्भितो नासिकां
चक्षुषी तस्मान्नासिकया चक्षुषी विधत्ते सर्वतः परि-
क्रामतो रक्षसा मपहत्यै^(४) देवा वै याः प्राचीराहुतौ-
रजुहवुर्ये पुरस्तादसुरा आसन् तास्ताभिः प्र (३)

अनुदन्त याः प्रतीचीर्ये पश्चादसुरा आसन् ता-
स्ताभिरपा नुदन्त प्राचीरन्या आहुतयो हूयन्ते
प्रत्यञ्चौ शुक्रामन्थिनौ पश्चाच्चैव पुरस्ताच्च यजमानो
भ्रातृव्यान् प्र शुदते तस्मात् पराचीः प्रजाः प्रवीयन्ते
प्रतीचीर्जायन्ते^(५) शुक्रामन्थिनौ वा अनु प्रजाः प्र
जायन्ते वीश्वाद्याश्च सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि
शुक्रः शुक्रशोचिपा (४)

सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन् परीहि मन्यौ मन्थि-
शोचिषेत्याहता वै सुवीरा या अवीरेताः सुप्रजा या

आद्या^(८) य एव वेदाव्यस्य प्रजा जायते नाद्या^(९)
 प्रजापतेरद्वयश्चयत् तत्परापतत्तद्विकङ्कत प्राविशत्त-
 द्विकङ्कते नारमत तद्यवं प्राविशत् तद्यवेऽरमत
 तद्यवस्य (५)

यवत्वं यद्वैकङ्कत मन्थिपाचं भवन्ति सक्तुभिः
 श्रीणाति प्रजापतेरेव तच्चक्षुः सम्भरति^(१०) ब्रह्मवा-
 दिना वदन्ति कस्मात् सत्यान्मन्थिपाचः सद्यो नाश्रुत-
 इत्यातपाचः हीति ब्रूयाद्यदश्रुवीतान्धोऽध्वर्युः स्या-
 दार्त्तिमर्द्धेत् तस्मान्नाश्रुते^(११) ॥ १० ॥

परा^(१२)* नि^(१३)प्य^(१४) शुक्शोचिपा^(१५) यवस्य^(१६)
 सप्तचिःशच्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

देवा वै यद् यज्ञोऽकुर्वेत तदसुरा अकुर्वन्ते ते देवा
 आग्रयणाग्रान् ग्रहानपश्यन् तानगृह्णन्त ततो वै तेऽग्रं
 पर्यायन् यस्यैव विदुषं आग्रयणाया ग्रहा गृह्यन्ते-
 ऽग्रमेव समानाना पर्येति^(१) रुक्णवत्यर्चा भ्रातृव्य-

* 'आत्मना परा [१]' इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ४ प्र० ८६ अ० भाष्ये एकादशधा विभज्य व्याख्यत ।

वतो गृह्णीयाद् भ्रातृव्यस्यैव रुक्माग्रं समा नानां
पर्येति^(१) ये देवा दिव्येकादश स्थित्याह (१)

एतावतीर्वै देवतास्ताभ्य एवैनं सर्वाभ्यो गृह्णा-
त्येप ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैश्वदेवा
ह्येप देवतया^(२) वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामद्युजायातिष्ठ-
माना ते देवा वाच्यपक्रान्तायां तूष्णीं ग्रहानगृह्णतु
सामन्यत वागन्तर्यन्ति वै मेति साग्रयणं प्रत्यागच्छतु
तदाग्रयणस्याग्रयणत्वम् (२)

तस्मादाग्रयणे वाग्वि सृज्यते यत्तूष्णीम्यूर्ध्वं ग्रहा
गृह्यन्ते^(३) यथा त्सारीयति म आखु इयति नाप
रात्स्यामीत्युपावसृजत्येवमेव तदध्वर्युराग्रयणं गृहीत्वा
यज्ञमारभ्य वाच वि सृजते^(४) चिह्निक्करोत्युक्तातूनेव
तद्वृणीते^(५) प्रजापतिर्वा एष यदाग्रयणो यदाग्रयणं
गृहीत्वा हिक्करोति प्रजापतिरेव (३)

तत्प्रजा अभिजिघ्रति तस्माद् वत्सज्जातं गौरभि
जिघ्र^(६)त्यात्मा वा एष यज्ञस्य यदाग्रयणः सर्वने सवने
ऽभि गृह्णात्यात्मन्नेव यज्ञं सन्तनो^(७)त्युपरिष्ठादा
नयतिरेत एष तद्वधा^(८)त्यधस्तादुप गृह्णाति प्र
जंनयत्येव तद्व^(९) ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात्
सत्याज्ञायत्री कनिष्ठा छन्दसाः सती सर्वाणि सर्व-

नानि वहतीति (४) एष वै गायत्र्यै वत्सो यदाग्र-
यणस्तमेव तदभिनिवर्त्तः सर्वाणि सर्वानानि वहति
तस्माद् वत्समुपाकृतं गौरभिनि वर्त्तते^(१) ॥ ११ ॥

आह ऋग्यजुर्वेदो वेति^(१) * विश्रुतिश्च ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः† ॥

(१) यज्ञेन (१) देवा (१) ब्रह्मवादिना (१) देवस्य (१) प्राणो
(१) देवा (१) वाग् (१) मित्रं (१) यज्ञस्य (१) बृहस्पतिः^(१) देवा
एकादशः † ॥ ४१ ॥

(१) यज्ञेन (१) लोके पशुमान्स्यात् (१) सर्वान् माध्यन्दिनं
(१) वाग्वा (१) अरिक्तानि (१) तत्प्रजा अभ्येकं पञ्चाशत् ॥ ४॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

* “०त्वा[२] प्रजापतिरे[३]वेति[४]” — इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकः का० ४ प्र० १०, ११ अनु० भाष्ये द्वादश्याश्च सप्तोद्भूतव्याख्यत् ।

‡ प्रपाठकेऽत्र य एकादश अनुवाकास्तेषां भवेमानि प्रतीकपदानि ।

§ “(१) यज्ञेन ० — ०त्वा उपयद्भिः (१) देवा वै यज्ञमाग्रीं धे (१) ब्रह्मवादिन ० — ०
सत्त्वि (१) देवस्य ० — ०यावाण (१) प्राण ० — ० उपाः श्रया (१) देवा ० — ०
उपाः श्रौ (१) वाग्वै (१) मित्रं (१) यज्ञस्य शिरो (१) बृहस्पतिर्देवानां
(१) देवा ० — ० व्याययणाया नेकादश ॥ ११ ॥” — इति क, ख, ग ।

॥ ८४८० ईप०, ८८८० १प०, ८२८० १२प०, ८६८० ८प०, १००८०

१०प०, १०४८० १५प० । सु० प्रसक्ते तु नाख्येतदात्मम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे

षष्ठम प्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

इन्द्रो वृचाय वज्रमुदयच्छत् स वृचो वज्रादुद्यताद-
विभेत्सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं मयि वीर्यं तन्ने
प्र दास्यामीति तस्मा उक्थ्य प्रायच्छत् तस्मै द्वितीयमुद-
यच्छत्सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं मयि वीर्यं तन्ने
प्र दास्यामीति (१)

तस्मा उक्थ्यमेव प्रायच्छत्तस्मै तृतीयमुदयच्छत्
विष्णुरन्वतिष्ठत जहीति सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा
इदं मयि वीर्यं तन्ने प्र दास्यामीति तस्मा उक्थ्यमेव
प्रायच्छत्तं निर्मायम् भूतमहन् यज्ञो हि तस्य माया-
सौचदुक्थ्यो गृह्यत इन्द्रियमेव (२)

तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृहत्^(१) इन्द्राय त्वा वृह-
दंते वयस्वत् इत्याहेन्द्राय हि स तं प्रायच्छत्^(२) तस्मै त्वा
विष्णवे त्वेत्याह यदेव विष्णुरन्वतिष्ठत जहीति तस्माद्

विष्णुमन्वाभजति^(१) चिर्निर्गृह्णाति चिर्हि स तं तस्म प्रा-
यच्छ^(२) देय ते योनिः पुनर्हविरसीत्याहु पुनःपुनः (३)

ह्यस्मान्निर्गृह्णाति^(३) चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य यदुक्थ्य-
स्तस्मादुक्थ्यः हुतः सोमा अन्वायन्ति तस्मादात्मा
चक्षुरन्वेति तस्मादेकं यन्तं बहवोऽनु यन्ति तस्मादेको
बहूनां भद्रो भवति तस्मादेको बह्वीर्जाया विन्दते^(४)
यदि कामयेताभ्यर्च्युरात्मानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्यन्त-
राहवनीयञ्च हविर्हानञ्च तिष्ठन्नव नयेत् (४)

आत्मानमेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति यदि कामयेत्
यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्यन्तरा सदोहविर्हाने
तिष्ठन्नव नयेद् यजमानमेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति यदि
कामयेत सदस्यान् यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति सद आ-
लभ्याव नयेत् सदस्यानेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति^(५) ॥ १ ॥

इत्येव^(१)* पुनःपुनर्नयेत्^(२) वयस्त्रिंशच्च ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः † ॥

* 'इती[१]न्द्रियमेव[२]'-इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं एका० ४५० १२५३-भाष्ये समाश्रित्य खलोद्धृत्य व्याख्यत ।

आयुर्वा एतद्यज्ञस्य यद् भुव उत्तमो ग्रहाणां गृह्यते
 तस्मादायुः प्राणानामुत्तमं^(१) मूर्द्धान्दिवो अरतिं
 पृथिव्या इत्याहु मूर्द्धानमेवैनं समाणानां करोति^(२)
 वैश्वानुरमृताय जातमग्निमित्याहु वैश्वानरं हि देव-
 त्तायु^(३) रभयतो वैश्वानरो गृह्यते तस्मादुभयतः प्राणा
 अधस्ताच्चोपरिष्टाच्चा^(४)र्दि नोऽन्ये ग्रहा गृह्यन्तेऽर्द्धौ
 भुवस्तस्मात् (१)

अर्ध्वर्वाङ् प्राणोऽन्येषां प्राणानां^(५)मुपोत्तेऽन्ये ग्रहाः
 साद्यन्तेऽनुपोत्ते भुवस्तस्मादुस्त्रान्याः प्रजाः प्रति-
 तिष्ठन्ति माःसेनान्या^(६) असुरा वा उत्तरतः पृथिवीं
 पर्याचिकीर्षन् तां देवा भुवेणादहन् तद् भुवस्य भुव-
 त्वं यद् भुव उत्तरतः साद्यते धृत्या^(७) आयुर्वा एतद्
 यज्ञस्य यद् भुव आत्मा होता यद्वोत्तमसे भुवमव-
 नयत्यात्मन्नेव यज्ञस्य (२)

आयुर्दधाति^(८) पुरस्तादुक्थस्यावनीय इत्याहुः पुर-
 स्ताद्यायुपो भुङ्क्ते मध्यतोऽवनीय इत्याहुर्मध्यमेन
 ह्यायुपो भुङ्क्ते उत्तरार्द्धेऽवनीय इत्याहुरुत्तमेन ह्यायुपो
 भुङ्क्ते^(९) वैश्वदेव्या मृचि शस्यमानायामवे नयति
 वैश्वदेव्यो वै प्रजाः प्रजास्वेवायुर्दधाति^(१०) ॥ २ ॥

तस्माद्^(१) यज्ञ^(२)स्यैकान्नचत्वारिंशच्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः † ॥

यज्ञेन वै देवा सुवर्गं लोकमायन् तैऽमन्यन्त
मनुष्या नोऽन्वा भविष्यन्तीति ते संवत्सरेण योपयित्वा
सुवर्गं लोकमायन् तमृपय चतुग्रहैरेवानु प्राजानन्
यद्वतुग्रहा गृह्यन्ते सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै^(१) द्वादश
गृह्यन्ते द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरस्य प्रज्ञात्यै^(२)
सह प्रथमौ गृह्येते सहेतमौ तस्माद् दौर्धावृत्^(३)
उभयतोमुखमृतुपात्रं भवति कः (१)

हि तद्वेदु यतश्चतूनां मुखं मृतुना प्रेष्येति पट् कृत्व
आह पञ्चा चतुर्व चतूनेषु प्रीणात्यतुभिरिति चतु-
श्चतुष्पद एव पञ्चान् प्रीणाति द्विः पुनश्चतुर्नाह द्वि-
पद एव प्रीणा^(४)त्यतुना प्रेष्येति पट् कृत्व आहर्तुभि-
रिति चतुस्तस्माच्चतुष्पाद पञ्चव चतूनुपजीवन्ति
द्विः (२)

* 'अर्द्धी भुवस्तस्माद्(१) एव'-इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १का० ४प्र० १३चतु० भाष्ये दशाष्ट सत्वोद्धृत्य आख्यत् ।

पुनर्ऋतुनाह तस्माद् द्विपादश्चतुष्पदः पशून्पुं
जीव^(१)न्यृतुना प्रेष्येति पट् कृत्वा आहर्तुभिरिति चतुर्दिः
पुनर्ऋतुनाह क्रमणमेव तत् सेतुं यजमानः कुरुते
सुवर्गस्य लोकस्य समंध्य^(२) नान्योऽन्यमनु प्र पंचेत
यदन्योऽन्यमनु प्र पंचेतर्तुर्ऋतुमनु प्र पंचेतर्त्तवो मो-
हुकाः स्युः^(३) (३)

प्रसिद्धमेवाध्वर्युर्दक्षिणेन प्र पंचते प्रसिद्धं प्रति-
प्रस्थातोत्तरेण तस्मादादित्यः पण्मासो दक्षिणेनैति
पडुत्तरेणो^(४) पयामयद्हीतोऽसि सुःसर्पोस्यः हस्पत्याय
त्वयाहास्ति चयोदशो मास इत्याहुस्तमेव तत् प्री-
णाति^(५) ॥ ३ ॥

को^(१) द्विः^(२) स्युश्चतुस्त्रिंशच्च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः[†] ॥

सुवर्गाय वा एते लोकाय गृह्यन्ते यदृतुग्रहा ज्यो-
तिरिन्द्राग्नी यदैन्द्राग्रमृतुपात्रेण गृह्णाति ज्योतिरे-
वास्मा उपरिष्ठाद् दधाति सुवर्गस्य लोकस्थानुं स्यात्वा^(१)
ओजोमृतो वा एतौ देवान्ना यदैन्द्राग्नी यदैन्द्राग्नी

* 'को[१] जीवन्ति द्वि[२]'—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ४ प० १४ अनु० भाष्ये दशांशं कृतोद्भवः स्यात् ।

गृह्यत ओज एवाव रुन्धे^(१) वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजा असावादित्यः शुक्रो यद्वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति तस्मादसावादित्यः (१)

सर्वाः प्रजाः प्रत्यङ्मुदति^(२) तस्मात्सर्वे एव मन्यन्ते मां प्रत्युदगादिति^(३) वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजास्तेजः शुक्रो यद्वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति प्रजास्वेव तेजो दधाति^(४) ॥ ४ ॥

आदित्यस्त्रिंशच्च* ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः† ॥

इन्द्रो मरुद्भिः सावित्रेण माध्यन्दिने सर्वने वृषमहन्ममाध्यन्दिने सर्वने मरुत्वतीया गृह्यन्ते वार्षघ्ना एव ते यजमानस्य गृह्यन्ते^(१) तस्य वृचं जुहुये कृतवो सुह्यःत्स कृतुपात्रेण मरुत्वतीयानगृह्णात्ततो वै स कृतून् प्राजानाद्यदृतुपात्रेण मरुत्वतीया गृह्यन्त कृतूनां प्रज्ञात्यै^(२) वज्रं वा एतं यजमानो भ्रातृव्यायु प्रहरति यन्मरुत्वतीया उदेव प्रयुमेन (१)

* ' तस्मादसावादित्य[१]स्त्रिंशच्च '—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १ क० ४ प्र० १५, १६ अनु०—माथे चतुरंशं ह्यबोद्धव्यं व्याख्यतु ।

यच्छति* प्र हरति द्वितीयेन स्पृणुते तृतीये^(१) नायुध
 वा एतद् यजमान् सः स्फुरते यन्मरुत्वतीया धनुरेव
 प्रथमो ज्या द्वितीय इषुस्तृतीय^(२) प्रत्येव प्रथमेन धत्ते
 वि सृजति द्वितीयेन विध्यति तृतीयेने^(३)न्द्रो वृत्रं
 हृत्वा परां परावतमगच्छदपाराधमिति मन्यमान्, स
 हरितोऽभवत्स एतान्मरुत्वतीयानात्मस्पर्णानपश्यत्
 तानगृह्णीत (२)

प्राणमेव प्रथमेनास्पृणुतापानं द्वितीयेनात्मानं
 तृतीये^(४)नात्मस्पर्णा वा एते यजमानस्य गृह्यन्ते
 यन्मरुत्वतीयाः प्राणमेव प्रथमेन स्पृणुतेऽपानं द्विती-
 येनात्मानं तृतीयेने^(५)न्द्रो वृत्रमहन् तं देवा अब्रुवन्म-
 हान्वा अयमभूद्यो वृत्रमवधीदिति तन्महेन्द्रस्य महे-
 न्द्रत्वः स एतं माहेन्द्रमुद्धारमुदहरत वृधं हृत्वा-
 न्यासु देवतासु (३)

अधि यन्माहेन्द्रो गृह्यते उद्धारमेव तं यजमान्
 उद्धारतेऽन्यासु प्रजास्वधि^(६) शुक्रपाचेण गृह्णाति यज-
 मानदेवत्यो वै माहेन्द्रस्तेजः शुक्रो यन्माहेन्द्रः शुक्र-
 पाचेण गृह्णाति यजमान एव तेजो दधाति^(७) ॥ ५ ॥

प्रथमेभा^[१]ष्टुक्लीत^[२] देवता^[३]स्वष्टाविंशतिश्च ॥५॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः* ॥

अदितिः पुचकामा साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदुनमं
पचत्तस्या उच्छेपणमददुस्तत्प्राश्नात् सा रेतोऽधत्त तस्यै
चत्वार आदित्या अजायन्त^(१) सा द्वितीयमपचत् सा-
मन्यतोच्छेपणान्न इमेऽज्ञत् यदग्रे प्राशिष्यामीतो मे
वसीयाःसो जनिष्यन्त इति साग्रे प्राश्नात् सा रेतोऽधत्त
तस्यै बृहमाण्डमजायत्^(२) सादित्येभ्य एव (१)

तृतीयमपचद्भोगाय म इदं आन्तमस्त्विति तेऽब्रुवन्
वरं दृणामहै योऽतो जायाता अस्माकं स एको
ऽस्योऽस्य प्रजायामृध्याता अस्माकं भोगाय भवादिति
ततो विवस्वानादित्योऽजायत तस्य वा इयं प्रजा य-
न्मनुष्यास्तास्वेक एवर्द्धो यो यजते स देवानां भोगाय
भवति^(३) देवा वै यज्ञात् (२)

रुद्रमन्तरायन्स आदित्यानन्वाक्रमत् ते द्विदेव-
त्यान् प्रापद्यन्त तान्न प्रति प्रायच्छन् तस्मादपि वध्यं प्र-

* इममनुवाकं १का० ४प्र० १७-२१ अणु०-भाष्ये नवाग्रं हत्वोद्धृत्य व्याख्यत् ।

गृह्यते तृतीयस्य सर्वनस्योद्यत्यै^(१) सवितृपात्रेण वैश्वदेवं
 कलशाद् गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजा वैश्वदेवः कलशः
 सविता प्रसवानामीशे यत् सवितृपात्रेण वैश्वदेवं
 कलशाद् गृह्णाति सवितृप्रसूत एवास्मै प्रजाः प्र (२)

जनयति^(१) सोमे सोममभि गृह्णाति रेत एव तद-
 धाति^(१) सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इत्याह सोमे हि सो-
 ममभि गृह्णाति प्रतिष्ठित्या^(१) एतस्मिन् वा अपि ग्रहे
 मनुष्येभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः क्रियते सुशर्मासि सुप्रतिष्ठा-
 न इत्याह मनुष्येभ्य एवैतेन करोति वृहदित्याह
 देवेभ्य एवैतेन करोति नम इत्याह पितृभ्य एवैतेन
 करोति (३)

एतावतीवै देवतास्ताभ्य एवैनं^(१) सर्वाभ्यो गृह्णा^(१)-
 त्येप ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैश्वदेवो
 ह्येषः^(१) ॥ ७ ॥

विश्वे^(१) प्र^(१) करो^(१) त्येकान्नविःशुतिश्च ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः[†] ॥

* “प्र[२] पितृभ्य एवैतेन करो[३]”—इति क, ख ।

† इममनुवाक १ का० ४ प्र० २३-२६ अथ ०-भाष्ये नवाष्ट क्लृप्त्य व्याख्यत् ।

प्राणो वा एष यदुपाशुयदुपाशुपावेण प्रथम-
 श्चात्तमश्च ग्रहौ गृह्येते प्राणमेवानु प्र यन्ति प्राणमनू-
 चन्ति^(१) प्रजापतिर्वा एष यदाग्रयणः प्राण उपाशुः
 पत्नीः प्रजाः प्र जनयन्ति यदुपाशुपावेण पत्नीवत-
 माग्रयणाद् गृह्णाति प्रजानां प्रजननाय तस्मात्प्राणं
 प्रजा अनु प्र जायन्ते^(२) देवा वा इत इतः पत्नीः
 सुवर्गम् (१)

लोकमजिगाःसन् ते सुवर्गं लोकं न प्राजानन् त
 एतं पत्नीवतमपश्यन् तमगृह्णत ततो वै ते सुवर्गं लोकं
 प्राजानन् यत्पत्नीवतो गृह्यते सुवर्गस्य लोकस्य प्र-
 ज्ञात्यै^(१) स सोमो नातिष्ठत स्त्रीभ्यो गृह्यमाणस्तं घृतं
 वज्रं कृत्वाऽघ्नन् तं निरिन्द्रियं भूतमगृह्णन् तस्मात्
 स्त्रियो निरिन्द्रिया अदायादीरपि पापात् पुंस उप-
 स्तितरम् (२)

वृद्धन्ति यद् घृतेन पत्नीवतः श्रीणाति वज्रेणैवैनं
 वशं कृत्वा गृह्णा^(१)त्युपयामगृहीतोऽसीत्याहेयं वा उप-
 यामस्तस्मादिमां प्रजा अनु प्र जायन्ते^(२) बृहस्पतिसुतस्य
 त इत्याह ब्रह्मा वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै प्रजाः
 प्र जनयती^(३)न्दो इत्याह रेतो वा इन्दू रेत एव तद-
 धा^(४)तीन्द्रियाव इति (३)

घासं प्र यच्छेत्यहृत्य परिधीञ्जुहोति निराधाना-
भ्यामेव घासं प्र यच्छ^(१)त्युन्नेता जुहोति यातयामेव
ह्येतद्विध्वर्यः स्वगाक्तो यदध्वर्युर्जुहुयाद् यथा विमुक्तं
पुनर्युनक्ति तादृगेव त^(२)च्छीर्षन्नधि निधाय जुहोति
शीर्षतो हि समभव^(३)द्विक्रम्य जुहोति विक्रम्य वीन्द्रो
वृचमहन्तसमृध्यै^(४) पशवो वै हारियोजनीर्यत्समिन्ध्या
दल्पाः (३)

एनं पशवो भुञ्जन्त उप तिष्ठेरन्यन्न समिन्ध्यादहव
एनं पशवोऽभुञ्जन्त उप तिष्ठेरन् मनमा समं बाधत
उभयं करोति बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उप तिष्ठन्त^(५)
उन्नेतर्युपहवमिच्छन्ते य एव तर्च सोमपीयस्तमेवाव
रुन्धत^(६) उत्तरवेद्यां नि वपति पशवो वा उत्तरवेदिः
पशवो हारियोजनीः पशुधेव पशून् प्रति षापय-
न्ति^(७) (४) ॥ ६ ॥

अश्रीणा^(१)दन्तराधानाभ्या^(२)मल्पाः^(३)स्थापयन्ति^(४)
॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः* ॥

ग्रहान् वा अनु प्रजाः पशवः प्र जायन्त^(१) उपाश-
 श्वन्तर्यामावजावयः शुक्रामन्यिनौ पुरुषा ऋतुग्रहाने-
 कशफा आदित्यग्रहं गाव^(२) आदित्यग्रहो भूर्यिष्ठाभि-
 र्कृग्मिर्गृह्यते तस्माद्गावः पशूनां भूर्यिष्ठा^(३) यत् त्रिह-
 पाशु इस्तेन विगृह्णाति तस्माद् दौ चीनजा जन-
 यत्य^(४) यावयो भूयसीः^(५) पिता वा एष यदाग्रयणः
 पुत्रः कलशो यदाग्रयण उपदस्येत् कलशाद् गृह्णी-
 याद्यथा पिता (१)

पुत्रं क्षित उपधावति तादृगेव तद्^(६) यत् कलश उप-
 दस्येदाग्रयणाद् गृह्णीयाद्यथा पुत्रः पितरं क्षित उप-
 धावति तादृगेव तद्^(७) यदात्मा^{*} वा एष यज्ञस्य यदा-
 ग्रयणो यद्गर्हो वा कलशो वोपदस्येदाग्रयणाद् गृह्णी-
 यादात्मन एवाधि यज्ञं निष्करो^(८)त्यविज्ञातो वा एष
 गृह्यते यदाग्रयण स्यात्या गृह्णाति वायव्येन जुहोति
 तस्मात् (२)

गर्भेणाविज्ञातेन ब्रह्महा^(९)वभूयमव यन्ति परा
 स्थालीरस्यन्त्युदायव्यानि हरन्ति तस्मात् स्त्रियं जातां
 परास्यन्त्युत्पुमांसः हरन्ति^(१०) यत्पुरोरुचमाह यथा
 वस्यस आहरति तादृगेव तद्यद् ग्रहं गृह्णाति यथा

* "तदात्मा"—इति ख, मु०-पुस्तकेऽपि, परं पदपाठविरुद्ध ।

वस्यस आहृत्य प्राह तादृगेव तद्यत् सादयति यथा
वस्यस उपनिधायापक्रामति तादृगेव तद्यत्^(१) (३)

वै यज्ञस्य साम्ना यजुषा क्रियते शिथिलं तद्यद्वा
तद् दृढं पुरस्तादुपयामा यजुषा यज्ञान्त उपरिष्टादुप-
यामा ऋचा यज्ञस्य दृढ्यै^(१) ॥ १० ॥

पिता^(१) तस्माद्^(२) यद्^(३) अष्टादश च ॥ १०* ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः† ॥

प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि^(१) यानि परा-
चीनानि प्रयुज्यन्तेऽमुमेव तैर्लोकमभि जयति परादिव
ह्यसौ लोको यानि पुनः प्रयुज्यन्ते इममेव तैर्लोक-
मभि जयति पुनः पुनरिव ह्ययं लोकः^(१) प्रान्यानि
पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि यानि पराचीनानि प्रयु-
ज्यन्ते तान्यन्वोपधयः परा भवन्ति यानि पुनः (१)

* “यथा पिता[१] तस्माद्[२] उपक्रामति तादृगेव तद्यद्वाष्टादश च ॥ १० ॥”-
इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १५० ॥ ४३० २८ चतुः-भागे द्वादशांशं क्षत्वोक्त्य धार्यत् ।

प्रयुज्यन्ते तान्यन्वोपधयः पुनरा भवन्ति^(१) प्रान्यान्ति
 पाचाणि युज्यन्ते नान्यानि यानि पराचीनानि प्रयु-
 ज्यन्ते तान्यन्वारण्याः पशवोऽरण्यमप यन्ति यानि
 पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यनु ग्राम्याः पशवो ग्राममुपाव-
 यन्ति^(२) यो वै ग्रहाणां निदानं वेदं निदानवान्
 भवत्याज्यमित्युक्तं तद्वै ग्रहाणां निदानं यदुपाशु
 शः सति तत् (२)

उपाश्वन्तुर्यामयोर्यदुच्चैस्तदितरेषां ग्रहाणामेतद्वै
 ग्रहाणां निदानं य एवं वेदं निदानवान् भवति^(३) यो
 वै ग्रहाणां मियुनं वेदं प्र प्रजया पशुभिर्मियुनैर्जायते
 स्थालीभिर्न्ये ग्रहा गृह्यन्ते वायव्यैरन्य एतद् वै
 ग्रहाणां मियुनं य एवं वेदं प्र प्रजया पशुभिर्मियुनै-
 र्जायतु^(४) इन्द्रस्त्वष्टः सोममभीषहापिवत्स विघ्नङ् (३)

व्यार्च्यत्स आत्मन्वारमणं नाविन्दुत्स एताननु-
 सवनं पुरोडाशानपश्यत्तान्निर्वपत्तैर्वै स आत्मन्वा-
 रमणमकुरुत् तस्मादनुसवनं पुरोडाशा निरूप्यन्ते
 तस्मादनुसवनं पुरोडाशानां प्राश्नीयाद्वात्मन्नेवारमणं
 कुरुते नैनुः सोमोऽति पवते^(५) ब्रह्मवादिनो वदन्ति
 नर्चा न यजुपा पङ्क्तिराप्यतेऽथ किम् (४)

यज्ञस्य पाङ्क्त्यमिति धानाः करम्भः परिव्रापः

पुरोडाशः पयस्या तेन पुङ्क्तिराप्यते तद्यज्ञस्य पाङ्क्त-
त्वम्^(८) ॥ ११ ॥

पुन^(१)स्तद^(२) विष्टद^(३) किं^(४) चतुर्दश च ॥ ११* ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः† ॥

(१)इन्द्र (२)आर्यु (३)र्युज्ञेन (४)सुवर्गा(५)येन्द्रो (६)रदिति-
(७)रन्तर्यामपात्रेण (८)प्राण (९)इन्द्रो (१०)ग्रहान् (११)प्रैका-
दश‡ ॥ ५४ ॥

(१)इन्द्रो वृचाय (२)पुनर्कृतुनाह (३)मिथुनं पशवो
(४)नेष्टुः पत्नी (५)मुपाश्वन्तर्यामयोर्द्विचत्वारिंशत्॥५५॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

* “भूवन्ति यानि पुनः [१] शशंसति तद[२]”—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १का० ४प्र० २८अनु०-भाष्ये व्यष्टया विभक्त्योद्धृत्य व्याख्यत् ।

‡ “(१)इन्द्रो वृचाया(२)र्युर्वै (३)र्युज्ञेन (४)सुवर्गाये(५)न्द्रो मरुद्भि(६)रदिति-
(७)रन्तर्यामपात्रेण (८)प्राणो वै ०—० पात्रेण(९)न्द्रो वृधर्महन् तस्य
(१०)ग्रहान् वै (११)प्रान्यानि पाञ्चाण्येकादश ॥ ११ ॥”—इति क, ख, ग ।

§ प्रपाठकेऽत्र य एकादश अनुवाकास्तेषां मेवेमानि प्रतीकपदानि ।

॥ १०६८० ६पं०, १०६८० १८पं०, ११४८० ५पं०, ११८८० १४पं०,

१२४८० ८पं० । सु०-पुस्तके तु नाख्येतदाकम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

यष्टकाण्डे

यष्ट प्रपाठकः ।

॥ हरिः ओम् ॥

सुवर्गाय वा एतानि लोकाय ह्वयन्ते यद्वाक्षिणानि^(१)
 द्वाभ्यां गार्हपत्य जुहोति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या
 आग्नीध्रे जुहोत्यन्तरिक्ष एवा क्रमन्ते^(२) सद्देभ्यैति
 सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^(३) सौरोभ्यामृग्भ्यां गार्हपत्ये
 जुहोत्यमुमेवैनं लोकः समारोहयति नयवत्यर्चाग्नीध्रे
 जुहोति सुवर्गस्य लोकस्याभिनीत्यै^(४) दिवं गच्छ सुवः
 पतेति हिरण्यम् (१)

हुत्वोद्गृह्णाति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^(१) रूपेण
 वा रूपमभ्यैमीत्याह रूपेण द्यासा रूपमभ्यैति यद्वि-
 रण्येन^(२) तुथो वा विश्ववेदा वि भजत्वित्याह तुथो ह
 स्म वै विश्ववेदा देवानां दक्षिणा वि भजति तेनैवैना
 वि भजत्येतत्तं अग्ने राधः (२)

रेति सोमंच्युतमित्याह सोमंच्युतश्च ह्यस्य राध
 रेति^(८) तन्मित्रस्य पृथा नयेत्याह शान्त्या^(९) कृतस्य पृथा
 प्रेतं चन्द्रदक्षिणा इत्याह सत्यं वा कृतश्च सत्येनैवैना
 कृतेन वि भजति^(१०) यज्ञस्य पृथा सुविता नयन्ती-
 रित्याह यज्ञस्य ह्येताः पृथा यन्ति यदक्षिणा^(११) ब्राह्म-
 णमुच्य राध्यासम् (३)

अपिंमार्यमित्याहैप वै ब्राह्मण अपिरार्येयो यः
 शुश्रुवान् तस्मादेवमाह^(१२) वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्ष-
 मित्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^(१३) यतस्व सदस्यै-
 रित्याह मित्रत्वाया^(१४) स्मदाचा देवचा गच्छतु मधुमतीः
 प्रदातारमा विशृतेत्याह वयमिह प्रदातारः सोऽस्मान्-
 नमुच्य मधुमतीरा विशृतेति (४)

वावैतदाह^(१५) हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं
 ज्योतिरेव पुरस्तादन्ते सुवर्गस्य लोकस्यानुत्थात्वा^(१६)
 अमोघं ददात्यमिमुखानेवर्तून् प्रीणाति^(१७) ब्रह्मणे
 ददाति प्रसूत्यै होत्रे ददात्यात्मा वा एष यज्ञस्य यज्ञो-
 तात्मानमेव यज्ञस्य दक्षिणाभिः समर्द्धयति^(१८) ॥ १ ॥

हिरण्य^[१] राधे^[२] राध्यासु^[३]मित्य^[४]ष्टाविंश-
शब्द* ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके प्रथमेऽनुवाकः† ॥

सुमिष्टयजूऽपि जुहोति यज्ञस्य समिध्वै यद्वै यज्ञस्य
क्रूरं यद्विलिष्टं यदुत्थेति यन्नात्येति यदतिकरोति य-
न्नापि करोति तदेव तैः प्रीणाति^(१) नव जुहोति नव
वै पुरुषे प्राणाः पुरुषेण यज्ञः समितो यावानेव
यज्ञस्तं प्रीणाति^(१) षडृग्मियाणि जुहोति षड्वा कृतव
कृतूनेव प्रीणाति चीणि यजूऽपि (१)

अथ इमे श्लोका इमानेव श्लोकान् प्रीणाति^(१) यज्ञ
यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छेत्याह यज्ञपतिमेवैनं गमयति
स्वां योनिं गच्छेत्याह स्वामेवैनं योनिं गमय^(२)त्येप तै
यज्ञो यज्ञपते सहस्रतृक्तवाकः सुवीर इत्याह यजमान
एव वीर्यं दधाति^(३) वासिष्ठो ह सात्यह्व्यो देवभागं
पप्रच्छ यत्सृज्यान् बहुयाजिनोऽयीयजो यज्ञे (२)

* “ राध्यासु [३] मयुमतीराविश्वेयु [४] ष्टाविंशशब्द ”-इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १का० ४प्र० ४१ अयु०-भाष्येऽष्टादशाष्ट श्लोकोद्भूतथात्वात् ।

यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपा३ यज्ञपता३विति स होवाच
 यज्ञपताविति सत्याद्वै सृज्याः परा वभूवुरिति होवाच
 यज्ञे वाव यज्ञः प्रतिष्ठाप्य आसीद्यजमानस्यापराभावा-
 येति^(१) देवा गातुविदे गातु वित्त्वा गातुमितेत्याह
 यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति यजमानस्यापराभावाय^(२)
 ॥ २ ॥

यजूं॑ऽपि १ यज्ञ १ एकं चत्वारिं॑ऽशच्च ॥ २ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
 पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः * ॥

अवभृथ यजूं॑ऽपि जुहोति यदेवार्वाचीनमेकहाय-
 नादेनः करोति तदेव तैरव यजते^(१) ऽप्ये॑ऽवभृथमवैत्युषु
 वै वरुणः साक्षादेव वरुणमव यजते^(१) वर्त्मना वा
 अन्वित्य यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति साम्ना प्रस्तोता-
 न्ववैति साम् वै रक्षोहा रक्षसामपहत्य^(१) विनिधनु
 मुपैति चयं दुमे लोका एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांसि
 (१)

अपं हन्ति^(७) पुरुषःपुरुषो निधनमुपैति पुरुषः-
 पुरुषो हि रक्षस्वी रक्षसामपहत्या^(८) उरुः हि राजा
 वरुणश्चकारेत्याह प्रतिष्ठित्यै^(९) शतं नै राजन् भिपजः
 सहस्रमित्याह भेपजमेवास्मै करो^(१०)त्यभिष्ठितो वरु-
 णस्य पाश इत्याह वरुणपाशमेवाभि तिष्ठति^(११) बर्हि-
 रभि जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथो अग्निवत्येव
 जुहो^(१२)त्यपंबर्हिपः प्रयाजान् (२)

यजति प्रजा वै बर्हिः प्रजा एव वरुणपाशान्मुञ्च^(१३)-
 त्याज्यभागौ यजति यज्ञस्यैव चक्षुषौ नान्तरेति^(१४)
 वरुणं यजति वरुणपाशादेवैनं मुञ्च^(१५)त्यग्रीवरुणौ
 यजति साक्षादेवैनं वरुणपाशान्मुञ्च^(१६)त्यपंबर्हिपावनू-
 याजौ यजति प्रजा वै बर्हिः प्रजा एव वरुणपाशान्मु-
 ञ्चति^(१७) चतुरः प्रयाजान् यजति द्वावनूयाजौ षट्
 सम्पद्यन्ते षड्वा ऋतवः (३)

ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठ^(१८)त्यवभृथ निचङ्क्षुणेत्याह यथो-
 दितमेव वरुणमव यजते^(१९)समुद्रे ते हृदयमुष्वन्त-
 रित्याह समुद्रे द्यन्तवरुणः^(२०) सन्त्वा विशन्त्वोपधीरु-
 ताप् इत्याह द्धिरेवैनमोपधीभिः सम्यञ् दधाति^(२१)
 देवोराप एष वो गर्भ इत्याह यथायजुरेवैतत्^(२२) पशवो
 वै (४)

सोमो यङ्गिन्दनां भक्षयेत् पशुमान्स्याद्वरुणस्त्वेन
 गृह्णीयाद्यन्न भक्षयेदपशुः स्यान्नैनं वरुणो गृह्णीयादु-
 पस्पृश्यमेव पशुमान् भवति नैनं वरुणो गृह्णाति^(१)
 प्रति यतो वरुणस्य पाश इत्याह वरुणपाशादेव नि-
 मुच्यते^(१) प्रतीक्षमा यन्ति वरुणस्यान्वहित्या^(१) रधो-
 स्येधिपीमहीत्याह समिधैवाग्निं नमस्यन्तः (५)

उपायन्ति^(१) तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह तेज
 एवात्मन् धत्ते^(१) ॥ ३ ॥

रक्षाऽसि^(१) प्रयाजा-^(१) नृतवो^(१) वै^(१) नमस्यन्तो^(१)
 द्वादश च ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे षष्ठप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः† ॥

स्फ्येन् वेदिमुद्धरन्ति रयाद्येण वि मिमीते यूपं
 मिनाति चिह्नतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति
 स्तृत्यै^(१) यदन्तर्वेदि मिनुयाद्देवलोकमभि जहेद् यद्वि-
 र्वेदि मनुष्यलोकं वेद्यन्तस्य सन्धौ मिनात्युभयौलोक-
 योरभिजित्या^(१) उपरसमितां मिनुयात् पितृलोकका-

* “लोकेभ्यो रक्षाऽसि[१]”—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १का० ४५० ४५अनु०-माथे चतुर्विंशतिं लल्लोद्वयं यावत् ।

मस्य रश्नसंमितां मनुष्यलोककामस्य चपांसंमि-
तामिन्द्रियकामस्य सर्वान्त्समान् प्रतिष्ठाकामस्य ये
चर्यो मध्यमास्तान्त्समान् पशुकाम^(१)स्यैतान् वै (१)

अनु पशव उप तिष्ठन्ते पशुमानेव भवन्ति^(२) व्यति-
पजेदितरान् प्रजयैवैनं पशुभिर्व्यतिपजति^(३) यं काम-
येत प्रमायुकः स्यादिति गर्त्तमितुं तस्य मिनुयादुत्त-
राङ्गं वर्षिष्ठमथ हसौयाऽसमेपा वै गर्त्तमिद्यस्यैव
मिनोति ताजक् प्र मीयते दक्षिणाङ्गं वर्षिष्ठं मिनुयात्
सुवर्गकामस्याथ हसौयाऽसमाक्रमणमेव तत् सेतुं
यजमानः कुरुते सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^(४) (२)

यदेकस्मिन् यूपे द्वे रश्ने परिर्व्ययति तस्मादेको
द्वे जाये विन्दते यन्नैकाऽरश्नां द्वयोर्यूपयोः परि-
व्ययति तस्मान्नैका द्वौ पतौ विन्दते^(५) यं कामयेत्
स्यस्य जायेतेत्युपान्ते तस्य व्यतिपजेत् स्येवास्य जायते
यं कामयेत् पुमानस्य जायेतेत्यान्तं तस्य प्र वैष्टयेत्
पुमानेवास्य (३)

जायते^(६)ऽसुरा वै देवान् दक्षिणत उपानयन् तान्
देवा उपशयेनैवापानुदन्त तदुपशयस्योपशयत्वं यद्-
क्षिणत उपशय उपशये भावव्यापनुत्यै^(७) सर्वे वा अन्ये
यूपाः पशुमन्तोऽथोपशय एवापशुस्तस्य यजमानः

पशुर्यन्न निर्दिशेदार्तिमाच्छेद् यजमानोऽसौ ते पशु-
रिति निर्दिशेद् यं द्विष्याद्यमेव (४)

द्वेष्टि तमस्मै पशुं निर्दिशति^(*) यदि न द्विष्यादा-
खुस्ते पशुरिति ब्रूयान्न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नार-
यान्^(**) प्रजापतिः प्रजा असृजत् सोऽन्नाद्येन व्याहृतं
स एतामेकादशिनीमपश्यत् तया वै सोऽन्नाद्यमधार-
न्धत् यद्दश यूपा भवन्ति दशाक्षरा विराडन्नं विराड्
विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे (५)

य एकादश स्तन^{*} एवास्यै स दुह एवैनां तेन^(**)
वज्रो वा एषा समीयते यदेकादशिनी सेश्वरा पुर-
स्तात् प्रत्यञ्चं युञ्जत् समदितीर्यत् पान्नीवतं मिनोति
युञ्जस्य प्रत्युतन्ध्यै सयत्वार्य^(**) ॥ ४ ॥

वै^(*) समष्ट्या^(*) अस्यै^(*) व^(*) † रुन्धे^(*) त्रिंशच्च ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः । ॥

* “एकादश स्तन” — इति मु० ।

† “समष्टी[२] एमानेवास्यै[३] यमेव[४]” — इति क, ख, ग ।

‡ तत्रैव माथे तत् इममप्यनुवाकं त्रयोदशधा विभज्योक्तं व्यास्यत् ।

प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत् स रिरिचानोऽमन्यत् स
 एता मेकादशिनी मपश्यत्तया वै स आयुरिन्द्रियं
 वीर्यं मात्मन्धत्त प्रजा इव खलु वा एष सृजते यो
 यजते स एतर्हि रिरिचान इव यदेषैकादशिनी भव-
 त्यायुरेव तयेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते^(१) प्रैवाग्ने-
 येन वापयति मियुनः सारस्वत्या करोति रेतः (१)

सौम्येन दधाति ॥ जनयति पौष्णेन बार्हस्पत्यो
 भवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्वृक्षगैवास्मै प्रजाः
 प्र जनयति वैश्वदेवो भवति वैश्वदेव्यो वै प्रजाः प्रजा
 एवास्मै प्र जनयतीन्द्रियमेवैन्द्रेणाव रुन्धे विशं मारु-
 तेनौजो बलमैन्द्राग्नेन प्रसवाय सावित्रो निर्वरुण-
 त्वाय वारुणो^(१) मध्यत ऐन्द्रमा लभते मध्यत एवेन्द्रियं
 यजमाने दधाति (२)

पुरस्तादैन्द्रस्य वैश्वदेवमा लभते वैश्वदेवं वा अन्न-
 मन्नमेव पुरस्ताद् धत्ते तस्मात् पुरस्तादन्नमद्यत ऐन्द्र-
 मालभ्य मारुत मा लभते विद्वै मरुतो विशमेवास्मा
 अन्नु वधाति^(१) यदि कामयेत् योऽवगतः सोऽप रुध्यतां
 योऽपरुद्दः सोऽव गच्छत्वित्यैन्द्रस्य लोके वारुण मा
 लभेत वारुणस्य लोक ऐन्द्रम् (३)

य एवावगतः सोऽप रुध्यते योऽपरुद्दः सोऽव

गच्छति^(१) यदि कामयेत प्रजा मुह्येयुरिति पशून् व्यति-
 पजेत् प्रजा एव मोहयति^(१) यदभिवाहृतोऽपां वारुण-
 मा लभेत प्रजा वरुणो गृह्णीयाद् दक्षिणत उदञ्च मा-
 लभतेऽपवाहृतोऽपां प्रजानामवरुणग्राहाय^(१) ॥ ५ ॥

रेतो^(१) दधा^(१)त्यैन्द्रं^(१) * सप्तत्रिंशच्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः† ॥

इन्द्रः पत्न्या मनुमयाजयत् तां पर्यग्निकृतामद-
 सृजत् तया मनुराभोद्यत् पर्यग्निकृतं पात्नीवृतमुत्सृ-
 जति यामेव मनुर्गर्हिमाधोत्तामेव यजमान कश्नोति^(१)
 यज्ञस्य वा अप्रतिष्ठिताद्यज्ञः परा भवति यज्ञं परा-
 भवन्तुं यजमानोऽनु परा भवति यदाज्येन पात्नीवृतः
 सःस्थापयति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं
 यजमानोऽनु प्रति तिष्ठ^(१)तीष्टं वपया (१)

भवत्यनिष्टं वशयाथ पात्नीवृतेन प्र चरति तीर्थे एव
 प्रचरत्यथो एतद्धोवास्य याम^(१)स्त्वाप्नो भवति त्वष्टा वै

* “यजमाने दधाति[२] लोक ऐन्द्रं[३]”—इति क, ख, ग ।

† इममपि तथैव तत् उत्तरं यदंशं क्षत्वोद्धृत्य व्याख्यत् ।

रेतसः सिक्तस्य^१ रूपाणि वि करोति तमेव वृषाणं
पत्नीषपि सृजति सोऽस्मै रूपाणि वि करोति^(१) ॥ ६ ॥

वपया^[१] पटचिः^२ शच ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके पष्ठोऽनुवाकः* ॥

घ्नन्ति वा एतत्सोमं यदभिपुण्वन्ति यत्सौम्यो भव-
ति यथा मृतायानुस्तरणीं घ्नन्ति तादृगेव त^(१)द्यदुत्त-
राह्णे वा मध्ये वा जुहुयाद्देवताभ्यः समदं^१ दध्याद्
दक्षिणार्धे जुहोत्येषा वै पितॄणां^१ दिक् स्वायामेव दिशि
पितॄन्निरवदयत^(१) उद्गातॄभ्यो हरन्ति सामदेवत्या वै
सौम्यो यदेव साम्नश्छस्वट्कुर्वन्ति तस्यैव स शान्ति^(१)-
रव (१)

ईक्षन्ते पवित्रं वै सौम्य आत्मानमेव पवयन्ते^(१) य
आत्मानं न परिपश्येद्वितासुः स्यादभिदुर्दिं कृत्वावे-
क्षेत तस्मिन् ह्यात्मानं परिपश्यत्यथो आत्मानमेव
पवयते^(१) यो गतमनाः स्यात्सोऽवेक्षेत यन्मे मनः
परागतं यद्वा मे अपरागतं राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु
धारयामसीति मन एवात्मन् दाधार (२)

* तथेममपि चतुरश्रं ह्यलोद्भूय तत्रैव ततोऽप्युत्तरम् । † 'पितॄणां' ख ।

गच्छति^(१) यदि कामयेत प्रजा मुह्येयुरिति पशून् व्यति-
पजेत् प्रजा एव मोहयति^(२) यदेभिवाहृतोऽपां वारुण
मा लभेत प्रजा वारुणो गृह्णीयाद् दक्षिणत उदञ्च मा
लभतेऽपवाहृतोऽपां प्रजानामवारुणग्राहाय^(३) ॥ ५ ॥

रेतो^(४) दधा^(५)त्यैन्द्रं^(६) * सप्तचिंश्च ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः† ॥

इन्द्रः पत्न्या मनुमयाजयत् तां पर्यग्निकृतामुद-
सृजत् तया मनुराभोद्यत् पर्यग्निकृतं पालीवतमुत्सृ-
जति यामेव मनुर्कृद्दिमाभोत्तामेव यजमान अभोति^(१)
यज्ञस्य वा अप्रतिष्ठिताद्यज्ञः परा भवति यज्ञं परा-
भवेत् यजमानोऽनु परा भवति यदाज्येन पालीवतः
संस्थापयति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं
यजमानोऽनु प्रति तिष्ठ^(२)तीष्ठं वपया (१)

भवत्यनिष्टं वशयार्थं पालीवतेन ॥ चरति तीर्थे एव
प्रचरत्यथैवा एतद्देवास्य याम^(३)स्त्वाप्नो भवति त्वष्टा वै

* “यजमाने दधाति(२) श्लोक ऐन्द्रं(३)” — इति क, ख, ग ।

† इममपि तत्रैव तत उत्तरं वदंशं छातोदृश्य व्याख्यातु ।

रेतसः सिक्तस्य रूपाणि वि करोति तमेव वृषाणं
पत्नीषपि सृजति सोऽस्मै रूपाणि वि करोति^(१) ॥ ६ ॥

वृषया^(१) पट्विंशच्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
षष्ठकाण्डे षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः* ॥

घ्नन्ति वा एतत्सोमं यदभिषण्वन्ति यत्सौम्यो भव-
ति यथा मृतायानुस्तरणीं घ्नन्ति तादृगेव त^(१)द्यदुत्त-
राहं वा मध्ये वा जुहुयाद्देवताभ्यः समदं दध्याद्
दक्षिणार्धं जुहोत्येषा वै पितॄणां दिक् स्वायामेव दिशि
पितृन्निर्वदयत^(१) उद्गातृभ्यो हरन्ति सामदेवत्या वै
सौम्यो यदेव सामं ऋग्वदकुर्वन्ति तस्यैव स शान्ति^(१)-
रव (१)

ईक्षन्ते पवित्रं वै सौम्य आत्मानमेव पवयन्ते^(१) य
आत्मानं न परिपश्येद्वितासुः स्यादभिदुर्दिं कृत्वा वै-
क्षेत् तस्मिन् द्वात्मानं परिपश्यत्यथो आत्मानमेव
पवयते^(१) यो गुतमनाः स्यात्सोऽवैक्षेत् यन्मे मनः
परागतं यद्वा मे अपरागतं राज्ञा सोमेन तद्वयमुस्मासु
धारयामसौति मन एवात्मन् दाधार (२)

* तथेममपि चतुरंशं हस्तोद्गृह्य तत्रैव ततोऽप्युत्तरम् । † 'पितॄणां' ख ।

न ग॒तम॑ना भव॑त्य॒प वै तृ॑तीयसव॒ने य॒ज्ञः क्रीम॑-
 ती॒जानः॑ दनी॑ जानम॒भ्याग्नावैष्ण॑व्यचा घृतस्य॑ यजत्यग्निः
 सर्वा दे॒वता विष्णु॑ये॒ज्ञो दे॒वता॑यैव य॒ज्ञश्च॑ दा॒धारो॑-
 पा॒शु य॑जति मिथुन॒त्वाय॑^(८) ब्रह्मवादि॒नो वद॑न्ति
 मि॒त्रो य॒ज्ञस्य॑ स्वि॒ष्टं यु॒वते॑ वरु॒णो दुरि॑ष्टं क॑ तर्हि
 य॒ज्ञः क॑ यज॑मानो भव॒तीति॑ यन्मै॒त्रावरु॑णीं व॒श-
 मा॒लभ॑ते मि॒त्रेणै॒व (३)

य॒ज्ञस्य॑ स्वि॒ष्टं श॑मयति वरु॒णेन॑ दुरि॑ष्टं ना॒र्त्तिमा॑-
 च्छे॒ति यज॑मानो^(८) यथा वै ला॒ङ्गले॑नोर्व॒रां प्र॑सि॒न्दन्त्ये॒व
 मृ॒क॒सामे॑ य॒ज्ञं प्र॑ भि॒न्तो यन्मै॒त्रावरु॑णीं व॒शमा॑लभ॑ते
 य॒ज्ञायै॒व प्र॑भि॒न्नाय॑ म॒त्यम॑न्ववा॒स्यति॑ शान्त्यै^(१०) या॒त-
 या॑मानि वा ए॒तस्य॑ छन्दा॒शसि॑ य ई॒जान॑च्छन्दा॒सामे॒प
 र॒सो यद्वा॑ यन्मै॒त्रावरु॑णीं व॒शमा॑लभ॑ते छन्दा॒शस्ये॒व
 पुन॑रा प्री॒णाति॑ (४)

अ॒या॒तया॑मत्वा॒याथो॑ छन्दा॒स्त्रेव॑ र॒सं द॑धाति^(११) ॥ ७ ॥

अ॒व^(१२) दा॒धारै॑व॒^(१३) प्री॑णाति^(१४) यद् च॑ ॥ ७ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः † ॥

* "दाधार[२] मि॒त्रेणै॒व[३]" — इति क, ख, ग ।

† तथेममपि तत्रैव तत उत्तर मेकादशां प्रकृतोद्ध्येति दृश्यम् ।

देवा वा इन्द्रियं वीर्यैः व्यभजन्त* ततो यद-
 त्यशिष्यत् तदतिग्राह्या अभवन् तदतिग्राह्याणामति-
 ग्राह्यत्वं यदतिग्राह्या गृह्यन्ते इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यज-
 मान आत्मन् धत्ते^(१) तेज आग्नेयेनेन्द्रियमैन्द्रेण ब्रह्म-
 वर्चसः सौर्येणै^(२) पस्तमन् वा एतद्यज्ञस्य यदतिग्रा-
 ह्यायुक्ते पृष्ठानि यत् पृष्ठेन गृह्णीयात् प्राञ्चं यज्ञं
 पृष्ठानि सः शृण्वीयु^(३) र्यदुक्त्यै (१)

गृह्णीयात् प्रत्यञ्चं यज्ञमतिग्राह्याः सः शृण्वीयु^(३)-
 विंश्वजिप्ति सर्वपृष्ठे ग्रहीतव्या यज्ञस्य सवीर्यत्वाय^(४)
 प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशुस्त प्रियास्तनूरप-
 न्यधत्त तदतिग्राह्या अभवन्वितनुस्तस्य यज्ञ इत्याहुर्य-
 स्यातिग्राह्या न गृह्यन्ते इत्यर्ष्यग्निष्टोमे ग्रहीतव्या यज्ञस्य
 सतनुत्वाय^(५) देवता वै सर्वाः सदृशीरासन् ता न
 व्यावृत्तमगच्छन् ते देवाः (२)

एत एतान् ग्रहानपश्यन् तानगृह्णतामेव मग्निरै-
 न्द्रमिन्द्रः सौर्यः सूर्यस्ततो वै तैऽन्याभिर्देवताभिर्व्या-
 वृत्तमगच्छन् यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते व्यावृत्त-
 मेव पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छती^(६) मे लोका ज्योति-
 पन्तः सुमावद्दीर्याः कार्या इत्याहुराग्नेयेनास्मिन् लोके

* “वीर्यांश्च व्यभजन्त”-इति क, “वीर्यांश्च व्यभजन्त”-इति ख ।

ज्योतिर्धत्त ऐन्द्रेणान्तरिक्ष इन्द्रवायू हि स्युर्जौ सौर्ये-
णामुष्मिन् लोके (३)

ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति
सुमावद्वौर्यानेनान् कुरुत^७ एतान्वै ग्रहान् वृश्वाविश्व-
वयसाववित्तां ताभ्यामिमे लोकाः पराञ्चक्षार्वञ्चक्षु
प्राभुर्यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते प्राप्ता इमे लोकाः
पराञ्चक्षार्वञ्चक्ष भान्ति^८ ॥ ८ ॥

उक्थे^९ देवा^{१०} लोक^{११}* एकान्वचत्वारिंशच्च ॥ ८ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः† ॥

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा
अदाभ्ये छन्दांसि सवनानि समस्यापयन् ततो देवा
अभवन् परासुरा यस्यैवं विदुषोऽदाभ्यो गृह्यन्ते भव-
त्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवन्ति^{१२} यद्वै देवा असुरा-
नदाभ्येनादभूवन् तददाभ्यस्यादाभ्यत्वं^{१३} य एवं वेद
दम्नोत्वेव भ्रातृव्यं नैनं भ्रातृव्यो दम्नोति^{१४} (१)

एषा वै प्रजापतेरतिमोक्षिणी नाम तनूर्यददाभ्य

* “अमुष्मिन् लोक, ३” — इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १ का० ३ प्र० ३ अ० ३ — भाष्ये नवार्थं दृष्टव्यं यथागत् ।

उपनदस्य गृह्णात्यतिमुक्त्या^(१) अति पाप्मानं भ्रातृव्यं
मुच्यते य एवं वेद^(२) मन्ति वा एतत्सोमं यदभिषुण्व-
न्ति सोमं हन्यमाने यज्ञो हन्यते यज्ञे यजमानो ब्रह्म-
वादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यजमानः कुरुते येन
जीवन्त्सुवर्गं लोकं मेतीति जीवग्रहो वा एष यद-
दाभ्योऽनभिषुतस्य गृह्णाति (२)

जीवन्तमेवैनः सुवर्गं लोकं गमयति^(३) वि वा एत-
द्यज्ञं छिन्दन्ति यददाभ्ये सः स्थापयन्त्यः शूनपि सृजति
यज्ञस्य सन्तत्यै^(४) ॥ ६ ॥

दन्नीति^(५) गृह्णा^(६) *त्येकान्नविःश्रुतिश्च ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः † ॥

देवा वै प्रवाहुग् ग्रहानगृह्णतु स एतं प्रजापतिरु-
शुमपश्यत् तमगृह्णीत तेन वै स आर्भोद्यस्यैवं विदु-
षोः शुर्गृह्यत कृभोत्येव^(१) सृष्टदभिषुतस्य गृह्णाति
सृष्टिं स तेनार्भो^(२) न्ननसा गृह्णाति मन इव हि
प्रजापतिः प्रजापतेरास्या^(३) औदुम्बरेण गृह्णात्यूर्वा
उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे^(४) चतुःसक्ति भवति द्विष्टु^(५)

* दन्नीति^(१) यनभिषुतस्य गृह्णा^(२)—इति क, ख, ग ।

† इममनुवाकं १का० ४प्र० ४५अनु० भाष्ये समाश्रित्योद्धृत्य व्याख्यत ।

एव प्रतितिष्ठति^(१) यो वा अशोरायतनं वेदाय-
तनवान् भवति वामदेव्यमिति साम् तद्वा अस्याय-
तनं मनसा गायमानो गृह्णात्यायतनवानेव भवति^(२)
यदध्वर्युरःशुं गृह्णन्नादयेदुभाभ्यां नद्येताध्वर्यवे च
यजमानाय च यदद्वयेदुभाभ्यामृद्धोतानवानं गृह्णा-
ति सैवास्यर्द्धि^(३) हिरण्यमभि व्यनिति (२)

अमृतं वै हिरण्यमायुः प्राण आयुर्पैवामृतमभि
धिनीति^(४) शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय
आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति^(५) ॥ १० ॥

द्वि^(६) निति^(७) विश्रुतिश्च ॥ १० ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

षष्ठकाण्डे षष्ठप्रपाठके दशमोऽनुवाकः * ॥

प्रजार्पतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत्स रिरिचानो-
ऽमन्यत् स यज्ञानां षोडशेन्द्रियं वीर्यमात्मानमभि
समक्खिदत्तत् षोडश्यभवन्न वै षोडशी नाम यज्ञो-
ऽस्ति यद्वाव षोडशः स्तोत्रं षोडशः शस्त्रं तेन षोडशी
तत् षोडशिनः षोडशित्वं यत् षोडशी गृह्यते इन्द्रिय-

मेव तद्वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते^(१) देवेभ्यो वै सुवर्गो
लोकः (१)

न प्राभवंत्त एतः षोडशिनमपश्यन् तमगृह्णीत ततो
वै तेभ्यः सुवर्गो लोकः प्राभवंद्यत् षोडशी गृह्यते
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्या^(२) इन्द्रो वै देवानामानुजा-
वर आसीत्स प्रजापति सुपाधावत्तस्मा एतः षोडशिनं
प्रायच्छुत्तमगृह्णीत ततो वै सोऽग्रं देवतानां पर्येद्यस्यैवं
विदुषः षोडशी गृह्यते (२)

अग्रमेव समानानां पर्येति^(३) प्रातःसवने गृह्णाति
वज्रो वै षोडशी वज्रः प्रातःसवनं स्वादेवैनं योनेर्नि-
गृह्णाति^(४) सवनेसवनेऽभि गृह्णाति सवनात्सवनादेवैनं
प्र जनयति^(५) तृतीयसवने पशुकामस्य गृह्णीयाद्वज्रो वै
षोडशी पशवस्तृतीयसवनं वज्रेणैवास्मै तृतीयसव-
नात् पशूनव रुन्धे^(६) नोक्त्यै गृह्णीयात् प्रजा वै
पशव उक्त्यानि यदुक्त्यै (३)

गृह्णीयात् प्रजां पशूनस्य निर्दहे^(७) दतिरात्रे पशुका-
मस्य गृह्णीयाद्वज्रो वै षोडशी वज्रेणैवास्मै पशूनवरुध्य
रात्रियोपरिष्ठाच्छमय^(८) त्यर्षमिष्टोमे राजन्यस्य गृह्णी-
याद् व्यावृत्कामो हि राजन्यो यजते^(९) साह एवास्मै
वज्रं गृह्णाति स एनं वज्रो भूत्या इन्धे निर्वो दहत्येक-

विंशः स्तोत्रं भवति प्रतिष्ठित्य^(१) हरिवच्छस्यत
इन्द्रस्य प्रियं धाम (४)

उपाप्नोति^(२) कनीयासि वै देवेषु छन्दाः स्यासुन
ज्यायाः स्यसुरेषु ते देवाः कनीयसा छन्दसा ज्याय-
च्छन्दोभिर्विंशसुन ततो वै ते सुराणां लोकमवृज्जत
यत्कनीयसा छन्दसा ज्यायच्छन्दोभिर्विंशसन्ति आ-
तृव्यस्यैव तल्लोकं वृज्जे^(३) पटुश्चराण्यति रेचयन्ति
पट्वा कृतव कृतून्नेव प्रीणाति चत्वारि पूर्वाण्यव
कल्पयन्ति (५)

चतुष्पद एव पशून्नेव रुन्धे द्वे उत्तरे द्विपद एवायं
रुन्धे^(४) अनुष्टुभमभि सम्यादयति वाग्वा अनुष्टुप् तस्मात्
प्राणानां वागुत्तमा^(५) समयाविपिते सूर्ये योदृशिनः
स्तोत्रमुपाकरोत्येतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृधमहन्साक्षा-
देव वज्रं धातृव्याय प्र हर^(६) त्वरुणपिशुङ्गोऽश्वो दक्षि-
णैतद्वै वज्रस्य रूपं समृद्धौ^(७) ॥ ११ ॥

लोको^(८) गृह्यत^(९) उक्थ्ये^(१०) धाम^(११) कल्पयन्ति^(१२)
सुप्तचत्वारिंशच्च ॥ ११ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

पष्ठकाण्डे पष्ठप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः[†] ॥

* विदुयं योदृशो गृह्यते [२] यदुक्थ्ये [३] — इति क, ख, ग ।

† इममनुवाक १ का० ४ प्र० ४५ अतु० भाष्ये योदृशोऽग्नौ दक्षिणं द्याप्यत् ।

(१)सुवर्गाय (१)स (१)मवमृथ यजूंषि (१)रूप्येन (१)प्रजा-
पति (१)रिन्द्रो (१)व्रन्ति (१)देवा (१)देवा (१)देवाः (१)प्रजा-
पतिरेकादश * ॥ ११† ॥

(१)सुवर्गाय (१)यजति प्रजाः (१)सौम्येन (१)गृह्णीयात्
प्रत्यञ्च (१)गृह्णीयात् प्रजां पशून् त्रिचत्वारिंशत् ‡ ॥ ६ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
पष्ठकाण्डे पष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

यस्य निश्चित वेदा, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्गमे, तमह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

चयनब्राह्मण काण्डे पञ्चमे श्रुटमौरितम् ।

षष्ठे तु काण्डे सोमस्य मन्त्राणां ब्राह्मण क्रमात् ।

उक्तम्, मन्त्रास्त्राद्यकाण्डे द्वितीयादिप्रपाठकैः ।

त्रिभिर्हक्ता, ब्राह्मणञ्च व्याख्यात तत्र तै सह ॥

* = (१)सुवर्गाय •—• यद्वाक्षिणानि (१)समिष्टयजूंषि (१)व्यवमृथयजूंषि
(१)रूप्येन (१)प्रजापति (१)रिन्द्र पत्न्या (१)व्रन्ति (१)देवा वा इन्द्रिय (१)देवा
वा अदाभ्ये (१)देवा वै प्रजाजंका (१)प्रजापतिर्देवेभ्यः •—• स रिचिचान
स षोडशैकादश ॥ ११ ॥ ”—इति क, ख, ग ।

† प्रपाठकोऽत्र य एकादशलुवाकास्तेषां मेयेमानि प्रतीकपदानि ।

‡ १२१८० ६५०, १२८८० ८५०, १२३८० ७५०, १२७८० ८५०, १४१८०

१६५० । सु० पुस्तके तु नाख्येतद्वाक्यम् ।

यद् स्युः प्रपाठकाः यष्टे काण्डे प्रत्येकमेषु च ।

एकादशानुवाकाः स्युस्तदर्थान् वक्ष्यमनुकृमात् ॥

(१) प्राग्वंशं चुरकर्मादिसंस्कृतः प्रविशेदिति ।

आद्ये प्रोक्तं, द्वितीये तु दीक्षाकृतय ईरिताः ।

हृष्याजिनेन वस्त्रेण दीक्षा मेखस्तया तथा ।

क्षुर्यात् तृतीये तत्प्रोक्तं तथा हृष्याविपाण्या ।

चतुर्थे दण्डमादाय मुष्टीकरणवाग्यमौ ।

हृष्याद्यौ दीक्षितो भूत्वा नियमाननुतिष्ठति ।

पञ्चमे प्रायणीया स्यात्, यष्टे त्वहण्या क्रयः ।

षष्ठमे तत्प्रकारः स्यादष्टमे पदमङ्गदः ।

सोमोन्मानन्तु नवमे, दशमेऽन्येद्य तत्क्रयः ।

एकादशे क्रीतसोमं शकटेन नयेदिति ।

प्रपाठकेऽस्मिन् प्रथमेऽनुवाकायाः समीरिताः ॥

(२) प्रपाठके द्वितीयेऽनानुवाकार्थान् क्रमाद् भुवे ॥

आतियेष्टिरिहाद्ये स्यात्, तानूनमं द्वितीयके ।

तथावान्तरदीक्षा च तृतीये त्वपमङ्गवेत् ।

वेदिरुक्ता चतुर्थेऽथ पञ्चमे व्रतनिर्णयः ।

यष्टे काम्या यागभूमि, षष्ठमे वेदिरुत्तरा ।

व्याघारणं त्वष्टमे स्याद्विद्वानिमनन्तरे ।

दशमे तु मदः प्रोक्तं, प्रोक्ता उपरवाः परे ।

प्रपाठकेऽनुवाकायां द्वितीयेऽस्मिन्नुदीरिताः ॥

(२) तृतीयस्यादिमे सर्वे धिष्ण्या सु, द्वितीयके ।

अग्नीषोमप्रणयन, तृतीये यूपखण्डनम् ।

चतुर्थे स्थापयेद्यूप, वज्रि मध्नाति पञ्चमे ।

नियुनक्ति पशु षष्ठे, सामिधेन्यस्तु सप्तमे ।

आधारौ च प्रथाजासु, द्वाष्टमे हिंसन पशोः ।

नवमे स्यादपाहोमो, ऽवदानानि त्वनन्तरे ।

एकादशे मनुयाजास्तृतीयोऽथ प्रपाठक ॥

(४) गुदयागस्तुर्थांशे, वसतीवर्य ईरिता ।

द्वितीये, ऽथ तृतीये सोमोपावहरण श्रुतम् ।

सोमोन्मान चतुर्थे स्यात्, पञ्चमादिषु सप्तसु ।

उपाशुप्रमुखा आययणान्ता हि यद्वा श्रुता ।

उपाशुरन्तर्यामस्य तृतीयसैन्द्रवायव ।

मैत्रावरुणामा स्यादाग्निनाख्ययहस्तथा ।

शुक्रामन्विग्रहावाययणस्तुर्य प्रपाठक ॥

(५) उक्थ्यग्रह पञ्चमांशे, द्वितीये भुव ईरित ।

चतुष्पदास्तृतीये शु, रैन्द्राग्रस्तु चतुर्थके ।

मरुततीया माहेन्द्रश्वेत्येते पञ्चमे श्रुता ।

स्यादादित्यग्रह षष्ठे, सावित्र सप्तमे तथा ।

वैश्वदेवोऽथाष्टमे हि श्रुतः पालीवतो ग्रह ।

हारियोजनसञ्ज्ञस्तु नवमे ग्रह ईरित ।

क्षये त्वाययणादीना दशमे स्यात् पुनर्ग्रह ।

सवनीयपुरोडाशविधिरेकादशे स्थित ।
प्रपाठके पञ्चमेऽनुवाकार्था एवमौरिता * ॥

(६) षष्ठाद्ये दक्षिणाहोम, समिष्टयजुस्तरे ।
तृतीयेऽवभृथ, सूर्ये यूपैकादशिनौ स्मृता ।
पञ्चेकादशिनौ तृद्धे, षष्ठे पान्नीवत पशु ।
धौम्यस्वर सप्तमे स्या, दक्षिणाह्वास्तथाष्टमे ।
अदाभ्यो नवमे, तददशस्तु दशमे श्रुत ।
योऽश्वेकादशे प्रोक्त एव षष्ठ समापित ॥
वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
सुमर्याश्चतुरो देवाद् विद्यातीर्थमश्नेत्थर ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकथीवीरबुक्क-
भूपाक्षसाक्षात्पुण्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये 'वेदार्थ-
प्रकाश'-नामकृष्णयजुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये षष्ठ काण्ड समाप्तम् ॥

॥ इति षष्ठं काण्डं सम्पूर्णम् ॥

* क पुस्तके तु सवनीयादिपद्यस्य स्थाने एतत् षष्ठाद्धं मस्ति—
“सोमपात्रस्तुतिश्रवन्त्ये पञ्चमोऽयं प्रपाठकः ॥”-इति । सङ्गच्छते चैतदपि ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

सप्तमकाण्डे

प्रथम प्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

प्रजमनं ज्योतिरग्निर्देवतानां ज्योतिर्विराट् छन्दसां
ज्योतिर्विराडाचोऽग्नौ सन्तिष्ठते विराजमभि सम्पद्यते
तस्मात् तज्ज्योतिरुच्यते^(१) द्वौ स्तोमौ प्रातःसवनं
वहतो यथा प्राणश्चापानश्च द्वौ माथ्यन्दिनश्च सवनं
यथा चक्षुश्च श्रोत्रश्च द्वौ तृतीयसवनं यथा वाक् च
प्रतिष्ठा च पुरुषसन्मितो वा एष यज्ञोऽस्यूरिः^(२) (१)

यं कामं कामयते तमेतेनाभ्यश्रुते सर्वश्च ह्यस्यूरि-
णाभ्यश्रुते^(३) अग्निष्टोमेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत् ता
अग्निष्टोमेनैव पर्यगृह्णात्तासां परिगृहीतानामश्वतरो-
ऽत्यग्रवत् तस्यानुहाय रेत आदत्त तद्गर्दभे न्यमादं
तस्माद्गर्दभो द्विरेता अथो आहुर्वडवायां* न्यमार्डिति
तस्माद्वडवा द्विरेता अथो आहुरोपधीषु (२)

* वडवाशब्दः ख पुस्तके वर्ग्यादिर्वडवेति, घ पुस्तके तु वर्ग्योपधो वडवेति ।

न्यमार्डिति तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्त्यथो आहुः
 प्रजासु न्यमार्डिति तस्माद्यमौ जायेते तस्मादश्वतुरो न
 प्र जायत आत्तरेता हि तस्मादहिष्यनवकृतः सर्व-
 वेदसे वा महस्ते वावकृतोऽति ह्यप्रवत्^(१) य एवं
 विद्वानग्निष्टोमेन यजते प्राजाताः प्रजा जनयति परि
 प्रजाता गृह्णाति तस्मादाहुर्ज्येष्ठयज्ञ इति (३)

प्रजापतिर्वाव ज्येष्ठः स ह्येतेनाग्रेऽयजत^(२) प्रजापति-
 रकामयत प्र जायेयेति स मुखतस्त्रिदत्तं निरमिमौत
 तमग्निर्देवतान्वसृज्यत गायत्रीच्छन्दो रथन्तरः सामं
 ब्राह्मणो मनुष्याणामुजः पशूनां तस्मात्ते मुख्या मुखतो
 ह्यसृज्यन्तो^(३) रसो बाहुभ्यां पञ्चदशं निरमिमौत त-
 मिन्द्रो देवतान्वसृज्यत त्रिष्टुप्छन्दो बृहत् (४)

सामं राजन्यो मनुष्याणामविः पशूनां तस्मात्ते वीर्या-
 वन्तो वीर्याह्यसृज्यन्तो^(४) मध्यतः सप्तदशं निरमिमौत
 तं विश्वेदेवा देवता अन्वसृज्यन्तु जगतीच्छन्दो
 वैरूपः सामं वैश्यो मनुष्याणां गावः पशूनां तस्मात्त
 आद्या अन्नधानाह्यसृज्यन्त तस्माद्भूयाःसोऽन्येभ्यो भू-
 यिष्ठा हि देवता अन्वसृज्यन्तो^(५) पत्त एकविंशं निर-
 मिमौत तमनुष्टुप् छन्दः (५)

अन्व॑सृज्यत वैराजः॑ सामं शूद्रो म॑नुष्याणामश्वः॑
 पशूनां॑ तस्मात्तौ भू॑तसङ्क्रामि॑णावश्वश्च शूद्रश्च तस्माच्छू॑द्रो
 यज्ञे॑न वक्र॑प्तो न हि दे॒वता॑ अन्व॑सृज्यत॑ तस्मात्पादा-
 वुप॑ जी॒वतः॑ प॒त्तो ह्यसृ॑ज्येतां^(१) प्रा॒णा वै त्रि॒वृ॒द॒र्द्धमा॑साः
 पञ्च॑द॒शः प्र॒जाप॑तिः सप्त॑द॒शस्त्रय॑ इ॒मे लो॒का अ॒सा-
 वा॑दि॒त्य एक॑वि॒ंश ए॒तस्मिन् वा ए॒ते अ॒त्रि॒ता ए॒तस्मिन्
 प्र॒ति॒ष्ठिताः॑ (६)

य एवं वेदै॑तस्मिन्ने॒व अ॒यत॑ ए॒तस्मिन् प्र॒ति
 तिष्ठ॑ति^(२) ॥ १ ॥

अ॒स्थू॒रि^[१] रो॒प॒धी^[२] घ॒ति^[३] बृ॒ह^[४] च॒न्दः^[५] प्र॒ति-
 ष्ठि॒ता^[६] न॒व च ॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

. यस्तु मि॒थ॒यितं वेदा, यो वेदे॒भ्योऽस्त्रि॒धं जगत् ।
 निर्म॑मे, तमहं वन्दे वि॒द्याती॒र्थम॒हेश्वर॑म् ॥ १ ॥
 एका॒द्याद्दी॒नस॒त्राणि॑ सोम॒भेदा॑ इ॒मे त्रयः॑ ।
 वर्ण॑न्ते स॒प्तमे॑ का॒ण्डे म॒न्त्राः के॒ऽप्यश्व॑मे॒धगाः॑ ॥
 ज्योति॑ष्टोमः सोम॒थाग॑प्रक॒तिः स स॒प्तधा॑ ।

* “रो॒प॒धीषु^[२] ज्ये॒ष्ठय॒ज्ञ इति^[३] बृ॒ह^[४] द॑नु॒ष्टप् च॒न्दः^[५]”—इति
 क, ख, ग ।

अग्निष्टोमो ज्योतिर्भेदैर्मूलप्रकृतिरादिमः ।

स्तोमा ज्योतीषि यस्यासौ ज्योतिष्टोमः स ईरितः ।

चिरत् पञ्चदशः सप्तदशः स्तोमास्त्रयो मताः ।

तथैकविंश एतानि ज्योतीर्षीत्यभ्यधाच्छ्रुतिः ।

सोऽयमेतादृशो ज्योतिष्टोम आदौ विधीयते ॥

तमेतं ज्योतिष्टोमं विधातुं दृष्टान्तपथेन ज्योतिर्द्वं तावद्दृश्यति—
“प्रजननं ज्योतिरग्निर्देवतानां ज्योतिर्विराट् छन्दसां ज्योतिर्विराड्
वाचोऽग्नौ सन्निष्ठते विराजमभि सम्पद्यते तस्मात् तज्ज्योतिरुच्यते^(१)”
—इति । अनुव्याणां मध्ये प्रजोत्पादनत्वं ज्योतिः; अपत्यरहितास्तु
ज्ञानसुखास्तमःसदृशा भवन्ति । देवतानां मध्ये ज्योतिरग्निः; अन्यासां
देवतानां गृहमध्ये यथा दीपापेक्षा, नैवमग्नेरन्यापेक्षास्ति । छन्दसां
मध्ये विराट्छन्दो ज्योतिः, दौमित्रवाचकेन ‘राजति’-धातुना व्यव-
ह्रियमाणत्वात् । तदेतत् विविधमपि लोकाप्रसिद्धं ज्योतिः सोम-
यागे सम्पादयितुं शक्यते । प्रजोत्पत्तिसाधनरूपत्वं तावद्वक्ष्यते—
‘अग्निष्टोमेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत’—इति (१४०५०
१४५०) । अग्निरूपत्वं विराटरूपलक्षाच्चैव सम्पाद्यते । या ‘वाचः’
‘विराट्’ तदुपलक्षिता दशसङ्ख्या ‘दशाक्षरा विराट्’—इति श्रुतेः,
स्येयं सङ्ख्या, ‘अग्नौ’ समाप्यते । तथाहि प्रातःसवने वहिष्यव-
मानाख्यस्तोत्रस्य चिरत् स्तोमः । तच्च त्रियु सूक्तेष्वेकैकस्मिन् तिष्ठ

* इहैवोपरिष्ठात् ७. ३. ५, ब्राह्मणे च १. ८. २. १; ता० ब्रा० १५.
१. ५; शत० ब्रा० ८. ५. १. ५ । ‘वि० श्रदक्षरा विराट् (७. ४. ४.)’—
इत्यादि श्रुतिवाक्यं तु त्रिपदाभिप्रायम् ।

अथ इत्येवं नव स्तोत्रीयाः । तथा तस्मिन्नेव सवने चतुर्ध्वान्यस्तोत्रेषु पञ्चदशस्तोमे सति षष्टि-स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते । तथा माध्यन्दिनसवने माध्यन्दिनपवमानाख्यस्तोत्रस्य पञ्चदशस्तोमे सति पञ्चदश स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते । तथास्मिन्नेव सवने चतुर्षु दृष्टस्तोत्रेषु सप्तदशस्तोमे सत्यष्ट-षष्टिः स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते । तथा तृतीयसवने आर्भवपवमानाख्य-स्तोत्रस्य सप्तदशस्तोमे सति सप्तदश स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते । यद्यपि माध्यन्दिनपवमानार्भवपवमानयोः सूक्तभेदादृचोऽत्यन्तं बहवः सन्ति, तथापि स्तोत्रगतस्तोमप्रयुक्ता गणनेयमित्यविरोधः* । तथा तस्मिन्नेव सवने यज्ञायज्ञियस्तोत्रस्यैकविंशस्तोमे सति एकविंशतिसङ्ख्याकाः स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते । तदेवं प्रातःसवने एकोनसप्ततिः, माध्यन्दिन-सवने अष्टौतिः, तृतीयसवनेऽष्टविंशदिति मिश्रित्वा नवत्यधिकाः शतसङ्ख्याकाः स्तोत्रीया भवन्ति† । ताश्च दशभिः विभक्ताः सत्य एकोनविंशति-विराटरूपाः सम्पद्यन्ते, सेयं सम्पद्यमाना स्तोत्रीयाख्या वाचः सम्बन्धिनी विराडुपलक्षिता दशसङ्ख्या अग्नौ समाप्यते; अन्तिमस्य यज्ञायज्ञियस्तोत्रस्याग्नेयत्वात् । अग्निर्हि तत्र प्रतिपाद्यते; 'यज्ञायज्ञां वो अग्नये'—इत्याद्यानात्‡ । अतोऽग्निरूपत्वं विराड्-रूपलक्ष्य सोमयागस्य सिद्धम् । यस्मादयं सोमयागो विराड्-रूपमभि-सम्पद्यते, 'तस्माद्' विराड्-रूपत्वात् प्रजोत्पत्तिहेतुत्वाच्च सोमयाग-स्वरूपं ज्योतिरित्युच्यते ॥

* कामनाभेदादित्. सूक्तभेदेऽपि तद्गतानां भेदा समसङ्ख्यात्वादिति भावः ।

† स्तोत्रं नाम प्रगौतं सूक्तम्, तस्यावयवा ऋच एव स्तोत्रीयाः ।

‡ उ० धा० १. १. २०. १, ऊ० धा० ११. ४. १; ऋ० सं० १. १६८ १ ।

तदेवं विधेयस्य सोमयागस्य सम्बन्धिनि ज्योतिष्टोमनाधि
ज्योतिरित्ययमंगः प्रतिपादितः; अथावशिष्टमंगं प्रतिपादयति—
“द्वौ स्तोमौ प्रातःसवनं वहतो यथा प्राणद्यापानस्य, द्वौ माध्यन्दिन
सवनं यथा चक्षुश्च श्रोत्रश्च, द्वौ तृतीयसवनं यथा वाक् च प्रतिष्ठा
च, पुरुषसंश्रितो वा एष यज्ञोऽसूरिः^(१)”—इति । तत्र चिह्नत्
स्तोमो बहिष्यवमानाख्यं स्तोमं ‘वहति’ निष्यादयति । पञ्चदश-
स्तोमः चत्वारि आज्यस्तोत्राणि वहति । एवं द्वौ स्तोमौ प्रातःसवनं
निर्वहतः,—यथा स्तोत्रे पुरुषस्य प्राणायामौ जीवनं निर्वहतस्तद्वत् ।
ततः पञ्चदशस्तोमो माध्यन्दिन पवमानस्तोत्रं वहति, सप्तदशस्तोमः
चत्वारि षष्ठस्तोत्राणि वहति । एवं द्वौ स्तोमौ माध्यन्दिनं सवनं
वहतः,—यथा पुरुषस्य चक्षुःश्रोत्रे रूपदर्शनशब्दश्रवणव्यवहारं वहतः
तद्वत् । सप्तदशस्तोम आर्भवपवमानं वहति, एकविंशस्तोमो यज्ञा-
यज्ञिष्ठस्तोत्रं वहति । एवं द्वौ स्तोमौ तृतीयसवनं वहतः,—यथा
पुरुषस्य वागिन्द्रियं पादेन्द्रियद्वयाभिवदनगमनव्यवहारं वहतस्तद्वत् ।
प्रतिष्ठतिष्ठन्ति मार्गं यथा पादेन्द्रियप्रवृत्त्या, सेयं प्रतिष्ठा । तदेवं
स्तोमैर्निष्यस्रोऽय सोमयागः पुरुषसदृशः, न तु सूरिः, केनाप्यङ्गेन
न्यूनः सूरिरित्युच्यते, न त्वथ न्यूनः, प्राणायानादिकृतस्त्रपुरुषावधव-
साम्यस्य प्रतिपादितत्वात् । एवं स्तोमरूपत्वे सिद्धे सति ज्योतीरूपा-
स्तोमा अत्रेति कुपत्या ज्योतिष्टोम इत्युच्यते । एतदेवाभिप्रेत्या-
न्यत्रास्मात्—“तदाहुः । कतमानि (वाव) तानि ज्योतीरूषि । य
एतस्य स्तोमा इति । चिह्नत् पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः । एतानि

वाव तानि ज्योतीःपि । य एतस्य स्तोमाः”—इति (तै० ब्रा० १. ५. ११.) । स्तोमानाञ्च स्वरूपविशेषः प्रथमकाण्डे राजसूय-प्रकरणे “ममिधमातिष्ठ”—इत्यनुवाके (ऋप्र० १३ अ०) साम-प्राङ्मणोदाहरणेन विस्पष्टः प्रतिपादितः (श्रुभा० १२८-१४२ पृ०) * ॥ तदेवं ज्योतिष्टोमनामयुत्पादनमुखेन विधेयार्थप्रशंसा सम्पादिता ; इदानीं तद्विधिसूचयति—“यं कामं कामयते, तमेतेनाभ्यश्रुते ; सर्वं ह्यस्यूरिणाभ्यश्रुते^(१)”—इति । ‘एतेन’ ज्योतिष्टोमेन सर्व-कामानां प्राप्तुं शक्यत्वादिमं ज्योतिष्टोमं कुर्यादित्यभिप्रायः । यस्मात् स्तोकेऽपि ‘अस्यूरिणा’ सर्वावयवसम्पूर्णेन साधनेन तत्फलं सर्वमप्य-श्रुते, तस्मादेषापि स्तोमसम्पूर्णत्वात् सर्वकामप्राप्तिर्युक्ता ॥

इत्थं ज्योतिष्टोमं सर्वसोमयागप्रकृतिभूतं विधाय, तदीयासु सप्तसंख्यासु मध्ये प्रथमसंख्यारूपमग्निष्टोमं विधातुं प्रवर्तते—“अग्नि-ष्टोमेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता अग्निष्टोमेनैव पर्यगृह्णात्, तामां परिगृह्णीतानामश्वतरोऽत्यप्रवत, तस्यानुहाय रेत आदत्त तद्गर्दभे न्यमार्द्धं, तस्माद्गर्दभो दिरेताः ; अथो आङ्गर्वडवायां न्यमार्द्धं, तस्माद्गर्दभो दिरेताः ; अथो आङ्गरोपधौयु न्यमार्द्धं, तस्मादोपधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ति ; अथो आङ्गः प्रजासु न्यमार्द्धं,

* तत्र ‘तिसृभ्यो द्विजरोति’—इत्यादीनि त्रिवृदादिस्तोमस्वरूपप्रतिपा-दकवचनानि सर्वाण्येव तस्यैवमहाप्राङ्मण्य-द्वितीय-तृतीयप्रपाठकयोः दृष्ट-व्यानि ; ‘उपास्मै मायता नरः’—इत्यादयः त्रिवृदादिप्रतिपादिका स्तोत्रीया ऋचस्तु उत्तरार्चिकस्तु प्रथमे एव प्रपाठके व्यादितो दृष्टव्याः ; सायणप्र-तिपादितानि व्यमित्वामूलकरचन्तरप्रभृतीनि तु ऊहाद्यप्रपाठके एव प्राच्यादीनि सङ्केपः ।

तस्माद्यमौ जायेते, तस्मादथतरो न प्र जायत आत्तरेता हि,
 तस्माद्वर्हिष्यनवकृपः सर्ववेदसे वा सहसे वावकृपः॥ इति क्षप्रवत^(१)”
 —इति । पुरा सिष्टचु प्रजापतिः ‘अग्निष्टोमेन’ साधनेन प्रजा
 सृष्ट्वा तेनैव स्वाधीनतया परिमृष्टीतवान् । ‘तासां परिमृष्टीतानां’
 प्रजानां मध्ये, गर्दभाद्याभ्यामुत्पादित. सङ्कीर्णजातिः ‘अथतरः’,
 सोऽय प्रजापतिपरिषद्भुक्त्वात्यन्तदूरङ्गत । स च प्रजापति, ‘तस्य’
 अथस्य पृष्ठतो गत्वा तदीय शरीरगतं सारभृतं रेत आदाय गर्दभ-
 शरीरे ‘न्यमार्ष्ट’ नितरां मृष्टवान् । अत एव गर्दभो द्विविधरेतो-
 युक्तः,—गर्दभजातेरथतरजातेर्योत्पादने द्विविधत्वम् । अपि चान्ये
 केचिदभिज्ञा एवमाहुः,—‘वडवायाम्’* अस्योपि नितरां मृष्ट-
 वानिति । तस्मादिय वडवा रेतोद्वययुक्ता । साप्यथजातिमथतर-
 जातिश्चोत्पादयति । अपि चान्ये अभिज्ञा एवमाहुः,—‘ओषधीषु’
 नितरां मृष्टवानिति । अत एवौषधयो मनुष्याणामिव दृढतैलाभ्यङ्गा-
 भावेऽपि साराधिक्येन वर्द्धन्ते, स्निग्धवद् दृग्मन् इत्यर्थः । अपि चान्ये
 अभिज्ञा एवमाहुः,—‘प्रजासु’ मनुष्यादिजातिषु नितरां मृष्टवा-
 निति । अत एव कचिदेकस्मिन् गर्भे शरीरद्वयमुत्पद्यते । यस्मा-
 दयमथतरः प्रजापत्यपृष्ठतरेतस्कः, तस्मात् नपुंसकवदयं प्रजामुत्पाद-
 यितुमसमर्थः । यस्माच्चायं नि सारस्त्वस्मादेव यज्ञेऽप्ययोग्यः । यत्
 यज्ञविशेषः सर्वस्वदक्षिणाक. सहस्वदक्षिणाको वा, तत्राय नियमेन
 दानयोग्यः । रेतोराहित्येऽप्यतिलङ्घ्य गन्तुं समर्थत्वादतिलहितप्रा-
 षतदक्षिणाके यज्ञे योग्यो भवति “अथतर साहसे सर्ववेदसे च

* ‘वडवायाम्’—इति च , तथा ख नाममूलपुस्तकेऽपि । एव सर्वत्र ।

ददाति"—इति (आप० औ० १३. ५. २.)—सूत्रकारवचनात् ॥

इदानीं विधत्ते—"य एवं विदानग्निष्टोमेन यजते, प्राजाताः प्रजा जनयति परि प्रजाता गृह्णाति तस्मादाहुर्न्येष्ठयज्ञ इति, प्रजापतिर्वांश्च ज्येष्ठः स ह्येतेनायेऽयजत^(१)"—इति । अग्निष्टोमयाजौ, पूर्वमनुत्पन्नाः प्रजाः उत्पादयितुम्, उत्पन्नाश्च स्वाधीनत्वेन परिगृहीतुं समर्था भवति । यस्मात् सर्वेषां देवानां मध्ये ज्येष्ठः प्रजापतिः सृष्टि-साधनत्वेनाप एतेनायजत, तस्मात् ज्येष्ठेनेष्टत्वात् प्रथममिष्टत्वाद्याय-मग्निष्टोमो 'ज्येष्ठयज्ञः' सर्वेषामुक्त्यादीनां मूलप्रकृतिभूत इत्यर्थः * । अग्निविषयेण "यज्ञायज्ञा वो अग्नये"—इतिमन्त्रेण सम्पाद्यमानो योऽय मेकविंशस्तोमः तेन समाप्यमानत्वादयमग्निष्टोम इत्युच्यते ॥

तस्य च प्रजोत्पादनसाधनत्वं यत्पूर्वमुक्तं "अग्निष्टोमेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत"—इति (१४७ प्र०), तदिदं सुखादिस्थानचतुष्टयेन प्रपञ्चयितुं मुखजन्यां सृष्टिं दर्शयति—"प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति स मुखतस्त्रिवृत निरमिमीत, तमग्निर्देवतान्वसृज्यत गायत्रीच्छन्दो रयन्तरः साम ब्राह्मणो मनुष्याणामजः पशूनां तस्मात्ते मुख्या मुखतो ह्यसृज्यन्त^(१)"—इति । सिद्ध्युः प्रजापतिः तत्साधनत्वेना-ग्निष्टोममनुष्ठाय तत्सामर्थ्येन सत्यसङ्कल्पः सन् स्वकीयान्मुखात् त्रिवृत्तादय उत्पाद्यन्तामिति सङ्कल्प्य तथैव निर्मितः सन्, आदौ

* "ज्येष्ठयज्ञो वा एष यदग्निष्टोम" —इति ताण्ड्यब्राह्मणोऽपि ६. २. ८ ।

† "एकविंशं पुच्छं भवति । एकविंशो वै स्तोमाना प्रतिष्ठा, तस्माद् वयं पुच्छेन प्रतिष्ठाप्योत्पत्तिं, पुच्छेन प्रतिष्ठाय निधीदति । यज्ञा-यज्ञीयं पुच्छं कार्यम्"—इति ता० ब्रा० ५. १. १६-१८ ।

त्रिष्टस्रोमः* सृष्टः । तमनु देवतानां मध्येऽग्निः । तमयनु च्छन्दसां मध्ये गायत्री सृष्टा । तामयनु साक्षां मध्ये रथन्तरं सृष्टम् । तदयनु मनुष्याणां मध्ये ब्राह्मणः सृष्टः । तमयनु पशूनां मध्येऽजः सृष्टः । यस्मादेते सुखतः सृष्टाः, तस्मान्मुखा वक्ष्यमाणेभ्य, श्रेष्ठाः ॥

अथ द्वितीयस्थानादुत्पत्तिं दर्शयति—“उरसो वाङ्मर्धा पञ्चदशं निरमिमीत, तमिन्द्रो देवतान्वसृज्यत त्रिष्टुप् छन्दो बृहस्पतिराजन्तो मनुष्याणामविः पशूनां तस्मात्ते वीर्यावन्तो वीर्याद्यसृज्यन्त^(७)”—इति । पूर्ववद्वाख्येयम् । वीर्ययुक्ताद्वाङ्मर्देगादुत्पन्नत्वात्तेषामपि सामर्थ्याधिक्यम् ॥

अथ तृतीयस्थानादुत्पत्तिं दर्शयति—“मध्यतः सप्तदशं निरमिमीत तं विश्वेदेवा देवता अन्वसृज्यन्त जगतीच्छन्दो वैष्णवः साम वैश्यो मनुष्याणां गावः पशूनां तस्मात् त आद्या अस्रधानाद्यासृज्यन्त, तस्माद् भूयाः सोऽन्येभ्यो भूयिष्ठा हि देवता अन्वसृज्यन्त^(८)”—इति । ‘मध्यतः’ उदरप्रदेशात् । यस्मादन्नाधारादुदरादसृज्यन्त तस्माद् ‘आद्याः’ भोग्याः । वैश्या वाणिज्येन धनसम्पादकत्वाद्भोग्या गावश्च क्षीरादिसम्पादनेन भोग्याः । यस्मादग्निं बहन् विश्वा दिवान्वेते वैश्याः सृष्टा, तस्माद् वाणिज्यकर्तारो लोके भूयांसः ॥

अथ चतुर्थस्थानादुत्पत्तिं दर्शयति—“पञ्च एकविंशं निरमिमीत तमनुष्टुप् छन्दोऽन्वसृज्यत वैराजः साम शूद्रो मनुष्याणामथ पशूनां, तस्मात् तौ भूतसङ्ग्रामिणावथश्च शूद्रश्च, तस्माच्छूद्रं यज्ञेऽनवकृत्तो न हि देवता अन्वसृज्यत, तस्मात् पादावुप जीवतः पत्तो

ह्यसृज्येताम्^(८)—इति । ‘पक्षः’ पादतः । भूतानां पूर्वात्पन्नानां
 ब्राह्मणादीनां ‘सङ्क्षामः’ सम्यगाक्रमणं तदधीनत्वेनावस्थानमित्यर्थः ।
 सोऽयम्भूतसङ्क्षामो ययोरश्वशूद्रयोस्तावुभौ ‘भूतसङ्क्षामिणौ’ । शूद्राणां
 वर्णचयपरिचर्यामुख्यत्वेन तदधीनत्वम्, अश्व्यादीनाञ्च वक्ष्येन तद-
 धीनत्वम् । अत्र पूर्वस्थानेभ्य इव पादतो न काचिद्देवता सृष्टा,
 तस्माद्देवतामनुसृज्यत्वाभावाच्छूद्रो यज्ञे प्रवर्त्तितुं न योग्यः । य-
 स्मादश्वशूद्रौ पादत उत्पन्नौ, तस्मात् पादावेव तयोर्योर्वनसाधनम् ।
 शूद्रो हि ब्राह्मणाद्याज्ञया पश्यां यत्र कापि गमनागमने कुर्वन् जीवति ;
 अश्वस्य ब्राह्मणादिवाचौ पादैर्यत्र कापि गच्छन् खाद्यं लभते ॥

एवं सृष्टिसाधनं मग्निष्टोमं प्रशंसितुं सृष्टिं प्रपद्य तत्र प्रकृतो-
 पयुक्तान् स्तोमान् विशेषतः प्रशंसति—“प्राणा वै चित्दहर्द्धमाषाः
 पञ्चदशः प्रजापतिः सप्तदशस्त्वय इमे लोका असावादित्य एक-
 विंश एतस्मिन् वा एते अत्रि एतस्मिन् प्रतिष्ठिता य एवं वेदै-
 तस्मिन्नेव अयत एतस्मिन् प्रति तिष्ठति^(९)”—इति । बहिष्पवमान-
 स्तोत्रे सूक्तानां चित्तादिकैकस्मिन् सूक्ते भक्तीनां चित्ताच्च तदीयस्य
 स्तोमस्य चितृत्वम् ; प्राणापानव्यानानां चोर्ध्वाधोमध्यवर्तिनां चित्ता-
 त्तत्त्वाम्यम्, अर्धमासगतानां रात्रीणां सङ्ख्याया पञ्चदशस्तोमसाम्यम्,
 प्रजापतिरूपाणामाश्रवयेत्यादीनामचराणां सङ्ख्याया सप्तदशस्तोम-
 साम्यम्* । आदित्यस्य सङ्ख्यैकविंशस्तोमसाम्यं वक्तुं ‘यय इमे

* “आश्रवयेति चतुरक्षरम्, व्यस्तु औषडिति चतुरक्षरं, यजेति द्वक्षरं,
 ये यजामह इति पञ्चाक्षरं, द्वक्षरो वषट्कारः, एष वै सप्तदशः
 प्रजापतिः”—इति तै० सं० १. ५. ११ ।

लोकाः—इत्यनेन ब्राह्मणान्तरं प्रत्यभिज्ञायते । तच्च ब्राह्मणान्तरमेव
 मान्यतम्—“द्वादशमासाः पञ्चतर्वस्तय इमे लोका असावादित्य
 एकविंशः”—इति (ता० ब्रा० ४. ६. ४.)* । एतस्मिन्नेकविंशस्तोमे
 पूर्वाक्तास्त्रिदशद्वय आश्रिताः । अधिकसङ्ख्यायामल्पसङ्ख्यान्तर्भावात् ।
 किञ्चित्स्मिन्नेव स्तोमाः ‘प्रतिष्ठिता’ समाप्ताः ; न द्वेकविंशादूर्ध्व-
 मग्निष्टोमे कश्चिदधिकः स्तोमो विद्यते । य एव मेतस्य मग्निमानं
 वेद, स एतस्मिन्नाश्रितः प्रतिष्ठितो भवति । अग्निष्टोममनुष्ठानं
 कलं प्राप्तुं च योग्यो भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

इति श्रीसायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥

प्रातःसुवने वै गायत्रेण च्छन्दसा चिह्नते स्तोमाय
 ज्योतिर्दधदेति चिह्नता ब्रह्मवर्चसेन पञ्चदशाय ज्योति-
 र्दधदेति पञ्चदशेनौजसा वीर्येण सप्तदशाय ज्योति-
 र्दधदेति सप्तदशेन प्राजापत्येन प्रजननेनैकविंशाय
 ज्योतिर्दधदेति स्तोम एव तत् स्तोमाय ज्योतिर्दधदे-
 त्यथो स्तोम एव स्तोमम्भि प्र शयति^(१) यावन्तो वै
 स्तोमास्तावन्तः कामास्तावन्तो लोकाः (१)

* ता० ब्रा० १०. १. १०. अस्त्यत्रापि तथैव, कश्चिद् विशेषश्च ।

तावन्ति ज्योतींश्च्ये^(१)तावन्त एव स्तोमानेतावन्तः
 कामानेतावन्तो लोकानेतावन्ति ज्योतींश्च्ये^(१) हन्धे^(१)
 ॥ २ ॥

लोका^(१)स्त्रयोदश च* ॥ २ ॥

प्रथमेऽनुवाके सोमयागानामाद्यो ज्योतिष्टोमः†, तदीय सप्तसंख्या-
 नामाद्यसंख्यारूपो‡ ऽग्निष्टोमश्चेत्युभयं विहितम् । अथ तत्र स्तोमानां
 मुख्यत्वं दर्शयितुं द्वितीयेऽनुवाके स्तोमानां सम्भूयकारित्वं तावदादौ
 दर्शयति—“प्रातःसवने वै गायत्रेण छन्दसा चिह्नते स्तोमाद्य
 ज्योतिर्दधेति, चिह्नता ब्रह्मवर्चसेन पञ्चदशाय ज्योतिर्दधेति,
 पञ्चदशेनौजसा वीर्येण सप्तदशाय ज्योतिर्दधेति, सप्तदशेन प्राजा-
 पत्येन प्रजननेनैकविंशाय ज्योतिर्दधेति, स्तोम एव तत् स्तोमाद्य
 ज्योतिर्दधेति; अथो स्तोम एव स्तोममभि प्र णयति^(१)”—इति ।
 आदौ प्रजापतिरग्निष्टोममनुतिष्ठन् प्रातःसवनकाले “उपास्यै गायता
 नरः”—इत्येतस्मिन् (उ० आ० १. १. १-३.) मन्त्रगतेन गायत्रेण
 छन्दसा युक्तः, तावता परितोषं प्राप्य चिह्नत्-स्तोम-चिह्नार्थं ‘ज्योति-
 र्दधत्’ तद्विषयप्रसारितां मनोवृत्तिं धारयन् ‘एति’ प्रवर्त्तते;
 चिह्नत्-स्तोमः इत्थं प्रयोक्तव्य इति विचारयन्नेवास्ते इत्यर्थः । स च

* “तावन्तो लोका[१]स्त्रयोदश च”—इति क, ख, ग ।

† द्वितीयो शोष्टोम, द्वितीय आयुष्टोम । तै० ब्रा० ७. ४. ११;।
 ता० ब्रा० २५. १०. ७, ८ ।

‡ अग्निष्टोम, अथग्निष्टोम, उक्थम्, षोडशी, वाजपेय, आतोर्धामः,
 अतिरात्रश्चेति सप्त संख्या । आश्व० श्रौ० ६. ११. १ ।

सोमो ब्रह्मवर्धमदत्तात् तद्रूपः । तेन ब्रह्मवर्धमरूपेण चिदृत्-सोमेन तुष्टोऽपि अपरितुष्टः पञ्चदशसोमाय मनोवृत्तिं धारयन्नास्ते । स च पञ्चदशः शरीरबलखेन्द्रियसामर्थ्यस्य च चेतुल्वात् तदुभयात्मकः । तेनापि युक्तः पुनः सप्तदशसोमानुष्ठानाय मनोवृत्तिं धारयन् प्रवर्त्तते । स च सोमः सङ्ख्याया आश्रावयेत्याद्यवरसाम्यात्* तदक्षरात्मकप्रज्ञापनिसम्बन्धिः प्रज्ञोत्पत्तिचेतुश्च । तादृशेन सोमेन युक्तोऽपि पुनरेकविंशसोमानुष्ठानाय मनोवृत्तिं धारयन् प्रवर्त्तते तदेवं 'सोम एव' पूर्वाक्तसोमरूप एव सन् उत्तरसोमाय तज्ज्योतिर्मनोवृत्तिरूपं धारयन् प्रवर्त्तते । अपि च तथा प्रवृत्तः सन् उत्तरसोम माभिमुख्येन प्रणयति । इत्थं सोमानां सधूयकारित्वं दर्शितम् ॥

अथ सोमान् प्रशंसति—“धावन्तो वै सोमास्तावन्तः कामास्तावन्तो लोकास्तावन्ति ज्योतीःपि^(१)”—इति । सोमाः 'धावन्तो' धावत्सङ्ख्याकाः, 'तावन्त एव कामाः' काम्यानि फलानि तैर्निर्म्याद्यानि । तच्च पूर्वमेव सूचितम्—चिदृता ब्रह्मवर्धमन्निष्पाद्यते, पञ्चदशेनौजोवीर्यञ्च, सप्तदशेन प्रज्ञास्त्वामित्वं प्रजोत्पादकत्वम् । एतत् त्रयमथैव सूचितम् । एकविशेन प्रतिष्ठोत्पाद्यते । तच्च पूर्वांशुवाचि (१४८ पृ०) 'एतस्मिन् प्रतिनिष्ठति'—इति सूचितम् । एवं सति धावन्तः सोमाः तावन्तः कामाः सन्ध्याः । तत्फलभोगाधारभूता देशा लोकाः, तेऽपि तावन्त एव । तेषु देशेषु तत्फलानुभवा एव ज्योतीःपि, तान्यपि तावन्त्येव ॥

* १५७ एष्टे इत्यर्थम् । सामवाङ्मये तु “सवत्सृष्ट एव सप्तदशम्यापतनम्, चादश मासा, पञ्चर्तव, एतदेव सप्तदशम्यापतनमेवास्य बन्धुता”-इत्यादि ता० ब्रा० १०. १. ७ ।

इत्थं श्रोमान् प्रशस्य योऽग्निष्टोमेन यजते, तस्य फलं प्रशंसति
—“एतावत एव श्रोमानेतावतः कामानेतावतो लोकानेतावन्ति
व्योतीः॥१॥”—इति ॥२॥

इति श्रीसायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके द्वितीयेऽनुवाकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति सत्त्वं यजेत् * योऽग्निष्टोमेन
यजमानोऽथ सर्वस्तोमेन यजेतेति^(१) यस्य त्रिदशमन्त-
र्यन्ति प्राणास्तस्यान्तर्यन्ति प्राणेषु मेऽप्यसदिति खलु
वै यज्ञेन यजमानो यजते^(१) यस्य पञ्चदशमन्तर्यन्ति
वीर्यं तस्यान्तर्यन्ति वीर्यं मेऽप्यसदिति खलु वै यज्ञेन
यजमानो यजते^(१) यस्य सप्तदशमन्तर्यन्ति (१)

प्रजां तस्यान्तर्यन्ति प्रजायां मेऽप्यसदिति खलु
वै यज्ञेन यजमानो यजते^(१) यस्यैकविंशमन्तर्यन्ति
प्रतिष्ठां तस्यान्तर्यन्ति प्रतिष्ठायां मेऽप्यसदिति खलु
वै यज्ञेन यजमानो यजते^(१) यस्य त्रिणवमन्तर्यन्त्यृतूश्च
तस्य नक्षत्रियाञ्च विराजमन्तर्यन्त्यृतुषु मेऽप्यसन्नक्षत्रि-
यायाञ्च विराजीति (२)

* “वदन्ति स तु वै यजेत्”—इति क, पदपाठश्च ।

खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^(१) यस्य चयस्त्रिंश-
मन्तर्यन्ति देवतास्तस्यान्तर्यन्ति देवतासु मेऽप्यसदिति
खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^(२) यो वै स्तोमानामव-
मम्परमतां गच्छन्तं वेदं परमतामेव गच्छति त्रिद्वै-
स्तोमानामवमस्त्रिद्वैपरमो य एवं वेदं परमतामेव
गच्छति^(३) ॥ ३ ॥

अन्तर्यन्ती^(४) प्रति^(५) चतुर्थत्वारिंशच्च ॥ ३ ॥

प्रथमानुवाकविहिते ज्योतिष्टोमे पुरुषं प्ररोचयितुं द्वितीयेऽनु-
वाके स्तोमप्रशंसा कृता । अग्निष्टोमस्य प्राचम्यं (तस्मात्प्रम्यं) “तस्मा-
दाज्ज्यैष्ठयज्ञः”—इतिवाक्येनोक्तम् (१४८४०) । तत् प्राचम्यमति-
राचस्यापि वैकल्पिकमस्ति । अतएव सूचकारेणोक्तम्—“अग्निष्टोम
प्रथमयज्ञोऽतिराचमेके पूर्वं समामनन्ति”—इति (आप० श्रौ० १०.
२. ३, ४.) । तस्यैतस्यातिराचस्य द्वितीयानुवाके विधिमुपपत्ति-
“मग्नवादिनो वदन्ति,—सन्ने यजेत योऽग्निष्टोमेन यजमानोऽप
सर्वस्तोमेन यजेतेति^(६)”—इति । ‘य.’ पुरुषोऽग्निष्टोममनुतिष्ठति,
स पुन सर्वस्तोमेन चेद् यजेत, तदा स एव मुख्यो यष्टेति मग्न
वादिन आहुः । तस्मात् सर्वस्तोममनुतिष्ठेदिति विधिरुद्देशः । अग्नि-

* “गृह्यदशमन्तर्यन्ति^(१) विराजोति^(२)”—इति क, ख, ग ।

† नास्त्येतत्पदं ख पुस्तकादन्यत्र ।

ष्टोमे चत्वार एव स्तोमास्त्रिवृतादयः* ; अतिरात्रे तु चिण्वच्चय-
स्त्रिंशावपि स्तोमौ विद्येते† । तस्मादयं सर्वस्तोमः ॥

तत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रथमं स्तोमं प्रशंसति—“यस्य चिद्वृतमन्त-
र्यन्ति, प्राणास्तस्यान्तर्यन्ति ; प्राणेषु मेऽप्यसदिति खलु वै यज्ञेन य-
जमानो यजते(१)”—इति । ‘यस्य’ यजमानस्य यागे वर्त्तमाना ऋत्विजः
‘चिद्वृत’ स्तोममन्तरितं कुर्युः, तस्य स्तोमस्य प्राणरूपत्वात् त ऋत्विजः
‘तस्य’ यजमानस्य प्राणानेवान्तरितान् कुर्वन्ति । न त्वेतद्युक्तम् । अयं
यजमानो हि प्राणेष्वपि मे भागित्वमस्त्वित्यभिप्रेत्य यज्ञमनुतिष्ठति ।
तस्मात् चिद्वृत स्तोमोऽवश्यम्भावी । अथ द्वितीयं स्तोमं प्रशंसति—
“यस्य पञ्चदशमन्तर्यन्ति, वीर्यं तस्यान्तर्यन्ति, वीर्यं मेऽप्यसदिति खलु
वै यज्ञेन यजमानो यजते(१)”—इति । पञ्चदशस्य वीर्यसाधनत्वान्त-
दन्तराये वीर्यस्यान्तराघः । अन्यत् पूर्ववत् । तृतीयं स्तोमं प्रशंसति—
“यस्य सप्तदशमन्तर्यन्ति, प्रजां तस्यान्तर्यन्ति, प्रजायां मेऽप्यसदिति
खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते(१)”—इति । पूर्ववत् । अथ चतुर्थं
स्तोमं प्रशंसति—“यस्यैकविंशमन्तर्यन्ति, प्रतिष्ठां तस्यान्तर्यन्ति ;
प्रतिष्ठायां मेऽप्यसदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते(१)”—इति ।
पूर्ववत् । अथ पञ्चमं स्तोमं प्रशंसति—“यस्य चिण्वमन्तर्यन्त्यृतुश्च,
तस्य नचचियाश्च विराजमन्तर्यन्त्यृतुषु मेऽप्यसच्चचियायां च
विराजीति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते(१)”—इति । ऋतुत्वेन

* “एष वाव यज्ञो यदभिष्टोमः ०—० चिद्वृत पञ्चदश सप्तदश
एकविंश ०—० चतुष्टोमो भवति”—इति ता० ब्रा० ६. ३ ।

† “सर्वस्तोमेनातिरात्रेण”—इत्यादि ता० ब्रा० २०. २, ११ ।

चिणवस्य स्तुतिः शाखान्तरे द्रष्टव्या* । अतस्त्रिणवस्थान्तराये सति
 षट्त्वंनामेवान्तरायो भवति । चिणवस्तोमे सप्तविंशतिसह्याकाः
 स्तोत्रीयाः; नक्षत्राणि च क्षत्तिकादीनि सप्तविंशतिसह्याकानि;
 विराट्-ह्रन्दोऽपि विविधराव्यवाची नक्षत्रेष्टिषु श्रूयमाणं फलसमूह-
 सुपल्लवयति† । तथा सति चिणवान्तरायेण नक्षत्रसम्बन्धिन्या विराजो
 ऽन्तरायः । श्रेयं पूर्ववत् । अथ षष्ठं स्तोमं प्रशंसति—“यस्य चय-
 स्त्रिंशमन्तर्यन्ति, देवतास्तस्यान्तर्यन्ति; देवतासु मेऽप्यसदिति खलु
 वै यज्ञेन यजमानो यजते(७)”—इति । त्रिष्वपि लोकेषु प्रत्येकमेका-
 दशसह्याका देवताः । तासु “ये देवा दिव्येकादश स्य”—इतिमग्रे
 (चु० सं० १. १३८. ११.) समाध्याताः । तथा सति चयस्त्रिंश-
 स्तोमान्तराये चयस्त्रिंशस्तोमाख्यसाम्यात् तासां देवतानामन्तरायो
 भवति । सोऽयमन्तरायोऽनुपपन्नः; देवतासु यत् फलं तदपि मे
 भूयादित्यभिप्रेत्य यजमानेन यष्टुं प्रवृत्तत्वात् । तदेवमतिराचविव-
 क्षया सर्वं स्तोमाः प्रशस्ताः । सन्ति हि कस्मिंश्चिदतिराचे सर्वं
 स्तोमाः । अतएव क्षुपरिष्ठाद् (१६५३० १४पं०) विधास्यति—
 “सर्वंस्तोमोऽतिराच उत्तरम्”—इति ॥

तथान्यमतिराचगतं विग्रेयं विधित्सया प्रशंसति—“यो वै स्तोमा-
 नामवमम्परमतां गच्छन्तं वेद, परमतामेव गच्छति; चिष्टदे स्तोमा-
 नामवमस्त्रिवृत्परमो; य एवं वेद परमतामेव गच्छति(८)”—इति ।
 स्तोमानां मध्ये धूनमद्वाकस्तोत्रियोपेतस्त्रिवृत् स्तोमोऽवमः, (४

* ता० मा० ४. १. १० ।

† तै० मा० १. ५. १, २, २. १. १-६ ।

एवोक्तमः)* तस्य च परमत्वादन्ते प्रयोगः । अतिराचे हि तथा प्रयुज्यते चित्तद्राघनतरसन्धिरिति, चरमे सन्धिस्तोत्रे चित्ततो विधानात्† । 'य एवं वेद' इति पुनर्वचनमुपसंख्यारार्थम् ॥३॥

इति श्रीसायनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥

अङ्गिरसो वै सवमासत् ते सुवर्गं लोकमायन् तेषां
हविष्मांश्च हविष्कृषाहीयेतां तावकामयेतां सुवर्गं
लोकमियावेति तावेतं दिराचमपश्यतां तमाहरतां
तेनायजेतां ततो वै तौ सुवर्गं लोकमैतां य एवं
विद्वान् दिराचेण यजते सुवर्गं मेव लोकमेति^(१) तावैतां
पूर्वेणाङ्गाच्छतामुत्तरेण (१)

अभिज्ञवः पूर्वमहर्भवति गतिरुत्तरं^(१) ज्योतिष्टो-
मोऽग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति तेजस्तेनावरुन्धे सर्वस्तो-
मोऽतिराच उत्तरं सर्वस्याथै सर्वस्यावरुन्धै^(१) गायत्रं
पूर्वेऽहुन्त्साम भवति तेजो वै गायत्री गायत्री ब्रह्म-
वर्चसं तेज एव ब्रह्मवर्चसमात्मन् धत्ते चैष्टुभमुत्तरं
ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुगोज एव वीर्यमात्मन् धत्ते^(१)
रथन्तरं पूर्वं (२)

अहन्त्साम^१ भवन्तीयं वै रथन्तरमस्यामेव प्रति^२
 तिष्ठति बृहदुत्तरेऽसौ वै बृहदमुष्यामेव प्रति तिष्ठति^(१)
 तदाहुः कं जगती चानुष्टुप् चेति वैखानसं पूर्वेऽहन्त्साम^३
 भवति तेन जगत्यै नैति पोड्युत्तरे तेनानुष्टुभो^(२)
 ऽथाहुर्यत्समानेऽर्द्धमासे स्यातामन्यतरस्याहो वीर्य-
 मनु^(३) (३)

पृष्टेत्यमावास्यायां पूर्वमर्द्धमवत्युत्तरस्मिन्नुत्तरं^४
 नानैवार्द्धमासयोर्भवतो नानावीर्यं भवतो^(५) हवि-
 र्मन्निधन् पूर्वमर्द्धमवति हविष्कृन्निधन्मुत्तरं प्रति-
 ष्ठित्यै^(६) ॥ ४ ॥

उत्तरेण^(७) पूर्वे^(८) ऽन्वे^(९) कविः शतित्य ॥ ४ ॥

तृतीयानुवाके सर्वसोमोऽतिरात्र उक्त । स चैकाह इति सर्व-
 ऽप्येकाहा एतेनोपसृचिता । अथाहीना द्विरात्रादयः क्रमेणो-
 च्यन्ते । चत्वारो हि द्विरात्रभेदाः । तत्र युष्टिद्विरात्रो राज्ञां
 विहितः, अथाङ्गिरसां द्विरात्रो विधीयते—“अङ्गिरसो वै सच-
 मासत, ते सुवर्गं लोकमायन्, तेषां हविष्मांश्च हविष्कृद्वाहीयेतां,
 तावकामयेतां सुवर्गं लोकमियावेति, तावेत द्विरात्रमपगृतां,
 तमाहरतां, तेनायजेता, ततो वै तौ सुवर्गं लोकमेता, य एव

* “रथन्तरं पूर्वे[२]ऽन्वे[३]”—इति क, ख, ग ।

† ‘रात्रयसान्ते’—इति ग ।

विद्वान् दिराचेण यजते सुवर्गमेव लोकमेति^(१)—इति । ‘अङ्गिरसः’ महर्षयो यदा सच मनुष्याय स्वर्गं प्राप्ताः, तदानीं तेषां मध्ये हविष्मान्-हविष्कृतित्येतौ पुरुषावनुष्ठानेन स्वर्गतौ च हीनौ* स्याताम् । तौ पुनः स्वर्गप्राप्तिं कामयमानौ दिराचाख्यं यागं तत्साधनत्वेन निश्चित्य तदीयां सामर्थ्यं सन्प्राप्य तदनुष्ठानेन स्वर्गं प्राप्तौ ; अतोऽन्येपि स्वर्गप्राप्तये दिराचेण यजेत ॥

अथ हविर्विशेषं विधत्ते—“तावैतां पूर्वेणाङ्गागच्छतामुत्तरेणाभिभवः पूर्वमहर्भवति गतिरुत्तरम्^(१)—इति । ‘तौ’ हविष्मद्-हविष्कृतमानौ स्यौ, दिराचगतेन पूर्वेणाङ्गा स्वर्गं प्रविष्टौ । अत्र सर्वषाहःशब्देन एकदिनसाध्यः सोमप्रयोग उपलक्ष्यते । अभिभवाख्यः कश्चित् षडहयागविशेषः । तस्य च प्रथमदिने ज्योतिष्टोमप्रथममंशारूपोऽग्निष्टोमो विहितोऽस्ति । स एवाभाभिभवशब्देनोपलक्ष्यते । सोऽत्र पूर्वमहर्भवति । पूर्वदिनेऽनुष्ठेय इत्यर्थः । गम्यते स्वर्गो येनातिराचेण सोऽयमतिराचविशेषो गतिः । स च गतिरुत्तरमहर्भवति । द्वितीयदिने सोऽतिराचोऽनुष्ठेय इत्यर्थः ॥

उक्तार्थस्यष्टीकरणद्वारेण सोमविशेषान् विधत्ते—“ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति, तेजस्तेनावरुन्धे, सर्वसोमोऽतिराच उत्तरः सर्वस्याष्टौ सर्वस्यावरुन्धे^(१)—इति । अभिभव इत्यस्य व्याख्यानं ज्योतिष्टोम इति । तत्र हि ज्योतिष्टोमेन निरूपितास्त्रिवृतादयः, चत्वारः सोमाः क्रियन्ते; तदनुष्ठानेन तेजः प्राप्नोति । सर्वसोमै-

* ‘स्वर्गतौ रहितौ’—इति ख, ‘स्वर्गतावपि हीनौ’—इति ग ।

रूपेतोऽतिराच इत्यनेन विण्व-चयस्त्रिंश-स्तोमाभ्या सहिता अश्वि-
स्तोमा उक्ताः । तेन च सर्वमण्यप्राप्यं प्राप्यते, स्वाधीनञ्च भवति ।
द्वादशभिः स्तोत्रैरूपेतोऽग्निष्टोमः*, एकोनविंशद्भिः स्तोत्रैरूपेतोऽतिराच
इति तयोर्भेदः ॥

अथ होतारं प्रति प्रथोक्तये स्तोत्रे दिनभेदेन सामविधि-
विधत्ते—“गायत्रं पूर्वेऽहन् साम भवति, तेजो वै गायत्री, गायत्री
ब्रह्मवर्षस तेज एव ब्रह्मवर्षसमात्मन् धत्ते, वैष्टुभमुत्तर ओजो वै
वीर्यं विष्टुगोज एव वीर्यं मात्मन् धत्ते”—इति । गायत्रीच्छन्द-
स्काया मृच्युत्पन्नं ‘गायत्रम्’ एतन्नामैकं साम†, तदेतद्धोतुराभि-
मुख्येन पठनीये स्तोत्रे गायेत् । तदेतत् पूर्वेऽग्निं द्रष्टव्यम् ।
गायत्र्या अग्निना सहेत्यप्यन्तात् तेजस्त्वम्, ब्राह्मणैरनुष्ठेयत्वाद् ब्रह्म-
वर्षसत्वम्, तदुभयमनेन साध्या स्तुतिन् समापयन्ति । यद्यपि वैष्टु-
भाष्यं किञ्चित्साम नास्ति, तथापि विष्टुपञ्चन्दस्कायामुत्पन्नत्वात्
वैष्टुभमित्युच्यते‡ । तदेतदुत्तरदिने गायेत् । तेन शरीरं बल-
मिन्द्रियसामर्थ्यञ्च प्राप्नोति ॥

अथ पृष्ठस्तोत्रसामविशेषं११ बोदकप्राप्तविकल्पवारणाय नियम-
यति—“रथन्तरं पूर्वेऽहन् साम भवतीत्यं वै रथन्तरमस्यामेव
प्रति तिष्ठति, दृष्टदुत्तरेऽसौ वै दृष्टदमुष्या मेव प्रति तिष्ठति”१२—

* “द्वादशस्तोत्राण्यग्निष्टोमः”—इति ता० ब्रा० ६. ११ ३ ।

† ता० ब्रा० ७. १. द्रष्टव्यम् । सामस्वरूपं तु दृष्टव्यं श्रुतमस्ति ।

‡ ता० ब्रा० ७. ४. ८. सा० मा० द्रष्टव्यम् ।

११ ता० ब्रा० ७. ७. उद्गा० गा० रथन्तरम् १. १ १. दृष्टत् १. १ ५ ।

इति । प्रकृतौ* ॥ दृष्टद्वयन्तरयोरैच्छिको विकल्प †, इह तु दिनभेदेन व्यवस्था ॥

पुनरपि दिनभेदेन व्यवस्थित सामान्तर विधत्ते—“तदाऽऽ क जगती चानुष्टुप् चेति वैखानस पूर्वोऽहम् साम भवति, तेन जगत्यै नैति षोडशुत्तरे तेनानुष्टुभ^(१)”—इति । अत्र ब्रह्मवादिनश्चोदयन्ति । अत्र विद्यमाने द्वे एवाहनी, तथो पूर्वस्मिन् गायत्र्या-मुत्पन्न साम गीतम्, तदुत्तरस्मिन् चिष्टुभ्युत्पन्न साम गीतम्, न ह्यत्र तृतीयचतुर्थे अहनी विद्येते, ततो जगत्यानुष्टुभौ दाववतिष्ठेते इति । तत्राभिज्ञा सामान्तरविधानमुखेनोत्तरमाऽऽ । यद् दृष्ट्या-मृच्युत्पन्न वैखानसाख्य सामां, तत्पूर्वदिने गायेत् । दृष्टती ष षट्चिग्रदचरा सती चतुर्वारिमावर्त्यमाना जगतीचय सम्पद्यते, अष्टाचवारिग्रदचराणां जगतीनां तिसृष्वामघरसङ्ख्याया दृष्टती-चतुष्टयसमानत्वात् । तेन वैखानससाम्नाय द्विराचयागौ जगत्या सकाग्रान्नापैति । षोडशीग्रध्वेन षोडशस्तोत्रे गीयमान गौरिवी-ताख्य ‡ सामोच्यते । तच्चोत्तरेऽहनि गायेत् । तदाधारभूतामृष-

* ज्योतिष्टोमस्याद्यसंस्थारूपेऽग्निष्टोमे ।

† “द्वयन्तरसाम्ना दृष्ट्यान्मोमयसाम्ना वा प्रथम यजेत । न द्वयन्तरसामानं भक्षत्वा दृष्ट्यामानमाहरेदित्येके”—इति ध्याप० श्रौ० १० २ ६, ७ ।

‡ छ० व्या० ३ २ १ १ अन्नोत्पन्नम् जे० गा० ६ २ २०, उ० व्या० ४ २ ८ तच्चे तदेव ऊ० गा० ४ १ ६ । विहितं च ता० ब्रा० १४ ४, १८ ११ ।

§ “अभि प्र गोपति गिरा”—इत्यत्र (छ० व्या० २ २ ३ ४) उत्पन्न तृतीयम् (जे० गा० २ ५ १ २२), अन्यत्रान्यत्र च ऊ० गा० १ १ ८, २ २ ३ इत्यादि । विहितं च ता० ब्रा० ५ ७ ।

मवसग्य पूर्ववदनुष्टुभं सम्पादयेत् । तेन षोडशीषाया अयं दिसा-
चोऽनुष्टुभः सकाशात्साधेति ॥

अथ दिनद्वयस्य पक्षव्यवस्थां विधत्ते—“अथाऽर्द्धमासानेऽर्द्धमासे
स्थातामन्यस्याऽर्द्धो वीर्यमनु पद्येतेत्यमावास्यायां पूर्वमहर्भयमुत्तर-
स्त्रिमुत्तरं नानैवार्द्धमासयोर्भवतो नानावीर्यं भवतः^(१)—इति । शुक्ल
कृष्णो वा एक एव पक्षः, सभानोऽर्द्धमासः । तस्मिन्नेव यद्युभे अहनी
स्थातां, तदानीमेकपक्षगतत्वादेकस्याऽर्द्धो यावद्वीर्यं तावदेव भवेत् ।
इतरस्य * वीर्यं न न्युष्येत, अतः कृष्णपक्षस्यान्तिमदिने प्रथममह-
कर्तव्यम्, शुक्लपक्षस्य प्रथमदिने द्वितीयमहः । एवं सति भिन्नार्द्ध-
मासवर्त्तिताद्विषयवीर्यं भवतः ॥

अथ दिनभेदेन निधनविशेष विधत्ते—“हविष्प्रनिधनं पूर्व-
महर्भवति, हविष्कृच्छ्रिधनमुत्तर प्रतिष्ठित्यै^(२)—इति । पक्षधा
विभक्तस्य मासः पञ्चमभागे निधनम् । हविष्प्रच्छद्द्रूपं निधनं
यस्मिन्नहनि तद्विषयनिधनम् : पूर्वदिने हविष्प्रदितिगम्यः प्रयोक्तव्य
इत्यर्थः । एव मितरचापि । निधनयोर्द्विस्तात्पादमदुगतेन प्रति-
ष्ठित्यै सम्पद्यते । ॥

* ‘द्वितीयाहस्य’—इति क ।

† “प्रस्तावोद्गीषप्रतिहारोपद्रवनिधनानि माहव्य” —इति पक्षविधायकम् ।
१. १ । आ० उप० २. २-७ । ऐ० भा० २. २ १२ ।

‡ हविष्प्रनिधनं हविष्प्रत वा उ० आ० १. १. १६. १—२ अथ गीतम्
उ० गी० ११. २. ८, हविष्प्रनिधनं हविष्प्रत वा उ० आ० १. १.
१७. १—२ अथ गीतम् उ० गी० ११. २. ७ । विहिते चेत् मासो
मा० भा० २०. ११. ३ ।

अत्र मीमांसा । दशमाध्यायस्य पञ्चमपादे (जै० सू० १२,
१२. अधि० ४.) चिन्तितम्—

“दिराचादौ दादगाहे प्रायणीयादिकः क्रमः ।

आद्यन्तौ वर्जयित्वा वा विशेषाभावतोऽग्निमः ॥

दादगाहे द्वितीयस्य दिराचे प्रथमत्वतः ।

जागतस्यान्तराधाच्च विध्यन्तो दग्धराचगः ॥

अक्षीनरूपस्य दादगाहस्य विहृतयो दिराच-चिराचादयः ।
तेषु किं दादगाहस्य प्रथममहः प्रायणीयमञ्जकमारभ्य क्रमेण
विध्यन्तः प्रवर्तन्ते, किं वा प्रायणीयोदयनीयावाद्यन्तौ वर्जयित्वा
तन्मध्यगतस्य विध्यन्तः प्रवर्तन्त इति संग्रहः । ईदृशमहस्पदादेय
मीदृशं वर्जनीयमिति विशेषनियामकाभावात् आदित आरभ्य
प्रवर्तन्त इति पूर्वपक्षः । दिराचं प्रकृत्यैवमावायते— “यत्प्रथमं तद्
द्वितीयं यद् द्वितीयं तत् तृतीयम्”—इति । अयमर्थः— दिराचस्य
यत्प्रथममहरनुष्ठेयम्, तद् दादगाहस्य द्वितीयमिति । एवमुत्तर-
चापि योज्यम् । तदेतप्रायणीयवर्जने लिङ्गम् । तथा “जगती-
मन्तर्यन्ति”—इति जागतस्याहोऽन्तराय आवायते; तच्च वर्जने
लिङ्गम् । एवमादिभिलिङ्गैरुभयं वर्जयित्वा अवशिष्टो विध्यन्तो यच्च
थावानपेक्षितः, तच्च तावान् प्रवर्तयितव्य इत्यवगन्तव्यम्”—इति ॥

तत्रैव (जै० सू० ५२, ५४. अधि० १२.) अन्यचिन्तितम्—

“दिराचेऽङ्गिरसां षोडश्याप्राप्तः किं विधीयते ।

परिसङ्ख्यायते वाद्यः षोडकाच्छ्रीप्रबुद्धितः ॥

अनारभ्यविधेः प्राप्तौ परिसङ्ख्यातिदेशतः ।

विकल्पोऽन्यद् द्विराचेषु प्रोक्तं वृत्तिस्ततो मतम् ॥

सन्ति बहवो द्विराचाः, तेषु अङ्गिरसां द्विराचे श्रूयते—“वैखान-
सम्पूर्वेऽहन्ताम भवति०—० षोडशुत्तरे”—इति (१६६ पृ०) सोऽयं
षोडशप्राप्तः सन् विधीयते । न च षोडकाप्राप्तिः शङ्कनीया;
प्रत्यक्षवचनस्य शीघ्रप्रवृत्तेशोदको ह्यानुमानिकत्वेन विलम्बित इति
प्राप्ते, ब्रूमः,— मा भूदोदकः, अस्ति ह्यनारभ्याधीत प्रत्यक्षं विध्य-
न्तरम्—“उत्तमेऽहन् द्विराचस्य गृह्यते”—इति । तेषु सर्वेषु द्विराचेषु
प्राप्तः सञ्जङ्गिरसां द्विराच एव नान्येषु द्विराचेष्विति परिसङ्ख्यायते ।
ततोऽङ्गिरसां द्विराचे नियमेन षोडशी गृह्यते, इतरेष्वतिराच
विकृतित्वेनातिदेशादिकल्प्यते । तदेतद् वृत्तिकारमतम्”—इति ॥

तत्रैव * भाष्यकारमतेनारचयति—

“परिसङ्ख्या पूर्वपक्षे न सा युक्ता चिदायतः ।

प्राप्तस्यान्यानुवादेन विधेये सा न शक्यते ॥

वृत्तिकारस्य सिद्धान्तरूपा या परिसङ्ख्या, सैव भाष्यकारमते
पूर्वः पक्षः । सिद्धान्तस्तु नैव,— षोडशुत्तर इत्ययं विधिरेव न
भवति । विधित्सितवैखानससामवाक्यशेषत्वेनार्थवत्तात् । अतः परि-
सङ्ख्या दोषवयोपेता नात्र कल्पनीया । प्राप्तस्य विध्यर्थस्य परि-
त्यागः, अप्राप्तस्य निषेधार्थस्य स्वीकारः, अन्यत्र प्राप्तस्य बाध इति
दोषत्रयम्”—इति ॥४॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्थानुवाकः ॥

* ‘तदेवाधिकरण’—इति क ।

आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्तस्मिन् प्रजापति-
 र्वायुर्भूत्वाचरत्स इमामपश्यत्तां वराहो भूत्वाहरत्तां
 विश्वकर्मा भूत्वा व्यमार्द साप्रयत् सा पृथिव्यभवत्तत्
 पृथिव्यै पृथिवित्वं^(१) तस्यामश्राम्यत् प्रजापतिः स
 देवानसृजत् वसून्नुद्रानादित्यान् ते देवाः प्रजापति-
 मब्रुवन् प्र जायामहा इति सौऽब्रवीत् (१)

यथाहं युष्मास्तपसासृष्ट्येवं तपसि प्रजननमिच्छ-
 ध्वमिति तेभ्योऽग्निमायतनं प्रायच्छदेतेनायतनेन
 श्राम्यतेति तैऽग्निनायतनेनाश्राम्यन् ते संवत्सर एकां
 गामसृजन्तां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यः प्रायच्छ-
 नेताः रक्षध्वमिति तां वसवो रुद्रा आदित्या अर-
 क्षन्त सा वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यः प्राजायत् चीणि
 च (२)

शतानि वयस्त्रिंशत्त्र्याथ सैव सहस्रतम्यभवत्^(१)
 ते देवाः प्रजापतिमब्रुवन्सहस्रेण नो याजयेति सौऽग्नि-
 ष्टोमेन वसून् याजयत्त इमं लोकमजयन्तच्चाददुः स
 उक्थ्येन रुद्रानयाजयत्तैऽन्तरिक्षमजयन्तच्चाददुः सौ-
 ऽतिराचेणादित्यान् याजयत्तैमुं लोकमजयन्तच्चाददुः^(२)
 स्तदन्तरिक्षम् (३)

व्यवैर्यत् तस्माद्रुद्रा घातुंका अनायतना हि तस्मा-

दाहुः शिथिलं वै मध्यममहस्तिरात्रस्य वि हि तद-
 वैर्यतेति चैष्टुभं मध्यमस्याह् आज्यं भवति संयानानि
 सूक्तानि शःसति षोडशिनः शःसत्यहो धृत्या अशि-
 थिलभावाय^(१) तस्माच्चिरात्रस्याग्निष्टोम एव प्रथम-
 महः स्यादयोक्थ्योऽथातिरात्र एषां लोकानां विधृत्यै^(२)
 वीणिं शृतान्यनूचीनाहमव्यवच्छिन्नानि ददाति (४)

एषां लोकानामनुसन्तत्यै^(३) दशतं न विच्छिन्त्या-
 द्विराजन्नेद्विच्छिन्नदानौ^(४) त्यथ या सहस्रतम्यासीत्तस्या-
 मिन्द्रश्च विष्णुश्च व्यायच्छेत्ताः स इन्द्रोऽमन्यतानया
 वा इदं विष्णुः सहस्रं वर्धयत् इति तस्यामकल्पेतां
 द्विभागं इन्द्रस्तृतीये विष्णुस्तदा एषाभ्यनूच्यत उभा
 जिग्यथुरिति^(५) तां वा एता मच्छावाकः (५)

एव शःस^(६) त्यथ या सहस्रतमी सा होत्रे देयेति
 होतारं वा अभ्यतिरिच्यते यदतिरिच्यते होतानात्त-
 स्थापयिता^(७) थाहुर्ननेवे देयेत्यतिरिक्ता वा एषा सह-
 स्रस्यातिरिक्त उन्नेतत्विजा^(८) मथाहुः सर्वेभ्यः सदस्येभ्यो
 देये^(९) त्यथाहुर्दालत्या सा वशश्चरेदि^(१०) त्यथाहुर्ब्रह्मणं
 चामीधे च देयेति (६)

द्विभागं ब्रह्मणे तृतीयमग्नीधं इन्द्रो वै ब्रह्मा विष्णु-
 वोऽग्नीधयेव तावकल्पेतामि^(११) त्यथाहुर्या कल्याणी

बहुरूपा सा देये^(१) त्वया^(२) हुर्या दिरूपोभयते एनी सा
 देयेति सहस्रस्य परिगृहीत्यै^(३) तदा एतत् सहस्रस्या-
 यनः सहस्रः स्तोत्रीयाः सहस्रं दक्षिणाः सहस्रं सन्मितः
 सुवर्गो लोकः सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै^(४) ॥ ५ ॥

अब्रवी^(१) च्चा^(२) न्तरिक्षं^(३) ददा^(४) त्वच्छावाक^(५) इति^(६) *
 सप्तचत्वारिंशच्च ॥ ५ ॥

चतुर्थे दिरात्रोऽभिहितः, अथ चिराचं विधातुं काचि-
 दाख्याधिकोच्यते । तस्यां आख्यायिकायामादौ पृथिव्युत्पत्तिं दर्श-
 यति—“आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्, तस्मिन् प्रजापतिर्वायु-
 भूत्वाचरत्, स इमामपश्यत्, तां वराहो भूत्वाचरत्, तां विश्वकर्मा
 भूत्वा अमार्दं, साप्रयत, सा पृथिव्यभवत्, तन् पृथिव्यै पृथि-
 विलम्^(१)”—इति । ‘इदम्’—इति, इदानीं दृश्यमानं गिरिमदी-
 समुद्रादिकं जगत्, पृथिव्युत्पत्तेः पूर्वं सलिलमासीत् । ‘तस्मिन्’
 एव सलिले केवला आप एव, न तु भूतान्तरम्, तत्कार्यं वा
 किञ्चिदपि नासीत् । तदानीं प्रजापतिर्मूर्त्तस्य शरीरस्यावस्थातुं
 स्थानाभावात् वायुरूपो भूत्वा तस्मिन्नेव सलिले सर्वत्र अचरत् ।
 चरित्वा च सलिले निमग्नं भूमिं दृष्ट्वा स्वयं वराहो भूत्वा
 दद्याद्येण तां भूमिं जलस्थोपर्याचरत् । आहत्य च वराहरूपमुत्सृज्य
 विश्वकर्मा भूत्वा विशेषेण मार्जनं कृत्वा तत्तत्तं द्रवमपनीय तां

* अब्रवी[१] च्चा[२] न्तरिक्षं[३] ददा[४] त्वच्छावाक[५] इति[६] देयेति[७]
 —इति क, ख, ग ।

विस्तारितवान् । तत इयं दृश्यमाना सर्वप्राण्याधारभूता पृथिव्य-
भवत् । प्रथनादेव पृथिवीनाम सम्यक्त्वम् ॥

अथ देवसृष्टिं गोसृष्टिं च क्रमेण दर्शयति—“तस्यामश्राम्यत्
प्रजापतिः, स देवानसृजत वसून् रुद्रानादित्याम्; ते देवाः
प्रजापतिमब्रुवन् प्र जायामहा इति, सोऽब्रवीद्यथाह युष्माकृत्क्षपसा-
सृष्ट्येवं तपसि प्रजननमिच्छध्वमिति, तेभ्योऽग्नि मायतनं प्राय-
च्छदेतेनायतनेन आम्यतेति, ते ऽग्निमायतनेनाश्राम्यन्, ते सवत्सर
एकां गामसृजन्त, तां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्य प्रायच्छसेताः
रचध्वमिति, तां वसवो रुद्रा आदित्या अरचन्त, सा वसुभ्यो
रुद्रेभ्य आदित्येभ्य प्राजायत चीणि च ग्रतामि चयस्त्रिंशतं चाथ
सैव सहस्रतम्यभवत्(१)”—इति । ‘तस्यां’ भूमौ, सः प्रजापतिः
स्वेनैव शरीरेणावस्थाय सिद्धुः ‘अश्राम्यत्’ तपः कृतवान् ।
तस्माच्च तप सामर्थ्यात् चीन्वसादिदेवगणानसृजत । ‘ते’ व वसादय
प्रजापतिं प्रति प्रजोत्पादनोपायं पप्रच्छुः । ‘सः’ च प्रजापतिः
मद्वत्तपसि कृते सति पसाद्यमुत्पादन मिच्छतेत्युक्ता होमाख्यस्य
तपस्य आधारभूतमग्निं दत्त्वा तेनाग्निना होमलक्षण तपः कुरुते-
त्युक्तवान् । ते च संवत्सरं तत् कृत्वा तदन्ते सर्वेऽप्येकां गामसृजन्त ।
‘तां’ च गां स प्रजापतिः वसुभ्यो रचणार्थं दत्तवान् । सा च
रचिता सती, वस्वार्थं गवां शतवयं चयस्त्रिंशतं चोत्पादयामास ।
ततः प्रजापतिस्त्वामेव गां रुद्रेभ्यो दत्तवान् । रुद्रार्थमपि सा, तथै-
वोत्पादयामास । एव मादित्यार्थं मणुत्पादयामास । तमिमं
पर्यायत्रय संगृह्य श्रुतिरेकेनैव वाक्येनोदाजहार । तत्र चेधा वाक्य

विभज्य योजयितव्यम् । एवं सत्येकोनसहस्रं गवां सम्पन्नम् । येयं
‘सहस्रतमौ’ गौः, सेय सहस्रसङ्ख्यापूरणभवत् ॥

अतः सहस्रदक्षिणाकेन चिराचयागेन याजनं दर्शयति—“ते
देवाः प्रजापतिमब्रुवन्सहस्रेण नो याजयेति, सोऽग्निष्टोमेन वसू-
मयाजयत्, त इमं लोकमजयन्, तच्चाददुः, स उक्थ्येन रुद्रामया-
जयत्, तेऽन्तरिक्षमजयन्, तच्चाददुः, सोऽतिराचेणादित्यामया-
जयत्, तेऽसु लोकमजयन्, तच्चाददुः^(१)”—इति । वसुरुद्रादित्याः
सर्वे मिलित्वा गौसहस्रदक्षिणाकयज्ञाय प्रजापतिं प्रार्थयामासुः ।
‘सः’ च प्रजापतिः, देवगणत्रयं विभज्य क्षिपु दिनेषु क्रमादग्नि-
ष्टोमोक्थ्यातिराचैर्वाजितवान् । द्वादशसोचोऽग्निष्टोमः । पञ्चदश-
सोच उक्थ्यः । एकोनविंशत्सोचोऽतिराच* । ते च तैर्लोकत्रय-
मजयन् । स्वकीय (स्वकीयां) तत्तद्गोधनञ्च दक्षिणार्थमृत्विग्भ्यो
दत्तवन्तः ॥

अथोक्थ्यरूपे मध्यमेऽहनि कांश्चिच्छंभनविशेषान् विधत्ते—“तद-
न्तरिक्षं धवैर्यत, तस्माद्रुद्रा घातुका अमायतना हि, तस्मादाहुः
शिथिलं वै मध्यममहस्तिराचस्य वि हि तद्वैर्यतेति । चैष्टुभं मध्यम-
स्याहु आज्यं भवति, संयानानि सूक्तानि श्र५सति, षोडशिनः

* = सर्वसोचाया मेघ कल्प । उत्तरं मुत्तरं स्तोमभागाना दधाति ।
द्वादशाग्निष्टोमे, पञ्चदशोक्थ्या, षोडश षोडशिनः, सप्तदश वाजपेये,
एकान्नविंशतमतिराचे, अयस्त्रिंशतमस्तोत्राग्ने”—इति ध्याप० श्रौ० १४.

१०. २-४ सूत्राणि ।

† नास्त्येतद् पुनं घद ख-ग-पुस्तकयोः ।

असत्यज्ञो धृत्या अग्निधिलं भावाय^(४)”—इति । यदन्तरिचं रुद्रे-
जितं ‘तदन्तरिचं’, ‘व्यवैर्यत’ विशीर्णमभूत्, सृष्टारूपं लोकसंस्थानं
भग्नमभूदित्यर्थः । यस्माद्भुद्राणामायतनमन्तरिचलोकस्थानं विशीर्ण-
मभूत्, ‘तस्मात्’ आयतनाभावात् ‘रुद्राः’ कोपाविष्टाः सन्तः सर्वत्र
प्राणिघातिनोऽभवन् । यस्मात् फलभूतमन्तरिचं विशीर्णमभूत्
तस्मात्तत्साधनमात्रं चिराचयागस्य मध्यममह केनापि वैकल्येन
अग्निधिलमित्येवमभिज्ञा आहुः । तस्मान्मध्यमस्याज्ञो दार्ढ्येन ग्रैथिल्य-
परिहाराय* कानिचिच्छस्त्राणि अनुष्ठेयानि । त्रिष्टुप्कन्दस्काया-
मृच्युत्पन्नं ‘त्रिष्टुभ’ होतुराज्यशस्त्रं शसनीयम् । तथा संयानाख्यानि
दाशतय्यां प्रसिद्धानि ‘सूक्तानि’ शंसेत् । तथा षोडश्याख्यमपि
शस्त्रं† शंसेत् ॥

इत्थमाख्यायिकां प्रस्तुत्य मध्यमे विगोपाय विधाय चिराच-
यागस्याहविगेषान् विधत्ते—“तस्माच्चिराचस्याग्निष्टोम एव प्रथम-
महः स्यादथोक्थ्योऽथातिराच एषां लोकानां विधृत्यै^(५)”—इति ।
यस्मादस्त्रादिभिरहस्तयेण लोकत्रयजयायाहस्तयसङ्घातरूपमनुष्ठि-
तम्, ‘तस्मात्’ चिराचयागमनुतिष्ठेदित्यर्थः । यदुक्तं सूत्रकारेण—
‘सहस्रं दक्षिणास्त्रीणि शतानि चयस्त्रिंशतञ्च प्रथमेऽहनि ददात्येवं
द्वितीये तृतीये च साहस्रगतिरिच्यते’—इति ॥

* “तस्मान्मध्यमस्याज्ञोर्गर्हार्हार्थायार्थग्रैथिल्यपरिहाराय”—इति क ।

† “अथ षोडशी । + + + । ‘आ त्वा वहन्तु हरय’—इति (ऋ० सं०
१. १६. १-३.) तिस्रो मायव्य ”—इत्यादीनि (ध्यान्व० श्रौ० ६. २.)
सूत्राणि द्रष्टव्यानि ।

तदिदं विधत्ते—“त्रीणि शतान्यनूचीनाहमथवच्छिन्नानि ददा-
त्येषां लोकानामनुसन्तत्यै^(१)”—इति । अनुक्रमेणाञ्चति प्रवर्तते
इत्यनूचीनम्, तादृशञ्च तदहञ्च ‘अनूचीनाहम्’, प्रतिदिनमित्यर्थः ;
प्रतिदिनमविच्छिन्नानि यथा भवन्ति तथा त्रीणि त्रीणि शतानि
ददाति । अथस्त्रिंशत्सङ्ख्याया अप्येतदुपलक्षणम् । तथा सत्येकैकस्मिन्
दिने अथस्त्रिंशदधिकं गवां शतत्रयं दद्यादित्यर्थो भवति । एतच्च
‘लोकानां भूरादौनां सन्तत्यै भवति । यदुक्तं सूत्रकारेण—‘दक्षि-
णानयने न्यूना दशधा नयेत्’—इति ॥

तदेतद्विधत्ते—“दशत न विच्छिन्नाद्विराजन्नेदिच्छिन्नदानी-
ति^(२)”—इति । दशानां वर्गे दशत* । तस्य वर्गस्य विच्छेदं न कुर्यात् ।
वेदेर्दक्षिणस्यां दिशि अवस्थिता गाः प्राग्वंशसदसोर्मध्येन यदोत्तरस्यां
दिशि दक्षिणार्थं नयति, तदानीमेकैकं दशकं सहैव नयेत्, न तु
दशतो न्यूनं नयेत्, दशसङ्ख्याया विराड् रूपत्वात् । विराजं नैव वि-
च्छिन्नां करोमीति नेतुरभिप्रायः । यत्तु त्रिंशत उपरि अथमधिकं
तदपि परमेण दशकेन सह नयेत्, न्यूनत्वसौवाच विधानात् ।
एवमेकोनसहस्रे त्रिषु दिनेषु दत्ते सति सहस्रतमो परिगिष्यते ॥

तद्दानन्तु वज्रधा विकल्पितं प्रदर्शयितुं प्रसूति—“अथ या
सहस्रतम्यामीक्ष्यामिन्द्रस्य विष्णुस्य व्यायच्छेताः स इन्द्रोऽमन्य-
तानया वा इदं विष्णुः सहस्रं वक्ष्येत इति, तस्यामकल्पेतां दिभाग
इन्द्रसृतीये विष्णुस्तदा एषामनूच्यत उभा निगमयुरिति^(३)”—इति ।
कृतिः कल्पनम्, तथैव श्रुत्या ‘तस्यां’ सहस्रतम्यां गवि निमित्त-

भूतायां ममैवेयं भूयादित्येवमिन्द्रश्च विष्णुश्च परस्परं कलहं कुरुतः । तदानीमिन्द्रो मनस्येवमचिन्तयत् । तां गां गृहीत्वा विष्णुः ‘अनया’ गवा ‘सहस्रम्’ ददं सर्वं मां वर्जयित्वा स्वाधीनं करिष्यति, तस्मान्मयैवाधिकेन भागेन भवितव्यमिति । ततस्तानुभौ ‘तस्यां’ गवि ‘अकल्पेतां’ व्यवस्थां कृतवन्तौ,— इन्द्रो दिभागे व्यवस्थितः, विष्णु-सूतीये भागे व्यवस्थितः । ‘तत्’ एतदर्थमभिलक्ष्य काचिदृग्वेदे ऋगनुच्यते; सा च भागत्रयप्रतिपादिका । तस्याश्च प्रतीकम्—‘उभा जिग्यथुरिति’ एतत् (ऋ० सं० ६. ६६. ८.) । इयञ्चोपरितनेऽनुवाके समान्नास्यते (१८४ पृ० ७पं०) ॥

अथैतस्या ऋचः शंसननियमं विधत्ते—“तां वा एतामच्छावाक एव शंसति(८)”—इति ॥

विकल्पितेषु दानपक्षेषु प्रथमं पक्षमाह—“अथ या सहस्रतमौ, सा होत्रे देयेति; होतारं वा अभ्यतिरिच्यते, यदतिरिच्यते होता-नाप्तस्यापधिता(९)”—इति । प्रतिदिनं त्रयस्त्रिंशदधिकप्रतपये साम्येन दत्ते सति सेयं सहस्रतम्यतिरिच्यते, यत्तु द्रव्यं यागेऽतिरिक्तं भवति, तत्सर्वं होतारमभिलक्ष्यैवातिरिच्यते;—होता ह्यनाप्तस्य सर्वस्य फलस्य प्रापयिता । तस्माद्होत्रे सहस्रतमौ देयेत्याद्यः पक्षः । द्वितीयं पक्षं दर्शयति—“अथाऽऽरुन्नेत्रे देयेत्यतिरिक्ता वा एषा सहस्रस्यातिरिक्ता उन्नेतर्लिजाम्(१०)”—इति । ‘एषा’ गौः सहस्रस्य मध्येऽतिरिक्तवीर्या; उन्नेतापृलिजां मध्येऽप्यतिरिक्तवीर्यः । अतएव हि हारियोजनमक्षे श्रूयते “उन्नेतर्युपहवमिच्छन्ते” इति (तै० सं० ६. ५. ८. १.) । तस्मादियमुन्नेत्रे देयेत्येवं केचिदाहुः । तृतीयं

पचं दर्शयति—“अथाहुः सर्वभ्यः सदस्येभ्यो देयेति^(११)”—इति ।
 अत्रोपपत्तिर्वह्निरेव द्रष्टव्या “यावन्तो वै सदस्यास्तो सर्वे दक्षिणाः”
 —इत्यन्यत्राश्नातम् (तै० सं० २.२.८.३.) । तस्मात् सदस्येभ्यो देया ।
 चतुर्थं पचं दर्शयति—“अथाहुः रुदाकृत्या सा वज्रश्चरेदिति^(१२)”—
 इति । अत्राप्युपपत्तिर्वह्निरेव द्रष्टव्या । दिनत्रये विभागस्याग्नेन
 दक्षिणा दत्ता, इयद्येका, भागवैषम्यश्च न युक्तम्, अतो यज्ञभूमे-
 रुद्गतां कृत्वा स्ववज्रत्वेन यथा चरति तथा कुर्यात् । पञ्चमं पचं
 दर्शयति—“अथाहुः ब्रह्मणे चाग्नीध्रे च देयेति, द्विभागं ब्रह्मणे,
 तृतीयमग्नीध्रे ऐन्द्रो वै ब्रह्मा वैष्णवोऽग्नीधयेव तावकल्पेतामिति^(१३)”
 —इति । इन्द्रस्य विष्णोश्च या भागकृत्स्निः, तद्वत् तदीययोः*
 ब्रह्माग्नीधयोर्देया । षष्ठं पचं दर्शयति—“अथाहुः कल्याणी यज्ञरूपा
 सा देयेति^(१४)”—इति । इयं वै सहस्रतमौ न कस्मैचिद्देया, किं
 त्वेतत् प्रतिनिधिरूपा या काचित् ‘कल्याणी’ यज्ञचीरादिगुणवती
 विचित्रवर्णा सा दातव्या । सप्तमं पचं दर्शयति—“अथाहुः द्विरूपो-
 भयतएनौ सा देयेति सहस्रस्य परिगृहीत्यै^(१५)”—इति । ‘या’ गौः
 शुक्लकृष्णवर्णाभ्यामुपेतत्वेन ‘द्विरूपा’ । पार्श्वद्वये शुक्लकेशोपेतत्वात्
 ‘उभयत-एनौ’ । सहस्रसङ्ख्यापूर्वार्थं तादृशी काचिद्देया ॥

तदिदं सहस्रदानोपेतं कर्म प्रशंसति—“तदा एतत् सहस्र-
 स्थायनः सहस्रः स्तोत्रीया. सहस्रं दक्षिणाः सहस्रमक्षितः सुवर्गो
 लोकः सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै^(१६)”—इति । चिराचाख्यं यत्

* “इन्द्रस्य विष्णोश्च मागयोग्ययोः”—इति ख, “इन्द्रस्य विष्णोश्च या
 भागकृत्स्नि, तयैव कृत्वा तदीययोः”—इति ग ।

कर्माक्रं तदेतत्सहस्रसह्याकफलस्य प्राप्तिहेतुः; यस्मादत्र चिपु
दिनेषु मिलित्वा सोचीया च्चः सहस्रं विद्यन्ते, दक्षिणद्योक्त-
रीत्या सहस्रं गावः, स्वर्गलोकस्य सुखाधिक्याद्भूलोकसहस्रेण समानः,
तादृशस्य स्वर्गस्याभिजयाय इदं कर्म योग्यम् ॥ ५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥

सोमो वै सहस्रमविन्दुत्तमिन्द्रोऽर्न्विन्दुत्तौ यमो
न्यागच्छतावब्रवीदस्तु मेऽत्रापौत्यस्तु ह्रीं इत्यब्रूताः स
यम एकस्यां वीर्यं पर्यपश्यदियं वा अस्य सहस्रस्य
वीर्यं विभर्त्तीति तावब्रवीदियं ममास्त्वेतद्युवयोरिति
तावब्रूताः सर्वे वा एतदेतस्यां वीर्यम् (१)

परि पश्यामोऽश्मा हरामहा इति तस्यामश्मा
माहरन्तु^(१) ताम्पु प्रावेशयन्त्सोमायोदेहीति सा
रोहिणी पिङ्गलैकहायनी रूपं कृत्वा चयस्त्रिंशता
च त्रिभिश्च शतैः सहोदैत् तस्माद्रोहिण्या पिङ्गलयैक-
हायन्या सोमं क्रीणीयाद्य एवं विद्वान् रोहिण्या
पिङ्गलयैकहायन्या सोमं क्रीणाति चयस्त्रिंशता
चैवास्य त्रिभिश्च (२)

शतैः सोमः क्रीतो भवति सुक्रीतेन यजते^(२)
ताम्पु प्रावेशयन्निन्द्रायोदेहीति सा रोहिणी लक्ष्मणा

पष्ठौही वाचंघ्नी रूपं कृत्वा चयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च
 शतैः सुहोदैत् तस्माद्रोहिणीं लक्ष्मणां पष्ठौहीं वाचंघ्नीं
 दद्याद्य एवं विद्वान् रोहिणीं लक्ष्मणां पष्ठौहीं
 वाचंघ्नीं ददाति चयस्त्रिंशच्चैवास्य चीणिं च शतानि
 सा दत्ता (३)

भवति^(१) तामसु प्रावेशयन् यमायोदेहीति सा
 जरती मूर्खा तज्जघन्या रूपं कृत्वा चयस्त्रिंशता च
 त्रिभिश्च शतैः सुहोदैत्तस्माज्जरतीं मूर्खां तज्जघन्या
 मनुस्तरणीं कुर्वीत् य एवं विद्वान् जरतीं मूर्खां
 तज्जघन्यामनुस्तरणीं कुरुते चयस्त्रिंशच्चैवास्य चीणिं
 च शतानि सामुष्मिन् लोके भवति^(२) वागेव सहस्र-
 तृमी तस्माद् (४)

वरो देयः सा हि वरः सहस्रमस्य सा दत्ता
 भवति तस्माद्वरो न प्रतिगृह्यः सा हि वरः सह-
 स्रमस्य प्रतिगृहीतं भवतीयं वर इति ब्रूयादयान्यां
 ब्रूयादियं ममेति तथास्य तत् सहस्रमप्रतिगृहीतं
 भव^(३)त्युभयतएनी स्यात्^(४) तदाहुरन्यतएनी स्यात्
 सहस्रं परस्तादेतमिति^(५) यैव वरः (५)

कल्याणी रूपसमृद्धा सा स्यात्सा हि वरः समृद्धौ^(६)
 ता मुत्तरेणाग्नीध्रं पर्याणीयाहवनोयस्यान्ते द्रोणक-

लुशमव प्रापये^(१) दा जिघ्र क^(२) नशं मच्चुरुधारा पयस्वत्या
त्वा विंशन्विन्दवः समुद्रमिव सिन्धवः सा मा सहस्र
आ भज प्रजया पशुभिः सह पुनर्म^(३) विंशताद्रयि-
रिति^(४) प्रजयैवैनं पशुभौ रुय्या सम् (६)

अर्हयति^(५) प्रजावान् पशुमान रयिमान् भवति
य एवं वेद^(६) तया सहाग्रीधं परेत्य पुरस्तात् प्रतीच्यां
तिष्ठन्त्यां जुहुया^(७) दुभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा
जिग्ये कतरयन्तैनोः इन्द्रश्च विष्णो यदर्पस्पृधेयां वेधा
सहस्रं वि तदैरयेथामिति^(८) वेधा विभक्तं वै चिराच्चे
सहस्रं साहस्रीमेवैनां करोति सहस्रस्यैवैनां मा-
चाम् (७)

करोति^(९) रूपाणि जुहोति रूपैरेवैनां समर्ह-
यति^(१०) तस्या उपोत्याय कर्णमा जये^(११) दिडे रन्तेऽदिते
सरस्वति प्रिये प्रेयसि महि विश्रुत्येतानि ते अघ्निये
नामानि सुकृतं मा देवेषु ब्रूतादिति^(१२) देवेभ्य
स्यैवैनामा वेदयत्यन्वेनं देवा बुध्यन्ते^(१३) ॥ ६ ॥

वीर्यं^(१) च^(२) दत्ता^(३) तस्माद्^(४) वरः^(५) सम्^(६)
माचाम्^(७) * एकान्नचत्वारिंशच्च ॥ ६ ॥

* “एतदेतस्या वीर्यं [१] मय्य चिमिद्यं [२] दत्ता [३] सहस्रतमो तस्माद् [४]
यैव वरः [५] सम् [६] माचाम् [७]” — इति क, ख, ग ।

पञ्चमेऽनुवाके त्रिरात्रोऽभिहितः ; अथ षष्ठे तत्रत्यां सहस्रतमीं प्रपञ्चयितुमुपाख्यानं दर्शयति—“सोमो वै सहस्रमविन्दत् ; तमिन्द्रोऽन्वविन्दत् ; तौ यमो न्यागच्छत् ; तावन्नवीदसु मेऽत्रापौत्यसु हीर इत्यब्रूताः ; स यम एकस्यां वीर्यं पर्यपश्यदियं वा अस्य सहस्रस्य वीर्यं विभर्त्तीति ; तावन्नवीदियं ममास्तेतद्युवयोरिति तावब्रूताः ; सर्वे वा एतदेतस्यां वीर्यं परि पश्यामोऽऽग्रमा हरामहा इति तस्यामः श्रमाहरन् (१)”—इति । पुरा कदाचित् सोमो गोसहस्रमलभत । तदनुगम्येन्द्रोऽपि तदेव गोसहस्रमलभत, ‘तौ’ सोमेन्द्रौ प्रति यमोऽपि भागं निकामयमान आगच्छत् । आगत्य चात्र गोसहस्रे ममापि कश्चिद्भागोऽस्त्वित्यब्रवीत् । तावपि तथास्त्वित्यङ्गीकुतः । आदरार्थः श्रुतः* । ततः स यमः परीक्ष्य तस्मिन् सहस्रे ‘एकस्याम्’ उक्तमायां गवि सामर्थ्यमपश्यत् । तत इयमेकैवास्य गोसहस्रस्य वीर्यं विभर्त्तीति मनसा निश्चित्य इयमेव ममासु युवयोरितरत् सहस्रमित्यब्रवीत् । ततस्तौ सोमेन्द्रावेवमुक्तवन्तौ सर्वेऽपि वयं मिलित्वा ‘एतस्याम्’ उक्तमायां गवि वीर्यं परीक्ष्य तस्यामंग्रमेकैक स्वीकुर्म इति विचार्य तथैव कृतवन्तः ॥

तत्र सोमस्य प्रथममंग्रहरणप्रकारं दर्शयति—“तामसु प्रावेश-यन्सोमायोदेहीति ; सा रोहिणी पिङ्गलैकहायनी रूपं कृत्वा चयस्त्रिःश्रता च त्रिभिर्य जतैः सहोदैत्, तस्माद्रोहिण्या पिङ्गलथैकहायन्या सोमं क्रीणीयाद्,—य एवं विद्वान् रोहिण्या पिङ्गलथैकहायन्या सोमं क्रीणाति, चयस्त्रिःश्रता चैवास्य त्रिभिर्य जतैः

सोमः क्रीतो भवति, सुक्रीतेन यजते^(१)—इति । ते त्रयोऽपि मिलित्वा 'ताम्' उत्तमां मां सोमायोदेहीत्येवं ब्रुवन्तोऽपु प्रावेगयन् । सोमस्य यद् यावद्रूपं योग्यं तत्तावद्रूपं गृहीत्वा जलादुद्गच्छेदित्यर्थः । ततः 'सा' गौरसु प्रविष्टा, जलादुद्गमनवेलायां तत्प्रार्थितं रूपं हत्वोद्गच्छत् । तदेव रूपं स्पष्टीक्रियते—'रोहिणी' ग्रहीरे लोहितवर्णा, 'पिङ्गला' पिङ्गलाक्षी, 'एकहायनी' एकसंवत्सर-वयस्का; ईदृशी सती लावण्योपेतं रूपञ्च हत्वा गवामन्यासां चयस्त्रिंशत्सङ्ख्याया शतचयसङ्ख्याया च सह जलादुद्गच्छत् । यस्मात् सोमाय रोहिण्यादिरूपं धृतवती, तस्माद्रोहिण्या एकहायन्या पिङ्गलाद्या सोमं क्रीणीयात् । तथा क्रीतः सोमस्तयस्त्रिंशदधिकेन शतचयेण क्रीतो भवति । ततः सुक्रीतेन सोमेनासौ यजते ॥

अथेन्द्रस्य तदीयांगहरणप्रकारं दर्शयति—“तामपु प्रावेगय-
न्निन्द्रायोदेहीति; सा रोहिणी लक्षणा पष्ठौही वार्चनी रूपं
हत्वा चयस्त्रिंशता च विभिय शतैः सहोदेत्; तस्माद्रोहिणीं
लक्षणां पष्ठौही वार्चनीं दद्याद्, य एवं विद्वान् रोहिणी लक्षणां
पष्ठौही वार्चनीं ददाति, चयस्त्रिंशच्चैवास्य चोणि च शतानि च
सा दत्ता भवति^(१)—इति । पूर्ववद्भाष्येयम् । 'लक्षणा' गृह्य-
पुष्पाद्यवयवसौष्ठवयोग्यलक्षणोपेता, 'पष्ठौही' चतुर्वर्णा, 'वार्चनी'
दर्शनमात्रेण मानसकोगापहन्त्री; यस्मादिन्द्रस्येदृशी प्रिया, 'तस्मात्'
ईदृशीमेव दक्षिणत्वेन दद्यात् ॥

अथ यमस्य तदीयांगहरणप्रकारं दर्शयति—“तामपु प्रावेगयन्
यमायोदेहीति; सा जरती मूर्खा, तज्जघन्या रूपं हत्वा चयस्त्रिं-

गता च त्रिभिश्च ग्रतैः सहोदेत् ; तस्माज्जरतीं मूर्खां तज्जघन्या-
मनुस्तरणीं कुर्वीत ; य एवं विद्वान् जरतीं मूर्खां तज्जघन्यामनु-
स्तरणीं कुरुते, त्रयस्त्रिंशच्चैवास्य त्रीणि च ग्रतानि सामुभिन् लोके*
भवति^(१)—इति । ‘जरती’ वृद्धा, ‘मूर्खा’ रोषणशीला, सैव जघन्या
‘तज्जघन्या’ इयमेवात्यन्तकुरूपा नान्येत्यर्थः । ‘अनुस्तरणीं’ मृतं
पुरुषमनु यां गां हत्वा तदवयवान् प्रेतपुरुषावयवेष्वास्तृणन्ति सेय-
मनुस्तरणी । सा च जरादिगुणयुक्ता कार्या । तस्मात्तरणेन परलोके
त्रयस्त्रिंशदधिकगोशतत्रयं सम्पद्यते । श्रेयं पूर्ववत् । अत्र क्रयदा-
नानुस्तरणीविधयः प्रासङ्गिकाः ॥

एवमाख्यायिकया सहस्रतमौ अग्रस्याय प्रकारान्तरेण प्रशं-
सति—“वागेव सहस्रतमौ, तस्माद्वरो देयः, सा हि वरः सहस्रमस्य
सा दत्ता भवति, तस्माद् वरो न प्रतिगृह्यः ; सा हि वरः सहस्र-
मस्य प्रतिगृहीतं भवतीयं वर इति ब्रूयादयान्यां ब्रूयादियं
ममेति ; तथास्य तत्सहस्रमप्रतिगृहीतं भवति^(२)—इति । येयं
सहस्रतमौ सोमाद्यर्थं रूपवयं स्त्रीकृत्य जलादुद्गता, सा वाग्देवतैव ;
यस्माद् वाग्देवतैव रूपं, तस्मात् साहस्रदक्षिणे यागे वाग्देवतात्वं
सम्पादनाय श्रेष्ठ एव गोविशेषो देयः† । यस्मात् सहस्रतमौ श्रेष्ठो
गोविशेषः, तस्माच्छ्रेष्ठे दत्ते सत्यस्य यजमानस्य सहस्रस्वरूपा ‘सा’
सहस्रतमौ दत्ता भवति । यस्माच्छ्रेष्ठो गोविशेषः सहस्रमदृग्, ;
तस्माच्छ्रेष्ठं गोविशेषं न प्रतिगृह्येयात् । तत्प्रतिपदे सति गोमहस्र-

* “सामुभिन्लोके”—इति मू० क, ख, टी० क, ग ।

† “गौर्वै वरः”—इत्यादि व्याप० श्रौ० सू० ५. ११. ४ ।

प्रतिग्रहदोषो भवेत् । अथ कथञ्चित् प्रतिगृह्णीयात्, तदा तामेवं निर्दिशेत्,—‘योऽयं वरः, सेयं सहस्रतमीति । एवं निर्दिष्टायान्यां प्रत्येवं ब्रूयात्,—‘इयं’ वरव्यतिरिक्ता ममेति । एवं निर्दिष्टे सति वरप्रतिग्रहेऽपि सहस्रप्रतिग्रहदोषो न भवति ॥

इत्थं सहस्रतमी वज्रधा प्रग्रस्य तस्या दातव्याया लक्षणं विधत्ते—“उभयतएनी स्यात्^(१)”—इति । उभयोः पार्श्वयोः शुक्लरेखा यस्याः, सेयम् ‘उभयतएनी’ ॥

अथ प्रकारान्तरेण लक्षणं विधत्ते—“तदाऽऽरन्यतएनी स्यात् सहस्रं परस्तादितमिति^(२)”—इति । तस्मिन् सहस्रतमीविषये अभिज्ञा एवमाहुः,—‘अन्यतरस्मिन्नेव पार्श्वे शुक्लरेखा पर्याप्ता । ततोपपत्तिश्चैवमाहुः,—‘एतं परस्तात् सहस्रम्’ एतस्य गोविशेषस्य परभागे गोसहस्रं तिष्ठति, अतो न तत्र शुक्लरेखापेक्षितेति ॥

अथ सहस्रतमीप्रतिनिधित्वेन पश्चान्तरं विधत्ते—“यैव वरः कल्याणी रूपमृद्धा सा स्यात्, सा हि वरः समृद्धौ^(३)”—इति । ‘या’ गौः ‘कल्याणी’ वज्रक्षीरादिगुणवती, रूपमृद्धौ समीचीन-शृङ्गापुच्छाद्युपेता, सैवात्र ‘वरः’ दातव्यो गोविशेषः स्यात् । तद्वानेनैव समृद्धिर्भवति ॥

दातव्यायास्तस्या गौराप्तापणं विधत्ते—“तामुत्तरेणाग्नीध्रं पर्याणीयाहवनीयस्थाने द्रोणकलशमव प्रापयेद्^(४)”—इति । अग्नीध्रः शरणम् ‘आग्नीध्रम्’, तस्योत्तरभागे ‘तां’ दातव्यां गां प्रदक्षिणत्वेनानीयाहवनीयस्य समीपे द्रोणकलशस्थितं सोममवप्रापयेत् ॥

तस्मिन्नाप्रापणे मन्त्रमुत्पादयति—“आ जिघ्र कलशं मद्गुह-

धारा पयस्वत्या त्वा विग्रन्विन्दवः समुद्रमिव सिन्धवः सा मा
सहस्र आ भज प्रजया पशुभिः सह पुनर्मा विग्रताद्रयिरिति^(१०)—
—इति । महीति गोर्नाम लक्ष्यते[†] । हे महि । त्वं द्रोणकक्षगं
सर्वतो जिघ्र । कीदृशी त्वम् ? 'उरुधारा' दीर्घचीरधारोपेता,
'पयस्वती' वज्रलचीरोपेता । तादृशी त्वाम् 'इन्दवः' सोमविन्दवः
आविशन्तु ;—यथा समुद्रं सिन्धवः प्रविशन्ति, तद्वत् । सा त्वं माम्
अस्मिन् गोसहस्रे 'आ भज' सर्वतः प्रापय । तथा 'रयिः' धनम्,
प्रजया पशुभिर्य सह मां पुनः आविशतु । आघ्रापणस्य फलं
दर्शयति— "प्रजयैवैनं पशुभौ रय्या समर्द्धयति^(११)"—इति ॥

वेदनं^{*} प्रशंसति— "प्रजावान् पशुमान् रयिमान् भवति य एवं
वेद^(१२)"—इति ॥

अथ तदङ्गभूतं कश्चिद्धोमं विधत्ते— "तथा सद्याग्नीध्रं परेत्य
पुरस्तात्प्रतीच्यां तिष्ठन्वा जुहुयाद्^(१३)"—इति । आहवनीयसमीपे
स्थितया तथा गवा सह पुनराग्नीध्रसमीपे प्रत्यागत्य तस्य अग्नीध्रस्य
पूर्वभागे प्रत्यङ्मुखत्वेन गवि स्थितायां जुहुयात् ॥

होमाङ्गभूतं मन्त्रं दर्शयति— "उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे ॥
परा जिग्ये कतरस्यनेनोः । इन्द्रस्य विष्णो यदपस्पृधेयां चेधा सहस्रं
वि तदैरयेयामिति^(१४)"—इति । हे इन्द्राविष्णू । युवाम् 'उभा'
सभौ 'जिग्यथुः' सर्वत्र जितवन्तौ, 'न परा जयेथे' कापि पराजयं

* य० वा० सं० ८. ४२. पर मस्ति पाठभेदो महान् ।

† निघ० २. ११. ५। "गोर्नाम वक्ष्यते (१६० पृ० १६५०)" — इति ग ।

‡ ऋ० सं० ६. ६६. ८ ।

न प्राप्नुयः । 'एनो.' एनयोरुभयोर्मध्ये 'कतरश्चन' एकोऽपि 'न परा-
जिग्ये' पराजयं न प्राप्तवान् । हे विष्णो ! त्वमिन्द्रश्चोभौ 'यदपसृ-
धेथां' यदा परस्परं स्पर्द्धितवन्तौ, 'तत्' तदा गोसहस्र 'वेधा'
विभज्य 'ऐरयेथाम्' इन्द्रश्च द्वौ भागौ, विष्णोरेको भागः, इत्येवं
प्राप्तवन्तौ ॥

वेधा सहस्रमिति मन्त्रभागस्य तात्पर्यं दर्शयति—“वेधा विभक्तां
वै चिराचे सहस्रं साहस्रीमेवैनां करोति,— सहस्रस्यैवैनां माघा
करोति^(१५)”—इति । चिराचाख्ये यागे गोसहस्रं दिनचयार्थं वेधा
विभक्त्यमिति यत्, तेन 'एनां' सहस्रतमीमेव गां 'साहस्री' सहस्रो-
पेतां करोति,— न केवलं सहस्रोपेता, किन्तु तस्य सहस्रस्य
धावती माघा, तावन्माघामेवैनां करोति ॥

अथैतदङ्गभूतं होमान्तरं विधत्ते—“रूपाणि जुहोति रूपैरेवैनां
समर्द्धयति^(१६)”—इति । 'रोहिणी पिङ्गलैकहायनी'—इत्यादीनि
यानि रूपाण्युक्तानि (१८२४० १५ पं०), तानि जुहुयात् । “रोहिण्ये
स्वादा”—इत्यादयो मन्त्रास्तत्रोन्नेयाः । एतस्मिन् होमे कृते सत्य-
पेक्षितैः रूपैरेव 'एनां' गां समर्द्धां करोति ॥

अथैतदङ्गभूतं जप विधत्ते—“तस्या उपोत्थाय कर्णमा जपेद्^(१७)”—
इति । 'तस्याः' गोः कर्णसमीपं प्रक्षुपस्थितो भूत्वा वक्ष्यमाणं
मन्त्रं जपेत् । तमिमं मन्त्रं दर्शयति—“इडे रन्नेऽदिते सरस्वति
प्रिये प्रियसि महि विश्रुत्येतानि ते अग्निये नामानि सुकृतं मा
देवेषु ब्रूतादिति^(१८)”—इति । केनापि न हन्यत इत्यग्निया

गौः* । हे अग्निये ! इडादीनि तव नामानि, अतस्तैर्नामभिरिह सम्बोध्यते ; एतादृगौ त्वं देवेषु मध्ये 'मां' यजमानं 'सुहृतं' पुण्यहृतं ब्रूहि । मन्त्रस्य तात्पर्यं दर्शयति—“देवेभ्य एवैनमा वेदयत्यन्वेन देवा बुध्यन्ते^(१८)”—इति । एतन्मन्त्रपाठेन इयं गौः देवेभ्य एव 'एनं' यजमानमावेदयति ; ते च देवाः 'एनं' यजमानं पुण्यकारिणं जानन्ति ॥ ६ ॥

इति श्रीणायणचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥

स॒ह॒स्र॒त॒म्या॒ वै यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति सैन॑ः
सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति सा मा सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयेत्याह
सुव॒र्गं मे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति^(१) सा मा ज्योति॑ष्मन्तं लो॒कं
ग॑मयेत्याह ज्योति॑ष्मन्तं मे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति सा मा
सर्वान् पु॒ण्यान् लो॒कान्† ग॑मयेत्याह सर्वान्मे॒वैनं॑
पु॒ण्यान् लो॒कान्‡ ग॑मयति सा (१)

‘मा प्रति॒ष्ठां ग॑मय प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सह पुन॒र्मा
वि॒शता॑द्र॒थिरिति॑ प्र॒जयै॒वैनं॑ प॒शुभी॑रु॒य्यां प्रति॑ षाप॒यति॑^(१) प्र॒जावान् प॒शुमान् र॑यि॒मान् भ॑वति य एवं

* निघण्टौ १. ११. १. निबन्धे ११. ४. ८ ।

†, ‡ “पुण्यालोकान्”—इति क, “पुण्यालोकान्”—इति टो० कं,

“पुण्यालोकान्”—इति टो० ग० ।

वेद^(१) तामग्नीधे वा ब्रह्मणे वा होवे वोद्गात्रे वा ध्वर्यवे
वा दद्यात् सहस्रमस्य सा दत्ता भवति^(२) सहस्रमस्य
प्रतिगृहीतं भवति यस्तामविद्वान् (२)

प्रतिगृह्णाति तां प्रति गृह्णीयादेकांसि न सहस्रमे-
कां त्वा भूतां प्रति गृह्णामि न सहस्रमेका मा भूता
विंश मा सहस्रमि^(३)त्येकामेवैनां भूतां प्रति गृह्णाति न
सहस्रं य एवं वेद^(४) स्योनासि सुपदा सुशेवा स्योना
मा विंश सुपदा मा विंश सुशेवा मा विंश (३)

इत्याह स्योनैवैनं सुपदा सुशेवा भूता विंशति नै-
नं हिनस्ति^(५) ब्रह्मवादिनो वदन्ति सहस्रं सहस्रत-
म्यन्वेतौ सहस्रतमी सहस्राश्मिति यत् प्राचीमुत्-
सृजेत् सहस्रं सहस्रतम्यन्वियात्तत् सहस्रमप्रज्ञाचं
सुवर्गं लोकं न प्रजानीयात् प्रतीचीमुत्सृजति तां
सहस्रमनु पर्यावत्तेते सा प्रजानती सुवर्गं लोकमेति^(६)
यजमानम् (४)

अभ्युत् सृजति क्षिप्रे सहस्रं प्र जायत उत्तमा
नीयते प्रथमा देवान् गच्छति^(७) ॥ ७ ॥

सा^(१) विद्वान्^(२) विंश^(३) यजमानं^(४) द्वादश च ॥ ७ ॥

* 'लोकान् गमयति सा[२] विद्वान्[२] सुशेवा मा विंश[३]' - इति ब, ख, ग ।

पष्ठेऽनुवाके सहस्रतमौ प्रग्रस्य तदङ्गभूतं होमादिकमुक्तम्, अथ सप्तमे तद्दानं विधीयते । तत्र यदुक्तं सूत्रकारेण—‘तां यजमानो-
ऽभिमन्त्रयते सा मा सुवर्गं लोकं गमयेति’—इति । तानेतान्
सहस्रतम्या अनुमन्त्रणमन्त्रांश्चतुरो व्युत्पाद्य व्याचिख्यासुः प्रथममन्त्र-
तात्पर्यं दर्शयति—“सहस्रतम्या वै यजमानः सुवर्गं लोकमेति ; सैनः
सुवर्गं लोकं गमयति, सा मा सुवर्गं लोकं गमयेत्याह,—सुवर्ग-
मेवैनं लोकं गमयति^(१)”—इति । ‘यजमानः’ अयं ‘सहस्रतम्या’ गवा
स्वर्गं लोकं प्राप्नोति ; सा ह्येनं प्रापयति । तस्मात् सा मेत्यादिमन्त्रं
पठ त्वम् । हे सहस्रतमि ! सा त्वं मां स्वर्गं लोकं प्रापयेति तस्यार्थः ।
तेन सा स्वर्गं प्रापयत्येव ॥

एवमुत्तरेषां त्रयाणामपि मन्त्राणां क्रमेण तात्पर्यं दर्शयति—
“सा मा ज्योतिष्मन्तं लोकं गमयेत्याह, ज्योतिष्मन्तमेवैनं लोकं
गमयति ; सा मा सर्वान् पुष्टान् लोकान् गमयेत्याह, सर्वमेवैनं
पुष्टान् लोकान् गमयति ; सा मा प्रतिष्ठां गमय प्रजया पशुभिः सह-
पुनर्मा विश्रताद्रयिरिति, प्रजयैवैनं पशुभौ रय्यां प्रति धापयति^(१)”—
इति । ‘ज्योतिष्मान्’ आदित्यलोकः । इन्द्रलोकादयः ‘पुष्टाः’ ।
‘प्रतिष्ठां’ स्थिरावस्थानम् । प्रजया पशुभिश्च सह ‘रयिः’ धनं
पुनर्मा प्रविशतु ॥ वेदनं प्रशंसति—“प्रजावान् पशुमान् रयिमान्
भवति य एवं वेद^(१)”—इति ॥

तस्याः सहस्रतम्या दानं विधत्ते—“ता मग्नीधे वा ब्रह्मणे वा होत्रे
वोद्गात्रे वाध्वर्यवे वा दद्यात्, सहस्रमस्य सा दत्ता भवति^(१)”—इति ॥

अथ प्रतियहदोषपरिहाराय तत्प्रतियहमन्त्रं विधत्ते—“सहस्र-

मस्य प्रतिगृहीतं भवति, यस्त्वाभविद्वान् प्रतिगृह्णाति; तां प्रति गृहीयादेकासि न सहस्रमेकां त्वा भूतां प्रति गृह्णामि न सहस्रमेका मा भूता विश मा सहस्रमिति^(१)—इति । योऽमन्त्रमविद्वान् सहस्रतमौ प्रतिगृहीयात्, अस्य गोसहस्रं प्रतिगृहीतं भवति; तावान् प्रत्यवाय इत्यर्थः । अत एकासीत्यादिमन्त्रेण 'तां' सहस्रतमौ प्रतिगृहीयात् । मन्त्रार्थस्तु,— सहस्रतमौ त्वमेकैव गौरसि, न तु सहस्रम्, अतस्त्वामेकामेवभूतां प्रतिगृह्णामि, न तु सहस्रं त्वमप्येकैव भूता मां प्रविश, सहस्र भूत्वा मा प्रविश । 'इति'-शब्दो मन्त्र-समाप्त्यर्थः ॥ मन्त्रवेदनं प्रशंसति—“एकामेवेनां भूतां प्रति गृह्णाति, न सहस्रं, य एवं वेद^(१)”—इति ॥

अथ प्रतिगृह्णादूर्द्ध्वं जप्यं मन्त्रमुत्पाद्य तात्पर्यं दर्शयति—“स्यो-नासि सुषदा सुशेवा स्योना मा विश सुषदा मा विश सुशेवा मा विशेत्याह*, स्योनैवैनः सुषदा सुशेवा भूता विशति,—नैनः हिनस्ति^(१)”—इति । हे सहस्रतमि । त्वं 'स्योना' सुषप्रदा, 'सुषदा' दोहनादिकाले सुखेन प्राप्तुं शक्या, 'सुशेवा' कण्डूयनादिना सुखेन सेवितुं शक्या चासि । अतस्तथाविधैव भूत्वा मां प्रविश । एतन्मन्त्र-पाठेन तथैव भूत्वा प्रविश्य सर्वप्रकारेणाप्येन न हिनस्ति ॥

अथान्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रत्यङ्मुखत्वेन उत्सर्जनं विधत्ते—“ब्रह्म-वादिनो वदन्ति,—सहस्रः सहस्रतम्यन्वेतो र सहस्रतमौः सहस्रा र-मिति; यत् प्राचीमुत्सृजेत्, सहस्रः सहस्रतम्यन्विष्यात्, तत् सहस्रमप्रज्ञात्रः सुवर्गं लोकं न प्रजानीयात्, प्रतीचीमुत्सृजति, ताः

सहस्रमनु पर्यावर्त्तते, सा प्रजान्तौ सुवर्गं लोकमेति^(८)—इति ।
 किं गोसहस्रस्य पुरतो गमनं किं वा सहस्रतम्याः पुरतो गमनमिति
 ब्रह्मवादिनां विचारः । तत्र यदि प्राङ्मुखीमेनामुत्सृजेत्, तदानीं
 पुरतो गोसहस्रे गच्छति सति पश्चादपि गच्छेत्, तदानीं प्रजानरहितं
 गोसहस्रं स्वर्गं न जानीयात्, तस्मात् तत्परिहाराय प्रत्यङ्मुखी-
 मेनामुत्सृजेत्,—तदानीं पुरतो गच्छन्ती 'तां' सहस्रतमीम् 'अनु'
 पृष्ठतो गोसहस्रं गच्छति, 'सा' च सहस्रतमी मार्गाभिज्ञा सती
 स्वर्गं प्राप्नोति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण—“तां यजमानेन हिरण्येन निष्क्रीय यज-
 मानस्य गोष्ठे विसृजति”—इति, तदेतद् विधत्ते—“यजमानमभ्युत्-
 सृजति, क्षिप्रे सहस्रं प्र जायत, उत्तमा नीयते, प्रथमा देवान्
 गच्छति^(९)”—इति । अस्तिग्भ्यो निष्क्रीतां तां सहस्रतमीं यज-
 मानगृह्णाभिमुख्ये(खे)नोत्सृजेत् । तथा सति यजमानगृहे त्वत्प एव
 काले सहस्रमुत्पद्यते । इत्यस्य सहस्रतमी दक्षिणायनकाले चरमा
 सती नीयते, स्वर्गप्राप्तिकाले प्रथमा सती यजमानेन सह देवान्
 गच्छति ॥ ७ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥

अचिरद्दुदौर्वाय प्रजां पुत्रकामाय स रिरिचा-
 नोऽमन्यत् निर्वीर्यः शिथिलो यातयामा स पुतं चतू-

राचमपश्यत्तमाहरत्तेनायजत् ततो वै तस्य चत्वारो
वीरा आजायन्त सुहोता सूज्ञाता स्वध्वर्युः सुस-
मेयो य एवं विद्वाःश्चतुराचेण यजत् आस्य चत्वारो
वीरा जायन्ते सुहोता सूज्ञाता स्वध्वर्युः सुसमेयो^(१)
ये चतुर्विंशः पर्वमाना ब्रह्मवर्चसं तत्^(१) (१)

य उच्यन्तु स्तोमा श्रीः सा^(१)र्विः अद्वादेव यज-
मानं चत्वारि वीर्याणि नोपानमन् तेज इन्द्रियं ब्रह्म-
वर्चसमन्नाद्यः स एताश्चतुरश्चतुष्टोमान्स्तोमानपश्यत्
तानाहरत्तैरयजत् तेज एव प्रथमेनावारुन्धेन्द्रियं
द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनान्नाद्यं चतुर्थेन^(१) य एवं
विद्वाःश्चतुरश्चतुष्टोमान्स्तोमानाहरति तैर्यजते तेज
एव (२)

प्रथमेनावारुन्ध इन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृती-
येनान्नाद्यं चतुर्थेन यामेवाविर्कृद्दिमाध्नीत्तामेव यज-
मान कथ्यते^(१) ॥ ८ ॥

त[१]देवा[१]ष्टादश च* ॥ ८ ॥

सप्तमे सहस्रतमोदानमुक्तम् , तावता पञ्चममारभ्य त्रिष्वनु-
वाकेषु 'गर्गचिराच' समापितः । अथाष्टमनवमयोः द्वौ चत्वारोवा-
चुध्येते । तत्राचैश्चत्वारोचमष्टमेऽभिधत्ते— "अचिरद्दादौर्वाच प्रजा

* "तत्[१] तेज[२] एवाष्टादश च"—इति क, ख, ग ।

पुत्रकामाय, स रिरिचानोऽमन्यत,— निर्वीर्यः शिथिलो यातयामा
 स एतं चत्वरारचमपश्यत्, तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै तस्य चत्वारो
 वीरा अजायन्त,— सुहोता सुद्राता स्वध्वर्युः सुसभेयो; य एवं
 विद्वान् चत्वारारचमं यजत आस्य चत्वारो वीरा जायन्ते सुहोता
 सुद्राता स्वध्वर्युः सुसभेयः^(१)—इति । ऊर्वस्य पुत्रः और्वः, स च
 पुत्रकामोऽचिं याचितवान्, तस्मै सोऽचिः स्वकीयां प्रजां ददौ ।
 ततः प्रजाराक्षित्येन रिक्तः सन् मनस्येवममन्यत,— अहं ‘निर्वीर्यः’
 प्रजोत्पादनसामर्थ्यरहितः, ‘शिथिलः’ कार्येष्वक्षमः, ‘यातयामा’
 गतसारश्चास्मीति विचार्य प्रजोत्पादनसाधनं ‘चत्वारारचं’ निश्चित्य,
 तत्सामग्रीमाहृत्य, तेनायजत । तस्य सुहोतादयश्चत्वारः पुत्रा
 उत्पन्नाः । ते च हौत्रे, औद्गात्रे, आध्वर्यवे, यज्ञप्रयोगोपदेशे च
 कुशलाः । अतोऽन्येऽपि चत्वारारचेषु तादृशान् पुत्रान् लभन्ते ॥

अथ वहिष्यवमानमाध्यन्दिनपवमानाभैवपवमानेषु चिध्वपि सोम-
 विशेषं विधत्ते—“ये चतुर्विंशः पवमाना ब्रह्मवर्चसं तत्^(१)”—
 इति । चतुर्विंशतिसंख्याया यच्च सोमिया ऋच आहृताः, स
 सोमश्चतुर्विंशः* । तादृशेन सोमेन युक्ता ये पवमानास्तो कर्त्तव्याः ।
 तथा सति तत् पवमानत्रयं सर्वं ब्रह्मवर्चसस्वरूपं भवति । चतुर्विं-
 शतिसंख्याया गायत्र्या ब्रह्मवर्चसहेतुत्वात् ॥

अथ पवमानव्यतिरिक्तसोत्रेषूत्तरोत्तरसोमवृद्धिं† विधत्ते—“य

* य० वा० सं० १४. २३, २५, ला० आ० सू० ४. ४ १, ६. ८. ६ ।

† “गायत्रीच्छन्दसा च”—इति क, “गायत्र्या जपादिना”—इति ख,

“गायत्रीद्वारा”—इति ग । ‡ “सोमविशेषं”—इति ख ।

उच्यन्त स्तोमा* श्री सा^(१)—इति । उत्तरोत्तरमुत्कर्षं गच्छन्त
 स्तोमा उच्यत्स्तोमा, तादृशा ये सन्ति, सैव श्री, तद्धेतुत्वेन तेषां
 श्रीत्वम् । अभिवृद्धिप्रकारं सूच्यते (ये स्तोमा ते) सन्ति चिहृत्-
 पञ्चदश सप्तदशैवविंश चिण्व चयस्त्रिंशाख्या षट् स्तोमा † । तत्र
 प्रथमेऽङ्गि प्रातः सवनं चिहृत्स्तोमयुक्तम्, माध्यन्दिनं सवनं ‡ पञ्चदश-
 स्तोमयुक्तम्, तृतीयसवनं सप्तदशस्तोमयुक्तम् — अथ द्वितीयेऽङ्गि
 चिहृत् परित्यज्यैकविंशस्तोमं स्वीकृत्य पञ्चदशसप्तदशैकविंशै
 सवनं चय निष्पाद्यम् — तृतीयेऽङ्गि सप्तदशैकविंशचिण्वै, — चतुर्थे-
 ऽङ्गि एकविंशचिण्वचयस्त्रिंशै । तदिदमुच्यत्स्तोमत्वम् ॥

तमिमं चतुराचविकारं प्रशंसति—‘अचिः अद्वादेवं यजमान
 चत्वारि वीर्याणि नोपानमन् तेज इन्द्रियं ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यः स
 एताश्चतुरस्रतुष्टोमान्स्वोमानपश्यत् तानाहरत्तैरयजत तेज एव
 प्रथमेनावारुन्धेन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनान्नाद्यं चतुर्थेन^(१)’
 —इति । अद्वा देवो यस्यासौ ‘अद्वादेव’ । यथा देवताया-
 मादरस्तथा अद्वायामित्यर्थः । तादृशोऽचिर्यजमानः सर्वदा यागान्
 करोति । तथाविधं यजमानं तेजश्चादीनि ज्ञातुं प्राप्नुवन् । तेज
 शरीरकान्तिः, इन्द्रियं चतुरादिभामर्थम्, ब्रह्मवर्चसं श्रुताध्ययन-
 सम्पत्तिः, अन्नाद्यं स्वादन्नसम्पत्तिः । एकैकस्मिन्नङ्गि पवमानेषु

* “उच्यन्त स्तोमा”—इति ख “उच्यन्त स्तोमा”—इति ।

† बन्धनोपिज्ञान्त-कृतान्गोमानि षटानि क पुक्तकादन्यत्र न दृश्यन्ते ।

‡ ता० प्रा० द्वितीयाध्यायोपादिषष्ठ्युत तृतीयाध्यायोदसप्तमखण्डान्तं द्रष्टव्यम् ।

§ “माध्यन्दिनं पवमानं”—इति क ।

चतुर्विंशसोमः । पवमानत्रयार्थमुक्तरीत्या चिष्टदादयस्त्वयः सोमाः ।
एवं चतुर्थ्यपि दिनेषु चतुष्टोमास्तारः सोमयागास्तदनुष्ठानेनाविः
तेजश्चादिकमलभत ॥

पूर्वं चतूराचेणायजत इति छत्तुः क्रतुर्विहितः, इदानीं
क्रत्वयवान् चतुरहर्विंशेषाम् विधत्से—“य एवं विद्वाश्चतुरश्चतु-
ष्टोमास्तोमानाहरति, तैर्यजते, तेज एव प्रथमेनाव रुन्ध इन्द्रियं
द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनाज्ञाद्ये चतुर्थेन ; यामेवाग्निर्ह्यह्निमाग्नी-
त्तामेव यजमान ऋध्नोति^(१)”—इति । तेज एव प्रथमेनेत्यादेरुक्तश्चैव
सङ्गच्छार्थं यामेवेत्यादि सुगर्वचनम् ॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके अष्टमोऽनुवाकः ॥

ज॒मद॑ग्निः पुष्टि॑कामश्चतूरा॑चेणायजत॒ स ए॒तान्
पोषा॑श्च अपु॒ष्यत् तस्मा॑त् पलि॒तौ जाम॑दग्नियौ न सज्जा-
नाते^(१) ए॒ताने॒व पोषा॑न् पु॒ष्यति॒ य एवं॑ वि॒द्वाश्चतूरा॑-
चेण॒ यज॑ते^(२) पु॒रोडा॑शिन्य॒ उप॒सदो॑ भवन्ति प॒शवो॑ वै
पु॒रोडा॑शः प॒शूने॒वाव रु॒न्धेऽन्नं॑ वै पु॒रोडा॑शोऽन्नमे॒वाव
रु॒न्धे^(३)ऽन्ना॑दः प॒शुमान् भ॑वति॒ य एवं॑ वि॒द्वाश्चतूरा॑-
चेण॒ यज॑ते^(४) ॥ ९ ॥

ज॒मद॑ग्निरु॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशत् ॥ ९ ॥

अष्टमेऽनुवाके चत्वारश्च आचैयो निरूपितः , अथ नवमे जामदग्न्यश्चत्वारो निरूप्यन्ते । तमेतं विधातु प्रसूति—“जमदग्निः पुष्टिकामश्चत्वारिणायजत, स एतान् पोषाः अपुष्यत्, तस्मात् पलितौ जामदग्नियौ न सञ्जानाते^(१)”—इति । ‘एतान्’ लोकप्रसिद्धान् प्रजापशुधनपोषान् ‘अपुष्यत्’ सम्पादितवान् । यस्मादेव जमदग्निः पुष्टिहेतुयागप्रवर्त्तकः, तस्मात् ‘जामदग्नियौ’ तदंशोत्पन्नौ द्वौ पित्र-पुत्रौ, पुष्टिमन्तरेण वृथैव ‘पलितौ’ दरिद्रौ ‘न जानाते’ नोत्पद्येते । यद्वा वृथैव पलितं स्वकीय देहं न जानाते । अयमर्थः,—पुष्टिसम्पदायस्य जमदग्निना प्रवर्त्तितत्वात् तदग्रे कोऽपि दरिद्रो नास्ति ; यदि कश्चित् प्रमादात् स्यात्, तथापि नैरन्तर्येण द्वौ पुरुषौ पुष्टिमन्तरेण वृथा पलितौ न सन्त एवेति ॥

अथ विधत्ते—“एतानेव पोषान् पुष्यति य एवं विद्वाश्चत्वारिण्य यजते^(१)”—इति ॥

अत्रोपसत्सु कश्चिद्विशेष विधत्ते—“पुरोडागिन्य उपसदो भवन्ति, —पशवो वै पुरोडाशः, पशून्नेवाव रुन्धेऽन्नं वै पुरोडाशोऽन्नमेवावरुन्धे^(१)—इति । पुरोडाश आसूपसत्सु अस्तीति ‘पुरोडागिन्यः’ । द्वादशसूपसत्सु द्वादशपुरोडाशविशेषान् सूचकारो दर्शयति—“आग्नेय एककपाल आश्विनो द्विकपालो वैष्णवस्त्रिकपालः सौर्यश्चतुष्कपालः सावित्रः पञ्चकपालो धात्रः षट्कपालो मारुतः सप्तकपालो वार्हस्पत्योऽष्टकपालो मैत्रो नवकपालो वारुणो दशकपाल ऐन्द्र एकादशकपालो वैश्वदेवो द्वादशकपालो दर्विहोमा भवन्ति”—इति । पुरोडाशानां पशुहेतुत्वादन्नहेतुत्वादन्नरूपत्वाच्च तदुभयप्राप्तिः ॥

एतद्देदनपूर्वकमनुष्ठानं प्रशंसति—“अत्रादः पशुमान् भवति
य एवं विदाश्चत्परात्रेण यजते^(७)—इति ॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

सुवत्सुरो वा इदमेकं आसीत्सोऽकामयत्तूँनस्तृजे-
येति स एतं पञ्चरात्रमपश्यत्तमाहर्त्तेनायजत् ततो वै
स ऋतूँनस्तृजत् य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रैव
जायते^(१) त ऋतवः सृष्टा न व्यावर्त्तन्तु त एतं पञ्च-
रात्रमपश्यन् तमाहर्न् तेनायजन्तु ततो वै ते व्या-
वर्त्तन्त (१)

य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते वि पाप्मना भ्रातृ-
व्येणा वर्त्तते^(२) सार्वसेनिः शौचेथोऽकामयत् पशुमा-
नस्यामिति स एतं पञ्चरात्रमाहर्त्तेनायजत् ततो वै
सुहसं पश्यन् प्राप्नोद् य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते
प्र सुहसं पश्यन् प्राप्नोति^(३) ववरः* प्रावाहणिरकामयत्
वाचः प्रवदिता स्यामिति स एतं पञ्चरात्रमा (२)

* “ववर” —इति व, टो० ग ।

अहुरत्तेनायजत ततो वै स वाचः प्रवदिताभवद् य
 एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रवदितैव वाचो भव-
 त्यथो एनं वाचस्पतिरित्याहुः^(१) रनाप्तश्चतूरात्रोऽतिरिक्तः
 षड्रात्रोऽयवा एष सम्प्रति यज्ञो यत् पञ्चरात्रो य एवं
 विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते सम्प्रत्येव यज्ञेन यजते^(२)
 पञ्चरात्रो भवति पञ्च वा कृतवः संवत्सरः (३)

कृतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठत्यथो पञ्चाक्षरा पृक्लिः
 पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे^(३) चिहृदग्निष्टोमो भवति
 तेज एवाव रुन्धे पञ्चदशो भवतीन्द्रिय मेवाव रुन्धे
 सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अथो प्रैव तेन जायते
 पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रजापतेराप्तै महाव्रत-
 वानन्नाद्यस्यावरुध्यै विश्वजित्सर्वपृष्ठोऽतिरात्रो भवति
 सर्वस्याभिजित्यै^(४) (४) ॥ १० ॥

व्यावर्त्तन्ता^(१, ५) संवत्सरो^(६)ऽभिजित्यै^(७) ॥ १० ॥

नवमेऽनुवाके जामदग्न्यचतुरात्र उक्तः, अथ दशमे पञ्चरात्रो-
 ऽभिधीयते । तमिमं विधत्ते—“संवत्सरो वा इदमेक आसीत् ;

* “ते व्यावर्त्तन्त[१] प्रवदिता स्यामिति स एवं पञ्चरात्रमा[२]”

—इति क, ख, ग ।

सोऽकामयतर्द्धं न सृजेयेति ; स एतं पञ्चरात्रमपश्यत्तमाहरत्तेनायजत ; ततो वै स ऋद्धं न सृजत, य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रैव जायते^(१)—इति । ‘इदं’ वसन्ताद्यृतभेदोपेतं कालस्वरूपमृद्धत्पत्तेः पूर्वे संवत्सरात्मक एक एव प्रजापतिरासीत् । स ऋद्धं सिद्धं सृष्ट्वाऽन्तत्साधनत्वेन पञ्चरात्रयागमनुष्ठाय सृष्टवान्— एवमन्योऽपि प्रजा-कामत्वेन यागेन प्रजामुत्पादयति ॥

अथ व्यावृत्तिकामस्य तमेव विधत्ते— “त ऋतवः सृष्टा न ध्यावर्त्तन्त, न एतं पञ्चरात्रं मपश्यन्, तमाहरन्, तेनायजन्त ; ततो वै ते ध्यावर्त्तन्त, य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते वि पाप्मना भ्रातृव्येण वर्त्तते^(१)”—इति । प्रजापतिना सृष्टा वसन्ताद्यृतदेवास्तत्तद्वत्सुलिङ्ग-विशेषैर्व्यावृत्तिमल्लभमानास्तत्साधनत्वेन पञ्चरात्रमनुष्ठाय तत्तद्वत्सु-लिङ्गैर्व्यावृत्तिं प्राप्ताः—एवमन्येऽप्यनुष्ठाय पाप्मना भ्रातृव्येन च विद्योगं प्राप्नोति ॥

अथ पशुप्राप्त्यर्थं न मेव विधत्ते— “सर्वसेनिः श्रौचेयोऽकाम-यत पशुमागृह्णामिति, स एतं पञ्चरात्रमाहरत्, तेनायजत ; ततो वै सहस्रं पशून् प्राप्नोद् ; य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्र सहस्रं पशूनाप्नोति^(१)”—इति । सर्वसेनाख्यस्य पुरुषस्यापत्यं ‘सर्वसेनिः’ शुच्याख्यायास्त्रिया अपत्यं ‘श्रौचेयः’ ॥

अथ सभायां वक्तृत्वविशेषं कामयमानस्य तमेव पञ्चरात्रं विधत्ते— “बदरः प्रावाहणिरकामयत वाचः प्रवदिता स्यामिति ; स एतं पञ्च-रात्रमाहरत्, तेनायजत ; ततो वै स वाचः प्रवदिताभवद् ; य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रवदितैव वाचोऽभवत्यथो एनं वाचस्यति-

रित्याहुः^(४)”—इति । ववरो नामतः, प्रवाहणस्यापत्य ‘प्रावाहणि.’^१ ।
वधरवदन्योऽपि पञ्चरात्रेण सभायां प्रकर्षेण वक्ता भवति,—तदीयं
वक्तृत्वमनुमोदमानाः सर्वे सभासं वाचस्यतिरित्येव व्यवहरन्ति ॥

एवं बहुविधफलसाधनत्वेन पञ्चरात्रं विधाय न्यूनातिरेकाभावेन
तं प्रशंसति—“अनाप्तश्चत्तरात्रोऽतिरिक्तः पङ्कात्रोऽथवा एष सम्प्रति
यज्ञो यत् पञ्चरात्रो, य एव विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते सम्प्रत्येव यज्ञेन
यजते^(५)”—इति । एकेनाह्ना न्यूनत्वाच्चत्तरात्रो मोक्षेभ्यः फलेभ्यः
पर्याप्तः; पञ्चभिरेवाहोभिस्तत्फलनिर्हन्तेरेकेनाह्ना पङ्कात्रोऽतिरिक्तः,
‘एष.’ पञ्चरात्रः ‘सम्प्रति समीचीन’ न्यूनातिरेकाभावेन योग्यः ।
अत एतदनुष्ठायी योग्येभ्येव यज्ञेनेष्टवाम् भवति ॥

अथाहर्गतां पञ्चसत्यां प्रशंसति—“पञ्चरात्रो भवति;—पञ्च वा
क्षतवः संवत्सरः चतुष्ट्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठत्यथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः
पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे^(६)”—इति । हेमन्तगिगिरयोः स-
मासादुत्तमां पञ्चत्वम्[†] ॥

अथ पञ्चरात्रावयवभूतानि पञ्चाहानि विधत्ते—“विष्टदग्नि-
ष्टोमो भवति, तेज एवाव रुन्धे, पञ्चदशो भवतीन्द्रिय मेवाव रुन्धे;

* “यस्य प्रावाहयिरिति, तत्र प्रावाहस्य प्रत्ययस्यासिद्धत्वात् न प्रावा-
हयस्यापत्य प्रावाहणि । प्रशब्दः प्रकर्षे गिह, वदतिच प्रापये (न तस्य
समुदायः क्षित्तिं सिद्धः), इकारस्तु यथैवापत्ये सिद्धः, तथा विपापामपि
कर्त्तरि; तस्मात् यः प्रावाहयति स प्रावाहयि । ‘ववर’—इति शब्दानु-
वृत्तिः”—इत्याह भोमांसाभाष्यहत् ववरसामी (जे० ए० १. १. २१.)

† ऐत० ब्रा० १. १. १ । छल० ब्रा० ४. ५. ५. १२ । निब० ४. ४. ६ ।

सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावरुद्धा; अथो ग्रैव तेन जायते; पञ्चविंशो-
ऽग्निष्टोमो भवति, प्रजापतेराष्ट्रै; महाव्रतवानन्नाद्यस्यावरुद्धै; विश्व-
जित्सर्वष्टोऽतिरात्रो भवति, सर्वस्याभिजित्यै^(१)—इति । प्रकृतौ
हि चिदृत्-पञ्चदश-सप्तदशैकविंशैश्चतुर्भिः सोमैरग्निष्टोमगतानि
द्वादशस्तोत्राणि निष्पाद्यन्ते* । अत्र त्वेकेनैव चिदृत्-स्तोमेन सर्व-
स्तोत्रनिष्पत्तिः । तादृशोऽग्निष्टोमः प्रथममहः । चिदृदग्न्योरुभयो-
र्मुखेन सहोत्पन्नत्वात्† चिदृता तेजः-प्राप्तिः । पञ्चदशेनैकेनैव स्तोमेन
युक्त उक्त्यो द्वितीयमहः । पञ्चदशस्तोमस्येन्द्रस्य‡ चोरौ वाङ्मयु
सहोत्पन्नत्वात्§ पञ्चदशेनेन्द्रियप्राप्तिः । सप्तदशैकेन स्तोमेन युक्त
उक्त्यः †† तृतीयमहः । सप्तदशस्यान्नाधारे मध्यप्रदेशे उत्पन्नत्वात्¶
तेनान्नप्राप्तिः । अपि च सप्तदशस्य प्राजापत्यत्वात्तेन प्रजोत्पादनत्व-
मपि भवति ।

यद्यप्येवमप्येवोक्त्यो न श्रुतः, तथाप्यहीनानामेतेषां द्वादशाह-
विहृतित्वाद्,—द्वादशाहे च प्रायणीयानन्तरभाविनः षष्ठ्य-षडहस्य
पञ्चरात्रप्रवृत्तत्वात्,—षष्ठ्य-षडहे च द्वितीयतृतीययोरुभयोरुक्त्य-
त्वात् तद्विहृतिरूपयोरनयोरप्यङ्गोरुक्त्यत्वं लभ्यते । एतदेवाभिप्रेत्य
बोधायनेनोक्तम् । “तस्याहानि चिदृदग्निष्टोमः, पञ्चदश उक्त्यः,

* “द्वादशस्तोत्राण्यग्निष्टोमः”—इति ता० ब्रा० ८. १. २४ ।

† तै० सं० ७. १. १. ४ । ता० ब्रा० ६. १. ६ ।

‡ “स्येन्द्रियस्य”—इति क ।

§ तै० सं० ७. १. १. ५ । ता० ब्रा० ६. १. ८ ।

¶ तै० सं० ७. १. १. ६ । ता० ब्रा० ६. १. १० ।

सप्तदश उक्थ्य*, पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो महाव्रतवान् विश्वजित्सर्वष्टो-
ऽतिराचः"—इति । सोदकप्राप्तानामपि चयाणामेतेषामङ्गां विस्पष्टार्थं
पुनर्विधानम् । पञ्चविंशेनैकैव स्तोमेन युक्तोऽग्निष्टोमः चतुर्थमहः ।

यद्यपि चिददादिस्तोमवत्सामन्त्राङ्गणे पञ्चविंशस्तोमो नाघातः*,
तथापि सूचकारोक्तप्रकारेण स स्तोम उच्येयः । अस्य च स्तोमस्य
प्रजापतिदेवताकत्वात्तेन तत्प्राप्तिः । स चाग्निष्टोमो महाव्रतधर्म-
वान् । गवामयने महाव्रताख्यमेक महः† । तस्मिन्नहनि यानि
स्तोत्राणि, तान्यत्र प्रयोक्तव्यानीत्यर्थः । महाव्रतस्यान्नसाधनत्वात्
तेनान्नप्राप्तिः । विश्वजिन्नामाग्निष्टोमविकारः कसिदेकाहः; सोऽन्ना-
तिराचविकृतित्वमापादितः पञ्चममहर्भवति । स पुनः सर्वष्टं, रथन्तर-
ष्टद्वद्-वैरूप-वैराज-प्राक्कर-रैवताख्यानि षष्ठस्तोत्रगतानि सामानि‡
सर्वाण्यपि यस्यासौ 'सर्वष्ट', स च सर्वस्य फलस्याभিজित्यै सम्पद्यते ॥

* तावद्यनामके सामवेदीये महाब्राह्मणे द्वितीयतृतीयाध्याययो त्रिष्टु-
पञ्चदश, सप्तदश, एकविंश, त्रिणव, त्रयस्त्रिंश, चतुर्विंश, चत्वारिंश,
अष्टचत्वारिंशयेति नवैव स्तोमाः समाघाता । तत्र त्रिददादय षट् षष्ठस्य
षडहस्य, ततोऽन्ये त्रयश्चन्दोमानामिति व्यवस्थितिः ।

† "दशमस्याश्च उर्द्धम् महाव्रताख्यं गवामयनस्योपाख्यमह"—इति
ता० ब्रा० ४ १० १ सा० भा० । तत्रैव ४. १. १. भाष्यञ्च दृश्यम् ।

‡ "प्रजापतिर्वाव महाऽस्त्येतद् व्रतमन्नमेव"—इत्यादि ता० ब्रा० ४. १०. २ ।

§ रथन्तरम्—धार० गा० २. १. २१, तत्स्तोत्रोच्यम् उद्गागा० १. १. १ ।
ष्टद्वद्—धार० गा० १. १. २०, स्तो० उद्गागा० १ १. ४ । वैरूपम्—
धार० गा० १. १. ५; स्तो० उद्गागा० १. १. ० । वैराजम्—धार० गा०
२. १. २१; उद्गागा० १. १. १० । प्राक्करम्—धारण्यगानान्ते श्रुतं महा-
नामोयाम । रैवतम्—धा० गा० २. १. १०, उद्गागा० २. २. ० ।

अथ मीमांसा । अष्टमाध्यायस्य प्रथमपादे (जै० सू० १७. अधि० १०.) चिन्तितम्—

“अहर्गणेषु सोमस्य द्वादशाहस्य वायिमः ।

पूर्ववद्दिनसम्पादिविशेषैरन्तिमो भवेत् ॥

द्विरात्रमारभ्य शतरात्रपर्यन्तेषु* अहर्गणेषु, गवामयने† च पूर्ववदव्यक्तलिङ्गेन सोमस्य धर्मा इति चेत्, न, विशेषलिङ्गसद्भावात् । द्वादशाहपदान्तर्गतार्हःशब्दः षष्टिघटिकात्मकदिनपरः । द्विरात्रादिपदान्तर्गतो रात्रिशब्दश्च तादृशः । एतदेकं विशेषलिङ्गम् । अह.सङ्को दितृतीयम् । द्वादश दौचासृतीयम् । तदेतत् गवामयने विद्यते । तत्र हि “अभीन्वत एव दौचाभिः”—इत्युक्त्वा दौचायुग्मानि षडुपन्यस्तानि— “द्वाभ्यां सोमावद्यन्ति, द्वाभ्यां त्वचं, द्वाभ्यामसृङ्, द्वाभ्यां मांसं, द्वाभ्यामस्थि, द्वाभ्यां मज्जानमात्मदक्षिणं वै सचम्”—इति (तै० सं० ७. ५. ८. १.)‡ । तस्मादहर्गणेषु द्वादशाहस्य धर्माः—इति ॥

प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादे (जै० सू० ८, ८. अधि० ५. १) चिन्तितम्—

* “अङ्गिरसो वै सत्र मासत (१६५. ८०. ७. ५०)”-इत्यारभ्य द्रष्टव्यम् ।

‘अथाहोमा’-इत्यारभ्य ‘शतरात्र मायुष्कामा । × × × । इति रात्रि-सत्राणि’-इत्यन्तश्च व्याख्य० श्रौ० १०. १. ११.—११. ६. १६ ।

† “गावो वा एतत् सत्र मासत”—इत्यादिकं मिश्रैवोपरिष्ठात् (७. ५. ११), ता० ब्रा० ४. १. व्याख्य० श्रौ० ११. ७ द्रष्टव्यम् ।

‡ तावद्व्याख्यायै च “आत्मदक्षिणम्”—इत्याद्येव मेव (४. ८. १८—२३.) ।

§ पञ्चमाधिकरणस्यान्तिमे वर्णके विचारितम् ।

“लौकिको वाक्यगो वार्षस्विददादे. समन्तत' ।

उभौ विध्यर्थवादैकवाक्यत्वादस्विहान्तिमः ॥

“चिद्वद्विष्यवमानम्”—इतिश्रुतौ (ता० ब्रा० २०. ८. १.) चिद्व-
च्छब्दस्य चैगुण्यं लोके प्रसिद्धोऽर्थः, वाक्यशेषादृक्चयात्मकेषु सूक्तेषु
अवस्थितानां विध्यवमानसोचमिष्यादनवमानम् “उपास्मै गायता
नरः”—इत्यादीनामृचां (उ० आ० १. १. १—८. *) नवकमर्थः, तत्र
धर्मनिर्णये वेदस्य अवलम्बेऽपि पदपदार्थनिर्णये लोकवेदयोः समान-
वसत्वात् उभावयौ विकल्पेन गृहीतव्याविति चेत्, मैवम् ; लौकि-
कार्यस्वीकारपक्षे विधिवाक्ये अर्थ. चैगुण्यम्, अर्थवादवाक्यो
सोचियाणामृचां नवकमित्येव विध्यर्थवादवाक्ययोर्वैयधिकरण्यादेक-
वाक्यत्वं न स्यादत एक वाक्यत्वाय सोचियाणां नवकमेव विधिवाक्ये
नियतोऽर्थः”—इति ॥

दशमाध्यायस्य षष्ठपादे (जै० सू० २१, २३. अधि० ७.) चिन्तितम्—

“चिद्वदग्निष्टुदित्येतत् सर्वं च स्तोम एव वा ।

आद्यल्लैगुण्यवाचित्वादन्य स्तोमेऽस्य रुढितः ॥

एवं हि श्रूयते—“चिद्वदग्निष्टुदग्निष्टोम”—इति (उ. १. ५. ५. †)
किं चिद्वत्त्वमग्निष्टुति क्रतौ सर्वेषु क्रतुसाधनेषु सम्पद्यते, किं वा
स्तोममाचसम्बन्धौ? तत्र चिद्वद्रज्जुरित्यादौ चिद्वच्छब्दस्य चैगुण्य-
वाचित्वदर्शनादत्रापि क्रतुसाधनेषु या सङ्ख्या श्रूयते, सा सर्वा चित्वेन

* ता० ब्रा० ६. ८—७ १. यथो दृश्य ।

† “नवमि स्तुवन्ति”—इत्यादि ता० ब्रा० ६. ८ ।

‡ “अथ पञ्चभिः (ता० ब्रा० ८. ५—६) अग्निष्टुतो विधिः”—इति सा० मा० ।

क्रियत इति प्राप्ते ब्रूमः,—यद्यपि चितृच्छब्दोऽवयवप्रसिद्धा लोके
चैगुण्यं ब्रूते, तथापि वेदे कृत्वा स्तोमवाची, “चितृद्वहिष्यवमानम्”
—इत्युक्ता (ता० ब्रा० १०. २. १.) स्तोत्रियाणां नवानामृचामनुक्रमणात्
अत्र स्तोमविषयमेव चितृत्वम्—इति ॥

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे (जै० सू० ६-११. अधि० ३.) चिन्तितम्—

“विश्वजित् सर्वपृष्ठः किमनुवादो रयन्तरम् ।

वृहता वा समुच्चये, यद्वा पाण्डित्यानि षट् ।

अतिदेश्यानि, तत्राद्यो महेन्द्रादिषत्पृष्ठे ।

पृष्ठग्रन्थाद्योदकेन सर्वेषामिह सम्भवात् ।

समुच्चयो वा विधये सर्वत्र वक्रपेक्षया ।

न तु द्वयोरतः षणां पृष्ठानामतिदेशनम् ॥

“विश्वजित्सर्वपृष्ठो भवति”—इति श्रूयते (१०२ पृ० १२ पं०) ।

तत्र सर्वपृष्ठग्रन्थोऽनुवादः । कुत ? प्राप्तत्वात् । तथाहि—ज्योतिष्टोमे
माध्यन्दिनपवमानानन्तरभावीनि माहेन्द्रादीनि चत्वारि स्तोत्राणि
सन्ति । “अभि त्वा शूर नोनुम”, “कया नश्चिन्ना आ भुवत्”,
“तं वो दस्स मृतीपदम्”, “तरोभिर्वा विददसुम्”—इत्येतेषु चतुर्षु
सूक्तेषु (७० आ० १. १. ११-१४) तानि स्तोत्राणि सप्तदशस्तोमता-
मापाद्य गीयन्ते । एकस्मिन् सूक्ते विद्यमानानां तिसृणामृचां
प्राज्ञाणोक्तविधानेन* सप्तदशधाभ्यासः सप्तदशस्तोमः । तादृशेषु स्तोत्रेषु
पृष्ठग्रन्थः श्रूयते—“सप्तदशानि पृष्ठानि”—इति (ता० ब्रा० २०. ५. १.) ।

* “पञ्चम्यो द्विहरोति”—इत्याद्या ता० ब्रा० सप्तखण्डा (२ ७-१३.) द्रष्टव्या ।

तानि चत्वारि पृष्ठानि विश्वजिति चोदकप्राप्तत्वात् सर्वपृष्ठशब्देनानुद्यन्त
इत्याद्यः पक्षः । रथन्तरपृष्ठ-दृष्टपृष्ठयोर्व्योतिष्टोमे विकल्पितयो-
रिहापि चोदकेन विकल्पप्राप्तौ सर्वशब्देन समुच्चयो विधीयते ।
तथा सत्यनुवादकृतं वैयर्थ्यं न भवतीति द्वितीयः पक्षः । सर्वत्र
वङ्गसु मुख्यं न तु द्वयोः । तस्मादनेन सर्वपृष्ठशब्देन षट्संख्याकानि
पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते । षडहे प्रतिदिनमेकैकं पृष्ठं विहितम्* । तानि
च षट् पृष्ठानि,—रथन्तर-दृष्ट-वैरूप-वैराज-शाकर-रैवतसामभि-
निष्याद्यानि† । यद्यपि विश्वजित एकाहत्वात् व्योतिष्टोमविकृतित्व-
मेव, न तु षडहविकृतित्वम्, तथापि सर्वपृष्ठोक्तिवलात्तानि षट्
पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते—इति ॥

इदमाध्यायस्य षष्ठे पादे (जै० सू० १३, १४. अधि० ५.) चिन्तितम्—

“किं सर्वपृष्ठे सर्वाणि पृष्ठदेशे यथोक्ति वा ।

पृष्ठशब्दात् पृष्ठदेशे वचनान्तु व्यवस्थितिः ॥

इदमान्नायते—“विश्वजित्सर्वपृष्ठः”—इति (२०. २५. पं० १२) । षडहे
षट्संख्यः क्रमेण रथन्तरदृष्टवैरूपमित्यादिभिः षड्भिः सामभिः
पृष्ठस्तोत्रं निष्यादितम् (ता० ब्रा० ८. ६.) । तानि सर्वाणि पृष्ठसामानि
यस्मिन् विश्वजिति, सोऽयं सर्वपृष्ठः । तत्र माध्यन्दिनपवमाने मैत्रा-
वरुणसाम्नोरन्तरालभूते पृष्ठस्तोत्रदेशे किं सर्वाणि पृष्ठसामानि
कार्याणि, किं वा यथावचनं देशव्यवस्थेति सशयः । पृष्ठकार्यगमकेन
पृष्ठशब्देन पृष्ठदेशे प्राप्ते वचनेन देशविशेषो व्यवस्थाप्यते । वचनं

* ता० ब्रा० १०. ६—११ ख०, २०. २ ३ ।

† पूर्वम् २०. ६ पृ० १ टीप्पन्या आधितानि । तेषां रूपानि ता० ब्रा० ८. ६ ।

चैवमाश्नायते,—“पवमाने रथन्तरं करोत्यार्भवे बृहन्, मध्यत इतराणि,—वैरूपं होतुः पृष्ठं वैराजं ब्रह्मसाम, शाक्तर मैत्रावरुण-
साम, रैवतमच्छावाकसाम”-इति*, वचनं हि न्यायादलौथः ।
तस्माद्देशविशेषे व्यवस्थिति.”-इति ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यामा दद^(१) इमामगृभ्णन् रश्मिनामृतस्य पूर्व
आयुषि विदथेषु कव्या तया देवाः सुतमा बभूवु-
र्ऋतस्य सामन्सुरमारपन्ती^(२) अभिधा असि भुवन-
मसि यन्तासि धर्त्तासि सोऽग्निं वैश्वानरः सप्रथसङ्गच्छ
स्वाहाकृतः पृथिव्यां यन्ता राड् यन्तासि यमनो धर्त्तासि
धरुणः (१)

कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा योषाय त्वा पृथिव्यै
त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वा सुते त्वासंते त्वाङ्गस्त्वौ-
पधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः^(३) ॥ ११ ॥

धरुणः^(४) पञ्चविंशतिश्च ॥ ११ ॥

दशमोऽनुवाके पञ्चरात्रो वर्णितः, अथात्राचीनविशेषानवस्थाप्य

एकादश मारभ्य प्रपाठकसमाप्तिपर्यन्त मयमेधमन्त्रा उच्यन्ते ।
तेषां यथासम्भवं ब्राह्मण्यन्योक्ता विनियोगा उदाह्रियन्ते । तत्र
ब्राह्मणवाक्य मेवं पद्यते—“देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रग्ना-
मादत्ते प्रसूत्यै”—इति (३.८.३.१.) । मन्त्रपाठस्तु—“देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाङ्मयां पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे(१)”—इति । हे
रग्ने ! सवितुर्देवस्य प्रेरणे मति, अश्विसम्बन्धिभ्यां वाङ्मूलाभ्यां,
पूषसम्बन्धिभ्यां हस्ताभ्यां, त्वामाददे ॥

अथ ब्राह्मणम्—“इमामगृभ्णन् रग्नामृतस्येत्यधिवदति यजु-
ष्कृत्यै”—इति (३.८.३.१.) । पाठस्तु—“इमा मगृभ्णन् रग्ना-
मृतस्य पूर्वं आयुषि विदयेषु कथा तथा देवाः सुतमा बभूवुर्धतस्य
सामगृसरमारपन्ती(१)”—इति । ‘विदयेषु’ यज्ञेषु, ‘आयुषि’ यजमा-
नायुर्निमित्ते, ‘पूर्वं’ ‘कथा’ कवयो विद्वांसः ऋत्विजः ‘धतस्य’
यज्ञस्य सम्बन्धिनीम् ‘इमां रग्नाम्’ ‘अगृभ्णन्’ स्वीकृतवन्तः ।
‘तथा’ रग्नेनया ‘देवाः’ सर्वे ‘सुतमा बभूवुः’ अश्ववन्धनद्वारा तस्मिन्
अश्वमेधे प्रधानभूतं चिराचाख्य सोमयागमभितः प्राप्ताः । कीदृशी
रग्ना ? ‘धतस्य’ यज्ञस्य ‘सामन्’ सामनि समप्री निमित्तभूतायां
सत्यां ‘सरं’ सरणं प्रवृत्तिम् ‘आरपन्ती’ कथयन्ती । हे ऋत्विग्-
यजमानाः ! ग्रीष्मं यज्ञं समापयतेति वदन्ती चेयं रग्ना लक्ष्यते ;
स्वकीयदार्ढ्यत्वेन* अश्ववन्धनयोग्यत्वदर्शनात् ॥

* “स्वकीयदोर्ध्वत्वेन”—इति क ।

† “दादशाग्रजो रग्ना भवति । × × × । मौष्ठी भवति”—इत्यादि,
“दधमपो रग्ना भवति”—इत्यादि, “वयोदशमरश्मि रग्नाया-
मुपदधाति”—इति च प्रा० ३.८.१.१, २.३, ३.३ ।

कल्पः—“अभिधा असीत्यथमभिदधाति”—इति । पाठस्तु—
 “अभिधा असि, भुवनमसि, यन्तासि, धत्तासि ; सोऽग्निं वैश्वानरं
 सप्रथमं गच्छ स्वाहाकृतः ; पृथिव्यां यन्ता राद्, यन्तासि यमनो,
 धत्तासि धरुणः ; ह्यै त्वा चेमाय त्वा रयै त्वा पोषाय त्वा ; पृथिव्यै
 त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वा, सते त्वासते त्वाद्वास्त्वौपधीभ्यस्त्वा
 विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः^(१)”—इति । अभिधीयते धार्यते वध्यत इति
 ‘अभिधा’ । हे अयम् । त्वं तादृशो वध्यमानोऽसि, तथा भुवनादि-
 रूपोऽसि । तव प्रजापत्यत्वात् प्रजापतिगुणाः सर्वेऽपि त्वय्यवस्थि-
 ताः । प्रजापतिश्च भुवनकारणत्वाद्भुवनरूपः, अन्तर्यामिन्नाच्च यन्ता,
 पोषकत्वाच्च धर्ता, तद्वारा त्वमपि तथाविधोऽसि । स तादृशः
 त्वं ‘वैश्वानरं’ सर्वपुरुषहितकारिणम्, ‘सप्रथमं’ विस्तारेण संहितम्,
 ‘अग्निम्’ आहवनीयं ‘गच्छ’, आहवनीये ह्यवाङ्मनि ह्ययन्ते । तच्च
 गत्वा च ‘स्वाहाकृतः’ स्वाहाकारेणास्माभिर्देवेभ्यो दत्तो भव । ततो
 ज्ञतः सन् मृपो भूत्वा पृथिव्यां ‘यन्ता राद् भव’ नियामको राजा
 भव । ततोऽनन्तरभाविन्यन्तरिक्षे च ग्रहनक्षत्रादीनां ‘यन्ता यमनः’
 चापि । नियन्तुमुद्युक्तो ‘यन्ता’, नियन्तुं समर्थो ‘यमनः’ ; तादृशो
 भव । ततोऽप्युपरितने दुर्लभे ‘धत्ता धरुणः’ असि । स्वर्गस्थितानां
 पुरुषाणां ‘धत्ता’ पोषयितुं मुद्युक्तः, ‘धरुणः’ पोषयितुं समर्थः ;
 तादृशो भव । तथाविधं त्वां ‘ह्यै’ सर्वनिप्यत्तये, वध्नामीति श्रेयः ।
 एव मुभयचापि चोच्यम् । ‘चेमः’ प्राप्तस्य धनस्य रक्षणम् । ‘रयिः’
 प्रापणीयं धनम् । ‘पोषः’ तज्जन्या भोगसुष्टिः । पृथिव्यादयस्त्रयः
 प्राप्तव्या लोकाः । तेषु लोकेषु पूर्वं विद्यमानं द्रव्यं ‘सत्’, इतः

परं सम्पादनीयं द्रव्यम् 'असत्' । एतत्सर्वं भाविजन्मविषयम् ।
अस्मिन् जन्मन्यपेक्षिता आप ओषधयः सर्वप्राणिनश्च । तस्य सर्वस्य
सिद्ध्यर्थं त्वामिह वध्नामि । एतच्च सर्वं यागद्वारेणोपपद्यते* ॥ ११ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्राश्चोऽसि हयोऽस्यत्योऽसि नरो-
ऽस्यवांसि सतिरसि वाज्यसि दृषांसि नृमणा असि
ययुर्नामास्यादित्यानां यत्त्वान्विह्व^(१)मये स्वाहा स्वाहे-
न्द्राग्निभ्याः स्वाहा प्रजापतये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः
स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्य^(२) इह धृतिः स्वाहेह विष्टतिः
स्वाहेह रन्तिः स्वाहा (१)

इह रमन्तिः स्वाहा^(३) भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा
भविष्यते त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यो^(४) देवा आशापाला
एतं देवेभ्योऽयं मेधाय प्रोक्षितं गोपायत^(५) ॥ १२ ॥

रन्तिः स्वाहा^(६) द्वाविंशतित्य ॥ १२ ॥

* “पूर्वं चापुमि”—इत्यादे “गोपाय त्वा”—इत्यन्तस्य यत्रयत्र प्रतिवाक्यं
यस्यानन्तं प्राज्ञान्ते दृश्यम् (२ ८ १ ४—६) ।

कन्यः—“विभूर्मात्रा प्रभूः पिचेत्यथस्य दक्षिणे कर्णे यजमानं वाचयित्वा”—इति* । पाठस्तु—“विभूर्मात्रा प्रभूः पिचाथोऽसि, हयोऽस्यत्योऽसि, नरोऽस्यर्वांसि, सप्तिरसि, वाज्यसि, वृषासि, नृमणा असि, ययुर्नामास्यादित्यानां पत्नान्विहि^(१)”—इति । हे अथ । त्वं ‘माघा’ त्वदीयया पृथिवीरूपया ‘विभूरसि’ व्याप्तिमानसि । ‘पिचा’ द्युलोकरूपेण ‘प्रभूः’ प्रभुत्वशक्तिमानसि । “इयं वै माता, असौ पिता”—इति ब्राह्मणम् (३.८.८.१.) । पृथिव्या विभुत्वात् द्युलोकस्य भोगप्रदत्वाच्च तदुभयमस्मिन्नुपचर्यते । तथा त्वम् ‘अथोऽसि’ मुख्याश्रयातिमानसि ; न तु तव गर्दभसाद्वयम् । ‘हि’-धातोः क्रमणार्थकात् (निघ० १.१४.२) उत्पन्नो हयशब्दः ; अतो ‘हयोऽसि’ समीचीनक्रमणवानसि । खुरसौकर्येण भूभावाक्रमणं त्वदीयं स्थिरमित्यर्थः । ‘अत्योऽसि’ सततगमनशीलोऽसि । ‘नरोऽसि’ उपर्याख्डानां नेतासि । ‘अर्वांसि’ समीचीनगतिमानसि । ‘सप्तिरसि’ सर्वेष्वपि युद्धादिकार्येषु सम्बद्धोऽसि । ‘वाजो’ वेगवानसि । ‘वृषा’ पुंस्त्वसामर्थ्यवानसि । ‘नृमणाः’ भूमिर्मननीयोऽसि । ‘ययुर्नामासि’ स्वर्गप्रापक इत्येतदेव तव प्रियं नाम । अतएव ब्राह्मणम्—“ययुर्नामासौत्याह, एतदा अथस्य प्रियं नामधेयम्”—इति (३.८.८.१.) । इदं शस्त्रम् ‘आदित्यानां’ प्रतिमासवर्त्तिनां दादशसह्यानां ‘पत्ना’ पतनं यदन्तरिक्षगमनम्, तत् ‘अनु’ अन्तरिक्षमार्गेण ‘इहि’ गच्छ ॥

* “विभूर्मात्रा प्रभूः पिचेत्यथनामानि जुहोति; उभयोरेवैनं लोकयोर्नामधेयं गमयति”—इति ब्रा० ३. ८. १०. १ ।

कल्प.—“अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निमिति पूर्वहोमान् डत्वा”
—इति । पाठस्तु—“अग्नये स्वाहा, स्वाहेन्द्राग्निभ्याः, स्वाहा प्रजा-
पतये, स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः, स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्यः^(१)”—इति ।
अत्र प्रथममन्त्रः स्वाहान्तः, उत्तरे चत्वारो मन्त्राः स्वाहादयः ॥

कल्पः—“रथकारगृहे वसतिर्भवतीह धृतिरिति; सायमग्नौ
चतुर्षु पक्षु चतस्रो धृतीर्जुहोति”—इति । पाठस्तु—“इह धृतिः
स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्ति स्वाहेह रमतिः स्वाहा^(१)”—इति ।
‘इह’ अग्निन् दक्षिणपूर्वपादे ‘धृतिः’ धरण सौर्यं भवतु । तदर्थमिदं
स्वाङ्गतमस्तु । ‘इह’ अग्निन् दक्षिणपृष्ठपादे ‘विधृतिः’ विगेषेण
सौर्यमस्तु । ‘इह’ अग्निन् उत्तरपृष्ठपादे ‘रन्ति.’ सौर्येण रमणमस्तु ।
‘इह’ अग्निन् उत्तरपूर्वपादे ‘रमतिः’ अत्यन्त स्थिरं रमणमस्तु ॥

कल्पः—“भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्थमुत्सृज्य”
—इति । (पाठस्तु—“भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वा)”
विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः^(२)”—इति मन्त्रशेषपाठः[†] । हे अथ ! त्वं ‘भूरसि’
अतीतानाममागतानां वर्तमानानां भावयितासि । भूशब्दोऽतीत-
माचष्टे, भव्यशब्दो वर्त्तमानम्, भविष्यच्छब्द आगामि, तस्य
त्रिविधस्य श्रेयसं सिद्ध्यर्थं त्वा उत्सृजामि,—तथा ‘विश्वेभ्यो भूतेभ्यः’
सर्वप्राणिस्वाधीनत्वाय त्वा उत्सृजामि ॥

कल्पः—“देवा आशापाला इति रत्विभ्यः परिददाति”—इति ।
पाठस्तु—“देवा आशापाला एत देवेभ्योऽथ मेधाय प्रोक्षितं गोपा-

* वन्यगोचिह्नान्त पाठस्तु क-पुस्तकादन्यत्र न विद्यते ।

† “मन्त्रशेषेण पाठ”—इति क, ख ।

यत्^(५)”—इति । ‘आशापालाः’ दिक्षु पालकाः हे ‘देवाः’ देवतामूर्ति-
धारिणो रत्नाद्याभरणभूषिताः शतसङ्ख्याका राजपुत्राः । ‘मेधाय’
यज्ञाय प्रोचितमेतमधं ‘देवेभ्यः’ देवार्थं ‘गोपायत’ रक्षत* ॥ १२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥

आय॑नाय॒ स्वाहा॑ प्राय॑णाय॒ स्वाहो॑द्द्रावाय॒ स्वाहो॑द्-
द्रु॒ताय॑ स्वाहा॑ भूका॑राय॒ स्वाहा॑ भू॒क्षताय॑ स्वाहा॑
पला॑यिताय॒ स्वाहा॑पला॑यिताय॒ स्वाहा॑वस॑गते स्वाहा॑
परा॑वस॑गते स्वाहा॑य॒ते स्वाहा॑ प्र॒य॒ते स्वाहा॑ सर्व॑स्मै
स्वाहा॑^(१) ॥ १३ ॥

आय॑नाय॒ पङ्क्ति॑ः ॥ १३ ॥

कल्प.—“आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्द्रावन्”—इति† ।
पाठस्तु—“आयनाय स्वाहा, प्रायणाय स्वाहोद्द्रावाय स्वाहोद्द्रुताय

* विभुर्मात्रेत्यस्यानुवाकस्य प्रतिपदं व्याख्यानं “विभुर्मात्रा प्रभु पित्रेत्याह”
—इत्यादिना “यत्तु जुहोति”—इत्यन्तेनास्मात् (वा० ३ पृ. ६ १-३) ।

† “आयनायोत्तरमापलायिताय”—इति क, ख, ग ।

‡ “आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्द्रावा जुहोति; सर्वमेवैनमस्मान्
सुवर्गं लोकं गमयति”—इति वा० ३ पृ १७ १ ।

स्वाहा, भृकाराय स्वाहा, भृक्षताय स्वाहा, पलायिताय स्वाहा, उपलायिताय स्वाहा, ऽऽवल्गते स्वाहा, परावल्गते स्वाहा, ऽऽयते स्वाहा, प्रयते स्वाहा, सर्वस्यै स्वाहा^(१)—इति । आभिमुख्येनायनं गमनं यस्याभावायनस्तस्यै अथाय , तन्प्रीत्यर्थं मिदं स्वाङ्गतम् । आभिमुख्यगमनमपि द्विविधम्— मन्दगमनम्, तीव्रगमनञ्च । तच्चाद्यं पूर्वमन्त्रेऽभिहितम्, द्वितीयं प्रायणमन्त्रेऽभिधीयते । केचन धूर्त्ता अथा गन्तुमनिच्छन्तः ताडिताः सन्तः पूर्वपादाबुद्धमयन्ति, अन्ये चापरौ पादाबुद्धमयन्ति, तदुभयमुद्वावोद्भुतशब्दाभ्यामभिधीयते । कश्चया आघातितेनोद्भूणार्थं क्रियमाणस्य शब्दविशेषस्यानुकरणार्थं भृकार इति प्रयुक्तम् । भृक्षतमेतदेव पूर्वापरपादविषयत्वेन द्वेधा-भिधानम् । पुरतो वेगेन धावनं पलायनम् । आभिमुख्येन धावन-मापलायनम् । चतुर्णामपि पादानां सकृदुन्नमनमाभिमुख्यविषय-मावलानम् । पराङ्मुखत्वविषयं परावलानम् । पूर्वमायनप्रायण-शब्दाभ्यां योऽर्थोऽभिहितः, सोऽतीतविषयः । इह लायत्-प्रय-च्छब्दाभ्यां वर्त्तमानविषयः स एवार्थोऽभिधीयते । अतो यथोक्त-तत्तद्गुणयुक्ताय अथाय, तत्तत्-प्रीत्यर्थं, 'स्वाहा' सुङ्गतमिदमस्तु । किं वज्जना 'सर्वस्यै' सर्वप्रकारगमनविशेषयुक्तायप्रीत्यर्थम् इदं 'स्वाहा' सुङ्गतमस्तु । उत्तराष्ट्रगमनविषयत्वादेतेषां होमानाम् "उद्वावः"—इति नामधेयम् ॥ १२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चथोद्गोऽनुवाकः ॥

अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा वायवे स्वाहापाम्मो-
दाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहेन्द्राय स्वाहा
वृहस्पतये स्वाहा मित्राय स्वाहा वरुणाय स्वाहा
सर्वस्मै स्वाहा^(१) ॥ १४ ॥

अग्नये* चयोविशतिः ॥ १४ ॥

कल्पः—“अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमान्”—इति† ।
पाठस्तु—“अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, वायवे स्वाहा, ऽपाम्मोदाय
स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहेन्द्राय स्वाहा, वृहस्पतये स्वाहा,
मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा^(१)”—इति । ‘अपा-
म्नोदः’ पर्जन्यः । अतुक्तानां पूर्वहोमाङ्गानां देवानां सङ्गदार्थं
सर्वशब्दः‡ ॥ १४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा सूर्याय
स्वाहा चन्द्रमसे स्वाहा नक्षत्रेभ्यः स्वाहा प्राच्यै दिशे
स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहा प्रतीच्यै दिशे स्वाहा-

* “अग्नये वायवेऽपाम्मोदायेन्द्राय”—इति क, ख, ग ।

† “अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमां बुधोति, पूर्व एव दिशन्तं
आह्वयमतिक्रामति”—इति ब्रा० ६. ८. १०. १ ।

‡ एतस्याप्यनुवाकस्य प्रतिवाक्यं व्याख्यानं ब्राह्मणे श्रुतम् (६. ८. ७. ३-५.) ।

दीक्ष्यै दिग्ने स्वाहोर्द्धायै दिग्ने स्वाहा दिग्भ्यः स्वाहा-
वान्तरदिशाभ्य स्वाहा समाभ्यः स्वाहा शरद्भ्यः स्वाहा-
होरात्रेभ्यः स्वाहार्द्धमासेभ्यः स्वाहा मासेभ्यः स्वाह-
तुभ्यः स्वाहा संवत्सराय स्वाहा सर्वस्म स्वाहा^(१) ॥ १५ ॥

पृथिव्यै* सप्तचत्वारिंशत् ॥ १५ ॥

कल्प — “पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहेत्येत ऊत्वा”—इति ।
एतमनुवाक पूर्वनामकहोमान्त पातित्वेनैव ऊत्वेत्यर्थ । पाठम्—
“पृथिव्यै स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा,
चन्द्रमसे स्वाहा, नक्षत्रेभ्य स्वाहा, प्राच्यै दिग्ने स्वाहा, दक्षिणायै
दिग्ने स्वाहा, प्रतीच्यै दिग्ने स्वाहोर्द्धायै दिग्ने स्वाहोर्द्धायै दिग्ने
स्वाहा, दिग्भ्य स्वाहा, ऽवान्तरदिशाभ्य स्वाहा, समाभ्य स्वाहा,
शरद्भ्य स्वाहा, ऽहोरात्रेभ्य स्वाहा, ऽर्द्धमासेभ्य स्वाहा, मासेभ्य
स्वाहर्तुभ्य स्वाहा, संवत्सराय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा^(१)”—इति ।
प्राच्यादिशब्दा विगेषवाचिन, दिक्शब्द सामान्यवाची । ममा-
शरत् सवत्सर शब्दा सौर-चान्द्र नाक्षत्र-विषया । सर्वशब्दोऽनुक-
कालविषय † ॥ १५ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाक ॥

* “पृथिव्यै सूर्याय नक्षत्रेभ्य प्राच्यै”—इति क, ख ग ।

† “पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनो दीक्षा जुहोति”

—इत्यादि प्रा० ३ ८ १० १ ।

‡ एतस्याप्यनुवाकस्य व्याख्यानं प्राच्याद्ये अल्लभम् (३ ८ १० २) ।

अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा सर-
स्वत्यै स्वाहा पूष्णे स्वाहा वृहस्पतये स्वाहापाम्मोदाय
स्वाहा वायवे स्वाहा मित्राय स्वाहा वरुणाय स्वाहा
सर्वस्मै स्वाहा ॥ १६ ॥

अग्नये (सवित्रे पूष्णेऽपाम्मोदाय वायवे)* चयौविः
श्रुतिः ॥ १६ ॥

कल्प—“अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षाम्”—इति ।
पाठस्तु—“अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै
स्वाहा, पूष्णे स्वाहा, वृहस्पतये स्वाहा, ऽपाम्मोदाय स्वाहा, वायवे
स्वाहा, मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति ।
पूर्वशोमानुवाकवदयमनुवाको व्याख्येयः ॥ १६ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥

पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहाग्नये
स्वाहा सोमाय स्वाहा सूर्याय स्वाहा चन्द्रमसे स्वाहाहे
स्वाहा रात्र्यै स्वाहर्जवे स्वाहा साधवे स्वाहा सुक्षित्यै
क्षुधे स्वाहाशितिर्मे स्वाहा रोगाय स्वाहा हिमाय

* कथनौचिज्ञान्त पाठोऽधिकः क-ख-ग-पुस्तकेषु ।

† एतस्यानुवाकस्य च प्रतिपद व्याख्यानं ब्राह्मणे द्रष्टव्यम् ३८६.३-४ ।

स्वाहा शीताय स्वाहा तपाय स्वाहारण्याय स्वाहा
सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १७ ॥

पृथिव्यै चतुर्थत्वारिंशत्* ॥ १७ ॥

कल्प —“पृथिव्यै स्वाहान्तरिचाय स्वाहेत्येकविंशतिनी दीक्षाम्”
—इति । पाठस्तु—“पृथिव्यै स्वाहा, ऽन्तरिचाय स्वाहा, दिवे स्वाहा,
ऽग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, ऽङ्गे
स्वाहा, रात्र्यै स्वाहा, ऽर्जवे स्वाहा, साधवे स्वाहा, सुचित्यै स्वाहा,
धुधे स्वाहा, ऽऽग्नितिष्ठे स्वाहा, रोगाय स्वाहा, हिमाय स्वाहा,
शीताय स्वाहा, तपाय स्वाहा, ऽरण्याय स्वाहा, सुवर्गाय स्वाहा,
लोकाय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति । अथ ऋचादयस्तस्य पृथि-
व्यादिलोका । तथा च ब्राह्मणम्—“इयं वा ऋजु । अन्तरिक्षं
साधु । अथौ सुचिति”—इति । आग्नितिमगध्देन धुन्निवारक-
माश्रितग्रध्वलमभिधीयते । स्वर्गं पुण्यफलभूत । लोकगन्ध सामान्य-
वाची । अचातीतावग्नये स्वाहा पृथिव्यै स्वाहेत्यनुवाकौ (२१८५०)
पूर्वदोमविषयौ । तथा च ब्राह्मणम्—“अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति
पूर्वदोमान् जुहोति । पूर्वं एव दिपन्न भ्रातृथ्यमतिक्रामति । पृथिव्यै
स्वाहान्तरिचाय स्वाहेत्याह । यथायजुरेवैतत्”—इति (२८
१७ १) । उत्तरो त्वनुवाको दीक्षाविषयौ । तथापि ब्राह्मणम्—
“अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति । पूर्वं एव दिपन्न

* “पृथिव्या अग्नयेऽङ्गे चतुर्थत्वारिंशत्”—इति क, ख, ग ।

भ्रातृयमतिक्रामति । पृथिव्यै स्वाहान्तरिचाय स्वाहेत्येकविंशतिर्ग्री-
दीक्षां जुहोति"—इति (३. ८. १७. १, २.) ॥१७॥

इति श्रीसायणचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

भुवो देवानां कर्मणापसृत्तस्य पृथ्यासि वसुभिर्देवे-
भिर्देवतया गायत्रेण त्वा छन्दसा युनजिम वसुन्नेन
त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(१) रुद्रेभिर्देवेभिर्देवतया
चैष्टुमेन त्वा छन्दसा युनजिम ग्रीष्मेण त्वर्तुना हविषा
दीक्षयाम्या^(२) दित्येभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन त्वा
छन्दसा युनजिम वर्षाभिस्तुर्तुना हविषा दीक्षयामि^(३)
विश्वेभिर्देवतयानुष्टुमेन त्वा छन्दसा युनजिम (१)

श्रुदा त्वर्तुना हविषा दीक्षयाम्य^(४) क्षिरोभिर्देवेभि-
र्देवतया पाङ्क्तन त्वा छन्दसा युनजिम हेमन्तशिशि-
राभ्यां त्वर्तुना हविषा दीक्षयाम्या^(५) इं दीक्षामरुहमु-
तस्य पत्नीं गायत्रेण छन्दसा ब्रह्मणा चर्तः सत्येऽधाः
सत्यमृतेऽधां^(६) महीमू पू सुचामाणमिह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहा ॥ १८ ॥

(आनुष्टुमेन त्वा छन्दसा)* युनज्येकान्नपञ्चा-
शच्च ॥ १८ ॥

* बन्धनौविद्वान्न पाठोऽधिक क ख-ग पुस्तकेषु ।

कथ्य —“भुवो देवाना कर्मणेत्यतदीचामि कृष्णाजिनमारो-
हन्तमभिमन्त्रयते”-इति । तत्र प्रथम मन्त्रमाह— “भुवो देवाना
कर्मणापसर्तस्य पथ्यासि वसुभिर्देवेभिर्देवतया गायत्रेण त्वा कृन्दसा
युनज्मि वसन्तेन त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(१)”-इति । हे दीक्षे ।
त्व देवाना समन्विता कर्मणा ‘स्यतस्य’ यज्ञसम्बन्धौ ‘अपसा’ व्यापारेण
भुव युक्ता भव । त्व ‘पथ्यासि’ देवाना यज्ञस्य वहितासि । अह
‘वसुभि देवेभि’ वसुसञ्ज्ञकैर्देवै ‘देवतया’ दीक्षाभिमानिन्या,
गायत्रेण कृन्दसा च ‘त्वा युनज्मि’ त्वा युक्तं करोमि । तथा वसन्तेन-
र्तुना सहितोऽह त्वा हविषा ‘दीक्षयामि’ सस्त्रता करोमि ॥

अथोत्तराद्यतुरो मन्त्रानाह— “सद्रेभिर्देवेभिर्देवतया चैष्टुमेन
त्वा कृन्दसा युनज्मि, ग्रीमेण त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(२),
आदित्येभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन त्वा कृन्दसा युनज्मि, वषाभि-
स्त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(३), विश्वेभिर्देवेभिर्देवतयासुष्टुमेन त्वा
कृन्दसा युनज्मि, शरदा त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(४), अङ्गिरोभि-
र्देवेभिर्देवतया पाङ्क्तेन त्वा कृन्दसा युनज्मि, हेमन्तशिशिराभ्या
त्वर्तुना हविषा दीक्षयामि^(५)”-इति । एतेषु चतुर्थेऽपि मन्त्रेषु
भुवो देवानामित्यादिभागमनुषज्य पूर्ववद्वाक्येधम् ॥

अथ षष्ठ मन्त्रमाह— “अह दीक्षामरुहमृतस्य पद्मी गायत्रेण
कृन्दसा ब्रह्मणा चर्तः सत्येऽधा सत्यमृतेऽधाम्^(६)”-इति । ‘अह’
यज्ञमानो गायत्रेण कृन्दसा ‘ब्रह्मणा’ कृन्दोरहितेन मन्त्रेण चानु-
गृहीत मन् ‘स्यतस्य पद्मी’ यज्ञस्य पालयित्री ‘दीक्षा’ नियम-
विशेषरूपाम् ‘आ अरुहम्’ आरुढोऽस्मि । मदीयमृत सत्ये स्थापयामि

सत्यमृते स्थापयामि । चिन्त्यमानं वस्तुतत्त्वम् 'च्युतम्'; उच्यमानं वस्तुतत्त्वं 'सत्यम्' । अहं सर्वदा मनसा वस्तुतत्त्वं विचार्य पश्चाददक्ष्यामि, वाचापि वस्तुतत्त्वमुच्चार्य पश्चादन्यद्वस्तुतत्त्वं चिन्तयामीत्यर्थः ॥

अथ सप्तमाष्टमयोर्मन्त्रयोः प्रतीके दर्शयति—“महीसू पु सुवा-
माणम्^(०, ८)”—इति । “महीसू पु मातरम्”—इत्येको मन्त्रः, “सुवा-
माणं पृथिवी द्याम्”—इत्यपरो मन्त्रः । तौ च मन्त्रौ “वैश्वानरो
म.”—इत्यसुवाके (१. ५. ११.) व्याख्यातौ (१ भा० ८४४ पृ०) ॥

कल्पः—“सायं धृतिषु ह्यमाणासु राजन्यो वीणागाथी गाय-
ति”—इति । तानेताम् धृतिमन्त्रानाह—“इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहा^(८-११)”—इति ।
एतच्चतुष्टयं पूर्ववद् (११६ पृ०) व्याख्येयम् ॥१८॥

इति श्रीषायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठकेऽष्टादशोऽसुवाक् ॥

ईक्षाराय स्वाहेक्षृताय स्वाहा क्रन्दते स्वाहावृक्र-
न्दते स्वाहा प्रोथते स्वाहा प्रप्रोथते स्वाहा गन्धाय
स्वाहा घ्राताय स्वाहा प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा-
पानाय स्वाहा सन्दीयमानाय स्वाहा सन्दिताय स्वाहा
विचृत्यमानाय स्वाहा विचृताय स्वाहा पलायिष्यमा-
णाय स्वाहा पलायिताय स्वाहापरस्यते स्वाहापर-

ताय॑ स्वाहा॑ निवे॒द्यते॑ स्वाहा॑ निवि॒शमा॑नाय॒ स्वाहा॑
निवि॑ष्टाय॒ स्वाहा॑ निप॒त्स्यते॑ स्वाहा॑ निपी॑दते॒ स्वाहा॑
निप॑णाय॒ स्वाहा॑ (१)

आ॒सि॒ष्यते॑ स्वाहा॑सी॒नाय॒ स्वाहा॑सि॒ताय॒ स्वाहा॑
निप॒त्स्यते॑ स्वाहा॑ नि॒पद्य॑मानाय॒ स्वाहा॑ निप॑न्नाय॒ स्वाहा॑
शयि॑ष्यते॒ स्वाहा॑ शय॑नाय॒ स्वाहा॑ शयि॑ताय॒ स्वाहा॑
स॒म्मी॒लि॒ष्यते॑ स्वाहा॑ स॒म्मी॒लते॑ स्वाहा॑ स॒म्मी॒लि॒ताय॒ स्वाहा॑
स्वप्स्य॑ते स्वाहा॑ स्वप॑ते स्वाहा॑ सु॒प्ताय॒ स्वाहा॑
प्र॒भो॒त्स्यते॑ स्वाहा॑ प्र॒बुध्य॑मानाय॒ स्वाहा॑ प्र॒बु॒ध्य॑ताय॒ स्वाहा॑
जा॒गरि॑ष्यते॒ स्वाहा॑ जाग्र॑ते स्वाहा॑ जा॒गरि॑ताय॒ स्वाहा॑
शु॒श्रू॒षमा॑णाय॒ स्वाहा॑ शृ॒ण्वते॑ स्वाहा॑ श्रु॒ताय॒ स्वाहा॑
वी॒क्षि॒ष्यते॑ स्वाहा॑ (२)

वी॒क्ष॑मा॒णाय॒ स्वाहा॑ वी॒क्षि॑ताय॒ स्वाहा॑ स॒ं॒हा॒स्य॑ते
स्वाहा॑ स॒ज्जि॑ह्व॒नाय॒ स्वाहा॑ज्जि॑ह्व॒नाय॒ स्वाहा॑ वि॒व॒-
त्स्य॑ते स्वाहा॑ वि॒वर्त्त॑मानाय॒ स्वाहा॑ वि॒वृ॑त्ताय॒ स्वाहा॑
व्या॒स्य॑ते स्वाहा॑ व्या॒हो॒त्ति॒ष्ठते॑ स्वाहा॑व्या॒हो॒त्ति॑ताय॒ स्वाहा॑ वि॒ध॒-
वि॒ष्यते॑ स्वाहा॑ वि॒धू॒न्वा॒नाय॒ स्वाहा॑ वि॒धृ॑ताय॒ स्वाहा॑
व्क्रा॒स्य॑ते स्वाहा॑व्क्रा॒मते॑ स्वाहा॑व्क्रा॒न्ताय॒ स्वाहा॑
च॒ह्मि॑ष्यते॒ स्वाहा॑ च॒ह्म्य॑मा॒णाय॒ स्वाहा॑ च॒ह्मि॑ताय॒ स्वाहा॑
काण्डू॑यिष्यते॒ स्वाहा॑ काण्डू॑यमा॒णाय॒ स्वाहा॑

कण्डूयिताय स्वाहा निकपिष्यते स्वाहा निकपमाणाय
स्वाहा (३)

निकपिताय स्वाहा यदन्ति तस्मै स्वाहा यत्पिबन्ति
तस्मै स्वाहा यन्मेहन्ति तस्मै स्वाहा यच्छकत्करोति
तस्मै स्वाहा रेतसे स्वाहा प्रजाभ्यः स्वाहा प्रजननाय
स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा^(१) ॥ १६ ॥

निपणाय स्वाहा^(२) वीक्षिष्यते स्वाहा^(३) निकप-
माणाय स्वाहा^(४) सुप्तविश्रुतिश्च ॥ १६ ॥

कम्प—“ईद्वाराय स्वाहेदृताय स्वाहेत्यथपरितानि”—इति ।
पाठम्—“ईद्वाराय स्वाहा, ईदृताय स्वाहा, क्रन्दते स्वाहा,
ऽवक्रन्दते स्वाहा, प्रोथते स्वाहा, प्रप्रोथते स्वाहा, गन्धाय स्वाहा,
घ्राताय स्वाहा, प्राणाय स्वाहा, ध्यानाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा,
सन्दीयमानाय स्वाहा, सन्दिताय स्वाहा, विवृत्यमानाय स्वाहा,
विवृत्ताय स्वाहा, पलायिष्यमानाय स्वाहा, पलायिताय स्वाहा,
उपरश्रुते स्वाहा, उपरताय स्वाहा, निवेक्ष्यते स्वाहा, निवि-
शमानाय स्वाहा, निविष्टाय स्वाहा, निपत्यते स्वाहा, निपीदते
स्वाहा, निषणाय स्वाहा, ऽऽभिष्यते स्वाहा, ऽऽधीनाय स्वाहा,
ऽऽसिताय स्वाहा, निपत्यते स्वाहा, निपद्यमानाय स्वाहा, निपन्नाय
स्वाहा, श्रियिष्यते स्वाहा, श्रयानाय स्वाहा, श्रयिताय स्वाहा,
सम्मीलियते स्वाहा, सम्मीलते स्वाहा, सम्मीलिताय स्वाहा, स्रस्यते

खाद्या, स्वपते खाद्या, सुप्ताय खाद्या, प्रभोक्ष्यते खाद्या, प्रबुध्यमा-
 नाय खाद्या, प्रबुद्धाय खाद्या, जागरिष्यते खाद्या, जायते खाद्या,
 जागरिताय खाद्या, ग्रश्रूपमाणाय खाद्या, शृण्वते खाद्या, श्रुताय
 खाद्या, वीक्षिष्यते खाद्या, वीक्षमाणाय खाद्या, वीक्षिताय खाद्या,
 स्रष्टास्यते खाद्या, सञ्चिहानाय खाद्या, उज्जिहानाय खाद्या,
 विवर्त्यते खाद्या, विवर्त्तमानाय खाद्या, विवृत्ताय खाद्या, उत्थास्यते
 खाद्या, उत्तिष्ठते खाद्या, उत्थिताय खाद्या, विधविष्यते खाद्या,
 विधूषानाय खाद्या, विधूताय खाद्या, उत्कृष्यते खाद्या, उत्क्रा-
 मते खाद्या, उत्क्रान्ताय खाद्या, चङ्गमिष्यते खाद्या, चङ्गम्यमाणाय
 खाद्या, चङ्गमिताय खाद्या, कण्डूयिष्यते खाद्या, कण्डूयमाणाय
 खाद्या, कण्डूयिताय खाद्या, निकपिष्यते खाद्या, निकपमाणाय
 खाद्या, निकपिताय खाद्या, यदत्ति तस्मै खाद्या, यत्पियति तस्मै
 खाद्या, यन्नेदति तस्मै खाद्या, यच्छृणु करोति तस्मै खाद्या,
 रेतसे खाद्या, प्रजाभ्यः खाद्या, प्रजमनाय खाद्या, सर्वस्मै खाद्या^(१)”
 —इति । खाद्यमु दृष्ट्वा पातुं य मन्दशब्द करोति, तदनुकरणं तत्
 ‘ईम्’-इत्यनेनोच्यते । स ॥ शब्दो वर्त्तमान ईद्वारः , अतीतस्वी-
 कृतः । वड्वा दृष्टोच्चैर्घोषेण उत्साहजनितं क्रन्दनम् , विरोधिनमयं
 दृष्ट्वा क्रोधेनोच्चैर्घोषणमवक्रन्दनम् । गमनकाले नामापुटयोः श्याम-
 शब्दः प्रोथनम् , स एवानुवर्त्तमान प्रप्रोथनम्, दृषभवणे वा
 श्यामशब्दः प्रप्रोथनम् । अथान्तराघ्राणं गन्ध , स एवातीतो
 घ्रातः । प्राणापानव्याना ऊर्ध्वाधोमध्यवृत्तयः । मन्दीयमानो बध्य-
 मान , सन्दितो बद्धः । विवृत्त्यमानो मुच्यमान , विवृत्तो मुक्तः ।

पलायितमुद्यतः पलायिष्यमाणः ; निर्वर्तितपलायनः पलायितः ।
 पलायनपरित्याग उपरमः ; स च भावी भूतस्य । शालाप्रवेशो
 निवेशनम् ; तच्च भावि वर्त्तमान मतीतश्चेति त्रिविधम् । प्रविश्य
 शालायां स्थितिर्निषेदनम् ; तदपि पूर्ववत् त्रिविधम् । एतच्च
 त्रैविध्यं सर्वत्र द्रष्टव्यम् । क्षणमात्रं पादसङ्कोच आसनम् । पार्श्वस्थ-
 भूमिस्पर्शा निपतनम् । पादप्रसारणं शयनम् । चतुषोर्निमीलनं
 सङ्मीलनम् । स्त्रापो निद्रा, तत्परित्यागः प्रबोधः । बाह्यावलोक-
 नं जागरणम् । अश्वपालकानामुत्थापनशब्दातुसन्धानं श्रवणम् ।
 तण्खाद्यान्वेषणं वीक्षणम् । शालाया बहिर्निर्गमनं संशानम् ।
 निर्गत्य भूमौ विलुप्तनं विवर्त्तनम् । तदनन्तरमूर्ध्वं स्थितिरुत्थानम् ।
 उत्थितस्य धूलिमपनेतुं शरीरचालनं विधूननम् । पादस्योन्नमनमुत्क-
 मणम् ; मन्दगमनं च क्रमणम् । दन्तपङ्क्तिभ्यां पृष्ठभागे दंशनं
 कण्डूयनम् । कुबलाभादौ शरीरघर्षणं निकषणम् । अदनादयः
 प्रसिद्धाः । प्रजा अश्वस्यापत्यानि । प्रजननं तदुत्पादनम् । सर्वशब्दे-
 नावशिष्टान्यश्वपरितानि सङ्गृह्यन्ते ॥ १८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥

अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहा सूर्याय स्वाहा^(१) तम-
 स्यृतस्यृतमसि सत्यमसि सत्यस्य सत्यम^(१) स्यृतस्य पन्या
 असि देवानां ज्ञायामृतस्य नाम तत्सत्यं यत्त्वं प्रजापति-

रस्य^(१)धि यदग्निन् वाजिनीव शुभ स्पृष्टन्ते दिवः
सूर्येण विशोऽपो वृणानः पवते कव्यन् पशुं न गोपा
इर्यः परिज्मा^(२) ॥ २० ॥

अग्नये *ऽष्टाचत्वारिंशत् ॥ २० ॥

कल्पः—“अग्नये स्वाहा, वायवे स्वाहेत्येतं ऊत्वा”—इति । एत-
स्मिन्ननुवाके, चीन्मन्त्रावाह—“अग्नये स्वाहा, वायवे स्वाहा, सूर्याय
स्वाहा^(१)”—इति । अथ चतुर्थपञ्चममन्त्रावाह—“अतममृतममि-
मसि, सत्यस्य सत्यमसि^(२)”—इति । हे अथ ! त्वम् ‘अतं’
यन्मानसं सत्यं, तदसि ; यागरहितानां पुरुषाणां धृतं मम्याप्युत्तमं
त्वम् ; सत्यमसि, तव यागसाधनत्वात् । एवं सत्यवाक्यमपि वाचक-
विषयत्वेन ध्याव्ययम् । अथ षष्ठमन्त्रमाह—“अतस्य पन्था अमि,
देवानां छाया ऽमृतस्य नाम तत्सत्यं यत् त्वं प्रजापतिरसि^(३)”—इति ।
‘अतस्य’ यज्ञस्य ‘पन्था’ मार्गोऽसि, तद्वारेण हि यागो निवर्त्यते ।
तथा ‘देवानां छायासि’ यथा धर्मकाले वृक्षस्य छाया सुखप्रदा,
तथा त्वं सुखप्रदोऽसि ; अत एव त्वम् ‘अमृतस्य नामासि’ देवा हि
त्वदीयं हविः पौयूयमित्येव स्वीकुर्वन्ति । त्वं ‘प्रजापतिरूपोऽसि’—इति
यत्तत्सत्यम्, नात्र कश्चिदुपचारोऽस्ति ; प्रजापते रक्षेव हि तदा-
कारेण निष्पन्नाः । अथ सप्तममाह—“अधि यदग्निन् वाजिनीव

* “अग्नये स्वाहा” —इति क, ख, ग ।

† “एवं सत्ये वाचमसि” —इति क, ख ।

‡ “प्रजापतेरस्येव हि तदाकारेण निष्पन्नम्” —इति क, ख ।

शुभ स्पृहन्ते दिवः सूर्येण विशोऽपो वृणानः पवते कथन् पशं ॥
 गोपा इर्यः परिज्मा^(४)—इति । ‘यद्’ यस्मात् कारणात् ‘वाजिनि’
 अस्मिन् अथे ‘शुभः’ शोभनो गुणमहः ‘अधीव’ देवेभ्योऽप्यधिक
 इव दृश्यते, तस्मात् कारणाद् ‘दिवः’ सम्बन्धिनो ‘विशः’ मरुद्गणाः
 ‘सूर्येण’ सूर्यममानेनायेन सार्द्धं ‘स्पृहन्ते’,—वयं गुणाधिकाः, अथो
 न गुणाधिकः, इत्येवं स्पृहं कुर्वन्ति ; तादृशोऽयमथः । किञ्चायम्
 ‘अपो वृणानः’ इदं कर्म प्रवर्तयितुमिच्छन् ‘पवते’ विशं पुनाति ।
 तत्र दृष्टान्तः—‘कथन् पशं न’ । यथा यागेषु स्तुतिमिच्छन् देवः पशं
 वृणीते, तथायमथः कर्मदं वृणीते ; देवो हि नामाविधाभिः स्तुतिभिः
 स्वयमानः पशुरूपं हविरिति प्रीतिपूर्वकमिच्छति, एव मथोऽप्यनेकै-
 र्हामैस्तावकैर्मन्त्रैश्च परितुष्टः कर्मदं समापयितुं मिच्छतीत्यर्थः ।
 कीदृशोऽयः ? ‘गोपाः’ अग्निगजमानानां रक्षकः । ‘इर्यः’ कर्म-
 द्वाराजहेतुः । ‘परिज्मा’ परितः स्वर्गलोकादौ गन्तुं धमर्थः । एतैः
 सप्तभिर्मन्त्रैर्हामो वीधायनेनापि दर्शितः—“सावित्राणि जुहोत्यग्नये
 स्वाहा वायवे स्वाहेति सप्त”—इति ॥

अत्र विनियोगसङ्ग्रहः—

उच्यन्ते ह्यनुवाकार्थाः सप्तमाद्यप्रपाठके ।

अग्निष्टोमविधिस्त्वाद्ये, द्वितीये स्तोमसंस्तवः ।

सर्वस्तोमस्तृतीये स्थाचतुर्थे तु द्विराचकः ।

त्रिराचः पञ्चमे, षष्ठे स्युः सहस्रतमौगताः ।

होमाद्याः ; सप्तमे दानं, चत्वारोऽयिमोऽष्टमे ।

द्वितीयो नवमे, पञ्चरात्रो दशम ईरितः । (१-१०)

अत ऊर्ध्वं तथामेधमन्त्राणां विनियोजनम् ।
 उच्यते, रश्मनामेवं गृहीत्वा मन्त्रयेदिमाम् ।
 अभिधेत्यथमावध्य चयो मन्त्रा इहेरिताः । (११)
 विभूः कर्णे वाचयीत, अग्नये पूर्वहोमकान् ।
 पञ्चेह पक्षु जुहुयाद्यतुभिर्भूरभीत्यतः ।
 अथमुत्सृजते देवरक्षिभ्योऽथ प्रयच्छति ।
 अनुवाके द्वादशेऽग्निन् मन्त्रा द्वादश वर्णिताः । (१२)
 आयमोद्वावहोमस्तु तत्र मन्त्रास्तयोदश । (१३)
 अग्नये पूर्वहोमाः स्युर्मन्त्रा एकादश स्मृताः । (१४)
 इथिव्या इति ते होमा मन्त्रा अत्रैकविंशतिः । (१५)
 अग्नये पूर्वदौचार्या होमा एकादश स्मृताः । (१६)
 पृथ्वीत्यपि तथा होमा द्वाविंशतिरुदीरिता । (१७)
 शुव इत्युत्तुदौचार्यमन्त्रैश्चमांधिरोहणम् ।
 मन्त्रयेदष्टभि पक्षु जुहुयादिह पूर्ववत् ।
 अष्टादशानुवाकेऽग्निन् मन्त्रा द्वादश वर्णिता । (१८)
 ईमश्चरितैर्हाममन्त्राद्यत्वार ईरिताः । (१९)
 अग्नये सप्तभिर्मन्त्रैर्हामः सावित्र ईरित ॥ (२०)

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो षाहं निवारयन् ।

पुमर्थाद्यतुरो देयात् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥७॥१॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्क-
भूपालसाध्याज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये 'वेदार्थ-
प्रकाश'-नामद्वयधनुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डोपनिषद्भाष्याने
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

(१)प्रज॑न॒नं (१)प्रा॑तस्स॒वने (१)ब्र॑ह्म॒वादि॑नो (१)ऽङ्गि॑र॒सः
(१)आ॒पुः (१)सोमः॑ (१)स॒हस्र॑त॒म्या (१)ऽन्नि॑ (१)ज॒मद॑ग्निः
(१)सं॒वत्स॑रो (१)दे॒वस्य॑ (१)वि॒भू (१)रा॒य॑ना॒या (१)अ॒ग्नये॑
(१)पृ॒थिव्या॑ (१)अ॒ग्नये॑ (१)पृ॒थिव्यै॑ (१)भु॒व (१)ई॒श्वरा॑-
रा॒या (१)अ॒ग्नये॑ वि॒श्र॒तिः* ॥ १† ॥

(१)प्र॒ज॑न॒न् (१)म॒ङ्गि॑र॒सः (१)सोमो॑ वै (१)प्र॒तिगृ॑ह्णाति
(१)वि॒भू (१)वी॑क्ष॒माणा॑य॒ दि॒पञ्चा॑शत् ॥ १† ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
सप्तमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

* प्रपाठकेऽत्र ये विंशतिरनुवाकास्तेषामेवैमानि प्रतीकपदानि ।

† “(१)प्रज॑न॒नं (१)प्रा॑तस्स॒वने वै (१)ब्र॑ह्म॒वादि॑न ०—० स॒ त्वा (१)अ॒ङ्गि॑र॒सः
(१)आ॒पुो वै (१)सोमो॑ वै (१)स॒हस्र॑त॒म्या (१)ऽन्नि॑ (१)ज॒मद॑ग्नि (१)सं॒व-
त्स॑रो (१)दे॒वस्य॑ (१)वि॒भू (१)रा॒य॑ना॒या (१)अ॒ग्नये॑ (१)पृ॒थिव्या॑ (१)अ॒ग्नये॑
(१)पृ॒थिव्यै॑ (१)भु॒व (१)ई॒श्वरा॑या (१)अ॒ग्नये॑ वा॒यवे॑ सूर्या॒य विंश॑ति ॥ १॥”

—इति क, ख, ग ।

‡ १४० ए० ६ पं०, १६५ ए० ७ पं०, १८२ ए० ८ पं०, १६२ ए० ४ पं०,
२१४ ए० ७ पं०, २२६ ए० १३ पं० । सु०-पुस्तके तु नास्त्येतद्वाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

मन्त्रमकाण्डे

द्वितीय प्रपाठकः ।

॥ हरिः श्रीम् ॥

साध्या वै देवाः सुवर्गकामा एतः पङ्राघमप-
श्यन्तमाह्वन्तेनायजन्त ततो धी ते सुवर्गं लोकमा-
यन्त्य एवं विद्वांसः पङ्राघमासन्ते सुवर्गमेव लोकं
यन्ति^(१) देवसुखं वै पङ्राघः प्रत्यक्षुः क्षैतानि पृष्ठानि
य एवं विद्वांसः पङ्राघमासन्ते साक्षाद्देव देयतां
अभ्यारोहन्ति^(२) पङ्राघो भवति पद् वा चतस्रः पद्
पृष्ठानि (१)

पृष्ठैरेवतूर्नन्यारोहन्त्यतुभिः संवत्सरं ते संवत्सर
एव प्रति तिष्ठन्ति^(३) दृष्टयन्तराभ्यां यन्तीयं वाय
रयन्तरमसौ वृष्टाभ्यामेव यन्त्ययो अनयोरैव प्रति
तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुतो ताभ्यां मेव सुवर्गं
लोकं यन्ति^(४) विष्टदग्निष्टोमो भवति तेज एवायं रुन्धते
पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवायं रुन्धते सप्तदशः (२)

भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अथो प्रैव तेन जायन्त एक-
 विंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवात्मन् दधते
 चिण्वो भवति विजित्यै त्रयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै^(५)
 'सदो हविर्द्धानिनं एतेन पद्मराचेण यजेरन्नाश्वत्थी
 हविर्द्धानं चाग्नीध्रश्च भवतस्तद्वि सुवर्ग्यै^(६) चक्रीवन्ती
 भवतः सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्या^(७) उलूखलबुधो यूपो
 भवति प्रतिष्ठित्यै^(८) प्राञ्चो यान्ति प्राङ्ङिव हि सुवर्गः
 (३)

लोकः^(९) सरस्वत्या यान्त्येव वै देवयानः पन्थास्त-
 मेवान्वारोह^(१०) न्याक्रोशन्तो यान्त्यवर्त्ति मेवान्यस्मिन्
 प्रतिपज्य प्रतिष्ठां गच्छन्ति^(११) यदा दशं शतं कुर्वन्त्यथैकं
 मुत्थानं शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रति तिष्ठन्ति^(१२) यदा शतं सहस्रं कुर्वन्त्यथैकं मुत्था-
 नं सहस्रसंमितो वा असौ लोकोऽमुमेव लोकमभि-
 जयन्ति^(१३) यदा (४)

एषां प्रमीयेत यदा वा जीयेरन्त्यथैकमुत्थानं तद्वि-
 तीर्थम्^(१४) ॥ १ ॥

पृष्ठानि^(१५) सप्तदशः^(१६) सुवर्गो^(१७) यदैकादश* च॥१॥

* “सुवर्गो[३] जयन्ति यदै[४]कादश”-इति क, ख, ग ।

श्रीगणेशाय नमः ।

यस्य निश्चित वेदा, यो वेदेभ्योऽखिल जगत् ।

निर्ममे, तमह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥१॥

अक्षीना पञ्चरात्रान्ता प्रथमे समुदीरिता ।

षड्राचाद्या द्वितीयेऽथ वक्ष्यन्तेऽस्मिन् प्रपाठके ॥२॥

तत्र प्रथमेऽनुवाके षड्राच विधत्ते—“साध्या वै देवा सुवर्ग-
कामा एतः षड्राचमपग्नन्, तमाहरन्, तेनायजन्त, ततो वै ते
सुवर्गं लोकमायन्, य एव विदाश्च षड्राचमामते, सुवर्गमेव लोक
यन्ति^(१)”—इति । साध्यशब्दो देवगणविशेषवाची । अत्र सर्वत्र दर्शन
शास्त्रीयनियमः । आहरणं सामर्थ्यसम्पादनम् । यजनमतुष्टानम् ।
यद्यप्यत्र षड्राचोऽक्षीनत्वाद्यजतिचोदनाया विषयः, तथाप्यत्र केषा-
ञ्चित् सारस्वतमत्रधर्माणां मद्भाष्यमभिप्रेत्य ‘विदाम आमते’—इत्यभि-
चोदनया विहितः । ते च धमा “आयत्यौ हविर्द्वानिच”-इत्या-
दिना वक्ष्यन्ते* ॥

एत मेव मन्त्रलोपचारमभिप्रेत्य प्रगमति—“देवमत्र वै षड्राच,
प्रयच्छः क्षैतानि पृष्ठानि य एव विदाश्च षड्राचमामते, माचादेव
देवता अभ्यारोहन्ति^(१)”—इति । देवानां मन्त्रवन्धित्यादिद् ‘देव-
मत्रम्’ । तदेव मन्त्रवन्धित्यलं स्पष्टीक्रियते । मन्त्ररूपे द्वादशाक्षे य
पृष्ठं पडस्र, तस्मिन् षट्सु दिनेषु यानि पृष्ठमोत्राणि, रथन्तर-
ष्टहद्-वैष्टप-वैराज प्राकर-रैवतास्ये । सामभिर्निष्पाद्यानि । एता-

* अग्निप्रवेशानुवाके, २३८ ए० १३५० दृश्यम् ।

† २०६ ए० ‘५’ दृश्यम् ।

न्यत्रापि षट्सु दिनेषु कमेण विशिष्टमुपलभ्यन्ते । यस्मादेवं तस्मा-
द्देवानां सचवत्प्रियत्वमुचितम् । एवं देवप्रियत्वं विदित्वानुष्ठानेन
वज्रकालव्यवधानमन्तरेणैव देवताः प्राप्नोति ॥

अवाहर्गतां षट्सङ्ख्यां प्रशंसति—“षड्रात्रो भवति, षड्वा ऋतवः,
षट् पृष्ठानि, पृष्ठैरेवर्त्तमन्वारो हन्यृतुभिः संवत्सरं, ते संवत्सर एव प्रति
तिष्ठन्ति^(१)”—इति । ऋतवो यथा षट्सङ्ख्याकाः, एवं पृष्ठान्यपि षट्-
सङ्ख्याकानि, अतः पृष्ठैः ऋतुद्वारा संवत्सरं प्राप्य तच्च प्रतितिष्ठन्ति ॥

एतेषु षट्सु पृष्ठस्तोत्रेषु प्रथमद्वितीययोरङ्गोरनुष्ठेये रथन्तर-
दृष्टत्-पृष्ठे ये स्तोत्रे, ते विशेषेण प्रशंसति—“दृष्टद्वयन्तराभ्यां यन्तीयं
वाव रथन्तरमसौ दृष्टदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते
वै यज्ञस्याञ्जसायनौ स्तुतौ, ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(२)”—इति ।
शब्दशास्त्रप्रोक्त एवात्र दृष्टद्वयशब्दस्य पूर्वनिपातः[†], अनुष्ठानन्तु रथ-
न्तरस्यैव प्रथमम् । ‘यन्ति’ स्तोत्रं मनुतिष्ठेयुरित्यर्थः । अनयोः
सान्त्वोर्लोकद्वयरूपत्वास्तोत्राभ्यामेव तदनुष्ठितं भवति । अपि चानु-
ष्ठातारो लोकयोर्द्वयोः प्रतितिष्ठन्त्येव । किञ्चित्ते सामनौ यज्ञस्या-
र्जवेन समाप्तिप्राप्तकौ मार्गौ, अतस्तदाभ्यामेव स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

अथ षट्सङ्ख्याकान्यष्टानि षोडशप्राप्तानि विस्फुटं दर्शयति—
“चिदृदग्निष्टोमो भवति, तेज एवाव रुन्धते, पञ्चदशो भवतीन्द्रिय
मेवाव रुन्धते, सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावरुद्धा अथो प्रैव तेन जायन्त;
एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवात्मन् दधते, चिणवो

* “प्रत्यक्ष” —इति क ।

† “यन्याचतरम्” —इति पा० सू० २. २. ३४. द्रष्टव्यम् ।

भवति विजित्यै, त्रयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै^(५)—इति । चिददा-
 दय शब्दा पूर्वाक्तपञ्चरात्रानुवाकद्वयाच्चापि व्याख्येया * । तत्र सव-
 धर्मातिदेशाभावेन वज्रयजमानकल्पनियमाभावादेकवचनेन निर्देश ,
 इह तु तन्नियमसङ्गादाद्वयवचनेन निर्देश । प्रकृतिरूपे पृथ्व्यपडहे
 चिदग्निष्टोमो रथन्तरसामा प्रथममह, पञ्चदश उक्थ्यो दृहत्-
 सामा द्वितीय, सप्तदश उक्थ्यो वैरूपसामा तृतीय, एकविंश
 षोडशी वैराजसामा चतुर्थ, त्रिंश उक्थ्य शाकरसामा पञ्चम,
 त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो रैवतसामा षष्ठ । तदिदं द्वादशाक्षान्तर्गतस्य
 पृथ्व्यपडहस्य स्वरूपम् । तद्विकृतित्वादच्चापि तथाविधान्येव अहानि
 द्रष्टव्यानि ॥

अथ सारस्वतमवधर्माननुवाकसमाप्तिपर्यन्तमतिदिदिशुन्ताव-
 दैक धर्म विधत्ते—“सदोहविद्वानिम एतेन पहरात्रेण धमेर-
 आद्यत्यौ हविद्वानिद्याग्नीध्रश्च भवतस्तद्धि सुवर्गम्^(१)”—इति । ये
 यजमाना सदोहविद्वानाभ्यां मण्डपाभ्या युक्ता पहरात्रे प्रवर्तन्ते,

* पञ्चरात्रानुवाक ० १ १० । तत्र २०५—२११ ए० द्रष्टव्यम् ।

† ता० ब्रा० १० ६ द्रष्टव्य । किञ्च द्वादशाक्षस्य आद्यन्तावतिरात्रौ,
 तौ च ज्योतिष्टोमीयातिरात्रात्त विधियेते । मध्ये दशाहानि,—एष
 षडह, त्रयश्चन्दोमा, अविवाक्यश्चेति । तेषु प्रथमेऽहनि अग्निष्टोमसम्ये
 सर्वेष्वपि स्तोत्रेषु चिददेव स्तोम, द्वितीयादीन्यष्टौ अहानि पञ्चदश-
 सप्तदशैकविंशत्रिंशत्त्रयस्त्रिंशच्चतुस्त्रिंशच्चतुष्टवारिंशाष्टचत्वारिंशत्स्तोमकानि
 तत्र चतुर्थं मह षोडशिसस्यमन्यानुक्त्वसस्यानि, दशममहस्तु चतुर्विंश-
 स्तोमवमभिष्टोमसस्यम् । तदेतत्सर्वं ता० ब्रा० ११—१५ अ०—पर्याप्तोच-
 नतोऽवगन्तव्यम् ।

तेषां हविर्द्धानमाग्नीध्रश्चेति मण्डपद्वयम् 'आश्वत्यौ' भवतः, अश्वत्य-
काष्ठनिर्मिते उभे कार्ये । तत्राश्वत्यकाष्ठं स्वर्गसाधनम् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“चक्रीवती भवतः सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ^(७)”—
इति । यथा रथस्य शकटस्य वा चक्रम्, तथा चक्रं ययोराग्नीध्र-
हविर्द्धानमण्डपयोः, ते 'चक्रीवती' । अयमर्थः—चक्रयो रथं प्रक्षिप्य
शकटाकारं कृत्वा तस्योपरि फलकान्यासीर्य तेषामुपरि भूमाविव
मण्डपं निर्मातव्यमिति । ईदृशं च स्वर्गप्राप्त्यै भवति, रथेनैव चक्र-
युक्तेन मण्डपेन गन्तुं शक्यत्वात् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“उलूखलबुध्नो धूपो भवति प्रतिष्ठित्यै^(८)”—
इति । यथा काष्ठमयस्य लूखलस्य मूलमतिस्थूलं समतलं भवति,
तथा धूपमूलं कर्त्तव्यम् । एतच्च यत्र यत्र धूपो नीयते, तत्र तत्र
भूमौ खननमन्तरेणैव प्रतिष्ठापनार्थम् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“प्राक्षो यान्ति, प्राडिव हि सुवर्गो लोकः^(९)”—
इति । चक्रयुक्ताग्नीध्रादिभिः सह प्राङ्मुखं गच्छेयुः । स्वर्गलोकस्य
प्राग्वर्त्तित्वेन प्रतिभानात् । एतच्चोक्तं सूत्रकारेण—“तस्मिन् संस्थिते-
ऽध्वर्युः शम्यां प्राचः प्रास्यति, स यत्र निपतति, तद्गार्हपत्यम् । तस्मिन्
घड्चिग्रतं प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रमति, तदाहवनीयः । चक्रीवन्ति
सदोहविर्द्धानान्याग्नीध्रश्चाश्वत्यौ हविर्द्धानमाग्नीध्रश्चोल्खलबुध्नो धूपः
प्रकथ्येदुषोऽग्नौ एव नोपरवान् खनन्ति”—इति । एकस्मिन्नङ्गि समाप्ते
सति परेद्युः प्रातः शम्याचेपमात्रं गत्वा, तत्राहरन्तरमनुष्ठेयम्*,
तस्मिन्नपि समाप्ते ततः परेद्युरपि तथेत्यर्थः ॥

* “तत्राहरन्तरमनुष्ठेयम्”—इति क, “तत्राहरन्तरमनुष्ठेयम्”—इति ख ।

भवति विजित्यै; चयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै^(१)—इति । चिदृदा-
दयः शब्दाः पूर्वाक्षपञ्चराचानुवाकइवाचापि व्याख्येयाः* । तत्र सव-
धर्मातिदेशाभावेन वडयजमानकलनियमाभावादेकवचनेन निर्देशः;
इह तु तन्नियमसङ्गावाद्भवचनेन निर्देशः । प्रकृतिरूपे पृष्ठपडहे
चिदृदग्निष्टोमो रथन्तरसामा प्रथममहः, पञ्चदश उक्थ्यो दृहत्-
सामा द्वितीयः, सप्तदश उक्थ्यो वैरूपसामा तृतीयः, एकविंशः
षोडशी वैराजसामा चतुर्थः, त्रिणव उक्थ्यः शाकलसामा पञ्चमः,
चयस्त्रिंश उक्थ्यो रैवतसामा षष्ठः । तदिदं द्वादशाष्टान्तर्गतस्य
पृष्ठपडहस्य स्वरूपम् । तदिदं तत्त्वादेषापि तथाविधान्येव अष्टानि
प्रष्टव्यानि ॥

अथ सारस्वतमन्त्रधर्मानुवाकसमाप्तिपर्यन्तमतिदिदिशुमाव-
देकं धर्मं विधत्ते—“सदोहविह्वांनिम एतेन यद्वापेण यजेर-
न्नाथत्यो हविह्वांश्चाग्नीध्रश्च भवतस्तद्धि सुवर्ग्यम्^(१)”—इति । ये
यजमानाः सदोहविह्वांनाभ्यां मण्डपाभ्यां युक्ताः यद्वापे प्रवर्त्तन्ते,

* पञ्चरात्रानुवाक ०. १. १० । तत्र २०५-२११ पं० दृश्यम् ।

† ता० ब्रा० १०. ६. इष्टम् । किञ्च द्वादशाहस्य व्याघ्रतावतिरात्रौ,
तौ च ज्योतिषोमीयातिरात्रात् विशिष्येते । मध्ये दशाद्यानि,—एषः
पक्षधः, अयस्कन्दोमाः, अविवारकश्चेति । तेषु प्रथमेऽद्यनि अग्निष्टोमगंसंज्ञे
सर्वेभ्यश्च क्षौत्रेभ्यश्चिददेव क्षौमः, द्वितीयादीन्त्यष्टौ अद्यानि पक्षद्वय-
स्मद्दशैकविंशच्चिरुवज्रयस्त्रिंशच्चतुस्त्रिंशच्चतुस्त्याविंशाष्टपत्वारिंशान्नोमकाणि,
तत्र चतुर्थं मह्यं षोडशिसंस्थमन्यान्युक्तगंसंज्ञानि; दशममहन्तु चतुर्विंश-
क्षौमजमग्निष्टोमगंसंज्ञम् । तदेतत्पूर्वं ता० ब्रा० ११-१४. अ०—पर्यालोच-
नतोऽप्युक्तम् ।

तेषां हविर्द्धानमाग्नीध्रश्चेति मण्डपद्वयम् 'आश्वत्थी' भवतः, अश्वत्थ-
काष्ठनिर्मिते उभे कार्ये । तत्राश्वत्थकाष्ठं स्वर्गसाधनम् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“चक्रीवती भवतः सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ^(७)”—
इति । यथा रथस्य शकटस्य वा चक्रम्, तथा चक्रं ययोराग्नीध्र-
हविर्द्धानमण्डपयोः, ते 'चक्रीवती' । अयमर्थः—चक्रयो रथं प्रक्षिप्य
शकटाकारं कृत्वा तस्योपरि फलकान्यासीर्य तेषामुपरि भूमाविव
मण्डपं निर्मातव्यमिति । ईदृशं च स्वर्गप्राप्त्यै भवति; रथेनेव चक्र-
युक्तेन मण्डपेन गन्तुं शक्यत्वात् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“उलूखलबुध्नो यूपो भवति प्रतिष्ठित्यै^(८)”—
इति । यथा काष्ठमयस्योलूखलस्य मूलमतिस्थूलं समतलं भवति,
तथा यूपमूलं कर्त्तव्यम् । एतच्च यत्र यत्र यूपो नीयते, तत्र तत्र
भूमौ खननमन्तरेणैव प्रतिष्ठापनार्थम् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—“प्राचो यान्ति, प्राडिव हि सुवर्गो लोकः^(९)”—
इति । चक्रयुक्ताग्नीध्रादिभिः सह प्राङ्मुखा गच्छेयुः । स्वर्गलोकस्य
प्राग्वर्त्तित्वेन प्रतिभानात् । एतच्चोक्तं सूत्रकारेण—“तस्मिन् संस्थिते-
ऽध्वर्युः शम्यां प्राचः प्राश्रयति, स यत्र निपतति, तद्गार्हपत्यम् । तस्मिन्
षड्विंशतं प्राचः प्रकमान् प्रकामति, तदाहवनीयः । चक्रीवन्ति
सदोहविर्द्धानान्याग्नीध्रश्चाश्वत्थी हविर्द्धानमाग्नीध्रश्चोलूखलबुध्नो यूपः
प्रकथ्येदुष्योन्न एव नोपरवान् खनन्ति”—इति । एकस्मिन्नङ्गि समाप्ते
सति परेद्युः प्रातः शम्याचेपमात्रं गत्वा, तत्राहरन्तरमनुष्ठेयम्*,
तस्मिन्नपि समाप्ते ततः परेद्युरपि तथेत्यर्थः ॥

* “तत्राहरन्तरमनुष्ठाय”—इति क, “तत्राहरन्तरमनुष्ठाय”—इति ख ।

धर्मान्तरं विधत्ते—“सरस्वत्या यान्तेष वै देवयानः पन्थास्तमे-
वान्वारोहन्ति^(१०)”—इति । या सरस्वत्याख्या गदी, तथा सह त-
त्तीरे प्रतिदिनं गच्छेयुः । एष सरस्वतीतीरगतो मार्गो ‘देवयानः’
देवान् प्रापयितुं क्षमः, अतस्तमेव प्राप्नुवन्ति ।

धर्मान्तरं विधत्ते—“आक्रोगन्तो यान्त्यवर्त्तिमेवान्यस्मिन् प्रति-
षण्य प्रतिष्ठां गच्छन्ति^(११)”—इति । उत्साहातिशयेन क्रियमाण उच्च-
तमो ध्वनिः ‘आक्रोगः’, तं कुर्वन्तो गच्छेयुः । धनसङ्कोचमन्तरेण
जीवनं ‘वर्त्तिः’, तदैपरीत्येन दारिद्र्यम् ‘अवर्त्तिः’ । अवर्त्तिरेवा-
वर्त्तिः । ताञ्चावर्त्तिम् ‘अन्यस्मिन्’ वैरिणि ‘प्रतिषण्य’ प्रतिष्ठितत्वेन
संयुक्तां कृत्वा स्वयं धनसम्पन्नां ‘प्रतिष्ठां’ गच्छन्ति ॥

एव मनुतिष्ठतः कालावधिरूप धर्मान्तरं विधत्ते—“यदा दश
शतं क्षुर्वन्थयैकमुत्थानं^५ ; शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठन्ति^(१२)”—इति । एकेन दृश्यभेदे संहिताः ‘दश’ गावो
यावति काले अपत्यप्रसवेन गवां ‘शतं’ सम्पादयन्ति, तावन्तं कालं
पौनःपुन्येनानुष्ठाय तदनुष्ठानान् ‘उत्थानं’ कर्त्तव्यम्, अनुष्ठानं समा-
पयेदित्यर्थः । सोयमेकः समाप्तिकालः । गोशते मति पुरुषस्य शत-
संवत्सरायुषोऽभाशकत्वात् शतकमक्षारेणां शतेन्द्रियत्वादायुषोन्द्रिये
च प्रति तिष्ठन्ति ॥

कालावधौ पदान्तर विधत्ते—“यदा शतं^५ सहस्रं क्षुर्वन्थयैकमु-
त्थानं^५; सहस्रमभितो वा अशौ लोकोऽमुमेव लोकमभिजयन्ति^(१३)”—

* “आवर्त्तिः”—इति पाठभ्रमेणैवं वा व्याख्यानं म्याद भाष्यकारस्य ?

† “पुरुषस्य शतसंवत्सरायुषाग्राह्यशतकमक्षारेण”—इति च, य ।

—इति । शतं गावो यदा पूर्ववत् सहस्रं सम्पादयन्ति, सोऽयमेक उत्थानकालः । न चातीतपक्षेण साद्वयं शङ्कनीयम्, प्रसववैचित्र्येण न्यूनाधिककालसम्भवात् । गवां सहस्रसम्पत्तौ सत्यां सहस्रसङ्ख्याकै-
र्भोग्यजातैः समृद्धः स्वर्गः प्राप्तो भवति ॥

कासावधावेवापरं पचद्वयं विधत्ते—“यदैषां प्रमीयेत, यदा वा जीयेरन्नथैकमुत्थानं तद्धि तीर्थम्^(१७)”—इति । ‘एषां’ यजमानानां मध्ये कश्चिद्यदा प्रमीयेत, सोऽयमेक उत्थानकालः । यदा वा राष्ट्र-
लोभादिना अनुभिरेते यजमाना जिताः अपचतस्रस्त्रा भवन्ति, सोऽयमेक उत्थानकालः । उक्तविधं यदुत्थानं ‘तत् तीर्थम्’ पापेभ्य-
स्सारकम् । तस्मात् तत्पर्यन्तं षड्राज आवर्त्तनीयः ॥ १ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥

कुसुर्विन्दु श्रीदालकिरकामयत पशुमान्त्यामिति
स एतः सप्तराचमाह्वरत्तेनायजत् तेन वै स यावन्तो
ग्राम्याः पशवस्तानवा रून्ध य एवं विद्वान्तसप्तराचेण
यजते यावन्त एव ग्राम्याः पशवस्तानेवाव रून्धे^(१)
सप्तराचो भवति सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः
सप्त च्छन्दाःस्युभयस्यावरून्धे^(१) चिद्वदग्निष्टोमो भवति
तेजः (१)

दृहदाभ्यामेव न यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्ति यत् प्रत्यक्षं
विश्वजिति पृष्ठान्युपयन्ति यथा प्रप्तां दुहे तादृगेव तत्^(४)—इति ।
सप्तमादङ्गः पूर्वाण्यहानि यानि सन्ति, तेऽध्वहःसु रथन्तरद्वयद्वैरूप-
वैराजशाकरैवतानि पृष्ठानि यदि 'प्रत्यक्षमुपेयुः' अविहृतानि
तथैव प्रयुज्यन्त इत्यर्थः, तथा सति सर्वपृष्ठ इति विधानाद्
'विश्वजिति' अपि सप्तमेऽङ्गि यत् प्रत्यक्षमविहृतं यथा भवति तथा
पृष्ठस्तोत्राणि प्रयोक्तव्यानि । एवमुभयत्रापि छतप्रयोगे सति यथा
लोके सक्तद् दुग्धां गां पुनरपि दोग्धुं भ्रान्तः पुरुष उपसीदति,
एवमिदम् 'उत्तमं' सप्तममध्वः स्यात् । तथा सत्ययं विश्वजिद् दुग्ध-
गोवन्निःसारत्वेन कदाचिदेकरात्रयागोऽपि न भवेत्, 'सप्तरात्रया-
गान्तर्भाषोऽपि न सम्भवतीति किमु वक्तव्यम् । तस्माद् विश्वजितः
सारत्वाय वैष्वादीनि पृष्ठान्यवस्थाप्य पूर्वेषु षट्स्रहःसु दृहद्वयन्तरे
उभे एव पृष्ठे पर्यायेणावर्त्तनीये । इयं वावेत्यादि पूर्ववत् (१३० पृ०) ।
पूर्वानुवाके निषेधकस्य नकारस्याभावात् 'आभ्यामेव यन्ति'—इत्यत्र
लोकाभ्यामनुष्ठानं निर्वर्त्तयन्तीति व्याख्यातम्, इह तु न ; नकारस्य
सङ्गावात् आभ्यां नापगच्छन्तीति व्याख्येयम् । पूर्वध्वहःसु दृहद्वयन्तरे
रे एवानुष्ठाय विश्वजित्यविहृतानां सर्वेषां पृष्ठानामनुष्ठाने सति
यथा लोके 'प्रप्तां' चीरं दातुं प्रष्टां प्रसूतां गां पुरुषो दुग्धे
तादृगेव तद्ववति ॥ ९ ॥

इति श्रीधायणाचार्यविरचिते भाषवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥

बृहस्पतिरकामयत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति स एतम-
 ष्टराच मपश्यत्तमाहरत्तेना यजत ततो वै स ब्रह्मव-
 र्चस्यभवद्य एवं विद्वानष्टराधेण यजते ब्रह्मवर्चस्यैव
 भवत्यष्टराचो भवत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री ब्रह्मवर्चसं
 गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे ऽष्टराचो भवति चतस्रो
 वै दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिशा दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चस
 मव रुन्धे^(१) (१)

चिदृदग्निष्टोमो भवति तेज एवाव रुन्धे पञ्चदशो
 भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धे सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावरु-
 ध्या अथो प्रैव तेन जायत एकविंशो भवति प्रति-
 ष्ठित्या अथो रुचमेवात्मन्धत्ते विण्वो भवति विजित्यै
 चयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो
 भवति प्रजापतेरास्यै महाव्रतवानन्नाद्यस्यावरुध्यै विश्व-
 जित्सर्वं षष्ठोतिऽराचो भवति सर्वस्याभिजित्यै^(२) (२)

(दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चस मव^(*) रुन्धे^(१) ऽभिजित्यै^(२) ॥३॥

द्वितीये सप्तराचोऽभिहित*, अथ तृतीयेऽष्टराचोऽभिधीयते—
 “बृहस्पतिरकामयत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति, स एतमष्टराचमपश्यत्,
 तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै स ब्रह्मवर्चसभवद्य, य एव विदा-

नष्टरात्रेण यजते, ब्रह्मवर्चस्येव भवति; अष्टरात्रो भवत्यष्टाचरा
 गायत्री, गायत्री ब्रह्मवर्चसं, गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे; ऽष्टरात्रो
 भवति, यतस्तो नै दिग्भ्यस्ततोऽवान्तरदिग्भा, दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चस-
 मव रुन्धे^(१)—इति । पूर्वच कुसुमविन्देन याज्ञ एवाध्ययनकाले
 सप्तरात्रस्य गुरुमुखेन निश्चितत्वात् कामनाया ऊर्द्धं दर्शनं नापे-
 क्षितमिति नोक्तम्, इह तु तदभावादपग्नदित्युक्तम् । गायत्र्या
 अष्टाचरत्वाद्दिग्भ्यमवान्तरदिग्भाच्च मिलित्वाष्टमष्टोपेतत्वात् सप्त-
 द्दारा तदुभयमुखेन ब्रह्मवर्चसप्राप्तिः ॥

अथाहविंशेषान् विधत्ते—“चिष्टदग्निष्टोमो भवति तेज एवाव
 रुन्धे; पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धे, सप्तदशो भवत्यष्टाचर्याव-
 रुन्ध्या अथो प्रैव तेन जायत, एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो
 रुचमेवात्मन्धत्ते, त्रिणवो भवति विजित्ये, चयस्त्रिंशो भवति
 प्रतिष्ठित्ये; पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रजापतेराष्ट्यै, महाप्रतवान-
 ष्ठाचर्यावरुन्धे, विंशजित् सर्वष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभि-
 जित्ये^(१)—इति । पूर्वच पञ्चैव पृष्ठपदङ्गतान्यहानि, पष्ठः
 पञ्चविंशोऽग्निष्टोमः, इह तु तस्य सप्तमत्वात् पाठशिकानि सर्वा-
 ण्यहानि क्रमेणैवानुष्ठेयानि । अतिरात्रोऽष्टमः ॥२॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत् ताः सृष्टाः क्षुधं न्यायन्तस्
 एतं नवरात्रं मपश्यत् तमाह्वयत् तेनायजत् ततो वै
 प्रजाभ्योऽकल्पत् यर्हि प्रजाः क्षुधं निगच्छेयुस्तर्हि नव-
 रात्रेण यजतेमे हि वा एतासां लोका अकृता अथै-
 ताः क्षुधं नि गच्छन्तीमानेवाभ्यो लोकान् कल्पयति
 तान् कल्पमानान् प्रजाभ्योऽनु कल्पते कल्पन्ते (१)

अस्मा इमे लोका ऊर्जं प्रजासु दधाति^(१) विराचे-
 नैवेमं लोकं कल्पयति विराचेणान्तरिक्षं विराचेणामु-
 लोकं यथा गुणे गुणमन्वस्यत्येवमेव तल्लोके लोकमन्व-
 स्यति धृत्या अग्निधिलभावाय^(२) ज्योतिर्गौरायुरिति
 ज्ञाताः स्तोमा भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौर-
 सावायुरेधेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति ज्ञाचं प्रजानाम्^(३)

गच्छति^(४) नवरात्रो भवत्यभिपूर्वमेवास्मिन्नेजो
 दधाति^(५) यो ज्योगामयावी स्यात्स नवरात्रेण यजेत
 प्राणा हि वा एतस्याध्वना अथैतस्य ज्योगामयति
 प्राणानेवास्मिन् दाधारोत यदीतासुर्भवति जीव-
 त्येव^(६) (३)

कल्पन्ते^(१) प्रजानां^(२) त्रयस्त्रिंशच्च ॥ ४ ॥

द्वितीयेनुवाकेऽष्टरात्रोऽभिहितः; अथ चतुर्थे नवरात्रोऽभिहितः । तमेतं विधत्ते—“प्रजापतिः प्रजा असृजत, ताः सृष्टाः न्यायन्त्य एतं नवरात्रं मपश्यन्, तमाहरन्, तेनायजत, ततो प्रजाभ्योऽकल्पत; यर्हि प्रजाः पुधं निगच्छेयुस्तर्हि नवरात्रेण यजेत हि वा एतासां लोका अकृता अयेताः पुधं नि गच्छन्तीमानेवाम लोकां कल्पयति; तान् कल्पमानान् प्रजाभ्योऽनुकल्पते, कल्पन् अस्मा इमे लोका, ऊर्जं प्रजासु दधाति(१)”—इति । ‘न्यायन्’ नितरां प्राप्नुवन् । ‘प्रजाभ्योऽकल्पत’ प्रजानां पुष्टिवारणाय समर्थाः ऽभून् । अतो यस्मिन् काले प्रजा अस्माभावेन पुधं नितरां प्राप्नुवन्ति, तदा नवरात्रेण यजेत । ‘इमे’ भूम्यादयो लोकाः सृष्ट- निष्पत्त्यभावेनैतासां प्रजानां पुष्टिवारणाय समर्था यदा भवन्ति, तदानीमेताः पुधं नितरां प्राप्नुवन्ति । नवरात्रयागेनेमान् लोकां ‘एतासां’ प्रजानां पुष्टिवारणसमर्थान् करोति, लोकेषु सस्यं वृद्ध- निष्पद्यत इत्यर्थः । तान् समर्थान् लोकाननु यजमानोऽपि प्रजानां रक्षणे समर्था भवति । ते च लोका यजमानाद्यै समर्था भवन्ति, यजमानस्तेऽनुसारेण सस्यं निष्पादयन्तीत्यर्थः । ततो यजमानः प्रजास्रक्षरसं स्थापयति ॥

अथ—नवरात्रं विभज्य तदवयवैर्भिभिर्लोकपदमामस्य द्रष्टव्यं दृष्टान्तपुरःसरं प्रशंसति—“चिराचेणैवेमं लोकं कल्पयति, चिरा- चेषान्तरिचं, चिराचेणामुं लोकं, यदा गुप्ते गुपमप्यष्टादश मे- तल्लोके लोकमवश्यति धत्वा अग्निदिस्रभावाय(२)”—इति । नवरात्र- मध्ये योऽयमाद्यस्त्रिरात्रः, तेन भूल्लोकं पुष्टिवारणसमर्थं करोति ।

तृतीयवारमावर्त्तते, तदा तेनान्तरिक्षं समर्थं
 ऋमावर्त्तते, तेन तदा स्वर्गं समर्थं करोति ।
 लोके चिष्टद्रज्जु मिसृचु पुरुष एकस्मिन्
 जयति, ततस्तृतीयमपि योजयति, एवमेतेन
 भ्यस्तेन एतस्मिन् लोके प्रथमं समर्थं सति ततो
 १ लोकं समर्थं करोति । एतच्च सर्वाणां प्रजानां
 मग्नैर्यित्वाद्य च सम्पद्यते ॥

मानस्य चिराचस्यात्रयवभूतान्यहानि विधत्ते—
 राति ज्ञाताः स्तोमा भवन्तीय वाव ज्योतिरन्तरिक्ष
 ३ लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति, ज्ञाच प्रजाना गच्छति^(१)—
 दिग्गद्दचयपूर्वकाः स्तोमगद्देनाभिधीयमानाः सामगैः
 रथोऽहर्विंशेषा विद्यन्ते*, अत एवाचाहर्विंशेषा कर्त्त-
 १०मः प्रथममहः, गोष्टोमो द्वितीयमहः, आयुष्टोम-
 एते चाहर्विंशेषा अचापि गवामयमप्रसङ्गे स्पष्टौ-
 ज्योतिष्टोमं प्रथममुपयन्ति०—०, गोष्टोम द्वितीय-
 , आयुष्टोम तृतीयमुपयन्ति०—०”—इति ह्यभि-
 ११.१.) । एतेषा च स्तोत्रियवैषम्येण भेदः, अत
 आद्यास्यते—“एकया गौरतिरिक्त एकयायुहून् ”
 ११.२.) । ज्योतिष्टोमे यावत्त्य. स्तोत्रीया, गोष्टोमे

रायुस्त्वयष्ट पुरस्ताद् भवति प्रज्ञाताऽ स्तोमानुपैति”—इति
 १. २ ।

तावतीभ्योऽप्येकाधिका आयुष्टोमेऽप्येका न्यूना । एवमस्यामपि
 शाखायां 'ज्ञाताः' प्रसिद्धा । सामशाखायां तु 'चिकद्रुकाः'—इति
 'ज्ञाताः' प्रसिद्धाः*, त एतेऽत्रानुष्ठेयाः । ज्योतिरादीनां लोकत्रय-
 रूपतात्तेश्वय प्रतितिष्ठति, किञ्च प्रजानां मध्ये यद् 'ज्ञात्वं गच्छति'
 बुद्धिर्वर्त्तकोऽयमित्येव सर्वैर्ज्ञातत्वं 'ज्ञात्वं' ख्याति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

ज्योतिर्गौरायुरित्ययमेव चिराच्च आवर्त्त्यमानो नवरात्रः सम्प-
 द्यते । अत एव सूचकारेणोक्तम्—“अलनीपिग्रङ्गेनास्त्राद्यकामो
 ज्योतिर्गौरायुर्गौर्यातिरतिरात्रः”—इति । चतुर्विधेषु नवरात्रयागे-
 विदानीमुच्यमानस्य 'अलनीपिग्रङ्ग'—इत्येतन्नाम† ॥

नवरात्रकृतु प्रशंसति—“नवरात्रो भवत्यभिपूर्वमेवास्तिन् तेजो
 दधाति(१)”—इति । योऽयं ज्योतिरादिको नवरात्रः, स एवा-
 वर्त्त्यमानो, नवरात्रो भवति । तदनुष्ठानेन 'अभिपूर्वमेव' अर्चु-
 क्रमेणैव यजमाने तेज सम्पादयति । सकृदनुष्ठितस्तिरात्रः,
 द्विरनुष्ठितः पङ्काच, त्रिरनुष्ठितो नवरात्र, एवं तेजोऽप्युत्तरोत्तर
 वर्द्धत इत्यर्थः ॥

तदेवमन्नमपादनद्वारात्तुन्निवारणार्थं नवरात्रो विहितः, अथ
 दीर्घरोगनिवृत्त्यर्थमपि तमेव विधत्ते—“यो ज्योगामयावौ म्यात्, स
 नवरात्रेण यजेत, प्राणा हि वा एतस्याधृताः, अथैतन्न ज्योगा-

* “स्रग्यां वा एते स्तोमाः—एते वै चिकद्रुका स्तोमाः”—इति
 ता० ब्रा० १६ ३ ।

† साम ब्राह्मणे द्वौ नवरात्रौ विहितौ । तत्र शतायुष्यसाधन प्रथमं,
 पशुसाधनो द्वितीयः । ता० ब्रा० १२ प्र० १२, १३ खण्ड्योदयौ ।

मयति प्राणानेवास्मिन् दाधारोत यदीतामृभवति जीवत्येव^(१)”
इति । ‘ज्योगामयावी’ चिरकालीनरोगयुक्त । तस्य पुरुषस्य प्राणा
यदा धातुवैषय्याद् ‘अधृता’ धारयितुमशक्या भवन्ति, तदानीमे-
तस्य पुरुषस्य ‘ज्योगामयति’ दीर्घरोग उत्पद्यते । नवरात्रानुष्ठानेन
प्राणान् अस्मिन् धारयत्येव । अपि च रोगाधिक्यान्मूर्च्छया पूर्वं
मुहूर्तमात्रं याममात्रं वा गतप्राणो भवति, तदप्येतत्क्रतुसामर्थ्याद्ध
पुनर्जीवत्येव ॥ ४ ॥

इति श्रीसामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाक ॥

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एत दश-
होतारमपश्यत्तमं जुहोत्तेन दशरात्रमसृजत् तेन दश-
रात्रेण प्राजायत् दशरात्राय दीक्षिष्यमाणो दशहोतारं
जुहुयाद्दशहोत्रैव दशरात्रं सृजते तेन दशरात्रेण प्र
जायते^(१) वैराजो वा एष यज्ञो यद्दशरात्रो य एवं
विद्वान्दशरात्रेण यजते विराजमेव गच्छति^(२) प्राजा-
पत्यो वा एष यज्ञो यद्दशरात्रः (१)

य एवं विद्वान्दशरात्रेण यजते प्रैव जायत्^(१)
इन्द्रो वै सदृङ् देवताभिरासीत्स न व्यावृत्त*मगच्छत्स

आदौ तत्साधनभूतं दशरात्रक्रतुमुत्पादयितुम्, तस्यापि साधनभूतं दशहोत्राख्य “चित्ति शुक्, चित्तमाज्यम्”—इत्यादिकं मन्त्रमारण्य-
काण्डोक्त (३.१.१.) निश्चित्य, तेन मन्त्रेण जुत्वा क्रतुश्च सृष्ट्वा,
प्रजा असृजत । तस्मिन् मन्त्रे चित्तिसृगित्वारभ्य सामाध्युरित्य-
न्तैर्वाक्चोर्हामनिष्यादकानां सुगादीनां दशानामभिधानादयं मन्त्रो
‘दशहोता’* । यदा तस्मिन्मन्त्राभिमानी पुरुषः† दशवारमाहुतः
प्रत्यग्दृष्टोत्, तस्मादयं ‘दशहोता’ । तथाच होत्रमाह्वणे‡ समाह्वा-
यते—“आत्मसात्मज्ञित्यामन्त्रयत, तस्मै दशमः हतः प्रत्यग्दृष्टोत्,
स दशहृतोऽभवत्, दशहृतो ह वै नामैष, तं वा एतं दशहृतः
सन्तं दशहोतेत्याचचते परोक्षेण, परोक्षप्रिया इव हि देवाः”—
इति (तै० आ० १.१.११.१.) । तमेत मन्त्रं दशरात्रहोत्रार्थं जुहु-
यात् । तेन होत्रेण दशरात्रक्रतु सृष्ट्वा तेन दशरात्रेण प्रजा
मुत्पादयति ॥

* “चित्ति शुक् । चित्तमाज्यम् । वाग् वेदि । आधीतं बर्हि । केतो
अग्नि । विशातमग्नि । वाक्पतिर्होता । मन उपवक्ता । प्राणो हवि । सा-
माध्युर्युः”—इति तै० आ० ३.१.१. ‘आदौ सिद्धस्तु प्रजापतिः दृष्ट्यर्थं
केन विधानेन आध्यात्मिकेनेष्टवान् ? तद्यागवर्तिनः सुगादय एतेषु मन्त्रेषु
प्रतिपाद्यन्ते’—इत्यादि तत्र सा० भा० ।

† “ब्राह्मण एकहोता०—०, अग्निर्द्विहोता०—०, एधिवौ त्रिहोता०
—०, अन्तरिक्षं चतुर्होता०—०, वायु पञ्चहोता०—०, चन्द्रमा षडहोता०
—०, अन्नः सप्तहोता०—०, द्यौरष्टहोता०—०, आदित्यो नवहोता०
—०, प्रजापतिर्दशहोता०—०”—इति तै० आ० ३. ७. १—१० ।

‡ एतच्छाखीये एवेति ध्येयम् ।

अथ दशमह्यामुपजीव्य क्रमं प्रशंसति—“वैराजो वा एष यज्ञो यद्दशरात्रो य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते विराजमेव गच्छति^(१)”—इति । दशमह्याया विराट्मन्त्रनिवाद् विराट्छन्दसाध्यमन्त्रं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

प्रजापतिसृष्टत्वेन क्रतोस्तत्सम्बन्धमुपजीव्य प्रशंसति—“प्राजापत्यो वा एष यज्ञो यद्दशरात्रो य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते प्रैव जायते^(२)”—इति ॥ प्रजोत्पादनलक्षणं फलमभिधाय पापक्षयलक्षणं फलमभिधत्ते—“इन्द्रो वै सदृङ् देवताभिरासीत्, स न व्यावृत-मगच्छत्, स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतं दशरात्रं प्रापच्छत् ; तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै सोम्याभिर्देवताभिर्यावृतमगच्छद्, य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते, व्यावृतमेव पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति^(३)”—इति । पुरा कदाचिदिन्द्रोऽन्याभिर्देवताभिः समान एवासीत्, न तु व्यावृत्तिं प्राप्तवान्,—‘भो इन्द्र ! गच्छगच्छ’-इत्येव-मेव सर्वे देवा व्यवहरन्ति, न कश्चित् ‘राजन् । स्वामिन् !’ इति व्यवहरति । ततः प्रजापतिमुपसेव्य तन्मुखाद्दशरात्रं क्रतुमवगत्य तदनुष्ठानेन व्यावृत्तिं प्राप्तवान् । एव मन्येऽप्येतदनुष्ठाय पाप्मना भ्रातृव्येण च विद्योगं गच्छन्ति ॥

विधास्यमानेषु दशस्वह.सु चयाणामङ्गां वृषभसम्बन्धिककुत्सा-स्येनौन्नत्यं सम्पाद्य प्रशंसति—“चिककुदा एष यज्ञो यद्दशरात्रः,—ककुत्पञ्चदशः, ककुदेकविंशः, ककुत्तयस्त्रिंशः, य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते, चिककुदेव श्रमानानां भवति, यजमानः पञ्चदशो यजमान एकविंशो यजमानस्त्रयस्त्रिंशः पुर इतराः^(४)”—इति ।

चीणि ककुत्सदृशानि उद्यतस्तोमयुक्तान्यहानि यस्य दशरात्रस्य, सोऽयं
 'त्रिककुत्' । किं तदुद्यतमहस्तयमिति तदुच्यते,— यः पञ्चदश
 उक्थ्यो द्वितीयमहः, तदेकं ककुत्-स्थानीयम् ; प्रथमद्वितीययो-
 स्त्विष्टदग्निष्टोमयोरङ्गोर्निचस्तोमयुक्तत्वात् । यथा वृषसम्बन्धिककुदः
 पुरोवर्ती गलभागः पश्चाद्वर्ती षष्ठभागश्चेत्युभौ निधौ, तद्वत् ।
 तथा एकविंश उक्थः पञ्चममहः, तदेकं ककुत्-स्थानीयम् ; चतुर्थ-
 षष्ठयोः सप्तदशोक्थरूपयोरङ्गोर्निचस्थानीयत्वात् । तथा त्रयस्त्रिंश
 उक्थ्योऽष्टममहः, ततदप्येकं ककुत्-स्थानीयम् ; त्रिणवाग्निष्टोम-
 रूपयोः सप्तमनवमयोरङ्गोर्निचस्थानीयत्वात् । एत मद्भिमान-
 मभिज्ञायानुष्ठाने यजमानः समानानां मध्ये चिगुणेनौन्नत्येन प्रजा-
 पशुधनादिहतेन युक्तो भवति । य एते पञ्चदशैकविंशत्रयस्त्रिंशाः,
 तत्-स्थानीयो यजमानः ; इतराह.स्थानीयाः प्रजा यजमानस्य
 पुरस्यानीया भवन्ति । यथा पुरां सर्वासां राजा स्वामी, एव-
 मन्यासां प्रजानां यजमान स्वामी भवतीत्यर्थः ॥

पूर्वं दशरात्रस्यान्वप्राप्तिः पापव्यावृत्तिश्चेति फलद्वयं दर्शितम् ;
 अथाभिचारबाधनिवृत्तिरूपं फलं दर्शयितुं विधत्ते—“अभिचर्यमाणो
 दशरात्रेण यजेत, देवपुरा एव पर्यूहते, तस्य न कुतश्चनोपा-
 य्याधो भवति, नैनमभिचरन्स्तृणुते^(१)”—इति । यमुद्दिश्य शुचुरभि-
 चारं करोति, सोऽयम् 'अभिचर्यमाणः' । स चाभिचारबाधपरि-
 हाराय दशरात्रेण यजेत । तस्मिन् अनुष्ठिते सति देवानां यानि
 पुराणि वज्रविधशूरभट्टमृत्युपरिपूर्णाणि, तानि सर्वाणि स्वरचार्थं
 परितः स्थापयति । यः शुचुरभि चरति, सोऽप्येनं न हिनस्ति ;

तस्य हिंसितुमवमलात् । न कुतोऽप्यभिचारादेर्बाधः एतस्य यज-
मानस्य सम्भवति ॥

अभिचारबाधनिवृत्तिं फलमुक्त्वा अत्रुजयरूप फलमभिधातुं
विधत्ते—“देवासुराः संयत्ता आसन्, ते देवा एता देवपुरा अपश्यन्,—
यद्दशराचस्ताः पर्यौहन्त, तेषां न कुतश्चनोपाध्याधोऽभवत् ; ततो
देवा अभवन् परासुरा ; यो भ्रातृव्यवान्स्यात्स दशराचेण यजेत,
देवपुरा एव पर्युहते, तस्य न कुतश्चनोपाध्याधो भवति, भवत्यात्मना
परास्य भ्रातृव्यो, भवति स्तोमः, स्तोमस्योपस्तिर्भवति भ्रातृव्यमेवोप-
स्तिङ्गुहते^(७)”—इति । देवाद्यासुराश्च यदा युद्धोद्यताः, तदानौ
देवा विजयोपायं विचार्य यो दशराचसद्रूपाणि देवपुराण्युपाय-
त्वेन निश्चित्य परितस्तानि स्थापितवन्तः । ‘तेषां’ वैरिणां कुतोऽपि
भ्रातृव्याभिवाधो न भवति । ततो देवा विजयं प्राप्ताः, असुराश्च
पराजिताः । ततो भ्रातृव्यवान् यजमानोऽपि दशराचेण विजयी
भवति । तदौयो भ्रातृव्यस्य परा भवति । किञ्चात्र ककुद्रूपस्य
पञ्चदशस्तोमस्य समीपवर्त्ती चिरदादिस्तोमः ‘उपस्तिः’ क्षीणो
भवति ; तेन भ्रातृव्यमेव क्षीणं करोति ॥

अथास्मिन् दशराचे कश्चिद्विशेषं विधत्ते—“जामि वा एत-
त्कुर्वन्ति यज्यायाः५ स्तोममुपेत्य कनीयाः५ समुपयन्ति ; यदग्नि-
ष्टोमसामान्यवस्ताच्च परस्ताच्च भवन्त्यजामिनाय^(८)”—इति । यथा
लोके कश्चिद्राजामात्यादिः महतीं सम्पदमनुभूय पद्यादारिद्र्य-
मनुभवन् अत्यन्तमलसः क्षिष्टो भवति ; तथाचापि द्वितीयेऽङ्गि
‘ज्यायांसं’ पञ्चदशस्तोमं ककुद्रूपमनुष्ठाय ततस्तृतीयेऽङ्गि ‘कनी-

यांश्च' निघभागस्थानीयं चिष्टत्सोममनुतिष्ठन्तीति 'यत्', तत्
 'एतत्' 'जामि कुर्वन्ति' आलस्ययुक्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । अत आलस्य-
 परिहाराय पञ्चदशोक्त्यरूपाद् द्वितीयस्मादङ्गः 'अवस्तात्' प्रथमेऽहनि
 'उपरिष्टाच्च' द्वितीयेऽहनि 'अग्निष्टोमसामानि' यज्ञायज्ञीयाख्यानि*
 कुर्यात् ; तेनालस्यं परिहृतं भवति । एवमेकविंशोक्त्यरूपात् पञ्च-
 मादङ्गः पूर्वोत्तरदिनयोः, त्रयस्त्रिंशोक्त्यरूपादष्टमादङ्गः पूर्वोत्तर-
 दिनयोरप्यग्निष्टोमसंस्थाप्रयोजिकानि यज्ञायज्ञीयसामानि कुर्यात्,
 तेन सर्वालस्यं परिहृतं भवति ॥

अथास्य दशरात्रस्य प्रथममहर्विधत्ते—“चिष्टदग्निष्टोमोऽग्निष्टु-
 दाग्नेयीषु भवति तेज एवाव हन्ते^(१)”—इति । अग्निविषयो यज्ञा-
 यज्ञीयसामसाध्योऽन्तिमस्तोत्रगतस्तोमो यस्य सोऽयम् 'अग्निष्टोमः' ।
 तस्यैवावान्तरविशेषः कश्चिदग्निष्टुदित्युच्यते । यत्र सर्वेष्वपि स्तोत्रेष्वग्नि-
 रेव सूयते, स च सर्वोऽपि चिष्टत्-सोमेनैव युक्तः ; सर्वचाग्नेरेव
 स्रुत्यत्वादाग्नेयीष्वृचुः सः 'अग्निष्टुत्' भवति । तदिदं प्रथममहः ;
 तेन तेजः प्राप्नोति ॥

अथ द्वितीयमहर्विधत्ते—“पञ्चदश उक्त्य ऐन्द्रौष्विन्द्रियमेवाव
 हन्ते^(१)”—इति । सर्वासान्द्राभिमन्त्रविषयत्वादिन्द्रियप्राप्तिः ॥

* “यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्”—इति ता० भा० ५ २ ६.
 तथा ८, ६, ०, ६, ५, ११, ५ । तच्च साम गे० गा० १, २, २५ । तदीया
 योन्युक् ऋ० था० १, १, ४ १ । तत्स्तोत्रीया प्रगाथमूलास्त्रिष्व ऋच
 उ० था० १, १, २०, १-२ । तासु सामानि ऊ० गा० १, १, १४ ।

† सामन्त्राक्षरे अत्वारो दशरात्रा विहिता । तत्र त्रिक्रतुकास्य प्रथमं,
 कुसुमविन्दास्यो द्वितीयं, यशसाधनस्तृतीयं, देवपुराण्यसतुर्थं । ते च
 ता० भा० २२प्र० १४-१७ खण्डेषु दृश्यन्ते ।

अथ तृतीयमहर्विधत्ते—“चिदृदग्निष्टोमो वैश्वदेवीषु पुष्टिमेवाव
रुन्धे^(११)”—इति । सर्वांशामृचां वैश्वदेवत्वेन पुष्टिप्राप्तिः ॥

अथ चतुर्थमहर्विधत्ते—“सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजापत्यासु तौत्रसो-
मोऽन्नाद्यस्यावरुन्ध्या अथो भैव तेन जायते^(१२)”—इति । ‘तौत्रसोमः’
नाम कश्चिदुक्त्यावान्तरविशेषः, यस्मिन्नाग्निरार्यं गवां घृतं दुहन्ति ;
तमुक्त्यमग्निष्टोमरूपतामापाद्यानुतिष्ठन्ति । पञ्चदशसु स्तोत्रेभ्यन्तिम-
स्तोत्र-त्रये परित्यक्ते सति द्वादशस्तोत्रत्वेनाग्निष्टोमता सम्पद्यते ।
स्तोत्राणि च सर्वाणि प्राजापत्यास्त्वृचु प्रयोक्तव्यानि । तौत्रसोमत्वा-
दन्नप्राप्तिः, ऋचां प्राजापत्यत्वात्प्रजोत्पत्तिश्च भवति ॥

अथ पञ्चममहर्विधत्ते—“एकविंश उक्थ्यः सौरौषु प्रतिष्ठित्या
अथो रुचमेवात्मन् धत्ते^(१३)”—इति । स्तोमस्यैकविंशत्वेन प्रतिष्ठा-
प्राप्तिः, ऋचां सौरौत्वाद् दौष्टिधारणम् ॥

अथ षष्ठमहर्विधत्ते—“सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजापत्यासूपहव्य
उपहवमेव गच्छति^(१४)”—इति । ‘उपहव्यः’ नाम कश्चिदेकादशविशेषः ;
तदनुष्ठानेनात्र ‘उपहव’ सर्वेषामनुष्ठां पूजाविषयां प्राप्नोति ॥

अथ सप्तम-नवमे अहनी विधत्ते—“चिणवावग्निष्टोमावभित
ऐन्द्रौषु विजित्यै^(१५)”—इति । वक्ष्यमाणस्य त्रयस्त्रिंशाख्यस्याङ्गः
पूर्वात्तरयोर्दिनयोस्त्रिणवस्तोमयुक्तावग्निष्टोमौ कार्यौ । तत्र, सर्वा
अपृच ऐन्द्राः ; तेन विजयो भवति ॥

तथोरङ्गोर्मध्यममष्टममहर्विधत्ते—“त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो वैश्वदे-
वीषु प्रतिष्ठित्यै^(१६)”—इति । ऋचां सर्वाणां वैश्वदेवत्वेन प्रतिष्ठा-
सिद्धिः ॥

अथ दशममहर्विधत्ते—“विश्वजित् सर्वष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभिजित्यै^(१०)”—इति । गतम् ॥ ५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥

कृतवो वै प्रजाकामाः प्रजां नाविन्दन्त ते ऽकामयन्त
प्रजाः सृजेमहि प्रजामव रुन्धीमहि प्रजां विन्देमहि
प्रजावन्तः स्यामेति त एतमेकादशराचमपश्यन् तमा-
हरन् तेनायजन्त ततो वै ते प्रजामसृजन्त प्रजाम-
वारुन्धत प्रजामविन्दन्त प्रजावन्तो ऽभवन् त कृतवो-
ऽभवन् तदार्त्तवानामार्त्तवृत्त्वमृतूनां वा एते पुत्रास्त-
स्मात् (१)

आर्त्तवा उच्यन्ते य एवं विद्वांस एकादशराच-
मासते प्रजामेव सृजन्ते प्रजामव रुन्धते प्रजां विन्दन्ते
प्रजावन्तो भवन्ति^(१) ज्योतिरतिरात्रो भवति ज्योतिरेव
पुरस्तादधते सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै^(१) पृथः पङ्क्तो
भवति पङ्क्त्वा कृतवः पट् पृष्ठानि पृष्ठैरेवतूनन्वारो-
हन्त्यृतुभिः संवत्सरं ते संवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति^(१)
चतुर्विंशो भवति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री (२)

गायत्रं ब्रह्मवर्चसं गायत्रियामेव ब्रह्मवर्चसे प्रति-
 तिष्ठन्ति^(१) चतुश्चत्वारिंशो भवन्ति चतुश्चत्वारिंश-
 दक्षरा चिष्टुर्गिन्द्रियं चिष्टुप् चिष्टुभ्येवेन्द्रिये प्रति-
 तिष्ठ^(२) न्यष्टाचत्वारिंशो भवत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा
 जगती जागताः पशवो जगत्यामेव पशुषु प्रति-
 तिष्ठन्त्ये^(३)कादशरात्रो भवन्ति पञ्च वा ऋतव आर्त्तवाः
 पञ्चर्त्तुष्वेवार्त्तवेपु संवत्सरे प्रतिष्ठाय प्रजामवरुन्धते^(४)-
 इतिरात्रावभितो भवतः प्रजायै परिगृहीत्यै^(५) ॥ ६ ॥

(एते पुंवास्*) तस्माद्^(६) गायत्र्यै^(७) कान्नपञ्चाशच्च ॥ ६ ॥

पञ्चमे दशरात्रोऽभिहितः, अथ षष्ठे एकादशरात्रोऽभिधीयते ।
 तमेतं विधत्ते—“ऋतवो वै प्रजाकामाः प्रजां नाविन्दन्त, ते ऽका-
 मयन्त प्रजाः सृजेमहि, प्रजामव रुन्धीमहि, प्रजां विन्देमहि, प्रजा-
 वन्तः स्यामेति, त एतमेकादशरात्रमपश्यन्, तमाहरन्, तेनाथजन्त,
 ततो वै प्रजामसृजन्त, प्रजामवारुन्धत, प्रजामविन्दन्त, प्रजावन्तो-
 ऽभवन्; त ऋतवो ऽभवन्, तदार्त्तवानामार्त्तवलम्, ऋतूनां वा एते
 पुचास्तस्मादार्त्तवा उच्यन्ते, य एवं विद्वांस एकादशरात्रमासते
 प्रजामेव सृजन्ते, प्रजामव रुन्धते, प्रजां विन्दन्ते, प्रजावन्तो भव-
 न्ति^(१)”—इति । वसन्ताद्यूलभिमानिनो देवाः पुरा प्रजामिच्छन्तो-
 ऽपि नालभन्त; ते चतुर्विधां कामनामकुर्वन्त,— प्रजां स्रष्टुं
 समर्थाः स्यामेत्येका कामना, ततोऽवरोद्धुं नियन्तुं समर्थाः स्यामेति

द्वितीया कामना, तत उत्पादनेन प्रजां लभेमहीति तृतीया कामना, ततो बङ्गीभिः प्रशस्ताभिश्च प्रजाभिर्युक्ता अवतिष्ठेमेति चतुर्थी कामना । तेषामृत्तूनामेकादशराचेण तत् सर्वं सिद्धम् । तत ते वसन्ताद्या षट्तवोऽभवन्, प्रजारूपा भूतिमैश्वर्यं प्राप्ता । यस्मा-
देते सर्वे प्राणिनः षट्तूना पुत्रास्तस्मादार्त्तवा इत्युच्यन्ते । षट्तुवद-
न्येषामपि यजमानानामेतत् सर्वं सिध्यति । अस्य चैकादशराचस्य
सचलक्षणभूतयापि चोदनया विधानात् सचल द्रष्टव्यम् । न ह्येष
साध्याना यद्वाच इव धर्मातिदेशार्थं यमासत्तिचोदना, तद्वदधाति-
दिश्यानां धर्मविशेषाणामभावात्* । तस्मादयमृत्तूनामेकादशराच
सचम्, इतोऽन्ये शाखान्तरविहिता एकादशराचा अधीना ॥

एतस्मिन् षट्तूना मेकादशराचे प्रथममहर्विधत्ते—“ज्योतिरति-
रात्रो भवति, ज्योतिरेव पुरस्ताद्धते, सुवर्गस्य लोकस्थानुष्यात्यै^(१)”
—इति । पूर्वं ज्योतिर्गौरायुरिति ज्योतिःशब्दाभिधेयो य एकाह
उक्तः, तमेकाहमत्रातिराचसस्वरूपं कुर्यात् । तथा सति प्रथममेव
ज्योतिर्विधानात् स्वर्गं जिगमिषोर्यजमानस्य पुरस्तादेव प्रकाश
कृतो भवति । तच्च स्वर्गलोकप्रकाशनाय भवति ॥

अथ द्वितीयादिसप्तमान्यहानि विधत्ते—“पृथ्वा षडहो भवति,
षड्वा षट्तव, षट् पृष्ठानि, पृष्ठैरेवर्त्तनन्वारोहन्ति षट्पुंभिः सवत्सर,
ते सवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति । द्वादशाहं द्वितीयदिन-
मारभ्य सप्तमान्तेषु दिनेषु रथन्तरादिभिः षड्भिः पृष्ठैर्युक्तानि
षडहानि विहितानि, तानि चास्माभिः साध्याना यद्वाचप्रसङ्गेनो-

* “मथवद्यात्”—इति ग ।

दाहृतानि* । तेषां सप्तः पृष्ठयः षडहः, सोऽत्र कर्त्तव्यः । तथा सति षट्सङ्ख्यादारेणतुंप्राप्तिः, तद्वारा संवत्सरप्राप्तिः ॥

अथाष्टममहर्विधत्ते—“चतुर्विंशो भवति ; चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री ; गायत्रं ब्रह्मवर्चसं, गायत्र्यामेव ब्रह्मवर्चसे प्रति तिष्ठन्ति^(४)”—इति । चतुर्विंशस्तोमयुक्तो रथन्तरसामा य उक्थ्यः, सोऽयमष्टममहः । तथा सति चतुर्विंशतिसङ्ख्यादारा गायत्रीप्राप्तिः, तद्वारा ब्रह्मवर्चसप्राप्तिः ॥

अथ नवममहर्विधत्ते—“चतुश्चत्वारिंशो भवति ; चतुश्चत्वारिंशदक्षरा चिष्टुगिन्द्रियं चिष्टुप्, चिष्टुभ्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठन्ति^(५)”—इति । चतुश्चत्वारिंशस्तोमयुक्तो दृष्टद्वयन्तरसामा य उक्थ्यः, सोऽयमत्र नवममहः । तदनुष्ठानेन सङ्ख्यादारा चिष्टुप्राप्तिः, तद्वारा चेन्द्रियप्राप्तिः ॥

अथ दशममहर्विधत्ते—“अष्टाचत्वारिंशो भवत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती, जागताः पञ्चवो जगत्यामेव पञ्चषु प्रति तिष्ठन्ति^(६)”—इति । अष्टाचत्वारिंशस्तोमयुक्तो दृष्टत्सामा य उक्थ्यः, सोऽयमत्र दशममहः । तेन सङ्ख्यादारा जगतीं प्राप्य, तद्वारा पञ्चषु प्रति तिष्ठन्ति इति ॥

तान्येतानि चौष्णहानि सूचकारेण स्पष्टमुदाहृतानि—“ततस्त्रींश्चन्दोमानुक्थ्यानम्वहमुपयन्ति चतुर्विंशं चतुश्चत्वारिंशमष्टाचत्वारिंशमिति । रथन्तरसामा प्रथमो दृष्टद्वयन्तरसामा द्वितीयो दृष्टत्सामा तृतीयः”—इति । चन्दोभिर्गायत्रीचिष्टुवृजगतीभिरक्षर-

* ‘तत्र प्रथमेऽनुवाके यत्राचं विधत्ते’—इत्यादि (२३६ पृ०) द्रष्टव्यम् ।

सङ्ख्यादारा मीयन्ते परिच्छिद्यन्त इति चतुर्विंशादिस्तोमाश्चन्दोमाः ।
तत्र चतुर्विंशस्तोमस्य विष्टुतिः सामन्नाद्ये एव माध्यायते—“अष्टाभ्यो
हिङ्करोति स तिसृभिः स चतसृभिः स एकया, अष्टाभ्यो हिङ्क-
रोति स एकया स तिसृभिः स चतसृभिः, अष्टाभ्यो हिङ्करोति
स चतसृभिः स एकया स तिसृभिः ; पञ्चवो वै चन्दोमा यदष्टाभ्यो
हिङ्करोत्यष्टाशफाः पञ्चवः”—इति* । स एकस्मिंस्तृचे प्रथमपर्याये
प्रथमाष्टकं त्रिः पठेत्, द्वितीयां चतुः पठेत्, तृतीयां सप्तपठेत् ;
द्वितीयपर्याये सप्तत्, त्रिः, चतुश्चेति क्रमः ; तृतीये पर्याये चतुः,
सप्तत्, त्रिश्चेति क्रमः । चतुश्चत्वारिंशस्तोमस्य विष्टुतिरेवमान्नायते—
“पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकादशभिः स एकया,
चतुर्दशभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः स दशभिः, पञ्चदशभ्यो
हिङ्करोति स एकादशभिः स एकया स तिसृभिः”—इति† । अत्र
प्रथमपर्याये त्रिः, एकादशकृतः, सप्तदिति क्रमः ; द्वितीयपर्याये
सप्तत्, त्रिः, दशकृतः ; तृतीयपर्याये एकादशकृतः, सप्तत्, त्रिः ।
अष्टाचत्वारिंशस्तोमस्य विष्टुतिरेवमाध्यायते—“षोडशभ्यो हिङ्करोति
स तिसृभिः स द्वादशभिः स एकया, षोडशभ्यो हिङ्करोति स एकया
स तिसृभिः स द्वादशभिः, षोडशभ्यो हिङ्करोति स द्वादशभिः
स एकया स तिसृभिः ; अन्तो वा अष्टाचत्वारिंशः ; पञ्चव-
श्चन्दोमाः”—इति‡ । अत्र प्रथमे पर्याये त्रिः, द्वादशकृतः, सप्तत् ;
द्वितीयपर्याये सप्तत्, त्रिः, द्वादशकृतः ; तृतीयपर्याये द्वादशकृतः,
सप्तत्, त्रिः । एवंविधैश्चन्दोमैरष्टमनवमदशमान्यहानि निष्पाद्यानि ॥

* ता० ब्रा० २. ८. १, २ । † ता० ब्रा० २. ८. १ । ‡ ता० ब्रा० २. १३. १, २ ।

वक्ष्यमाणमेकादशमथर्हर्हदि निधाय तेन सहितमेकादशरात्रं प्रशंसति—“एकादशरात्रो भवति; पञ्च वा ऋतव आर्त्तवाः, पञ्चर्तु-
ष्वेवार्त्तवेपु संवत्सरे प्रतिष्ठाय प्रजामवरुन्धते^(१)”—इति । अस्य
क्रतोर्द्रष्टारो वसन्ताद्यृतुदेवताः पञ्चसह्याकाः; तैर्देवीः सम्पादिताः
पुष्योद्गमादथ ऋतुसम्बन्धिनः स्वभावाः पञ्चसह्याकाः; एवं मिलित्वा
दश सम्पन्नाः, संवत्सर एकादशः । एतेन सर्वेषु एकादशरात्रासुष्ठा-
नेन प्रतिष्ठां प्राप्य पश्चात्प्रजां प्राप्नुवन्ति ॥

अथैकादशमहर्विधत्ते—“अतिरात्रावभितो भवतः प्रजायै परि-
गृहीत्यै^(२)”—इति । एकोनचिंशस्रोमयुक्तो योऽयमतिरात्र एकाह-
विशेषः, सोऽयमत्रैकादशमहः । अतिरात्रिरात्रो भवतीत्युक्तेन प्रथ-
मेनाह्ना सह निर्देशादतिरात्राविति दिवचननिर्देशः । सचलिङ्ग-
सोभयतोऽतिरात्रत्वस्य ख्यापनाय प्रजासाधनस्य क्रतोर्भयतोऽति-
रात्रत्वे सति फलभूतायाः प्रजाया उपायतो रक्षा परिगृहीता
भवति ॥ ६ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥

ऐन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयाद्यः कामयेत यथापूर्वं
प्रजाः कल्पेरन्निति यज्ञस्य वै कृत्स्निमनुं प्रजाः कल्पन्ते
यज्ञस्याकृत्स्निमनुं न कल्पन्ते यथापूर्वमेव प्रजाः
कल्पयति न ज्यायांसं कनीयानति काम^(१)त्वेन्द्र-

वायुवाग्रान् गृह्णीयादामयाविनः प्राणेन वा एष
 व्यृध्यते यस्यामयति प्राण ऐन्द्रवायवः प्राणेनैवैन-
 समर्हयति^(१) मैत्रावरुणाग्रान् गृह्णीरन् येषां दीक्षि-
 तानां प्रमीयेत (१)

प्राणापानाभ्यां वा एते व्यृध्यन्ते येषां दीक्षितानां
 प्रमीयेते प्राणापानौ मित्रावरुणौ प्राणापानावेव
 मुखतः परि हरन्त^(१) आश्विनाग्रान् गृह्णीतानुजावरौ-
 ऽश्विनौ वै देवानामानुजावरौ पृथेवाग्रं पयैतामश्वि-
 नावेतस्य देवता य आनुजावरस्तावेवैनमग्रं परि
 णयतः^(१) शुक्राग्रान् गृह्णीत गुतश्रीः प्रतिष्ठाकामोऽसौ
 वा आदित्यः शुक्र एपोऽन्तोऽन्तं मनुष्यः (२)

अथै गत्वा नि वर्त्ततेऽन्तादेवान्तमा रभते न ततः
 पापीयान् भवति^(१) मन्थ्याग्रान् गृह्णीताभिचर-
 न्नार्त्तपात्रं वा एतद्यन्मन्यपात्रं मृत्युनैवैनं ग्राहयति
 ताजगार्त्तिमाच्छे^(१)त्याग्रयणाग्रान् गृह्णीत यस्य पिता
 पितामहः पुण्यः स्यादथ तन्न प्राप्नुयाद् वाचा वा एष
 इन्द्रियेण व्यृध्यते यस्य पिता पितामहः पुण्यः (३)

भुवत्यथ तन्न प्राप्नोत्युर इवैतद्यज्ञस्य वागिव यदाग्र-
 यणो वाचैवैनमिन्द्रियेण समर्हयति न ततः पापीयान्
 भव^(१)त्युक्थ्याग्रान् गृह्णीताभिचर्यमाणः सर्वेषां वा

एतत्पात्राणामिन्द्रियं यदुक्थ्यपाचः सर्वेणैवैनमिन्द्रि-
येणाति प्र युङ्क्ते^(८) सरस्वत्यभि नो नेपि वस्य इति
पुरोरुचं कुर्यादामै (४)

सरस्वती वाचैवैनमति प्र युङ्क्ते^(८) मा त्वत् स्नेचा-
ण्यरणानि गन्धेत्याह मृत्योर्वै स्नेचाण्यरणानि तेनैव
मृत्योः स्नेचाणि न गच्छति^(९) पूर्णान् ग्रहान् गृह्णीया-
दामयाविनः प्राणान्वा एतस्य शुगच्छति यस्यामयति
प्राणा ग्रहाः प्राणानेवास्य शुचो मुञ्चत्युत यद्वीतासु-
र्भवति जीवत्येव^(१०) पूर्णान् ग्रहान् (५)

गृह्णीयाद्यर्हि पर्जन्यो न वर्षेत् प्राणान्वा एतर्हि
प्रजानाः शुगच्छति यर्हि पर्जन्यो न वर्षति प्राणा
ग्रहाः प्राणानेव प्रजानाः शुचो मुञ्चति ताजक् प्र
वर्षति^(११) ॥ ७ ॥

प्रमौयेत^(१) मनुष्यः^(२) (कृध्यते यस्य पिता पिता-
महः*) पुण्यो^(३) (वाग्*) वै^(४) (एव पूर्णान्!) ग्रहान्^(५)
पञ्चविंशतिश्च ॥ ७ ॥

पष्ठेऽनुवाके एकादशरात्रोऽभिहितः, अथ सप्तममारभ्य दशमा-
न्तेषु चतुर्ध्वनुवाकेषु द्वादशरात्रोऽभिधीयते । तत्रास्मिन् सप्तमे
काम्यग्रहानुष्ठानप्रकारा उच्यन्ते । तत्र प्रथममेकं प्रकारं विधत्ते—

अथ प्रतिष्ठाप्यं प्रकारान्तर विधत्ते—“शुक्रायान् गृहीत गतश्रीः प्रतिष्ठाकामोऽशौ वा आदित्यः शुक्र एषोऽन्तोऽन्तं मनुय्य. त्रियै गत्वा नि वर्त्ततेऽन्तादेवान्तमा रभते न ततः पापीयान् भवति^(१)”—इति । यो नष्टश्रीकः सन् पुनः प्रतिष्ठां कामयते, सोऽयं शुक्रमादौ गृहीयादिति । दौर्भिमत्त्वादसावादित्यः शुक्रः, एष एव प्रकाशानाम् ‘अन्तः’ काष्ठा, अन्तिमः, न ह्यादित्यादधिकः प्रकाशोऽस्ति । अतः शुक्रायत्वेन मनुय्यत्रियः ‘अन्तः’ काष्ठां प्राप्य पूर्वस्मादरिद्र्यात् ‘नि वर्त्तते’ प्रकाशपरमकाष्ठारूपादादित्यादेव सप्तपरमकाष्ठां प्राप्नोति, तत ऊर्द्धं कदाचिदपि दरिद्रो न भवति ॥

अभिचारहेतु प्रकारं विधत्ते—“मन्ययान् गृहीताभिचर-
श्चार्त्तपात्रं वा एतद्यन्मन्यपात्रं, मृत्युमैवेनं चाहयति, ताजगार्त्ति-
मार्च्छति^(१)”—इति । अभिचरन् मन्यिममादौ गृहीयात् । पर-
श्चार्त्तत्वप्रापणादिदम् ‘आर्त्तपात्रम्’ तदयत्वेन वैरिणं मृत्युगृहीतं
करोति, स च वैरौ तदानीमेव मृत्युं प्राप्नोति ॥

स्वकीयपित्रादिसमानौत्कर्षप्राप्त्यर्थं प्रकारान्तर विधत्ते—“आ-
शयणाग्रान् गृहीत, यस्य पिता पितामहः पुण्यः स्याद्य तन्न
प्राप्नुयाद्, वाचा वा एष इन्द्रियेण व्यूध्यते यस्य पिता पितामहः
पुण्यो भवत्यथ तन्न प्राप्नोत्युर इवेतद् यज्ञस्य वागिव यदायथणो
वाचेवैन मिन्द्रियेण समर्द्धयति, न ततः पापीयान् भवति^(१)”—
इति । ‘यस्य’ यज्ञमानस्य पित्रपितामहौ धनविद्यादिभिर्गुणैरुत्कृष्टौ,
स्वयन्तु तमुत्कर्षं यदि नाप्नोति, तादृशः आशयणं प्रथमं गृहीयात् ।
पित्रादेरुत्कर्षं सति स्वयमुत्कर्षहीनः सभामध्ये वाक्पाण्डित्येनेतर-

व्यवहारेष्विन्द्रियसामर्थ्येन वियुक्त , आगयणस्तु यज्ञस्थोर प्रदेश-
वत्सामर्थ्याधारो वागिन्द्रियवदुत्कर्षहेतुश्च । अत तदसत्वेन 'एन'
यजमान सदा पाण्डित्यरूपया 'वाचा' व्यवहारान्तरसामर्थ्यरूपेण
'इन्द्रियेण' च समृद्ध करोति । 'तत' ऊर्द्ध कदाचिदपि तदुभय-
हीनो ॥ भवति ॥

परकीयाभिचारनिवृत्त्यर्थं प्रकारान्तरं विधत्ते —“उक्थ्यायाम्
गृहीताभिर्वर्धमाण , सर्वेषा वा एतत्पाचाणामिन्द्रिय यदुक्थपात्रं
सर्वेषैवैनमिन्द्रियेणाति प्र युक्ते^(७)”—इति । यान्येतानि सोमपाचाणि
सन्ति, तेषा मध्ये यदुक्थपात्रम्, तदिन्द्रियसामर्थ्यापेतम्, अत-
स्तस्यासत्वे सत्यभिचारकर्तारम् 'एन' सर्वेषापि सामर्थ्येनातिक्रम्य
स्वयमनुतिष्ठति ॥

अथ मन्त्रविशेषं विधत्ते—“सरस्वतीभि नो नेपि यस्य इति
पुरोहच कुर्याद् वाग्वै सरस्वती, वाचैवैनमति प्र युक्ते^(८)”—इति ।
सोमरसपहणात्पूर्वं पठितव्या 'पुरोहक्' ताच्च पुरोहचमत्र सर-
स्वतीत्यादिका पठेत् । मन्त्रोक्ता 'सरस्वती', 'वाक्' देवता , अतो
वाचैव 'एनम्' अभिचरितारम् 'अति' क्रम्यानुतिष्ठति । इयमृक्
ब्राह्मणग्रन्थे द्वितीयकाण्डे उपहोमाख्ये प्रपाठके* एवमाश्रिता—

“सरस्वतीभि नो नेपि वस्य । मा पस्करौ पयसा मा न आधक् ।

जुपस्व न सख्या वेद्या च । मा तत् चेवाप्सरणानि गन्म”—इति

(तै० ब्रा० २ ४ २. २) ॥

* 'चतुर्थं उपहोमानाम्'—इति तै० ब्रा० २ ४ २ सा० भा० ।

वै द्वितीयस्त्रिरात्रो जागृत आग्रयणो यच्चतुर्येऽहन्नाग्र-
यणो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्णात्यथो स्वमेवच्छ-
न्दोऽनु पर्यावर्तन्ते^(१) राधन्तरो वा ऐन्द्रवायवो राध-
न्तरं पञ्चममहस्तस्मात् पञ्चमेऽहन् (२)

ऐन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्णाति^(१)
वाहंतो वै शुक्रो वाहंतः पृष्ठमहस्तस्मात् पृष्ठेऽहञ्छुक्रो
गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्णा^(१)त्येतद्वै द्वितीयं यज्ञ-
मापद्यच्छन्दाः स्याप्नोति यच्छुक्रः श्वो गृह्यते यच्चैव
यज्ञमहश्नु तत एवैनं पुनः प्र युङ्क्ते^(२) चिदुङ्मुखो
वै तृतीयस्त्रिरात्रस्वैष्टुभः (३)

शुक्रो यत्सप्तमेऽहञ्छुक्रो गृह्यते स्व एवैनमायतने
गृह्णात्यथो स्वमेवच्छन्दोऽनु पर्यावर्तन्ते^(१) वाग्वा आग्र-
यणो वागष्टममहस्तस्मादष्टमेऽहन्नाग्रयणो गृह्यते स्व
एवैनमायतने गृह्णाति^(१) प्राणो वा ऐन्द्रवायवः प्राणो
नवममहस्तस्मान्नवमेऽहन्नेन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैन-
मायतने गृह्णा^(१)त्येतद् (४)

वै तृतीयं यज्ञमापद्यच्छन्दाः स्याप्नोति यदैन्द्रवायवः
श्वो गृह्यते यच्चैव यज्ञमहश्नु तत एवैनं पुनः प्र
युङ्क्ते^(२) श्वो स्वमेवच्छन्दोऽनु पर्यावर्तन्ते^(१) पृथो वा एते-
ऽध्यपद्येन यन्ति येऽन्येनैन्द्रवायवात् प्रतिपद्यन्तेऽन्तः

खलु वा एष यज्ञस्य यद् दशममर्हदशमेऽह्नैन्द्रवायवो
गृह्यते यज्ञस्य (५)

एवान्तं गृत्वापथात्पन्थामपि यन्त्यथो यथा वह्नी-
यसा प्रतिसारुं वहन्ति तादृगेव त^(१) च्छन्दाःस्यन्धो-
ऽन्यस्य लोकमभ्यध्यायन् तान्येतेनैव देवा व्यवाहृत्य^(२)
नैन्द्रवायवस्य वा एतदायतनं यच्चतुर्थं महस्तस्मि-
न्नाग्रयणो गृह्यते तस्मादाग्रयणस्यायतने नवमेऽह-
नैन्द्रवायवो गृह्यते^(३) शुक्रस्य वा एतदायतनं यत्प-
ञ्चमम् (६)

अहस्तस्मिन्नैन्द्रवायवो गृह्यते तस्मादनैन्द्रवायवस्या-
यतने सप्तमेऽहञ्चुक्रो गृह्यत^(४) आग्रयणस्य वा एतदा-
यतनं यत् पष्ठमहस्तस्मिञ्चुक्रो गृह्यते तस्माच्चुक्रस्या-
यतनेऽष्टमेऽहन्नाग्रयणो गृह्यते^(५) छन्दाःस्येव तद्विवा-
हयति प्र वस्यसो विवाहमाप्नोति य एवं वेदार्थो
देवताभ्य एव यज्ञे संविदं दधाति तस्मादिदमन्यो-
ऽन्यस्मै (७)

ददाति^(६) ॥ ८ ॥

वा^(७) अहः^(८) स्त्रैष्टुभ^(९) एतद्^(१०) यज्ञस्य^(११)* पञ्चम^(१२)
मन्यस्मा^(१३) एकञ्च ॥ ८ ॥

* “एतद् पञ्चमेऽहन् नैष्टुभ एतत् गृह्यते यज्ञस्य”-इति क, ख, ग ।

प्रथमेऽनुवाके द्वादशाहगताः काम्यग्रहप्रकारा उक्ताः । स च द्वादशाहो द्विविधः,—समूढो ब्यूढश्च । तत्र समूढप्रकारः सूचकारेण दर्शितः—“अनीकां व्याख्यास्यामः । ऐन्द्रवायवाद्यौ प्रायणीयोदयनीयौ दशमञ्चाहः, अथेतरेषां नवानामैन्द्रवायवाद्यं प्रथममहः, अथ शुक्राय-मयाययणायमेवं विहिता चिह्न्यनीका परिवर्तन्ते यद्यब्यूढः”—इति । एवं समूढप्रकारमुक्त्वा ब्यूढप्रकारोऽपि तेनैव दर्शितः,—“ब्यूढे तैन्द्र-वायवाद्यौ प्रायणीयोदयनीयावथेतरेषां दशानामैन्द्रवायवाद्यं प्रथम-महः, अथ शुक्रायमथदे आययणाये अथैन्द्रवायवायमथदे शुक्राय अथाययणायमथदे ऐन्द्रवायवाये”—इति । तत्रास्मिन्नष्टमेऽनुवाके ब्यूढ-प्रकारोऽभिधीयते । तत्र प्रायणीयोदयनीयौ परित्यज्य यानौत-राष्ट्रहानि मध्यवर्तीनि दशसङ्ख्याकानि, तेषु प्रथमेऽह्न्यैन्द्रवायवाद्यत्वं विधत्ते—“गायत्री वा ऐन्द्रवायवो गायत्रं प्रायणीयमहस्तस्मात् प्रायणीयेऽह्न्यैन्द्रवायव गृह्णाते, स एवैनं मायतने गृह्णाति^(१)”—इति । यानि मुख्यानि छन्दासि गायत्री-त्रिष्टुप्-जगतीरूपाणि, तेषां मध्ये गायत्री प्रथमा, अतएव चाथैन्द्रवायवशुक्राययणा विकल्प्यन्ते । तेषां मध्ये ऐन्द्रवायवः प्राथम्येन प्रकृतावास्यातः । ततः प्राथम्यसाम्या-दैन्द्रवायवो गायत्रः; निरूपणीयानां दशानामङ्गां मध्ये यत्प्रायणीयं प्रथमभाव्यहः, तदपि प्राथम्यस्य साम्याद् गायत्रम् । एवं च सति तस्मिन् प्रायणीये दशानां मध्ये प्रथमेऽह्न्यैन्द्रवायव आदौ गृहीतव्यः; ऐन्द्रवायवस्य गायत्रत्वसाम्यात् । एवञ्च सति स्वसम्बन्धिन्येवायतने प्रथमाह स्वरूपस्थाने तमैन्द्रवायवं गृह्णाति ॥

अथ दशस्वरःसु द्वितीयेऽहनि शुक्रायत्वं विधत्ते—“त्रेष्टुभो वै

शुक्रल्लैष्टुभं द्वितीयमहस्तस्मात् द्वितीयेऽहश्चक्रो गृह्यते, स एवैनमा-
यतने गृह्णाति^(१)—इति । चिष्टुप्-छन्दसः शुक्रस्य द्वितीयस्याहस्य
पूर्वन्यायेन द्वितीयत्वसाम्यं योजयित्वा ध्याख्येयम् ॥

अथ द्वितीयेऽहन्याययणायत्वं विधत्ते—“जागतो वा आययणो
जागतं द्वितीयमहस्तस्मात् द्वितीयेऽहसाययणो गृह्यते, स एवैनमाय-
तने गृह्णाति^(१)—इति । पूर्ववद्योजनीयम् ॥

एतदेवाययणायत्वं प्रशंसति—“एतद्वै यज्ञमापद्यच्छन्दाः प्राप्नोति
यदाययणः श्वो गृह्यते; यत्रैव यज्ञमदृशन्; तत एवैनं पुनः प्रयुक्ते^(१)”
—इति । ‘यद्’ आययणायत्वं ‘छन्दाः प्राप्नोति’ गायत्र्यादिच्छन्दो-
रूपाणि त्रीण्यहानि व्याप्नोति; यथाणामह्नामनेनाययणायत्वेन
समाप्तत्वात् । एतदेवाययणायत्वं ‘यज्ञमापत्’ प्रथमश्रुतीकारूपं
चिरात् यज्ञं प्राप्नोति । त्रीण्यहान्ययत्नानि ऐन्द्रवायवायत्नशुक्रा-
यत्नाययणायत्वरूपाणि यस्यां क्रियायां वा क्रिया ‘श्रुतीका’, तद्रूप-
चिरात्प्रयज्ञोऽनेनाययणायत्वेन समाप्यते । किञ्च उत्तरस्मिन् चतुर्थे-
ऽहन्याययण एवादौ गृह्यते । यस्मादेवं तस्माद्यथेवाययणायत्वे
‘यज्ञमदृशन्’ चिरात्प्रमाप्तिं दृष्टवन्तः, तत एवाययणायत्वात् ‘एनं’
यज्ञं पुनः प्रयुक्तवान् भवति । तस्मादिदं प्रशस्तम् ॥

अथ चतुर्थेऽहन्याययणायत्वं विधत्ते—“जगन्मुखो वै द्वितीय-
स्त्रिराचो जागत आययणो यच्चतुर्थेऽहसाययणो गृह्यते, स एवैन-
मायतने गृह्णात्यणो स मेवच्छन्दानु पर्यावर्त्तन्ते^(१)”—इति । समूहे
द्वादशाहे श्रुतीका चिरादृप्ता । तत्रैकावृत्तिः प्रथमस्त्रिराचः;
द्वितीयावृत्तिर्द्वितीयस्त्रिराचः । स च यद्यपि समूहे द्वादशाहे

ऐन्द्रवायवोपक्रमत्वादैन्द्रवायवस्य च गायत्रत्वाद्वायवीमुखो भवति, तथाप्यत्र 'जगन्मुख' अगत्युपक्रम कर्त्तव्यः । आघयणाघस्य जागत इति पूर्वमेवोपपादितम् (२७७५०४५०) । तस्मात् चतुर्थेऽह्न्याघयणाघस्ये गृहीते सति स्वकीय एव स्थाने तद् गृहीतं भवति । अपि चाघयणाघस्यं स्वकीयमेव जगतीच्छन्दोऽनुसृत्य पुनरावृत्तं भवति ॥

अथ पञ्चमेऽह्न्यैन्द्रवायवाघस्यं विधत्ते— “राथन्तरो वा ऐन्द्रवायवो राथन्तरं पञ्चममहस्तस्मात् पञ्चमेऽह्न्यैन्द्रवायवो गृह्यते, स एवैनमायतने गृह्णाति^(१)”—इति । प्रकृतिरूपे ज्योतिष्टोमे “यदि राथन्तरसामा सोम. स्वादैन्द्रवायवाघान् गृह्णीयात्”—इत्यैन्द्रवायवाघस्यं प्रति राथन्तरसामो निमित्तत्ववचनात् (आप० श्रौ० १२. १४. १.) ऐन्द्रवायवस्य राथन्तरत्वम् ; पञ्चमस्याह्नो राथन्तरसम्बन्धस्य शाखान्तरे प्रसिद्धत्वाद्वायन्तरत्वम् । तस्मादैन्द्रवायवस्याह्नस्य राथन्तरत्वसाम्यात् पञ्चमेऽह्न्यैन्द्रवायवः प्रथमं गृह्यते । तथा सति 'एनम्' ऐन्द्रवायव स्वकीय एव स्थाने गृह्णाति ॥

अथ षष्ठेऽहनि शुक्राघस्यं विधत्ते— “वार्हतो वै शुक्रो वार्हतश्च षष्ठमहस्तस्मात् षष्ठेऽह्न्यशुक्रो गृह्यते, स एवैनमायतने गृह्णाति^(२)”—इति । शुक्राघस्य षष्ठस्याह्नस्य वृहत्सामसम्बन्धस्य शाखान्तरे प्रसिद्धः । शेषं पूर्ववद्भाष्येयम् ॥

तदेतच्छुक्राघस्यं प्रशंसति— “एतद्वै द्वितीयं यज्ञमापद्यच्छन्दाश्चाप्नोति यच्छुक्र श्यो गृह्यते, यत्रैव यज्ञमदृशन्, तत एवैन पुन

* ता० ब्रा० १२ १—६ षट्सु खण्डेषु द्रष्टव्यम् ।

† ता० ब्रा० १२ ७—१२ षट्सु खण्डेष्वन्वेष्टव्यम् ।

प्र युक्ते^(८)—इति । अनीकाया द्वितीयावृत्तिरूपस्तिराचो द्वितीयो यज्ञः । शेषमाययणवाक्यवद्वाख्येयम् (२७० पृ० ७पं०) ॥

अथ सप्तमेऽहन्यपि शुक्रापलमेव विधत्ते—“चिष्टुक्षुखो वै द्वितीय-
स्तिराचस्त्रैष्टुभः शुक्रो यत्सप्तमेऽहश्चक्रुको गृह्यते, स एवैनमायतने
गृह्यात्यथो स्रमेवच्छन्दोऽनु पर्यावर्त्तन्ते^(९)”—इति । यद्यपि समूहे
द्वितीयस्य चिराचस्याद्येऽहन्यैन्द्रवायवायत्वाद्वायवीमुख एवायं चिराचः,
तथाप्यत्र चिष्टुक्षुखः कर्त्तव्यः, शुक्रश्च त्रैष्टुभ इति पूर्वमेवोपपा-
दितम् (२७६ पृ० २९पं०) । तस्मात् सप्तमेऽहनि शुक्रः प्रथमो
गृह्यते । शेषं पूर्ववद्वाख्येयम् ॥

अथाष्टमेऽहन्याययणायत्वं विधत्ते—“वाग्वा आययणो वागष्टम-
महस्तस्मादष्टमेऽहस्याययणो गृह्यते, स एवैनमायतने गृह्याति^(१०)”—
इति । षष्ठकाण्डे आययणग्रहणाद्व्याख्येयम् (६ का० ४. ११. २.) “वाग्वा
देवेभ्योऽपाक्रामत्”—इत्युपक्रम्य “साययण प्रत्यागच्छत्”—इत्युक्तत्वा-
दाययणस्य वायूपलमर्पवादान्तरे द्रष्टव्यम् । अतो वायूपलसामान्या-
द्यादष्टमेऽहन्याययणः प्रथम प्रयोक्तव्यः ॥

अथ नवमेऽहन्यैन्द्रवायवायत्वं विधत्ते—“प्राणो वा ऐन्द्रवायवः
प्राणो नवममहस्तस्माच्चवमेऽहचैन्द्रवायवो गृह्यते, स एवैनमायतने
गृह्याति^(११)”—इति । षष्ठतौ ग्रहणाद्व्याख्येयम् “वाग्वा एषा यदैन्द्र-
वायवः”—इत्युक्तत्वाद् (६ का० ४. ७. १.) वागिन्द्रियस्य च प्राणा-
वान्तरभेदत्वाद्वैन्द्रवायवस्य प्राणत्वम् ; नवमस्याहोऽपि प्राणत्वेन
मृतिरन्यत्र द्रष्टव्याः । अतः प्राणत्वसामान्याच्चवमेऽहन्यैन्द्रवायवः
प्रथमं गृहीतव्यः ॥

तदेतदेन्द्रवायवायलं प्रशंसति—“एतच्च तृतीयं यज्ञमापद्य
 च्छन्दाः स्यान्प्रोति, यदैन्द्रवायवः श्वो गृह्यते ; यत्रैव यज्ञमदृशन्, तत
 एवैन पुनः प्र युक्ते ; ऽथो खमेवच्छन्दोऽनु पर्यावर्तन्ते(१९)”—इति ।
 अनीकायास्तृतीयावृत्तिरूपस्तिरावृत्तौ यज्ञः । शेषमाययण-
 वाक्यवद्वाख्येयम् (२७० पृ० ७५०) ॥

अथ दशमेऽह्न्यैन्द्रवायवायवायलं विधत्ते—“पथो वा एतेऽथ-
 पथेन यन्ति, येऽन्येनैन्द्रवायवात्प्रतिपद्यन्ते ; ऽन्तः खलु वा एष यज्ञस्य
 यद्दशममहर्दशमेऽह्न्यैन्द्रवायवो गृह्यते, यज्ञस्यैवान्तं गत्वापथात्पन्था-
 मपि यन्त्यथो यथा वहीयसा प्रतिसारं वहन्ति, तादृगेव तत्(१९)”—
 इति । द्वादशाहस्य प्रायणीयोदयनीययोर्मध्यवर्ती योऽयं दशरात्रस्तं
 दशरात्रं ‘ये’ यजमानाः ऐन्द्रवायवायत्वात् ‘अन्येन’ शुक्रायत्वादिना
 ‘प्रतिपद्यन्ते’ प्रारभन्ते, ते ‘एते’ यजमानाः ‘पथ.’ सकाशाद् भ्रष्टाः
 ‘अधिकेनापथा’ कुमार्गेण गच्छन्ति । तस्मादैन्द्रवायवायत्वेनैव दशरात्र
 उपक्रान्त्यर्थः । तथैव क्षत्रुवाकादौ वर्णितम् (२७६ पृ० ११ पं०) । यदेत-
 द्दशममहरस्ति, स एष ऐन्द्रवायवायत्वेनोपक्रान्तस्य दशरात्राख्यस्य
 यज्ञस्य ‘अन्तः खलु वै’ समाप्तिभूमिरेव । ततः प्रथमदिनवदन्तिम-
 दिनेऽपि ऐन्द्रवायव एव प्रथमं गहीतव्यः । तथा सति यज्ञस्य
 परिसमाप्तिपर्यन्तं कुमार्गे परित्यज्य सम्यङ्मार्गमेव प्राप्नुवन्ति ।
 अपि च यथा लोके ‘वहीयसा’ शौडभारवाहिना वलीवर्दसमूहेन
 युक्ता वणिजः ‘प्रतिसारं वहन्ति’ पार्श्वदयमतान् चुद्रमार्गान्
 परित्यज्य प्रसिद्ध एव राजमार्गे वलीवर्दः पङ्क्त्याकारो यथा
 भवति तथा नयन्ति । तददन्त्राण्यैन्द्रवायवोपक्रमोपसंहारौ द्रष्टव्यौ ॥

तमिममैन्द्रवायवायत्वादिहूपं ब्यूढप्रकारं लोकप्रसिद्धविवाह-
साम्येन प्रशंसति—“हृन्दाऽस्यन्योऽन्यस्य लोकमभ्यधायन्, तान्येतेनैव
देवा यवाहयन्^(१३)”—इति । यथा लोके काश्यपगोत्रोत्पन्नाः पुरुषा
विवाहार्थं भारद्वाजगोत्रोत्पन्नां कन्यकामभितो विचारयन्ति,
भारद्वाजगोत्रोत्पन्नायेतरां विचार्य तद्देव विवाहं कुर्वन्ति ;
एवमत्रापि हृन्दोऽभिमामिनो देवाः स्वकीयानामैन्द्रवायवायत्वा-
दीनामन्योऽन्यस्य स्थानमभ्यधायन्तः ‘तानि’ सर्वाण्यैन्द्रवायवत्वादीनि
‘एतेनैव’ पूर्वोक्तप्रकारेण विवाहयन्ति, विवाहं कारयन्ति, स्थान-
विपर्यासेन प्रापयन्तीत्यर्थः ॥

तथैन्द्रवायवाययणयोरन्योऽन्यस्थानविपर्यासं दर्शयति—“ऐन्द्र-
वायवस्य वा एतदायतनं घञ्चतुर्थमहस्त्रिभ्राययणो गृह्यते, तस्मा-
दाययणस्यायतने नवमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते^(१४)”—इति । समूढो हि
द्वादशाहो ब्यूढस्य प्रकृतिः । समूढे हि प्रायणीयोदयनीयदशमाहानि
परित्यज्यावशिष्टेषु नवसु दिनेषु त्र्यनीका चिरादृक्ता । तत्र
द्वितीयायास्त्यनीकायाः मध्यवर्त्ति-नवरात्रस्य * चतुर्थेऽह्न्युपक्रान्त-
व्यत्नात्तदह्नैन्द्रवायवस्यायतनम्, तस्मिन्नहनि पूर्वोक्तब्यूढप्रकारेण
द्वितीय आययणो गृह्येत । नवमञ्चाहः समूढे आययणस्यायतनम् ;
तत्र ब्यूढप्रकारेण द्वितीय ऐन्द्रवायवो गृह्येत । सोऽयमैन्द्रवायवा-
ययणयोः परस्परं विवाहः ॥

अथ शुक्लैन्द्रवायवयोः परस्परं विवाहं दर्शयति—“शुक्लस्य वा
एतदायतनं यत्पञ्चममहस्त्रिभ्राययणो गृह्यते, तस्मादैन्द्रवायव-

* “मध्यवर्त्तिरात्रस्य”—इति क ।

स्थायतने सप्तमेऽहश्चक्रो गृह्यते^(१६)—इति । समूढगते नवरात्रे
यत् पञ्चममहः, तदेतद्वितीयायास्थनीकायाः मध्यवर्त्तिताच्छुक्र-
स्थायतनम् ; तस्मिन्नहनि ब्रूढप्रकारेणैन्द्रवायवो गृहीतः । यत्तु
सप्तममहः तदेतत् तृतीयायास्थनीकायाः प्रथमदिनत्वादैन्रवायव-
स्थायतनम्, तस्मिन्नहनि द्वितीयवारभावर्त्त्यमानः शुक्रो गृहीतः ।
सोऽयं शुक्रैन्द्रवायवयोर्विवाहः ॥

अथ शुक्राययणायथोः परस्परं विवाहं दर्शयति—“आययणस्य
वा एतदायतनं यत् षष्ठमहस्तस्मिश्चक्रो गृह्यते, तस्माच्छुक्र-
स्थायतनेऽष्टमेऽहन्नाययणो गृह्यते^(१७)—इति । यदेतत् षष्ठमहस्त-
देतद्वितीयायास्थनीकाया अन्तिमत्वादाययणस्थायतनम्, तस्मिन्-
हनि ब्रूढप्रकारेणावर्त्त्यमानः प्रथम शुक्रो गृहीतः । यत्तुष्टम-
महस्तदेतत् तृतीयायास्थनीकाया मध्यवर्त्तिताच्छुक्रस्थायतनम् ;
तस्मिन्नहनि ब्रूढप्रकारेणाययणो गृहीतः । सोऽयं शुक्राययणयो-
र्विवाहः ॥

एतदेदनं प्रशंसति—“कृन्दाऽस्यैव तद्विवाहयति प्र वस्यसो विवाह-
माप्नोति य एव वेदाथो देवताभ्य एव यज्ञे सविदं दधाति, तस्मा-
दिदमन्योऽन्यस्मै ददाति^(१८)—इति । यः पुमानेवमैन्द्रवायवायत्वा-
दीनां विवाहं जानाति, स तेन वेदनेन कृन्दोदेवतानामेव विवाहं
कृतवान् भवति । स्वयञ्च धनिकतमात् कुलाद्विवाहं प्राप्नोति । अपि
च यजानुष्ठानकाले देवताविषयमभिज्ञानं ‘दधाति’ धारयति ।
यस्मादेव कृन्दसां विवाहं प्रवृत्तः, ‘तस्मात्’ लोकेऽपि ‘दद’ कन्यका-
रूपमपत्यम् ‘अन्य’ पिता ‘अन्यस्मै’ जामात्रे ददाति ॥

अथ मीमांसा । दशमाध्यायस्य पञ्चमपादे (जै० सू०७७, ७८ ;
अधि० २३.) चिन्तितम्—

“अनौकादावैन्द्रवायवशुक्राणानुवादता ।

परिमद्या वार्थवादो वा विधिर्वा न हि त्रयः ॥

वैयर्थ्येन विदोषत्वामघणापत्तिस्तथा ।

विधिराययणायत्न इवानैमित्तिको हि सः ॥

अस्ति द्वादशाहे अनौकाः । ऐन्द्रवायवाघौ प्रायणीयोदयनीयौ
दशमस्याहः ; अथेतरेषां नवानामङ्गामैन्द्रवायवाघं प्रथममहः, अथ
शुक्राघमयाययणाघमथैन्द्रवायवाघमथ शुक्राघमयाययणाघमथैन्द्रवाय-
वाघमथ शुक्राघमयाययणाघमिति । तच्च द्वादशाहगतेषु द्वितीय-
तृतीयचतुर्थेषु चिद्वहः प्रमेणैन्द्रवायवाघलशुक्राघत्वाययणाघत्वानि
विहितानि । तेष्व्याघं रथन्तरनिमित्तम्, द्वितीय एहचिन्तितम् ।
एतच्च प्रकृतो व्यवहितम् । तदुभयमघ चोदकेन प्राप्तम् । तच्च
चतुर्धा संग्रहः । अनुवादो वा, परिमद्या वा, अर्थवादो वा,
विधिर्वैति । तच्च प्राप्तत्वादनुवाद इति चेत्, न ; वैयर्थ्यापत्तेः ।
तर्हि गुणान्तरपरिमद्यास्त्विति चेत्, न, दोषवधापत्तेः । चतुर्थे-
ऽहन्वप्राप्तस्याययणायत्नस्य विधिक्षितस्य प्रथमार्थोऽयमर्थवाद इति

* ‘अनौकायमैन्द्र’—इति क ।

† त्रयोविधं अनौकाणि ऐन्द्रवायवाघमथशुक्राघरूपाणि यस्यां सा अनौका ।
तद्याघं त्रिपरिवृत्तया द्वादशाहायनयोः प्रायणीयोदयनीयोदोरक्षोर्मध्ये
वर्तमानेषु दशसु एहसु दशमव्यतिरिक्तानि नवमङ्गाकाद्यानि, ते दूरि-
तानि भवन्ति । २०६ ए० ३५० दृष्टव्यम् ।

‡ एतत्कारवचनतो ज्ञमिदम् । २०६ ए० दृष्टव्यम् ।

चेत्, न ; लक्षणावृत्तिप्रसङ्गात् । तस्मादाययणायत्वे यथाविधि-
स्तथेतरयोरपि द्रष्टव्यः । न च प्राप्तत्वादविधिरिति वाच्यम् ; तस्य
विधेरनैमित्तिकत्वाभ्युपगमात् । रथन्तरादिनिमित्तकयोरेव हि
चोदकेन प्राप्तिः, प्रयोजनन्तु द्वादशाहविकृतिषु यत्र कापि रथन्त-
रादिनिमित्तत्वाभावेऽप्येन्द्रवायवायत्वसिद्धिः”—इति ॥

तच्चैवान्यच्चिन्तितम् (जै० सू० ७६—८९; अधि १४.)—

“ब्यूढोऽपि प्रकृतिः किं वा विकृतिः स्याद् द्विष्टवत् ।

विधिसाम्यादादिमोऽन्यो लिङ्गात्कामविधेरपि ॥

द्विविधो हि द्वादशाहः,—समूढो ब्यूढश्च । तत्र समूढः पूर्व-
मुदाहृतः ; अथ ब्यूढ उदाह्रियते,—ऐन्द्रवायवायौ प्रायणीथोदय-
नीयौ, अथेतरेषां दशानामक्लानैन्द्रवायवायं प्रयममहः, अथ
शुक्रायमथ द्वे आययणाये, अथेन्द्रवायवायमथ द्वे शुक्राये, अथा-
ययणायमथ द्वे ऐन्द्रवायवाये इति (१७६४० ६पं०) । तत्र समूढस्य
तावत्प्रकृतित्वमविवादम् । तद्वद् ब्यूढोऽपि किं प्रकृतिः, किं वा
विकृतिरिति श्रम्ये प्रकृतिरिति प्राप्तम् ; कुतः ? विधिसाम्यात्,—
यथा समूढप्रकारः क्लवर्णो विहितः, तथा ब्यूढप्रकारोऽपि ; न चात्र
कश्चिद्विशेषोऽस्ति, येन तयोः प्रकृतिविकृतिभावो निश्चीयेत । न च
प्रकारद्वयस्य प्रकृतित्वमदृष्टचरम् ; रथन्तरवृहत्पृष्ठयोज्योतिष्टोम-
प्रकारयोस्तद्दर्शनादिति पूर्वपक्षः ॥

ब्यूढः समूढस्य विकृतिः, कुतः ? लिङ्गदर्शनात् । “ऐन्द्रवायवस्य
वा एतदायतनं यच्चतुर्थमहः”—इति ब्यूढे श्रूयते (१७५४० ६पं०) ।
एतच्च विकृतित्वे सति भवति, नान्यथा । तथाहि । ब्यूढे प्रायणी-

योदयनीयव्यतिरिक्तेषु दशस्वह.सु यच्चतुर्थम्, तदाग्रयणाग्रत्वादैन्द्र-
वायवस्यायतनम्, समूढे तु तदर्हर्नवानागङ्गां मध्ये द्वितीयचिका-
दित्वादैन्द्रवायवायम् । तच्च ब्यूढस्य विवृतितायां चोदकेन प्राप्यमाणं
विधिसिताययणाग्रत्वस्तुतयेऽनूद्यत इति युक्तम् । किञ्च “यः कामयेत
(बहुं खां) प्र जायेय”-इति (१८०४०१५०) कामाय ब्यूढो विधी-
यते; तथा ॥ समूढवत् काल्यै विध्यभावाद्ग्रथन्तरवृद्धत्पृष्ठवैपम्येण
विकल्पितप्रवृत्तित्वं नास्ति । तत समूढस्य द्वादशाहस्य विवृतिषु अह-
र्गणेष्वनयोरन्यतरस्यातिदेशः पूर्वपक्षिण, प्रयोजनम्; समूढस्यैवा-
तिदेशः सिद्धान्तः”-इति ॥

तच्चैवान्यच्चिन्तितम् (जै० सू० ८८, अधि० २६) -

“ब्यूढे भक्षादिमन्त्राणामर्पानाश्च व्यतिक्रमः ।

मन्त्राणामेव वाद्यं स्यादविशेषेण कीर्त्तनात् ॥

छन्दसां व्यत्यय प्रोक्तो नार्थानां तेन मन्त्रगाः ।

गायत्र्याद्या विपर्यासा अर्थैर्युक्तिः प्रशस्यते ॥

ब्यूढे द्वादशाहे भक्षपवमानतदुभयमन्त्रपरिधिकपालानि चो-
दकप्राप्तानि । तच्च भक्षमन्त्रेषु सवनचयगतेषु गायत्रीछन्दसस्त्रिष्टुप्-
छन्दसो जगतीछन्दस इति पदचयं श्रुतम् । तथा पवमानचय-
विपर्ययन्वारोहमन्त्रेषु गायत्रीछन्दास्त्रिष्टुप्छन्दा जगतीछन्दा
इति श्रुतम् । तथा परिधिक्षावके अर्थवादे पथ्यते-“गायत्रो
मध्यमः परिधिक्षैष्टुभो दक्षिणो जागत उत्तरः”-इति । तथा
कपालविषय वाक्य पथ्यते-“अष्टाकपालं प्रातस्सुवनीयं, एकादश-
कपालो माध्यन्दिनीयो द्वादशकपालस्तृतीयसवनिकः”-इति । अचा-

एवादिभिस्त्रिभिः सङ्ख्याभिर्गायत्र्यादिच्छन्दांसि तत्तत्पादाक्षरस्यति-
द्वारेणोपस्थाप्यन्ते । एवं स्थिते षति द्यूढप्रकरणे छन्दोव्यतिक्रमः
पथते—“छन्दांसि वा अन्योऽन्यस्य लोकमभ्यधायन् (गायत्री-
विष्टुभिस्त्रिष्टुब् जगत्या जगतौ गायत्र्या)”-इति (२७५५० ४५०) ।
तत्र सप्रथः । सोऽयं छन्दोव्यतिक्रमो भक्षपवमानपरिधिकपालरूपा-
णामर्धानामुभयविधमन्त्रगतच्छन्दोवाचिशब्दानां कर्त्तव्यः, किं वा
तेषां शब्दानामेव ? इति ॥

तत्र मन्त्रगतानामेवेति विप्रेषायवणात्सर्वत्र व्यतिक्रमः इत्याद्यः
पक्षः । तेन गायत्रिशब्दनिर्दिष्टः प्रातःसवनीयो भक्षः, त्रिष्टुप्-
शब्दितस्य माध्यन्दिनीयस्य भक्षस्य स्थाने; माध्यन्दिनीयो जागतस्य
द्वितीयसवनीयस्य स्थाने, जागतो गायत्रस्य प्रातःसवनीयस्य स्थाने ।
तथा बहिष्पवमानो माध्यन्दिनपवमाने, माध्यन्दिनपवमानस्तृतीय-
सवने, आर्भवपवमानः प्रातःसवने । तथा मथ्यमः स्यविष्ठः परिधि-
र्दक्षिणतः, अणीयान् द्राघीयानुत्तरतः, अणिष्ठो ह्रविष्ठो मध्यतः ।
तथाष्टाकपालो माध्यन्दिने सवने, एकादशकपालस्तृतीयसवने,
द्वादशकपालः प्रातःसवने । सोऽयमर्थव्यतिक्रमः । मन्त्रद्वयशब्देष्व-
पेवं योजनीयम् । इति प्राप्ते, ब्रूमः;—छन्दांसीति वाक्प्राधान्यानां
व्यतिक्रमो नोक्तः, अतो मन्त्रगतानां गायत्र्यादिशब्दानामेव
व्यतिक्रमः । यस्त्वर्येषु गायत्र्यादिशब्दप्रयोगः, स प्रशंसार्थः; भक्षा-
द्यर्थानां मुख्यच्छन्दस्त्वाभावादिति राद्धान्तः”-इति ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतं द्वादशरात्र
मपश्यत्तमाहरन्नेनायजत् ततो वै स प्राजायत् यः
कामयेत् प्र जायेयेति स द्वादशरात्रेण यजेत् प्रैव
जायते^(१) ब्रह्मवादिनो वदन्यऽग्निष्टोमप्रायणा यज्ञा
अथ कस्मादतिरात्रः पूर्वः प्रयुज्यत इति चक्षुषी वा
एते यज्ञस्य यदतिरात्रौ कनीनिके अग्निष्टोमौ यत् (१)

अग्निष्टोमं पूर्वं प्रयुज्जीरन् बहिर्धा कनीनिके दध्यु-
स्तस्मादतिरात्रः पूर्वः प्र युज्यते चक्षुषी एव यज्ञे धित्वा
मध्यतः कनीनिके प्रति दधति^(१) यो वै गायत्रीं
ज्योतिःपक्षां वेद ज्योतिषा भासा सुवर्गं लोकमेति
यावन्निष्टोमौ तौ पक्षौ येऽन्तरेष्टावुक्थ्याः स आत्मैषा
वै गायत्री ज्योतिःपक्षा य एवं वेद ज्योतिषा भासा
सुवर्गं लोकम् (२)

एति^(१) प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितो यद्
द्वादशरात्रो यावतिरात्रौ तौ पक्षौ येऽन्तरेष्टावुक्थ्याः
स आत्मा प्रजापतिर्वावैष सन्तसह वै सचेण स्पृणोति
प्राणा वै सत् प्राणानेव स्पृणोति^(१) सर्वासां वा एते
प्रजानां प्राणैरासते ये सवमासते तस्मात् पृच्छन्ति
किमेते सन्निष्ठा इति^(१) प्रियः प्रजानाम् (३)

उत्थितो भवति य एवं वेद^(१) ॥ ६ ॥

य^(२)ल्लोकं^(३) प्रजानां^(४) * यच्च च ॥ ६ ॥

अष्टमेऽनुवाके द्वादशाहस्य ब्रूढप्रकारो निरूपितः; अथ नवमे द्वादशाहस्याहविशेषा उच्यन्ते । तत्रादौ द्वादशाहं विधत्ते— “प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति, स एतं द्वादशरात्रं मपश्यत्, तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै स प्राजायत, यः कामयेत प्र जायेयेति, स द्वादशरात्रेण यजेत, प्रैव जायते^(५)”—इति ॥

अथ प्रश्नोत्तरमुखेन प्रथममहविधत्ते— “ब्रह्मवादिनो वदन्त्य-
ग्निष्टोमप्रायणा यज्ञा अथ कस्मादतिरात्रः पूर्वं प्रयुज्यत इति,
चतुषौ वा एते यज्ञस्य यदतिरात्रौ, कनौनिके अग्निष्टोमौ, यद-
ग्निष्टोम पूर्वं प्रयुज्जीरन् बहिर्धा कनौनिके दध्युन्तस्मादतिरात्रः
पूर्वं प्र युज्यते, चतुषौ एव यज्ञे धित्वा मध्यतः कनौनिके प्रति
दधति^(१)”—इति । अग्निष्टोम प्रायणं प्रथमभावि चेपां सोम-
यागानाम्, ते ‘अग्निष्टोमप्रायणाः’ । “अत एवास्य काण्डस्याद्यानु-
वाकेऽभिहितम्— “तस्मादाहुर्जीष्ठयज्ञ इति”—इति (१४८ पृ० ६ प०) ।
एवं सति तमग्निष्टोम परित्यज्य द्वादशाहस्य प्रथमेऽङ्गि कस्मात्
कारणादतिरात्रं प्रयुज्यते ? इति ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञा
उत्तरमेव माहुः । पुरुषस्यानीयस्य द्वादशाहयज्ञस्य चतुर्गोत्रकस्या-
नीयावतिरात्रौ, कनौनिकास्यानीयावग्निष्टोमौ । ह्यण्मण्डलस्य
मध्ये यदवान्तरं धृयङ्मण्डलमतिह्यणम्, तद्दर्शनशक्तिस्थानम्; सेय

* “अग्निष्टोमो यत्[१] सवर्गे लोक[२] प्रिय प्रजानाम्”—इति क, ख, ग ।

कनीनिकेत्युच्यते । एवं सति यदि यजमानाः प्रथममग्निष्टोमं प्रयुञ्जीरन्, तदानीमाधारभूतं गोलकं विना बहिरेवाकाशप्रदेशे कनीनिके स्थापयेयुः । तस्मात्कारणादतिरात्र एव प्रथमेऽग्निं प्रथो-
क्तव्यः । तथा सति पुरुषरूपे द्वादशाहयज्ञे गोलकद्वयं प्रथमं स्थापयित्वा तन्मध्ये कनीनिकाद्वयं स्थापयन्ति ॥

तदेवं प्रथममहर्विधायापनन्तरभावौनि दशाहानि पञ्चरूपं परि-
कल्प्य विधत्ते—“यो वै गायत्री ज्योति पक्षां वेद, ज्योतिषा भासा सुवर्गं लोकमेति, यावदग्निष्टोमौ तौ पक्षौ, येऽन्तरेष्टावुक्त्याः स आत्मैषा वै, गायत्री ज्योति पक्षा य एवं वेद ज्योतिषा भासा सुवर्गं लोकमेति^(१)”—इति । अष्टाक्षरपादा गायत्रीमष्टसङ्ख्यापेतमुक्त्य-
रूपमहरष्टकं पक्षिरूपत्वेन परिकल्प्य तद्रूपा गायत्रीत्युच्यते । ज्योती-
रूपौ पक्षौ यस्या गायत्र्या. सा ‘ज्योति.पक्षा’ । तादृशी यो यज-
मानो वेद, स यजमान. पञ्चरूप ज्योतिरेव स्वर्गमार्गप्रदर्शनाय भासकं दौपकं कृत्वा, तेनानुष्ठितज्योतिराख्येन प्रकाशेन स्वर्गं प्राप्नोति ।
कौ तौ पक्षौ ? किं तस्याः पक्षिरूपाया गायत्र्या. स्वरूपम् ? इति,
तदुभयमुच्यते—द्वादशाहस्य प्रायणीयोदयनीयाख्ये प्रथमोत्तमे
अहनी विहाय मध्यवर्त्तिनो दशरात्रस्याधन्तयोरङ्गोरनुष्ठेयौ याव-
दग्निष्टोमौ तौ पक्षस्थानीयौ, ये च तयोरग्निष्टोमयोरभ्यन्तरेष्वष्ट-
सङ्ख्याकेष्वहसूत्रनुष्ठेया अष्टावुक्त्याः, सोऽयमुक्त्यमृद्व. पक्षिरूपाया
गायत्र्याः ‘आत्मा’ शरीरम् । एतादृशानि दशाहानि कुर्यादित्यर्थः ।
‘एषा वै’—इत्यादि प्रतिपादितस्यार्थस्योपसंहारः ॥

सोऽयं द्वादशरात्रो दिविधः,—सवरूपोऽहोनिरूपय । तत्र सच-

रूपं तावद्विधातुं प्रक्षौति—“प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितो
 यद् द्वादशरात्रोः चावतिरात्रौ तौ पक्षौ, येऽन्तरेष्टाबुक्त्थाः स
 आत्मा; प्रजापतिर्वावैष सन्सद्भू वै सत्रेण स्पृणोति, प्राणा वै
 सत्प्राणानेव स्पृणोति^(१)”—इति । योऽयं द्वादशरात्रोऽस्ति, सोऽयं
 द्वादशभिः प्रकारैराविर्भूतः प्रजापतिरेव । तस्य च प्रजापतेः
 पक्षिरूपत्वं परिकल्प्यते । पूर्वपक्षत्वेन निरूपितयोरग्निष्टोमयोः
 समीपवर्त्तिनौ प्रथमद्वादशयोरङ्गोरनुष्ठेयौ प्रायणीयोदयनीयाख्यौ
 चावतिरात्रौ*, तावपि पचासस्थानीयत्वात्पचावेव । अग्निष्टोमसहि-
 तयोरतिरात्रयोः पक्षयोर्मध्ये येऽष्टाबुक्त्थाः, सोऽयमुक्त्युक्तः पक्षि-
 रूपस्य प्रजापतेः शरीरम् । ‘एषः’ एवंविधो द्वादशरात्रो यद्योक्त-
 कल्पनया द्वादशविधः† । प्रजापतिरेव स्वकीयेन सचरूपप्रयोगेण
 ‘सद्भू स्पृणोति’ सच्छब्दवाच्यं यदस्ति, तन्प्रीणयत्येव । किं तद्वाच्य-
 मिति, तदुच्यते—प्रजानां प्राणा एव सच्छब्दवाच्याः; जन्मान्तरे-
 ऽयमपायेन सद्भावात् । अतः सच्छब्दवाच्यान् प्राणानेव प्रीणयति ॥

अथ प्रसृतं सचरूपं विधत्ते—“सर्वासां वा एते प्रजानां प्राणै-
 रासते, ये सत्रमासते; तस्मात् पृच्छन्ति किमेते सचिण इति^(२)”
 -इति । ‘ये’ यजमाना द्वादशाह्ररूपं ‘सचम्’ ‘आसते’ अनु-
 तिष्ठन्ति । आसिधातुः सचविषयेऽनुष्ठानमुपलक्षयति? । ते यज-
 मानाः सर्वासां प्रजानां प्राणैरेव निमित्तभूतैरनुतिष्ठन्ति । एत-

* “उभयतोऽतिरात्रम्”—इति कात्या० श्रौ० १२. १. ६ ।

†, ‡ रे० ब्रा० ४. १. १. (ए० सो० सु० २भा० ३६६ ए०) द्रष्टव्यम् ।

§ “आसत उपयन्तीति सचजिह्वम्”—इति कात्या० श्रौ० १२. १. ५ ।

दनुष्ठानेनैव जगन्निर्वाहहेतुना प्राणाः प्रीता भवन्तीत्यर्थः । यस्मात्
सचानुष्ठानं प्राणानां प्रीतिहेतुः, 'तस्मात्' सर्वे जना अनुष्ठातॄन्
दृष्ट्वा किमेते सचिणः ? इत्येवमादरेण साययाः पृच्छन्ति । अतः
प्रप्रप्तमिदं सचमनुष्ठेयमित्यर्थः ॥

अथ वेदनं प्रगंसति —“प्रियः प्रजानामुत्थितो भवति य एवं
वेद(१)”-इति । सचस्य वेदिता सर्वासां प्रजानां प्रियो भूत्वा
जगत्पुच्छतोऽवतिष्ठते ॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

न वा एषोऽन्यतो वैश्वानुरः सुवर्गाय लोकाय प्राभ-
वदूर्ध्वो ह वा एष आतत आसीत्ते देवा एतं वैश्वानुरं
पर्योहन्त्सुवर्गस्य लोकस्य प्रभूत्या^(१) ऋतवो वा एतेन
प्रजापतिमयाजयन् तेषांभोर्दधि तद्भोति ह वा
ऋत्विष्टु य एवं विद्वान् द्वादशाहेन यजते^(२) तैऽस्मि-
नैच्छन्तु स रसमहं वसन्ताय प्रायच्छद् (१)

यवं ग्रीष्मायौषधीर्वर्षाभ्यो ब्रीहौच्छुरदं मापतिलौ
हंसन्तशिशिराभ्यां^(३) तेनेन्द्रं प्रजापतिरयाजयत्ततो वा
इन्द्र इन्द्रोऽभवत्तस्मादाहुरानुजावरस्य यज्ञ इति स
द्यैतेनाग्रेऽयजते^(४) य ह वै कुणपमस्ति यः सचे प्रति-

गृह्णाति^१ पुरुषकुण्डपमंश्चकुण्डपं गौर्वा अन्नं येन पाचे-
णान्नं विभ्रंति यत्तन्न निर्णेनिजति ततोऽधि (२)

मलं जायते^(१) एक एव यजेतैकी हि प्रजापति-
राधोद्^(२) द्वादशरात्रीर्दीक्षितः* स्याद् द्वादशमासाः
संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्वावैष एष ह
त्वै जायते यस्तपसोऽधि जायते^(३) चतुर्धा वा एता-
स्तिस्तिस्तिस्त्रो रात्रयो यद् द्वादशोपसदो याः प्रथमा
यज्ञं ताभिः सम्भरति या द्वितीया यज्ञं ताभिरा
रभते (३)

यास्तृतीयाः पात्राणि ताभिर्निर्णेनिक्ते याश्चतुर्थी-
रपि ताभिरात्मानमन्तरतः शुन्यते^(४) यो वा अस्य
पशुमन्ति मांसं सोऽति यः पुरोडाशं मस्तिष्कं स
यः परिवापं पुरीषं स य आज्यं मज्जान् स यः
सोमं स्वेदं सोऽपि ह वा अस्य शीर्षण्या निष्पदुः
प्रति गृह्णाति यो द्वादशाहे प्रति गृह्णाति तस्माद्
द्वादशाहेन (४)

न याज्यं पाप्मनो व्यावृत्त्यै^(५) ॥ १० ॥

अयच्छ^(१)दधि^(२) रभते^(३) द्वादशाहेन^(४) दत्वारि
च ॥ १० ॥

* "दीक्षित" - इति निर्विसर्गपाठ क ख-पुस्तकयोः ।

नवमेऽनुवाके द्वादशाहगतान्येकादशाहानि विहितानि; अथ दशमे द्वादशमहर्विधत्ते — “न वा एषोऽन्यतोवैश्वानरः सुवर्गाय लोकाय प्राभवदूर्ध्वा ह वा एष आतत आभीत्ते देवा एतं वैश्वानरं पर्यौहगसुवर्गस्य लोकस्य प्रभृत्यै”^(१)— इति । वैश्वानराख्येनाग्निना दृष्टत्वादतिराधो ‘वैश्वानरः’ । ‘अन्यतः’ एकस्मिन्नेव भागे वैश्वानर-ग्रह्मवाच्योऽतिराधो यस्य द्वादशाहस्य, सोऽयम् ‘अन्यतोवैश्वानरः’ । आदावेवातिराधयुक्तो न त्ववमान इत्यर्थः । एतादृशः ‘एषः’ द्वादशाहः स्वर्गलोकं मत्पादयितुं न समर्थः । कुतो न समर्थ इति, तदुच्यते — ‘एषः’ द्वादशाह ऊर्ध्वाभिमुखः अतिविस्तृत आभीत् ; तस्मादवमाननियामकाभावात् । अतोऽथमपर्यवसितः सन् स्वर्गस्य प्रभुर्नाभीत् । तदानीं देवाः ‘एतं’ वैश्वानरग्रह्मवाच्यमतिराधं ‘पर्यौहम्’ परितोऽवमानस्थाने नियामकत्वेन स्थापितवन्तः । अतोऽतिराधेण नियमितत्वादेतावानर्थं द्वादशाह इति तत्परिमाणस्य पर्यवसितत्वात् स्वर्गलोकं मत्पादयितुमय प्रभुर्भवति । तस्मादुपरिष्ठादतिराधः कर्तव्य इति विध्युक्तयः ॥

अथैतस्मै द्वादशाहस्याहीनरूपतां विधत्ते — “अतवो वा एतेन प्रजापतिमयाजयन् तैव्याभ्रोऽदिधि तदुभ्रोति ह वा अस्मिन्नु य एवं विद्वान् द्वादशाहेन यजते^(२)”— इति । पुरा कदाचिदमन्ताघृतवो देवा अस्मिजो भूत्वा ‘प्रजापति’ यजमानम् ‘एतेन’ द्वादशाहेन अयाजयन् । तेन द्वादशाहेन स प्रजापतिः ‘तेषु’ अतुषु मध्येऽधिकां मयर्हिं प्राप्नोत् । तददन्वोऽप्यस्मिन्नु मध्ये द्वादशाहयानेन मयर्हिं प्राप्नोति । पृथक् (६८०४० १५ पं०) यजमानवृत्तादादिशोदमया

विधानाच्च द्वादशाहस्य सत्रत्वम् ; इह तु यजमानैकत्वाद्यजति-
चोदनया विधानाच्चाहीनत्वमिति विशेषः* ॥

तस्मिन् द्वादशाहं प्रशंसितुं पूर्वोक्तामेव प्रजापतेः समृद्धिं
प्रपञ्चयति —“तेऽस्मिन्नैच्छन्त, स रसमह वसन्ताय प्रायच्छद्, यवं
घौघाथौषधीर्वषांभो मीहीञ्छरदे, मापतिसौ हेमन्तशिशिरा-
भ्याम्(१)”- इति । ‘ते’ वसन्ताद्या चतवः ‘अस्मिन्’ समृद्धे प्रजापतौ
भागमैच्छन् । ‘स.’ च प्रजापतिर्वसन्ताय ‘रसम् अह’ सर्वमपि भोग्य-
वस्तुगतं सारं दत्तवान्, वसन्तकाले हि भोगातिशयः प्रसिद्धः ।
तथा यवादीन् धान्यविशेषान् घौघादिभ्यः प्रायच्छत्, ते हि
तत्तत्काले प्रभृता भवन्ति । एवमुत्कर्षहेतुत्वेन द्वादशाहः प्रशस्तः ॥

अथापकर्षमिवारकत्वेन द्वादशाहं प्रशंसति —“तेनेन्द्रं प्रजापति-
रयाजयत्, ततो वा इन्द्र इन्द्रोऽभवत्, तस्मादाङ्गरानुजावरस्य यज्ञ
इति स ह्येतेनायेऽयजत(२)”- इति । इन्द्र उत्तमत्वेनायजन्नादिवत्
पूज्योऽपि सन्, पुरा कदाचित् अनुजवद्वरः, सर्वैर्देवैस्त्रिरस्त्रिय-
माणो भूत्वा तत्परिहारोपायं वेदितुं प्रजापतिमुपसेवितवानित्ये-
तावदत्र बहिरेव द्रष्टव्यम् । अत एवान्यत्रास्मात् —“इन्द्रो वै
देवानामानुजावर आसीत्, स प्रजापतिमुपाधावत्”- इति (६. ६.
११. २.) । ‘स.’ च प्रजापतिः ‘तेन’ द्वादशाहेनेन्द्रमयाजयत् ।
ततो द्वादशाहप्रभावादयमिन्द्रस्तदानीम् ‘इन्द्रोऽभवत्’ स्वकीय-
परमैश्वर्यलक्षणमिन्द्रत्व प्राप्तवान् । तस्माद् याज्ञिकाः “आनुजा-

* “यजत इत्यहीनस्य”- इति कात्या० श्रौ० १२. १. ५ ।

† ऐ० ब्रा० ४. ३. (ऐ० सो० सु० २. ब्रा० ४. ३. ८.) द्रष्टव्यम् ।

वरस्य यज्ञः”— इति द्वादशाहमाचक्षते । यस्मादिन्द्र श्रानुजावरो भूत्वा तन्निवृत्तये प्रथममेतेन द्वादशाहेनायजत, तस्मादानुजा-
वरयज्ञत्वमस्योपपन्नम् ।

इदानीं सचरूपे द्वादशाहप्रयोगे दक्षिणानिषेधं* निन्दयोजयति
—“एष ह वै कुणपमत्ति, यः सचे प्रतिगृह्णाति ; पुरुषकुणप-
मश्चकुणपं ; गौर्वा अन्न, येन पाषेणाशं विभ्रति, यत्तन्न निर्णे-
निजति, ततोऽधि मलं जायते^(१)”— इति । सचे हि ये यज्ञ-
मानास्त चत्विज इत्येवं यजमानस्य व्यवहारवदृत्तिकव्यवहारोऽप्यस्ति ।
अत एव शाखास्तरे—“अध्वर्युर्गृहपतिं दीक्षयित्वा ब्रह्माणं दीक्षय-
ति”— इत्यादावध्वर्युर्ब्रह्मादिग्रन्थैर्व्यवह्रियन्ते । एवं सति चत्विक्क-
बुद्ध्या धागान्तरवदन यो दक्षिणां प्रतिगृह्णाति, स प्रतिगृहीता
श्रवभक्षणेन यः प्रत्यवायस्तं प्राप्नोति । नात्र पञ्चमखश्रवो विद-
क्षितः, किन्तु पुरुषाद्यादिश्रवः । किञ्चानेन यदन्न मद्धने,
तद्गौरेव भवति ; गोर्मांसभक्षणसमः प्रत्यवायो भवतीत्यर्थः ।
किञ्चैनं प्रतिगृहीतारमुद्दिश्य यस्मिन् कांस्यपात्रे भास्ते वस्त्रं धार-
यन्ति, तत्पात्रं यदि शास्त्रोक्तमार्गेण शोधितं न भवेत्, तन्म
शोधनाभावात्तद्युक्तगृहेऽधिकं मलं जायते; तेन पात्रेण दक्षिण-
मधिकः प्रत्यवायो भवतीत्यर्थः ॥

एवं दक्षिणानिषेधेन सचप्रयोगं दृष्ट्वा दक्षिणानिषेध-
प्रयोगमपि दृढीकरोति—“एकं यज्ञं दक्षिणेन हि यज्ञं दक्षिणेन

राज्ञात्^(१)”- इति । प्रजापतेरेकस्यैव समृद्धिरभूत्, न तु याजकाना-
मृत्ननाम् । तस्मादेकस्य कर्तृत्वात् फलभाक्ताच्चाद्यौनत्यं सिद्धम् ॥

अथ दीक्षाविशेष विधत्ते—“द्वादशरात्रौर्दीक्षितः स्यात्, द्वादश-
मासाः संवत्सरः, संवत्सरः प्रजापतिः, प्रजापतिर्वाविधः; एष ह त्वै-
जायते यस्तपसोऽधि जायते^(२)”-इति । द्वादशसङ्ख्योपेतानां मासानां
संवत्सररूपत्वात्, संवत्सरस्य च प्रजापतिसृष्टत्वेन प्रजापतिरूपत्वात्,
‘एष.’ यजमानो द्वादशदीक्षायोगात् प्रजापतिरेव भवति । किञ्च
यत् पूर्वं मातापितृभ्या जन्मं न तन्मुख्यम्, किन्तु ‘य.’ यजमानो
दीक्षारूपात् ‘तपसः’ अधिजायते, एष एव हि ‘जायते’ मुख्य-
जन्मवानित्यर्थः ॥

अथोपसद्दिशेष विधत्ते—“चतुर्धा वा एतास्त्रिस्त्रिस्त्रि रात्रयो,
यद् द्वादशोपसदो, याः प्रथमा यज्ञ ताभिः सभरति, या द्वितीया
यज्ञं ताभिरा रभते, या तृतीयाः पाचाणि ताभिर्मिर्णैर्नित्ते, या-
श्चतुर्थैरपि ताभिरात्मानमन्तरतः शुन्धते^(३)”-इति । अत्रासुष्ठेया
द्वादशदिनमाध्या उपसदो याः सन्ति, तास्त्रिस्त्रिस्त्रिः एकैक-
रात्रिरूपेण चतुर्धा विभज्यन्ते । तत्र प्रथमरात्रिगताभिस्त्रिस्त्रिभि-
र्यज्ञसाधनसम्पादनं भवति, द्वितीयरात्रिगताभिस्त्रिस्त्रिभिर्यज्ञमुप-
क्रमते, तृतीयरात्रिगताभिस्त्रिस्त्रिभिर्यज्ञपाचाणि शोधयति, चतुर्थ-
रात्रिगताभिस्त्रिस्त्रिभिः स्वात्मानोऽन्तःशुद्धिं करोति ॥

पुनरपि सत्रे दक्षिणाप्रतिग्रहलोभातिशयेन प्रसक्तिं निन्दति
—“यो वा अस्य पशुमन्ति मा२स२ सोऽन्ति, यः पुरोडाश

* पदपाठदर्शनादवगम्यतेऽत्र “तु वै”- इत्यवग्रहः कार्यं इति ।

मस्तिष्कः स, यः परिवार्यं पुरीषः स, य आज्यं मज्जानः स,
यः सोमः खेदः सोऽपि ह वा अस्य ग्रीर्षण्या निष्पदः प्रति
गृह्णाति, यो द्वादशाहे प्रतिगृह्णाति, तस्माद् द्वादशाहेन न याज्यं
पाप्मनो व्यावृत्त्यै^(८)—इति । ‘यः’ पुमान् द्वादशाहस्यै दक्षिणां
प्रतिगृह्णाति, सोऽयं यदा स्वयं सोमयागं करोति, तदा तदीय-
यागे योऽन्य ऋत्विक् भूत्वा तस्य प्रतिगृहीतुः सम्बन्धिनमग्रीपोमौ-
द्यादिपशुहविःशेषम् ‘अत्ति’, ‘सः’ ऋत्विक् पुरुषादिमांसभक्षणधर्मं
प्रत्यवार्यं प्राप्नुयात् । यस्तदीययागे पुरोडाशशेषमत्ति, सः ‘मस्तिष्कः’
पुरुषादिशिरोगतमांसं भक्षितवान् भवति । यः ‘परिवार्यं’ लाजरूप-
हविःशेषमत्ति, सः पुरीषमेव भक्षितवान् भवति । यस्तदीययागे
‘आज्यम्’ इडाभागं भक्षयति, स मज्जानं भक्षितवान् भवति ।
यस्तदीययागे सोमशेषं भक्षयति, स खेदं भक्षितवान् भवति ।
किञ्च ‘सः’ प्रतिगृहीता स्वयमपि ‘अस्य’ द्वादशाहकर्तुः ‘ग्रीर्षण्याः’
शिरस्युत्पन्नाः ‘निष्पदः’* द्वारैर्निर्गच्छन्तीर्मलिनजातीः प्रतिगृह्णाति ॥

अथ वैतद्वाक्यं सर्वमहीनद्वादशाहविषयं व्याख्येयम् । तदानीं “यो
वा अस्य पशुम्”—इत्यादेरयमर्थः—‘यः’ कश्चिदृत्विग्भूत्वा अहीन-
रूपद्वादशाहे पशुहविःशेषमत्ति, सोऽयम् ‘अस्य’ यजमानस्यैव मांस-
मत्ति । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । यस्मादहीनद्वादशाहे दक्षिणाप्रति-
गृहोऽनिषिद्धः, तस्मात्कारणादृत्विग्भूत्वा द्वादशाहेन यजमानं न
याजयेत् ; तदेतदयाजनं पाप्मनो व्यावृत्त्यै सम्पद्यते† ; याजने तु

* ‘निष्पदः निर्गच्छन्तः’—इति ऋ० सं० १०. १०२. ६. सा० भा० ।

† ‘निष्पत् निरुतम्’—इति तै० व्या० ४. २. १. सा० भा० ।

‡ “निरुत्त्यै”—इति क ।

शास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यम् । सचाहीनयोरेतावान् विशेषः,—सर्वे तु स्वयमपि यजमानत्वात् प्रतिग्रह एव नास्ति, अहीने तु विद्यमानस्य प्रतिग्रहस्य दुष्टत्वात् प्रतिग्रह्य प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यमिति ॥

अत्र मीमांसा । दशमाध्यायस्य षष्ठपादे (जे० सू० ५८, ६० ; अधि० १६.) चिन्तितम्—

“अहीनसचयोरक्षणेभेदो नास्त्यस्ति वा ? न हि ।

आवृत्तिसाम्यादाद्यः स्यादित्यामिभ्यां तयोर्भिदा ॥

अस्ति द्वादशाहस्याहीनत्वं सचत्वं च* । तत्रैवं चिन्त्यते—किमहीनसचयोरक्षणेभेदो नास्ति, उतास्ति ? इति । तत्र नास्तीति तावत् प्राप्तम् । कुतः ? ज्योतिष्टोमावृत्तिरूपस्य समानत्वात् ; यथा द्विराचादीनामेकादशराचान्तानामहीनानाम् आवृत्तौ ज्योतिष्टोमस्वरूपम्, तथा चयोदशराचादीनां सचाणामिति प्राप्ते, ब्रूमः—“आसीरन्”, “उपेयुः” इति चोदनादयं यजमानवहुत्वञ्च सचसचणम्, यजतिचोदना यजमानवहुत्वनियमाभावश्च। अहीनसचणम् ; वैदिकप्रयोगेषु तयोरव्यभिचारादिति राज्ञान्तः”—इति ॥

* “अथ द्वादशाहा भवेयुः, सचाण्यहीना वा”—इति व्याघ० श्रौ० १०. ५. १, २ । “द्वादशाह सचमहीनश्च”—इत्यादि कात्या० श्रौ० १२. १. ४ ।

† तानि चाहीनानोक्त १६५—२६५ पृष्ठेषु विहितानि दृष्टव्यानि ।

‡ तानि चेहोपरिष्ठात्तृतीयचतुर्थप्रपाठकयोर्विधायमानानि ।

§ तद्यथा—“चयोदशराचमासते”, “चतुर्दशराच मासते”—इत्यादि ३ प्र० ४, ४ । “द्वादशाहमृद्धिकामा उपेयुरिति तथा चयोदशराच मागोरिति सप्तविंशम्”—इति कात्या० श्रौ० १२. १. ५ ट० पा० ।

|| “यजमानवहुत्वचोदनाभावश्च”—इति म-पाठ ।

८ “द्विराचयेय यजते”, “अग्निष्टोमेन वहुनयाजयत्” (“त्रिरात्रग्याग्निष्टोम एव प्रथममह”)—इत्यादि १६५, १०३ (१०४) पृ० ।

तत्रैव (जै० सू० ४५-५०; अधि० १४.) अन्यच्चिन्तितम्—

“सचमेकः करोत्याहो बहवः? प्रकृताविव ।

एकः सूर्यादिहासौरन्नित्युक्त्या बहवो भूताः ॥

द्वादशाहादिसचस्य ज्योतिष्टोमः प्रकृतिः* ; तत्र कर्षेक्यात् शोद-
केन सचेऽपि कर्षेक्ये प्राप्ते, प्रत्यक्षवचनात्† बहवोऽभ्युपेयाः”—इति ॥.

तत्रैव (जै० सू० ५१-५८; अधि० १५.) अन्यच्चिन्तितम्—

“अवलिजोऽन्येऽत्र यष्टृभ्यः स्युस्त एवोत? शोदकात् ।

अन्ये; यष्टार एव स्युः प्रत्यक्षवचनादिभिः ॥

अत्र सचे, किं यजमानेभ्यो व्यतिरिक्ता अवलिजः कर्त्तव्याः, किं
वा यजमाना एवलिजः? ज्योतिष्टोमे यजमानादन्येषामवलिक्त्वाद्-
चाप्यन्ये स्युरिति प्राप्ते, ब्रूमः—“ये यजमानास्त अवलिजः”—इति .
प्रत्यक्षवचनात्†, “अदक्षिणानि सचाणीत्याहुः”—इति दक्षिणा-
राहित्यश्रवणात्‡, “अध्वर्युर्गृहपतिं दीक्षयित्वा ब्रह्माणं दीक्षयति
तत उद्गातारम्”—इत्यादिना॥ ब्रह्मोद्गाहादिसमाख्यासंयोगदोषा-
संयोगघोरावलिज्ययजमानघोतकयोः प्रतिभानाच्च, यजमाना एव
अवलिजः”—इति ॥

* ज्योतिष्टोमस्य प्रकृतित्वं मी० जै० सू० ८. १. ३-१०. अधि० ३.
द्वितीयवर्गके वर्णितम्; उद्धृतञ्च तत् पुरस्तादिरैव (२भा० २४५, २५३ पृ०) ।

† “यङ्गिरसो वै सत्र मासत”, “ये सत्र मासते” १६५, २८० पृ० ।

‡ “यजमानाः सर्वे सत्रेषु”—इति कात्या० श्रौ० १२. १. ० । ऐ० ब्रा०
४. ४. ४. सा० भा० (३ भा० ३८० पृ०) ।

§ “अदक्षिणानि च सामियोगात्”—इति कात्या० श्रौ० १२. १. ८ ।
अपि शत० ब्रा ३. ४. २. १५. मध्यम् ।

॥ शत० ब्रा० १२. १. १. १-१०; कात्या० श्रौ० १२. २. १५ ।

तत्रैव द्वितीयपादे (जे० सू० ३४; अधि० १०.) चिन्तितम्—

“अतिजां वरणं सचे कार्यं नो वा १ इव सोमवत् ।

कार्यम्, मैवं स्वकर्मत्वात् क्रयार्था* प्रकृतौ वृत्तिः ॥

“अग्निर्मे होता”—इत्यादिमन्त्रैः सोमे अतिजां वरणमात्रातम्, सोमवत् सचेऽपि तत्कार्यम्, अन्यथा वरणरहितानामतिक्लामा-
वात्सवं न सिध्येत् । अत एव तत्सिद्धये सचप्रकरणे “ये यजमा-
नास्त अतिज.”—इति स्वतःप्रवृत्तानपि यजमानानमनूद्य वरणरहि-
तानामतिक्लाम् तेष्वधातव्यमिति विदधाति । तस्मादतिग्वरणं सचे
कार्यम् । मैवम्, सचं क्षुण्णदृष्ट्या सर्वेषां स्वकर्म, न हि स्वकर्मणि
क्रयार्थं वरणमपेक्ष्यते, क्रयार्थं हि प्रकृतौ वरणम् । दानमेव
क्रयार्थम्, वरणं तदृष्टार्थमिति चेन्न, वरणस्य भविष्यद्दानसूचनेना-
त्साहजननार्थत्वात् । अन्यथा वरणकाले “कश्चित् कस्याण्यो
दक्षिणा.”—इति॥ अतिजां प्रश्नः कथं सङ्गच्छेत । न च अतिक्ला-
सिद्धिः” शङ्कनीया । तत्र वक्तव्यम्—अतिक्लाम् नाम किं कर्म-
करत्वमुत यागकर्तृत्वमिति । अद्यै कर्मकराणां स्वामित्वाभावेन “ये
यजमानास्त अतिज.”—इति वचनं विरुध्येत, द्वितीये तु स्वत एव

* “क्रयार्था”—इति ख ।

† “ध्याम० श्रौ० १०. १ १४, सा० यजु० ब्रा० २ १० ।

‡ “वरदसाध्यमतिक्लाम्”—इति घ ।

§ “क्रयार्था”—इति ख ।

॥ “त एष्यति क अतिज ? के याजयन्ति ? कश्चिन्नाहोत ? कश्चिन्न न्यस्त
मालिङ्गं ? कश्चित् कस्याण्यो दक्षिणा”—इति ध्याम० श्रौ० १०. १ ३ ।

॥ “अचसिद्धिः”—इति ग, घ ।

यागं कर्तुं प्रवृत्तत्वाद् वरणमन्तरेणाप्युत्क्रिक्तं सिध्यतीति ईदृशमेवा-
त्विज्यं वचनेन विधीयते । तस्माद्दानवद् वरणं सचे लुप्यते"—इति ॥

तत्रैव (जै० सू० ३५-३८, अधि० ११.) अन्यच्चिन्तितम्—

क्रयः कार्यो न वा सचे? निषेधात् क्रीतिकल्पनम्* ।

नित्यानुवादे नाकृतेर्नां क्रयो वरणं तथा ॥

यथासत्कारपुरस्सरम् “अग्निर्होता”—इत्यादिमन्त्रेणां प्रार्थना-
वरणम् । तच्च वरणं चिकीर्षुर्यजमानो वरणीयेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमं
ब्रूयात्, “तेभ्यः सोमं प्राह”—इत्यापस्तम्बवचनात् (श्रौ० १०. १. २.) ।
सोमाभिधानप्रकारस्यात्र कन्ये दर्शितः—“ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोम-
संख्येन रथन्तरष्टमे गवां द्वादशशतदक्षिणेनाहं यक्ष्ये, तत्र मे त्वमु-
द्गाता भव”—इति । तत्र देयदक्षिणाद्रव्यनिययेन ब्राह्मणाः
स्वकीयाः कर्मविशेषे नियोज्य योग्या भवन्ति । सोऽयं क्रयः । स च
प्रकृताविष सचे कार्यः । स च दक्षिणादानस्य निराकृतत्वेन देय-
द्रव्यनियये लुप्ते सति, तस्याध्यः क्रयोऽपि लुप्येतेति शङ्कनीयम् ;
निषेधमुपजीव्य क्रयानुष्ठानस्य कल्पयितुं शक्यत्वात् । तथाहि—“न
ह्यत्र गौर्दीयते, न वासो, न हिरण्यम्”—इति सचे गवादिदानं
निषिध्यते ; स च निषेधः सत्यां प्रसक्तौ सम्भवति, ततः सोमे
देयद्रव्याणां सचे दानप्रसक्तिरभ्युपेया । सोमे च देयद्रव्याण्येवं
श्रूयन्ते—“गौश्याश्याश्वतरस्य गर्दभस्याजाश्यावयस्य ग्रीहयस्य यवास्य

* “क्रीतिकल्पनम्”—इति ख, ग, घ ।

† “नाप्राप्तेर्न”—इति ग । “नालुप्तेर्न”—इति घ ।

‡ व्याप० श्रौ० १०. १. १ । सा० यङ्० ब्रा० २. १० ।

§ “स च निषेधोऽसत्या प्रसक्तौ न सम्भवति”—इति क ।

तिलाय मायाय०—० तस्य द्वादशः शतं दक्षिणा”- इति-
 (ता० ब्रा० १६.१.१०.) । तत्र गोक्षिरण्यादीनां विग्रेयतो निषेधेन
 द्रव्यान्तराणां चोदकप्राप्तानामभ्यनुज्ञा प्रतीयते, ततो देयद्रव्य-
 सङ्गावात् क्रय कर्त्तव्य इति पूर्वः पक्षः । “न ह्यत्र गौर्दीयते”-
 इत्यनेन निषेधो न विधीयते, किन्तु पूर्वाङ्गेन निर्णयेन प्राप्त
 एव दानाभावोऽनूद्यते । “अदक्षिणानि सचाणीत्याहुः, न ह्यत्र
 गौर्दीयते”- इति श्रुतौ परोक्षपुन्यासस्य प्रसिद्धवाचक-हि-गब्दस्य
 प्राप्तिगमकत्वात् । तस्माच्चित्यानुवादस्य कल्पकत्वाभावाद् वरण-
 वक्तव्यविनाश्रुतः क्रयोऽपि न कर्त्तव्य”- इति ॥

तत्रैव (जै० सू० ६१, अधि० २६.) अन्यस्मिन्नितम्—

“आचेयदानं तु पात्राणां सचेषु नाचरेत् ।

कुर्याद्वाऽऽनतिलोपाज्जो धर्मार्थं क्रियतां दयम् ॥

प्रकृतौ “क्षिरणमाचेयाय ददाति”- इति श्रुतम्, षट्पुत्राणां
 वरणं चास्ति, तदुभयं सचेषु न कर्त्तव्यम्, द्वारभूताया आनते-
 लुप्तत्वात् । यद्यप्याचेयः कर्मकरेभ्यो बहिर्भूतस्तथापि तद्दानेन यज-
 मानस्यौदार्यं पश्यन्तो धनकामा षट्पुत्र आनता भवन्ति; वरणस्य
 आनत्यर्थत्वमृत्विग्वरणे प्रारम्भकालीने प्रसिद्धम्, तस्मादानत्यर्थमुभयं
 नाचरेदिति पूर्वः पक्षः । प्रथमवरणेनेवानतिसिद्धेः कालान्तरे
 वरणमदृष्टार्थम् । धनकामानामपि कर्मकराणां प्रारम्भकाले स्वय-
 मङ्गीकृताया भूतेरधिकं धनं न लभ्यत इत्याचेयदानदर्शनं नान-
 तिकरम् । तस्माददृष्टार्थमुभयं कर्त्तव्यम्”- इति ॥

* एत० ब्रा० ४. ३. ४. २१, कात्या० श्रौ० १०. २. २१ ।

पष्टाध्यायस्य षष्ठपादे (जै० सू० १६-२३; अधि० ३.) चिन्तितम्—

“सर्वं वर्षचयस्योत विप्रस्यैवाविशेषतः ।

चयस्य, मैवं, स्वामित्वं विप्राणामृत्विजां यतः ॥

“अद्विकामाः सत्रमासीरन्”—इत्यत्र* विप्रा इति विशेषो न श्रूयते, तस्माद्वर्णचयस्य सत्राधिकार इति चेत्, मैवम्, विप्राणामेवातिर्ज्यमिति द्वादशे वक्ष्यते†,—अृत्विक्कार्यं यजमानाः सचे समाम्नाताः,—"ये यजमानास्त अृत्विजः"—इति‡, तस्माद्विप्राणामेव सत्रम्?—इति ॥

तत्रैव (जै० सू० १-२१; अधि० १.) अन्यच्चिन्तितम्—

“भिन्नप्रयाजादिकल्पा अपि सचेऽधिकारिणः ।

तुल्यकल्पा एव वा?ऽऽद्यो वसिष्ठादिविधानतः ॥

नराग्रंसाद्यङ्गतया स्वामित्वोद्देशपूर्वकम् ।

नाराग्रंशविधौ सन्निकर्षात् साङ्गुष्ठतोऽन्तिमः ॥

प्रयाजेषु पुरुषभेदेनानुष्ठानप्रकारो भिद्यते,—राजन्यवसिष्ठादीनां नराग्रंशो द्वितीयः प्रयाजः, तन्नूनपादन्येषाम्॥ । तत्र वसिष्ठावि-

* “ते सर्वा अद्वि माभूवन्, सर्वा अद्वि अभूवन्ति, य एता उपयन्ति”—इति ता० ब्रा० २३. १. ५। “अद्विकामा उपेयुः”—इत्यादि च तत् उत्तरम् (२३. १.) ।

† जै० सू० १२ अ० ॥ पा० ४१-४६, अधि० १५ दृश्यम् ।

‡ “तस्मात्त वरुणभरुणनिमित्तमृत्विक्कम्, किन्तु अतुषण्णनिमित्तम् । यतः सचेऽपि सत्यत्विजस्तद्विशेषाद्याध्वर्वादयः सन्त्येव; ते तु यजमाना एव नान्ये”—इति कात्या० श्रौ० १. ६. १२. या० ४० ।

§ “सत्राणि ब्राह्मणानां अृत्विक्कृत्यते”—इति कात्या० श्रौ० १. ६. १३ ।

॥ आत्य० श्रौ० १. ५. २१, २२; ३. २. १-८ ।

वध्यशुनककण्टकशपसङ्कृतिगोत्रोत्पन्ना ये नराशंसप्रयाजवन्तः, ये चान्ये तनूनपादयाजकाः, त एते भिन्नकल्पा अपि मिलित्वा सप्तदशावराः सचेऽधिकारिणः स्युः । कुतः ? नराशंसमुद्दिश्य तदङ्गत्वेन वसिष्ठादिविधानात् । तथा सति सचिषां मध्ये केषाञ्चित् वसिष्ठादिगोत्रजत्वेऽपि तदङ्गत्वं सिध्यतीति प्राप्ते, भूम — वासिष्ठादीन् यजमानानुद्दिश्य नराशंसो विधीयते, तथा सति विधायकपदगतस्य धातुर्यस्य विधेयत्वात् सन्निकर्षः, वसिष्ठादिविधौ तु पदान्तरोपात्तत्वात् विप्रकर्षः । अतो वसिष्ठाद्युद्देशेन नराशंसविधौ नराशंसानुष्ठाने वसिष्ठादीनां साहुष्य मितरेषां तु वैगुण्यम् । तनूनपादनुष्ठाने तु वैपरीत्यम् । सर्वथा भिन्नकल्पानां सर्वेषां साहुष्यं न सिध्यति । अतः साहुष्याय तुल्यकल्पा एवाधिकारिणः”- इति ॥

तत्रैव (जै० सू० २४-२६, अधि० ४.) अन्यस्मिन्नितम्—

“विप्रस्य सचं सर्वस्य, वासिष्ठस्यैव वा भवेत् ।

वैश्यामित्रस्यैव वा > ऽऽद्य ऋद्धीच्छुत्वेन, मध्यमः ।

ब्रह्मलाय, क्षत्रवासिष्ठो ब्रह्मा वा स्तोमभागतः ।

वैश्यामित्रममानानामेव होदत्वसिद्धये ॥

ऋद्धिकामस्य सच विहितम्, ब्राह्मणस्य सर्वे ऋद्धिं वाञ्छन्ति, तस्मादिप्रस्य सर्वस्य सचाधिकार इत्याद्यः पक्षः । “वासिष्ठो ब्रह्मा भवति”- इतिवचनात्*, अत्रासिष्ठस्य ब्रह्मलामभवात्, ब्रह्मलाय वासिष्ठस्याधिकारो वाच्यः, तथा सति भिन्नकल्पत्ववारणाय तत्तुल्यकल्पा एवाधिक्रियन्त इति द्वितीयः पक्षः । “वासिष्ठो ब्रह्मा”-

इतिवाक्यान् वासिष्ठस्य ब्रह्मता, “रश्मिरसि क्षयाय त्वा”-इत्यादयो मन्त्राः स्तोमभागाः*, तानधीयान स्वयमवासिष्ठोऽपि ब्रह्मता मर्हति इति, स्तोमभागप्रशस्तरूपेऽर्थवादे वासिष्ठो ब्रह्मेति पठित-त्वात्† । तस्मात् “वैश्यामित्रो होता”-इतिविहितस्य होतृत्वस्याऽसिद्धये वैश्यामित्रस्य तत्समानकल्पानाञ्चाधिकारो नान्येषाम्”-इति ॥

तत्रैव (जै० सू० १०-१२, अधि० ५.) अन्यच्चिन्तितम्—

“अनाधातुश्च तत् किं वाधातुरेवापिमो यतः ।

एकस्याग्निपु तत्सिद्धिर्न स्वाग्निष्वात्मनेपदात् ॥

तत् सचमन्याधानरहितस्यापि संभावति । कुतः ? सचिर्णा मध्ये कस्यचिदाहिताग्निने तदीयेष्वग्निपु तेन सह प्रवृत्तेरनाहिताग्निभिरपि तस्य सचस्य साधयितुं शक्यत्वादिति चेत्, सैवम्, “आ-दधीत”-इत्यात्मनेपदमाधानफलस्य कर्तृगामितां दर्शयति? । तत्-फलं चाग्नीनां कर्मयोग्यता । ततो ये ऽनाहिताग्रयो न ते अधि-कारिणः, यद्य आहिताग्निस्तस्यैव कर्मयोग्यता, नान्यस्य । किञ्च सोमविहृतीनामिष्टिपूर्वकत्वं निर्णीतम्, इष्टियाधानपूर्विका, तस्मा-दाधातुरेव सचाधिकारः”-इति ॥

* तै० सं० ४. ४ १. १-२१, ता० ब्रा० १ ८. १। ऐ० ब्रा० ५. ५. ८ ।

† ऋषयो वा इन्द्र प्रत्यक्षं वापश्यन्, तं वासिष्ठं प्रत्यक्षं मपश्यत् ।—

तस्माद् वासिष्ठो ब्रह्मा कार्यं, प्रैव जायते रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जित्वाह”-इत्यादि तै० सं० ३ ५. २ । “पुरा वासिष्ठ एव ब्रह्मा भवति यतस्वेता व्यपेतर्हि य एव कस्याधीते”-स ह वै ब्रह्मा भवितुं मर्हति”-इति श्रुतं ब्रा० १२. ६. १. ४१ ।

‡ ऐ० मा० ७ ३. ४ । कात्या० श्रौ० १. ६. १४. यत्तिर्नष्ट्या (पा० दे०) ।

§ पा० १. ३ ७२ । “हुं धाञ् धारयपोययपो”-इति जु० १० ।

तत्रैव (जै० सू० २३-३५ ; अधि० ६.) अन्यच्चिन्तितम्—

“जुह्वादयो यस्य कस्य कार्याः साधारणा उत ? ।

अविरोधादपिमोऽन्यो मृतदाहे विरोधतः ॥

सचिणां मध्ये यस्य कस्य चित् सम्बन्धिभिर्जुह्वादिपात्रैः सचं प्रयोक्तव्यम् । कुतः ? अविरोधात् । अन्यदीयेष्वग्निष्व्वात्मनेपदं यथा विरुध्यते, नैवं मन्त्रविरोधः कश्चिदुपलभ्यत इति प्राप्ते, ब्रूमः— यस्य जुह्वादयः, स चेत् सचमध्ये स्थिते, तदा मृतेन सह जुह्वादयो दहन्ते; “आहिताग्निमग्निभिर्दहति, यज्ञपात्रैश्च, दक्षिणहस्ते जुह्मासादयति”—इत्यादिवचनैस्तदवगमात्* । पात्रदाहे, चावशिष्टः सचप्रयोगो विगुणः स्यात् । तस्मात् ‘साधारणाः’ भिक्षा एव जुह्वादयः सचे सम्पादनीयाः”—इति ॥

एकादशाध्यायस्य चतुर्थपादे (जै० सू० १६-२३ ; अधि० ५.)

चिन्तितम्—

द्वादशाहे सदौघोपसदहस्तु दिमानि किमां ।

गतचयं, द्वादश वा, षट्त्रिंशद्वा ? अपिमो यतः ।

एकैककर्मणोऽह्नोऽस्य ज्योतिष्टोमविकारता ।

एकैकं तदनुष्ठानं दिनानां पञ्चविंशतिः ।

अह्नां द्वादशता श्रुत्या मध्यपक्षस्तदापि किम् ।

कार्या द्वादश साधस्काश्चतुष्काणामुत चिकम् ? ।

एकैकस्यैव यागस्य विहृतित्वादिहादिम् ।

* आश्व० गृ० ४ २०. १-२६ सूत्राणि दृश्यन्ति । श्रौ० ६. १०. २० ।

† “दिनमात्रकम्”—इति घ ।

अमुख्यकालाद्वाधाच्चतुष्टं भिद्यते त्रिधा ।

दीक्षा उपसदः सुत्याः प्रत्येकं द्वादश स्यताः ।

साङ्गस्य द्वादशाहस्य षट्त्रिंशद्विवसा मताः ॥

द्वादशाहस्यैकैकमहः पृथक् कर्म । तस्मिंश्च सदौचस्य सोप-
सत्कस्य समुत्थस्य ज्योतिष्टोमस्य विध्यन्तोऽतिदिष्टः । अतिदिष्टानां
दीक्षाणां मुपसदाश्च प्राकृतसङ्ख्याबाधनाय पृथग् द्वादशलं श्रुतम् ।
ततो दीक्षोपसदर्थं चतुर्विंशतिदिनानि, सुत्यार्थमेकं दिनमिति
पञ्चविंशतिः । ईदृगस्य कर्मविशेषस्य अङ्गां द्वादशभिरार्हतिभिः
शतत्रयं स्यादित्याद्यः पक्षः । तथा सत्यङ्गां द्वादशलं श्रूयमाणं
बाधेत; तस्माद्द्वादशैव दिवसा इति मध्यमः पक्षः । तथापि
दीक्षोपसद्भ्यामङ्गामुपेतस्यैकैकस्याङ्गः साङ्गज्योतिष्टोमविकारत्वा-
त्तत्सर्वं सद्य एव कर्त्तव्यमित्येकः पक्षः, प्रकृतौ दीक्षोपसदोर्मुख्य-
कालात्प्रागेवानुष्ठितत्वादिहापि तथैवानुष्ठानं प्राप्तम्, तच्च मुख्यकाले
तदनुष्ठाने बाधेत, तस्माद्द्वादशस्य प्रधानस्य च द्वादशदिनानि
विभज्यानुष्ठानमिति पचान्तरम् । द्वादशाहस्य द्वादश दीक्षा द्वा-
दशोपसदः द्वादश सुत्याः इत्यङ्गयोर्मुख्ये च पृथग् द्वादशलसुत्यां
षट्त्रिंशदिति राज्ञान्तः—इति ॥

नवमाध्यायस्य प्रथमे पादे (जै०सू०२८-३२; अधि०८) चिन्तितम्—

“पत्नीसंयाजसंस्था किं सर्वेष्वन्येतरेषु वा ? ।

अविशेषादादिमो ऽन्यो ऽसंख्यितलोक्तिस्त्रिजितः ॥

* द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदो द्वादश प्रसूत, षट्त्रिंशदेता रात्रयो
भवन्ति —० जायते वाव दीक्षणा, एनीत उपसद्भिः, देवलोकमेव सुत्यपा-
येति”—इति ता० ब्रा० १०. ३ ।

द्वादशाहे श्रूयते—“पत्नीसंयाजान्तान्यहानि सन्तिष्ठन्ते”—इति* । तत्र द्वादशमहोप सर्वस्वणहसु पत्नीसंयाजान्तुं कर्मानुष्ठायावशिष्टं हारियोजनादिकं त्याज्यम् । कुतः ? एतावत्सु पत्नीसंयाजममाप्ति-
नंतरेऽस्त्विति विशेषनियामकाभावादिति चेत्, मैवम् ; असंस्थितत्व-
वाक्योक्तलिङ्गेन प्रागुक्तमादङ्गो यानीतराख्यहानि, तेषु पत्नी-
संयाजान्तत्वं व्यवतिष्ठते । तथाहि “पत्नीसंयाजान्तान्यहानि सन्ति-
ष्ठन्ते”—इत्यस्य विधेः श्रेय एव माध्यायते—“न बर्हिर्नुप्रहरत्य-
संस्थितो हि तर्हि यज्ञः”—इति† । तत्र पत्नीसंयाजैः सर्वेषामङ्गां
समाप्तावसंस्थितत्वं व्याह्रन्येत, तस्मात्सन्तिष्ठन्त इति, शब्दो न
समाप्तिवचनः ; किं तर्हि ? सत्येव तदहस्यस्वन्धिकर्त्तव्यविशेषे
व्यापारोपरममात्रं व्रते । अयञ्च कर्त्तव्यश्रेयस्वरमेऽहन्यनुष्ठातव्यः ।
तथा सति द्वादशानामङ्गां विहितः सहप्रयोगोऽनुष्ठेयीतो भवति ।
तथाहि—“द्वादशाहेन यजते”—इति सहप्रयोगो विहितः‡ । अत
एव दीक्षोपसदादिकं तन्त्रेणानुष्ठेयते ; तत्र प्रथममहः पत्नी-
संयाजान्तमनुष्ठाय हारियोजनादिकं॥ बर्हिःप्रहरणान्तं कर्त्तव्यत्वेना-
वस्थाप्य द्वितीयमहः प्रक्रमते । एव मुत्तरचापि । तत्र सर्वेषावशिष्टं

* कात्या० श्रौ० १२. ३. २१ । आश्व० श्रौ० ७. १. ५ ।

† “पिण्डेषादिकं न कार्यम्”—इति ग ।

‡ अत एवैतरेयके वाजसनेयके च अन्यकर्मण्यमिहितानि (ऐ० त्रा० ५. ४. ३, श्रुत० ब्रा० ४. ६. ६) । कात्या० श्रौ० “अन्यवर्जम्”—इत्यारभ्य
“अथ उपस्पर्शनाद्येतत्सचोत्थानम्”—इत्यन्तो यज्य (१३ ३, ४) इत्यर्थः ।

§ “यत्र एकेन वाक्येन बहूनि प्रधानानि एकफलार्थं विधीयन्ते—
तत्र तेषा सहप्रयोगो भवति”—इति कात्या० श्रौ० १. ७. २८, पद्धतिः ।

॥ “पिण्डेषादिकं”—इति ग ।

कर्त्तव्यमुत्तमेऽह्न्यनुष्ठातव्यम्, तथा सत्युपक्रमैकवदुपसंहारस्याप्येक-
त्वाद् विहितः सङ्प्रयोगः* सिध्यति; एकैकस्याङ्गः पञ्चीसंयाजैः
समाप्तौ भिन्नाः प्रयोगाः प्रसज्येरन् । यत्तु दशमस्याङ्गे मानस-
पट्टेण समापनं तदाचनिकम् । तस्मादुत्तमव्यतिरिक्तानामेवाङ्गां
पञ्चीसंयाजानन्तरं व्यापारोपरमः”—इति ॥

षष्ठाध्यायस्य द्वितीयपादे (जै० सू० १, २, अधि० १.) चिन्तितम्—

“सचे फलांशः प्रत्येकं सर्वं वा ? ऽऽद्य” समूहके ।

कर्त्तव्यादन्य एकैकस्यापि तत्त्वाद्भवतः ॥

इदमाश्नायते—“ष्टद्विकामाः सचमासीरन्”—इति । तत्र सचे
वह्मनां समुदायस्य कर्त्तव्यमवगतम्, “सप्तदशावराः सचमासीरन्”—
इतिश्रवणात् । कर्त्तव्येन समुदायस्यैव फलितात् पुरुषाणां प्रत्येकं
फलांश एव; न तु सर्वं फलमेकैकस्येति चेत्, मैवम्; एकैकस्यापि
समुदायान्तपातिनः कर्त्तव्यसङ्गावात्, अन्यथा समुदायस्यैकत्वेन
सचमासीरन्निति श्रुतं कर्त्तव्यवृत्तं नोपपद्येत । तस्मादेकैकस्य कर्त्तुः
सर्वफलसङ्गावात् सर्वफलकामिनामेवावाधिकारो न त्वंशफलका-
मिनाम्”—इति ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

* “विहितस्य सोपयोग्य” —इति क ।

† “सप्तदशावरास्तुर्विशतिपरमा सचमासीरन्निति”—इति कात्या०
श्रौ० १. ६ १०, १२. ४० या० ।

एकस्म स्वाहा द्वाभ्याः स्वाहा त्रिभ्यः स्वाहा चतुर्भ्यः
 स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा षड्भ्यः स्वाहा सप्तभ्यः स्वाहा-
 ऽष्टाभ्यः स्वाहा नवभ्यः स्वाहा दशभ्यः स्वाहैकादशभ्यः
 स्वाहा द्वादशभ्यः स्वाहा त्रयोदशभ्यः स्वाहा चतुर्द-
 शभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः स्वाहा षोडशभ्यः स्वाहा
 सप्तदशभ्यः स्वाहाष्टादशभ्यः स्वाहैकान्न विंशत्यै
 स्वाहा नवविंशत्यै स्वाहैकान्न चत्वारिंशते स्वाहा
 नवचत्वारिंशते स्वाहैकान्न (१)

पृथै स्वाहा नवपृथै स्वाहैकान्नाशीत्यै स्वाहा
 नवाशीत्यै स्वाहैकान्न शताय स्वाहा शताय स्वाहा
 द्वाभ्याः शताभ्याः स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ ११ ॥

नैकविंशतिश्च* ॥ ११ ॥

दशमेऽनुवाके द्वादशाहस्यान्तिममहर्दीचाविशेषस्योक्तः ; अथ
 शिष्टेषु दशस्रनुवाकेष्वथमेधगता मन्त्रा उच्यन्ते । कस्यः—“संस्थिते-
 ऽह्न्यभित आहवनीये षट्त्रिंशतमाश्रित्यानुपतस्थान् विमिन्मन्त्र-
 मित आदित्ये षट्त्रिंशतमध्वर्यव उपतस्थानधिरुह्य खादिरैः सुवैः
 सर्वाः राचिमन्नहोमान् जुह्वत्याज्यं मधु तण्डुलान् पृथुकान् साजान्
 करमान् धानाः सकून् मसूरस्थानि प्रियङ्गुतण्डुलानित्येकस्मै स्वा-
 हेत्येतेषामनुवाकानामयुज आज्येन युजोऽज्येनाज्येनान्ततः”—इति† ।

* “नवचत्वारिंशते स्वाहैकान्नैकविंशतिश्च”—इति क, ख, ग ।

† “एकस्मै स्वाहा”—इत्यादीनां मा प्रपाठकसमासेर्दशानां अनुवाकानां

तत्रादौ युजामयुगाच्च मिथितानां सङ्गमाह —“एकस्मै स्वाहा,
 द्वाभ्यां स्वाहा, त्रिभ्यः स्वाहा, चतुर्भ्यः स्वाहा, पञ्चभ्यः स्वाहा,
 षड्भ्यः स्वाहा, सप्तभ्यः स्वाहा, ऽष्टाभ्यः स्वाहा, नवभ्यः स्वाहा, दशभ्यः
 स्वाहेकादशभ्यः स्वाहा, द्वादशभ्यः स्वाहा, त्रयोदशभ्यः स्वाहा,
 चतुर्दशभ्यः स्वाहा, पञ्चदशभ्यः स्वाहा, षोडशभ्यः स्वाहा, सप्तदशभ्यः
 स्वाहा, ऽष्टादशभ्यः स्वाहेकात्र विंशत्यै स्वाहा, नवविंशत्यै
 स्वाहेकात्र त्रयारिंशत्यै स्वाहा, नवचत्वारिंशत्यै स्वाहेकात्र पष्ठ्यै
 स्वाहा, नवपष्ठ्यै स्वाहेकात्राशीत्यै स्वाहा, नवाशीत्यै स्वाहेकात्र
 शताय स्वाहा, शताय स्वाहा, द्वाभ्यां शताभ्यां स्वाहा, सर्वस्मै
 स्वाहा”-इति । अथ लोकशब्देन सर्वात्मकः प्रजापतिरुच्यते ।
 अत एव ब्राह्मणे समायामन्ते —“एकस्मै स्वाहेत्याह, प्रजापतिर्वा
 एकः, तमेवाप्नोति”- इति (मा०३. ८. १६. १.) । अस्य च
 सर्वात्मकत्वाद् ये दिनादिमन्त्राविशिष्टाः पदार्थाः, ते सर्वेऽपि
 प्रजापतिरूपाः । तस्मात् प्रजापतिरूपानेतान् सर्वान् पदार्थानुद्दि-
 श्येदं स्वाकृतमस्मिन्नेवं यथायात चिददाश्रतोर्गुह्ययात् । अनुक्त-
 पदार्थमह्वक्ष्ये सर्वशब्दः ॥ ११ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥

एकस्मै स्वाहा विभ्यः स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा सप्तभ्यः
 स्वाहा नवभ्यः स्वाहैकादशभ्यः स्वाहा त्रयोदशभ्यः
 स्वाहा पञ्चदशभ्यः स्वाहा सप्तदशभ्यः स्वाहैकान्न
 विंशत्यै स्वाहा नवविंशत्यै स्वाहैकान्न चत्वारिंशते
 स्वाहा नवचत्वारिंशते स्वाहैकान्न पृथै स्वाहा नवपृथै
 स्वाहैकान्नशतै स्वाहा नवशतै स्वाहैकान्न शताय
 स्वाहा शताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १२ ॥

एकस्मै पञ्चाशत् ॥ १२ ॥

अथायुगमेकाधिकानां सङ्गमाद्—“एकस्मै स्वाहा, विभ्यः
 स्वाहा, पञ्चभ्यः स्वाहा, सप्तभ्यः स्वाहा, नवभ्यः स्वाहैकादशभ्यः
 स्वाहा, त्रयोदशभ्यः स्वाहा, पञ्चदशभ्यः स्वाहा, सप्तदशभ्यः स्वाहैकान्न
 विंशत्यै स्वाहा, नवविंशत्यै स्वाहैकान्न चत्वारिंशते स्वाहा,
 नवचत्वारिंशते स्वाहैकान्न पृथै स्वाहा, नवपृथै स्वाहैकान्नशतै
 स्वाहा नवशतै स्वाहैकान्न शताय स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्मै
 स्वाहा”—इति । एतैरयुक्स्वैर्मन्त्रैर्विंशत्याहुतीर्जुह्यात् । न चात्र
 पूर्वानुवाकेन सह पुनरुक्तिः शङ्कनीया, यथावचनमनुष्ठेयत्वात् । अथवा
 अनन्तेषु प्रजापत्यवयवेषु यथामति विषयभेदः कल्पनीयः* ॥ १२ ॥

इति श्रीभाष्यणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥

* अस्यानुवाकस्य आख्यानादिकं ब्रा० ३. ८ १५. मध्यम् ।

द्वाभ्याः स्वाहा चतुर्भ्यः स्वाहा पङ्चभ्यः स्वाहाष्टाभ्यः
 स्वाहा दशभ्यः स्वाहा द्वादशभ्यः स्वाहा चतुर्दशभ्यः
 स्वाहा षोडशभ्यः स्वाहाष्टादशभ्यः स्वाहा विश्वत्यै
 स्वाहाष्टानवत्यै स्वाहा शताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा
 ॥ १३ ॥

द्वाभ्याः* पङ्चविंशतिः ॥ १३ ॥

अथ द्विसह्यामारभ्य शुक्लसह्यानां षष्ठमाह —“द्वाभ्याः स्वाहा,
 चतुर्भ्यः स्वाहा, पञ्चभ्यः स्वाहा, ष्टाभ्यः स्वाहा, दशभ्यः स्वाहा,
 द्वादशभ्यः स्वाहा, चतुर्दशभ्यः स्वाहा, षोडशभ्यः स्वाहा, ष्टादशभ्यः
 स्वाहा, विश्वत्यै स्वाहा, ष्टानवत्यै स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्मै
 स्वाहा”— इति । तैरेतेर्मन्त्रैस्तयोदशाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ १३ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चथोदशोऽनुवाकः ॥

त्रिभ्यः स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा सप्तभ्यः स्वाहा नवभ्यः
 स्वाहैकादशभ्यः स्वाहा त्रयोदशभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः
 स्वाहा सप्तदशभ्यः स्वाहैकान्न विश्वत्यै स्वाहा नव-
 विश्वत्यै स्वाहैकान्न चत्वारिंशते स्वाहा नवचत्वारिं-

* “द्वाभ्यामष्टानवत्यै”—इति क, ख, ग ।

शते स्वाहैकान्न प॒ष्ठै स्वाहा नव॑प॒ष्ठै स्वाहैकान्नाशीत्यै
स्वाहा नवा॑शीत्यै स्वाहैकान्न श॒ताय॑ स्वाहा श॒ताय॑
स्वाहा सर्व॑स्मै स्वाहा ॥ १४ ॥

चि॒भ्योऽष्टा॑च॒त्वारि॑ऽशत् ॥ १४ ॥

अथ विषङ्गामारभ्य विषमसङ्ख्याना सहमाह—“चिभ्य स्वाहा, पञ्चभ्य स्वाहा, सप्तभ्य स्वाहा, नवभ्य स्वाहैकादशभ्य स्वाहा, चयोदशभ्य स्वाहा, पञ्चदशभ्य स्वाहा, सप्तदशभ्य स्वाहैकान्न वि॒ऽशत्यै स्वाहा, नववि॒ऽशत्यै स्वाहैकान्न च॒त्वारि॑ऽशते स्वाहा, नवच॒त्वारि॑ऽशते स्वाहैकान्न प॒ष्ठै स्वाहा, नवप॒ष्ठै स्वाहैकान्नाशीत्यै स्वाहा, नवाशीत्यै स्वाहैकान्न श॒ताय॑ स्वाहा, श॒ताय॑ स्वाहा, सर्व॑स्मै स्वाहा”-इति । तेरेतेमन्त्रैरेकोनविंशतिसङ्ख्याका आहुतीर्जुहुयात् ॥ १४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

च॒तुर्भ्यः॑ स्वाहा॑ष्टाभ्यः स्वाहा॑ द्वाद॒शभ्यः॑ स्वाहा॑ षोड॒शभ्यः॑ स्वाहा॑ वि॒ऽशत्यै॑ स्वाहा प॒णव॑त्यै स्वाहा श॒ताय॑
स्वाहा सर्व॑स्मै स्वाहा ॥ १५ ॥

च॒तुर्भ्यः॑ षोड॒श* ॥ १५ ॥

* ‘च॒तुर्भ्यः॑ षणवत्यै षोड॒श’-इति क, ख, ग ।

अथ चतुःसह्यामारभ्य चतुर्वृत्तराणां समसह्यानां सवमाह
—“चतुर्भ्यः स्वाहा, ऽष्टाभ्यः स्वाहा, द्वादशभ्यः स्वाहा, षोडशभ्यः
स्वाहा, विंशत्यै स्वाहा, पञ्चवत्यै स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्यै
स्वाहा”—इति । एतेर्मन्त्रैरष्टावाङ्मतीर्जुञ्जयात् ॥१५॥

इति श्रीमाधवाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥

पञ्चभ्यः स्वाहा दशभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः स्वाहा
विंशत्यै स्वाहा पञ्चनवत्यै स्वाहा शताय स्वाहा सर्व-
स्यै स्वाहा ॥ १६ ॥

पञ्चभ्यश्चतुर्दश* ॥ १६ ॥

अथ पञ्चसह्यामारभ्य पञ्चोत्तराणां समविषमसह्यानां सवमाह
—“पञ्चभ्यः स्वाहा, दशभ्यः स्वाहा, पञ्चदशभ्यः स्वाहा, विंशत्यै
स्वाहा, पञ्चनवत्यै स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्यै स्वाहा”—इति ।
एतेर्मन्त्रैः सप्ताङ्मतीर्जुञ्जयात् ॥१६॥

इति श्रीमाधवाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥

दशभ्यः स्वाहा विंशत्यै स्वाहा चिंशते स्वाहा

* “पञ्चभ्यः पञ्चनवत्यै चतुर्दश”—इति क, ख, ग ।

चत्वारिंशते स्वाहा पञ्चाशते स्वाहा षष्ठ्यै स्वाहा
सप्तत्यै स्वाहाशीत्यै स्वाहा नवत्यै स्वाहा शताय
स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १७ ॥

दशभ्यो द्वाविंशतिः ॥ १७ ॥

अथ दशसङ्ख्यामारभ्य दशोत्तराणां सङ्ख्यया दशंयति—“दशभ्य
स्वाहा, विंशत्यै स्वाहा, विंशते स्वाहा, चत्वारिंशते स्वाहा,
पञ्चाशते स्वाहा, षष्ठ्यै स्वाहा, सप्तत्यै स्वाहा, ऽशीत्यै स्वाहा, नवत्यै
स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति । एतेर्मन्त्रैरेकादशा-
ङ्गतीर्जुङ्गयात् ॥ १७ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

विंशत्यै स्वाहा चत्वारिंशते स्वाहा षष्ठ्यै स्वाहा-
शीत्यै स्वाहा शताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १८ ॥

विंशत्यै द्वादश ॥ १८ ॥

अथ विंशतिषङ्ख्यामारभ्य विंशत्युत्तराणां सङ्ख्यायां सङ्ख्यया द्वाद-
शं—“विंशत्यै स्वाहा, चत्वारिंशते स्वाहा, षष्ठ्यै स्वाहा, ऽशीत्यै
स्वाहा, शताय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति । एतेर्मन्त्रै पञ्चाङ्गती-
र्जुङ्गयात् ॥ १८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥

पञ्चाशते स्वाहा शताय स्वाहा द्वाभ्याः शताभ्याः
 स्वाहा त्रिभ्यः शतेभ्यः स्वाहा चतुर्भ्यः शतेभ्यः स्वाहा
 पञ्चभ्यः शतेभ्यः स्वाहा षड्भ्यः शतेभ्यः स्वाहा सप्तभ्यः
 शतेभ्यः स्वाहाष्टाभ्यः शतेभ्यः स्वाहा नवभ्यः शतेभ्यः
 स्वाहा सहस्राय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १६ ॥

पञ्चाशते द्वाविंशत् ॥ १६ ॥

अथ पञ्चाशत्सङ्ख्यामारभ्य पञ्चाशदुत्तराणां शतोत्तराणाञ्च वर्णं
 दर्शयति—“पञ्चाशते स्वाहा, शताय स्वाहा, द्वाभ्याः शताभ्याः
 स्वाहा, त्रिभ्यः शतेभ्यः स्वाहा, चतुर्भ्यः शतेभ्यः स्वाहा, पञ्चभ्यः
 शतेभ्यः स्वाहा, षड्भ्यः शतेभ्यः स्वाहा, सप्तभ्यः शतेभ्यः स्वाहा, ऽष्टाभ्यः
 शतेभ्यः स्वाहा, नवभ्यः शतेभ्यः स्वाहा, सहस्राय स्वाहा, सर्वस्मै
 स्वाहा”—इति । एतैर्मन्त्रैर्द्वादशाङ्गतीर्जुङ्गयान् ॥ १८ ॥

इति श्रीसाधनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तैत्तिरीय-
 संहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥

शताय स्वाहा सहस्राय स्वाहायुताय स्वाहा त्रियु-
 ताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहावृंदाय स्वाहा न्यवृंदाय
 स्वाहा समुद्राय स्वाहा मध्याय स्वाहान्ताय स्वाहा
 परार्धाय स्वाहोपसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्ट्यते

स्वाहोद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लो-
काय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा* ॥ २० ॥

श्रुतायाष्टाचिःशत ॥ २० ॥

अथ श्रुतमह्यमारभ्योत्तरोत्तरदशगुणवृद्धियुक्तानां सङ्ख्यानां
श्रुतमाह—“श्रुताय स्वाहा, महस्त्राय स्वाहा, ऽयुताय स्वाहा, मियुताय
स्वाहा, प्रयुताय स्वाहा, ऽर्बुदाय स्वाहा, न्यर्बुदाय स्वाहा, समुद्राय
स्वाहा, मध्याय स्वाहा, ऽन्ताय स्वाहा, परार्द्धाय स्वाहोपसे स्वाहा,
युञ्जै स्वाहोदेयते स्वाहोद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा, सुवर्गाय स्वाहा,
लोकाय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति । अत्र समुद्रादिशब्दाः
सर्वे श्रुतमहस्त्रादिशब्दवदुत्तरोत्तरदशगुणसङ्ख्यावाचिन एव । ‘परार्द्ध’
ब्रह्मण आयुष्यार्द्धस्यावृत्तानां मानुषसंवत्सराणामवधिभूता चरम-
सङ्ख्या; न ह्यतोऽधिका काचित् सङ्ख्या कचित् विद्यते । परार्द्धस्य
द्वैगुण्ये तु परार्द्धद्वयमित्येव व्यवहरन्ति । तस्मात् सङ्ख्यावृद्धिवि-
श्रान्तिस्तत्र द्रष्टव्या । कस्य—“एताननुवाकान् पुनः पुनरभ्यासं
राचिगेषं ऊलोपसे स्वाहेत्युपसि व्युच्छन्त्य स्वाहेति व्युच्छन्त्यां
युञ्जै स्वाहेति व्युष्टायामुदेयते स्वाहेत्युपोदय मुद्यते स्वाहेत्युद्यति
उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते ऊत्वा”—
इति । अत्र “व्युच्छन्त्यै स्वाहा”—इति शाखान्तरमन्त्रः; इतरे
त्वत्रत्या एव । अत्र ब्रह्मणो रात्र्यवसाने सति तदौघा उपःकाला-
दयोऽत्र विवक्षिताः; यदा मनुष्यप्रसिद्धाः । एवं मनुष्यशब्देन

* अस्यानुवाकस्य व्याख्यानादिकम् वा० ३. ८ १६ द्रष्टव्यम् ।

प्रभातोपक्रम उक्तः । व्युष्टिगन्धेन सम्यक्प्रभातदशा उक्ता* । उदय-
च्छन्देन सूर्योदयात् प्राचीनसमीपदशा । उद्यच्छन्देनोदयकालीन-
दशा । उदितगन्धेनोदयादूर्ध्वभाविनी दशा । स्वर्गगन्धेन युलोको
विवक्षितः । लोकगन्धेन प्रकाशयुक्तो भूरादिः । अचानुक्तसर्व-
विशेषसङ्गदार्थं “सर्वस्यै स्वाहा”-इत्यन्ते सनाम्नातम् ॥

अत्र प्रपाठकस्य विनियोगसङ्ग्रहः—

पङ्काचः स्याद्वितीयाद्ये, द्वितीये सप्तराचकः ।

अष्टराचस्तृतीये स्याच्चतुर्थे नवराचकः ।

दशराचः पञ्चमे, ऽथ स्यादेकादशराचकः ।

षष्ठे, काम्ययहाः सप्तमे, समूढोऽष्टमे श्रुतः ।

द्वादशाहगतानि स्युरहान्येकादशानि तु ।

नवमे, दशमे तस्य शेषः सर्वं उदीरीतः । (१-१०)

अथाद्यमेधशेषाः स्युर्मन्त्राः सर्वाश्च होमगाः ॥ (११-२०)

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

सुमर्षाद्यसुरो देयात् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥७॥२॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीरबुक्क-
भूपासमासाज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये ‘वेदार्थ-
प्रकाश’-नामकृष्णयजुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डेयव्याख्याने
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

* “रात्रिर्वै व्युष्टिरष्टः स्वर्गोऽहोरात्रे एव तत् प्रीणाति—•व्युष्ट्यै स्वाहे-
त्यनुदित व्यादित्ये जुहोति, स्वर्गाय स्वाहेत्युदिते”-इति श्रुतं ब्रा० १६.२.१.६ ।

(१) साध्याः (२) कुसुमविन्दो (३) दृष्टस्पतिः (४) प्रजापतिः
 (५) प्रजापतिः (६) कृतव (७) ऐन्द्रवायवाग्रान् (८) गायत्रः (९) प्र-
 जापतिः (१०) नै (११) कस्मा (१२) एकस्मै (१३) द्वाभ्याम् (१४) त्रिभ्य-
 (१५) श्रुतुभ्यः (१६) पञ्चभ्यो (१७) दशभ्यो (१८) विश्रुत्यै (१९) पञ्चा-
 शते (२०) श्रुताय विश्रुतिः† ॥ २ ॥

(१) साध्या (२) अस्मा इमे लोका (३) गायत्रं (४) वै तृतीय-
 (५) नेकस्मै पञ्चाशत् ॥ २† ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
 सप्तमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

* (१) साध्या — यत्रार्चं (२) कुसुमविन्दो — सप्तर्षां (३) दृष्टस्प-
 तिः — अष्टर्षां (४) प्रजापतिः — क्षुधं — नवर्षां (५) प्रजापतिरका-
 मयत् — दशर्षोत्तर (६) कृतव (७) ऐन्द्रवायवाग्रान् (८) गायत्रो वै (९) प्रजा-
 पतिः — स — द्वादशर्षां (१०) न वा (११) एकस्मै — इति क, ख, ग ।

† प्रपाठकेऽत्र ये विश्रुतिस्तुवाकालोपा भवेमानि प्रतीक्यदानी ।

‡ २१४८० इयं, २४०८८ ७यं, २६१८० १यं, २७४८० १०यं,
 २८०८० १यं । सु-पुस्तके गम्येतद्वाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

अष्टमकाण्डे

द्वितीय प्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

प्रजवं वा एतेन यन्ति यद्दशममहः पापावहीयं
वा एतेन भवन्ति यद्दशममहुर्यो वै प्रजवं यतामपथेन
प्रतिपद्यते य* स्थाणुः हन्ति यो भेष न्येति स हौयते स
यो वै दशमेऽहन्नविवाक्य उपहन्यते स हौयते तस्मै य
उपहताय व्याहृतमेवान्वारभ्य समश्नुतेऽथ यो व्या-
ह सः (१)

हौयते तस्माद्दशमेऽहन्नविवाक्य उपहताय न
व्युच्य^(१)मयो खल्वाहुर्यज्ञस्य वै समृद्धेन देवाः सुवर्गं
लोकमायन्यज्ञस्य व्यृद्धेनासुरान् पराभावयन्निति यत्
खलु वै यज्ञस्य समृद्धं तद्यजमानस्य यद्दृष्टं तज्जात-
व्यस्य स यो वै दशमेऽहन्नविवाक्य उपहन्यते स एवा-
ति रेचयति ते ये वाच्चा दशीकवः (२)

स्युस्ते वि ब्रूयु^(१)र्यदि तच्च न विन्देयुरन्तस्सदसा-
द्युच्य^(२) यदि तच्च न विन्देयुर्गृहपतिना व्युच्य^(३) तद्बुच्य-
मेवा^(४)थ वा एतत्संपराज्जियो ऋग्भिः स्तुवन्तीयं वै
सर्पतो राज्ञी यद्वा अस्यां किञ्चाचन्ति यदानुचुस्ते-
नेयः सर्पराज्जो ते यदेव किञ्च वाचानुचुर्यदतो-
ऽर्थार्चितारः* (३)

तदुभयमाप्तावरुथ्योत्तिष्ठामेति^(१) ताभिर्मनसा स्तु-
वते न वा इमामंश्वरथो नाश्वतरौरुथः सद्यः पर्याप्तु-
मर्हति मनो वा इमाः सद्यः पर्याप्तुमर्हति मनः परि-
भवितु^(२)मथ ब्रह्म वदन्ति परिमिता वा ऋचः परि-
मितानि सामानि परिमितानि यजूः प्यथैतस्यैवान्तो
नास्ति यद्ब्रह्म तत्प्रतिगृणत आ चक्षीतुसः (४)

प्रतिगुरः†^(३) ॥ १ ॥

स‡^(४) हृशीकर्वो^(५) ऽर्चितारुः^(६) स^(७) एकञ्च ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यथा निश्चित वेदा, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे, तमह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

* “०दितोऽर्थार्चितारः”-इति क, मु० ।

† “प्रतिगुरः”-इति क, ख ।

‡ “याह स[१]”-इति क, ख, ग ।

षड्भाचाद्या द्वादशाहपर्यन्ता वर्णिताः क्रमात् ।

द्वितीयेऽथ तृतीयेऽस्मिन् सचजातमुदीर्यते ॥ २ ॥

तत्र प्रथमेनानुवाकेन पूर्वोक्तद्वादशाहगोपत्वेन दशमेऽङ्गि क्रिया-
मपि विगेषोऽभिधीयते । प्रथमं तावत् प्रमादादिसुतस्य कस्यचि-
दङ्गस्य स्मारणायान्येन वचनं प्रतिषेधति— “प्रजवं वा एतेन यन्ति,
यद्दशममहः ; पापावहीय वा एतेन भवन्ति, यद्दशममहयो वै प्रजवं
यतामपयेन प्रतिपद्यते, य स्याणुं हन्ति, यो भ्रेपं न्येति, स हीयते ;
स यो वै दशमेऽहन्नविवाक्य उपहन्यते, स हीयते, तस्मै य उपहताय
व्याह, तमेवान्वारभ्य समद्भुते, ऽयं यो व्याह, स हीयते ; तस्मा-
द्दशमेऽहन्नविवाक्य उपहताय न व्युच्यम्^(१)”—इति । यदिदं दशम-
महरस्ति, एतेन ‘प्रजवं यन्ति’ अथानुष्ठेयाङ्गवाज्जत्यात्तस्मिन्नेवाङ्गि
हस्तसमाप्तये प्रहृष्टो जवो वेगो यथा भवति तथेवानुतिष्ठन्ति ।
इयता प्रयासेन तदनुष्ठाने कारणमुच्यते,— यद्दशममहरस्ति, ‘एतेन
पापावहीयं भवन्ति’ पापस्यावहीयं हानिः, पापस्यमेतेनाङ्गा
‘भवन्ति’ प्राप्नुवन्ति । तस्मात् प्रयासं सोढापि त्वरया तदहरनुष्ठेयम् ।
त्वरया अनुष्ठानतः सुलभे लौकिको दृष्टान्त उच्यते । चोरव्याघ्रादि-
भयाकुलमहारण्ये ‘प्रजवं यतां’ प्रकर्षेण वेगो यथा भवति तथा
गच्छतां पुरुषाणां मध्ये यः कोऽपि मन्दबुद्धिपुरुषः पण्डितमन्यः सन्
सर्वेषां पुरतस्त्वरया गच्छन् बुद्ध्यपराधाद्राजमार्गं परित्यज्य केना-
प्यमार्गेण गच्छति, यस्यान्यः पुरुषः सहसा गच्छन् पुरोवर्त्तिनं स्याणु
मदृष्टा पादेन तं स्याणुं हन्ति, योऽप्यन्यः पुरुषः कण्टकादिना रोगेण
वा पीडितः सन् ‘भ्रेपं न्येति’ गन्तुमग्रको गमनभ्रंशं गितरां प्रा-

प्रोति, स चिविधोऽपि पुरुषो हीयते । रचाहेतोः सहायभृताद्
 गच्छतो जनसङ्घाद्धीनो भवति । यथायं चिविधः पुरुषो हीनः,
 तथा दग्धमेऽहन्यपि विस्मृताङ्गानुष्ठानः पुरुषश्चलित्कृष्टाताद्धी-
 यते । सोऽयं दार्ष्टान्तिक इहाभिधीयते । 'स यो वै' एतेषां मध्ये यः
 कोऽप्युत्तिग् 'दग्धमेऽहन्यपहन्यते' अस्मिन्नहन्यङ्गानुष्ठानविस्मृतिशेष-
 सुपधात प्राप्नोति । 'स' अयम्वलित्कृष्टसम्यगनुष्ठादभ्यश्चलित्गभ्यो हीनो
 भवति । अविवाक्य इत्यनेन दग्धममहर्विग्रेष्यते । अन्येषु पात्रेषु यत्
 प्रमादादेकेन विस्मृतमङ्गम्, तदन्येन स्मारयितुं वक्तव्यं भवति । वि-
 कलञ्च तदाक्यं वक्तव्यञ्चेति विवाक्यम्, न विद्यते विवाक्यमस्मिन्-
 हनि तदहं 'अविवाक्यम्'*, एकेन विस्मृतमङ्गं जानताप्यन्येना-
 स्मिन्नहनि न वक्तव्यमित्यर्थः । एव सति 'उपहृताय' खलितानु-
 ष्ठानाय 'तस्मै' अलिजे 'य' अन्यः कश्चिद्वलित्कृष्ट' व्याह' विस्मृतं
 त्वयेदमिति ब्रूते, तमेव वक्तारम् 'अन्वारभ्य' अवलम्ब्य खलितानु-
 ष्ठानं स अलित्कृष्ट 'समन्नुते' सम्यगनुतिष्ठति । 'अयं' अमन्तरं
 'य' अन्यो 'व्याह' विकलं ब्रूते, 'सः' अयं विवक्षनेनापराधेन
 सम्यगनुष्ठादभ्यश्चलित्गभ्यो हीयते । 'तस्मात्' कारणाद् अविवाक्ये-
 ऽस्मिन् दग्धमेऽहनि 'उपहृताय' खलितानुष्ठानाय 'न युज्यम्'
 विकलमङ्गं न वक्तव्यम् ॥

पचान्तरमाह—“अथो खल्वाङ्ग्यजस्य वै ममृद्धेन देवाः सुवर्गं
 लोकमायन्, यजस्य व्यूद्धेनासुरान् पराभावयन्निति, यत् खलु वै

यज्ञस्य समृद्धं, तद्यजमानस्य; यद् व्यृद्धं तद् भ्रातृव्यस्य; स यो वै दग्धमेऽहन्नविवाक्य उपहन्यते, स एवारेचयति; ते ये वाद्या दृगीकवः सुप्ते वि ब्रूयुः^(१)—इति । अभिज्ञास्त्वेवमाहुः । यज्ञस्य यत् सम्पूर्णमनुष्ठानम्, तेन देवाः स्वर्गङ्गताः; यज्ञस्य यदनुष्ठानं विकलम्, तेन असुरान् 'पराभावयन्' पराभवं प्रापितवन्तः । सम्पूर्णफलं यजमानगामि, विकलन्तु भ्रातृव्यगामि । एवं सति दग्धमेऽहनि 'य.' यजमान' 'उपहन्यते' सुखितानुष्ठानो भवति, 'स एव' यजमान' 'अतिरेचयति' शास्त्रीयमनुष्ठानमतिलङ्घयति । तथा सत्यनुष्ठानस्य विकलत्वेन न्यूनफलत्वात्, तत्फलं भ्रातृव्यगामि स्यात्; अतस्तत्परिहाराय विरुद्धं वक्तव्यमेव । तदाप्युत्तिगो वक्तुः पूर्वोक्तरीत्या प्रत्यवायो भविष्यतीति तत्परिहाराय यज्ञाङ्ग-भृतेभ्य ऋत्विग्भ्यो यद्विभूता यज्ञं द्रष्टुमागता ये केचित् पुरुषाः सन्ति, तेऽपि विकलमङ्गं ब्रूयुः । एव सत्युत्तिजः प्रत्यवायो न भविष्यति, विकलमङ्गश्च समाहितः भवति ॥

अथ पचान्तरमाह—“यदि तत्र न विन्देयुरन्तस्सदमाश्रुष्यन्^(१)”—इति । 'तत्र' तेषु द्रष्टुमागतेषु पुरुषेषु सुखितप्रयोगाभिज्ञा ऋत्विग्यजमाना यदि न लभेरन्, तदानीम् 'अन्तस्सदमात्' सदसो यज्ञभृमेरन्तर्मध्ये वर्तमानैरेव ऋत्विग्भ्यः तद्विकलमङ्गं वक्तव्यम् ॥

पुनरपि पचान्तरमाह—“यदि तत्र न विन्देयुर्दक्षपतिना युष्यन्^(१)”—इति । 'तत्र' तेष्वृत्विचु वैकल्याभिज्ञान् पुरुषान् यदि लभेरन्, तदानीं यजमानेन तद्विकलमङ्गं वक्तव्यम् ॥

सर्वेषां पचाणां तात्पर्यं निगमयति—“तद्विषयमेव^(१)”—इति ।

किं वज्रनाद्रष्टुमागतैः पुरुषैर्वा, तत्रत्यैः अल्बिग्भिर्वा, यजमानेन वा, सर्वथापि तद्विकलमङ्गं वक्तव्यमेव । एवं तर्हि विकलस्यावश्य-
वक्तव्यत्वादविवाच्यत्वविशेषणमयुक्तमिति चेत्, भैवम् ; अन्यथा
योजयितुं शक्यत्वाद् 'विवाच्य' विकल्पाङ्गवचनं यथा प्रमत्तं न
भवति, तथा सावधानैरनुष्ठेयत्वादिदमहरविवाच्यम् । इतरेष्वप्यसु
कथञ्चिद्वैकल्येऽप्युपायाद्येन समाधातुं शक्यम्, अथ तु समाधानं
दुःशक्यमित्यवश्यमप्रमत्तैर्भवितव्यमित्यर्थः ॥

अस्मिन्नहनि मानसपक्षकाले स्तोत्रविशेष विधत्ते—“अथ वा
एतत् सर्पराज्ञिया अग्निः सुवन्तीयं वै सर्पतो राज्ञी ; यद्वा
अस्यां किञ्चार्चन्ति, यदानृचुस्तेनेयश्च सर्पराज्ञी ; ते यदेव किञ्च वा-
नृचुर्यदतोऽर्चयितारस्तदुभयमाग्रावस्थोत्तिष्ठामेति(१)”-इति । ‘अथ
वै’ अनन्तरमेव मानसपक्षकाले इत्यर्थः । ‘एतत्’ एतस्मिन्नहनि
‘सर्पराज्ञियाः’ सर्पस्त्रामिन्या भूमेः सम्बन्धिनौभिः अग्निर्भूमेः स्तुतिं
कुर्युः । का सा सर्पराज्ञी ? कथं वा तस्याः सर्पराज्ञीत्वम् ? इति
तदुभयमुच्यते । ‘इयम्’ एव भूमिः ‘सर्पतः’ सप्तारं कुर्वतः सर्वस्य
प्राणिनो राज्ञी । एतेन का सा ? इत्यस्योत्तरं सम्पन्नम् ; अथ कथं
सर्पराज्ञीत्वमित्यस्योत्तरमुच्यते— प्राणिनां मध्ये परस्परपकारार्थप-
कारित्वस्य मद्भावात् केचिदर्चका, तत्र यत्किञ्चित्प्राणिजातमस्यै
पुरुषा अर्चन्ति, ‘यदानृचुः’ ये पुरुषा अर्चयितारः ; तदुभयम-
र्चनौयाचंयिदप्राणिस्वरूपम् ‘अस्या’ पृथिव्यामेव वर्तते, तस्मात्
सर्पतोऽर्चनादिस्थवहारं कुर्वतः प्राणिजातस्याधार इति भूमिरियं
सर्पराज्ञीत्युच्यते । तस्याः सर्पराज्ञियाः सम्बन्धिन्या अथः ‘भूमि-

भूमि-इत्यादयः * । एते च मन्त्राः प्रथमकाण्डे पुनराधानप्रकरणे समाम्नाताः (तै० मं० १. ५. ३) । तस्य तत्रत्ये ब्राह्मणे एतन्नाम्ना व्यवहृताः—“सर्पराज्ञिया ऋग्भिर्गार्हपत्यमादधाति”—इति (तै० मं० १. ५. ४.) । तस्माद्भूमिर्भूमेत्यादिभिरच स्तुतिं कुर्युः । श्लोढणामच कोऽभिप्रायः ? इति, सोऽयमुच्यते— यदेव किञ्चित् प्राणिजातमन्ये पुरुषा अस्यां भूमौ वाचा पूजितवन्तः, ये चास्या भूमेरुपरि अर्चयितारः, तदुभयस्वरूपमपि श्लोतारो वयं प्राण, तच्च स्वाधीनं कृत्वा पद्यादुत्तिष्ठाम ‘इति’ एवम् एताभिर्ऋग्भिः श्लोढणामयमभिप्रायः ॥

श्लोचान्तरेभ्यः किञ्चिद्विशेषं विधत्ते—“ताभिर्मनसा स्तुवते ; न वा इमामश्वरथो नाश्वतरोरथ सद्यः पयानुमर्हति, मनो वा इमाः सद्यः पर्याप्तुमर्हति, मनः परिभवितुम्”^(१)—इति । इतरैः श्लोचैर्वा-
चिकौ स्तुतिः क्रियते, ‘ताभिः’ सर्पराज्ञीभिरच मानसग्रहस्य प्रवर्त्तमानत्वात् मनसा स्तुतिं कुर्युः । तत्राय हेतुरुच्यते,— यलवह्निरश्वैर्घुक्तो रथः ‘अश्वरथः’, अश्वतर्थस्तु मदीर्णजातयोऽत्यन्तयत्नयुक्ताः, ताभिर्युक्तः ‘अश्वतरोरथः’, तयोरन्यतरोऽपि एकस्मिन्नेव दिने भूमिम् ‘इमां’ छत्वा व्याप्तुं गार्हति, मनस्त्वेकस्मिन्नेव क्षणे सर्वा भूमिं व्याप्तुमर्हति, अनिष्टञ्च सर्वं तिरस्कर्तुमर्हति ; तस्माद्भूमि-विषयाभिर्ऋग्भिर्मनसा स्तुतयम् ॥

* “ते सामगा सर्पराज्ञ्या सम्बन्धिनीषु ऋक्षु “व्यापद्मौ”—इत्यादिषु श्लोकं कुर्युः”—इत्येतरेयमाद्ये सायण (ए. सो. सु. ३भा० १४५ ए०) । तत्रत्ये मदीये टीप्पन्थौ ॥ मयवेष्टे । एतत्संहिताया तु “भूमिर्भूमा”—इत्येवैव सर्पराज्ञीषु प्रथमा, “व्यापद्मौ”—इत्यादयस्तदुभया (१. ५. ३) ।

किं वज्रनाद्रष्टुमागतौ पुरुषैर्वा, तत्रत्यै ष्वत्विगूभिर्वा, यजमानेन वा, सर्वथापि तद्विकल्पमङ्ग वक्तव्यमेव । एव तर्हि विकल्पावगम-
वक्तव्यत्वादविवाक्यत्वविशेषणमयुगमिति चेत्, मैवम्, अन्यथा
घोजयितुं शक्यत्वाद् 'विवाक्य' विकल्पाङ्गवचनं यथा प्रसक्तं न
भवति, तथा साधनैरनुष्ठेयत्वादिदमहरविवाक्यम् । इतरेष्वहसु
कथञ्चिद्वैकल्योप्यनायासेन समाधातुं शक्यम्, अत्र तु समाधानं
दुःशकमित्यवगमप्रसक्तैर्भञ्जितव्यमित्यर्थः ॥

अस्मिन्नहनि मानसपक्षकाले स्तोत्रविशेषं विधत्ते—“अथ वा
एतत् सर्पराज्ञिया ष्वग्निं स्तुवन्तीत्येवै सर्पतो राज्ञी, यदा
अस्या किञ्चार्चन्ति, यदानवृक्षेनेयः सर्पराज्ञी, ते यदेव किञ्च वा-
नृषुर्यदतोऽध्वर्चितारस्तदुभयमाप्नावरूथोत्तिष्ठानेति^(१)”—इति । ‘अथ
वै’ अनन्तरमेव मानसपक्षकाले इत्यर्थः । ‘एतत्’ एतस्मिन्नहनि
‘सर्पराज्ञिया’ सर्पस्यामिन्या भूमे समन्विनीभि ष्वग्निर्भूमे स्तुति
कुर्युः । का सा सर्पराज्ञी? कथं वा तस्या सर्पराज्ञीत्वम्? इति
तदुभयमुच्यते । ‘इयम्’ एव भूमिः ‘सर्पतः’ सञ्चारं कुर्वत सर्वेषु
प्राणिनो राज्ञी । एतेन का सा? इत्यस्योत्तरं सम्पन्नम्, अथ
सर्पराज्ञीत्वमित्यस्योत्तरमुच्यते— प्राणिना मध्ये परस्पररोपका-
कारित्वस्य सङ्गात्वात् केचिदर्चका तत्र यत्किञ्चिन्नानां वा
पुरुषा अर्चन्ति, ‘यदानवृक्षे’ ये पुरुषा अर्चयितार
र्चनीयार्चयितृप्राणिस्वरूपम् ‘अस्या’ इष्टित्वामेव वर्तन्ते,
सर्वतोऽर्चनादिव्यवहारं कुर्वत प्राणिजातस्याधार इति
सर्पराज्ञीत्युच्यते । तस्या सर्पराज्ञिया सम्पत्तिना

भूँक्षा'-इत्यादयः * । एते च मन्त्राः प्रथमकाण्डे पुनराधानप्रकरणे
समाध्नाताः (तै० सं० १. ५. ३.) । तास्य तत्रत्ये ब्राह्मणे एतन्नाम्ना
व्यवहृताः—“सर्पराज्ञिया चग्निभर्गार्हपत्यमादधाति”—इति (तै० म०
१. ५. ४.) । तस्माद्भूमिभूँक्षेत्यादिभिरच स्तुतिं कुर्युः । स्तोत्रणामत्र
कोऽभिप्रायः ? इति, सोऽयमुच्यते— यदेव किञ्चित् प्राणिजातमन्ये
पुरुषा अस्यां भूमौ वाचा भूजितवन्त, ये चास्या भूमेरुपरि अर्चयि-
तारः, तदुभयस्वरूपमपि स्तोत्रेणैव वचं प्राप्य, तच्च स्वाधीनं कृत्वा
पथादुत्तिष्ठाम 'इति' एवम् एताभिर्होमैः स्तोत्रणामयमभिप्रायः ॥

स्तोत्रान्तरेभ्यः किञ्चिद्विशेष विधत्ते—“ताभिर्मनसा स्तुवते, न
वा इमामश्वरयो नाश्वतरौरथ सद्यः पर्याप्तुमर्हति, मनो वा इमाः
सद्यः पर्याप्तुमर्हति, मनः परिभवितुम्”^(१)—इति । इतरेः स्तोत्रैर्वा-
चिकी स्तुतिः क्रियते, 'ताभिः' सर्पराज्ञीभिरच मानसपक्षस्य प्रवर्त-
मानत्वात् मनसा स्तुतिं कुर्युः । तत्रायं हेतुवच्यते,— यत्तद्विरहै-
र्गुणो रथः 'अश्वरथः', अश्वतर्यस्तु सङ्कीर्णजातयोऽत्यन्तबलयुक्ताः,
ताभिर्युक्तः 'अश्वतरौरथः', तयोरन्यतरोऽपि एकस्मिन्नेव दिने
भूमिम् 'इमां' कृत्वा व्याप्तुं गार्हति, मनस्वेकस्मिन्नेव क्षणे सर्वां
भूमिं व्याप्तुमर्हति, अनिष्टञ्च सर्वं तिरस्कर्तुमर्हति ; तस्माद्भूमि-
विषयाभिर्होमैर्मनसैव स्तोत्रयम् ॥

* “ते सामगा सर्पराज्ञ्या सम्बन्धिनोषु ऋक्षु “व्यायङ्गौ”—इत्यादिषु
स्तोत्रं कुर्युः”—इत्येतदेवमाख्ये सायण (ए. सो. सु. ३भा० १०५ पृ०) । तत्रत्ये
मदाये टीप्पण्यौ च पर्यवेक्ष्ये । एतत्संहिताया तु “भूमिभूँक्षा”—इत्येषैव सर्प-
राज्ञौ प्रथमा, “व्यायङ्गौ”—इत्यादयस्तदुत्तरा (१. ५. ३.) ।

यदुक्त सूचकारेण—“होता चतुर्होतृन् व्याचष्टे”—इति, तदिदं विधत्ते—“अथ ब्रह्म वदन्ति, परिमिता वा षष्ठ, परिमितानि सामानि, परिमितानि यजुष्यथैतस्मैवान्तो नास्ति यद् ब्रह्म, तत्प्रतिगृह्णत आ चचीत, स प्रतिगर^(८)”—इति । पूर्वाङ्गाभिर्ह्यग्निं शसनकाले यत्र यत्राध्वर्युं प्रतिगरं प्रयुक्ते, तत्र तत्र प्रतिगरकाले होता ब्रह्मशब्दाभिधेयं चतुर्होतृमन्त्रं ब्रूयात् । “ब्रह्म वै चतुर्होतार”—इति श्रुत्यन्तरात् (भा० १ १.१) तस्य मन्त्रस्य ब्रह्मत्वम् । “पृथिवी होता । द्यौरध्वर्युं”—इत्यादिकं (३ १ १) आरण्यकाण्डास्मात्तच्च-तुर्होतृमन्त्रः । एतेन सर्वेऽपि होतृमन्त्रा उपलक्षिताः । अत एव सर्वेषां होतृमन्त्राणां होतृमन्त्रं प्रतिगरं सूचकारो दर्शयति—“ओमिति दशहोतुः प्रतिगरस्तथेति चतुर्होतुरोमिति पञ्चहोतुस्तथेति षड्होतुररात्स होतरिति सप्तहोतुः”—इति । शंसितुः प्रोत्साहजननं ‘प्रतिगरं’ । तत्प्रतिगरविषयत्वेन आरण्यकाण्डोक्ता सर्वे दशहोतादिमन्त्रा (तै० आ० १ १-७) होता वक्तव्याः । तत्सर्वमन्त्रं ब्रह्म ‘ब्रह्म वदन्ति’ इत्यनेन वाक्येन विधीयते । मन्त्रान्तरपरित्यागेन ब्राह्मण एव वदने हेतुव्यत्यये । ये चद्रूपा मन्त्रास्ते ‘परिमिता’ कश्चित् कश्चिदेव प्रयोज्यत्वात् एव यजुषां सामाश्च परिमितत्वम्, ‘यत्’ तु ब्रह्मशब्दाभिधेयं होतृमन्त्रजातम्, एतस्मैव ‘अन्तः’ परिमितत्वं नास्ति, वज्रपुं प्रदेशेषु प्रयोक्तव्यत्वात् । तस्मात् ‘तद्’ ब्रह्मशब्दाभिधेयं होतृमन्त्रजातम् ‘प्रतिगृह्णते’ प्रतिगरार्थमुद्युक्तायाध्वर्यवे होता ब्रूयात् । ‘स’ अयं होतृमन्त्रमहं प्रतिगौर्यत इति ‘प्रतिगरं’, अध्वर्युकर्तृकाया प्रतिगरणक्रियाया कर्मभूत इत्यर्थः ॥

अत्र मीमांसा । दशमाध्यायस्य षष्ठपादे (जे० सू० ३४-४४. अधि० १३) चिन्तितम्—

“मानसं किं महर्भिस्व मङ्गं वा दशमेऽहनि ? ।

भिधं स्तुत्यादिना ; ऽङ्गं तद् विमर्गात्त्वादिभिर्भवेत् ॥

द्वादशाहे मानसग्रहणं श्रूयते—“अनया त्वा पृथिव्या पात्रेण समुद्रं रसया प्रजापतये जुष्टं गृह्णामीति मानसं प्राजापत्यं गृह्णाति”—इति । अयमर्थः । पृथिवी पात्रम्, ‘समुद्रः’ सोमः, तद्रसः, प्रजापतिर्देवता ; एवविशिष्टस्य ग्रहस्य ग्रहणे मनः साधनम्, तदिदं मानसमिति । एतच्च द्वादशभ्यो भिन्नमहं, चयोदशेऽहनि कर्त्तव्यो यागविशेषः । स्मृतः ? स्तुत्यादिभ्यः । मानसेन द्वादशाहस्य स्तुतिरेवमाध्यायते—“द्वादशाहस्य द्वातरसानि च्छन्दांसि, तानि मानसेनाप्याययन्ति”—इति । स्तुतिसाधनञ्च मानसं स्तोतव्याद् भिधं भवितुं युक्तम् । तथा व्यपदेशभेदोऽपि श्रूयते—“वाग् वै द्वादशाहे मनो मानसम्”—इति । एवमाद्युपपत्तिभिर्भिन्नमहरिति प्राप्ते, प्रूमः—दशमस्याङ्गोऽङ्गं तस्याद्, विमर्गात्त्वादिभ्यः । “एष वै दशमस्याङ्गो विमर्गो यस्मानसम्”—इति विमर्गाङ्गिः । इयञ्च दशमाद्याङ्गत्वं गमयति । अहरन्तरत्वे द्वादशाहसमाख्या च विरुध्येत । अङ्गभूतेनापि मानसेन स्तुतिव्यपदेशभेदादिकमुपपद्यते । तस्मादङ्गम्”—इति ॥ १ ॥

इति श्रीसायणार्थविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं द्वादशाहस्य प्रथमेनाह-
 त्विजां यजमानो दृक् इति तेज इन्द्रियमिति किं
 द्वितीयेनेति प्राणानवाद्यमिति किं तृतीयेनेति ची-
 निमांलोकानिति* किं चतुर्थेनेति चतुष्पदः पशूनिति
 किं पञ्चमेनेति पञ्चाक्षरां पङ्क्तिमिति किं पष्ठेनेति
 षड्भूतमिति किं सप्तमेनेति सप्तपदाः शक्नोतीति (१)

किमष्टमेनेत्यष्टाक्षरं गायत्रीमिति किं नवमेनेति
 विष्टतः स्तोममिति किं दशमेनेति दशाक्षरां विराज-
 मिति किमेकादशेनेत्येकादशाक्षरां त्रिष्टुभमिति किं
 द्वादशेनेति द्वादशाक्षरां जगतीमित्येतावद्वा अस्ति
 यावदेतद्यावदेवास्ति तदेषां दृक्ते ॥ २ ॥

शक्नोतीतिमित्येकचत्वारिंशच्च ॥ २ ॥

प्रथमेऽनुवाके द्वादशाहगतमविवाक्यमहः प्रपञ्चितम्, अथ द्वि-
 तीये प्रश्नोत्तराभ्यामहीनद्वादशाह आर्त्विग्यनिन्दामुखेन तद्याजिनं
 यजमानं प्रशंसति—“ब्रह्मवादिनो वदन्ति,— किं द्वादशाहस्य प्रथमे-
 नाहर्त्विजा यजमानो दृक् इति ? तेज इन्द्रियमिति, किं द्वितीये-
 नेति ? प्राणानवाद्यमिति, किं तृतीयेनेति ? चीनिमांलोकानिति,
 किं चतुर्थेनेति ? चतुष्पद पशूनिति, किं पञ्चमेनेति ? पञ्चाक्षरां

* “चीनिमान् लोकानिति” सु०, “चीनिमा लोकानिति” क, ख, ग ।

पङ्क्तिमिति ; किं पठेनेति ? षड्वृत्तमिति ; किं सप्तमेनेति ? सप्त-
पदाः शकरीमिति , किमष्टमेनेत्यष्टाचरां गायत्रीमिति ; किं
नवमेनेति ? चिह्नतः स्तोममिति ; किं दशमेनेति ? दशाचरां
विराजमिति ; किमेकादशेनेत्येकादशाचरां चिष्टुभमिति ; किं
द्वादशेनेति ? द्वादशाचरां जगतीमित्येतावद्वा अस्ति यावदेतद्यावदे-
वास्ति तदेपां वृत्ते"-इति । अहीनस्य द्वादशाक्षस्यानुष्ठाता यजमानः
अतिजां सम्बन्धि यच्छ्रेयोऽस्ति, तत्सर्वं तैर्वर्जितं यथा भवति तथा
स्वयं सर्वमादत्त इत्येतमर्थं सिद्धवत्कृत्य केनाहर्विशेषेण कं फलवि-
शेष मादत्ते इत्येवं ब्रह्मवादिनः पप्रच्छुः । तत्राभिज्ञः कथितेज-
आदिकं क्रमेणादत्ते इत्युत्तरं ब्रूते । पञ्चाक्षरपादान्वितं यत्पङ्क्ति-
च्छन्दः, तेन धाम्यं फलं वृत्ते । एवं तच्च तच्च यथायोगमुन्नेयम् ।
एतैरुक्तैर्द्वादशभिर्वाक्यैर्वावदेतच्छ्रेय उक्तम्, एतावदेवविंजां विद्यमानं
श्रेयः ; अतो यावदेवामस्ति, तत्सर्वं यजमान आदत्ते ॥ २ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
वैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥

एष या आतो द्वादशाहो यत् त्रयोदशरात्रः
समानः स्रोतदहुर्यत् प्रायणीयथोदयनीयथ^(१) अति-
रात्रो भवति त्रयं द्रुमे लोका एषां लोकानामाप्त्यै^(२)
प्राणो वै प्रथमोऽतिरात्रो व्यानो द्वितीयोऽपानस्तृतीयः
प्राणापानोद्दानेष्टेवान्नाद्ये प्रति तिष्ठन्ति सर्वमायुर्यन्ति

य एवं विद्वांसस्त्रयोदशरात्रमासते^(१) तदाहुर्वाग्वा
स्या वितता (१)

यद् द्वादशाहस्तां विच्छिन्द्युर्नमर्थेऽतिरात्रं कुर्युर्न-
पदासुका गृहपतेर्वाक् स्यादुपरिष्ठाच्छन्दोमानां महा-
व्रतं कुर्वन्ति सन्ततामेव वाचमव रन्ध्रतेऽनुपदासुका
गृहपतेर्वाग् भवति^(२) पशवो वै छन्दोमा अन्नं महाव्रतं
यदुपरिष्ठाच्छन्दोमानां महाव्रतं कुर्वन्ति पशुपु. चैवा-
न्नाद्ये च प्रति तिष्ठन्ति^(३) ॥ ३ ॥

वितता^(४) विचत्वारिंशच्च ॥ ३ ॥

द्वितीये द्वादशाहयाजिनः प्रगवाभिहिता, अथ तृतीये त्रयो-
दशरात्रोऽभिधीयते—“एष वा आप्तो द्वादशाहो यत् त्रयोदशरात्रः ;
समानः स्रोतदहर्द्यप्रायणीयस्योदयनीयस्य^(५)”—इति । योऽयं त्रयोद-
शरात्रो विधास्यमानः, एष एव सम्पूर्णो द्वादशाहः । पूर्वस्माद्
द्वादशाहादेकदिनाधिक्येन फलाधिक्याद्दिनाधिक्ये सति केन साम्येन
द्वादशाहत्वमिति चेत्, तदुच्यते—प्रायणीय उदयनीयस्येत्युभय द्वा-
दशाहे यादृग्भू, तादृश मेकचापीति द्विविधस्याङ्गः समानत्वाद्
द्वादशाहलोपचारः ।

अथ विशेष विधत्ते—“अतिरात्रो भवति, त्रय इमे लोका
एषां लोकानामाष्टौ^(६)”—इति । द्वादशाहे प्रायणीयोदयनीयो
दावेवातिरात्रौ, अथ तु मध्येऽपि कश्चिदतिरात्रः, तेन लोकत्रय-

प्राप्तिः । अचाह'कृत्तिं सूचकारो दर्शयति—“अतिराचः षष्ठ्य' षड्वहः
सर्वसोमोऽतिराचश्चत्वारिंशच्छन्दोमा अतिराचः”—इति । यद्यपि चतु-
विंशचतुश्चत्वारिंशाष्टाचत्वारिंशाष्टास्तय एव छन्दोमा विद्यमानाः,
तथाप्यन्तालोपो दृष्टिर्वेति न्यायेनाष्टाचत्वारिंशाष्टा चतु.सङ्ख्या
पूरणीया* ॥

अथ त्रयोदशराचं विधत्ते—“प्राणो वै प्रथमोऽतिराचो ध्यानी
द्वितीयोऽपानस्तृतीयः प्राणापानोदानेभ्येवात्राद्ये प्रति तिष्ठन्ति,
सर्वमायुर्यन्ति य एवं विद्वांसस्तत्रयोदशराचमाचते^(१)”—इति । व्याने-
नोदानादीनामप्युपलक्षितत्वादुदानेनोपसङ्गारो न विरुद्धः ॥

योऽयं मध्यमोऽतिराचः, तस्य छन्दोमानामधस्तात् सूचकारः
शाखान्तरानुसारेण स्थान निर्दिदेश, तदिदं दूषयित्वा छन्दोमा-
नामुपरि स्थानं विधत्ते—“तदाङ्गवाग् वा एषा विलता यद् द्वा-
दशाहस्तां विच्छिन्दुर्यन्मध्येऽतिराचं कुर्युरुपदासुका गृहपतेर्वाक्
स्यादुपरिष्टाच्छन्दोमानां महाव्रतं कुर्वन्ति, सन्ततामेव वाचमव-
सन्धतेऽनुपदासुका गृहपतेर्वाग् भवति^(२)”—इति । योऽयं द्वादशा-
होऽस्ति, सोऽयं विसौर्णवाक्स्वरूपः, तत्रत्येव्यहस्तु विद्यमानानां
सोचशस्त्राणामविच्छेदस्य प्रकृतिभूते तस्मिन् द्वादशाहो कृत्तत्वात् ।
एवं च सति षड्वहस्य छन्दोमानाश्च मध्ये यदि कश्चिदन्यः सर्वसो-
मोऽतिराचोऽनुष्ठीयेत, तदानीं द्वादशाहगतां कृत्तां सन्ततां वाच-
मनुष्ठातारो विच्छिन्दुः । तथा सति यजमानस्य वाक् उपचय-
शीला स्यात् । अतस्तत्परिहाराय छन्दोमानामुपरि यद्विवाक्यमहः

दादशाहगत, तदेवाह सर्वसोमातिराचरूप कुर्यात् । तस्मिन् महा-
व्रतधर्मातिदेशाभिप्रायेण महाव्रतशब्दप्रयोग । एवमुपरिष्ठादनुष्ठाने
सति सन्ततामेव वाच प्राप्नोति, ॥ तु यजमानस्य वागुपचीयते ॥

तदेवोपरिष्ठादनुष्ठान प्रकारान्तरेण प्रशंसति—“पशवो वै
छन्दोमा अन्न महाव्रत यदुपरिष्ठाच्छन्दोमाणा महाव्रत कुर्वन्ति,
पशुषु चैवास्माद्ये च प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति । सत्तु प्रथम पशुषु,
पश्चात् घृतक्षीरादिरूपमन्नाद्य युक्तम्, तस्मादन्नरूपस्य महाव्रतधर्म
कस्यातिराचसोपरिष्ठादेवानुष्ठान न्याय्यम् * ॥ ३ ।

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाक ॥

आदित्या अकामयन्तोभयौर्लोकयौर्चर्धुयामेति त
एत चतुर्दशराचमपश्यन् त माहरन्तेनायजन्त ततो
वै त उभयौर्लोकयौरार्ध्वन्नस्मिःश्चामुष्मिःश्च य एवं
विद्वाःसश्चतुर्दशराचमासंत उभयौरेव लोकयौर्चर्धुव-
न्त्यस्मिःश्चामुष्मिःश्च^(१) चतुर्दशराचो भवति सप्त ग्राम्या
ओषधय सप्तारण्या उभयौपामवरुद्भौ^(२) यत्पराची-
नानि पृष्ठानि (१)

भवन्त्यमुमेव तैर्लोकमभि जयन्ति यत् प्रतीचीनानि
पृष्ठानि भवन्तीममेव तैर्लोकमभि जयन्ति^(१) वय-

स्त्रिंशौ मध्यतः स्तोमौ भवतः साम्राज्यमेव गच्छन्त्य-
धिराजौ भवतोऽधिराजा एव समानानां भवन्त्य^(४)-
तिराचावभितो भवतः परिगृहीत्यै^(५) ॥ ४ ॥

पृष्ठानि^(६) चतुस्त्रिंशच्च ॥ ४ ॥

तृतीयेऽनुवाके चतुर्दशरात्रोऽभिहितः, अथ चतुर्थे चतुर्दश-
रात्रोऽभिधीयते; तमेतं विधत्ते—“आदित्या अकामयन्नोभयो-
लोकयोर्ध्वधामेति; त एतं चतुर्दशरात्रमपश्यन् त माहरन् ते-
नायजन्त; ततो वै त उभयोलोकयोराध्ववस्त्रिंशामुस्त्रिंशच्च य
एवं विद्वांसश्चतुर्दशरात्रमासत उभयोरेव लोकयोर्ध्वध्वन्यस्त्रिं-
शामुस्त्रिंशच्च^(१)”—इति ॥

तथाङ्गां सङ्ख्यां प्रशंसति—“चतुर्दशरात्रो भवति; सप्त धाम्या
ओषधयः सप्तारण्या उभयोधामवरुह्ये^(२)”—इति । धाम्याधारण्या-
श्चासङ्ख्याख्याताः* ॥

प्राथम्योदयनीययोर्मध्यवर्तीनि द्वादशसङ्ख्याकान्यहानि विधत्ते—
“यत्पराचीनानि पृष्ठानि भवन्त्यमुमेव तैर्लोकमभि जयन्ति; यत्प्रती-
चीनानि पृष्ठानि भवन्तीममेव तैर्लोकमभि जयन्ति^(३)”—इति ।
रथन्तरवृहदैरूपवैराजशाकरैवतसामसाधैः पृष्ठस्तोत्रैरुक्तान्यहानि
पृष्ठानीत्युच्यन्ते । तेषामुक्तोऽनुक्रमः पराचीनत्वम्, विपरीतक्रमः
प्रतीचीनत्वम्; तेन द्वैविध्येन लोकद्वयप्राप्तिः ॥

एतमेवारोहावरोहप्रकारं पुनः प्रशंसति—“त्रयस्त्रिंशौ मध्यतः

* ४ भा० ७०४ पृ० २४० । “यदक्षये पश्यते तेनारण्यम्”—इति श्र०
ब्रा० ६. १. १ ।

सोमौ भवतः, साम्राज्यमेव गच्छन्त्यधिराजौ भवतोऽधिराजा एव
समानानां भवन्ति^(१)—इति । चिदृत्, पञ्चदश, सप्तदश, एकविंश,
त्रिणव, चयस्त्रिंश,—इत्येष सोमानां षट्स्त्रिंशारोहक्रमः, चय-
स्त्रिंश, त्रिणव, एकविंश, सप्तदश, पञ्चदश, चिदृदित्ययमव-
रोहक्रमः । एवञ्च सति एषु द्वादशस्त्रिंशसु मध्ये षष्ठसप्तमयोरङ्गो-
र्नैरन्तर्येण चयस्त्रिंशसोमौ चम्यद्येते, तेन च यजमानाः साम्राज्यं
गच्छन्ति । किञ्चैतावन्त्येषां सोमानामधिराजौ, अर्वाचीनाना तचा-
न्तर्भावात् । अतो यजमानाः सर्वेषामन्त्येषां अधिराजा भवन्ति ॥

अथ प्रायणीयोदयनीयावहविंशेषो विधत्ते—“अतिराचावभितो
भवत परिगृहीत्ये^(२)”—इति * ॥ ४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमऋषे द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥

प्रजापतिः सुवर्गं लोकमैतत् देवा अन्वायन् ताना-
दित्याश्च पृथ्व्यान्वायन् ते देवा अब्रुवन् यान् पृथ्वी-
पाजौ विष्णु त इमेऽन्वागमन्निति तेभ्य युतं चतुर्दशरात्रं
प्रत्यौहन् त आदित्याः पृथ्वीः सुवर्गं लोकमारोहन्
व्यहाभ्यामस्मिंल्लोके† पृथ्वीन् प्रत्यौहन् पृथ्वीरादित्या
अमुस्मिंल्लोक आभूवन् व्यहाभ्यामस्मिन् (१)

* सामवेदेऽप्ययं प्रथमश्चतुर्दशरात्र (ता० ब्रा० २३ ३.) ।

† “०मस्मिन् लोके”—इति मु०, “०मस्मिं लोके”—इति क, ख, ग ।
एव मिथोत्तरचापि सर्वत्र ।

लोके पशवो^(१) य एवं विद्वांसंश्चतुर्दशरात्रमासंत
 उभयोरैव लोकयोर्ऋध्रुवन्त्यस्मिन्श्चामुष्मिन्श्च पृष्ठैरेवा-
 मुष्मिंस्लोक ऋध्रुवन्ति त्वद्वाभ्यामस्मिंस्लोके^(२) ज्योति-
 र्गौरायुरिति त्वद्दो भवतीयं वाव ज्योतिरन्तरिहं
 गौरुसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्ति^(३) यदन्यतः
 पृष्ठानि स्युर्विविधः^{*} स्यान्मध्ये पृष्ठानि भवन्ति सवि-
 वधत्वाय (२)

ओजो वै वीर्यं पृष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो दध-
 ते^(४) बृहद्रथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ बृह-
 द्वाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरैव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञ-
 स्याज्जसायनी सुतो ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(५)
 पराञ्चो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये पराची-
 नानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ् अहो भवति प्रत्यवरूष्णा
 अथो प्रतिष्ठित्यै (३)

उभयौलोकयोर्ऋद्धोत्तिष्ठन्ति^(६) चतुर्दशैतास्तासां या
 दश दशाक्षरा विराडन्नं विराड् विराजैवान्नाद्यमव
 रुन्धते याश्चतस्रश्चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठ^(७)न्त्य-
 तिराचावभितो भवतः परिगृहीत्यै^(८) ॥ ५ ॥

अस्मिन्सविवधत्वाय^[५]* प्रतिष्ठित्या^[६] एकविंश-
शब्द ॥ ५ ॥

चतुर्थेऽनुवाके एकचतुर्दशरात्रोऽभिहितः, अथ पञ्चमेऽन्यचतु-
र्दशरात्रोऽभिधीयते*, तमेव विधातुं प्रस्तौति—“प्रजापतिः सुवर्गं
लोकमैत, त देवा अन्वायन्; तानादित्याश्च पशवश्चान्वायन्; ते
देवा अमुवन्, यान् पशूनुपाजीविष्य ॥ इमेऽन्वाग्ममिति; तेभ्य
एत चतुर्दशरात्रं प्रत्यौहन् त आदित्याः पृष्ठैः सुवर्गं लोकमारोहन्,
अद्याभ्यामस्मिंस्तोके पशून् प्रत्यौहन्, पृष्ठैरादित्या अमुस्मिंस्तोक
आर्भुवन्, अद्याभ्यामस्मिंस्तोके पशवः^(१)—इति । यदा प्रजापतिः
स्वर्गं गतः, तदा प्रजापतिमनु सर्वेऽपि देवा गताः । ‘तान्’ देवान्
‘अनु’ पश्चादादित्याः पशवश्च गताः । तान् आदित्यान् पशून्
उभयविधान् वृद्धा ‘ते’ देवाः परस्परमिदममुवन्,—यान् पशूनुपेत्य
मनुयैः सहिताः सर्वे वयमजीविष्य, ‘ते’ पशवः सर्वेऽप्यस्माकं पृष्ठत
एव समागताः । आगतानामादित्यानां पशूनाश्च मध्ये आदित्याः
स्वर्गमारोहन्तु, पशवः प्रतिनिवृत्य भूमौ गच्छन्तु, तत्र क उपायः ?
इति विचार्य ‘एतं’ चतुर्दशरात्रं प्रत्यावृत्तिगुणयुक्तमनुष्ठितवन्तः ।
तत्रेयमधःकृप्तिः—आदावेकोऽतिरात्रः, ततो ज्योतिर्गौरायुरित्या-
रोहरूपस्तिरात्रः, ततः पृष्ठः षडहः, ततं आयुर्गोर्ज्वातिरित्यव-
रोहरूपस्तिरात्रः, ततोऽतिरात्र इति । तस्मिन्ननुष्ठिते सति पृष्ठ-

* “आर्भुवन् अद्याभ्यामस्मि^[१]न्सविवधत्वाय^[२]”—इति क, ख, ग ।

† सामवेदे चतुश्चतुर्दशरात्रयागा श्रुता—सर्वफलसाधनं, स्वर्गसाधनं,
प्रतिष्ठासाधनमेति, तत्रायं द्वितीया (ता० ब्रा० २३ ४.) ।

शब्दाभिधेयैः षड्भिरहोभिरादित्याः स्वर्गमारोहन्, प्रत्यावृत्ति-
युक्ताभ्यां 'अहाभ्यां' देवाः पशुनस्मिन् लोके प्रतिनिवर्त्तितवन्तः ।
तत्र आदित्याः पृष्ठैः स्वर्गं प्राप्य तत्र समृद्धिं गताः, पशवस्तु अहा-
भ्यामस्मिंस्लोके समृद्धिं गताः ॥

तत् इदानीं विधत्ते—“य एवं विद्वाश्चतुर्दशरात्रमासत,
उभयोरेव लोकयोर्ध्ववन्त्यस्मिंश्चासुभिश्च पृष्ठैरेवासुभिस्लोक
श्चध्रुवन्ति अहाभ्यामस्मिंस्लोके^(१)”—इति ॥

अयारोहरूपं प्रथमं अहं विधत्ते—“ज्योतिर्गौरायुरिति अहो
भवतीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोह-
न्ति^(२)”—इति । ज्योतिष्टोमगोष्टोमायुष्टोमरूपा अहर्विघ्नेषा मिलित्वा
'अहः'; तेन च चित्रसाम्याल्लोकत्रयप्राप्तिर्भवति ॥

अथ षडहगतान्यहानि विधत्ते—“यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विवि-
वधश्च आन्मध्ये पृष्ठानि भवन्ति सविवधत्वाय, ओजो वै वीर्यं पृष्ठा-
न्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते^(३)”—इति । 'विवध'शब्देनोभयतः
शिक्षोपेत, चौराज्यादिवाही काष्ठविशेष उच्यते* । तस्य चोभयतो
भारः समानः । एवं सत्यचार्यं पृष्ठय, षडह, आदावन्तो वा यद्येक-

* पा० सू० ४. ४. १० । 'विवधविवधशब्दैः उभयतोवद्विशिष्ये स्कन्धवाद्ये
काष्ठे वसन्ते'—इति तत्र सि० कौ० । तत्र विवध इति क्रसादिरित्याखापाठ,
विवध इति दीर्घादिस्तु शाखान्तरीय । तद्यथा— पुनरप्येव सप्तमेऽनुवाके
(३४४ पृ०) 'विविवधश्च'—इति, ताण्ड्यैतरेयादिषु ॥ विवध इति (ता० मा०
४. ५, १६; १४. १. १, ऐ० मा० ८. १. १, आश्व० ४०. १. १२ १ ।
जिसदृशो विवधो 'विविवध', विवधसदृश 'सविवध' इति च विवेकः ।
विवध इति पदार्थमध्यपाठोऽपि क्वाचित् ।

स्मिन् पार्श्वे भवेत्, तदा भारद्वाजस्याभवाद् 'विविध'लक्षणमिदं कर्म स्यात्, अतो विवधसदृशत्वाय पृष्ठाख्यानि अहानि मध्ये कर्त्तव्यानि । किञ्चित्तानि पृष्ठानि शरीरबलसेन्द्रियसामर्थ्यस्य च हेतुत्वात्तद्रूपाणि, तस्मात्तेषां मध्यतोऽनुष्ठाने सत्योजो वीर्यञ्च मध्ये धृतं भवति ॥

अथ तेज्वहसु चोदकप्राप्तानि वैरूपवैराजादिमामान्यपवदितुं विधत्ते—“दृष्टद्रव्यन्तराभ्यां यन्तीयं वाव रयन्तरमसौ दृष्टदाभ्यामेव यन्त्ययो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनौ सुती, ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(१)”—इति । प्रथम-द्वतीय-पञ्चमेज्वहसु रयन्तरसाक्षा पृष्ठलोचनं निष्पादनीयम्, द्वितीय-चतुर्थ-पष्ठेज्वहसु दृष्टसाप्तेति विवेकः । अवशिष्टं वाक्यं “साध्या वै देवाः सुवर्ग-कामाः”—इत्यस्मिन् अनुवाके (२३७ पृ०) व्याख्यातम् ॥

अथ प्रत्यवरोहरूपं ग्रहं विधत्ते—“पराक्षो वा एते सुवर्गं लोक-मभ्यारोहन्ति, ये पराक्षीमानि पृष्ठान्युपयन्ति, प्रत्यङ् ग्रहो भवति, प्रत्यवरूपा अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्द्वौ तिष्ठन्ति^(२)”—इति । ‘ये’ यजमाना अनुक्रमगतानि पृष्ठाख्यान्यहान्यनुतिष्ठन्ति, ‘एते’ यज-मानाः प्रत्यावृत्तिरहिताः स्वर्गमारोहन्ति । अतः स्वर्गात् प्रत्यवरो-हाय प्रत्यावृत्त आयुर्गौर्ज्वातिरित्येवंविधः ‘ग्रहः’ कर्त्तव्यः । अपि चायं ग्रहः अस्मिन् लोके प्रतिष्ठाये सम्पद्यते । तस्मादुभयोरपि लोकयोः समृद्धिं प्राप्नोत्युत्कर्षेण तिष्ठन्ति ॥

अहर्गतां सख्यां प्रशंसति—“चतुर्दशेतास्तासां चा दश दशाक्षरा विराडक्षं विराड् विराजैवान्नाद्यमवरुन्धते, याश्चतस्रश्चतस्रो दिग्गो

दिक्षेव प्रति तिष्ठन्ति^(७)—इति । चतुर्दशरात्रकतुगता या रात्रयः
एताश्चतुर्दशमह्याकाः, तासां मध्ये या रात्रयो दशमह्याकाः, ताभिः
मह्यासाम्यादिराट्दारात्रप्राप्तिः, यास्तूपरिष्टाच्चतस्रो रात्रयः,
ताभिः मह्यासाम्याच्चतुर्दिक्षु प्रति तिष्ठन्ति ॥

* अथ प्रायणीषोदयनीयौ विधत्ते—“अतिरात्रावभितो भवतः
परिगृहीत्यै^(८)”—इति ॥ ५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥

इन्द्रो वै सृष्टङ् देवताभिरासीत् स न व्यावृत्त-
मगच्छत् स प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा एतं पञ्चदशरात्रं
प्रायच्छुत्तमाहरत्तेनायजत् ततो वै सौऽन्याभिर्देवता-
भिर्यावृत्तमगच्छत् एवं विद्वांसः पञ्चदशरात्रमासते
व्यावृत्तमेव प्राप्मना भ्रातृव्येण गच्छन्ति^(१) ज्योतिर्गै-
रायुरिति श्रुहो भवतीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षम् (१)

गैरसावायुरेष्टेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्त्यसंचं वा
एतद्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन संचं देवता
एव पृष्ठैरव रुन्धते पशून् छन्दोमैरोजो वै वीर्यं
पृष्ठानि पशवञ्छन्दोमा ओजस्येव वीर्यं पशुषु प्रति

इन्द्रो वै शिथिल इवाप्रतिष्ठित आसीत्सोऽसुरेभ्यो-
ऽविभेत्स प्रजापति मुपाधावत्तस्मा एतं पञ्चदशरात्रं
वज्रं प्रायच्छत्तेनासुरान् पराभाव्य विजित्य श्रियमग-
च्छदमिष्टुता पाप्मानं निरदहत पञ्चदशरात्रेणौजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्नधत्^(१) य एवं विद्वांसः पञ्च-
दशरात्र मासते भ्रातृव्यानेव पराभाव्य विजित्य
श्रियं च्छन्त्यमिष्टुता पाप्मानं निः (१)

दहन्ते पञ्चदशरात्रेणौजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्
दधत्^(१) एता एव पशव्याः पञ्चदश वा अर्द्धमासस्य
रात्रयोऽर्द्धमासशः संवत्सर आप्यते संवत्सरं पशवोऽनु
प्र जायन्ते तस्मात् पशव्या^(१) एता एव सुवर्ग्याः पञ्च-
दश वा अर्द्धमासस्य रात्रयोऽर्द्धमासशः संवत्सर आप्यते
संवत्सरः सुवर्गो लोकस्तस्मात् सुवर्ग्या^(१) ज्योतिर्गौरायु-
रिति चूहो भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षम् (२)

गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्ति^(१) यद्-
न्यतः पृष्ठानि स्युर्विविधः स्यान्मध्ये पृष्ठानि भवन्ति
सविवधत्वायौजो वै वीर्यं पृष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो
दधते दृढद्रव्यन्तराभ्यां यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ बृह-
दाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञ-
स्याञ्जसायनी सुती ताभ्यामेव सुवर्ग लोकम् (३)

यन्ति^(१) पराञ्चो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति
 ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ् अहो भवति
 प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्द्वौ-
 तिष्ठन्ति^(२) पञ्चदशैतास्तासां या दश दशाक्षरा विरा-
 डन्नं विराड् विराजैवान्नाद्यमव रुन्धते याः पञ्च पञ्च
 दिशो द्विस्तेव प्रति तिष्ठ^(३) न्यतिरावावभितो भवत
 इन्द्रियस्य वीर्यस्य प्रजायै (४)

पशूनां परिगृहीत्यै^(४) ॥ ७ ॥

नि^(१)रुन्तरि^(२)क्ष^(३)* लोक^(४) प्रजायै^(५) द्वे च ॥ ७ ॥

षष्ठेऽनुवाके प्रथमः पञ्चदशराचोऽभिहितः, अथ सप्तमे द्वितीयः
 पञ्चदशराचोऽभिधीयते; तमेतं विधत्ते — “इन्द्रो वै शिथिल इवा-
 प्रतिष्ठित आसीत्, सोऽसुरेभ्योऽभिभेत्, स प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा
 एतं पञ्चदशराचं वज्रं प्रायच्छत्तेनासुरान् पराभाष्य विजित्य अथ-
 मगच्छदग्निष्टुता पाप्मानं निरदहत पञ्चदशराचेणौजो वलमिन्द्रियं
 वीर्यमात्मब्रधत्त^(१)” -इति । इन्द्रः कदाचित् ‘शिथिलः’ थोद्धुमस-
 मर्थः सेनारहित एकाकी दरिद्र इवैकचावस्थातुमसुरोपद्रवरहितं
 स्थानमलभमान आसीत् । सोऽसुरेभ्यो भीतः सन् प्रजापत्युपदेशा-
 दज्ञसमानं वक्ष्यमाणं पञ्चदशराचकतुमनुष्ठाय, तेन तानसुरान् परा-
 भूतान् कृत्वा, स्वयं विजित्य, अथमाप्नोत् । तस्मिन् क्रतौ यदिद-
 मग्निष्टुदाख्यं द्वितीयमहः, तेन स्वर्गैषिल्यहेतुं पाप्मानं निर्दग्धवान् ।

* “गच्छन्त्यग्निष्टुता पाप्मानं नि^(१)रुन्तरि^(२)क्ष^(३)” -इति क, ख, ग ।

अवशिष्टेन पञ्चदशरात्रकतुभागेन बलहेतुमोजोरूपं सप्तमधातुं शारीरं बलमिन्द्रियपाटवं युद्धे विजयोत्साहञ्च स्वस्मिन् सम्पादितवान् ॥

वेदन् प्रशंसति—“य एवं विद्वान् पञ्चदशरात्रमासते, भाद्र-
व्यानेव पराभास्य विजित्य श्रियं गच्छन्त्यग्निष्टुता पाप्मानं निर्दहन्ते ;
पञ्चदशरात्रेणौजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन् दधते(७)”-इति । इन्द्र-
वदन्येऽपि यजमानाः फलप्राप्नुवन्ति ॥

एतस्मिन् क्रतौ विद्यमानाः पञ्चदशसङ्ख्याका रात्रयः प्रशंसति—
“ता एव पशव्याः पञ्चदश वा अर्द्धमासस्य रात्रयोऽर्द्धमासशः संवत्सर
आप्यते, संवत्सरं पशवोऽनु प्र जायन्ते, तस्मात्पशव्याः(७)”-इति । अस्मिन्
क्रतौ या रात्रयः, ‘एताः’ पशुभ्यो हिताः, तस्मात्प्रतिहेतुत्वात् । कथमिति,
तदुच्यते— एकस्यार्द्धमासस्य पञ्चदश रात्रयः सन्ति, स चार्द्धमासः
क्रमेण वर्तमानः संवत्सरत्वमापद्यते, पशवश्च संवत्सरमात्रं गर्भं स्थित्वा
पश्चात् प्र जायन्ते, तस्मात् रात्रयः सङ्ख्यादारा पशुहेतुभूताः ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रशंसति—“एता एव सुवर्गाः पञ्चदश
वा अर्द्धमासस्य रात्रयोऽर्द्धमासशः संवत्सर आप्यते, संवत्सरः सुवर्गो
लोकस्तस्मात् सुवर्गाः(७)”-इति । पूर्वाह्नरीत्या सङ्ख्यादारा संवत्सर-
सम्पत्तौ सत्यां स संवत्सरो वसन्तकालीनज्योतिष्टोमामुष्ठानद्वारा
स्वर्गप्राप्तिहेतुः । तस्मात् ‘एताः’ रात्रयः स्वर्गाय हिताः ॥

अथाहविशेषा विधातव्याः, तत्राग्निष्टुदाख्यमेकमहमृत्यैवोच्यते-
विधिकमिति द्रष्टव्यम् ; “अग्निष्टुता पाप्मानं निर्दहन्ते”-इति
श्रुतिः पूर्वमुदाहृता (४ पं०), तत ऊर्ध्वं अहं विधत्ते— “ज्योति-
र्गौरायुरिति अहो भवतीत्यं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुरिमा-

नेव लोकानभ्यारोहन्ति^(५)”—इति । पूर्ववद् (३३८ पृ०) व्याख्येयम् ॥

अथ पृथक्पृथक्गतान्यहानि विधत्ते— “यदन्यतः पृष्ठानि सुर्वि-
विवधः स्थान्मध्ये पृष्ठानि भवन्ति सविवधत्वायौजो वै वीर्यं पृष्ठा-
न्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते, दृष्टद्वयन्तराभ्यां यन्तौय वाव
रयन्तरमसौ दृष्टदाभ्यामेव यन्त्ययो अययोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै
यज्ञस्याञ्जसायनी सुतौ, ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(६)”—इति ।
एतदपि पूर्ववद् (३३८ पृ०) व्याख्येयम् ॥

आरोहरूपस्यैह पूर्वं विहित, इदानीमवरोहरूपस्यैह विधत्ते—
“पराक्षो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति, ये पराक्षीनानि पृष्ठा-
न्युपयन्ति; प्रत्यङ् व्यहो भवति, प्रत्यवच्छ्रया, अयो प्रतिष्ठित्या
उभयोर्लोकयोर्ब्रह्मोत्तिष्ठन्ति^(७)”—इति । एतदपि पूर्ववद् (३४० पृ०)
व्याख्येयम् ॥

अथ क्रतुगतां राचिसङ्ख्यां प्रशंसति— “पञ्चदशैतास्तासां या
दश, दशाचरा विराडन्न विराङ् विराजैवासाधमव रुन्धते, याः पञ्च,
पञ्च दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्ति^(८)”—इति । ऊर्ध्वंया सह दिशां
पञ्चत्वम् । अन्यत् पूर्ववद् (३४० पृ०) व्याख्येयम् ॥

प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते— “अतिरात्रावभितो भवत इन्द्रि-
यस्य वीर्यस्य प्रजायै पशूना परिगृहीत्यै^(९)”—इति । इन्द्रेणानुष्ठित-
त्वादिन्द्रियहेतुत्वम्, वज्ररूपत्वाच्च वीर्यहेतुत्वम्, पशवत्वस्य च पूर्व-
मुक्तत्वात्तस्य शोषलक्षणत्वात् प्रजापशुहेतुत्वम् ॥ ७ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥

प्रजापतिरकामयतान्नादः* स्यामिति स एतः सप्त-
दशराचमपश्यत्तमाहरत्तेनायजत ततो वै सोऽन्नादो-
ऽभवद्य एवं विद्वांसः सप्तदशराचमासतेऽन्नादा एव
भवन्ति^(१) पञ्चाहो भवति पञ्च वा ऋतवः संवत्सर
ऋतुष्टेव संवत्सरे प्रति तिष्ठन्त्यथो पञ्चाक्षरा पृक्लिः
पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धते^(२) ऽसं च वा एतत् (१)

यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सूचं देवता
एव पृष्ठैरव रुन्धते पशून् छन्दोमैरोजो वै वीर्यं पृष्ठा-
नि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव वीर्यं पशुपु प्रति तिष्ठ-
न्ति^(३) सप्तदशराचो भवति सप्तदशः प्रजापतिः प्रजा-
पतेराह्या^(४) अतिराचावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य परि-
ष्टहीत्यै^(५) ॥ ८ ॥

एतत्^(६) सप्तचिःशश्च ॥ ८ ॥

सप्तमे द्वितीय पञ्चदशराचोऽभिहित , अथाष्टमे सप्तदशराचो-
ऽभिधीयते† , तमेत विधत्ते— “प्रजापतिरकामयताच्चाद स्या-
मिति , स एतः सप्तदशराचमपश्यत् , तमाहरत् , तेनायजत , ततो
वै सोऽन्नादोऽभवद् , य एव विद्वांसः सप्तदशराचमासतेऽन्नादा एव
भवन्ति^(१)”—इति ॥

* इह विसर्गभाव क पुस्तके ।

† सत्र मेतत् वाक्येऽपि (२३ ११) । तत्रैत पुरस्तात् परमविजय
साधन षोडशराच नाम सत्र मय्येक विहितम् (२३ १०) ।

अथैतदीयेष्वहस्तु ज्योतिर्गौरायुरित्येवविधमङ्गाण्यक्षकं विधत्ते—
 “पञ्चाक्षो भवति, पञ्च वा षट्पदः संवत्सर, षट्पदेष्वेव संवत्सरे प्रति
 तिष्ठन्त्ययो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः, पाङ्क्तो यज्ञो, यज्ञमेवाव रुन्धते^(१)”
 -इति । द्विराष्टत्ते अष्टे द्वितीयज्योतिर्वर्जितोऽवशिष्टः पञ्चाक्षः ।
 हेमन्तशिशिरयोरेकीभावादृत्तनां पञ्चत्वम् * ॥

अथ पृष्ठं षडङ्गं चतुरङ्गन्दोमांश्च विधत्ते— “अथचं वा एतद्य-
 दङ्गन्दोमं, यङ्गन्दोमा भवन्ति तेन सचं, देवता एष पृष्ठैरव
 रुन्धते, पशून् हन्दोमैरोजो वै वीर्यं, पृष्ठानि पशवङ्गन्दोमा ओज-
 स्तेव वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति^(१)”-इति । पूर्ववद्(३४२५०) व्याख्येयम् ॥

क्रतुगतां राचिसङ्ख्यां प्रशंसति— “सप्तदशराचो भवति, सप्तदशः
 प्रजापतिः, प्रजापतेराष्ट्रै^(१)”-इति । आश्रावयेत्यादिसप्तदशाक्षरात्म-
 कत्वात् † प्रजापतेः सप्तदशत्वम् ॥

माधवीधोदयनीधौ विधत्ते— “अतिरात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य
 परिगृहीत्यै^(१)”-इति । अन्नाद्यस्य फलत्वं विधिवाक्ये स्पष्टम् ॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥

* “पञ्चर्त्तवो हेमन्तशिशिरयो समासेन”-इति ऐ० ब्रा० ११०१ ।

† “आश्रावयेति चतुरक्षर, मस्तु औषडिति चतुरक्षर, यजेति द्यक्षरं,
 ये यजामह इति पञ्चाक्षरं, द्यक्षरो वषटकार, एष वै सप्तदश प्रजापति”
 -इति १ मा० ६२६ ए० । ऐतरेयके तु “सप्तदशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासा
 पञ्चर्त्तवो हेमन्तशिशिरयो समासेन, तावान्संवत्सर, संवत्सर प्रजापति”
 -इति ए सो मु १ मा० १३ ए० ; २ मा० ३८५ ए० ।

सा विराड् विक्रम्यातिष्ठद् ब्रह्मणा देवेघ्ननेनासुरेषु
 ते देवा अकामयन्तोभयः सं वृजौमहि ब्रह्म चान्नश्चेति
 त एता विःश्रुतिः रात्रीरपश्यन् ततो वै त उभयः
 समवृज्जत ब्रह्म चान्नश्च ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा अभवन्
 य एवं विद्वांस एता आसन्त उभयमेव सं वृज्जते*
 ब्रह्मचान्नश्च (१)

ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा भवन्ति^(१) हे वा एते विराजौ
 तयोरेव नाना प्रति तिष्ठन्ति विशो वै पुरुषो दश
 हस्त्या अङ्गुलियो दश पद्म। यावानेव पुरुषस्तमाप्नोति-
 षन्ति^(१) ज्योतिर्गौरायुरिति च्छा भवन्तीयं वाव ज्यो-
 तिरुत्तरिष्ठं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोह-
 न्त्यभिपूर्वं च्छा भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गम् (२)

लोकमभ्यारोहन्ति^(१) यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विविधधः
 स्यान्मध्ये पृष्ठानि भवन्ति सविवधत्वायौजो वै वीर्यं
 पृष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते बृहद्रथन्तराभ्यां
 यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो
 अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुती
 ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(१) पराञ्चो वा एते सुवर्गं
 लोकम् (३)

अभ्यारोहन्ति ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति
प्रत्यङ् च्युहो भवति प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या
उभयोर्लोकयोर्च्युहोत्तिष्ठ^(१) न्यतिराचावभितो भवतो
ब्रह्मवर्चसस्यान्नाद्यस्य परिगृहीत्यै^(२) ॥ ६ ॥

च^(३) * सुवर्ग^(४) लोकं^(५) चर्योविंशतिश्च ॥ ६ ॥

अष्टमे सप्तदशरात्रोऽभिहित, अथ नवमे विंशतिरात्रोऽभि-
धीयते†; तमेत विधत्ते—“सा विराङ् विक्रम्यातिष्ठद् ब्रह्मणा
देवेष्वन्नेनासुरेषु, ते देवा अकामयन्तोभयः सं वृजोमहि ब्रह्म
चाक्षतेति; त एता विंशतिः रात्रोरपश्यन्, ततो वै त उभयः
समवृजत ब्रह्म चाक्षत, ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा अभवन्, य एवं वि-
द्वाऽस एता आसत, उभयमेव स वृजते ब्रह्म चाक्षत, ब्रह्मवर्चसिनो-
ऽन्नादा भवन्ति^(१)”—इति । दशरात्राभिमानीनी काचिद् ‘विराङ्’
देवता रूपद्वयेन विभज्यातिष्ठत्,— देवेषु ब्रह्मवर्चसरूपेण, असुरेषु
चाक्षरूपेण । तदागीं देवा असुरेभ्योऽन्नमपनीय तदेतदुभयं वयमेव
क्षभेमहीत्यकामयन्त । ततस्तत्साधनत्वेन वक्ष्यमाणा विंशतिब्रह्माका
रात्रोर्निश्चित्य तदनुष्ठानेनासुरेभ्यस्तदपनीय स्वयमेवाधिकेन ब्रह्म-
वर्चसेनान्नेन च सम्पन्ना अभवन् । एवमन्येऽपि तदनुष्ठानेन तत् फलं
प्राप्नुवन्ति । पूर्वचाक्षद्विप्राधान्येन सप्तदशरात्रपञ्चदशरात्रादीना-

* “वृजते ब्रह्म चाक्षत[१]”—इति क, ख, ग ।

† सत्र मेतद् विहितं ताण्ड्येऽपि (२३. १४.) । अष्टादशरात्र मेकोन-
विंशतिरात्रं चेति सत्रद्वयं मपि तत्रैतत्पुरस्तात् (२३. १२, १३.) ।

मेकवचनेन निर्देशः, अत्र तु क्रत्ववयवभूतरात्रिप्राधान्येन बहुवचन-
निर्देशः ॥ -

क्रतुगतां विंशतिरात्रिसङ्ख्यां प्रशंसति— “दे वा एते विराजौ,
तयोरेव नामा प्रति तिष्ठन्ति; विष्टौ वै पुरुषो दश हस्त्या
अङ्गुलयो दश पदा, यावानेव पुरुषस्तमाप्नोत्तिष्ठन्ति^(१)”—इति ।
दशसङ्ख्याया विभज्यमाने दे एते विराजौ सम्पद्येते । तयोश्च ब्रह्म-
वर्चसान्नसाधनभूतयोः पृथगेव प्रति तिष्ठन्ति, एकैकं फलमितर-
निरपेक्षत्वेनैव सम्पूर्णं लभत इत्यर्थः । अथ वा विद्वत्सभायामुपयुक्तं
ब्रह्मवर्चसम्, धनिकसभायामुपयुक्ता अन्नसमृद्धिः; एवं नामाविधा
प्रतिष्ठा । किं च पुरुषस्य हस्तपादगताङ्गुलिसङ्ख्यासाम्याद् ‘यावान्’
गुणसङ्गः पुरुषे सम्भावितः, सर्वं प्राप्नोति ॥

अथात्र नवाहानि विधत्ते— “ज्योतिर्गौरायुरिति अद्या भव-
न्नीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारो-
हन्त्यभिपूर्वं अद्या भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति^(१)”—
इति । यथा प्रथमस्यहो ज्योतिरादिकः, एवं द्वितीयतृतीयावपि
ज्योतिरादिकौ; न त्वत्र कस्मिदप्यायुरादिकोऽस्ति । एवं सत्यनु-
क्रमेणैव स्वर्गमभ्यारोहन्ति ॥

एतेषां अहानां वक्ष्यमाणश्चहस्त्य च मध्येष्टं विधत्ते— “यद-
न्यतः षष्ठानि स्युर्विविधध्रु स्यान्मध्ये षष्ठानि भवन्ति सविवधत्तायौ-
जो वै वीर्यं षष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते; दृष्टद्वयन्तराभ्यां
यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ दृष्टदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव
प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुती, ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं

यन्ति^(१)”—इति । पूर्वोक्तेषु अक्षेपु योऽयमन्यस्यह, यस्य भावी
अह, तयोरुभयोर्मध्यवर्त्तिनेन विवधसाम्यम् । अन्यत् पूर्ववद्
(३३८ पृ०) व्याख्येयम् ॥

अथ प्रत्यवरोहरूपं अहं विधत्ते—“पराक्षो वा एते सुवर्गे
लोकमभ्यारोहन्ति, ये पराक्षीनानि पृष्ठान्युप यन्ति, प्रत्यद् अहो
भवति प्रत्यवरूपा अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्ध्वं प्रतिष्ठ-
न्ति^(२)”—इति । पूर्ववद् (३४० पृ०) व्याख्येयम् ॥

प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते—“अतिराचावभितो भवतो ब्रह्मव-
र्चसलान्नाद्यस्य परिगृहीत्यै^(३)”—इति । फलदयं विधिवाक्ये एव
विस्मृतम् ॥

अथ मीमांसा । चतुर्थाध्यायस्य तृतीयपादे (जै० सू० १०-१८,
अधि० ८.) चिन्तितम्—

“स्वर्गाय वा प्रतिष्ठायै रात्रिसत्रमिहायिमः ।

पूर्ववत्स्यात् प्रतिष्ठाञ्च श्रुता तेनाश्रुताद् * वरम् ॥

सचकाष्ठे श्रूयते—“प्रति तिष्ठन्ति ह वा एता रात्रौरुप यन्ति”
—इति, “ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा भवन्ति”—इति (३५० पृ०) च । दाद-
ग्राह्यादूर्द्धभाविनस्तयोदग्ररात्रचतुर्दग्ररात्रादयः सर्वे सचविशेषाः ।
चयोदग्रसङ्ख्याका रात्रयो यस्मिन् सचविशेषे सोऽयं चयोदग्ररात्र
इति समुदायप्राधान्येनैकवचनान्ततया प्रायेण निर्देशो भवति,
क्वचित्तु समुदायिनां रात्रिविशेषाणां प्रत्येकां प्राधान्यमभ्युपेत्यैक

* “श्रुतावेह्यश्रुताद्” क, ख ।

† नास्त्येतत्पदं क-ख पुस्तकयो ।

एव भवविशेषो बद्धवचनान्तेन रात्रिशब्देनाधायते , तद्यथा— “त
 एता विश्रुतिः रात्रौरपश्यन्”—इति (२५० पृ०) । तादृशे रात्रिसत्रे
 विश्रुतिद्वारायैव स्वर्गं फलत्वेन कल्पनीय इति प्राप्ते, ब्रूम — अस्य
 रात्रिसत्रविधेस्तावकेऽर्थवादे प्रतिष्ठा श्रुता, सा चास्मिन् वाक्येऽत्यन्त-
 मश्रुतात् स्वर्गात् प्रत्यासन्ना , तस्मात् प्रतिष्ठाकामो रात्रिसत्रं कुर्या-
 दित्येव प्रतिष्ठैव फलत्वेन कल्पनीया”—इति ॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 नैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

असावादिभ्योऽस्मिंस्लोक* आसुरीत्तं देवाः पृष्ठैः परि-
 गृह्य सुवर्गं लोकमंगमयन् परैरवस्तात्पर्यं गृह्णन् दि-
 वाकीर्त्येन सुवर्गं लोके प्रत्यस्थापयन् परैः परस्तात्पर्यं-
 गृह्णन् पृष्ठैरुपावारोहन्त्स वा असावादिभ्योऽमुष्मिंस्लोके
 परैरुभयतः परिगृहीतो^(१) यत् पृष्ठानि भवन्ति सुवर्ग-
 मेव तैर्लोकं यजमाना यन्ति परैरवस्तात्परि गृह्णन्ति
 दिवाकीर्त्येन (१)

सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठन्ति परैः परस्तात्परि गृह्णन्ति
 पृष्ठैरुपावारोहन्ति^(१) यत्परं परस्तान्न स्युः पराञ्चः सुव-
 र्गाल्लोकान्निष्पद्येरन् यदवस्तान्न स्युः प्रजा निर्दहेयु-

* “ऽस्मिन् लोक”-इति क, ख, मु० । एवमिहोत्तरत्रापि ।

रुभितो दिवाकीर्त्यं परस्सामानो भवन्ति सुवर्ग एवै-
नांल्लोक उभयतः परि गृह्णन्ति^(१) यजमाना वै दिवा-
कीर्त्यं संवत्सरः परस्सामानोऽभितो दिवाकीर्त्यं पर-
स्सामानो भवन्ति संवत्सर एवोभयतः (२)

प्रति तिष्ठन्ति^(१) पृष्ठं वै दिवाकीर्त्यं पार्श्वे परस्सा-
मानोऽभितो दिवाकीर्त्यं परस्सामानो भवन्ति तस्माद्दु-
भितः पृष्ठं पार्श्वे भूयिष्ठा ग्रहा गृह्णन्ते भूयिष्ठं शस्यते
यज्ञस्यैव तन्मध्यतो ग्रन्थिं ग्रन्थन्त्यविस्रसाय^(१) सप्त
गृह्णन्ते सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणानेव यजमानेषु
दधति^(१) यत्पराचीनानि पृष्ठानि भवन्त्यमुमेव तैर्लोक-
कमुभ्यारोहन्ति यदिमं लोकं न (३)

प्रत्यवरोह्यैरुद्धा माद्यैर्यजमानाः प्र वा मीयेरन्
यत् प्रतीचीनानि पृष्ठानि भवन्तीममेव तैर्लोकं प्रत्य-
वरोहन्त्यथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठन्त्यनुन्मादा^(१)
येन्द्रो वा अप्रतिष्ठित आसीत्स प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा
एतमेकविंशतिरात्रं प्रायच्छत्तमाहुरत्तेनायजत् ततो
वै स प्रत्यतिष्ठद् ये बहुयाजिनोऽप्रतिष्ठिताः (४)

स्युस्त एकविंशतिरात्र मासीरन् द्वादश मासाः
पञ्चतवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश एता-
वन्तो वै देवल्लोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्त्यसा-

वादि॒त्यो न व्य॑रोच॒त॒ स प्र॒जाप॑तिमुपाधाव॒त्तस्मा॑ एत॒
मे॒कवि॑ःशतिराचं प्रायच्छु॒त्तमा॑हर॒त्तेना॑यज॒त॒ ततो॑ वै
सोऽरोच॒त॒ य एवं वि॒द्वाश्स॑ एकवि॑ःशतिराच मास॑ते (५)

रोच॑न्त ए॒वैक॑वि॑ःशतिराचो भ॑वति रु॒ग्वा ए॒कवि॑ःशो
रुच॑मे॒व गच्छ॑न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठामे॒व प्र॑ति॒ष्ठा ह्ये॒कवि॑ः-
शो^(१)ऽति॒राचा॑व॒भिर्तो॑ भवतो ब्रह्मवर्च॑सस्य परि॑गृह्यै-
त्यै^(२) ॥ १० ॥

दि॒वाकी॑र्त्यै^(१) नोभ॑यतो^(२) ना^(३)प्र॑तिष्ठि॒ता^(४) आ-
स॑न्तु^(५) एक॑वि॑ःशतिश्च ॥ १० ॥

मध॑मेऽनुवाके वि॒शति॒राचोऽभि॑हित, अथ द॒शमे॑ एकवि॒शति॒-
राचोऽभि॑धीयतो, तच्च ताव॑दियमह कृ॒त्ति — आ॒दाव॑तिराच, तत
पृ॒थ्व॑ षड॑ह, तत खर॑सामानस्तयोऽहर्वि॒शेषा॑, ततो दि॒वाकी॑र्त्यै-
मे॒कम॑ह, पुनरपि चय खर॑सामान, पुनरपि पृ॒थ्व॑ षड॑ह, ततो
ऽति॒राच॑ इति ‡ । तमिम विधा॒तु प्र॑क्षौति— “अ॒सावादि॒त्योऽभि॑-

• मु॒कृ॒त्ति दि॒वाकी॑र्त्यै^(१) नोभ॑यतो^(२) ”—इति क, ख, ग ।

† सामवेदे द्वौ एकवि॒शति॒राचौ (ता० ब्रा० २३ १५, १६), तत्र
पशु॒पक्ष॑साधनं प्रथमं, ब्रह्मवर्च॑सपक्षसाधनो द्वितीय, स ए॒वैव॑, तदी
याह॑ कृ॒त्तिसा॒म्यात् ।

‡ “अ॒ति॒राचः, ए॒ष षड॑हसु चय॑ खर॑सामानो, दि॒वाकी॑र्त्यै म॑हसु,
चय॑ खर॑सामान, ए॒ष षड॑हसु, अ॒यस्त्रिंश॑रम्भयोऽति॒राचो ब्रह्मवर्च॑स
कामा॑ उपेयुः”—इति ता० ब्रा० २३ १६ ।

लोक आसीत्, तं देवाः पृष्ठैः परिगृह्य सुवर्गं लोकमगमयन्, परै-
 रवस्तात्पर्यगृह्णन्, दिवाकीर्त्येन सुवर्गं लोके प्रत्यस्थापयन्, एरैः
 परस्तात्पर्यगृह्णन्, पृष्ठैरुपावारोहन्त्य वा असावादित्योऽमुष्मिंल्लोके
 परैरुभयतः परिगृहीतः^(१)—इति । ‘असौ’ स्वर्गं दृश्यमान आदित्यः
 पुरा भूलोक एव तिष्ठति स्म ‘तम्’ आदित्यं देवाः परिगृह्य पृष्ठाख्यैः
 षड्भिरहोभिः स्वर्गं प्रापितवन्तः । तत्र च परशब्देन स्वरसामशब्देन
 च तत्र तत्र व्यवह्रियमाणैः चिभिरहोभिः ‘अवस्तात् पर्यगृह्णन्’
 आदित्यो यथाधस्ताध्नागच्छति तथा व्यवधानं कृतवन्तः । परशब्दा-
 भिधेयं किञ्चित्साम*, तेन सामा निष्याद्यमाना अहर्विंशेयाः ‘पराः’
 इत्युच्यन्ते । तथा दिवैव कीर्तनीयं किञ्चित्सामा, तेन च निष्या-
 द्यमहरपि ‘दिवाकीर्त्यम्’ इत्युच्यते । तेन चाक्रा तमादित्यं स्वर्गं
 प्रतिष्ठापितवन्तः । पुनरप्यनुष्ठीयमानैः परशब्दाभिधेयैरहोभिः ‘पर-
 स्तात्’ आदित्यं ‘पर्यगृह्णात्’ यथा तत ऊर्ध्वमादित्यो न गच्छति,
 तथा प्रतिबन्धं कृतवन्तः । एवं कृत्वा पुनरनुष्ठीयमानैः पृष्ठाख्यैः

* तच्च “यज्जायया अपूर्व्या”—इत्यस्या (आर० आ० २. ७.) योनावुत्प-
 न्नाम् (आर० गा० ३. २. ६.), यार्वे० ब्रा० ३. १६. द्रष्टव्यम् । स्वराख्यं
 च तदेव ; ता० ब्रा० ४. ५. १-४. द्रष्टव्यानि । स्वराख्यानि योनिसामानि
 भत्वारि (आर० गा० ३. २. ६-१२), स्तोत्रसामानि तु व्यष्टौ ऊह्ये (२.
 १. ३-१०.) द्रष्टव्यानि ।

† अत्रत्यसायज्यमाप्यदर्शनादवगम्यते श्रुतं किञ्चिद् दिवाकीर्त्यं नाम साम,
 ताण्ड्यमाप्यदर्शनात् (४. ६. १२) बुध्यते आज्ञाभावाद्दीर्गमेव सामा
 दिवाकीर्त्यत्वमिति । तानि च ऊर्ध्वसंवत्सरपर्वगतानि (३. १. ११-२०.) ।

षड्भिरहोभि स्वर्गादुपावारोहन् । सोऽभौ दिवि दृग्भ्यमान आदित्यः
स्वर्गं लोके पराख्यैरहोभिर्भयतो नियमितत्वान्नोर्द्धं गच्छति ना-
प्यधस्तादागच्छति ॥

तान्येतान्यहानि विधत्ते—“यत् पृष्ठानि भवन्ति, सुवर्गमेव
तैर्लोकं यजमाना यन्ति, परैरवस्तात्परि गृह्णन्ति, दिवाकौर्त्येन सुवर्गं
लोके प्रति तिष्ठन्ति, परैः परस्तात्परि गृह्णन्ति, पृष्ठेऽपावारोहन्ति^(१)”
—इति । आदित्यवाक्यवद् यजमानवाक्यं व्याख्येयम् ॥

दिवाकौर्त्यहोभयतोऽनुष्ठेयान् पराख्यानहविर्ग्रेयान् व्यतिरेक-
मुखेन प्रशंसति—“यत्परे परस्ताच्च स्युः, पराच्च सुवर्गाम्नीकास्त्रिप्य-
द्येरन्, यदवस्ताच्च स्युः, प्रजा निर्दहेयुरभितो दिवाकौर्त्यं परस्मा-
मानो भवन्ति, सुवर्गं एवैनाल्लोकं लभयतः परि गृह्णन्ति^(१)”—इति ।
यद्युपरितनाः पराख्याः अहविर्ग्रेयाः ॥ स्युः, तदानीं स्वर्गं कृत्वा
यजमानास्ततोऽप्यूर्द्धगमनस्य निवारकाभावात्स्वर्गादूर्द्धं निर्गच्छेयुः ।
यदि चाधस्तनाः पराख्या नानुष्ठेयेरन्, तदानीं व्यवधायकाभावात्
आदित्यात्मकाः सर्वे यजमाना भूमिवर्तिनः ‘प्रजाः’ सर्वा निमिषेण
दहेयुः । तस्माद् दिवाकौर्त्यस्य पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च परस्मामानो-
ऽनुष्ठेयाः, ते च ‘एनान्’ यजमानान् स्वर्गमिवाधस्तादुपरिष्ठाच्च
निरुध्य स्थापयन्ति ॥

प्रकारान्तरेण दिवाकौर्त्यं परस्मामाख्यान्यहानि च प्रशंसति—
“यजमाना वै दिवाकौर्त्यं संवत्सरः परस्मामानोऽभितो दिवाकौर्त्यं
परस्मामानो भवन्ति, संवत्सर एवोभयतः प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति ।
दिवाकौर्त्यस्य यजमानस्थानीयत्वात्, परस्माद्यां च संवत्सरस्थानीय-

त्वादुभयतस्तदनुष्ठाने यजमाना अधस्ताच्चोपरिष्ठाच्च संवत्सरदेवताया
मेव प्रति तिष्ठन्ति ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रशंसति—“वृष्टं वै दिवाकीर्त्यं पार्श्वं
परस्सामानोऽभितो दिवाकीर्त्यं परस्सामानो भवन्ति, तस्मादभितः
वृष्टं पार्श्वं भूयिष्ठा यद्वा गृह्यन्ते, भूयिष्ठः शस्यते, यज्ञस्यैव तन्मध्यतो
यन्त्रिं यद्यन्त्यविसृष्टसाय^(६)”—इति । यथा लोके पुरुषस्य वृष्टभागो
मध्यवर्ती, पार्श्वभागोऽनुभयतो वर्त्तनौ, एवमत्रापि दिवाकीर्त्यं वृष्ट-
स्थानीयम्, परस्सामानस्तदनुभयपार्श्वस्थानीयाः* । किं चैतस्मिन् दिवा-
कीर्त्यं परस्सामयुता† अतिग्राह्या यद्वा अपि भूयिष्ठा गृह्यन्ते ।
तथा हि दिवाकीर्त्यं परस्सामानस्य गवामयने उत्पन्ना‡ । तच्च हि
चोदकप्राप्तेभ्योऽतिग्राह्येभ्योऽधिकास्तयोऽतिग्राह्याः तृतीयकाण्डोक्ताः,
“अद्भ्यस्त्वैषधीभ्यः”—इत्यादिमन्त्रसाध्या विहिताः सन्ति? तद्विहित-
त्वादत्रापि तेऽधिका गृह्यन्ते । अत एव अस्त्वमप्यधिकं शस्यते ।
तेनाधिकानुष्ठानेन यज्ञस्यैकविंशतिरात्ररूपस्य ‘यन्त्रिं यद्यन्ति’ वृष्ट-
बन्धनं कुर्वन्ति, तच्च यज्ञस्य विसंभनपरिहाराय भवति ॥

पुनरपि दिवाकीर्त्यं विशेष दर्शयति—“सप्त गृह्यन्ते; सप्त
वै ग्रीर्षणाः प्राणाः, प्राणानेव यजमानेषु दधति^(१)”—इति ।
दिवाकीर्त्यात् प्रतीचीनेषु दिनेष्वेकैकस्मिन्नेकैकोऽतिग्राह्यइत्यनुक्रमेण

* “स्थानीयौ”—इति क, ख ।

† “परस्सामानु”—इति ख, “परस्सामानोनु”—इति ग ।

‡ ता० ब्रा० ४ ५, ६ खण्डौ प्रयत्नौ ।

§ एका० ३३० ६४० ६-६३० (३३० १६५ ६०) ।

चयो गृह्यन्ते, उत्तरेषु दिनेषु त एवावरोहक्रमेण* गृह्यन्ते । त एते यदपि दिवाकीर्त्यदिने तथैव गृह्यन्ते । तेषां मध्ये सौर्यः “उदुत्यं जातवेदसम्”—इतिमन्त्रसाध्यं सप्तमो गृह्यते । तदेवं तस्मिन् दिने सप्ताधिका यज्ञाः । ते च सङ्ख्यायामुर्द्धगत सप्तच्छिद्रवर्त्ति-प्राणसमाः । अतस्तदनुष्ठानेन यजमानेषु प्राणान् स्थापयन्ति । तदेवं दिवाकीर्त्यमहः प्रशस्तम् । यदा भुविष्ठा यज्ञ इत्यादि गवामयनगतानामवत्यानां चाङ्गां प्रकृतिविकृतिभावद्योतनाय तस्मिन् दर्शयितुं विधिरेवासु ॥

अथावरोहरूपं पृष्ठयपडहं विधत्ते—“यत्पराचीनानि पृष्ठानि भवन्त्यमुमेव तैर्लोकमभ्यारोहन्ति, यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेयुश्चा माद्येयुर्यजमानाः प्र वा मीयेरन्, यत् प्रतीचीनानि पृष्ठानि भवन्तीममेव तैर्लोकं प्रत्यवरोहन्त्यथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठन्त्यनुष्मादाय(१)”—इति । दिवाकीर्त्यसदृशेभ्यः परस्मामभ्यः पूर्वमनुष्ठितानि ‘पराचीनानि’ आरोहरूपाणि यानि पृष्ठसामान्यहानि सन्ति, तैर्यजमानाः स्वर्गं लोकमारोहन्त्येव । अत ऊर्ध्वमिमं लोकं प्रति यद्यवरोहसाधनानि कानि चिदहानि जानुतिष्ठेयुः, तदानीं ते यजमाना एतं लोकव्यवहारक्रमं विसृत्योन्मत्ता मृता वा भवेयुः । तस्मात् ‘प्रतीचीनानि’ अवरोहरूपाणि पृष्ठाख्यान्यहान्यनुष्ठेयानि; ‘तैः’ अहोभिरिमं लोकं प्रत्यवरोहन्ति, अपि चास्मिन् लोके प्रतिष्ठिता अनुन्मत्ताश्च भवन्ति ॥

* “एवाहोरात्रक्रमेण”—इति ख ।

† २४७ पृ० । पृष्ठसामानि २०६ पृ० १०५०, § टौप्यन्यास मण्ड्यानि ।

पूर्वं “सुवर्गमेव तैर्लोकं यजमाना यन्ति”-इत्यादिना
 (३५८ पृ०) क्रत्वयवानामहर्विशेषाणां फलोपन्यासमुखेन स्वर्गार्थ-
 मयं क्रतुर्विहितः, अथ प्रतिष्ठार्थमिमं क्रतुं विधत्ते-“इन्द्रो वा
 अप्रतिष्ठित आसीत्, स प्रजापतिमुपाधावत्, तस्मा एतमेकविंश-
 शतिरात्रं प्रायच्छत्, तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै स प्रत्यतिष्ठद्,
 ये वज्रयाजिनोऽप्रतिष्ठिताः स्युस्त एकविंशतिरात्रमासीरन् द्वादश
 मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश, एता-
 वन्तो वै देवलोकस्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्ति^(८)”-इति । पुरा
 यथेन्द्रः प्रजापत्युपदेशादिमं क्रतुमनुष्ठाय प्रत्यतिष्ठत्, एव वज्रयागान्
 कृत्वाप्यप्रतिष्ठिता यजमाना एत क्रतुमनुष्ठायार्हगतैकविंशतिसङ्ख्या-
 साम्याद् द्वादशमासाभिमानिदेवस्थानेषु, पञ्चस्रूलभिमानिदेवस्थानेषु,
 चिषु वृथिष्यादिलोकेषु, एकस्मिन्नादित्यलोके चैतेष्वेकविंशति-
 स्थानेषु* ‘यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्ति’ तस्मैकवासिनः सर्वे प्राणिनो यथा
 प्रतिष्ठिताः, तद्वत् प्रति तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥

एवं प्रतिष्ठार्थं क्रतुं विधाय फलान्तरार्थं पुनर्विधत्ते-“असावा-
 दित्यो न धरोचत, स प्रजापतिमुपाधावत्, तस्मा एतमेकविंशति-
 रात्रं प्रायच्छत्तमाहरत्तेनायजत; ततो वै सोऽरोचत; य एवं
 विद्वांस एकविंशतिरात्रमासते, रोचन्त एवैकविंशतिरात्रो
 भवति; रुक्वा एकविंशो रुचमेव गच्छन्त्यथो प्रतिष्ठामेव, प्रतिष्ठा
 ह्येकविंशः^(९)”-इति । पुरा कदाचिदादित्यः सुवर्मान्वाख्येनासुरेण

* “द्वादश मासा पञ्चर्त्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश”-इति
 ता० ब्रा० ४ ६ ४ ।

तमसा विद्धोऽन्येन वा मेघहिमादिना निरन्तरमावृतः सन् विशेषेण नादीयत * । ततः प्रजापत्युपदेशात् 'एतुं' क्रतुमनुष्ठायादीयत । तद्वदन्येऽपि यजमानाः पूर्वं विद्याधनादिभिर्मनुष्येभ्यः प्रकाशमाना एतं क्रतुमनुष्ठाप्य पश्चात् प्रकाशन्ते । किञ्चात्राह्नामेकविंशतिसङ्ख्यासङ्घा-
वात्तेनैकविंशतिस्रोमेन ऋद्धिप्रकाशहेतुत्वाद् ब्रह्मवर्चसं परिगृही-
तम् । स च चितृदाद्यपेक्षया प्रौढत्वाद्दीप्यमान इव । अतस्तत्साम्या-
देतदनुष्ठायिनोऽपि प्रकाशं प्राप्नुवन्ति ; एकविंशतिस्रोमस्येतरप्रतिष्ठा-
धारत्वात् † ॥

अथ प्राथम्योद्यमनौ यौ विधत्ते—“अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीतौ^(१)”—इति । अस्य विद्यादिप्रकाशहेतुत्वाद् ब्रह्मवर्चसमप्य परिगृहीतं भवति ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
नैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

अर्वाङ् यज्ञः सङ्गामत्वमुयादधि मामभि । कृषीणां
यः पुरोहितः^(१) । निद्वैवं निर्वीरं कृत्वा विष्कन्धं तस्मिन्

* “सर्मानुर्वा आसुर” सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्मै देवा प्रापश्चित्तिमैच्छन् एता अविन्दन्स्तामिरष्मात्तमोऽपान्नन्; व्यप तमो ब्रूते य एता उप यन्ति”—इति ता० ब्रा० २३. १६. १-३ ।

† “एकविंशो भवत्येकविंशो वा अस्य सुवनस्यादित्य” — मध्यत एव यज्ञस्य प्रति तिष्ठन्ति—इति ता० ब्रा० ४. ६. ३-५ ।

हीयतां योऽस्मान् द्वेष्टि । शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं
तस्मिन्त्सीदतु योऽस्मान् द्वेष्टि^(१) । यज्ञं यज्ञस्य यत्तेज-
स्तेन सङ्गाम् मामभि । ब्राह्मणानृत्विजो देवान् यज्ञस्य
तपसा ते सवाहमा हुवे^(२) । इष्टेन एकमुप (१)

ते हुवे सवाहम् । सन्ते वृज्जे सुकृतः सम्भजां पशून्^(३) ।
प्रैपान्त्सामिधेनीराघारावाज्यभागावाश्रुतमृत्याश्रुत-
माश्रुणामि ते । प्रयाजानूयाजान्स्विष्टकृतमिडामा-
शिपु आ वृज्जे सुवः^(४) । अग्निनेन्द्रेण सोमेन सरस्वत्या
विष्णुना देवताभिः । याज्यानुवाक्याभ्यामुप ते हुवे
सवाहं यज्ञमा ददे ते वपट्कृतम्^(५) । स्तुतः शुश्र्वं प्रति-
गुरं ग्रहमिडामाशिपुः (२)

आ वृज्जे सुवः पत्नीसंयाजानुप ते हुवे सवाहः
समिष्टयजुरा ददे तव^(६) । पशून्त्सुतम्पुरोडाशान्त्सर्व-
नान्योत यज्ञम् । देवान्त्सेन्द्रानुप ते हुवे सवाहमग्नि-
मुखान्सोमवतो ये च विश्वे^(७) ॥ ११ ॥

उप[१]शिपोः^(१) * द्वाचिःश्च ॥ ११ ॥

दशमेऽनुवाके एकविंशतिरात्रोऽभिहितः, अथावशिष्टेष्वनुवाकेषु
अथसेधगता मन्त्रा उच्यन्ते । तत्राग्निन् अनुवाके आप्याख्यानाम्

अष्टाङ्गतीनां मन्त्रा उच्यन्ते । अत एव ब्राह्मणे विनियोगः पद्यते—
“अवाङ् यज्ञः सङ्ग्रामतु”-इत्याप्तीर्जुहोति”-इति * ॥

तत्र प्रथमामाह—“अवाङ् यज्ञः सङ्ग्रामतुमुष्मादधि मामभि ।
अधीणां यः पुरोहितः^(१)”-इति । ‘य’ अश्वमेधास्यो यज्ञः, स
‘अधीणां’ ज्ञानवतां पूर्वमिद्वानां यज्ञमानानां ‘पुरोहितः’ सर्वाय-
माधनभावेन पुरस्तादवस्थापितः । स यज्ञः ‘अमुष्मात्’ मद्भूतिरिक्ताद्
देवदत्तादेर्यजमानात् अपकस्य ‘मामभि’ मामुद्दिश्य ‘अवाङ्’ अभि-
मुखं सन् ‘अधि सङ्ग्रामतु’ आधिक्येनादरातिशयेन सम्यगागच्छतु ॥

अथ द्वितीयामाह—“निर्देवं निर्वीरं हत्वा विष्कन्धं तस्मिन्
हीयतां योऽस्मान् देष्टि । शरीरं यज्ञशमनं कुमीदं तस्मिन्सीदतु
योऽस्मान् देष्टि^(२)”-इति । ‘य’ पुरुषोऽस्मान् देष्टि, तस्य शरीरं
निर्देवादिविशेषणविशिष्टं हत्वा, तस्मिन् देष्टिणि पुरुषे ‘हीयतां’
हीनत्वेनावस्थाप्यताम् । कीदृशं शरीरम् ? ‘निर्देवं’ निर्गन्ता यज्ञाद्ग-
भृता देवा यस्मात् तं निर्देवम्, देवताभक्तिरहितमित्यर्थः । निर्गन्ता
वीराः पुत्रा भृत्याश्च यस्मात्तं ‘निर्वीरम्’ । विरूपा स्कन्धाद्यवयवा
पद्य तं ‘विष्कन्धम्’ । किञ्च योऽस्मान् देष्टि, तस्मिन् देष्टिणि पुरुषे
‘यज्ञशमनं’ यज्ञानुष्ठाने मलिनम्, कदाचिदप्यनुष्ठानरहितमित्यर्थः ।
तादृशं यत् ‘कुमीदं’ निरन्तरं धनवृद्ध्याद्यजमेव * यत् जीवन्, तत्
‘सीदतु’ देवो पुमान् यज्ञे विमुक्तः केवलो वशिग् भूत्वा यथा-
कपश्चित् तिष्ठत्वित्यर्थः ॥

* “अवाङ् यज्ञः सङ्ग्रामतुमुष्मादधि मामभि । सर्वस्य कोऽस्मादि”-इति

• = १० ६ । ‘सर्वं व्याप्यते याभिन्ता व्याप्तयः’-इति तत्र सा० भा० ।

अथ तृतीयामाह—“यज्ञ यज्ञस्य यत्तेजस्तेन सङ्क्षाम मामभि ।
 ब्राह्मणानृत्विजो देवान् यज्ञस्य तपसा ते सवाहमा ऊवे^(१)”—इति ।
 हे अश्वमेधाख्य ‘यज्ञः’ ‘सम्यगतुष्ठितस्य’ ‘यज्ञस्य’ तव यत् ‘तेजः’
 फलम्, ‘तेन’ फलेन सह ‘मामभि सङ्क्षाम’ अभिमुखो भूत्वा मां
 प्रविश । सूयते अभिषिच्यते अचेत्यभिषेकयुक्तो यज्ञः ‘सवः’ । हे
 सव ! सम्यगतुष्ठितस्य ‘ते’ तव ‘तपसा’ सामर्थ्यानुपग्रहरूपेणातुष्ट-
 हीतोऽहं ‘ब्राह्मणान्’ सदस्यान्, ‘रृत्विजः’ अध्वर्युप्रभृतीन् ‘देवान्’
 यष्ट्यान् ‘आ ऊवे’ इह कर्मण्याह्वयामि ॥

अथ चतुर्थीमाह—“इष्टेन पक्षमुप ते ऊवे सवाहम् । सन्ते वृद्धे
 सुकृतं सस्रजां पशून्^(२)”—इति । हे ‘सव’ यज्ञ ! ‘ते इष्टेन’ तदी-
 येन यजनेन अहं पक्षमघम् ‘उप ऊवे’ समीप आह्वयामि । ‘ते’
 तवानुपस्थात् ‘सुकृतं सं वृद्धे’ सम्यगावर्जितं कुर्वे, पुष्टं सम्पादया-
 मीत्यर्थः ; तथा प्रजां पशून् सम्पादयामि ॥

अथ पञ्चमीमाह—“प्रैषाग्नामिधेनीराघारावाज्यभागावाश्रुत-
 म्पत्याश्रुतमा इष्टणामि ते । प्रयाजानूयाजान्तिष्ठकृतमिडामाश्रिष
 आ वृद्धे सुवः^(३)”—इति । प्रैषादीनि यज्ञाङ्गानि प्रसिद्धानि ; तानि
 सर्वाणि तद्वत् सिद्धार्थम् ‘आ इष्टणामि’ सर्वतः शास्त्रमुखाङ्गुत्वा
 सम्पादयामि । तथा प्रयाजादीनि यज्ञाङ्गानि ‘सुवः’ फलरूपं स्वर्गञ्च
 ‘आ वृद्धे’ सम्पादयामि ॥

अथ षष्ठीमाह—“अग्निनेद्रेण सोमेन धरस्वत्या विष्णुना देव-
 ताभिः । यान्यानुवाक्याभ्यामुप ते ऊवे सवाह यज्ञमा ददे ते
 वषट्कृतम्^(४)”—इति । हे ‘सव’ यज्ञ ! अन्यादयो ये देवा उक्ताः,

यास्यानुक्ताः अन्याः सर्वा देवताः, ये च तद्देवताविषये याज्यानुवा-
क्ये, तैः सर्वैः सहितः अहं 'ते' त्वत्सिद्ध्यर्थम् 'उप ऊवे' समीप-
एवाध्वर्युप्रभृतीन् अनुष्ठातृनाह्वयामि । तथा 'ते' त्वत्सिद्ध्यर्थं 'वषट्-
कृतं' वषट्कारसहितं 'यज्ञं' कृत्स्नप्रयोगम् 'आ ददे' स्वीकरोमि ॥

अथ सप्तमीमाह—“स्तुतः शस्त्रं प्रतिगरं महमिडामाग्निष आ
वृञ्जे सुवः । पत्नीसंयाजानुप ते ऊवे सवाहः समिष्टयजुरा ददे
तव^(१)”—इति । स्तोत्रशस्त्रादीनि यज्ञाङ्गानि, 'सुवः' फलरूपं स्वर्गञ्च
'आ वृञ्जे' सर्वतः सम्पादयामि । स्वर्गस्य प्राधान्यात् पुनरभिधानम् ।
हे 'सवः' त्वत्सिद्ध्यर्थं पत्नीसंयाजानुद्दिश्य 'उप ऊवे' अग्निजः समीप-
माह्वयामि । तथा 'ते' तव, त्वत्सिद्ध्यर्थं समिष्टयजुः स्वीकरोमि ॥

अथाष्टमीमाह—“पशून्स्तुतं पुरोडाशान्सवनान्योत यज्ञम् ।
देवान्सेन्द्रानुप ते ऊवे सवाहमग्निमुखान्सोमवतो ये च विश्वे^(२)”—
इति । 'ये' अग्नीषोमीयादयः पशवः, यस्याभिषुतः सोमः, ये च
सवनौघपुरोडाशाः, यानि च प्रातस्सवनादीनि, यश्च तैर्निष्पाद्यः कृत्स्नो
यज्ञः, तान् सर्वान् 'आ वृञ्जे'—इत्यनुवर्त्तते । हे सवः 'ते' त्वत्सि-
द्ध्यर्थमहं देवान् 'उप ऊवे' समीप आह्वयामि । कौटुम्भान् देवान् ?
इन्द्रेण सह वर्त्तन्त इति 'सेन्द्रान्', अग्निर्मुखं येषान्तेऽग्निमुखास्तान्,
सोमो येषामस्ति ते सोमवतस्तान्, अपि च येऽन्ये विश्वे देवास्तान्;
सर्वानप्युप ऊवे ॥ ११ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥

भूतं भव्यं भविष्यद् वषट् स्वाहा* नमः^(१) ऋक् साम्
 यजुर्वषट् स्वाहा नमो^(२) गायत्री त्रिष्टुप् जगती वषट्
 स्वाहा नमः^(३) पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्वषट् स्वाहा नमो^(४)—
 अग्निर्वायुः सूर्यो वषट् स्वाहा नमः^(५) प्राणो व्यानो-
 ऽपानो वषट् स्वाहा नमो^(६) ऽन्नं कृपिर्दृष्टिर्वषट् स्वाहा
 नमः^(७) पिता पुत्रः पौत्रो वषट् स्वाहा नमो^(८)
 भूर्भुवः (१)

सुवर्वषट् स्वाहा नमः^(९) ॥ १२ ॥

भुव^(१०)श्चत्वारि च ॥ १२ ॥

एकादशे आष्टाख्या मन्त्रा उक्ताः, अथ द्वादशे पर्याष्टाख्या मन्त्रा
 उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणे विनियोगः श्रूयते—“भूतं भव्यं भविष्य-
 दिति पर्याप्तौर्जुहोति”—इति † ॥

तत्र प्रथममन्त्रमाह—“भूतं भव्यं भविष्यद् वषट् स्वाहा नमः^(१)”
 -इति । वषट्कारादीनि चोणि ब्रह्मणो नामानि, एभिश्च सत्यत्व-
 माख्यायते । तथा सति कालत्रयवर्त्तनीं सत्यानीति वाक्यार्थो
 भवति । आदरार्थमेकार्थवाचिनां वषडादीनां चयाणां प्रयोगः ।
 एतेभ्यः स्वाहेति शेषः । एव सुत्तरेष्वपि योजनीयम् ॥

तानेतानुत्तरान् मन्त्रानाह—“ऋक् साम यजुर्वषट् स्वाहा

* “वषट्स्वाहा”—इतीह सर्वत्रैव सु०-पाठः ।

† “भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तौर्जुहोति । सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्ये”—
 इति ३ पृ. १७. १० । ‘सुवर्गपूत्तिर्याभिराहुतिभिर्भवति ता पर्याप्तय’—इति
 तत्र सा० भा० ।

नमो, गायत्री चिष्टुब् जगती वषट् स्वाहा नमः, पृथिव्यन्तरिचं
 द्यौर्वषट् स्वाहा नमो, ऽग्निर्वायुः सूर्यो वषट् स्वाहा नमः, प्राणो
 व्यानोऽपानो वषट् स्वाहा नमो, ऽचं कृषिर्दृष्टिर्वषट् स्वाहा नमः, पिता
 पुत्रः पौत्रो वषट् स्वाहा नमो, भर्भुवः सुवर्वषट् स्वाहा नमः^(१-८)
 -इति । वेद-च्छन्दो-लोक-देव-प्राणा-ऽस्र-पितृ-व्यादृतिविषया एते-
 ऽष्टौ मन्त्राः, पूर्वेषु मन्त्रेषु सदैतैर्भन्तैर्नैर्मवभिः पर्याप्त्याख्या आहुतयो
 होतव्याः ॥ १२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥

आ मे॑ गृ॒हा भ॑व॒न्त्वा ग्र॑जा म॒ आ मा॑ य॒ज्ञो वि॑शतु
 वी॒र्या॑वान् । आपो॑ दे॒वीर्य॑ज्ञिया मा वि॑शन्तु स॒हस्र॑स्य
 मा भू॒मा मा प्र॑ हा॒सीत्^(१) । आ मे॑ ग्र॒हो भ॑व॒त्वा पु॒रो-
 रुक् स्तु॑तश॒स्त्रे मा वि॑शताः स॒मीची॑ । आ॒दित्या॑ रु॒द्रा
 वस॑वो मे स॒दस्याः॑ स॒हस्र॑स्य मा भू॒मा मा प्र॑ हा॒सीत्^(१) ।
 आ मा॑मिष्टोमो वि॑शतु (१)

उक्थ्य॑श्चाति॒रात्रो॑ मा वि॑शत्वापि॒श्वरः॑ । ति॒रो-
 अ॒हि॒या मा॑ सु॒हुता॑ आ वि॑शन्तु स॒हस्र॑स्य मा भू॒मा
 मा प्र॑ हा॒सीत्^(१) ॥ ३ ॥

वि॒श॒त्त्वा॒द॒श च॑ ॥ १३ ॥

* “अमिष्टोमो वि[१]शत्त्वादश च”—इति क, ख, ग ।

पर्याग्निनामका भन्वा द्वादशेऽभिहिताः, अथाभूनामका होम-
मन्वास्त्रयोदशेऽभिधीयन्ते । तथा च ब्राह्मणे विनियोगः— “आ मे
गृहा भवन्वित्याभूर्जुहोति”—इति * ॥

तत्र प्रथमामाह— “आ मे गृहा भवन्वा प्रजा म आ मा यज्ञो
विशतु वीर्यावाम् । आपो देवीर्यज्ञिया मा विशन्तु सहस्रस्य मा
भूमा मा प्र हासीत्^(१)”—इति । ‘मे’ मर्त्यं गृहाः समीचीनाः ‘आ
भवन्तु’ सर्वतः सम्पद्यन्ताम् । तथा ‘प्रजाः’ पुत्रादिरूपा अपि ‘मे’
मर्त्यम् आ भवन्तु । तथा ‘वीर्यावान्’ फलोपेतो यज्ञश्च माम्
आविशतु । तथा ‘यज्ञियाः’ यज्ञार्हाः ‘आपो देवीः’ जलदेवताः
माम् आ विशन्तु । ‘सहस्रस्य भूमा’ सहस्रसङ्ख्याकस्य धनस्य वाङ्मत्यं
मां कदाचिदपि ‘मा प्र हासीत्’ मा परित्यजतु ॥

अथ द्वितीयामाह— “आ मे ग्रहो भवत्वा पुरोरुक् स्तुतग्रस्त्रे
मा विशताः समीची । आदित्या रुद्रा वसवो मे सदस्याः सहस्रस्य
मा भूमा मा प्र हासीत्^(१)”—इति । ‘मे’ मर्त्यं ‘ग्रहः’ अपीन्द्रवाय-
वादिकः, सः ‘आ भवतु’ सर्वतः सम्पद्यताम् । तथा ‘पुरोरुक्’
ग्रहं गृहीतुं पुरतः पद्यमानो मन्त्रोऽप्या भवतु । तथा स्तोत्रग्रस्त्रे
अपि ‘समीची’ अनुकूले मामा विशताम् । तथा आदित्याद्या देवाः
‘सदस्याः’ ब्राह्मणाश्च मामा विशन्तु । सहस्रस्येत्यादि पूर्ववत् ॥

अथ तृतीयामाह— “आ माग्निष्टोमो विशतूक्यद्यातिरात्रो

* “आ मे गृहा भवन्वित्याभूर्जुहोति । सुवर्गस्य शोकस्याभूत्यै”—इति ३
८. १० ११ । ‘यामि स्वर्गं प्या समन्ताद् भवति ता ध्याहुतय आमुव’—
इति तत्र सा० भा० ।

मा विशत्वापिशर्वरः । तिरोश्चक्रिया मा सुज्जता आ विशन्तु मह-
स्य मा भूमा मा प्रहसीत्^(१)—इति । सोमयागेषु प्रथमसंस्कारूपो
योऽयम् 'अग्निष्टोम' स मामा विशतु । यश्च द्वितीयसंस्कारूपः
'उक्थ' सोऽय मामा विशतु । यश्चतुर्थसंस्कारूप 'अतिरात्र' सोऽपि
मामा विशतु । कौदृशोऽतिरात्र ? 'आपिशर्वरः' अपि गतानि
प्राप्तानि शर्वर्या पठितव्यानि स्तोत्राणि यस्यामावापिशर्वरः *, तथा
'तिरोश्चक्रिया.' अज्जितिरुक्त्य रात्रौ प्रयोक्तव्या अतिरात्रगताः
सोमविशेषाः†, ते च सुष्ठु ज्जताः सन्तो मामा विशन्तु । सहस्रस्ये-
त्यादि पूर्ववत् ॥ १५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥

अग्निना तपोऽन्वभवद् वाचा ब्रह्म मृणिना रूपाणी-
न्द्रेण देवान् वातेन प्राणान्तसूर्येण द्यां चन्द्रमसा नक्ष-
त्राणि यमेन पितॄन् राज्ञा मनुष्यान् फलेन नादेयान्-
जगरेण सर्पान् व्याघ्रेणारण्यान् पशून् छेमेन‡ पत-

* ऐ० ब्रा० ए सो सु. २ भा० २६६, २७५ ए० द्रष्टव्यम् ।

† “तिरोऽग्ने रात्र्यन्तर्हितेऽहनि भवा सोमास्तिरोऽग्न्या । आग्नि-
प्रसक्तयागसम्बन्धिन चमसस्या सोमा पूर्वदिननिष्पन्नत्वात् तिरोचज्ज्ञा
द्रव्युच्यन्ते”—इति कात्या० श्रौ० सू० २४ ३ ४२. कर्कमाय्यम् तथा ऋ०
स० १ ४५ १० सा० भा०, अपि ता० ब्रा० १. ६. ४ सा० भा० द्रष्टव्यम् ।

‡ “पशून् छेमेन”—इति ख पाठ ।

त्रिणो वृष्णाश्वानृपमेण गा वस्तेनाजा* वृष्णिनावी-
 व्रीहिणान्नानि यवेनोपधीर्न्यग्रोधेन वनस्पतीनुदुम्बरे-
 णोजं गायत्रिया छन्दांसि चिह्ना स्तोमान् ब्राह्म-
 णेन (१)

वाचम् ॥ १४ ॥

ब्राह्मणेनैकञ्च ॥ १४ ॥

आभूनामका मन्त्रास्त्वयोद्वेगोऽभिहिता, अथानुभूनामकाश्चतु-
 र्वेगोऽभिधीयन्ते । तथा च ब्राह्मणे विनियोग — “अग्निना तपो-
 ऽश्वभवदित्यनुभूर्जुहोति”-इति । पाठस्तु — “अग्निना तपोऽश्वभवद्,
 वाचा ब्रह्म, मणिना रूपाणीश्वरेण देवान्, वातेन प्राणान्, सूर्येण द्या,
 चन्द्रमसा मन्त्राणि, धमेन पितृन्, राज्ञा मनुष्यान्, फलेन नादेयान्,
 अजगरेण सर्पान्, व्याघ्रेणारण्यान् पशून्, ह्येनेन पतत्रिणो, वृष्णाश्वान्,
 वृषभेण गा, वस्तेनाजा, वृष्णिनावीर्, व्रीहिणास्त्रानि, यवेनोपधीर्,
 न्यग्रोधेन वनस्पतीन्, उदुम्बरेणोजं, गायत्रिया छन्दांसि, चिह्ना
 स्तोमान्, ब्राह्मणेन वाचम्”-इति । अथ यजमान ‘अग्निना तपो-
 ऽश्वभवत्’ अग्निरूपो भूत्वा तत्सामर्थ्येन सर्वं तपो व्याप्नोति । एव-
 मुत्तरेष्वपि त्रयोविंशतिमन्त्रेषु व्याख्येयम् । द्वितीयान्तेन तत्तदात्मकत्वं
 यजमानस्येत्युच्यते, द्वितीयान्तेनैवाप्य वस्तु, अश्वभवदिति सर्ववा-

* “वस्तेनाजा” इत्यन्तस्यादि पाठ क, मु०, टो० ग० ।

† “अग्निना तपोऽश्वभवदित्यनुभूर्जुहोति । सुवर्गस्य लोचनानुभूये”-
 इति १ = १०. १२ । ‘आभि सर्गेऽनुभूयते’-इति तत्र सा० भा० ।

मुष्यते । 'ब्रह्म' मन्त्रजातम् । 'रूपाणि' प्रतिविम्बात्मकानि ।
 'फलेन' वृक्षगतेन पक्वेन । 'नादेयान्' नदीवत् सम्पूर्णान् रसान् ।
 मण्डूकादीनामिव मनुष्याणां निगरणे समर्थः प्रौढः सर्पः 'अजगरः' ।
 'वृषा' प्रौढोऽश्वः । 'वाचं' वेदात्मिकाम् । स्पष्टमन्यत् ॥ १४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

स्वाहाधिमाधीताय स्वाहा स्वाहाधीतं मनसे
 स्वाहा स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा^(१) काय स्वाहा
 कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहा^(१) दित्यै स्वाहादित्यै मर्त्यै
 स्वाहादित्यै सुमृडीकायै स्वाहा^(१) सरस्वत्यै स्वाहा
 सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा^(१) पूष्णे
 स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा^(१)
 त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीयाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय
 स्वाहा^(१) (१)

विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे
 निभूयपाय स्वाहा^(१) सर्वस्मै स्वाहा^(१) ॥ १५ ॥

स्वाहा^(१) * दश च ॥ १५ ॥

* "पुरुरूपाय स्वाहा^(१)"—इति क, ख, ग ।

अनुभूनामका मन्त्राश्चतुर्दशेऽभिहिताः, अथ पञ्चदशे वैश्वदेवाख्या
 आहुतिमन्त्रा उच्यन्ते । कन्पः—“आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति
 चत्वार्यौदग्रहणानि जुहोति; स्वाहाधिमाधीताय स्वाहेति त्रीणि
 वैश्वदेवानि; सोऽयं दीक्षाहुतिकालो विष्टुः सप्ताहमन्वहमौदग्रहणै-
 र्वैश्वदेवैश्चोत्तरोत्तरैः प्रचरति; षडुत्तमेऽह्न्यौदग्रहणानि जुहोति;
 सर्वस्मै स्वाहेति पूर्णाहुतिमुत्तमाम्”—इति । तचौदग्रहणमन्त्राः प्रथम-
 काण्डे समान्नाताः* ; वैश्वदेवमन्त्रा द्वादशायन्ते† ॥

तेषु प्रथमदिनमन्त्रानाह—“स्वाहाधिमाधीताय स्वाहा, स्वा-
 हाधीतं मनसे स्वाहा, स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा^(१)”—इति ।
 एते च मन्त्रा उभयतःस्वाहाकाराः; तचान्तिमः स्वाहाकारो हविः-
 प्रदाने वर्त्तते, प्रथमस्तु स्वाहाकारो ‘मिपाता अनेकायाः’—इति-
 न्यायेन उचितार्थे योजनीयः । आ समन्ताद्भूयते स्थाप्यते मन्त्रा-
 चतुष्टाननिर्णयोऽस्यां बुद्धाविति ‘आधिः’ बुद्धिः, तां बुद्धिं ‘स्वाहा’
 सम्पादयामौत्यचोचितार्थः; ‘आधीताय’ तस्यां बुद्धौ स्थापिताय
 मन्त्राभिमानिने देवाय ‘स्वाहा’ स्वाहुतमिदमस्तु । तथा ‘आधीतं’
 बुद्धौ सङ्गृहीतं ‘स्वाहा’ विस्मरणमन्तरेण धारयामि; ‘मनसे’
 तद्धारणममर्थायान्तःकरणाय स्वाहुतमिदमस्तु । तथा ‘मनः’ तथा-
 विधमन्तःकरणं ‘स्वाहा’ सम्पादितवानस्मि, ‘प्रजापतये’ तस्य मनसः
 प्रेरकाय स्वाहुतमिदमस्तु ॥

* १ भा० २२५ ए० ६ पं०, पुनः ४ भा० ५६५ ए० ६ पं० । औदग्रहण-
 मन्त्रप्राप्तयन्तु ५ भा० ६६ ए० ६ पं० ।

† “स्वाहाधिमाधीताय स्वाहेति समन्तानि वैश्वदेवानि जुहोति । समस्त
 मेव दिवन्तं आह्वयमतिक्रामति”—इति ब्रा० ३. ८. १०. १३ ।

अथ द्वितीयदिनगतान्मन्त्रानाह—“काय स्वाहा, कस्यै स्वाहा, कतमस्यै स्वाहा^(१)”—इति । प्रथममन्त्रगत क-शब्द प्रजापति-वाचकः, “को ह वै नाम प्रजापति”-इतिश्रुत्यन्तरात् (त्रा० २ २ १० २ *) । द्वितीयमन्त्रगतस्तु क-शब्द सर्वनामत्वात् प्रशस्तवाची, तेन पावज्ञानं लक्ष्यते, ईदृशोऽयमिति केनापि ज्ञातुं मशक्य इत्यर्थः । कतम-शब्दो बहूनां मध्ये निर्द्धारणप्रश्ने वर्तते, तेन च सर्वेषु देवेषु मध्ये शास्त्रविचारेण निर्द्धारणीयस्वरूप इत्युक्तं भवति ॥

अथ तृतीयदिनगतान्मन्त्रानाह—“अदित्यै स्वाहा, ऽदित्यै मक्ष्यै स्वाहा, ऽदित्यै सुमृडोकायै स्वाहा^(१)”—इति । ‘अदिति’ भूमि । ‘मक्ष्यै’ विष्णोर्णा । ‘सुमृडोका’ सुखप्रदा ॥

अथ चतुर्थदिनगतान्मन्त्रानाह—“सरस्वत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै वृहत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा^(१)”—इति । “पावकायै” शोधयिष्यै ॥

अथ पञ्चमदिनगतान्मन्त्रानाह—“पूष्णे स्वाहा, पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा, पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा^(१)”—इति । प्रकृष्टाय श्रोतस्मार्त्त-मार्गाय हितं ‘प्रपथ्य’ । नराणां धारयिता ‘नरन्धिष’ ॥

अथ षष्ठदिनगतान्मन्त्रानाह—“त्वष्ट्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा, त्वष्ट्रे पुरुषपाय स्वाहा^(१)”—इति । त्वष्ट्रे प्राप्तं ‘तुरीप’ । ब्रह्ममूर्तिविशेषैर्युक्तं ‘पुरुषरूप’ ॥

अथ सप्तमदिनगतान्मन्त्रानाह—“विष्णवे स्वाहा, विष्णवे निरुय्यपाय स्वाहा, विष्णवे निमृयपाय स्वाहा^(१)”—इति । नितरा

खुरं पापरोगादिबाधमर्हन्तीति * निखुर्याः, तेषां पाता 'निखुर्यपः' । विद्यैश्वर्यादिराहित्येन न्यग्भावयोग्या निभूयाः, तेषां पाता 'निभूयपः' ॥

अथ पूर्णाहुतिमन्त्रमाह—“सर्वंस्मै स्वाहा^(८)”—इति । सर्वप्रकार-
पालकाय स्वाहुतमित्यर्थः ॥ १५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥

दृग्ः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहोष्ठाभ्याः स्वाहा मुखाय
स्वाहा नासिकाभ्याः स्वाहाक्षीभ्याः स्वाहा कर्णाभ्याः
स्वाहा पार इक्ष्वोऽवार्येभ्यः पक्ष्मभ्यः स्वाहावार इक्ष्वः
पार्येभ्यः पक्ष्मभ्यः स्वाहा शोष्णे स्वाहा भ्रूभ्याः स्वाहा
ललाटाय स्वाहा मूर्ध्ने स्वाहा मस्तिष्काय स्वाहा केशे-
भ्यः स्वाहा वह्नये स्वाहा ग्रीवाभ्यः स्वाहा स्कन्धेभ्यः
स्वाहा कीकसाभ्यः स्वाहा पृष्टीभ्यः स्वाहा पाजस्थाय
स्वाहा पार्श्वभ्याः स्वाहा (१)

अश्वाभ्याः स्वाहा दोषभ्याः स्वाहा बाहुभ्याः
स्वाहा जङ्घाभ्याः स्वाहा श्रोणीभ्याः स्वाहोरुभ्याः
स्वाहाश्रीवङ्गाः स्वाहा जङ्घाभ्याः स्वाहा भसदे स्वाहा
शिखण्डेभ्यः स्वाहा वालुधानाय स्वाहाण्डाभ्याः स्वाहा

शेषाय स्वाहा रेतसे स्वाहा मृजाभ्यः स्वाहा मृजननाय
 स्वाहा पद्माः स्वाहा शफेभ्यः स्वाहा लोमभ्यः स्वाहा
 त्वचे स्वाहा लोहिताय स्वाहा मात्साय स्वाहा स्नावभ्यः
 स्वाहास्यभ्यः स्वाहा मज्जभ्यः स्वाहा (२)

अङ्गेभ्यः स्वाहात्मने स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १६ ॥

स्वाहा^[१] स्वाहा^[१] पट् च* ॥ १६ ॥

पञ्चदशे वैश्वदेवाऽऽतिमन्त्रा उक्ताः, अथ षोडशे मन्त्राः ॥ १६ ॥
 उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—“अङ्गयेताय स्वाहा सुसंहशाय
 होमान् जष्ट्रेयीय स्वाहा (१)

स्मै सर्वस्मै स्वाहा ॥ १७ ॥

स्वाहा^[१] * द्वे च ॥ १७ ॥

षोडशेऽनुवाके अङ्गहोममन्त्रा उक्ताः, अथ सप्तदशाष्टादशयोः
 रूपहोममन्त्रा उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—“अङ्गयेताय स्वाहा
 हृष्याय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति”—इति† । तत्रै-
 कानुवाकगतानाह—“अङ्गयेताय स्वाहा, ऽश्विसव्याय स्वाहा, श्रिति-
 पदे स्वाहा, श्रितिककुदे स्वाहा, श्रितिरन्ध्राय स्वाहा, श्रितिष्ठाय
 स्वाहा, श्रित्यत्साय स्वाहा, पुष्यकर्णाय स्वाहा, श्रित्योष्ठाय स्वाहा,
 श्रितिभ्रवे स्वाहा, श्रितिभसदे स्वाहा, श्वेतानूकाग्राय स्वाहा, ऽङ्गये

* “रूपाय स्वाहा^[१]”—इति क, ख, ग ।

† ३ = १७ १५ । “रूपैरेवैनं समर्पयति”—इति तच्छेषः ।

खाद्याः प्रजननीयं खाद्या, पद्मः खाद्या, शफेभ्यः खाद्या, सोमभ्यः
खाद्या, त्वचे खाद्या, सोहिताय खाद्या, माश्रुषाय खाद्या, खावभ्यः
खाद्या, ऽप्यभ्यः खाद्या, मज्जभ्यः खाद्या, अङ्गेभ्यः खाद्या, ऽऽत्मने खाद्या,
सर्वस्ये खाद्या”-इति । अत्र दन्तहन्वादयोऽश्वस्यावयवाः प्रसिद्धाः ।
‘इक्षवः’ अक्षिरोमाणि, ते च ‘पारे’ उपरिभागे वर्त्तन्ते; तस्मात्
‘पार इक्षवः’ इति तदुच्यते । ‘अवार्येभ्यः पक्षभ्यः’ अधोभागवर्त्तिभ्यः
रोमभ्यः उपरि वर्त्तन्ते, एतादृशा ये सन्ति तेभ्यः खाद्येति धोज-
पुष्पाकारलक्षणं कैश्चनञ्जितं-‘अवारे’ अधोभागे ये केचिदिक्ष्वो
‘श्रितिभ्युः’ । श्वेतेनापानेन युक्तः ‘श्रितिभ्यस्तु-’-रचितः, मूर्द्ध-शब्देन
प्रदेशः । ‘अञ्जिः’ श्वेतहस्तगरीरः । ललाटश्वेत्ययुक्तो रथयुगस्य
लण्णजानुयुक्तः ‘अभितङ्गुः’ । लण्णमियसाम्ब्यवर्णयुक्तः ‘लण्णैतः’ ।
जपाकुसुमवदत्यन्तरागयुक्तः साम्ब्यो वर्णो ‘लोहितैतः’* । ईषदारुण-
युक्तः साम्ब्यो वर्णः ‘अरुणैतः’ । इदमिति स्पष्टत्वेनावभाममानाकारः
‘ईदृशः’ । किमित्यनिश्चितत्वेनावभाममानः ‘कौदृशः’ । दूरस्यदृष्टान्ते-
नोपमीयमानः ‘तादृशः’ । समीपस्यदृष्टान्तेनोपमीयमानः ‘सदृशः’ ।
उपमारहितो ‘विभदृशः’ । सुखेनोपमातुं शक्यः ‘सुमदृशः’ । आकार-
सामान्यं ‘रूपम्’ । अनुक्रमद्वयार्थं सर्वशब्दः ॥ १७ ॥

इति त्रैसायणाचार्यविरचिते माधवौघे वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहा पिशङ्गाय स्वाहा
 सारङ्गाय स्वाहारुणाय स्वाहा गौराय स्वाहा बभ्रवे
 स्वाहा नकुलाय स्वाहा रोहिताय स्वाहा शोणाय
 स्वाहा श्यावाय स्वाहा श्यामाय स्वाहा पाकुलाय
 स्वाहा सुरूपाय स्वाहानुरूपाय स्वाहा विरूपाय स्वाहा
 सरूपाय स्वाहा प्रतिरूपाय स्वाहा शबलाय स्वाहा
 कमलाय स्वाहा पृथ्व्ये स्वाहा पृथ्विसूक्त्याय स्वाहा
 सर्वस्मै स्वाहा ॥ १८ ॥

कृष्णाय पदचत्वारिंशत् ॥ १८ ॥

सप्तदशेश्वावयवरूपा मन्त्रा उक्ता, अथाष्टादशे त्वयविरूपमन्त्रा
 उच्यन्ते । विनियोगस्तु पूर्वमेतोदाहृतः । (३७८ पृ० १३ पं०) पाठस्तु—
 “कृष्णाय स्वाहा, श्वेताय स्वाहा, पिशङ्गाय स्वाहा, सारङ्गाय स्वाहा,
 रुणाय स्वाहा, गौराय स्वाहा, बभ्रवे स्वाहा, नकुलाय स्वाहा,
 रोहिताय स्वाहा, शोणाय स्वाहा, श्यावाय स्वाहा, श्यामाय
 स्वाहा, पाकुलाय स्वाहा, सुरूपाय स्वाहा, इरूपाय स्वाहा,
 विरूपाय स्वाहा, मरूपाय स्वाहा, प्रतिरूपाय स्वाहा, शबलाय
 स्वाहा, कमलाय स्वाहा, पृथ्व्ये स्वाहा, पृथ्विसूक्त्याय स्वाहा,
 सर्वस्मै स्वाहा”—इति । छन्दोऽपि शरीरे कार्ण्ययुक्तः ‘कृष्णः’ ।
 एव श्वेतादयः । ‘पिशङ्गः’ गौरोचनावर्णः । ‘सारङ्गः’ श्वेतकवर्णः ।
 ईषद्रक्तोः ‘अरुणः’ । ‘गौरः’ अत्यन्तश्वेतः । ‘बभ्रुः’ कपिलः ।
 ‘नकुल’ मकुलवर्णः । ‘रोहितः’ अत्यन्तारक्तः । ‘शोणः’ धौतलोहितः ।

‘श्यावः’ पीतकृष्णः । ‘श्यामः’ नीलः । अत्यन्तकृष्णः ‘पाकलः’ ।
 गोभनरूपः ‘सुरूपः’ । अनुकूलरूपः ‘अनुरूपः’ । विविधरूपः
 ‘विरूपः’ । समानरूपः ‘सरूपः’, नात्यन्तं सुरूपो नात्यन्तं कुरूप
 इत्यर्थः । प्रतिकूलरूपः ‘प्रतिरूपः’ । मिश्रवर्णः ‘शवलः’ । कमलवर्णः
 ‘कमलः’ । चित्रवर्णः ‘पृश्निः’ । तथाविधाभ्यां सक्वियभ्यामुपेतः
 ‘पृश्निसक्वयः’ । अनुक्तसङ्गद्वार्थः सर्वशब्द । पूर्वानुवाकोक्तैः यद्विंशति-
 मन्त्रैरेतदनुवाकोक्तेस्तयोर्विंशतिमन्त्रैरेत्येवमेकोनपञ्चाशन्मन्त्रैः अन्य-
 रूपाणि जुहुयात् ॥ १८ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेष्टादशोऽनुवाकः ॥

ओषधीभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः स्वाहा तूलेभ्यः स्वाहा
 काण्डेभ्यः स्वाहा वल्श्रेभ्यः * स्वाहा पुष्पेभ्यः स्वाहा
 फलेभ्यः स्वाहा गृहीतेभ्यः स्वाहागृहीतेभ्यः स्वाहा-
 वपन्नेभ्यः स्वाहा शयानेभ्यः स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १९ ॥

ओषधीभ्यश्चतुर्विंशतिः ॥ १९ ॥

अवयविरूपमन्त्रा अष्टादशे प्रोक्ताः, अथौषधिमन्त्रा एकोन-
 विंशेऽभिधीयन्ते । तथा च ब्राह्मणम्— “ओषधीभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः
 स्वाहेत्योषधिहोमान् जुहोति”—इति † । पाठस्तु— “ओषधीभ्यः

* वल्श्रेभ्यः”—इति पदगोपादिः क-पाठः ।

† ३८. १०. १६ । “इत्यो वा षोडशय । पुष्पेभ्योऽन्या पत्रं गृह्णन्ति ।
 मूलेभ्योऽन्याः । ता एवोभयोरवबन्धे”—इति तच्छेषः ।

खाहा, मूलेभ्य खाहा, तूलेभ्य खाहा, काण्डेभ्य खाहा, वल्ग्रेभ्य
खाहा, पुष्पेभ्य खाहा, फलेभ्य खाहा, गृहीतेभ्य खाहा, अगृही-
तेभ्य खाहा, अवपन्नेभ्य खाहा, शयानेभ्य खाहा, सर्वस्मै खाहा ।
—इति । 'द्वलानि' अयाणि । 'काण्डानि' दण्डमदृशभागा ।
'वल्गानि' द्वैधीभावसन्धय । 'गृहीतानि' प्राणिभिरुपयुक्तानि ।
'अगृहीतानि' प्राणिभिरनुपयुक्तानि । 'अवपन्नानि' स्रस्त्रेभ्यो
वियुज्य भूमौ पतितानि । 'शयानानि' स्रस्त्रे सह भूमौ
पतितानि । अनुक्तसङ्गदार्थं सर्वशब्द । एतैर्दादिशभिर्मन्त्रैरोपधिष्ठोम
जुहुयात् ॥ १८ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वतीयपपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः स्वाहा तूलेभ्यः स्वाहा
स्तम्भेभ्यः * स्वाहा शाखाभ्यः स्वाहा पुर्णेभ्यः स्वाहा
पुष्पेभ्यः स्वाहा फलेभ्यः स्वाहा गृहीतेभ्यः स्वाहा-
अगृहीतेभ्यः स्वाहावपन्नेभ्यः स्वाहा शयानेभ्यः स्वाहा
शिष्टाय स्वाहातिशिष्टाय स्वाहा परिशिष्टाय स्वाहा
संशिष्टाय स्वाहोच्छिष्टाय स्वाहा रिक्ताय स्वाहारि-
क्ताय स्वाहा प्ररिक्ताय स्वाहा संरिक्ताय स्वाहोद्वि-
क्ताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ २० ॥

वनस्पतिभ्यः षट्चत्वारिंशत् ॥ २० ॥

ओषधिहोममन्त्रा एकोनविंशेऽभिहितः, वृक्षमन्त्रा विंशेऽभिधीयन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—“वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमान् जुहोति”—इति * । पाठस्तु—“वनस्पतिभ्यः स्वाहा, मूलेभ्यः स्वाहा, स्कन्धेभ्यः स्वाहा, शाखाभ्यः स्वाहा, पर्णेभ्यः स्वाहा, पुष्पेभ्यः स्वाहा, फलेभ्यः स्वाहा, गृहीतेभ्यः स्वाहा, ऽगृहीतेभ्यः स्वाहा, ऽवपन्नेभ्यः स्वाहा, शयानेभ्यः स्वाहा, शिष्टाय स्वाहा, ऽतिशिष्टाय स्वाहा, परिशिष्टाय स्वाहा, सःशिष्टाय स्वाहोच्छिष्टाय स्वाहा, रिक्ताय स्वाहा, ऽरिक्ताय स्वाहा, प्ररिक्ताय स्वाहा, मःरिक्ताय स्वाहोद्भिक्ताय स्वाहा, सर्वसौ स्वाहा”—इति । ‘स्कन्धांसि’ द्वेधीभावमन्वयः । एकस्मिन् कर्मणीदानौमुपयुक्तादन्यः कालान्तरे उपयोक्ष्यमाणः ‘शिष्टः’ । कालान्तरेऽपि तत्कर्मोपयुक्तादन्यः ‘अतिशिष्टः’ । कर्मान्तरेऽप्युपयुक्तादन्यः ‘परिशिष्टः’ । लोकव्यवहारेऽप्युपयुक्तादन्यः ‘संशिष्टः’ । उपयुज्य त्यक्तः ‘उच्छिष्टः’ । इदानीं पूर्वैः फलैर्वर्जितः ‘रिक्तः’ । तद्युक्तस्तु ‘अरिक्तः’ । सर्वदा तद्वर्जितः ‘प्ररिक्तः’ । पर्णैरपि विवर्जितः ‘मंरिक्तः’ । सर्वेषु सर्वदा समृद्धः ‘उद्भिक्तः’ । अनुक्रमद्वयार्थः सर्वशब्दः । एतैस्तयोर्विंशतिमन्त्रैर्वनस्पतिहोमान् जुहुयात् ॥१०॥

अथास्य प्रपाठकस्य विनियोगमद्बुद्धः—

अविवाक्यं द्वितीयाद्ये, द्वितीये क्रतुमन्त्रः ।

यस्तयोदशरात्रोऽसौ द्वितीये, ऽयं चतुर्थके ।

स्यास्तुर्दशरात्रो, ऽयं पञ्चमेऽन्यस्य तादृशः ।

पष्ठमप्तमयोः स्यातां द्वौ पञ्चदशरात्रकौ ।

यः सप्तदशरात्रोऽयमष्टमे, नवमे पुनः ।
 भवेद् विंशतिरात्रो, ऽथ दशमे समुदीरितः ।
 एकविंशतिरात्रो, ऽथ मन्त्राः सर्वेऽश्वमेधगा.—
 अर्वाहृष्टावाप्तिमन्त्रा, भूत पर्याप्तयो नव ।
 आभूमन्त्रास्तयो ह्या मे, ह्यनुभूमन्त्रकाः पुनः ।
 चतुर्विंशतिसङ्ख्याः स्युरग्निमेत्येवमादयः ।
 दौचाहोमार्थमन्त्रास्तु स्वाहा द्वाविंशतिर्मताः ।
 दक्षोऽङ्गमन्त्राः पञ्चाशद्, अज्जिषड्विंशतिस्तथा ।
 कृष्णा चयोविंशतिः सुर्मिसिता रूपमन्त्रका ।
 द्वादशौषधिमन्त्रा स्युम्, चयोविंशतिरौरिता ।
 वनस्पतिभ्यो वृक्षाख्यमन्त्रा वक्ताः प्रपाठके ॥ (१-२०)

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यहं निवारयम् ।

सुमर्थास्तुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेश्वर' ॥ ७ ॥ १ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीरबुद्ध-
 भूपालसाध्याज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये 'वेदार्थ-
 प्रकाश' -नामकृष्णयजुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डोपनिषद्भाष्याने
 तृतीय. प्रपाठक' समाप्तः ॥

(१) प्रजवं (२) ब्रह्मवादिनं (३) एष (४) आदित्याः (५) प्रजाप-
तिरिन्द्र (६) इन्द्रः (७) प्रजापतिः (८) सा (९) सा (१०) वर्वाङ्
(११) भूत (१२) मा (१३) अग्निना (१४) स्वाहा (१५) दृष्टो (१६) इत्ये-
ताय * (१७) कृष्णा (१८) यौषधीभ्यो (१९) वनस्पतिभ्यो वि-
श्रुतिः † ॥ ३ ॥

(१) प्रजवं (२) प्रजापतिर्यदच्छन्दोमं (३) ते हुवे सवाह
(४) यौषधीभ्यो द्विचत्वारिंशत् † ॥ ३ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
सप्तमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

* “(१) प्रजवं (२) ब्रह्मवादिनं — (३) किमेष वा व्यास (४) आदित्याः —
समर्थो (५) प्रजापतिरन्ताय (६) इन्द्रो वै सदृ (७) इन्द्रो वै शिथिल (८) प्रजा-
पतिरकामयताम्राद (९) सा विराड् (१०) सावादिर्व्यो (११) वर्वाङ् (१२) भूत मा (१३)
मे (१४) अग्निना (१५) स्वाहाधि (१६) दृष्टो (१७) इत्येताय” — इति क, ख, ग ।

† प्रपाठकेऽत्र ये विश्वधनुवाकास्तेषामेवेमानि प्रतीक्यदामि ।

‡ ३२१ ए० ६ प०, ३३६ ए० १४ पं०, ३४८ ए० ७ प०, ३६६ ए० ५ पं०,
३८१ ए० १२ पं० । सु०-पुस्तके नास्त्येतद् वाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

सप्तमकाण्डे

चतुर्थं प्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

वृहस्पतिरकामयत् अन्मै देवा दधीरन् गच्छेयं
पुरोधामिति स एतं चतुर्विंशतिराचमपश्यत्तमाह-
रत्तेनायजत् ततो वै तस्मै अद्देवा अदधतागच्छत् पु-
रोधां य एवं विद्वांसश्चतुर्विंशतिराचमासन्ते अद्देभ्यो
मनुष्या दधते गच्छन्ति पुरोधां^(१) ज्योतिर्गौरायुरिति
अद्दे भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुः
(१)

इमानेव लोकानभ्यारोह^(१)न्त्यभिपूर्वं अद्दे भव-
न्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोह^(१)न्त्यसंचं वा एत-
दद्देच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन संचं देवता एव
पृष्ठैरव रुन्धते पञ्चान् छन्दोमैरोजो वै वीर्यं पृष्ठानि

* “पञ्चच्छन्दोमै”-इति क, “पञ्चान्छन्दोमै”-इति क-टी ।

पशवश्छन्दोमा ओजस्येव वीर्ये पशुषु प्रति तिष्ठन्ति
बृहद्रथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ बृहदाभ्या-
मेव (२)

युन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसा-
यनी सुती ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(*) चतुर्विं-
शतिरात्रो भवति चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः
संवत्सरः सुवर्गो लोकः संवत्सर एव सुवर्गं लोके प्रति
तिष्ठन्त्यथो चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री ब्रह्म-
वर्चसं गायत्रियैव* ब्रह्मवर्चसमेव† रुन्धते^(†) इतिरात्रा-
वृभिर्तो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै^(†) ॥ १ ॥

आयुः^(†)रेव^(†) पञ्चचत्वारिंशच्च ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशसितं वेदा, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे, तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
एकविंशतिरात्रान्तं सप्तमुक्तं द्वितीयके ।
चतुर्विंशतिरात्रादि चतुर्थेऽथ प्रवक्ष्यते ॥ २ ॥

* “गायत्रीयैव”—इति क, टो ख, पुस्तकयोः पाठः ।

† “ब्रह्मवर्चसमेव”—इति टो-ख ।

‡ “युन्तिरिच्छुं गौरसावायु[१]राभ्यामेव[२]”—इति क, ख, ग ।

द्वौ चतुर्विंशतिरात्रौ*, तयोराद्यं प्रथमेऽनुवाके विधत्ते—“दृह-
स्यतिरकामयत अन्ने देवा दधीरन्, गच्छेयं पुरोधामिति; स एतं
चतुर्विंशतिरात्रमपश्यत्, तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै तस्यै अद्
देवा अदधतागच्छत् पुरोधां, य एवं विद्वाऽस्यत्तुर्विंशतिरात्रमा-
सते, अदेभ्यो मनुष्या दधते, गच्छन्ति पुरोधाम्^(१)”—इति । पुरा
कदाचिद् दृहस्यतिः देवैरिन्द्रादिभिरविश्वमनीयः सन्, मनस्येव-
मकामयत,—एते देवा ‘ने’ मर्दर्थं ‘अदधीरन्’ अयं दृहस्यतिरसम्भं
हित इति विश्वासं धारयन्तु । ततोऽहं ‘पुरोधां’ पौरोहित्यम्,
आचार्यत्वरूपं मुख्यत्वं वा गच्छेयमिति । ततस्तदुपायं विचार्य
ग्रास्त्रमुखेन चतुर्विंशतिरात्रं निश्चित्य तमस्तुष्टाय देवैर्विश्वमनीयः सन्
पुरोधां प्राप्तवान् । एवमन्येऽपि यजमाना एतदस्तुष्टानेन मनुष्यै-
र्विश्वमनीयाः सन्तः पुरोधां प्राप्नुवन्ति ॥

तत्र कानिचिद्दहामि विधत्ते—“ज्योतिर्गौरायुरिति अहो
भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरमावायुरिमानेव लोकानभ्या-
रोहन्ति^(२)”—इति । अत्र चलारस्यहा विज्ञेयाः, तावता विव-
चितसङ्ख्यायाः पूरणात् ॥

तत्र चतुर्णां अहानामातुपूर्व्यं विधत्ते—“अभिपूर्वं अहो भव-

* सामवेदे एकविंशतिरात्रद्वयविधानानन्तरम् अन्नाद्यफलसाधनं मेकं
चाविंशतिरात्रं सत्रं विहितम्, तत्र प्रतिष्ठासाधनं त्रयोविंशतिरात्रस्यैकम् ।
ततो द्वे चतुर्विंशतिरात्रसत्रे । तत्राद्यं स्वर्गसाधनम्, अपरं प्रजापशोरन्य-
तरस्य साधनम् । ता० ब्रा० २३ प्र० १७—२० ख० ।

न्यभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति^(१)—इति । इतो निर्गता-
नामानुपूर्व्येव स्वर्गारोहणम्* ॥

अथ पृष्ठं षडहस्रत्वारंखन्दोमा इत्येव द्वादशाहगतानि दशा-
हानि विधत्ते—“असत्र वा एतद्यदखन्दोम, यखन्दोमा भवन्ति,
तेन सत्र, देवता एव पृष्ठैरव हन्वते, पशून् खन्दोमैरोजो वै वीर्यं
पृष्ठानि पशवखन्दोमा, ओजस्येव वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति, वृह-
द्रथन्तराभ्या यन्तीय वाव रथन्तरमसौ वृहदाभ्यामेव यन्त्यथो
अमयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनौ सुतो, ताभ्यामेव
सुवर्गं लोकं यन्ति^(२)—इति । पूर्ववज्जाख्येयम् (३४९४०) ॥

अथैतत्कृतुगतामहस्रह्यां प्रशंसति—‘चतुर्विंशतिराचो भवति,
चतुर्विंशतिरर्द्धमासा सवत्सर, सवत्सर सुवर्गो लोक, सवत्सर एव
सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठन्त्यथो चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, गायत्री
ब्रह्मवर्चस, गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव हन्वते^(३)—इति । सध्यासाम्या-
दर्द्धमासद्वारा सवत्सर प्राप्य तत्कालीनकर्मानुष्ठानद्वारा स्वर्गं प्रति
तिष्ठन्ति । तथा गायत्रीद्वारा ब्रह्मवर्चसं प्राप्नुवन्ति ॥

अथ प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते—“अतिराचावभितो भवतो
ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै^(४)—इति । गायत्रीद्वारा ब्रह्मवर्चसप्राप्ते-
रुक्तत्वात् तत्परिग्रहः ॥ १ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥

यथा वै मनुष्या एवं देवा अथ आसन् तेऽकामय-
न्तावर्त्ति पाप्मानं मृत्युमपहृत्य दैवीः सःसदं गच्छेमेति
त एतं चतुर्विंशतिरावमपश्यन् तमाहरन् तेनायजन्त
ततो वै तेऽवर्त्ति पाप्मानं मृत्युमपहृत्य दैवीः सःसदं-
मगच्छन् य एवं विद्वांसश्चतुर्विंशतिरावमासते-
ऽवर्त्तिमेव पाप्मानमपहृत्य श्रियं गच्छन्ति श्रीर्हि मनु-
ष्यस्य (१)

दैवी सःस^(१)ज्ज्योतिरतिराचो भवति सुवर्गस्य
लोकस्यानुष्ठायै^(२) पृथः षडहो भवति षड् वा कृतवः
संवत्सरस्तं मासा अर्द्धमासा कृतवः प्रविश्य दैवीः
सःसदंमगच्छन् य एवं विद्वांसश्चतुर्विंशतिरावमा-
सते संवत्सरमेव प्रविश्य वस्यसीः सःसदं गच्छन्ति^(३)
चयस्त्रयस्त्रिंशा अवस्ताद्भवन्ति चयस्त्रयस्त्रिंशाः पुर-
स्तात् चयस्त्रिंशैरेवोभयतोऽवर्त्ति पाप्मानमपहृत्य
दैवीः सःसदं मध्यतः (२)

गच्छन्ति पृष्ठानि हि दैवी सःस^(४)ज्जामि वा एतत्
कुर्वन्ति यत्रयस्त्रयस्त्रिंशा अन्वञ्चो मध्येऽनिरुक्तो
भवति तेनाजो^(५)म्यूहानि पृष्ठानि भवन्त्यूर्ध्वान्छन्दोमा
उभाभ्याः रूपाभ्याः सुवर्गं लोकं य^(६)न्यसत्रं वा एत-
द्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव

पृष्ठैरव रुन्धते पशून् छन्दोमैरोजो वै वीर्यं पृष्ठानि
पशवः (३)

छन्दोमा ओजस्येव वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति^(१)
वयस्त्वयस्त्रिंशा अवस्ताद्भवन्ति वयस्त्वयस्त्रिंशाः पर-
स्तान्मध्ये पृष्ठान्युरो वै वयस्त्रिंशा आत्मा पृष्ठान्या-
त्मन एव तद्यजमानाः शर्म न ह्यन्तेऽनान्त्यै^(२) बृहद्रथ-
न्तराभ्यां यन्तीयं वाव रथन्तरमसौ बृहद्वाभ्यामेव य-
न्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी
सुती* ताभ्यामेव (४)

सुवर्गं लोकं यन्ति पराञ्चो वा एते सुवर्गं लोक-
मभ्यारोहन्ति ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ्
पङ्क्तो भवति प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या उभयो-
लोकयोर्वाध्वोन्तिष्ठन्ति^(३) विष्टतोऽधि विष्टतमुप यन्ति
स्तोमानाः सम्पत्तौ प्रभवाय ज्योतिरग्निष्टोमो भवत्ययं
वाव स क्षयोऽस्मादेव तेन क्षयान्न यन्ति^(४) चतुर्विं-
शतिरात्रो भवति चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः
(५)

संवत्सरः† सुवर्गो लोकः संवत्सर एव सुवर्गे लोके

* “सुती”-इति ग ।

† “संवत्सर”-इति क ।

प्रति तिष्ठन्त्यथो चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री
 ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैव* ब्रह्मवर्चसमव रुन्धते^(१)ऽति-
 रात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै^(२) ॥ २ ॥
 मनुष्यस्य^(३) मध्यतः^(४) पृथक्^(५) एव^(६) संवत्सरश्चतु-
 र्विंशतिश्च ॥ २ ॥

प्रथमेऽनुवाके कश्चिच्चतुर्विंशतिरात्रोऽभिहित, अथ द्वितीये
 ऽन्यश्चतुर्विंशतिरात्रोऽभिधीयते । तमेत विधत्ते—“यथा वै मनुष्या
 एव देवा अग आसन्, ते ऽकामयन्तावर्त्तिं पाप्मानं मृत्युमपहत्य
 दैवीः सः सद गच्छेमेति त एत चतुर्विंशतिरात्रमपश्यन्, तमा-
 हरन्, तेनायजन्त, ततो वै तेऽवर्त्तिं पाप्मानं मृत्युमपहत्य दैवीः
 सः सदमगच्छन्, य एव विदाः सश्चतुर्विंशतिरात्रमासते, ऽवर्त्तिमेव
 पाप्मानमपहत्य त्रिध गच्छन्ति, श्रीर्हि मनुष्यस्य दैवी सः सत्^(१)”—
 इति । यथा मनुष्या दारिद्र्यहेतुभूतपापयुक्ता, एव देवा
 अपि पुरा दारिद्र्यहेतुभूतपापयुक्ता आसन् । ते च देवा कदाचि
 देवमकामयन्त—‘वर्त्तिं’ वृत्ति, जीवनोपायो धनसम्पत् तदभाव
 ‘अवर्त्तिं’ तत्र हेतु ‘पाप्मा’ दारिद्र्यहेतुर्जन्मान्तरकृत पापविशेष ।
 स एव क्लेशहेतुलान्मृत्यु, तमेतादृशमवर्त्तिं पाप्मानं मृत्यु केनापि
 सुकृतानुष्ठानेनापहत्य, देवसम्पन्निनौ सम्पत्तिं प्राप्नुयाम इति

* ‘गायत्र्यैव —इति क ।

† पृथक्^(३)स्त्राभ्यामेव^(४)’—इति क, ख, ग ।

‡ एकश्चतु—इति ग ।

विचार्य, चतुर्विंशतिरात्र तदुपायं शास्त्रमुखाचिञ्चित्य, तदनुष्ठानेन तत्फलं प्राप्ताः । एवं मनुष्या अपि तदनुष्ठानेन दारिद्र्यहेतुपाप-
निवृत्तिद्वारा देवसम्बन्धिनीं ससदं प्राप्नुवन्ति । देवाः सम्यक्
सौदन्ति सुखेनावतिष्ठन्ते यस्यां श्रिया सा श्रीरेव 'दैवी सम्पत्' ।
मनुष्या हि श्रियमेव देवसभा* मन्यन्ते ॥

तत्र प्रथममहं विधत्ते—“ज्योतिरतिरात्रो भवति, सुवर्गस्य
लोकस्यानुष्ठायि^(१)”—इति । ज्योतिष्टोमविशेषो योऽयमतिरात्रः,
स एव प्रथममहं, तेन ज्योतिषा स्वर्गः प्रकाशयते ॥

अनन्तरभावीनि षडहानि विधत्ते—“पृथ्य षडहो भवति,
षड्धा षडतवः सवत्सरस्त मासा अर्द्धमासा षडतवः प्रविश्य दैवीः
सः सद्मगच्छन्, य एव विद्वांसश्चतुर्विंशतिरात्रमाचते, सवत्सर-
मेव प्रविश्य षष्ठ्यसौः सः सद् गच्छन्ति^(२)”—इति । षड्विधे पृष्ठ-
स्तोत्रैर्निष्प्राप्य ‘पृथ्य षडह’, सोऽभ्यानुष्ठेय । षट्सङ्ख्याका षडतवः,
ते च सम्भूय सवत्सरौभवन्ति । ‘त’ च सवत्सरः, द्वादशमासा चतु-
र्विंशतिरर्द्धमासा षडृतवस्थावयवत्वेन प्रविश्यातिग्रयेन धनसमृद्धां
सभां प्राप्नुवन्ति, मनुष्या अपि तथैव पृथ्यषडहयुक्तेन चतुर्विंशति-
रात्रेण फलं प्राप्नुवन्ति ।

तथान्यान्यपि षडहानि विधत्ते—“चयस्त्रयस्त्रिंशा अवस्ताद्भव-
न्ति, चयस्त्रयस्त्रिंशाः परस्तात्, चयस्त्रिंशैरेषोभयतोऽवर्त्तिं पाप्मान-
मपहत्य दैवीः सः सद् मध्यतो गच्छन्ति, पृष्ठानि हि दैवीः सः सत्^(३)”—
इति । अत्रेयमहं कृत्वा सूचकारेण दर्शिता—“समदा चतुर्विंशति-

* “दैवसभां”—इति ॥ । “दैवससदं”—इति ग ।

रात्रेण स्वर्गे लोके सौदन्यतिरात्रयत्तुविंश उक्थ्य आरम्भणीयस्त्रि-
 वृदा पृथ्यस्तोमः षडहस्त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तं त्रयस्त्रिंशं त्रिणवं द्वे
 एकविंशे त्रिणवं त्रयस्त्रिंशमहमिरुक्तं त्रयस्त्रिंशमनिरुक्तं पृथ्यस्तोमः
 षडहः प्रत्यङ् चित्रदहरनिरुक्तं ज्योतिष्ठोमो वैश्वानरोऽतिरात्रः"-
 इति । यदिदमतिरात्ररूपं प्रथममहः सूक्ष्मेऽभिहिततम्, तत्
 'ज्योतिरतिरात्रो भवति'-इति (३८० पृ० ७पं०) वाक्येनाह्नातम् ।
 यत्त्वारम्भणीयरूपं द्वितीयमहस्तृष्णाखान्तरगतम्* । द्वितीयमहरा-
 रम्भाष्टमान्तः पराधूपः पृथ्वः षडहः । तत्र षष्ठमहस्त्रयस्त्रिंशरूपम् ;
 घद्यादित आरभ्य गणनायामष्टममहः । ततो नवममहः 'अनिरुक्तं'
 त्रयस्त्रिंशं स्पष्टलिङ्गैर्मन्त्रैर्गानं निरुक्तम्, तदिपरीतमनिरुक्तम् । ततो
 दशममहः 'निरुक्तं' त्रयस्त्रिंशम् । त एतेऽष्टमनवमदशमा अह-
 विंशेयाः 'त्रयः', 'अवस्तात्' अधोभागे वर्त्तमानाः 'त्रयस्त्रिंशाः' ।
 तत एकादशद्वादशत्रयोदशचतुर्दशाख्यान्यहानि त्रिणवैकविंशद्वय-
 त्रिणवरूपाणि मध्यवर्त्तानि पृष्ठानीत्युच्यन्ते । ततः पञ्चदशषोडश-
 सप्तदशा अहविंशेयास्त्रिमह्याकाः 'परस्तात्' ऊर्द्धभागे वर्त्तमाना-
 स्त्रयस्त्रिंशाः । तेषु त्रिषु मध्यममनिरुक्तं त्रयस्त्रिंशम् । तस्मादुप-
 रितनं त्रयस्त्रिंशस्तोमयुक्तं निरुक्तं सप्तदशमह्यापूरकं दिनमारभ्य
 द्वाविंशदिनपर्यन्तमावृत्तः पृथ्वः षडहः; अतएवायं 'प्रत्यङ्'-इति
 निर्दिश्यते । तत ऊर्द्धमुपान्तिममहस्त्रिवृदनिरुक्तं ज्योतिरग्निष्ठोम-
 रूपम् । तत ऊर्द्धमतिरात्रोऽन्तिमः । एवं स्थिते मध्येकादशादि-

* "चतुर्विंश मेतदहस्त्रययत्तुआरम्भणीयम्"-इत्यादि खे० मा० ४.२.६ ।

चतुर्दशान्तान् मध्यवर्त्तिनोऽहयतुष्टयादध उपरिष्टाच्च ये त्रिसङ्ख्या-
कास्त्रयस्त्रिंशाः, तैरुभयतोऽवस्थितैः दारिद्र्यहेतु पाप्मानमपहत्य
दैवीं सभां मध्यवर्त्तिनीं गच्छन्ति । यानि मध्यवर्त्तीनि चत्वारि
पृष्ठाख्यान्यहानि, एतान्येवाच 'दैवी संसृ'—इत्युच्यते । तस्मादुभयत-
स्त्रयस्त्रिंशद्युक्तान्यहानि कुर्यादिति विध्युक्तयः ॥

अथाधोवर्त्तिषु त्रिषु चयस्त्रिंशेषु यो मध्यमः, यस्योर्ध्ववर्त्तिषु त्रिषु
मध्यमः, तस्योभयविधस्य मध्यमस्यानिरुक्तता विधत्ते— "जामि वा
एतत्कुर्वन्ति, यत्तयस्त्रयस्त्रिंशा अन्वक्षो मध्येऽनिरुक्तो भवति, तेना-
जामि^(१)"—इति । यद्यनुक्रमवर्त्तिनः सर्वेऽपि चयस्त्रिंशा एकविधाः
स्युस्तदानीमनुष्ठातार आलस्य कुर्वन्ति, तस्मान्मध्ये वर्त्तमानमह-
र्विंशेयमनिरुक्तत्वेनेतरस्मान्निरुक्तादिसंख्येण कुर्युः, तेन वैलक्षण्येन
आलस्य परिहृतं भवेत् ॥

उभयतोऽवस्थितानां चयस्त्रिंशानां मध्यवर्त्तिषु चतुर्बहससु
कश्चिद्विशेषं विधत्ते— "ऊर्ध्वानि पृष्ठानि भवन्मूर्ध्वांश्चन्दोमा उभा-
भ्याः रूपाभ्याः सुवर्गं लोकं यन्ति^(१)"—इति । रथन्तरदृष्टदा-
द्यनुक्रमगतानि पृष्ठस्तोत्राणि निष्पादनौघानि* । तथा चतुर्विंश-
चतुष्टवारिशाद्यनुक्रमगताश्चन्दोमा निष्पादनौघाः† । यद्यपि त्रिण-
वैकविंशदयस्त्रिणवस्तोमैस्तान्यहानि निष्पादनौघानीति शाखान्तरा-
नुसारेण सूत्रे‡ अभिहितम्, तथाप्यत्र वचनबलात् पवमानादिषु

* २०६ पृ० १ पं०, § टौप्यन्याच्च, पुन २३८ पृ० ४ पं० द्रष्टव्यानि ।

† २६२ पृ० ३ पं० । ऐ० ब्रा० ५ ३ १. सा० भा०, पुन ५. ४. ३ ।

‡ ३८४ पृ० २ पं० "त्रिणवत् द्वे एकविंशे त्रिणवत्"—इति ।

नेपुचित् स्तोत्रेषु चतुर्विंशदयश्छन्दोमा अतुक्रमेण प्रयोक्तव्या ।
एव सत्युभाभ्या पृथक्छन्दोमरूपाभ्या स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

तमेत पृथक्छन्दोमविधिं प्रशंसति—“असन्नं वा एतद्यदछन्दोम,
यच्छन्दोमा भवन्ति, तेन सन्नं देवता एव पृष्ठैरव रुन्धते, पशून्
छन्दोमैरोजो वै वीर्यं, पृष्ठानि पशवश्छन्दोमा ओजस्यैव वीर्यं
पशुषु प्रति तिष्ठन्ति^(७)”—इति । पूर्ववद्वाख्येयम् (१४१ पृ०) ॥

तान्येतानि मध्यवर्तीनि पृष्ठान्युभयतोऽवस्थितास्त्रयस्त्रिंशद्व्य
प्रकारान्तरेण प्रशंसति—“त्रयस्त्रयस्त्रिंशद्वा अवस्थाङ्गवन्ति, त्रयस्त्रय-
स्त्रिंशद्वा परस्तान्, मध्ये पृष्ठान्युरो वै त्रयस्त्रिंशद्वा आत्मा पृष्ठान्या-
त्मन एव, तद्यजमाना ग्रमं नृद्वन्तेऽमार्त्यै^(८)”—इति । य एतेऽधो-
वर्त्तिनस्त्रयस्त्रिंशद्वा, ये चोपरिवर्त्तिनः, ते सर्वेऽपि पुरुषग्ररोररूप
स्योरोदेशस्थानीयाः, यानि तु मध्यवर्तीनि पृष्ठानि, तानि जीवा-
त्मस्थानीयानि । ‘तत्’ तेनोभयविधानुष्ठानेन यजमाना स्वार्थं ‘ग्रमं
नृद्वन्ते’ सुखं वप्नन्ति, सम्पादयन्तीत्यर्थः । तच्च ‘अमार्त्यै’ दुःख-
विनाशाय भवति ॥

उक्तेषु पृष्ठस्तोत्रेषु पर्यायेण सामद्वयमेव विधत्ते—“बृहद्द्रव्यन्त-
राभ्या यन्तीय वाव रथन्तरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव
प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुती, ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं
यन्ति, पराक्षो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति, ये पराचीनानि
पृष्ठान्युपयन्ति, प्रत्यङ् पडक्षो भवति प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या उभ-
योर्लोकयोर्चङ्क्षोतिष्ठन्ति^(९)”—इति । पूर्ववद् (१४० पृ०) व्याख्येयम् ॥

अथोपान्त्य त्रयोविग्रमहर्विधत्ते—“चिदृतोऽधि चिदृतमुप यन्ति

स्तोमानाऽऽसम्पत्तौ प्रभवाय ; ज्योतिरग्निष्टोमो भवत्ययं वाव स
 चयोऽस्मादेव तेन चयाञ्च यन्ति^(१०)—इति । आवृत्तः पृष्ठयः षडह-
 स्त्रयस्त्रिंशादिस्त्रिवृदन्तः । तथा सति द्वाविंशे दिने त्रिवृत्स्तोमः
 प्राप्नोति । तस्मात् त्रिवृत्स्तोमयुक्तादङ्गोऽप्यध्वं चयोविंशदिने
 त्रिवृत्तमेवानुतिष्ठेयः । तथा सति त्रिवृत्स्तोमस्य सान्तत्यादिषां स्तो-
 मानां सम्पत्तिर्भवति । सा च सम्पत्तिर्यजमानस्य पुत्रादिप्रभवाय
 सम्पद्यते । स च त्रिवृत्स्तोमयुक्ताहविंशेषो ज्योतिष्टोमः कार्यः ;
 सप्तसंस्कारूपेऽग्निष्टोमे प्रथमसंस्कारूपं कुर्यादित्यर्थः । अयमेव मतुष्य-
 लोकः सोऽग्निष्टोमरूपः ‘चयः’ निवासाथो गृहविशेषः । तेनाग्नि-
 ष्टोमानुष्ठानेन ‘अस्माद्’ भूलोकवर्त्तिनः ‘चयाद्’ गृहात् ‘न यन्ति’
 न विनश्यन्तीत्यर्थः ॥

अथ क्रतुगतामहःषड्यां प्रशंसति—“चतुर्विंशतिरात्रो भवति ;
 चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः, संवत्सरः सुवर्गो लोकः, संवत्सर
 एव सुवर्गो लोके प्रति तिष्ठन्मयो चतुर्विंशत्यसरा गायत्री, गा-
 यत्री ब्रह्मवर्चसं गायत्रियेव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धते^(११)—इति । पूर्ववद्
 व्याख्येयम् (३८८५०) ॥

अथोदयनीयमहर्विधत्ते—“अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चमस्य
 परिगृहीत्यै^(१२)—इति । पूर्वं विहितेन ‘ज्योतिरतिरात्रो भवति’—
 इत्यनेन (३८०५० ७५०) प्रायणीयेन सह निर्दिष्टं दिवचनम् ।
 वर्षषड्याया गायत्रीसाम्याद् ब्रह्मवर्चसफलत्वेन तत्परिग्रहः ॥ ९ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥

कृ॒क्षा वा इ॒यम॑लो॒मका॑सी॒त्साका॑म॒यतौ॑प॒धीभि॑र्व॒न-
 स्प॒तिभिः॑ प्र जा॒येये॑ति॒ सैता॑स्त्रि॒शत॑ रा॒त्रीर॑पश्य॒त्त-
 तो वा इ॒यमो॑प॒धीभि॑र्व॒नस्प॒तिभिः॑ प्राजा॒यत॑ ये प्रजा-
 का॒माः प॒शुका॑माः स्युस्त ए॒ता आ॑सी॒रन् प्रै॒व जा॑यन्ते
 प्र॒जया॑ प॒शुभिः^(१) अ॒रि॒यं वा अ॒शु॒ध्यत्सै॑तां वि॒राज॑मपश्य-
 तामा॒त्मन्ध्रि॑त्वान्नाद्य॒मवा॑रु॒न्धौप॑धीः (१)

वन॒स्पती॑न् प्र॒जां प॒शून्ते॑ना॒वर्द्ध॑त॒ सा जे॒मानं॑ म॒हि-
 मान॑मगच्छ॒द्य एवं वि॒द्वांस॑ ए॒ता आ॑स॒न्ते वि॒राज॑मे॒वा-
 त्मन्ध्रि॑त्वान्नाद्य॒मवा॑रु॒न्धते॑* वर्द्ध॑न्ते प्र॒जया॑ प॒शुभिर्जे॒मानं॑
 म॒हिमानं॑ गच्छन्ति^(१) ज्योति॑रतिरा॒चो भ॑वति सुव॒र्गस्य॑
 लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै^(२) पृ॒थाः प॒द्मो भ॑वति प॒द्मा कृ॒तवः॑
 यद् पृ॒ष्ठानि॑ पृ॒ष्ठैरे॒वतू॒न्वा॒रोह॑न्धृतुभिः संवत्स॒रं ते
 संवत्स॑र ए॒व (२)

प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति^(३) त्र्य॒यस्त्रि॒शत् त्र्य॒यस्त्रि॒शमु॑प॒ यन्ति
 य॒ज्ञस्य॑ सन्त॒त्या अथो॑ प्र॒जाप॑ति॒र्वै त्र्य॒यस्त्रि॒शः प्र॒जाप॑-
 तिमे॒वा र॑भन्ते प्र॒तिष्ठ॑त्यै^(४) त्रि॒ण्वो भ॑वति वि॒जित्या॑^(५)
 एक॒वि॒ंशो भ॑वति प्र॒तिष्ठ॑त्या अथो रु॒चमे॒वात्म॑न्द॒धते॑^(६)
 चि॒दृद॑मिष्टु॒र्भव॑ति पा॒प्मान॑मे॒व तेन॑ निर्द॒हन्ते॒ऽद्यो ते॒जो

वै चिदृत्तेज एवात्मन्दधते^(७) पञ्चदश इन्द्रस्तोमो भव-
तीन्द्रियमेवाव (३)

रुन्धते^(८) सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावरुद्धा अथो प्रैव
तेन जायन्त^(९) एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो
रुचमेवात्मन्दधते^(१०) चतुर्विंशो भवति चतुर्विंशति-
रर्द्धमासाः संवत्सरः संवत्सरः सुवर्गो लोक संवत्सर एव
सुवर्गो लोके प्रति तिष्ठन्त्यथो एष वै विपूवान्विपूवन्तो
भवन्ति य एवं विद्वांस एता आसते^(११) चतुर्विंशत्
पृष्ठान्युप यन्ति संवत्सर एव प्रतिष्ठाय (४)

देवता अभ्यारोहन्ति^(१२) त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशमुप
यन्ति त्रयस्त्रिंशद्वै देवता देवतास्वेव प्रति तिष्ठन्ति^(१३)
त्रिणवो भवतीमे वै लोकास्त्रिणव एधेव लोकेषु प्रति
तिष्ठन्ति^(१४) द्वावेकविंशौ भवतः प्रतिष्ठित्या अथो
रुचमेवात्मन्दधते^(१५) बहवः षोडशिनो भवन्ति तस्मा-
द्बहवः प्रजासु दृषाणो^(१६) यदेते स्तोमा व्यतिपक्ता
भवन्ति तस्माद्वियमोपधीभिर्वनस्पतिभिर्व्यतिपक्ता^(१७)
(५)

व्यतिपज्यन्ते प्रजया पशुभिर्य एवं विद्वांस एता
आसते^(१८) ऋक्ता वा एते सुवर्गं लोकं यन्त्युच्चावचान्
हि स्तोमानुपयन्ति यदेत ऊर्द्धाः ऋक्ता स्तोमा भवन्ति

कृता एव सुवर्गं लोकं यन्त्युभयोरेभ्यो लोकयोः कल्प-
ते^(१०) चि॒श्रदे॒तास्त्रि॒श्रद॑क्षरा विराडन्नं विराड्विराजै-
वान्नाद्यमव रुन्धते^(११) ऽतिरात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य
परिगृहीत्यै^(१२) ॥ ३ ॥

ओपधी^(१३)रेवाव^(१४) प्रति॒ष्टाय^(१५) व्यति॑पुत्तै^(१६)कान्न-
पञ्चाशच्च ॥ ३ ॥

द्वितीये द्वितीयस्तुर्विंशतिरात्रोऽभिहितः, अथ तृतीये त्रिंश-
द्रात्रोऽभिधीयते । तमेतं विधत्ते—“अत्रा वा इयमक्षोमकासीत्,
साकामयतौपधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति, सैतास्त्रि॒श्रद॑क्षरात्रो-
रपश्यत्, ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत; ये प्रजाकामाः
पशुकामाः स्युस्त एता आसीरन्, प्रैव जायन्ते प्रजया पशुभिः^(१७)—
इति । ओपधयो वनस्पतयश्च पृथिव्या लोमानि, तद्गृहितत्वात्
कदाचित् इयम् ‘अत्रा’ पशुषा आसीत् । तत ओपधिवनस्पत्युत्पा-
दनं कामयित्वा त्रिंशद्रात्रयागानुष्ठानेनोत्पादयामास । एवमन्येऽपि
तदनुष्ठानेन प्रजाः पशून्प्रोत्पादयन्ति । समुदायप्राधान्यं परित्यज्य
प्रत्येकप्राधान्यविवक्षया रात्रौरिति वङ्गवचननिर्देशः ॥

अथान्नप्राप्त्यर्थं तमेव क्रतुं विधत्ते—“इयं वा अचुध्यत्सैतां वि-
राजमपश्यत्, तामात्मन्वित्वात्राद्यमवारुन्धौपधीर्वनस्पतीन् प्रजां पशून्

* “ओपधी [१] यवत्सुर एवाव [२, ३]”—इति क, ख, ग ।

† सामवाङ्मणे तु घतुर्विंशतिरात्रयवगादनन्तरं पञ्चविंशतिरात्राद्यभि-
धेयानि च पञ्च सत्राणि श्रूयन्ते (ता० ब्रा० २३ प्र० २१—२५ ख०) । ततो-
ऽन्नाद्यप्राधान्यमेतत्त्रिंशद्रात्रसत्र मप्यास्तातम् (२६ ख०) ।

“विणवेन सोमेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान् प्राणुदत”-इति श्रवणात्
विणवो जयहेतुः ॥

अथ दशममहर्विधत्ते—“एकविंशो भवति, प्रतिष्ठित्या अथो
रुचमेवात्मन् दधते^(१०)”-इति । अन्यच्च* “प्रतिष्ठा वा एकविंशः”-
“रुवा एकविंशः”-इतिश्रवणादुभयप्राप्तिः ॥

अथेकादशमहर्विधत्ते—“चिद्वदग्निष्टुङ्गवति, पाप्मानमेव तेन
निर्दहन्ते, ऽथो तेजो वै चिद्वत्तेज एवात्मन् दधते^(११)”-इति । अग्निरेव
यच्च स्तूयते, सः ‘अग्निष्टुत्’ । अतोऽग्निमामर्त्यात्पापदाहः, चिद्व-
त्सामर्त्यात् कान्तिप्राप्तिः ॥

अथ द्वादशमहर्विधत्ते—“पञ्चदश इन्द्रसोमो भवतीन्द्रिय-
मेवाव रुन्धते^(१२)”-इति । इन्द्र एव यच्च स्तूयते, सोऽयम् ‘इन्द्र-
सोमः’ । तेनेन्द्रियप्राप्तिः ॥

अथ त्रयोदशमहर्विधत्ते—“सप्तदशो भवत्यक्षाक्षस्त्रावहत्या अथो प्रैव
तेन जायन्ते^(१३)”-इति । सप्तदशसोमस्याश्रमजाहेतुत्वादुभयप्राप्तिः ॥

अथ चतुर्दशमहर्विधत्ते—“एकविंशो भवति, प्रतिष्ठित्या ;
अथो रुचमेवात्मन् दधते^(१४)”-इति । पूर्ववद् (३५०) व्याख्येयम् ॥

अथ पञ्चदशमहर्विधत्ते—“चतुर्विंशो भवति, चतुर्विंशति-
रर्द्धमासाः संवत्सरः, संवत्सरः सुवर्गो लोकः, संवत्सर एव सुवर्गं लोके
प्रति तिष्ठन्त्यथो एष वै विषूवान्, विषूवन्तो भवन्ति य एवं विदाश्म
एता आभते^(१५)”-इति । मद्गामाभ्यादर्द्धमामसंवत्सरद्वारा स्वर्गं
प्रतिष्ठा । अपि चायमहर्विंशो ‘विषूवान्’ विविधा स्तुतिः फलोत्प-

त्तिरिति विधू, तद्दानयम् । तस्मादेव विदित्वानुष्ठातारोऽपि विविधफलोत्पत्तिमन्तो भवन्ति ॥

अथ षोडशमारभ्यैकविंशतिपर्यन्तानि षट्संख्याकान्यहानि विधत्ते—“चतुर्विंशतां पृष्ठान्युप यन्ति, सवत्सर एव प्रतिष्ठाय देवता अभ्यारोहन्ति^(१९)”—इति । प्रतिष्ठाहेतुसवत्सरात्मकचतुर्विंशसोम-युक्तादङ्ग ऊर्द्धं पृष्ठपण्डहानुष्ठाने सति प्रथमसवत्सरे प्रतिष्ठां प्राप्य पश्चात् षड्भिरहोभिरारभ्य देवता प्राप्नोति ॥

अथ द्वाविंश दिन विधत्ते—‘अयस्त्रिंशत्तयस्त्रिंशत्तमुप यन्ति अयस्त्रिंशद्दे देवता देवतास्त्रेव प्रति तिष्ठन्ति^(२०)’—इति । पृष्ठे पण्डहे अन्तिम अयस्त्रिंशमह, तस्मादूर्द्धं पुनरपि अयस्त्रिंशानुष्ठाने “ये देवा दित्येकादश स्य -इत्यादिमन्त्रोक्तासु* अयस्त्रिंशत्संख्याकासु देवतास्त्रेव प्रतिष्ठिता भवन्ति ॥

अथ त्रयोविंश दिन विधत्ते—‘चिणवो भवतीमे वै लोका-स्त्रिणव एषेऽ लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति^(२१)’—इति । सवत्स्याविषयया चिमंशया समानत्वान्नोकचये प्रतिष्ठा ॥

अथ त्रयोविंशचतुर्विंशदिने दे विधत्ते—“दावेकविंशौ भवत, प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवात्मन् दधते^(२२)”—इति । पूर्ववद् (४०२५०३५०) आख्येयम् ॥

अथ पञ्चविंशदिनमारभ्यैकोनविंशपर्यन्तानि पञ्चाहानि विधत्ते—

* स चाय मन्त्र (श्रु० स० १ १३६ ११)—

‘ये देवासो दित्येकादश स्य एषिथामध्येकादश स्य ।

यश्च दितो मदिनेकादश स्य ते देवासो यश्च मिम सुयसः।’ इति ।

“बहवः षोडशिनो भवन्ति, तस्माद्बहवः प्रजासु दृषाणः^(१०)”—इति । षोडशस्तोत्रयुक्ता अहर्विशेषाः ‘षोडशिनः’ । ते च ‘बहवः’ नैरन्तर्येणात्र पञ्चैवानुष्ठेयाः, तावतैवापेक्षितमध्यायाः पूरितत्वात् । यस्मात् प्रजोत्पत्तिहेतवः षोडशिनोऽत्र बहवोऽनुष्ठिताः, ‘तस्मात्’ लोके ‘प्रजासु’ मध्ये ‘दृषाणः’ पुंस्त्वधर्मयुक्ताः बहवो दृश्यन्ते ॥

एतेभ्यः षोडशिभ्य ऊर्द्धदिनेष्वनुष्ठितान् परस्परविलक्षणान् स्तोमान् प्रशंसति—“यदेते स्तोमा व्यतिषक्ता भवन्ति, तस्माद्व्यमोषधीभिर्वनस्पतिभिर्यतिषक्ता^(१८)”—इति । यस्मादेते स्तोमा न्यूनाधिकभावेन सङ्कीर्णा, ‘तस्माद्’ भूमिरपि व्यवस्थामन्तरेणौषधीभिर्वनस्पतिभिर्य सर्वत्र सङ्कीर्णा दृश्यन्ते ॥

स्तोमयतिषङ्गवेदनं प्रशंसति—“व्यतियज्यन्ते प्रजया पशुभिर्य एवं विद्वांस एता आसते^(१९)”—इति । ‘एताः’ चिंशद्वाचीर्येऽनुतिष्ठन्ति, तेषां मध्ये एकस्य प्रजा, अपरस्य पशव एवेति व्यवस्थानास्ति, किन्तु सर्वेऽपि प्रजया पशुभिश्च सङ्कीर्णा भवन्ति ॥

अथ षोडशेष्वहस्तु एकविधस्तोमान् प्रशंसति—“अकृता वा एते सुवर्गं लोकं यन्त्युच्चावचान् हि स्तोमानुपयन्ति; यदेत ऊर्द्धाः कृता स्तोमा भवन्ति, कृता एव सुवर्गं लोकं यन्त्युभयोरेभ्यो लोकयोः कल्पते^(२०)”—इति । ये यजमानाः पूर्वेषु दिनेषु ‘उच्चावचान्’ परस्परविलक्षणान् स्तोमाननुतिष्ठन्ति, ते यजमानाः ‘अकृता वै’ इदमेतावत्तव भोग्यमित्येवं निश्चयरहिता एव, स्वर्गं प्राप्नुवन्ति । तस्मात् ‘कृताः’ कृतोभयविधस्तोमानुष्ठानादेतद्यजमानार्थमुभयोर्लोकयोर्भोग्यं कृतं भवति ॥

अथ क्रतुगतामहस्राह्यां प्रशंसति— “त्रिंशदेतास्त्रिंशद्वरा
विराडन्नं विराड्विराजैवाच्चाद्यमव रुन्धते^(११)”—इति । गतम्
(३४१ पृ०) ॥

अथान्तिममहर्विधत्ते— “अतिराचावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य
परिगृहीत्ये^(११)”—इति । प्रायणीयेन सह निर्देशाद् द्विवचनम्* ।
अन्नाद्यफलस्य विधिवाक्ये दृष्टत्वात्† तत्परिग्रहः ॥ ३ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते भाधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥

प्रजापतिः सुवर्गं लोकमैसं देवा येनयेन् च्छन्दसानु
प्रायुञ्जत् तेन् नाम्बुवन् त एता द्वात्रिंशत् रात्रौरप-
श्यन् द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुगानुष्टुभः प्रजापतिः स्वेनैव
च्छन्दसा प्रजापतिमाप्ताभ्यारुह्य सुवर्गं लोकमायन् य
एवं विद्वांस एता आसते द्वात्रिंशदेता द्वात्रिंश-
दक्षरानुष्टुगानुष्टुभः प्रजापतिः स्वेनैव च्छन्दसा प्रजाप-
तिमाप्ता श्रियं गच्छन्ति (१)

श्रीर्हि मनुष्यस्य सुवर्गो लोको^(१) द्वात्रिंशदेता

* ‘अतिराचौ’ प्रायणीयोदयनीयात्मकाविति भावः । ३५३९० दृश्यम् ।

† “अन्नाद्यमवरुन्धत्”—इति ३६८९० ईषं० ।

द्वाविंशदक्षरानुष्टुप् सवर्गमेव वाचमाप्नुवन्ति
 सर्वे वाचो वदितारो भवन्ति सर्वे हि श्रियं गच्छन्ति^(१)
 ज्योतिर्गौरायुरिति अहा भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्त-
 रिक्षं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्त्यभि-
 पूर्वं अहा भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति^(१)
 बृहद्रथन्तराभ्यां यन्ति (२)

इयं वाव रथन्तरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो
 अनयोरैव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुती
 ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(१) पराञ्चो वा एते सुवर्गं
 लोकमभ्यारोहन्ति ये पराचस्यहानुपयन्ति प्रत्यङ्
 अहो भवति प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या उभयौर्लोक-
 योर्चक्षोतिष्ठन्ति^(१) द्वाविंशद्वेतास्तासां यास्त्रिंशच्चिंश-
 दक्षरा* (३)

विराडन्नं विराड्विराजैवान्नाद्यमव रन्धते ये द्वे
 अहोरात्रे एव ते उभाभ्यां रूपाभ्यां सुवर्गं लोकं
 य^(१)न्त्यतिरावावभितो भवतः परिगृहीत्यै^(१) ॥ ४ ॥

गच्छन्ति^(१) यन्ति^(१) चिंशदक्षरा^(१) द्वाविंशतिय ॥ ४ ॥

दतीयेऽनुवाके चिंशद्रात्रोऽभिहितः, अथ चतुर्थं द्वाविंशद्रात्रो-

* “यास्त्रिंशच्चिंशदक्षरा”—इति मु०-पाठः ।

ऽभिधीयते* । तमिमं विधत्ते—“प्रजापतिः सुवर्गं लोकमैत् ; तं देवा येन-येन ऋन्दसानुप्रायुञ्जत, तेन नाप्नुवन्, त एता द्वाविंशतः राचीरपयन् ; द्वाविंशदक्षरानुष्टुगानुष्टुभः प्रजापतिः स्त्रेनैव ऋन्दसा प्रजापतिमाप्ताभ्यारुह्य सुवर्गं लोकमायन् ; य एवं विद्वांस एता आसते, द्वाविंशदेता द्वाविंशदक्षरानुष्टुगानुष्टुभः प्रजापतिः स्त्रेनैव ऋन्दसा प्रजापतिमाप्ता त्रियं गच्छन्ति ; श्रीर्हि मनुयस्य सुवर्गो लोकः^(१)”—इति । यदा प्रजापतिः स्वर्गं प्राप्नोत्, तदा प्रजापतिं स्वर्गं गच्छन्तं वयमप्यनुप्राप्नुम इति मन्यमाना देवाः, येन-येन ऋन्दसा युक्तं यज्ञमश्रुतिष्ठन्त, तेन सर्वेषां नाप्नुवन् । ततस्ते देवा द्वाविंशद्रात्रं तत्साधनत्वेनानुष्ठितवन्तः । तत्सङ्ख्याया अनुष्टुभि विद्यमानत्वात्प्रजापतेश्च मन्त्रराजानुष्टुभा सर्वस्त्वृत्तस्य तापनीये श्रुतत्वादेन मानुष्टुभं प्रजापति तदीयेनेव द्वाविंशदक्षरेण ऋन्दसा प्राप्य, स्वर्गमप्यारुह्य, तत्र भोगान् प्राप्नुवन्तः । एवमन्येऽपि यजमानास्तादनुष्ठानेन प्रजापतिं प्राप्य, तदनुयहाच्छ्रियं गच्छन्ति । न चात्र स्वर्गोऽनुक्त इति शङ्कनीयम्, यस्मान्ननुयस्य श्रीरेव देवता स्वर्गः ॥

ऋतुगतामहसङ्ख्यां प्रशंसति—“द्वाविंशदेता द्वाविंशदक्षरानुष्टुगानुष्टुप् सर्वामेव वाचमाप्नुवन्ति, सर्वे वाचो वदितारो भवन्ति ; सर्वे हि त्रियं गच्छन्ति^(१)”—इति । ‘एताः’ ऋतुगता रात्रयो द्वाविंशत्सङ्ख्याकाः, अनुष्टुपचरसङ्ख्यापि तावती ; अनुष्टुप् च दाम्बिगेय-

* सामवेदे तु त्रिंशदाक्षरादन्तरमप्राचसाधनं प्रजापतेरेकत्रिंशदाक्षरमप्याघातम् (ता० ब्रा० २३प्र० १०ख०), ततः पशुसाधनं द्वाविंशदाक्षरमपि ।

रूपत्वाद्वागेव । तस्मादेतदनुष्ठानेन 'वाच' वेदशास्त्रादिरूपां सर्वा-
मपि 'प्राप्नुवन्ति',— सर्वेऽपि यजमानाः सभारञ्जनाय वाचं वदितु
समर्था भवन्ति । तेन वक्तृत्वेन पूज्यत्वलक्षणं 'त्रियम्' अपि प्राप्नुवन्ति ॥

अथाहानि विधत्ते—“ज्योतिर्गौरायुरिति अद्या भवन्तीय वाव
ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुरिमानेव भोकानभ्यारोहन्त्यभिपूर्वं अद्या
भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति^(१)”—इति । 'अद्या'—इति
वज्रवचननिर्देशाद्यावद्भिरपेक्षितसङ्ख्यापूर्तिस्त्वावन्तोऽनुष्ठेयाः । अथ च
नवसङ्ख्याया तत्पूर्त्तनैवानुष्ठेयाः । ते सर्वेऽप्यानुसोम्येनानुष्ठेयाः, तथा
सत्यशुक्रमेणैव स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

अथेतेषु सप्तविंशतिदिनेषु षष्ठस्तोत्रार्थं सामदयमेव पर्यायेण
विधत्ते—“वृहद्रथन्तराभ्यां यन्तीय वाव रथन्तरमसौ वृहदाभ्या-
मेव यन्त्यथो अनथोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी सुतो,
ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति^(२)”—इति ॥

अथ प्रातिसोम्येनानुष्ठेयमेक अहं विधत्ते—“पराक्षो वा एते
सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति, ये पराचक्ष्यहानुपयन्ति, प्रत्यङ् अहो
भवति, प्रत्यवरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या, उभयोर्लोकयोर्होतिष्ठ-
न्ति^(३)”—इति । पूर्ववद् (३४०५०) व्याख्येयम् ॥

क्रतुगतदिनसङ्ख्या पूर्वं समूहरूपेण प्रगस्ता, इदानीं विभज्य
प्रगसति—“दाक्षिण्यदेताम्राणां यास्त्रिःशस्त्रिःशदचरा विराडन्न
विराड्, विराजैवात्राद्यमव रुन्धते, ये द्वे अहोरात्रे एव ते उभाभ्यां
रूपाभ्यां सुवर्गं लोकं यन्ति^(४)”—इति । अत्र चित्राक्षद्वया विराड्-
द्वाराप्रप्तिः, उपरितनया द्विसङ्ख्याया अहोरात्ररूपाभ्यां स्वर्गप्राप्तिः ॥

अथ प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते— “अतिरात्रावभितो भवतः
परिगृहीत्ये^(१)”-इति ॥ ४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥

द्वे वाव देवसुवे द्वादशाहस्यैव चयस्त्रिंशदहस्य य
एवं विद्वांसस्त्रयस्त्रिंशदहमासंते साक्षादेव देवता
अभ्यारोहन्ति यथा खलु वै श्रेयानभ्यारूढः कामयते
तथा करोति यद्यवविध्यति पापीयान् भवति यदि
नावविध्यति सुदृढः य एवं विद्वांसस्त्रयस्त्रिंशदह-
मासंते वि पाप्मना भ्रातृव्येणा वर्तन्ते^(१) ऽहुर्भाजो वा
एता देवा अग्र आहरन् (१)

अहुरेकोऽभजताहुरेकस्ताभिर्वै ते प्रबाहुर्गार्भुवन् य
एवं विद्वांसस्त्रयस्त्रिंशदहमासंते सर्वे एव प्रबाहु-
गर्भुवन्ति सर्वे ग्रामणीयं प्रार्भुवन्ति^(१) पञ्चाहा भवन्ति
पञ्च वा ऋतवः संवत्सर ऋतुष्टेव संवत्सरे प्रति तिष्ठ-
न्त्यथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेवावरुन्धते^(१)
चीण्याश्विनानि भवन्ति चय इमे लोका एषु (२)

एव लोकेषु प्रति तिष्ठन्त्यथो चीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि
तान्येवावरुन्धते^(१) विश्वजिह्ववत्पन्नाद्यस्यावरुद्धौ^(१) सर्व-

पृष्ठो भवति सर्वस्याभिजित्यै^(१) वाग्वै द्वादशाहो यत्-
पुरस्ताद् द्वादशाहमुपेयुरनात्तां वाचमुपेयुरुपदासुकैपा
वाक् स्यादुपरिष्ठाद् द्वादशाहमुपेयन्त्यात्तामेव वाचमुपे-
यन्ति तस्मादुपरिष्ठाद्वाचा वंदामो^(२) ऽवान्तरम् (३)

वै दशरात्रेण प्रजापतिः प्रजा असृजत् यद्दशरात्रो
भवति प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्त^(३) एताः ह वा
उदुक्कः शैत्वायनः* सूचस्यर्द्धिमुवाच यद्दशरात्रो यद्द-
शरात्रो भवति सूचस्यर्द्धा अथो यदेव पूर्वेष्वहस्तु विलोम
क्रियते तस्यैवैषा शान्ति^(४) ह्यनीका वा एता रात्रयो यज-
माना विश्वजित्सृहान्तिरात्रेण पूर्वाः षोडश सह (४)

अतिरात्रेणोत्तराः षोडश एव विद्वांसस्त्रयस्त्रि-
शद्वहमासत् रेपां ह्यनीका प्रजा जायते^(५) ऽतिरात्रा-
वभिर्तो भवत् परिगृहीत्यै^(६) ॥ ५ ॥

अहरन्नेष्टवान्तरः^(१, २, ३) सह†^(४) सप्तदश च ॥ ५ ॥

चतुर्थेऽनुवाके द्वाविंशद्वाचोऽभिहितः, अथ पञ्चमे चयस्त्रिग-
द्वाचोऽभिधीयते † । तस्मिन् विधत्ते—“दे वाव देवसत्रे,—द्वाद-

* “शैत्वायन”—इति क, ग ।

† “षोडश सह[४]”—इति क, ख, ग ।

‡ सामवेदे प्रतिष्ठासाधनमेक चयस्त्रिंशदात्रसत्रम्, चपर सम्यक्सिद्धसाध-
नम्, अन्यत्रास्त्रि सर्वकामसाधनमिति त्रीणि (ता० ब्रा० २४ १ ६) ।

अथ आहरन्हरकोऽभजताहरेकस्वामिर्वै ते प्रवाङ्गगार्ध्वन्; य एवं विदाऽऽसस्तथस्तिऽशदहमासते, सर्व एव प्रवाङ्गगार्ध्वन्ति, सर्व यामणीयं प्राप्नुवन्ति^(१)—इति । अहानि भजन्ते अनुतिष्ठन्त इति 'अहर्भाज', तादृशा देवाः 'एताः' चयस्त्रिंशत्सङ्ख्याका राक्षीः सत्यादितवन्तः । कथमिति तदुच्यते,—एको देव एकमहरन्वतिष्ठत्, पुनरप्येको देवोऽन्यदहरन्वतिष्ठत्; एव चयस्त्रिंशत्सङ्ख्याका देवास्तस्य सङ्ख्याकान्यहान्यन्वतिष्ठन्, ताभिरनुष्ठिताभिः राक्षिभिरेव ते सर्वेऽपि देवाः, 'प्रवाङ्गगार्ध्वन्' समं यथा भवति तथा समृद्धिं प्राप्नुवन्, न त्वेकोऽपि तन्मध्ये समृद्धिविक्रमः । एवं यजमाना अपि सर्वे साम्येन समृद्धिं प्राप्नुवन्ति । येन समृद्धिः स्पष्टीक्रियते,—सर्वे 'यामणीयं' यामस्वामित्वं प्राप्नुवन्ति ॥

अथाहानि विधत्ते—“पञ्चाहा भवन्ति; पञ्च वा चतवः सवत्सर चतुर्वेव सवत्सरे प्रति तिष्ठन्त्यथो पञ्चाचरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव दन्त्यते^(१)”—इति । ज्योतिर्गौरायुरित्येवंविधो द्विरावृत्त-स्त्यहो द्वितीयज्योतिर्विवर्जितः 'पञ्चाहः' । तादृशस्य पञ्चाहा यावन्तोऽपेक्षितास्वावन्तोऽनुष्ठेयाः । इह तु चतुर्भिरपेक्षितसङ्ख्यापूरणा-च्चत्वारो विधीयन्ते । हेमन्तशिशिरयोरैक्यात्पञ्चसङ्ख्याका चतवः, तद्वारेण सवत्सरे प्रति तिष्ठन्ति । किञ्च पञ्चसङ्ख्यायां पङ्क्तिद्वारेण यज्ञं प्राप्नुवन्ति ॥

प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोर्मंथो चातिरात्रे शस्त्राणि विधत्ते

* “हेमन्तशिशिरयो समासेन”—इति ऐ० ब्रा० १. १. १ ।

† “पञ्चसङ्ख्यायां”—इति ख । ‡ “मंथने”—इति ख ।

—“षीष्णाश्विनानि भवन्ति; यद्य इमे लोका एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्त्यथो षीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि तान्येवाव रुन्धते^(४)”—इति । आश्विनेन ग्रस्तेषोपलक्षितान्यहानि षीष्णुष्ठेयानि । तेन लोक-चये प्रतिष्ठिता भवन्ति । किञ्च यज्ञस्येन्द्रियस्थानानि सवनानि षीणि, तान्यपि प्राप्नुवन्ति ॥

अन्यदहर्विधत्ते—“विश्वजिह्ववत्यन्नाद्यस्यावरुद्धौ^(५)”—इति । विश्व-जघहेतोरन्नहेतुत्वं सुलभम् ॥

तमेव विश्वजितं विश्विनष्टि—“सर्वपृष्ठो भवति सर्वस्याभि-जित्यै^(६)”—इति । रथन्तरदृष्टदादौनि षट्सङ्ख्याकानि पृष्ठानि सर्वाण्यपि यस्यासौ ‘सर्वपृष्ठः’ । तेन सर्वमपि फल भवति ॥

अथान्यान्यहानि विधत्ते—“वाग्वै द्वादशाहो यत्पुरस्ताद्वाद-शाहमुपेयुरनाप्ता वाचमुपेयुरपदासुकैर्वा वाक् स्यादुपरिष्टाद्वादशा-हमुप यन्नाप्तमेव वाचमुप यन्ति तस्मादुपरिष्टादाचा वदामः^(७)”—इति । यज्ञविधस्तोत्रग्रन्थोपेतत्वादशाहो वायूपः । तथाविधं द्वा-दशाहं यद्युक्तेभ्योऽहोभ्यः पूर्वमनुष्ठेयुः, तदानीं तत्तत्प्राणां स्तोत्र-ग्रन्थाणामनुक्तत्वाद् ‘अनाप्तम्’ असम्पूर्णां वाचमुपेयुः प्राप्नुयुः, तेषां यजमानानां वागुपचयशीला स्यात् । तस्मादुक्तेभ्योऽहोभ्य ऊर्द्धं द्वाद-शाहमनुतिष्ठेयुः । तस्माद् ‘आप्तां’ सम्पूर्णांमेव वाचं प्राप्नुवन्ति । यस्मा-दूर्द्धभागे वायूपस्य द्वादशाहस्यानुष्ठानम्, तस्मात्कारणान्नाभेरुपरि-ष्ठान्मुखेन वयं वाचा वदामः ॥

अत्र द्वादशाहशब्देन प्रायणीयोदयनीयो वर्जयित्वा अवशिष्टस्य दशरात्रस्य विवचां दर्शयति—“अवान्तरं वै दशरात्रेण प्रजापतिः

प्रजा असृजत, यद्दशराचो भवति, प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्ते^(८)—
इति । ‘श्रवान्तरं वै’ द्वादशाहस्यावयवभूतेनैव दशराचेण पुरा
कदाचित् प्रजापतिः प्रजा असृजत, अतो यद्यत्र दशराचो भवेत्,
तदा तेन यजमानाः प्रजाः सृजन्ते ॥

तमेव दशराचं पुनः प्रगसति—“एताः च वा उदङ्कः शौखा-
यनः सचस्यर्द्धिमुवाच यद्दशराचो, यद्दशराचो भवति सचस्यर्द्धा अथो
पदेव पूर्वेष्वहस्यु विस्रोम क्रियते तस्यैवैषा ग्रान्तिः^(९)”—इति । उदङ्को
नामतः, स च शुश्रूषयापत्यभूतः । एतस्य सचस्याङ्गभूतो योऽयं
दशराचोऽस्ति, एतेन हस्तस्य सचस्यैताम् ‘सृष्टि’ फलमुदङ्क उवाच ।
अतो यदि दशराचोऽनुष्ठीयते, तर्हि हस्तस्यसृष्टिस्तेन भवति ।
अपि च पूर्वेष्वहस्यु पदेवाङ्गं विकलमनुष्ठीयते, तस्य सर्वस्य ‘एषा’
दशराचानुष्ठितिरुपग्रमहेतुर्भवति ॥

इदानीं योऽयं विश्वजित्सर्वपृष्ठो विहितः, तस्य स्थानविशेषं विधत्ते—
“झनीका वा एता राचयो यजमाना विश्वजित्सहातिराचेण पूर्वाः
योऽग्र सहातिराचेणोत्तराः योऽग्र, य एव विद्वाः सप्तयन्त्रिंशदह-
मासत, ऐषा झनीका प्रजा जायते^(१०)”—इति । ‘अनीकं’ सेना,
इे अनीके सेनारूपे यासां राचीणां ताः ‘झनीकाः’, सेनादयजमाना
इत्यर्थः । तत्र प्रायणीयातिराचेण सह ऋचयः पञ्चाहाः योऽग्र
पूर्वभाविन्यो राचयः एका सेना, उदयनीयेनातिराचेण सहैकः
पञ्चाहो दशराचश्चेत्युत्तरभाविन्य एताः योऽग्रराचयो द्वितीया
सेना । विश्वजिदु यजमानस्तानीयत्नादुभयपार्श्ववर्त्तिन्योः सेनयोर्मध्ये
अवस्थितो राजेव, सप्तदशपट्यापूरके मध्यमदिने प्रयोक्तव्यः । एवं

विदित्वा क्रतुमनुतिष्ठतां यजमानानां बद्धपुत्ररूपा बद्धकन्यकारूपा
च द्विविधा प्रजा सर्वतो जायते ॥

अथ प्राचणीयोदयनीयौ विधत्ते— “अतिरात्रावभितो भवतः
परिगृहीत्यै^(१)”-इति ॥ ५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥

आदित्या अकामयन्त सुवर्गं लोकमियामेति ते
सुवर्गं लोकं न प्राजानन् न सुवर्गं लोकमायन् त एतः
पट्विःशद्रावमपश्यन् तमाह्वरन् तेनायजन्त ततो
वै ते सुवर्गं लोकं प्राजानन्तसुवर्गं लोकमायन् य एवं
विद्वांसः पट्विःशद्रावमासते सुवर्गमेव लोकं प्र
जानन्ति सुवर्गं लोकं यन्ति^(१) ज्योतिरतिरावः (१)

भवति ज्योतिरेव पुरस्तादधते सुवर्गस्य लोकस्या-
नुख्यात्यै^(१) पड्हा भवन्ति पड्हा क्रतवः क्रतुधेव प्रति
तिष्ठन्ति^(१) चत्वारो भवन्ति चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठ^(१)न्त्यसंच वा एतद्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति
तेन संच देवता एव पृष्ठैरव रुन्धते पशून् छन्दोमैरो-
जो वै वीर्यं पृष्ठानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव (२)

वीर्ये^१ पशुषु प्रति तिष्ठन्ति^(१) षट्चिंशद्वाचो भवति
 षट्चिंशदक्षरा दृहती बर्हिताः पशवो दृहत्यैव पशू-
 नव रुन्धते दृहतीच्छन्दसाः स्वराज्यमाश्रुताश्रुवते
 स्वराज्यं य एवं विद्वांसः षट्चिंशद्वाचमासते सुव-
 र्गमेव लोकं य^(१) न्यतिराचावभितो भवतः सुवर्गस्य
 लोकस्य परिगृहीत्यै^(१) ॥ ६ ॥

अतिराच^(१) एव^(१) षट्चिंशच्च ॥ ६ ॥

पञ्चमेऽनुवाके चयस्त्रिंशद्वाचोऽभिहितः, अथ षष्ठे षट्चिंशद्वाचो-
 ऽभिधीयते। तमेतं विधत्ते— “आदित्या अकामयन्त सुवर्गं लोक-
 मियामेति; ते सुवर्गं लोकं न प्राजानन्, न सुवर्गं लोकमायन्; त
 एतः षट्चिंशद्वाचमपयन्, तमाहरन्, तेनायजन्त, ततो वै ते सुवर्गं
 लोकं प्राजानन्सुवर्गं लोकमायन्; य एवं विद्वांसः षट्चिंशद्वा-
 चमासते, सुवर्गमेव लोकं प्राजानन्ति, सुवर्गं लोकं यन्ति^(१)”—
 इति। पुरा कदाचित् आदित्याः स्वर्गं लोकं गन्तुकामा मार्गम-
 प्यज्ञात्वा स्वर्गं न प्राप्ताः। ततस्तदुपायं विचार्य षट्चिंशद्वाचं निश्चित्य
 तदनुष्ठानेन मार्गमवगत्य स्वर्गं प्राप्ताः। एवमन्येऽपि यजमानाः स्वर्गं
 प्राप्नुवन्ति ॥

* “योऽस्यैव^(१)”—इति क, ख, ग ।

† सामवेदे चतुस्त्रिंशदानं यश्चिंशदानं चेत्पि हे सत्रे विहिते; तत्
 उत्तरं विहितं मिदं षट्चिंशदानं यश्चिंशदानं स्वराज्यसाधनचेति (ता०
 प्रा० २४. ४-६.) ।

प्रायणीयमहर्विधत्ते—“ज्योतिरतिरात्रो भवति; ज्योतिरेव पुरस्ताद्धते सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै^(१)”—इति ॥

अथोत्तराणि कानिचिदहानि विधत्ते—“षडह भवन्ति; षड्वा चतव चतुष्टेव प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति । ज्योतिर्गौरायुरायुर्गौर्ज्योतिरित्यथमेकोऽभिप्रवः षडहः । तादृशाः षडह यावन्तोऽपेक्षिता-
स्त्वावन्तोऽनुष्ठेयाः ॥

तेषां सङ्ख्यां विधत्ते—“चत्वारो भवन्ति; चतस्रो दिग्गो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति । चतुर्भिः षडहैरत्रापेक्षिता सङ्ख्या पूर्यन्ते ॥

अथ पृष्ठयः षडहस्यत्वारश्चन्द्रोमा इत्येवविधं द्वादशाहस्य दश-
रात्रं विधत्ते—“अमचं वा एतद्यदच्छन्दोमं, यच्छन्दोमा भवन्ति,
तेन सचं देवता एव पृष्ठेव हन्वते, पशून् चन्द्रोमेरोजो वै वीर्यं
पृष्ठानि पशवश्चन्द्रोमा ओजस्येव वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—
इति । पूर्ववद् (२४२५०) व्याख्येयम् ॥

कतुगतामहसङ्ख्यां प्रशंसति—“षट्चिःशद्रात्रो भवति; षट्-
चिःशदचरा दृहती, पार्हताः पशवो दृहत्येव पशून्व हन्वते, दृहती-
च्छन्दसाः स्माराण्यमाश्रुताश्रुवते स्माराण्यं य एवं विद्वांसः षट्-
चिःशद्रात्रमामते, सुवर्गमेव लोकं यन्ति^(१)”—इति । पशूनां पार्ह-
तत्वं चयनब्राह्मणे स्पष्टमाश्रितम्—“चन्द्रांसि पशुस्याजिमयुप्तान्
दृहत्युदजयत्तस्माद्वार्हताः पशव उच्यन्ते”—इति* । किञ्च चन्द्रसां
मध्ये दृहती स्माराण्यं प्राप्तवती; तस्मादेतदनुष्ठायिनः इह स्माराण्यं
प्राप्य, परच स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

* तै० सं० ५. २. १. २ (५. मा० ६७ ए० ८ पं०) ।

अथोदयनीयं विधत्ते—“अतिराचावभितो भवतः, सुवर्गस्य लोकस्य परिगृहीत्यै ०)”-इति । प्रायणौयेन सह निर्देष्टुं दिवचनम् । स्वर्गहेतुत्वस्य विधिवाक्ये स्पष्टत्वात् (४१६४०) तत्परिपक्षः ॥ ६ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥

वसिष्ठो हृतपुत्रोऽकामयत विन्देयं प्रजामुभि सौदा-
सान् भवेयमिति स एतमेकस्मान्नपञ्चाशमपश्यत्तमा-
हरत्तेनायजत् ततो वै सोऽर्विन्दत प्रजामुभि सौदा-
सान्भवद्य एवं विद्वांसं एकस्मान्नपञ्चाशमासते वि-
न्दते* प्रजामुभि आर्तव्यान् भवन्ति^(१) वयस्त्रिदशोऽग्नि-
ष्टोमा भवन्ति वज्रस्यैव मुखं सः श्यन्ति^(२) दशं पञ्च-
दशं भवन्ति पञ्चदशो वज्रः (१)

वज्रमेव आर्तव्येभ्यः प्र हरन्ति^(१) षोडशिमदशम-
महर्भवति वज्रं एव वीर्यं दधति^(२) द्वादशं सप्तदशं
भवन्त्युन्नाद्यस्यावरुद्धा अथो प्रैव तैर्जायन्ते^(३) पृथः
पडुहो भवन्ति पड्वा ऋतवः पट् पृष्ठानि पृष्ठैरेवतृ-
न्त्वारोऽहन्त्युत्तुभिः संवत्सरं ते संवत्सर एव प्रति

* “विन्दते”-इति क-ख-टोकापमाद्ययो ।

तिष्ठन्ति^(१) द्वादशैकविंश भवन्ति प्रतिष्ठित्या अथो
रुचमेवात्मन् (२)

दधुते^(२) वहवः पौडशिनो भवन्ति विजित्यै^(३) पडा-
श्विनानि भवन्ति पड्वा कृतव कृतुष्वेव प्रति तिष्ठ^(४)-
न्यूनान्तिरिक्ता वा एता राचय जुनास्तद्यदेकस्यैव
पञ्चाशदतिरिक्तास्तद्यद्वयसौरष्टाचत्वारिंशत जुनाश्च
खलु वा अतिरिक्ताश्च प्रजापतिः प्राजायन्^(५) ये प्रजा-
कामाः पशुकामाः स्युस्त एता आसीरन् प्रैव जायन्ते
प्रजया (३)

पशुभि^(६) वैराजो वा एष यज्ञो यदेकस्मान्नपञ्चाशो
य एवं विद्वांस^(७) एकस्मान्नपञ्चाशमासते विराजमेव
गच्छन्त्यन्नादा भव^(८) न्यतिराचावभिर्नो भवतोऽन्ना-
द्यस्य परिगृहीत्यै^(९) ॥ ७ ॥

वज्र^(१०) आत्मन्^(११) प्रजया^(१२) द्वाविंशतिथ ॥ ७ ॥

पष्ठे पट्चिंशद्राचोऽभिहितः, अथ सप्तमे एकोनपञ्चाशद्राचो-
ऽभिधीयते* । तमेतं विधत्ते— “वमिष्ठो हतपुत्रोऽकामयत,—विन्देय

* सामवेदे तु सप्तत्रिंशद्राचम् अष्टात्रिंशद्राचम्, एकोनपञ्चाशद्रा-
चम्, पञ्चाशद्राचश्चेति चत्वारि सत्राण्यभिधाय, सप्तविधपदानि सप्तैकोन-
पञ्चाशद्राचिसत्राण्यभिहितानि (ता० ब्रा० २४ ०—१०) ।

प्रजामभि सौदासान् भवेयमिति स एतमेकस्मान्नपञ्चाशमपश्यत्,
तमाहरत्, तेनायजत, ततो वै सोऽविन्दत प्रजामभि सौदासान्-
भवद्, य एव विद्वाः स एकस्मान्नपञ्चाशमासते विन्दते प्रजामभि
भ्रातृव्यान् भवन्ति^(१) -इति । विश्वामित्रशापेन हतेषु पुत्रेषु प्रजां
ग्रचुष्यच्च कामयमानो वसिष्ठस्तदुपायत्वेनैकस्मान्नपञ्चाश निश्चित्य,
तदनुष्ठानेन प्रजां लब्ध्वा सौदासान्भ्यभवत् । सुदामस्य पुत्रा सौ-
दासा, ते च वसिष्ठस्य ग्रचव । वसिष्ठवचजमाना अपि तदनुष्ठानेन
प्रजां लब्ध्वा भ्रातृव्यानभिभवन्ति ॥

अथाहानि विधत्ते—“वयस्त्रिष्टतोऽग्निष्टोमा भवन्ति वज्रस्येव
सुखः सः शान्तिः^(१) -इति । त्रिष्टोमयुक्ता अग्निष्टोमरूपा अह-
र्विंशेपास्तय कर्त्तव्या । ‘त्रिष्टमेव वज्रः सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्रह-
रति’-इति श्रुत्यन्तरात्* त्रिष्टूपस्य वज्रस्य सुखमनेन तीक्ष्णी-
कुर्वन्ति ॥

अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—“दश पञ्चदशा भवन्ति
पञ्चदशो वज्रो वज्रमेव भ्रातृभ्यः प्रहरन्ति^(१) -इति । पञ्चदशस्तम-
युक्ता अहर्विंशेपा दशमह्याका कर्त्तव्या । ‘त पञ्चदशस्तोमो मध्यत
उददृणत्’-इत्येवमन्यत्र द्विसाहेतुल्यवर्णानां पञ्चदशस्य वज्रत्वम् ॥

अथान्यदहर्विधत्ते—“षोडशिमहशममहर्भवति, वज्र एव वीर्यं
दधति^(१) -इति । षोडशिनोचयुक्तं दशरात्रस्य दशममविवाक्यमेक-
महं कार्यम् । तेन पूर्वोक्ते वज्रे वीर्यं स्थापयन्ति ॥

अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—“द्वादश मत्तदशा भवन्त्य-

आद्यस्यावरुद्धा अथो ग्रैव तैर्जायन्ते^(५)—इति । सप्तदशसोमयुक्ता
अष्टविंशेषा द्वादशसङ्ख्याकाः कार्याः । सप्तदशसोमस्योदरभागजन्य-
त्वादन्नहेतुत्वम्, सप्तदशाक्षरस्य प्रजापतिरूपत्वाच्च प्रजाहेतुत्वम् ॥

अथ षट्सङ्ख्याकान्यहानि विधत्ते—“पृष्ठयः षडहो भवति, षड्वा
ष्टतवः, षट् पृष्ठानि, पृष्ठैरेवर्द्धनन्वारोहन्वृतुभिः संवत्सरं, ते संवत्सर
एव प्रति तिष्ठन्ति^(६)”—इति ॥

अथान्यानि कामिषिदहानि विधत्ते—“द्वादशेकविंश्या भवन्ति
प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवात्मन् दधते^(७)”—इति । एकविंशसोमयुक्ता
अष्टविंशेषा द्वादश कर्त्तव्याः । एकविंशसोमस्य प्रतिष्ठाहेतुत्वं कान्ति-
हेतुत्वञ्चासङ्गदुक्तम् ॥

अथान्यानि कामिषिदहानि विधत्ते—“वहवः षोडशिनो
भवन्ति विजित्यै^(८)”—इति । षोडशिसोमयुक्ता अष्टविंशेषा याव-
न्तोऽपेक्षितास्तावन्तः कार्याः । अथ चिभिरपेक्षितसङ्ख्यायाः पूरणात्
अथः कार्याः ॥

एतत्कृतुगतेषु षट्सहस्रस्थानिग्रस्तं विधत्ते—“षडाश्विनानि
भवन्ति ; षड्वा षतव षतुष्वेव प्रति तिष्ठन्ति^(९)”—इति ॥

एकोनपञ्चाशद्रूपं श्रौति—“ऊनातिरिक्ता वा एता राक्षस्य
ऊमास्तद्यदेकस्यैव पञ्चाशदतिरिक्तास्तद्यद्वयस्यैरष्टावतारिंशत ऊ-
नाश्च खलु वा अतिरिक्ताश्च प्रजापतिः प्राजायत^(१०)”—इति ।
अस्मिन् कतौ विद्यमाना एता राक्षस्य ऊनायातिरिक्ताश्च भवन्ति ।
कथमिति तदुच्यते—‘यद्’ यस्मात् कारणात् ‘एकोनपञ्चाशत्’
एकया राक्षसा वर्जिता पञ्चाशत्सङ्ख्या, तस्मादेता ऊनाः । ‘यद्’

यस्मात् कारणादष्टाचत्वारिंशत्सङ्ख्याया अधिका, तस्मादतिरिक्ताः ।
प्रजापतिः पुरा क्वचित् 'कृणात्' अन्पाद् वीर्यान् प्रौढशरीररूपाः
प्रजा असृजत, क्वचिच्च 'अतिरिक्तात्' अधिकादाकाशादेरुत्तरोत्तर-
नूनान् वाखादीनसृजत, तस्मादूनातिरिक्तरूपोऽयं क्रतुः प्रशस्तः ॥

पूर्वं विधिवाक्येऽभिहितं (४१ पृष्ठ० १० पं०) फलमुपसहरति—
“ये प्रजाकामाः पशुकामाः स्युस्त एता आसीरन्, प्रैव जायन्ते
प्रजया पशुभिः (११)”-इति ॥

क्रतुगतमहत्सङ्ख्यां प्रशंसति—“वैराजो वा एष यज्ञो यदेक-
स्मान्नपञ्चाशो, य एव विद्वांस एकस्मान्नपञ्चाशमासते विराजमेव
गच्छन्त्यस्मादा भवन्ति (११)”-इति । चतुर्दशकेषु दशसङ्ख्यासङ्ख्यावा-
न्मुख्यवैराजत्वम्, पञ्चमस्य दशकस्यैकेन न्यूनत्वेऽपि वैराजत्वमुपचरितुं
शक्यम् ; “न वा एकेनाचरेण छन्दांसि विद्यन्ति न द्वाभ्याम्”-
इति* श्रुत्यन्तरात् ॥

अतो वैराजत्वादक्षप्राप्तिं प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते—“अति-
रात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य परिमृहीत्यै (११)”-इति । उक्तन्याये-
नाक्षहेतुत्वादक्षपरिग्रहः ॥ ७ ॥

इति श्रीभायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥

संवत्सराय दीक्षिष्यमाणा एकाष्टकायां दीक्षेरन्नेया
वै संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकैतस्यां वा स्य एताः रात्रिं

* ऐ० भा० १.१ ६ (ऐ० सो० मु० १ भा० ५३ पृ० १२ पं०) ।

वसति साक्षादेव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते^(१) अर्चन् वा
एते संवत्सरस्याभि दीक्षन्ते य एकाष्टकायां दीक्षन्ते-
ऽन्तनामानावृतू भवतो व्यस्तं वा एते संवत्सरस्याभि
दीक्षन्ते य एकाष्टकायां दीक्षन्तेऽन्तनामानावृतू भवतः
फलगुनीपूर्णमासे दीक्षेरन्मुखं वा एतत् (१)

संवत्सरस्य यत् फलगुनीपूर्णमासो मुखत एव संव-
त्सरमारभ्य दीक्षन्ते^(१) तस्यैकैव निर्या यत्सम्मैध्ये विपू-
वान्तसम्पद्यते चित्रापूर्णमासे दीक्षेरन्मुखं वा एतत्
संवत्सरस्य यच्चित्रापूर्णमासो मुखत एव संवत्सरमारभ्य
दीक्षन्ते तस्य न का चन निर्या भवति^(१) चतुरह्ने पुर-
स्तात् पौर्णमास्यै दीक्षेरन् तेषामेकाष्टकायां क्रयः
सम्पद्यते तेनैकाष्टकान्न च्छम्बट् कुर्वन्ति^(२) तेषाम् (२)

पूर्वपक्षे सुत्या सम्पद्यते पूर्वपक्षं मासा अभि सम्प-
द्यन्ते ते पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति तानुत्तिष्ठन्त ओषधयो
वनस्पतयोऽनूत्तिष्ठन्ति तान् कल्याणौ कौत्तिरनूत्तिष्ठ-
त्यरात्सरिमे यजमाना इति तदनु सर्वे राधुवन्ति^(१)
॥ ८ ॥

एतत्^(१) तेषां^(२) चतुस्त्रिंशच्च ॥ ८ ॥

• "एतत्^(१) च्छम्बट् कुर्वन्ति तेषां^(२)"—इति क, ख, ग ।

सप्तमेऽनुवाके एकोनपञ्चाशद्वाचोऽभिहित, अथाष्टमादिषु चतुर्व्यनुवाकेषु सवत्सरसचमभिधीयते* । तत्राष्टमेऽनुवाके सवत्सर-
सचस्य दीक्षाकाल विधत्ते—“सवत्सराय दीक्षिष्यमाणः एकाष्टकायां
दीक्षेन्नेषा वै सवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकैतस्यां वा एष एताऽ
रात्रिं वसति साक्षादेव सवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते(१)”-इति । ये
यजमाना सवत्सरसचार्यं दीक्षिष्यन्ते, ते यजमाना ‘एकाष्टकायां’
माघकृष्णाष्टम्यां दीक्षां कुर्युः । येय मेकाष्टकाभिमानिनी देवता,
स्येय सवत्सराभिमानिनो देवस्य पत्नी । एकाष्टकाया पत्न्यभिमानि
देवतारूपत्वं गर्भधारणादवगम्यते । तथाचाग्निकाण्डे मन्त्र आह्वा-
यते—“एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भं महिमानमिन्द्रम्”
-इति† । सवत्सरस्य पतित्वं चान्यत्र मन्त्रान्तरेणाह्वातम्—“एका-
ष्टका तपसा तप्यमाना सवत्सरस्य या पत्नी दुदुहे प्रपीना”-इति ।
एष सवत्सराभिमानो देव, एता माघकृष्णाष्टमी रात्रिं सर्वांमपि
‘एतस्याम्’ एकाष्टकादेवताया मेव वसति, अतस्तत्र दीक्षां कुर्वन्तो
यजमाना मुख्यमेव सवत्सरमारभ्य दीक्षितवन्तो भवन्ति ॥

तमेत पच दूषयित्वा पचान्तरं विधत्ते—“आर्त्तं वा एते
सवत्सरस्याभि दीक्षन्ते, य एकाष्टकायां दीक्षन्ते, ऽन्तनामानाष्टक

* सामवेदे त्वित उत्तरं मेकषष्टिरात्रं श्रुतरात्रश्चेति सप्तदशमभिधाय,
गवामयनम्, आदित्यानामयनम्, अङ्गिरसामयनम्, दृतिवातवतोरयनम्,
कुशुपायिनामयनम्, तापस्थितामयनश्चेति षट् सवत्सरसत्राणि क्रमेण
विहितानि श्रूयन्ते (ता० ब्रा० २४ १८-२०, २५ १-५) ।

† तै० स० ४ ११ ८ (४ मा० २८७ अ०) । “गवामयनायैकाष्टकायां
दीक्षा”-इति कात्या० श्रौ० १३ १ २ ।

भवतो यदा वा एते संवत्सरस्याभि दीक्षन्ते, य एकाष्टकायां दीक्षन्ते, ऽन्तनामानावृत्तं भवतः, फल्गुनीपूर्णमासे दीक्षेरन्, मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यत् फल्गुनीपूर्णमासो, मुखत एव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते^(१)—इति । 'ये' यजमाना एकाष्टकायां दीक्षन्ते, ते यजमानाः संवत्सरस्य 'आर्त्तम्' विनाशम् 'अभि'क्षय्य दीक्षन्ते । तत्रायं हेतुः—पुष्यमास्यरूपौ ऋतवयवौ संवत्सरस्यान्त इत्येतन्नामधारिणौ, तयो गिगिरिर्त्तुंरूपवान्, तेन चर्तुना पूर्व-संवत्सरस्य समाप्तत्वात् । पौषपौर्णमासीमारभ्य फल्गुनपौर्णमास्याः प्राचीनः कालः संवत्सरस्यान्तः । किञ्चैकाष्टकायां दीक्षमाणाः संवत्सरस्य 'यस्तमभि' विपर्यासमभिलक्ष्य दीक्षन्ते । आदौ हि दीक्षा कर्त्तव्या, अयञ्च संवत्सरस्यान्तः कालः, कत्वयवयवोरेकयो-रुक्तन्यायेनान्तनामोपेतत्वात् । तस्मादुत्तरफल्गुनीयुक्ते पूर्णमासे दीक्षां कुर्युः ; तस्य च भाविसंवत्सरोपक्रमदिनत्वात् । एतदेवाभि-प्रेत्य आधानब्राह्मणे समाह्वतम्—“उत्तरयोरादधीत ; एषा वै प्रथमा राशिः संवत्सरस्य, यदुत्तरे फल्गुनी”—इति * ॥

एतमपि यच्च दूषयित्वा पक्षान्तरं विधत्ते—“तस्यैकैव निर्या, यत् साकेधे विपूवागस्तम्यते ; शिवापूर्णमासे दीक्षेरन् ; मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यच्चिवापूर्णमासो, मुखत एव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते, तस्य ॥ का चन निर्या भवति^(१)”—इति । 'तस्य' फल्गुनीपूर्णमास-दीक्षापक्षस्य 'एकैव निर्या' वक्ष्यमाण एक एव दोषः ; न तु पूर्वो-

कार्त्तत्व्यस्तत्त्वदोषौ । कोशावेको दोष इति च उच्यते— समीचीना
 अतिवर्षणक्षमा मेघा यस्मिन् वर्षर्त्ता सोऽयं 'सम्मेघः', तस्य समन्धी
 प्रत्यामन्नः कालः 'साम्मेघः', अस्मिन् काले विषूवानहः सम्पद्यते ।
 तथाहि 'विषूवान्'-इति संवत्सरस्य मध्यवर्ती मुख्योऽहर्विग्रेषः ;
 ततः पूर्वं षण्मासाः, उत्तरे च षण्मासाः ; तयोश्च मयोर्मानमपट्कयोर्मध्ये
 सोऽहर्विग्रेषः कर्त्तव्यः । अत्र च फल्गुनीपूर्णमासमारभ्य द्वादश दीक्षा
 द्वादशोपसदस्यानुष्ठायोत्तरदिने प्रथममासोपक्रमः कार्यः ; तथा सति
 चैत्रशुद्धनवम्यामुपक्रमो भवति ; आश्वयुजशुद्धाष्टम्यां मासपट्कं समाप्य
 नवम्यां विषूवान् कार्यः ; स च वर्षर्त्ताः प्रत्यामन्नः ; भाद्रपदपौर्ण-
 मास्यां वर्षर्त्ता समाप्ते सत्यगन्तरमासवर्त्तित्वात् । अतो वर्षर्त्तुसमीपे
 विषुवद्दिनसम्पत्तिपरिहाराय चित्रानक्षत्रयुक्तायां पौर्णमास्यां दीक्षा
 कर्त्तव्या । सोऽपि वसन्तर्त्तुमध्यपातित्वात् संवत्सरस्य मुखमेव । अतो
 मुखत एवारम्भः कृतो भवति । एवं सति कार्त्तिकशुद्धनवम्यां
 विषूवान् सम्पद्यते ; तत्र दिनं वर्षर्त्तादूर्वरर्त्ति ; अतो वृष्टिशङ्काया
 अभावाद् विस्मयेणानुष्ठातुं शक्यत इति तस्य पक्षस्य न कोऽपि
 दोषोऽस्ति ॥

अथ गुणविशेषमवलोक्य पञ्चान्तरं विधत्ते— "चतुरहे पुरस्तात्
 पौर्णमास्यै दीक्षेरन् ; तेषामेकाष्टकायां क्रयः सम्पद्यते ; तेनैकाष्टकां
 न क्ष्वेत् कुर्वन्ति^(१)"-इति । माघपौर्णमास्याः 'पुरस्तात् चतुरहे'
 श्लोकादभ्यां दीक्षेरन्, तथा सति माघकृष्णपक्षम्यां द्वादशदीक्षायां
 समाप्तत्वात्, तदनन्तरवर्त्तिन्याम् 'एकाष्टकायां' सोमक्रयः सम्पद्यते ।
 तथा सत्येकाष्टकाया अणुपयुक्तत्वात् संवत्सरपक्षौलेन मुख्यामेतां

‘न कृम्यट् कुर्वन्ति’ निष्प्रयोजनां न कुर्वन्ति* । ततः संवत्सरपत्न्याः
सत्कार एको गुणः ॥

अथ गुणान्तरं दर्शयति—“तेषां पूर्वपक्षे सुत्या सम्पद्यते, पूर्वपक्षं
मासा अभि सम्पद्यन्ते, ते पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति, तानुत्तिष्ठत ओषधयो
वनस्पतयोऽनूत्तिष्ठन्ति, तान् कक्षाणी कीर्त्तिरनूत्तिष्ठत्यरात्सुरिमे
यजमाना इति, तदनु सर्वे राभ्रुवन्ति(१)”—इति । ‘तेषाम्’ एका-
ष्टकायां क्रयमनुत्तिष्ठतां यजमानानां तद्दिनमारभ्यानुष्ठेयमाना
उपसदस्यैवशुद्धचतुर्थ्यां सम्पद्यन्ते । तत उत्तरदिने क्रियमाणा ‘सुत्या’
शुक्लपक्ष एवोपक्रान्ता भवति । तत आरभ्य सर्वेऽपि मासाः शुक्ल-
पक्षमेवाभिस्तस्य समाप्यन्ते । तेषु समाप्तेषु ‘ते’ सचिषोऽपि पूर्वपक्ष
एव सचादुत्तिष्ठन्ति । उत्तिष्ठत ‘तान्’ यजमानान् अनु भूम्यामो-
षधयो वनस्पतयश्च सत्कर्मानुष्ठानसामर्थ्यादुद्भवं गच्छन्ति । तदुद्भवे
सति ‘तान्’ यजमानान् अनु पुण्यकीर्त्तिरुत्तिष्ठति । कीदृशी
कीर्त्तिरिति सोच्यते—‘इमे’ यजमानाः ‘अरात्सु’ सम्पृद्धि गता
इत्येतादृशी कीर्त्तिः । सत्कीर्त्तुत्यानमनु सर्वे प्राणिनः सम्पृद्धा भवन्ति;
एतदीयेन सत्कर्मानुष्ठानेन भूमौ सर्वसंस्थाभिवर्द्धनात् । तस्मादीदृशं
गुणसङ्गमवेक्ष्य माघशुक्लैकादश्यां दीचेत्यथमेव मुख्यं पक्षः † ॥

* कृम्यट्शब्दो व्यर्थवचनः । २भा० ५८६, ६५८, ७०७, ७६३ पृ० ।
कृवडित्यन्तस्यमध्योऽपि शाखान्तरीयः । तद्यथा—ता० ब्रा० ४ १० ४,
५. ६ १३ । पठितस्त्राय चादिमण्ये (ग० पा० १० ४ ५७) ।

† सामवेदीये तादृशब्राह्मणेऽप्येषोऽनुवाकः किञ्चित्पाठन्यूनान्तिरेकव्यति-
क्रमैः पठित (५ ६) । कात्या० श्रौ० १३ १ २-१० ।

कार्तिलव्यस्तदोषौ । कोशावेको दोष इति स उच्यते— समीचीना
 अतिवर्षणचमा मेघा यस्मिन् वर्षर्तौ सोऽयं 'सम्मेघः', तस्य सम्बन्धी
 प्रत्यासन्नः काशः 'साम्मेघः', अस्मिन् काले विषूवानहः सम्पद्यते ।
 तथाहि 'विषूवान्'-इति संवत्सरस्य मध्यवर्ती मुख्योऽहर्विशेषः ;
 ततः पूर्वं पण्मासाः, उत्तरे च षण्मासाः; तयोर्द्वयोर्मासपट्कयोर्मध्ये
 सोऽहर्विशेषः कर्त्तव्यः । अत्र च फल्गुनीपूर्वमासमारभ्य द्वादश दीक्षा
 द्वादशोपसदस्यानुष्ठायोत्तरदिने प्रथममासोपक्रमः कार्यः, तथा सति
 चैत्रशुद्धनवम्यामुपक्रमो भवति, चाश्वयुजशुद्धाष्टम्यां मासपटकं समाप्य
 नवम्यां विषूवान् कार्यं, स च वर्षर्तः प्रत्यासन्नः ; भाद्रपदपौर्ण-
 मास्यां वर्षर्तौ समाप्ते सत्यनन्तरमासवर्त्तितात् । अतो वर्षर्त्तुमसौमे
 विषुवद्दिगभ्यन्तिपरिहाराय शिवामघचयुक्तायां पौर्णमास्यां दीक्षा
 कर्त्तव्या । सोऽपि वसन्तर्त्तुमध्यपानित्वात् संवत्सरस्य मुख्यमेव । अतो
 मुख्यत एवारम्भः कृतो भवति । एवं सति कार्तिकशुद्धनवम्यां
 विषूवान् सम्पद्यते, तस्य दिनं वर्षर्तौदूरवर्त्ति, अतो वृष्टिशङ्काया
 अभावाद् विश्रम्भेणानुष्ठानं शक्यत इति तस्य पक्षस्य न कोऽपि
 दोषोऽस्ति ॥

अथ गुणविशेषमवलोक्य पक्षान्तरं विधत्ते— "चतुरहे पुरस्तात्
 पौर्णमास्यै दीक्षेरन्, तेषामेकाष्टकाया क्रयः सम्पद्यते, तेनैकाष्टकां
 ॥ छम्बट् कुर्वन्ति^(१)"-इति । माघपौर्णमास्याः 'पुरस्तात् चतुरहे'
 श्लोकादस्यां दीक्षेरन्, तथा सति माघकृष्णषष्ठम्यां द्वादशदीक्षाणां
 समाप्तत्वात्, तदनन्तरवर्त्तिन्याम् 'एकाष्टकायां' सोमकथं सम्पद्यते ।
 तथा सत्येकाष्टकाया अशुपयुक्तात् संवत्सरपक्षीत्वेन मुख्यामेतां

‘न क्स्वट् कुर्वन्ति’ निष्प्रयोजनां न कुर्वन्ति* । ततः संवत्सरपत्न्याः सत्कार एको गुणः ॥

अथ गुणान्तरं दर्शयति—“तेषां पूर्वपक्षे सुत्या सम्पद्यते ; पूर्वपक्षं मासा अभि सम्पद्यन्ते, ते पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति, तानुत्तिष्ठत ओषधयो वनस्पतयोऽनुत्तिष्ठन्ति, तान् कल्याणी कीर्त्तिरनूत्तिष्ठत्यरात्सुरिमे यजमाना इति, तदनु सर्वे राभ्रुवन्ति^(१)”—इति । ‘तेषाम्’ एका-ष्टकायां क्रयमनुत्तिष्ठतां यजमानानां तद्दिनमारभ्यानुष्ठेयमाना उपसदक्षेत्रशुद्धचतुर्थ्यां सम्पद्यन्ते । तत उत्तरदिने क्रियमाणा ‘सुत्या’ शुक्लपक्ष एवोपक्रान्ता भवति । तत आरभ्य सर्वेऽपि मासाः शुक्ल-पक्षमेवाभिसङ्ग्य समाप्यन्ते । तेषु समाप्तेषु ‘ते’ सचिणोऽपि पूर्वपक्ष एव सचादुत्तिष्ठन्ति । उत्तिष्ठतः ‘तान्’ यजमानान् अनु भूम्यामो-षधयो वनस्पतयश्च सत्कर्मानुष्ठानसामर्थ्यादुद्भवं गच्छन्ति । तदुद्भवे सति ‘तान्’ यजमानान् अनु पुण्यकीर्त्तिरुत्तिष्ठति । कीदृशी कीर्त्तिरिति सोच्यते—‘इमे’ यजमानाः ‘अरात्सुः’ समृद्धिं गता इत्येतादृशी कीर्त्तिः । सत्कीर्त्त्युत्थानमनु सर्वे प्राणिनः समृद्धा भवन्ति; एतदौघेन सत्कर्मानुष्ठानेन भूमौ सर्वसस्याभिवर्द्धनात् । तस्मादौद्भवं गुणसहस्रमेव माघशुक्लैकादश्यां दीचेत्ययमेव मुख्यः पक्षः ॥

* क्स्वट्शब्दो व्यर्थवचनः । २भा० ५८८, ६५८, ७०७, ७६३ ए० ।

ह्रस्वङित्यन्तस्यमथ्योऽपि आखान्तरीयः । तद्यथा— ता० ब्रा० ४. १०. ४ ; ५. ८. १३ । पठितश्चायं चादिगणे (ग० पा० १. ४. ५७.) ।

† सामवेदीये तावद्यब्राह्मणेऽप्येयोऽनुवाकः किञ्चित्पाठन्यूनातिरेकव्यति-क्रमैः पठित (५. ८.) । कात्या० श्रौ० १३. १. २-१० ।

अथ मौमांसा । षष्ठाध्यायस्य पञ्चमपादे (जै० सू० ३०—३७. अधि० १०) चिन्तितम्—

“गवामयन उक्ता तु या काचित् पूर्णिमायवा ।

चैवी माघुत काचित् स्याद्विज्ञेयात् प्रशंसया ? ॥

चैवी स्यात् क्रय एकाष्टकायामित्युपवर्णितम् ।

माघकृष्णाष्टमौ लेकाष्टकातो माघपूर्णिमा ॥

गवामयने श्रूयते—“चतुरहे पुरस्तात् पौर्णमास्ये दीचेरन्; तेषामेकाष्टकायां क्रयः सम्पद्यते”—इति (४२३३० १० पं०) । पौर्णमास्याः पूर्वमग्निं चतुरहे ‘दीचेरन्’ एकादशां दीक्षामारभेत । तथा षति पौर्णमास्या उपरितने सप्तमे दिने द्वादश दीक्षाः पूर्यन्ते । तत उपरितन्यामष्टम्या सोमक्रय इत्यर्थः । तत्र विज्ञेयस्यादृष्टत्वाद् या काचित् पूर्णिमेत्येकः पक्षः । “चित्रापूर्णिमासे दीचेरन्, मुखं वा एतत् सवत्सरस्य, यच्चित्रापूर्णिमासः”—इति (४२३३० ८ पं०) प्रशस्यमानतया चैवी पौर्णमासीति द्वितीयः पक्षः । याग्निकधमाख्यया माघकृष्णाष्टमौ एकाष्टकां, तत्र सोमक्रयसम्पत्तये माघ्याः पौर्णमास्याः पूर्वस्यामेकादशां दीक्षा आरम्भयाः”—इति ॥ ८ ॥

इति श्रीमाघणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥

• “विज्ञेयस्यानुकृत्वात्”—इति, ए सो. वे जै०-न्या०-पुस्तक-पाठः ।

† “माघकृष्णाष्टम्या एकाष्टकत्वात्”—इति ए० सो. वे जै०-न्या०-पु०-पाठः ।

सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति ये सचमुपयन्त्यभीन्धत
 एव दीक्षाभिरात्मानं अपयन्त उपसद्भिः^(१) द्वाभ्यां
 लोमाव द्यन्ति द्वाभ्यां त्वचं द्वाभ्यामसृङ् द्वाभ्यां मांसं
 द्वाभ्यामस्थि द्वाभ्यां मज्जानमात्मदक्षिणं वै सचमात्मा-
 नमेव दक्षिणां नीत्वा सुवर्गं लोकं यन्ति^(२) शिखामनु
 प्र वपन्त कृद्धा अथो रघीयांसः सुवर्गं लोक-
 मयामेति^(३) ॥ ६ ॥

सुवर्गं पञ्चाशत् ॥ ६ ॥

अष्टमे संवत्सरसत्रस्य दीक्षाकाल उक्तः , अथ नवमे दीक्षा
 उपसदस्योच्यते । ता उभयौर्विधत्ते— “सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति,
 ये सचमुपयन्त्यभीन्धत एव दीक्षाभिरात्मानं अपयन्त उपसद्भिः^(१)”
 -इति । सचानुष्ठायिनः स्वर्गं गच्छन्ति, अतस्तद्योग्यतायै स्वदी-
 क्षाभिः ‘आत्मानं’ स्वदेहम् ‘अभीन्धत एव’ सर्वतो ज्वलयन्त्येव ;
 उपसद्भिस्तु ‘अपयन्ते’ स्वदेहं पचन्ति । तस्माद् दीक्षा उपसदस्यानु-
 ष्ठेया इति विधुस्तयः* । यद्यपि द्वादशाहविक्रतित्वेन प्राप्तस्तथापि
 विक्रतिसिद्धत्वाय श्रुतये वा तदनुवादोऽस्तु ॥

अथ विभज्य प्रशंभां कुर्वन् तासामुभयविधानां द्वादशत्वं प्रक-
 टयति— “द्वाभ्यां लोमाव द्यन्ति, द्वाभ्यां त्वचं, द्वाभ्यामसृङ्, द्वाभ्यां
 मांसं, द्वाभ्यामस्थि, द्वाभ्यां मज्जानमात्मदक्षिणं वै सचमात्मानमेव

दक्षिणां नीत्वा सुवर्गं लोकं यन्ति^(१)—इति । ‘दाभ्यां’ दिनद्वयानु-
ष्ठेयाभ्यां दीक्षाभ्यामुपसङ्गाच्च स्वकीयं सोम हविरयमव यन्ति ।
अनन्तरभाविनीभ्यां दाभ्यां त्वमव यन्ति । एवं रक्तमांसास्त्रिमज्जसु
योजनीयम् । यदेतत् सचं, तदेतत् ‘आत्मदक्षिणं वै’ स्वग्ररीरमेव
तच्च दक्षिणा ; ॥ तन्या गवादिरूपास्ति ; तस्मात् स्वग्ररीरमेव
दक्षिणारूपेण नीत्वा स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “सचचेद् वपनकाले सग्निखानि वपन्ते”—
इति, तद्विधत्ते— “ग्निखामनु प्र वपन्त षड्धा अथो रघीयाऽसः
सुवर्गं लोकमयामेति^(१)”—इति । ग्निखामनुसक्त्य प्रकर्षेण वपन
कुर्युः । तच्च मृतत्वयूपाणां केशानामपगमात् सख्यौ भवति, अपि
च केशभाररहिताः ‘रघीयांसो’ लघुतराः सन्तः स्वर्गं प्राप्नुयाम
इत्यनेनाभिप्रायेण सग्निखं वपनं कुर्युः ॥ ८ ॥

इति औसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

ब्रह्मवादिनां वदन्त्यतिरात्रः परमो यज्ञक्रतूनां
कस्मात्तं प्रथममुप यन्तीत्येतद्वा अग्निष्टोमं प्रथममुप
यन्त्यथोक्थमथ योऽश्विनमथातिरात्रमनुपूर्वमेवैतद्य-
ज्ञक्रतूनुपेत्य तानालभ्य परिगृह्य सोममेवैतत्पिबन्त
आसते ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्ति ज्योतिष्टोमो वै
स्तोमानां सुखं मुखत एव स्तोमान् प्रयुञ्जते^(१) ते (१)

सस्तुता विराजमभि सम्पद्यन्ते दे चर्चावतिरिच्येते
 एकया गौरतिरिक्त एकयायुरुनः सुवर्गो वै लोको
 ज्योतिरुर्ग्विराट् सुवर्गमेव तेन लोकं यन्ति^(१) रथन्तरं
 दिवा भवति रथन्तरं नक्तमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः केन
 तदजामीति सौभरं तृतीयसवने ब्रह्मसामम्बृहत्तन्मध्य-
 तो दधति विधेत्यै तेनाजामि^(१) ॥ १० ॥

त^(१) एकान्नपञ्चाशच्च ॥ १० ॥

मवने दीवा उपदस्योक्ताः, अथ दग्ने प्रायणीयाख्यं प्रथम-
 महरुच्यते । तदेतदिधत्ते— “ब्रह्मवादिनो वदन्त्यतिराचः परमो
 यज्ञक्रतूनां कस्मात् तं प्रथममुप यन्तीत्येतद् वा अग्निष्टोमं प्रथम-
 मुप यन्त्यथोक्त्यमथ षोडशिनमयातिराचमनुपूर्वमेवैतद् यज्ञक्रतू-
 नुपेत्य तानाक्षभ्य परिगृह्य सोममेवैतत्पिबन्त आसते, ज्योतिष्टोमं
 प्रथममुप यन्ति, ज्योतिष्टोमो वै क्षोमाणां मुखं, मुखत एव क्षोमान्
 प्रयुञ्जते^(१)”—इति । योऽयमतिराचाख्य क्रतुः, सोऽयं ‘यज्ञक्रतूनां
 परमः’ सोमयागरूपा ये क्रतवः, तेषां मध्ये चरमः । अग्निष्टोमः,
 उक्त्य’, षोडशी, अतिराचः, इत्येतस्य तदीयक्रमत्वादग्निष्टोमस्य च
 प्राथम्यम् । “प्रजननं ज्योतिः”—इत्यनुवाके (१४०४०) “तस्मादाहु-
 र्ज्यैष्ठयज्ञः”—इत्याश्रातम् । एवं सत्यग्निष्टोमं परित्यज्य चरमभाविन-
 मतिराचं कस्मात् कारणात् सचे प्रथममनुतिष्ठन्ति? इति ब्रह्म-
 वादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञा एवमुत्तरमाहुः— नाचाग्निष्टोमः परि-
 त्यक्तः ; अचाग्निष्टोमोक्त्यषोडशतिराचाणामुत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्व-

गर्भितत्वाद् । दादशस्तोत्रमग्निष्टोममन्तर्भाव्य पुनः स्तोत्रवयाधिक्ये-
 मोक्तव्यः सम्पद्यते । तमन्तर्भाव्य पुनरेकस्तोत्राधिक्येन धौडगी
 सम्पद्यते । तमन्तर्भाव्य पुनस्त्रयोदशस्तोत्राधिक्येनातिरात्रः सम्पद्यते ।
 अतः सचिणोऽतिरात्रमनुतिष्ठन्तीति यत् 'एतद् वै' एतस्मिन्
 सोमानुष्ठानेऽग्निष्टोम प्रथममनुतिष्ठन्ति, अथोक्त्यधौडग्यतिरात्रान्,
 तदेतद् 'अनुपूर्वमेव' अनुक्रमेणैव यज्ञकृत्स्नं 'उपेत्य' अनुष्ठानं
 निश्चित्य, 'तान्' कृत्स्नं 'उपक्रम्य' परितः स्वीकृत्य, ततः सर्वत्र
 सोममेव पिबन्तः सचिष आसते । तस्मादग्निष्टोमपरित्यागाभावा-
 दतिरात्ररूपं ज्योतिष्टोमं प्रथममनुतिष्ठेयुः । स हि ज्योतिष्टोमो
 ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकानां सोमानां कृत्स्नां सुखसदृशः ।
 तस्मात् सुखत एवारभ्य सोमान् कृत्स्नं सचिषः प्रयुञ्जते ॥

गोष्टोमायुष्टोमाभ्यां पूर्वभावित्वं ज्योतिष्टोमस्य प्रकारान्तरेण
 पुनः प्रशस्यति— "ते स॒स्तुता विराजमभि सम्पद्यन्ते, द्वे चर्चावति-
 रिध्येते, एकया गौरतिरिक्त एकयायुक्त्वनः सुवर्गो वै लोको ज्योति-
 र्गुर्विराट् सुवर्गमेव तेन लोकं यन्ति^(१)" इति । ज्योतिष्टोमे स्तोत्र-
 गता ये षड्विंशेष्टाः सन्ति, ते सस्तुताः सन्तो 'विराजं' दशसङ्ख्यामेव
 प्राप्नुवन्ति, न तु न्यूनाः, नाप्यधिकाः । इतरयोस्तु गोष्टोमायुष्टोमयोः
 द्वे षट्चावतिरिध्येते, दशसङ्ख्यां न प्राप्नुतः । तत्कथमिति तदुच्यते—
 'एकया' षट्चा गोष्टोमो दशसङ्ख्याया अतिरिक्तः, आयुष्टोमस्त्वेकया
 न्यूनः, तस्माद् विराड्रूपत्वं ज्योतिष्टोमस्य प्रागस्त्ये हेतुः । किञ्च
 भासकत्वाज्ज्योतिष्टोमः स्वर्गलोकात्मको विराड्रूपः । तस्मादुभयथा
 प्राप्तेन तेन ज्योतिष्टोमेन स्वर्गं लोकं प्राप्नुवन्ति ॥

अथास्मिन्नतिराचसंख्ये ज्योतिष्टोमे सामविशेषं विधत्ते—“रथ-
न्तरं दिवा भवति, रथन्तरं नक्तमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः केन तदजा-
मीति, सौभरं द्वितीयसवने ब्रह्मसामम्*, उहत् तन्मध्यतो दधति
विधृत्यै, तेनाजामि^(१)”—इति । ‘दिवा’ पृष्ठस्तोत्रं रथन्तरं गीयते,
‘नक्तम्’ अधि रात्रिपर्यायेषु रथन्तरं गीयते, ‘तत्’ तदानीमालस्यं
भवति, तादृशालस्यपरिहारः ‘केन’ अन्येन सामा भवतीति ब्रह्म-
वादिनां प्रश्नः । तथाभिज्ञा उत्तरमाहुः—सौभराख्यं यदन्यत्
सामास्ति, तत् द्वितीयसवने ब्रह्मसामत्वेन गेयम् । तच्च ‘उहत्’ प्रौढम्,
‘तत्’ एतद् उहद्द्रथन्तरयोर्द्वयोर्मध्ये स्थापयन्ति । तच्च यज्ञस्य धृत्यै
सम्पद्यते । ‘तेन’ विजातीयसामा आलस्यपरिहारो भवति ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्त्यस्मिन्नेव तेन लोके प्रति-
तिष्ठन्ति गोष्टोमं द्वितीयमुप यन्त्यन्तरिक्ष एव तेन प्रति-
तिष्ठन्त्यायुष्टोमं तृतीयमुप यन्त्यमुष्मिन्नेव तेन लोके
प्रति तिष्ठन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुर्य-
देतान्स्तोमानुपयन्त्येष्वेव तल्लोकेषु सचिणः प्रतिति-
ष्ठन्तो यन्ति^(१) ते सस्तुता विराजम् (१)

* “यदसन्ताम्रपुसकाच्छन्दसि”—इति (पा० ५ ॥ १०३) टचि रूपम् ।

अभि सम्पद्यन्ते द्वे चर्चावति रिच्येते एकया
 गौरतिरिक्त एकयायुरुनः सुवर्गे वै लोको ज्योतिरु-
 र्ग्विराडूर्जमेवाव रुन्धते ते न क्षुधार्तिमार्च्छन्त्यक्षौधुका
 भवन्ति क्षुत्सम्बाधा* इव हि सत्रिणो^(१)ऽग्निष्टोमाव-
 भितः प्रधी तावक्यगा मध्ये नभ्यं तत्तदेतत्परियदेव-
 चक्रं यदेतेन (२)

पडहेन यन्ति देवचक्रमेव समारोहन्त्यरिष्ट्यै ते
 स्वस्ति समश्नुवते^(१) पडहेन यन्ति पड् वा कृतव कृतु-
 छेव प्रति तिष्ठ^(२)न्त्युभयतो ज्योतिषा यन्त्युभयत एव
 सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठन्तो यन्ति^(३) द्वौ पडहौ भवतु-
 स्तानि द्वादशाहानि सम्पद्यन्ते द्वादशौ वै पुरुषो द्वे
 सुक्यगा द्वौ ब्राह्म आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गानि
 स्तनौ द्वादशौ (३)

तत्पुरुषमनु पर्यावर्तन्ते^(१) चयः पडहा भवन्ति
 तान्यष्टादशाहानि सम्पद्यन्ते नवान्यानि नवान्यानि
 नव वै पुरुषे प्राणास्तत्प्राणाननु पर्यावर्तन्ते^(२) चत्वारः
 पडहा भवन्ति तानि चतुर्विंशतिरहानि सम्पद्यन्ते
 चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरस्तत्संवत्सरमनु पर्याव-

र्त्तन्ते^(८) ऽप्रतिष्ठितः संवत्सर इति खलु वा आहुर्व-
पीयान् प्रतिष्ठाया इत्येतावद्वै (४)

संवत्सरस्य ब्राह्मणं यावन्मासो मासिमास्येव प्रति-
तिष्ठन्तो यन्ति^(९) ॥ ११ ॥

विराज^(१०)मेतेन^(११) द्वादशौ^(१२) वा^(१३) अष्टौ च ॥ ११ ॥

दशमे प्रायणीयमदहन्तम्, अथैकादशे मासगतान्युच्यन्ते ।
तत्रादौ तावत् चोष्णहानि विधत्ते— “ज्योतिष्टोमं प्रथममुप
यन्त्यस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठन्ति; गोष्टोमं द्वितीयमुप
यन्त्यन्तरिक्ष एव तेन प्रति तिष्ठन्त्यायुष्टोमं तृतीयमुप यन्त्यस्मिन्नेव
तेन लोके प्रति तिष्ठन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायुर्यदे-
तान्सोमानुपयन्त्येव तल्लोकेषु सन्निष्ठाः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति^(१)”—
इति । ज्योतिष्टोमगोष्टोमायुष्टोमा एकादशविशेषाः । एतैरेवानुलोम-
प्रतिलोमगतैरभिज्ञवः षडहः सम्पद्यते । तस्मिन् षडहे पूर्वभागव-
र्त्तिनोऽनुलोमगता एतेऽनुष्ठेयाः । क्रमेणैतैर्लोकत्रये प्रतिष्ठा भवति ।
ज्योतिरादीनां भूरादिरूपत्वादेतेषां त्रयाणामनुष्ठानेन सन्निष्ठो
लोकत्रये प्रतिष्ठिताः सुखेन व्यवहरन्ति । पूर्वस्मिन्ननुवाके प्रथम-
दिनेऽनुष्ठेयः प्रायणीयाख्योऽतिरात्ररूपो ज्योतिष्टोमो विहितः, इह
तु तृतीयदिनेऽनुष्ठेयोऽग्निष्टोमात्मको ज्योतिष्टोम इति विशेषः ॥

तस्यैतस्याग्निष्टोमरूपस्य ज्योतिष्टोमस्य प्रायस्यं पूर्वाक्कातिरात्रवत्

प्रशंसति—“ते सः स्मृता विराजमभि सम्पद्यन्ते; दे चर्चावति
रिच्येते, एकया गौरतिरिक्त एकयायुक्ताः; सुवर्गो वै लोको
ज्योतिरुर्विराडूर्जमेवाव रुन्धते; ते न क्षुधार्तिमार्च्चन्यबोधुका
भवन्ति, क्षुत्सम्पादा इव हि सचिणः^(१)”—इति । ज्योतिष्टोमस्य
स्तोत्रीयागतसङ्ख्याया विराट्सम्पत्तौ, विराज ऊर्ग-रूपत्वात् ‘ते’
सचिणः क्षुधासम्पादितामार्त्तिं न प्राप्नुवन्ति; किन्तु ‘अबोधुकाः’
सर्वदा क्षुद्रहिता भवन्ति । सचिणामनुष्ठानप्रयासमाकुलत्वात् प्रायेण
ते क्षुत्सम्पादितमाधुक्ता इव भवन्ति । तस्मात् तेषां उत्परिहा-
रायोर्यूपविराट्सम्पत्तिर्युक्तो ज्योतिष्टोम एव प्रथममनुष्ठेयः ॥

इदानीमुक्तैर्ज्योतिरादिभिरनुष्ठोमप्रतिलोमगतेर्निष्पन्नमभिज्ञव-
पडहं रथचक्ररूपकृष्ट्या विधत्ते—“अग्निष्टोमावभितः प्रधी, तावुक्थ्या
मध्ये नभ्यं तत्, तदेतत्परियद् देवचक्रं; यदेतेन पडहेन यन्ति,
देवचक्रमेव समारोहन्परिह्यै; ते स्थास्ति समप्नुवते^(१)”—इति । लोके
रथचक्रं फलकत्रयेण निष्पाद्यते । तत्र पार्श्ववर्त्तिनी फलके ‘प्रधी’
इत्युच्येते । प्रकर्षेण धीयते धार्यते मध्यफलकमाभ्यामिति प्रधी ।
मध्यफलकान्तु ‘नभ्यम्’ इत्युच्यते; नाभिस्थानीयत्वात् । एवञ्च सत्यत्र
चक्ररूपस्य अभिज्ञवपडहस्य अभितो वर्त्तमानावाद्यन्तदिनयोरनुष्ठेयौ
ज्योतिःश्रद्धाभिधेयौ यावग्निष्टोमौ, तावुभौ ‘प्रधी’ । ये च मध्य-
वर्त्तिनो गौरायुर्गौरित्येतन्नामान उक्थ्यरूपाश्चत्वारः क्रतवः, ते
सर्वे मिलित्वा मध्ये स्थितं ‘नभ्यं’ तद्भवति । ‘तदेतत्’ अभिज्ञवपडह-
रूपं ‘परियत्’ पुनः प्रवर्त्तमानं देवचक्रमित्युच्यते । ‘यद्’ यदि ‘एतेन’
देवचक्ररूपेण पडहेन यजमाना अनुष्ठानं निष्पादयेयुः, तर्हि ‘ते’

यजमाना देवचक्रमेव समारोहन्ति । तच्चारोहणम् 'अरिष्ट्यै'
द्विसारादित्याय भवन्ति । द्विसारद्विताय ते 'स्वस्ति समश्रुवते'
चेमं प्राप्नुवन्ति ॥

पुनरपि षडहं प्रश्नयति— “षडहेन यन्ति, षड्वा चतव चतुष्वेव
प्रति तिष्ठन्ति^(४)”—इति ॥

तस्य षडहस्यानुसोमप्रतिसोमरूपव्याहात्मकत्वं विधत्ते— “उभ-
यतो ज्योतिषा यन्त्युभयत एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठन्तो यन्ति^(५)”—
इति । ज्योतिर्गौरायुरित्येव भासुसोम्ये सत्यादौ ज्योतिः, आयु-
र्गौर्ज्योतिरित्येव प्रातिसोम्ये सत्यन्ते ज्योतिः, एवम् 'उभयतो
ज्योतिषा' षडहेनानुष्ठाने सति स्वर्गप्रवेशकाले फलावसानकाले
च 'प्रति तिष्ठन्तः' अवज्ञारहिता सन्तः सञ्चरन्ति ॥

तस्य च षडहस्य द्विरावृत्ति विधत्ते— “द्वौ षडहौ भवतस्तानि
द्वादशाहानि सम्पद्यन्ते, द्वादशौ वै पुरुषौ,— द्वे सक्थ्यौ, द्वौ बाह्वः,
आत्मा च, शिरस्य, चत्वार्यङ्गानि, स्तनौ द्वादशौ, तत्पुरुषमनु-
पर्यावर्त्तन्ते^(६)”—इति । 'सक्थि'-शब्देन ओष्णीद्वयमुच्यते, 'बाह्वः'-
शब्देनासद्वयम्, 'आत्मा' मध्यदेहः, 'शिरः' प्रसिद्धम्, हस्तौ पादौ
च मिलित्वा 'चत्वार्यङ्गानि', ततो द्वौ 'स्तनौ' द्वादशमङ्गापूरकौ ।
तथा सत्येवं द्वादशाहानि पुरुषमनुसृत्य पर्यावृत्तानि भवन्ति ॥

तस्य च षडहस्य तृतीयामावृत्ति विधत्ते— “त्रयः षडहा
भवन्ति, तान्यष्टादशाहानि सम्पद्यन्ते, नवान्यानि, नवान्यानि,
नव वै पुरुषे प्राणास्तत्प्राणाननु पर्यावर्त्तन्ते^(७)”—इति । पूर्वाभ्या
द्विरावृत्ताभ्या सह त्रित्वम् । अष्टादशानामङ्गां देधा विभागे

सति, नवसह्याया नवच्छिद्रगतप्राणाननुसृत्य षडहस्तयः पर्यावृत्ता भवन्ति ॥

अथ पूर्वाभिसृष्टभिरावृत्तिभिः सह चतुर्थीमावृत्तिं विधत्ते—
“चत्वारः षडहः भवन्ति, तानि चतुर्विंशतिरहानि सम्पद्यन्ते;
चतुर्विंशतिरहमासाः संवत्सरस्तत्संवत्सरमनु पर्यावर्त्तन्ते^(८)”—इति ।
सह्यादारेणार्हमासद्वारा संवत्सरमनुसृत्य चत्वारः षडहः पर्यावृत्ता
भवन्ति । अत्र मासपूरणाय पृष्ठ्य षडहोऽध्याहर्त्तव्यः । अतएव
छन्दोगा आमनन्ति— “यदेष्ट पृष्ठ्यः षडहो भवति, वीर्य एवान्ततः
प्रति तिष्ठन्ति”—इति * ॥

अवाचेपसमाधानमुखेन सर्वमासानुष्ठानं विधत्ते— “अप्रतिष्ठितः
संवत्सर इति खलु वा आहुर्वर्षीयान् प्रतिष्ठाया इत्येतावद् वै
संवत्सरस्य ब्राह्मणं यावन् मासो मासि-मासेव प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति^(९)”—इति । पूर्वोक्तन्यायेन मास एकः प्रतिष्ठितो न संवत्सर
इत्येव केचिन्नोद्यवादिन आहुः । अत्रैतदुत्तरम्— तस्योक्तप्रतिष्ठा-
हेतोर्मासाद् वर्षीयस्त्वादत्यन्ताधिक्यात् ‘मासो ब्राह्मणं’ पूर्वोक्त-
रीत्या मासस्य प्रतिपादकं ब्राह्मणशब्दं यावदस्ति, एतावदेव
संवत्सरस्य प्रतिपादकं ब्राह्मणम्, न त्वितोऽधिक किञ्चिद्भूतमस्ति ।
अनेनैव प्रकारेण प्रतिमासमनुतिष्ठन्तो यंजमानास्तस्मिन्मग्निन् मासि
प्रतितिष्ठन्तः क्रमेण संवत्सरं यन्ति ॥ ११ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥

मेपस्त्वा पचतैरवतु लोहितग्रीवश्चागैः शल्मलि-
 र्वृद्धा पर्णो ब्रह्मणा स्रक्षो मेधेन न्यग्रोधश्चमसैरुदुम्बर
 ऊर्जा गायत्रीच्छन्दोभिस्त्रिष्टुप्स्तोमैः^(१) रवन्तौ* स्थाव-
 न्तीस्त्वावन्तु प्रियं त्वा प्रियाणां वर्षिष्ठमाप्यानां नि-
 धीनां त्वा निधिपतिः५ हवामहे वसो मम^(१) ॥ १२ ॥

मेघः पट्विंशत् ॥ १२ ॥

एकादशे संवत्सरगतेषु सर्वमासेष्वहानि विहितानि ; अथाव-
 शिष्टेष्वनुवाकेष्वयमेधाङ्गमन्त्रा उच्यन्ते । कल्पः— “मेपस्त्वा पचतै-
 रवत्विति पर्यग्नौ क्रियमाणे ऽपाद्यानि जुहोति”—इति । पाठस्तु—
 “मेपस्त्वा पचतैरवतु, लोहितग्रीवश्चागैः, शल्मलिवृद्धा, पर्णो ब्रह्मणा,
 स्रक्षो मेधेन, न्यग्रोधश्चमसैरुदुम्बर ऊर्जा, गायत्रीच्छन्दोभिस्त्रि-
 ष्टुप्स्तोमैः^(१)”—इति । अविजातौ मुख्यः पुमान् यो मेघोऽस्ति,
 सोऽयं ‘पचतैः’ हविर्देन पचनीयैः जुष्टैरविविशेषैः सह, हे अश्व !
 त्वाम् अवतु । एवमुत्तरेष्वपि मन्त्रेषु त्वामवलित्यनुपञ्जनीयम् ।
 अजजातौ योऽयं मुख्यो वस्तो ‘लोहितग्रीवः’, सोऽयमन्यैश्चागैः सह
 त्वाम् अवतु । ‘शल्मलिः’ अत्युन्नतो वृचविशेषः, स च स्वकीयया
 ‘वृद्धा’ सह त्वामवतु । ‘पर्णः’ पलाशवृक्षः, स च स्वाभिमानिना
 ‘ब्रह्मणा’ मन्त्रेण वा सह त्वामवतु । ‘स्रक्षः’ यज्ञिषेषु मुख्यो वृक्षः,
 स च ‘मेधेन’ यज्ञेन सह त्वामवतु । ‘न्यग्रोधः’ चमसहेतुर्वृक्षः,
 स च स्वकीयैश्चमसैः सह त्वामवतु । ‘उदुम्बरः’ प्रसिद्धः, स च ‘ऊर्जा’

स्वकीयफलेन त्वामवतु । 'गायत्री' चान्यैस्त्रिष्टुवादिच्छन्दोभिः सह त्वामवतु । 'चिदृत' स्तोमस्वान्यैः पञ्चदशादिस्तोमैः सह त्वामवतु । एतेनैवभिर्मन्त्रैरपाय्याख्या आज्ञतीजुङ्गयात् * ॥

कथ्यः—“ता दक्षिणान् केशपक्षानुद्गृह्य, सव्यान् विस्त्रस्य, दक्षिणानुरूनाग्रानाः सिग्निरभिधून्वत्यस्त्रिःप्रदक्षिणमथ ध्रुवन्त्यः परिचन्त्यवन्ती स्येति”—इति । अत्र तच्छब्देन राजपत्न्यः परा-
मृशन्ते, तासां प्रकृतत्वात् । मृतमथं प्रति पत्नीभिः क्रियमाण एष उपचारः । पाठस्तु—“अवन्ती स्यावन्तीस्त्रावन्तु, प्रियं त्वा प्रियाणां, वर्षिष्ठमाय्यानां, निधीनां त्वा निधिपतिः हवामहे, वसो मम^(१)”—
इति । ताः पत्न्यः परस्पर सम्बोध्य वदन्ति । हे राजपत्न्यः ! धूयम् 'अवन्ती स्य' अथस्य पालयिष्यः स्य । हे अथ ! त्वाम् 'अवन्तीः' पालयिष्यः पत्न्यो 'अवन्तु' रचन्तु । मम 'वसो' वामयितः । तादृश हे अथ ! 'प्रियाणां' मध्ये अतिप्रियं त्वां 'हवामहे' आज्ञयामः । 'आय्यानां' कामप्राप्तिहेतुनां मध्ये 'वर्षिष्ठम्' अति-
शयेन, दृढं त्वां हवामहे । तथा 'निधीनां' शङ्खपद्मादीनां मध्ये 'निधिपतिम्' अत्यन्तमधिकस्य निधेः पालयितारं त्वां हवामहे ॥ १२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥

* “मेपस्ता यद्यतैरवत्वित्यपाय्यानि जुहोति । प्राजा वै देवा अपाय्या, प्राजानेवाव वन्त्ये”—इति प्रा० १. ८. १७. १८ ।

कूप्याभ्यः स्वाहा कूल्याभ्यः स्वाहा विकर्षाभ्यः स्वा-
 हावव्याभ्यः स्वाहा खन्याभ्यः स्वाहा ह्रद्याभ्यः स्वाहा
 सूद्याभ्यः स्वाहा सरस्याभ्यः स्वाहा वैशन्तीभ्यः स्वाहा
 पल्वल्याभ्यः स्वाहा वर्षाभ्यः स्वाहा ज्वर्षाभ्यः स्वाहा
 ह्रादुनीभ्यः स्वाहा पृष्याभ्यः स्वाहा स्यन्दमानाभ्यः स्वाहा
 स्यावराभ्यः स्वाहा नादेयीभ्यः स्वाहा सैन्धवीभ्यः
 स्वाहा समुद्रियाभ्यः स्वाहा सर्वाभ्यः स्वाहा ॥ १३ ॥

कूप्याभ्यश्चत्वारिंशत् ॥ १३ ॥

अपाथ्यहोममन्त्रा द्वादशेऽभिहिताः, अथानुवाकद्वयेनापां होमा
 उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—“कूप्याभ्यः स्वाहाद्वाः स्वाहेत्यपाः
 होमाञ्जुहोति”—इति * । तत्र प्रथमानुवाकमन्त्रानाह—“कूप्याभ्यः
 स्वाहा, कूल्याभ्यः स्वाहा, विकर्षाभ्यः स्वाहा, ज्वव्याभ्यः स्वाहा,
 खन्याभ्यः स्वाहा, ह्रद्याभ्यः स्वाहा, सूद्याभ्यः स्वाहा, सरस्याभ्यः स्वाहा,
 वैशन्तीभ्यः स्वाहा, पल्वल्याभ्यः स्वाहा, वर्षाभ्यः स्वाहा, ज्वर्षाभ्यः
 स्वाहा, ह्रादुनीभ्यः स्वाहा, पृष्याभ्यः स्वाहा, स्यन्दमानाभ्यः स्वाहा,
 स्यावराभ्यः स्वाहा, नादेयीभ्यः स्वाहा, सैन्धवीभ्यः स्वाहा, समुद्रि-
 याभ्यः स्वाहा, सर्वाभ्यः स्वाहा”—इति । कूप्ये भवाः ‘कूप्याः’ आपः ।
 नदीपूरणेन कूले तीरे भवाः ‘कूल्याः’ । विकरे भुविवरे भवाः

* ३. ८ १०. १६ । “अशु वा आप, अन्नं वा आप, अश्वो वा अन्नं
 जायते, यदेवाश्वोऽन्नं जायते, तदव हन्ते”—इति तच्छेषः ।

‘विकर्षाः’ । अवटे गर्त्ते भवाः ‘अवस्थाः’ । खननेन निष्पन्नाः ‘खन्याः’ ।
 हृदे भवाः ‘हृद्याः’ । सूदे पङ्के भवाः ‘सूद्याः’ । सरसि भवाः
 ‘सरस्याः’ । वेशन्ते भवाः ‘वैशन्त्यः’ ; यत्र कूल्यादौ पुनःपुनरापो
 विगन्ति, तत्रत्या इत्यर्थः । पल्लवेऽत्यल्पजलाशये भवाः ‘पल्लव्याः’ ।
 वर्षे भवाः ‘वर्ष्याः’ । वर्षनैरपेक्ष्येण भूमाववस्थिताः ‘अवर्ष्याः’ ।
 प्रवाहध्वनिसहिताः ‘ह्रादुन्यः’ । अवग्यायजन्याः ‘पृथ्वाः’ । प्रवाह-
 रूपाः ‘स्यन्दमानाः’ । एकषावस्थिताः ‘स्यावराः’ । नद्यां भवाः
 ‘नादेय्यः’ । सिन्धौ पुञ्जदे भवाः ‘सैन्धव्यः’ । समुद्रे भवाः ‘समुद्रि-
 याः’ । अनुक्तसङ्गद्वार्यः सर्वग्रन्थः ॥ १६ ॥

इति श्रीषायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके चयोदशोऽनुवाकः ॥

अद्वाः स्वाहा वहन्तीभ्यः स्वाहा परिवहन्तीभ्यः
 स्वाहा समन्तं वहन्तीभ्यः स्वाहा शीघ्रं वहन्तीभ्यः
 स्वाहा शीमं वहन्तीभ्यः स्वाहोग्रं वहन्तीभ्यः स्वाहा
 भीमं वहन्तीभ्यः स्वाहाम्भोभ्यः स्वाहा नभोभ्यः स्वाहा
 महोभ्यः स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ १४ ॥

अद्वा एकान्वचिःशत् ॥ १४ ॥

तस्मिन्नेव अपाहोमे द्वितीयानुवाकगतान्मन्त्रानाह— “अद्वाः
 स्वाहा, वहन्तीभ्यः स्वाहा, परिवहन्तीभ्यः स्वाहा, समन्तं वहन्तीभ्यः
 स्वाहा, शीघ्रं वहन्तीभ्यः स्वाहा, शीमं वहन्तीभ्यः स्वाहोग्रं वह-

नीभ्यः स्वाहा, भीमं वहन्तीभ्यः स्वाहा, ऽग्नीभ्यः स्वाहा, नभोभ्यः
 स्वाहा, महोभ्यः स्वाहा, सर्वंमै स्वाहा"-इति । उदकप्राति-
 माचयुक्ताः 'आपः' । प्रवाहरूपाः 'वहन्यः' । परिमण्डलरूपा आवर्त्त-
 गताः 'परिवहन्यः' । भूमेः समतलत्वेन सर्वतो गच्छन्त्यः 'ममन्तं
 वहन्यः' । निष्पाधिक्येन 'ग्रीष्मं वहन्यः' । ईषयिष्यत्वेन 'ग्रीष्मं' ग्रीष्मं
 यथा भवति तथा 'वहन्यः' । पर्वतापादधः 'उपं वहन्यः' । दृग्गमान-
 मकरादिजोषोपेताः 'भीमं वहन्यः' । अग्नी-नभो-महः-गर्भ्यैः लोक-
 चयगता आप उच्यन्ते ; "अयं वै लोकोऽग्नाश्मि०—० अन्नारिचं
 वै नभाश्मि०—० अमौ वै लोको महाश्मि०—०"-इति ब्राह्मणे-
 शोक्तत्वात् * । पूर्वानुवाकोक्तैर्विगतिमन्त्रैरेतदनुवाकोक्तेर्दादगमन्त्रैश्च
 राचावयवहोमाः कर्त्तव्याः । तेषामेव मन्त्रविशेषप्रयुक्तोऽयं होम इति
 व्यवहारः ॥ १४ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये षष्ठमहाखण्डे चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥

यो अयँन्त् जिघाँसति तमुभ्यमीति वरुणः^(१) ।
 पुरो मर्त्तः परः आ^(२) । अहश्च त्वश्च एषष्टन्सन्वमूव
 सुनिभ्य आ । अग्रातीया चिन्द्रियोऽनु नी शर
 मशसति भद्रा इन्द्रस्य दातयः^(३) । अभि क्रत्वेन्द्र भूरधु

उमन्न ते विव्यद्बहिमान् रजांसि । स्वेना हि वृचः
शवेसा जघन्य न श्चुरन्तं विविदद् (१)

युधा ते^(१) ॥ १५ ॥

विविदद्^(१) हे च ॥ १५ ॥

पूर्वयोरनुवाकयोरपां होममन्त्रा उक्ताः ; अथास्मिन् श्रमप्रदारी-
ऽभिधीयते । कल्पः—“यो अर्वन्तमिति सैप्रकोण मुसलेन * पौष्ट्य-
लेयः † शुनः प्रहरति”—इति । पाठस्तु—“यो अर्वन्तं जिघांसति
तमभ्यमीति वरुणः^(१)”—इति । ‘यः’ अयं या, जले स्त्रय्यमानम्
‘अर्वन्त’ स्त्रयमपि जले प्रविष्ट्य हस्तुमिच्छति, ‘तं’ श्वानं, जला-
धिपतिः ‘वरुणः’ ‘अभ्यमीति’ सर्वतो रोगयसं करोति ॥

कल्पः—“तमवस्थाधस्तदमुपास्यति परो मर्त्तः परः श्वेति”—इति ।
पाठस्तु—“परो मर्त्तः परः श्वा^(१)”—इति । ‘परः श्वा’ प्रवसोऽयं
श्वा, ‘परो मर्त्तोऽस्तु’ परस्ताद्गत्वा मृतो भवतु ॥

कल्पः—“अहश्च त्वश्च वृचहस्यिति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं
गृह्णाति”—इति । पाठस्तु—“अहश्च त्वश्च वृचहस्तस्य भूव सनिभ्य

* ‘सैप्रको महासारो वृक्ष’ । यस्य वृक्षस्य मध्ये लोहसमानं सारं
क्षण्यावणादिवर्णयुक्तं विद्यते, तदीयं मुसलं साधनम्—इति तै० ब्रा० १.
८. ४. सा० भा० ।

† ‘वज्रं प्रवयेद् धनति, न त्वेकस्मिन् मर्त्तरि नियता वर्त्तत इति पुंश्चली
राघो, तत्पुत्रं श्वो वन्ता’—इति तै० ब्रा० १. ८. ४ सा० भा० ।

आ । अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मःसतै भद्रा इन्द्रस्य
 रातयः^(१)—इति । हे 'वृचहन्' वैरिहन्तृत्वेनेन्द्रसमान यजमान ।
 त्वं च 'अहं' ब्रह्मा च 'सनिभ्यः' वज्रभ्यो लाभेभ्यः, वज्रविधद्रव्य-
 लाभसिद्धये 'आ सम्बभूव' सर्वतः संयुक्तौ भवाव । हे 'अद्रिवः' पर्वत-
 सदृशो वज्रोऽस्यास्तीत्यद्रिमानिन्द्रः, स एवाद्विवान्, तद्रूप हे
 यजमान ! 'शूर' शौचेयिते ! 'इन्द्रस्य' देवाधिपते : 'भद्रा रातयः'
 कल्याणानि फलदानानि 'नौ' आवासुभौ 'अनुमंसतै' अनुमन्यन्ताम्,
 अङ्गीकुर्वन्तु । कौदृशौ नौ ? 'अरातीवा' रातिहंविर्दानं, तद्युक्तौ
 रातिमन्तौ, तद्रहितावरातिमन्तौ, तावेव अरातीवा* । 'चित्'
 यद्यपि आवां हविर्दानरहितौ, तथापीन्द्रदत्तानि फलान्यावां प्रत्या-
 गच्छन्वित्यर्थः ॥

कल्पः—“अभि क्रत्वेन्द्र भूरध अश्वित्यध्वर्युर्यजमानं वाच-
 यति”—इति । पाठस्तु—“अभि क्रत्वेन्द्र भूरध अश्व ते विव्यक्-
 हिमानः रजांसि । स्वेना हि वृचः श्रवसा जघन्य न श्चुरन्तं
 विविदद्युधा ते^(२)”—इति । हे 'इन्द्र' परमैश्वर्ययुक्त यजमान ! 'क्रत्वा'
 अनेन क्रतुना 'अभिभूः' श्चुमभिभूतवानसि । 'अध' अनन्तरं 'अम्'
 अस्यां भूमौ ; नकारान्तस्य अम्प्रत्ययस्य भूमिनामसु पठितत्वात्† ।
 तस्यां भूमौ 'ते' तदीयं महिमानं, 'रजांसि' जगद्रञ्जकानि
 चरितानि च, 'न विव्यक्' कस्यिदपि विवेक्तुं न समर्थः । त्वं तु
 'स्वेन श्रवसा' स्वकीयेन बलेन 'वृचं जघन्य' श्चुं हतवानसि । सः

* “एन्दसौवनिधौ च वाह्यौ (पा० ५. २. १२२. वा०)”—इति वनिप् ।

† निषण्णौ १. १. २ ।

तु शत्रु 'युधा' युद्धेन 'ते अन्नं' तदीयं नाशं 'न विविदत्' नैव
सम्भवान् ॥ १५ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः * ॥

— — —

नमो राज्ञे नमो वरुणाय नमोऽश्वाय नमः प्रजाप-
तये नमोऽधिपतयेऽधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपति-
रहं प्रजानां भूयासं मां धेहि मयि धेक्षुपाकृताय
स्वाहालब्धाय स्वाहा हुताय स्वाहा ॥ १६ ॥

नमृ एकान्नचिःशत् ॥ १६ ॥

पञ्चदशे शुनः प्रहारोऽभिहितः, षोडशे यथाख्यो होमोऽभि-
धीयते । तथा च ब्राह्मणम्—“नमो राज्ञे नमो वरुणायेति यथानि
जुहोति”—इति । पाठस्तु—“नमो राज्ञे, नमो वरुणाय, नमो-
ऽश्वाय, नमः प्रजापतये, नमोऽधिपतये, अधिपतिरस्यधिपतिं मा
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासं, मां धेहि, मयि धेक्षुपाकृताय स्वाहा,
‘ऽनब्धाय स्वाहा, हुताय स्वाहा’”—इति । ‘राजा’ सोमः, इतरे
प्रसिद्धाः । अधिपतिशब्देन धर्मदेवतोप्यते—“धमेनं वा अधिपतिः”—

* एतदनुवाचीयमन्त्राणां विधयो व्याख्यानानि च तै० ब्रा० ३.८.४ द० ।

† ३.८.१८ द० । “अग्राधम्यावरुद्धौ”—इति तच्चेथ ।

इति ब्राह्मणेनोक्तत्वात्* । हे धर्म ! देव ! त्वमधिपतिरसि, माम-
 प्यधिपतिं कुरु, त्वत्प्रसादादहं प्रजानामधिपतिर्भूयासम् । 'मां धेहि'
 प्रजानामाधिपत्ये स्थापय । मयि च ताः प्रजाः पालनीयत्वेन
 स्थापय । तैरेतैः षड्भिर्यव्यनामकैरन्नहोमान् जुहुयात् । उपाकृता-
 येत्यादिमन्त्राणां चयाणां कालविशेषे होमो ब्राह्मणे श्रूयते—“उपा-
 कृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति, आसन्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहो-
 ति, ऊताय स्वाहेति ऊते जुहोति”—इति† ॥ १६ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ‡ ॥

म॒योभूर्वा॑तो॒ अभि॑ वा॒तू॒सा ज॑र्ज॒स्वती॑रो॒प॒धी॒रा
 रि॑श॒न्ताम् । पी॒व॒स्वती॑र्जी॒व॒ध॒न्याः पि॒ब॒न्त्व॒ष॒साय॑ प॒द्वते॑
 रु॒द्र मृ॒ड^(१) ॥ याः सरू॑पा वि॒रू॑पा ए॒क॒रू॑पा या॒साम॑भि-
 रि॒ष्ट्या ना॑मानि वेद॑ । या अ॒ङ्गि॒र॒स॒स्तप॑से॒ह च॒क्रु॒स्ताभ्यः॑
 पर्ज॑न्त्य॒ महि॑ श॒र्म यच्छ॑^(२) ॥ या दे॒वेषु॑ त॒नुव॑मैर॒यन्त॑
 या॒साः सो॒मो वि॒श्वो रू॒पाणि॑ वेद॑ । ता अ॒स्तभ्य॑ प॒यसा॑
 पि॒ब॒न्मा॒नाः प्र॒जाव॑तीरिन्द्र (१)

गो॒ष्ठे रि॑री॒हि^(३) ॥ प्र॒जाप॑तिर्म॒ह्यमे॒ता ररा॑णो वि॒श्वै-

* १८. १६. १ ।

† १८. १६. ६ ।

‡ तै० प्रा० १०. ८. १६ अनुवाके एतदनुवाकविधियाख्याने दृश्ये ।

देवैः पितृभिः संविदानः । शिवाः सतीरुप नो गोष्ठ-
माकुस्तासां वयं प्रजया सः सदेम^(४) ॥ इह धृतिः
स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः
स्वाहा^(५) महीमू षु सुचामाणम्^(६) ॥ १७ ॥

इन्द्राष्टाविंशच्च ॥ १७ ॥

पौडगे यव्याख्यो होमोऽभिहितः; सप्तदशे गव्याख्यैर्मन्त्रैर्होमो-
ऽभिधीयते । तथा च ब्राह्मणम्—“मयोभूर्वातो अभि वात्स्वा
इति * गव्यानि जुहोति”—इति[†] । तच्च प्रथमामाह—“मयोभूर्वातो
अभि वात्स्वा ऊर्जस्वतीरोपधीरा रिशन्ताम् । पीवस्वतीर्जीवधन्याः
पिवन्त्यसाय पदते रुद्र मृड^(१)”—इति । ‘मयोभूः’ सुखस्य भाव-
यिता, ‘वातः’ वायुः, ‘वसाः’ सर्वा गाः ‘अभि’लक्ष्य ‘वात्सु’
प्रसरत्, अतिवातेनोपद्रवं मा करोत्, किन्तु मन्दवातेन गवां
सुखं यथा भवति तथा वात्सु । एताश्च गावः ‘ऊर्जस्वतीः’ रघयुक्ताः
ओषधीः ‘आरिशन्ताम्’ आस्वादयन्तु । जीवरूपं धनं ‘जीवधनं’
प्राणिजातमित्यर्थं, तदर्हन्तीति ‘जीवधन्याः’, पातुं योग्या आपः,
ताश्च ‘पीवस्वत्यः’ पानेन पुष्टिरूपस्य सौख्यस्य प्रापणात्; तादृशी-
रपो गावः पिवन्तु । हे रुद्र ! ‘अवसाय’ अवितुं योग्याय, ‘पदते’
पादसञ्चारिणे पशवे ‘मृड’ सुखं कुरु ॥

* ‘इति’ एतदादिभिरेतदनुवाक्यैर्दशभिर्मन्त्रैरित्यर्थः ।

† १८. १८. ४ । “पशूनामवसद्यै”—इति तच्छेषः ।

अथ द्वितीयामाह—“याः सरूपा विरूपा एकरूपा यासां-
मग्निरिष्टा नामानि वेद । या अङ्गिरसस्तपसेह चक्रुस्ताभ्यः पर्जन्य
महि शर्म यच्छ^(१)”—इति । ‘याः’ गावः ‘सरूपाः’ समानप्रमाण-
देहाः, ‘विरूपाः’ विविधवर्णाः, ‘एकरूपाः’ एकजातियुक्ताः, ‘अग्निः’
आहवनीयादिरूपः ‘इष्टा’ यागेन निमित्तभूतेन ‘यासां’ गवां
‘नामानि’ “सा विद्यायुः सा विषयचाः सा विश्वकर्मा”—इत्यादीनि*,
“इष्टे रन्तेऽदिते”—इत्यादीनि† वा श्रुत्युक्तानि ‘वेद’ जानाति ;
‘अङ्गिरसः’ महर्षयः ‘तपसा’ स्त्रकीयेन तपस्यामर्थ्येन ‘याः’ गाः
‘इष्ट’ भूमौ ‘चक्रुः’ स्थापितवन्तः, हे ‘पर्जन्य’ जलदेव ! ‘ताभ्यः’
गोभ्यो ‘महि शर्म यच्छ’ महत्सुखं देहि ॥

अथ तृतीयामाह—“या देवेषु तनुवमेरयन्त यासां सोमो
विद्या रूपाणि वेद । ता अस्रभ्यं पयसा पिबमानाः प्रजावती-
रिन्द्र गोष्ठे रिरौहि^(१)”—इति । ‘याः’ गावो ‘देवेषु’ निमित्तभूतेषु
‘तनुव’ शरीरम् ‘ऐरयन्त’ भूमौ प्रवर्तितवत्यः, ‘सोमः’ देवो
‘यासां’ गवां ‘विद्या रूपाणि’ शृङ्गकृष्णादीनि वज्रचीराक्षचीरा-
दीनि च सर्वाणि रूपाणि ‘वेद’ जानाति, हे इन्द्र ! ‘पयसा
पिबमानाः’ स्त्रकीयेन चीरेण प्राणिजातं प्रीणयन्तीः, ‘प्रजावतीः’
वज्रवत्सोपेताः ‘ताः’ गाः ‘अस्रभ्यम्’ अस्रदर्थं गोष्ठे ‘रिरौहि’
गोशस्त्रायां प्रापय ॥

* १. १. २. १.—१मा० ६५ ए० ।

† वा० सं० ८ ४३ । तै० सं० २ ६. ७ ३ ।

अथ चतुर्थीमाह— “प्रजापतिर्महमेता रराणो विश्वेर्देवैः पितृभिः सविदानः । शिवा सतीरूप नो गोष्ठमाकस्तासां वयं प्रजया सः सदेम^(४)”-इति । यः प्रजापतिः, सोऽयं ‘मह्य’ यजमानाय ‘एताः’ उक्तलक्षणा गाः ‘रराणः’ प्रयच्छन् ‘विश्वेर्देवैः’ सर्वैर्देवैः पितृभिश्च ‘सविदानः’ ऐकमत्यं गतः, ताः ‘शिवाः सतीः’ यजुस्त्रीरादिप्रदानेन कल्याणरूपाः सतीः ‘एताः’ गाः ‘नो गोष्ठम्’ अस्मादीयगोष्ठास्त्वाम् ‘उपाकः’ उपाकरोतु, प्रापयत्वित्यर्थः । वयं ‘तासां’ गवां ‘प्रजया’ वत्सरूपया ‘संसदेम’ सङ्गतास्तिष्ठामः ॥

अथ चत्वारि यजुंष्याह— “इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहा^(५)”-इति । एतानि च “विभू-मांघा”-इत्यनुवाके (११६ पृ० ६ पं०) अथस्व पादचतुष्टयस्थान-विषयत्वेन व्याख्यातानि ॥

अथ द्वयोर्ह्रस्वोः प्रतीके दर्शयति— “महीमू पु सुचामाणम्^(६)”-इति । एतच्चोभयं “वैश्वानरो न कत्या”-इत्यत्र व्याख्यातम्* । एतैर्दर्शभिर्गन्धाख्यैर्मन्त्रैरसहोमान् जुहुयात्† ॥ १७ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

* १ मा० ८४४ पृ० (१ पृ० ११-१२) ।

† सप्तमकाण्डप्रसक्त द्वितीयप्रपाठकञ्जलिरेव-प्रपाठकगतं अङ्गहोममन्त्रा-नुवाकः, तेषां च मन्त्राणां मयोद्गावादोनि विविधयौतनामानि सन्ति, तानि ब्रा० १० पृ० १० अनुवाक-भाष्यादितोऽवगन्तव्यानि ।

कि॒स्त्वि॒दासी॒त्पूर्व॑चि॒त्तिः॒ कि॒स्त्वि॒दासी॒द् वृ॒ह-
द्वयः॑ । कि॒स्त्वि॒दासी॒त्पिश॑ङ्गि॒ला कि॒स्त्वि॒दासी॒त्पि-
लि॒प्पि॒ला^(१) ॥ द्यौरा॑सी॒त्पूर्व॑चि॒त्तिर॒श्व आसी॑द् वृ॒ह-
द्वयः॑ । रा॒त्रिरा॑सी॒त्पिश॑ङ्गि॒ला वि॒रासी॒त्पि॒लि॒प्पि॒ला^(१) ॥
कः* स्वि॒दे॒काकी॑ च॒रति॑ क उ॒ स्वि॒ज्जाय॑ते पुनः॑ ।
कि॒स्त्वि॒ष्टि॒मस्य॑ भे॒पुजं॑ कि॒स्त्वि॒दाव॑प॒नं म॒हत्^(१) ॥
सूर्य॑ ए॒काकी॑ च॒रति॑ (१)

च॒न्द्रमा॑ जायते पुनः॑ । अ॒ग्निर्हि॒मस्य॑ भे॒पुजं॑ भू॒मि-
रा॒वप॑नं म॒हत्^(१) ॥ पृ॒च्छामि॑ त्वा पर॒मन्तं॑ पृथि॒व्याः
पृ॒च्छामि॑ त्वा भुव॑नस्य नाभिम् । पृ॒च्छामि॑ त्वा दृ॒ष्णो
अ॒श्वस्य॑ रेतः पृ॒च्छामि॑ वा॒चः पर॒मं व्यो॑म^(१) ॥ वेदि॑-
माहुः पर॒मन्तं॑ पृथि॒व्या य॒ज्ञमा॑हुर्भुव॑नस्य नाभिम् ।
सोम॑माहुर्दृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ रेतो ब्रह्मै॒व वा॒चः पर॒मं
व्यो॑म^(१) ॥ १८ ॥

च॒रति॑^(१) † पट्च॒त्वारि॑श॒श्व ॥ १८ ॥

सप्तदशे गथाख्यहोम उक्तः; अष्टादशे ब्रह्मोद्यमुच्यते । कल्पः—
“अभितोऽग्निं ब्रह्मोद्याय पर्युपविशेते, दक्षिणे ब्रह्मोत्तरो होता;

* “क”—इति निर्विसर्गपाठः क-मुस्तके ।

† “सूर्य॑ ए॒काकी॑ च॒रति॑[३]”—इति क, ख, ग ।

किं॒स्त्रिदामीत्पूर्वचिन्तिरित्येतस्थानुवाकस्य ष्टानि * होतुः, प्रति-
 ज्ञातानि ब्रह्मणः”-इति । एकविंशतियूपेषु मध्यवर्त्तौ यूपः ‘अग्निष्ठः’,
 ब्राह्मणयोःस्त्रिप्रत्युक्तिरूपेण संवादः ‘ब्रह्मोद्यम्’, ‘ष्टानि’ प्रश्न-
 वाक्यानि, ‘प्रतिज्ञातानि’ प्रत्युत्तरवाक्यानि । तस्मिन् ब्रह्मोद्ये ष्टा-
 न्वचमाह — “किं॒ स्त्रिदामीत्पूर्वचिन्तिः ? किं॒ स्त्रिदामीद् दृष्ट-
 दयः ? । किं॒ स्त्रिदामीत्पिगङ्गिला ? किं॒ स्त्रिदामीत्पिलिप्पि-
 ला ?”-इति । हे ब्रह्मन् । पूर्वचिन्तिः किं स्त्रिदामीत् ? चिन्ति-
 ज्ञानं ‘पूर्वचिन्तिः’ जन्मप्रभृतिज्ञानमुत्पन्नानां यस्यां विद्यते, सा
 पूर्वचिन्तिः ; तादृशं ज्ञानं किं नामामीदित्यर्थः । सोऽयमेकौ
 होतुः प्रश्नः । कान्यथाद् ‘वा’-धातोर्वयग्रब्दनिष्पत्तिः । अत्यन्तं
 कमनीयं वस्तु किं नामामीदिति द्वितीयः प्रश्नः । ‘पिगङ्गिला’
 मिश्रवर्णां किं नामामीदिति तृतीयः प्रश्नः । ‘पिलिप्पिला’ अत्यन्तं
 प्रकाशमाना श्वेता किं नामामीदिति चतुर्थः प्रश्नः । सामान्याभि-
 प्रायेण किमिति नपुंसकनिर्देशः ॥

अथ द्वितीयामाह — “द्यौरामीत्पूर्वचिन्तिरस्य आमीद् दृष्टदय” ।
 रात्रिरामीत्पिगङ्गिलाविरामीत्पिलिप्पिला^(१)”-इति । तान्येतानि
 ब्रह्मण उत्तराणि । येयं श्वैः सैव ‘पूर्वचिन्तिः’ पूर्वप्रवृत्तं हि ज्ञानं
 तच्चास्ति, तत्रत्यानां देवानां जन्मप्रभृतिज्ञानोपेतत्वात् । तदिदं
 प्रथममुत्तरम् । अथोऽत्यन्तं कमनीयं वस्तु ; अत एव हि राजानः

* ‘ष्टानि’ क , एवं मिहोक्तञ्चापि ।

† “द्यौर् दृष्टिः पूर्वचिन्तिर्दिव मेव दृष्टि मव रन्ते”-इति प्रा० ४. ८. ५ ।

सर्वप्रयत्नेनाप्यश्वान् सम्पादयन्ति । तदिदं द्वितीयमुत्तरम् * । रात्रिर्मि-
श्रवणा , अन्धकारस्य नक्षत्रचन्द्रप्रकाशस्य च विद्यमानत्वात् । तदिदं
द्वितीयमुत्तरम् † । अवति सर्वं प्राणिजातमिति श्री 'अवि',
सैवातिप्रकाशा । अत एव ब्राह्मणे—'श्रीर्वै पिलिपिला'-इत्या-
ख्यातम् (३ ६ ५ ३) ॥

अथ द्वितीयमाह—“कं स्विदेकाकी चरति ? कं उ स्विज्जा-
यते पुन ? किं स्विद्धिमस्य भेषज ? किं स्विदावपन महत् ? (१)”
—इति । त एते होतु प्रश्नाः । को नामात्र लोके सहायान्तर-
निरपेक्ष आलस्यरहित सर्वदा चरति ? , को नाम पुन पुन शृङ्गपक्षे
जायते ? , किं नाम वस्तु शैत्यकृतस्योपद्रवस्य औषधम् ? , किं नाम
स्थान बह्वना बीजानामावापयोपयुक्त विशालम् ? ॥

अथ चतुर्थीमाह—“सूर्य एकाकी चरति, चन्द्रमा जायते पुन ।
अग्निर्हिमस्य भेषज, भूमिरावपन महत् (२)” —इति । तान्येतानि
ब्रह्मण उत्तराणि स्पष्टार्थानि ‡ ॥

अथ पञ्चमीमाह—“पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या , पृच्छामि त्वा
भुवनस्य नाभिम् । पृच्छामि त्वा वृष्णो अयस्य रेत , पृच्छामि वाच
परम व्योम (३)” —इति । होतु प्रश्नाः । हे ब्रह्मन् । त्वा पृथिव्या
परमन्तं पृच्छामि । यत परमुत्कृष्टप्रदेशोऽन्यो नास्ति, सोऽथ 'परो-
ऽन्त' । तथा चक्रस्य नाभिरिव सर्वस्य भुवनस्य नाभिस्थानीय वस्तु

* “अश्वो वै बृहद्वय , अश्वमेवावरुन्धे” —इति ब्रा० ३ ६ ५ ।

† “रात्रिर्वै पिशङ्गिला रात्रिमेवावरुन्धे” —इति ब्रा० ३ ६ ५ ।

‡ ब्रा० ३ ६ ५ ४ एतानि व्याख्यातानि ।

किं॒स्त्रिदामीत्पूर्वचिन्तिरित्येतस्यानुवाकस्य पृष्ठानि * होतुः, प्रति-
ज्ञातानि ब्रह्मणः”—इति । एकविंशतियूपेषु मध्ववर्त्तौ यूपः ‘अग्निष्ठः’,
ब्राह्मणयोरुक्तिप्रत्युक्तिरूपेण संवादः ‘ब्रह्मोद्यम्’, ‘पृष्ठानि’ प्रश्न-
वाक्यानि, ‘प्रतिज्ञातानि’ प्रत्युत्तरवाक्यानि । तस्मिन् ब्रह्मोद्ये पृष्ठा-
मृचमाह — “किं॒ स्त्रिदामीत्पूर्वचिन्तिः ? किं॒ स्त्रिदामीद् दृष्ट-
द्वयः ? । किं॒ स्त्रिदामीत्पिशङ्गिष्ठा ? किं॒ स्त्रिदामीत्पिलिप्पि-
ष्ठा ?(१)”—इति । हे ब्रह्मन् ! पूर्वचिन्तिः किं स्त्रिदामीद् ? चिन्ति-
ज्ञानं ‘पूर्वचिन्तिः’ जन्मप्रमृतिज्ञानमुत्पत्तानां यस्यां विद्यते, सा
पूर्वचिन्तिः ; तादृशं ज्ञानं किं नामामीदित्यर्थः । सोऽयमेको
होतुः प्रश्नः । काम्यथाद् ‘वा’-धातोर्व्यग्रब्दनिष्पत्तिः । अत्यन्तं
कमनीयं-वस्तु किं नामामीदिति द्वितीयः प्रश्नः । ‘पिशङ्गिष्ठा’
मिश्रवर्णा किं नामामीदिति तृतीयः प्रश्नः । ‘पिलिप्पिष्ठा’ अत्यन्तं
प्रकाशमाना चेता किं नामामीदिति चतुर्थः प्रश्नः । सामान्याभि-
प्रायेण किमिति गपुंसकनिर्देशः ॥

अथ द्वितीयामाह—“द्यौरामीत्पूर्वचिन्तिरस्य आमीद् दृष्टद्वयः ।
राचिरामीत्पिशङ्गिष्ठाविरामीत्पिलिप्पिष्ठा(१)”—इति । तान्येतानि
ब्रह्मण उत्तराणि । येयं द्यौः सैव ‘पूर्वचिन्तिः’ पूर्वप्रवृत्तं हि ज्ञानं
तच्चास्ति ; तच्चत्यानां देवानां जन्मप्रमृतिज्ञानोपेतत्वात् । तदिदं
प्रथममुत्तरम् † । अथोऽत्यन्तं कमनीयं वस्तु ; अत एव हि राजानः

* ‘पृष्ठानि’ क ; एव मिहोत्तरत्रापि ।

† “द्यौर्वै दृष्टिः पूर्वचिन्तिर्दिव मेव दृष्टि मव रुन्धे”—इति मा० ३. ६. ५ ।

सर्वप्रथमेनाप्यथान् सम्पादयन्ति । तदिदं द्वितीयमुत्तरम् * । रात्रिर्मि-
श्रवणाः ; अन्धकारस्य नचचन्द्रप्रकाशस्य च विद्यमानत्वात् । तदिदं
तृतीयमुत्तरम् † । अवति सर्वं प्राणिजातमिति श्रीः 'अविः',
सैवातिप्रकाशा । अत एव ब्राह्मणे—'श्रीर्वै पिलिप्पिला'-इत्या-
ख्यातम् (३. ८. ५. ३.) ॥

अथ तृतीयामाह—“कः स्विदेकाकी चरति ? क उ स्विज्जा-
यते पुनः ? किं स्विद्धिमस्य भेषजं ? किं स्विदावपनं महत् ? (१)”
—इति । ॥ एते होतुः प्रश्नाः । को नामात्र लोके सहायान्तर-
निरपेक्ष आलस्यरहितः सर्वदा चरति ? को नाम पुनः पुनः शुक्लपत्रे
जायते ? किं नाम वस्तु शैत्यकृतस्योपद्रवस्य औषधम् ? किं नाम
स्थानं बहूनां बीजानामावापायोपयुक्त विशालम् ? ॥

अथ चतुर्थीमाह—“सूर्य एकाकी चरति, चन्द्रमा जायते पुनः ।
अग्निर्हिमस्य भेषजं, भूमिरावपनं महत् (२)” —इति । तान्येतानि
ब्रह्मण उत्तराणि स्पष्टार्थानि ‡ ॥

अथ पञ्चमीमाह—“पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः, पृच्छामि त्वा
भुवनस्य नाभिम् । पृच्छामि त्वा वृष्णो अथस्य रेतः, पृच्छामि वाचः
परमं व्योम (३)” —इति । होतुः प्रश्नाः । हे ब्रह्मन् ! त्वां पृथिव्याः
परमन्तं पृच्छामि । यतः परमुत्कृष्टप्रदेशोऽन्यो नास्ति, सोऽयं 'परो-
ऽन्तः' । तथा चक्रस्य नाभिरिव सर्वस्य भुवनस्य नाभिस्थानीयं वस्तु

* “अश्रो वै दृष्टदय”, अश्वमेवावबन्धे”—इति ब्रा० ३. ८. ५ ।

† “रात्रिर्वै पिशाङ्गिला, रात्रिमेवावबन्धे”—इति ब्रा० ३. ८. ५ ।

‡ ब्रा० ३. ८. ५. ४. एतानि व्याख्यातानि ।

पृच्छामि । तथा 'वृष्णः' पुंस्त्वाधिकस्यायस्य रेतःस्थानीयं सारं वस्तु
पृच्छामि । तथैवाचरात्मिकाया 'वाचः' 'परमं व्योम' विग्रेयेण रत्नकं
स्वरूपं वस्तु पृच्छामि ॥

अथ पृष्टीमाह—“वेदिमाहुः परमन्तं पृथिव्या, यज्ञमाहुर्भुवनस्य
नाभिम् । सोममाहुर्वृष्णो अयस्य रेतो, ब्रह्मैव वाचः परमं व्योम^(१)”—
इति । तान्येतानि ब्रह्मण उत्तराणि । येयं यागवेदिः, तामेव
पृथिव्याः परमन्तं याज्ञिका आहुः, न हि वेशा अधिकः कश्चित्
भूप्रदेशोऽस्ति । अत एव हि सोमप्रकरणे श्रुतम्—“एतावती वै
पृथिवी, एतावती वेदिः”—इति (जा० २. ६. १२ ३) । तथा यज्ञं
सर्वस्य लोकस्य नाभिस्थानीयमाहुः । यथा नाभिमाश्रित्य सर्वं चक्रं
परिवर्तते, तथा यज्ञाधीनः सर्वेषां प्राणिनामिहलोकपरलोक-
सञ्चारम् । तथायस्य रेतोवदत्यन्तं सारभूतः सोमः * ; अयमेधेन हि
धिराचेण यागेन ब्रह्महत्यादिकं सर्वं निवर्तते । यदेतन्मन्त्रसङ्घात-
रूपं 'ब्रह्म' तदेतदचरात्मिकाया वाचः 'परमं व्योम' ; तेन हि
मन्त्रजातेन प्राणिनो विग्रेयेण रक्ष्यन्ते † ॥ १८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तदशकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥

* “व्यसौ वा व्यादित्यो वृषाण”-इति व्या० ५ ३. १८ ।

† जा० ३ ६ ५ एतानि व्याख्यातानि ।

अम्वे अम्बाल्यम्बिके न मा नयति कश्चन ।
 ससत्यश्वकः^(१) । सुभगे काम्पौलवासिनि सुवर्गे लोके
 सम्प्रोर्णायाम् । आहमजानि गर्भधमा त्वमजासि
 गर्भधम्^(२) । तौ सह चतुरः पदः सम्य सारयावहे^(३) ।
 वृषा वा५ रेतोधा रेतो दधा^(४) तूत्सक्थेगार्गृदं धेह्य-
 ज्जिमुदज्जिमन्वज । यः * स्त्रीणां जीवभोजनो य
 आसां (१)

बिलुधावनः । प्रियः † स्त्रीणामपीच्यः । य आसां
 कृष्णे लक्ष्मणि सदिगृदिं परावधीत्^(५) । अम्वे अम्बा-
 ल्यम्बिके न मा यमति कश्चन । ससत्यश्वकः^(६) ।
 ऊर्द्धामेनामुच्छयतादेणुभारज्जिराविंव । अयास्या मध्य-
 मेधता५ श्रौते वाने पुनन्निव^(७) । अम्वे अम्बाल्यम्बिके
 न मा यमति कश्चन । ससत्यश्वकः^(८) । यश्चरिणी
 यवमति न (२)

पुष्टं पशु मन्थते । शूद्रा यदयंजारा न पोषाय
 धनायति^(९) । अम्वे अम्बाल्यम्बिके न मा यमति
 कश्चन । ससत्यश्वकः^(१०) । इयं यका शकुन्तिकाहल-
 मिति सर्पति । आहतं गृमे पसो नि जल्लुलीति
 धारिका^(११) । अम्वे अम्बाल्यम्बिके न मा यमति

कथंन । ससस्यश्वकः^(१७) । माता च ते पिता च तेऽग्र
वृक्षस्य रोहतः (३)

प्र सुलामीति ते पिता गृमे मुष्टिमंतस्तयत्^(१८) ।
दृधिकाव्यो अकारिपं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः । सुर-
भि नो मुखं कर्त्त प्र ण आयूःपि तारिपत्^(१९) ।
आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे
रणाय चक्षसे^(२०) । यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजय-
तेह नः । उशतौरिव मातरः^(२१) । तस्मा अरङ्गमाम
वो यस्य क्षयाय जिन्वथ (४)

आपो जनयथा च नः^(२२) ॥ १६ ॥

आसां^(२३) न^(२४) रोहतो^(२५) जिन्वथ^(२६) चत्वारि च ॥ १६ ॥

अष्टादशे ब्रह्मोद्यमुक्तम्, अथैकोनविंशे राजपत्नीनां विलाप-
रूपो नृताद्योपचारोऽभिधीयते । कथं — “अमे अम्वात्यम्बिक इति
प्रतिप्रस्थाता पत्नीरुदामयति”-इति । तत्र पाठस्तु — “अमे अम्वात्य-
म्बिके । न मा नयति कश्चन । ससस्यश्वक^(१७)”-इति । उत्तमा
मध्यमा अधमा चेत्येव त्रिविधा राजपत्न्य । तास्तिस्त्रिभिर्माद-
वाचकै पदे प्रतिप्रस्थाचा सम्बोध्यन्ते । एव सम्बोध्य आहृताना
तिमृणा मध्ये प्रधानभूता ‘महिषी’ उत्तर वक्ति । कथिदपि पुमान्

* ‘आसा[१]मसि ग[२]’-इति क, ख, ग ।

मां भोगार्थं रक्षसि नैव नयति; एषोऽयकः 'ससस्ति' निद्रां करोति,
भोगाभावदुःखेन एषेनं गर्हते । गर्हार्थोऽयं क-प्रत्ययः*, कुत्सितोऽय
इत्यर्थः ॥

कल्पः—“सुभगे काम्पौलवासिनीति धौमेण वाससा अध्वर्यु-
मंहिषी मयश्च प्रच्छाद्य”—इति । पाठस्तु—“सुभगे काम्पौलवासिनि
सुवर्गे लोके सम्प्रोर्णायाम् । आहमजानि गर्भधमा त्वमजासि
गर्भधम्^(१)”—इति । हे 'सुभगे' गोभनभगे महिषि । हे 'काम्पौल-
वासिनि' काम्पौलग्रन्थेन द्वाभ्यो वस्त्रविशेष उच्यते, तेन वस्त्रेण
आच्छादयतीति काम्पौलवासिनी । तादृशी त्वम्, अयमयश्च,
उभौ 'सुवर्गे लोके' स्वर्गसदृशोऽस्मिन् स्थाने 'सम्प्रोर्णायाम्' इदं
धौमं वस्त्रं सम्यगाच्छादयेताम् । आच्छाद्यमाना च तेनाग्नेन सहैवं
ब्रूहि । हे अय ! 'गर्भधं' गर्भधारिणं त्वाम् 'अहं' महिषी 'आजानि'
आभिमुख्येन प्राप्नुवानि । त्वमपि 'गर्भधं' गर्भधात्रीं माम् 'आजासि'
आभिमुख्येन प्राप्नुहि ॥

कल्पः—“तौ सह चतुरः पदः सम्र सारयावहा इति पदः
प्रसारयेते”—इति । पाठस्तु—“तौ सह चतुरः पदः सम्र सारय-
वहै^(१)”—इति । हे अय ! यस्त्वं, या चाहं महिषी, तावावा-
सुभौ मदीयं पादद्वयं त्वदीयं पश्चाद्भागवर्त्तिपादद्वयमित्येवं 'चतुरः'
पादान् 'सम्रसारयावहै' सङ्गताः परस्परं क्षिष्टा यथा भवति, तथा
प्रसृतान् करवाव ॥

कल्पः—“वृषा वामित्यभिमन्त्रयते”—इति । पाठस्तु—“वृषा

* “कुत्सिते”—इति पा० ५ ३. ७४ सू० ।

वा५८ रेतोधा रेतो दधातु^(४)”—इति । ‘वां’ युवयोर्मध्ये ‘वृषा’
 सेचकोऽयः, सिञ्चत्वित्थाधारः; ‘रेतोधा.’ वीर्यधारिणी महिषी
 तदीयं रेतो धारयतु ॥

कल्पः—“उत्सक्योर्गदं धेहीति प्रजनने प्रजननं सन्निधाय”—
 इति । पाठस्तु— “उत्सक्योर्गदं धेह्यञ्जिमुदञ्जिमन्वज । यः स्त्रीणां
 जीवभोजनो य आसां विलधावनः । प्रियः स्त्रीणामपौच्यः । य
 आसा हृण्ये लक्ष्मणि सर्दिगृदि परावधीत्^(५)”—इति । हे अय ।
 ‘गृद’ तदीयगृदममौपवर्त्तिन पाद्यात्य भागं ‘सक्योः’ महिषी-
 समन्धिनोः ऊर्ध्वः ‘उह्रेहि’ ऊर्ध्वं स्थापय । अज्यते स्त्रीत्वमभि-
 यज्यतेऽनेनेति ‘अञ्जि.’ योनिः, तथा पुंस्त्वमभियज्यतेऽनेनेति मेढ्रो-
 ऽप्यञ्जिः । सर्वोन्नतस्यासावञ्जियेति ‘उदञ्जि.’ । हे अय । महिषी-
 समन्धमञ्जिम् ‘अनु’लक्ष्य तदीयमुदञ्जिम् ‘अज’ प्रेरय । कौटुम्भ
 उदञ्जि ? जीवात्मना भुज्यते प्रीतिपूर्वकमनुभूयत इति ‘जीव-
 भोजनः’ । य उदञ्जिः स्त्रीणां जीवभोजनः, स्त्रीजीवो ह्यस्मिन्नुदञ्जौ
 प्रीतिमनुभवति । यद्योदञ्जि ‘आसां’ स्त्रीणां, ‘विलधावनः’ विलं
 योनिं प्रति धावति सहसा प्रविशतीति विलधावनः । किञ्चाय-
 न्नुदञ्जि स्त्रीणां ‘प्रिय’ सन् ‘अपौच्य’ भवति । अपौच्यते अत्या-
 दरेण प्राण्यते इत्यपौच्य. । यद्योदञ्जिरासां स्त्रीणां ‘हृण्ये लक्ष्मणि’
 घल्लणवर्णममाधारणं लक्षणभूतं स्त्रीयञ्जन तस्मिन् ‘सर्दिगृदि’
 शुक्रपातस्थानविशेषे ‘परावधीत्’ वेगेन ताडयामास ; येन ताडनेन
 शुक्रपातो भवति, तत्करोति । अन्तर्वहिःप्रदेशभेदेन स्थानचयं
 स्त्रीयञ्जन विद्यते । अत एवान्यथास्यातम्—“चिद्वत्प्रजननम्, उपस्थो

योनिर्मध्यमा”-इति (ब्रा० ३. ११. ८. ६. *) । तत्र येयं मध्यमा गर्भधारिणी, सा ‘सर्दिमृदिः’ ॥

कल्पः—“अस्वे अस्वात्यम्बिक इति महिष्यश्वं गर्हते”-इति । पाठस्तु—“अस्वे अस्वात्यम्बिके न मा यमति कश्चन । समस्त्ययक.(१)”-इति । सा महिषो भोगाभावदुःखेन विलपन्तौ, स्वदुःखख्यापनाय स्वकीयां मातरं त्रिः सम्बोध्य स्वदुःखं कथयति । लोके ह्यसन्निहिता माता स्वकीयापदेलायां सम्बोध्यते, वास्ये मातुरेव सर्वापन्निवारकत्वेन तत्सम्बोधनस्य पठितत्वादप्यदापि तत्सम्बोधनमेव सहसा जिज्ञायामायाति । तां सम्बोध्येवं ब्रूते—रिरंसुं मां कोऽपि न यमति, अयमयकस्तु निद्राति ॥

कल्पः—“ऊर्द्धामेनामुच्छ्रयतादिति पत्नयोऽभिमेधन्ते”-इति । पाठस्तु—“ऊर्द्धामेनामुच्छ्रयताद्रेणुभारं गिराविव । अथास्या मध्यमेधताः गीते वाते पुंमन्निव(२)”-इति । स्वदुःखख्यापनार्थमस्वादि-शब्दैर्मातरं सम्बोधयन्तौम् ‘एनां’ महिषीं प्रति वस्त्राच्छादनाद्बहिरेव स्थिता इतरा राजपत्न्यो बुद्धिप्रदानं कुर्वन्ति । हे महिषि । ‘एनां’ त्वदीयां योनिम् ‘ऊर्द्धाम् उच्छ्रयतात्’ ऊर्द्धाभिमुखं कृणो-क्षतामवस्थापय । तत्र दृष्टान्तः—यथा लोके कस्मिंश्चिद्गिरौ वेणून् खण्डयित्वा स्फटिं नेतुं प्रौढभारमावध्य प्रथमं भूमौ ऊर्द्धमुच्छ्रयति । तद्वदेनामुच्छ्रय । ‘अथ’ उच्छ्रयणानन्तरम् ‘अस्याः’ योनेर्मध्यस्थानम्

* “तथा प्रजोत्पादनसामर्थ्यलक्षणं प्रजननमपि त्रिगुणम्,—‘उपस्थ’ इन्द्रियशक्ति, ‘योनि’ स्त्रीलिङ्गम्, ‘मध्यमा’ गर्भधारणस्थानम्”-इति तत्र सा० भा० ।

‘एधतां’ स्वाभिमतप्राप्त्याभिवर्द्धताम् । वृद्धिरत्र हर्षविशेषः । तत्र हर्षं दृष्टान्तः— ‘श्रीते वाते पुनन्निव’ । यथा लोके कश्चित् खलुपूषद्भूतेन शूर्पेण धान्यं पुनन्, व्यापारवाङ्मयेन यान्तः खिन्नगात्रः श्रीते वाते प्रवृत्ते सति क्षयति, तदन्तु ॥

कल्पः— “चिर्महिय्यं गह्वते, चिः पवयोऽभिमेधन्त उत्तरयो-
त्तरयचां”—इति । तत्र प्रथमां गह्वर्यामृचमाह— “अन्वे अन्वाय्म्विके
न मा यभति कयन । समस्ययकः^(८)”—इति ॥

अथ प्रथमामभिमेधनार्यामृचमाह— “यद्गुरिणी यवमन्ति न
पुष्टं पशु मन्यते । शूद्रा यदर्थजारा न पोषाय धनायति^(९)”—इति ।
‘यद्’ यदा कदाचित् ‘हरिणी’ मृगी रात्रौ समागत्य जेजे फलितं
‘यव’ भक्षयति, तत्र जेजे भक्षयित्वा पुनरप्यरथे गतं पशुं पुष्टमपि ‘न
मन्यते’ न जानाति । हे महिषि ! तथा त्वमपि देवतारूपेण
त्वामनुभूयान्निर्हितमयं न जानासि, भोगस्तु तव जात एवेति
पत्नीनामभिप्रायः । किञ्च ‘यद्’ यदा ‘शूद्रा’ काचिदामौ कदाचित्,
अर्थः स्वकीयः स्वामी जारो यस्याः सेयम् ‘अर्थजारा’ भवति,
तदानौ सा दामौ स्वामिस्त्रीकारमात्रेणात्यन्तं क्षयति, न तु
स्वकीयकुटुम्बपोषाय ‘धनायति’ धनमात्मन इच्छति ; न हि
स्वामिस्त्रीकाराद् धनमधिकं मन्यते । तथा मनुष्यशरीरात् त्वमपि
देवतारूपस्याश्रयस्त्रीकारादेव परितुष्टा भव, न तु तुच्छमिमं
मानुष भोगमपेक्षस्तेत्यभिप्रायः ॥

अथ द्वितीयां गह्वर्यामृचमाह— “अन्वे अन्वाय्म्विके न मा
यभति कयन । समस्ययकः^(१०)”—इति ॥

अथाभिमेधनार्थां द्वितीयामृचमाह— “इयं यका शकुन्तिका-
हलमिति सर्पति । आहतं गभे पसो निजलग्नीति धाणिका^(१७)”
-इति । ‘इयं’ प्रत्यक्षतो दृश्यमाना ‘यका शकुन्तिका’ या काचित्
पक्षिणी स्त्री विद्यते । ‘आहल’-शब्दः पक्षिध्वनेरनुकरणम् । इत्ये-
तादृशं शब्दं कुर्वन्ती, सा शकुन्तिका ‘सर्पति’ पुमांसं पक्षिणं पृष्ठतो
गच्छति ; न ह्यस्या कचिदवतिष्ठते । हे महिषि ! एवं त्वमपि न
द्वयसि ; तदेतद्युक्तमित्यभिप्रायः । किञ्च ‘धाणिका’ गर्भस्य
धारयिणी योषित्, ‘गभे आहतं पसो निजलग्नीति’ । गभशब्दे
पसशब्दे च वर्णयत्यथो द्रष्टव्यं, तथा सति योनिं सपजन्यं रेतश्च
शब्दद्वयेनाभिधीयते । ‘निजलग्नीति’ निगिरति । यथा लोके
गर्भधारिणी स्त्री, योनावहितं रेतो निगिरति, गर्भरूपेणान्तर्धत्वा
सन्तुष्यति ; एवं त्वमपि देवतारूपायस्त्रीकारेण सन्नोष्टुमर्हसीत्य-
भिप्रायः ॥

अथ गर्हायां द्वितीयामृचमाह— “अमे अम्वाद्यमिके न मा
यमति कश्चन । ससस्यश्वकः^(१८)”-इति ॥

अथाभिमेधनार्थां द्वितीयामृचमाह— “माता च ते पिता च
तेऽयं वृक्षश्च रोहतः । प्र सुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमत्प्रस-
यत्^(१९)”-इति । हे महिषि ! ‘ते’ तव, या माता, तथा तव यः
पिता, तावुभावपि ‘वृक्षश्च अयं वृक्षश्च कश्चिच्छाखया निर्मितं
तत्त्वं ‘रोहतः’ आरुह्य श्रयाते । तदानीं ते पिता ‘प्रसुलामि’
प्रवेशयामि इत्येवमुक्त्वा ‘गभे’ योनौ ‘मुष्टिं’ मुष्टिसदृशं मेढ्रं

‘अतंसयत्’ प्रावेणयत् ; एवमयमयश्चकार । अतो हे मदिपि !
त्वमुत्तिष्ठेत्यभिप्रायः * ॥

कल्प.—“दधिकाव्णो अकारिषमिति सर्वा सुरभिमतीमृच-
मन्ततो जपित्वा”—इति । पाठम्—“दधिकाव्णो अकारिष जिष्णो-
रश्च वाजिन । सुरभि नो मुखा करत् प्र ष आयूँषि तारिषत्^(१७)”
—इति । दधि ‘कामति’ प्राप्नोतीति दधिकावा,—एतन्नामको दधि-
प्रियः कश्चिद्देवविशेषः, अग्निरित्यन्ये † । तस्य देवस्य ‘अकारिषम्’
अहं कर्म कृतवानस्मि । कौदृशस्य ? ‘जिष्णोः’ जयगौलस्य, ‘अश्चस्य’
व्यापिनः, ‘वाजिन’ अश्ववतः । स देवः ‘न’ अस्माकं सुखं ‘सुरभि
करत्’ कर्पूरादिद्रव्यमष्टद्विप्रदानेन सुगन्धोपेतं करोतु ‡ । अस्माकम्
आयूँषि च ‘प्र तारिषत्’ प्रवर्द्धयतु ॥

कल्पः—“आपो हि ष्टा मयोभुव इति मार्जयित्वा”—इति ।
तच्च प्रथमानाह—“आपो हि ष्टा मयोभुवस्ता न ऊर्जं दधातन ।
महे रणाय चक्षसे^(१८)”—इति । ‘हि’-शब्द एवकारार्थः, प्रसिद्धयो
वा । हे ‘आप’ यूयमेव ‘मयोभुवः स्य’ सुखस्य भावयित्रो भवत ।

* एतदन्तागमेतदनुवाकौयमन्ताया शाखाभेदत पाठभेदा अर्थविशे-
षाश्च वा० सं० २३ १८-३१ महीधरभाष्ये द्रष्टव्या ।

† “दधिका इत्येतत्—“तस्याश्ववद् देवतावच्च निगमा भवन्ति”—इति
निरुक्ते १ ७. ५, पुन १०. ३ ७. अत्रापि द्रष्टव्यम् । विधयष्टौ १. १४. ७,
८, पुन ५. ४ १६ ।

‡ “यज्ञौलमायज्ञेन दुर्गन्धं प्राप्तानि मुखानि, सुरभौषि यश्च करोति-
त्यर्थः”—वा० सं० भाष्ये महीधर । “सुरभिमती मृच मन्ततोऽग्न्याहुर्वाच
मेव पुनते”—इति श० प्रा० १६ २ ६ ६ ।

स्नानपानादिहेतुत्वेन सुखोत्पादकत्वं प्रसिद्धम् । तास्तादृशो यूयं 'नः' अस्मान् 'ऊर्ज' रसाय, भवदीयरसोऽनुभवार्थं 'दधातन' स्थापयत । किञ्च 'महे' महते, 'रणाय' रमणीयाय, 'चक्षुसे' दर्शनाय, 'दधातन' अस्मान् परतत्त्वसाक्षात्कारयोग्यान् कुरुतेत्यर्थः ॥

अथ द्वितीयामाह—“यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उग्रतीरिव मातरः^(१०)”—इति । 'वः' युष्माकं 'शिवतमः' शान्ततमः सुखैकहेतुः, 'यः' रसोऽस्ति, 'इह' अस्मिन् कर्मणि, 'नः' अस्मान्, 'तस्य भाजयत' तं रसं प्रापयत । तत्र दृष्टान्तः—'उग्रतीरिव मातरः' कामयमानाः प्रीतियुक्ता मातरो यथा स्वकीयं स्तन्यरसं प्रापयन्ति, तददित्यर्थः ॥

अथ तृतीयामाह—“तस्मा अरङ्गमाम वो यस्य चयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः^(११)”—इति । 'यस्य' रसस्य 'चयाय' चयेण निवासेन 'जिन्वथ' यूयं प्रीता भवथ, 'तस्मै' रसाय 'वः' युष्मान्, 'अलं' भृशं प्राप्नुमः । किञ्च हे 'आपः ।' यूयं 'नः' अस्मान् 'जनयथा' प्रजोत्पादकान् कुरुथ ॥ १८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥

भूर्भुवः सुव^(१)र्वसवस्त्वाञ्जन्तु गायचेण छन्दसा
रुद्रास्त्वाञ्जन्तु वैष्टुमेन छन्दसादित्यास्त्वाञ्जन्तु जागतेन
छन्दसा^(१) यदातो अ॒पो अ॒गम॒दिन्द्र॑स्य त॒नुर्व॑ प्रियाम् ।

एतः स्तोतरेतेन पृथा पुनरश्वमार्वर्त्तयासि नः^(१) ।
 लाजीश्वाचीहन् यशोममांश्^{*} । यव्यायै गुव्याया
 एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमहि प्रजापते^(२) । युञ्जन्ति
 ब्रध्मम् (१)

अरुपं चरन्तं परि तस्थुपः । रोचन्ते रोचना
 दिवि^(३) । युञ्जन्त्यस्य काम्या हरौ विपक्षसा रथे ।
 शोणा धुष्ण नृवाहसा^(४) । केतुं कृण्वन्केतवे पेशो
 मया अपेशसे । समुपद्भिरजायथाः^(५) ॥ २० ॥

ब्रध्मं^(६) पञ्चविंशतिश्च ॥ २० ॥

एकोनविंशत्यस्य मरणादुत्तरकालीन उपचारोऽभिहितः ;
 विंशे तु पूर्वकालीन उपचारोऽभिधीयते । कस्यः— “पन्नयोऽश्वमल-
 हुर्वन्ति, महिषी वावाता परिरुक्तीति, शतः शतमेकैकस्याः सचिवा
 राजपुत्रीर्दाराद्योपाणां राज्ञां सूतयामण्या इति सहस्रं सहस्रं
 मणयः सुवर्णराजतसामुद्रान्वालेषु मणीनावयन्ति, भूरिति सौवर्णान्
 महिषी प्राम्वाहाद्, भुव इति राजतान् वावाता प्रत्यम्बाहात्
 प्राक्थोणे, सुवरिति सामुद्रान् परिरुक्ती प्रत्यक्थोणे.”—इति ।
 अचोक्ताः ‘भू, भुव, सुव’—इत्येतास्त्रिषु व्याक्षतयोः लोकत्रय-
 वाचिन्य । तथा सति सौवर्णराजतशङ्खमणयः क्रमेण भूम्यादि-

• “लाजीश्वाचीहन् यशोममांश्”—इति क, “लाजीहन् स्वाचीहन्
 यशोममांश्”—इति ख, “लाजीहन् स्वाचीहन् यशोममांश्”—इति सु० ।

श्लोकत्रयरूपा इति सूत्राणा मर्थः । पाठस्तु—“भूर्भुवस्सुवः^(१)”—इति ।
तैरेतेर्मन्त्रेर्मुखमध्यपाद्यात्यभागेषु महिषी वावाता-परिवृत्ताख्या
उत्तममध्यमाधमा राजपथ्योऽथस्य कोषेषु मणौन् योजयेयुः ॥

कल्पः—“अथाश्वस्य देहानाज्येनाभ्यञ्जन्ति, वसवस्त्वाञ्जन्तु गाय-
त्रेण छन्दसेति गौगुलवेन महिषी, रुद्रा इति कौसुमेन वावाता,
ऽऽदित्या इति सुस्तामतेन परिवृत्तौ”—इति । पाठस्तु—“वसवस्त्वा-
ञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वाञ्जन्तु वैष्टुमेन छन्दसा, ऽऽदित्या-
स्त्वाञ्जन्तु जागतेन छन्दसा^(२)”—इति । हे अश्व ! अष्टौ वसवो
गायत्रेण छन्दसा युक्ताः गुग्गुलुजन्येन * तैलेन मुखभागे त्वामञ्जन्तु ;
एकादश रुद्राः कुसुम्भवीजन्येन † तैलेन त्वां मध्यभागे विष्टुप्-
छन्दोयुक्ता अञ्जन्तु ; द्वादशादित्या जागतच्छन्दोयुक्ता सुस्तामूल-
जन्येन तैलेन पाद्यात्यभागे त्वामञ्जन्तु । एतदेव तैलं सूचे ! आश्व-
शब्देन व्यवहृतम् ॥

कल्पः—“यद्वातो अपो अगमदिति प्रदक्षिणमावर्त्तयते; यतः
प्रयाति तदवतिष्ठते”—इति । रथयुक्तोऽयमश्वो यतो रथशालायाः
प्रयातः, पुनः प्रादक्षिणेनावृत्तस्तस्यामेव रथशालायामवतिष्ठते ।
पाठस्तु—“यद्वातो अपो अगमदिन्द्रस्य तनुवं प्रियाम् । एतश्च
श्लोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्त्तयामि नः^(३)”—इति । ‘यद्’ येन पथा
पुरा ‘वातः’ वायुः ‘अपः’ जलानि इन्द्रस्य ‘प्रियां तनुवं’ पर्जन्य-

* “गुग्गुलुजन्येन”—इति ख, ग । वस्तुतो मूले श्रुतस्य गौग्गुलवेनेत्यस्य
व्याख्यानं मेवैतद् गुग्गुलुजन्येनेति ।

† “कुसुम्भजन्येन”—इति क, ख ।

‡ “अथाश्वस्य देहानाज्येन”—इति चतुर्थपद्धौ दृश्यम् ।

रूपाम् 'अगमत्' प्रापयत् । हे 'स्तोतः' स्तुतिकर्त्तः । त्वमश्वप्रेरणार्थं
शब्दं कुर्वन् 'एतेन' पूर्वसिद्धेन 'पथा' मार्गेण 'एतम्' अश्वं 'न.' अस्मान्
'प्रत्यावर्त्तयासि' आरुतं कुरु ॥

कल्पः— "लाजीश्च्चाचीन् यशोममांश्दति पञ्चयोऽथायाश्व-
परिशेषानुपवपन्ति"—इति । पाठस्तु—"लाजीश्च्चाचीन् यशो-
ममांश् । यथायै गथाया एतद्देवा अन्नमन्तैतदन्नमहि प्रजापते^(४)"
-इति । राजौ येर्दशभिरक्षैर्होमाः कृताः, तदन्नशेषेषु लाजा अपि
विद्यन्ते, तानयमश्वो भक्षयति ; अतो लाजा अश्व सन्तीति 'लाजी' ;
भक्षयितुं शक्या अन्नविशेषाः प्राचाः, ता अश्व सन्तीति 'प्राची' ;
अश्वो हि स्वामिनो 'यशः' कौर्त्तिं सम्पादयति, तद्विवक्षया 'यशोमम'
-इति वाक्यमेतन्नामत्वेन प्रयुज्यते । तैरेतेलांश्चादिभिस्त्रिभिर्नाम-
भिरश्वं सम्बोध्य तिस्रः पथ्यः आह्वयन्ति । दूरादाह्वातु मेते मुताः* ।
एवं सम्बोध्याश्चरतीरगतान् देवान् प्रत्येवं भुवते । हे देवाः ! 'एतत्'
'अन्नम्' अस्माभिर्दीयमानमश्वरूपेण 'अन्न' भक्षयत । हे 'प्रजापते'
देव । स्वामिन् ! त्वमप्येतदन्नम् 'अहि' भक्षय ॥

कल्प— "युञ्जन्ति ब्रध्नमिति दक्षिणस्यां युगधुर्यं तमश्वं युनक्ति"
-इति । पाठस्तु—"युञ्जन्ति ब्रध्नमश्वं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते
रोचना दिवि^(५)"-इति । 'ब्रध्नम्' आदित्यरूपम् 'अश्वम्' अग्निरूपं
'चरन्तं' वायुरूपमिममश्वम्, तथा 'परितस्थुषः' परितोऽवस्थितान्
चीन् लोकान् एतदश्वस्य रूपान् 'युञ्जन्ति' देवाः सर्वे रथे घोष-
यन्ति । तथा 'दिवि' युलोके वर्त्तमानानि 'रोचना' प्रकाशरूपाणि

* "दूराद्भूते च"-इति पा० ८, २, ८४ सू० ।

नचचाणि 'रोचन्ते' अयमेतं प्रकाशयन्ति । अयमर्थः सर्वेऽपि
 ब्राह्मणे स्पष्टमुच्यते— "असौ वा आदित्यो बध्नः०—, अग्निर्वा
 अरुपः०—० वायुर्वै चरन्०—० इमे वै लोकाः परि तस्युषः०—०
 नचचाणि वै रोचना दिवि०—०"—इति (१.८.४.१.) ॥

कल्पः— "युञ्जन्त्यस्य काम्येति प्रष्टौ ०"—इति । तस्याश्वस्य सहाय-
 भृतावितरौ † दावशौ युनक्ति । पाठस्तु— "युञ्जन्त्यस्य काम्या हरौ
 विपक्षसा रये । गोणा धृष्णू नृवाहसा(१)"—इति । 'अस्य' अश्वस्य
 सहायभृतौ 'हरौ' दावशौ 'युञ्जन्ति' देवा रये योजयन्ति ।
 कीदृशौ हरौ ? 'काम्या' कमनीयौ, 'विपक्षसा' विशेषेण पक्षे रयस्य
 पार्श्वे वर्त्तमानौ, 'गोणा' ईषणोद्दिता, 'धृष्णू' शत्रुधर्वणक्षमौ,
 'नृवाहसा' मनुष्यवाहिनौ ‡ ॥

कल्पः— "केतुं ह्यखन्नकेतव इति रये ध्वजमुपगूहति"—इति ।
 पाठस्तु— "केतुं ह्यखन्नकेतवे पेशो मर्या अपेक्षसे । समुषद्भिरजा-
 यथाः(०)"—इति । 'मर्या,' मनुष्याः 'अकेतवे' पूर्वं ध्वजरहिताय
 रथाय 'केतुं ह्यखन्' ध्वजं कुर्वन्तु । 'अपेक्षसे' सुवर्णालङ्काररहिताय
 रथाय 'पेशः' सुवर्णालङ्कारं कुर्वन्तु । हे रय । त्वम् 'उषद्भिः'
 ज्वालासदृशैः सुवर्णरश्मिभिः, 'समजायथा,' सङ्गतो जातोसि? ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥

* "प्रष्टुभिर्याति"—इति ब्रा० १८२१३, शत० ब्रा० १३३३८ ।

† 'प्रष्टुभिः—पार्श्वस्थे'—इति ऋ० सं० ११००.१७ सा० भा० ।

‡ एष च मन्त्रो ब्राह्मणे (१.८.४.२) व्याख्यात ।

§ एकोऽपि मन्त्रो व्याख्यातो ब्राह्मणे (१.८.४.३.) ।

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहापानाय स्वाहा स्वा-
वभ्यः स्वाहा सन्तानेभ्यः स्वाहा परिसन्तानेभ्यः स्वाहा
पर्वभ्यः स्वाहा सन्धानेभ्यः स्वाहा शरीरेभ्यः स्वाहा
यज्ञाय स्वाहा दक्षिणाभ्यः स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा
लोकाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ २१ ॥

प्राणायष्टाविंशतिः ॥ २१ ॥

विंशेऽनुवाके जीवतोऽयस्योपचार उक्तः ; अथैकविंशे तन्नहोमगेषो-
ऽभिधीयते । तथा च ब्राह्मणम्—“प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति
सन्ततिहोमाम् जुहोति”—इति* । पाठस्तु—“प्राणाय स्वाहा, व्यानाय
स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, स्वावभ्यः स्वाहा, सन्तानेभ्यः स्वाहा, परि-
सन्तानेभ्यः स्वाहा, पर्वभ्यः स्वाहा, सन्धानेभ्यः स्वाहा, शरीरेभ्यः
स्वाहा, यज्ञाय स्वाहा, दक्षिणाभ्यः स्वाहा, सुवर्गाय स्वाहा, लो-
काय स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—इति । स्वावसूत्पन्नाः शाखानाद्यः
‘सन्तानाः’, तासूत्पन्ना उपशाखानाद्यः ‘परिमन्तानाः’ । एतैद्यतु-
र्दंगभिर्मन्त्रैरन्नहोमेषु सन्तत्याख्यं होमं कुर्यात् ॥ २१ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके एकविंशेऽनुवाकः ॥

सिताय स्वाहासिताय स्वाहाभिहिताय स्वाहा-
 नभिहिताय स्वाहा युक्ताय स्वाहायुक्ताय स्वाहा
 सुयुक्ताय स्वाहाद्युक्ताय स्वाहा विमुक्ताय स्वाहा
 प्रमुक्ताय स्वाहा वञ्चते स्वाहा परिवञ्चते स्वाहा
 संवञ्चते स्वाहानुवञ्चते स्वाहोदञ्चते स्वाहा यते स्वाहा
 धावते स्वाहा तिष्ठते स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ २२ ॥

सितायाष्टाचिःशत ॥ २२ ॥

अथ द्वाविंशे अन्नहोमेष्वेव प्रमुक्ताख्या होमा उच्यन्ते । तथा च
 ब्राह्मणम्—“सिताय स्वाहासिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति”—इति ।
 पाठस्तु—“सिताय स्वाहा, ऽसिताय स्वाहा, ऽभिहिताय स्वाहा,
 ऽनभिहिताय स्वाहा, युक्ताय स्वाहा, ऽयुक्ताय स्वाहा, सुयुक्ताय
 स्वाहाद्युक्ताय स्वाहा, विमुक्ताय स्वाहा, प्रमुक्ताय स्वाहा, वञ्चते
 स्वाहा, परिवञ्चते स्वाहा, संवञ्चते स्वाहा, ऽनुवञ्चते स्वाहोदञ्चते
 स्वाहा, यते स्वाहा, धावते स्वाहा, तिष्ठते स्वाहा, सर्वस्मै स्वाहा”—
 इति । सितादीनि अथविशेषणानि । सितासितशब्दाभ्यामारोहण-
 कालीनबन्धावन्धौ विवक्षितौ । अभिहितानभिहितशब्दाभ्यां रश्मना-
 युगले बन्धावन्धौ । युक्तादिचतुष्टयेन रथयोजनविशेषाः । विमु-
 क्तमुक्तशब्दाभ्यां मोचनविशेषौ । वञ्चतादिशब्दपञ्चकेन गमन-
 प्रकारविशेषा , उपर्याख्येन प्रेरिता वञ्चनादय , यतादिशब्दैस्तु

स्वेच्छाकृता इति विशेष । एतैरेकोनविंशतिमन्त्रैः प्रमुक्तिर्होमः*
कार्यं ॥ २२ ॥

अचास्य प्रपाठकस्य विनियोगसङ्ग्रहः—

चतुर्विंशतिराचौ द्वौ चतुर्थाद्यद्वितीययोः ।

चिग्रद्राचक्षुतीये स्याद्, दाचिग्रद्राच उत्तरे ।

चयस्त्रिग्रदहोऽन्यस्मिन्, षट्चिग्रद्राच उत्तरे ।

एकोनपञ्चाग्रदहं यज्ञमे समुदौरितम् ।

सवत्सराख्यसप्तस्य दौषाकालोऽष्टमे श्रुतः ।

दौषास्योपसदोऽन्यस्मिन्, दशमे प्रायणीयकम् ।

मासा एकादशे(१-११), ऽषाश्वमेधमन्त्रा उदौरिता ।

मेघो नवापाय्यहोमा, श्रवन्ती, परियन्ति हि । (१२)

धूम्राभ्यो विंशतिश्चाद्वा द्वादशापान्तु होमका । (१३, १४)

यो अर्धं श्रमहार, स्यात्परोऽधस्यदस्यस्यिति ।

अर्धं ब्रह्मा स्यामिहस्ते धृत्वाभिर्हेति वाचयेत् ।

एते मन्त्रास्तु चत्वारो(१५), यव्यहोमा नमो नव । (१६)

मयोऽष्टौ क्षुर्गव्यहोमा (१७), किं ब्रह्मोद्ये यदौरिता । (१८)

पक्षौमुदानयेदम्बे, सुमेत्याच्छादयेदुभौ ।

तौ समप्रसारयेत्पादान्, वृषेत्यध्वर्युर्मन्त्रयेत् ।

उत्सग् दधाति गुह्ये द्वे, ह्यम्बे अथ विगर्हयेत् ।

* 'प्रमुक्ति'—मुक्त्यभाव, सर्वदा स्वेन सम्बन्ध, यथापस्मरणमित्युक्ते
सम्यग्भाव, तद्वदियम्—इति सा० भा० (प्रा० ३ ८ १८ ६) ।

ऊर्द्धमन्या बोधयन्ति, चिरेवं स्यात् पुनः पुनः ।
 दधि सर्वा जपित्वा हि, मार्जयन्ते त्रिभिर्जलेः ।
 अम्य इत्यनुवाकेऽस्मिन् मन्त्रा अष्टादशेरिताः । (१८)
 भूस्तिपव्योऽश्ववालेषु कीलेयुस्त्रिविधान्मणीन् ।
 वसाभ्यञ्जन्ति पव्यो, ऽयमेतमावर्त्तयेद्गुणान् ।
 लाव्यन्नमेव आहार्यो, युञ्जन् युञ्ज्याद्रथेऽयकम् ।
 युञ्जान्यौ योजयित्वाथ, केतुं बन्ध्यो रथे ध्वजः ।
 भूभुवस्तुवरित्यस्मिन् मन्त्रा एकादशेरिताः । (१९)
 प्राणामन्ततिहोमा स्युस्तत्र मन्त्राद्यतुर्दश । (२०)
 सिता प्रमुक्तिहोमाः स्युर्मन्त्रा एकोनविंशतिः ॥ (२१)
 वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
 पुमर्थाद्यतुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेयरः ॥ ७ ॥ ४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे .

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीरबुद्ध-
 भूपाक्षसायण्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये 'वेदार्थ-
 प्रकाश'-नामकृष्णयजुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डोपस्थाख्याने
 चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ॥

(१) बृहस्पति (२) र्यय (३) र्क्षाः (४) प्रजापति (५) द्वे (६) आदित्या*
 (७) वसिष्ठः (८) संवत्सराय (९) सुवर्ग (१०) ब्रह्मवादिनो (११) ज्यो-
 तिष्टोमं (१२) मेघः (१३) कूप्याभ्यो (१४) ऽज्ञो (१५) ऽपो (१६) नमो
 (१७) मयोभूः (१८) कि (१९) मन्वे १ (२०) भूः (२१) प्राणाय (२२) सि-
 ताय द्वाविंशतिः † ॥ ४ ॥

(१) बृहस्पति (२) प्रति तिष्ठन्ति (३) वै दशरात्रेण (४) सुवर्ग*
 (५) यो अर्वन्तु (६) भूस्त्रिपञ्चाशत् १ ॥ ४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां
 सप्तमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

* “(५) बृहस्पति (१) अद्यथा वा (२) ऋक्षा वै (३) प्रजार्पतिर्येन येन (५) द्वे
 वावा (६) दित्या”—इति क, ख, ग ।

† “(१८) किं स्त्रि (१९) दम्बे”—इति क, ख, ग ।

‡ प्रपाठके ऽत्र ये द्वाविंशत्यनुवाका समाप्तातात्कीषामेवेमानि प्रतीकपदानि ।

§ इ०६८० इ०५०, इ०८८० ११५०, ४१०८० ५५०, ४२८८० २५०, ४४३८०
 १६५०, ४६३८० १८५०, । सु० पुस्तके गम्येतद् वाक्यम् ।

अथ तैत्तिरीयसंहितायां

अष्टमकाण्डे

पञ्चम प्रपाठक ।

॥ हरिः ओम् ॥

गावो वा एतत्सुचमासताशृङ्गाः सुतीः शृङ्गाणि नो
जायन्ता इति कामेन तासां दश मासा निषेष्ठा आस-
न्नय शृङ्गाण्यजायन्त ता उदेतिष्टन्नरात्स्मेत्यथ यासां
नाजायन्त ताः संवत्सरमाप्नोदतिष्टन्नरात्स्मेति यासां
चाजायन्त यासांश्च न ता उभयोरुदेतिष्टन्नरात्स्मेति
गोसुचं वै (१)

संवत्सरो य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्त्यधुव-
न्त्येव^(१) तस्मात्तपरा वापिकौ मासौ पत्नी चरति सुचा-
भिजितः^(२) ह्यस्य^(३) तस्मात् संवत्सरसदो यत्किञ्च गृहे
क्रियते तद्वत्तमवरुद्ध*मभिजितं क्रियते^(४) समुद्रं वा
एते प्र ज्वन्ते ये संवत्सरमुपयन्ति यो वै समुद्रस्य पारं
न पश्यति न वै स तत् उदेति संवत्सरः (२)

* “मरुद्ध”-इति भु०-पाठ ।

वै समुद्रस्तस्यैतत्पारं यदतिराचौ य एवं विद्वाः—
 सः संवत्सरमुपयन्त्यनात्ता एवोद्वेचं गच्छन्ती^(१) यं वै
 पूर्वोऽतिराचोऽसावुत्तरो मनः पूर्वो वागुत्तरः प्राणः
 पूर्वोऽपान उत्तरः प्ररोधनं पूर्वं उदयनमुत्तरो^(२) ज्योति-
 षोमो वैश्वानरोऽतिराचो भवति ज्योतिरेव पुरस्तादध-
 ते सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै^(३) चतुर्विंशः प्रायणीयौ
 भवति चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः (३)

संवत्सरः प्रयन्त एव संवत्सरे प्रति तिष्ठन्ति तस्य
 चौणं च श्रुतानि पृष्टिश्च स्तोत्रीयास्तावतीः संवत्स-
 रस्य राचय उमे एव संवत्सरस्य रूपे आप्नुवन्ति^(४) ते
 सः स्थित्या अरिथ्या उत्तरैरहोभिश्चरन्ति^(५) पङ्कहा
 भवन्ति पङ्कहा ऋतवः संवत्सर ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति
 तिष्ठन्ति^(६) गौश्रायुश्च मध्यतः* स्तोमौ भवतः संवत्सर-
 स्यैव तन्मिथुनं मध्यतः (४)

दधति प्रजननाय^(७) ज्योतिरभितौ भवति विमोचन-
 मेव तच्छन्दाः स्येव तद्दिमोक्तं यन्त्यथो उभयतोज्योति-
 पौ पङ्कहेन सुवर्गं लोकं यन्ति^(८) ब्रह्मवादिनो वदन्त्या-
 सन्ते केन यन्तीति देवयानेन पथेति ब्रूयाच्छन्दाः सन्ति वै
 देवयानः पन्था गायत्री चिष्टुब्जगती ज्योतिर्वै गायत्री

गौस्त्रिष्टुगायुर्जगती यदेते स्तोमा भवन्ति देवयाने-
नैव (५)

तत् पृथा यन्ति^(११) समानः सामं भवति देवल्लोको
वै सामं देवल्लोकादेव न य^(१२) न्यन्या अन्या ऋचो
भवन्ति मनुष्यलोको वा ऋचो मनुष्यलोकादेवान्य-
मन्यं देवल्लोकमभ्यारोहन्तो य^(१३) न्यभिवर्त्तो ब्रह्मसामं
भवति सुवर्गस्य लोकस्याभिवर्त्त्या^(१४) अभिजिह्ववति
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै^(१५) विश्वजिह्ववति विश्वस्य
जित्यै^(१६) मासिमासि पृष्ठान्युप यन्ति मासिमास्यति-
ग्राह्या गृह्यन्ते मासिमास्येव वीर्यम् (६)

दधति मासां प्रतिष्ठित्या^(१७) उपरिष्टान्मासां पृष्ठा-
न्युप यन्ति तस्मादुपरिष्टादोपधयः फलं गृह्णन्ति^(१८) ॥ १ ॥

वै १ संवत्सरो^(१९) ऽर्द्धमासा २ मध्यत^(२०) एव^(२१) वीर्यं^(२२) *
त्रयोदश च ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निश्चित वेदा, सो वेदेभ्योऽखिल जगत् ।

निर्ममे, तमह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

सत्र सवत्सरान्त यत्, तत् चतुर्थं समीरितम् ।

विशेष पञ्चमे तस्य वत्सराख्यस्य वर्णते ॥ २ ॥

* “गोसत्र वा^(१) इति सवत्सरो^(२) ऽर्द्धमासा^(३) मिथुन मध्यतो^(४)
देवयानेनैव^(५) वीर्यं^(६)”-इति क, ख, ग ।

तथादौ तावत् संवत्सरसत्त्वं विधत्ते—“गावो वा एतत् सत्रमा-
सताश्चक्राः सती. शृङ्गाणि नो जायन्ता इति कामेन तासां
दश मासा निपणा आसन्नप शृङ्गाण्यजायन्त ता उदतिष्ठन्नरात्स्मेत्यथ
यासां नाजायन्त ताः संवत्सरमाप्नोदतिष्ठन्नरात्स्मेति; यासांश्चा-
जायन्त यासाश्च न, ता उभयोरुदतिष्ठन्नरात्स्मेति, गोसत्र वै संव-
त्सरो य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्यभुवन्त्येव^(१)”—इति । यद्यपि
गावस्तिर्यक्त्वाच्च कर्माधिकारिणः, तथापि तदभिमानिदेवता अत्र
गोशब्देन विवक्षिता । अभिमन्त्रव्याना शृङ्गभावाभावौ स्वस्मि-
न्नारोप्य गोभि सह तादृशबुद्ध्या व्यवहरन्ति* । पुरा शृङ्गरहिताः
सत्यो गावः शृङ्गोत्पत्तिं कामयित्वा ‘एतत्’ “संवत्सराय दौर्घ्य-
माणा.”—इत्याद्यमुवाकोक्तं† सत्र मन्वतिष्ठन् । ‘तासां’ शृङ्गकामो-
पेतानामनुष्ठाने प्रवृत्तानां गवां दश मासा निर्गता अभूवन् । ‘अथ’
मासदशकादूर्ध्वं शृङ्गाण्युत्पन्नानि । तदानीं ‘ताः’ गावोऽपेक्षितेन
फलेन समृद्धाः स इति मत्वा, तस्मात् सचादुत्थिताः । अथैतस्मिन्
काले काषाक्षिद् गवां शृङ्गाणि नोत्पन्नानि, ‘ताः’ पुनरपि मास-
द्वयमनुष्ठाय संवत्सरमभूत्तिं कृत्वा समृद्धाः स इत्येव मत्वा, तस्मात्
सचादुत्थिता । तदेव यासां शृङ्गाण्युत्पन्नानि, यासां च नोत्पन्नानि,
ता उभयविधा अपि गावो वयं समृद्धा इत्येव मत्वोत्थिताः । यस्माद्

* मीमांसायान्वयन्याया व्याख्यातम् । तथाहि—“वनस्पतय सत्र मासत
इत्येवमादयोऽपि नानुपपन्ना, स्तुतयो ह्येता सत्रस्य,—वनस्पतयो नामा-
चेतना इद सत्रमुपासितवन्त, कि पुनर्विद्वांसो ब्राह्मणा”—इत्यादि
जै० ६० १ १. २२ सू० श्रव० भा० । † ७ ४. ७—४२३ ए० ।

गोभिरनुष्ठितं, तस्माद् 'गोसचम्'-इत्येवाय संवत्सराख्यः कर्मविशेषोऽभिधीयते । 'ये' यजमाना एव विदांसः संवत्सराख्य कर्मविशेषमनुतिष्ठन्ति, ते समृद्धिं प्राप्नुवन्त्येव ॥

यदुक्तमर्थवादे— यासां द्वां शृङ्गाण्यजायन्त, यासां च नाजायन्त, ता उभयोऽप्यृद्धिं गता इति; तच्च जातशृङ्गाणां शृङ्गजन्मैवर्द्धिः, इतरासान्तु कथं सा समृद्धिरित्याशङ्क्य तां दर्शयति— "तस्मात्तूपरा वार्षिकौ मासौ पक्षां चरति, सचाभिजितः सस्यै(१)"-इति । यस्माद्जातशृङ्गाः 'तूपरा' सषेण समृद्धिं गताः, तस्मादियं वर्षर्तुसम्बन्धिनौ मासौ 'पक्षां' प्रीतिं प्राप्थारस्ये चरति । वार्षिकयोर्हि मासयोररस्ये सच्चरन्तीनां दीर्घशृङ्गयुक्तानां गवां महान् क्लेशो जायते । प्रवक्ष्वायूपेततथा तीव्रदृष्ट्या मुखे प्रतिहताः सत्यो मुखमवाग्भूतं कृत्वा शृङ्गभारेण पौद्यन्ते, तूपरायास्तु नास्त्ययं क्लेशः । यथा क्लेशश्रुपूर्णशिरस्कानां पुरुषाणां सत्यपि सौन्दर्याभिमानक्षते सुखे नदीक्षानष्टभोजनादौ महान् क्लेशः, तदत् । यदेतदस्याः तूपराया गोवर्षांसु प्रीतिसम्पादनं, तदेतत् 'सचाभिजित' सचातुष्टानलब्धम् ॥

अथ प्रकारान्तरेण सचानुष्ठानं प्रशसति— "तस्मात् सवत्सरसदो यत् किञ्च गृहे क्रियते, तदवाप्तमवरुद्धमभिजितं क्रियते(१)"-इति । यस्मात् सचं प्रशस्तं, तस्मात् 'संवत्सरसदः' सवत्सरसचमनुष्ठितवतो यजमानस्य गृहे 'यत् किञ्च क्रियते' यत् किमप्यग्निहोत्रादिकमङ्गविकलमप्यनुष्ठीयते, तद् 'अवाप्तम्' सम्पूर्णमेव भवति, तथा 'अवरुद्धम्' अकाले कृतमपि, स्वकाले कृतं भवति; 'अभिजित' फलापेक्षा-

राहित्येऽपि सम्पादितफलं भवति । अत एव शास्त्रन्यायाभिज्ञा
 आहुः—“तेषां तेजोविशेषेण प्रत्यवायो न विद्यते”—इति ।

अथैतस्य सत्रस्य प्रायणीयोदयनीयावहर्विशेषौ विधत्ते—“समुद्रं
 वा एते प्र श्रवन्ते, ये संवत्सरमुपयन्ति; यो वै समुद्रस्य पारं न
 पश्यति, न वै स तत् उदेति, संवत्सरो वै समुद्रस्तस्यैतत् पारं,
 यदतिराशौ, य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्त्यनानां एवोदृचं
 गच्छन्ति^(१)”—इति । ‘ये’ यजमानाः संवत्सरसत्रमुपक्रमन्ते, ‘एते’
 यजमानाः समुद्रमेव बाहुभ्यां तरितुमुद्युञ्जते; सत्रस्य समुद्रवदति-
 प्रभूतत्वात् । एवं सति ‘यः’ पुरुषः समुद्रस्य ‘पारं’ परतीरं न
 पश्यति, ‘सः’ पुरुषः समुद्रादुद्गन्तुं न शक्नोति । अयं च संवत्सरस्तेन
 समुद्रेण समानः; तस्मादस्य समाप्तिपरिज्ञानाभावे तत् उत्थातु-
 मुत्साहो न भवेत्, तस्मात् समाप्तिरूपमहर्विशेषम् । ‘तस्य’ च
 समुद्रसमस्य संवत्सरस्य पारावारतीरभूतावतिराशौ । एतदभिज्ञाय
 यजमानाः ‘अनार्त्ताः’ मनसि उद्देगरहिता एव ‘उदृचन्’ उत्तमां
 समाप्तिसम्बन्धिनीमृचं गच्छन्ति । तस्मादतिरात्रावुभावतुष्टेया-
 वित्यर्थः । यदि “ब्रह्मवादिनो वदन्त्यतिरात्रः परम”—इत्यनु-
 वाके* एव प्रायणीयोऽतिरात्रो विहितः, तर्ह्युदयनीयातिरात्रेण सह
 निर्देष्टुमत्र पुनरुपन्यासः ॥

तावेतावतिराशौ बह्वधा प्रशंसति—“इयं वै पूर्वाऽतिरात्रो-
 ऽसावुत्तरो, मनः पूर्वा वागुत्तरः, प्राणः पूर्वाऽपान उत्तरः, प्ररोधनं पूर्वं
 उदयनमुत्तरः^(२)”—इति । ‘पूर्वः’ प्रायणीयोऽतिरात्रः, प्राथम्यसाम्येन

पृथिव्यादिरूपः; उदयनीयसु पश्चाद्भावितेन ध्रुवलोकादिरूपः ।
‘प्ररोधनं’ लौकिकस्य वैदिकस्य वा व्यापारस्य प्रारम्भः ॥

यावेतावतिरात्रौ सामान्येनोक्तौ, तयोर्विशेषाकारेण स्वरूपं
विधत्ते—“ज्योतिष्टोमो वैश्वानरोऽतिरात्रो भवति; ज्योतिरेव
पुरस्ताद् दधते, सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्ये^(१)”—इति । योऽयमति-
रात्रः, स ज्योतिष्टोमरूपः, स च वैश्वानरेण दृष्टः, तदनुष्ठानेन
स्वर्गमार्गे पुरस्ताज्ज्योतिर्दधते, तच्च स्वर्गप्रकाशनाय भवति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “प्राथण्यमतिरात्रमुपेत्य चतुर्विंशमुक्थ-
मारम्भणीयमुपयन्ति”—इति, तदिदं विधत्ते—“चतुर्विंशः प्राथण्यौयो
भवति; चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः, प्रयन्त एव संवत्सरे प्रति
तिष्ठन्ति; तस्य त्रीणि च ग्रतानि षष्टिश्च स्तोत्रीयास्तावतीः संवत्स-
रस्य रात्रय, उभे एव संवत्सरस्य रूपे प्राप्नुवन्ति^(२)”—इति । यदेतदा-
रम्भणीयमहं, तदेतत् पूर्वाह्णादतिरात्रादुत्तरभाविनेऽपि वक्ष्यमाणे-
भ्योऽभिन्नवषट्पञ्चदशतिरूपेभ्यो मासेभ्यः प्रथमभावित्वात् प्राथण्यौय
इत्युच्यते । स चाहविर्गेष्वचतुर्विंशस्तोमयुक्तं कार्यः । तथा सति
सह्यासाम्यादर्द्धमासद्वारा संवत्सरः सम्पद्यते । तत्सम्पत्तौ सत्यां प्रा-
रम्भमाणा एव यजमानाः संवत्सरसञ्चानुष्ठाने स्थिरा भवन्ति ।
किञ्चित्स्याद्ग उक्थ्यरूपत्वात्, उक्थ्यस्य च पञ्चदशस्तोत्रयुक्तत्वात्, एकै-
कस्मिन् स्तोत्रे चतुर्विंशतिसह्याकासृचु स्तोत्रीयासु सतीषु मिलित्वा
षष्ठ्युत्तरशतत्रयपरिमिता स्तोत्रीया भवन्ति । एवं सति संवत्सरस्य
यदिदं चतुर्विंशत्यर्द्धमासात्मकं रूपं, यच्च षष्ठ्युत्तरशतत्रयरात्र्यात्मकं
रूपं, ते उभे अपि रूपे सह्यासाम्येन प्राप्नुवन्ति ॥

अनन्तरभावीन्यहानि विधत्ते—“ते संहस्तित्या अरिष्टा उत्त-
रैरहोभिश्चरन्ति^(८)”—इति । अनुष्ठितप्रायणीयारम्भाणीयाः ‘ते’ यज-
मानास्तत ऊर्द्धं ‘संहस्तित्या अरिष्टौ’ सचसमाप्तेरविनाशाय ‘उत्तरैः’
ज्योतिर्गौरायुरित्यादिभिरहोभिरनुतिष्ठेयुः । अत्र यानि पूर्व-
प्रपाठकविहितानि, तेषां स्तुत्यर्थोऽनुवादः, यानि त्वविहितानि,
तेषामत्र विधिरिति विवेकः ॥

ज्योतिरादीनामभिन्नवषट्कतां विधत्ते—“षडह भवन्ति; षड्
वा षडतवः संवत्सर षडत्येव संवत्सरे प्रति तिष्ठन्ति^(९)”—इति ।
ज्योतिर्गौरायुरायुर्गोर्ज्योतिरित्येवं षडहत्वम् ॥

उक्ते षडहे मध्यवर्त्यहर्दयं प्रशंसति—“गौश्यायुश्च मध्यतः सोमौ
भवतः; संवत्सरस्यैव तन्मिथुनं मध्यतो दधति प्रजननाय^(१०)—
इति । योऽयं गोष्टोम’, यश्यायुष्टोमः, तावुभौ षडहस्य मध्ये कर्त्तव्यौ ।
‘तत्’ तेन संवत्सरसचस्य मध्ये मिथुनं सम्पादयन्ति; तच्च प्रजननाय
भवति ॥

षडहस्थाद्यन्तावहर्विंशेधौ प्रशंसति—“ज्योतिरभितो भवति;
विमोचनमेव तच्छ्रन्दास्तेव तदिमोक यन्त्ययो उभयतोऽज्योतिषैव
षडहेन सुवर्गं लोकं यन्ति^(११)”—इति । षडहस्थाद्यन्तयोर्ज्योतिष्टोमः
कार्यः । तदेतदादौ ज्योतिष्टोममनुष्ठाय, पुनरप्यन्ते ज्योतिष्टोम-
स्थानुष्ठानम्, उपक्रमे निरुद्धस्य विमोचनसमानं भवति । तेन
ज्योतिर्गौरायुरित्येतत्त्रयरूपाणि ‘छन्दांसि’ गायत्र्यादीन्येव विमोके
प्राप्नुवन्ति । अपि च पार्श्वद्वये ज्योतिर्युक्तेन दीपद्वयसमानेन षडहेन
प्रकाशितं स्वर्गं सुखेन प्राप्नुवन्ति ॥

अथ प्रश्नोत्तराभ्यां ज्योतिरादिकं प्रशंसति—“ब्रह्मवादिनो वदन्धासते केन यन्तीति, देवयानेन पथेति ब्रूयाच्छ्रन्दाः सि वै देवयानः पन्था, गायत्री त्रिष्टुब्जगती, ज्योतिर्वै गायत्री गौस्त्रिष्टु-गायुर्जगती; यदेते स्तोमा भवन्ति, देवयानेनैव तत् पथा यन्ति^(१७)—इति । ‘ये’ यजमानाः ‘आसते’ सचमनुतिष्ठन्ति, ‘ते’ यजमानाः केन पथा स्वर्गं गच्छन्ति? इति ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञो देवयानेन पथा गच्छन्तीत्युत्तरं ब्रूयात् । येन देवा यान्ति, सोऽयं ‘देवयानः पन्थाः’ । सोऽपि कौटुशः ? इति चेत्, श्रूयताम्—गायत्र्यादीनि छन्दांश्चैव मार्गसाधनत्वाद् ‘देवयानः पन्थाः’—इत्युच्यन्ते; इह तु ज्योतिष्टोमादीन्चैव गायत्र्यादीनि । तस्मादेतेषामनुष्ठानेन तेनैव पथा गच्छन्ति ॥

अत्र सर्वेष्वहसुष्टुष्टोत्रे सामैक्यं विधत्ते—“समानं सामं भवति; देवलोको वै साम, देवलोकादेव न यन्ति^(१८)—इति । इह देव वा रथन्तरमेव वा सर्वेष्वहस्लेकमेव सामं षष्ठोत्रे गायेत् । देवलोको हि पक्षपातराहित्येन सर्वसमत्वात् सामरूपः* । अत एक-विधेन साम्ना कदाचिदपि देवलोकात् निर्गच्छन्ति ॥

तस्य साम्न्यं आधारभूतानामृचामेतेष्वहसुष्टु भेदं विधत्ते—“अन्या अन्या ऋचो भवन्ति, मनुष्यलोको वा ऋचो मनुष्यलोकादेवान्य-मन्यं देवलोकमभ्यारोहन्तो यन्ति^(१९)—इति । ऋचो हि मनुष्य-लोकस्वरूपाः; साम्न्यं आधारभूतत्वात् । यथा कर्मानुष्ठानद्वारा

* निर० ७. ३. ६, ऐ० ब्रा० ३. २ १२, तै० उ० १. २ १, श्रुत० ब्रा० १४. ४. १. २४, ता० ब्रा० ४. १ ७ । एतेष्वप्येव द्रष्टव्यम् ।

देवलोकस्याधारभूतो मनुष्यलोकस्तदत् । अन्यमन्यमिति पञ्चम्यै
द्वितीया । षष्ठ्यामन्यत्वे सत्यूपपादन्यस्मादन्यस्मात् मनुष्यलोकाद्
देवलोकमभ्यारोहन्तो यजमानाः सुखं प्राप्नुवन्ति । नानाविधकर्मा-
धारत्वात् मनुष्यलोकस्य नानाविधत्वम् । यदा ‘अन्यमन्यं देवलोकं’
कर्मवैचित्र्येण फलवैचित्र्यमित्यर्थः ॥

प्राकृतं साम धाधितुं सामान्तरं विधत्ते—“अभिवर्त्तो ब्रह्मसामं
भवति, सुवर्गस्य लोकस्याभिवर्त्त्यै^(१५)”—इति । ब्रह्मणः सम्बन्धि यत् साम,
तदभिवर्त्तनामकं कार्यम्* । तच्च स्वर्गलोकस्याभितः प्राप्यै भवति ॥

अहरन्तरं विधत्ते—“अभिजिद् भवति, सुवर्गस्य लोकस्याभि-
जित्यै^(१६)”—इति । विषुवदाख्यं यत् प्रथममहः, तस्मात् पूर्वं स्वर-
सामाख्यास्तयोऽहर्विंशेष्टाः; तेभ्योऽपि पूर्वमभिजिदाख्यमेकमहः
कर्त्तव्यम्, तच्च स्वर्गाभिजयाय भवति ॥

पुनरप्यन्यदहर्विंशत्ते—“विश्वजिद् भवति, विश्वस्य जित्यै^(१७)”—
इति । विषुवदाख्यादहर् ऊर्द्धभाविनो ये त्रयः स्वरसामानोऽह-
र्विंशेष्टास्तेभ्य ऊर्द्धं विश्वजिदाख्यमहः कर्त्तव्यम्; तच्च विश्वस्य जयाय
भवति ॥ .

प्रतिमासमभिप्लवण्डहेभ्य ऊर्द्धं पृथ्व्य षडहमतिपाद्यनियमञ्च
विधत्ते—“मासिमासि पृष्ठान्युप यन्ति, मासिमास्यतिपाद्या गृह्णन्ते,

* तैत्तिरीयाणामभिवर्त्त इति ऋसेकारमध्य एव पाठ सर्वत्र, अन्येष्वन्तु
दीर्घेकारमध्योऽभिवर्त्त इति । किञ्च ब्रह्मसाममिति टञन्तस्यैव रूपं तैत्ति-
रीयाणां सर्वत्र (४३१ ए०), नान्येषाम् । तथाहि—“अभिवर्त्तो ब्रह्मसाम
भवति”—इत्यादि ता० ब्रा० ४. ३. १ ।

मासिमास्येव वीर्यं दधति, मासां प्रतिष्ठित्यै^(१८)-इति । प्रतिमासानु-
ष्ठानेन तस्मिन्-तस्मिन् मासि वीर्यं सम्पद्यते ॥

पृष्ठयस्य षडहस्य मासेषूर्द्धभागं स्थानत्वेन विधत्ते—“उपरि-
ष्ठान्मासां पृष्ठान्युप यन्ति ; तस्मादुपरिष्ठादोषधयः फलं गृह्णन्ति^(१९)”—
इति* ॥

अत्र मीमांसा । सप्तमाध्यायस्य द्वितीयपादे (जै० सू० ५.
अधि० २.) चिन्तितम्—

“गवामयम आद्येऽङ्गि प्रायणीयेति नाम यत् ।

तद् द्वादशाहिकादङ्गो धर्मानतिदिग्नेश्च वा ॥

पूर्वन्यायेनातिदेशो मैवं† प्रथमता द्वयोः ।

अङ्गोस्तुल्येति मुख्यत्वं समं नातिदिग्नेत्ततः ॥

द्वादशाहे प्रथमस्याङ्गः प्रायणीयमिति नाम । तथा गवा-
मयनेऽपि तच्चाग्निहोचनामन्यायेनातिदेश इति चेत्, मैवम्;—
प्रायणीयशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य प्राथम्यस्य द्वयोस्तुल्यत्वेनोभयत्र मुख्य-
त्वेऽपि अनेकार्थत्वाप्रसङ्गात्‡ । प्रारभ्यायति गच्छति प्रवर्तते कर्मा-
ऽनेनेति ‘प्रायणीयम्’ । अतो नेतस्मानधर्मानतिदिगति”—इति ॥

तत्रैव चतुर्थपादे (जै० सू० १३-२०. अधि० ३.) अन्यच्च
चिन्तितम्—

* ऐ० ब्रा० ४. २. ६ खण्डित, ता० ब्रा० ४, ५ प्रपाठकयोश्च गवा-
मयनं सत्रं विहितं द्रष्टव्यम् ।

† “नातिदिग्नेमैवं”—इति ए. सो. न्या० मा० पु० पाठः ।

‡ “अनेकार्थत्वप्रसङ्गाभावात्”—इति ए. सो. न्या० मा० पु० पाठः ।

“गवामयनिके ज्योतिरादौ किं द्वादशाहिकी ।

ऐकाहिकी वानुमानादाद्योऽन्यो नामबाधनात् ॥

गवामयने ज्योतिर्गौरायुरिति ज्योतिरादिकास्तयो यागाः
विहिताः । तेषु द्वादशाहिकीति कर्त्तव्यता युक्ता । कुतः ? अनु-
मितवाक्येन तत्प्रापणात् । गवामयन हि द्वादशाहविकृतिरिति
वक्ष्यति, अतस्तत्सम्बन्धिलिङ्गेन तदीयधर्मप्रापकस्योदकोऽनुमीयत
इति प्राप्ते, ब्रूमः,— सन्ति ज्योतिरादिनामकास्तथ एकाहाः ।
तदीयधर्मा गवामयनिकेषु ज्योतिरादिषु ज्योतिरादिभिस्त्रिभि-
र्नामभिः प्राप्ताः, नाम वानुमानिकास्योदकात् प्रयत्नम्, प्रत्यक्ष-
श्रुतिवात्, अतस्योदकस्य बाधितत्वादेतेष्वेकाहिकीति कर्त्तव्यता
प्राज्ञा”-इति ॥ १ ॥

इति श्रीषायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥

गावो वा एतत् सूचमासताशृङ्गाः सतीः शृङ्गाणि
सिपासन्तीस्तासां दश मासा निषणा आसन्नथ शृङ्गा-
ण्यजायन्त ता अब्रुवन्नरात्सोत्तिष्ठामाव तं काममरु-
त्सहि येन कामेन न्यर्षदामेति^(१) तासाम् त्वा अब्रुव-
न्ना वा यावतीर्वासामहा एवेमौ द्वादशौ मासौ
संवत्सरः सम्पाद्योत्तिष्ठामेति तासाम् (१)

द्वादशे मासि शृङ्गाणि प्रावर्तन्त श्रद्धया वाश्रद्धया
वा ता इमा यास्तूपुरा उभय्यो वाव ता अध्वुवन् याश्च
शृङ्गाण्यसन्वन्याश्चोर्जमवारुन्धत्^(१) ध्नोति दशसु मासू-
त्तिष्ठन्नध्नोति द्वादशसु य एवं वेद^(२) पदेन खलु वा एते
यन्ति विन्दन्ति खलु वै पदेन यन्^(३) तदा एतद्वृद्धमयन्
तस्मात् (२)

एतद्भोसनि^(४) ॥ २ ॥

तासां^(५) * तस्माद्^(६) द्वे च ॥ २ ॥

प्रथमेऽनुवाके गवामयममामकं सवत्सरसचं कैचिद् विशेषैः
सह विहितम् । सोमयागा द्विविधाः,—आवृत्ता अनावृत्ताश्च । ते
चानावृत्ता एकाहाः । आवृत्ता अपि द्विविधाः,—अहीनरूपाः सच-
रूपाश्च । द्विराचमारभ्यैकादशरात्रपर्यन्ता अहीनाः । एकादशरात्र-
द्वादशरात्रौ तु द्विविधौ,—अहीनरूपौ सचरूपौ च । चयोदशरात्र-
मारभ्योपरितनानि सचाष्टेव^(७) । तान्यपि द्विविधानि,—रात्रिसचाष्ट्य-
यनात्मकसचाष्टि च । तत्र शतरात्रपर्यन्तानि रात्रिसचाष्टि^(८),
सवत्सरमारभ्योपरितनानि अयनरूपाणि^(९) । तेषां च सर्वेषां प्रकृति-

* “तिष्ठामेति तासां^(५)”—इति क, ख, ग ।

† इरुक्तात् १६५—३३८ पृ० द्रष्टव्यम् ।

‡ ता० मा० १८ प्र० ११ ख०—२२ प्र० श्रेयपर्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

§ ता० मा० २२ प्र० आरभ्य अश्वसमाप्तिपर्यन्तमवलोक्यम् ।

॥ ता० मा० २२ प्र०—२३ प्र० १६ ख० पर्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

¶ ता० मा० २३ प्र० २० ख० आरभ्य अश्वश्रेयपर्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

भूतमिदं 'गवामयनम्' । तस्य च संवत्सरकालसाध्यः प्रयोगः पूर्वा-
नुवाकेऽभिहितः; अथ द्वितीये दशमाससाध्येन प्रयोगेण मह
विकल्पोऽभिधीयते ॥

तमेतं विधातुं पूर्वोक्तमेवार्थवादं कस्य चिद् विग्रेषस्य विवक्षया
पुनः पठति—“गावो वा एतत् सचमासताश्टङ्गाः सतीः श्टङ्गाणि
मियासन्तीस्तासां दश मासा निषणा आसन्नथ श्टङ्गाण्यजायन्त, ता
अब्रुवन्नरात्मोत्तिष्ठामाव तं काममस्तस्मिहि, येन कामेन न्यपदा-
मेति^(१)”—इति । पुरा श्टङ्गरहिताः सत्यो गावः, श्टङ्गाणि 'मिया-
सन्तीः' सनितुं सन्धुमिच्छन्त्य 'एतत्' उच्यमानं सचमन्वतिष्ठन् । 'तामां'
गवां दश मासा अनुष्ठिता अभवन्, 'अथ' अस्मिन् काले श्टङ्गाण्यु-
त्पन्नानि । 'ताः' चोत्पन्नश्टङ्गाः परस्परमिदमब्रुवन् । 'येन'
श्टङ्गविषयेण कामेन 'न्यपदाम' सचानुष्ठानार्थं वयमेकत्र स्थाने
निषणाः, 'तं' श्टङ्गविषयं कामम् 'अस्तस्मिहि' वयं सम्पादितवत्यः ।
एव मुक्ता काचिद् गावः कृतार्थबुद्ध्या सचादुत्थिताः; ता उद-
तिष्ठन्निति पूर्वस्मिन्नर्थवादे (४७६५०) श्रवणात् ।

तत्रैव यदन्यदुक्तम्—अथ यासां नाजायन्त, ताः संवत्सरमाप्नोद-
तिष्ठन्निति (४७६५०), तत्र विवचितं विग्रेषं दर्शयति—“ताणामु
त्वा अब्रुवन्नर्हं वा, यावतीर्वामासदा एवेमौ द्वादशौ मामौ संवत्सर-
सम्पाद्योत्तिष्ठामेति, तासां द्वादशे मामि श्टङ्गाणि प्रावर्त्तन्त अद्या
वाश्रद्धया वा ता दमा यास्तुपरा; उभयो वाव ता आर्ध्वन्, याय
श्टङ्गाण्यमन्वन् यायोर्जमवास्तन्व^(१)”—इति । 'याः' गावः सचमनु-
तिष्ठन्ति, 'तामाम् उ तु आ' ताषामेव मध्ये जातश्टङ्गास्तथाय

गतासु अवशिष्टाः ‘अर्द्धा वा’ काश्चिदेव गावः परस्परमेवमब्रुवन् ।
 एतास्त्रैरूपासु गोषु मध्ये राशिद्वयम् । तत्र काश्चिच्छृङ्गकामाः,
 अपरासु किमेभिः शृङ्गैरूर्जमेवोदरपूरणचमां सम्पादयाम इति
 मन्यन्ते । एवं सति शृङ्गकामा अशृङ्गकामाश्च ‘यावतीर्वा’ यावत्तः
 सन्ति, ‘ताः’ सर्वा अपि मिलित्वा परस्परमेवमब्रुवन् । किम-
 ब्रुवन्निति, तदुच्यते—‘इमौ’ संवत्सरावशिष्टौ द्वादशमह्यापूरणौ
 मासौ ‘आसामहै एव’ सर्वदाप्यनुतिष्ठाम । ततः संवत्सरं पूरयित्वा
 पश्चादनुतिष्ठामेति ‘तासां’ संवत्सरं पूरयन्तीनां गवां मध्ये, यासां
 शृङ्गे अर्द्धास्ति, तासां तथैव अर्द्धया द्वादशे मासि शृङ्गाण्युत्पन्नानि ;
 यासान्तु अर्द्धा नास्ति, ता अशृङ्गयैव ‘इमाः’ सम्पन्नाः असम्पन्न-
 शृङ्गाः, या लोके ‘द्वपराः’ शृङ्गरहिता दृश्यन्ते । एव सति या गावः
 शृङ्गाणि अलभन्त, यास्यान्यास्तच्छृङ्गारहिताः स्थापेक्षितानूर्जमेव
 अलभन्त, ‘ताः’ उभयविधा अपि स्वस्वप्रयोजनसिद्ध्या समृद्धिज्ञताः ।
 अत्र दशमासानुष्ठानेन शृङ्गमात्रम्, द्वादशमासानुष्ठानेन रमणीय-
 शृङ्गत्वम् ; कर्मभूयस्त्वात् फलभूयस्त्वमिति न्यायात् ॥

तदेवमर्थवादेन दशमासानुष्ठानं द्वादशमासानुष्ठानञ्च प्रशस्य
 विकल्पितं पचद्वयं विधत्ते—“अप्नोति दशसु मासूत्तिष्ठन्नप्नोति
 द्वादशसु य एवं वेद^(१)”—इति । ‘यः’ यजमानः प्रकारद्वयं वेत्ति,
 सोऽयं स्वेच्छयान्यतरं प्रकारमनुतिष्ठन् समृद्धिं प्राप्नोति ॥

ननु द्वादशसु मासेषु सम्पूर्णानुष्ठानत्वादसु फलम्, दशमासपक्षे
 तु कथम् ? इत्याशङ्कोपपादयति—“पदेन खलु वा एते यन्ति,
 विन्दन्ति खलु वै पदेन यन्^(२)”—इति । ‘एते’ दशमासानु-

ष्टायिनो यजमानाः कालान्त्येऽपि 'पदेन खलु वै यन्ति'
 शास्त्रीयेण मार्गेणानुतिष्ठन्ति; लोकेऽपि 'पदेन यन्' राजमार्गेण
 गच्छन् पुरुषः खन्यखलनेऽपि ग्रामप्राप्तिं लभत एव । तद्वदत्रापि
 फलप्राप्तिर्युक्ता ॥

उपपादितं पञ्चदशमुपसंहरति—“तद् वा एतदृद्धमयनं, तस्मा-
 देतद् गोमनि^(१)”—इति । यत् एतद् गवामयनं, तद् यदि दशसु
 मासेषु समाप्यते, यदि वा द्वादशसु, सर्वथापि 'च्छृङ्खं' फलप्रदमेव ।
 यस्मादयमस्य महिमा भूयान्, तस्मात् 'एतद्' अयनं 'गोमनि'
 गवां तिर्यग्जातीनामप्यभिमतलाभहेतुः, किमु वक्तव्यं विशिष्ट-
 ब्राह्मणानामित्यभिप्रायः ॥ ९ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥

प्रथमे मासि पृष्ठान्युप यन्ति मध्यमे उप यन्त्युत्तमे
 उप यन्ति^(१) तदाहुर्यां वै विरेकस्याहं उपसौदन्ति दृङ्
 वै सापराभ्यां दोहाभ्यां दुहेऽथ कुतः सा धौक्ष्यते यां
 द्वादशशतत्वं उपसौदन्तीति संवत्सरः सम्पाद्योत्तमे मासि
 सृष्टत् पृष्ठान्युपैयुस्तद् यजमाना यज्ञं पशूनव रुन्धते^(१)
 समुद्रं वै (१)

• एतेऽनवारमपारं प्र संवन्ते ये संवत्सरमुपयन्ति यद्
 दृहद्रथन्तरे अन्वजैर्युयथा मध्ये समुद्रस्य स्रवमन्वजैर्यु-

स्तादृक् तदनुत्सर्गं दृष्ट्वा द्रथन्तराभ्यामिच्छा प्रतिष्ठां
गच्छन्ति सर्वेभ्यो वै कामेभ्यः सन्धिर्दुहे तद् यजमानाः
सर्वान् कामानव रन्धते^(१) ॥ ३ ॥

वै^(१) चतुस्त्रिंशच्च ॥ ३ ॥

द्वितीये दग्गमाद्वादग्गमासविकल्पोऽभिहितः, अथ तृतीये
पृष्ठपण्डहविषयो विकल्पोऽभिधीयते ॥

यत् पूर्वं विहितं “मासिमामि पृष्ठान्युप यन्ति”—इति (४०५२०
८ पं०), तत्र पचान्तरं विधत्ते—“प्रथमे मामि पृष्ठान्युप यन्ति,
मध्यम उप यन्त्युत्तम उप यन्ति^(१)”—इति । सर्वेषु मासेषु पृष्ठः
पण्डहो नागुष्ठेयः, किन्तु प्रथममध्यमोत्तमेषु चिखेव मासेष्वित्यय-
मेकः पक्षः ॥

पुनरपि पचान्तरं विधत्ते—“तदाङ्ग्यां वै चिरेकस्याङ्ग उप-
सीदन्ति, दहं वै सापराभ्यां दोहाभ्यां दुहेऽथ कुतः सा धोक्ष्यते
यां द्वादशह्रस्व उप सीदन्तीति, भञ्जस्वरः सन्त्याद्योत्तमे मामि
महत् पृष्ठान्युपेयुनाद्यजमाना यज्ञं पशुमव रन्धते^(१)”—इति । लोके
दोग्धारः पुरुषा एकस्याङ्गो मध्ये ‘यां’ गां दोग्धुं त्रिवारं प्राप्नुवन्ति,
‘सा’ गौः प्रथमपर्याये प्रभूतं क्षीरं प्रयच्छति; ‘अपराभ्यां’ द्वितीय-
तृतीयदोहनपर्यायाभ्यां ‘दहं वै दुहे’ अल्पमेव क्षीरं दोग्धि ।
एवं सति ‘यां’ गामेकस्मिन् दिने द्वादशह्रस्वो दोग्धुमुपयन्ति, ‘सा’

* “समूहं वै^(१)”—इति क, ख, ग ।

† “द्वितीयतृतीयदोहनपर्यायाभ्यां”—इति ग ।

गौः 'कुतो धोक्ष्यते ?' न हि चीराभावे दोहनमुचितम् । तस्माद् गोसमानस्य पृष्ठपडहस्यापि मासत्रयानुष्ठानमनुचितम् ; किमु वक्तव्यं द्वादशमासानुष्ठानेऽप्यनुचितत्वमित्येव । 'तदाहुः' तस्मिन् पृष्ठपडहविषये अभिज्ञाः कथयन्ति । तस्मात् संवत्सरमनुष्ठायान्ते मासि सप्तदेव पृष्ठः पडहोऽनुष्ठेयः, इतरेषु तु मासेषु पञ्चमेनाभिप्लवपडहेनैव मासपूरणं कर्त्तव्यम् । तथा सति यजमानाः पृष्ठपडहस्य समारम्भाद् यज्ञं सम्पूर्णं प्राप्नुवन्ति ॥

यत् पूर्वं विहितं "समानः साम भवति"—इति (४७५. ५० हपं०), तदेवात्र विशेषाकारेण विधत्ते—"समुद्रं वा एतेऽनवारमपारं प्र श्रवन्ते ये संवत्सरमुप यन्ति, यद् दृष्टयन्तरे अन्वर्जयुयंया मध्ये समुद्रस्य श्रवमन्वर्जयुस्तादृक् तदनुत्सर्गं दृष्टयन्तराभ्यामित्वा प्रतिष्ठां गच्छन्ति, सर्वेभ्यो वै कामेभ्यः सन्धिर्दुहे, तद् यजमानाः सर्वान् कामानव हन्वते^(१)"—इति । 'पारावारे' परार्वाची तीरे* । 'ये' यजमानाः संवत्सरमवमनुतिष्ठन्ति, एते तीरद्वयरहितं समुद्रं याज्जभ्यां तरितुमिच्छन्ति । तच्चाशक्यम् । यदि तत्र 'दृष्टयन्तरे' सामनी अनुक्रमेण पृष्ठस्तोत्रे सम्पादयेयुः, तदानीं यथा समुद्रस्य मध्ये तरणसाधन 'श्रव' सम्पादयेयुस्तादृक् तद् भवति । तस्मात् 'अनुत्सर्ग' कदाचिदप्यपरित्यज्य, दृष्टयन्तराभ्याम् 'इत्वा' स्तोत्रं प्राप्य 'प्रतिष्ठां' यज्ञममाप्तिं गच्छन्ति । अन्यदौयेनापि वत्सेन दोग्धुं शक्या गोः 'सन्धि'—इत्युच्यते । सा च सन्धिः 'सर्वेभ्य' कामेभ्यो

* "पारावारे परार्वाची तीरे"—इति अथ० को० १. १० ८ ।

दुहे' यथा-यथा क्षीरमपेक्षितं तथा-तथा यं कश्चिद् वत्समादाय
दोग्धं शक्यते । 'तत्' तथा सति, अत्रापि यजमानाः 'अन्यदी-
याभ्यां' प्रकृतिगताभ्यां दृष्टद्वयन्तराभ्यां तत्तद्दिने प्रयुज्यमानाभ्यां
सर्वान् कामान् प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥

सुमान्यं चृचो भवन्ति मनुष्यलोको वा चृचो मनु-
ष्यलोकादेव न य^(१)न्त्यन्यदन्यत्सामं भवति देवलोको
वै सामं देवलोकादेवान्यमन्यं मनुष्यलोकं प्रत्यवरो-
हन्तो यन्ति^(१) जगतीमग्र उप यन्ति जगतीं वै छन्दांसि
प्रत्यवरोह^(१)न्त्याग्रयणं ग्रहा वृहत् पृष्ठानि चयस्त्रिंशः
स्तोमास्तस्माज्ज्यायांसं कनीयान् प्रत्यवरोहति^(१) .
वैश्वकर्मणो गृह्यते विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमाना
अव हन्त आदित्यः (१)

गृह्यत इयं वा अदितिर्स्यामेव प्रति तिष्ठ^(१)न्त्यन्यो-
ऽन्यो गृह्यते मिथुनत्वाय प्रजात्या^(१) अवान्तरं वै दश-
राचेण प्रजापतिः प्रजा असृजत् यदशराचो भवन्ति
प्रजा एव तद् यजमानाः सृजन्त एताः इ वा उदङ्कः
शैलवायनः सूचस्यद्विमुवाच यदशराचो यदशराचो

भवति सूत्रस्यर्द्धा अथो यदेव पूर्वेष्वहस्सु विलोम
क्रियते तस्यैव (२)

रूपा शान्तिः^(७) ॥ ४ ॥

आदित्य^(८) रुव^(९) * द्वे च ॥ ४ ॥

तृतीये दृष्टवपडहविषयप्रकारविशेषोऽभिहितः, अथ चतुर्थे
उत्तरे पक्षसि प्रकारविशेषोऽभिधीयते । द्वे हि संवत्सरसप्तस्य पक्षसौ ।
एतच्चान्यत्र समाध्यातम्—“यथा ग्रास्ताये पक्षसौ, एव५ संवत्सरस्य
पक्षसौ”—इति (तै० ब्रा० १. ९. ३ १.) । तत्र प्रथमषण्मासात्मके
पूर्वस्मिन् पक्षसि सामैक्यं नृणां नामात्वं पूर्वं अभिहितम्, इदानीं
द्वितीयषण्मासात्मके उत्तरस्मिन् पक्षसि पूर्ववैपरीत्येन ऋगैक्यं
सामनामात्वाभिधीयते ॥

तथादाष्टगैक्यं विधत्ते—“समान्य ऋषो भवन्ति, मनुष्यलोको
. वा ऋषो मनुष्यलोकादेव न यन्ति^(१०)”—इति । मनुष्यलोके हि
कर्म कृत्वा यथाद् देवलोकं प्राप्नुवन्ति, एवमाधारभूतानृचमभ्यस्य
पश्चात् तेषां साम गायन्ति†, तस्मादृचो मनुष्यलोकस्वरूपाः ।
तासु ‘समान्य’ एकरूपाः कर्त्तव्याः, एकस्मिन्नहनि या ऋचस्ता
एवान्यस्मिन् प्रयोक्तव्याः । एवं सति ऋगात्मकात् मनुष्यलोकात्
कदाचिदपि नापगच्छन्ति; अपत्यादिमन्तानाविच्छेदात् ॥

* “आदित्य^(८)रुव^(९)स्यैव^(१०)”—इति क, ख, ग ।

† “अथधूतं साम गीयते”—इति छा० ब्रा० ३०. १-४ ।

अथ सामनानात्वं विधत्ते—“अन्यदन्यत् साम भवति, देवल्लोको वै साम, देवल्लोकादेवान्यमन्य मनुष्यलोकं प्रत्यवरोहन्तो यन्ति^(१)”—इति । साम्नः पथाङ्गावित्त्वाम्येन देवल्लोकत्वम्, तादृशं च साम पूर्वस्मिन् दिने यद् भवति, ततोऽन्यदुत्तरस्मिन्नहनि कर्त्तव्यम् । लोकेऽपि देवल्लोकान्निर्गच्छन्तः पुरुषाः, ‘अन्यमन्यं’ मनुष्यलोकप्रदेशं गच्छन्ति । यदा अन्यमन्यमिति पञ्चम्यर्थे द्वितीया, अन्यस्मादन्यस्माद् देवल्लोकात्; कर्मफलानां तारतम्योपेतत्वेन विविधत्वात् तदा तदा विलक्षणाद् देवल्लोकात् प्रत्यवरोहन्तो यजमाना मनुष्यलोकं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥

विशेषान्तरं विधत्ते—“जगतीमप उप यन्ति, जगती वै छन्दांसि प्रत्यवरोहन्ति^(२)”—इति । पूर्वस्मिन् पक्षसि गायत्री प्रथममनुष्ठिता, उत्तरस्मिन् जगती प्रथममनुष्ठेया । तथा सति जगती प्रत्यन्यानि सर्वाणि छन्दांस्यवरोह प्राप्तानि भवन्ति ॥

पुनरपि विशेषचयं क्रमेण विधत्ते—“आययणं यद्वा, दृष्टत् पृष्ठानि, चयस्त्रिंशत् स्तोमास्तस्माज्ज्यायाश्च कनीयान् प्रत्यवरोहन्ति^(३)”—इति । यथा गायत्र्यादिच्छन्दस्तु पूर्वस्मात् पक्षमो विपर्ययेणोत्तरस्य पक्षमोऽनुष्ठानम्, एवं यद्वायमस्तोमेत्यपि द्रष्टव्यम् । तथाययणोऽन्ते गृहीतः, इह त्वादौ; तथा सति यद्वाः प्रत्यवरोहानि भवन्ति । तथा तत्र रथन्तरं पृष्ठं पूर्वदिनेऽनुष्ठितम्, इह तु ‘दृष्टत्’ पृष्ठं पूर्वमनुष्ठेयम्, तथा सति सर्वाणि पृष्ठस्तोत्राणि प्रत्यवरोहानि भवन्ति । तथा तत्र चयस्त्रिंशत्स्तोमोऽन्तेऽनुष्ठितः, इह त्वादावनुष्ठेयः; तथा सति सर्वे स्तोमाः प्रत्यवरोहानि भवन्ति । यस्मादत्र प्रौढस्त्वय-

स्त्रिंशः प्रथमभावो, अर्वाञ्चस्त्रिणवैकविंशादयः पश्चाद्भाविनः, तस्मात्सोकेऽपि 'ज्यायामं' पितरं पितामहं वा प्रति 'कनीयान्' पुत्रः पौत्रो वा वाहनादश्वादेरवरोहति ॥

अथातिपाद्यादयं क्रमेण विधत्ते— “वैश्वकर्मणो गृह्यते, विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमाना अव रुन्धत, आदित्यो गृह्यत, इयं वा अदितिरस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति^(१)”—इति । “वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्”—इत्यनेन गृह्यमाणोऽतिपाद्यो 'वैश्वकर्मणः' । 'तेन' अतिपाद्येण सर्वाण्यपि कर्माणि यजमानाः प्राप्नुवन्ति । “महीम् पु मातरम्”—इत्यनेन गृह्यमाणोऽतिपाद्यः 'आदित्यः' ; भूमेरदितित्वात् । तेनातिपाद्येण भूमौ प्रतितिष्ठन्ति । अथ सूचकारः । “वैश्वकर्मणमतिपाद्याणामष्टमं गृह्याति वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतथ इति, श्वो भूत आदित्यं महीम् पु मातरमिति; तावेवमेव व्यत्यासं गृह्यात्या महाप्रतात्”—इति ॥

तमिमं व्यत्यासं विधत्ते— “अन्योऽन्यो गृह्येते मिथुनत्वाद्य प्रजात्यै^(१)”—इति । ‘अन्योऽन्यः’ एकेकः, यस्मिन् दिने वैश्वकर्मणो गृह्यते, ततः परेद्युरादित्यः, ततोऽपि परेद्युर्वैश्वकर्मणः, पुनरपि परेद्युरादित्यः । एव सति दिनेन मिथुनरूपत्वात् प्रजोत्पत्तये सम्पद्यते ॥

अथ द्वादशाहीयं दशरात्रं विधत्ते— “अथान्तरं वै दशरात्रेण प्रजापतिः प्रजा असृजत, यद् दशरात्रो भवति, प्रजा एव तद् यजमानाः सृजन्त, एताः ह वा उदङ्गः श्रौतवायनः सचस्यर्द्धि-मुवाच, यद् दशरात्रो, यद् दशरात्रो भवति सचस्यर्द्धा, अथो

यदेव पूर्व्वदक्षु विलोम क्रियते, तस्यैवैषा शान्तिः^(०)—इति ।
एतच्च वाक्यं “दे वाव देवसवे”—इत्यत्र * व्याख्यातम् ॥ ४ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये षष्ठमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥

यदि सोमौ सः सुतौ स्यातां महति रात्रियै प्रातरनु-
वाकमुपाकुर्यात् पूर्वा वाचं पूर्वा देवताः पूर्व्वच्छन्दांसि
दृक्ते^(१) दृपं खतीं प्रतिपदं कुर्यात् प्रातस्सवनादेवैषा-
मिन्द्रं दृक्ते^(१) ऽथो खत्वाहुः सवनमुखे सवनमुखे कार्येति
सवनमुखात् सवनमुखादेवैषामिन्द्रं दृक्ते^(१) संवेशा-
योपवेशाय गायत्रियास्त्रिष्टुभो जगत्या अनुष्टुभः पङ्क्त्या
अभिभूत्यै स्वाहा^(१) छन्दांसि वै संवेश उपवेशच्छन्दा-
भिरेवैषाम् (१)

छन्दांसि दृक्ते^(१) सजनीयः शस्यं विद्व्यः शस्यमृग-
स्यस्य कयाशुभीयः शस्यं मेतावदा अस्ति यावदेत-
द्यावदेवास्ति तदेपां दृक्ते^(१) यदि प्रातस्सवने कृशाशो
दीयेत वैष्णवीपुं शिपिविष्टवतीपुं स्तुवीरन् यद्वै यज्ञ-
स्यातिरिच्यते विष्णुं तच्छिपिविष्टमभ्यति रिच्यते तद्वि-

पुः शिपिविष्टोऽतिरिक्त एवातिरिक्तं दधात्यथो अतिरिक्तेनैवानिरीक्तमाज्ञाव (२)

रुन्धते^(१) यदि मध्यन्दिने दीर्येत वषट्कारनिधनसामं कुर्युर्वषट्कारो वै यज्ञस्य प्रतिष्ठा प्रतिष्ठामेवैनद् गमयन्ति यदि तृतीयसवन एतदेव^(२) ॥ ५ ॥

एषा^(१)मवैकान्नविश्रुतिश्च ॥ ५ ॥

चतुर्थेऽनुवाके उत्तरे पश्चिमे विष्टोऽभिहितः; अथ पञ्चमे मातृर्घेण प्रवृत्तयोर्दयोगंवामयनयोर्विष्टोऽभिधीयते ॥

तस्मिन् विधत्ते—“यदि सोमौ ससुतौ स्थातां, महति रात्रिषे प्रातरनुवाकमुपाकुर्यात्; पूर्वां वाचं, पूर्वां देवतां, पूर्वश्चन्दाश्चि वृक्षे^(१)”—इति । यदि कदाचिद् यजमानसहयोरुभयोः परस्परमातृर्घेण गवामयनगतौ सोमौ समूय अभिपुतौ स्थातां, तदानीं महारात्रे बुध्वा प्रातरनुवाकनामकस्य शस्त्रस्योपाकरणं कुर्यात्, “प्रातर्यावभ्यो देवेभ्यः”—इत्यादिसम्यैषमध्वर्युः पठेदित्यर्थः । यो यजमानसहः† पूर्वं प्रवृत्तः ससुपाकरोति, स अन्यस्य सहस्य वागादीन् ‘वृक्षे’ आदत्ते ॥

तस्मिंश्च प्रातरनुवाके अग्निशेषं विधत्ते—“वृषण्वतीं प्रतिपदं

* “हन्दाभिरुवैषा^(१)”—इति क, ख, ग ।

† सप्तेषु सर्वेषामृत्विजामेव यजमानत्वमिति नियमादुक्तं यजमानसह इति । तथाहि “यजमाना सर्वे सप्तेषु”—इति कात्या० श्रौ० १२ १.० सू० ।

कुर्यात्, प्रातस्सुवनादेवैषामिन्द्रं वृक्षे^(१)—इति । प्रकृतौ “आपो रेवतीः क्षयथा हि वस्त्रः”—इत्येषा प्रथमा, इह तु तां परित्यज्य वृषन्शब्दवतीमन्यामृच प्रथमां कुर्यात् । तथा सति (स एव^२) अन्येषां यजमानानां देवतारूपम् ‘इन्द्र’ प्रातस्सुवनादपनयति ॥

पलान्तरमाह—“अथो खल्वाङ्गः,—सवनमुखे सवनमुखे कार्येति; सवनमुखात्सवनमुखादेवैषामिन्द्रं वृक्षे^(१)—इति । चयाणामपि सवनानां प्रारम्भे सेयं वृषत्सती पठनीयेत्येव केचिदाहुः । तथा सति परेषां सर्वसवनारम्भादिन्द्रमपसारयति ॥

अथ तत्राभिभूतिहोममन्त्रान् यच्च पठति—“संवेगायोपवेशाय गायत्रिधास्त्रिष्टुभो जगत्या अनुष्टुभः पङ्क्त्या अभिभूत्यै स्वाहा^(३)”—इति । ‘संवेगाय’ गायत्र्यादीनां छन्दसां स्वकीययज्ञे सम्यक् प्रवेगाय, ‘उपवेशाय’ प्रविष्टानां चात्र स्थिरावस्थितये, ‘गायत्र्या अभिभूत्यै’ परकीयस्य गायत्रीच्छन्दसोऽभिभवाय, स्वाङ्गतमिदमस्तु । त्रिष्टुभ इत्यादिभिश्चतुर्भिः पदैरुत्तरे पलारो मन्त्रा भिद्यन्ते, तेषु संवेगायोपवेशायेत्येतदनुमञ्जनीयम् । प्रथममन्त्रे त्वभिभूत्यै स्वाहेत्येतदनुपज्यते ॥

मन्त्रार्णां तात्पर्यं व्याचष्टे—“छन्दांसि वै संवेग उपवेगच्छन्दोभिरेवैषां छन्दांसि वृक्षे^(१)”—इति । योऽयं संवेगो यद्योपवेगः, तावुभौ छन्दोविषयत्वाच्छन्दांस्तेव; तथा सति स्वकीयेच्छन्दोभिरितरेषां छन्दांसि विनाशयति ॥

अथ शस्त्रविशेषान् विधत्ते—“सजनीयः शस्त्रं विहव्यः शस्यमगस्त्यस्य कथाऽशुभीयः शस्त्रमेतावद् वा अस्ति, यावदेतद् याव-

देवास्मि, तदेयां वृहते^(१)—इति । “यो जात एव प्रथमो मन-
स्वान्”—इति सूक्ते ‘स अनास इन्द्रः’—इत्येवं सजनशब्दस्य विद्यमान-
त्वात् तत्सूक्त ‘सजनोयम्’, निष्केवल्यग्रस्ते “इन्द्रस्य तु वीर्याणि”—
इत्यस्य स्थाने सजनोय सूक्तं ग्रंथनीयम् । “ममाग्ने वर्धो विहवे-
य्वसु”—इति सूक्ते विहवशब्दसङ्ख्यात् तद् ‘विहव्यम्’ ; तच्च महा-
वैश्वदेवग्रस्ते “आ भो भद्राः”—इत्यस्य स्थाने ग्रंथनीयम् । “कया
शुभा धवयसः”—इत्येतत् सूक्तमगस्त्येन दृष्टत्वात् ‘अगस्त्यस्य कया-
शुभीयम्’, मरुत्वतीयग्रस्ते “जनिष्ठा उपः”—इत्येतस्य स्थाने ग्रंथ-
नीयम् । यदा, तत्तच्छस्त्रादौ ग्रन्थात् पुरा यथोक्तं सूक्तजातं
पठनीयम् । ‘एतत्’ उक्तं सूक्तत्रयं यावदस्ति, एतावदेव सारम् । एत-
त्पाठे तु परेषां यावत् सारमस्ति, तत् सर्वं विनाशयति ॥

अथ नैमित्तिकं स्तोत्रविशेषं विधत्ते— “यदि प्रातस्सुवने
कलशो दीर्येत, वैष्णवीषु शिपिविष्टवतीषु सुवीरम्; यद् वै
यज्ञस्यातिरिच्यते, विष्णुं तच्छिपिविष्टमभ्यति रिच्यते; तद् विष्णुः
शिपिविष्टोऽतिरिक्त एवातिरिक्तं दधात्ययो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
माप्नावरुन्धते^(२)”—इति । यदि प्रातस्सुवनकाले द्रोणकलशो ‘दीर्येत’
विदीर्णो भवेत्, तदानीं स्तोतारः भामगा विष्णुदेवताकाष्ठ
शिपिविष्टशब्दयुक्तास्त्र्यं श्रुतिं कुर्युः । ‘यज्ञस्य’ सम्बन्धि ‘यद्’
अङ्गम् ‘अतिरिच्यते’ शास्त्रीयं फलमुल्लङ्घ्य वर्तते, ‘तद्’ अङ्गं
शिपिविष्टशब्दविशिष्टं विष्णुमभिलक्ष्यातिरिक्तं भवति । “पणवः
शिपिः”—इतिश्रुत्यन्तराच्छिपिशब्दः पणुवाची^३; तेषु स्वामित्वेन

प्रविष्ट 'श्रिपिविष्ट' * । 'तत्' च अतिरिक्तमङ्ग श्रिपिविष्टो विष्णु-
रेव, तत्स्वामिकत्वात् । ततो वैष्णवीषु स्तुतौ सत्याम् अतिरिक्त-
स्वामिन्येव विष्णौ अतिरिक्त स्थापयति । अपि च अतिरिक्तस्वामिनेव
विष्णुना 'अतिरिक्तम्' अथवाशास्त्रमङ्गम् 'आप्ता' शास्त्रीय कृत्वा
सन्नफलं लभते ॥

अथ द्वितीयद्वितीयसवनयोर्विशेष विधत्ते—'यदि मध्यन्दिने
दीर्यंत वषट्कारनिधनं साम कुर्युर्वषट्कारो वे यज्ञस्य प्रतिष्ठा, प्रति-
ष्ठामेवैनद् गमयन्ति, यदि द्वितीयसवन एतदेव^(६)—इति । द्वितीय-
द्वितीयसवनयोर्द्वेष्टाणकलशे विदीर्णे सति वषट्कारनिधनं साम 'कुर्यु'
मातथ्यम् । 'निधन' साध पञ्चमो भाग, वषट्-शब्दो 'निधन' साधो
भक्तिविशेषो यस्य साध, तदिदं 'वषट्कारनिधनम्' । वषट्कारो हि
हवि प्रदानसाधनत्वाद् यज्ञस्य समाप्तिस्थानम्, तद्युक्तसामगानेनैव
प्रतिष्ठामेव 'एतत्' सच 'गमयन्ति' अवैकल्येन समापयन्ति । यदि
द्वितीयसवने कलशो भिद्येत, तदाप्येतदेव । अथ यत् साम, तस्य
'एतदेव' वषट्कारनिधनमेव साम कुर्युः † ॥ ५ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥

* याज्ञक्यत निर्वचनन्तु निरु० ४ २ २, ३ खण्डयोर्मध्यम् ।

† तद्युक्तसामेत्यादिकुर्युरित्यन्तस्य स्थाने ग पुस्तके त्वेष्ट पाठ प्रदृश्यते—
'तद्युक्तसामगानेन 'एतत्' विक्तमङ्गं समूर्तिं प्रापयन्ति । तस्मात् द्वितीय
सवनेऽपि कलशविदारणे सति 'एतदेव' साम मातथ्यम्—इति ।

पड॒हैर्मा॑सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्ति पड॒हैर्हि॑ मा॒सा॒-
न्तस्म्य॑श्यं^(१) न्य॒र्द्ध॑मा॒सैर्मा॑सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्त्य॒र्द्ध॑-
मा॒सैर्हि॑ मा॒सा॒न्तस्म्य॑श्यं^(१) न्यमा॒वा॒स्य॑या मा॒सा॒न्तस्म्या॑-
द्याह॒रुत्सृ॑जन्त्यमा॒वा॒स्य॑या हि मा॒सा॒न्तस्म्य॑श्यन्ति^(१)
पौ॒र्ण॑मा॒स्या मा॒सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्ति पौ॒र्ण॑मा॒स्या
हि मा॒सा॒न्तस्म्य॑श्यन्ति^(१) यो वै पू॒र्णं अ॑सि॒ञ्चति॑ परा
स सि॒ञ्चति॑ यः पू॒र्णादु॑द॒र्चति॑ (१)

प्रा॒णमे॑स्मि॒न्तस॑ द॒धाति॑ यत् पौ॒र्ण॑मा॒स्या मा॒सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्ति संवत्स॒रायै॑व तत् प्रा॒णं द॑धति॒ तदनु॑
सृ॒चिणः॑ प्रा॒णन्ति॑^(१) यदह॒र्नेत्सृ॑जेयुर्य॒या इति॑रुप॒नद्धो॑
वि॒पत॑त्येव॒ः संवत्स॑रो वि प॒तेदा॑न्ति॒मा॒र्च्छेयु॑र्यत् पौ॒र्ण॑-
मा॒स्या मा॒सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्ति संवत्स॒रायै॑व तदु॒-
द्दानं॑ द॒धति॑ तदनु॑ सृ॒चिण उ॑त् (२)

अ॒न॒न्ति ना॑र्त्ति॒मा॒र्च्छन्ति॑^(१) पू॒र्ण॑मा॒से वै दे॒वाना॑ः
सु॒तो यत् पौ॒र्ण॑मा॒स्या मा॒सा॒न्तस्म्या॑द्याह॒रुत्सृ॑जन्ति
दे॒वाना॑मे॒व तद्य॑ज्ञेन॒ यज्ञं॑ प्र॒त्यव॑रोहन्ति^(१) वि वा ए॒तद्य॑ज्ञं
छि॒न्दन्ति॑ यत् प॒ड॒हस॑न्ततः॒ सन्त॑म॒याह॒रुत्सृ॑जन्ति प्रा॒-
जा॒प॒त्वं प॒शुमा॑ ल॒भन्ते॑ प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वता॑ दे॒वता॑-
भिरे॒व य॑ज्ञः सन्त॑न्वन्ति^(१) यन्ति॑ वा ए॒ते सर्व॑नाद् ये-
ऽहः (३)

उत्सृजन्ति तुरीयं खलु वा एतत् सवनं यत्सान्नाय्यं
यत्सान्नाय्यं भवति तेनैव सवनान्न यन्ति^(८) समुपहृत्य
भक्षयन्त्येतत् सौमपीया ह्येतर्हि^(९) यथायतनं वा एते-
पाः सवनभाजो देवता गच्छन्ति येऽहरत्सृजन्त्यनु सवनं
पुरोडाशान्निर्वपन्ति यथायतनादेव सवनभाजो देवता
अव रुन्धते^(१०) ऽष्टाकपालान् प्रातस्सवन एकादशकपा-
लान् माध्यन्दिने सवने द्वादशकपालाः स्तृतीयसवने
छन्दाः स्येवाह्वा (४)

अव रुन्धते^(११) वैश्वदेवं चरुं तृतीयसवने निर्वपन्ति
वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तेनैव तृतीयसवनान्न यन्ति^(१२)
॥ ६ ॥

उदच^(१३)त्युदह^(१४)रात्रा^(१५) पञ्चदश च ॥ ६ ॥

पञ्चमेऽनुवाके गवामयमप्रसङ्गेन सचविषये मात्सर्यविशेषोऽभि-
हितः ; अयं पष्ठे गवामयनस्य गुणविकाररूप उत्सर्गोऽभिधीयते ।
तदेतद् विधत्ते— “यद्द्वैर्मासान्ममाद्याहरत्सृजन्ति, यद्द्वैर्मासान्म-
मश्नन्ति^(१)”—इति । येऽभिष्टवपडहाः, तैः पञ्चरुत्व आवृत्तैः एकं
मासमनुष्ठाय, अनन्तरे मासे प्रथमदिने कर्त्तव्यं ज्योतिराख्यमह-
रत्सृजेयुः । यदा, चतुर्भिरभिष्टवेरेकेन पृष्ठ्येन च मासं ममाप्योत्तर-

महत्स्वष्टयम् । यस्मात्सोकेऽपि पञ्चभिः षड्विंशतिंशद्दिनानि गण-
यित्वा सावनमासोऽयमिति निश्चिन्वन्ति ॥

पदान्तरं विधत्ते *— “अर्द्धमासैर्मासान्त्सम्पाद्याहस्तृजन्मर्द्धमासै-
र्हि मासान्त्सम्पश्यन्ति^(१)”—इति । पूर्वस्मिन् पक्षे प्रायणीयारम्भणी-
यावहर्विंशेष्टौ द्वौ परित्यज्य द्वितीयदिने षड्विंशत्यारम्भः, तदारभ्य
त्रिंशद्दिनात्मके सावनमासे गते सति तत ऊर्द्धमहत्स्वष्टयम् ; इदानीं
प्रायणीयदिनमारभ्य पञ्चदशदिनात्मकाभ्यां द्वाभ्यामर्द्धमासाभ्यामेकं
मासं समाप्य तदनन्तरभाव्यहत्स्वष्टयम् । सोके हि द्वाभ्यामर्द्ध-
मासाभ्यामेको मासो निष्पद्यत इत्येवमर्द्धमासैरेव मासस्वरूपं नि-
श्चिन्वन्ति । तदिदं पक्षद्वयं सावनमासाभिप्रायम् ॥

अथ चान्द्रमासाभिप्रायेण पक्षद्वयम् ; तत्रैकं पक्षमाह—“अमा-
वास्याया मासान्त्सम्पाद्याहस्तृजन्ममावास्याया हि मासान्त्सम्पश्यन्ति^(२)”—
इति । चान्द्रमसदर्शिनः के चिदमावास्याया माससमाप्तिं निश्चि-
न्वते ; अतोऽत्रापि तथैव मासं समाप्य शुक्लप्रतिपदि यदहरनुष्ठेयं
तत् परित्याज्यम् ॥

चान्द्रमसमाश्रित्य पदान्तरमाह—“पौर्णमास्या मासान्त्सम्पा-
द्याहस्तृजन्ति ; पौर्णमास्या हि मासान्त्सम्पश्यन्ति^(३)”—इति । शुक्ल-
प्रतिपदमारभ्यमावास्यान्तश्चान्द्रो मास इत्यतीतः पक्षः ; कृष्णप्रति-
पदमारभ्य पौर्णमास्यान्त इत्ययं च पक्षः ; एतस्मिन् पक्षे कृष्णप्रतिपदि
यदहः प्राप्तं, तदुत्सृष्टव्यम् ॥

एतमेव पक्षं प्रशंसति—“यो वै पूर्ण आमिञ्चति, परा म

* “पदान्तरमाह”—इति ग ।

सिञ्चति, यः पूर्णादुदचति, प्राणमस्मिन्स दधाति; यत्पौर्णमास्या
मासान्त्सम्पाद्याहर्त्सृजन्ति, संवत्सरायैव तत् प्राणं दधति, तदनु
सचिणः प्राणन्ति^(१)—इति । लोके हि 'यः' कोऽपि पुरुषो
एतत्तैरादिना 'पूर्णे' पात्रे पुनरप्युपरि तद्रव्यमासिञ्चति, 'सः' भूमौ
पातयित्वा तद्रव्यं विनाशयति । 'यः' तु बुद्धिमान् 'पूर्णात्' पात्रात्
'उदचति' स्त्रक्षमुद्धरति, 'सः' 'अस्मिन्' पात्रे प्राणरूपं वायुं
'दधाति'; सति ह्यवकाशे वायुः सञ्चरति । एवं सति यदि
यजमानास्तत्तत्पौर्णमास्या तं तं भागं पूरयित्वा कृष्णप्रतिपदि
कर्त्तव्यमहर्त्सृजेयुः, तदानीं संवत्सरसचरूपपुरुषार्थं प्राणवायुं तस्मिन्
दिने स्थापयन्ति । 'तत्' संवत्सरप्राणस्यापनमनु 'सचिण' यजमाना
अपि श्वासनिरोधाभावेन जीवन्ति ॥

अथ व्यतिरेकमुखेनेतमेव पक्षं प्रशंसति—“यदहर्नोत्सृजेयुर्यथा
दृतिरूपनद्धो विपतत्येव संवत्सरो वि पतेदार्त्तिमार्च्छेयुर्यत्पौर्णमास्या
मासान्त्सम्पाद्याहर्त्सृजन्ति, संवत्सरायैव तदुदानं दधति, तदनु
सचिण उदनन्ति, नार्त्तिमार्च्छन्ति^(१)—इति । उक्तन्यायेनाहन्य-
न्तुत्सृष्टे सत्युदकपूर्णे दृतिर्दृढं मथ्यमानोऽपि यथा द्वैधीभावेन नश्यति,
एवं संवत्सरात्मकः क्रतुर्विनश्येत्, यजमानाश्च मरणं प्राप्नुयुः ;
तत्परिहारार्थमहन्तुत्सृष्टे सति, तेनोत्सर्गेण संवत्सरसचस्य अविना-
शार्थं प्राणसञ्चारस्थानीयमुदानं सम्पादयन्ति । तत्सम्पादनमनु सचि-
णोऽपि 'उदनन्ति' उच्छ्वसन्ति, ततो नार्त्तिं गच्छन्ति ॥

पुनः प्रकारात्स्वरेणैतमेव पक्षं प्रशंसति—“पूर्णासाधे वै देवानां
सुतो यत्पौर्णमास्या मासान्त्सम्पाद्याहर्त्सृजन्ति, देवानामेव तद्

यज्ञेन यज्ञं प्रत्यवरोहन्ति^(७)”-इति । पौर्णमास्यामेव प्रकृतौ देवानां सम्बन्धी सोमोऽभिपुतो भवति, अतः पौर्णमास्यां मासं पूरयित्वा पद्यादहस्तुर्गे सति देवानां सम्बन्धिना तेन पूर्वयागेन संयोजयितुमिमं यज्ञं यजमानाः प्रत्यवरोहन्ति ॥

यस्मिन् दिने कर्त्तव्यमहस्तुज्यते, तस्मिन् दिने कर्त्तव्यमन्यद् विधत्ते—“वि वा एतद्यज्ञं हिन्दन्ति, यत् षडहमन्तः सन्तमयाहस्तुजन्ति ; प्राजापत्यं षड्मासभन्ते, प्रजापतिः सर्वा देवता, देवताभिरेव यज्ञः सन्तन्वन्ति^(८)”-इति । षडहैरभिषवष्टयहूपैः सातत्येन वत्तमानं यज्ञमुपेत्य यद्यहस्तुजेयुः, एतेन यज्ञं विश्चिन्दन्त्येव ; तत्परिहाराय प्राजापत्यं षड्मासभेरन् ; प्रजापतिश्च सप्तत्यात् सर्वदेवतात्मकः, अतो देवताभिरेव यज्ञं सन्ततं कुरुवन्ति ॥

अथ तत्र कर्त्तव्यान्तरं विधत्ते—“यन्ति वा एते सवनाद् घेऽहस्तुजन्ति ; तुरीयं खलु वा एतत् सवनं, यत् साध्याय्यं ; यत् साध्याय्यं भवति, तेनैव सवनाच्च यन्ति^(९)”-इति । ‘ये’ यजमानाः अहस्तुजन्ति, ते सवनादपगच्छन्ति ; प्रातश्चवनादेरनुष्ठानाभावात् । तत्र क उपाय इति, तदुच्यते—यत् साध्याय्यमस्ति, तत् प्रातश्चवनादिभ्यस्त्रिभ्यो व्यतिरिक्त्यतुर्यस्थानीयः ; अतः साध्याय्येऽनुष्ठिते सवनाद्यापगच्छन्ति ॥

तद्य साध्याय्यशेषस्य सोमवदुपाङ्गानपूर्वकं भक्षणं विधत्ते—“ममुपह्वय भक्षयन्त्येतत्सोमपीया द्योतर्हि^(१०)”-इति । उत्सृष्टेऽङ्गि मुख्यसोमाभावादेतस्मिन् काले यजमानाः ‘एतत्सोमपीयाः’ एतदेव

सान्नाय्यशेषभक्षणं सोमपीथः सोमपानं येषां ते तादृशाः । तस्मात्
सोमवत् परस्परमभिज्ञाय भक्षयेयुः ॥

पुनरपि कर्त्तव्यान्तरं विधत्ते—“यथायतनं वा एतेषां सवन-
भाजो देवता गच्छन्ति, येऽहस्तृजन्धनुसवनं पुरोडाशान्निर्वपन्ति,
यथायतनादेश सवनभाजो देवता अव रुन्धते^(११)”—इति । ‘ये’
यजमाना अहस्तृजन्ति, एतेषां सम्बन्धिन्यः सवनभाजो देवताः
सवनाभावाग्निराशाः सत्यः स्वस्वस्थान गच्छन्ति । अतस्तस्मा भूदिति
तत्तत्सवनस्थाने पुरोडाशान् निर्वपेयुः । तेन तत्तत्स्थानात् तास्ताः
देवताः प्राप्नुवन्ति ॥

तेषु पुरोडाशेषु विशेषं विधत्ते—“अष्टाकपास्तान् प्रातस्सवन
एकादशकपास्तान् माध्यन्दिने सवने द्वादशकपास्तान् सृतीयसवने
ऊन्दा^{१२}स्येवाग्नाव रुन्धते^(११)”—इति । अष्टत्वादिसङ्ख्यासाम्याद् गाय-
त्र्यादिच्छन्दःप्राप्तिः ॥

पुनरपि कर्त्तव्यान्तरं विधत्ते—“वैश्वदेव चरुं तृतीयसवने
निर्वपन्ति, वैश्वदेवं वै तृतीयसवन, तेनेव तृतीयसवनाच्च धन्ति^(११)”
—इति । तृतीयसवनस्य वैश्वदेवत्वमन्यत्र समाख्यातम्—“यदसूनां
प्रातस्सवनं, रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनं, विशेषां देवानां तृतीयसव-
नम्”—इति । अतो वैश्वदेवचरुणा तृतीयसवनाभ्यापगच्छन्ति ॥ ६ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये अन्नमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥

उत्सृज्यां३ नोत्सृज्यामिति मीमांसन्ते ब्रह्म-
वादिनस्तदाहुरुत्सृज्यमेवेत्यमावास्यायाञ्च पौर्णमा-
स्याञ्चोत्सृज्यमित्याहुरेते हि यज्ञं वहत इति^(१) ते
त्वाव* नोत्सृज्ये इत्याहुये अवान्तरं यज्ञं भेजाते इति^(२)
या प्रयुमा व्यष्टका तस्यामुत्सृज्यमित्याहुरेप वै मासो
विश्र इति^(३) नादिष्टम् (१)

उत्सृजेयु^(४)र्यदादिष्टमुत्सृजेयुर्यादिष्टे पुनः पर्याज्जावे
मध्ये पडहस्य सम्पद्येत पडहैर्मासान्सम्पाद्य यत् सप्तम-
महस्तस्मिन्नुत्सृजेयु^(५)स्तदग्नये वसुमते पुरोडाशमष्टा-
कपालं निर्वपेयुरैन्द्रं दधीन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमे-
कादशकपालं वैश्वदेवं द्वादशकपालं^(६) मग्नेर्वै वसुमतः
प्रातस्सवनं यदग्नये वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं नि-
र्वपन्ति देवता मेव तद्वागिनीं कुर्वन्ति (२)

सवनमष्टाभिरुप यन्ति^(७) यदैन्द्रं दधि भवतीन्द्रमेव
तद्वागधेयान्न चावयन्तीन्द्रस्य वै मरुत्वतो माध्यन्दि-
नः सवनं यदिन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं
निर्वपन्ति देवतामेव तद्वागिनीं कुर्वन्ति सवनमेका-
दशभिरुप यन्ति^(८) विश्वेषां वै देवानामृभुमतां तृतीय-
सवनं यदैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपन्ति देवता एव
तद्वागिनीः कुर्वन्ति सवनं द्वादशभिः (३)

उप यन्ति^(११) प्राजापत्यं पशुमा लभन्ते यज्ञो वै
 प्रजापतिर्यज्ञस्थाननुसर्गाया^(१२) भिवर्त्त इतः पण्मासो
 ब्रह्मसामं भवति ब्रह्म वा अभिवर्त्तो ब्रह्मणैव तत् सुवर्गं
 लोकमभिवर्त्तयन्तो यन्ति प्रतिकूलमिव ह्रीतः सुवर्गो
 लोक^(१३) इन्द्र क्रतु न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा
 शिष्टा नो* अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिर-
 शीमहीति (४)

अमुत आयताः पण्मासो ब्रह्मसामं भवत्ययं वै
 लोको ज्योतिः प्रजा ज्योतिरिममेव तल्लोकं पश्यन्तो-
 ऽभिवदन्त आ यन्ति^(१४) ॥ ७ ॥

आदिष्टं^(१५) कुर्वन्ति^(१६) द्वादशभि रिति^(१७) वि-
 श्रुतिश्च ॥ ७ ॥

पठेऽनुवाकेऽहरत्सर्गं उक्त सप्तमे तत्रैव विज्ञेयोऽभिधीयते ।
 तत्र निर्णयाय कश्चिद् विचार दर्शयति—“उत्सृज्या ३ मोत्सृज्या ३-
 मिति मीमांसन्ते ब्रह्मवादिनस्तदाऽहरत्सृज्यमेवेति^(१)”—इति । उत्सर्ग-
 पक्षे यज्ञविच्छेदः, अनुत्सर्गपक्षे श्वासनिरोध इति दोषद्वयं मनसि
 निधाय ब्रह्मवादिनो विचारयन्ति । श्रुतिर्विचारार्था । तत्राभिज्ञा
 प्राजापत्यपश्चादिभिर्विच्छेदस्य समाधातुं शक्यत्वात् श्वासनिरोधपरि-
 हारायोत्सर्जनपक्षमेवात्र निश्चितवन्तः ॥

तमेव दिनविशेषं दर्शयति— “अमावास्यायाश्च पौर्णमास्याश्चो-
त्सृज्यमित्याहुरेते हि यज्ञं वहत इति^(१)”—इति । एतयोरमावास्या-
पौर्णमासोर्यज्ञादित्वं प्रसिद्धम् । तथा चान्यत्र स्पष्टमाधायते—
“ते अब्रूतां धरं वृणावहा आवं देवानां भागधे अमाव”—इति ।
अतस्तयोस्तिथ्योः यदहः प्राप्तं, तदुत्सृज्यमित्येषां निर्णयः ॥

अयान्तेषां पक्षमाह— “ते त्वाव नोत्सृज्ये इत्याहुर्ये अवान्तरं
यज्ञं भेजाते इति^(२)”—इति । ‘ये’ पौर्णमास्यमावास्थे अवान्तरं यज्ञं
भेजाते, ते सर्वथैव नोत्सृज्ये । न केवलमेते प्रकृतिरूपं दर्शपूर्णमास-
कर्मेव निष्पादयतः, किन्त्वयनादिगतमवान्तरं कर्मापि; तस्मात्
तयोदत्सर्गो न युक्त इति ॥

तर्हि कस्मिन् दिनेऽहस्तर्गं इत्याशङ्क्य, तेषां वचनं दर्शयति—
“या प्रथमा व्यष्टका, तस्यामुत्सृज्यमित्याहुरेव मासो विशर
इति^(३)”—इति । ‘व्यष्टका’-शब्देनक्षणाप्रतिपदुच्यते; राजसूयप्रकरणे
व्युष्टिद्विरावे पौर्णमास्या सह निर्देशात् । तथा चान्धायते— “पौर्ण-
मास्या पूर्वमहर्भवति, व्यष्टकायामुत्तरम्”—इति (भा० १. ८. १०. ९.) ।
तस्यां व्यष्टकायां यत् प्राप्तमहस्तदुत्सृज्यम् । एष दिनविशेषो
‘विशरः’ विश्रीणो मासः; पौर्णमास्यामेव पूर्वमासस्य समाप्तत्वात् ।
अतो मासविच्छेदाभावाच्च युक्त उत्सर्गः । तस्यास्तु व्यष्टकायाः
प्राथम्यं क्षणप्रतिपदादित्वादुपपद्यते ॥

कचिदुत्सर्गमववदति— “नादिष्टमुत्सृजेयुः^(४)”—इति । विषुवान्
महाप्रतमिति नामयक्ष्णपुरस्सरं विशेषाकारेण यदुच्यते, तत्

‘आदिष्ट’, तत् नोत्सृष्टव्यम्, यत्तु षडहादिद्वारा सामान्यतः प्राप्तं, तदेवोत्सृष्टव्यम् ॥

यदानुत्सर्गपक्षम् “एष वै मास”-इत्यादिना स्वीकरोति । यो-
ऽयमुत्सर्गः, स एष विश्ररो मासो भवति । अहरुत्सर्गे सति मास-
सम्पूर्त्तरभावात्सामान्य विग्रीर्णत्वम् । ‘इति’-शब्दो हेत्वर्थः,— यस्मात्
मासवैकस्य प्राप्नोति, तस्मात् ‘आदिष्ट’ शास्त्रेणोपदिष्टमहरेकमपि
नोत्सृजेयुरिति पचान्तरस्वीकारः । अत एव सूत्रकारः पचदयस्वी-
कारमुपन्यस्योत्सर्गपक्षेऽनुष्ठेयविशेषमुदाजहार “उत्सृज्यां नोत्सृज्या न
मित्युक्तं, यद्यहान्युत्सृजेयुः प्रथमं पृथग्यं संस्थाप्य”-इत्यादिना ॥

तमिमं विशेषं वक्तुमचाप्युत्सर्गं पाचिकं पुनर्विशदयति— “यदा-
दिष्टमुत्सृजेयुर्यादृशे पुनः पर्याप्तावे मध्ये षडहस्य सम्पद्यते, षडहै-
र्मासात्सम्पद्यते यत्सप्तममहस्तस्मिन्नुत्सृजेयुः^(१)”-इति । यदि शा-
स्त्रोपदिष्टस्याप्युत्सर्गापेक्षा, तदानीमपि ‘यादृशे’ यादृशमहर्ज्योति-
रादिकं पुनः पुनः पर्यावर्त्तमाने षडहस्य मध्ये सम्पद्यते, तादृश-
मेवोत्सृजेत्, न तु प्रतिपदोक्त विषुवदादिकमित्यध्याहरणीयम् ।
तस्मादभिज्ञवष्टुष्याख्यैः षडहैर्मासं पूरयित्वा, पृथग्यषडहादूर्द्धभावि
यत् सप्तममहस्तस्मिन्नहनि प्राप्तं ज्योतिर्यागमुत्सृजेत् ॥

इत्युत्सर्गं विशदयित्वा तचानुष्ठेयविशेषं विशदयति— “तदग्नये
वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयुरैन्द्र दधीन्नाय मरुत्वते पुरो-
डाशमेकादशकपालं वैश्वदेव द्वादशकपालम्^(२)”-इति । ‘तत्’
तस्मिन्नुत्सर्गदिने चत्वारि हवौषि निर्वपेयुः ॥

तत्र प्रथमं हवि प्रशंसति— “अग्नौ वै वसुमतः प्रातस्सुवन, यदग्नये

वसुमते पुरोडाशमष्टकपाल निर्वपन्ति, देवतामेव तद्भागिनी
कुर्वन्ति, सवनमष्टाभिरुप यन्ति^(८)—इति । ‘देवता’ वसुमतमग्निम्,
कपालगताष्टसङ्ख्याया गायत्रीद्वारा सवनप्राप्ति ॥

द्वितीयं हवि प्रशंसति—“यदैन्द्र दधि भवतीन्द्रमेव तद्भाग-
धेयान्न च्यावयन्ति^(९)”—इति ॥

अथ तृतीयं हवि प्रशंसति—“इन्द्रस्य वै मरुत्वतो माध्यन्दिनः
सवनम्, यदिन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपाल निर्वपन्ति, देव-
तामेव तद्भागिनी कुर्वन्ति, सवनमेकादशभिरुप यन्ति^(१०)”—इति ।
यथा वसुमानग्निं प्रातस्सवनस्य स्वामी, तथा मरुत्वानिन्द्रो माध्य-
न्दिनस्य सवनस्य स्वामी । वसुमतोऽग्नेस्तत्स्वामित्वं श्रुत्यन्तरक्षयादव-
गन्तव्यम्—“तः स्मृतं देवतास्तेषां व्यग्रहृतः,—अग्निं प्रातस्सवन-
मिन्द्रो माध्यन्दिनः सवनम्, विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्”—इत्येका श्रुतिः,
“यद् वसूनां प्रातस्सवनम्”—इत्यपरा श्रुतिः* । यस्मिन्निन्द्रो माध्यन्दिन-
सवनस्वामी, स तु मरुत्वान्, “इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्”—
इति-श्रुत्यन्तरात् (ऋ० सं० २. ५१ ७) । तच्चाग्नेर्यथा प्रथमेन हविषा
भागित्वम्, एवमिन्द्रस्याप्यनेन हविषा भागित्वम् । कपालगतैकादश-
सङ्ख्याया विष्टुव्द्वारा सवनप्राप्ति ॥

अथ चतुर्थं हवि प्रशंसति—“विश्वेषां वै देवानामृभुमता”
तृतीयसवनम्, यद् वैश्वदेव द्वादशकपाल निर्वपन्ति, देवता एव
तद्भागिनी कुर्वन्ति, सवनं द्वादशभिरुप यन्ति^(११)—इति । विश्वेषां
देवानां तृतीयसवनस्वामित्वं पुरोदाक्षतम् । ऋभुमत्त्वमष्टभूषण

तृतीयमवनदेवतात्वादवगन्तव्यम् । तच्च तृतीयमवनस्य “सुभुमतो विभुमतः”—इत्यादिमन्त्रादवगम्यते । तस्य देवता अनेन हविषा भागिन्यः । कपालगतदादशमह्यया जगतीद्वारा मवनप्राप्तिः ॥

अथ पूर्वानुवाकोक्तं प्राजापत्यं प्रशंसति—“प्राजापत्यं पशुमा लभन्ते; यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञस्थाननुसर्गाय^(११)”—इति । यज्ञस्य प्रजापतिसृष्टत्वात् तद्रूपत्वम् । ‘अननुसर्गः’ अपरित्यागः; उ-सृष्टे-ऽप्यहमि प्राजापत्येन यज्ञोऽपरित्याक्तो भवति ॥

अथ पूर्वस्मिन् पक्षसि ब्रह्मसाम विधत्ते—“अभिवर्त्त इतः पण्णामो ब्रह्मसामं भवति, ब्रह्म वा अभिवर्त्तो ब्रह्मणैव तत्सुवर्गं लोकमभिवर्त्तयन्तो यन्ति; प्रतिकूलमिव ह्येतः सुवर्गो लोकः^(१२)”—इति । गवामयनविकृतित्वाद्स्थाप्युत्सर्गिणामयनस्य द्वे पक्षमी । तत्र प्रथमेन पक्षसा स्वर्गप्राप्तिः; द्वितीयेन पक्षसा पुनर्भूलोकप्राप्तिः । एवं व्यवस्थायां सत्याम् ‘इतः’ भूलोकाच्चिर्गत्य स्वर्गं गच्छतां यज-मानानामामुकून्धन पूर्वं पक्षसि यदपि भासान् नैरन्तर्धेण प्रति-दिनमभिवर्त्ताख्यं ब्रह्मसामं भवेत्* । तथा सत्यभिवर्त्तसाधो ब्रह्मरूप-त्वाद् ब्रह्मसामर्थ्येन च स्वर्गाभिमुख्यं गच्छन्तः स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

अथोत्तरस्मिन् पक्षस्यैव ब्रह्मसाम विधत्ते—“इन्द्रं क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा । शिवा नो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा

* “तं वो दस्म मृतीयहम्”—इत्यत्र (छ० व्या० २. १. ५. ४.) योना-
वृत्त्यैव सभिवर्त्तं छन्दोगानाम्, तदेव तैत्तिरीयाणां सभिवर्त्तमिति । तस्य
साम गी० गा० ६. १. २४ । तदेव वृत्ते गीतं स्तोत्रं भवति । तत्तृथं सप्त
उ० व्या० १. १. १२ । तत्र गीतं साम तु उ० गा० ६. २. १४ द्रष्टव्यम् ।

ज्योतिरग्रीमहीत्यमुत आयताऽपण्मासो ब्रह्मसामं भवत्ययं वै
 सोको ज्योतिः, प्रजा ज्योतिरिममेव तस्योक्तं पश्यन्तोऽभिवदन्त आ-
 यन्ति^(१४)—इति । ‘अमुतः’ स्वर्गलोकान् ‘आयतां’ भूलोकं प्रत्या-
 गच्छतां यजमानानामानुकृत्येनोत्तरस्मिन् पक्षिषि यडपि मासान्
 नैरन्तर्येण प्रतिदिनम् “इन्द्र क्रतुं न आ भर”—इत्यस्यामृचि* यदुत्पन्नं,
 तद् ब्रह्मसाम भवेत् । तस्या अचोऽयमर्थः । हे इन्द्र ! ‘नः’ अस्म-
 दर्थमिमं क्रतुमा हर । तच्च दृष्टान्तः । यथा लोके पिता पुत्रेभ्यो
 भागमाहृत्य प्रयच्छति, तदन् । हे ‘पुरुद्वत’ इन्द्र ! ‘अस्मिन्’ अनु-
 ष्ठीयमाने ‘यामनि’ क्रतुविशेषरूपे नियमे ‘अचि’ हितोपदेशं कुरु ।
 वयं त्वत्प्रसादात् ‘जीवाः’ जीवन्तो ‘ज्योतिः’ प्रकाशरूप मनुष्य-
 लोकम् ‘अग्रीमहि’ प्राप्नुयामेति । अस्यामृचि ज्योतिःशब्देन भू-
 लोकस्तत्रत्याः प्रजास्य विवचिताः । तथा सत्येतदौघसामप्रयोगेण
 ‘इमं’ भूलोकं ज्योतिषा पश्यन्तः प्राप्नुयामेति वाचा वदन्तद्याग-
 च्छन्ति ॥ ७ ॥

इति श्रीषायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥

* ऋ० स० ७ १२. २६=हृ० आ० ३. २ २. ७ । तथोऽयमयोरेव
 संहितयो ‘अचि’ शब्दो—इति पाठ ।

१ तस्या मृचि वृद्धिनि सामानि गीयन्ते, तत्र यद् विक्रीयं नाम, तदेव
 ब्रह्म साम (ता० ब्रा० ४ ६ १५) । तच्च ऊह्य० गा० २. १ १७ द्रष्टव्यम् ।

देवानां वा अन्तं जुग्मुषामिन्द्रियं वीर्यमपाक्राम-
 तत्क्रोशेनावारुन्धत तत्क्रोशस्य क्रोशत्वं यत्क्रोशेन
 चात्वालुस्यान्ते स्तुवन्ति यज्ञस्यैवान्तं गृत्वेन्द्रियं वीर्यमव-
 रुन्धते^(१) सचस्यर्द्धाहवनीयस्यान्ते स्तुवन्त्यग्निमेवोप-
 द्रष्टारं हत्वर्द्धिमुप यन्ति^(२) प्रजापतेर्हृदयेन हविर्द्धाने-
 ऽन्तः* स्तुवन्ति प्रेमाणमेवास्य गच्छन्ति^(३) श्लोकेन पुर-
 स्तात् सदसः (१)

स्तुवन्त्यनुश्लोकेन पश्चाद्यज्ञस्यैवान्तं गृत्वा श्लोकभाजो
 भवन्ति^(४) नवभिरध्वर्युरुज्ञायति नव वै पुरुषे प्राणाः
 प्राणानेव यजमानेषु दधाति^(५) सर्वा ऐन्द्रियो भवन्ति
 प्राणेष्वेवेन्द्रियं दधत्यप्रतिहृताभिरुज्ञायति तस्मात्
 पुरुषः सर्वाण्यन्यानि शीर्ष्णोऽज्ञानि प्रत्यचति शिर एव
 न^(६) पञ्चदश रथन्तुरं भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धते सप्त-
 दशम (२)

बृहदुन्नाद्यस्यावरुद्धा अथो प्रैव तेन जायन्त^(७) एक-
 विश्वं भद्रं द्विपदासु प्रतिष्ठित्यै^(८) पत्न्य उप गायन्ति
 मिथुनत्वाय प्रजात्यै^(९) प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत सो-
 ऽकामयतासामृह राज्यं परीयामिति तासां राज-
 नेनेव राज्यं पर्यैतद्राजनस्य राजनत्वं यद्राजनं भवति

* निर्विसर्गपाठ क ख पुस्तकयोः । एव मिहोत्तरभाषि ।

प्रजानामेव तद्यजमाना राज्यं परि यन्ति^(१) पञ्च-
विंशं भवति प्रजापतेः (३)

आस्यै^(१) पञ्चभिस्तिष्ठन्तः स्तुवन्ति देवलोकमेवाभि-
जयन्ति पञ्चभिरासीना मनुष्यलोकमेवाभि जयन्ति
दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराजैवान्ना-
द्यमव रुन्धते^(१) पञ्चधा विनिपद्यं स्तुवन्ति पञ्च दिशो
दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्त्येकैक्यास्तुतया समा यन्ति
दिग्भ्य एवान्नाद्यं सम्भरन्ति^(१) ताभिरुक्तातोद्गायति
दिग्भ्य एवान्नाद्यम् (४)

सम्भृत्य तेज आत्मन् दधते तस्मादेकः प्राणः
सर्वाण्यङ्गान्यवत्यथो यथा सुपूर्ण उत्पत्तिष्यच्चिरं उत्तमं
कुरुत एवमेव तद्यजमानाः प्रजानामुत्तमा भवन्त्या-
सन्दौर्मुक्ता रौहति साम्राज्यमेव गच्छन्ति स्नेहः
होता नाकस्यैव पृष्ठः रौहन्ति कूर्चावध्वर्युर्ब्रध्नस्यैव
विष्टपं गच्छन्त्येतावन्तो वै देवल्लोकास्तेष्वेव यथापूर्वं
प्रति (५)

तिष्ठन्त्यथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानाः कुर्वते
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^(१) ॥ ८ ॥

सदसः^(१) सप्तदशं^(१) प्रजापते रून्नाद्यं^(१) प्रत्ये^(१)-
कादश च ॥ ८ ॥

उत्सर्गिणामयनं सप्तमे भीमांमया निर्णीतम् ; तावता विहृतिं समाप्याथ प्रहृतावेव गवामयने यन्महाप्रतमस्ति, तस्मिन्ननेनानुवाक-चयेण विग्रेषाः केचिदुच्यन्ते । तत्रास्मिन्नष्टमे सामविग्रेषाः केचिदुच्यन्ते ॥

प्रथमं तावत् क्रोशाख्यं साम विधत्ते—“देवानां वा अन्तं जग्मुषामिन्द्रियं वीर्यमपाकमत्, तत्क्रोशेनावान्धत, तत्क्रोशस्य क्रोश-त्वं ; यत्क्रोशेन चात्वास्यन्ते स्तुवन्ति, यज्ञस्यैवान्तं गत्वेन्द्रियं वीर्यमव हन्थते^(१)”—इति । सुरा कदाचिद् देवानां सचसमाप्तिं प्राप्तवता-मिन्द्रियं तत्सामर्थ्यञ्चापकान्तम्, तच्च देवाः क्रोशाख्येन साक्षां पुनः प्राप्तवन्तः । ‘क्रुश आक्षाने’-इत्यस्माद्धातोऽत्पन्नः क्रोशशब्दः आक्षानसाधनमाचष्टे । तस्मादपगतवीर्यस्याक्षानसाधनत्वादेतस्य साक्षः क्रोश इति नामधेयम् । तेन क्रोशाख्येन साक्षा चात्वाससमीपे स्तुतिं कुर्युः । तेन यज्ञसमाप्तिं प्राप्तेन्द्रियसामर्थ्यं प्राप्नुवन्ति ॥

अथ सचस्यर्द्धिनामकं सामान्तरं विधत्ते—“सचस्यर्द्धाद्वनीय-स्यान्ते स्तुवन्त्यग्निमेवोपद्रष्टारं हन्तर्द्धिमुप यन्ति^(१)”—इति । यत् सचस्यर्द्धिनामकं साम[†], तेनावनीयसमीपे स्तुतिं कुर्युः । तथा

* “इन्द्र सुतेषु सोमेषु”—इति (ह० व्या० ४. २. ५. १) योनावत्पन्नम्, गी० गा० १०. १. २४ साम क्रोशम् । तत्र मानम्—व्या० मा० २. १९ । तदेव “प्राया शिशुर्महोनाम्”—इति (उ० व्या० ३. २. १८. १.) एवे विहितं स्तोत्रोपम् । तत्र उ० गा० ३. १. १२ । “क्रोशं भवति”—इत्यादिकं तदि-धायकं ब्राह्मणम् (ता० मा० १३. ५) ।

† सच स्तोत्रादितम्, उ० गा० ३. १. ३ । तत्र स्तोत्रम्—उ० गा० ३. २ । तदिधायकम्—ता० मा० ५. ४. ० ।

सत्यग्निमेव तु ते साविणं कृत्वा समृद्धिमेव प्राप्नुवन्ति ॥

सामान्तरं विधत्ते—“प्रजापतेर्हृदयेन हविर्द्धानिऽन्तः सुवन्ति; प्रेमाणमेवास्य गच्छन्ति^(१)”—इति । प्रजापतेर्हृदयमिति कस्यचित् साम्नो नामधेयम्* । तेन हविर्द्धानिऽन्तः स्थित्वा सुतिं कुर्युः । तेन च स्तोत्रेणस्य प्रजापतेः प्रीतिं गच्छन्ति ॥

अन्यत् सामद्वयं विधत्ते—“श्लोकेन पुरस्तात् सदसः सुवन्त्यनु-
श्लोकेन पश्चाद्; यज्ञस्येवान्तं गत्वा श्लोकभाजो भवन्ति^(२)”—इति ।
श्लोकानुश्लोकशब्दौ सामविशेषणामनीं । ताभ्यां सदस उभयतः सुतिं
कुर्युः । तेन च यज्ञसमाप्तिं प्राप्य कौर्त्तिभाजो भवन्ति ॥

तच्चानुश्लोके किञ्चिदिग्रेषं विधत्ते—“नवभिरध्वर्युर्दधायति; नव
वै पुरुषे प्राणाः, प्राणानेव यजमानेषु दधाति^(३)”—इति । अस्य
साम्न आधारभूता स्तोत्रिया ऋचो नवसङ्ख्याकाः†, गानकर्त्ता
चाध्वर्युर्न द्वादशाता‡ । पुरुषशरीरे नवच्छिद्रवर्त्तित्वेन प्राणानां नव-
सङ्ख्याकत्वात् तान् सर्वान् यजमानेषु स्थापयति ॥

तास्त्र्यु कश्चिदिग्रेषं विधत्ते—“सर्वा ऐन्द्रियो भवन्ति; प्राणेष्वे-

* तच्च स्तोभाश्रितम्, व्या० गा० ५. २. १५ । तत्र मानम्—व्या० ब्रा०
१. २ । तद्विधायकम्—ता० ब्रा० ५. ४. ४ ।

† ह० व्या० ५. २. १. ५, ६ ऋचोरुपग्रे, जे० गा० १२. १. १, २ ।
तत्र मानम्—व्या० ब्रा० २. १६ । अथर्वविधायकं ब्राह्मणम्—ता० ५. ४. १ ।

‡ “अध्वर्युं शिरसो दधायेत्”—इत्यादि ता० ब्रा० ५. ६. २ मध्यम् ।

§ “अथो खत्वाद्भुः कथं मध्वर्युर्वृष्टस्य साम गायेत्”—इत्यादि ताव्य-
मत्य इह पर्यालोच्य (५. ६. ६, ७.) ।

वेन्द्रिय दधति^(१)—इति । इन्द्रो देवता यामां ता 'ऐन्द्रिय' ।
तथाविधा एव नवसङ्ख्याका सर्वा अपि कार्या । तेन प्राणेषु सामर्थ्यं
स्थापयन्ति ॥

तासूचु प्रतिहारभाग निषेधति— “अप्रतिक्षताभिरुद्गायति
तस्मात् पुरुष सर्वाण्यन्यानि ग्रीष्णोऽङ्गानि प्रत्यक्षति, शिर एव न^(२)”
—इति । अत्रि गीयमानस्य सात्र पञ्च भागा,— द्विद्वारप्रस्तावो-
द्गीयप्रतिहारनिधनाख्या* । तेषु प्रतिहारभाग वर्जयित्वा, तद्गृहि-
ताभिरेव पूर्वोक्ताभिर्नवभिर्गायेत् । यस्मादत्र प्रतिहारो वर्जितः,
तस्मात्तोकेऽपि पुरुष शिरोव्यतिरिक्तानि हस्तपादादीन्यङ्गानि ‘प्रत्य-
क्षति’ प्रत्याक्षतानि सङ्कुचितानि करोति शिर एव त्वेक सङ्कुचित
॥ करोति । न हि हस्तपादवदङ्गुलीवच शिर प्रतिक्षतुं शक्यते ।
तस्माच्छिरस्यानौघाध्वर्युगाने प्रतिहारो वर्जनीयः ॥

अथ तस्य गानस्याभित स्तोमद्वयविशिष्ट सामद्वय विधत्ते—
“पञ्चदश रथन्तरं भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धते, सप्तदश बृहदन्त्राद्य-
स्यावहत्या अथो प्रैव तेन जायन्ते^(३)”—इति । पञ्चदशस्तोमक रथ-
न्तरां सामैकतो गायेयुः । तेन पञ्चदशखिन्द्रेण सहोत्पन्नत्वादिन्द्रिय-
प्राप्तिर्भवति । तथा सप्तदशस्तोमयुक् बृहदन्त्यतो गायेयुः । सप्तदश-
स्यान्त्रप्रजाहेतुत्वात् तत्प्राप्तिः । यथा पक्षिणो द्वौ पक्षौ, एवमेतद्

* पञ्चविधसूत्रे १ १ १ इत्यथम् कान्दोग्यब्राह्मणेऽपि २ २-८ ख० ।

† ता० ब्रा० २ ४ ई ख० । उद्गाता० १ १ १ ।

‡ ता० ब्रा० २ ७-१३ ख० । उद्गाता० १ १ २ ।

गानंदय द्रष्टव्यम् । अत एवान्यवाद्यातम्—“पञ्चदशोऽन्य पक्षो भवति, सप्तदशोऽन्य”-इति ॥

अथ स्तोमसामविशेषमृग्विशेषेषु विधत्ते—“एकविंश भद्रं द्विपदासु प्रतिष्ठित्यै^(८)”-इति । ‘एकविंश’ स्तोमविशेषः* । भद्रशब्दः सामविशेषस्य नामधेयम् । पादद्वयोपेता च चो ‘द्विपदाः’ । तेन पादद्वित्वेन प्रतिष्ठा भवति ॥

एतस्य भद्रसामः समीपे पक्षीगानं विधत्ते—“पक्षय उप गायन्ति, मिथुनत्वाय प्रजात्यै^(१०)”-इति । यजमानानां याः पक्षयः, ताः सर्वा भद्राख्यसामगानस्य समीपे स्वयमपि गायेयुः । पुरुषाणां पक्षीनाञ्च गानेन मिथुनं पत्न्याः प्रजोत्पत्तिर्भवति ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते—“प्रजापतिः प्रजा असृजत, सोऽका-
मयतासामहः राज्यं परीयामिति, तासां राजतेनैव राज्यं पर्येत,
तद्राजनस्य राजमत्वं, यद्राजन भवति, प्रजानामेव तद्यजमाना राज्यं
परि यन्ति^(११)”-इति । राजनमिति सामविशेषस्य नामधेयम्† ।

* ता० ब्रा० २ १४—१७ ख० ।

† तदपि स्तोमाश्रितम्, आ० गा० ३ १, २१ । तत्र मानम्—आ० ब्रा० ३ १८ । तदेव “इमा नु क सुवना”-इति द्विपदे ऋचे गीतं भवति स्तोत्रोपम् । तत्तु ऊह्य० गा० १० १ २० । “गीतमस्य भद्रं भवति”-इत्यादि च तदिधायकं ब्राह्मणम् (ता० ब्रा० १५. १२ ई.) ।

‡ “इन्द्र गरी नेमधिता”-इति (छ० आ० ४. १. ३ ६) योनावृत्य-
मम्, आ० गा० ४. २ १६ । आ० ब्रा० ३ २३ । तदेव साम “तदिदास”-
इति (उ० आ० ६ ३ १७ १) ऋचे गीतं स्तोत्रोपं भवति । तच्च साम
ऊह्य० गा० २ २ ११ । तदिधायकम्—ता० ब्रा० ५ २ ६ ।

राज्यसाधनत्वात् तस्य राजनत्वम् । तत्सामप्रयोगेण यजमाना राज्यं प्राप्नुवन्ति ॥

तदेव स्तोमविशेष विधत्ते— “पञ्चविंश भवति*, प्रजापते-
राष्ट्रै(११)”-इति । प्रजापते पञ्चविंशस्तोमस्रष्टृत्वात् तेन तत्प्राप्तिः ॥

तस्मिन्नेव पञ्चविंशस्तोमे कश्चिद्विशेष विधत्ते— “पञ्चभिस्ति-
ष्ठन्तः सुवन्ति, देवलोकमेवाभि जयन्ति पञ्चभिरासीना मनुष्य-
लोकमेवाभि जयन्ति, दश सम्पद्यन्ते, दशाचरा विराडन् विराड्
विराजैवाच्चाद्यमव हन्थते(१२)”-इति । पञ्चविंशाख्यस्तोमे या आद्या
पञ्च स्तोत्रिया, ता षड्विंशतिरुत्थिते पठनीया यास्यान्तरभाविन्य
पञ्चसङ्ख्यास्ता आसीनेर्गातव्या, तेन लोकद्वयप्राप्तिः, दशसङ्ख्याया
विराड्द्वाराहप्राप्तिः ॥

आसीनगाने कश्चिद्विशेष विधत्ते “पञ्चधा विनिषद्य सुवन्ति,
पञ्च दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्ति(१३)”-इति । पञ्चभिः प्रकारैः
स्थानविशेषेषूपविश्य सुवन्ति । ऊर्द्ध्वं च सह दिशा पञ्चत्वाद्विंश
प्रतिष्ठा ॥

तथैवान्य विशेष विधत्ते— “एकैकया स्तुतया समा यन्ति, दिग्भ्य
एवाच्चाद्य५ सम्भरन्ति(१४)”-इति । पञ्चसु स्थानेषूपवेशनकाले कश्चि-
दुद्गाता प्रथममुपविशति, तदानौमितरे सर्वेऽप्यस्तुतया स्तोत्रियया
तमुद्गातारं समागत्योपविशन्ति । एव तत्तत्स्थानेषु प्रथममेवोद्गा-
तार्युपविष्टे सति तत्तदृचा स्तुते प्रागेव सर्वेऽप्युद्गातारमुपगच्छेयुः ।
तथा सति सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽन्नं सम्पादयन्ति ॥

इतरेष्व्यागतेषूद्गादृष्ट्य विधत्ते—“ताभिरुद्गातोद्गायति, दिग्भ्य
एवान्नाद्यः सभृत्य तेज आत्मान् दधते, तस्मादेकः प्राणः सर्वाण्य-
द्गान्यवत्यथो यथा सुपर्ण उत्पतियञ्जिर उत्तमं कुरुत एवमेव तद्
यजमानाः प्रजानामुत्तमा भवन्ति^(१९)”—इति । यां स्तोत्रियां पुर-
स्ताद्योद्गातारमागच्छन्ति, तथा स उद्गाता गायेत् । तथा सति
दिग्भ्य, सप्तादितमन्त्र तेजोरूप सर्वेऽपि स्वात्मन्येव स्थापयन्ति ।
यस्मादत्र सर्वेषु स्थितेष्वेक एवोद्गाता गायति, तस्माच्छरीरमध्ये-
ऽप्येक एव प्राणः सर्वाण्यद्गानि रचति । अपि च यथा कश्चित्
पक्षिविशेषः आकाशे उत्पतियन् स्वकीय गिर ऊर्ध्वं कुरुते, एवमेव
तेनोद्गातृगानेन प्रजाना मध्ये यजमाना उत्तमा भवन्ति ॥

अथ चयाणामृत्विजामाधारविशेषान् विधत्ते—“आसन्दीमुद्गाता-
रोहति, सासाज्यमेव गच्छन्ति, श्रेष्ठः होता नाकस्यैव पृष्ठः रोहन्ति,
कूर्चावध्वर्युर्ब्रध्नस्यैव विष्टप गच्छन्त्येतावन्तो वै देवलोकास्तेष्वेव यथापूर्वं
प्रति तिष्ठन्त्यथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानाः कुर्वन्ते स्वर्गस्य
लोकस्य समष्टौ^(२०)”—इति । ‘आसन्दी’ चतुर्भि पादैरुन्नतैरुपेता
खट्वाकाराः । उद्गातुस्तदारोहणेन सर्वे यजमाना ‘सासाज्य’ देशा-
धिपत्य गच्छन्ति । ‘श्रेष्ठः’ दोला, तां होता समारोहति । तेन सर्वेऽपि
स्वर्गमारोहन्ति । ‘कूर्चा’ दर्भविशेषो तावध्वर्युरारोहति । तेन ‘ब्रध्नस्य’
आदित्यस्य ‘विष्टप’ स्थान गच्छन्ति* । सासाज्यस्वर्गादित्यस्थानरूपा ये
लोका, एतावन्त एवापेक्षिता देवल्लोकाः, तेष्वनुक्रमेण प्रतितिष्ठन्ति ।

* एवमेव ता० ब्रा० ५. ५ १—१२ दृश्यम् ।

† तात्या० सू० १ १०. १—१५, ऐ० ब्रा० ८ २ १ दृश्यम् ।

अपि च तेनारोहणेन स्वर्गसमुद्रस्याक्रमणसाधनं सेतुं यजमानाः
कुर्वन्ते । तच्च स्वर्गप्राप्त्यै भवति ॥

अथ मीमांसा । दशमाध्यायस्य चतुर्थपादे (जै० सू० ८, ८; अधि० ६)
चिन्तितम्—

“पद्मिनामुपगानं किमृत्विजां तन्निवर्त्तयेत् ।

समुच्चितं वा ? गानस्य शरीरत्वाच्चिवर्त्तनम् ॥

स्वराभिव्यञ्जनं गानं यद्वत् तदिधीयते ।

वादिचोपस्यः साम्यात् सामिष्याच्च समुच्चय ॥

महाप्रते श्रूयते—“पद्मय उप गायन्ति”—इति (५१६ पृ० १६ पं०) ।
प्रकृतौ श्रूयते—“अृत्विज उप गायन्ति”—इति* । तदेतदृत्विगुपगानं
पद्मुपगानेन निवर्त्तयते । ननु प्रकृतावुद्गाथा सावि गीयमाने सति
अृत्विजोऽन्ये सामैवोपगायन्ति, इह तु पद्मयो वादिचं वादयन्तीति
भिन्नविषयत्वाच्चास्ति निवृत्तिः ? नैवम् ; गानशब्दस्य शरीरे प्र-
सिद्धत्वात् । तस्मादृत्विजो निवर्त्तय पद्मः सामोपगायेद्युरिति प्राप्ते,
ग्रूमः,—गानशब्दस्य नाक्षरोच्चारणमर्थं, किन्तु स्वराभिव्यञ्जनम्,
तच्च शरीरेण वादिचेष्टया वा सिध्यति । अत एव गानतत्त्वज्ञा
चाह—“दारवी गात्रवीणा च द्वे वीणे गानजातिपु”—इति† । तच्च
गानं यद्वन्यायेनापूर्वक्रियाविधानाच्च प्रकृतिसिद्धं स्यात् । एवं तर्हि

* ता० मा० ५ ६. “सर्वे महर्त्विज”-इत्यादिग्रन्थो दृश्यः ।

† “गात्रवीणा तु सा प्रोक्ता यस्यां गावन्ति सामगा”-इत्यादिकुत्तर-
ग्रन्थे दृष्टव्यः । ता० श्रि० ६ ख० १-२२ ।

गानोपचयवाचिन उपशब्दस्य वैचर्यमिति चेत्, न, वादिचोपचय-
सम्भवात् । अस्ति हि तत्र वादिचनादः, “दिक्षु दुन्दुभयो नदन्ति”
-इति श्रुतेः* । पव्युपगानञ्च वादिचनादः, “काण्डवौणाभिरुप-
गायन्ति”-इति श्रुतेः† । अतः सादृश्यात् सन्निधानाच्च तदुपचयो
युक्तः । तस्मादनिवृत्तेरुपयोगानवमुच्चयः‡-इति ॥

तत्रैवान्यत् (जै० सू० १६, १७; अधि० ८.) चिन्तितम्—

“बाध्यं श्लोकादिनाज्यादि, न वा? ऽऽद्य”, स्तुतिलिङ्गतः ।

देशसाम्नोर्विधौ भेदो वैशिष्ट्यात् स्यात्? समुच्चयः ॥

महाप्रते श्रूयते—“श्लोकेन पुरस्तात्सदमस्तुवन्यमुश्लोकेन पश्चात्”—
इत्यादि (५१२ पृ० ६ प०) । तत्र श्लोकानुश्लोकनामकैः सामभिः
प्राकृतान्याज्यपृष्ठादिश्लोचगतानि रथन्तरवामदेव्यादिनामकानि सा-
मानि बाध्यानि । कुतः? स्तुवत इति प्रकृतिलिङ्गदर्शनात्, प्रकृता-
वाज्येन स्तुवते पृष्ठैः स्तुवत इति हि श्रुतम् । नैतत् सारम् । किमत्र
स्तुतिमनूद्य देशसामगुणौ विधीयेते, किं वा गुणद्वयविशिष्टा

* “सर्वास्तु चक्षुषु दुन्दुभयो वदन्ति”—इत्यादि ता० ब्रा० ५.५.१८, १९ ।

† “गोधावौणा काण्डवौणाञ्च पव्यो वादयन्त्युपगायन्ति”—इति च
कात्या० श्रौ० १३.३.१० । “पव्योऽपघाटिणाभिरुपगायन्ति”—इत्यादि
ता० ब्रा० ५.६.८ । “पश्चिमेवोपगातृन् दे दे एकैका पशो काण्डवौणां
पिच्छोरां(ला) च यत्वायं वादयेदुपमुख पिच्छोरां(ला) वादनेन काण्डमयीं
ता अपघाटिणा इत्याचक्षते, ता प्रतिमन्त्रयेत यां पव्यपघाटिणां मृदुक
वादयिष्यति”—इत्यादि शास्त्रा० ४.२.५-८ ।

‡ “तस्मादनिवृत्तेरुपगानयो समुच्चयः”—इति ग-पाठः ।

§ “तु” ए. सो नि० पु०-पाठः ।

श्रुति २ नाद्य , वाक्यभेदापत्ते । द्वितीये तु कार्यभेदेन बाध्या-
भावात् समुच्चय स्यात्”-इति ॥८॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाक ॥

अव्ययैष वै संहस्तुशः प्रजापतिः प्रजा असृजत् ताभ्य
इलान्देनेरां लूतामवारुन्ध यद्व्यं भवति प्रजा एव
तद्यजमानाः सृजन्त इलान्दं भवति प्रजाभ्य एव
सृष्टाभ्य इरां लूतामव रुन्धते तस्माद्याः समाः सृचः
समृष्टं क्षोधुक्तास्ताः समां प्रजा इष्टः क्षासामूर्जमाद-
दते याः समाः व्यृद्धमक्षोधुक्तास्ताः समां प्रजाः (१)

न क्षासामिष्टमूर्जमाददत^(१) उत्क्रोदं कुर्वते यथा
यन्धान्मुमुक्षाना उत्क्रोदं कुर्वते एवमेव तद्यजमाना
देवयन्धान्मुमुक्षाना उत्क्रोदं कुर्वन्त इष्टमूर्जमात्मन्
दधाना^(२) वायुः शततन्तुर्भवति शतायुः पुरुषः शते-
न्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठ^(३) न्त्याजिं धावन्त्यन-
भिजितस्याभिजित्यै^(४) दुन्दुभीन्त्समा घ्नन्ति परमा वा
एषा वाग्या दुन्दुभी परमामेव (२)

वाचमव रुन्धते^(५) भूमिदुन्दुभिमा घ्नन्ति यैवेमां

वाक् प्रविष्टा तामेवाव रन्धतेऽथो इमामेव जयन्ति^(१)
 सर्वा वाचो वदन्ति सर्वासां वाचामवरुद्धा^(२) आर्द्रं
 चर्मन् व्य यच्छेते इन्द्रियस्यावरुद्धा^(३) अन्यः क्रोशति
 प्रान्यः शंसति य आक्रोशति पनात्येवैनान्तस यः प्र-
 शंसति पूतेष्टेवान्नाद्यं दधा^(४) नृपिक्तं च (३)

वा एते देवकृतञ्च पूर्वैर्मासैरव रन्धते यद्भूतेच्छदाः
 सामान्ति भवन्त्युभयस्यावरुद्धौ^(५) यन्ति वा एते मिथु-
 नाद्ये संवत्सरमुपयन्त्यन्तर्वेदि मिथुनौ सभ्रवतस्तेनैव
 मिथुनान्न यन्ति^(६) ॥ ८ ॥

प्रजा^(७) एव^(८) च चिश्शब्द ॥ ८ ॥

अष्टमे क्रोशमामादीन्युक्तानि, भवमे शततन्तुवीणादिकमुच्यते ।
 तत्रादौ तावत् सामदयं विधत्ते—“अर्क्येण वै सहस्रजः प्रजापतिः
 प्रजा असृजत, ताभ्य इलान्देनेरां जूतामवा रन्ध, यदक्यं भवति प्रजा
 एव तद्यजमानाः सृजन्त, इलान्दं भवति प्रजाभ्य एव सृष्टाभ्य इरां
 जूतामव रन्धते; तस्माद् याः समाः सचः समृद्धो धोधुकान्ताः
 समां प्रजा इयः क्षामामूर्जमाददते, याः समां य्यूहमधोधुकान्ताः
 समां प्रजा न क्षामामिषमूर्जमाददते^(९)”—इति । ‘अर्क्यम्’—इति

• “य्यूहमधोधुकान्ताः समां प्रजा [१] यदमामेव [२]”—इति क, ख, ग ।

कस्यचित् साधो नामधेयम्* ; तेन प्रजापतिः पुरा वज्रविधाः सहस्र-
 सहस्ररूपाः प्रजा असृजत । 'इत्थानन्दम्'-इति सामान्तरस्य नामधेयम् ।
 तेन साम्ना स्वसृष्टप्रजां 'लूतामिरां' पूर्वं विच्छिन्नमध्वम् 'अवाहन्ध'
 पुनरप्यविच्छेदेन सम्पादितवान् । तदद् यजमाना अपि सामद्वयेन
 प्रजाः सृष्ट्वा तदर्थमन्नं सम्पादयन्ति । यस्मादस्मिन् सवे साम्नान्नं
 सम्पाद्यते, तस्माद् 'यां समां सवे समृद्धं' यस्मिन् संवत्सरे नैरन्तर्येण
 सवे समृद्धं प्रवृत्तम्, 'तां समां प्रजाः बोधुकाः' तस्मिन् संवत्सरे
 नैरन्तर्येण बुधिताः प्रजाः सचिणां समीपे सर्वदिग्भ्यः समागच्छन्ति ।
 सचिणो हि 'आसां' प्रजानां नानाविधमन्न रसश्च समादाय प्रय-
 च्छन्ति । यस्मिंस्तु संवत्सरे सवे 'मृद्धं' न प्रवृत्तं, तस्मिन् संवत्सरे
 प्रजाः 'अबोधुकाः' बुधिताः काश्चिदपि नागच्छन्ति । यस्माद्
 'आसां' प्रजानां प्रीक्षाद्यन्नं चौरादिरसश्च नैवादाय प्रयच्छन्ति,
 तस्मादनागमनम् ॥

अथान्यदसुष्ठेयं विधत्ते—“उत्क्रोदं कुर्वते, यथा बन्धान्मुमु-

* “अथस्मूया रयिर्मग”-इत्यस्याम् (छ० व्या० ६. २ १. २) उत्पन्नम्,
 व्या० गा० १. २. ८ श्रुतमन्त्रं साम, तदेवेहार्थमिति । मानं चेह व्या०
 ब्रा० १ १० ।

† “अग्निरस्मि जग्मना”-इत्यस्याम् (व्या० व्या० ३ १२) उत्पन्नम्,
 व्या० गा० ५ १. २ साम । तत्र मानम्—व्या० ब्रा० ३ २४ । एतदेव
 “अग्ने तव अग्न”-इति ऋग्वेदे सुक्ते (उ० व्या० ६. २. १. १-६) गीत
 मिथानन्दं नाम लोचनीयम् । “इत्थानन्द मग्निष्टोमसाम कार्यम्”-इत्यादि य
 तद्वाङ्मनम् (ता० ब्रा० ५ ३) । तत् साम उद्गाता २. २. १४ दृश्यम् ।

चाना उत्क्रोदं कुर्वत एवमेव तद् यजमाना देवबन्धान्मुचाना उत्क्रोदं
 कुर्वत इषमूर्जमात्मन् दधानाः^(१)—इति । हर्षनिमित्तो ह्यत्युच्चध्वनिः
 'उत्क्रोदः' । सर्वे यजमानाः सचं समाप्य सन्तुष्टा उत्क्रोदं कुर्युः ।
 यथा लोके चिरं शृङ्खलाबद्धाः पुरुषास्तस्माद् बन्धाद् विमोक्तं
 गच्छन्तो हर्षणोत्क्रोदं कुर्वन्ति, एवमेव यजमानादिरकालानुष्ठेय-
 सचरूपाद् देवबन्धाद् विमोक्तं प्राप्नुवन्तः सचसामर्थ्येनात्र रसश्च
 स्वात्मनि सम्पादयन्ति, अत उत्क्रोदं कुर्वते ॥

यदुक्त सूत्रकारेण "औदुम्बरस्य वीणादण्डस्य दशातिमयिता-
 न्येकैकस्त्रिंशतिमयिते दश मौञ्जान् तन्तून् प्रवयति, स वाणं शत-
 तन्तुः"—इति, तदेतद् विधत्ते— "वाणः शततन्तुर्भवति, शतायुः
 पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठन्ति^(१)—इति* । दशे-
 न्द्रियाणां दशसहस्रकासु नाडौषु वृत्तिभेदेन शतसङ्ख्या ॥

उत्साहोपेतानां यजमानानां काश्चिन्मयांदां कृत्वा तत्पर्यन्तं धावनं
 विधत्ते— "आजि धावन्यनभिजितस्याभिजित्यै^(१)—इति । यत्
 पूर्वम् 'अनभिजितम्' असम्पादितं फलं, तस्य सम्पादनायेद् धावनम् ॥

उत्साहघोतकमन्यद् विधत्ते— "दुन्दुभौनममा व्रन्ति, परमा वा
 एषा वाग् या दुन्दुभौ परमामेव वाचमव रुन्धते^(१)—इति । दिक्षु
 स्थापिता ये दुन्दुभय, तान् सम्यगाहन्युः । सोऽयं दुन्दुभिध्वनिः
 सर्वध्वनीनामुत्तमः, अत्युच्चत्वात् । तदादनेन सभारश्चनचमां 'परमां'
 वाचं प्राप्नुवन्ति ॥

* "वायं वितन्वन्ति, — शतवन्तोको भवति"—इत्यादि ता० ब्रा० ५.
 ६ १२-१४ । लाण्या० सू० ॥ १०-११ ।

यदुक्तं सूत्रकारेण “अपरेणाग्नीध्रमण्डपं भूमिदुन्दुभिभवटं खन-
न्यर्द्धमन्तर्वेद्यं बहिर्वेदितमार्द्रेण चर्मणोत्तरलोद्या वितत्य शङ्कुभिः
परिनिहत्याचैतत् पुच्छकाण्डमाहननार्थं निदधाति”-इति, तत्र
तेन पुच्छकाण्डेनाहननं विधत्ते— “भूमिदुन्दुभिमा घ्नन्ति”, यैवेमा
वाक् प्रविष्टा, तामेवाव रुन्धतेऽथो दमामेव जयन्ति^(१)”-इति ।
भूमिदुन्दुभ्याघातेन पार्थिवेषु द्रव्येषु परस्परसङ्घट्टनेन अन्याः शब्द-
विशेषाः स्वाधीना भवन्ति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “उपारुते माहेन्द्रस्य स्तोत्रे सर्वा वाचो
वदन्त्युत्क्रोद यजमानाः कुर्वतेऽपघाटलिकास्तुम्बुवीणा पिच्छोला
इति पद्मयो वाद्यन्तिं वीणाः शङ्खावलोरुपहिताः”-इति, तदे-
तद्विधत्ते— “सर्वा वाचो वदन्ति, सर्वासां वाचामवरुह्यै^(२)”-इति ।
अपघाटलिकादिवाद्यविशेषजन्याः मनुष्यगवाद्यादिशब्दजन्याश्च ये
शब्दविशेषास्ते सर्वेऽपि प्राप्यन्त इत्यर्थः ॥

अथ ब्राह्मणशूद्रयोश्चर्मनिमित्तं कलहं विधत्ते— “आर्द्रं चर्मम्
व्यायच्छेते, इन्द्रियस्यावरुह्यै^(३)”-इति । तेनार्द्रचर्मनिमित्तेन कलहेन
सामर्थ्यसम्पत्तिर्भवति । कलहप्रकारस्तु सूत्रे विस्पष्टमुक्तः— “शूद्रार्थं
चर्मकर्षं व्यायच्छेते,— आर्द्रं येते परिमण्डलेऽन्तर्वेदि ब्राह्मणो बहि-
र्वेदि शूद्रः; आक्रोशति शूद्रः, प्रशसति ब्राह्मणः; इमे राक्षुरिमे

• ता० मा० ५. ५. १६ । लाघा० सू० ३. १०. १६, ११. १-४ ।

† ता० मा० ५. ६. ८ । लाघा० सू० ४. २. ७ ।

‡ ता० मा० ५. ५. २० ।

सुभृतमक्रञ्चिति ब्राह्मण इम उदासीकारिण इमे दुर्भृतमक्रञ्चिति
शूद्रस्तं ब्राह्मणः सञ्चित्याग्नीध्रे चर्माध्यस्यति*—इति* ॥

तत्राक्रोशं प्रशसाञ्च क्रमेण विधत्ते— “अन्यः क्रोशति, प्रान्य
ग्र॑सति, य आक्रोशति पुनात्येवेनान्स यः प्रश॑सति पूतेष्वेवाग्नाद्यं
दधाति(६)”—इति । इमे सचानुष्ठाचिनो यजमानाः द्रव्यव्ययं कृत्वा
सर्वशून्यकारिणः, अतो दुर्थापारमकुर्वन्, इत्येवम् ‘अन्यः’ एकः शूद्रः
‘आक्रोशति’ जिन्देत । इमे यजमानाः समृद्धिं गताः सञ्ज्ञापार-
मकुर्वन्, इत्येवम् ‘अन्य’ एको ब्राह्मणः प्रश॑सेत् । तयोर्मध्ये यः शूद्रः
आक्रोशति, स एनान् यजमानान् मोधयित्वा निष्पापान् करोति,
यो ब्राह्मणः प्रश॑सति, स च पूतेषु यजमानेष्वग्नाद्यं सम्पादयति ॥

अथ कांश्चित्सामविशेषान् विधत्ते— “अपिहृतञ्च वा एते देव-
हृतञ्च पूर्वैर्मासैरव बन्धते, यद् भूतेच्छदा॑ सामानि भवन्त्युभयस्याव-
रुह्यौ(७)”—इति । योऽयमृषिभिर्मनुष्यैः हृत उपकारः, यस्य देवैः
हृत उपकारः, तदुभयमप्यस्मान्महाव्रताद् गवामयमगतादुपान्त्या-
दङ्गः पूर्वमनुष्ठितैर्मासैर्यजमानाः प्राप्नुवन्ति; अतो महाव्रतेऽपि
तदुभयप्राप्त्यर्थं भूतेच्छदामकामामृषीणां समन्धीनि, तैर्दृष्टानि
सामानि गातव्यानि ॥

अथ ब्रह्मचारिपुंस्त्र्योर्मिथुनीभावं विधत्ते— “यन्ति वा एते
मिथुनाद् ये संवत्सरमुपयन्त्यन्तर्वेदि मिथुनौ सम्भवतस्तेनैव मिथुनाञ्च

* ता० ब्रा० ५. ५. १४-१७ । लाक्षा० सू० ॥ ३७, ८ ।

† ता० ब्रा० ५. ५. १३ । लाक्षा० ४. ३ खण्डोयसूत्रेषु च क्लृप्तम् ।

‡ “भूतेच्छदं ग्रसति”—इत्यादि च ऐ० ब्रा० ६. ५. १० ।

यन्ति^(१)”-इति । ‘ये’ यजमानाः संवत्सरसचमनुतिष्ठन्ति, ते चिर-
कालब्रह्मचर्याभ्यासात् मिथुनशक्तेरपगच्छन्ति ; अतः पुनस्तच्छक्ति-
प्राप्तये वेदिमध्ये ब्रह्मचारिपुंसलीरूपौ मिथुनावयवौ सम्भवं कुर्या-
ताम्* ; तेन सम्भवेन यजमाना मिथुनशक्तेर्नापगच्छन्ति । अन्तर्वेदि-
देशश्च सूचकारेण दर्शितः-“उत्तरस्यां वेदियोष्यां पुंसल्यै माग-
धाय च परिययन्ति”-इति । मगधदेशोत्पन्नो ब्रह्मचारौ ‘मागधः’
॥ ८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥

चर्माव भिन्दन्ति पाप्मानमेवैषामव भिन्दन्ति^(१) मापं
रात्सीर्माति व्यात्सीरित्याह सम्प्रत्येवैषां पाप्मानमव
भिन्द^(२)न्त्युदकुम्भानधिनिधाय दास्यो मार्जालीयं परि-
नृत्यन्ति पृदो निघ्नतीरिदमधुं गायन्त्यो मधु वै
देवानां परममन्नाद्यं परममेवान्नाद्यमव रुन्धते पृदो
नि घ्नन्ति महीयामेवैषु दधति^(३) ॥ १० ॥

चर्मैकान्नपञ्चाशत् ॥ १० ॥

* “पूर्व्याभीधीयं ब्रह्मचार्यन्तर्वेद्युदङ्मुखस्तिष्ठेद्, बहिर्वेदि पुंसली रक्षि-
यामुखी । सा त्रयाद् दुश्चारिभ्रवकोर्ध्वमिति ; धिक् त्वा आत्ति ! पुचलि !
यामस्य मार्जनि ! रुक्मस्य रुक्मस्य शिघ्रप्रवेष्टोति ब्रह्मचारी”-इत्यादि
लाशा० सू० ४. ३ ।

नवमेऽनुवाके उत्कोदादिकमुक्तम्; अथ दशमे दासीनृत्य*-
मुच्यते । तत्रादौ तावच्चर्मवेधनं विधत्ते—“चर्मां व भिन्दन्ति,
पाशानमेवैषामव भिन्दन्ति^(१)”—इति । अत्र वेध्यां चर्म सूत्रकारेण
विस्मृतमुक्तम्—“उत्तरेणाग्नीध्रं कटसहाते तेजनसहाते चार्द्रं चर्म
वेधनार्थं वितत्योष्क्यन्ति”—इति । वेधनप्रकारस्य तेनैव स्मृतमुक्तः
—“विपरित्यज्येतच्चर्मं कवचिनस्तेषामेकैकशः सशस्त्रि, माप राक्षी-
र्मांति व्यासीरिति, तत्ते विद्वान्नातिपादयन्ति”—इति । तेन चर्म-
वेधनेनैषां यजमानानां पाशानमेव भिन्दन्ति ॥

अथ वेधनात् पूर्व कवचिष्वध्वर्योः शासनं विधत्ते—“माप राक्षी-
र्मांति व्यासीरित्याह सम्प्रत्येवैषां पाशानमव भिन्दन्ति^(१)”—इति ।
हे कवचिन् ! चर्मवेधनाय प्रवृत्तस्य बाणस्य खलनरूपमपराधं मा
कार्षीः, असुखलमपि चर्म भिक्षा परतो बाणममनरूपमतिव्यधनं मा
कार्षीरित्येवमध्वर्युर्ब्रूयात् । एवं सति ‘एषां’ यजमानानां पाशानं
सम्यगेव भिन्दन्ति ॥

अथ नृत्यं विधत्ते—“उदकुम्भानधिनिधाय दास्यो मार्जासीयं
परि नृत्यन्ति, पदो निपततीरिदम्भुं गायन्त्यो मधु वे देवानां परम-
मन्नाद्यं, परममेवाज्जाद्यमव रुन्धते; पदो नि पतन्ति, मद्यीयामेवैषु
दधति^(२)”—इति ॥ अत्र दासीसङ्ख्यां सूत्रकारो दर्शयति—“मार्जा-
सीयस्थान्तेऽष्टौ दासकुमार्य उदकुम्भैर्विकम्पन्ते”—इति । ता एताः

* ‘दासीनृत्य’ ग ।

§ ‘नृत्यं’ ग ।

† ‘मेधं’ ग ।

॥ ता ब्रा० ५। ६ १५ ।

‡ ‘व्यधनार्थं’ क ।

तान् कुम्भान् शिरसि धृत्वा मार्जालीयस्य धिष्यस्य* परितो
 'नृत्यन्ति' नृत्यं† कुर्वन्ति । कीदृशो दास्यः ? 'पदो निग्नती.' दक्षि-
 णान् पादान् भूमौ ताडयन्त्यः, 'इदमधु'-इत्येतं शब्दं गायन्त्यः,
 अथवा इदमेव सारघं मध्वित्यादि मन्त्रं गायन्त्यः । मधु च देवा-
 नामत्यन्तं प्रियमश्वम्, अतस्तद्गानेन परममन्नं प्राप्नुवन्ति । योऽयं
 पादघातः तेन 'एषु' यजमानेषु 'महीयां' पूजां‡ सम्पादयन्ति ॥
 ॥ १० ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥

पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा स-
 म्भोष्यते स्वाहा सम्भवमानाय स्वाहा सम्भुताय स्वाहा
 मेघायिष्यते स्वाहा मेघायते स्वाहा मेघिताय स्वाहा
 मेघाय स्वाहा नौहाराय स्वाहा निहाकायै स्वाहा
 प्रासृचाय स्वाहा प्रचलावायै स्वाहा विद्योतिष्यते
 स्वाहा विद्योतमानाय स्वाहा संविद्योतमानाय स्वाहा
 स्तनयिष्यते स्वाहा स्तनयते स्वाहोग्रः स्तनयते स्वाहा
 वर्षिष्यते स्वाहा वर्षते स्वाहाभिवर्षते स्वाहा परिवर्षते
 स्वाहा संवर्षते (१)

स्वाहानुवर्पते स्वाहा शीकायिष्यते स्वाहा शीका-
यते स्वाहा शीकिताय स्वाहा प्रोपिष्यते स्वाहा प्रुष्ण-
ते स्वाहा परिप्रुष्णते स्वाहोद्ग्रहीष्यते स्वाहोद्ग्रहते
स्वाहोद्ग्रहीताय स्वाहा विक्षोष्यते स्वाहा विक्षव-
मानाय स्वाहा विक्षुताय स्वाहातप्यते स्वाहातपते
स्वाहोग्रमातपते स्वाहर्गभ्यः स्वाहा यजुर्भ्यः स्वाहा
सामभ्यः स्वाहाङ्गिरोभ्यः स्वाहा वेदेभ्यः स्वाहा गा-
थाभ्यः स्वाहा नाराण्सूरीभ्यः स्वाहा रैभीभ्यः
स्वाहा (२)

सर्वस्मै स्वाहा ॥ ११ ॥

सुवर्पते^[१] स्वाहा^[१] * द्वे च ॥ ११ ॥

दग्ने दासीनृत्यं मुक्तम्, तावता महाव्रतं समाप्तम्, अथोत्त-
रेणुवाकेष्वग्नेधाग्नमन्त्रा उच्यन्ते ॥

तथापि द्वयोरनुवाकयोरग्नहोममन्त्राः, तन्मध्ये प्रथमानुवाक-
गतान् मन्त्रानाह—“पृथिव्यै स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा,
सम्प्रोष्यते स्वाहा, सम्प्रवमानाय स्वाहा, सम्प्रुताय स्वाहा, मेघा-
यिष्यते स्वाहा, मेघायते स्वाहा, मेघिताय स्वाहा, मेघाय स्वाहा,
नीदाराय स्वाहा, निदाकायै स्वाहा, प्राशचाय स्वाहा, प्रचलाकायै
स्वाहा, विद्योतिष्यते स्वाहा, विद्योतमानाय स्वाहा, सविद्योतमा-

* “रैभीभ्यः स्वाहा^[१]”—इति क, ख, ग । † “दासीनृत्यं” ग ।

नाय स्वाहा, स्तनयिष्यते स्वाहा, स्तनयते स्वाहोयः स्तनयते स्वाहा,
वर्षिष्यते स्वाहा, वर्षते स्वाहा, ऽभिवर्षते स्वाहा, परिवर्षते स्वाहा,
संवर्षते स्वाहा, ऽनुवर्षते स्वाहा, ग्रीकायिष्यते स्वाहा, ग्रीकायते
स्वाहा, ग्रीकिताय स्वाहा, प्रोपिष्यते स्वाहा, प्रुष्णते स्वाहा, परि-
प्रुष्णते स्वाहोद्वहोष्यते स्वाहोद्वहते स्वाहोद्वहोताय स्वाहा,
विश्रोष्यते स्वाहा, विप्रवमानाय स्वाहा, विभुताय स्वाहा, ऽतस्यते
स्वाहा, ऽतपते स्वाहोयमातपते स्वाहर्गभ्यः स्वाहा, यजुर्भ्यः स्वाहा,
सामभ्य स्वाहा, ऽङ्गिरोभ्यः स्वाहा, वेदेभ्यः स्वाहा, गायभ्यः स्वाहा,
नारागः सौभ्यः स्वाहा, रैभ्यः स्वाहा, सर्वस्य स्वाहा"-इति ।
पृथिव्याद्यस्त्रयो लोकाः । मेघोत्पादनाय धूमज्योतिस्सलिलमहतां
सन्निपातः 'सम्भवः', स च त्रिविधः— आगामी वर्त्तमानो भूतद्य ।
अथ एव सर्वात्मकप्रजापत्यभिन्नत्वात् तत्तद्रूपेण निर्दिश्यते । धूमा-
दिसम्भवादूर्द्धं भविष्यद्वर्त्तमानातीतद्व्यापसा मेघोत्पत्तिस्त्रिविधा,
त्रिष्वप्यनुगताकारो 'मेघः' । मेघनिष्पत्तेरूर्द्धं द्रष्टुपतन 'नीहारः',
द्रष्टानां बाह्येन ईषदन्धकारापादनं 'निहाका', तदीयगैत्येनाव-
यवसङ्कोचः 'प्रासचः', सङ्कोचादूर्द्धं पलायनं 'प्रचलाका' । तत ऊर्द्धं
भविष्यदादिरूपेण त्रिविधा विद्युत् । तथा गर्जनस्यावस्थात्रयम् ।
दृष्टेरपि तद्वदवस्थात्रयम् । तत्र तृतीयस्यामवस्थायां चत्वारो भेदाः—
वायुवशादाभिमुख्येन वर्षणम् 'अभिवर्षणम्', परितो मण्डलाकारेण
वर्षणं 'परिवर्षणम्', ऋजुधारारूपं 'सवर्षणम्', गच्छतः पुरुषस्य
पृष्ठतो वर्षणम् 'अनुवर्षणं' चेति । दृष्टिक्लिन्नस्य पुरुषस्य त्रिविधा
गैत्यावस्था 'ग्रीकायनम्' । धर्मकाले सन्तप्तायां भूमौ प्रथमदृष्टेरव-

माने समुत्थित ऊष्मा 'प्रोषः' । सोऽपि दशात्रयापन्नः । वृष्टेरुपरमः
 'उद्ग्राहणम्' ; तदपि त्रिविधम् । तत ऊर्ध्वं मेघलेशानामपगमनं
 'विश्रवः' ; सोऽपि त्रिविधः । मेघलेशेष्वपगतेषु सूर्यप्रकाशसञ्चारः
 'आतपः' ; सोऽपि त्रिविधः । यादवद्वा मन्त्राः 'स्रष्टवः', प्रसिष्ट-
 पठितानि 'यजुंषि', गीत्यात्मकानि 'सामानि', अङ्गिरोभिर्मुनिभि-
 र्दृष्टाश्चतुर्थवेदोत्पन्नाः 'अङ्गिरमः' । विधिभागेः संहितास्ते सर्वे 'वेदाः' ।
 देवताविषयाख्यानपरा मन्त्रा 'गाथाः' । मनुष्यविषयाख्यानपरा
 स्रष्टवो 'नारागंस्तः' । 'रेभः' शब्दस्तदग्निः, तद्विषया स्रष्टवो 'रेभ्यः' * ।
 अनुक्तसङ्ग्रहार्थः सर्वशब्दः । एतैः पञ्चागमनैः राजावन्नहोमाः
 कार्याः † ॥ ११ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एवाद्गोऽनुवाकः ॥

दृत्वते स्वाहादन्तकाय स्वाहा प्राणिने स्वाहाप्रा-
 णाय स्वाहा मुखवते स्वाहामुखाय स्वाहा नासिक-
 वते स्वाहानासिकाय स्वाहाक्षवते स्वाहानक्षि-
 काय स्वाहा कर्णने स्वाहाकर्णकाय स्वाहा शीर्षवते

* "रेभो. शंसन्ति"—इत्यादि ऐ० मा० ७. ५. ६ इत्यथम् ।

† "एषिण्ये माहान्तरिद्याय स्वाहेत्याह, यथायशुरेवेतत्"—इति मा०
 १. ८. १८. ० । शप्यन्न किञ्चिन्निगूढं तात्पर्यं यद्व्यमिति भावः ।

स्वाहाशीर्षकाय स्वाहा पृथ्वे स्वाहापादकाय स्वाहा
 प्राणते स्वाहाप्राणते स्वाहा वदते स्वाहावदते स्वाहा
 पश्यते स्वाहापश्यते स्वाहा शृण्वते स्वाहाशृण्वते
 स्वाहा मनस्विने स्वाहा (१)

अमनसे स्वाहा रेतस्विने स्वाहारेतस्काय स्वाहा
 प्रजाभ्यः स्वाहा प्रजननाय स्वाहा लोमवते स्वाहा-
 लोमकाय स्वाहा त्वचे स्वाहात्वक्काय स्वाहा चर्मण्वते
 स्वाहाचर्मकाय स्वाहा लोहितवते स्वाहालोहिताय
 स्वाहा मांससन्वते स्वाहामांसकाय स्वाहा स्नावभ्यः
 स्वाहास्नावकाय स्वाहास्यन्वते स्वाहानस्थिकाय स्वाहा
 मज्जन्वते स्वाहामज्जकाय स्वाहाङ्गिने स्वाहानङ्गाय
 स्वाहात्मने स्वाहानात्मने स्वाहा (२)

सर्वस्मै स्वाहा ॥ १२ ॥

स्वाहा^(१) स्वाहा^(२) * हे च ॥ १२ ॥

अथ ग्ररीरहोममन्त्रा उच्यन्ते । तथाच ब्राह्मणम्—“दत्तते
 स्वाहादन्तकाय स्वाहेति ग्ररीरहोमान् जुहोति”—इति[†] । पाठम्—
 “दत्तते स्वाहा, ऽदन्तकाय स्वाहा, प्राणिने स्वाहा, ऽप्राणाय स्वाहा,

* “मनुस्विने स्वाहा—ऽमीत्मने स्वाहा”—इति क, छ, ग ।

† इ. च. १८. ८ । “पितृभ्यो मेव तैर्यजमानोऽयं हव्ये”—इति सध्वेयः ।

मुखवते स्वाहा, ऽमुखाय स्वाहा, नासिकवते स्वाहा, ऽनासिकाय स्वाहा,
 ऽनुष्वते स्वाहा, ऽनुचिकाय स्वाहा, कर्णिने स्वाहा, ऽकर्णकाय स्वाहा,
 ग्रीर्ण्वते स्वाहा, ऽग्रीर्णकाय स्वाहा, पद्वते स्वाहा, ऽपादकाय स्वाहा,
 प्राणते स्वाहा, ऽप्राणते स्वाहा, वदते स्वाहा, ऽवदते स्वाहा, पश्यते
 स्वाहा, ऽपश्यते स्वाहा, गृण्वते स्वाहा, ऽगृण्वते स्वाहा, मनस्विने
 स्वाहा, ऽमनसे स्वाहा, रेतस्विने स्वाहा, ऽरेतस्काय स्वाहा, प्रजाभ्यः
 स्वाहा, प्रजननाय स्वाहा, लोमवते स्वाहा, ऽलोमकाय स्वाहा, त्वचे
 स्वाहा, ऽत्वक्काय स्वाहा, चर्मवते स्वाहा, ऽचर्मकाय स्वाहा, लोहित-
 वते स्वाहा, ऽलोहिताय स्वाहा, मांसवते स्वाहा, ऽमांसकाय
 स्वाहा, स्नावभ्यः स्वाहा, ऽस्नावकाय स्वाहा, ऽम्यन्वते स्वाहा, ऽन-
 स्त्रिकाय स्वाहा, मज्जन्वते स्वाहा, ऽमज्जकाय स्वाहा, ऽङ्गिने स्वाहा,
 ऽनङ्गाय स्वाहा, ऽऽत्मने स्वाहा, ऽनात्मने स्वाहा, सर्वग्रे स्वाहा"-इति ।
 दन्ता अस्म्य सन्तीति 'दन्तान्' । न विद्यन्ते दन्ता यस्यासौ 'अदन्तकः' ।
 एवं सर्वत्र विधिनिषेधौ योजनीयौ । अगति हि जीवा द्विविधाः,—
 तत्तद्वयवोपेतास्तत्तदिकलाद्येति । अश्वस्य प्राजापत्यत्वेन सर्वात्मकता-
 मभिप्रेत्येतानि विधेयान्युच्यन्ते । तत्र दन्तयुक्ता जीवाः प्रसिद्धाः ;
 अत्यन्तं बाला वृद्धाफ्रहिताः । 'प्राणिनः' जङ्गमाः, 'अप्राणाः'
 स्थावराः । वक्ष्यमाणा निषेधाः, तत्तद्वयवराहित्येन वा मत्त्यवयवे
 तदमौकर्येण बोदाहरणीयम् ॥ १२ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु विष्णुस्त्वा युनक्तस्य
यज्ञस्यर्द्धौ मद्ध्यं सन्नत्या अमुष्मै कामायायुषे त्वा
प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वा व्युष्ट्यै त्वा रय्यै
त्वा राधसे त्वा घोषाय त्वा पोषाय त्वाराहोषाय
त्वा प्रच्युत्यै त्वा ॥ १३ ॥

कौऽष्टाचिंशत् ॥ १३ ॥

अतीतयोरनुवाकयोः पञ्चाशन्मन्त्रैरेकपञ्चाशन्मन्त्रैश्च महाज्ञहोमा
उक्ताः, अथ परिधिमन्त्रा उच्यन्ते । कल्पः—“कस्त्वा युनक्ति स त्वा
युनक्तिति परिधीन् युनक्तस्य यज्ञस्यर्द्धौ मद्ध्यं सन्नत्या इति सर्व-
चानुषजति”—इति* । पाठस्तु—“कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु वि-
ष्णुस्त्वा युनक्तस्य यज्ञस्यर्द्धौ, मद्ध्यं सन्नत्या अमुष्मै कामायायुषे त्वा,
प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वा व्युष्ट्यै त्वा रय्यै त्वा राधसे त्वा
घोषाय त्वा पोषाय त्वाराहोषाय त्वा प्रच्युत्यै त्वा”—इति । हे
मध्यमपरिधे । ‘कः’ प्रजापतिः त्वां ‘युनक्ति’ वह्निसमीपे योजयति ।
हे दक्षिणपरिधे । ‘सः’ प्रजापतिस्त्वां युनक्तु । हे उत्तरपरिधे ।
विष्णुस्त्वां युनक्तु । किमर्थम् ? अस्य यज्ञस्य समृद्धयर्थम्, तथा ‘मद्ध्यं
सन्नत्यै’ मां प्रति सर्वेषां प्राणिनां धनमनाय, ‘अमुष्मै’ प्रजादिरूपाय

* “कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तिति परिधीन् युनक्ति । इमे वै लोकाः
परिधयः”—इत्यादि भा० ३. ८. १८. ६ ।

† एतस्मादोजनादेवैतदनुवाक्यमन्त्राणां योगमन्त्र इति नामधेयम् ।
भा० ३. ८. १८. ६ दृश्यम् ।

कामाय, 'आयुषे' आयुर्वेद्वये त्वामहं युनज्मि । एवं सर्ववाध्याहारः ।
 'प्राणापानव्यानाः' प्रसिद्धाः । 'व्युष्टिः' प्रभातम् । 'रयिः' धनम् ।
 'राधः' अन्नम् । 'घोषः' कीर्तिः । 'पोषः' पश्यादिषुष्टिः । 'आराहोषः'
 आराच्छब्देद् दूरवाची* । 'प्रच्युतिः' सर्वदुःखनिवृत्तिः ॥ १२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चयोदशोऽध्यायः ॥

अग्नये गायत्राय चिह्नते राधन्तराय वासन्तायाष्टा-
 कपाल इन्द्राय वैष्टुभाय पञ्चदशाय बार्हिताय ग्रैष्मा-
 यैकादशकपालो विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशे-
 भ्यो वैरूपेभ्यो वार्षिकेभ्यो द्वादशकपालो मित्रावरु-
 णाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविंश्याभ्यां वैराजाभ्यां श-
 रुदाभ्यां पयस्या वृहस्पतये पाङ्क्त्याय विष्णवाय शाक्नु-
 राय हैमन्तिकाय चरुः सवित्र आतिच्छन्दसाय चय-
 स्त्रिंशाय रैवताय शैशिराय द्वादशकपालोऽदित्यै
 विष्णुपत्न्यै† चरुरग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालोऽनुमत्यै
 चरुः काय एककपालः ॥ १४ ॥

अग्नये‡ सप्तचत्वारिंशत् ॥ १४ ॥

* "दूरशब्दवाची" टो० क० । "दूरशब्दग्राहित्वम्" टो० ख० ।

† "विष्णुपत्न्यै"—इति क, ख ।

‡ "अग्नये गायत्र्यादिवाच्यनुमत्यै" क, ग, "अग्नये गायत्र्याय" ख ।

यदुक्तं सूत्रकारेण— “अग्नये गायत्रायेति दश हवीःपि सर्व-
 पृष्ठान् निर्वपति”—इति, तदिदं विधत्ते—“अग्नये गायत्राय, चिह्वते
 रायन्तराय, वासन्तायाष्टाकपालः ; इन्द्राय वैष्टुभाय, पञ्चदशाय
 बार्हताय, धैष्ठायेकादशकपालो, विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः,
 सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो, वार्षिकेभ्यो द्वादशकपालो, मिषावहणाभ्या-
 म्भानुष्टुभाभ्याम्, एकविंश्याभ्यां वैराजाभ्याम्, शारदाभ्याम् पयसा ;
 बृहस्पतये पाङ्क्त्याय, त्रिणवाय शाक्राय, हैमन्तिकाय चरुः ; सविष
 आतिच्छन्दसाय, चयस्त्रिंशाय रैवताय, श्रेष्ठिराय द्वादशकपालो ;
 इदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुः, अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो ; इतुमत्यै
 चरुः ; काय एककपालः”—इति । अथ षट्सु हविःषु छन्दसा
 स्तोमेन साध्ना षट्तुना च देवता विग्रेय्यते । पयसि भवा आमिषा
 ‘पयसा’ ॥ १४ ॥

इति श्रीसाधनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

यो वा अग्नावग्निः प्र ह्रियते यश्च सोमो राजा
 तयोरपि आतिथ्यं यदग्नीषोमीयोऽयैष रुद्रो यश्चोयते
 यत्सञ्चितेऽग्नावेतानि हवीःपि न निर्वपेदेव एव रुद्रो-
 ऽशान्तः उपोत्थाय प्रजां पशून् यजमानस्याभि मन्येत
 यत्सञ्चितेऽग्नावेतानि हवीःपि निर्वपति भागधेयेनै-
 वैनं शमयति नास्य रुद्रोऽशान्तः (१)

य आत्मदा वलदा यस्य विश्वं उपासते प्रशिषं
 यस्य देवाः । यस्य च्छाया मृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय
 हविषा विधेम । उपयाम गृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा
 जुष्टं गृह्णामि तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्प-
 तयो रूपमग्निस्ते तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने प्रजापतये
 स्वाहा ॥ १७ ॥

य एकान्न * चत्वारिंशत् ॥ १७ ॥

अथ द्वितीयमहमन्त्रं† पठति—“य आत्मदा वलदा यस्य विश्वं
 उपासते प्रशिषं यस्य देवाः । यस्य च्छाया मृतं यस्य मृत्युः कस्मै
 देवाय हविषा विधेम । उपयाम गृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं
 गृह्णामि; तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्पतयो रूपमग्निस्ते
 तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने प्रजापतये स्वाहा”—इति । ‘यः’ प्रजापतिः
 ‘आत्मदाः’ सर्वेषां शरीरप्रदः, यस्य तस्मिन् शरीरे बलप्रदः, ‘यस्य’
 प्रजापते, ‘प्रशिषं’ प्रकृतं शासनं ‘विधेम’ सर्वेऽपि ‘उपासते’ सेवन्ते,
 देवा अपि यस्य प्रशियमुपासते, यस्य अमृतं छायेव प्रविधेम, तथा
 प्राणिनां मृत्युरपि यस्य ह्यधीनः, तादृगाय ‘कस्मै’ केनाप्यविज्ञात-
 स्वरूपाय ‘देवाय’ प्रजापतये हविषा परिचरेम । हे यदृ । त्वम्
 ‘उपयामेन’ पार्थिवपात्रेण गृहीतोऽसि, प्रजापत्यर्थं त्वां गृह्णामि ।

* “य आत्मदा एधिष्यन्निरेकात्र”—इति क, ख, ग ।

† महिममद्यद्यद्विधादिकम् ब्रा० ३ ६. १०. १-३ इत्यथम् ।

हे प्रजापते ! तादृशस्य 'ते' तव पृथिवीरूपो महिमाख्यो यक्षः,
ओषधयो वनस्पतयश्च तव विचित्रं रूपम्, अग्निस्त्वदौषं तेजः । हे
यक्ष ! त्वां 'तस्मै' महिमयुक्ताय प्रजापतये जुहोमि* ॥ १७ ॥

इति श्रीषायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसौ जायतामाप्तिन्
राद्रे राजन्यं द्रुपथ्यः शूरो महारथो जायतां दोग्ध्रौ
धेनुर्वीढानुद्धानाशुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः
सुभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतां निकामे
निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलिन्यो न ओषधयः
पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ १८ ॥

एकैचत्वारिंशत् † ॥ १८ ॥

अथान्नहोममन्त्राः । तथा च ब्राह्मणम्— “आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो
ब्रह्मवर्चसौ जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चनानि जुहोति!”—

* अस्यापि महिममन्त्र इत्येव नामधेयम् । एतस्यापि तात्पर्यव्याख्यानं
प्रा० ३८. १८. १० द्रष्टव्यम् ।

† “आ ब्रह्मैकैचत्वारिंशत्”—इति क, ग, “आ ब्रह्मैकैचत्वारिंशत्
रिंशत्”—इति छ ।

‡ ३८. १८. ११ । “ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽयं बन्धे”—इति तद्येय ।

य आत्मदा वलदा यस्य विश्वं उपासते प्रशिषं
 यस्य देवाः । यस्य च्छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय
 हविषा विधेम । उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा
 जुष्टं गृह्णामि तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्प-
 तयो रूपमग्निस्ते तेजस्तस्मै त्वा महिन्ने प्रजापतये
 स्वाहा ॥ १७ ॥

य एकान्न * चत्वारिंशत् ॥ १७ ॥

अथ द्वितीयप्रश्नमन्त्रं पठति—“य आत्मदा वलदा यस्य विश्वं
 उपासते प्रशिषं यस्य देवाः । यस्य च्छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै
 देवाय हविषा विधेम । उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं
 गृह्णामि ; तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्पतयो रूपमग्निस्ते
 तेजस्तस्मै त्वा महिन्ने प्रजापतये स्वाहा”—इति । ‘य.’ प्रजापतिः
 ‘आत्मदाः’ सर्वेषां शरीरप्रदः, यस्य तस्मिन् शरीरे वलप्रदः, ‘यस्य’
 प्रजापतेः ‘प्रशिषं’ प्रकृतं शासनं ‘विधे’ सर्वेऽपि ‘उपासते’ सेवन्ते,
 देवा अपि यस्य प्रशिषमुपासते, यस्य अमृतं छायेव प्रविधेम, तथा
 प्राणिनां मृत्युरपि यस्य द्यधीनः, तादृशाय ‘कस्मै’ केनाप्यविज्ञात-
 स्वरूपाय ‘देवाय’ प्रजापतये हविषा परिचरेम । हे यदृ ! त्वम्
 ‘उपयामेन’ पार्थिवपात्रेण गृहीतोऽसि, प्रजापत्यर्थं त्वां गृह्णामि ।

* “य आत्मदा पृथिवीमिरेकान्न”—इति क, ख, ग ।

† महिमयहयहयविध्यादिकम् ब्रा० ३ ८. १० १-३ दृश्यम् ।

हे प्रजापते ! तादृशस्य 'ते' तव पृथिवीरूपो महिमाख्यो ग्रह*,
 ओषधयो वनस्पतयश्च तव विचित्रं रूपम्, अग्निस्त्वदौय तेज । हे
 ग्रह ! तां 'तस्मै' महिमयुक्ताय प्रजापतये जुहोमि* ॥१०॥

इति श्रीगायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसौ जायतामाप्तिन्
 राद्रे राजन्यं द्रपथ्यः शूरो महारथो जायतां दोग्धी
 धेनुर्वोढान्ङ्गानाशुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः
 सुमेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतां निकामे
 निकामे नः पुर्जन्यो वर्यतु फुलिन्यो न ओषधयः
 पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ १८ ॥

ऐकचत्वारिंशत् † ॥ १८ ॥

अथासहोममन्त्रा । तथा च ब्राह्मणम्— “आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो
 ब्रह्मवर्चसौ जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चमानि जुहोति †”—

* अस्यापि महिममन्त्र इत्येव नामधेयम् । एतस्यापि तात्पर्यव्याख्यानं
 ब्रा० ३ ८ १८ १० दृश्यम् ।

† “आ ब्रह्मन् ऐकचत्वारिंशत्”—इति क, ग, “आ ब्रह्मन् ऐकचत्वा-
 रिंशत्”—इति छ ।

‡ ३ ८ १८ ११ । “ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव हन्ते”—इति तच्चेष्ट ।

इति । पाठस्तु—“आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसो जायतामाग्निं
 राष्ट्रे राजन्य इष्यः शूरोमहा रयो जायतां, दोग्ध्री धेनुर्वीढानङ्गा-
 नाशुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो युवाश्च यजमानश्च
 वीरो जायतां, निकामे-निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु, फलिन्यो न
 ओषधयः पचन्तां, योगचेमो नः कल्पताम्”-इति । ‘ब्रह्मन्’
 ब्राह्मणजातौ ‘ब्रह्मवर्चसौ’ श्रुताध्ययनसम्पन्नो ब्राह्मणः ‘आजायताम्’
 सर्वत उत्पद्यताम् । एतदेकं वाक्यमेको मन्त्रः * ; एवमुत्तरचापि ।
 ‘इष्यः’ वाणाद्यायुधेषु कुशलः । धेनुरित्यादिषु आजायतामित्य-
 नुवर्तते । ‘सप्तिः’ अश्वः, ‘आशुः’ ग्रीवगामी । पुरवाग्निभिर्ध्यायत
 इति ‘पुरन्धिः’ रूपवतीत्यर्थः । अश्च यजमानश्च जिष्णुत्वादिगुण-
 विशिष्टः पुत्र आजायताम् । ‘नः’ अस्माकं यदा-यदा अपेक्षा,
 तदा-तदा पर्जन्यो वर्षतु, ओषधयश्च वज्रफलयुक्ताः पचन्ताम् ।
 अन्नस्य लाभो ‘योगः’, सन्नस्य परिपालनं ‘चेमः’, योगसहितः
 चेमो ‘योगचेमः’, सोऽस्माकं सम्पद्यताम् । एतैर्द्विभिर्मन्त्रैर्ब्रह्मवर्चस-
 नामकं होमं कुर्यात्* ॥ १८ ॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके अष्टादशोऽनुवाकः ॥

* एतदनुवाकीयानां वाक्यानां ब्रह्मवर्चसमन्त इति नामधेयम् । एतेषां
 विशेषतो ध्यास्तानं वा० १. ८. १४ अनुवाके दृश्यम् ।

आक्रान्वाजी पृथिवीमग्निं युजमकृत वाज्यर्वाक्रान्वाज्यन्तरिक्षं वायुं युजमकृत वाज्यर्वाद्यां वाज्याक्रस्तसूर्यं युजमकृत वाज्यर्वाग्निस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम्पारय वायुस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम् (१)

पारयादित्यस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम्पारय प्राणधृगसि प्राणं मे दृष्ट्वानधृगसि व्यानं मे दृष्ट्वापानधृगस्यपानं मे दृष्ट्वचक्षुरसि चक्षुर्मयि धेहि श्रोत्रमसि श्रोत्रं मयि धेह्याधुरस्यायुर्मयि धेहि ॥ १६ ॥

सं० १० चित्रत्वारिंशच्च ॥ १६ ॥

अथाद्यानुमन्त्रणम् । तथा च ब्राह्मणम्—“आक्रान्वाजी क्रमैरत्यक्रमौदाजी धौलेष्टं पृथिवी सधस्यमित्यश्वमनुमन्त्रयते”—इति । एतेषु त्रिषु मन्त्रेषु प्रथमं मन्त्रं पठति—“आक्रान्वाजी पृथिवीमग्निं युजमकृत, वाज्यर्वाक्रान्वाज्यन्तरिक्षं वायुं युजमकृत, वाज्यर्वाद्यां वाज्याक्रस्तसूर्यं युजमकृत, वाज्यर्वाग्निस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम्पारय, वायुस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम्पारयादित्यस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सम्पारय; प्राणधृगसि

* “वायुस्ते वाजिन्युङ्गन्तु त्वा रभे स्वस्ति मा सं[१]”—इति क, ख, ग ।

† १. ६. ४. ११ । “एषा लोकानामभिजिज्ञै”—इति तच्छेषः ।

प्राण मे दृष्ट, व्यानधृगसि ध्यान मे दृष्ट, हापानधृगक्षपान मे दृष्ट,
चक्षुरसि चक्षुर्मयि धेहि, ओचमसि ओच मयि धेह्यायुरस्थायुर्मयि
धेहि'-इति । 'वाजौ' वेगवानयमस्य, पृथिवीम् 'आक्रान्' आ
क्रान्तवाम् । सोऽर्वां तस्यां पृथिव्याम् अग्निं 'युज' योजयितार
व्यवहारनिर्वाहकम् अकृत । एवमुत्तरचापि योज्यम् । हे वाजिन् !
अग्निं 'ते युङ्' तव योजयिता सहायभूत, तस्मात् त्वाम् अन्वारभे,
तस्य 'स्वस्ति' विनाशरहित्येन मां 'सम्पारय' सम्यक् कर्मसमाप्ति
प्रापय । एवमुत्तरचापि योज्यम् । प्राण दृष्टि इडौकरोतीति
'प्राणधृक्' । हे अस्य ! त्व तादृगोऽसि, अतो मे प्राण इडौकुरु ।
एवमुत्तरचापि । हे अस्य ! त्व चक्षुरसि, अतो मयि चक्षु क्षापय ।
एवमुत्तरचापि ॥ १८ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥

जज्ञि बीजं वष्टं पर्जन्यः पक्ता सस्यः सुपिप्पला
ओषधयः स्वधिचरुणेयः सूपसदनोऽग्निः स्वध्यक्षमन्त-
रिक्षः सुपावः पवमानः सूपस्थाना द्यौः शिवमसौ
तपन् यथापूर्वमहोरात्रे पञ्चदशिनोऽर्द्धमासास्त्रि-
शिनो मासाः क्रुता ऋतवः शान्तः संवत्सरः ॥ २० ॥

जज्ञेकविंशत् ॥ २० ॥

आग्नेयोऽष्टाकपालः सौम्यश्चरुः सावित्रोऽष्टाकपालः
 पौष्णश्चरु रौद्रश्चरुः अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो
 मृगाखुरे यदि नागच्छेद्दग्नेऽहोमुचेऽष्टाकपालः सूर्यं
 पयो वायव्यं आज्यभागः ॥ २१ ॥

आग्नेयश्चतुर्विंशतिः ॥ २१ ॥

अथाश्वस्य रोगादिनिमित्ते प्राप्ते प्रायश्चित्तेष्ट्य उच्यते । तथा
 च ब्राह्मणम्—“यद्यश्वमुपतद्भिन्देत्, आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्”—
 इत्यादि * । इष्टौना पाठस्तु—“आग्नेयोऽष्टाकपाल, सौम्यश्चरु,
 सावित्रोऽष्टाकपाल, पौष्णश्चरु, रौद्रश्चरु, अग्नये वैश्वानराय
 द्वादशकपालो, मृगाखुरे यदि नागच्छेद्दग्नेऽहोमुचेऽष्टाकपाल,
 सूर्यं पयो, वायव्यं आज्यभाग”—इति । ‘मृगाखुरे’ अश्वनिवास-
 स्थाने यदि नागच्छेत्, तवानागमनमेक निमित्तम् निमित्ता-
 न्तराणि तु ब्राह्मणे द्रष्टव्यानि† । तान्येतानि नव हवीषि प्राय-
 क्षितरूपाणि ॥ २१ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥

* ३. ६. १०. १ । उपतपत् उपताप — सन्तापकरो रोगविशेषः ।

† १ उपताप २ स्वगदोष, ३ उपद्रवकारिदेवताऽऽहूतत्वम् ४ मृगाखुरे
 ५ नागमगम ६ बहवादिध्यानमिति पञ्चनिमित्तानि । वा० ३. ६. १०. १—१३ ।

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इन्द्रायाऽहोमुच एकाद-
 शकपालो मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां पयस्या वायो-
 सावित्र आगोमुग्भ्यां चरुरश्विभ्यामागोमुग्भ्यां धाना
 मरुद्वा एनोमुग्भ्यः सप्तकपालो विश्वेभ्यो देवेभ्य एनो-
 मुग्भ्यो द्वादशकपालोऽनुमत्यै चरुर्अग्नये वैश्वानराय
 द्वादशकपालो द्यावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां द्विक-
 पालः ॥ २२ ॥

अग्नये* चिःशत् ॥ २२ ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषं
 मृगारेष्टमनु निर्वपति”—इति, तदेतद्विधत्ते— “अग्नयेऽहोमुचे †
 ऽष्टाकपाल, इन्द्रायाऽहोमुच एकादशकपालो, मित्रावरुणाभ्यामा-
 गोमुग्भ्यां पयस्या, वायोसावित्र आगोमुग्भ्यां चरु, ‘अश्विभ्यामा-
 गोमुग्भ्यां धाना, मरुद्वा एनोमुग्भ्यः सप्तकपालो, विश्वेभ्यो देवेभ्य
 एनोमुग्भ्यो द्वादशकपालो, ऽनुमत्यै चरु, अग्नये वैश्वानराय द्वादश-
 कपालो, द्यावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां द्विकपालः”—इति । अंशो
 मोचयतीति ‘अंशोमुक्’ । आगसो मोचयत इति ‘आगोमुचौ’ ।

* “अग्नयेऽहोमुचे”—इति क, ख, ग ।

† “अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति”—इत्यादि

ब्रा० ३ ६ १६ १५ । व्यक्तिप्रनुवाके दश धवीत्याप्तातानि ।

वायुश्च सविता च 'वायोसावित्र' वायुसविद्वभ्यामित्यर्थः । 'धानाः'
सृष्टयवाः । एनसो मोचयन्तीति 'एनोमुच' ॥ २२ ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥

अ॒ग्नये॒ सम॑न॒मत् पृ॒थिव्यै॑ सम॑न॒मद्यथा॑ग्निः पृ॒थि-
व्या॒ सम॑न॒मदे॒वं म॒ह्यं भ॒द्राः स॒न्त॑तयः स॒न्त॑म॒न्तु वा-
यवे॒ सम॑न॒मद॒न्तरि॑क्षाय॒ सम॑न॒मद्यथा॑ वा॒युर॒न्तरि॑-
क्षेण॒ सूर्या॑य॒ सम॑न॒मद्वि॑चे सम॑न॒मद्यथा॑ सूर्यो॑ दि॒वा
च॒न्द्रम॑से॒ सम॑न॒मन्न॑क्षत्रेभ्यः सम॑न॒मद्यथा॑ च॒न्द्रमा॑ नक्ष-
त्रैर्व॑ह॒णाय॒ सम॑न॒मद॒द्भ्यः सम॑न॒मद्यथा॑ (१)

वरु॑णोऽ॒ग्निः साम्ने॒ सम॑न॒मद्व॑चे सम॑न॒मद्यथा॑ साम्-
र्चा ब्र॒ह्मणे॒ सम॑न॒मत् क्ष॒त्राय॒ सम॑न॒मद्यथा॑ ब्र॒ह्म क्ष॒त्रेण॒
रा॒ज्ञे सम॑न॒मद्वि॑शे सम॑न॒मद्यथा॑ रा॒जा वि॒शा र॒थाय॒
सम॑न॒मद॒श्वेभ्यः॑ सम॑न॒मद्यथा॑ रथो॑ऽ॒श्वैः प्र॒जाप॑तये॒ सम॑-
न॒मद॒भूतेभ्यः॑ सम॑न॒मद्यथा॑ प्र॒जाप॑तिर्भूतैः सम॑न॒मदे॒वं
म॒ह्यं (२)

भ॒द्राः स॒न्त॑तयः स॒न्त॑म॒न्तु ॥ २३ ॥

यथा^[१] * म॒ह्यं^[२] च॒त्वारि॑ च ॥ २३ ॥

अथ सन्नतिहोमा उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्— “अग्नये सम-
नमत् पृथिव्यै समनमदिति सन्नतिहोमान् जुहोति”-इति* । पाठस्तु—
“अग्नये समनमत्, पृथिव्यै समनमद्, यथाग्निः पृथिव्या समनमदेवं
मह्यं भद्राः सन्नतयः सन्नमन्तु, वायवे समनमदन्तरिक्षाय समनमद्,
यथा वायुरन्तरिक्षेण, सूर्याय समनमद्, दिवे समनमद्, यथा सूर्यो
‘दिवा’; चन्द्रमसे समनमन्, नक्षत्रेभ्यः समनमद्, यथा चन्द्रमा नक्षत्रैः;
वरुणाय समनमदद्भ्यः समनमद्, यथा वरुणोऽद्भिः, शान्ते समनमदृषे
समनमद्, यथा शामर्षा, ब्रह्मणे समनमत्, सचाय समनमद्, यथा
ब्रह्म सचेण, राज्ञे समनमद्, विष्णे समनमद्, यथा राजा विशा,
रथाय समनमदश्वेभ्यः समनमद्, यथा रथोऽश्वैः, प्रजापतये सम-
नमद्, भूतेभ्यः समनमद्, यथा प्रजापतिभूतैः समनमदेवं मह्यं
भद्राः सन्नतयः सन्नमन्तु”-इति । सर्वोऽपि यजमानोऽग्नये ‘समनमत्’
सन्नतिं परिचर्यामकरोत् । तथा पृथिव्यै ‘समनमत्’ परिचर्याम-
करोत् । स च पृथिव्या सहितोऽग्निः ‘यथा समनमत्’ घेन प्रका-
रेण तस्मै यजमानाय ‘सन्नतिम्’ उपकारमकरोत्, ‘एवम्’ अनेन
प्रकारेण ‘मह्यं’ मदर्थं ‘भद्राः सन्नतयः’ कल्याणा उपकाराः देवहताः
‘सन्नमन्तु’ प्राप्नुवन्तु । एवमुत्तरेष्वपि मन्त्रेषु योजनीयम् । सम-
नमदेवं मह्यमित्यादिकं सर्वचानुषज्यते, तदर्थमेवान्ते पुनः पाठः ।
एतैर्दशभिर्मन्त्रैरसन्नतिहोमेषु सन्नतिहोमाः कर्त्तव्याः ॥ २६ ॥

* ३. ८. १८ १३ । “सुवर्गस्य लोकस्य सन्नतौ”-इति तच्चेष्ट । इत
उत्तरं ब्राह्मणग्रन्थे भूतमव्यहोमयोर्विधानम्, तन्मन्त्रौ चास्मात्तौ ।

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चयोविंशोऽनुवाकः ॥

ये ते पन्थानः सवितः पूर्यासोऽरेणवो वितता
अन्तरिक्षे । तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगेभौ रक्षा च नो
अधि च देव ब्रूहि^(१) । नमोऽग्नये पृथिविदक्षिते लोक-
स्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि नमो वायवेऽन्तरि-
क्षदक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि नमः
सूर्याय दिविदक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय
देहि^(२) ॥ २४ ॥

ये * चतुश्चत्वारिंशत् ॥ २४ ॥

कल्पः—“ये ते पन्थानः सवितः पूर्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाच-
यति”—इति । पाठस्तु—“ये ते पन्थानः सवितः पूर्यासोऽरेणवो
वितता अन्तरिक्षे । तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगेभौ रक्षा च नो अधि
च देव ब्रूहि^(१)”—इति । हे सवितर्देव । ‘ते’ तव सम्यग्भिनः ‘पूर्यासः’
पूर्वसिद्धाः, अन्तरिक्षे ‘वितताः’ विलुप्ताः, ‘अरेणवः’ धूलिरहिताः ।
‘ये’ मार्गाः सन्ति, ‘सुगेभिः’ सुष्ठु गन्तुं शक्यै, ‘तेभिः’ तैर्मागेरा-
गत्य ‘अद्य’ अस्मिन् कर्मणि ‘नः’ अस्मान् ‘रक्ष’, तथा ‘नः’ अस्मान्
‘अधि ब्रूहि च’ अधिकोऽयं यजमान इति देवानामग्रे कथय च ॥

कल्पः— “नमोऽग्नये पृथिविचित इत्येतैश्च यथालिङ्गम्”—
इति । उपतिष्ठते इत्यनुवर्त्तते । पाठस्तु— “नमोऽग्नये पृथिविचिते
लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि, नमो वायवेऽन्तरिक्षचिते
लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि, नम सूर्याय दिविचिते
लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि^(१)”—इति । ‘पृथिविचिते’
भूनिवासिने, ‘लोकस्पृते’ लोकस्य प्रीणयित्रे, अग्नये नमः अस्तु ।
अस्मै यजमानाय ‘लोकम्’ उत्तमस्थानं देहि । एवमुत्तरयोरपि
योज्यम् ॥२४॥

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरो वेदं शीर्ष्वान्मेध्यो
भवत्युपा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः सूर्यश्चक्षुर्वातः
प्राणश्चन्द्रमाः श्रोत्रं दिशः पादा अवान्तरदिशाः
पर्श्वोऽहोरात्रे निमेषोऽहमासाः पर्वणि मासाः स-
न्धानान्यृतवोऽङ्गानि संवत्सर आत्मा रश्मयः केशा
नक्षत्राणि रूपं तारका अस्थानि नभो मासान्योप-
धयो लोमानि वनस्पतयो वाला अग्निमुखं वैश्वानरो
व्यात्तम् (१)

समुद्र उदरमन्तरिक्षं पायुर्धावापृथिवी आण्डो

यावा शेपु सोमो रेतो यज्जञ्जुभ्यते तदि द्यौतते यद्विधू-
नते तत् स्तनयति यन्मेहति तद्वर्पति वागेवास्य वाग-
हर्वा अश्वस्य जायमानस्य महिमा पुरस्ताज्जायते
रात्रिरेनं महिमा पृश्नादनु जायत एतौ वै महिमाना-
वश्वम्भितुः सम्बभूवतुर्हयो देवानवहद् (२)

अर्वासुरान्वाजी गन्धर्वानश्वौ मनुष्यान्त्समुद्रो वा
अश्वस्य योनिः समुद्रो बन्धुः * ॥ २५ ॥

व्यात्तः ५मवहद् ५ द्वादश च ॥ २५ ॥

अथान्तिमेऽनुवाके सर्वजगदात्मकत्वेनाथ स्तूयते, अथ वा विरा-
ङ्गूपेणाश्वोपासनप्रतिपादकोऽयमनुवाकः, प्रकरणादुत्थायोपनिषदादौ
द्रष्टव्यः । अत एव वाजसनेयिन एतदर्थप्रतिपादकं ब्राह्मणमुपनिष-
दादावामनन्ति† । पाठस्तु—“यो वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरो वेद,
शीर्षंखान्मेथो भवत्युपा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः, सूर्ध्वश्चतुर्वात
माण्यन्द्रमा श्रोत्रं, दिशः पादाः, अवान्तरदिशाः पर्शवो, ऽहोरात्रे
निसेपो, ऽर्हमासाः पर्वाणि, आसाः सन्धानानृतवोऽङ्गानि सवत्सर
आत्मा, रश्मयः केशाः, नक्षत्राणि रूपं तारका अस्यानि, नभो माः-
सान्योषधयो लोमानि, वनस्पतयो वासाः, अग्निर्मुखं वैश्वानरो व्यात्तः,

* ‘बन्धु’—इति पदमनुवाकप्रतीकवाक्योक्तद्वादशसंख्यापूरकम्, उपनिष-
त्सम्मतम् (अ० १ १ वा०), भाष्यसम्मतश्च क ग घ ङ पुञ्जकेषु नास्ति ।

† अ० उप० १ १ वा० द्रष्टव्यम् ।

समुद्र उदरमन्तरिचं पायुर्धावाष्टचिन्तौ आण्डौ, यावा शेषः, सोमो
 रेतो, यज्जञ्जभ्यते तदि द्योतते, यद्विधूनुते तत्स्थनयति, यन्नेदति
 तदप्यति, वागेवास्त्र वागहर्वा अयस्य जायमानस्य महिमा पुरस्ता-
 द्जायते, राचिरेनं महिमा पश्चादनु जायत, एतौ वै महिमानावश्व-
 मभितः सम्भूवतुर्हयो देवानवहदर्वासुरान्वाजी गन्धर्वांस्यो मनु-
 य्यानसमुद्रो वा अयस्य धोनिः, समुद्रो बन्धुः”-इति । ‘यः’ पुमान्
 ‘मेध्यस्य’ यागयोग्यस्य अयस्य ‘शिरौ वेद’ शिरःप्रभृतीन्वयवान्
 विराडवयवभूतोपःकाष्ठादिहूपेणोपान्ते, सोऽयम् ‘शीर्षणान्’ उप-
 काष्ठादिहूपैः शिरःप्रभृतिभिर्विराडवयवैर्युक्तो ‘मेध्यः’ यागफल-
 योग्यो भवति । कत्वनुष्ठानस्य चोपासनस्य च समानं फलम् । तथा
 च पञ्चमकाण्डे समान्नातम् - “सर्वे पाप्मानं तरति, तरति ब्रह्महत्यां,
 सोऽयमेधेन यजते ; य उ चेनमेवं वेद”-इति । तत्र कस्मिन्नथावयवे
 को विराडवयवो ध्यातव्य इति तत्सर्वमुच्यते । मेध्यस्यायस्य यच्छिरः,
 तत् ‘उपाः’ उपःकालरूपम् । यदयस्य चक्षुः, तत्क्षूर्यः । यत्तदीयः
 प्राणः, सोऽयं वाद्यो वायुः । यत्तदीयं श्रोत्रं, सोऽयं चन्द्रमाः । ये
 तदीयाः पादाः, ताः प्राच्यादिदिशः । ये ‘पर्शवः’ पार्श्वान्निविगेपाः,
 ता इमा आग्नेय्याद्यवान्तरदिशाः । यत्तदीयो निमेष उग्नेपमहितः,
 त उभे अहोरात्रे । यानि तदीयहस्तपादगतपर्वाणि, ते शुद्ध-

• “यानि च द्विविधम्,—अर्धं हिन्द्य, उपागच्छ । तत्रार्धं हिन्द्यं
 वाक्प्रमाणपर्यालोचनया सम्पद्यते; उपागच्छाप्रकारम् सममन्त्र-
 ‘यो वा यजस्य मेध्यस्य शिरौ वेद’-इतिस्मिन्नभिधायते”-इति ।

† ५ का० १ प्र० १२ अनु० २ अष्टमम् (५ भा० ८३३)

कृष्णपक्षरूपा अर्द्धमासाः । यानि च पर्वणां सन्धानानि, ते चैवाद्या
 मासाः । यानि चानुक्तविशेषाणि खुराद्यङ्गानि, ते वसन्ताद्युतवः ।
 यः 'आत्मा' मध्यदेहः, स संवत्सरकालः । ये तदीयाः केशाः, ते
 सूर्यरश्मयः । यदश्वस्य भास्वरं रूपं, तानि कृत्तिकादिनक्षत्राणि ।
 धान्युकान्यध्वीनि, तानि दृहस्यतिशुक्रध्रुवाद्याः प्रौढतारकाः । यानि
 तत्र तत्र स्थितानि मांसखण्डानि, तदेतन्नभः । यानि क्षुद्रक्षोमानि,
 ता ओषधयः । ये 'वाल्वाः' पुच्छगता दीर्घकेशाः, ते वनस्पतयः ।
 यदेतन्मुखं संपद्यते, अयं लोकप्रसिद्धोऽग्निः । यद् 'व्याप्तं' मुख-
 विदारणं, सोऽयं वैश्वानरनामको देवताविशेषः । यदुदरं, सोऽयं
 समुद्रः । यः पायुः, तदन्तरिक्षम् । यावाण्डौ, ते धावाष्टयित्यौ ।
 यः श्रेयः, सोऽयमभिषवायो 'यावा' । यद्रेतः, स सोमरसः । यत्
 'जङ्गम्यते' गात्राणि विनामयति, सेयं विद्युत् । यद्, 'विधूयते'
 सगच्छं शरीरं कम्पयति, तदेतद्गर्जनम् । यदेतन्नेहनं, सेयं दृष्टिः ।
 अस्य हेपा-शब्दरूपा या 'वाक्', सेयं वेदरूपा वागेव । 'जायमा-
 नस्य' क्रतौ प्रयुज्यमानस्याश्वस्य यः सञ्ज्ञपनात् पुरस्तान्महिमाख्यो
 राजतपहः, तदिदमहरेव । 'एनं पद्यात्' एतस्याश्वस्य सञ्ज्ञपनादूर्ध्वं
 यो महिमाख्यः सौवर्ण्यपहः, सेयं रात्रिः । 'एतौ' एवोभौ 'महि-
 मानौ' यदौ 'अश्वमभितः सखभृवतुः' अश्वस्य सञ्ज्ञपनात् पूर्वं
 पद्याच्च व्यवस्थितौ । हयार्वाज्यश्याः श्वान्तरजातिविशेषास्तत्तद्रूपेण
 देवादीन् वहन्ति । एवंविधस्य विराड्रूपस्याश्वस्य समुद्र एव
 'योनिः' कारणम् । सम्यग्द्रवत्युत्पद्यते जगदस्मादिति 'समुद्रः'
 परमात्मा ; न ह्यन्यस्मादयं विराडुत्पत्तुमर्हति । स एवास्य 'वत्स'

सन्ना., स्थितिहेतुरित्यर्थः । एवमुपासित. * पापक्षयद्वारा विराड्रूपं प्राप्नोति. “तं यथायथोपासते, तथैव भवति”-इति श्रुत्यन्तरात् ॥

विराट्प्राप्तिश्च क्रममुक्तिहेतु†, तच्च जानोत्यन्तौ सत्यां तेन विराजा सह मुच्यमानत्वात् । तथा च सृति.—

“ब्रह्मणा सह ते सर्वे सम्प्राप्ते प्रतिमस्यरे‡ ।

परस्थान्ते क्षतात्मानः प्रविशन्ति पर पदम् ॥”-इति § ॥

एतच्च भगवान् व्यास “कार्यात्यये तदध्यक्षेणातः परमभिधानात्”-इत्यस्मिन्नधिकरणे (४ ३. ७-१४ सू० ५ अधि०) महता प्रबन्धेन प्रतिपादयामासेत्यग्रेषमतिमहत्त्वम् ॥ २५ ॥

अथाहं प्रपाठकस्य विनियोगसङ्ग्रहः—

विहितं पञ्चमस्याद्ये गवामयनसचकम् ।

तद्द्वैविध्यं द्वितीये स्यात्, तृतीये षष्ठमिर्णयः ।

चतुर्थे व्यत्ययः पूर्वपक्षस्यान्यस्य पक्षसि ।

पञ्चमे संभवः, षष्ठे भवेदुत्सर्गसचकम् ।

तन्मौमांसा सप्तमे स्यादष्टमे तु महाव्रतम् ।

* “एवमुपासीत”-इति क, ग ।

† “क्रममुक्तिरनाद्यदिश्रुत्यभिधानेभ्योऽभ्युपगन्तव्या”-इति प्र० सू० ४. ३. १० शा० भा० ।

‡ “यदा तु प्रहृतो याति लयं विद्यं मिदं जगत् । तदोच्यते प्राहृतोऽयं विदद्भिः प्रतिसृष्टः”-इति मार्क० पु० ४६. ३ । “प्रतिसृष्टम्”-इति भाग० पु० ११ १६ ३५ । प्रलय इति तदर्थं छतल्लक्ष्यं शोधयेत् ।

§ प्र० सू० ४. ३ ११ शा० भा० दृष्टव्यम् ।

सामानि नवमे, प्रोक्ता वीणाद्या दशमे पुनः ।
 दासीनृत्यं* (१-१०). ततस्तूर्द्धं मन्त्राश्चैवाश्वमेधगा.† ।
 पृथ्वमजहोमाः पञ्चाग्रदेकपञ्चाग्रदीरिताः ।
 दत्ते, परिधीनान्तु कस्तु मन्त्रचयं भवेत् ।
 अग्नये सर्वपृष्ठेष्टिः, प्रयोगोऽनन्तरे श्रुतः ।
 यः प्राणतो य आत्मेति तावुभौ महिमयौ ।
 आ ब्रह्मन् दशभिर्मन्त्रैर्ब्रह्मवर्चसहोमकः ।
 आक्रान्थं मन्त्रयेत, अज्जीतिदशभिर्जति ।
 आग्नेः नैमित्तिका यागा, मृगारेष्टिरथामये ।
 अग्रा सज्जतिहोमाः शुर्दश, ये ते सुवाच्यता १ ।
 (ममस्त्रिभिरुपस्थानं, यो वै विधिरुपासने ॥ (११-२५)
 प्रतुराड्यमेधीऽयं विराड्धानमुपास्त्रिराट् ॥)
 ताभ्यामुपद्यते ज्ञान कृतकृत्यो भवत्यतः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो द्वाहं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद् विद्यातीर्थमश्वेश्वरः ॥

* “दासीनृत्यं”—इति ग ।

† “ततस्तूर्द्धानुवाके अश्वमेधगा”—इति क, “ततस्तूर्द्धमश्वमेधस्य मन्त्र-
 का”—इति ग । † “अश्व”—इति क ।

§ “ये सामिवाचनम्”—इति क ।

॥ बन्धनीचिद्धान्तस्त्रिपदास्य स्थाने क पुस्तके त्वेवम्—

“यो वा अश्वोपास्त्रि (११—२५), इत्य वमंविद्ये प्रपद्यते”—इति ।

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्क-
भूपाक्षसाम्राज्यधुरन्वरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये 'वेदार्थ-
प्रकाश'-नामकण्यजुस्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डोपव्याख्याने
पञ्चम प्रपाठकः समाप्तः ॥

(१)गावो (१)गावः (१)प्रयमे (१)समान्यो (१)यदि (१)पङ्-
है (१)कृत्स्न्यां (१)देवानां (१)मर्क्येण (१)चर्म (१)पृथिव्यै
(१)द्वत्ते (१)कौ (१)ऽग्नये (१)यो (१)यो (१)य (१)आ
(१)आ (१)ज (१)इयाम्नेयो (१)ऽग्नये (१)ऽग्नये (१)ये (१)यः *
पञ्चविंशतिः † ॥ ५ ॥

(१)गावः (१)समान्यः (१)सर्वनमष्टाभिर्वा एते देव-

* “(१)गावो (१)गावः विर्वासन्तो (१)प्रयमे मासि (१)समान्यो (१)यदि
सामे (१)पङ्हे (१)कृत्स्न्यां (१)देवानां (१)मर्क्येण (१)चर्म (१)पृथिव्यै
(१)द्वत्ते (१)कौ (१)स्नाग्नये (१)यो वै (१)य प्राणतो (१)यघात्मदा
(१)या मक्ष (१)माका (१)वृद्धि वीर (१)माग्नेयो (१)ऽष्टाकपालोऽग्नयेऽष्टो-
मुचेऽष्टाकपालो (१)ऽग्नये सर्जनम (१)द्यो ते धर्मानो (१)यो वा धर्मस्य
मेधस्य शिष्टः पञ्चविंशतिः”-इति क, ख, ग ।

† प्रपाठकेऽत्र ये पञ्चविंशत्यनुवाका श्रुतास्तेषामेवैमानि प्रतीकपदानि ।

क्षेता^(१)भिजित्या इत्याहु^(१)र्वरुणोऽग्निः साम्ने चतुःपञ्चा-
शत् * ॥ ५४ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां

सप्तमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

प्रजननं^(१) साध्याः^(१) प्रजव^(१) वृहस्पतिर्^(१) गावः^(१)
पञ्च † ॥ ५ ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां सप्तमः काण्डः ॥

द्वये^(१) वायव्यं^(१) प्रजापतिर्^(१) युञ्जानः^(१) सावित्रा-
ग्नि^(१) प्राचीनवः^(१) प्रजननः^(१) सप्त ‡ ॥

॥ इति तैत्तिरीयसंहिता समाप्ता ॥

* ३०३ ए० ६ पं०, ३६१ ए० ८ पं०, ५०६ ए० १४ पं०, ५२४ ए०
६ पं०, ५४० ए० ८ पं०, ५५२ ए० १२ पं० । मुद्रितग्रन्थके नास्त्येतद् वाक्यम् ।

† सप्तमकाण्डोपप्रपाठकप्रतीकपदानोमानि १४६, २१४, ३२१, ४८६,
४३३ एतेषु दृश्यन्ति । मु०-ग्रन्थकादन्यत्रैतद् वाक्यं नास्ति ।

‡ काण्डप्रतीकपदानोमानि १ भा० १३ ए०, २ भा० २४१ ए०, ३ भा०
१ ए०, ४ भा० १ ए०, ५ भा० १ ए०, ६ भा० १ ए०, ७ भा० १४० ए० दृश्य-
न्ति । मु०-ग्रन्थकादन्यत्रैतद् वाक्यं न दृश्यते इति शिवम् ॥

सूचीपत्रम्

तैत्तिरीयसंहितायाः षष्ठभागस्य ।

(तत्र)

अथ सोमब्राह्मणं नाम षष्ठं काण्डम् ।

इह प्रपाठका षट् ।

प्रथमप्रपाठकस्य—

ए०त० ए०

१—११ अनुवाकेषु प्रायणीयेष्टिब्राह्मणम् (मन्त्रास्तु १का० २प्र०) १-३१
तत्र

१	अनुवाके प्राग्वशकरणम् क्षुरकर्मादिसंस्कार, शालाप्रवेशश्च	१-४
२	” दीक्षाद्युत्तरं, छायाजिनेन वस्त्रेण मेखलया च दीक्षा	४-७
३	” छायाविषाणया दीक्ष्यम् (१का० २प्र० २थ० १-१६) ७-१०	
४	” दण्डग्रहणम्, मुष्टीकरणम् वाग्यम्, दीक्षितनियमाश्च १०-१३	
५	” प्रायणीयेष्टिविधानम् (१का० २प्र० ३थ० १-१०) १३-१५	
६	” अदणया पिङ्गास्या राजक्रयविधानम् (३थ० १-१६) १५-१८	
७	” राजक्रयप्रकारोपदेशा (१का० २प्र० ३थ० १-११) १८-२१	
८	” तत्रैव षडसङ्ग्रहः (१का० २प्र० ५थ० (१-१०) २२-२३	
९	” सोमोन्मादम् (१का० २प्र० ६थ० १-१४) २४-२६	
१०	” कलादिभिश्च राजक्रयं (१का० २प्र० ७थ० १-८) २६-२८	
११	” क्षीतसोमस्य शकटेन गयनम् (२प्र० ८, ९थ० १-१०) २८-३१	

प्रथमप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकाणां च प्रतीकपदानि .. ३१

द्वितीयप्रपाठकस्य—

१—११ अनुवाकेषु आतिथ्येष्टिब्राह्मणम् (मन्त्रा १का० २, ३ प्र०) ३२-५७

तत्र

१ अनुवाके आतिथ्येष्टिविधानम् (१का० २प्र० १०व्य० १-१७)	३२-५७
२ „ तानूनम्, अवाप्तरदीक्षा च (१०, ११व्य० १-१९)	३७-३७
३ „ उपसर्गविधानम् (१का० २प्र० ११व्य० १-१७) ..	३७-३८
४ „ वेदिविधानम् (१का० २प्र० ११व्य० १-११) ..	३८-४१
५ „ प्रतर्गित्य (१का० २प्र० ११व्य० १-१२) ..	४१-४३
६ „ काम्ययागभूमिनिर्णयम् (२प्र० ११व्य० १-२८)	४४-४५
७ „ उत्तरवेदिविधानम् (१का० २प्र० १२व्य० १-११)	४६-४७
८ „ व्याघ्राणविधानम् (१का० २प्र० १२व्य० १-८)	४७-४८
९ „ हविर्हानविधानम् (१का० २प्र० १३व्य० १-१३)	५०-५१
१० „ सप्तोमखण्डविधानम् (१का० ३प्र० १व्य० १-२३)	५२-५४
११ „ उपस्वविधि (१का० ३प्र० १व्य० १-१५) ..	५४-५६

द्वितीयप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि ५६, ५७

तृतीयप्रपाठकस्य—

१—११ अनुवाकेषु मयुजाह्नयम् (मन्त्रा १का० ३प्र०) ५८-८३

तत्र

१ अनुवाके धिष्ण्या (१का० ३प्र० ३व्य० १-१७) ..	५८-६०
२ „ अग्निषोमप्रणयनम् (१का० ३प्र० ४व्य० १-१८)	६०-६३
३ „ मूपखण्डम् (१का० ३प्र० ५व्य० १-१६) ..	६३-६५
४ „ मूपस्थापनम् (१का० ३प्र० ६व्य० १-२३) ..	६५-६८

५	अनुवाके चमिमन्थनम् (१का० ३प्र० ७अ० १-२४.) ..	६६-७०
६	,, पशुनियोजनम् (१का० ३प्र० ७, ८अ० १-१६.) ..	७०-७२
७	,, सामिधेन्य (१का० ३प्र० ८अ० १-१६.) ..	७२-७४
८	,, पशोर्हिसनम् (१का० ३प्र० ८अ० १-२४.) ..	७४-६६
९	,, वपाहोमः (१का० ३प्र० ९अ० १-२०.) ..	७६-७८
१०	,, अन्नदानाभा विधि (१का० ३प्र० १०अ० १-१५)	७८-८०
११	,, अनुयाजानामुपदेशः (१का० ३प्र० १०अ० १-१७)	८१-८३
	तृतीयप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि ..	८३

चतुर्थप्रपाठकम्—

१-११	अनुवाकेषु गृहमाह्वयम् (मन्त्रा १का० ३, ४प्र०)	८४-१०५
	तत्र	
१	अनुवाके गृहमाह्वयविधि (१का० ३प्र० ११अ० १-१८.)	८४-८६
२	,, वसतीवरीणां विधानम् (१का० ३प्र० १२अ० १-१८.)	८६-८८
३	,, सोमोपावहणम् (१का० ३प्र० १३अ० १-१४.)	८८-९०
४	,, सोमोन्मागम् (१का० ४प्र० १अ० १-१५.) ..	९०-९२
५	,, उपाशुयद्विधि (१का० ४प्र० २अ० १-१४.)	९२-९४
६	,, अन्तर्यामयद्विधि (१का० ४प्र० ३अ० १-७.)	९४-९६
७	,, ऐन्द्रवायवयद्विधि (१का० ४प्र० ४अ० १-६.)	९६-९८
८	,, भैत्रावयवयद्विधि (१का० ४प्र० ५अ० १-७)	९८-९९
९	,, आश्विनयद्विधि (१का० ४प्र० ६, ७अ० १-११.)	९९-१०१
१०	,, शुक्रामश्विनयद्वयोर्विधि (१का० ४प्र० ८, ९अ० १-११.)	१०१-१०३
११	,, आश्विनयद्विधि (१का० ४प्र० १०, ११अ० १-१०.)	१०३-१०५
	चतुर्थप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि ..	१०५

पञ्चमप्रपाठकस्य—

१—११ अनुवाकेषु ग्रहब्राह्मणशेषः (मन्त्राः १का० ४प्र०) १०६-१२४

तत्र

- १ अनुवाके उक्थ्यग्रहविधिः (१का० ४प्र० १२अ० १-४.) १०६-१०७
- २ " भुवग्रहविधिः (१का० ४प्र० १३अ० १-१०.) १०८-१०९
- ३ " ऋतुग्रहत्रयविधिः (१का० ४प्र० १४अ० १-१०.) १०९-११०
- ४ " ऐन्द्राग्रग्रहविधिः (१का० ४प्र० १५, १६अ० १-४) ११०-१११
- ५ " मरुत्वतीयमाहेन्द्रग्रहयोर्विधिः (१.४.१७-२१.१-६.) १११-११३
- ६ " आदित्यग्रहविधिः (१का० ४प्र० २१अ० १-१४.) ११३-११५
- ७ " सावित्रवैश्वदेवग्रहयोर्विधिः (१.४.२३-२६.१-६.) ११५-११६
- ८ " धात्र्योषधग्रहविधिः (१का० ४प्र० २७अ० १-१८.) ११७-११८
- ९ " हारियोजनग्रहविधिः (१का० ४प्र० २८अ० १-१०.) ११८-१२०
- १० " आययणादीनां क्षये पुनर्यग्रहविधिः (१.४.२८.१-१२) १२१-१२२
- ११ " सवनौषधपुण्योद्वाशविधिः (१का० ४प्र० २८अ० १-८.) १२२-१२४

पञ्चमप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि .. १२४

षष्ठप्रपाठकस्य—

१—११ अनुवाकेषु चरसोमब्राह्मणम् (मन्त्राः १का० ४प्र०) १२५-१४३

तत्र

- १ अनुवाके दक्षिणाहोमादिविधिः (१का० ४प्र० ४३अ० १-१८.) १२५-१२७
- २ " समिष्टयजुर्होमादिविधिः (१का० ४प्र० ४४अ० १-७.) १२७-१२८
- ३ " अथष्टयेष्टिविधानम् (१का० ४प्र० ४५अ० १-२४.) १२८-१३०
- ४ " यूपैकादशिनौविधानम् (१का० ४प्र० ४५अ० १-१३.) १३०-१३१

५	अनुवाके पञ्चेकादशिनौविधानम् (१का० ४प्र० ४५अ० १-६)	१२३-१२४
६	„ पात्नीवतयागविधि (१का० ४प्र० ४५अ० १-४)	१२४-१२५
७	„ सौम्यचरुहोमादिविधि (१का० ४प्र० ४५अ० १-११)	१२५-१२६
८	„ अतिग्राह्याग्रहणविधानम् (१का० ४प्र० ४५अ० १-६)	१२७-१२८
९	„ अदाभ्यग्रहणविधि (१का० ४प्र० ४५अ० १-७)	१२८-१२९
१०	„ अशुग्रहणविधि (१का० ४प्र० ४५अ० १-८)	१२९-१३०
११	„ षोडशग्रहणविधि (१का० ४प्र० ४५अ० १-१६)	१३०-१३२
	यष्टप्रपाठकस्थानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि ..	१३३
	यष्टकाखीपयष्टप्रपाठकानां विनियोगसङ्ग्रहश्लोका ..	१३३-१३६

अथ सोमकाण्डं नाम सप्तमं काण्डम् ।

इह प्रपाठका पञ्च ।

—०—

प्रथमप्रपाठकस्य—

		पृ० त	पृ०
१-१०	अनुवाकेषु अग्निहोमादिपञ्चरात्रान्तानां विधय .	१४०	२११
	तत्र		
१, २	अनुवाकयो — अग्निहोम (एकाहः) .	..	१४०
	ज्योतिहोमस्य ज्योतिर्द्वयदर्शनम्	१५२
	सोमशब्दार्थनिर्णयपूर्वकं ज्योतिहोमशब्दनिर्वाचनम्	१५२

सर्वसोमप्रकृतिभूतस्य ज्योतिष्टोमस्य विधानम् ..	१५३
ज्योतिष्टोमोयसप्तसंख्यासु प्रथमसंख्यारूपस्याग्निष्टोमस्य स्तुतिः	१५३
ज्योतिष्टोमोयसप्तसंख्यासु प्रथमसंख्यारूपस्याग्निष्टोमस्य विधिः	१५५
मुखतस्त्रिदशभिर्गायत्रीरथन्तराज्याक्षणाशानामुत्पत्तिः ..	१५५
उरोवाकृतः पञ्चदशेन्द्रविष्टुष्टद्विजान्यावीनामुत्पत्तिः ..	१५६
मध्यतः सप्तदशविष्टुष्टदेवजमतीवैरूपवैश्वगवामुत्पत्तिः ..	१५६
पक्ष एकविंशानुष्टुष्टवैराजमृदाद्यानामुत्पत्तिः	१५६
त्रिष्टुष्टदशसप्तदशैकविंशस्तोमानां प्रश्नं सा	१५७
त्रिष्टुष्टदशसप्तदशैकविंशस्तोमानां सम्भूयकारित्वम् ..	१५८
अग्निष्टोमयागपक्षप्रश्नसंगम्	१६१
३ अनुवाके— अतिरात्रः (एकाहः)	१६१
सोमयागेषु द्वितीयसंख्यारूपस्यातिरात्रस्य विधुमयनम् ..	१६२
त्रिष्टुष्टदशसप्तदशैकविंशत्रिष्टुष्टदशसप्तदशैकविंशस्तोमानां स्तुतिः	१६३
त्रिष्टुष्टदशसप्तदशसन्धिविधानात् त्रिष्टुष्टः परमतत्वमपि ..	१६५
४ अनुवाके— अद्भिरसान्दिरात्रः (अष्टौः)	१६५
अद्भिरसान्दिरात्रस्य यागस्य विधानम्	१६६
तत्र पूर्वदिने अग्निष्टोमस्य (अभिष्टुष्टैकाहस्य) अनुष्ठेयत्वम्, उत्तरदिने अतिरात्रैकाहस्य, अष्टःशब्दापेक्ष्य ..	१६७
पूर्वदिने गायत्रस्य साप्तः, उत्तरे त्रैष्टुष्टस्य विधिः ..	१६८
पूर्वदिने रथन्तरस्य साप्तः, उत्तरे त्रैष्टुष्टस्य विधानम् ..	१६८
दिनभेदेन व्यवस्थितस्य वैखानसशामसान्तरस्य विधिः	१६८
दिनद्वयस्य पक्षव्यवस्थाया विधानम्	१७०
पूर्वदिने द्विविष्टुष्टमिधनस्य, उत्तरे द्विविष्टुष्टमिधनस्य विधिः	१७०
अथ सोमोसाधिकारस्यानि १०. ५. ४, १३ व० १, १३ व० २.	१७१
५, ६, ७ अनुवाकेषु— शर्गत्रिरात्रः (अष्टौः) १८३, १८२, १८१	

(५) त्रिरात्रयागस्य विधानाय भूष्टष्टिप्रतिपादिकाष्टायिका *	१०५
तत्रैव देवानां, सहस्रतम्या गोचरं दृष्टिकथा	१०६
सहस्रदक्षिणावेन त्रिरात्रयागेन याजनप्रदर्शनम् ..	१०७
तत्रोक्त्यर्थे मध्यमेऽहनि केवाधिष्ठंस्त्रिंशद्विधेयाणां विधि	१०७
त्रिरात्रयागस्याहविंशेयाणां विधानम्	१०८
त्रिरात्रयागे दक्षिणादाने विधेयविधयः	१०९
सहस्रतम्या गोदाने षण्ण पक्षा	११०
सहस्रदानोपेतस्य कर्मणः प्रपञ्चा	११०
(६) सहस्रतमोपसंवाचयन्मुपायानम्	११५
सहस्रतम्या आप्रापणविधिः, तन्मन्त्रश्च	११८
सहस्रतमोऽश्वत्थभूतहोमस्य विधिः, तन्मन्त्रश्च ..	११९
सहस्रतम्या गोः कर्णे मन्त्रपविधिः, तन्मन्त्रश्च ..	१२०
(७) सहस्रतमोदानविधिः, तद्दानमन्त्रचतुष्टयस्याख्यानश्च ..	१२३
सहस्रतमोप्रतिग्रहमन्त्रस्य विधिश्चाख्याने	१२४
सहस्रतम्या प्रत्यष्टमुखत्वेन उत्सर्गविधि	१२४
सहस्रतम्याः श्रतमानेन द्दिराग्रेण कृषौ यजमानमोक्षे नयनश्च	१२५
८ अनुवाके— अग्नेयगूरान् (अहोनि ।)	१२५
अगूरान्नयागस्य विधानाय चतुर्दशष्टिप्रतिपादिकाष्टायिका	१२६
बद्धिप्यवमानमाध्यन्दिनपवमानार्भवपवमानेषु स्तोमविशेषविधि	१२७
पवमानयतिरिक्तस्तोत्रेषुत्तरोत्तरस्तोमद्विविधानम् ..	१२७
अगूरान्नप्रत्यवयवचतुरदशु विशेषविधयः	१२८
९ अनुवाके— जामदग्न्यगूरान् (अहोनिः)	१२८
जामदग्न्यगूरान्नयागविधिः, तत्रोपसक्तु कथिद्विशेषविधयः	२००

१० अनुवाके— पञ्चरात्रः (अष्टौनः)	२०१
वज्रविधयलसाधनत्वेन पञ्चरात्रयामस्य विधि ..	२०२
पञ्चरात्रकत्ववयवभूतानां पञ्चानामङ्गां विधानम् ..	२०५
पञ्चविंशस्तोमस्य सामब्राह्मणानाम्नातत्वेऽपि सूत्रोक्तत्वम् ..	२०६
अथ मौमासाधिकार्याणि पञ्च (८. १. १०; १. ३. ५; १०. ६. ७, ७. ३. ३, १०. ६. ४.) ..	२०७-२११
११—२० अनुवाकेषु अश्वमेधमन्त्राः (मा० ष्का० ८ प्र०)	२११-२३३
तत्र	
११ अनुवाके रसनादानमन्त्र, अधिवदनमन्त्र, अयवन्धनमन्त्र	२१२
१२ ,, अयस्य दक्षिणे कर्णे यजमानवाचनमन्त्र, पूर्वहोम- मन्त्रा, उत्तरहोममन्त्रा, अयस्य पतुर्षु पत्सु चतस्रो हृतिहोममन्त्रा, अश्वोत्सर्गमन्त्र, अश्वरक्षाय रक्षिणियोजनमन्त्रश्चेति द्वादश	२१२
१३ ,, आयनोद्गावहोममन्त्रास्तुपोदश	२१७
१४ ,, पूर्वहोममन्त्राः एकादश	२१८
१५ ,, दीक्षाहोममन्त्रा एकविंशतिः	२१८
१६ ,, पूर्वदीक्षाहोममन्त्राः एकादश	२२१
१७ ,, दीक्षाहोममन्त्रा द्वाविंशतिः	२२१
१८ ,, हव्याजिनाधिरोहणाय ऋतुदीक्षाख्या अष्टौ मन्त्रा, षडहोममन्त्राश्च ततश्चत्वार इति द्वादश ..	२२३
१९ ,, अश्वचरितहोममन्त्राश्चत्वारः	२२५
२० ,, सावित्रहोममन्त्रा सप्त	२२६-२३१
प्रथमप्रपाठकौय विनियोगसङ्ग्रहश्लोका	२३१
प्रथमप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां प्रतीकपदानि	२३३

द्वितीयप्रपाठकस्य—

- १—१० अनुवाकेषु षड्राजादिद्वादशाहान्तानां विधयः २३०-३०६
तत्र
- १ अनुवाके— षड्राज (अष्टौन) २३०
षड्राजयागस्य विध्यादि, षोडशप्राप्तानां षडहानां स्पष्टो-
त्तरणम्, अतिदेश्यसारस्वतसप्तधर्माणामुपदेशा, उत्थान-
कालविधिश्च २३६-२४१
- २ अनुवाके— सप्तराज (अष्टौन) . .. २४१
सप्तराजयागस्य विध्यादि, तत्राहर्विंशेषविधिश्च २४२-२४४
- ३ अनुवाके— अष्टराज (अष्टौन) . .. २४५
अष्टराजयागस्य विध्यादि, तत्राहर्विंशेषविधिश्च २४५-२४६
- ४ अनुवाके— नवराज (अष्टौन) २४७
नवराजयागस्य विध्यादि, तत्राहर्विंशेषविधि, नवराज-
क्रतुप्रशसनम्, दीर्घरोगनिवृत्त्यर्थमपि तस्यानुष्ठानम् २४८-२५१
- ५ अनुवाके— दशराज (अष्टौन) . .. २५१
दशराजयागस्यादौ तदङ्गहोमविधिः, प्रजापतिहृष्टत्वेन
दशराजक्रतो प्रशंसा, दशसहस्रं त्रयाणां विशेषेण
प्रशंसनम्, तस्याभिचारनिवृत्तिफलकथनम्, अनुजयपञ्च-
कथनम्, तत्र कश्चिद् विशेषविधिः, ततस्तस्य प्रथमादीनां
दशानामेवाह्नामेकैकक्रमेण विधानमेति .. २५२-२६०
- ६ अनुवाके— एकादशराज (अष्टौन) .. २६०
एकादशराजयागस्य विधानार्थाख्यायिका, ततस्तस्य
प्रथमादीनामेकादशानामह्नामेकैकक्रमेण विधानञ्च २६१-२६५

(१०) द्वादशाहस्य द्वादशस्थानो विधानम्	२८३
द्वादशाहस्याहोन्निरूप्यताविधानम्, विविधप्रशंसनञ्च ..	२८४
सप्तरूपे द्वादशाहप्रयोगे दक्षिणानिधेयः	२८५
अहोन्निरूप्ये द्वादशाहे यजमानस्यैकत्वम्	२८५
द्वादशाहस्य दोष्ताविशेषविधिः, उपसद्विशेषविधिश्च ..	२८६
अहोन्निरुद्धादग्रे पशुहविःशेषभक्षणस्य निन्दादिकम् ..	२८७
अत्र मौमांसाधिकारणानि चतुर्दश (१०. ६. १६, १७, १५; २. १०, ११, २६; ६. ६. ३, १, ४, ५, ६; १०. ४. ५; ८. १. ८; ६. २. १.)	२८८-३०८

११—२० अथुवाकेषु अन्नमेधगता होममन्त्राः (भा० श्का० पृ०) ११०—१२०

तत्र

११ अथुवाके अग्न्यासहोममन्त्रास्त्रिंशत् (भा० श्. पृ. १४.) ..	३१०
१२ „ अग्न्यसहोममन्त्रा विंशतिः (भा० श्. पृ. १५.)	३१२
१३ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१४ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१५ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१६ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१७ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१८ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
१९ „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
२० „ अग्न्यसहोममन्त्रास्त्रयोदश (भा० श्. पृ. १६.)	३१३
द्वितीयप्रपाठकौयविनियोगसङ्ग्रहस्योक्ताः	३१८
द्वितीयप्रपाठकस्य अथुवाकानां पञ्चशतकानाञ्च प्रतीकपदानि	३२०

द्वितीयप्रपाठकस्य—

१—१० अनुवाकेषु अविवाकाद्येकविंशतिराचान्ताना विधयः ३२१-३६२

तत्र

१ अनुवाके— द्वादशाहश्रेयः (अविवाकं नाम श्रेयाह) ..	३२१-३२६
तत्र विसृताङ्गस्मरणायान्यस्य वचननियेधादि ..	३२३
मानसग्रहकाले शौचविशेषस्य विध्यादि ..	३२६
चतुर्दशमन्त्रविधि (आ० का० ३ १ २.) ..	३२८
अथ मौमासाधिकरणमेकम् (१०. ६ १९) ..	३२६

२ अनुवाके— द्वादशाहकृतस्तुति (आर्तिष्यनिन्दामुखेन

द्वादशाहयाजिनो यजमानस्य प्रशंसा) ३३०

३ अनुवाके— त्रयोदशरात्र (सत्रम्) ३३१

त्रयोदशरात्रस्य द्वादशाहलोपचारः, तत्र विशेषविधिः,
त्रयोदशरात्रयागस्य विधानम्, मध्यमस्यातिरात्रस्य कन्दो-
मानामुपरि स्थानविधानम्, तत्प्रशंसा च .. ३३२-३३४

४ अनुवाके— चतुर्दशरात्र (सत्रम्) ३३४

चतुर्दशरात्रयागस्य विधिः, तत्राहन्वह्याप्रशंसा, प्राय-
श्चोपीदमनोययोर्मध्यवर्तिना द्वादशानामह्नां विधयः,
स्त्रीमानामारोहावरोहप्रकारस्तत्प्रशंसा च ... ३३४-३३६

५ अनुवाके— द्वितीयचतुर्दशरात्र (सत्रम्) ३३६

द्वितीयचतुर्दशरात्रयागविधानाय तत्स्तुतिः, तद्विधानम्,
आरोहरूपप्रथमव्यहविधिः, व्यहविधानम्, तत्र विवध-
दृष्टान्तः, वैरूपवैराजादिसामापवादः, प्रत्यवरोहरूपव्यह-
विधिः, व्यहर्गतसह्याप्रशंसा च ३३६-३४१

६ अनुवाके— पञ्चदशरात्र (सत्रम्) ३४१

पञ्चदशरात्रयागस्य विधि, तत्रैकव्यहविधि, चतुर्था
ह्न्दोमाना एवमहहस्य च विधि, क्रतुगताच्छ्रद्धाया
प्रशंसा, प्रायश्चीयोदयनीययोर्विधिश्च ... २४२-२४३

७ अनुवाके— द्वितीयपञ्चदशरात्र (सत्रम्) २४४

द्वितीयपञ्चदशरात्रयागस्य विधि, शतक्रतुगताया पञ्चदशा
नामज्ञा प्रशंसा, अग्निष्टुदाद्यहविंशेषाया विधानादि २४५-२४७

८ अनुवाके— सप्तदशरात्र (सत्रम्) २४८

सप्तदशरात्रयागस्य विधि, ज्योतिरादिपञ्चाहस्य एवमह-
हस्य चतुर्था ह्न्दोमाना च विधानादि, प्रायश्चीयोदयनीय-
योर्विधिश्च २४८-२४९

९ अनुवाके— विंशतिरात्र (सत्रम्) २५०

विंशतिरात्रयागस्य विधि, क्रतुगतरात्रिसङ्ख्याप्रशंसा, तदौ-
धानामज्ञा विधानम्, मौमांसाधिकरणचैकम् (४ २. ८) २५१-२५४

१० अनुवाके— एकविंशतिरात्रः (सत्रम्) . .. २५४

एकविंशतिरात्रयागस्याह कृत्ति, एकविंशतिरात्रियागस्य
विधि, तेषामज्ञा विधानम्, दिवाकीर्त्यस्योभयतोऽनुष्ठेयानां
परस्वामास्याहविंशेषायां अतिरेकमुखेन प्रशंसा, दिवा-
कीर्त्यं विशेषविधि, अवरोहणस्य एवमहहस्य विधि,
प्रतिष्ठाद्यर्घ्यास्य क्रतोर्विधानम्, तत्र प्रायश्चीयोदयनीययो-
र्विधानश्च २५४-२५६

११—२० अनुवाकेषु आश्वमेधगता होममन्त्रा (भा० २ का० ८५०) २५६-२८३
तत्र

११ अनुवाके आतिनामहोममन्त्रा अष्टौ (भा० २ ८. १०८) .. २५६

१२ ॥ पर्याप्तिनामहोममन्त्रा नव (भा० २ ८ १०१०) . २६०

१३ ॥ आभूतनामहोममन्त्रास्त्रय (भा० २ ८. १०११.) .. २६८

१४	अनुवाके अशुभनामहोममन्त्रास्तुविंशति (ब्रा० इ. प. १७. १२.)	२७०
१५	„ वैश्वदेवाहुतिमन्त्रा द्वाविंशति (ब्रा० इ. प. १७ १३)	२७२
१६	„ पञ्चरुहोममन्त्रा पञ्चाशत् (ब्रा० इ. प. १७ १४)	२७५
१७	„ अवयवरूपहोममन्त्रा षट्विंशति (ब्रा० इ. प. १७ १५.)	२७८
१८	„ अवयवरूपहोममन्त्रास्त्रयोविंशति („)	२८०
१९	„ धोषधिहोममन्त्रा द्वादश (ब्रा० इ. प. १७. १६.)	२८१
२०	„ वनस्पतिहोममन्त्रास्त्रयोविंशति (ब्रा० इ. प. १७. १७.)	२८२
	तृतीयप्रपाठकौयविनियोगसङ्ग्रहसूक्ता ..	२८१-२८४
	तृतीयप्रपाठकस्यानुवाकाना पञ्चाशत्काना च प्रतीकपदानि	२८५

चतुर्थप्रपाठकस्य—

१-११	अनुवाकेषु चतुर्विंशतिरात्रादिसंवत्सरान्तसप्तविधय	२८६-२९८
	तत्र	
१	अनुवाके चतुर्विंशतिरात्रसप्तस्य विधादि ..	२८६-२८८
२	„ द्वितीयचतुर्विंशतिरात्रसप्तस्य विधादि ..	२८९-२९०
३	„ त्रिंशद्वात्रसप्तस्य विधि , तत्र प्रथमादिषु योऽश्व- हस्तु एकविंशस्तोमना प्रशंसा, सप्तदशादिदिनेषु परस्परविलक्षणस्तोमना विधिप्रशंसे, कतुगताह- स्त्रुप्रशंसा, अन्तिमाहर्दयविधानश्च ..	२९०-३०५
४	„ द्वात्रिंशद्वात्रसप्तस्य विधानादिकम् ..	३०५-३०८
५	„ त्रयस्त्रिंशद्वात्रसप्तस्य विधानादिकम् ..	३०८-३१५
६	„ षट्त्रिंशद्वात्रसप्तस्य विधानादिकम् ..	३१५-३१८
७	„ एकविंशद्वात्रसप्तस्य विधानादिकम् ..	३१८-३२२
८-११	अनुवाकेषु— संवत्सरसप्तमिधानम् ..	३२२-३२८

(८) संवत्सरसत्रस्य दीक्षाकालनिर्णयः, तत्र मीमांसाधि-

करणञ्च ई. ५. १०. ४२२-४२८

(९) संवत्सरसत्रस्य दीक्षा, उपसदस्य ४२९-४३०

(१०) संवत्सरसत्रस्य प्रायश्चीयविधानम् ४३०-४३३

(११) संवत्सरसत्रस्य मासगतानामश्वा विधानादिकम् .. ४३३-४३८

१२-२२ अनुवाकेषु अश्वमेधमताद्योममन्त्रा (ब्रा० ३ का० ८ प्र०) ४३९-४४०

तत्र

१२ अनुवाके अषाढ्यहोममन्त्रा नव (ब्रा० ३. ८. १०. १८.) ... ४४९

१३ " अषा होममन्त्रा विंशति (ब्रा० ३. ८. १०. १८.) ... ४४९

१४ " ————— द्वादश (ब्रा० ३. ८. १८ १-३) ... ४४९

१५ " (१) अषाढारमन्त्र, (२) अश्वस्याधस्यदीपासनामन्त्र,
(३) ब्रह्मणो यजमानहस्ताग्रहयमन्त्र, (४) अश्वयोर्गन्ध-
मानवायनमन्त्रयेति धत्वारो मन्त्रा (ब्रा० ३ ८. ४.) ४४९-४४९

१६ " यथहोममन्त्रा नव (ब्रा० ३. ८. १८. ३.) ४४९

१७ " गथहोममन्त्रा अष्टौ (ब्रा० ३ ८. १८. ४.) ४४९

१८ " ब्रह्मोद्यमन्त्रा षट् (ब्रा० ३. ८. ५.) ४५१-४५३

होतु पूर्वपिण्यादिप्रश्ना, ब्रह्मणस्तत्समाधानानि .. ४५१

होतु रेकाकोषरणादिप्रश्ना, ब्रह्मणस्तत्समाधानानि .. ४५३

होतु एधिवीपरान्तादिप्रश्ना, ब्रह्मणस्तत्समाधानानि .. ४५३

१९ " रागपद्मिना मृताश्वोपधारमन्त्रा अष्टादश .. ४५५-४६३

२० " रागपद्मिना जीविताश्वोपधारमन्त्रा एकादश .. ४६३-४६०

२१ " सन्ततिहोमशेषमन्त्राद्यतुर्दश (ब्रा० ३ ८. १८. ५.) ४६८

२२ " धमुक्तिहोममन्त्रा एकोनविंशति (ब्रा० ३. ८. १८. ६.) ४६९

चतुर्दशपाठस्तस्य विनियोगस्तद्ब्रह्मोक्ता ४७१

चतुर्दशपाठस्तस्यानुवाकाना मस्यतत्कानाश्च प्रतीकपदानि .. ४७२

तदीयानाम्चामिन्द्रदेवताकत्वविधिः	५१७
तेषु सामसु प्रतिहारभागानां नियमः	५१७
गानस्य पुरस्तात् पञ्चदशस्तोमकस्य रथन्तरस्य विधिः ...	५१७
गानस्य पुरस्तात् सप्तदशस्तोमकस्य वृहत्सामो विधिः ..	५१७
एकविंशस्तोमकस्य मद्रसामो द्विपदासु विधानम् ..	५१८
मद्रसामः समीपे पत्नीगानविधिः	५१८
राजनसामः पञ्चविंशस्तोमस्य च विधानम्	५१८, ५१९
पञ्चविंशस्तोमगानकाले उत्थानादिप्रकारोपदेशाः ..	५१९
उद्गातुवदगानविधिः	५२०
उद्गाढद्यौत्रध्वर्यूणा क्रमेण आसन्दौत्रेष्टुर्घासनविधिः ...	५२०
अथ मौमांसाधिकरणद्वयम् (१०. ४. ६, ८.) ..	५२१

(६) अकंसास्र इक्षान्दसामस्य विधिः	५२४
उत्क्रोदस्य, शततन्तुवाणवादनस्य, दुन्दुभ्याश्चनस्य, भूमि- दुन्दुभ्याश्चनस्य, धापघाटलिका-तुम्बुर-वीणा-पिष्ठीला- वादनादिसर्वविधवाचां च विधिः	५२५-५२७
प्राक्ष्यशूद्रयोश्चर्मनिमित्तकलहस्य विधानम्	५२७
भूतेष्टद्वयसाम्ना गानविधानम्	५२८
प्राक्ष्यचारिपुंश्चत्योर्मिचुगौमावविधिः	५२८

(१०) आर्द्रघर्मवेधनस्य कवचिष्यध्वर्योः शासनस्य, दासौष्ट्यस्य ५२९-५३१
--

११-२४ अनुवाकेषु अश्वमेधाङ्गहोममन्त्रादि(ब्रा० ३०. ८. १८. ७.) ५३१-५५९
--

तत्र

११ अनुवाके राजावप्रहोममन्त्राः पञ्चाशत् (ब्रा० ३. ८. १८. ७.)	५३१
१२ ,, शरीरहोममन्त्रा एकपञ्चाशत् (ब्रा० ३. ८. १८. ८.)	५३४
१३ ,, परिधिमन्त्रास्त्रयः (ब्रा० ३. ८. १८. ९.)	५३७
१४ ,, दशहविधामुत्पत्तिविधिः	५३८

१५	अनुवाके दशहविषामर्षवादा	५३८
१६	॥ पूर्वमहिमग्रहमन्त्र (ब्रा० ३. ८. १८. १०) ..	५४२
१७	॥ उत्तरमहिमग्रहमन्त्र (ब्रा० ३. ८. १८. १०) ..	५४३
१८	॥ ब्रह्मवर्षसहोममन्त्रा दश (ब्रा० ३. ८. १८. ११) ..	५५५
१९	॥ अग्नानुमन्त्रमन्त्रा (ब्रा० ३. ८. १८. २१) ...	५४०
२०	॥ अग्नन्तरित्यै अग्नहोममन्त्रा दश (३. ८. १८. १२) ..	५४८
२१	॥ अश्वरोगादिप्रायश्चित्तेष्टयः (३. ८. १७. १.) ..	५५०
२२	॥ दशहवियेष्टिविध्यादि (ब्रा० ३. ८. १६. १२.) ..	५५१
२३	॥ सप्ततिहोममन्त्रा दश (ब्रा० ३. ८. १८. १३) ..	५५२
२४	॥ अध्वर्योर्द्वयं जमानवाचनादिमन्त्रास्त्रवार	५५४
२५	॥ सर्वजगदात्मकत्वेनाश्वस्तुति, विराडुपासनं वा ..	५५५
	पञ्चमप्रपाठकौयविनियोगसङ्ग्रहश्लोका	५५८
	पञ्चमप्रपाठकस्यानुवाकानां पञ्चशतकानां च प्रतीकपदानि	५६१
	सप्तमकाण्डोपप्रपाठकानां प्रतीकपदानि	५६२
	तैत्तिरीयसंहितायां काण्डानां प्रतीकपदानि	५६२

॥ श्रमिति ॥

॥ षष्ठभागस्य सूचीपत्रं समाप्तम् ॥

—

॥ अथ ॥

—३ तैत्तिरीयसंहितायाः ॥—

(प्रथमादिसप्तकाण्डानां)

॥ मन्त्रसूची ॥

का = काण्डे, प्र = प्रपाठके, च = चतुर्वक्त्रे, म = मन्त्रसूची ।

भा = भागे, इ = इहे ।

मन्त्र	का ।	प्र ।	च ।	म	भा	इ
अ॒श्राय स्वाहा ...	१ । ८ ।	१३ ।	२८ ...	२ ...	१४८	
अ॒श्रुता ते अ॒श्रु ए॒ष्यताम् ...	१ । २ ।	६ ।	१ ...	१ ...	३०६	
अ॒श्रु॒र॒श्रु॒क्ते दे॒व सो॒मा० ..	१ । २ ।	११ ।	१ ...	१ ...	३८०	
अ॒श्रु॒च मे र॒ग्नि॒च मे॒ऽदा॒भ्य॒च .	० । ० ।	० ।	१ (०)	० ...	६८६	
अ॒श्रु॒मु॒चे प्र भ॒रे॒मा भ॒नी॒या ...	१ । ६ ।	१२ ।	८ ...	१ ...	८३८	
अ॒श्रु॒मु॒चे वि॒वे॒य य॒न्मा	२ । ५ ।	१२ ।	३० ...	२ ..	६६८	
अ॒क्ष॒रि॒हा॒णा वि॒यन्तु ...	१ । १ ।	१३ ।	६ ...	१ .	२२५	
अ॒क्र॒न्वा॒र्म क॒र्म॒ह॒त स॒ह वा॒चा .	१ । ८ ।	३ ।	५ ...	२ ..	३३	
अ॒क्र॒न्द॒द॒भि॒स्त॒न॒य॒न्नि॒व द्यौ	१ । ३ ।	१० ।	५ .	१ . .	५६८	
अ॒क्र॒न्द॒द॒भि॒स्त॒न॒य॒न्नि॒व द्यौ	० । २ ।	१ ।	५ . .	० .	१५२	

(०) य खल्वेकादशभिरभेदेको मन्त्र, तस्य सप्तमात्र एव । एवं मन्त्रवर्गः ।

मन्त्र	का।	प्र।	ख।	म	भा	य
अग्निना देवेन पृतना जयामि ...	३।५।	३।	१ ...	३ ...	३२५	
अग्निना रयिमश्रवत् पोषमेव ...	३।१।११।	१ ...	३ ...	६४		
अग्निना रयिमश्रवत् पोषमेव ...	४।३।१३।१५ ...	४ ...	४ ...	४६८		
अग्निना विश्वाघाट् ...	४।४।	८।	१ ...	४ ...	४७३	
अग्निनेन्द्रेण सोमेन सरस्वत्या ...	७।३।११।	६ ...	६ ...	४६३		
अग्निममिहृ हवीमभि. सदा ...	४।३।१३।१६ ...	४ ...	४ ...	४६६		
अग्निमौडे पुरोहितं ...	४।३।१३।	८ ...	४ ...	४६७		
अग्निं पुरोध्यमङ्गिरसदध्वेमो ...	४।१।	२।	७ ...	४ ...	१५	
अग्निं पुरोध्यमङ्गिरसह्वराम ...	४।१।	२।	६ ...	४ ...	१५	
अग्निं पुरोध्यमङ्गिरसह्वरिष्यामो ...	४।१।	२।	८ ...	४ ...	१५	
अग्निरमुष्मिन् लोक आसौत् ...	२।६।	६।१० ...	२ ...	७४३		
अग्निरामोभ्रे ...	४।४।	६।१२ ...	४ ...	४७६		
अग्निरापुष्पान्स वनस्पतिभिः ...	२।३।१०।११ ...	२ ...	४४५			
अग्निरेकाक्षरेण वाचमुदजयद् ...	१।७।११।	१ ...	१ ...	१०५२		
अग्निमृंहपति सोमो विश्रवनिः ...	२।४।	५।	६ ...	२ ...	४६४	
अग्निदां इविर्षं वीरपेशा ...	२।२।१२।२२ ...	२ ...	४७२			
अग्निर्देवता ...	४।३।	७।१५ ...	४ ...	३५०		
अग्निभूतानामधिपति ...	३।४।	५।	१-१८३ ...	२५६		
अग्निमन्त्रं प्रतिनुदन् पुरस्तात् ...	४।७।१४।	६ ...	४ ...	७२२		
अग्निर्मां दुरिष्यात् पातु सविता ...	१।६।	३।	१ ...	१ ...	८६६	
अग्निमूर्धां दिव ककुत् ...	१।५।	५।	३ ...	१ ...	७६१	
अग्निमूर्धां दिव ककुत् ...	१।५।११।१२ ...	१ ...	८३३			
अग्निमूर्धां दिव ककुत् ...	४।१।११।	३ ...	४ ...	१४९		
अग्निमूर्धां दिव ककुत् ...	४।४।	४।	१ ...	४ ...	४३७	
अग्निर्तापुः सूर्यो वषट् स्वाहा ...	७।३।१२।	५ ...	६ ...	३६७		

मन्त्र.	का।	प्र।	च।	म	भा	व
अग्निर्वृत्राणि जहूनद्	४।३।१२।	१ ...	४ ...	३८६
अग्निर्होता निषसादा	१।३।१४।	४ ...	१ ...	५६८
अग्निश्च म इन्द्रश्च मे	४।०।	६। १ (६)	४ ...	६८४
अग्निश्च मे घर्मश्च मे	४।०।	८। १ (८)	४ ..	६८८
अग्निस्वात्ताः पितर एव गच्छत	२।६।१२।	५ ...	२ ...	८१३
अग्निस्तिग्मेन शोधिषा	४।६।	१।२१ ...	४ ...	५६४
अग्निस्ते तनुवं मा	२।१।	८।१३ ...	१ ...	१२५
अग्निस्ते तेजो मा विनैत्	१।१।	१।१५ ...	१ ...	१६७
अग्निस्त्रीणि त्रिधातून्वाक्षेति	३।२।११।	७ ...	३ ...	१६२
अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया	१।६।	२।१८ ...	१ ...	८६०
अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया	१।६।	२।२२ ...	१ ...	८६०
अग्नीषोमयोरहमुज्जितिमनूज्येषम्	१।६।	४। ७ ...	१ ...	८७६
अग्नीषोमाभ्याम्	१।१।	४।१० ...	१ ...	८४
अग्नीषोमाभ्याम्	१।१।	५। ४ ...	१ ...	१०३
अग्नीषोमाभ्याम्	१।१।	८। ६ ...	१ ...	१३५
अग्नीषोमा सवेदसा सङ्गती	१।३।१४।	७	२ ...	४६५
अग्नीषोमौ प्रथमौ वीर्येण	३।५।	१। ४ ...	३ ...	३०७
अग्ने अङ्गिरः श्रुतं ते सन्वाह्यतः	४।२।	१। ७ ...	४ ...	१५२
अग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्या	१।२।१२।	७ ...	१ ...	४१०
अग्ने अङ्गिरो योऽस्या पृथिव्या	१।२।१२।	६ ...	१ ...	४१०
अग्ने अक्षा वदेह न	१।०।१०।	४ ...	१ ..	१०४४
अग्ने पक्षतिः	५।०।२१।	१ ...	५ ...	३४८
अग्ने पुरीषमसि	४।३।	४। ४ ...	४ ...	३२८
अग्ने क्षिप्रस्ततोऽहं देवयज्यया	१।६।	४। ३ ...	१ ...	८७६
अग्ने क्षिप्रस्ततोऽहमुज्जितिमनूज्येषम्	१।६।	४।११ ...	१ ...	८७३

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। य
अग्ने किङ्शिलः—भूयास्त ...	५। ५। ६। ४ ... ५ ... १००
अग्ने गङ्गा—भूयास्त ...	५। ५। ६। ३ ... ५ ... १००
अग्ने गृहपते यत्ते हव्यो भागः ...	२। ४। ५। ० ... २ ... ४६४
अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं ...	१। ५। ६। १६ ... १ ... ०६८
अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं ...	१। ६। ६। ११ ... १ ... ८८८
अग्ने गोभिर्न ध्या गहोन्दो ...	२। ४। ५। १ ... २ ... ४६३
अग्ने जातान् प्र खुदा नः ...	४। ३। १२। १ ... ४ ... ३८६
अग्ने तमद्यान् न स्तोमैः ...	४। ४। ४। २२ ... ४ ... ४६६
अग्ने तव श्रवो वयो महि ...	३। २। ०। ५ ... ४ ... २३६
अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी त्वं देवेभ्यु ...	३। ३। १। १ ... ३ ... १६८
अग्ने त्री ते वाजिना त्री यधस्या ...	३। २। ११। ३ ... ३ ... १६१
अग्ने त्वं सु जागृहि वयं ...	१। २। ३। ३ ... १ ... ३०६
अग्ने त्वं गो अन्तमः ...	१। ५। ६। ८ ... १ ... ०६८
अग्ने त्वं गो अन्तमः ...	४। ४। ४। २० ... ४ ... ४४०
अग्नेऽदव्यापोऽप्रीततगो पाहि ...	१। १। १३। १७ ... १ ... २२५
अग्ने दा दामुने रयिं वीरवन्तं ...	२। २। १२। २० ... २ ... ३०२
अग्ने दिवो अर्यमच्छा जिगाह्य ...	४। २। ४। ६ ... ४ ... १८८
अग्ने दुध्रः—भूयास्त ...	५। ५। ६। २ ... ५ ... १००
अग्ने नय सुपद्या राये ...	१। १। १४। ६ ... २ ... २५५
अग्ने नय सुपद्या राये ...	१। ४। ४३। ३ ... १ ... ६६३
अग्ने नय सुपद्या राये ...	४। २। ११। ११ ... ४ ... ३००
अग्ने पवस्व स्वपा ...	१। २। १४। २४ ... १ ... ५७०
अग्ने पवस्व स्वपा ...	१। ५। ५। ८ ... १ ... ०६२
अग्ने पवस्व स्वपा ...	१। ६। ६। १० ... १ ... ८८८
अग्ने प्रावक रोचिषा ...	१। ३। १४। २५ ... १ ... ५७०

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । ष
अग्ने पावक रोचिषा	१ । ५ । ५ । ८ ... १ . . ७८२
अग्ने पावक रोचिषा	४ । ६ । १ । ८ . ४ ... ५६४
अग्ने पुरीष्याधिषा भवा त्वन्न ...	४ । २ । ५ । २ ... ४ ... २०२
अग्ने प्रेक्षि प्रथमो देवयता ...	४ । ६ । ५ । ५ ... ४ ... ६१६
अग्ने नृहृन्मुषसामूर्ध्वो अस्यान् ...	४ । २ । १ । १२ ... ४ ... १५२
अग्ने भूरीणि तव जातवेदो ...	२ । १ । ११ । २६ ... २ ... ६६
अग्नेऽभ्यावर्तिन्नभि न	४ । २ । १ । ६ ... ४ ... १५२
अग्ने यं यज्ञमध्वरं विश्वतः ...	४ । १ । ११ । १ ... ४ ... १४२
अग्ने यत्ते दिवि वर्णः पृथिव्यां ..	४ । २ । ४ । ७ ... ४ ... १८८
अग्ने यत्ते परं हवाम	४ । ४ । ७ । २२ ... ४ ... ४६८
अग्ने यत्ते स्रग्ं यजत्रं यत् ..	४ । २ । ७ । ३ ... ४ ... २३६
अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य ,	४ । २ । १३ । १४ ... ४ ... ३८८
अग्ने यशस्विन् यशसे	५ । ७ । ४ । ५ ... ५ ... २८८
अग्ने युत्वा हि ये तवाश्रासौ ...	४ । २ । ८ । १८ . . ४ ... २६६
अग्नेरगोकमय व्या विवेश	१ । ४ । ४५ । ४ ... १ ... ७११
अग्ने रसेन तेजसा जातवेदो	१ । ४ । ४६ । ५ ... १ ... ७५७
अग्नेरहं देवयन्तयाग्रादो ...	१ । ६ । २ । २० . १ ... ८६०
अग्नेरहमुज्जितिमनूज्जेषम् ...	१ । ६ । ४ । ४ ... १ ... ८७६
अग्नेरहमुज्जितिमनूज्जेषम् ...	१ । ६ । ४ । ६ ... १ ... ८७६
अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा ...	१ । २ । १० । १ ... १ ... ३००
अग्नेर्जनित्रमसि	१ । २ । ७ । ४ ... १ . ५०२
अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां ...	१ । १ । १० । १६ ... १ ... १६०
अग्नेर्मन्त्रास्यमे पुरीषमसि ...	१ । २ । १२ । २६ ... १ ... ४११
अग्नेर्मन्त्रास्यमेऽपुरीषमसि ...	४ । २ । ४ । २ ... ४ ... १८८
अग्नेर्मागोऽसि दीक्षाया अग्नि ...	४ । २ । ८ । १ ... ४ ... ३६२

मन्त्र	का। प्र।	च। म	मा	४
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो ...	४।७।१५।	१ ...	४ ...	७३३
अग्नेर्धान्यसि	४।४।६।	८ ...	४ ...	४६०
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा	१।१।१०।	२ ...	१ ...	१३७
अग्नेर्वापन्नगृहस्य सदसि ...	१।१।१३।१५...	१ ...		२२६
अग्नेर्वापन्नगृहस्य सदसि	१।३।१२।	२ ...	१ ...	५५२
अग्ने वन्यः—० भृगुस्य	५।५।८।	५ ...	५ ...	१७०
अग्ने वाजस्य गोमत	४।४।४।१६ ...	४ ...		४४८
अग्ने विश्वेभिः स्तनौक देवै ...	३।५।११।	५ ...	३ ...	३६३
अग्ने व्रतपते त्वं व्रताना व्रतपतिरसि	१।२।११।	३ ...	१ ...	३८४
अग्ने व्रतपते त्वं व्रताना व्रतपतिरसि	१।३।४।१६ ...	१ ...		४७४
अग्ने व्रतपते व्रतं धरिष्यामि ...	१।५।१०।	८ ...	१ ...	८२५
अग्ने व्रतपते व्रतमधारिषं ...	१।६।६।१३ ...	१ ...		८८८
अग्ने सहस्रमाभर	१।३।१४।१८ ...	१ ...		५६८
अग्ने सहस्राक्ष व्रतमूर्ध्वं जृक्षतं ...	४।६।५।	७ ...	४ ...	६१६
अग्नेस्तनूरसि वाधो	१।१।५।८ ...	१ ...		१०३
अग्नेस्तेजस्यास्य	१।८।११।१४ ...	२ ...		१२०
अग्नेस्त्रयो ज्यायाऽसौ आतर ...	२।६।६।	१ ...	२ ...	७४२
अग्नेत्या माजया जगत्यै वर्तन्या ...	२।३।१०।	८ ...	२ ...	४४५
अग्नेत्या सास्त्राण्येनामिषिष्वामीन्द्रस्य	१।७।१०।	८ ...	१ ...	१०४५
अग्ने स्वाहा सगृहि जातवेद ...	४।१।८।१२ ...	४ ...		८४
अग्ने हव्यः रक्षस्व	१।१।४।१८ ...	१ ...		८५
अग्नौ हव्यः	४।३।१२।४५ ...	४ ...		३८०
अग्नौ हव्यः	४।३।१२।२८ ...	४ ...		३८०
अग्नौ न्यावाभितो रथं मयै ...	१।७।७।	८ ...	१ ...	८८८
अग्निरसा घनुयी	५।७।१७।	८ ...	५ ...	३४५

मन्त्रः

का। प्र। ष। म भा ४

अङ्गिरोभिरा गङ्गि यञ्जियेमिर्धम	२।६।१२।१६...	२...	८१५
अङ्गारिरसि वम्भारि	१।३।३।६	१...	८६५
अचिन्तो यच्चक्षमा दैव्ये अने	८।१।११।८	८...	१८२
अच्छलाभि कपिप्लवान्	५।७।१३।२...	५...	६८१
अच्छापमेति श्रवसा छतेन	८।१।८।८	८...	६८
अच्छिन्न तन्तुं एयिष्या	१।२।३।१०...	१...	३१०
अच्छिन्नो रायः सुवीर	१।३।५।१०...	१...	८८२
अच्छिन्नो रायः सुवीर	१।३।६।१६...	१...	५२८
अच्युतस्त्रिदसि दिवं वृक्षं	१।२।१२।२५...	१...	८११
अनखमित्तुमृत्युं मुरण्यु	८।२।१०।५	८...	२८०
अना छन्द	८।३।७।२३...	८...	३५०
अनासि रयिष्या एयिष्या	३।८।२।८	३...	२८१
अना ह्यमेरुनिष्ठ गर्मात्	८।२।१०।१०...	८...	२८८
अनोजिपत वनस्पतय इन्द्रं	१।७।८।२१...	१...	१०२०
अनोऽस्त्येकपात्	१।३।३।१५	१...	८६५
अन्नेगताय स्वाहाऽग्निसक्थाय	७।३।१७।१-२६	६...	३०८
अयवे सदने सौद	८।३।१।६	८...	३०६
अतिघेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा	१।२।१०।३...	१...	३००
अति दिवस्पाहि	१।८।१४।६	२...	१४८
अति निहो अतिस्त्रिभोऽव्यचित्ति	८।१।७।६	८...	८८
अतिराघं वर्षन् पतिरावृत् स्वाहा	२।८।३।७	२...	५०२
अति विश्वा परिष्ठास्तेन	८।२।६।११...	८...	२२६
अत्यष्टा	१।८।१६।१६	२...	१३८
अत्यन्यामगात्रान्या	१।३।५।१	१...	८८२
अत्यासो न ये मरुतः स्वधो	८।३।१३।२३	८...	३६८

मन्त्र	का। प्र।	ख।	ग	भा	४
यत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम्...	१।८।	५।	७...	२...	६६
यत्र रमेथा वयान् एधिया...	१।२।१३।	७...	१...	८२२	
यत्रा ते रूपमुत्तममयशं ..	८।६।	७।	७...	८...	६७७
यद्यर्वापोतः	८।८।	८।१७...	८...	८०६	
यथाहमनुकामिनौ खे लोके ...	३।५।	६।	३...	३...	३८१
यद्येमवस्य वर था एधिया ...	१।२।	३।१६...	१...	३१०	
यदन्धेभिः सवितः मायुमिहः ...	१।८।२८।	१...	१..	६६१	
यदितिः श्रोण्यां	५।०।१३।१०...	५...	३८१		
यदितिः पार्श्वं प्रमुमोक्षेत् ...	३।१।	८।११...	३...	२२	
यदिति योढशाक्षरेण योढशः ...	१।७।११।१६....	१..	१०५२		
यदितिरसि	१।२।	५।	३...	१..	३३६
यदितिरासादितः	८।८।	८।१५..	८...	८०६	
यदितिर्न उदय्यत्वदिति ...	१।५।११।१७...	१...	८३३		
यदितिस्ते वित्तं गृह्णातु	८।१।	५।१८...	८...	६०	
यदितिस्त्वा देवो विश्वदेया ...	८।१।	६।	८...	८...	०६
यदित्या सद था सौद	१।२।	८।	८...	१...	३६०
यदित्या सद था सौद	१।३।	८।	७...	१...	८०३
यदित्या सदोऽसि	१।२।	८।	३...	१...	३६०
यदित्या सदोऽसि	१।२।१०।	७...	१...	३०१	
यदित्या सदोऽसि	१।३।	८।	६...	१...	८०३
यदित्यास्त्वगसि	१।१।	५।	७...	२...	१०६
यदित्यान्तोमस्ये सादयामि ...	१।१।	८।१८...	१...	८५	
यदित्यै दादधौ	५।०।२२।२२...	५...	३५०		
यदित्यै यात्रस्यं	५।०।१६।	२...	५...	३८८	
यदित्यै मामोऽसि पूष्य थाधि० ...	८।३।	८।	५...	८...	३६२

भक्त.	का।	ख।	ग।	भा	४
अदित्यै राखासि	१।१।	२।१२	...	१ ...	५०
अदित्यै राखासि	४।१।	५।१०	...	४ ...	६०
अद्भ्यः परि प्रजाता स्तु	१।१।	८।	३ ...	१ ...	१३५
अद्भ्यः स्वाहा	१।८।	१३।	१८ ...	२ ...	१३८
अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः प्रोक्षामि ...	१।३।	८।	४ ...	१ ...	५१०
अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः	१।३।	११।	१२ ...	१ ...	५४०
अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो गृह्णामि ...	३।३।	६।	७ ...	३ ...	१८५
अद्विरसि वानस्पत्यः	१।१।	५।१०	...	१ ...	१०३
अधा यथा नः पितरः पराका ...	२।६।	१२।	११ ...	२ ...	८१४
अधा क्षमे क्रतुर्मदस्य दक्षस्य ...	४।४।	४।	२३ ...	४ ...	४३८
अधि द्यौरन्तरिक्षं ब्रह्मणा ...	४।४।	५।	१० ...	४ ...	४५५
अधिपतयो नाम स्तु० — दधामि	५।५।	१०।	१२ ...	५ ...	१०६
अधिपतिरसि प्राणाय त्वा ...	४।४।	१।	१० ...	४ ...	४१४
अधिपतिरागतः	४।४।	८।	१० ...	४ ...	४०६
अधिपतिश्च	१।०।	८।	१० ...	१ ...	१०३५
अधिपत्नी नामासि बृहती दिक् ...	५।५।	१०।	५ ...	५ ...	१०५
अधिपत्यसि बृहती दिक् ...	१३।	६।	७ ...	३ ...	३४४
अधिपत्यसि बृहती दिङ् ...	४।४।	२।	५ ...	४ ...	४२३
अधि यदस्मिन् वाजिनीव ...	०।१।	२०।	७ ...	६ ...	२२८
अधि वपामि धान्यमसि	१।१।	६।	६ ...	१ ...	१२१
अथ्यवोचदधिवक्ता प्रथमो ...	४।५।	१।	६ ...	४ ...	५०८
अधिषवणमसि वानस्पत्यं	१।१।	५।	८ ...	१ ...	१०३
अनङ्गान् वयः मङ्गिष्ण्वन्दः	४।३।	५।	१० ...	४ ...	३२८
अनन्यान्तसोमपान् मन्यमानः ...	३।२।	८।	११ ...	३ ...	१३६
अनर्वा प्रेष्टि दृतस्य कुल्यामनु ...	१।३।	८।	१५ ...	१ ...	५१०

श्रुत	का। प्र।	च।	म	भा	४
अनवस्ते रथमश्वाय	१।६।१२।१८ ...	१	...	८४०	
अनाष्टमस्यनाष्टय्य... ..	१।२।१०।१६ ...	१	...	३०१	
अनाष्टया सोदतोर्जस्तोर्	१।८।१२। २ ...	२	...	१२०	
अनाष्टयो जातवेदा अनिष्टतो	४।१। ७। ७ ...	४	...	८८	
अनागुजानुजा मामकतं	४।३।११। ८ ...	४	...	३००	
अनिष्टमसि वाधो वन्युस्तयोजा	१।८।१२। ३ ...	२	...	१२०	
अनु ते दायि मह इन्द्रियाय	१।६।१२। ४ ...	१	...	८३८	
अनु ते दायि मह इन्द्रियाय	१।७।१३। २ ...	१	...	१०५८	
अनु ते दायि यज्ञो सम	२।५।१२।१५	२	...	६६८	
अनु त्वा रथ अनु मर्यो अर्वाग्रनु	४।६। ७। ८ ...	४	...	६४०	
अनु गोष्ठ्यानुमतिर्यच्च देवेभ्यु	३।३।११।११ ...	३	...	२०३	
अनु गोष्ठ्यानुमतिर्यच्च देवेभ्यु	४।४।१२।१० ...	४	...	४८८	
अनु गोष्ठ्यानुमतिर्यच्च देवेभ्यु	४।०।१५।१५ ...	४	...	७३५	
अनुमन्यतामनुमन्यमाणा	३।३।११।१३ ...	३	...	२२४	
अनु मे दीक्षा दीक्ष्यापतिर्मन्यताम्	१।२।०।१० ...	१	...	३०१	
अनुरोहोऽसि	४।४। १।२८ ...	४	...	४१५	
अनुत्पद्य वयत जोगुवामयो	३।४। २।१० ...	३	...	२४१	
अनुवावि रात्रिमे त्वा	४।४। १। ८ ...	४	...	४१४	
अनुष्टुप् छन्द	४।३। १।१८ ...	४	...	२०८	
अनुष्टुप् छन्द	४।३। ७। ८ ...	४	...	३५०	
अनुष्टुप् छन्द	४।३।१२।२५ ...	४	...	३८०	
अनूराधा गच्छन् मित्रो देवता	४।४।२०।१५ ...	४	...	४८२	
अनारमे रथा त्वमुखायै	४।१। ८।१५ ...	४	...	११४	
अनारमे रथा त्वमुखायै	४।२। १।१४ ...	४	...	१५३	
अनारा मित्रावरुणा पराक्तो	५।१।११। ६ ...	५	...	२४	

मन्त्रः

का। य। च। म। भा। य

अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहा	१।३।११। २ ... १ ... ५४८
अन्तरिक्षं हृन्दः	४।३। ७।१३ . ४ . . ४५०
अन्तरिक्षमसि	४।४। ६।१५ ... ४ ... ४६०
अन्तरिक्षं पुरितता	५।७।१६। ५ . ५ ... ४४४
अन्तरिक्षसदस्यन्तरिक्षे सौद	४।४। ७। ५ ... ४ ... ४६८
अन्तरिक्षस्य त्वा भविष्ये सादयामि	४।४। ७।१२ .. ४ .. ४६८
अन्तरिक्षस्य त्वा सागाववगूहामि	१।३। ६।१७ .. १ ... ४८२
अन्तरिक्षस्य यान्यसि	४।४। ६।१३ .. ४ ... ४६०
अन्तरिक्षाय त्वा	१।१।११। ५ ... १ ... १८३
अन्तरिक्षाय त्वा	१।३। १। ५ ... १ ... ४४५
अन्तरिक्षाय त्वा	१।३। ६। २ ... १ ... ४८१
अन्तरिक्षाय त्वा	४।४। ६।१६ ... ४ ... ४६०
अन्तरिक्षायर्धयस्त्वा	४।४। २। ६ . . ४ . ४२३
अन्तरिक्षाय स्वाहा	१।८।१३।३३ २ ... १४८
अन्तरिक्षं रक्षोऽन्तरिता	१।१। ८।११ ... १ ... १४५
अन्तरिक्षानूकार्यं	५।७।१२। ६ ... ५ ... ४४८
अन्तर्वेदि संयौत्यवद्वौ	२।४। ८। ६ ... २ ... ५१२
अन्यथ	१।७। ८।१४ ... १ ... १०३५
अन्यायनथ	१।७। ८।१३ . . १ ... १०३५
अन्धाहिः स्वरगुदा	५।७।१७। २ ... ५ ... ४४५
अग्निं हविर्हविर्वपत् स्वाहा	७।३।१२। ७ ... ६ ... ४६०
अग्निपतेऽस्य नो देहानमोवस्य	४।२। ३। १ ... ४ ... १०५
अग्नायाय त्वा	१।७। ८।११ ... १ ... १०३६
अग्नाय त्वा	१।७। ८।१० ... २ ... १०३५
अग्नेन गय	४।४। ८। ८ ... ४ ... ४०३

सन्तः	का। प्र। च। म	भा	४
अन्यमस्मद्विद्या इयमग्रे सिषक्तु ...	२।६।११।१३ ...	२ ...	८०४
अन्यावृष्ट च ...	१।८।१३। ७ ...	२ ...	१३८
अन्या वो अन्यामवतन्था ...	४।२।६। ६ ...	४ ...	२२६
अन्यमिहपसामग्रमख्यं ...	४।१। २।२० ...	४ ...	१६
अन्यह मासा अन्विहान्य ...	१।७।१३। १ ...	१ ...	१०५६
अन्वितिरसि दिवे त्वा ...	४।४। १। ३ ...	४ ...	४१४
अन्विदनुमते त्वं ...	३।३।११।१२ ..	३ ...	२२४
अन्विदनुमते त्वं ...	४।४।१२।१८ ...	४ ...	४६६
अन्विदनुमते त्वं ...	४।७। १५।१६ ..	४ ...	७३५
अप आसेन ...	५।७।१२। २ ...	५ ..	३३६
अपकामः स्यन्दमाना अपवैवर्त ...	५।६। १। ७ ...	५ ...	२०१
अपयमाना एधिष्याशा ...	४।१। ६।१८ ...	४ ...	७६
अपमरयौर्नक्षत्रं यसो देवता ...	४।४।१०।२० ...	४ ..	४८२
अपस्मिन्वैयधीर्नन्द ...	४।३। ४।१६-२० ..	४ ..	३२६
अपहतोऽरुः एधिष्यै ...	१।१। ६। ६ ...	१ ...	१४०
अपहतोऽरुः एधिष्यै ...	१।१। ६।१० ...	१ ...	१४०
अपहतोऽरुः एधिष्यै ...	१।१। ६।१४ ...	१ ...	१४०
अपाः रसमुदयसः ...	१।७।१२। ६ ...	१ ...	१०५४
अपाः सधियि सोद ...	४।३। १।१० ...	४ ...	३०६
अपाप्रेऽपि मामार्द ...	१।१। ७। २ ...	१ ...	१२०
अपा छये सोद ...	४।३। १। ६ ...	४ ...	३०६
अपां घतुर्थी ...	५।८।२१। ४ ...	५ ...	३४६
अपागं मे पाहि ...	४।३। ६।१० ...	४ ...	३४४
अपागं मे पाहि ...	४।४। ७।१० ...	४ ...	४६८
अपागाय त्वा ...	१।१।६। ८ ...	१ ...	१२२

मन्त्रः	का। प्र। च। म। भा। ४
अपानो यज्ञेन कल्पताम् ...	१।०। ६।२० ... १ ... १०२५
अपां त्वा व्योतिधि सादयामि ...	४।३। १। ४ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा दाद्यसि सादयामि ...	४।३। १।१५ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा पुरीषे सादयामि ...	४।३। १।१३ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा भस्मगत्सादयामि ...	४।३। १। ३ ... ४ ... ३०६
अपां त्वाऽयने सादयामि ...	४।३। १। ५ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा घोनौ सादयामि ...	४।३। १।१४ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा सदने सादयामि ...	४।३। १।११ ... ४ ... ३०६
अपां त्वा सधस्ये सादयामि ...	४।३। १।१२ ... ४ ... ३०६
अपा त्वेमगत्सादयामि ...	४।३। १। १ ... ४ ... ३०६
अपां त्वोद्यगत्सादयामि ...	४।३। १। २ ... ४ ... ३०६
अपाम्नपादायुहेमन्य ऊर्मिः ...	१।०। ०। ६ ... १ ... ६८८
अपाम्नपादा द्यष्ट्यादुमस्यं ...	२।५। १२।१५ ... २ ... ६६०
अपाम सोमममृता अभूम ...	३।२। ५।१० ... ३ ... १०६
अपामिदं न्ययनं समुद्रस्य ...	४।६। १।११ ... ४ ... ५६४
अपामोषधीनां रसस्य ...	१।८। ११।१५ ... १ ... १२०
अपिजस्य ...	१।०। ६। ८ ... १ ... १०३५
अपि यन्यामगन्महि स्वस्तिगाम् ...	१।२। ६। ३ ... १ ... ३६५
अपूतया आधूयमानः ...	४।४। ६।१६ ... ४ ... ४०६
अपेत वीत वि च सर्पतातो ...	४।२। ४। १ ... ४ ... १८८
अपेन्द्र दिवतो मगोऽय ...	३।५। ८। २ ... ३ ... ३५१
अपो अन्वचारिषं रसेन ...	१।४। ४२।१३ ... १ ... ०१०
अपो अन्वचारिषं रसेन ...	१।४। ४६। ६ ... १ ... ०५८
अपो देवोरुप रज मधुमतोरु ...	४।१। २।१६ ... ४ ... १६
अपो यूयेत ...	५।०। २०। ३ ... ५ ... ३४८

मन्त्र.	का।	प्र।	थ।	म	भा	य
अप्सरसो मुष्काभ्यां	५।०।१५।	७ ...	५ ...	३४३		
अप्सु धौतस्य सोमदेव ते	३।२।	५।२२ ...	२ ...	१०७		
अप्सु षदसि	४।४।	७।	६ ...	४ ...	४६८	
अप्सु षदे वट्	४।६।	१।१४ ...	४ ...	५६४		
अप्सुमे खधियव	४।२।११।१५ ..	४ ...	३००			
अप्सुमे खधियव	४।२।	३।	७ ...	४ ...	१०६	
अप्सुन्तरमृतमप्सु	१।७।	७।	४ ...	१ ...	६८८	
अबोध्यभिः समिधा जनाना	४।४।	४।	५ ...	४ ...	४३७	
अजा असि प्रथमजा वज्रमसि	२।४।	८।	८ ...	२ ...	५०६	
अजा असि प्रथमजा वज्रमसि	२।४।१०।	६ ...	२ ...	५१६		
अभिज्ञान्द क्षमय गर्भमाधा	३।१।११।२४ ...	३ ...	६६			
अभि गोत्राणि सहसा गाहमागौ	४।६।	४।	७ ...	४ ...	६०५	
अभिजिदसि युक्तावेन्द्राय	४।४।	१।१६ ...	४ ...	४१४		
अभि त्वं देवः सवितारमूख्योः	१।२।	६।	२ ...	१ ...	३४६	
अभि त्वा देव सवितरोश्चानं	३।५।११।	८ ...	३ ...	३६३		
अभि त्वा तूर गोत्रमोऽदुग्धा	२।४।१४।	६ ...	२ ...	५३८		
अभिधा अति सुवर्णमसि	७।१।११।	३ ...	६ ...	२११		
अभिभूरन्यमिभूरङ्ग सजतिषु	१।८।	२।	३ ...	१ ...	८५६	
अभिद्रो घर्मो जोरदानुर्यत... ..	१।५।१०।१२ ...	१ ...	८२५			
अभिवत्तं सविःशो	४।३।	८।	६ ...	४ ...	३५५	
अभिष्ठितो वरुणस्य पाशः	१।४।४५।	३ ...	१ ...	७११		
अभोमां मघिना दिवं मित्रो	४।१।	६।१५ ...	४ ...	७८		
अभुर्दिदं विश्वस्य सुवर्णस्य	४।२।	८।२१ ...	४ ...	२६६		
अभून्मम सुमती विश्ववेदा	४।३।११।१० ...	४ ...	३७७			
अभ्यपः राजाभूत्	१।८।१६।१८ ...	२ ...	१६३			

मन्त्र

का । प्र । च । म । भा । श

अभ्यस्यादिश्चां एतना	४ । २ । ८ । १ ... ४ ... २५२
अभ्यावर्त्तध्वमुप मेव	५ । ७ । ४ । ८ ... ५ ... २६६
अभ्यावर्त्तस एधिवि यज्ञेन	४ । २ । ७ । २ . ४ .. २३६
अभ्यसनिरसि	४ । ४ । ६ । ५ ... ४ . ४६०
अभिरसि नारिरसि	१ । ३ । १ । २ ... १ ... ४४५
अभिरसि नारिरसि	४ । १ । १ । ११ ४ ... २
अमर्त्यस्य ते होतर्भूर्जज्ञा निवर्त्ति	१ । ६ । २ । ११ ... १ ... ८५६
अर्माऽस्त्राग्नस्य अग्न्या सह	२ । १ । ८ । ६ ६ ... ४५
अमुच भूयादध यद्यमस्य	४ । १ । ७ । ६ ... ४ ... ८८
अमृतमसि	१ । ७ । ६ । ३४ १ .. १०३५
अमृतमसि मृत्योर्मा पाहि	१ । ८ । १४ । २ . . २ .. १४७
अम्वा दुका गितत्रिरभ्यपन्ती . .	४ । ४ । ५ । ६-१५ . . ४ . ४५५
अम्वे अम्वात्यम्बिके न मा यमति .	७ । ४ । १६ । १ ... ६ ... ४५५
अम्वे अम्वात्यम्बिके न मा यमति...	७ । ४ । १६, ६ . ६ ... ४५५
अम्वे अम्वात्यम्बिके न मा यमति .	७ । ४ । १६ । ८ .. ६ .. ४५५
अम्वे अम्वात्यम्बिके न मा यमति ..	७ । ४ । १६ । १० ... ६ ... ४५५
अम्वे अम्वात्यम्बिके न मा यमति...	७ । ४ । १६ । १२ ... ६ ... ४५५
अम्मस्याम्भो वो भक्षीय	१ । ५ । ६ । २ ... १ ... ७६७
अयं वा परिपिष्यते सोम	३ । ३ । ११ । २ ... ३ ... २३३
अयं वा मित्रावरुणा	१ । ४ । ५ । १४ . . १ ... ६१३
अय वेनखोदयत् एन्निगर्भा	१ । ४ । ८ । १४ . १ ... ६२१
अयः सो अभिर्यस्मिन्त्साम .	४ । २ । ४ । ५ ... ४ ... १८८
अयन्नाय त्वा सः सृजामि	४ । १ । ५ । ६ ... ४ ... ६६
अयं ते योनिर्गन्तव्यो यतो .	१ । ५ । ५ । ६ ... १ ... ७६१

मन्त्र.	का । प्र । ष । ॥	भा	४
अयं ते योनिर्ऋतियो यतो ...	४ । २ । ४ । १० ...	४ ...	१८८
अयं ते योनिर्ऋतियो यतो ...	४ । ० । १२ । १२ ...	४ ...	०१०
अयं दक्षिणा विश्वकर्मा तस्य ...	४ । ३ । २ । २ ...	४ ...	३१४
अयं दक्षिणा विश्वकर्मा तस्य ..	४ । ४ । ३ । २ ..	४ ...	४२८
अयं नो अग्निर्वरिव छाणोतु ...	१ । ३ । ४ । ३ ...	१ ..	२०३
अयं नो अग्निर्वरिव छाणोतु ...	१ । ४ । ४ । १० ...	१ .	३५८
अयं नो गमसा पुरः सः सानो ...	३ । ३ । ८ । ५ ...	३ ...	२०४
अयं नो राजा वज्रहा राजा भूवा	१ । ८ । ६ । १२ ...	२ ...	१०३
अयमग्निः श्रेष्ठतमोऽयं	१ । ५ । १० । ५ ...	१ ...	८२४
अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य ...	२ । ६ । ११ । ४ ...	२ ...	८०४
अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य ...	४ । ४ । ४ । ३ ...	४ ...	४३०
अयमग्निर्वरिवृत्तादिव	३ । ५ । ११ । ३ ...	३ ...	३६२
अयमग्निर्वीरतमो वयोधा ...	४ । ० । १३ । ६ ...	४ ...	०१०
अयमिह प्रथमोऽधायि धातुभिर्	१ । ५ । ५ । ४ ...	१ ...	०६१
अयमुत्तरात् संपदसुतस्य	४ । ४ । ३ । ४ ...	४ ...	४२८
अयमुपर्यर्वाग्सुतस्य	४ । ४ । ३ । ५ ...	४ ...	४२८
अयमु यः प्र देवयोर्हिता	३ । ५ । ११ । २ ..	३ ..	३६२
अयं पश्चाद्विश्वथास्तस्य	४ । ३ । २ । ३ ...	४ ...	४१४
अयं पश्चाद्विश्वथास्तस्य	४ । ४ । ३ । ३ ..	४ ...	४२८
अयं पुरो सुवस्तस्य प्राणो ...	४ । ३ । २ । १ .	४ ...	३१४
अयं पुरो हरिकेश सूर्यरश्मिस् ...	४ । ४ । ३ । १ ...	४ ...	४२८
अया ते व्यमे समिधा विधेम ...	१ । २ । १४ । १५ ...	१ ...	४३५
अया विष्ठा जनयन् कर्वराणि ...	१ । ० । १२ । १२ ...	१ ...	१०५५
अरवन्ते दिव भाऽखान्	१ । १ । ६ । १८ ...	१ ...	१४०
अरातोऽयं तमघ्नं छाणोमि ...	३ । १ । ४ । १२ ...	३ ...	२२

शब्द	का	प्र	च	म	भा	४
अवस्युरसि दुवस्त्रान्	०।०।१२।११	१	० ... ०००			
अवाम् रुद्रमदिमह्यव देवं ..	१।८।६।६	२ ... २ ... ८३				
अवौद्यधं वो मनसा सुजाता ...	३।१।८।३	३ ... ३ ... ०५				
अवेष्टा दन्दशूका	१।८।१०।०	० ... २ ... १००				
अवोवाच कवये मेध्याय वधौ ...	०।०।०।६	० ... ० ... ०३०				
अग्रणिं मल्लिक्यैः	५।०।१२।११	५ ... ५ ... ३३६				
अग्रसूक्ते क्षुद्रमुं ते शृगच्छसु ..	०।६।०।२	० ... ५६३				
अग्रसूक्तं पर्वते शिथिलयाणा .	०।६।१।१	० ... ५६३				
अग्रता च मे मृत्तिका च मे ...	०।०।५।१(५)	० ... ६८३				
अग्रताम तं कामममे	१।३।१०।८	१ ... ५६८				
अथर्व हि भूरिदावत्तरा वा .	१।१।१०।२	२ ... २ ... २५५				
अथुभिं पृथा	५।०।२०।०	५ ... ३०८				
अस्तेया नक्षत्रं सर्पा देवता ...	०।०।१०।०	० ... ० ... ०८२				
अथत्ये वो निषदनं पर्ये	०।२।६।५	० ... २५६				
अथयुगौ नक्षत्रमश्विनौ	०।०।१०।२६	० ... ० ... ०८२				
अथमृन्द'	०।३।०।२०	० ... ३५०				
अथानि वाजिनि वाजिषु	१।०।८।०	१ ... १०१६				
अथवावतौ सोमवतौ मूर्जयन्तीम् .	०।२।६।१०	० ... २२०				
अश्विनो प्राणोऽसि तस्य ते दत्ता .	२।३।१०।२	२ ... ०४४				
अश्विनोक्त्वा वाजभ्यां सध्यासम्...	३।२।५।२	३ ... १००				
अश्विनावसाभ्याम्	५।०।१३।६	५ ... ३०१				
अश्विनौ क्षत्तरेण प्राणापानां ...	१।०।११।२	१ ... १०५२				
अथेन च रथेन च वयौ	०।०।८।१८	० ... ००३				
अथो हतेन तमन्या समस्त	५।१।११।१०	५ ... २५				
अथाना नक्षत्रं विश्वेदेवा देवता ...	०।०।१०।१६	० ... ० ... ०८२				

सन्तः	का। प्र। च। म	भा	४
अथाजा नक्षत्रमापो देवता ...	४।४।१०।१८ ..	४ ...	४८२
अथाजासि सहमाना ...	४।२।६।५ ..	४ ...	४६५
अथौ जुहोति चतस्रो वै दिशश्च ...	२।४।६।४ ...	२	५११
असदच सुवीर्यमुत त्वदान्धश्चिथं ...	१।८।२०।१३ ...	२ ...	२२१
असंमृत्यो ऽसि ह्यसूद	१।३।३।१२ ...	१ ...	४६५
असावि सोम इन्द्र ते	१।४।३६।१८ ..	१ ..	६८५
अस्तितवर्णा हरयः सुपर्णा ..	४।१।११।१६ ...	३ ...	६५
असि यमो अस्यादित्यो ...	४।६।७।३	४	६४६
असुन्वन्तं यजमानमिच्छ	४।२।५।१० .	४ ...	२४
असुरा क्रौयमाणः	४।४।६।६ ..	४ ...	४८६
असुरात्तः	४।४।६।२६ ...	४	४७६
असौ यत्तामो अरुण उत .	४।५।१।७ .	४ .	५०६
असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो ...	४।५।१।८ .	४ ...	५१०
अस्तु शौषट्	३।३।७।२ ...	४ ..	२००
अस्त्रोविश्वन्दः	४।३।७।४ ..	४ .	२५०
अस्मत्सखा त्वं देव सोम जायतेन	३।३।३।२२ ...	३ ...	१७७
अस्मद्वात्रा देवत्रा गच्छत	१।४।४।१० ...	१ ...	६६३
अस्माकमग्ने मघवत्सु	१।५।११।७ .	१ ...	८४०
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु	४।६।४।१० ..	४ ...	६०५
अस्मिन् महत्यर्थवेऽन्तरिक्षे .	४।५।११।२ ...	४	५५१
अस्मे इन्द्रादृक्षस्पती रविं	३।३।११।३	३ ...	२०३
अस्मे चन्द्राणि	१।२।७।३ ...	१ ..	३५३
अस्मे ज्योतिः	१।२।७।७ ...	१ ...	३।३
अस्मे ते वक्त्र	१।२।७।५ ...	१ ...	३५३
अस्मे देवासो वपुषे धिक्कित्सत .	३।२।८।१५ ...	३ ...	१३७

मन्त्र.	का।	ख।	ग.	घ.	ङ.
धाददे	१।३।	८।	१ ... १ ...	४१°	
धाददे	१।४।	१।	१ ... १ ...	५८६	
धा दधिका श्रवसा पक्ष छष्टी. ...	१।५।	११।	१२ .. १ ...	८३३	
धादित् पश्याम्युत वा प्रह्योम्या .	५।६।	१।	१० .. ५ .	२०१	
धादित्ये गर्भे पयसा समझन् ...	४।२।	१०।	१ ... ४ ...	२८७	
धादित्यवद्गणस्य सोम देव ते ...	४।२।	५।	७ ... ४ ...	१०५	
धादित्या पञ्चदशाक्षरेण पञ्चदश	१।७।	११।	१५ ... १ ...	१०५२	
धादित्या देवता	४।३।	७।	३१ .. ४ ...	३५०	
धादित्याना द्रतीया	५।७।	१७।	८ ... ५ ...	३४५.	
धादित्यानामवसा नूतनेन	२।१।	११।	१० ... २ ...	३२५	
धादित्याना भागोऽस्ति मयता ...	४।३।	८।	७ ... ४ ...	३६२	
धादित्यान् शशधुमि	५।७।	१२।	३ ... ५ ...	३३८	
धादित्यासि	१।२।	५।	४ ... १ ...	३३८	
धादित्यास्वा क्षणन्तु जागतेन ...	४।१।	५।	१५ ... ४ ...	८७	
धादित्यास्वाऽऽकृन्दन्तु जागतेन ...	४।१।	६।	२१ ... ४ ...	७८	
धादित्यास्वा धृष्यन्तु जागतेन ...	४।१।	६।	३ ... ४ ...	७८	
धादित्यास्वा परिमृच्छन्तु	१।१।	८।	२१ ... १ ...	१४८	
धादित्यास्वा० — पश्चात् पान्तु	५।५।	८।	८ ... ५ ...	१७१	
धादित्यास्वा प्र वृद्धन्तु जागतेन ...	३।३।	३।	३ ... ३ ...	१७६	
धादित्येभ्यस्वा	१।१।	१३।	५ ... १ ...	२२५	
धादित्येभ्यो भारती वष्टु	५।१।	११।	८ ... ५ ...	२४	
धादिशः साक्षा	१।३।	१०।	८ ... १ ...	५३२	
धा देव यज्ञ वद्ध	१।१।	७।	४ ... १ ...	१०७	
धा देवानामपि पश्यामगन्ध ...	१।१।	१४।	१० .. १ ...	२५६	
धा देवानामपि पश्यामगन्ध ...	४।२।	११।	१२ ... ४ ...	३००	

मन्त्र

का । प्र । ज । म भा ष

व्या न एतु मैन पुन काले . . .	१ । ८ । ५ । १३ . २ ...	६६
व्या नः प्राण एतु परावत . . .	३ । ३ । ३ । २३ ३ ...	१००
व्यानन्दं नन्दयुना ...	५ । ७ । १६ । १ ५ ...	४४०
व्या नो दिवो वृद्धत पर्यंतादा	१ । ८ । २२ । ४ . २ ..	२२०
व्या नो दिवो वृद्धत पर्यंतादा ..	३ । १ । ११ । १० ३	६५
व्या नो मित्रावरुणा वृत्तैर् ..	१ । ८ । २२ । ८ २ .	२२१
व्या नो मित्रावरुणा वृत्तैर् ..	२ । ५ । १२ । २० ४ .	६६८
व्या नो वीरो जायता कर्मण्योग्य	१ । २ । १३ । ३ . १	४२१
व्याप उन्दन्तु जीवसे	१ । २ । १ । १ २ .	२०२
व्या प्रतये त्वा गृह्णामि ...	१ । २ । १० । ११ ... १	३०१
व्यापान्तमन्युस्तृपस्तप्रमर्मा	२ । २ । १२ । १४ . . २ . .	३०१
व्या पूर्णा स्या मा पूरयत . .	३ । २ । ५ । १३ ३ ...	१०६
व्यापो व्यस्मान् मातर ...	१ । २ । १ । ६ २ ...	२०२
व्यापो देवोः प्रति गृह्णीत . . .	४ । २ । ३ । ६ .. ४ ...	१०६
व्यापो देवो मुद्रायुव मुद्रा .	१ । ३ । ८ । १६ ... १ ..	५१०
व्यापो देवोर्येष्टवो	१ । १ । ५ । ४ . . १ . .	१०३
व्यापो देवोर्द्विंशतोर्विंशप्रभुवो ..	१ । २ । २ । ५ ... १ ...	२६०
व्यापो देवोर्मधुमतीरगृह्णन् . . .	१ । ८ । ११ । १६ . . २ ...	१२०
व्यापो भद्रा वृत्तमिदाय व्या .	५ । ६ । १ । ८ ... ५ ...	२०१
व्यापो ह (यद् वृद्धतोर्विंशमायन्)	२ । २ । १२ । २ . . २ ...	३०१
व्यापो ह यन्महतोर्विंशमायन् ..	४ । १ । ८ । १६ ... ४ ...	८५
व्यापो हि छा मयोभुवस्ता न ...	४ । १ । ५ । २ ... ४ ...	६६
व्यापो हि छा मयोभुवस्ता न ...	५ । ६ । ११ । १ ... ५ .	२०१
व्यापो हि छा मयोभुवस्ता न ...	० । ४ । १६ । १५ ... ६ ...	४५६
व्याप्तं मन	१ । ८ । १५ । ० ... २ ...	१५६

मन्त्र	का। प्र।	अ। म	भा	४
व्याप्यायतां ध्रुवा घृतेन	१।६। ५। १ ... १ ...	८८२		
व्याप्यायध्वमद्विधा	१।१। १। ५ ... १ ...	१३		
व्याप्यायन्तामाय व्योषधयः... ..	१।१।१३। ८ ... २ ...	२२५		
व्याप्यायस्त्र मदिन्तम	१।४।३२। १ ... १ ...	६८३		
व्याप्यायस्त्र समेतु ते विन्धतः	२।५।१२। ३ ... २ ...	६६०		
व्याप्यायस्त्र समेतु ते विद्यतः	३।१।११। ३ ... ३ ...	६४		
व्याप्यायस्त्र समेतु ते विन्धतः	३।२। ५। ८ ... ३ ...	१०५		
व्याप्यायस्त्र समेतु ते विन्धतः	४।२। ७।१० ... ४ ..	२४०		
व्या ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसौ	७।५।१८।१-१०...६ ...	५४५		
व्याभिष्टे व्यद्य गौर्भिर्गन्तो	४।४। ४।२४ ... ४ ...	४३६		
व्यामनमस्यामनमस्य देवा याः	२।३। ६। ६ ... २ ...	४४०		
व्यामनमस्यामनमस्य देवा ये	२।३। ६। ४ ... २ ...	४३६		
व्या माप्रिष्टोमो विशतूकृष्णश्च	७।३।१३। ३ ... ६ ...	३६८		
व्या मा वाजस्य प्रसवो	१।७। ८।१६ ... १...१०२०			
व्यामास्तु पङ्क्तमैरय	१।६।१२। ६ ... १ ...	६३६		
व्यामूरज प्रत्यावर्त्तयेमा	४।६। ६।२० ... ४ ...	६३५		
व्या मे गृह्णा भवन्त्या प्रजा	७।३।१३। १ ... ६ ...	३६८		
व्या मे ग्रहो भवता पुरोहक्	७।३।१३। २ ... ६ ...	३६८		
व्या यः हस्ते न खादिनः	३।५।११।१५ ... ३ ...	६६३		
व्यायं गौः पृथिरक्रमीद्	१।५। ३। २ ... १ ...	७८१		
व्या यदिष्टे नृपतिं तेज आनट्	१।३।१४।१७ ... १ ...	५६६		
व्या यं नरः सुदानवो ददाशुधे	२।४। ८। ६ ... २ ...	५०६		
व्यायनाय स्वाहा प्रायश्चाय... ..	७।१।१३।१२-१३...६ ..	२१७		
व्या यस्मिन्त्वम वासवास्	१।६।१२। ५ ... १ ...	६३६		
व्यायुरसि	१।३। ७। ७ ... १ ...	५०२		

मन्त्र	का	प्र	च	म	भा	य
आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे ...	२।५।	५।१२	१	...	०६२	
आयुर्दा अग्ने इवियो जुषाणो	१।३।१४।१२	१	...	५६६		
आयुर्दा अग्ने इवियो जुषाणो	२।५।१२।	२	...	६६०		
आयुर्दा अग्ने इवियो जुषाणो ...	३।३।	८।	१	...	२०४	
आयुर्मे पाहि ...	४।३।	६।	८	...	३४४	
आयुर्मे पाहि ...	४।४।	७।१६	४	...	४६८	
आयुर्मे तेन कल्पताम् ...	१।०।	६।१८	१	...	१०३५	
आयुर्मे त्वा ...	४।३।	७।४०	४	...	४५०	
आयुष्टे विश्वतोऽदधद् ...	१।३।१४।१२	१	...	५६६		
आयुष्टे विश्वतोऽदधद् ...	२।५।१२।	१	...	६६०		
आयुष्या अग्नेऽस्यायुर्मे पाहि ...	१।२।१३।१०	१	...	२२५		
आरुण्यं नाम्बोलेन ...	५।०।११।	५	...	४४०		
आराभे गोप्र उत पूषभन्ने ..	४।५।१०।	०	...	५४३		
आरे अद्भून् शानुहि सर्ववीर .	१।२।	३।२०	१	...	३१०	
आर्द्रा नक्षत्रा रुद्रो देवता ..	४।४।१०।	४	...	४८१		
आलम्बाय स्वाहा ...	५।०।००।१३	५	...	४४८		
आवर्त्तन वर्त्तय नि निवर्त्तन ..	३।३।१०।	३	...	२१०		
आ वायो मध्यमहृद्गुरुहृद्गुरु	४।०।१४।	८	...	००८		
आ वायो भूष शुचिषा उष न ...	१।४।	४।१५	१	...	६०४	
आ वायो भूष शुचिषा उष न ..	३।४।	२।	१	...	२४०	
आविम इन्द्रो वृद्धश्रवा ...	१।८।१०।	८	...	१००		
आविम पूषा विश्ववेदा ...	१।८।१०।१०	२	...	१२०		
आविम देव्यदितिर्विश्वस्या ...	१।८।१०।१३	०	...	१२०		
आविमे यावाँस्पियो धृतव्रते ...	१।८।१०।१२	२	...	१००		
आविमो अग्निर्हव्यतिद् ...	१।८।१२।	८	...	१००		

मन्त्र	का। प्र।	च। म	भा	४
आविमोऽयमसावामुध्यायखोऽस्या ...	१। ८। १२। १४ ...	२ ...	१२७	
आविम्री मित्रावरुणावृतावृधा ...	१। ८। १२। ११ ...	२ ...	१०७	
आ विश्वदेवः सत्यतिः सुसौरथा	३। ४। ११। ५ ...	३ ...	२६५	
आ वो देवास ईमहे ...	१। २। १। १६ ...	३ ...	२७२	
आ वो राजानमध्वरस्य ...	१। ३। १४। २ ...	१ ...	५६०	
आशासान सुवीर्यः रायस्योयः...	३। ५। ५। ८ ...	३ ...	३३६	
आशासाना सौमनसं ...	१। १। १०। ७ ...	१ ...	१६७	
आशीर्दायाददम्भतो वाममन्युता ...	३। २। ८। १६ ...	३ ...	१३७	
आशीर्मं ऊर्जमुत सुप्रजा ...	३। २। ८। १८ ...	३ ...	१३७	
आशु शिशानो वृषभो युष्मो ...	४। ६। ४। १ ...	४ ...	६०४	
आशुस्त्रिदद ...	४। ३। ८। १ ...	४ ...	३५५	
आश्रावय ...	३। ४। ७। १ ...	३ ...	२००	
आ सधाम्ना मन्वात् पाहि ...	३। १। ७। २ ...	३ ...	३८	
आ सत्येन रजसा वर्तमानो ...	३। ४। ११। ६ ...	३ ...	७६५	
आ समुद्रादान्तरिक्षात् प्रजापतिरुदधि	३। ५। ५। ३ ...	३ ...	३२५	
आ सवः सवितुर्गंधा भगस्येव ...	३। १। ११। ३४ ...	३ ...	६०	
आऽस्मिन्नुपा अमुष्यवुर्दिवो ...	३। ३। ३। १७ ...	३ ...	१०६	
आहं दीक्षा भरद्वाजस्य ...	७। १। १८। ६ ...	६ ...	३२३	
आहं पितृन् सुविदधाः अविक्ति...	२। ६। १२। ७ ...	२ ...	८१६	

३

इडा देवहर्मनुयं प्रनोदं हस्पतिः ...	३। ३। २। ३ ...	३ ...	१०३
इडामधे पुरदः सः सनिष्ठी ...	४। २। ४। ८ ...	४ ...	१८८
इडापाम्वा पदे वषट्मासा ...	३। ५। ११। ४ ...	३ ...	३६०
इयद्यानि वन्द्यन् वाजिमा ...	५। १। ११। ३ ...	५ ...	२४

मन्त्रः	का।	प्र।	च।	म	भा	व
इदं वामाग्रे हवि	२।१।११।	१ ...	२ ...	२२२		
इदं विष्णुर्विचक्रमे धेधा	१।२।१२।	३ ...	१ ...	३२१		
इदं तृतीयः खवनं कवीनामृतोर्न ...	२।१।८।	३ ...	२ ...	५०		
इदं देवानाम्	१।१।३।११	... १ ...	८३			
इदं प्रितभ्यो नमो अश्वत्थ ये ..	२।६।१२।१०	... २ ...	८१३			
इदमहः रघोऽधमं... ..	१।१।८।१२	... १ ...	५२३			
इदमहं तं वनममुदयामि	१।१।२।	२ ... १ ...	३५५			
इदमहं निर्वह्यस्य धाशात् ..	१।१।३।१३	... १ ...	३०३			
इदमहममु भ्रातृप्यमाभ्यो ..	१।६।६।	२ ... १ ...	८८०			
इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् ..	१।१।३।१०	... १ ...	३०३			
इदमुत्तरात् सुवक्तस्य . . .	३।१।२।	३ ... ३ ...	३१५			
इदमुत्त सप्त	१।१।३।१२	... १ ...	८३			
इदुवत्तराय परिवत्तराय ..	५।०।२।१०	... ५ ...	२८२			
इध्मं मे वर्हिंय मे . . .	३।०।८।१(८)	.. ३ ...	६८०			
इन्द्र ध्याता नेता ऽहस्यति ...	३।६।३।	४ ... ३ ...	६०५			
इन्द्र एकादशाक्षरेण त्रिष्टुभमुदगयत् १।०।११।११	१ ... १ ...	१०५८				
इन्द्रं विश्वा अग्नीध्रन्	३।६।३।१२	... ३ ...	५६५			
इन्द्रं वो विश्वतस्परि . . .	१।६।१२।	१ ... १ ...	८३८			
इन्द्रं वो विश्वतस्परि	२।१।११।	१ ... २ ...	३२२			
इन्द्रं वो विश्वतस्परि . . .	२।१।१३।	२ ... २ ...	३६५			
इन्द्रं वो विश्वतस्परि	२।१।११।१०	... २ ...	६५			
इन्द्रं वो विश्वतस्परि	३।१।१३।१०	... ३ ...	३६८			
इन्द्रः सपसा वहेत्	५।०।१३।	८ ... ५ ...	३३२			
इन्द्रः सपसा वहेत्	५।०।१८।	२ ... ५ ...	३३६			
इन्द्र सुचामा सवाः	१।०।१३।११	... १ ...	१०६०			

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा।	४
इन्द्र क्षत्रमभि वाममोजो ...	१। ६। १२। १३ ... १ ...	६४०
इन्द्र क्षत्रमभि वाममोजो ...	२। ५। १२। ३३ ... २ ...	६६६
इन्द्रघोषत्वा वसुभिः ...	१। २। १२। १४ ... १ ...	४११
इन्द्र नरो नेमधिता हवन्ते ...	१। ६। १२। २ ... १ ...	६४६
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते ...	२। १। ११। २ ... २ ...	४२४
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते ...	२। ३। १४। ४ ... २ ...	४६५
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते ...	३। १। ११। १८ ... ३ ...	६५
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते ...	४। ३। १३। ३१ ... ४ ...	४६६
इन्द्रं मरुत इह पाहि सोमं ...	१। ४। १८। १९ ... १ ...	६४६
इन्द्रमिन्द्राधिगो ऋहद् ...	१। ६। १२। ७ ... १ ...	६३६
इन्द्रमिन्द्रो वहतोऽप्रतिष्ठ्य ...	१। ४। ३८। १९ ... १ ...	६८५
इन्द्रवायु इमे सुताः ...	१। ४। ४। २९ ... १ ...	६०४
इन्द्रत्वा धूपयत्वङ्गिरस्तत् ...	४। १। ६। ५ ... ४ ...	७८
इन्द्रस्य क्रोडः ...	५। ७। १६। १ ... ५ ...	४४४
इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्याम् ...	१। १। २। १६ ... १ ...	५०
इन्द्रस्य ध्रुवमसौन्द्राय ...	१। ३। १। १६ ... १ ...	४४६
इन्द्रस्य प्राणोऽसि तस्य ते ददातु ...	२। ३। १०। ३ ... २ ...	४४४
इन्द्रस्य वलाय स्वाहा ...	१। ८। १५। १४ ... २ ...	१५६
इन्द्रस्य वाङ्मरति ...	१। १। ६। २ ... १ ...	१४७
इन्द्रस्य वाङ्मरति ...	१। १। ११। ११ ... १ ...	१६३
इन्द्रस्य भागोऽसि विष्णोराधि ...	४। ३। ६। २ ... ४ ...	३६२
इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो ...	४। ७। १५। ३ ... ४ ...	७३३
इन्द्रस्य योनिरसि मा मा ...	१। २। २। १२ ... १ ...	२६१
इन्द्रस्य वयो मरुतामनोक्त ...	४। ६। ६। १७ ... ४ ...	६३५
इन्द्रस्य वयोऽसि वार्ष्णेयस्तनूपा ...	५। ७। ३। १ ... ५ ...	२६१

मन्त्रः	का । प्र । च । म । भा । वृ
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्जंघ्रस्तेन मे रथ्य	१ । ८ । १६ । १७ ... २ ... १६२
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्जंघ्रस्त्वयायं ...	१ । ७ । ७ । २ ... १ ... ६८६
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्जंघ्रस्त्वयायं ...	१ । ८ । १२ । १७ ... २ ... १२७
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्जंघ्रस्त्वयायं ...	१ । ८ । १५ । १ ... २ ... १५६
इन्द्रस्य विष्णो वरुणस्य राघ्न	७ । ६ । ७ । ६ ... ७ ... ६०५
इन्द्रस्य सधोऽसि	१ । ३ । १ । १५ ... १ ... ७७५
इन्द्रस्य सूरसि	१ । ३ । १ । १८ ... १ ... ७७६
इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावो	१ । ६ । २ । २७ ... २ ... ८६०
इन्द्रस्याहमुज्जितिमनूज्जेयम्	१ । ६ । ७ । ६ ... १ ... ८७६
इन्द्रस्यैकादशो	५ । ७ । २१ । ११ ... ५ ... १७६
इन्द्रस्योदमाविश्र	१ । २ । ७ । १० ... १ ... ३५४
इन्द्राग्निभ्या त्वा सघुजा युजा	७ । ७ । ५ । १-८ ... ७ ... ७५५
इन्द्राग्नियोरहं देवयज्यया	१ । ६ । २ । २३ ... २ ... ८६०
इन्द्राग्नियोरहमुज्जितिमनूज्जेयम्...	१ । ६ । ७ । ८ ... १ ... ८७६
इन्द्राग्नियोर्भागधेयोः स्य	१ । ३ । १२ । ७ ... १ ... ५५२
इन्द्राग्नी व्यथयमानाम्	७ । ३ । ६ । १ ... ७ ... ३७३
इन्द्राग्नी आगतः सुतं	१ । ७ । १५ । १७ ... १ ... ६७६
इन्द्राग्नी द्यावापृथिवी	१ । २ । १ । १७ ... २ ... २७२
इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नी	१ । १ । १७ । ३ ... २ ... २५५
इन्द्राग्नी मे वर्चः क्षुता सोमो	३ । ३ । ३ । २७ ... ३ ... १७७
इन्द्राग्नी रोचना दिवः	७ । २ । ११ । १ ... ७ ... २६६
इन्द्राग्नी रोचना दिवः	७ । ३ । १३ । २८ ... ७ ... ३६६
इन्द्राग्नी शिखण्डाभ्याम्	५ । ७ । १५ । २ ... ५ ... ३७३
इन्द्राग्नीमासु नारिषु	१ । ७ । १३ । ३ ... १ ... १०५६
इन्द्राग्नी शीजा	५ । ७ । १६ । ७ ... ५ ... ३०७

सन्ध	का । प्र । च । म । धी । ष
इन्द्राण्या एकादशी	५ । ७ । २२ । ११ ... ५ ... ३५०
इन्द्राण्यै सप्तमं	१ । १ । २ । १३ ... १ ... ५०
इन्द्रावहस्यती ऊरुभ्याम्	५ । ७ । १५ । ३ ... ५ ... ३४३
इन्द्राय त्वादित्यवते	१ । ४ । १ । ६ ... १ ... ५८६
इन्द्राय त्वाभिमातिघ्ने	१ । ४ । १ । ५ ... १ ... ५८६
इन्द्राय त्वाभिमातिघ्ने	३ । २ । १ । १० ... ३ ... २
इन्द्राय त्वा विषदेष्ट्यावते	१ । ४ । १ । ७ ... १ ... ५८६
इन्द्राय त्वा हवन्ते	१ । ४ । १ । ३ ... १ ... ५८६
इन्द्राय त्वा हवन्तुदे	१ । ४ । १ । ४ ... १ ... ५८६
इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाचं	१ । ७ । ८ । ३ ... १ ... १०१६
इन्द्राय स्वाहा	१ । ८ । १३ । २६ ... २ ... १३८
इन्द्रावरुणयोरहः सन्नागोरव	२ । ५ । १२ । १८ ... २ ... ६६८
इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः	२ । ५ । १२ । १६ ... २ ... ६६८
इन्द्राविष्णु अरुणौवज्राः	५ । ७ । १५ । ४ ... ५ ... ३४३
इन्द्राविष्णु दृष्टिताः	३ । २ । ११ । ६ ... ३ ... १६२
इन्द्रियाणि शतक्रतो	१ । ६ । १२ । ३ ... १ ... ६६६
इन्द्रियाणि शतक्रतो	२ । ५ । १२ । ३४ ... २ ... ६६६
इन्द्रियावन्तो वनामहे	३ । २ । ७ । ४ ... ३ ... १२६
इन्द्रेण देवेन एतन्ना जयामि	३ । ५ । ३ । २ ... ३ ... ३२६
इन्द्रेण सयुजो वयः	३ । ५ । ३ । ४ ... ३ ... ३२६
इन्द्रेमं प्रतरा ह्यधि	४ । ६ । ३ । २ ... ४ ... ५६४
इन्द्रो जयाति न पराजयाता	२ । ४ । १४ । ४ ... २ ... ५३८
इन्द्रो देवता	४ । ३ । ७ । ३५ ... ४ ... ३५०
इन्द्रो हविर्दाने	४ । ४ । ६ । १४ ... ४ ... ४७६
इन्द्रो जलिनो जलो त्वं देवेयु	३ । ३ । १ । ३ ... ३ ... १६८

मन्त्र	का । प्र	ख । ता	भा	श
इन्द्रानास्त्वा शत५ हिमा	१ । ५ । ५ । १५	१	७८२	
इन्द्रानास्त्वा सुप्रजस	१ । ६ । २ । ५	१	८५८	
इम यम प्रस्तर मा हि सीदा	२ । ६ । १२ । १५	२	८१४	
इम विद्यामि वरुणस्य पाश	१ । १ । १० । ८	१	१६७	
इम विद्यामि वरुणस्य पाश	२ । ५ । ६ । ५	२	२४१	
इम५ समुद्र५ शतधारमुख	४ । २ । १० । ६	४	२८०	
इम५ क्षतमूर्जस्त धवाया	५ । ५ । १० । १५	५	१७७	
इम गो देव सवितर्यज्ञ	४ । १ । १ । ८	४	२	
इममघ आयुधे वर्षसे ह्यधि	२ । ३ । १० । १०	२	४४५	
इम पशु पशुपते ते व्यद्य	३ । १ । ४ । २	३	२१	
इम मा हि५सौर्दिमाद मशूना	४ । २ । १० । २	४	२८७	
इम मा हि५सौरेकाग्रम	४ । २ । १० । ४	४	२८७	
इम मे वरुण शुधो हवमद्या	२ । १ । ११ । २१	२	३२५	
इम मे वरुण शुधो हवमद्या	२ । ५ । १२ । ११	२	६६७	
इम मे वरुण शुधो हवमद्या	४ । २ । ११ । १७	४	२००	
इमा५ दत्ताय तवसे कपर्दिने	४ । ५ । १० । ३	४	५४३	
इमा५ सुनावमारुह५	१ । ५ । ११ । २०	१	८३३	
इमा त वागिमवमार्जनागौ	४ । ६ । ७ । ५	४	६४६	
इमा धिय५ शिक्तमाणस्य	१ । २ । २ । ८	१	२६१	
इमामयभयन रश्नामृतस्य	४ । १ । २ । १	४	१५	
इमामयभयन रश्नामृतस्य	७ । १ । ११ । २	६	५११	
इमामूर्णाय वरुणस्य माया	४ । २ । १० । ८	४	२८८	
इमा मे धाम इष्टका धेनव	४ । ४ । ११ । २३	४	४८०	
इमो व्यधे वीततमानि	४ । ३ । १३ । २१	४	३६८	
इमौ ते पक्षावजरौ पतत्रियो	४ । ७ । १३ । २	४	७०८	

सन्त	का। प्र। ष। म	भा	४
इमौ देवौ जायमानौ शुषन्तौ ...	१।८।२२।१६ ...	२ ...	२२२
इयं यका शकुन्तिकाह्वमिति ...	०।४।१६।११ ...	६ ...	४५५
इयं वः सा सत्या सन्धाभूद् ...	१।०।८।२० ...	१ ...	१०२०
इयं ते शुक्र तनूरिदं ...	१।२।४।१ ...	१ ...	३२०
इयदस्यापुस्त्रस्यायुर्मे धेहि ...	१।८।१५।११ ...	२ ...	१५६
इयमुपरि मतिस्तस्यै ...	४।३।२।५ ...	४ ...	३१५
इयमेव सा या प्रथमा थौच्छद् ...	४।३।१।१ ...	४ ...	३०६
इरज्यन्ने प्रथयस्व जन्तुभिरस्ते ...	४।२।०।६ ...	४ ...	२३६
इरावती धेनुमती हि भूतः ...	१।२।१३।५ ...	१ ...	४२१
इषमावदोर्जमावद् ...	१।१।५।११ ...	१ ...	१०३
इषमूर्जमहमित या ददे ...	४।२।०।४ ...	४ ...	३३६
इषयोर्जश्च प्रारदाहू ...	४।४।११।०-८ ...	४ ...	४८०
इषिरो दिग्भ्यश्च वातो गन्धर्वश्च ...	३।४।०।६ ...	३ ...	२६२
इषे त्वा ...	१।१।१।१ ...	१ ...	१३
इषे त्वा ...	१।३।०।१ ...	१ ...	५०२
इषे त्वा ...	१।३।६।१४ ...	१ ...	५२४
इषे त्वा ...	४।३।०।४० ...	४ ...	३५०
इष्टयशुमस्ते देव सोम ...	३।२।५।१२ ...	३ ...	१०६
इष्टेन पक्षमुप ते ऋषे ...	०।३।११।४ ...	६ ...	३६३
इष्टो यज्ञो मृगुभिर् ...	५।६।८।११ ...	५ ...	२४६
इष्ट त्वष्टारमयियं ...	३।१।११।५ ...	३ ...	६४
इष्ट त्वा भूर्याचरेदुपतान् ...	१।२।१४।६ ...	१ ...	४३४
इष्ट धृतिः साक्षा ...	०।१।१८।६ ...	६ ...	२२३
इष्ट धृति साहेह विष्टतिः ...	०।१।१२।३ ...	६ ...	२१४
इष्ट रन्ति स्वाहा ...	०।१।१८।११ ...	६ ...	२२३

मन्त्रः	का	प्र	च	म	भा	य
इह रमतिः स्वाहा	०	१	१८	१२	६	२२३
इह विधतिः स्वाहा	०	१	१८	१०	६	२२३
इहैवाग्ने अग्नि धारया रयिं .	०	१	०	०	०	८०

ई

ईश्वाराय स्वाहेद्विताय स्वाहा ...	०	१	१६	१-८४	६	२३५
ईदृक्षास एतादृक्षास ..	०	६	५	१६	०	६१०
ईदृष्ट च	१	८	१३	६	२	१३८
ईदृष्ट चान्दादृष्ट चैतादृष्ट ...	०	६	५	१५	०	६१०
ईपुष्टे ये पूर्वतस्मान्मयश्चान् ..	१	०	३३	१	१	६८३
ईर्मान्तास तिलिकमध्यमास ...	०	६	०	१०	०	६००

उ

उक्थ उक्थे सोम इन्द्रं	१	०	०६	०	१	०५०
उक्षात्राय यथात्राय	१	३	१३	२२	१	५००
उक्षा वयं सतोद्वहती इन्द्र ...	०	३	५	०	०	३३८
उक्षा समुद्रो अस्वः सुपर्ण ..	०	६	३	१२	०	५६५
उखा करोतु श्रुत्या वाङ्मन्या- ...	०	१	५	१०	०	६६
उया च भीमा च पितृणां	०	०	११	१०	०	०८०
उया दिशामभिभूतिर्वयोधा ...	०	०	१२	३	०	०६०
उयामातिष्ठ त्रिष्टुप् त्वा	१	८	१३	२	२	१३०
उयोऽस्युयोऽहः सजातेषु	१	६	२	२	१	८५६
उष्णुष्मा व्योमधीना गानो	०	२	६	१०	०	२२६
उष्णुष्मो अग्ने यजमानयैधि ..	१	६	२	१०	२	८५६
उत नो देव देवाः अष्टा वोचो ...	२	६	११	२	२	८००

મન્ત્ર	કા । પ્ર । અ । મ । ભા । ય
ઉત બ્રુવન્તુ જન્તવ ઉદમિર્ઘ્વજહા ...	૩ । ૫ । ૧૧ । ૧૭ ૧ ... ૧૬૩
ઉત માતા મહિયમન્વવેનદમૌ ...	૩ । ૨ । ૧૧ । ૧૦ ... ૧ ... ૧૬૨
ઉત સ્માસ્ય દ્રવતસ્તુરણતઃ ...	૧ । ૭ । ૮ । ૧૫ ... ૧ ... ૧૦૧૯
ઉત સ્નાનાસો દિવિયન્ત્વમેસ્ ...	૧ । ૨ । ૧૭ । ૧૮ ... ૧ ... ૭૩૫
ઉત્ક્રામ મહતે સૌમભાય ...	૭ । ૧ । ૨ । ૧૭ ... ૭ ... ૧૬
ઉત્તમ્ભય ઇધિવૌમ્ ...	૨ । ૭ । ૧૦ । ૭ ... ૨ ... ૫૧૬
ઉત્તમ્ભય ઇધિવૌ મિન્ધૌદં ...	૨ । ૭ । ૮ । ૧૦ ... ૨ ... ૫૦૬
ઉત્તમ્ભય ઇધિવૌ મિન્ધૌદં ...	૩ । ૫ । ૫ । ૭ .. ૩ ... ૩૭૫
ઉત્તર ઉત્તરો જ્યાયાન્ ભવત્યેવમિવ	૨ । ૭ । ૧૦ । ૧૩ ... ૨ ... ૫૨૧
ઉત્સર્ગ્યોર્ઘ્વદં ધેઘ્વાઙિ ..	૭ । ૭ । ૧૯ । ૫ : ૬ ... ૭૫૫
ઉત્સાદેન ગિહ્વાન્ ...	૫ । ૭ । ૧૧ । ૮ ... ૫ ... ૩૩૭
ઉત્તિઠ્ઠ્ઠોજસા સહ ધૌત્વા ..	૧ । ૭ । ૨૦ । ૧૬ ... ૧ ... ૬૮૩
ઉદકમૌદુ દ્રવિઞ્ઠોદા ..	૭ । ૧ । ૨ । ૧૫ ... ૭ . ૧૬
ઉદમે તિઠ પ્રત્યાતનુચ્ચ ...	૧ । ૨ । ૧૭ । ૭ ... ૧ ... ૭૬૩
ઉદમે શુચયસ્તવ ...	૧ । ૩ । ૧૭ । ૨૮ ... ૧ ... ૫૭૦
ઉદમે શુચયસ્તવ ..	૧ । ૭ । ૭૬ । ૧૩ ... ૧ ... ૭૫૮
ઉદમે શુચયસ્તવ ...	૧ । ૫ । ૫ । ૧૨ ... ૧ . ૭૬૨
ઉદમે શુચયસ્તવ ..	૨ । ૭ । ૧૭ । ૧૧ ... ૨ .. ૫૭૯
ઉદપ્રતો ન વયો રક્તમાળા ..	૩ । ૭ । ૧૧ । ૮ .. ૩ . ૨૬૫
ઉદપ્રતો મરુતક્ષાઃ ક્યત્તં ...	૩ । ૧ । ૧૧ । ૨૬ . ૩ ... ૬૬
ઉદસ્ય પ્રોધિરસ્યાદાનુજ્ઞાનસ્ય ...	૭ । ૭ । ૭ । ૧૫ ... ૭ ... ૭૩૮
ઉદાદાય ઇધિવૌ જોરદાનુઃ ...	૧ । ૧ । ૮ । ૨૫ ... ૧ ... ૧૭૮
ઉદામ્ય શુધિરા પૂત ઇમિ ...	૧ । ૨ । ૧ । ૭ ... ૧ ... ૨૭૨
ઉદાયુયા સ્વાયુમોદોમધોનાઃ	૧ । ૨ । ૮ । ૧ ... ૧ ... ૧૬૦
ઉદીષો દિશાઃ શરદ્ગુનાં ...	૭ । ૩ । ૩ । ૭ ... ૭ ... ૬૨૧

પદ્ય	કા ।	પ ।	ચ ।	મ	મા	૪
હૃદયોષીમાતિઠાનુદ્યુત્ ત્વા	૧ ।	૮ ।	૧૨ ।	૭ ...	૨ ...	૧૨૮
હૃદયોષા ત્વા દિશ્યા શાદયામિ ...	૫ ।	૫ ।	૮ ।	૭ ...	૫ ...	૧૬૫
હૃદયોષા દિશ્યાપ ઓધધયો ...	૧ ।	૬ ।	૪ ।	૭ ..	૧ ...	૮૮૩
હૃદયોરતામવર હૃત્પરાસ હન્યધ્વમા	૧ ।	૬ ।	૧૨ ।	૬ ...	૨ ...	૮૧૨
હૃદયોરપધા મરુત સમુદયો ...	૨ ।	૭ ।	૮ ।	૭ ...	૨ ...	૫૦૬
હૃદુત્તમં વચ્ચ પાશ્વમક્ષદવાધમં ...	૧ ।	૫ ।	૧૧ ।	૧૦ ...	૧ . .	૮૩૩
હૃદુત્તમં વચ્ચ પાશ્વમક્ષદવાધમં	૨ ।	૪ ।	૧૨ ।	૬ ..	૨ .	૬૬૭
હૃદુત્તમં વચ્ચ પાશ્વમક્ષદવાધમં .	૭ ।	૨ ।	૧ ।	૧૦ ...	૭ ...	૧૫૬
હૃદુત્તમં વચ્ચ પાશ્વમક્ષદવાધમં ...	૭ ।	૭ ।	૧૧ ।	૮ ...	૭ ..	૨૦૦
હૃદુત્તિષ્ઠ સ્થાવરાવા મો	૭ ।	૧ ।	૭ ।	૩ ...	૭	૫૦
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૧ ।	૨ ।	૮ ।	૬ ...	૧ .	૧૬૦
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૧ ।	૭ ।	૭૨ ।	૧ ...	૧ ...	૬૬૩
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ ।	૨ ।	૧૨ ।	૫ ...	૨ ...	૩૦૧
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ ।	૭ ।	૧૭ ।	૧૩ ...	૨ ...	૫૩૮
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ ।	૫ ।	૧૨ ।	૧૩ ...	૨	૬૬૭
હૃદુ ત્વં જાતવેદસં	૩ ।	૧ ।	૧૧ ।	૩૧ ...	૩ ...	૬૭
હૃદુ ત્વા વિશ્વે દેવા અમે	૭ ।	૨ ।	૩ ।	૨ ...	૭ ...	૧૭૫
હૃદુ ત્વા વિશ્વે દેવા અમે	૭ ।	૬ ।	૩ ।	૭ ...	૭ ...	૫૬૭
હૃદેનમુત્તરા નયામે	૭ ।	૬ ।	૩ ।	૧ ...	૭ ...	૫૬૭
હૃદેષા વાક્ષ અતિરમુદર્ચ ...	૭ ।	૧ ।	૧૦ ।	૧૦ ...	૭	૧૨૦
હૃદ્યામચ નિયામચ વ્રજા	૧ ।	૧ ।	૧૨ ।	૨ ...	૨ . .	૨૨૫
હૃદ્યામચ નિયામચ વ્રજા	૧ ।	૬ ।	૭ ।	૧૩ ...	૧ ...	૮૦૬
હૃદ્યામચ નિયામચ વ્રજા	૭ ।	૬ ।	૩ ।	૧૫ ...	૭ ...	૫૬૫
હૃદિવઃ સ્તમાનાન્તરિષ્ઠં ઇથ ..	૧ ।	૩ ।	૧ ।	૧૦ ...	૧ ...	૭૭૫
હૃદિવઃ સ્તમાનાન્તરિષ્ઠં ઇથ ..	૧ ।	૩ ।	૬ ।	૧૦ ...	૧ ...	૭૮૧

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। ष।
उत ब्रुवन्तु जन्तव उदग्निर्द्वेषा ...	२।५।११।१४ . १ . १६३
उत माता महिषमन्त्रवेगदमो ..	२।२।११।१० . . १ . १६२
उत स्नास्य द्रवतस्तुरण्यत	१।७। ८।१५ .. २...१०१८
उत स्नातासो दिविषन्त्वग्नेस्	१।२।१४।१८ . १ . . ४३५
उत्क्राम सहते सौमगाय ..	४।१। २।१४ . ४ . . १६
उत्तममय एषिवीम्	२।४।१०। ७ ... २ . . ५१६
उत्तममय एषिवी भिन्वीर्द	२।७। ८।१० ... २ .. ५०६
उत्तममय एषिवी भिन्वीर्द	२।५। ५। ४ . ३ ... ४३५
उत्तर उत्तरो ष्यायान् भवत्येवमिव	२।४।१०।१३ ... २ ... ५२१
उत्सक्योर्गर्दं धेह्यन्नि	७।४।१८। ५ . ६ ... ४५५
उत्सादेन जिह्वाम् ;. . .	५।७।११। ८ ... ५ ... ३३०
उत्तिष्ठमोजसा सह पीत्वा	१।४।१०।१४ . . १ . ६८३
उदकमौद् भविष्योदा . .	४।१। २।१५ . ४ . १६
उदमे तिष्ठ प्रयातनुष्व	१।२।१४। ४ ... १ .. ४३३
उदमे शुचयस्तव	१।३।१४।२८ ... १ . ५७०
उदमे शुचयस्तव ...	१।४। ४६।१३ . १ .. ७५८
उदमे शुचयस्तव	१।५। ५।१२ ... १ . ७६७
उदमे शुचयस्तव	२।४।१४।११ ... २ . ५३६
उदप्रतो न वयो रक्षमाणा .	२।४।११। ८ . ३ . २६५
उदप्रतो मरुतस्ताऽ इयत्त . ..	२।१।११।२६ . ३ ... ६६
उदस्य शोचिरस्यादानुज्ञानस्य ..	४।४। ४।१५ ... ४ ... ४३८
उदादाम एषिवी जोरदानु ...	१।१। ८।२५ ... १ ... १४८
उदाभ्य शुचिरा पूत एमि ..	१।२। १। ७ ... १ ... २७२
उदायुधा सायुयोदोषधीनाऽ	१।२। ८। १ ... १ . ३६०
उदीषो दिशाऽ शरद्वृत्ता ...	४।३। ३। ४ .. ४ ... ४२१

મન્ત્ર

કા । ધ । ચ । મ । મા । ય

હદોષીમાતિઠાનુકુલ્ ત્વા	૧ । ૮ । ૧૨ । ૭ ... ૨ ... ૧૨૮
હદોષા ત્વા દિશા શાદયામિ ...	૫ । ૫ । ૮ । ૭ ... ૫ ... ૧૬૫
હદોષાં દિશ્યાપ ધ્યોષધધો ...	૧ । ૬ । ૫ । ૭ ... ૧ ... ૮૮૨
હદોરતામવર હત્પરાસ હન્મધ્યમા	૨ । ૬ । ૧૨ । ૬ ... ૨ ... ૮૧૬
હદોરયધા મરત સમુદતો ...	૨ । ૭ । ૮ । ૭ ... ૨ ... ૫૦૬
હદુત્તમં વરણ પાશ્વમક્ષદવાધમં ...	૧ । ૫ । ૧૧ । ૧૦ ... ૧ . ૮૩૨
હદુત્તમં વરણ પાશ્વમક્ષદવાધમં	૨ । ૪ । ૧૨ । ૬ ... ૨ . ૬૬૭
હદુત્તમં વરણ પાશ્વમક્ષદવાધમં .	૭ । ૨ । ૧ । ૧૦ ... ૭ ... ૧૫૬
હદુત્તમં વરણ પાશ્વમક્ષદવાધમં ...	૭ । ૦ । ૧૧ । ૮ ... ૭ ... ૨૦૦
હદુત્તિઠ સ્ત્રાધ્વરાવા નો	૭ । ૧ । ૭ । ૨ ... ૭ ૫૦
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૧ । ૨ । ૮ । ૬ ... ૧ . ૨૬૦
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૧ । ૭ । ૭૨ । ૧ ... ૧ ... ૬૮૩
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ । ૨ । ૧૨ । ૫ ... ૨ ... ૨૦૧
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ । ૭ । ૧૭ । ૧૩ ... ૨ ... ૫૨૮
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ । ૫ । ૧૨ । ૧૨ ... ૨ ૬૬૭
હદુ ત્વં જાતવેદસં	૨ । ૧ । ૧૧ । ૨૧ ... ૨ ... ૬૭
હદુ ત્વા વિશ્વે દેવા અમે	૭ । ૨ । ૨ । ૨ ... ૭ ... ૧૦૫
હદુ ત્વા વિશ્વે દેવા અમે	૭ । ૬ । ૨ । ૭ ... ૭ ... ૫૬૭
હદેનમુત્તરાં નયામે	૭ । ૬ । ૨ । ૧ ... ૭ . . ૫૬૭
હદેષા વાજ્ઞ અતિરમુદર્શ ...	૭ । ૧ । ૧૦ । ૧૦ ... ૭ . ૧૨૭
હદ્યામશ્ચ નિયામશ્ચ વ્રજ્ઞ	૧ । ૧ । ૧૨ । ૨ ... ૨ ... ૨૨૫
હદ્યામશ્ચ નિયામશ્ચ વ્રજ્ઞ	૧ । ૬ । ૭ । ૧૨ ... ૧ ... ૮૭૬
હદ્યામશ્ચ નિયામશ્ચ વ્રજ્ઞ	૭ । ૬ । ૨ । ૧૫ ... ૭ ... ૫૬૫
હદિવઃ સ્તમાનાન્તરિત્તં ઇથ ...	૧ । ૨ । ૧ । ૧૦ .. ૧ ... ૭૭૫
હદિવઃ સ્તમાનાન્તરિત્તં ઇથ ...	૧ । ૨ । ૬ । ૧૦ ... ૧ ... ૭૮૧

मन्त्र	का । प्र । च । म	भा	४
उद्दिश स्वाहा	१ । ३ । १० । १०	१	५३२
उद्धर्षय मधवन्नामुधात्युत्	४ । ६ । ४ । ११	४	६०५
उद्गो दभोदधिं भिन्त दिव	२ । ४ । ८ । १२-२-३४	२	५०६
उद्गो दभोदधिं भिन्त दिव	४ । ७ । १३ । ५	४	७०८
उद्गृध्यस्त्रामे प्रति जाम्बहि . .	४ । ७ । १३ । १२	४	७१०
उद्धर्ष तमसस्परि पश्यन्तो	४ । १ । ७ । १०	४	८८
उप क्षरन्ति सिन्धवो मयोसुव	१ । ८ । २२ । १५	१	२२१
उप जाम्बुप वेतसेऽवतारं	४ । ६ । १ । ५	४	५६६
उप त्वामे दिवेदिये	१ । ५ । ६ । ५	१	७८८
उप प्रयन्तो ज्यध्वर मन्त्रं	१ । ५ । ५ । १	१	७८१
उप प्रागाच्छस्रं वाज्यर्वा	४ । ६ । ७ । १२	४	६४७
उप प्रागात् परमं यत् . .	४ । ६ । ७ । १३	४	६४७
उप प्रागात् सुमन्त्रेऽधाधि	४ । ६ । ८ । ७	४	६५७
उप प्रेत जयता गरः स्थिरा	४ । ६ । ४ । १२	४	६०५
उपमत् (उपमदसि)	१ । १ । ११ । १८	१	१८४
उपमदेहि देवस्ता . .	१ । १ । १२ । ३	१	२०४
उप मा द्यावापृथिवी ज्ञयेता	३ । २ । ४ । २	३	८८
उप यमेति युवति. सुदर्चं	४ । ३ । १३ । २०	४	३८८
उपयामग्नीतोऽसि देवाय त्वा	१ । ४ । २३ । १४	१	६६१
उपयामग्नीतोऽसि देवाय त्वा . .	१ । ४ । २४ । १४	१	६६१
उपयामग्नीतोऽसि देवाय त्वा	१ । ४ । २५ । १४	१	६६१
उपयामग्नीतोऽसि नृषदं त्वा	१ । ७ । १२ । १	१	१०५४
उपयामग्नीतोऽसि पृथिवीषदं त्वा	१ । ७ । १२ । ३	१	१०५४
उपयामग्नीतोऽसि प्रजापतये त्वा	३ । २ । १ । ८	३	८२
उपयामग्नीतोऽसि प्रजापतये त्वा	३ । ५ । ८ । १	३	३५०

मन्त्र	का । प्र । च । ण ।	भा ।	४
उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा	७ । ५ । १६ । २	६	५०२
उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा	७ । ५ । १७ । २	६	५०३
उपयामगृहीतोऽसि मर्कटाय त्वेव	१ । ४ । ८ । १ख	१	६२१
उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वा	१ । ४ । २० । १ख	१	६४८
उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वा	१ । ४ । २१ । १ख	१	६५०
उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्या	१ । ४ । ५ । १ख	१	६१२
उपयामगृहीतोऽसि वायवे त्वा	१ । ४ । ४ । १ख	१	६०४
उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा	१ । ४ । १६ । १ख	१	६४६
उपयामगृहीतोऽसि शृङ्गाय त्वेव	१ । ४ । ८ । १ख	१	६२१
उपयामगृहीतोऽसि श्रुतसदसि	३ । २ । १० । ३	३	१५६
उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा	१ । ४ । ३१ । १ख	१	६८३
उपयामगृहीतोऽसौन्द्रवायुभ्या	१ । ४ । ३ । १ख	१	६०४
उपयामगृहीतोऽसौन्द्रामिभ्या	१ । ४ । १५ । १ख	१	६४६
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा बृहद्भुत	१ । ४ । १२ । १	१	६३५
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा मरुत्वते	१ । ४ । १७ । १ख	१	६४८
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा मरुत्वते	१ । ४ । १८ । १ख	१	६४८
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा मरुत्वते	१ । ४ । १८ । १ख	१, १	६४८
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३० । १ख	१	६८५
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३८ । १ख	१	६८५
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३६ । १ख	१	६८५
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३० । १ख	१	६८५
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३१ । १ख	१	६८६
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वा षोडश्रिने	१ । ४ । ३२ । १ख	१	६८६
उपयामगृहीतोऽसौन्द्राय त्वौजस्वते	१ । ४ । ३० । १ख	१	६८३
उपयामगृहीतोऽस्यमये त्वा तेजस्वते	१ । ४ । २६ । १ख	१	६८३

अक्षर	का	ख	ग	घ	ङ
उपयामगृहीतोऽस्यग्रये त्वावैश्वानराय	१।४।	२।२४...	१...	६३८	
उपयामगृहीतोऽस्यन्तर्यंश्च	१।४।	२। १...	१...	६००	
उपयामगृहीतोऽस्यसुपदं त्वा	१।०।१२।	२...	१...	१०५४	
उपयामगृहीतोऽस्यचिभ्यां त्रैष्यते ते योनिरन्विभ्यां त्वा	१।४।	०।१४	१...	६१५	
उपयामगृहीतोऽस्यचिभ्यां त्रैष्यते ते योनिर्माभ्योभ्यां त्वा	१।६।	३।१४	१...	६१५	
उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि	१।४।१०।१४	१...	१...	६२८	
उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि	१।४।११।१४	१...	१...	६२८	
उपयामगृहीतोऽस्यादित्यिभ्यश्चा	१।४।२२।१४	१...	१...	६५४	
उपयामगृहीतोऽस्युतसदसि	३।२।१०।	२...	२...	१५६	
उपयाममधरोऽङेन	५।०।१२।	४...	५...	२३८	
उपवीरसि	१।३।	०। २...	१...	५०२	
उप श्रेष्ठा न याशिषो	४।०।१५।	८...	४...	०३४	
उप श्वासप एधिबोमुत यां	३।६।	६।१८	४...	६३५	
उपहूता पितरः सोम्यासो बहिर्ध्येमु	२।६।१२।	८...	२...	८१३	
उपहरेषु ददधिर्धं ययिं	४।३।१३।२५	४...	४...	३८८	
उपाहताय स्वाहा	५।०।२०।१२	५...	५...	३४८	
उपो देवान् देवोर्विश्व	१।३।	०। २...	१...	५०२	
उभा जिग्यधुर्न पराजयेद्ये	३।२।११।	५...	३...	१६१	
उभा वामिन्द्राग्रौ षा ऊवध्या	१।१।१४।	१...	१...	२५५	
उभा वामिन्द्राग्रौ षा ऊवध्वै	१।५।	५। ५...	१...	०८१	
उमे सुश्वन्न सर्पिषो दर्वी	२।२।१२।२६	२...	२...	२०३	
उमे सुश्वन्न सर्पिषो दर्वी	४।४।	४।२१	४...	३३८	
उदङ् हि राजा वदयश्चकार	१।४।३५।	१...	१...	०११	

मन्त्र

का । प्र । च । म । भा । इ

उत्त द्रष्टो विश्वरूप इन्द्र	३ । ३ । १० । ६ ... ३ ... २१८
उत्त प्रथस्रोत ते यज्ञपति	१ । १ । ८ । ८ ... १ ... १२५
उत्त प्रथस्रोत ते यज्ञपति	१ । २ । १२ । ८ ... १ ... ३११
उत्त दिष्णो विक्रमस्रोत	१ । ३ । ३ । ३ १ ... ३०३
उत्तयथा नो महिष शर्म .		३ । ० । १४ । ८ ... ३ ... ०२२
उत्तो अन्तरिक्ष सजूर्देवेन	१ । ३ । ८ । १२ ... १ ... ५१०
उर्वन्तरिक्षमन्विहि	१ । २ । ८ । २ ... १ . ३६०
उर्वन्तरिक्षमन्विहि	१ । १ । २ । १८ ... १ ५०
उर्वन्तरिक्षमन्विहि	१ । १ । ३ । १० ... १ ... ८५
उर्वन्तरिक्षमन्विहि ...		१ । ३ । ८ । १० ... १ ... ५५४
उर्वन्तरिक्षमन्विहि ..		१ । ३ । २ । ३ १ ... ५८३
उर्वशसि	१ । ३ । ० । ६ ... १ ... ५०२
उश्नन्तस्वा इवामह उश्नन्त	२ । ६ । १२ । १ .. २ ... ८१३
उश्निक् त्व देव सोम गायत्रेण	३ । ३ । ३ । २० ... ३ ... १००
उश्निक् पावको अरतिः	३ । २ । २ । ५ ... ३ .. १६६
उश्निगवि कवि	१ । ३ । ३ । ५ ... १ ... ३६५
उश्निगवि वसुभ्यस्वा वसुभिन्व	३ । ३ । १ । ८ ... ३ ... ३१३
उश्निहा हन्द्	३ । ३ । ० । ६ ... ३ ... ३५०
उक्षावेत धूर्वा हावमधू	१ । २ । ८ । ० ... १ ... २६१
उक्षाधि मम भोगाय भव	१ । २ । ३ । ११ ... १ ... २०१

ऊ

ऊमा	३ । ३ । ० । २६ ... ३ ... ३६८
ऊर्क् च मे हृत्ता च मे	३ । ० । ३ । १ (३) .. ३ ... ६८१
ऊर्गस्याग्निस्त्रयम्भदा	१ । २ । २ । ८ .. १ ... २८१

मन्त्र	का।	प्र।	था।	म	भा	४
अर्जं सः सुदेन	५।०।११।	४ ...	५ ...	१३०		
अर्जा यद्यक्षमश्रमन्त देवा...	४।६।	१।	० ...	४ ...	५६४	
अर्जा व पश्यामूर्जा मा ..	१।५।	६।११ ...	१ ...	०६८		
अर्जे त्वा	१।१।	१।	२ ...	१ ...	११	
अर्जे त्वा	४।१।	०।४१ ...	४ .	३५०		
अर्जे होत्राणां खाद्या वट्	३।२।	८।	४ ...	३ ...	१३६	
अर्जे नपाज्जातवेद	४।२।	०।	० ...	४ ...	२३८	
अर्जे नम्रे खाद्या	१।८।१६।२३ ...	२ ...	१६३			
अर्द्धं ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा	४।१।	४।	४ ...	४ ...	५०	
अर्द्धं या त्वा दिक्षा सादयामि ..	५।५।	८।	८ ...	५ ...	१६५	
अर्द्धां ऋष्य समिधो भवन्त्यूर्द्धा .	४।१।	८।	१ ...	४ ...	६४	
अर्द्धा दिक्षां रन्तिराशौवधौनां	४।४।१२।११ .	४ ...	४८८			
अर्द्धा दिक्षां हेमन्तशिथिरा- ...	४।३।	३।	५ .	४ ...	३२१	
अर्द्धा मातिष्ठ मङ्गिस्त्वा	१।८।१३।	५	२ ...	१३८		
अर्द्धा मेनामुष्मयताद्देवभारं ...	०।४।१८।	० ...	६ ...	४५५		
अर्द्धा या दिशि यच्च संवत्सरो ...	१।६।	५।	८ ...	१ ...	८८३	
अर्द्धां सि	४।४।	०।	४ ...	४ . .	४६८	
अर्द्धे समिधावाधायुपरिष्ठादेव ...	२।६।	६।	५ . .	२ ...	०४२	
अर्द्धो भव प्रतिविध्या०	१।२।१४।	५ ..	१ ...	४३४		
अर्धाम्भदस त्वा क्षृणामि	१।१।११।	८ ..	३ ...	१८३		
अर्धमिदं षसे गोऽसि	१।८।११।	४ ...	२ ...	१२०		
अर्धो रोदसी वरिव क्षणोत्तं ..	४।०।१५।२० ...	४ ...	०३५			

चट्

चट् साम यजुर्वट् खाद्या	. ०।३।१२।	२ ...	६ ...	३६०
चकसामयो शित्ये स्यस्ते	१।२।	२।	० ...	१ ... २८०

भग्नः.

	का । प्र । च । म	भा	४
ऋग्विरुतादो	४ । ४ । ८ । ११ ...	४ ...	४७३
ऋचा स्तोमः समर्द्धय गायत्रेण ...	४ । १ । १ । ८ ...	४ ; ...	२
ऋचा स्तोमः समर्द्धय गायत्रेण ...	३ । १ । १० । २ ...	३ ...	५८
ऋचे त्वा	४ । २ । ८ । २२ ...	४ ...	२६६
ऋजोते परि वृद्धि गोऽम्ना ...	४ । ६ । ६ । १२ ...	४ ...	६३४
ऋतजिघ सत्यजिघ	४ । ६ । ५ । १७ ..	४ ...	६१७
ऋतधामासि सुवर्ज्योतिः	१ । ३ । ३ । १३ ...	१ ..	४६५
ऋतमसि सत्यं नामेन्द्रस्य	३ । ३ । ५ । ४ ...	३ ...	१८८
ऋतमस्युतसदनमस्युतओरसि .	१ । १ । ८ । २३ ...	१ ...	१४८
ऋतमस्युतस्युतमसि	७ । १ । २० । ४ ...	६ . .	२२८
ऋतमृतपा सुवर्वाट् खाद्या	३ । २ । ८ । ७ ..	३ ...	१३६
ऋतवक्ते ऋतुधा प्रवः प्रमितारो .	५ । २ । १२ । २ ...	५ ...	६०
ऋतस्य सत्यस्य भ्रुवस्य	४ । ६ । ५ । १८ ...	४ ...	६१७
ऋतस्य गर्भः प्रथमा धूम्रयपामेका	४ । ३ । ११ । १२ ...	४ ...	३७७
ऋतस्य त्वा ज्योतिषे	३ । ३ । ५ । १० ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा देवहवि'	१ । ३ । ८ । २ ...	१ ...	५१०
ऋतस्य त्वा विधर्मणे	३ । ३ । ५ । ८ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा विभूमने	३ । ३ । ५ । ८ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा द्योमने	३ । ३ । ५ । ६ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा सत्याय	३ । ३ । ५ । ८ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य यज्ञा असि देवाणां ...	७ । १ । २० । ६ ...	६ ...	२२८
ऋतस्य पश्यामनु तिष्ठ आमुस्त्रयो	४ । ३ । ११ । ३ ...	४ ...	३७६
ऋतावानं महिषं विश्वघर्षणि ...	४ । २ । ७ । ८ ...	४ ...	२४०
ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य	१ । ५ । ११ । २ ...	१ ...	८३२
ऋतावाहुतधामाग्निगन्धर्वस् ...	३ । ४ । ७ । १ ...	३ ...	२६२

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	व
ऋतुभिः प्रभुः	४।४।	८।१८	...	४	...	४०३
ऋतूनां पञ्चम	५।७।१८।	८	...	५	...	४४६
ऋतूनां षष्ठौ प्रथमेयमागादक्षां ...	४।३।११।१५	...	४	४०८
ऋतून् पृथोमि	५।७।१७।	४	...	५	...	४४५
ऋदूदरेण सखा सचेय	२।२।१२।१२	...	२	४०१
ऋभूणां भागोऽसि विभेद्या देवानां	४।३।	८।१०	...	४	...	४६२
ऋषमेण त्वष्टा	४।४।	७।४	...	४	...	४०३
ऋषभो वयं ककुब् छन्द	४।३।	५।	८	...	४	४३८

इ

इक एव इतो न द्वितीयाय	१।८।	६।	४	...	२	...	४३
इकताय स्वाहा	१।१।	८।१५	...	१	१३५
इकपदो द्विपदो त्रिपदो	३।३।१०।	७	...	३	२१८
इकपाऽस्तुवत प्रजा अधीयन्ता	४।३।१०।	१	...	४	३०१
इकविंशतास्तुवत प्रजा	४।३।१०।१६	...	४	३०१
इकविंशत्यास्तुवतैकप्रपाः	४।३।१०।१२	...	४	३०१
इकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता	४।६।	८।	८	...	४	...	६६४
इकसौ स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहा .	७।२।१०।१-३०	...	६	३१०
इकसौ स्वाहा त्रिभ्य स्वाहा	७।२।१२।१-२०	...	६	३१२
इका च मे तिस्रश्च मे	४।७।११।१(११)	...	४	६८२
इकादशभिरस्तुवतर्तवो	४।३।१०।	६	...	४	३०१
इकाष्टका तपसा तप्यमाना	४।३।११।	८	...	४	३०७
इको देवो व्यप्यतिष्ठत्	५।६।	१।	८	...	५	...	२०१
इतं युवानं परि वो ददामि	३।३।	८।	१	...	३	...	२१३
इतत्ते अग्ने राघ इति ..	१।४।४३।	७	...	१	६८३

मुन्त्र	का।	प्र।	थ।	म	भा	वृ
एतत्ते तत ये च त्वामनु	१।८।	५।	३	...	२ ...	६६
एतत्ते तत ये च त्वामनु	३।२।	५।	१४ .	६ ...	१०६	
एतत्ते पितामह (ये ॥ त्वामनु)	१।८।	५।	४ . .	२ ...	६६	
एतत्ते पितामह (ये च त्वामनु)	३।२।	५।	१५ ...	६ ...	१०६	
(एतत्ते) प्रपितामह ये च त्वामनु	१।८।	५।	५ . .	२ . .	६६	
(एतत्ते) प्रपितामह ये च त्वामनु	३।२।	५।	१६ ..	६ ...	१०६	
एतत् त्वं सोमदेवो	१।३।	४।	८ ...	१ . .	४०३	
एतश्चेन त्वा सूर्यो देवतां गमयतु	१।६।	४।	१० .	१	८०६	
एता असदन् सुकृतस्य लोके	१।१।	११।	२० ...	१	१८४	
एता उ व सुमगा विश्वरूपा ..	५।१।	११।	५ ...	५ .	२४	
एतावृष्टं च	१।८।	१३।	८	२ ...	१३८	
एदमगन्म देवयजनं पृथिव्या ..	१।२।	३।	२१ .	१ ...	३१०	
एधोऽस्येधिमीमहि	१।४।	४५।	१० ...	१ ...	०१२	
एना वो अग्निं नमसोऽर्जो	४।४।	४।	१३ ...	४ ...	४३८	
एन्द्र सानसिः रयिं स जित्वानः	३।४।	११।	११ ...	३ ...	२६५	
एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाष्टं ...	४।४।	४।	२५ .	४ ...	४३८	
एमा अग्मन्नाग्निमी दोहकामा ...	१।६।	४।	१४ . .	१ ...	८०६	
एवञ्चन्द	४।३।	१२।	६, २६ .	४ ...	३६०	
एवा	४।४।	४।	२५ .	४ ...	४६८	
एवा मिमे विश्वदेवाय लण्णे ...	१।८।	२२।	६ ...	२ ...	२२०	
एव छाग पुरो अश्वेन	४।६।	८।	३ ...	४ ..	६५०	
एव ते निर्वृते मागो भूते ...	१।८।	१।	४ ...	२ ...	१	
एव ते यज्ञो यज्ञपते सद्य ..	१।४।	४४।	८ ...	१ ...	००५	
एव ते योनि प्रजापतये त्वा ...	१।०।	१२।	१३	१ ..	१०५५	
एव ते योनि प्राणाय त्वा ...	१।४।	२।	० ...	१ ...	५८३	

मन्त्र	का।	प्र।	अ।	म	मा	४
एष ते रुद्र भाम सद्य	१।८।	६।	६।	२ ...	२ ...	८३
एष ते रुद्र भामस्त्वं जुयस्व	१।८।	६।	११	२ ...	२ ...	८३
एष ते रुद्र भागो यं निरयाचयास्	३।१।	८।	६ ...	३ ...	५१	
एष वो देव सवितः	१।३।	४।	८ ...	१ ...	३०३	
एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं	१।७।	१०।	३ ...	२ ...	११२	
एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं	१।८।	१२।	१५ ...	३ ...	१२७	
एष स्य वाजो क्षिपयिं	१।७।	८।	१४ ..	१ ...	१०१८	
एष्टा शय प्रिये मगाय	१।२।	११।	१२ ...	१ ...	३८४	

ऐ

ऐन्द्र प्राणो अङ्गेच्यते	१।३।	१०।	२ ...	१ ...	५३१	
ऐन्नीमासुतमन्वावर्ते	१।६।	६।	५ ...	१ ...	८८७	

ओ

ओजसे त्वा	४।३।	७।	४८ ...	४ ...	३५०	
ओजस्विणवः	४।३।	८।	१२ ...	४ ...	३५५	
ओजस्विणौ नामासि दक्षिणा दिक्	५।५।	१०।	२ ...	५ ...	१०५	
ओजो भौवामिः	५।७।	१८।	१ ...	५ ...	३४६	
ओजोऽसि पिबन्धत्वा	४।४।	१।	१२ ...	४ ...	४१७	
ओजोऽसि सद्योऽसि यजमसि	२।४।	३।	२ ...	२ ...	४८८	
ओमासश्चर्मयोष्टतो	१।४।	१६।	१८ ...	१ ...	६४६	
ओषधया प्रतिगृहीताग्निमेतः	४।१।	४।	११ ...	४ ...	५१	
ओषधयः प्रतिमोदध्वमेनं	४।१।	४।	१२ ...	४ ...	५१	
ओषधयः सवदने सोमेन	४।२।	६।	२० ...	४ ...	२२७	
ओषधीना पशमो	५।७।	२१।	५ ...	५ ...	३४८	

मनु

का। प्र। ष। म भा ४

द्योयधीभ्य स्वाहा	१। ८। १३। १८ ...	२ ...	१३८
द्योयधीभ्य स्वाहा	०। ३। १८। १-१२...६ ...	१८१	
द्योयधीभ्यस्वा प्रजाभ्यो	३। ३। ६। ८ ...	३ ...	१८५
द्योयधीरिति मातरस्तदो...	४। २। ६। ४ ...	४ ...	२२६
द्योयधे त्रायस्यैवम्	१। २। १। २ ...	१ ...	२०२
द्योयधे त्रायस्यैवम्	१। ३। ५। ४ ...	१ ...	४८२
द्योयधे त्रायस्यैवम्	१। ३। ८। १० ...	१ ...	५२४

औ

द्यौर्वभृगुवष्पुष्मिप्रवानवदाऊवे	३। १। ११। ३३ ..	३ ..	६०
----------------------------------	-----------------	------	----

क

ककुब् छन्द	४। ३। १२। २६ ...	४ ..	३८०
ककुब् छन्द ते रूपं द्यमस्य	३। ४। ३। १८ ...	३ ...	१७७
ककुब् छन्द	३। ३। ३। १३ ...	३ ...	१०६
कदा च न प्रयच्छस्युमे	१। ४। २२। २८ ...	१ ...	६५४
कदा च न क्षरौरसि	१। ४। २२। २८ ...	१ ...	६५४
कदा च न क्षरौरसि	१। ५। ६। १४ ...	१ ...	७८८
कमु क्षिदस्य सेनयाग्रेरपाकपक्षध	२। ६। ११। ० ...	२ ...	८०४		
कया नखिन्न व्या भुवदूती	४। २। ११। ८ ...	४ ...	३००
कया नखिन्न व्या भुवदूती	४। ४। १२। १८ ...	४ ...	४८८
कर्मण्ये वा देवेभ्य श्रकेयम्	१। १। ४। १ ...	१ ...	८४
कविर्यंश्चस्य वि तनोति यस्या	३। ५। ५। ६ ...	३ ...	३३६
कस्त्वा क्ष्यति कस्त्वा वि प्राप्ति	५। २। १२। १ ...	५ ...	६०
कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु	१। ४। १०। १० ...	१ ...	८२५
कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु	०। ५। १३। १-३ ...	६ ...	५३०

मन्त्र	का । प्र । च । न । भा । ष
कस्त्वा युनक्ति स त्वा वि मुच्यतु ...	१ । ६ । ६ । १२ ... १ ... ८८८
काण्डात्काण्डात् प्र रोहन्ती ...	४ । २ । ६ । ३ ... ४ ... २६५
कामं कामदुचे धुत्स्व मित्राय ...	४ । २ । ५ । १६ ... ४ ... २०४
कामं प्रत्यासाभ्या ...	५ । ७ । १६ । २ ... ५ ... ३४७
कामाय त्वा गृह्णामि ...	१ । ६ । १ । १६ ... १ ... ८५३
कार्थिरस्यपापा मध्रम् ...	१ । ३ । १३ । ५ ... १ ... ५५६
कार्थं छन्द ...	४ । ३ । १२ । २८ ... ४ ... ३६०
किं सिदातोदधिष्ठान ...	४ । ६ । २ । १६ ... ४ ... ५८०
किं सिद्धन क उ स द्युत ...	४ । ६ । २ । १२ ... ४ ... ५८०
किंकिटा ते चक्षु सूर्याय स्वाहा ..	३ । ४ । २ । ३ ... ३ ... २४१
किंकिटा ते प्राणं वायवे स्वाहा ...	३ । ४ । २ । ३ ... ३ ... २४१
किंकिटा ते वाचं सरस्वत्यै स्वाहा	३ । ४ । २ । ६ ... ३ ... २४१
किंकिटा ते श्रोत्रं द्यावापृथिवीभ्याम्	३ । ४ । २ । ५ ... ३ ... २४१
कितवासो यदिरिपुर्न दीवि ...	३ । ४ । ११ । २० ... ३ ... २६६
किमत्र ...	१ । ३ । २ । ३ ... १ ... ४५५
किमिमे विष्णो परिचक्ष्यं ..	२ । २ । १२ । १६ ... २ ... ३०१
कुत्रा चिदास्य सम्यक्तौ रत्ना नरो .	२ । १ । ११ । १२ ... २ ... ३२४
कुमारा समनसस्तानह कामये ...	२ । ३ । ६ । ५ ... २ ... ४६६
कुनापिनौ वसुमतौ वयोधा ...	४ । ३ । ४ । ३ ... ४ ... ३२८
कुवित् स नो गविष्टयेऽमे स वेधिषो	२ । ६ । ११ । ११ ... २ ... ८०४
कुविदङ्ग यवमन्तो यवं ...	१ । ८ । २१ । ३ ... २ ... १६८
कुविदङ्ग यवमन्तो यवं ...	५ । २ । ११ । ६ ... ५ ... ५६
कुहमश्च समर्गा विद्वाना ...	३ । ३ । ११ । १६ ... ३ ... २२४
कुहर्देवानाममृतमय पत्नी ...	३ । ३ । ११ । २० ... ३ ... २२४
कुर्मान् धृषे ...	५ । ७ । १३ । ३ ... ५ ... ३४१

मन्त्र.	का। प्र। ख। म। भा। ष।
कूष्मान् प्रकभिः	५। ७। २३। ६ ... ५ ... ३५२
क्षयुष्य पात्र प्रसितिं न पृथ्वी ...	१। २। १४। १ ... १ ... ४३३
क्षत्वाय सा महीमुखा मन्मयी ...	४। १। ५। १६ ... ४ ... ६०
क्षत्तिका नक्षत्रमग्निर्देवता	४। ४। १०। १ ... ४ ... ४८१
क्षधिश्चन्द्रः	४। ३। ७। २० ... ४ ... ३५०
क्षय्याग्निने सयौति हविरेवाकर् ...	२। ४। ६। ५ ... २ ... ५१२
क्षण्याय स्वाहा न्येताय स्वाहा ...	७। ३। १८। १-२३ ... ६ ... ३८०
क्षयोऽस्याखरेणेऽग्रये	१। १। ११। १ ... १ ... १६३
क्षय्यै त्वा	४। ३। ७। ४२ ... ४ ... ३५०
क्षय्यै त्वा सुसस्यायै	१। २। २। १३ ... १ ... २६१
केत सकेत मुकेतस्तेन	१। ५। ३। १२ ... १ ... ७८२
केताय त्वा	४। ४। ६। २० ... ४ ... ४६०
केतुं क्षण्यमकेतवे पेयो	७। ४। २०। ७ ... ६ ... ४६४
को अथ युद्धे धुरि मा नृतस्य ...	४। २। ११। १० ... ४ ... ३००
को अथ युद्धे धुरि मा नृतस्य .	४। ४। १२। २० ... ४ ... ४६६
कोतनास	३। ३। ३। ६ ... ३ ... १०६
कोऽस्ति को नाम कस्यै त्वा काय .	३। २। ३। ३ ... ३ ... ६२
क्रतुरेकविंश	४। ३। ८। १३ ... ४ ... ३५५
क्रतुस्य	१। ७। ६। ६ ... १ ... १०३५
क्रत्वा प्रघीमति.	४। ४। ८। ३ ... ४ ... ४०३
क्रमध्वमग्निना नाकमुख्यं	४। ६। ५। २ ... ४ ... ६१६
क्रमैरत्यक्रमोदाजी विश्वैर्	५। ७। २४। १ ... ५ ... ३५२
क्रथा नाम स्य *—* दधामि ...	५। ५। १०। १२ ... ५ ... १०६
क्रौञ्चं व' प्रक्षीं माततम्	४। ३। १३। २२ ... ४ ... ३६८
क्षत्रं वयो मयन्द क्षन्द	४। ३। ५। १८ ... ४ ... ३६८

मन्त्र	का। प्र।	च।	म	भा	व
क्षत्रस्य त्रैजसे यन्त्राय	१।६।	१।	८ ...	१ ...	८५२
क्षत्रस्य नाभिरसि	१।८।१६।	४ ...	२ ...	१६३	
क्षत्रस्य योनिरसि	१।७।	६।	२ ...	१ ...	१०३५
क्षत्रस्य योनिरसि	१।८।१२।	७ ...	२ ...	१२७	
क्षत्रस्य योनिरसि	१।८।१६।	५ ...	२ ...	१६३	
क्षत्रस्योत्तमसि	१।७।	६।	१ ...	१ ...	१०३५
क्षत्रस्योत्तमसि	१।८।१२।	६ ...	२ ...	१२७	
क्षत्राणां क्षत्रपतिरसि	१।८।१४।	८ ...	२ ...	७४८	
क्षत्रेण मनुष्यान्	४।४।	८।१७ ...	४ ...	४०३	
क्षत्रेणामे स्वायुः सप्तमस्य	४।१।	७।	५ ...	४ ...	८८
क्षयो राजभुत तन्नामे	४।४।	४।१८ ...	४ ...	४३८	
क्षेत्रस्य पतये स्वाहा	१।८।१३।११ ...	२ ...	१३८		
क्षेत्रस्य पतिना वयम्	१।१।१४।	७ ...	१ ...	२५५	
क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मि	१।१।१४।	८ ...	१ ...	२५५	
क्षेमाय त्वा	४।३।	७।४३ ...	४ ...	३५०	

ग

गन्धर्वान् शिपेन	५।७।१५।	६ ...	५ ...	३४३	
गन्धर्वोऽसि विश्वावसु	१।१।११।१० ...	१ ...	१८३		
गयस्तानो धर्मोवहा	४।३।१३।१६ ...	४ ...	३८८		
गर्माः पञ्चविंश	४।३।	८।११ ...	४ ...	३५५	
गर्मांश्च मे वत्साश्च मे	४।७।१०।१(१०) ...	४ ...	६८०		
गर्भो अस्थोमधोर्ना	४।२।	३।	८ ...	४ ...	१०६
गायत्र हृन्दोऽनुप्रजापक्ष	१।३।	७।१० ..	१ ...	५०२	
गायत्री हृन्-	४।३।	१।१६ ...	४ ...	६०६	

मन्त्रः	का। प्र। च। म। भा। य
गायत्री छन्दः	४।३।०।१० ... ४ ... ३५०
गायत्री त्रिष्टुप् जगती	०।३।१२। २ ... ६ ... ३६०
गायत्री त्रिष्टुप् जगत्त्रिष्टुप्	५।२।११। १ ... ५ ... ५६
गायत्री वा यथा यदुष्णिह्य	२।४।१०।२० ... २ ... ५२०
गायत्रेण छन्दसाऽववाढो	१।३। २। ३ ... १ ... ४५५
गायन्ति त्वा गायत्रिणः	१।६।१२। ८ ... १ ... ६३६
गिरिम्हन्तः	४।३।१२।२२ ... ४ ... ३६०
गृहोपपद्याभ्यां	५।०।१६। ८ ... ५ ... ३४१
गृध्रसदसि	४।४। ०। ८ ... ४ ... ४६८
गृहमेधास चामत	४।३।१३।१० ... ४ ... ३६८
गोविर्महं गोविहं वज्रकातुं	४।६। ४। ५ ... ४ ... ६०४
गोभिर्यज्ञं दाधार	४।४। ८।१६ ... ४ ... ४०३
गोमाऽ अग्नेर्विमाऽ अश्वी	१।६। ६।१५ ... १ ... ८८८
गोमाऽ अग्नेर्विमाऽ अश्वी	३।१।११। २ ... ३ ... ६४
गोष्ठं मा निर्दह्यं वाजिनं	१।१।१०। ३ ... १ ... १६०
गौम्हन्तः	४।३। ०।२२ ... ४ ... ३५०
ग्रावास्यध्वरहाहेवेभ्यो	१।४। १। २ ... १ ... ५८६
ग्रीष्मन्तूनां प्रीयामि	१।६। २।१५ ... १ ... ८५६
ग्रीष्मो हेमन्त उत गो वसन्तः	५।०। २। ६ ... ५ ... २८३

घ

घर्मोऽसि विश्वायुः	१।१। ८। ८ ... १ ... १२५
घृतं रसेन	५।०।२०। ४ ... ५ ... ३४८
घृतं घृतपावानः पिबत	१।३।१०। ५ ... १ ... ५३१
घृतं न धूतं तनूररेपाः	२।२।१२।२५ ... २ ... ३०३

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। व
एतस्य धारामसृतस्य पश्यामिन्नेय	२।३।१०। ६ ... २ ... ४४४
एतेन द्यावाएधिर्वी आप्येधाम् ...	१।३। १।१४ ... १ ... ४४५
एतेन द्यावाएधिर्वी प्रोयर्वाधाम् ..	१।३। ६।१५ ... १ ... ५२४
एतेन द्यावाएधिर्वी मधुना... ..	३।१।११।३० ... ३ . ६६
एतेन सौता मधुना ययोमि' ...	४।२। ५।२० ... ४ ... २०४
एतेनाहो वृषयं दधाया	१।३। ७। ६ ... १ ५०२
एतेनाहो पशं जायेथाऽ	१।३। ८।१० ... १ .. ५१०
एतेनाहो वृषयो देवयानान् ...	५।१।११। २ ... ५ ... २४
घोरा वृषयो नमो वाक्तेभ्यः ...	३।२। ८।१० ... ३ ... १२६
घोषाय स्वाहा	१।८।१३।२० ' २ . १३८

च

चक्षुः श्रोत्रं	१।१।१०। ५ ... १ ... १३०
चक्षुरसि श्रोत्रं नाम धातु... ..	३।३। ५। २ ... ३ ... १८८
चक्षुर्मे पाहि	४।३। ६।१२ ... ४ ... ३४४
चक्षुर्मेन कल्पिताम्	१।७। ६।२२ ... १ ... १०४५
चक्षुष मिता मगसा हि घोरो ...	४।६। २। ६ ... ४ ... ५८०
चक्षुस्त आप्यायताम्	१।३। ६। ३ ... १ ... ५२४
चतस्र आशा ॥ चरन्त्यमय ...	५।७। ८। ३ ... ५ ... ३२४
चतुर्थं स्वाहाष्टाभ्य स्वाहा ..	७।२।१५।१८... ६ ... ३१४
चतुश्चत्वारिंशः क्षोमो	४।३।१२। ३ ... ४ ... ३८६
चतुष्टोमो चमवद्या तुरीया ..	४।३।११। ४ ... ४ ... ३०६
चतुस्त्रिंशदाजिनो देववन्दो ...	४।६। ६। ७ ... ४ ... ६६४
चन्द्रमसस्तृतीया	५।७।२२। ३ ... ५ ... ३५०
चन्द्रमसि भम भोगाय भव ...	१।२। ३। ६ ... १ ... ३१०

मन्त्र	का	प्र	था	म	भा	पृ
चन्द्रमसे स्वाहा	१।८।१३।३६				२	१३८
चन्द्रमा देवता	४।३।७।२८				४	३५०
चन्द्रासि	१।२।५।६				१	३३६
घराचरेभ्य स्वाहा	१।८।१३।४१				२	१३८
घरोख्या पद्मभिक्षस्य यन्त्राय	१।६।१।७				१	८५२
घारु कृपयकाशौ कामो गन्धर्व	३।४।७।११				३	२६३
घित स्य परिघित ऊर्ध्वघित	४।२।७।११				४	२४०
घित स्य प्रजामक्षौ	१।१।७।१०				१	१२७
घित विघातमग्नि प्रयुज स्वाहा	४।१।६।३				४	११६
घित सन्तानेन भव यन्त्रा रुद्र	१।४।३६।१				१	६८४
घित्तद्य	३।४।४।१				३	२५४
घित्त मन्याभि	५।७।१४।३				५	३४२
घित्ति जुहोमि मनसा हृतेन	५।५।४।८				५	१४२
घित्तिमघित्ति चिनवद् वि विद्वान्	५।५।४।१३				५	१४२
घित्तिद्य	३।४।४।२				३	२५४
घित्पतिस्त्वा पुनातु	१।२।१।१२				१	२७२
घिन्नज्योतिष्य	१।८।१३।१४				२	१३८
घिन्न देवानामुदगादनीक	१।४।४३।२				१	६६३
घिन्न देवानामुदगादनीक	२।२।१२।६				२	३०१
घिन्न देवानामुदगादनीक	२।४।१४।१५				२	५३६
घिन्न देवानामुदगादनीक	२।५।१२।१४				३	६६०
घिन्न देवानामुदगादनीक	३।१।११।३२				३	६७
घित्रा नक्षत्रमिन्द्रो देवता	४।४।१०।१२				४	४८२
घित्रावसो सस्ति ते पारमशीय	१।५।५।१४				१	७६२
घिदसि तया देवतयाद्भिरखद्	४।२।४।११				४	१८६

मन्त्र	का।प्र।	च।म	रू।भा	३
चिदसि मनासि धीरसि ...	१।२।	४।	६ ... १ ...	३२०
चिदसि समुद्रयोनिरिन्दुर्दत्त ...	४।७।	१३।	२ ... ४ ...	७०६
घोदयित्री सूनृतानां ...	४।१।	११।	६ ... ४ ...	१४२

छ

छदिच्छन् ...	४।३।	१२।	४२ ... ४ ...	३६०
छन्दस्तौ उचस्ता पेपिग्राने ...	४।३।	११।	२ ... ४ ...	३०६
छन्दाऽसि गच्छ स्वाहा ...	१।३।	११।	८ ... १ ...	५४७
छवीं छया ...	५।७।	२०।	११ ... ५ ...	३४८
छागोऽसि मम भोगाय भव ...	१।२।	३।	१३ ... १ ...	३१०

ज

जगतौ छन् ...	४।३।	१।	१८ ... ४ ...	३०६
जगतौ छन्द ...	४।३।	७।	१२ ... ४ ...	३५०
जगत्या अभिभूयै स्वाहा ...	३।१।	७।	६ ... ३ ...	३८
जहि बीजं वर्णां पञ्चन्या ...	७।५।	२०।	१-१० ... ६ ...	५४८
जगन्मृत स्य ...	१।८।	११।	१३ ... २ ...	१२०
जनस्य गोमा अजनिष्ठ ...	४।४।	४।	७ ... ४ ...	४३७
जनिष्ठा हि जेन्यो अये अज्ञाः ...	४।१।	३।	१३ ... ४ ...	३८
जवं जह्वाभि ...	५।७।	१३।	४ ... ५ ...	३४१
जागर्तं छन्दोऽनुप्रजायस्य ...	१।३।	७।	१२ ... १ ...	५०२
जातवेदो वपया गच्छ देवान् ...	३।१।	४।	१४ ... ३ ...	२२
जातो यदमे भुवना व्यस्य ...	१।५।	११।	५ ... १ ...	८३९
जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते ...	२।६।	६।	६ ... २ ...	७४३
जाय एहि सुवी ...	१।७।	६।	३ ... १ ...	१०३५
जिघर्षामि मनसा हृतेन ...	४।१।	२।	१७ ... ४ ...	१६

मन्त्र	का । प्र । च । त	भा	४
जीमूतस्येव भवति प्रतीक	४ । ६ । ६ । १	४	६३३
जीमूतान हृदयौघशाभ्याम्	५ । ७ । १६ । ४	५	३४४
जुषाणो चमुराज्यस्य	१ । ३ । ४ । २	१	४०३
जुष्टिरसि जुषस्व नो जुष्टा न	१ । ६ । ३ । ४	१	८६८
जुष्टो वाचो भूयास जुष्टो वाच	३ । १ । १० । १	३	५८
जुह्व (जुह्वरसि०)	१ । १ । ११ । १०	१	१८४
जुह्वे ह्यभिस्त्वाह्वयति	१ । १ । १२ । २	१	२०४
मूरसि हृता भगसा जुष्टा	१ । २ । ४ । २	१	३२०
ज्यैष्ठ्यं म आधिपत्यं मे	४ । ७ । २ । १ (२)	४	६७७
ज्योतिरसि	१ । १ । १० । १८	१	१६७
ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छ	५ । ७ । ६ । ४	५	३१२
ज्योतिर्मे यच्छ	४ । ३ । ६ । १७	४	३४४
ज्योतिष आदित्येभ्यस्त्वा	४ । ४ । ६ । २४	४	४६०
ज्योतिषे त्वा	४ । ४ । ६ । २६	४	४६०
ज्योतिष्मती त्वा सादयामि	१ । ४ । ४ । १	१	६८४
ज्योतिष्मती प्रतिमुच्यते	४ । ३ । ११ । ७	४	३७७
ज्योतिष्मन्त त्वामे सुप्रतीकम्	४ । १ । ३ । २	४	३७
ज्योतिष्माश्च	१ । ८ । १३ । १६	२	१३८
ज्योतिष्त्वा ज्योतिषि	१ । १ । १० । २२	१	१६८

त

त आ यजन्त ऋषिणा समस्मा	४ । ६ । २ । ४	४	५७८
त सुप्रतीक सुदृश	२ । ५ । १२ । २६	२	६६८
त हि शब्दन्त ईडते सुवा	४ । ३ । १३ । २७	४	३८८
ते आचरन्तो समनेव योषा	४ । ६ । ६ । ४	४	६३३

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। ४
तत् त्वा एतेन शुभता	१।३। ६। ६ ... १ ... ५२४
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानम्	२।१।११। २२ ... २ ... ४२५
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानम्	२।५। १२। १२ ... २ ... ६६०
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानम्	४।२। ११। १८ ... ४ ... ३००
तत्त्ववितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य	१।५। ६। १२ ... १ ... ७६८
तत्त्ववितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य	४।१। ११। ७ ... ४ ... १४२
तदस्मै प्रायच्छत् तत् प्रत्यग्रहात्	२।४। १२। ११ ... २ ... ५२६
तद्विष्णो परमं पदम्	१।३। ६। १३ ... १ ... ४६२
तद्विष्णो परमं पदम्	४।२। ६। ११ ... ४ ... २६६
तन्नूनपादसरो विश्ववेदा	४।१। ८। २ ... ४ ... ६४
तन्नूनमे त्वा गृह्णामि	१।२। १०। १३ ... १ ... ४७१
तन्तुं तन्वन् रजसो भानुमन्विहि	३।४। २। ६ ... ३ ... २४१
तन्मुरसि प्रजाभ्यन्त्वा	४।४। १। १३ ... ४ ... ४१४
तं त्वा जुषे वैष्णवं देवपञ्चायै	१।३। ५। २ ... १ ... ४८२
तं त्वा शोचिष्ठ दौदिवः	१।५। ६। ६ ... १ ... ७६८
त त्वा शोचिष्ठ दौदिवः	४।४। ४। २८ ... ४ ... ४६६
तन्म्र क्षन्तः	४।३। १२। ४४ ... ४ ... ४६०
तन्म्रक्षुरोपमद्भुतं पुबक्षु	४।१। ८। १० ... ४ ... ६४
तन्म्रक्षुरोपमध मोषमिदु	३।१। ११। ६ ... ३ ... ६४
तं नेमिम्रमवो यथाऽऽ वमस्य	२।६। ११। ५ ... २ ... ८०४
तन्नौ सद्यः	१।३। २। ६ . १ ... ४५५
तपति वर्षन् विराडाद्यत् खाहा	२।४। ७। ६ ... २ ... ५०२
तपस्य तपस्यश्च शैशिराद्यत्	४।४। ११। ११, १२ ... ४ ... ४८७
तपसस्तनूरसि प्रजापतेस्	१।२। ७। ४ ... १ ... ४५३
तपसागाद्यत्	४।४। ८। २१ ... ४ ... ४७३

मुन्त	का। प्र। च। म	भा	४
तपो भवदध	४।३। ८। ५... ४ ... ३५५
तमस्मेरा युवतयो युवानं	२।५। १२। १० ... २ ... ६६८
तमिद्गर्भं धयमं दध चापो	४।६। २। ० ... ४ ... ५८०
तमु त्वा दध्यङ्गुणि सुभ ईधे	३।५। ११। १२ ... ३ ... ३६३
तमु त्वा दध्यङ्गुणि सुभ ईधे	४।१। ३। ८ ... ४ ... ३८
तमु त्वा पाथ्यो वृथा समोधे	३।५। ११। १३ ... ३ ... ३६३
तमु त्वा पाथ्यो वृथा समोधे	४।१। ३। ८ ... ४ ... ३८
तमुद्यन्तुं भागजोदध वै तर्हि विष्णु	२।४। १२। ५... २ ... ५२८
तां पद्मोभिरनु गच्छेम देवा	४।०। १३। ० ... ४ ... ००८
त प्रमथा मूर्खंथा विश्वयेमथा	१।४। ८। १४ ... १ ... ६२१
तं मर्जयन्त सुक्रातुं	१।५। ११। २० ... ३ ... ३६४
तद्विष्विन्वदधंतो	१।४। ११। १४ ... १ ... ६८३
तव भ्रमास आश्रया...	१।२। १४। २ ... १ ... ४३३
तव शरीरं पतयिष्यवर्जनाव	४।६। ०। ११ ... ४ ... ६४०
तस्मा अरक्तमाम वो यम्य...	४।१। ५। ४ ... ४ ... ६६
तस्मा अरक्तमाम वो यम्य...	५।६। १। १३ ... ५ ... २०१
तस्मा अरक्तमाम वो यम्य	०।४। १८। १० ... ६ ... ४५६
तस्मादिन्द्रोऽभिभेदमि त्वष्टा	२।४। १२। ४ ... २ ... ५२८
तस्मिन् सुपयो मधुलत्	४।२। ८। २५ ... ४ ... २६६
तस्य त इष्टम्य वीरम्य	५।६। ८। १० ... ५ ... २४६
तस्य ते पवित्रयते पवित्रेय	१।२। १। १५ ... १ ... २०२
तस्य वयं सुमनौ यद्विद्यम्यामि	१।०। ११। १२ ... १ ... २०६१
तस्मै ते प्रतिद्वयं	१।३। १४। १३ ... १ ... ५६८
तस्मै नूतमभिपद्ये वाचा विरूपनिखया	२।६। ११। ६ ... २ ... ८०४
ता अस्य यददोहस सोमः	४।२। ४। १४ ... ४ ... १८८

मन्त्र	का। प्र।	थ। म	भा	व
ता॥ सवितुर्वरेण्यस्य चित्रा	...	४।६।	३।१२	३ ... ६१०
तिष्ठायनो मेऽसि	...	१।२।१२।	२ ... १ ...	४१०
तिग्ममायुधं वोढित॥ सहस्रदु	..	४।७।१५।१२	३ ... ३ ...	७५४
तिष्ठो मत्तत्रं सृष्टस्पतिर्देवता	...	४।४।१०।	६ ... ३ ...	४८२
तिष्ठमिरस्तुवत ब्रह्माष्टज्यत	..	४।३।१०।	२ ... ३ ...	३७१
तिष्ठो भूमौर्धास्यन् चीरुत धून्		२।१।११।१७	२ ... २ ...	३२४
तिष्ठो देवोर्वांसिरेद॥	४।१।	८। ६ ... ३ ..	६४
तौत्रान् घोषान् क्षण्वते स्रगपाणयो		४।६।	६। ७ ... ३ ...	६३३
तुषो वो विश्ववेदा	१।४।४३।	६ ... १ ...	६८३
तुषोऽसि विश्ववेदा	...	१।३।	३। ४ ... १ ...	३६५
तुभं त्वा अङ्गिरस्तम	..	१।३।१४।	७ .. १ ...	५६८
तुयंवाद् वयोऽमुद्युप धन्	...	४।३।	५। ५ .. ३ ...	३३८
तुवंत यामद्वेतश्चस्य	...	४।६।	१। ८ ... ३ ...	५६५
दम्पन्ता॥ होत्रा मधो दृतस्य	...	३।२।	८। ८ . ३ . .	१३६
ते अस्य योयये दिव्ये न	...	४।१।	८। ७ . . ३ ...	८४
तेजोदा त्वा तेजोऽसि	...	४।४।	६।३१ . ३ ...	४६०
तेजोऽगु घेहि	...	१।१।१०।१४	३ ... १ ...	१६०
तेजोऽसि	...	१।१।१०।१६	१ ... १ ...	१६०
तेजोऽसि	...	१।१।१०।१८	३ ... १ ...	१६०
तेजोऽसि तेजो मयि घेहि	...	१।४।४५।१२	३ ... १ ...	७१२
तेजोसि तेजो मे यष्ट	...	५।७।	६। ३ ... ५ ...	३१२
तेजोविदसि तेजो मा मा ज्ञासीन्		३।३।	१। २ ... ३ ...	१६८
ते ते धामान्युग्रामि	...	१।३।	६।११ ... १ ...	४८१
ते भो अरंको ज्वनश्रुतो	...	१।७।	८।११ ... १ ...	१०१८
तेभ्यो नमस्ते नो मृडयन्तु	...	४।४।	३। ६ ... ३ ...	४२८

मुक्त	का । प्र । च । घ । भा । ष
तेऽवर्द्धन्त स्तवसो महित्वना ...	४ । १ । ११ । १३ ... ४ ... १४३
सो ते राय	१ । २ । ५ । १२ ... १ ... ३२६
तौ सह घतुरः मदः सम्प्रसारयावहे	७ । ४ । १६ । ३ ... ६ ... ४५५
त्याम्पु क्षत्रियाऽथ च आदित्यान् .	२ । १ । ११ । १८ ... २ ... ४२५
अयं पुरोडाशा भवन्ति अयं इमे .	२ । ४ । १० । १२ ... २ ... ५२१
अयस्त्रिऽश्रतास्तुवत भूतान्यशान्यन्	४ । ३ । १० । १७ ... ४ ... ३७२
अयस्त्रिऽश्रतन्तवो ये	१ । ५ । १० । १३ ... १ ... ८२५
अयोदशभिरस्तुवत मासा	४ । ३ । १० । ७ ... ४ ... ३७१
अयोविऽश्रत्यास्तुवत क्षुद्रा ...	४ । ३ । १० । १२ ... ४ ... ३७१
जातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रऽ	१ । ६ । १२ । १६ ... १ ... ६४०
त्रिऽश्रत्तयश्च गणिभो वनक्तो .	१ । ४ । ११ । १४ ... १ ... ६२६
त्रिऽश्रत्स्वसार उप यन्ति	४ । ३ । ११ । ६ ... ४ ... ३७६
त्रिऽश्रद्वाप्त वि राजति ...	१ । ५ । ३ । ३ ... १ ... ७८१
त्रिककुच्छन्द	४ । ३ । १२ । २७ ... ४ ... ३६०
त्रिताप खाद्या	१ । १ । ८ । १७ ... १ ... १३५
त्रिभ्य खाद्या मयभ्य खाद्या	७ । २ । १४ । १२-१६ ... ६ . ३१३
त्रिवत्सो वय उष्याहा छन्द ...	४ । ३ । ५ । ४ ... ४ ... ३३८
त्रिवृदसि	४ । ४ । १ । २१ ... ४ ... ४१५
त्रियुप् छन्दः	४ । ३ । १ । १७ ... ४ ... ३०६
त्रियुप् छन्दः	४ । ३ । ७ । ११ ... ४ ... ३५०
त्रियुभोऽभिभूत्ये खाद्या	३ । १ । ७ । ५ ... ३ ... ३८
त्रोणि त आऊर्दिवि वन्धनानि ...	४ । ६ । ७ । ४ ... ४ ... ६४६
त्रोण्यायूऽभि तव जातवेदस् ...	३ । २ । ११ । ६ ... ३ ... १६१
त्रैधातवीयेन यजेतामिधरन्त्सर्वा ...	२ । ४ । १० । ६ ... २ ... ५२०
त्रैष्टुभं छन्दोऽनुप्रजायस्व	१ । ३ । ७ । ११ ... १ ... ५०२

मन्त्र	का।	प्र।	श्व।	म	भा	४
व्यम्बकं यजामहे सुगन्धिम्	१।८।	६।१०	...	१ ...	८२
व्यविवर्गस्त्रिष्टुप् कृन्द	४।२।	५।	१ ...	४ . ३३८
त्व॒ राजन् ब्रह्मासि मित्रो॑ऽसि सु॒मेवो	१।८।	१६।	१४	...	२ ...	१६२
त्व॒ राजन् ब्रह्मासि वरुणो॑ऽसि सत्यधर्मा	१।८।	१६।	१६	...	२ . .	१६२
त्व॒ राजन् ब्रह्मासि सविता॑सि सत्यसर्वो	१।८।	१६।	१०	...	२ ..	१६२
त्व॒ राजन् ब्रह्मासो॒न्द्रो॑ऽसि सत्यौजा	१।८।	१६।	१२	..	२ . .	१६२
त्व॒ सुतस्य पीतये सद्यो	३।४।	११।	१३	... ३ ... २६६
त्व॒ सोम तनू॑ऽक्षो	१।२।	४।	१ ...	१ ... ४०२
त्व॒ सोम पिब॑भिः संविदानो	.	२।६।	१२।	४	...	२ ८१३
त्व॒ सोम प्रचि॑कितो मनीषा	..	२।६।	१२।	२	...	२ ८१३
त्व॒ सोमासि सत्पति॑ष्व॒	४।३।	१३।	२ . .	४ .. ३६६
त्व॒ ह यद्य॑विद्यं सहस	२।६।	११।	३ ...	२ ... ८०४
त्व॒ क्षमे अ॒ग्निना विप्रो	१।४।	४६।	१२	... १ .. ७५८
त्व॒ क्षमे अ॒ग्निना विप्रो	३।५।	११।	१६	... ३ ... ३६४
त्व॒ चं गृह्णी॑ष्व	१।१।	८।	१०	... १ ... १३५
त्व॒ सोम नो व॒शो जीवा॑तुं	३।४।	११।	३ ...	३ ... २६५
त्व॒ त्पितारो अ॒ग्ने दे॒वात्स॒वाम्...	१।५।	१०।	४ ...	१ ... ८२४
त्वं तुरी॑या व॒शि॒नो व॒शसि	३।४।	२।	७ ...	३ ... २५१
त्व॒ न्धा॒दिद॒द्युता॑ग्ने य॒गुर्न	३।१।	११।	२५.	३ . . ६६
त्वं दी॒क्षा॒याम॒धि॒पति॑रसौ॒ह	१।२।	१।	१८	... १ ... २७२
त्वं दू॒त॒ख॒मु न पर॑स्या॒स्त्वं	३।५।	११।	८ ...	३ ... ३६२
त्व॒ दे॒वा॒नाम॑सि स॒खित॑मम्	..	१।१।	४।	५ . .	१ ...	८४
त्वं न सोम॑ वि॒श्वतो र॒क्षा	२।३।	१४।	५ ..	२ ... ४६५
त्व॒ न सोम॑ वि॒श्वतो र॒क्षा	४।१।	११।	५ ..	४ १४२
त्वं नो अ॒ग्ने व॒श॒ण॒स्य वि॒द्वान्	२।५।	१२।	२२	... २ ६६८

मन्त्र

का । प्र । ष । म भा ४

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् ...	४ । २ । ११ । १६ ... ४ ... १००
त्वमग्ने देदितो जातवेदोऽवट् ...	२ । ६ । १२ । १३ ... २ ... ८१४
त्वमग्ने शुभिस्त्वमाशुशुक्ष्यिस् ...	४ । १ । २ । २१ ... ४ ... १०
त्वमग्ने एतनासहः रयिः ...	१ । ३ । १४ । २० ... १ ... ५६६
त्वमग्ने बृहदयो दधासि ...	३ । ४ । ११ । १ ... ३ ... २६४
त्वमग्ने तमो असुरो महो ...	१ । ३ । १४ । १ ... १ ... ५६०
त्वमग्ने व्रतमा असि देव ...	१ । २ । ३ । ४ ... १ ... ३०६
त्वमग्ने शोषिषा शोशुषाण व्या ...	१ । ५ । ११ । ६ ... १ ... ८३२
त्वया वयः सधन्यस्वोतास्तव ...	१ । २ । १४ । १४ ... १ ... ४३५
त्वया हि नः पितरः सोम पूर्व ...	२ । ६ । १२ । ३ ... २ ... ८१३
त्वया षो बृधमो बृधा स नो ...	२ । ४ । ५ । ४ ... २ ... ४६३
त्वया वीरं देवकामं जजान ...	५ । १ । ११ । ६ ... ५ ... २५
त्वया हतपुत्रो वीन्द्रः सोममाहरत् ...	१ । ४ । १२ । १ ... २ ... ५२०
त्वयुरहं देवयव्यया यशूना ...	१ । ३ । ४ । ० ... १ ... ८००
त्वामग्ने अङ्गिरसो मुहाहित ...	४ । ४ । ४ । ८ ... ४ ... ४३८
त्वामग्ने पुष्करादध्यधर्वा ...	३ । ५ । ११ । ११ ... ३ ... ३६३
त्वामग्ने पुष्करादध्यधर्वा ...	४ । १ । ३ । ७ ... ४ ... ३८
त्वामग्ने पुष्करादध्यधर्वा ...	४ । ४ । ४ । २ ... ४ ... ४३०
त्वामग्ने मानुषीरीरुते विशो ...	४ । ३ । ११ । ६ ... ३ ... २२३
त्वामग्ने यजमाना धनु दूनु... ...	४ । २ । २ । १० ... ४ ... १६०
त्वामग्ने वसुपतिं वसूनाम् ...	१ । ४ । ४६ । ८ ... १ ... ७५८
त्वामग्ने वाजसातमं ...	१ । ४ । ४६ । ६ ... १ ... ७५८
त्वामग्ने वयते ब्राह्मणा इमे ...	४ । १ । ७ । ३ ... ४ ... ८७
त्वामग्ने वृधमं चेकितानं ...	५ । ७ । २ । १ ... ५ ... २८२
त्वामिद्धि इवामहे साता वाजस्य ...	२ । ४ । १४ । ० ... २ ... ५३८

मन्त्र	का। प्र।	अ। न	भा	ग
त्वामु ते दधिरे हव्यवाच॥ ...	२।१।	४।१२	३ ...	२४'
त्वे क्रतुमपि वृद्धन्ति विष्टे ...	३।५।१०।	१ ...	२ ...	२५८
त्वे रायः ...	१।२।	५।११	१ ...	३२६
त्वे वसूनि पुर्वयोक्त ...	१।३।१४।	६ ...	१ ...	५६८
त्वे स प्रव प्रवसो वृषहन्...	१।४।४६।	३ ...	१ ...	७५०

६

द॥ द्वाभ्यां मन्त्रिण्यन् जम्भ्यै ...	४।१।१०।	६ ...	४ ...	१२०
दक्षिणया त्वा दिष्टा सादयामि ...	५।५।	८।	५ ...	५ ... १६५
दक्षिणया सुवर्गो ...	४।४।	८।	६ ..	४ ... ४०३
दक्षिणा दिष्टा यौग क्रतूनाम् ...	४।३।	३।	२ ...	४ ... ३२१
दक्षिणायां दिष्टि मासा पितरो ...	१।६।	५।	५ ...	१ ... ८८३
दत्ते स्वाहादन्तक्राय स्वाहा ...	०।५।१२।१-५१ ..	६ ..	५३४	
दद्याः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहोष्ठाभ्याः	०।३।१६।१-५०...	६...	३०६	
दधन्ते वा यदी मनु वोचद्रक्षाणि...	३।३।	३।२५	३ ..	१०६
दधिकाव्यो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य	१।५।११।११	१ ...	८३२	
दधिकाव्यो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य	०।४।१६।१४	६ ...	४५६	
दद्विःस्यद्व्यो भूयासममुं ...	१।६।	२।२१	१ ...	८६०
दर्शय ...	३।४।	४।	६ ...	३ ... २५४
दशभ्य स्वाहा वि॥ प्रथमै स्वाहा ...	०।२।१०।१-११...	६ ...	३१६	
दा गो अमे प्रतिगो दा ..	२।४।१०।२१	२ ...	३०२	
दिग्भ्य स्वाहा ...	१।३।१०।११	१ ...	५६२	
दित्यबाह्वयो विराट् कन्द ...	४।३।	५।	२ ..	४ ... ३९८
दिद्योश्मा पादि ...	१।८।१४।	३ ...	२ ... १४०	
दिव॥ रूपेण ..	५।७।२०।	८ ..	५ ... ३४८	
दिव एषिषा पर्योर्ज उद्धृतं ...	४।६।	६।१६	४ ...	६३४

धन

	का । प्र ।	ख ।	ग ।	घ ।	ङ ।
दिवं गच्छ सुव पत	१ । ४ । ४५ ।	४ . .	१ . . .	६८५	
दिवमयेण मा लेखोग्	१ । ५ । ५ ।	६ . . .	१ . . .	४८५	
दिवं पृष्ठेन	५ । ० । १० ।	५ . . .	५ . . .	४४५	
दिवम्बमानिरसि	१ । १ । ६ ।	२ . .	१ . . .	१२१	
दिवस्त्वा व्योतिये	४ । ४ । ६ ।	५५ . . .	४ . . .	४६०	
दिवस्या द्रविणे सादयामि	४ । ४ । ० ।	१५ . .	४ . . .	४६८	
दिवस्परि प्रथमं जप्ते	१ । ५ । १४ ।	१४ . . .	१ . . .	५६८	
दिवस्परि प्रथमं जप्ते	४ । ५ । ५ ।	१ . .	४ . . .	१६६	
दिवा घित्तम छावन्ति	२ । ४ । ८ ।	५ . . .	२ . . .	५५६	
दिवि अयस्मान्निरिष्टे यतस्त	५ । ६ । १ ।	१४ . .	५ . . .	२०१	
दिवे त्वा	१ । १ । ११ ।	४ . . .	१ . . .	१८४	
दिवे त्वा	१ । ५ । १ ।	४ . . .	१ . . .	४४५	
दिवे त्वा	१ । ५ । ६ ।	५ . . .	१ . . .	४८१	
दिवे साक्षा	१ । ८ । १५ ।	५४ . . .	२ . . .	१५८	
दिवो नो वष्टि मतनो रवीभ्य	२ । १ । ११ ।	२० . . .	२ . . .	६६	
दिवो मूर्धांसि एषिष्या मामि०	४ । ५ । ४ ।	५ . . .	४ . . .	२०८	
दिवो वा विष्णुवृत वा एषिष्या	१ । ५ । १५ ।	८ . . .	१ . . .	४२५	
दिव्यं सुपमे वयसं वृद्धन्तमया	२ । १ । ११ ।	१४ . . .	२ . . .	६५	
दिवा साक्षा	१ । ५ । १० ।	६ . . .	१ . . .	५२१	
दिवा जपत	५ । ० । १६ ।	५ . . .	५ . . .	४४४	
दिवा त्वा द्रविणे सादयामि	४ । ४ । ० ।	१५ . . .	४ . . .	४६८	
दीक्षापि तपसेऽप्ये साक्षा	१ । ० । २ ।	५ . . .	१ . . .	२८०	
दीर्घांमनु घनितिमापुषे धाम्	१ । १ । ६ ।	१० . . .	१ . . .	१२१	
दूरे नेत्रमदयो मृगान्यथ	२ । ४ । ० ।	१० . . .	२ . . .	२६५	
दूरोदय वद	४ । ५ । १५ ।	४४ . . .	४ . . .	६८०	

मन्त्र	का।	प्र।	च।	ता	भा	४
दूधोक्षाभिर्झादुर्विं	५।	७।	२०।	६।	५।	३८८
दृष्टहन्ता दुर्या घावाएधिया ...	१।	१।	४।	१६।	१।	८४
दृष्टहस्त देवि पृथिवि स्वस्तये ..	४।	१।	८।	८।	४।	१११
दृष्टहस्त मा ज्ञाः	१।	२।	४।	६।	१।	८४
पृष्ठे स्य शिधिरे समीची	३।	२।	४।	८।	३।	८८
वृष्टानो रक्ता उर्या व्यघौद ..	१।	३।	१४।	१६।	१।	५६८
वृष्टानो रक्ता उर्या व्यघौद ...	४।	१।	१०।	११।	४।	१२८
वृष्टानो रक्ता उर्या व्यघौद ...	४।	१।	२।	११।	४।	१६०
देवः सवितारं गच्छ स्वाहा ...	१।	३।	११।	३।	१।	५४०
देव सविता वसोर्वसुदावा ...	१।	२।	३।	७।	१।	३०८
देवस्तस्यैगसोऽवयगनमसि ...	३।	२।	५।	१८।	३।	१००
देवस्तमसि	१।	१।	२।	१८।	१।	५०
देवताता मितद्रव स्पर्का ...	१।	७।	८।	१३।	१।	१०१८
देव बर्हिं शतवर्णं	१।	१।	२।	८।	१।	४८
देव बर्हिर्मा त्वान्वद्वा	१।	१।	२।	५।	१।	४८
देवस्तुरेतानि प्र वपे	१।	२।	१।	४।	१।	२०२
देव संस्तान सहस्रमोमसोऽग्निमे ...	३।	३।	८।	७।	३।	२०४
देव सवित प्रसुव यज्ञं प्रसुव ...	१।	७।	७।	१।	१।	८८८
देव सवित प्रसुव यज्ञं प्रसुव ...	४।	१।	१।	७।	४।	३
देव सवितरेतत् ते प्राष्ट तत् ...	३।	२।	७।	१।	३।	१२८
देवस्त्वा सविता पुनात्वर्क्षिमेण ...	१।	२।	१।	१४।	१।	२०२
देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ...	१।	३।	५।	३।	१।	४८२
देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ...	१।	३।	६।	८।	१।	४८८
देवस्त्वा सविता श्रपयतु	१।	१।	८।	१२।	१।	१२५
देवस्त्वा सवितोदयतु	४।	१।	६।	१७।	४।	०८

मृतः

	का।	ख।	ग।	घ।	ङ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	१।१।३।८...	१...	८३		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	१।१।६।५...	१...	१२१		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	१।३।१।१...	१...	३३५		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	१।७।१०।८...	१...	१०३५		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	१।८।७।७...	१...	८०		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	३।१।१।१०...	३...	९		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	३।१।३।१...	३...	३०		
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे	७।१।११।१...	६...	२११		
देवस्य सवितुः सवे कर्म क्षयवन्ति ..	१।१।८।२२	१...	१३८		
देवस्य सवितुर्भागोऽसि	३।३।८।८...	३...	३६२		
देवस्याद्यः सवितुः प्रसवे ऋहस्पतिना					

वाजजिता वभिष्ठम्... . १।७।८।९... १. १०१८

देवस्याद्यः सवितुः प्रसवे ऋहस्पतिना

वाजजिता वाजं जेयं.. ...	१।७।८।१...	१...	१०१८		
देवा व्याघ्रान्तसेऽमृतम्	२।३।१०।१५...	३...	३३५		
देवा व्याघ्रापाणा एतं देवेभ्यो ...	७।१।१२।५...	६...	२१३		
देवाः शर्मण्या मित्रावब्रह्मार्पणम् ..	२।३।८।९...	२...	५०६		
देवाः सघोतयोऽपानपादान् हिमम्	२।३।८।३...	२...	५०६		
देवा गानुविदो गानुं विन्वा ...	१।१।१३।१८...	१...	२२५		
देवा गानुविदो गानुं विन्वा ...	१।३।३३।८...	१...	७०५		
देवा देवेभ्यो ब्रह्मर्पणम्	३।६।३।८...	३...	५८३		
देवानां वायो यान्यसि	३।३।६।१२...	३...	३६०		
देवानामग्ने यान्यसि... ..	३।३।६।१०...	३...	३६०		
देवानामन्तरिक्षं यान्यसि	३।३।६।१३...	३...	३६०		
देवानामेव उपनाह व्यासीद् ...	३।३।८।३...	३...	२१३		

मन्त्र.	का।	प्र।	अ।	म।	५।	४
देवानां पत्नीरग्निर्यहपतिर् ...	१।	६।	४।	२२ ...	१ ...	८७०
देवाना पत्नीर्देवोर्विश्वदेया	४।	१।	६।	८ ... ७८
देवानां परिपूतमस्ति	१।	१।	२।	४ ... १ ... ४८
देवानां मन्वे अग्निं नो ब्रुवन्तु	४।	७।	१५।	१२ ... ४ ... ७३५
देवा वसथा अग्ने सोम सूर्य	२।	४।	८।	१ ... २ ... ५०६
देवास्तेन्द्रज्येष्ठा०—०धत्ताधोप०	५।	५।	८।	७ ...	५ ...	१७१
देवोः षडूर्वास्तथा ह्योत	४।	७।	१४।	५ ... ४ ... ७२२
देवो ह्यारौ मा मा सन्ताप्तं...	३।	२।	४।	१५ ... ३ ... ८८
देवोमहं निश्रुतिं वन्दमानः	४।	२।	५।	११ ... ४ ... २०
देवोराप एष वो गर्भस्तम्भः	१।	४।	४५।	८ ... १ ... ७१२
देवोरापः सं मधुमतीर्	१।	८।	१२।	१ ... २ ... १२०
देवोरापो अयाग्नपाद्य	१।	२।	३।	१६ ... १ ... ३१०
देवोरापो अयाग्नपाद्य	१।	३।	१३।	४ ... १ ... ५५८
देवेभ्यः शुन्धस्व	१।	२।	१२।	८ ... २ ... ४११
देवेभ्यः शुम्भस्व	१।	२।	१२।	८ ... १ ... ४११
देवेभ्यः स्वाहा	३।	१।	४।	१६ ... ३ ... २३
देवेभ्यस्तु मरौचिषेभ्यः	१।	४।	२।	६ ... १ ... ५८५
देवेभ्यस्तु मरौचिषेभ्यः	३।	१।	१०।	४ ... ३ ... १५६
देवो वः सविता प्रार्थयन्तु	१।	१।	१।	४ ... १ ... १३
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः	१।	१।	५।	१० ... १ ... १०२
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः	१।	१।	६।	११ ... १ ... १२१
देवो वः सविनोत्पुनात्यष्टिदेव	१।	१।	५।	१ ... १ ... १०३
देवो वः सविनोत्पुनात्यष्टिदेव	१।	१।	१०।	१२० ... १ ... १६०
देहि मे ददामि ते वि मे...	१।	८।	४।	३ ... २ ... ५०
देवो धियं भवामहे	१।	२।	३।	१ ... १ ... २०८

मन्त्रः

का । प्र । ष । म । भा । व

हे ध्यादधाति द्विपाद्यजमानः	...	२ । ६ । ६ । ७ ... २ ... ७४२
हे मधसो सततो वस्त एका	...	३ । २ । २ । ३ ... ३ ... ८७
हौ समुद्रौ विततावजूयो	...	३ । २ । २ । २ ... ३ ... ८६

ध

धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम	...	४ । ६ । ६ । २ ... ४ ... ६३३
धरण एकविंशो	...	४ । ३ । ८ । ७ ... ४ ... ३५५
धरणमसि दिवं दृष्ट्व	...	१ । १ । ७ । ८ ... १ ... १२७
धर्ममस्त्यन्तरिक्षं दृष्ट्व	...	१ । १ । ७ । ७ ... १ ... १२७
धर्मस्त्युद्योमः	...	४ । ३ । ८ । १८ ... ४ ... ३५५
धर्मो य धरिणो य	...	४ । ४ । ११ । १६ ... ४ ... ४८७
धर्मो दिशा ऋषमिदं दाधारो	...	४ । ४ । १२ । ७ ... ४ ... ४८८
धर्मसि धरिणो	...	४ । ३ । ७ । ४६ ... ४ ... ३५०
धर्मसि दिशो दृष्ट्व	...	१ । १ । ७ । ८ ... १ ... १२७
धर्मा मानुषान्	...	१ । ३ । ८ । ३ ... १ ... ५१०
धा धसि स्वाधा धस्युर्वो	...	१ । १ । ८ । २४ ... १ ... १४८
धाता ददातु दामुषे वसूनि	...	३ । ३ । ११ । १० ... ३ ... २२३
धाता ददातु गो रयिमौशानो	...	२ । ४ । ५ । ३ ... २ ... ४८३
धाता ददातु गो रयिमौशानो	...	३ । ३ । ११ । ७ ... ३ ... २२३
धाता ददातु गो रयिमौशानो	...	३ । ३ । ११ । ८ ... ३ ... २२३
धाता धातृणां सुवगस्य यस्पतिरु	...	४ । ७ । १४ । ७ ... ४ ... ७२२
धाता प्रजाया उत राय ईशे	...	३ । ३ । ११ । ८ ... ३ ... २२३
धाता रतिः स्ववितेदं जुषन्तां	...	१ । ४ । ४४ । १ ... १ ... ७०४
धाता विधाता परमोत्तमं सृष्ट्व	...	५ । ७ । ४ । ७ ... ५ ... २८८
धाता भद्रस्तरेय बहुगुणदणयव	...	१ । ७ । ११ । ६ ... १ ... १०४२

मन्त्र	का। प्र।	ज।	स	भा	ध
धातुदंशमौ	५। ७। २२। १०	...	५	...	५५०
धाम्नो धाम्नो राजन्नितो ..	१। ३। ११। १५	...	१	...	५४७
धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था ...	२। १। ११। १६	...	२	...	३२०
धिययासि पर्व्वया	१। १। ६। ३	...	१	...	१२१
धिययासि पार्व्वतेयौ	१। १। ६। ४	...	१	...	१२१
धिययास्वा देवो वैश्वदेव्यावती ...	४। १। ६। १०	...	४	...	७६
धिषण्ये विडू सती वोढयेयाम् ...	१। ४। १। १०	...	१	...	५८६
धुरि धुर्यो पातम्	१। १। १५। १६	...	१	...	२२५
धूरसि धूर्त्वं	१। १। ४। ४	...	१	...	६४
धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ	१। १। ७। १	...	१	...	१२७
धेनुर्वयो जगती छन्द	४। ३। ५। ६	...	४	...	३३८
ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोर्निर्ध्रुवासि	४। ३। ४। १	...	४	...	३२८
ध्रुवक्षिदस्यन्तरिक्षं दृष्ट्व	१। २। १२। २४	...	१	...	४११
ध्रुव ध्रुवेय इविषाडव सीमं ...	३। २। ८। २२	...	३	...	१३७
ध्रुवमसि पृथिवी दृष्ट्व	१। १। ७। ५	...	१	...	१२७
ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात ...	१। १। १। ७	...	१	...	१३
ध्रुवा च पृथिवी देवस्य	४। ४। ११। १५	...	४	...	४८७
ध्रुवा दिशा विष्णुमल्यघोरा ..	४। ४। १२। १३	...	४	...	४६८
ध्रुवासि घृताघो नाम्ना	१। १। ११। १६	...	१	...	१६४
ध्रुवासि देवेभ्य सुन्यस्त	१। २। १२। १०	...	१	...	४११
ध्रुवासि धरणी	४। ३। ७। ४५	...	४	...	३५०
ध्रुवासि धरण्या	४। ३। ७। ३८	...	४	...	३५०
ध्रुवासि धरण्याऽस्तृता	४। २। ६। १	...	४	...	२६५
ध्रुवासि पृथिवि सहस्र	४। २। ६। १२	...	४	...	२६६
ध्रुवासि य परिधिं पर्यधत्वा	१। १। १३। ११	...	१	...	२२५

भक्त	का। प्र। च। म। भा। व
ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं—•धौरखेता	१।६। २। १ ... १ ... ८५६
ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं—•धौरखेता	२।२। ६। १ ... २ ... ८६६
ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं—•ममिभूखेता	२।६। ६। २ ... २ ... ८६६
ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं—•मुमखेता	२।२। ६। २ ... २ ... ८६६

न

नकिण्ठं कर्मणा नशम प्र योयम	१।८। २२। १० ... २ ... २२१
नक्तोषासा समनसा विरूपे ...	८।१। १०। १६ ... ८ ... १२८
नक्तोषासा समनसा विरूपे ...	८।६। ५। ६ ... ८ ... ६१६
नक्तोषासा समनसा विरूपे ...	८।०। १२। ८ ... ८ ... ०००
नक्षत्राणि ह्यन्ध	८।३। ०। १० ... ८ ... ३५०
नक्षत्राणि प्रतिरूपेण	५।०। २०। ६ ... ५ ... ३८८
नक्षत्राणां चतुर्थी	५।०। २२। ८ ... ५ ... ३५०
नक्षत्राणां मातृकाशात् पाहि ...	१।२। २। ११ ... १ ... २६१
नक्षत्रेभ्य स्ताहा	१।८। १३। ३० ... २ ... १३८
न त विदाय य इदं नजाना ...	८।६। २। ५ ... ८ ... ५६६
न दक्षिणा विचिकित्ते न सत्या ...	२।१। ११। १६ ... २ ... ३२५
न पुरस्तात् परिदधाद्यादित्यो ..	२।६। ६। ० ... २ ... ०८२
नम उदयेऽथ	५।०। १६। ६ ... ५ ... ३८८
नमश्च नमस्यश्च वार्धिकास्तु ...	८।८। ११। ५, ६ ... ८ ... ८८०
नमो दिव्यं गच्छ स्ताहा	१।३। ११। १० ... १ ... ५८०
नम आनभ्यानेभ्य प्रतिदधानेभ्यश्च	८।५। ३। १० ... ८ ... ५२२
नम आतापीय आनायाय च ..	८।५। ८। १५ ... ८ ... ५३०
नम आनिर्हतेभ्य	८।५। ६। १८ ... ८ ... ५८०
नम आमोदलेभ्य	८।५। ६। १६ ... ८ ... ५८०

संस्कृत.	का। प्र। च। म। भा। व।
नमः श्या यच्छङ्खो विच्छङ्खश्च ...	४।५। २।१९ ... ४ ... ५२२
नमः श्यारिखदते च यरिखदते च ...	४।५। ८।१४ ... ४ ... ५४०
नमः श्याव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च ...	५।५। ४। १ ... ४ ... ५२६
नमः श्याशवे चाजिराय च ...	४।५। ५।१२ ... ४ ... ५३०
नमः श्यासुवेद्याय चासुर्याय च ...	४।५। ६।११ ... ४ ... ५४२
नमः श्यासीनेभ्यः श्यानेभ्यश्च ...	४।५। २।१२ ... ४ ... ५२२
नमः श्रन्त्राय मखत्रे ...	२।२। ४। ८ ... २ ... ८८
नमः श्रिण्याय च ध्रमण्याय च ...	४।५। ८। १ ... ४ ... ५४०
नमः श्रुक्कङ्खो ध्रुक्कङ्खश्च ...	४।५। ४।१५ ... ४ ... ५२७
नमः श्रुक्कङ्खो ध्रुक्कङ्खश्च ...	४।५। २। ८ ... ४ ... ५२२
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ७।१४ ... ४ ... ५४४
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ४। २ ... ४ ... ५२६
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ८। ४ ... ४ ... ५४४
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। २।१२ ... ४ ... ५२८
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ६। ७ ... ४ ... ५२२
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। २। ८ ... ४ ... ५२२
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ५।१४ ... ४ ... ५२०
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ८।११ ... ४ ... ५४०
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। २। २ ... ४ ... ५२२
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ८। २ ... ४ ... ५४०
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ७। ८ ... ४ ... ५४४
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ८। ६ ... ४ ... ५४०
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ७। ८ ... ४ ... ५४४
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ८। २ ... ४ ... ५४०
नमः श्रुद्धिषाय धातुधाय च ...	४।५। ४।१२ ... ४ ... ५२७

मन्त्रः	का।	प्र।	च।	म	भा	४
नमः कृप्याय चावध्याय च	४।५।	७।११	...	४	...	५२४
नमः दत्तव्रीताय धावते	४।५।	२।१२	...	४	...	५१८
नमः दत्तभ्य संयक्षोदभ्यश्च	४।५।	४।११	...	४	...	५२७
नमः पर्याय च पर्यायशाय च	४।५।	६।१२	...	४	...	५४०
नमः पादसयाय च रजस्याय च	४।५।	६। ८	...	४	...	५४०
नमः पापीय चावार्याय च	४।५।	८।१३	...	४	...	५३७
नमः पिबन्धो धामि ये नो	२।२।	८।१३	...	२	...	१२६
नमः पुञ्जिष्ठेभ्यो निषादेभ्यश्च	४।५।	४।१४	...	४	...	५२७
नमः पूर्वजाय चापरजाय च	४।५।	६। २	...	४	...	५३२
नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च	४।५।	८।१४	...	४	...	५३७
नमः शत्रुराय च मपस्कराय च	४।५।	८।१७	...	४	...	५३७
नमः शक्राय च प्रमुपतये च	४।५।	८। ३	...	४	...	५३७
नमः शम्भवे च मयोभवे च	४।५।	८। ६	...	४	...	५३७
नमः शर्वाय च प्रमुपतये च	४।५।	५। २	...	४	...	५०६
नमः शय्याय च ज्ञेयाय च	४।५।	८।१६	...	४	...	५३७
नमः शिवाय च शिवनराय च	४।५।	८।११	...	४	...	५३७
नमः शौमिपाय च शौभाय च	४।५।	५।१३	...	४	...	५३०
नमः शुम्भ्याय च हरित्याय च	४।५।	६। ६	...	४	...	५४०
नमः शूराय चावभिन्दते च	४।५।	६।१२	...	४	...	५३२
नमः यवाय च प्रतिचवाय च	४।५।	६।१०	...	४	...	५३२
नमः युनाय च युतसेनाय च	४।५।	६।१५	...	४	...	५३२
नमः लोभ्याय चावसान्याय च	४।५।	६। ८	...	४	...	५३२
नमः श्वभ्य श्वपतिभ्यश्च	४।५।	४।१०	...	४	...	५२७
नमः सदने नमः सदसस्यनये	२।२।	४।१६	...	२	...	६६
नमः समान्य समपतिभ्यश्च	४।५।	२।१६	...	४	...	५२९

मन्त्रः		का।	ख।	घ।	भा	ङ
नमः सस्त्रिङ्गराय त्रिषौमते ...		४।५।	५।	२ ... ४ ...	५१८	
नमः सहस्रानां निव्याधिने ...		४।५।	६।	१ ... ४ ...	५२२	
नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च		४।५।	५।	५ ... ४ ...	५२६	
नमः त्रिकल्याय च प्रवाह्याय च ...		४।५।	८।	१० ... ४ ...	५३०	
नमः सु ते निर्ऋते विश्वरूपे ...		४।२।	५।	० ... ४ ...	२०६	
नमः सुतायाहन्त्याय	४।५।	२।	८ ... ४ ...	५१८	
नमः सुधाय च सरस्याय च ...		४।५।	०।	६ ... ४ ...	५३४	
नमः खकाविभ्यो जिघांस्सङ्घो ..		४।५।	३।	६ ... ४ ...	५२२	
नमः सेनाय सेनानिभ्यश्च ..		४।५।	४।	१० ... ४ ...	५२०	
नमः सोम्याय च प्रतिसर्गाय च ...		४।५।	६।	५ ... ४ ...	५३२	
नमः सोमाय च रुद्राय च	४।५।	८।	१ ... ४ ...	५३०	
नमः सुधाय च पथ्याय च	४।५।	०।	० ... ४ ...	५३४	
नमः खोतस्याय च होष्याय च ...		४।५।	५।	१५ ... ४ ...	५३०	
नमः खपङ्गो जाग्रद्व्यश्च	४।५।	३।	१४ ... ४ ...	५२२	
नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च ...		४।५।	०।	६ ... ४ ...	५३४	
नमस्तु धातावनानर्षा प्रेष्टि ...		१।३।	८।	१४ ... १ ...	५१०	
नमस्तु धो रघवारेभ्यश्च ..		४।५।	४।	१२ ... ४ ...	५२०	
नमस्तु श्याय च गेह्याय च	४।५।	६।	५ ... ४ ...	५३०	
नमस्तु म्याय चावधाय च	४।५।	८।	२ ... ४ ...	५३०	
नमस्तु ताराय	४।५।	८।	८ ... ४ ...	५३०	
नमस्तु लिलङ्घो धावद्व्यश्च	४।५।	३।	१५ ... ४ ...	५२२	
नमस्तु लीर्याय च कृत्याय च ...		४।५।	८।	१२ ... ४ ...	५३०	
नमस्तु लीर्येयवे चायुधिने च ...		४।५।	०।	५ ... ४ ...	५३४	
नमस्तु यम धो-मे ऋद्धिंति ...		२।६।	११।	१० ... २ ...	८०४	
नमस्तु यस्तु मा मा धिष्टोऽ	...	४।०।	१३।	४ ... ४ ...	००६	

मन्त्र	अ। प्र।	अ। म	आ	इ
नमस्ते अस्त्रायुधायनातताय धृष्टवे	४।५।	१।१४ ...	४ ...	५१०
नमस्ते शत्रु मन्त्राय	४।५।	१। १ ...	४ ...	५०८
नमस्ते शत्रु मे शोषिणे	४।६।	१।१२ ...	४ ...	५६७
नमो अयिषाय च अथमाय च .	४।५।	४।१२ ..	४ ...	५४०
नमो अयेवधाय च दूरेवधाय च ...	४।५।	८। ५ ...	४ ...	५६७
नमो अन्त्रेभ्योऽन्त्रपतिभ्यश्च	४।५।	६।१० . .	४ ...	५२५
नमो अस्तु नीललोबाय	४।५।	१। ८ ...	४ ...	५१०
नमो अस्तु गर्धभ्यो ये के च ..	४।२।	८। ० ...	४ ...	२५३
नमो गर्धभ्यो गर्धपतिभ्यश्च . .	४।५।	४। ५ ...	४ ...	५०६
नमो गिरिकाय च शिविविष्टाय च	४।५।	५। ६ ...	४ ...	५२८
नमो गृह्येभ्यो गृह्यपतिभ्यश्च	४।५।	४। ३ ..	४ ...	५२६
नमो गोदाय च गृह्याय च	४।५।	८। ४ ...	४ ...	५४०
नमोऽग्नये अग्निविहिते	४।५।	२४।२-३ ...	६ ...	५५७
नमोऽग्नयेऽग्निविज्ञाय	१।५।	१०। ३ ...	१ ...	८२४
नमोऽग्नये मखे मख्य मा	३।२।	४। ३ ...	३ ...	८८
नमो जघन्याय च सुधियाय च	४।५।	६। ४ ...	४ ...	५६२
नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च	४।५।	६। १ ...	४ ...	५६२
नमो दिग्भ्य	१।२।	१०।१२ ...	१ ...	५६२
नमो दुन्दुभ्याय चाक्षन्याय च	४।५।	०। १ ...	४ ...	५६४
नमो वृताय च प्रदिताय च	४।५।	०। ३ ...	४ ...	५६४
नमो देवेभ्य	१।२।	४।१२ ...	१ ...	४०४
नमो धृष्टवे च प्रशुशाय च	४।५।	०। २ ...	४ ...	५२४
नमो नादाय च वैशन्ताय च	४।५।	०।१० ...	४ ...	५६७
नमो निचेरवे परिचरायारण्यानां	४।५।	३। ५ ...	४ ...	५२२
नमो नियन्त्रिण इयुधिमते	४।५।	३। ३ ...	४ ...	५२२

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	इ
नमो निषङ्गिणे चैषुमते च ..	४।५।	७।	४ ...	४ ...	५२४	
नमो नीलग्रीवाय च श्रितिकण्ठाय च	४।५।	५।	३ ...	४ ...	५२६	
नमोऽपगुरभावाय चामिघ्ने च	४।५।	६।	१२ ...	४ ...	५४०	
नमो बभ्रुशाय विद्याधिने ..	४।५।	२।	४ ...	४ ...	५१५	
नमो विलिम्बे च कवचिने च ..	४।५।	६।	१४ ...	४ ...	५३९	
नमो वृद्धते च वर्षीयसे च .	४।५।	५।	६ ...	४ ...	५२६	
नमो भवस्य ह्यै जगताम्पतये ...	४।५।	२।	६ ...	४ ...	५१८	
नमो भवाय च रुद्राय च ..	४।५।	५।	१ ...	४ ...	५२६	
नमो सुवन्तये वरिवरुताय	४।५।	२।	११ ...	४ ...	५१८	
नमो मध्यमाय चापगन्धाय च ..	४।५।	६।	३ ...	४ ...	५२९	
नमो मन्त्रिणे वाणिजाय ..	४।५।	२।	१० ...	४ ...	५१८	
नमो महद्वा क्षुल्लकेभ्यश्च ...	४।५।	४।	७ ...	४ ...	५२६	
नमो महिम्न उत चक्षुषे ...	३।३।	६।	२ ...	३ ...	२१३	
नमो भाजे पृथिव्यै माहं ...	१।८।	१५।	१० ...	२ ...	१५६	
नमो मित्रस्य वरुणस्य ..	१।२।	६।	४ ...	१ ...	२६६	
नमो मौण्ड्यमाय चैषुमते च ...	४।५।	५।	७ ...	४ ...	५२६	
नमो मृगयुभ्य श्रमिभ्यश्च ...	४।५।	४।	१६ ...	४ ...	५२७	
नमो मेध्याय च विदुष्याय च ..	४।५।	७।	१३ ..	४ ...	५३४	
नमो याम्याय च क्षेम्याय च ...	४।५।	६।	६ ...	४ ...	५३२	
नमो रथिभ्योऽरथेभ्यश्च ...	४।५।	४।	८ ...	५ ...	५२७	
नमो रथेभ्यो रथपतिभ्यश्च ...	४।५।	४।	६ ...	४ ...	५२७	
नमो रुद्राय सखत्रे ...	३।२।	४।	६ ...	३ ...	६५	
नमो रुद्रायातलाविने ...	४।५।	२।	७ ...	४ ...	५१८	
नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां ...	४।५।	११।	११-१२ ...	४ ...	५५५	
नमो होदिताय सप्ततये ...	४।५।	२।	६ ...	४ ...	५१८	

शब्दः	का	प्र	च	म	भा	इ
नमो लोप्याय घोषप्याय च ...	४	५	८	१०	४	५४०
नमो व किरिकेभ्यो देवानाञ्च ...	४	५	८	१५	४	५४०
नमो व पितरो रसाय ...	२	२	५	१	२	१०६
नमो वक्षते परिवक्षते ...	४	५	२	४	४	५२२
नमो वन्धाय च कक्षाय च ...	४	५	६	८	४	५२२
नमो वर्मिणे च वल्ग्विने च ...	४	५	६	१२	४	५२२
नमो वर्धाय चावर्धाय च ...	४	५	७	१२	४	५२४
नमो वाक्याय च देशियाय च ...	४	५	७	१५	४	५२४
नमो वाक्ताप्य च वाक्तापाय च ...	४	५	७	१६	४	५२४
नमो विक्षीयकेभ्यः ...	४	५	८	१६	४	५४०
नमो विविश्वत्केभ्यः ...	४	५	८	१७	४	५४०
नमो विरूपेभ्यो विरूपेभ्यश्च ...	४	५	४	६	४	५२६
नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः ...	४	५	२	२	४	५१८
नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो ...	४	५	८	७	४	५१७
नमो वृद्धाय च सहस्रने च ...	४	५	५	१०	४	५२८
नमो प्राप्तेभ्यो प्रातपतिभ्यश्च ...	४	५	४	४	४	५२६
नमोऽस्तिमज्ञो नक्तक्षरज्ञः ...	४	५	२	७	४	५२२
नमोऽस्त्यज्ञो विध्यज्ञश्च ...	४	५	२	१२	४	५२२
नमो हन्ते च हनीयसे च ...	४	५	८	६	४	५१७
नमो हरिकेशायोपवीतिने ...	४	५	२	५	४	५१८
नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये ...	४	५	२	१	४	५१८
नमो ऋदध्याय च निवेध्याय च ...	४	५	८	७	४	५४०
नमो ऋक्षाय च वामनाय च ...	४	५	५	८	४	५२८
न यजमान रिध्यसि ...	१	८	२२	१२	२	२२१
नरन्वियः प्रोक्षमाद्य ...	४	४	८	८	४	४०६

मन्त्र

का । प्र । च । म । भा । व

नराश्रसस्याश्च देवयन्त्रया ...	१ । ६ । ४ । २ ... १	८७६
नवदशभिरस्तुवत शूद्रार्थावष्टव्येताम्	४ । २ । १० । १० ... ४ ...	२७१
नवभिरस्तुवत पितरोऽष्टव्यन्त ..	४ । २ । १० । ५ ... ४ ...	२७१
नवविंशत्यास्तुवत वनस्पतयो ..	४ । २ । १० । १५ ... ४ .	२७१
न वा जवेतन्मिषसे न	४ । ६ । ८ । १०	४ ... ६६५
नवोनवो भवति जायमानोऽङ्गा ..	२ । ४ । १४ । १ .	२ .. ५४८
नाक घट्त्रिंश	४ । २ । ८ । १६ .	४ .. २५५
नाकसदसि	४ । ४ । ७ । १० ... ४ ...	४६८
नाथितवन्मा व्यथितम्	१ । २ । १२ । ४ ... १ . .	४१०
नाना प्राणो यजमानस्य यजुना .	२ । १ । ४ । ८ ... २ ..	२२
नाभा पृथिव्याः समिधानमग्निः ..	४ । १ । १० । ४ . ४	१२७
नारोक्ते पक्षयो सोम वि चिन्वन्तु	५ । २ । ११ । ५ . ५	५६
नाहमिन्द्राणि रारण	१ । ७ । १२ । ४ . १ . १०६०	
निकायश्चन्द	४ । २ । १२ । २० .	४ ... २६०
नि कात्या वेधस शश्वतस् ...	२ । २ । १२ । ८ . . २ ...	२७१
नि कात्या वेधस शश्वतस्	२ । २ । १४ । २ ... २ ...	४६५
निक्रमयं निघदनं विवर्तनं	४ । ६ । ८ । २ ... ४ ...	६६४
निद्राभ्या स्य देवश्रुत ध्यायुर्मे	२ । १ । ८ । १	२ ... ४५
निष्पुक्तिमरूपेण	५ । ७ । १६ । ८ ... ५ ...	२४७
निरस्त नमुचे शिरः	१ । ८ । १४ । ५ ... २ ...	१४७
निर्ऋतिं निर्गाल्मकेन श्रोण्यां ...	५ । ७ । १२ । ११ ... ५ ...	२४१
निर्ऋतिमंस्थभिः	५ । ७ । १८ । २ ... ५ ...	२४६
निर्दग्धः रक्षो निर्दग्धा	१ । १ । ७ । ६ ... १ ...	१२७
निर्देवं निर्वीरं हत्वा विष्कन्धं ...	७ । २ । ११ । २ ... ६ ...	२६२
निलिम्बा नाम स्य ०—० दधामि...	५ । ५ । १० । ८ ... ५ ...	१०६

शब्द	का।	प्र।	ब।	स।	मा।	४
निवेशनः सङ्क्रमणो वसूनां	४।२।	५।१२	...	४ ... २०३
निवेशनी सङ्क्रमणो वसूना	२।५।	१।	२ ... २ ...	२००
निषसाद धृतप्रतो वय्याः	१।८।	१६।	८ ... २ ...	१६३
निष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं	४।२।	७।१०	...	४ ... २४०
निष्कृताहावमवष्टः सुवरचः	४।२।	५।१४	...	४ ... २०४
निष्कृतिर्नाम वो माता	४।२।	६।	८ ... ४ ...	२२६
निष्कृत्यादः सेध	१।१।	७।	२ ... २ ...	१२७
नि होता होतृघदने विदाग	२।५।	११।	७ ... २ ...	२६३
नि होता होतृघदने विदाग	४।१।	२।११	...	४ ... २८
नीरोहोऽसि	४।४।	१।२६	...	४ ... ४१५
नीलग्रोवा श्रितिकण्ठा दिवः	४।५।	११।	२ ... ४ ...	५५१
नीलग्रोवा श्रितिकण्ठा दिवः	४।५।	११।	४ ... ४ ...	५५१
नूतनासु	२।३।	३।	७ ... २ ...	१०६
नृपक्षसं त्वा देव सोम सुषक्षा	२।२।	५।	२ ... २ ...	१०४
नृपक्षसा भामोऽसि धातुदाधिपत्यं	४।३।	६।	२ ... ४ ...	३६२
नृपक्षा प्रतिख्यात	४।४।	६।२६	...	४ ... ४७६
नृपदे वट्	४।६।	१।१३	...	४ ... ५६४

प

पक्षिभ्यन्	४।३।१२।३५	...	४ ... ३६०
पक्षिभ्यन्	४।३। १।२०	...	४... ३०६
पक्षिभ्यन्	४।३। ७। ५	...	४ ... ३५०
पक्षिभ्यन्	४।३।१२।३०	...	४ ... ४६०
पक्षदशमिरस्तुवत क्षत्रम्	४।३।१०। ८	...	४ ... ३७१

मन्त्रः	आ। प्र। अ। म। भा। व।
पञ्च दिशो देवीर्यज्ञमवन्तु ४।६। ३। ५... ४ ... ५६४
पञ्चभिरस्तुवत भूतान्यष्टज्यन्त	... ४।३।१०। ३... ४ ... ३०१
पञ्चभिर्धाता विदधाविदं ४।३।११। ५... ४ ... ३०६
पञ्चभ्यः स्वाहा दशभ्यः स्वाहा	... ७।२।१६।१-७... ६... ३१५
पञ्चविंशत्यास्तुवतारण्याः...	... ४।३।१०।१३... ४ ... ३०१
पञ्च व्युत्तरु पञ्च दोहा ४।३।११।११... ४ ... ३०७
पञ्चानां त्वा दिशा यन्त्राय...	... १।६। १। ५... १ ... ८५२
पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां यन्त्राय	... १।६। १। ६... १ ... ८५२
पञ्चानां त्वा वातानां यन्त्राय	... १।६। १। ७... १ ... ८५२
पञ्चाविर्वयो गायत्री छन्दः...	... ४।३। ५। ३... ४ ... ३२८
पञ्चाशते स्वाहा शताय स्वाहा	... ७।२।१६।१-१२... ६... ३१७
पयस्सपः परिपतिं वषस्या	.. १।१।१४। ६... १ ... २५५
पश्यामनूदग्भ्यां ५।७।२३। १... ५... ३५१
पयः पृथिव्यां पयः ओषधीषु	... ४।७।१२। ६... ४ ... ६६६
पयसे होवायां स्वाहा वट्	... ३।२। ८। ५... ३ ... १३६
पयस्सतीरोषधयः १।५।१०। ७... १ ... ८२५
पयोदां त्वा पयसि ४।४। ६।३२... ४ ... ४६०
परमस्याः परावतो रोहिदश्च	... ४।१। ६।१३... ४ ... ११४
परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः	... ४।४। ३। ७... ४ ... ४२८
परमेष्ठाधिपतिर्मृत्युर्गन्धर्व	... ३।४। ७। ८... ३ ... २६३
परस्या अग्निं संवतोऽवरां	... २।६।११।१५... २ ... ८०४
परस्या अग्निं संवतोऽवरां	... ४।१। ६।१२... ४ ... ११४
पराकाशेनान्तरां ५।७।१४। ६... ५... ३४२
परापूतं रक्षः परापूता अरातयः	१।१। ५।१४... १ ... १०३
परिचिदसि तया देवतयाऽऽङ्गिरस्त्वद्	४।२। ४।१२... ४ ... १८८

शब्द	का। प्र। ख। ग। भा। ङ
परि णो रुद्रस्य हेतिर्यथा	... ४।५।१०। ८ ... ४ ... ५४२
परि ते धन्वनो हेतिरस्मात्	... ४।५। १।१५ ... ४ ... ५१०
परि त्वा गिर्वणो गिरः १।२। १।१० ... १ ... ४४५
परि त्वाग्ने पुरं वयं विप्रः १।५। ६।१५ ... १ ... ०८८
परि त्वाग्ने पुरं वयं विप्रः ४।१। २।२० . ४ ... १०
परिधये जनप्रयनाय स्वाहा	... ३।२। ८। ३ ... ३ ... १३६
परिधौन् परिदधाति रक्षसा	... २।६। ६। २ ... २ ... ०४२
परिपतये त्वा गृह्णामि १।२।१०।१२ ... १ ... ३०१
परिष्वेभ्य स्वाहा १।८।१३।४२ . २ ... १३८
परिभूरमिं परिभूरिर्न	... ३।२। ३। १ . ३ ... ८२
परिभूष्णम् ४।३।१२। ८ ... ४ ... ३८०
परिलिखितः रक्षः परिलिखिता	१।२। ५। ८ ... १ ... ३३८
परिलिखितः रक्षः परिलिखिता	१।३। १। ३ .. १ ... ४४५
परि वाजपति कविरग्निर्	... ४।१। २।१८ ... ४ ... १७
परिवोरसि परि त्वा देवौ	... १।३। ६।१६ .. १ .. ४८२
परिवद्योऽसि पवमान १।३। ३।१० ... १ ... ४६५
परेत पितरः सोम्या गम्भीरौ	... १।८। ५।११ ... २ ... ६६
परो दिवा पर एना एषिष्या	... ४।६। २। ६ ... ४ ... ५०८
पर्वतश्चिन्महि रुद्रो बिभाय	... ३।१।११।२३ ... ३ ... ६६
पर्वं ते राधासम् १।१। २। ६ ... १ ... ४८
पवमान पायुना ५।७।१५। ८ ... ५ ... ३४३
पवित्रं पोषाभ्या ५।७।१५। ८ ... ५ ... ३४२
पशवो वै पूर्वा व्याकृतय एव	... २।६। ६।१३ . २ . ०४३
पशूनां मन्युरसि तवेव १।८।१५। ८ ... २ ... १५६
पशूनाः शर्मांसि शर्मं यजमानस्य	१।८। ६। ३ ... २ ... ८३

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । इ
पशून्सुगम्पुर्गोडाशास्त्रववान्योत	७ । ३ । ११ । ८ ... ६ ... २६३
पलवाड् वयो बृहतो कन्द	.. ४ । ३ । ५ । ६ ... ४ ... २२८
पात मा प्रत्यक्षं पात मा	.. १ । ८ । १२ । १६ .. २ .. १२८
पायुस्त व्याप्यायताम्	... १ । ३ । ६ । ७ ... १ ... ५२४
पावक व्या चितयन्त्या क्षपा	... ४ । ६ । १ । ७ ... ४ ... ५६३
पावकवर्षा शुक्रवर्षा ४ । २ । ७ । ८ ... ४ ... २४०
पावमानेन त्वा क्षोमेन गायत्रस्य	... १ । ३ । १० । ७ ... २ ... ४४४
पावौरवौ कन्या विषायुः ४ । १ । ११ । १० ... ४ ... १४२
पाहि माझे दुश्चरितादा मा	... १ । १ । १२ । ८ .. १ ... २०४
पितर व्यायुक्तास्ते सधया	... २ । ३ । १० । १६ .. २ ... ४४५
पितर पितामहा परेऽवरे	.. ४ । ३ । ३ । ६ ... ४ .. ३२२
पितरत्वा०—०दक्षिणत पान्तु	.. ५ । ५ । ६ । ८ ... ५ ... १०१
पिता पुत्र पौत्रो वषट् स्वाहा	... ७ । ३ । १२ । ८ .. ६ .. ४६७
पिता मातरिन्वाञ्छिदा यदा	.. ५ । ६ । ८ । १२ ५ ... २४६
पिता वत्साना पतिरभिमानाम्	... ३ । ३ । ६ । ४ .. ३ .. २१३
पितृकृतस्त्रैगसोऽवयवममति	... ३ । २ । ५ । २१ .. ३ ... १०७
पितृणा नारायणस ४ । ४ । ६ । २८ ... ४ ... ४७६
पितृणाऽ सदनमति १ । ३ । १ । ६ .. १ ... ४४५
पितृणाऽ सदनमति १ । ३ । ६ । ६ १ ... ४६१
पितृन्त्यपो महत सुदानव	... ३ । १ । ११ । २८ .. ३ ... ६६
पिप्रोलिका प्रशादेन ४ । ७ । २३ । ११ ... ५ ... ३५१
पिप्रोहि देवाऽ उग्रतो यविल	... ४ । ३ । १३ । १३ ... ४ ... ३६७
पिमा सोम मन्दतु त्वा २ । ४ । १४ । ६ ... २ ... ५३६
पिप्रङ्गुस्य सुमरो वयोदा	... २ । १ । ११ । ८ ... ३ ... ६४
पौपिवाऽसऽ सरस्वत ३ । १ । ११ । ११ ... ३ ... ६५

मन्त्र	वा । प्र । च । म । भा । ष
पुनरासद्य सदनमपद्य ...	४ । २ । २ । १० ... ४ ... १८६
पुनरुर्गा निवर्त्तस्य पुनरद्य ...	१ । ५ । २ । ८ ... १ ... ४८२
पुनरुर्गा निवर्त्तस्य पुनरद्य ...	४ । २ । १ । ८ ... ४ ... १५१
पुनरुर्गा निवर्त्तस्य पुनरद्य ...	४ । २ । २ । ११ ... ४ ... १०६
पुनरं पितरो मनो ददातु ...	१ । ८ । ५ । १४ ... १ ... ६६
पुनर्वसु नक्षत्रमदितिर्देवता ...	४ । २ । १० । ५ ... ४ ... ४८१
पुनस्त्वादित्या वदा वसव ...	४ । २ । २ । १३ ... ४ ... १६६
पुनातु ते परिच्छुतः सोमः ...	१ । ८ । ४१ । २ ... २ ... १८०
पुरोध्यस्त्वमग्ने रयिमान् ...	४ । २ । ५ । २ ... ४ ... २०२
पुरोय्यासो अग्रयं प्रावयेमि ...	४ । २ । ४ । ८ ... ४ ... १८८
पुरोय्योऽसि विश्वमरा ...	४ । १ । २ । ६ ... ४ ... ३८
पुवयो वयस्तन्मं हृन्द ...	४ । २ । ५ । १३ ... ४ ... ३३८
पुर्वरवा ...	१ । ३ । ४ । ८ ... १ ... ५०२
पुरोवातसगिरसि ...	४ । ४ । ६ । ४ ... ४ ... ४६०
पुरो वातो वर्धन् जिह्वेराहत् ...	२ । ४ । ४ । ३ ... २ ... ५०२
पुष्टिरसि प्रजननमसि ...	१ । ४ । ८ । ३५ ... १ ... १०३५
पुष्पावती प्रसूवती ...	४ । २ । ६ । ३ ... ४ ... २२६
पूर्वमासश्च ...	२ । ४ । ४ । १० ... २ ... २५४
पूर्णा दर्वि परापत सपूर्णा ...	१ । ८ । ४ । २ ... २ ... ५०
पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्ताद् ...	२ । ५ । १ । १ ... २ ... ३००
पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्ताद् ...	४ । ४ । १० । २८ ... ४ ... ४८२
पूर्वीभिर्हि ददाग्रिम ...	४ । २ । १२ । १८ ... ४ ... ३८८
पूष एवो ब्रह्मा न उर्वी ...	१ । १ । १४ । १२ ... १ ... २५६
पूषा गा जन्वेतु न पूषा ...	४ । १ । ११ । ११ ... ४ ... १४२
पूषा ते यार्थं यन्नातु ...	१ । १ । २ । १४ ... १ ... ५०

शब्दः	का	ख	ग	घ	ङ
धूयाध्वनः पतितिक्राय	१।२।४।८ ...	१ ...	२२०		
धूया पद्याच्छरेण पत्तिमुदजयद्	१।०।११।५ ...	१ ...	१०५२		
धूया सन्या सोमो राधसा	१।२।३।६ ...	१ ...	२०८		
धूया सोमकयल्या	४।४।८।४ ...	४ ...	४०६		
धूया सयुजा सह एयिया	४।१।२।६ ...	४ ...	१५		
धूयो स्वाहा	१।८।१३।२४ ...	२ ...	१३८		
धूयो वनियु	५।०।१०।१ ...	५ ...	२४५		
एष्टामि त्वा परमन्त एयिया	०।४।१८।५ ...	६ ...	४५१		
एतनावाडसि यमुभ्यस्वा	४।४।१।१४ ...	४ ...	४१४		
एयिवि देवयजन्योवध्याले	१।१।८।५ ...	१ ...	१४०		
एयिवो ह्यः	४।१।०।१३ ...	४ ...	२५०		
एयिवीं यर्मणा	५।०।२०।१० ...	५ ...	३४८		
एयिवो तेऽन्तरिक्षे वायुन्निर्म	५।२।१२।५ ...	५ ...	६०		
एयिवोमाऽन्तरिक्षं घ्राण्यो	५।६।८।२ ...	५ ...	२४४		
एयियन्तरिक्षं घौर्वयद्	०।३।१२।४ ...	६ ...	२६०		
एयिया अहमुदन्तरिक्षमावहम्	४।६।५।३ ...	४ ...	६१६		
एयियाः पुरोवमस्यस्यो नाम	४।१।१२।५ ...	४ ...	२८०		
एयियाः सम्युचः याहि	१।१।२।२० ...	१ ...	५०		
एयियाः सम्युचः याहि	१।३।८।१३ ...	१ ...	५१०		
एयियासगोद्	४।४।८।१० ...	४ ...	४०३		
एयियात्वा द्विजे सादयाधि	४।४।०।११ ...	४ ...	४६८		
एयियात्वा मूर्द्धन्नाजिघर्षि	१।२।५।८ ...	१ ...	२४८		
एयियद्वारमग्नेन विष्टा	४।४।५।१६ ...	४ ...	४५५		
एयियै त्वा	१।१।११।६ ...	१ ...	१८३		
एयियै त्वा	१।२।१।६ ...	१ ...	४४५		

मन्त्रः	का। प्र। अ। म। भा। ष।
एधियै त्वा	१।३। ६। १ ... १ ... ४६१
एधियै स्वाहा	१।८। १३। ४२ ... २ ... १५८
एधियै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा ...	७।१। १५। १-२१ ... ६ ... २१६
एधियै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा ...	७।१। १७। १-२२ ... ६ ... २२१
एधियै स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा ...	७।५। ११। १-५० ... ६ ... ५३१
एष्टो दिवि एष्टो अग्निः	१।५। ११। ४ ... १ ... ८३९
एष्टो दिवि एष्टो अग्निः	४।४। १२। १६ ... ४ ... ४६६
एष्टो दिवि एष्टो अग्निः	४।७। १५। १८ ... ४ ... ७३५
प्रकाशेन त्वर्धं	५।७। १४। ५ ... ५ ... ४४२
प्रकाशेन वाह्यं	५।७। १२। ७ ... ६ ... ३५६
प्रकीर्तोऽसि वसेभ्यस्त्वा	४।४। १। १० ... ४ ... ४१४
प्रधास्यान् हवामहे	१।८। ३। २ ... २ ... ३३
॥ चर्षादिभ्यः एतनाहवेभ्यु	४।२। ११। ३ ... ४ ... २००
प्र धिक्मर्कं गृह्यते तुराय	४।१। ११। १४ ... ४ ... १४५
प्रचेतसे त्वा	४।४। ६। २१ ... ४ ... ४६०
प्रचेतास्त्वा वने प्रयात्	१।२। १२। १५ ... १ ... ४११
प्रच्छन्दः	४।३। १२। ३४ ... ४ ... ३६०
प्रचक्षस्व भुवस्पते	१।२। ६। १ ... १ ... ४६५
प्रजां योनिं मा निर्मेक्षं	१।१। १०। ६ ... १ ... १६७
प्रजां योनिं मा निर्मेक्षं	१।१। १३। ७ ... १ ... ४२५
प्रजानन्तां प्रतिगृह्णन्ति पूर्वं	३।१। ४। ३ ... ३ ... २१
प्रजापतये मनवे स्वाहाऽप्रये	४।१। ६। ५ ... ४ ... ११३
प्रजापतये मनवे स्वाहा वट्	३।२। ८। ६ ... ३ ... १२६
प्रजापतिः प्रणीयमानः	४।४। ६। ११ ... ४ ... ४०६
प्रजापतिः समदशाक्षरेण समदशं ...	१।७। ११। १७ ... १ ... १०५२

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । इ
प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृष्यो .	२ । ४ । ४ । १२ . . २ २५४
प्रजापतिर्मनसान्योऽच्छेतो	४ । ४ । ८ । १ . . ४ ४०६
प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गन्धर्व . .	२ । ४ । ७ । ५ २ २६२
प्रजापतिस्त्वा सादयतु	४ । २ । ८ । २ ४ ... २६५
प्रजापतिस्त्वा सादयतु	४ । ४ । ६ । २ .. ४ . ४५८
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विन्वा .	१ । ८ । १४ । १२ . २ . १४८
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विन्वा ...	२ । २ । १२ । २ . २ २०१
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विन्वा . .	३ । २ । ५ । १ ३ १०६
प्रजापतेर्जायमाना प्रजा	३ । १ । ४ । १ ३ २१
प्रजापतेर्मागोऽस्यूर्गखान् ...	१ । ६ । २ । ७ .. १ . . ८७०
प्रजापतेर्विभाक्षाम	१ । ६ । ५ । २ . . १ ८८२
प्रजापते स वेद सोमाभूषणे .	२ । ६ । ११ । २० ... २ ८०५
प्रजापतेक्षपसा वावृधानः	५ । १ । ११ । ११ . ५ २५
प्रजाभ्यस्त्वा प्रजापतये	३ । ३ । ६ । ८ ३ . १८५
प्रजाभ्यस्त्वा प्राणाय त्वा	१ । २ । ६ । २ ... १ . ४४६
प्रजाध्वमनुप्राणिविहि . ..	१ । २ । ६ । ६ .. १ . ३४६
प्र यो देवो सरस्वतो वाजेभिर् . .	१ । ८ । २२ । ३ २ . २२०
प्र यो देवो सरस्वतो वाजेभिर् .	२ । ५ । १२ । ७ ... २ . ६६०
प्र यो देवो सरस्वतो वाजेभिर् ...	३ । १ । ११ । ८ .. ३ ६५
प्र यो यच्छत्यर्पमा प्र भय .	१ । ७ । १० । ५ १ . १४४
प्रतक्षासि नमस्तान् . ..	१ । २ । २ । ११ १ ४६५
प्र तप्ते अय प्रिपिविष्ट . .	२ । २ । १२ । १८ २ . . २०२
प्रतिक्रमय कुलाभ्या	५ । ७ । १५ । ११ ... ५ . २४३
प्रति त्वन्नाम राण्यमघायि . .	१ । ८ । १० । ५ . . २ . ११३
प्रति त्वा वर्धेष्टवं वेत्तु	१ । १ । ५ । १२ ... १ ... १०१

मन्त्र	का। प्र। च। म	भा	४
प्रतिदृष्ट	१। ८। १२। ६ ...	२ ...	१३८
प्रतिधिरसि दृष्टिं त्वा	४। ४। १। ५ ...	४ ...	४१४
प्रतिमा कन्द	४। २। ७। ३ ...	४ ...	३५०
प्रतियुतो वक्षस्य पाश	१। ४। ४५। ६ ...	१ ...	७१२
प्रतिष्ठा अयस्त्रिंश	४। ३। ८। १४ ...	४ ...	३५५
प्रति स्पाशो विष्णु तूर्क्षितमो	१। २। १४। ३ ...	१ ...	४३३
प्रतीचो दिशा वर्मा ऋतूना	४। ३। ३। ३ .	४ .	४२१
प्रतीच्या त्वा दिशा खादयामि	५। ५। ८। ६ ...	५ .	१६५
प्रतीच्या दिशि ऋक्षा मश्वो	१। ६। ५। ६ ...	१ ...	८८३
प्रतूर्क्ष वाणिमाद्व वरिष्ठाम्	४। २। २। २ ...	४ . .	२५
प्रतूर्क्षिरष्टादश	४। ३। ८। ४	४ ...	३५५
प्र तूर्वमेष्टवक्राममशस्ती	४। १। २। ५ ...	४ .	१५
प्र ते यस्ति प्र त इयमि	२। ५। १२। २५ ...	२ . .	६६८
प्रत्यस्तो वक्षस्य पाशः	१। २। ८। १० ...	१ ...	३६१
प्रत्युष्ट रक्ष प्रत्युष्टा चरातय	१। १। २। २ ...	१ ...	४६
प्रत्युष्ट रक्षः प्रत्युष्टा चरातयः	१। १। ४। ३ ...	१ ...	८४
प्रत्युष्ट रक्ष प्रत्युष्टा चरातय	१। १। १०। १ . .	१ ...	१६०
प्रथमा धाः सरथिना सुवर्णा	५। १। ११। ७ ...	५ ...	२४
प्र दातारः हवामह इन्द्रमा	१। ७। १३। ६ .	१ ...	१०६०
प्र दाता वक्षो वषमस्तुराधाट्	१। ७। १३। १० ...	१ . .	१०६०
प्रदिश स्वाहा	१। ३। १०। ७ ...	१ ...	५३१
प्र देवं देववोतये भरता	३। ५। ११। १६ . .	३ ...	३६४
प्र देवं देव्या धिया भरता	३। ५। ११। १ ...	३ ...	३६२
प्र पूर्वने मितरा नव्यसोमिर्	४। १। ११। १८ ...	४ . .	१४३
प्र प्रापमप्रिमैतस्य ऋणवे	२। ५। १२। २४ ...	२ . .	६६८

संख्य	का । प्र । च । म । भा । श
प्र प्रायमभिभैरतस्य प्रदये... .	४ । २ । ३ । ४ ... ४ ... १०६
प्र बाहवा सिद्धतं जीवसे न	१ । ८ । २२ । ८ . . २ ... २२१
प्र बाहवा सिद्धतं जीवसे न . .	२ । ४ । १२ । २१ ... २ ... ६६८
प्र बुधिया ईरते वो महाश्वि ...	४ । ३ । १२ । १८ ... ४ ... १८८
प्रभा छन्द	४ । ३ । ७ । २ . . ४ . ३५०
प्र सुख धन्वतस्यसुमयोर्	४ । ५ । १ । १० . . ४ .. ५१०
प्रसुखमाणा सुवनस्य रेतो . .	३ । १ । ४ । ७ .. ३ ... २२
प्र याभिर्पांसि दाश्वान्समन्वा ...	२ । २ । १२ । २८ ... २ ... ३०३
प्रयासाय स्वाहा यासाय स्वाहा . .	१ । ४ । ३५ । १ . . १ ... ६८४
प्ररोहोऽस्ति	४ । ४ । १ । २७ ... ४ . . ४१५
प्रवास्यते त्वाहर्निव	४ । ४ । १ । ७ . . ४ ... ४१४
प्रहृदसि	४ । ४ । १ । २२ ... ४ ... ४१५
प्रश्विषं प्रशासाभ्याः . .	५ । ७ । १८ । ४ .. ५ . . ३४०
प्रसद्य भस्मना योनिमपद्य	४ । २ । ३ । ८ . . ४ ... १०६
प्र स मित्र मर्तो व्यस्तु प्रयस्तान् ...	३ । ४ । ११ । १७ . ३ ... २८६
प्र स्वानं प्रथममभ्वराणां	१ । ६ । १२ । ११ ... १ ... ८४०
प्रसवद्य	१ । ७ । ८ । ७ ... १ ... १०३५
प्र ससाहिमे प्रवृद्धत शत्रून् . .	३ । ४ । ११ । १२ .. ३ ... २८६
प्र सुवान् सोम श्रतयुष्	२ । २ । १२ । १४ ... २ . . ३०२
प्र सो यमे तवोतिमि	३ । २ । ११ । १ ... ३ ... १६१
प्र होत्रे पूर्य वधोऽप्ये	३ । २ । ११ । २ . ३ ... १६१
प्रागपागुदमधराक्तास्ता	१ । ४ । १ । ११ . १ . ५८६
प्राघो च प्रतीघो च वसूनाः . .	४ । ४ । ११ । १७ ... ४ ... ४८७
प्राघो दिशा वसन्त ऋतूनाम् ..	४ । ३ । ३ । १ . . ४ . . ३२१
प्राघो दिशाः सहयशा	४ । ४ । १२ । ५ ... ४ ... ४८८

पञ्च	वा । प्र । च । म	भा	४
प्राची नामासि प्रतीची दिक् ...	५ । ५ । १० ।	३ ... ५ ...	१०५
प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ...	१ । २ । १२ ।	६ ... १ ...	४२२
प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि ...	३ । ६ । ५ ।	१ ... ३ ...	६१६
प्राच्यसि ...	३ । ३ । ७ ।	३ ... ३ ...	४६८
प्राच्या त्वा दिशा सादयति ...	५ । ५ । ८ ।	३ ... ५ ...	१६५
प्राच्या दिशि त्वमिन्द्रासि	२ । ३ । १३ ।	३ ... २ ...	५२८
प्राच्या दिशि देवा ऋत्विजो ...	१ । ६ । ५ ।	३ ... १ ...	८८२
प्राणदा ध्यानदा ध्यानदा ...	३ । ६ । १ । २० ...	३ ... ५६३	
प्राणं मे पाहि ...	३ । ३ । ६ ।	८ ... ३ ...	३४३
प्राणं मे पाहि ...	३ । ३ । ७ । १६ ...	३ ... ३६८	
प्राणं मे पाह्यमानं मे पाहि ...	३ । ३ । ३ । ११-१५ ...	३ ... ३५८	
प्राणस्त व्याप्यायताम् ...	१ । ३ । ८ ।	२ ... १ ...	५२३
प्राणापानौ मा मा ह्यसिष्ठं ...	३ । १ । ७ ।	८ ... ३ ...	३४
प्राणापानौ ऋद्योर्मा मातं ...	३ । १ । ७ ।	७ ... ३ ...	३८
प्राणाय त्वा ...	१ । १ । ६ ।	७ ... १ ...	१२१
प्राणाय त्वा ...	१ । २ । ६ ।	३ ... १ ...	३४६
प्राणाय त्वापानाय त्वा ...	३ । ५ । ८ ।	३ ... ३ ...	३५१
प्राणाय मे वर्चोदा वर्धसे . .	३ । २ । ३ ।	२ ... ३ ...	८२
प्राणाय व्यानाया—•ध्रुवा सीद	५ । ५ । ५ । ६-१२ ...	५ ... १४८	
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा ...	७ । ३ । २१ । १२-१४ .	६ ... ४६८	
प्राणो यज्ञेन कल्पताम् ...	१ । ७ । ८ । १८ ...	१ ... १०३५	
प्राणो व्यानोऽपानो वयट् ...	७ । ३ । १२ ।	६ ... ६ ...	३६७
प्रातर्गुणौ विमुञ्चेयामग्निना ...	१ । ३ । ७ । १८ ...	१ ... ६१५	
प्रिया वो नाम ऊवे नुराणाम् ...	२ । १ । ११ ।	७ ... २ ...	३२३
प्रेतिरसि धर्माय त्वा ...	३ । ३ । १ ।	२ . ३ ...	४१४

मन्त्र	का। प्र। अ। म। भा। ष।
प्रेदमे ज्योतिर्मान्वाहि ...	४।२। ३। ३... ४ ... १०५
प्रेदो अग्रे दौदिहि पुरोऽगो	४।६। ५। ११ ... ४ ... ६१०
प्रेयमगाद्विषया बर्हिर्बृह ...	१।१। २। ३... १ ... ४८
प्रेक्षुदेक्षुतस्य वामोरन्वमिस्तेयं	३।५। ६। ६... ३... ३४१
प्रेतु मक्षयस्पत्री वेदीं वर्येण	३।५। ६। २... ३... ३४१
प्रेतु वानी कनिकदमनदद्	४।१। ४। ८... ४... ५०
प्रेषाम्नामिधेनीराधारा० ...	७।३। १२। ५... ६... ३६४
प्रेषामन्नेषु विपुदेव रेजते	४।३। १३। २४... ४... ३८८
प्रोथदन्तो न यवसे अविध्यन्	४।४। ५। ८... ४... ४२८
प्रोथपदा नक्षत्रमण्यकपाद्	४।४। १०। २३... ४... ४८२
प्रोथपदा नक्षत्रमहिर्बुध्नियो	४।४। १०। २४... ४... ४८२
प्रो व्यक्षै पुरोरथमिन्द्राय .	१।७। १२। १४... १... १०६१

फ

फगुनी नक्षत्रमयमा देवता	४।४। १०। ८... ४... ४८२
फगुनी नक्षत्र भगो देवता	४।४। १०। १०... ४... ४८२

ब

बडित्या पर्वताना खिर्ग	२।२। १२। १२... २... ३०१
बधान देव सवित	१।१। ८। ८... १... १४०
बधान देव सवित	१।१। ८। १०... १... १४०
बधान देव सवितः	१।१। ८। १२... १... १४०
बभिरसि नारिरसि	४।१। १। १२... ४... २
बर्हिर्बृह सुभ्यस्त्वा...	१।१। ११। ३... १... १८३
बर्हिर्बृह पितर ऊत्यर्वागिमा	२।६। १२। ६... २... ८१३

मन्त्र	का।	प।	ब।	म	भा	५
मर्हिथोऽहं देवयज्याया	१।	६।	४।	१ ... १ ...	८७६	
मर्हिस्ते ध्यस्तु बालिति	३।	३।	१०।	५ ... ३ ...	२१०	
मलविज्ञाय स्यविरः प्रवीरः	४।	६।	४।	६ ... ४ ...	६०५	
मलं मज्जामि.	५।	७।	१२।	१२ ... ५ ...	६३६	
मलाय त्वा	४।	३।	७।	५० ... ४ ...	६५०	
मस्तो वयो विवर्णं छन्द	४।	३।	५।	११ ... ४ ...	६३८	
मत्नीना पिता मज्जरस्य पुत्रश्च	४।	६।	६।	५ ... ४ ...	६३३	
महश्च	३।	४।	४।	११ ... ३ ...	२५४	
महच्छन्द	४।	३।	१२।	१८ ... ४ ...	३६०	
महत्साम क्षत्रभृद्बृहस्पतिर्षं	४।	४।	१२।	४ ... ४ ...	४६८	
महद्वयन्तरयोस्त्वा क्षोमेन	२।	३।	१०।	८ ... २ ...	४४५	
महद्वा	१।	१।	१२।	७ ... १ ...	२०४	
महद्गति महद्गवावा	१।	३।	२।	२० ... १ ...	४५५	
महस्पतये स्वाहा	१।	८।	१३।	२५ ... २ ...	१६८	
महस्पतिः प्रकुम्भसादेन	५।	७।	१४।	६ ... ५ ...	६४२	
महस्पतिरष्टाक्षरेण गायत्रीमुदजयत् १।७।११। ८ ... १ ... १०५२	१।	७।	११।	८ ... १ ...	१०५२	
महस्पतिरामौघ्रात्	४।	४।	६।	१३। ... ४ ...	४७६	
महस्पतिर्देवता	४।	३।	७।	१४ ... ४ ...	३५०	
महस्पतिर्न परिपातु पञ्चाद्	३।	३।	११।	४ ... ३ ...	२२३	
महस्पतिसुतस्य त इन्द्रो इन्द्रियावत १।४।२७। १ ... १ ... ६६५	१।	४।	२७।	१ ... १ ...	६६५	
महस्पतिस्त्वा सादयतु	४।	४।	६।	१ ... ४ ...	४५६	
महस्पतिस्त्वा सुप्ते रणवतु	१।	२।	५।	७ ... १ ...	३३६	
महस्पते ध्यति यदयो	१।	८।	१२।	७ ... २ ...	२२०	
महस्पते शुषक्ष नो हव्यानि	१।	८।	१२।	५ ... २ ...	२२०	
महस्पते परिदीप रयेन	४।	६।	४।	४ ... ४ ...	६०४	

मन्त्र.

का। प्र। च। न भा ४

ऋहस्पतेरयमौ	५।७।२१। ८ ... ५ ... ३४६
ऋहस्पतेर्मणि निमृष्टम्	१।७। ८।१६ ... १ ... १०२०
ऋहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामि	१।१। २।१७ ... १ ... ५०
ऋहस्पते सवितर्बोधयैन्	७।१। ७। ८ ... ७ ... ८८
भोधा नो यस्य वचसो यविष्ठ	७।२। ३।१४ ... ७ ... १७७
ब्रह्म मिम्वस्व ददतो मे	१।६। २। ६ ... १ ... ८७०
ब्रह्मस्य विष्टमं चतुस्त्रिंशः	७।३। ८।१५ ... ७ ... ३५५
ब्रह्म जघानं प्रथमं पुरस्ताद्	७।२। ८। ७ ... ७ ... २५२
ब्रह्मयक्षा तेजसे यन्वाय	१।६। १। ८ ... १ ... ८५२
ब्रह्मणा सोमया	७।७। ८।१५ ... ७ ... ७७३
ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्द्धमा.	१।३। २।१७ ... १ ... ७६५
ब्रह्म वृद्धं क्षत्र वृद्धं	१।३। १।१३ ... १ ... ७७५
ब्रह्म वृद्धं क्षत्र वृद्धं	१।३। ६।१५ ... १ ... ७८२
ब्रह्मवर्णिं त्वा क्षत्रवनिः	१।३। १।१२ ... १ ... ७७५
ब्रह्मवर्णिं त्वा क्षत्रवनिः	१।३। ६।१७ ... १ ... ७८२
ब्रह्मवर्षसाय त्वा गृह्णामि	१।६। १।१३ ... १ ... ८५३
ब्रह्मा देवाणा पदवी कवीनाम्	३।७।११। ७ ... ३ ... २८५
ब्रह्माश्नु	१।८।१६। ८ ... २ ... १६३
ब्रह्माश्नु	१।८।१६।११ ... २ ... १६३
ब्रह्माश्नु	१।८।१६।१३ ... २ ... १६३
ब्रह्माश्नु	१।८।१६।१५ ... २ ... १६३
ब्रह्मायुष्मत्तद्वाक्ष्यैरायुष्मद्	२।३।१०।१७ ... २ ... ७७५
ब्राह्मणमय राधासं	१।७।७३। ८ ... १ ... ६८३
ब्राह्मणास्तः प्रितश् सोम्यास्तः	७।६। ६।१० ... ७ ... ६२७

भ

सङ्ख्या	भा। प्र। च। म	भा	व
भक्ष आगत	४।४। ८। २० ...	४ ...	४०६
भक्षे हि माऽऽविष्ट दीर्घायुत्वाय ...	२।२। ५। १ ...	२ ...	१०४
भगाय स्वाहा... ..	१।८। १२। २० ...	२ ...	१२८
भक्षं तत्	१।२। २। ५ ...	१ ...	४५५
भक्षं ते अग्ने सहसिन्नगौक्ष . . .	४।२। १२। ४ ...	४ ...	२८६
भक्षं पश्यन्त उय सेदुरग्रे	४।०। ४। ६ . .	५ ...	२८८
भक्षा ते अग्ने खगौक्ष	४।२। १२। २ ...	४ ...	२८६
भक्षादग्नि श्रेयः प्रेक्षि	१।२। २। १८ . १ ...	२१०	
भक्षात् श्रेयः समनैष्ठ	५।०। २। १९ ...	५ . .	२८४
भक्षणात्	२।२। २। ५ . .	२ ...	१०६
भयश्च श्रुतिमभ्यां	५।०। १८। २ ...	५ ...	३४०
भरेभिन्द्रश्च सुहवश्च इवामहे	२।१। ११। ५ ...	२ . .	३२२
भवतं न समनसौ समोकसौ	१।४। ०। १२ . . १ .	५ . २	
भवत न समनसौ समोकसौ	४।२। ५। ४ ...	४ ..	२०२
भान्त पचदष्ट	४।२। ८। २ ...	४ ...	२५५
भाषान्तरिष्णुमा एव ज्योतिषा	४।६। ५। ८ ...	४ ...	६१६
भाते त्वा	४।४। ६। २८ ...	४ ...	४६०
भुक्त्वा सुपथो यज्ञो मन्वर्वत्	२।४। ०। ४ ...	२ ...	२६२
भुवनमसि विप्रयस्य	१।१। १२। १ . १ ...	२०४	
भुवनस्य	१।०। ८। १६ ...	१ ...	१०३५
भुवनस्य पते यस्य त उपदि . .	२।४। ०। ० ...	२ ...	२६२
भुवन्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान्	२।४। ११। १४ ...	२ ...	२८६
भुवो देवानां—•••••	०।१। १८। ५ ...	६ ...	२२२
भुवो देवानां—•••••	०।१। १८। २ . ६ ...	२२२	

सन्तः

का। य। थ। स। भा। व

भुवो देवानां—•इन्द्रमिद्वैमिद्वैवतया ०।१।१८। २ ... ६ ... २२३	
भुवो देवानां—•वसुमिद्वैमिद्वैवतया ०।१।१८। १ ... ६ ... २२३	
भुवो देवानां—•विश्वेमिद्वैमिद्वैवतया ०।१।१८। ३ ... ६ ... २२३	
भुवो यज्ञस्य रजसस्य नेता ... १।५।११।१४ ... १ ... ८२३	
भुवो यज्ञस्य रजसस्य नेता ... ४।१।११। ४ . ४ ... १४२	
भुवो यज्ञस्य रजसस्य नेता ४।४। ४। ४ ... ४ ... ४३०	
भू १।६। २। ० ... १ ... ८५६	
भूतमसि मय्यं नाम यितृणां ... २।३। ५। ५ ... २ ... १८८	
भूतमसि भूते मा धा . . . ३।२। ८।१६ ... ३ ... १३७	
भूतं मय्यं मविष्यद् वयट् ... ०।३।१२। १ ... ६ ... ३६०	
भूतेभ्यस्त्वा १।२।१२।२२ ... १ ... ४११	
भूमिभूम्ना द्यौर्वंदिग्यान्तर्दिक्षं ... १।५। ३। १ ... १ ... ०८१	
भूयस्त्वदसि ४।४। ०। १ ... ४ ... ४६८	
भूरसि भुवे त्वा मयाय त्वा ... ०।१।१२। ४ ... ६ ... २१७	
भूरसि श्रेष्ठो रक्षोनामपालया ... ३।२।१०।११ ... ३ ... १५०	
भूरसि श्रेष्ठो रक्षोनां प्राणया . . . ३।२।१०।१२ . . ३ ... १५७	
भूरस्माकं इविदेवानाम् . . . १।६। १।१५ ... १ ... ८५३	
भूर्संवस्तुवर् ०।४।२०। १ ... ६ ... ४६३	
भूर्संवस्तुवर्षट् स्वाहा नम . . . ०।३।१२। ८ . . ६ ... ३६३	
भृगूनामङ्गिरसां तपसा . . . १।१। ०।११ ... १ ... १२०	
मेघर्षं गवेऽश्वाय पुरुषाय १।८। ६। ० ... २ ... ८३	
मौवनस्य १।०। ८।१५ ... १ ... १३५	
अजश्चन्द्र ४।३।१२।२३ ४ ... ३८०	

म

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। य
मष्टु देववतो रथ ऋषो वा ...	१। ८। २२। ११ ... २ ... २२१
मखस्य शिरोऽसि ...	१। १। ८। ० ... १ ... १२५
मखस्य शिरोऽसि ...	०। १। ५। ११ ... ० ... ६६
मखस्य शिरोऽसि सं ज्योतिषा ...	१। १। १२। ८ ... १ ... २०५
मघा गच्छन् पितरो देवता ...	०। ०। १०। ८ ... ० ... ०८२
मणूकान् जम्भ्येभि ...	५। ०। ११। २ ... ५ ... २६०
मण्डकि तामिरागहि ...	०। ६। १। ६ ... ० ... ५६३
मधु गतमुतोषसि मधुमत् ...	०। २। ८। ८ ... ० ... २६५
मधुमाग्नो वनस्पतिर्मधुमा ...	०। २। ८। ८ ... ० ... २६५
मधु वाता ऋतायते ...	०। २। ८। ० ... ० ... २६५
मधुय माधवय वासन्तिकाष्टू ...	०। ०। ११। १, २ ... ० ... ०८०
मधुय माधवय मुकय शुषिच ...	१। ०। १०। १ ... १ ... ६०३
मध्वा यक्षं नक्षत्रे प्रोक्षानो ...	०। १। ८। २ ... ० ... ८३
मनय ...	२। ०। ०। ० ... २ ... २५०
मनश्चन्द्रः ...	०। २। ०। १८ ... ० ... २५०
मनश्चन्द्रः ...	०। २। १२। ११ ... ० ... २८०
मनसो हविरसि प्रजापतेर्वर्णो ...	२। ०। २। ११ ... २ ... २०१
मनस्तापुः ...	१। ०। २। २ ... १ ... ५८३
मनुष्यहतम्यैनमोऽवयवमसि ...	२। २। ५। २० ... २ ... १००
मनो नवास्ता पिबभिर्दक्षिणत ...	१। २। १२। १० ... १ ... ०११
मनो ज्योतिर्ब्रुवतामाज्यं ...	१। ५। ३। ० ... १ ... ०८१
मनो ज्योतिर्ब्रुवतामाज्यं ...	१। ५। १०। ६ ... १ ... ८२०

मन्त्र	का।	प।	च।	त।	भा	व
मनो व्योतिर्जेषतामाज्यं ...	१।६।	२।	५...	१...	८००	
मनो न्वा ऊवामहे वाराग्रसेन ..	१।८।	५।१२	...	२...	६६	
मनो मे जित्वा	४।३।	६।१४	...	४...	३४४	
मनो मेधामग्निं प्रयुजं स्वाहा .	४।१।	८।	२...	४...	११२	
मनो मे हार्दिं यच्छ तनूँ	१।२।११।१२.	१			५४०	
मनो यज्ञेन कल्पताम्	१।७।	८।२४		२..	१०३५	
मनोऽस्ति प्राजापत्यं मनसा ...	१।६।	२।१२	..	१...	८५८	
मन्यो सक्तुश्चो	४।४।	८।२२	...	४..	४०६	
मन्त्राभिभूति केतुर्यज्ञाणा . ..	३।२।	५।	४	३..	१०४	
मन्युना रुद्रहा	४।४।	८।	७	४...	४०३	
मन्ये वा मित्रावरुणा तस्य	४।७।१५।	५...	४	..	७१४	
ममस्तु न परिष्मा वसर्हा ममस्तु	२।१।११।	६..	२	.	३०३	
मम देवा विहवे सन्तु सर्वं ...	४।७।१४।	२...	४	...	७२२	
मम नाम तव च जातवेदो ...	१।५।११।	२	१...		८२४	
मम नाम प्रथमं जातवेद	१।५।१०।	१...	१		८२४	
ममाग्ने वचो विहवेव्यस्तु ...	४।७।१४।	१...	४	...	७२२	
मय प्रचालाभ्यां	५।७।१३।	७	५...		३४१	
मयि गृह्णाम्यग्ने आधिष्ट	५।७।	८।	१...	५	३०८	
मयि ते राय अयन्ताम् ...	१।२।	७।	६	..	३५३	
मयि देवा द्रविष्मता यज्ञता ...	४।७।१४।	३...	४	...	७२२	
मयि मेधां मयि प्रज्ञां मयि सूर्यो	३।३।	१।	७	..	२	१६८
मयि मेधां मयि प्रज्ञां मयौज्म ...	३।३।	१।	६...	३...	१६८	
मयि मेधां मयि प्रज्ञां मय्यग्नि ...	३।३।	१।	५..	३	..	१६८
मयि वसु पुरोवसुर्वाकृषा . .	३।२।१०।	८...	३	...	१५७	
मयि वसु संयदसु श्योत्रपा ...	३।७।१०।१०.	..	४	..	१५७	

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । ष
मयि वसुविंदहसुखक्षुष्या ...	३ । २ । १० । ८ ... ३ ... १५७
महतः सप्ताक्षरेण सप्तपदाः ...	१ । ७ । ११ । ७ ... १ ... १०५२
महताः सप्तमौ ...	५ । ७ । २१ । ७ ... ५ ... ४४८
महतामोजसे स्वाहा ...	१ । ८ । १५ । १५ ... २ ... १५६
महतामोज स्य ...	१ । ८ । ११ । ६ ... २ ... १२०
महताष्टतय स्य दिवं ...	१ । १ । १३ । ८ . १ ... २२५
महता प्रसवे जेषम् ...	१ । ८ । १५ । ६ .. २ ... १५६
महता मन्वे षधि नो नुवन्तु ...	४ । ७ । १५ । ११ ... ४ ... ७३४
महतो देवता ...	४ । ३ । ७ । ३३ ... ४ ... ४५०
महतो यज्ञ वो दिवः सुप्तायन्तः ...	१ । ५ । ११ । १५ ... १ . ८३३
महतो यज्ञ वो दिवः सुप्तायन्तः ...	२ । १ । ११ । ३ ... २ ... ३२३
महतो यस्य हि क्षये ...	४ । २ । ११ । ४ ... ४ ... ३००
मदत्तन्तः ख्यमं बालधानमकः ...	१ । ४ । १० । १८ ... १ . ६४८
मदत्ताः इन्द्र ख्यभो रणाय ...	१ । ४ । १८ । १८ ... १ ... ६४८
मर्माणि ते वर्ममिच्छादयामि ...	४ । ६ । ४ । १४ ... ४ ... ६०६
मग्नकान् केयैः ...	५ । ७ । १४ । ७ ... ५ ... ४४२
महाः इन्द्रो ऋषदा चर्यणिषा ...	१ । ४ । २१ । १८ ... १ ... ६४८
महाः इन्द्रो य योजसा ...	१ । ४ । २० । १८ ... १ . ६४८
महाः इन्द्रो वषवाऽऽ ...	१ । ४ । ४१ । १८ ... १ ... ६८६
महागाप्ती रेवतयो विश्वा ...	५ । २ । ११ । ३ ... ५ ... ५६
महिषोव त्वदयिस्त्वद्वागा ...	१ । १ । १४ । १२ . २ ... २५६
महो द्यौः एधिषो च न ...	३ । ३ । १० । ८ ... ३ ... २१८
महो द्यौः एधिषो च न ...	३ । ५ । ११ । १० ... ३ ... ३६३
महो द्यौः एधिषो च न ...	४ । २ । ८ । १० ... ४ . २६५
महोनां पयोऽसि ...	१ । २ । १ । ८ ... १ . २०२

श्रवण	भा । प्र । ध । म	भा	२
मद्योनां पयोऽसि विश्वेषां	२ । २ । ६ । १ ... २	१२५	
मद्योनां पयोम्योषधीनां रसस्तस्य	१ । १ । १० । ११ ... १	१६०	
मद्योनां पयोम्योषधीनां रसोऽदभ्येन	१ । १ । १० । १२ ... १	१६०	
मद्यीमु ऋ मातरं	१ । ५ । ११ । १८	८३३	
महेन्द्रम्याह देववण्यया	१ । ६ । २० । २५ ... १	८६०	
महेन्द्रम्याहसुष्मितिमनूज्येयम् ...	१ । ६ । ३ । १०	८०६	
मद्यो वनामि बन्धुता	१ । २ । १४ । ११ ... १	४३४	
मद्यं यजन्तु मम धानि हव्या .	४ । ० । १४ । ४ . ४	८२२	
मा ह्य	४ । ३ । ० । १ ... ४	४५०	
मातरिद्वगो घर्मोति	१ । १ । ३ । २ . १	६५	
मातली कथैर्यमो अङ्गिरोभिर ..	२ । ६ । १२ । १४	८१४	
माता च ते पिता च तेऽयं	० । ४ । १८ । १३ ... ६	४५६	
मा ते अस्यां सहसावन्परिष्ठावघात	१ । ६ । १२ । १० ... १	८४०	
मातेव पुत्र एधिषो वरीष्य ..	४ । २ । ५ । ५ . ४	२०२	
मा त्वाग्निर्धनपिङ्गुमगन्धि	४ । ६ । ८ । ४ ... ४	६६४	
मा त्वा तपन् प्रिय व्याताऽपि ..	४ । ६ । ८ । ८ . . ४	६६४	
मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीत्	१ । ८ । १६ । ० . . २	१६३	
माधोषु	२ । ३ । २ । १० . २	१०६	
मा नः सदस्य दूष्टा परिहेयसी ...	२ । ६ । ११ । ८ . . २	८०४	
मा नस्तोके तनये मा न व्यापुषि ...	२ । ४ । ११ । ८ ... २	२८५	
मा नस्तोके तनये मा न व्यापुषि ...	४ । ५ । १० । ६ . . ४	५४३	
मा नो अस्मिन्महाधने परावर्माश्च २ । ६ । ११ । १२ ... ४	८०४		
मा नो देवानां विष्णुं प्रयातोर्विषोयाः ४ । ६ । ११ । ८ ... २	८०४		
मा नो मर्धिरा गृ मर	२ । २ । १२ । १३ ... ४	२८३	
मा नो मर्धिरा धरा रदि	१ । ० । १४ । ०	१०६०	

य

८

यन्त्र	का।	प्र।	ख।	ग	भा	५	
य व्यात्मदा बलदा यस्य विश्व ...	४।१।	८।१५	...	४	...	८५	
य व्यात्मदा बलदा यस्य विश्व ...	७।५।१०।	१	...	६	...	५४४	
य चारुणा भगवो विश्वरूपा ...	२।१।	४।	६	...	२	...	२२
य इमा विश्वा सुखानि जुह्वन् ...	४।६।	२।	१	...	४	...	५०८
य उग्र इव शर्यङ्गा तिम्रशङ्को ...	२।६।११।१०	...	२	...	८०५		
य यतावन्तश्च भूयाःसश्च ...	४।५।११।१०	...	४	...	५५१		
य प्राणतो निमिषतो महि त्वेक ...	४।१।	८।१४	...	४	...	८५	
यः प्राणतो निमिषतो महि त्वेक ...	७।५।१६।	१	...	६	...	५४२	
यः सङ्ग्रामं नयति सं वशी ...	४।७।१५।	४	...	४	...	७३४	
यत्तच्च मिथयच्च नो विप्रो ...	२।२।११।	८	...	२	...	१३२	
यं क्रन्दसौ श्वसा तत्तमाने ...	४।१।	८।१०	...	४	...	८५	
यच्चिद्धि ते विप्रो यथा प्र देव ...	३।४।११।१८	...	३	...	२८६		
यज	३।३।	७।	२	...	२	...	२००
यजमानस्य यमून् पाहि ...	१।१।	१।	८	...	१	...	१३
यजुषान्यां तूष्णीमन्यां मिथुनत्वाय ...	२।६।	६।	६	...	२	...	७४२
यज्जगत्या परिदध्यादनाम् ..	२।४।१०।	३	...	२	...	५२०	
यश्च आयुष्मात्स इच्छिषामि ...	२।३।१०।१३	...	२	...	४४५		
यश्च गच्छ स्वाहा	१।३।११।	७	...	१	...	५४०	
यश्चपतिमृषय एनसाङ्गः	३।२।	८।	८	...	३	...	१२६
यश्च यश्च गच्छ यश्चपतिं	१।४।४४।	७	...	१	...	७०५	
यश्च यश्चस्य यत्तेजस्तेन	७।३।११।	३	...	६	...	२६३	
यश्चस्य केतुं प्रथमं पुरोहित ...	४।४।	४।	८	...	४	...	४३८
यश्चस्य घोषदत्ति	१।१।	२।	१	...	१	...	४८

मन्त्र

आ। प्र। अ। म। भा। व

यज्ञस्य पायं जय समितः	...	१।१।१२।१३ ... १ ... २२५
यज्ञे जायत	१।२।१२। ० . १ ... ५५२
यज्ञेन मयवान्	४।४। ८। ५ ... ४ ... ४०३
यज्ञेन यज्ञमजयन्त देवास्तामि	...	२।५।११।२१ ... २ ... २६४
यज्ञैर्वा यज्ञवाहसो विप्रस्य	...	४।२।११। ५ ... ४ ... २००
यज्ञो देवानां प्रयेति सुप्रमादित्यासो	...	१।४।२२।३५ ... १ ... ६५४
यज्ञो देवानां प्रयेति सुप्रमादित्यासो	...	२।१।११।१४ . २ ... ४२४
यज्ञो बभूव स व्या बभूव	१।६। ६।१४ ... १ ... ८८८
यज्ञो बभूव स व्या बभूव	२।२। ०। ५ ... २ ... ३२८
यज्ञो यज्ञेन कल्पतां	१।०। ८।२० ... १ .. १०३५
यत्विद्येदं वृत्त्य दैत्ये जने	२।४।११।१८ ... २ ... २८६
यत् कुसोदमप्रतीतं मयि	...	२।२। ८। ३ ... २ ... २०४
यत्ते मात्रादभिना यत्तमात्रादभि	४।६। ८।११ .. ४ .. ६५८
यत्ते देवा अदधुर्भागधेयम्	...	२।५। १। २ ... २ .. ३००
यत्ते देवा अदधुर्भागधेयम्	४।४।१०।०८ ... ४ ... ४८२
यत्ते देवि निर्वर्तिरा यवन्	...	४।२। ५। ८ . . ४ .. २०३
यत्ते मनुष्योत्तमस्य एषिवीमनु	...	१।५। २। ६ ... १ ... ०८२
यत्ते वयं यवयवा यविष्ठा	...	४।०।१५।२१ ... ४ ... ०१५
यत्ते सादे मज्जसा गृह्यतस्य	...	४।६। ८। ६ ... ४ ... ६६४
यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्	१।४। १। ८ ... १ ... ५८६
यत्ते सोमादाभ्यं नाम जायति	...	१।४। १।१२ ... १ ... ३८६
यत्ते सोमादाभ्यं नाम जायति	...	२।५। ४।१८ ... २ ... १००
यत्वा ऋतुं करोष्य	१।५। ३। ५ . . १ ... ०८२
यत् पशुर्मांशुमहत्तोरो वा	...	२।१। ४। ८ ... २ . . ५३
यत् प्रेक्षिता वददेव वा	३।६। १। ६ ... ५ ... २०१

मन्त्र	का । प्र । च । म	भा	व
यत्र वायाः सम्यतन्ति कुमारा ...	४ । ६ । ४ । १५ ...	४ ...	६०६
यथादित्या वसुमि सम्बभूवुः ...	२ । १ । ११ । ११ ...	२ ...	४२४
यथा नो अदिति करव्यन्त्रे ...	२ । ४ । ११ । ० ...	२ ...	२६५
यथा ह तदसवो गौर्यै चित् ...	४ । ० । १५ । २२ ...	४ ...	०३५
यथा होतमनुषो देवताता ...	४ । ३ । १५ । ० ...	४ ...	४६०
यथेन्द्रं दैवीर्विंशो भरतो ...	४ । ६ । ५ । २१ ...	४ ...	६१०
यदक्षन्द प्रथमं जायमान ...	४ । २ । ८ । २ ...	४ ...	२५२
यदक्षन्द प्रथमं जायमान ...	४ । ६ । ० । १ ...	४ ...	६४६
यदमे कथवाहनाय पितृन् ...	२ । ६ । १२ । १२ ...	२ ...	८१४
यदमे यानि कानि च ते ...	४ । १ । १० । १ ...	४ ...	१२०
यदक्षुपजिज्ञिका यद्वज्रो ...	४ । १ । १० । २ ...	४ ...	१२०
यदहः सम्मयतीरहावनदता हते ...	५ । ६ । १ । ५ ...	५ ...	२००
यदद्य त्वा प्रयति यद्ये ...	१ । ४ । ४४ । ४ ...	१ ...	००५
यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां ...	१ । ८ । ५ । १५ ...	१ ...	६६
यदयार्तं वसुतुः सूर्यापास्त्रिषज्ञेय ...	४ । ० । १५ । १० ...	४ ...	०३४
यदन्त्रस्य क्रविषो मक्षिकाश्च ...	४ । ६ । ८ । ६ ...	४ ...	६५८
यदन्त्रा यवात् उपरुद्धगन्धः ...	४ । ६ । ६ । ५ ...	४ ...	६६४
यदस्य पारे रजसः शुक्रं ...	४ । २ । ५ । ६ ...	४ ...	२०३
यदहं वाजयन्तिमा ...	४ । २ । ६ । ६ ...	४ ...	२२६
यदिदं माभिश्चोचति धौतये ...	४ । ० । १५ । १४ ...	४ ...	०३५
यदूवथमुदरस्यापवाति ...	४ । ६ । ८ । १० ...	४ ...	६५८
यदोषधयः सङ्गच्छन्ते ...	४ । २ । ६ । ० ...	४ ...	२२६
यद् यामे यदरण्ये यत्समायां ...	१ । ८ । ४ । ४ ...	२ ...	२३
यद् द्याव इन्द्र ते शतं शतं ...	२ । ४ । १४ । ८ ...	२ ...	५२८
यद्गिरिषी यवमिति न पृष्टं ...	० । ४ । १६ । ६ ...	६ ...	४५५

मन्त्रः

आ । प्र । अ । स । भा । व

यद्भवियन्तुथो देवयानं	४ । ६ । ८ । ९ ... ४ ... ६५७
यदा इदं किञ्च तदस्मै तत्रायच्छृणु	१ । ४ । १२ । १४ . . २ ... ५२६
यदाजिनो दामं सन्दागमवन्तो ...	४ । ६ । ८ । ८ ... ४ ... ६५७
यदातो अपो अगमदिन्द्रस्य ...	७ । ४ । २० । ३ ... ६ ... ४६३
यद्विष्णुस्त्वतिष्ठत विष्णवे . . .	२ । ४ । १२ । १३ .. २ ... ५२६
यद्वो वय प्र मिनाम प्रतावि ...	१ । १ । १४ । १४ . . १ ... २५६
यन्तास्ययानाय त्वा	४ । ४ । १ । १८ ... ४ ... ४१५
यन्तो राट्	४ । ३ । ७ । ४४ ... ४ ... २५०
यश्चसि यमित्री	४ । ३ । ७ । ३६ ... ४ ... ३५०
यं त्वा यश्च स्थितिस्त्	१ । ३ । ५ । ६ .. १ . . ४८२
यद्भवमैत्तु जगद्वर्गीतमभवद्	५ । ३ । १० । १ ... २ . ४४४
यद्विर्विजा रेक्खसा धावतस्य .	४ । ६ । ८ । २ ... ४ ... ६५७
यद्वोक्ष्यं माश्चस्यन्ता उखाया . .	४ । ६ । ८ । २ .. ४ ... ६६४
यन्म आत्मनो मिन्दाभूदभिस्तत् ...	३ । २ । ५ । ११ ... ३ ... १०६
यन्मे अमे अस्य यच्चस्य रिध्यात् .	१ । ६ । २ । ६ ... १ ... ८५६
यच्चस्य पदे स्य	४ । १ । ५ । १२ ... ४ ... ६६
यम पिबध्या... ..	३ । २ । ४ । १३ ... ३ ... ८४
यमप्रे एतु मर्त्यं मा वो	१ । ३ । १३ । ७ ... १ ... ५५६
यमस्य पाटूरु	५ । ७ । ११ । १४ ... ५ ... ३४६
यमादित्या अश्चुमाप्याययन्ति ...	२ । ४ । १४ । २ ... २ ... ५२८
यमेन दत्तं त्रित एनमायुजग् ...	४ । ६ । ७ । २ ... ४ . . ६४६
यमोऽभिषुत	४ । ४ । ८ । ८ . . ४ ... ४०६
यं यरिधिं यय्यंघत्या अमे	१ । १ । १३ । ११ ... १ ... २२५
यय्यै राटर	५ । ७ । १२ । १४ . . ५ ... ३५०
यवोऽसि यवयास्तद्देवो	१ । ३ । १ । ८ ... १ ... ४४५

मन्त्र	का । प्र । च । न । भा । इ
यवोऽसि यवयास्मद्देवो १ । ३ । २ । १३ ... १ ... ४५५	
यवोऽसि यवयास्मद्देवो १ । ३ । ६ । ५ ... १ ... ४६१	
यशोदा त्वा यशसि ४ । ४ । ६ । ३० ... ४ ... ४६६	
यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद् ... ४ । १ । ८ । २० ... ४ ... ६५	
यस्ते अद्य क्षमवद्भूयोचै ४ । २ । २ । ८ ... ४ ... १६०	
यस्ते ब्रह्म क्त्वन्दति यस्ते अ५५० ... ३ । १ । १० । ३ ... ३ ... ५८	
यस्ते ब्रह्मो मधुमा५ इन्द्रियावान् ... ३ । १ । १० । ५ ... ३ ... ५८	
यत्त्वा खन्नाः सुहिरण्यो १ । २ । १४ । १० ... १ ... ४३४	
यत्त्वा हृदा कौशिका मन्मथानो ... १ । ४ । ४६ । १ ... १ ... ७५०	
यस्मै त्वा सुहते जातवेद १ । ४ । ४६ । २ ... १ ... ७५०	
यस्य कुर्मो हविर्दहे तममे ... ४ । ६ । ३ । ३ ... ४ ... ५६४	
यस्य प्रयागमन्वन् इत्ययु० ... ४ । १ । १ । ६ ... ४ ... १	
यस्य व्रतं प्रशयो यन्ति सर्वे .. ३ । १ । ११ । १३ ... ३ ... ६५	
यस्याजुयन्नमस्विनः शमौमदुर् ... २ । ६ । ११ । १४ ... २ ... ८०४	
यस्यामिदं प्रदिशि यद्विरोचते ... ३ । ३ । ११ । १४ ... ३ ... २२४	
यस्यास्ते अस्या क्रूर व्यासन् ... ४ । २ । ५ । ६ ... ४ ... २०३	
यस्यास्ते हरितो गर्भापो ३ । ३ । १० । २ ... ३ ... २१०	
यस्येदं प्राणन् निमिषदाद् ४ । ७ । १५ । २ ... ४ ... ७३३	
यस्येमे हिमवन्तो महित्वा ... ४ । १ । ८ । १६ ... ४ ... ६५	
या इषवो यातुधाभागा ४ । २ । ८ । ६ ... ४ ... २५३	
या अयोधय सोमराशोः ४ । २ । ६ । १६ ... ४ ... २२०	
या मलिनीया अमला ४ । २ । ६ । १५ ... ४ ... २२०	
या सेना अभीतवरोराव्याधिनी ४ । १ । १० । ५ ... ४ ... १२०	
या जाता अयोधयो देवेभ्यस् ... ४ । २ । ६ । १ ... ४ ... २२६	
या त इयुः शिवतमा ४ । ५ । १ । २ ... ४ ... ५०६	

मन्त्र	का । प्र । ध । म । भा । इ
या ते ध्यमेऽयीशया	१ । २ । ११ । ४ १ ... १८४
या ते ध्यमे रभाशया	१ । २ । ११ । ६ ... १ ... १८४
या ते ध्यमे रुद्रिया तनूस्तया ...	१ । २ । ११ । ४ ... १ . १८४
या ते ध्यमे हराशया	१ । २ । ११ । ७ ... १ . . १८४
या ते धामानि दिवि या पृथिव्या	२ । ३ । १४ । ६ .. २ . . ४६५
या ते धामानि दिवि या पृथिव्या	४ । १ । ११ । ६ ४ ... १४२
या ते धामानि परमाणि ...	४ । ६ । २ । १३ . . ४ ... ५८०
या ते धामानि हविषा यजन्ति . .	१ । २ । १० । ६ १ ... २७१
या ते प्राणान्कुम्भगाम	१ । ३ । ६ । ५ . . १ . . ५२४
या ते रुद्र शिवा तनू शिवा	४ । ५ । १० । २ . ४ ... ५४२
या ते रुद्र शिवा तनूरघोरा	४ । ५ । १ । ३ ... ३ ... ५०६
या ते हेतिर्मिदुष्टम्	४ । ५ । १ । १३ . . ४ .. ५१०
या दिव्या दृष्टिस्तया त्वा यौगामि	१ । ४ । २२ । ५ . . १ . ६५४
यानावह उग्रतो देव देवान्	१ । ४ । ४४ । ६ . . १ ... ७०५
यानि घर्मे कपालान्युपधिगन्ति ...	१ । १ । ७ । १२ ... १ ... १२०
यानि घर्मे कपालान्युपधिगन्ति . .	१ । ५ । १० । ११ . १ ... ८२५
या प्रथमा थोष्त् सा धनुरमवद्	४ । ३ । ११ । १३ ... ४ ३७०
यामिषुं गिरिघ्नन्त जज्ञे	४ । ५ । १ । ४ ... ४ . . ५०६
या व शर्म शशमानाय	१ । ५ । ११ । १६ ... १ ... ८३३
या व शर्म शशमानाय	२ । १ । ११ । ४ २ ... ३२३
यावतो द्यावापृथिवी महित्वा	३ । २ । ६ । २ ... ३ ... १२५
यावन्तो गृह्णा क्षत्तेभ्य कमकरम्	१ । ८ । ६ । २ ... २ . . ८३
यावा	४ । ४ । ७ । २३ ४ .. ४६८
या वो कक्षा मधुमन्विता	१ । ४ । ६ । १४ ... १ ... ६१५
यावानां भागोऽस्ययावानामाधिपत्यं	४ । ३ । ६ । ६ ... ४ ... ३६२

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। व।
या वामिन्द्रावरुणा यतथा २।३।१३। १ ... २ ... ४६०
या वामिन्द्रावरुणा सहस्रया २।३।१३। २ ... २ ... ४६०
या वो देवाः सूर्ये रुधो ४।२। ८।१४ ... ४ ... २६६
या वो देवाः सूर्ये रुधो ५।७। ६। ८ ... ५ ... ३१२
या अतेन प्र तनोधि ४।२। ८। ४ ... ४ ... २६५
याचेदमुप वृण्वन्ति ४।२। ६।१८ ... ४ ... २२७
यासां राजा वरुणो याति ५।६। १। २ ... ५ ... २००
यासां देवा दिवि कृण्वन्ति ५।६। १। ३ ... ५ ... २००
या सुपाणिः स्रुतिः सुव्यूमा ३।१।११।१६ ... ३ ... ६५
या सुपाणिः स्रुतिः सुव्यूमा ३।३।११।१८ ... ३ ... २२४
यासां व्या तस्युरात्मानं ४।२। ६।१२ ... ४ ... २२७
यास्ते अग्ने समिधो ५।७। ८। १ ... ५ ... ३२४
यास्ते अग्ने सूर्ये रुध उद्यतो ४।२। ८।१३ ... ४ ... २६६
यास्ते अग्ने सूर्ये रुध उद्यतो ५।७। ६। ८ ... ५ ... ३१२
यास्ते राके सुमतयाः सुपेशसो ३।३।११।१६ ... ३ ... २२४
यास्ते राक्षोः सवितर्देवयानौर् ३।५। ४। ६ ... ३ ... ३२८
यास्ते विश्वा समिध सक्त्यग्ने ३।५। ५। ७ ... ३ ... ३३६
युक्तेन मनसा वयं देवस्य ४।१। १। ३ ... ४ ... १
युक्ताम मनसा देवानृत्सुवर्षतो ४।१। १। २ ... ४ ... १
युक्ता हि देवहृतमांश्च अश्वाः २।६।११। १ ... २ ... ८०४
युक्ता हि देवहृतमांश्च अश्वाः ४।२। ८।१८ ... ४ ... २६६
युगमानतेन ५।७।१४। २ . ५ ... ३४२
युजे ना ब्रह्म पूर्य नमोभिर् ४।१। १। ५ ... ४ ... १
युञ्जते मन उत युञ्जते धियो १।२।१३। १ ... १ ... ४२१
युञ्जते मन उत युञ्जते धियो ४।१। १। ४ ... ४ ... १

मन्त्र.	का । प्र । च । म । भा । ष
युञ्जन्ति ब्रह्ममयं धरन्तं	७ । ४ । २० । ५ ... ६ ... ४६४
युञ्जन्त्यस्य काम्या हरो	७ । ४ । २० । ६ ... ६ ... ४६४
युञ्जायाः रासभं युवमस्मिन्	४ । १ । २ । ३ ... ४ ... १५
युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय	४ । १ । १ । १ ... ४ ... १
युनक्तु सौरा वि युगा तभोत	४ । २ । ५ । १६ ... ४ ... २०४
युनक्ति त्वा ब्रह्मणा दैव्येन	१ । ६ । २ । ४ ... १ ... ८५६
यूपवस्त्रा उप ये यूपवाहा	४ । ६ । ८ । ६ ... ४ ... ६५७
ये व्यतेषु विविध्यन्ति यानेषु	४ । ५ । ११ । ७ ... ४ ... ५५१
ये अग्रयेताममितेभिरोजोभिर्	४ । ७ । १५ । १६ ... ४ ... ७३५
येऽग्रयः पुरोय्याः प्रविष्टाः	५ । ५ । ७ । ६ ... ५ ... १५६
ये यहाः पञ्चगवीनाः	१ । ७ । १२ । ७ ... १ ... १०५४
ये यत्वारः पद्ययो देवयाना	५ । ७ । २ । ८ ... ५ ... २८३
ये जनेषु मजिस्त्वस्तेनासस्तस्वारा वने	४ । १ । १० । ७ ... ४ ... १२७
ये तीर्थानि प्रचरन्ति ष्कावन्तो	४ । ५ । ११ । ८ ... ४ ... ५५१
ये ते पत्र्याण सवितः पूर्या	७ । ५ । २४ । १ ... ६ ... ५५४
ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो	३ । १ । ११ । १२ ... ३ ... ६५
ये देवाः पुर सदोऽग्निनेत्रा	१ । ८ । ७ । ३ ... २ ... ६०
ये देवा दिवि भागा	२ । ४ । ८ । १० ... २ ... ५०६
ये देवा दिव्येकादश स्या	१ । ४ । १० । ११ ... १ ... ६२६
ये देवा देवाना यज्ञिया	४ । ६ । १ । १८ ... ४ ... ५६४
ये देवा देवेभ्यधि देवस्य मायन्	४ । ६ । १ । १६ ... ४ ... ५६४
ये देवा मनोजाता मनोयुजः	१ । २ । ३ । २ ... १ ... ३०६
ये देवा यज्ञह्वो — अन्तरिक्षे	२ । ५ । ४ । ४ ... २ ... ३०६
ये देवा यज्ञह्वो — दिव्ये	२ । ५ । ४ । ४ ... २ ... ३०६
ये देवा यज्ञह्वो — पृथिव्या	२ । ५ । ४ । १, २ ... २ ... ३२६

अन्तः	का। प्र। च। म। भा। ष
येऽदो रोचने दिवो ये वा	८।२। ८। ८ ... ४ ... २५६
ये न सपत्ना व्यप ते भवन्वि०	८।७। १४। ८ ... ४ ... ७२२
येन देवा व्यमृतं दीर्घं अवा	२।४। ५। ५ ... २ ... ४६३
येन देवा ज्योतिषोर्द्धा	५।७। २। ५ ... ५ ... २८२
येन द्यौतया पृथिवी च दृक्	८।१। ८। १८ .. ४ ... ६५
येनर्षयस्तपसा सप्तमासते	८।७। १३। ६ ... ४ ... ७०६
येना सप्तसं वदसि येनामे	८।७। १३। ११ ... ४ ... ७१०
येनेन्द्राय सममरं पयाऽसुतमेन	३।५। ४। ८ ... ३ ... ३२६
ये पद्या पथि रक्षय रेलददायव्युधं	८।५। ११। ८ ... ४ ... ५५१
ये पायवो मामतेयं	१।२। १४। १३ ... १ ... ४३५
ये बध्यमानमनुबध्यमाना	३।१। ४। ५ ... ३ ... २२
ये मक्षयन्तो न वस्तुन्याहज	३।२। ८। १२ ... ३ ... १३६
ये भूतानामधिपतयो विधिखास	८।५। ११। ६ ... ४ ... ५५१
ये यजामहे	३।३। ७। ४ ... ३ ... २००
ये वाजिनं परिपश्यन्ति ध्वं	८।६। ८। १ ... ४ ... ६६४
ये वृक्षेषु ससिञ्जरा नीलग्रीवा	८।५। ११। ५ ... ४ ... ५५१
येषामौषे पशुपति पशूना... ..	३।१। ४। ४ ... ३ ... २२
यो व्यभिरमेक्षपत्नीऽधिजातः	८।२। १०। ८ ... ४ ... २८८
यो व्यसभ्यमरातीयाद्यश्च... ..	८।१। १०। ८ ... ४ ... १२७
योक्तं गृध्राभिः	५।७। १४। १ ... ५ ... ३४२
योगेयोगे तव स्तर्ष पाजेवाजे	८।१। २। ४ ... ४ ... १५
यो जात एव प्रथमो मनस्वान्	१।७। १३। ५ ... १ ... १०६०
यो दध्मो व्यऽश्व पतित पृथिव्या	३।१। १०। ४ ... ३ ... ५८
यो न इन्द्रवायू मित्रावरुणा	३।२। १०। १३, १४, १५ ... ३ ... १५७
यो न पिता जनिता यो विधाता	८।६। २। ३ ... ४ ... ५७८

मन्त्र	का।	प्र।	ज।	म	भा	य
योगिस्वतुर्विहस्य	४।३।	८।१०	...	४	...	३५५
यो नो धमि पितरो हवन्त ...	५।७।	६।	२	...	५	३२६
यो नो भर्ता वसवो दुर्हयायुस्तिर	४।३।	१३।	११	...	४	३६०
यो मेऽन्ति दूरेऽरावीयति	१।६।	३।	२	...	१	८६६
यो रमोऽमौ योऽभु य ओवघीषु ..	५।५।	६।	५	...	५	१००
यो व श्रिवतमो रसस्तस्य ...	४।१।	५।	३	...	४	६६
यो व श्रिवतमो रसस्तस्य ..	५।६।	१।	१२	...	५	२०१
यो व श्रिवतमो रसस्तस्य	७।४।	१६।	१६	...	६	३५६
यो वाह रय ऋजुरग्नि	४।७।	१५।	६	...	४	७३४
यो वामिन्द्रावदद्या दिपातु ..	२।३।	१३।	६-१२	...	२	४६०
यो वामिन्द्रावदद्यावमौ	...	२।३।	१३।	४	...	४६०

र

रक्षसा भागोऽसि	१।१।	५।	१५	...	१	१०३
रक्षसा भागोऽसि	१।३।	६।	१२	...	१	५२४
रक्षोह्य वाजिनमा जिघर्षि ..	१।२।	१४।	१६	...	१	४३५
रक्षोह्यो वलगहन प्रोक्षामि ...	१।३।	२।	११	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनावुप दधामि	१।३।	२।	१६	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनोऽभि जुहोमि	१।३।	३।	१५	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनोऽव नयामि ...	१।३।	२।	१२	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनोऽव स्तुयामि	१।३।	२।	१४	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनो वैष्णवान् ...	१।३।	२।	१	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनौ परि स्तुयामि	१।३।	२।	१८	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनौ पर्युहामि .	१।३।	०।	१०	...	१	४५५
रक्षोह्यो वलगहनौ वैष्णवी ...	१।३।	२।	१६	...	१	४५५

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। व।
रजसा हरिणो सौसा मुणो ...	५।२।११। ४ ... ५ ... ५६
रघन्तरः सामभि पात्वस्मान् ...	४।४।१२। २ ... ४ ... ४६०
रघन्तरश्च	३।४। ४।१२ ... २ ... २५४
रघन्तरं हृन्द	४।३।१२।१६ ... ४ ... १६०
रघमुष्णिहाभि	५।०।१४।१० ... ५ ... १४२
रघवाह्नः हविरस्य नाम ...	४।६। ६। ८ ... ४ ... ६६६
रघोतमो रघोनामह उतये ...	४।०।१५। ६ ... ४ ... ०३४
रघे तिष्ठन्नयति वाजिनः ...	४।६। ६। ६ ... ४ ... ६३६
रमयत भरत श्येनमाजिगम् ...	२।४। ०। २ ... २ ... ५०२
रश्मिरसि क्षयाय त्वा ...	४।४। १। १ ... ४ ... ४१४
राकामहः सहवाः सुद्युतो ...	३।३।११।१५ ... ३ ... २२४
राजान्तमभ्वराणां	१।५। ६। ६ ... १ ... ०६८
राक्षसि प्राची दिग् वसवस्ते ...	४।३। ६। ३ ... ४ ... ३४४
राक्षसि प्राची दिग् वसवस्ते ...	४।४। २। १ ... ४ ... ४२२
रात्रिः रात्रिमप्रयावं ...	४।१।१०। ३ ... ४ ... १२३
रात्रिं पीवसा... ..	५।०।२०। २ ... ५ ... ३४८
रायस्पोषे अग्निं यज्ञो ...	४।६। ३। ६ ... ४ ... ५६४
रासमो वा कनिकदत् सुयुक्तो ...	४।१। ४। ६ ... ४ ... ५०
राक्षे यत्सोमा भूषो भरमा एष्यन्... १।२। ३। ८ ... १ ... १०६	
रघं नो धेहि वाक्षणेधु ...	५।०। ६।१० ... ५ ... ३१२
रघे त्वा	४।२। ६।२३ ... ४ ... २६६
रघे त्वा	४।४। ६।२६ ... ४ ... ४६०
रघं व्याहृतं	४।४। ६।२४ ... ४ ... ४०६
रघं यत्ते ऋषो यरं नाम ...	१।८।१४।११ ... २ ... १४८
रघवद्वयस्य सोम देव ते ...	३।२। ५। ६ ... ३ ... १०

ग्रन्थ	का । प्र । च । म । भा । इ
रामस्वाऽऽवर्त्तयतु मित्रस्य	१ । २ । ४ । ८ ... १ .. ३२०
रामस्य विघ्नः स्तन्य	५ । ७ । १८ । ४ ... ५ ... ३४६
रामस्य यष्टी	५ । ७ । २२ । ६ ... ५ .. ३५०
रामस्य हेति परि वो दृष्टास्तु ...	१ । १ । १ । ६ ... १ ... १३
रामा सम्भृत्य पृथिवीं	४ । १ । ५ । ७ ... ४ ... ६६
रामाया द्वितीया	५ । ७ । १७ । ७ ... ५ ... ३४५
रामा देवता	४ । ३ । ७ । ३० ... ४ ... ३५०
रामास्तुर्दशाक्षरेण भर्तुर्दशः ...	१ । ७ । ११ । १४ ... १ ... १०५२
रामासि	१ । २ । ५ । २ ... १ ... ३३८
रामास्वा क्षणन्तु त्रैलुमेन	४ । १ । ५ । १४ ४ ६७
रामास्वा क्षणन्तु त्रैलुमेन ..	४ । १ । ६ । २० ३ ... ७८
रामास्वा धूपयन्तु त्रैलुमेन ...	४ । १ । ६ । २ ... ४ ... ७८
रामास्वा परि गृह्णन्तु	१ । १ । ८ । १० ... १ ... १४७
रामास्वा प्र दृष्टन्तु त्रैलुमेन ...	३ । ३ । ३ । २ ... ३ ... १७६
रामेभ्यस्वा	१ । १ । १३ । ४ . १ ... २२५
रूपमसि वयोर्नाम दृष्टस्पते ...	३ । ३ । ५ । ३ ... ३ ... १८८
रूपेण वो रूपमभ्यैमि	१ । ४ । ४३ । ५ ... १ ... ६८३
देवती नक्षत्रं पूषा देवता	४ । ४ । १० । २५ ... ४ ... ४८९
देवती रामध्वमस्मिन् लोके ...	१ । ५ । ६ । ३ ... १ ... ७८७
देवतीर्न सधमाद इन्द्रे सन्तु .	१ । ७ । १३ । १३ ... १ ... १०६१
देवतीर्न सधमाद इन्द्रे सन्तु ...	२ । २ । १२ । २८ ... २ ... ३७३
देवतीर्नः सधमाद इन्द्रे सन्तु ...	२ । ४ । १४ । १० ... २ ... ५३८
देवतीर्यक्षपति प्रियधा विप्रत ...	१ । ३ । ८ । ११ ... १ ... ५१०
देवदस्योषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्य ...	४ । ४ । १ । १५ ... ४ ... ४१४
देवाः इदेवत् स्तोता स्यात् ...	२ । २ । १२ । ३० ... २ ... ३७३

मन्त्रः	का। प्र। च। म	भा	३
रेशीधु	३।३। ३। ८ ... ३ ...	१७६	
रोक्षाव रोक्षाव हि सुवरक्षं ...	१।७। ८। ४ ... १. १०३५		
रोक्षिणी नक्षत्रमिन्द्रो देवता ...	४।४। १०। १६ ... ४ ..	४८२	
रोक्षिणी नक्षत्रं प्रजापतिर्देवता ...	४।४। १०। २ ... ४ ...	४८१	
रोक्षितेन त्वामिर्देवता गमयतु ...	१।६। ४। १५ १ ...	८७६	
रौद्रेयान्गौकेन पाहि ...	१।३। ३। १० .. १ ..	४६५	

ल

लाङ्गला पवीरवः सुशेवः...	४।२। ५। १७ ... ४ ...	२०४	
लाजोक्ष्णाघोश्च यशोमर्माश्च ...	७।४। २०। ४ .. ६ ...	४६४	
लोकः सलोकः सुलोकस्तेन ...	१।५। ३। ११ ... १. .	७८२	
लोकं पृथ हिमं पृथापो सोद ...	४।२। ४। १६ ... ४ ...	१८८	

व

वक्ष्यन्ती वेदा गनोमन्ति कथं . .	४।६। ६। २ ... ४ ...	६६३	
वक्षिणो नाम स्य—०दधामि .	५।५। १०। १० ... ५ ...	१७६	
वप्रा हि सुलो व्यस्य ...	१।३। १४। २२ ... १ ...	५६७	
वगसदे वट् ...	४।६। १। १५ .. ४ ...	५६४	
वगस्पतिभ्य स्वाहा ...	१।८। १३। ४० ... २ ...	१६८	
वगस्पतिभ्य स्वाहा ...	७।३। २०। १२-२६... ६ ...	३८२	
वगस्पतेऽव वृजा ररावस्तना ..	४।१। ८। ११ ... ४ ...	८४	
वगस्पते वीरुङ्गो हि भूया ...	४।६। ६। १५ ... ४ ...	६६४	
वगस्पते प्रतवन्शो ...	१।३। ५। ० ... १ ...	४८२	
वनेषु धनारिक्तं ततान ...	१।२। ८। ५ ... १ ...	२६०	
वपमु त्वा पयस्यये ...	१।१। १४। ५ ... १ ...	१५५	

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । वृ
वयश्चन्दः '... ..	४ । ३ । १२ । ३८ ... ४ ... ३६०
वयस्त्वृच्छन्दः	४ । ३ । १२ । ३६ . ४ . ३६०
वयाऽसि पक्ताग्नयेन	५ । ७ । २३ । १० ... ५ ... ३५१
वयोधा अस्मि अत्राय त्वा ..	४ । ४ । १ । २० ... ४ ... ४१५
वरिवश्चन्दः	४ । ३ । १२ । ७ . ४ ... ३६०
वरिवश्चन्द	४ । ३ । १२ । ३७ ... ४ ... ३६०
वरिवस्त्वृदसि	४ । ४ । ७ । २ ४ ... ४६८
वरण उपगच्छो	४ । ४ । ६ । ५ ४ ... ४०६
वरणस्य दशमी	५ । ७ । २१ । १० ... ५ ... ३४६
वरणस्य पाश	१ २ । ६ । ७ ... १ ... ३६६
वरणस्य स्वाम्नमसि	१ । २ । ८ । ८ ... १ .. ३६१
वरणस्य स्वाम्नमसि	१ । २ । ६ । ५ ... १ ... ३६६
वरणस्य स्वाम्नसर्जमसि	१ । २ । ८ । ६ ... १ ... ३६१
वरणस्य स्वाम्नसर्जमसि	१ । २ । ६ । ६ . . १ ... ३६६
वरणस्त्वा धूमयत्क्विरस्वत्	४ । १ । ६ । ७ ... ४ ... ७८
वरणो दशाक्षरेण विराजमुदजयत्	१ । ७ । ११ । १० ... १ ... १०५२
वरणो देवता... ..	४ । ३ । ७ । ३६ ... ४ ... ३५०
वरणोऽसि धृतव्रत'... ..	१ । २ । १० । ६ ... १ ... ३७१
वरणोऽसि धृतव्रतः	१ । ८ । १६ । २ ... २ ... १६३
वरुच्यो जनयस्त्वा देवीर्... ..	४ । १ । ६ । १२, १३... ४ ... ७६
वरुचिं त्वष्टुर्वरणस्य	४ । २ । १० । ७ ... ४ ... २८७
वर्चसे त्वा	४ । ३ । ७ । ४८ .. ४ ... ३५०
वर्चोदा त्वा वर्चसि	४ । ४ । ६ । ३३ ... ४ ... ४६०
वर्चो दाविऽशः	४ । ३ । ८ । ८ ... ४ ... ३५५
वर्चोधा अस्मि वर्चो मयि घेहि ...	१ । २ । १ । १० ... १ ... २७२

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	य
वर्धतु ते द्यौः . . .	१।१।	६।	८	१	१	१०७
वर्धतु ते द्यौः ...	१।१।	६।	१२	१	१	१०७
वर्धतु ते द्यौः . . .	१।१।	६।	१६	१	१	१०७
वर्धदमसि . . .	१।१।	५।	१२	१	१	१०६
वर्षा ऋतूणां प्रीणामि ...	१।६।	२।	१६	१	१	८५६
वस्त्रोक्तान् स्तोत्रा ...	५।७।	१६।	८	५	५	१०७
वसिष्ठीनां नामास्तैर्यं दिवा ...	५।५।	१०।	६	५	५	१०६
वसो त्वं देव सोम जेष्टमेन ...	३।३।	३।	२१	३	३	१०७
वसट्कारः . . .	३।३।	७।	५	३	३	२००
वसट्कारेणञ् . . .	३।३।	८।	१२	३	३	१०३
वसट् ते विष्णवांस व्या ह्यहोमि ...	२।२।	१२।	१०	२	२	१०६
वसन्तमृतूनां प्रीणामि ...	१।६।	२।	१०	१	१	८५६
वसवस्त्रयोदशाक्षरेण त्रयोदशश्च . . .	१।७।	११।	१३	१	१	१०५२
वसवस्त्रा ह्यवन्तु गायत्रेण ...	३।१।	५।	१३	३	३	६६
वसवस्त्राऽऽह्वन्दन्तु गायत्रेण . . .	३।१।	६।	१६	३	३	७६
वसवस्त्राह्वन्तु गायत्रेण ...	७।३।	२०।	२	६	६	१०६
वसवस्त्रा धूमयन्तु गायत्रेण ...	३।१।	६।	१	३	३	७८
वसवस्त्रा परि गृह्यन्तु ...	१।१।	६।	१६	१	१	१०७
वसवस्त्रा प्र वृष्टन्तु गायत्रेण ...	३।३।	३।	१	३	३	१०६
वसवस्त्रा वज्रे पुरस्तात् पान्तु ...	५।५।	६।	७	५	५	१०१
वसवो देवता ...	३।३।	७।	२६	३	३	१५०
वसुकोऽसि ...	३।३।	१।	२६	३	३	११५
वसुभ्यस्त्वा ...	१।१।	१३।	३	२	२	२२५
वसुभ्यो वज्रेभ्य व्यादित्येभ्यो ...	३।५।	६।	७	३	३	३०१
वसुमद्गणस्य सोम देव ते मतिविदः	३।२।	५।	५	३	३	१०५

मन्त्रः

का । प्र । च । म । भा । ४

वसमान् यज्ञो वसोयान् भूयासम्	१ । ६ । ६ । ८ ... १ ... ८८८
वसुरभिर्वसुश्रवाः	१ । ५ । ६ । १० ... १ ... ०६८
वसुरभिर्वसुश्रवाः	४ । ४ । ४ । २६ ... ४ ... ४२६
वसुर्वसुपतिर्हिंक्रमस्यधे	१ । ४ । ४ । ७ ... १ ... ०५८
वसुनां वदद्यामादिद्यानां	१ । १ । १ । १६ ... १ ... १६४
वसुनां पवित्रमसि	१ । १ । २ । २ ... १ ... ६५
वसुनां प्रथमा कौकसा	५ । ० । १० । ६ ... ५ ... २४५
वसुनां भागोऽसि वदद्यामाधिपत्यं	४ । २ । ८ । ६ ... ४ ... २६२
वसुमसि मम भोगाय भव... ..	१ । २ । २ । १० ... १ ... २१०
वस्यसि	१ । २ । ५ । १ ... १ ... २२६
वस्यष्टिरसि... ..	४ । ४ । १ । ३१ ... ४ ... ४१५
वस्यष्टि रसि वस्यवाहनः	१ । २ । २ । २ ... १ ... ४६५
वाक् वन्दः	४ । २ । ० । २६ ... ४ ... २५०
वाक्त्वा व्याप्यायताम्	१ । २ । ८ । १ ... १ ... ५२४
वाक्पतिस्त्वा पुनातु	१ । २ । १ । १२ ... १ ... २०२
वागस्यैन्द्रो सपन्नक्षयणो	१ । ६ । २ । १२ ... १ ... ८५६
वाग्यक्षेन कल्पताम्... ..	१ । ० । ८ । २५ ... १ ... १०२५
वाचं प्रायं	१ । १ । १० । ४ ... १ ... १६०
वाचं मे पिब	४ । २ । ६ । १५ ... ४ ... २४४
वाचस्पतये प्रवस वाजिन्	१ । ४ । २ । १ ... १ ... ५६२
वाचस्पतिं विश्वकर्मायमूतये	४ । ६ । २ । १४ ... ४ ... ५८०
वाचि स्वाहा... ..	१ । १ । १ । १६ ... २ ... २२५
वाचो विधृतिमग्निं प्रयुजं	४ । १ । ८ । ४ ... ४ ... ११२
वाजं वनूभ्याम्	५ । ० । १२ । १ ... ५ ... २२८
वाजं परस्तादुत मध्यतो गो	४ । ० । १२ । २ ... ४ ... ६८८

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	४
वाजजित्वाय त्वा	१।७।	८।	३३ ...	१.	१०३५	
वाजस्य	१।७।	८।	६ ...	१ ...	१०३५	
वाजस्य मे प्रसवे मे	७।७।	१।	२(१)...	७ ...	६७७	
वाजस्य शु प्रसवे मातरं	१।७।	७।	३ ...	१ ...	८८८	
वाजस्य प्रसवं देवा रथैर्याता ...	७।७।	१२।	३ ...	७ ...	६६६	
वाजस्य मा प्रसवेनोदयामेणोदयमौद	१।१।	१३।	१ . .	१ ...	२२५	
वाजस्य मा प्रसवेनोदयामेणोदयमौद	१।६।	७।	१२ ...	१ ...	८३६	
वाजस्य मा प्रसवेनोदयामेणोदयमौद	७।६।	३।	१७ ...	७ ...	५६५	
वाजस्येर्म प्रसव च्या बभूवेमा ..	१।७।	१०।	२ ...	१ ..	१०७७	
वाजस्येर्म प्रसव सुषुवे	१।७।	१०।	२ ...	१	१०७७	
वाजस्येमा प्रसव शिथिल्ये	१।७।	१०।	३ ...	२	१०७७	
वाजाय त्वा	१।७।	८।	३२ ...	१ ..	१०३५	
वाजिनो वाजजितो वाजस्य सहवांसो	१।७।	८।	१८ ...	१ ...	१०२०	
वाजिनो वाजं धावत मरुताम् ...	१।७।	८।	८ ...	१ ...	१०१८	
वाजिनो वाजिनो वाजं जेयन्तो ...	१।७।	८।	१७ ...	१ ...	१०२०	
वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो ...	१।७।	८।	१० ...	१ ...	१०१८	
वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो ...	७।१।	११।	१२ ...	७ . .	१७३	
वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो ...	७।२।	११।	१७ ...	७ . .	३००	
वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो	७।७।	१२।	७ ...	७ ...	६६६	
वाजो न. सप्त प्रदिश्वतसो ...	७।७।	१२।	१ ...	७ ...	६६६	
वाज्यसि	१।७।	८।	७ ...	१ ...	१०१८	
वातनामानि जुहोति वायुर्वै वृष्ट्या	२।७।	८।	३ ...	२ . .	५११	
वातस्य त्वा प्रज्यै मूष्णो रश्मौ ...	१।३।	१०।	७ ...	१	५३१	
वातस्य धामिं वरुणस्य नामिमश्वं ...	७।२।	१०।	३ . .	७ ...	२८७	
वातावद्यमंमुयसावत् साहा ..	२।७।	७।	७ ...	२ ...	५०२	

मन्त्र	का। प्र। श्र। म	भा	४
वाते धा	१।१।१३।२०	१ ...	२२६
वातो देवता	३।३। ७।२६	३ ...	३५०
वाममद्य सवितर्वामसु श्रो	१।३।२३।१५	१ ...	६६०
वाममद्य सवितर्वामसु श्रो	२।२।१२।१०	२ ...	३०१
वायव स्योपायव स्य ..	१।१। १। ३	१ ...	१३
वायवे त्वा वदद्याव त्वा	१।२। ३।१५	१ .	३१०
वायवे स्वाहा	७।१।२०। २	६ ..	२२८
वायुं मृत पवित्रेण प्रत्यष्ट	१।८।२१। ३	२ ...	१८८
वायुं पूयमान ..	३।३। ८।२०	३ ..	३०६
वायुरन्तरिक्षात् . . .	३।२। ३।११	३ ...	८८
वायुरसि स्निग्धतेजा	१।१। ८। ३	१ .	१३०
वायुरसि प्राणो नाम सविनु	३।३। ५। १	३ ...	१८८
वायुरावृत	३।३। ८।२५	३ ...	३०६
वायुर्मां तेभ्यो रक्षतु	३।५। ३। ५	३ ..	३२८
वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वा	१।७। ७। ५	१ ...	८८८
वायुर्वो विविगन्तु	१।१। ५।१६	१ ...	१०३
वायुर्हिंसांमि प्रक्षोता	३।३। २। १	३ ...	१०३
वायो मक्षति	५। ७।२२। १	५ ...	३५०
वायो सविनुर्विंदयानि मन्महे ..	३।७।१५। ७	३ ...	७२३
वायो याम्यसि	३।३। ६।१२	३ ...	३६०
वायोर्मान्यसि देवानां	३।३। ६।११	३ ...	३६०
वायो वीहि लोकानाम्	१।३। ८।१८	१ ...	५२३
वायो शतं हरोद्याम्	२।२।१२।२०	२ ...	३०३
वाह्यमसि श्रयोर्देवानां	१।२।१०।१०	१ ...	३०१
वाय्रा स्य	१।८।११।१०	२ .	१००

मन्त्र	का । प्र । ष । म	भा	४
वाशोषु	३ । ३ । ३ । १०	१	१७६
वाश्वेव विद्युन्मिमाति वत्स	३ । १ । ११ । २२	३	६६
वास्तोष्यते प्रति जानौल्लक्ष्मान् ...	३ । ४ । १० । १ . . ३	२८५	
वास्तोष्यते शम्भया सः सदा ...	३ । ४ । १० । २ ... ३ ...	२८५	
विः श्यै स्वाहा चत्वारिः श्यते स्वाहा	७ । ३ । १८ । १-६ ...	६	२१६
विकिरिद विनोहित नमस्ते ...	४ । ५ । १० । ११ ...	४	५४४
विचत्तै नक्षत्रं पितरौ देवता ...	४ । ४ । १० । १७ ...	४	४८२
विष्यं धनु कर्पाईनो ...	४ । ५ । १ । १२ ...	४	५१०
वि ज्योतिषा बृहता मात्यमिर् .	१ । २ । १४ । १७ ...	१	४३५
वि ज्योतिषा बृहता मात्यमिर् . .	१ । ४ । ४६ । १४ .	१	७५८
वि ज्योतिषा बृहता मात्यमिर् ...	२ । ४ । १४ । १२ ...	२	५३६
वि ज्योतिषा बृहता मात्यमिर ...	२ । ५ । १२ । २७ ...	२	६६६
विद्यातच्च	३ । ४ । ४ । ५ ...	३	२५४
विद्यातच्च	३ । ४ । ४ । ६ ...	३	२५४
वि ते भिगन्नि तकरौ वि योभिं ...	३ । ३ । १० । ४ ...	३	२१७
वि ते मुद्यामि रघना वि रघ्नीन्	१ । ६ । ४ । १८ ...	१	८७६
वि ते विश्वगवातजूतासो अग्ने ...	३ । ३ । ११ । ५ ...	३	२२३
वितापनी मेऽसि	१ । २ । १२ । १ ...	१	४१०
विदिश्व स्वाहा	१ । ३ । १० । ६ ...	१	५३३
विदेरभिर्नभो नाम	१ । २ । १२ । ५ ...	१	४१०
विद्मा ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि ...	४ । ३ । २ । २	४	१६६
विद्मा हि ते पुरा वयमग्ने ...	२ । ६ । ११ । १६ ...	२	८०५
विद्युतौ कनानकाभ्याम्	५ । ७ । १२ । १० ...	५	३३६
विद्युत्सदिरसि	४ । ४ । ६ । ६ ...	४	४६०
विधेम ते परमे जन्मद्रमे	४ । ६ । ५ । १२ ...	४	६१७

मन्त्र	का । प्र । च । म	भा	य
विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ...	४ । ४ । १० । १४ ...	४	४८२
विशालं छन्द	४ । ३ । १२ । ४० ...	४	३६०
विश्वे त्वा यन्त्राय धर्त्ताय	१ । ६ । १ । १० ...	१	८५९
विश्वो यन्त्रे स्यो	१ । १ । ११ । १५ ...	१	१६४
विश्वकर्मन् हविषा वर्द्धनेन . .	४ । ३ । १३ । ३३ ...	४	३६६
विश्वकर्मन् हविषा वर्द्धनेन . .	४ । ६ । २ । १६ ...	४	५८२
विश्वकर्मन् हविषा वाहधानी ...	४ । ३ । १३ । ३२ ...	४	३६६
विश्वकर्मन् हविषा वाहधानी ...	४ । ६ । २ । १५ ...	४	५८१
विश्वकर्मा त्वाऽऽदित्यैवत्तरतः ...	१ । २ । १२ । १६ ...	१	४११
विश्वकर्मा त्वा ०—०य्यचस्तौ ...	४ । ३ । ६ । २ ...	४	३४३
विश्वकर्मा त्वा ०—०ज्योतिष्मती ...	४ । ४ । ६ । २ ...	४	४५६
विश्वकर्मा दिशाम्यतिः ०—०तस्मै नमः ५ । ५ । ५ । १—३ ...	५	५	१४८
विश्वकर्मा मनसा यदिहाया ...	४ । ६ । २ । २ ...	४	५७६
विश्वकर्मा वय परमेष्ठो छन्द ...	४ । ३ । ५ । १८ ...	४	३३८
विश्वकर्मा ह्यजनिष्ट देव	४ । ६ । २ । ८ ...	४	५८०
विश्वजनस्य ह्याया	१ । ३ । ११ । १६ ...	१	४४५
विश्वतश्चक्षुरत विश्वतो मुखो ...	४ । ६ । २ । १० ...	४	५८०
विश्वदेवेभ्यस्त्वा	३ । २ । १० । ५ ...	३	१५६
विश्वभृत स्य	१ । ८ । ११ । १२ ...	२	१२०
विश्वभृत्सु	३ । ३ । ३ । ११ ...	३	१७६
विश्वलोप विश्वदावस्य त्वा	३ । ३ । ८ । ४ ...	३	२०४
विश्वस्य ते विश्वावतो वृष्णिधावतस्	३ । ५ । ६ । ८ ...	३	३४१
विश्वस्य केतुर्भुवनस्य	४ । २ । २ । ६ ...	४	१६६
विश्वापुरसि एधिवी दृष्ट्व ...	१ । २ । १२ । २३ ...	१	४११
विश्वायुर्मे पाहि	४ । ४ । ७ । २० ...	४	४६८

मन्त्र.

का। प्र। च। म। भा। श

विश्वाराढर्मि विश्वासां	१।५। २।१० ... १ ... ४५५
विद्या रूपाणि प्रति मुञ्चते	४।१।१०।१२ ... ४ ... १२८
विश्वे चक्ष मरुतो विश्व अती	४।७।१२। २ ... ४ ... ६६६
विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा आ कुन्दन्वा०	४।१। ६।२२ ... ४ ... ७६
विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः क्षणन्वा०	४।१। ५।१६ ... ४ ... ६७
विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः प्रथावयन्तु	३।२। ८।२१ ... ३ ... १३७
विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्वा०	४।१। ६। ४ ... ४ ... ७८
विश्वे देवस्य नेतुर्मर्तो ह्यणीत	१।२। २। ६ ... १ ... २६०
विश्वे देवस्य नेतुर्मर्तो ह्यणीत	४।१। ६। ७ ... ४ ... ११३
विश्वे देवा अग्नि मामाऽवष्टवन्	१।२। ३। ५ ... १ ... ३०६
विश्वे देवा अग्नि मामाऽवष्टवन्	४।१।११।१५ ... ४ ... १३३
विश्वे देवा अग्नि मामाऽवष्टवन्	४।१।१२।१६ ... ४ ... १३३
विश्वे देवा ऋतावध ऋतुभिर्	२।४।१४।१६ ... २ ... ५३६
विश्वे देवा इष्टुतेमः हवँ	२।४।१४।१७ ... २ ... ५३६
विश्वे देवा देवता	४।३। ७।३२ ... ४ ... ३५०
विश्वे देवा द्वादशाक्षरेण जगतीमुदजयन्	१।७।११।१२ ... १ ... १०५२
विश्वे देवा मरुत इन्द्रो अस्मानस्मिन्	३।१। ६। ३ ... ३ ... ५०
विश्वेभिर्देवेभिः पृतना जयामि	३।५। ३। ३ ... ३ ... ३२६
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः	३।२। १।१२ ... ३ ... ८२
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः	३।२।१०। ६ ... ३ ... १५६
विश्वेभ्यो मे रूपेभ्यो वर्चोदाः	३।२। ३। ४ ... ३ ... ६३
विश्वेष्वा देवानां यत्नी	५।७।१७।११ ... ५ ... ३४५
विश्वेष्वा देवानां द्वादशो	५।७।२१।१२ ... ५ ... ३४६
विश्वेष्वा देवानां प्राणोऽसि	२।३।१०। ५ ... २ ... ४४४
विश्वेष्वा देवानां मागधेयोः स्य	१।३।१२। ६ ... १ ... ५५२

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । व ।
विष्टभाय धर्मणे स्वाहा वट् ...	३ । २ । ८ । २ ... ६ ... १३६
विष्टम्भो दिवो धरुणं पृथिव्या ...	४ । ४ । १२ । १४ ... ४ ... ४६६
विष्टम्भो वयोऽधिपतिश्चन्द्र ...	४ । ३ । ५ । १६ ... ४ ... ३३८
विष्टम्भोऽसि वृष्ट्यै त्वा वृष्टिं ..	४ । ४ । १ । ६ ... ४ ... ४१४
विष्टारपङ्क्तिश्चन्द्र	४ । ३ । १२ । ३२ ... ४ . ३६०
विष्णुवृक्षक्रमैव ते सोमस्तु ...	३ । २ । १० । ७ ... ३ ... १५०
विष्णुवृषावज्रियमाय	४ । ४ । ६ । १६ ... ४ ... ४७६
विष्णुस्यक्षदेव्यं त्रीन् लोकानुदजयत्	१ । ७ । ११ । ३ ... १ ... १०५२
विष्णुत्वा धूमयत्वङ्गिरस्तत्	४ । १ । ६ । ६ ... ४ ... ७८
विष्णो कर्मणि पश्यत	१ । ३ । ६ । १२ ... १ ... ४६१
विष्णो क्रमोऽसि	१ । ८ । १० । ७ ... २ ... ११३
विष्णो क्रमोऽसि	१ । ८ । १५ । ३ ... २ ... १५६
विष्णो. क्रमोऽसि विष्णो क्रान्तमसि	१ । ७ । ७ । ७ .. १ ... ६८६
विष्णो क्रमोऽसि श्रुयतो ...	१ । ६ । ५ । १२ ... १ ... ८८३
विष्णो. क्रमोऽसि श्रुयतो ...	४ । २ । १ । ४ ... ४ ... १५२
विष्णो क्रमोऽस्यभिमातिहा ...	१ । ६ । ५ । ६ ... १ ... ८८३
विष्णो क्रमोऽस्यभिमातिहा ..	४ । २ । १ । १ ... ४ ... १५२
विष्णो क्रमोऽस्यभिप्रक्षिहा ...	१ । ६ । ५ । १० ... १ ... ८८३
विष्णो क्रमोऽस्यभिप्रक्षिहा ...	४ । २ । १ । २ ... ४ ... १५२
विष्णो क्रमोऽस्यरातीयतो ...	१ । ६ । ५ । ११ ... १ ... ८८३
विष्णो क्रमोऽस्यरातीयतो ...	४ । २ । १ । ३ ... ४ ... १५२
विष्णो. क्रान्तमसि	१ । ८ । १० । ८ ... २ ... ११३
विष्णो. क्रान्तमसि	१ । ८ । १५ । ४ ... २ . १५६
विष्णो एष्टमसि	१ । २ । १३ । ११ . १ ... ४२२
विष्णो शंपोरुहं देवयज्यया ...	१ । ६ । ४ । १६ ... १ ... ८७६

सन्तः

मा । प्र । च । न । भा । ४

विष्णोः शर्मैसि शर्मै यजमानस्य	१ । २ । २ । २० ... १ ... २८१
विष्णोः श्रमपत्रे स्य	१ । २ । १२ । १२ ... १ ... ४२२
विष्णोः स्तूपोऽसि	१ । १ । ११ । ८ ... १ ... १८३
विष्णोः स्यान्मसोत हन्त्रो	१ । १ । १२ । ५ ... १ ... २०४
विष्णोः स्यूरसि	१ । २ । १२ । १२ ... १ ... ३२३
विष्णो त्वं नो अन्तमः शर्मं यच्छ ...	२ । १ । १० । १० ... २ ... ५८
विष्णो दराटमसि	१ । २ । १२ । १० ... १ ... ४२२
विष्णोर्ध्रुवमसि	१ । २ । १२ । १४ ... १ ... ४२२
विष्णोर्मुक्तं वीर्यासि प्र वोचं ..	१ । २ । १२ । ८ ... १ ... ४२२
विष्णोर्विकान्तमसि	१ । ८ । १० । ८ ... २ ... ११३
विष्णोर्विक्रान्तमसि	१ । ८ । १५ । ५ ... २ ... १२६
विष्णो ह्यथः ह्यथः ..	१ । १ । २ । १० ... १ ... ६५
विष्मद्वाग्दन्तः	४ । २ । १२ । ४१ ... ४ ... २८०
वि एवः पश्य यन्तरिक्षं यतः ...	१ । ४ । ४२ । ८ ... १ ... ६८३
वीतिहोषं त्वा कवे युमनाः ...	१ । १ । ११ । १४ ... १ ... १८४
वीर्यं कुक्ष्याय	५ । ० । १२ । ६ ... ५ ... ३४१
वीहि माहाङ्गतिं युषाद्य ..	१ । ८ । १ । ३ ... २ ... १
ह्यथय कनोदिकासि	१ । २ । १ । ११ ... १ ... २०२
ह्यथयौ यः	१ । २ । ० । ५ ... १ ... ५०२
ह्यथार्थं ह्यथं मग्नयौ	४ । १ । ४ । १० ... ४ ... २०
ह्यथा वाः रेतोधा रेतो दधामु ...	० । ४ । १८ । ४ ... ६ ... ४१४
ह्यथासि	१ । ८ । ११ । ६ ... २ ... १२०
ह्यथा शोम युमाः अस्मि	४ । २ । ११ । १६ ... ४ ... १००
ह्यथा शोम युमाः अस्मि	४ । २ । १२ । ८ ... ४ ... २८०
ह्यथितनिरसि	४ । ४ । ६ । ८ ... ४ ... ४६०

सप्त	का। प्र।	च। म	भा	३
वृष्णिवर्यो विशालं हृन्द	४।३। ५।१२ ...	४ ...	३३८
वृष्णो यत्ने वृषणो व्यकर्मघान्	...	१।६।१२।१६ ...	१ ...	६४१
वृष्णो व्यश्रस्य सन्दानमसि	..	२।४। ०।१२ ...	२ ...	५०२
वृष्णो व्यश्रस्य सन्दानमसि	...	२।४। ६।११ ...	२ ..	५१२
वेदिमाळ परमन्तं एयिथा.	...	०।४।१८। ६ ...	६ ...	४५१
वेदिरसि बहिमे त्वा	१।१।११। २ ...	१ ...	१६३
वेदोऽसि वित्तिरसि वि देय	...	१।६। ४।२३ ...	१ ..	८७७
वेवन्निरसि	४।४। १।३० ...	४ ..	४१५
वेवाय त्वा	१।१। ४। २ ...	१ ..	८४
वैराजे सामग्रधि मे मनीषा	...	४।४।१२। ८ ...	४ ...	४६८
वैरूपे सामग्रिह तच्छकेम...	...	४।४।१२। ६ ...	४ ...	४६८
वैश्वदेव उग्रोत.	४।४। ६।२३ ...	४ ...	४०६
वैश्वदेवः हवि	१।२। ४। ४ ...	१ ...	३२०
वैश्वानरं ज्योति.	१।१। ४।१५ ...	१ ...	८४
वैश्वानरं ज्योति.	१।३। ४।१५ ...	१ ...	४०४
वैश्वानरं मस्मना	५।०।१६।१० ...	५ ...	३४४
वैश्वानरस्य दः सनाभ्यो	१।५।११। ३ ...	१ ...	८३१
वैश्वानरस्य सुमतौ	१।५।११। ८ ...	१ ...	८३२
वैश्वानरो न ऊया प्रयातु	१।५।११। १ ...	१ ...	८३२
वैश्वानरो न ऊया प्रयातु	४।४।१२।१५ ...	४ ...	४६६
वैश्वानरो न ऊया प्रयातु	४।०।१५।१० ...	४ ...	०३५
वैष्णवमसि विष्णवे त्वा	१।२।१३।१५ ...	१ ...	४२२
यघञ्छन्द	४।३।१२।१२ ...	४ ..	३६०
यग्रिपञ्च	१।०। ६।१२ ...	१ ...	१०३५
याप्रो यथोऽनाष्ट हृन्द	४।३। ५।१४ ...	४ .	२३८

मन्त्र	का	प्र	च	म	भा	३
ध्यानं मे पाहि	४।३।	६।११	...	४	...	३४४
ध्यानं मे पाहि	४।४।	७।१८	...	४	...	३६८
ध्यानाय त्वा	१।१।	६।	८	...	१	१२१
ध्यानाय त्वा	१।२।	६।	५	...	१	२४६
ध्यानाय ध्येन कल्पताम् . ..	१।७।	८।२१	...	१	...	१०५५
द्युष्टिः रूपेण	५।७।	१८।	७	...	५	३४७
द्यौम सातद्वयः	४।३।	८।	३	...	४	३५५
प्रजक्षित स्य	१।८।	११।	५	...	२	१२०
प्रजं गच्छ गोस्थानं	१।१।	८।	७	...	१	१४७
प्रजं गच्छ गोस्थानं	१।१।	८।११	...	१	...	१४७
प्रजं गच्छ गोस्थानं	१।१।	८।१५	...	१	...	१४७

श

शकरीय	३।४।	४।	८	...	३	२५४
शकरीयु	३।३।	३।१४	...	३	...	१०६
शकरी स्य	१।८।	११।११	...	२	...	१२०
शकरोजिष्ठाय त्वा गृह्णामि ...	१।२।	१०।१५	...	१	...	३०१
शच मे मयच मे	४।७।	३।१३	...	४	...	६७८
शतं धौ ध्यन् धामानि	४।२।	६।	२	...	४	२२६
शतं ते राजन् मिथुनः सहस्रम् ...	१।४।	४५।	२	...	१	७११
शतमिषङ्गं नक्षत्रमिन्द्रो देवता ...	४।४।	१०।२२	...	४	...	४८२
शताय साहा सहस्राय साहा ...	७।२।	१०।१-१०	...	६	...	३१७
शतायुधाय शतवीर्याय	५।७।	२।	७	...	५	२८३
शतुबाधना स्य	१।८।	१२।१८	...	२	...	१२८
शं ते परेभ्यो मातेभ्यः ^१	५।२।	११।	६	...	५	६०

मन्त्र	का।	प्र।	ज।	स	भा	य
शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेषु ...	१।७।	८।१२	...	१...	१०१६	
शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेषु ...	४।१।११।२१	...	४	...	१४३	
शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेषु ...	४।२।११।१३	...	४	...	३००	
शमितार उपेतन यज्ञं देवेभिरन्वितम्	३।१।	४।१०	...	३	...	२२
शम्भुश्चन्द्रः ...	४।३।१२।	८	...	४	...	३६०
शं महोभ्याम् ...	१।३।	६।	६	...	१	५२४
शरदन्तुर्ना प्रीयामि ...	१।६।	२।१७	...	१	...	८५६
शर्कराभिरवकाम् ...	५।७।११।	७	...	५	...	३३७
शर्म च स्यो वर्म च स्यो अश्विने	४।१।	३।	४	...	४	४७
शर्वत्तानुवध्येन ...	५।७।२३।	७	...	५	...	३५१
शस्त्रस्य शस्त्रमस्यूजं मह्यम्	३।२।	७।	३	...	३	१२६
शाकुराय त्वा गृह्णामि ...	१।२।१०।१४	...	१	...	३७१	
शिमिविष्ट आसादितः ...	४।४।	६।	८	...	४	४७६
शिवस्तदृष्टिहा गहि ...	३।१।११।	७	...	३	...	६४
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः ...	५।६।	१।	४	...	५	२००
शिवेन वचसा त्वा गिरिशिखा	४।५।	१।	५	...	४	५०६
शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः	४।१।	४।	७	...	४	५०
शिवो भूत्वा मह्यममेऽयी ...	४।१।	६।१६	...	४	...	११४
शिवो भूत्वा मह्यममेऽयी ...	४।२।	१।१५	...	४	...	१५३
शुक्रान् पिप्पेन ...	५।७।२३।	३	...	५	...	३५१
शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च ...	१।८।१३।१३	...	२	...	१३८	
शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च ...	४।६।	५।१६	...	४	...	६१७
शुक्रं ते धन्यदाजवं ते धन्यद्	४।१।११।१२	...	४	...	१४२	
शुक्र ते शुक्रेण क्रीणामि ...	१।२।	७।	२	...	१	३५३
शुक्रं ते शुक्रेण यज्ञान्यश्नो ...	३।३।	३।१६	...	३	...	१७६

मन्त्रः	का। प्र। च। म। भा। ष।
श्लेनाय पत्नये स्वाहा वट्	३।२। ८। १ ... ५ ... १३६
श्लेनो भूत्वा परा पत	१।२। ६। २ ... १ ... ३६५
श्लेनोऽसि गायत्रच्छन्दा	३।२। १। २... ३ ... ८१
अथदृक्प्रसुत सनोति वाज	४।२। ११। २ ... ४ ... २६६
अथदृक्प्रसुत सनोति वाज	४।२। १३। २६ ... ४ ... ३६६
अविष्ठा नक्षत्रं वंसवो देवता	४।४। १०। २१ ... ४ ... ४८२
अथपसे कं भानुभि सन्निमिच्छिरे	२।१। ११। ८ ... २ ... ३२३
अथपसे कं भानुभि सन्निमिच्छिरे	४।२। ११। ६ ... ४ ... ३००
ओष्णानुहारो धन्यो रयीणा	४।२। २। ७ ... ४ ... १६७
ओरस्समिष्वा ओष्णात्वापः	१।३। १०। ३ ... १ ... ५३१
ओष्ठं यविष्ठ भारतामे	१।२। १४। ६ ... १... ५६८
ओष्ठा नक्षत्रं विष्णुर्देवता	४।४। १०। २० ... ४ ... ४८२
ओषं यज्ञेन कल्पताम्	१।७। ६। २३ ... १ ... १०३५
ओषं त ध्या ध्यायताम्	१।३। ६। ४ ... १ ... ५२४
ओष मे पाहि	४।३। ६। १३ ... ४ ... ३४४
ओकाय स्वाहा	१।८। १३। २८ ... २ ... १३८
आना स्य वज्रतुरो राधो गूर्ता	१।४। १। ८ ... १ ... ५८६
आनोऽसि प्रचेता	१।३। ३। ३ ... १ ... ४६५

घ

घोडश स्तोम योजो मविषं	४।३। १२। ४ ... ४ ... ३८६
-----------------------------	--------------------------

स

स इधानो वसुष्कवि०	४।४। ४। १७ ... ४ ... ४६६
स इयुष्टौ स निषक्तिभिर्वशी	४।६। ४। ३ ... ४ ... ६०४

मन्त्रः

का । प्र । ष । म भा ४

संयद्य प्रचेतीत्याग्नेः	४ । ४ । ११ । १२ ... ४ ... ४८०
संयच्छन्दः	४ । २ । १२ । १६ ... ४ ... ३८०
सं यजवैरङ्गामि	१ । ३ । ८ । ८ ... १ ... ५१०
सं यजपतिराश्रियः	१ । ३ । ८ । ८ ... १ ... ५१०
सं यदियो वनामहे सः हव्या .	२ । १ । ११ । १३ ... २ ... ३२४
सं या व. प्रियास्तनुवः	४ । २ । ४ । ४ ... ४ ... १८८
सः सोहोऽसि	४ । ४ । १ । २५ ... ४ ... ४१५
संवत्सरस्य प्रतिमा या त्वा ...	५ । ७ । ७ । ३ ... ५ ... २८२
संवत्सरस्य षष्ठः	५ । ७ । १८ । ८ ... ५ ... ३४६
संवत्सरस्य षष्ठौ	५ । ७ । २१ । ६ ... ५ ... ३४८
संवत्सरौणाः मरुतः स्वर्का	४ । ३ । १३ । १२ ... ४ ... ३८०
संवत्सरेण परिमुः... ..	४ । ४ । ८ । २० ... ४ ... ४०३
सं वपामि	१ । १ । ८ । १ ... १ ... १३५
सं वर्धसा पयसा सं तनूमिद् ...	१ । ४ । ४४ । ३ ... १ ... ७०५
सं वरुणा दधातः निरोद्धवान् ...	४ । २ । ५ । १३ ... ४ ... २०३
सं वसायाः सुवर्दिता समीची ...	४ । १ । ३ । ५ ... ४ ... ३७
सं वा कर्मणा समिवा हि गो ...	३ । २ । ११ । ४ ... ३ ... १६१
सं वदसि	४ । ४ । १ । २३ ... ४ ... ४१५
सं विश्वाय लोपवेशाय त्वा ...	३ । १ । ७ । ४ ... ३ ... ३८
सः श्रितं मे नृक्ष सः श्रितं ...	४ । १ । १० । ८ ... ४ ... १२७
सः समिद् युवसे दधन्नये	२ । ६ । ११ । १८ .. २ ... ८०५
सः समिद् युवसे दधन्नये	४ । ४ । ४ । १२ ... ४ ... ४३८
सः सपोऽसि षष्ठ्ये त्वा	४ । ४ । १ । १८ ... ४ ... ४१५
सः सौदस्व मघाः अस्मि	४ । १ । ३ । १२ ... ४ ... ३८
सः सृष्टां वसुभिर्यैर्धौरे	४ । १ । ५ । ८ ... ४ ... ६६

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । ष
सः स्पर्शयति रक्षसामनन्वव ...	२ । ६ । ६ । ३ ... ५ ... ७४२
सः स्वावमागा स्वेषा बृहन्तः ...	१ । १ । १३ । १४ ... १ ... २२५
सः हितसि विश्वरूपीरा ...	१ । ५ । ६ । ४ ... १ ... ७६७
सः हितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्व	३ । ४ । ७ । २ ... ३ ... २६२
सः कृत्स्नदवद्यति सः कृदिष ...	२ । ६ । ६ । ११ ... २ ... ७४३
सः खाय. सं वः सम्यक्षमिषः ...	२ । ६ । ११ । १८ ... २ ... ८०५
सः खायः सं वः सम्यक्षमिषः ...	४ । ४ । ४ । ११ ... ४ ... ४४८
सः गरः ...	४ । ४ । ७ । २८ ... ४ ... ४६८
सः घासि जगतोष्मन्दा धनु त्वा रमे	३ । २ । १ । ४ ... ३ ... ८१
सः हन्नेनानिमिषेण जिष्णुना ...	४ । ६ । ४ । २ ... ४ ... ६०४
सः ह्योधान् प्राणै ...	५ । ७ । १४ । ४ ... ५ ... ३४२
सः जातो गर्भो धासि रोदस्योरधे ...	४ । १ । ४ । ५ ... ४ ... ५०
सः जूः सूर्य एतधेन घृतेन स्वाहा ...	५ । ६ । ४ । ३ ... ५ ... २२३
सः जूरमिर्विश्वानर इडाभिर्घृतेन ..	५ । ६ । ४ । ५ ... ५ ... २२३
सः जूरब्दोधावभिर्घृतेन स्वाहा ...	५ । ६ । ४ । १ ... ५ ... २२३
सः जूरधा अयसीभिर्घृतेन स्वाहा ...	५ । ६ । ४ । २ ... ५ ... २२३
सः जूरन्तुभिः सः जूरिर्घाभिः ...	४ । ३ । ४ । ६-१० ... ४ ... ३२६
सः जोषा इन्द्र सगणो ...	१ । ४ । ४२ । १४ ... १ ... ६८६
सः जोषावश्विना दः सोमिर्घृतेन ...	५ । ६ । ४ । ४ ... ५ ... २२३
सः सधेयस्वामि प्र च बोधयैवमुच ...	४ । १ । ७ । २ ... ४ ... ८७
सः जगोतिषाऽभूवम् ...	१ । ६ । ६ । ४ ... १ ... ८८७
सः ज्ञानमसि कामधर्या ...	४ । २ । ४ । ३ ... ४ ... १८८
सः तोकाय त्वा ...	४ । ४ । ६ । १६ ... ४ ... ४६०
सः ते जानाति सुमतिं यविष्ठ ..	१ । २ । १४ । ६ ... १ ... ४३४
सः तेजोयसा मनसा त्वोत ...	१ । ३ । १४ । १८ ... १ ... ५६६

मन्त्र.	का।	प्र।	श्व।	म	भा	ध
स ते मा स्यात्	१।१।	२।१५	...	१	...	५०
सत्यज्योतिष्य	१।८।	१३।१५	...	२	...	१३८
सत्यमसि सत्यस्य सत्यमसि ...	०।१।२०।	५	...	६	...	२२६
सत्यराजाश्नु	१।८।	१६।२१	...	२	...	१६३
सत्यश्च	१।८।	१३।१०	...	२	...	१३८
स त्वं नो व्यमेऽवमो भवोती ..	२।५।	१२।२४	...	२	...	६६८
स त्वं नो व्यमेऽवमो भवोती ...	३।२।	११।२०	...	३	...	३००
स त्वं नो नमसस्तत ऊर्ध्वं	३।३।	८।	६	...	३	२०४
स त्वमग्ने प्रतीकेन प्रत्योष	२।५।	१२।२८	...	२	...	६६६
सदसि सन्ने भूयाः	१।६।	५।	३	...	१	८८३
सदुत्तरेण •	५।०।	१२।	५	...	५	३३६
सधमादो द्युम्निनीरुर्ध्वं एता ...	१।८।	१२।	५	...	२	१२७
स नः पावक दीदिवोऽग्ने	१।३।	१४।२६	...	१	...	५००
स नः पावक दीदिवोऽग्ने	१।५।	५।१०	...	१	...	०६२
स नः पावक दीदिवोऽग्ने	३।६।	१।१०	...	३	...	५६४
स नः पितेव सूनवेऽग्ने	१।५।	६।	०	...	१	०६८
स नो सुवचस्य प्रते यस्य त उपरि ३।३।	०।१२	...	३	...	२६२	
सन्ततिः खावन्वाभ्याः	५।०।	२३।	२	...	५	३५१
सं ते पयाऽसि समु यन्तु वाजाः ...	२।५।	१२।	३	...	२	६६०
सं ते पयाऽसि समु यन्तु वाजाः ...	३।१।	११।	३	...	३	६४
सं ते पयाऽसि समु यन्तु वाजाः ...	३।२।	०।१३	...	३	...	२४०
सं ते प्राणो वायुना मष्कृताः ...	१।३।	८।	०	...	१	५१०
सं ते मनसा मनः सं प्राण्येन ...	१.३।	१०।	१	...	१	५३१
सं ते वायुर्मातरिषा दधानु ...	३।१।	३।	१	...	३	५०
सं त्वमग्ने सूर्यस्य	१।५।	५।१६	...	१	...	०६२

मन्त्र	का। प्र।	च।	म	भा	३
सं त्वा नह्यामि पयसा घृतेन ...	३।५।	६।	१ ...	३ ...	३४०
सं त्वा सिद्धामि यजुषा ...	१।६।	१।	१ ...	१ ...	८५२
सं देवि देव्योर्वश्या पश्यस्व ...	१।२।	५।	१३ ...	१ ...	३३६
सन्धा तु सन्दधावहै त्वामेव ...	२।४।	१२।	१० ...	२ ...	५२६
सन्धिरस्यन्तरिक्षाय त्वा ..	४।४।	१।	४ ...	४ ...	४१४
सं गो देवो वसुभिरग्निं सं सोमस्	२।१।	११।	१० ..	२ ...	३२४
सं गो देवो वसुभिरग्निं सं सोमस्	४।४।	१।	४ ...	४ ...	४१४
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा ...	१।५।	३।	८ ...	१ ...	०८२
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा ...	४।६।	५।	१४ ...	४ ...	६१०
सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति ...	२।४।	१४।	१४ ..	२ ...	५४६
सप्तदशभिरस्तुवत पशवोऽष्टज्यन्त	४।३।	१०।	६ ...	० .	३०१
सप्तभिरस्तुवत सप्तययोऽष्टज्यन्त ...	४।३।	१०।	४ ..	४ ...	३०१
सप्तविंशत्यास्तुवत द्वावार्ष्टयिबौ ...	४।३।	१०।	१४ ...	४ ...	३०१
सप्तिरसि	१।०।	८।	६ ...	१ ...	१०१६
स प्रद्ववन्नवोयसाग्ने	२।२।	१२।	० ..	२ ...	३०१
स प्रद्ववन्नवोयसाग्ने	२।३।	१४।	१ ...	२ ...	४६५
सवाधस्ते मरुं च शुश्रूषस्व	२।२।	१२।	१६ ...	२ ...	३०२
स बोधिं सुरिमंधवा	४।२।	३।	१५ ...	४ ..	१००
समरा	१।८।	१३।	१२ ...	२ ...	१४८
समद्भिः पृथग्ध्वं	१।१।	८।	४ ...	१ ...	१३५
समन्या यन्युपयन्तन्या	२।५।	१२।	१६ ...	२ ...	६६०
समहं विन्धेदेवै	१।८।	१६।	३ ...	२ ...	१६३
समहमिन्द्रियेण वीर्येण	१।८।	१५।	८ .	२ ...	१५६
समहं प्रजया सं मया	१।६।	६।	६ ...	१ ...	८८०
समहं प्रजया सं मया	१।०।	८।	२६ ...	१ ...	१०३५

धन्यः

का। ध। ञ। त। भा। ष

समापो व्यद्विरग्मत	१।१। ८। २ ... १ ... १३५
समायुधा सम्मज्जया	१।१। १०। १० ... १ ... १६७
समारभ्योर्ध्वो षध्वरो	१।१। १२। ६ ... १ ... २०४
समावृषधरागुदीघोरहिं	१। ८। १४। १० ... २ ... १४८
समाश्रन्द	४।२। ७। १६ ... ४ ... १५०
समास्त्राम जटतयो बर्जयन्तु	४।१। ७। १ ... ४ ... ८७
समितः सङ्ख्येयाः सन्मियौ	४।२। ५। १ ... ४ ... २०२
समित् खवन्ति सरितो न धेनाः	४।२। ८। २४ ... ४ ... २०६
समिदसि	१।४। ४५। ११ ... १ ... ७१२
समिहिद्यामाध्या न.	४।४। १२। १ ... ४ ... ४६७
समिद्धो षुमे मे दीदिहि	१।६। ६। ७ ... १ ... ८८८
समिधमातिष्ठ गाधवी त्वा...	१। ८। १२। १ ... २ ... १३७
समिधामिं दुवस्यत	४।२। ३। ४ ... ४ ... १०६
समिन्द्र यो मगसा नेधि गोभिः	१।४। ४४। २ ... १ ... ७०५
समौषो नामासि प्राणौ दिक्	५।५। १०। १ ... ५ ... १०५
समौद्धो षन्नन् कदरं मतीना	५।१। ११। १ ... ५ ... २४
समुद्रं गण्ण खाद्या	१।४। १२। १ ... १ ... ५४७
समुद्रं कन्दः	४।३। १२। १४ ... ४ ... ३६०
समुद्रमुदरेण	५।७। १६। ८ ... ५ ... ३४४
समुद्रस्य त्वाऽवाकयात्रे	४।६। १। ३ ... ४ ... ५६३
समुद्रस्य बोद्धित्या उन्नये	१।३। १३। ६ ... १ ... ५५८
समुद्राय वयनाय	४।६। २। १० ... ४ ... ५८१
समुद्रे ते हृदयमप्लवन्तः	१।४। ४५। ५ ... १ ... ७११
समुद्रे त्वा नृमणा व्यप्लवन्तः	४।२। २। ३ ... ४ ... १६६
समुद्रे सदने सोद	४।३। १। ७ ... ४ ... ३०८

श्रुत	का। प्र। च। न	भा	४
समुद्रोऽवगतः	४।४।८।३१ ... ४ ...	४०६	
समुद्रोऽसि नमस्तानामर्दराशु	४।०।१२।८ ... ४ ...	०००	
समूहं रघु सन्दग्धं	१।८।०।४ ... २ ...	८०	
सम्यग्गामि प्रजा व्यहम्	१।५।६।१ ... १ ...	०८०	
समष्ट्यध्वस्तावरो	१।१।३।८ ... १ ...	६५	
समष्ट्यध्वमनु सम्भयातामे ..	४।०।१३।१० ... ४ ...	०१०	
सम्पत्तया एचल	१।१।८।१४ ... १ ...	१३५	
सम्भरयस्त्रयोविंश	४।३।८।८ ... ४ ...	३५५	
सम्भा हजामि पयसा हृतेन	४।०।१२।० ... ४ ...	६६६	
सम्मितश्च	१।८।१३।११ ... २ ...	१३८	
सम्पाट् ज्योतिरधारयत्	४।२।८।१६ ... ४ ...	२६६	
सम्पाट् दिशां सह सामी	४।४।१२।८ ... ४ ...	४८८	
सम्पाडसि क्षात्रानु	१।३।३।८ ... १ ...	४६५	
सम्पाडसि प्रतीची दिक्	४।३।६।५ ... ४ ...	३४४	
सम्पाडसि प्रतीची दिक्	४।४।२।३ ... ४ ...	४२९	
सम्पाडसि भाद्रप्यहा	१।३।२।८ ... १ ...	४५५	
स यक्षदस्य महिमानमग्रे	४।१।८।५ ... ४ ...	८४	
स योजते धरयो विश्वभोजसा	४।४।४।१४ ... ४ ...	४३८	
सरस्वती जिह्वायेण	५।०।११।११ ... ५ ...	३३०	
सरस्वती मनुष्येभ्यो	३।२।४।१४ ... ३ ...	८८	
सरस्वती निपक्षति	५।०।२२।२ ... ५ ...	३५०	
सरस्वत्यै निपक्षति	५।०।२१।२ ... ५ ...	३४८	
सरस्वत्यै पूज्येऽभये साहा	१।२।२।४ ... १ ...	२८०	
सरस्वत्यै साहा	१।८।१३।२३ ... २ ...	१३८	
सरोरुपेभ्य साहा	१।८।१३।४३ ... २ ...	१३८	

समः	का। प्र। च। म	भा	४
सर्वाकाय त्वा	४।४। ६।१८	४ ...	४६०
सर्पायाः सप्तमी	५।७। २२। ७	५ ...	२५०
सर्पान् गुदाभिः	५।७। १७। ३	५ ...	२४५
सर्पान् लोहितगन्धेन	५।७। २३। ८	५ ...	२५१
सर्पिर्ग्रीवो दीवयस्य जाया... ..	६।२। ८।१७	६ ...	१२७
सर्वस्य प्रति शीवरो	२।४। ४।१८	२ ...	६८५
सर्वायुर्मे याहि	४।४। ७।२१	४ ...	४६८
सर्वे प्राता वदयस्याभूवन्... ..	१।८। १०। ६	२ ...	११६
सलिलं प्रभुत	४।४। ८।२२	४ ...	४७६
सलिलं हृन्द	४।६। १२। १५	४ ...	६८०
सलिलाय क्ता	४।४। ६।१७	४ ...	४६०
सलिले सद्ने सीद	४।६। २। ८	४ ...	६०८
सविता त्वा प्रसवानाः	१।८। १०। २	२ ...	११२
सविता भृत्या... ..	४।४। ८। ३	४ ...	४७६
सविता य सहस्रियः स गो गृहेषु	२।४। ५। २	२ ...	४८२
सवितारं पुच्छेन	५।७। १५। ५	५ ...	२४३
सवितुः पञ्चमी	५।७। २२। ५	५ ...	२५०
सवित्रे स्वाहा	१।८। १३। २९	२ ...	१३८
स वेदं पुनः पितरः स मातरम् .	२।२। १२। ४	२ ...	३०१
स शिञ्जितानसन्त्यन्तु रोचनस्या ...	१।३। १४। १०	१ ...	५६८
सष्टुप् हृन्द'	४।६। १२। २४	४ ...	६८०
सह रय्या निवर्त्तस्वामे	१।५। ३।१०	१ ...	०८२
सह रय्या निवर्त्तस्वामे	४।६। २। ८	४ ...	१५३
सह रय्या निवर्त्तस्वामे	४।६। ३।१२	४ ...	१०६
स हयवातमर्षं उग्रिम्	४।२। ११। २०	४ ...	१४२

मन्त्र	धा । प्र । च । त । भा । इ
सहस्र सहस्रस्य हैमन्तिकाद्यत् ...	४ । ४ । ११ । ६, १०, ११४ ... ४८७
सहसा जातान् प्रयुदा न ...	४ । ३ । १२ । २ . ४ ... ३८६
सहस्र वा तस्मै तत्प्रायच्छत्...	२ । ४ । १२ । १५ ... २ ... ५२६
सहस्रमृष्टि शततेजा ..	१ । १ । ६ । ३ ... १ ... २४०
सहस्रबलशा वि वयं सहस्रम	१ । १ । २ । ६ ... २ ... ४६
सहस्रबलशा वि वयं सहस्रम	१ । ३ । ५ । ८ ... १ ... ४८२
सहस्रस्य प्रतिमा अस्ति ...	४ । ४ । ११ । १६ ... ४ ... ४८७
सहस्रस्य प्रमा अस्ति ...	४ । ४ । ११ । १८ ... ४ ... ४८७
सहस्रस्य विमा अस्ति ...	४ । ४ । ११ । २० ... ४ . . ४८७
सहस्रस्योन्मा अस्ति ...	४ । ४ । ११ । २१ . २ ... ४८७
सहस्राणि सहस्रधा बाहुवोक्तव ...	४ । ५ । १० । १२ .. ४ ... ५४४
सहस्राणि सहस्रशो ये ...	४ । ५ । ११ । १ ... ४ ... ५५१
सहस्र एतना सहस्र एतन्यत ..	४ । २ । ६ । ६ ... ४ ... २६५
साकं यद्य प्र पत श्येनेन ...	४ । २ । ६ । १३ ... ४ ... २२७
साध्याना मध्वमौ ...	५ । ७ । १७ । १० ... ५ ... ३४५
साध्वीमकर्ह्ववीतिं शो अद्य ...	१ । ३ । १४ । ४ . . १ ... ५६८
सान्तपना इदं हविर् ...	४ । ३ । १३ । १० ... ४ ... ३६७
साम कुष्टिकाभि ...	५ । ७ । १३ । ३ ... ५ ... ३४१
साम्ना तनूपा ...	४ । ४ । ८ । १३ ... ४ ... ४७३
सा विश्वकर्मा ...	१ । १ । ३ । ७ ... १ ... ६५
सा विश्वव्या ...	१ । १ । ३ । ६ ... १ ... ६५
सा विश्वायु ...	१ । १ । ३ । ५ ... १ ... ६५
साहस्रोऽसि सहस्राय त्वा .	४ । ४ । ११ । २२ ... ४ ... ४८७
सिंहोरसि महिषोरसि ..	१ । २ । १२ । ८ ... १ ... ४११
सिंहोरसि रायस्योषवनि स्वाहा	१ । २ । १२ । १६ . १ ... ४११

मन्त्र	का। प्र। च। म	भा	४
सि॒होरसि सपत्नसाहो खाहा	१।२।१२।१७ ... १ ...	४१२	
सि॒होरसि सुप्रजावनि खाहा ...	१।२।१२।१८ .. १ ...	४११	
सि॒होरस्यादित्यवनि खाहा ...	१।२ १२।२० ... १ ...	४११	
सि॒होरस्यावह देवान्	१।२।१२।२१ ... १ ...	४११	
सि॒हो वयम्बुदिम्बुन्द	४।३। ५।१५ ... ४ ...	३२८	
सिताय खाहासिताय खाहा ...	७।४।२२।१-१६... ६ ...	४६८	
सिनीवाजि पृथुपुके... ..	३।१।११।१५... ३ ...	६५	
सिनीवाजी सुकापर्दा	४।१। ५। ८ ... ४ ...	६६	
सिनीवाजी खाहासिताय खाहा...	३।३।११।१७ . . ३ ...	२२४	
सिन्धुरवमृतमवप्रयन्	४।४। ८।३० ... ४ ...	४७६	
सिन्धुम्बुन्द,	४।३।१२।१३ ... ४ ...	३८८	
सौद त्वं मातुरस्या उपस्ये	४।१। ८।१४ ... ४ ...	११४	
सौद त्वं मातुरस्या उपस्ये... ..	४।२। १।१३ ... ४ ...	१५३	
सौद होत स उ लोके चिकित्वान्	३।५।११। ६ ... ३ ...	३६३	
सौद होत स उ लोके चिकित्वान्	४।१। ३।१० ... ४ .	३८	
सौरा युज्जन्ति कवयो	४।२। ५।१५... ४ ...	२०४	
सुक्षिति सुभूतिर्मदक्षत्	३।४। ७। ८ ... ३ ...	२६३	
सुगर्धं नो वाजी खन्धिय	४।६। ८।११ ... ४ ...	६६५	
सुजातो ज्योतिषा सह शर्म	४।१। ४। २ ... ४ .	५०	
सुजामाणं पृथिवीं	१।५।११।१८ ... १ ...	८३३	
सुदीतिरस्यादित्येभ्यस्वा	४।४। १।११ ... ४ ...	४१४	
सुपर्णं वस्ते मृगो बस्या दन्तो ...	४।६। ६।११ ... ४ ...	६३४	
सुपर्णसदसि	४।४। ७। ८ ... ४ ...	४६८	
सुपर्णोऽसि गरुत्वान् चिहते ...	४।१।१०।१४ . ४ ...	१२८	
सुपर्णोऽसि गरुत्वान् दिवं गच्छ ...	४।१।१०।१५... ४ ...	१२८	

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	इ
सुपर्णोऽसि गहत्वान् सपिथाः ...	३।६।	५।	८	...	४	६९६
सुपर्णोऽसि त्रिष्टुप्कृन्ता चतु त्वारमे	३।२।	१।	३	...	३	८१
सपिप्पलाभ्यस्त्वौषधोभ्य ...	१।२।	२।	१४	...	१	२८१
सपिप्पलाभ्यस्त्वौषधोभ्य ...	१।३।	६।	८	...	१	४८१
सुप्रजसत्त्वा वयः सुप्रज्ञौ ...	१।१।	१०।	८	...	१	१६०
सुप्रजसत्त्वा वयः सुप्रज्ञौ...	३।५।	६।	४	...	३	३४१
सुप्रजात्वाय त्वा गृह्णामि ...	१।६।	१।	१२	...	१	८५३
सुमगे काम्योन्नवासिनि ...	७।४।	१८।	२	...	६	४५५
सुभूरसि श्रेष्ठो रश्मिनामायुर्धा ...	१।६।	६।	२	...	१	८८०
सुमेवर्ग यथाऽसति ...	१।८।	६।	८	...	२	८३
सुमङ्गलाऽम् ...	१।८।	१६।	२०	...	३	१६३
सुमित्रा न व्याप व्योषधयः सन्तु...	१।४।	४५।	७	...	१	७१२
सुमेक , ...	४।४।	७।	२८	...	४	४६८
सुमङ्ग्यं चो देवाः व्या च ...	४।६।	३।	१३	...	४	५६५
सुम्राप सुमित्रौ सुमे मा ...	१।३।	१२।	३	...	१	५५२
सुख्यवर्षवर्ष एहीमान् ...	१।६।	३।	३	...	१	६८
सुव ...	१।६।	२।	८	...	१	८५८
सुवरभि विख्येयम् ...	१।१।	४।	१४	...	१	८४
सुवरभि विख्येयम्	१।३।	४।	१४	...	१	४०४
सुवरसि सुवर्मे यच्छः ...	५।७।	६।	५	...	५	३१२
सुवहृच्च गत ...	४।४।	८।	३३	...	४	४०६
सुवर्देवाः अगन्ताम्यता अभूम ...	१।७।	८।	२८	...	१	१०३
सुवर्ग धर्मं खाद्या ...	५।७।	५।	३	...	५	३०५
सुवर्ग ज्योति खाद्या ...	५।७।	५।	६	...	५	३०५
सुवर्ग शुक्र खाद्या ...	५।७।	५।	५	...	५	३०५

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । इ
सुवर्गं सूर्यः साहा	५।०। ५। ० ... ५ ... २०५
सुवर्गार्कं साहा	५।०। ५। ० ... ५ ... २०५
सुवर्गान्तो नापेक्षन्त आ घाः ...	०।६। ५। ० ... ० ... ६१६
सुवर्गतो सुदुष्टा न ययस्ततो ...	०।०। १२। १० ... ० ... ०८८
सुवर्गिन्दे वट	०।६। १। १० . ० ... ५६०
सुवच्य	१।०। ८। १० . . १ ... १०३५
सुवाग् देव दुर्गाः आ वद ..	१।२। १३। २ ... १ ... ०२१
सुवीर्याय त्वा गृह्णामि	१।६। १। ११ ... १ ... ८५३
सुशर्मांसि सुप्रतिष्ठा गो	१।०। २६। १ ... १ ... ६६१
सुशोकाश्मन्	१।८। १६। १८ ... २ ... १६३
सुमुक्तः सूर्यः रश्मिचन्द्रमा गन्धर्व	२।०। ०। ३ ... ३ ... २६२
सुसग्वृषं त्वा वयं मघवन्	१।८। ५। ८ . . २ ... ६६
सुसम्भृता त्वा	१।१। २। ११ . १ ... ५०
सुपत्या देवो वनस्पतिरुद्धा ...	१।२। २। १५ . . २ ... २६१
सूर्यः सं तनूभिः	०।०। ८। २२ ... ० ... ००३
सूर्यं एकाकी चरति . .	०।०। १८। ० . ६ ... ०५१
सूर्यं त्वचस स्थ	१।८। ११। ८ ... २ ... १२०
सूर्यं भाजस्मिन् भाजस्वो त्वं ...	२।३। १। ० ... ३ .. १६८
सूर्यं रश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात् . .	०।६। ३। ८ ... ० ... ५८०
सूर्यं वचसं स्थ	१।८। ११। ० ... २ ... १२०
सूर्यं त्वा पुरस्तात् यातु	१।१। ११। १० ... १ ... १६०
सूर्यं स्थ चक्षुरावदम्	१।२। ०। ५ ... १ ... ३२०
सूर्यामी चक्षुर्भा	५।०। १२। ८ . ५ ... ३३८
सूर्यां चन्द्रमसौ वृक्ष्याभ्यां	५।०। १८। ५ ... ५ . . ३००
सूर्याय साहा	१।८। १३। ३५ ... २ ... १३८

मन्त्र	का।	प्र।	ब।	म	भा	व
सूर्याय स्वाहा... ..	७।१।२०।	३...	५			२२६
सूर्येण खराट्	८।८।	८।	२		७	८०३
सूर्यो देवता	८।३।	७।२७	...	८	...	३५०
सूर्यो देवो दिविमज्ञो धाता ...	३।३।१०।	१...	३	...		२१७
सूर्यो मा तेभ्यो रक्षतु	८।५।	८।	८	३		३२६
सूर्यो मा देवो दिव्याद॥सस्यातु	३।२।	८।१०		३.		६८
सूर्यो मा देवो देवेभ्य पातु ...	३।५।	५।	१	३		३३५
रुजा इष्टि दिव आद्भि समुद्रं ...	२।८।	८।	८	...	२	५०६
रुजा इष्टिं दिव आद्भि समुद्र ...	२।८।१०।	५	...	२	...	५१६
सेदमे अस्तु सुमग'	१।२।१८।	७...	१	...		८३८
सेदु होता सो अध्वरान्	१।१।१८।११	...	१	...		२५६
सैनागौकेन सुविदधो अस्ते ...	८।३।१३।	५...	८			३६७
सैनागौकेन सुविदधो अस्ते ...	८।६।	१।२२	...	८	...	५६८
सोम आयुष्मागस्त्य ऋषधौमि ...	२।३।१०।१२	...	२	...		८८५
सोम॥ राजानं वरुण	१।७।१०।	७	...	१	...	१०८५
सोमं गच्छ स्वाहा	१।३।११।	६	...	१	...	५८७
सोम आस्ते मयोभुव ऊतय ...	८।१।११।	२	...	८	...	१८२
सोम ते क्षीणाम्यूर्जस्वन्तं	१।२।	७।	१	...	१	३५३
सोमप्रतीका पितरस्तृप्युत ...	१।८।२१।	७	...	२		१६८
सोम राजन्नेच्छवरुह मा	१।३।१३।	२	...	१	...	५५८
सोमविक्रयिणि तम	१।२।	७।	८	...	१	३५८
सोमश्चतुरक्षरेण चतुष्पद . .	१।७।११।	८	...	१	...	१०५२
सोमस्य तनूरस्ति तनूवं मे पाहि ...	१।२।	१।	८	...	१	२७२
सोमस्य द्वतीया	५।७।२१।	३		५	...	३८६
सोमस्य त्वा दुषेनाभिषिद्यामि ...	१।८।१८।	७	...	२	...	१८८

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा। वृ
सोमस्य त्विधिरसि तवेव मे ...	१।८।१४। २ ... २ ... १४०
सोमस्यातिथ्यमसि विष्णवे त्वा ...	१।२।१०। २ ... १ ... ६००
सोमस्याहमुज्जितिमनूजेषम् ...	१।६। ४। ५ ... १ ... ८०६
सोमस्याहं देवयज्यया ...	१।६। ४। २० ... १ ... ८०६
सोमान् स्वरथं क्षणुहि	१।५। ६। १३ ... १ ... ७६८
सोमापूषणा जनना रघीर्णा ...	१।८। २२। १८ ... २ ... २२१
सोमाय वनस्पतये खाद्या ..	१।८। १५। १३ ... २ ... १५६
सोमाय खाद्या	१।८। १३। २१ ... २ ... १३८
सोमायमा युवमेतान्यस्मे . .	१।८। २२। १० ... २ ... २२१
सोमायमा विश्वतं विष्णुसोमसोवा	१।८। २२। १६ ... २ .. २२१
सोमेन त्वातनमोन्नाय	१।१। ३। ८ ... १ ... ६५
सोमो निगति गानुवित्	१।३। ४। ५ ... १ ... ४०३
सोमो राजा वरयो देवा	१।८। १४। ६ ... २ ... १४८
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा	१।८। १०। ४ ... २ ... ११२
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा	१।८। १२। १६ ... २ ... १२०
सौहार्देन तनूधा	४।४। ८। ८ ... ४ ... ४०३
स्तनयन् वयं भूमिराहत् खाद्या	२।४। ०। ५ ... २ ... ५०२
स्तनयिन् निर्वाधेन	५।०। १२। ८ ... ५ ... ३१८
स्तनयिन्सुनिरसि	४।४। ६। ० ... ४ ... ४६०
स्तौत्रं वधिं सुष्टरोमा	५।१। ११। ४ ... ५ ... २४
स्तुतं शस्त्रं प्रतिगरं यष्टमिदाम्	०।३। ११। ० .. ६ ... २६३
स्तुतस्य स्तुतमस्यूनं मङ्गा	३।२। ०। २ ... ३ ... १२८
स्तुति श्रुतं गर्गसदं युवानं	४।५। १०। ८ ... ४ ... ५४३
स्तेमान् दष्टाभ्यां	५।०। ११। १ ... ५ ... ३१०
सोमत्रयस्त्रिंशे भुवनस्य ...	४।४। १२। १२ ... ४ ... ४८८

मन्त्र	का। प्र। अ। म	भा	व
स्तोमासस्त्या विचारिणि	२।२।१२।१२ ...	२ ...	२०१
सिरी भव वीरुह च्यात्रुर्भव	४।१। ४। ६ ...	४ ...	५०
स्त्यायै त्वा नारायै	१।१। ४।१२ ...	१ ...	८४
स्तुर्नन् दिद्युदयन् भूतराष्ट्रत् खाद्या	२।४। ०।१० ...	२ ...	५०२
स्वयं सस्तिर्विघ्नः सस्ति	२।२। ४। १ ...	२ ...	८८
स्योगामासोद समदामासोद	१।८।१६। ६ ...	२ ...	१६३
सगा वो देवा सदनमकर्म	१।४।४४। ५ ..	१ ...	००५
सधा पिष्टभ्य	१।१।११। ० ...	१ ...	१८२
सधा पिष्टभ्य	१।२। ४।१२ ...	१ ...	४०४
सधिते मैत्रं द्विषो	१।२। १। ३ ...	१ ...	२०२
सधिते मैत्रं द्विषो	१।२। ५। ५ ...	१ ...	४८२
सधिते मैत्रं द्विषो	१।२। ८।११ ...	१ ...	५२४
सराट् न्योतिरधारयत्	४।२। ८।१० ..	४ ...	२६६
सराट्स्यमिमातिहा	१।३। २। ८ ...	१ ...	४५५
सराट्स्युदीची दिग्	४।३। ६। ६ ...	४ ...	२४४
सराट्स्युदीची दिग्	४।४। २। ४ ...	४ ...	४२३
सस्तो नो देवो अग्ने पथिया	४।३।१३। ६ ...	४ ...	३८०
सस्तुतराण्यग्नौ	१।२। १। ५ ...	१ ...	२०२
सावृतोऽसि मधुमतोर्न.	१।४। २। २ ...	१ ...	५८३
सावृतोऽसि मधुमतोर्न.	१।४। ३। २ ...	१ ..	६००
सातो नक्षत्रं वायुर्देवता	४।४।१०।१२ ...	४ ...	४८२
सातधित् सदेवः द्यमापो	१।३। ८। ६ ...	१ ...	५१०
सादु यः सदा पितरो वयोधा	४।६। ६। ८ ...	४ ...	६६४
सादो त्वा सादुगा तोषां तोषेह	१।८।२१। १ ...	२ ...	१८०
साव भ्यानाहारे वम्भारे	१।२। ०।११ ...	१ ...	४१४

श्रमः	का। प्र। च। म। भा। ध
खावेशोऽस्त्येगा नेतृणां ...	१।३। ६। ७. १ ८६१
खाद्या त्वा सुमव सूर्याय ...	१।४। २। ५ .. १ ... ५८३
खाद्या दिव ...	१।२। २। १७ ... २ ... २६१
खाद्या देवेभ्य ...	३।१। ४। १५ .. ३ ... २३
खाद्याधिमाधीताय खाद्या	७।३। १५। २-२२. ६ ... ३०२
खाद्या गमो य इदं चकार ...	१।८। १। ५ ... २ ... १
खाद्या पृथिव्यै ...	१।२। २। १८ . १ . . २६१
खाद्या यच्च वातादारभे ..	१।२। २। २० . १ ... २६१
खाद्या यच्च मगसा ...	१।२। २। १६ . . १ ... २६१
खाद्योरोरन्तरिक्षात् ...	१।२। २। १८ १ .. २६१
खाद्योर्ध्वगुप्तस भावत ...	२।३। ८। १८ .. १ ... ५२४
खिलक्षतोऽह देवयज्ययायुधान् ...	१।६। २। २६ .. १ ... ८६०
खे दक्षे दक्षपितेह सोद ...	४।३। ४। २ ४ .. ३२८

छ

हृत्स मुषिपद वसुरन्तरिक्षसद	१।८। १५। १६ . . २ .. १५६
हृत्स मुषिपद वसुरन्तरिक्षसद	४।२। १। १६ ... ४ ... १५३
हृत्सैरिव खलिभिर्वावदद्विर ...	३।४। ११। १० ... ३ ... २६५
हयोऽसि मम भोगाय भव ...	१।२। ३। १२ ... १ ३१०
हरिभ्या खेत्रो देवता गमयतु ...	१।६। ४। १६ . . १ ... ८७६
हरिमाय यज्ञा ...	५।७। २३। ४ . ५ ... ३५१
हरिरसि हारियोज्जो ...	१।४। २८। १ .. १ ... ६७२
हसोऽज्ञान् मायकातेन ...	५।७। २३। ५ ... ५ ... ३५१
हविष्मतीरिमा व्यापो ...	१।३। १२। १ .. १ ... ५५२
हव्यवाढमिरजर पिता नो ..	३।४। ११। २ ३ ... २८४

मन्त्र	का। प्र। च। म। भा।	४
वृक्ष व्याधाय सविता ...	४।१। १।१३ ... ४ ...	२
वृक्षा नक्षत्रं सविता देवता ...	४।४।१०।११ ... ४ ...	४८२
द्विन् मे गात्रा हरिवो गयान् ...	२।२। ५। ६ ... २ ...	१०५
द्विमस्य त्वा जरायुषाग्ने ...	४।६। १। ४ ... ४ ...	५६३
द्विरण्यजेशो रजसो विस्तारे ...	३।१।११।२० ... ३ ...	६५
द्विरण्यगर्भः समवर्षताग्ने ...	२।२।१२। १ ... २ ...	३०१
द्विरण्यगर्भः समवर्षताग्ने ...	४।१। ८।१३ ... ४ ...	६५
द्विरण्यगर्भः समवर्षताग्ने ...	४।२। ८। ५ ... ४ ...	२५२
द्विरण्यं हृन्द ...	४।३। ३।२१ ... ४ ...	३५०
द्विरण्यं ददाति तेज एवाव रुन्धे ...	२।४।१०।१६ ... २ ...	५२१
द्विरण्यपाणिमूतये सवितारमुष ...	१।४।२४।१क ... १ ...	६६१
द्विरण्यपाणिमूतये सवितारमुष ...	२।२।१२। ६ ... २ ...	३०१
द्विरण्यवर्णा शुषय पावका ...	५।६। १। १ ... ५ ...	२००
द्विरण्यवर्णावुषता ...	१।८।१२।२० ... २ ...	१२८
द्विरण्यश्चक्रोऽग्नौ अग्नय पादा ...	४।६। ७। ६ ... ४ ...	६४७
ऊतसोको ऊता मधो ...	१।१। ३। ४ ... २ ...	६५
ऊताय स्वाहा ...	५।७।२०।१४ ... ५ ...	३४८
ऊवे वातस्त्रनं कवि पर्जन्यकम्ब ...	३।१।११।३५ ... ३ ...	६०
हृदे त्वा मगसे त्वा दिवे त्वा ...	१।३।१३। १ ... १ ...	५५८
हेतयो नाम स्य ०—० दधामि ...	५।५।१०। ८ ... ५ ...	१०६
हेमन्तप्रिप्रिराहूना प्रौणामि ...	१।६। २।१८ ... १ ...	८५६
होताभ्युंरावया अग्निमिन्यो ...	४।६। ८। ५ ... ४ ...	६५७

॥ इति तैत्तिरीयसंहिताया मन्त्रसूची समाप्ता ॥

प्राकृतम्	का। प्र।	ख।	ग।	भा	४
अक्षितोऽस्यक्षित्यै त्वा मा मेक्षोछा	१।०।	३।१३	...	१	६६८
अगन्म ज्योतिरुत्तममिवाह	...	५।१।	८।२९	...	५... १८
अगन्म सुव सुवरगमेवाह	...	१।०।	६। १	...	१... ८८२
अगाश्नमौदित्वाह यद्वनूयाद्गन्धिरिति	२।६।	५।२५	...	२	०१५
अम्र या याहि वीतय इति वै	..	५।१।	५।२६	..	५... १२
अम्र या याहि वीतय इत्याह	...	२।५।	०।१०	...	२... ६०८
अम्र या याहि वीतय इत्याहा०	...	५।५।	६। १	...	५... १५३
अग्रय आमुष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३। ४	...	२	३४८
अग्रयेऽहोमुचेऽष्टकपाल	०।५।	२२।१-१०	..	६... ५५१
अग्रये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	३। १	...	२	३४८
अग्रये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२। ८	...	३..	३४८
अग्रये गायत्राय त्रिष्टुते	०।५।	१४।१-१०	... ६... ५३८
अग्रये ऋषपतये पुरोडाशमष्टाकपालम्	१।८।	१०। १	...	२	११२
अग्रयेऽग्निवते पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४। ८	..	२	३५२
अग्रये ज्ञातवेदसे पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३। ५	...	२	३५०
अग्रये ज्योतिष्यते पुरोडाशमष्टा०	२।२।	४।१०	...	२	३५३
अग्रये तेजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३। ०	...	२	३५०
अग्रये दात्रे पुरोडाशमष्टाकपालं	२।३।	२।१६	...	२	४१२
अग्रयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालम्	१।८।	४। १	...	२	५०
अग्रयेऽनीकवते रोहिताङ्गिरनङ्गान्	५।५।	२४। १	...	५	१६६
अग्रयेऽन्नपतये पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	४। ३	...	२	३५१
अग्रयेऽन्नवते पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४। १	...	२	३५१
अग्रयेऽन्नादाय पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४। २	...	२	३५१
अग्रये पथिष्ठते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२। १	...	२	३४०
अग्रये प्रवमानाय पुरोडाशमष्टा०	..	२।२।	४। ३	...	२... ३५१

प्राप्त्यम्

का। प्र। च। मा। भा। ष

अप्रये पुत्रवति पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४।	५...	२...	३५२
अप्रये मध्यमानायानु ब्रूहोत्याह ..	६।३।	५।	८...	६...	७०
अप्रये यविष्ठाय पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३।	२...	२...	३४८
अप्रये रक्षोमे पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२।	३...	२...	३४७
अप्रये रक्षवतेऽग्न्योरे चहं निर्वपेद्	२।२।	४।	६...	२...	३५२
अप्रये रक्षवते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३।	६...	२...	३५०
अप्रये रक्षवते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२।	७...	२...	३४८
अप्रये वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४।	७...	२...	३५२
अप्रये वागहते पुरोडाशमष्टाकपालम्	२।२।	४।	८...	२...	३५२
अप्रये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२।	२...	२...	३४७
अप्रये साधन्याय पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	३।	८...	२...	३५०
अप्रये सुरभिमते पुरोडाशमष्टाकपालं	२।२।	२।	८...	२...	३४८
अप्राह इत्याहामिर्वै देतोघा ..	६।५।	८।	८...	६...	११८
अप्राहमिच्छेतथ इत्याहुरेष वै ..	५।२।	८।	४...	५...	४८
अग्निं युगन्मि श्रवसा हृतेनेत्याह ...	५।४।	१०।	२...	५...	१०६
अग्निं वा एतस्य शरीरं गच्छति ...	२।३।	११।	१...	२...	४५०
अग्निं वैश्वानरं गच्छ साहेत्याह ..	६।४।	१।	१६...	६...	८५
अग्निं पशुरासौतेनायजन्त ...	५।७।	२६।	१...	५...	३५४
अग्निं पुरा भवत्यग्निं मथित्वा ..	६।३।	५।	१३...	६...	७०
अग्निं गृह्णाति स्व श्वायतने ...	१।६।	७।	३...	१...	८६४
अग्निचितं ह वै अमुग्निन् ...	५।४।	८।	११...	५...	१०५
अग्निजिह्वेभ्य ०—० इत्याह ...	३।५।	८।	५...	३...	३५४
अग्निना पुरस्तादेति रक्षसामपहत्यै	६।३।	८।	८...	६...	७५
अग्निना पुरस्तादेति रक्षसामपहत्यै	६।३।	८।	१३...	६...	७७
अग्निना वै देवा सुवर्गलोकमभिगाहन्	५।५।	५।	७...	५...	१४८

ब्राह्मणम्	का। प्र।	ब। प्रा	भा	४
अग्निना वै देवा सुवर्गं लोका मायन्	५।३।	६।	२ ... ५ ...	८०
अग्निना वै होवा देवा अमरा ...	६।३।	७।	१ ... ६ ...	७२
अग्निभ्य पशूनालभते	५।१।	८।	७ .. ५ .	१७
अग्निमग्न आवह सोममावह ...	२।५।	६।	७ ... २ ...	६३१
अग्निमभ्यावृत्य शये देवता ...	६।२।	५।	१२ ... ६ ...	७३
अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदक्षेम ...	५।१।	२।	१३ ... ५ ...	५
अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वराम ...	५।१।	२।	१५ ... ५ ...	५
अग्निं प्रति स्त्रियुक्तं निराह ...	१।५।	२।	८ ... १ ...	७७५
अग्निरमुष्मिन् लोक आसीद ...	२।५।	८।	२ ... २ ...	६१८
अग्निरवमो देवताणा विश्वं परमो	५।५।	१।	११ ... ५ ...	११८
अग्निरायुष्मन्निति ज्ञसं गृह्णाति ...	२।३।	११।	१२ ... २ ...	७५१
अग्निर्देवता गायत्री हन्त	३।१।	६।	११ ... ३ ...	३६
अग्निर्देवाना दूत आसीदुग्रना काथो	२।५।	८।	७ ... २ ...	६१६
अग्निर्देवाना दूत आसीर्देव्यो ...	२।५।	११।	२५ ... २ ...	६५२
अग्निर्देवेभ्यो निलायत तमथर्वा ...	५।१।	७।	१० ... १ ...	८
अग्निर्देवेभ्यो निलायत तं प्रजायति०	५।१।	२।	७ ... ५ ...	७
अग्निर्देवेभ्यो निलायत स क्रुमुकं प्रावि०	५।१।	६।	१७ ... ५ ...	२१
अग्निर्देवेभ्यो निलायत स दिशोऽनु	५।३।	७।	२० ... ५ ...	१०१
अग्निर्देवेभ्यो निलायत स वेधुं प्राविशत्	५।१।	१।	१३ ... ५ ...	२
अग्निर्देवेभ्योऽपाक्नामद्भागः	५।३।	६।	१ ... ५ ...	१०७
अग्निर्मूर्द्धा दिव ककुदित्याह ...	१।५।	७।	३ ... १ ...	८०७
अग्निर्वाव यम इयं यमो	२।३।	८।	८ ... २ ...	२०७
अग्निर्वा ह वै अग्निर्चितं दुहे ..	५।३।	७।	१५ ... ५ ...	१०१
अग्निर्वै दीक्षितस्य देवता	३।१।	१।	५ ... ३ ...	२
अग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्तस्मा एव	१।६।	७।	६ ... १ ...	८८५

भास्वरम्	का। प्र। च। प्रा	भा	४
अग्ने तव अतो वय इति सिकता ...	५।२। ६। १ ... ५ ... ॥४		
अग्ने त्री ते वाजिना त्री वधस्येति	२।४। १०। ४ ... २ ... ५२०		
अग्ने प्रेहि प्रथमो देवयनामित्याह	५।४। ७। ५ ... ५ ... १००		
अग्ने बृहद्भुवसामूर्ध्वो अस्यादित्याह	५।२। १। १० ... ५ ... २२		
अग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह ...	५।२। २। ५ ... ५ ... २६०		
अग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह ...	५।४। ६। ५ ... ५ ... ६८		
अग्ने महाऽ असीत्याह महान् ...	२।५। ६। १ ... २ ... ६१०		
अग्ने यत् ते परऽ हवामेत्याहैतद्वै	५।२। ११। ६ ... ५ ... ८२		
अग्ने यन्मे तनुवा ऊर्ग ...	२।५। ७। १२ ... १ ... ८०५		
अग्नेरहं देवयज्ययाम्नादो ...	२।६। ११। १२ ... १ ... ६११		
अग्नेर्जनित्रमसीत्याहामे ...	६।३। ५। ५ ... ६ ... ६६		
अग्नेर्भागोऽसीति घुरस्तादुपदधाति	५।२। ४। १ ... ५ ... ७०		
अग्नेर्वै दौक्षया देवा विशन्मामुवन्	५।६। ७। १ ... ५ ... २४०		
अग्नेर्वै वसुमत प्रातस्सर्वं ...	७।५। ७। ८ ... ६ ... ५०६		
अग्ने व्रतपत आत्मन पूर्वा ...	६।३। २। १८ ... ६ ... ६२		
अग्ने सहस्राष्टेत्याह साहस्र ...	५।४। ७। ८ ... ५ ... १००		
अग्नेस्तुषाघानं वायोर्वात ...	६।१। १। ११ ... ६ ... २		
अग्नेस्त्रयो व्याघ्राऽसो स्वातर आसन्	६।२। ८। ६ ... ६ ... ४८		
अग्नेस्त्वा साम्नाण्येनामिध्वामीत्याहैव	५।६। ३। ८ ... ५ ... २१६		
अग्ने वा एतत् पशूना यदपा ...	६।३। ६। १६ ... ६ ... ७७		
अङ्गिरस इमे सत्रमासवे ते ...	३।१। ६। ८ ... ३ ... ५१		
अङ्गिरस सुवर्गं लोकं यत ...	५।२। ८। १२ ... ५ ... ४६		
अङ्गिरस सुवर्गं लोकं यन्त ऊर्ध्व ...	६।१। ३। ८ ... ६ ... ८		
अङ्गिरस सुवर्गं लोकं यन्त ...	५।४। ३। ४ ... ५ ... ६२		
अङ्गिरस सुवर्गं लोकं यन्तोऽपु ...	६।१। १। ५ ... ६ ... २		

प्राश्नम्	का। प्र।	बा।	जा।	भा।	व
अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तो वा ...	५।४।	२।	८ ...	५ ...	८१
अङ्गिरसो न पितरो नवम्वा ...	२।६।१२।१७ ..	२	८१५
अङ्गिरसो वा इत उत्तमा सुवर्गं...	२।६।	३।	४ ...	२ ...	७१०
अङ्गिरसो वै सप्तमासत	७।१।	४।	१ ...	६ ...	१६५
अष्टावाकसाम भवति	५।४।१२।	६ ...	५	११०
अष्टिहो रायः सुवीर इत्याह ..	६।३।	८।१० ..	६	७७
अष्टिर्न तनुं पृथिव्या अनु	६।१।	४।२२ ...	६	१३
अनद्योरेण वा अक्षतिं ...	५।१।	७।१३ ...	५	१६
अनया क्रीयाति सतपसमेवैनं क्रीयाति	६।१।१०।	२ ...	६	२७
अनयोमै सः स्रजलोषा वै ...	५।१।	६।	६ ...	५ ...	१४
अनाति इयिष्ठेत्याह्वेवैना ...	३।४।	३।१४ ...	३	२४०
अन्यानीरेता उग्र दधात्येना ...	५।७।	२।१२ ...	५	२८३
अन्ननिना जुहोति न ह्येतेषामन्यथा	५।४।	८।१४ ...	५	१०५
अतिक्षिप्ता देवतेत्याहुः सैनमोश्वरा	२।१।	१।	२ ...	२ ...	२४१
अतिच्छन्दसमुपदधात्यति	५।३।	८।	६ ...	५ ...	७८
अतिच्छन्दसोत्तमया वर्णं वा ...	५।२।	१।१२ ...	५	३३
अति पाप्मानं आदृत्यं मुच्यते ...	६।६।	८।	५ . .	६ ...	१६८
अति ब्रह्मवर्षसं क्रियत इत्याहुः...	२।२।१०।	५ ...	२	३६६
अतिरात्रावभितो भवत इन्द्रियस्य	७।३।	६।	५ ...	६ ..	३४२
अतिरात्रावभितो भवत इन्द्रियस्य	७।३।	७।	८ ...	६ ...	३४५
अतिरात्रावभितो भवत परिष्टद्यौष्यै	७।३।	५।	८ ..	६	३३०
अतिरात्रावभितो भवत परिष्टद्यौष्यै	७।४।	५।११ ...	६	४१०
अतिरात्रावभितो भवत प्रजायै ...	७।२।	६।	८ . .	६ ...	२६१
अतिरात्रावभितो भवत सुवर्गस्य...	७।४।	६।	७ . .	६ ...	४१६
अतिरात्रावभितो भवतो उमाद्यस्य	७।३।	८।	५ ...	६ ...	३४८

प्राश्नम्	का। प्र।	ख। घ।	भा	व
अतिरात्रावभितो भवतो ऽत्राद्यस्य	७।४।	३।२२ ..	६ ...	४००
अतिरात्रावभितो भवतो ऽत्राद्यस्य	७।४।	७।१३ ...	६ ...	४१८
अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य	७।३।	८। ६ ...	६ ...	३५१
अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य	७।३।	१०।१० ...	६ .	३५६
अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य	७।४।	१। ६ ...	६ ..	३८७
अतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य	७।४।	२।१२ ..	६ ...	३८२
अतिरात्रे पशुकामस्य गृह्णीयाद्...	६।६।११।	८ ...	६ ...	१४१
अतिहाय वधट् करोति	६।३।	१। ८ ...	६ ...	५८
अत्यन्तमा अस्याज्ञादो जायते ...	५।३।	४।१५ ...	५ ...	७२
अत्यन्यागता नान्यानुपागामित्याह	६।३।	३। २ ...	६ ...	६३
अथ रमेधा वष्मन् एषित्या	६।२।	८। ८ ..	६ ...	५०
अत्रिः अद्वादेव यजमानं	७।१।	८। ४ ...	६ ...	१८६
अत्रिरददादौर्वाय प्रजा	७।१।	८। १ ...	६ ...	१८६
अथ ब्रह्म वदन्ति परिमिता	७।३।	१। ८ ...	६ ...	३२२
अथ या सहस्रतम्यासौत्	७।१।	५। ८ ...	६ ...	१०४
अथ वा एतत्कर्पराज्ञिया	७।३।	१। ६ ..	६ ...	३२२
अथ वै तामुपाह्व इति होवाच ...	१।७।	२।१० .	१ ...	८६२
अथ वै तामुपाह्व इति होवाच ...	१।७।	२।१४ ..	१ ...	८६३
अथ वै तामुपाह्व इति होवाच ...	१।७।	२।१८ ...	१ ...	८६३
अथावयो भूयसो	६।५।१०।	५ ...	६ ...	१२१
अथाह सर्वेभ्य सदस्येभ्यो	७।१।	५।१२ ...	६ ...	१०४
अथाह रुदाद्यथा सा वशश्च	७।१।	५।१३ ...	६ ...	१०४
अथाह वनेत्रे देवेत्यतिरिक्ता	७।१।	५।११ ...	६ ...	१०४
अथाह ब्रह्मणे चाग्नीध्रे च	७।१।	५।१४ ...	६ ...	१०४
अथाह र्यत्समानेऽहमासे	७।१।	४। ७ . .	६ ...	१६६

प्राक्पणम्

का । प्र । च । ज्ञा भा ४

अथाज्ज्या कल्याणी वज्ररूपा ...	० । १ । ५ । १५ ... ६ ... १०४
अथाहुया द्विरूपोभयत एनी ...	० । १ । ५ । १६ ... ६ ... १०५
अथैता आज्जतीजुंक्षोत्येते वै देता	२ । ४ । ६ । ४ ... २ ... ४६०
अथो कामा वै वसोर्धारा ...	५ । ४ । ८ । ३ ... ५ ... १०२
अथो खलु दीर्घसोमे संलघे ...	६ । २ । ११ । १३ ... ६ ... ५५
अथो खलु नानैव सूक्ताभ्या ...	५ । ४ । ५ । १४ ... ५ ... ६०
अथो खलु सम्भूत्या एव सम्मारा	१ । ५ । २ । १२ ... १ ... ७०५
अथो खलूपधेयमेव यदुय ...	५ । २ । ६ । १० ... ५ ... ५३
अथो खत्वाज्ज सवनमुखे ...	० । ५ । ५ । ३ ... ६ ... ४६५
अथो खत्वाज्ज सुवर्गाय ...	६ । ३ । ८ । ५ ... ६ ... ७५
अथो खत्वाज्जरमि सर्वा देवता ...	६ । २ । १ । १० ... ६ ... ३४
अथो खत्वाज्जरमि सर्वा देवता ...	६ । ३ । ५ । ३ ... ६ ... ६६
अथो खत्वाज्जनाज्जतिर्वै नतिंसाश्च	५ । ४ । ३ । ४ ... ५ ... ६२
अथो खत्वाज्जरप्रणयं ...	५ । ६ । ८ । ६ ... ५ ... २४५
अथो खत्वाज्जराशिवे वै कं ...	१ । ५ । ६ । १२ ... १ ... ८१८
अथो खत्वाज्जरेते वाविनं ...	६ । २ । ८ । ६ ... ६ ... ४६
अथो खत्वाज्जर्गायत्री वाव प्रातस्सवने	६ । ४ । ५ । ३ ... ६ ... ६२
अथो खत्वाज्जनं चेतयेति ...	५ । ४ । १० । १२ ... ५ ... १००
अथो खत्वाज्जर्गाम्भेति नैर्ऋत्युखा	५ । ६ । ६ । ३ ... ५ ... २३४
अथो खत्वाज्जर्यस्य वै व ...	० । ३ । १ । २ ... ६ ... ३२१
अथो खत्वाज्जर्यदरण्यो ...	३ । ४ । १० । ६ ... ३ ... २८६
अथो खत्वाज्जचेतयेति ...	५ । ४ । १० । १३ ... ५ ... १००
अथो तर्पयत्येवैनाः ...	२ । ५ । ११ । १२ ... २ ... ६५१
अथो दक्षिणैवास्त्यैवाथो ...	१ । ७ । ३ । ३ ... १ ... ६६०
अथो पशवो वै हन्दाऽसि ...	५ । २ । ३ । १२ ... ५ ... ३६

प्राश्नपत्रम्	का। प्र। च। वा। भा। ष
अथो भूतस्यैव मविष्यत्वाव रुन्धे ...	२।५।११। ८ ... २ ... ६५१
अथो मनसा वै प्रजापतिर् ...	१।६। ८।१६ ... १ ... ८०२
अथो सामिधेनोरेवाभ्यनक्ति ...	२।५।११।१० ... २ ... ६५१
अथौषधीरन्तगता दहति ...	१।५। ८। ३ ... १ ... ८१०
अदभिरस्यदब्धो भूयासममुं दमेयमि०	१।६।११।१३ ... १ ... ८११
अदितिः पुत्रकामा साथ्येभ्यो ...	६।५। ६। १ ... ६ ... ११३
अदितिमिहा भारतीन्द्रधमन्वाह ...	६।१। ५। ५ ... ६ ... १४
अदितिस्त्वेत्याह इयं वा अदितिर् ...	५।१। ७। ३ ... ५ ... १६
अदितेऽनुमन्यस्तेत्यमरवध्यमानो ...	२।३। १। ३ ... २ ... ४०८
अदित्या सदोऽस्यदित्या सद ...	६।१।११। ५ ... ६ ... २८
अदित्या सदोऽस्यदित्या सद ...	६।३। २।१३ ... ६ ... ६२
अदित्यै त्रयो रोहितैता ...	५।६।१८। १ ... ५ ... २६८
अदित्यै भामोऽस्योति यक्षात् ...	५।३। ४। ७ ... ५ ... ७१
अदोक्षित एकयाङ्गत्वेत्याङ्ग ...	६।१। २। २ ... ६ ... ४
अदोक्षिष्टायं प्राश्नाय इति ...	६।१। ४। ६ ... ६ ... ११
अद्वा खाहा वदन्तीभ्य खाहा ...	७।४।१४।१-१२ ... ६ ... ४४२
अद्वास्तौषधीभ्य प्रोक्षामीत्याद्वाद्वा ...	६।३। ६।१३ ... ६ ... ७१
अधस्तात् खायन्ते तस्मादधस्ताच्छीर्णं	६।२।११। २ ... ६ ... ५४
अधस्तादुप गृह्णाति प्र जनयत्येव ...	६।४।११।११ ... ६ ... १०४
अधिदेवने जुहोत्यधिदेवन एवास्मै	३।४। ८। ४ ... ३ ... २६८
अधिपतिरसि प्राणाय त्वा ...	३।५। २।१४ ... ३ ... ३१८
अदृतेव वा एषा यन्मध्यमा ...	५।३। २। २ ... ५ ... ६६
अदृतेव वा एषा यन्मध्यमा ...	५।४। २। २ ... ५ ... ८०
अभरवतीमन्वाह आदृत्यमेवैतया	२।५। ८। ८ ... २ ... ६१८
अभ्यर्चुर्वा नृत्तिना प्रथमो युज्यते	२।१।१०। ६ ... २ ... ५८

प्राक्शब्दम्	का । प्र ।	ख । प्रा	भा	५
अनुसुभ उप दधाति प्राणा ...	५ । ३ ।	८ । ६ ...	५ ...	७८
अनुसुभमभि सम्पादयति ...	६ । ६ । ११ । १४ ...	६ ...	१४२	
अनुसुभा गृह्णाति वाग्वा अनुसुम्	६ । ४ । २ । १२ ...	६ ...	८०	
अनुसुभानुचरत्यात्मा वै लोकमृगा	५ । ५ । ६ । ५ ...	५ ...	१५३	
अनुसुभा परि लिखत्यनुसुम् ...	५ । १ । ३ । १६ ...	५ ...	८	
अनुसीतं वपति प्रजात्यै ...	५ । २ । ५ । १८ ...	५ ...	४३	
अनूद्यमान व्यासादयति ...	२ । २ । ५ । १२ ...	२ ..	३५६	
अनूद्यमान व्यासादयति ...	२ । २ । ११ । ४ ...	२ ..	३६८	
अन्तःशेष्यं वा यताखितौणा ...	५ । ४ । २ । ३ ..	५ ...	८१	
अन्तरकोश उष्णोष्णाविहितं ...	३ । ४ । १ । ११ ...	३ ...	२३५	
अन्तरा सदो हविर्दाने उन्नतः ...	६ । २ । ६ । ६ ...	६ ...	४४	
अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेत्याहो ...	६ । ४ । १ । ७ ..	६ ...	८४	
अन्तर्दधाति व्याख्या ...	२ । ६ । ५ । ११ ...	२ ...	७३४	
अन्तर्दधोर्ध्वोऽन्तरमाद्यादित्याह	५ । ४ । ४ । १२ ...	५ ...	८५	
अन्तर्यामपात्रेण सावित्रम् ...	६ । ५ । ७ । १ ...	६ ...	११५	
अन्तर्यामे मघवन्मादयस्तेत्याह ...	६ । ४ । ६ । ४ ...	६ ...	८५	
अन्तर्वर्त्तान् करोति व्याख्या ...	६ । २ । १० । २० ...	६ ...	५४	
अन्तस्ते दधामि द्यावापृथिवी ...	६ । ४ । ६ । २ ...	६ ...	८५	
अन्नं वा अस्मै तदुपाङ्ग इति श्रुवाच	१ । ७ । २ । ११ ...	१ ..	८६२	
अन्नं वा आपः पशव आपो ऽन्नं ...	५ । ६ । २ । ४ ..	५ ...	२०८	
अन्नं वा इष्टका एतत् खलु वै ...	५ । ६ । २ । १३ ...	५ ...	२०८	
अन्नञ्च मे क्षुच मे इत्याहैतदै ...	५ । ४ । ८ । ६ ...	५ ...	१०३	
अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याह ...	५ । २ । २ । १ ...	५ ...	३६	
अन्नस्यान्नस्य जुहोत्यन्नस्यान्नस्यावर्द्धौ	५ । ४ । ८ । ३ ...	५ ..	१०४	
अन्नस्यान्नस्याभिषिद्यत्यन्नस्यान्नस्याव	५ । ६ । ३ । ५ ...	५ ...	२१६	

शास्त्रम्	का।	प्र।	च।	मा	भा	४
चन्द्राद् मशुमान् भवति	०।१।	८।	४	..	६ ...	१८८
चन्यदन्यत्साम भवति देवलोको ...	०।५।	४।	२ ...	६ ..	४८०	
चन्य ते चस्मत्तपन्तु हेतय इत्याह	५।४।	४।१४	..	५ ...	८५	
चन्ययोपलब्धचन्यया न	६।३।	८।	८	. ६ ...	७०	
चन्यस्यान्यस्य समवत्तः स	६।३।११।१०	...	६ ..	८२		
चन्या अन्या ऋषो भवन्ति मनुष्यलोको	०।५।	१।१४	...	६ .	४७५	
चन्योऽन्यो ऋद्धेते मियनत्वाय ..	०।५।	४।	६ ...	६ ...	४८१	
चन्यमिदमसामग्रमस्यदित्याह ..	५।१।	२।१६	..	५ ..	५	
चन्यतिरसि दिवे—त्याह	३।५।	२।	५ ...	३ ..	३१८	
चप इथ होतरित्याहेषितः स हि ..	६।४।	३।	० ...	६ ...	८८	
चप उप वृजति क्षामो वै	५।२।	६।	२	५ ..	१४	
चप उप वृजति यत्र वा	५।१।	३।	२	५ ..	६	
चप उप वृष्टति भेषज वा व्यापो	३।३।	४।	८ ...	३ ...	१८३	
चप प्र व्यपति अक्षा वा व्याप ...	१।६।	८।	२ ...	१ ...	८०१	
चपगूर्यं वषट् करोति सृष्टौ	२।६।	२।१५	..	२ ...	६८८	
चपधितिमान् भवति य एवं वेद ...	५।१।	३।२२	..	५ ...	०	
चपधितिमान् भवति य एवं वेद	५।२।	२।११	...	५ ...	३६	
चपद्यमाना पृथिवि	५।१।	०।१०	...	५ ..	१६	
चपप्रदतो भवति तस्मात्प्रमुखा ...	२।१।	२।१२	...	२ ...	२६६	
चप बहिर्धं प्रयाजान् यजति	६।६।	३।१०	...	६ ...	१२८	
चप बहिर्धावनूपाजौ यजति	६।६।	३।१४	...	६ ...	१२८	
चपर आदौप्यानुकृत्य इत्याहुश्च ...	२।२।	४।११	...	२ .	३५३	
चपरिमितश्चन्द्रसो भवन्ति	५।१।	८।१०	..	५ .	१८	
चपरिमितमनुब्रूयादपरिमितस्याव रक्षौ	२।५।१०	१।१५	...	२ ...	६४२	
चपरिमिता भवत्यपरिमितस्याव रक्षौ	५।१।	१।१०	...	५ ...	२	

प्राप्तवम्	का। प्र।	च। प्रा	भा	४
अपरिमितामि परिमिनुपादपरितस्था०५। २। ६। ७ ... ५ ... ८५				
अपरिमितो निरूप्योऽपरिमितः ...	१। ०। ३। ७ ... १ ... ६६८			
अप वा एतस्मात् प्राणा कामन्ति	५। ५। ६। ८ ... ५ ... १००			
अप वा एतस्मादिन्द्रियं वीर्यं कामति	२। २। १। ८ ... २ ... १४५			
अप वा एतस्मादिन्द्रियं वीर्यं कामति	२। २। १। ६ ... २ ... १४६			
अप वै तृतीयसवने यज्ञ	६। ६। ७। ७ ... ६ ... १४६			
अप वै दोक्षितात् सुदुष्टव	६। १। ८। १० ... ६ ... १२			
अप वै सोमेनेजामादेवताश्च	१। ५। ८। १२ ... १ ... १२६			
अपस्यवतीभ्याः प्राणैः	५। ८। ८। १० ... ५ ... ६५			
अपा वा अग्निं कुलायं	५। ६। ८। १० ... ५ ... २२८			
अपा वा एतत्सुप्तं यदेतसोऽपा	५। ८। ८। ७ ... ५ ... ६८			
अपा वा एतानि हृदयानि	५। ६। २। ६ ... ५ ... २०६			
अपा गर्भं समुद्रियमित्याह	५। १। ५। २५ ... ५ ... १२			
अपा यज्ञान् गृह्णात्येतद्वाव	५। ६। २। १ ... ५ ... २०८			
अपाक्षौयधीनाश्च सन्धावा लभत	२। १। ६। ८ ... २ ... ११५			
अपान्नपूत्रे जघो नाक्रो मकरः	५। ५। १३। १ ... ५ ... १८६			
अपामतिं दुर्मतिं बाधमाना	५। ८। ६। ७ ... ५ ... ६८			
अपामन्ते क्रीणाति सरसमेवैनं	६। १। ६। ८ ... ६ ... २८			
अपा एलमसोति शुष्करयर्षमाहरति	५। १। ८। ८ ... ५ ... ८			
अपा एलमसोत्युप दद्याति	५। २। ६। १८ ... ५ ... ८६			
अपा पेसरसोत्यादिव क्षपा याता	६। ३। ६। १८ ... ६ ... ७१			
अपेन्द्रदिपतो मन इत्याह	३। ५। ८। २ ... १ ... १५१			
अपोऽप्रेऽभित्याहरति यज्ञो	६। ८। १। ३ ... ६ ... ८६			
अपोऽनमोय चरं पुनरेत्य निर्वपेद्	२। १। १२। ७ ... २ ... ८५५			
अपोऽव गयति तस्मादादां अन्तरतः	६। २। ११। ८ ... ६ ... ५५			

ब्राह्मणम्

आ । प्र । अ । मा । भा । प्र

अपोऽवभृधमवैत्यधु वै	६ । ६ । ३ । २ ... ६ ... १२८
अपोऽवोक्षति शान्त्यै	५ । २ । ३ । ४ ... ५ ... ३८
अपोऽप्रात्यन्तरत एव मेधो	६ । १ । १ । ८ ... ६ ... २
अप्यधियोर्मे राजन्यस्य गृह्णीयाद्	६ । ६ । ११ । ८ ... ६ ... १४१
अप्रतिष्ठितं संवत्सर इति	० । ४ । ११ । ८ ... ६ ... ४२५
अप्रतिष्ठताभिदद्वायति	० । ५ । ८ । ० ... ६ ... ५१३
अप्रतीक्षमा यान्ति निर्ज्वला	५ । २ । ४ । १२ ... ५ ... ४१
अधु भस्म प्र वेशयति	५ । २ । २ । १४ ... ५ ... ३०
अधुवदति श्येनसदसौत्याहेतवे	५ । ३ । ११ । ३ ... ५ ... ८२
अभि क्रवेन्द्र भूरधन्मन्त्र	० । ४ । १५ । ४ ... ६ ... ४४३
अभिक्रामं जुहोत्यभिजिह्वै	२ । ६ । १ । ८ ... २ ... ६०८
अभिचरता प्रतिशोमः होतया	३ । ४ । ८ । १२ ... ३ .. २६८
अभिघर्षमाणो दधराग्नेय	० । २ । ५ । ६ ... ६ ... २५२
अभिजिदति युक्तयावेन्द्राय	३ । ५ । २ । १३ .. ३ ... ३१८
अभिजिदति युक्तयावेन्द्राय	५ । ३ । ६ । २ ... ५ ... ०५
अभिजिह्वति सुवर्गस्य	० । ५ । १ । १६ ... ६ ... ४०५
अभि त्वं देवः सवितारमित्यतिष्णन्	६ । १ । ८ । ८ ... ६ ... २५
अभि पूर्वं व्यष्टा भवन्त्यभिपूर्वमेव	० । ४ । १ । ३ ... ६ ... ३८६
अभिवर्त्त इतः षण्मासो ब्रह्म सामं	० । ५ । ० । १३ ... ६ ... ५००
अभिवर्त्तं सविष्टं इति दक्षिणतो	५ । ३ । ३ । ० ... ५ ... ६८
अभिवर्त्तो ब्रह्मसामं भवति	० । ५ । १ । १५ ... ६ ... ४०५
अभि वा एष एतस्य गृह्णानुयति	२ । २ । २ । ११ ... २ ... ३४८
अभि वा एष एवानुयति	२ । २ । २ । १० ... २ ... १४८
अभि वा एषोऽमी आरोहति	१ । ५ । ८ । ८ ... १ ... ८१८
अभिष्ठितो वरदस्य पाश इत्याह	६ । ६ । ३ । ८ ... ६ ... १२८

प्राप्तवम्	का।	प्र।	ख।	ग।	भा	य
यमाव्योऽसौत्याहामेवैनं कुर्वते ...	६।१।	८।	५...	६...	२४	
यमावास्यया मासान्सम्पाद्य ..	७।५।	६।	३...	६...	५०	
यमावस्याया निर्वपेदमुमेवैन ...	२।३।	५।	३...	२...	४२४	
यमावस्यायाश्च यौर्गमाम्या ...	७।५।	७।	२...	६	५०६	
यमृतमस्ति प्राच्याय त्वेति ...	३।३।	४।	७...	३...	१८३	
यम्ब नि खरेत्याह	६।३।	४।	८...	६...	८९	
यम्बरीषादन्नकामस्य थव ...	५।१।	८।	१२...	५...	२१	
यम्बस्याम्भो वो भक्षोयेत्याह ...	१।५।	८।	२...	१...	८९०	
यय वो गर्भं ऋत्विष प्रमृष्ट ...	५।१।	५।	३३...	५...	१३	
ययः सो अग्निर्दिति विश्वामित्रस्य ५।२।	५।	३।	८...	५...	६८	
ययश्चो वा यय योऽसामात्र या याहि २।५।	८।	१.	२..	६१८		
ययश्चो वा यय योऽसामोपप्रयन्तो १।५।	७।	१...	१..	८०४		
ययं ते योनिर्ऋत्विष इत्याह . १।५।	७।	७...	१...	८०४		
यय गो नमसा पुर इत्याह ...	३।३।	८।	१५...	३...	२०५	
ययमिह प्रथमोऽधावि धावभिरित्याह १।५।	७।	५...	१...	८०४		
ययं पुरोगुव इति पुरस्तादुय ...	५।२।	१०।	१०...	५...	५४	
ययस्तेत्याह रक्षसामपहत्यै ...	५।१।	३।	१०...	५...	७	
ययमिना प्रक्षी प्राधोयाऽसौ ...	५।२।	५।	४..	५...	४२	
ययमिप्रश्नोऽश्चो दक्षिणैतद्वै ...	६।६।	११।	१६.	६	१४०	
यययो नूमान् भवन्तेहा ...	२।१।	६।	८...	२.	२८८	
यययो ह स्नाद्यौपवेशिः प्रातस्तवन ६।४।	५।	२...	६...	८७		
यययो ह स्नाद्यौपवेशिः सोमकण्व ६।१।	८।	२	६..	२४		
ययौ वा यय यदग्निरसावादिभ्यो ५।७।	५।	५..	५...	३०५		
ययौ वा यय यदग्निस्तैदेव ..	५।३।	४।	१४...	५...	७२	
ययैव वै सहस्रशः प्रजा ...	७।५।	८।	१...	६.	५३३	

प्राच्यम्	आ। प्र।	आ। मा	भा	४
अर्द्धमासैर्मासान्त्वम्याद्याह ...	०।५।	६।	२ ... ६ ...	५००
अर्द्धर्षौ सन्दधात्येष वा अरत्निः ...	२।५।	०।१५।	२ ... ६१०	
अर्द्धेन्द्राणि जुहोति देवता एवाव रन्ध्रे	५।४।	८।	८ ... ५ ...	१०३
अर्धम्यो घृतं निर्वपेद्यः कामयेत ...	२।३।	४।	२ ... २ ...	४२०
अर्धम्यो घृतं निर्वपेद्यः कामयेत ...	२।३।	४।	३ ... २ ...	४२०
अर्धम्यो घृतं निर्वपेत् सुवर्गकामो	२।३।	४।	१ ... २ ...	४२०
अलज आन्तरिक्ष उग्रो मद्रः ...	५।५।	२०।	१ ... ५ ...	१८४
अलूक्षो भवति य एवं वेद ...	२।५।	११।	११ ... २ ...	६५१
अवकामनूपदधात्येषा वै ...	५।४।	२।	४ ... ५ ...	८१
अवगतास्य विडगवगतः ...	२।३।	१।	८ ... २ ...	४०८
अवन्ती स्यावन्तीष्वावन्तु ...	०।४।	१२।	१० ... ६ ...	४३८
अवमृत्य निघट्टयेत्याह ...	६।६।	३।	१६ ... ६ ...	१२८
अवमृत्यमव यन्ति मरा ...	६।५।	१०।	१० ... ६ ...	१२१
अवमृत्य यजूंषि जुहोति ...	६।६।	३।	१ ... ६ ...	१२८
अवमृत्य मे खगाकारश्च ...	५।४।	८।	१० ... ५ ...	१०३
अवदक्षः अस्याग्रमग्रमिव ...	५।४।	८।	६ ... ५ ...	१०५
अव वा एव सुवर्गलोकाच्छ्रियते	२।२।	५।	५ ... २ ...	४५५
अव हन्त्यग्रमेवाकर् ...	५।२।	८।	२४ ... ५ ...	५०
अवान्तरं वै दशरात्रेण प्रजापतिः	०।४।	५।	८ ... ६ ...	४१०
अवान्तरं वै दशरात्रेण प्रजापतिः	०।५।	४।	० ... ६ ...	४८१
अवाग्दहो भवति सृष्टिमेवासौ ...	२।१।	८।	१६ ... २ ...	३११
अविज्ञातो वा एष गृह्यते ...	६।५।	१०।	८ ... ६ ...	१२१
अवेक्षन्ते पवित्रं वै सोम्य ...	६।६।	०।	४ ... ६ ...	१२५
अप्रत्यमिव वा एष करोति ...	६।१।	४।	१४ ... ६ ...	१२
अप्सःसो द्वादशुक्ते अष्टाष्टु ...	३।४।	४।	४ ... ५ ...	८३

प्राश्नरम्	का	प्र	ब	मा	भा	४
अश्वत्थमूर्जमिति परिचिञ्चति ...	५	१४	३	१	५	८४
अथ ऋषभो रुषिर्वस्तु ...	२	१५	७	८	२	४३२
अश्वमव प्रापयति प्राजापत्यो ...	३	२	६	६	३	१२५
अश्वमुप प्रापयति प्राणमेवास्या ...	५	२	८	२	५	४८
अश्वमुप प्रापयति प्राणमेवास्या ...	५	३	२	४	५	६६
अश्वमुप प्रापयति प्राणमेवास्या ...	५	३	७	१२	५	७७
अश्वं प्रक्षौद्रप्रतिहर्तव्याम् ...	१	८	१८	१०	२	१०८
अश्वशपेन धूमयति ...	५	११	७	२	५	१५
अथत्परो गोमृगस्ते प्राजापत्या ...	५	५	२३	१	५	१८५
अश्विनोः प्रायोऽसीत्याह ...	२	३	११	४	२	४५०
अश्विनौ देवता पङ्क्तिश्चन्दो ...	३	१	६	१५	३	३४
अश्विभ्या पूषो पुरोडाशं ...	१	८	१८	७	२	१८५
अथाकपालान् प्रातस्सवन ...	७	५	६	१२	६	५०१
अथाचत्वारिंशत्तमनुजपात् ...	२	५	१०	१३	२	६४१
अथाचत्वारिंशो भवत्यष्टा ...	७	२	६	६	६	२६१
अथाम्रुष्टिरण्यं दक्षिणा ...	३	४	१	१०	३	२३५
अथाभि सम्भरत्यष्टाक्षरा ...	५	१	४	१७	५	१०
अथाभिर्वि कर्षति अष्टाक्षरा ...	५	४	४	८	५	८४
अथावष्टावन्धेषु धिष्यियेषु ...	५	४	११	१५	५	१०८
अथावुप दधात्यष्टाक्षरा ...	५	४	१०	८	५	१०७
अथाश्विर्मवत्यष्टाक्षरा गायत्री ...	६	३	३	१६	६	६५
अथास्तना करोति चन्द्रसा ...	५	१	६	१८	५	१५
अष्टौ वसवोऽष्टाक्षरा गायत्री ...	३	४	८	१२	३	२०८
अष्टौ सावित्राणि भवन्ति ...	५	१	१	८	५	२
असवं वा एतद् मदच्छन्दोमं ...	७	३	८	३	६	३४८

शास्त्रम्	का। प्र।	च। मा	भा	३
अस्य प्रद्वामनुद्युतमित्याह ..	१।५। ७। ३ ... १ ...	८०४		
अहश्च त्वश्च त्वदहन्तस्मभूव ..	७।४। १५। ३ .. ६ ..	४४३		
अहर्देवानामासीदाचिरसुराणा ..	१।५। ८। ७ ... १ ...	८१०		
अहर्माजो वा एता देवा अग्र आहरन् ७।४। ५। २ ... ६ ...	४०८			
अहोरात्रे गच्छ स्वाहेत्याह ..	६।४। १। ८ .. ६ ...	८४		
अक्षा विधान्यामेकाष्टकापामपूर्णं	३।३। ८। ११ ३ ..	२०५		

आ

आकुत्ये त्वा कामाय त्वेत्याह ...	३।४। ३। १० ... ३ .	२४६		
आकुत्ये प्रमुनेऽप्रये स्वाहेत्याह ..	६।१। २। ३ .. ६ ..	५		
आक्रोशन्तो घान्त्यवर्त्तिमवान्यस्मिन्	७।२। १। १२ ... ६ ...	२३५		
आगत्य वाज्यध्वज आक्रम्य ...	५।१। २। १७ . . ५ ...	५		
आग्नावैष्णवं हृते चरु निर्वपेत् ...	२।२। ८। ५ .. २ ...	३६४		
आग्नावैष्णवमष्टाकपाल ..	२।२। ८। १० ... २ ...	३६५		
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं .	१।८। १। ७ .. २ ...	१		
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं ...	१।८। ८। २ ... २ ...	८८		
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं ...	२।२। ८। १ ... २ ...	३६३		
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं ...	२।२। ८। ४ २ ...	३६४		
आग्नावैष्णवमेकादशकपाल ..	३।५। १। ८ ... ३ ...	३०८		
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं ...	५।५। १। १० ... ५ ...	११८		
आमोघ उग्र वासयत्येतदै ...	६।४। २। १० ... ६ ...	८८		
आमोघोमीयमेकादशकपालं ...	१।८। १। ८ .. २ .	१		
आग्नेयः क्षण्णोव सारस्वतो ..	५।५। २२। १ ... ८ ; ..	१६४		
आग्नेयं क्षण्णोवमा समेत—•न्योक्	२।१। २। १३ ... २ ...	२६६		
आग्नेय क्षण्णोवमा समेत—•यो	२।१। २। १५ ... २ ...	२६६		

प्राज्ञपम्

वा। य। वा। ना। मा। प्र

आधेयं क्षण्यौवमानमेत०—आ	२।१। २।१६ ... २ ... २६६
आधेयमष्टाकपालं सेनान्यो ...	१।८। ८। ८ ... २ ... १०३
आधेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं ...	१।८। ०। २ ... २ ... ८०
आधेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं	१।८। २। १ ... २ ... १०
आधेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं	१।८। २०। १ ... २ ... १८२
आधेयमष्टाकपालं निर्वपति द्विरष्टं	१।८। १०। १ ... २ ... १०८
आधेयमष्टाकपालं निर्वपति द्विरष्टं	१।८। १८। १ ... २ ... १८५
आधेयमष्टाकपालं निर्वपेत् ...	२।३। २।१० ... २ ... ८११
आधेयमष्टाकपालमैत्रं दधि ...	१।८। १।१० ... २ ... १
आधेयस्य च सौम्यस्य चैत्रे समासेषयेत्	२।३। ३। ३ ... २ ... ८१८
आधेयो वै ब्राह्मणक्षत्राद ...	५।६। ८।१३ ... ५ ... २२८
आधेयोऽष्टाकपालः सौम्यखट्व ...	०।५। २१।१-८ .. ६ ... ५५०
आधेय्यर्चाभोधममिन्द्रशेद्व ...	३।१। ६। २ ... ३ ... ३३
आधेय्या क्षुधो	३।२। ६। ८ ... ३ ... ३३
आधेय्यस्य यदा दृष्टत् एष्टानि ...	०।५। ८। ८ ... ६ ... ८८१
आधेय्यस्य वा यत्तदायतनं ...	०।२। ८।१० ... ६ ... २०५
आधेय्यायान् गृह्णीत यस्य ...	०।२। ०। ० ... ६ ... २६६
आधेयमाधेयपति तिर इव वै ..	२।५। ११।२१ ... २ ... ६५२
आ धामे देवान् वद सुयगा च ...	२।५। ८। ८ ... २ ... ६३१
आ जिघ्र कलशं मद्युदधा ...	०।१। ६।१० ... ६ ... १८८
आजिं धावन्त्यनमिजितस्यामिजियै	०।५। ८। ८ . ६ ... ५२३
आज्ययत्तं गृह्णीयात्तेजस्वामस्य ...	३।५। ८। ८ ... ३ ... ३५८
आज्यभागो यजति यज्ञस्यैव ...	६।६। ३।११ ... ६ ... १२८
आज्यस्य पूर्वं कार्त्तयमयो	५।२। ०। ८ ... ५ ... ८०
आज्यस्य पूर्वं कार्त्तयमयो	५।२। ०।१२ ... ५ ... ८०

शान्तिम्	का।	व।	च।	जा	भा	य
आत्मेन लुहोति तेजो वा आन्यं...	५।४।	८।	२...	५...	१०२	
आत्मेन आधायति तेजो वा आन्यम्	६।२।	११।	११...	६...	५५	
आत्मेन सं यौति एतद्वै	५।१।	६।	१५...	५...	२१	
आत्मने होतया शङ्खं वै	३।४।	८।	२...	३...	२६८	
आत्मनो वा एव भाचामाप्नोति ...	२।२।	६।	६...	२...	३५०	
आत्मस्वरूपा वा एते यजमानस्य	६।५।	५।	७...	६...	११२	
आत्मा उपह्वताग वसिष्ठ	२।६।	७।	६...	२...	७५६	
आत्मानमेव दौक्ष्या पाति	६।२।	२।	११...	६...	३७	
आत्मा वा एव यदाययय	६।४।	११।	६...	६...	१०४	
आत्मा वै पुत्रस्य मधु	२।३।	२।	२०...	२...	४१२	
आ वपस्त्रिःशतं लुहोति	५।४।	८।	१८...	५...	१०४	
आ त्वा जिघर्मि वधसा हृतेनेत्याह	५।१।	३।	६...	५...	७	
आ स्वाऽहर्ममित्याह	५।२।	१।	६...	५...	३३	
आदित्यं पशुरासीत्तेनायजन्त ...	५।७।	२६।	३...	५...	३५४	
आदित्यमहो भूयिष्ठानिर्हर्मिर्मह्यति	६।५।	१०।	३...	६...	१२१	
आदित्यं चरं निर्वपति वरो दक्षिणा	१।८।	१।	६...	२...	१	
आदित्यं चरं निर्वपेत्	२।२।	६।	१...	२...	३५६	
आदित्यं चरं महिष्ये गृहे	१।८।	६।	२...	२...	१०२	
आदित्यं चरं महिष्ये गृहे	१।८।	६।	२...	२...	१०२	
आदित्या अकामयन्त सर्वं लोकम्	७।४।	६।	१	६...	४१५	
आदित्या अकामयन्तोभयोर्लोकयोर्	७।३।	४।	१	६...	३३४	
आदित्याना भागोऽसीति दक्षिणतो	५।३।	४।	६...	५...	७१	
आदित्या मल्ला गमिष्यीमः जमते	१।८।	६।	६...	२...	१८५	
आदित्या वा अस्मांस्तोकादमुं ...	१।५।	४।	१२...	१...	७८८	
आदित्यावाङ्मिरसस्याप्नोतादधीत...	३।५।	१।	५...	३...	३०७	

शब्दार्थम्	का	ख	ग	घ	ङ
आदित्येभ्यो धारयद्वाचं	२।३।१।२...	२...	३०८		
आदित्येभ्यो भुवद्वाचं	२।३।१।१...	२...	३०८		
आदित्येष्टका उप दधात्यादित्या वै	५।३।१०।०...	५...	८१		
आदित्यो भवतीत्यं वा अटितिरस्यामेव	५।५।१।१५...	५...	११८		
आदित्यो वा अस्मात्तोकादसुं	१।५।८।८...	१...	८१०		
आन्तमन्त्रवस्त्रावपत्यान्तमेव	६।२।१०।१५...	६...	५३		
आन्यः शोचति प्रान्यः शृङ्गसति	७।५।८।८...	६...	५२३		
आप उप प्र वसेयति रेत एव	६।५।८।१६...	६...	११८		
आपतये त्वा गृह्णामीत्याह	६।२।२।३०...	६...	३५		
आपो देवीर्हतीर्विंशश्मभुव इत्याह	६।१।२।६...	६...	५		
आपो देवीर्हतीर्विंशश्मभुव इत्याह	६।१।२।८...	६...	५		
आपो भवत्यापो वा अपि	५।६।२।२...	५...	२०८		
आपो वदत्यस्य पन्नय आसन्	५।५।३।१...	५...	१३१		
आपो वा इदमग्ने सजिलमासीत्	५।६।३।८...	५...	२२३		
आपो वा इदमग्ने सजिलमासीत्	५।७।५।८...	५...	३०५		
आपो वा इदमग्ने सजिलमासीत्	७।१।५।१...	६...	१०३		
आग्ने देवयज्ञे याजयेद् भाट्यवन्तं	६।२।६।३...	६...	३३		
आग्नेवेव भाट्यं नैगं भाट्य आग्नेति	६।२।६।६...	६...	३३		
आप्यायता भुवा हतेनेत्याह	१।७।५।२...	१...	८७७		
आमनस्यामनस्य देवा इति तिष्ठ	२।३।८।१०...	२...	३३०		
आ माऽस्तावत्—इत्याशिषम्	६।१।८।०...	६...	३५		
आमिन्ना वैश्यस्य पाकयज्ञस्य	६।२।५।५...	६...	३२		
आमुखादन्ववस्त्रावपति	५।६।२।०...	५...	२१६		
आयतनवतीर्वा अन्या आहुतयो	३।१।८।५...	३...	५०		
आयुराग्रास्ते सुप्रजास्वमाग्रास्त इत्याह	२।६।८।१८...	२...	७७७		

प्राप्तवम्	का । प्र । च । भा	भा	४
आयुर्वा एतद् यज्ञस्य यद् ध्रुव आत्मा	६ । ५ । २ । १ ...	६ ...	१०८
आयुर्वा एतद् यज्ञस्य यद् ध्रुव आत्मा	६ । ५ । २ । ८ ...	६ ...	१०८
आयुष्या उप दधात्यायुरेवास्मिन् ...	५ । ३ । ११ । ५ ...	५ ...	८२
आरुह्यस्याग्नातोद्भियं वा आरुह्यं	१ । ८ । ७ । ११ ...	१ ...	८८५
आरायामवान्तरदीक्षासुपेयाद् ...	६ । २ । ३ । १३ ...	६ ...	६६
आर्त्तं वा एते संवत्सरस्याभि ...	७ । ४ । ८ । २ ...	६ ...	४२३
आर्धे चर्मन् ध्यायन्ते इन्द्रियस्याव रक्षौ	७ । ५ । ८ । ८ ...	६ ...	५२४
आर्धं स्रक्तवाक्सुत नमोवाक् इत्याह	२ । ६ । ८ । १३ ...	२ ...	७७६
आर्षेयं व्रज्योते वन्द्योरेव ...	२ । ५ । ८ । १२ ...	२ ...	६१०
आवर्त्तन वर्त्तयेत्याह ...	३ । ४ । १ । ३ ...	३ ...	२३४
आ वृक्षगते वा एतद्यजमानो ...	३ । ३ । ८ । २ ...	२ ...	२०४
आयं वा एय प्रतिगृह्णाति . .	२ । २ । ६ । ५ ...	२ .	३५७
आश्रितो भवति यावानेवास्य प्राणस्तेन	६ । १ । १ । १३ ...	६ ...	२
आश्रमव नयति समुक्तावाय ...	६ । १ । ६ । १० ...	६ ...	१७
आमुस्त्रिष्टदिति दुरक्तादुपदेधाति	५ । ३ । ३ । २ ...	५ ...	६८
आयावयास्तु श्रीमहं यज ...	१ । ६ । ११ । ४ ...	१ ...	८२६
आयावयेति चतुरक्षरम् ...	१ । ६ । ११ । २ ...	१ ...	८२६
आयाप्याह देवान् व्रजेति ...	२ । ६ । ८ । ८ ...	२ ...	७७६
आश्वत्या भवन्ति ...	२ । ३ । १ । १२ ...	२ ...	४०८
आश्वत्योमा दधाति आश्वत्यो ...	५ । १ । १० । ५ ...	५ ...	२२
आश्विनं द्विकपालं ...	१ । ८ । ८ । ८ ...	२ ...	१०३
आश्विनं धूममा जमते ...	१ । ८ । २१ । ५ ...	२ ...	१८८
आश्विनं धूमस्तलाममा जमते ...	२ । १ । १० । १ ...	२ ...	३१८
आश्विनायान् यज्ञोतागुनावरो ...	७ । २ । ७ । ३ ..	६ ...	२६६
आसन्नोमुद्राता रोहति सा ...	७ । ५ । ८ । १७ ...	६ ...	५१४

मास्यस्य

मास्यस्य	का। प्र। च। जा। भा। शृ.
आसिन्यान्ना०—० इति पुरा ...	३।१। ७। ३ ... ३ ... ३८
आसीनः प्रति मुञ्चते प्रसूत्यै ...	५।१। १०। १५ ... ५ ... २३
आसीनो यजत्यस्मिन्नेव ...	२।५। ११। ५ ... २ ... ६५०
आ सोमं वहन्त्यग्निना प्रति ...	६।१। ११। १४ ... ६ ... ३०
आस्याञ्चं शुद्धेर्देवानामित्याह ...	२।५। ८। ६ ... २ ... ६३१
आऽस्मिन्नुया अमुच्यवुरित्याह ..	३।३। ४। ३ ... ३ ... १८३
आस्यं प्रजाया वाजो जायते ...	१।७। ४। ६ ... १ ... ८७३
आहवनीय ऐन्द्रमधिययति ..	२।२। ११। २ ... २ ... ३६८
आहवनीये वैश्वानरमधिययति ...	२।२। ५। ८ ... २ .. ३५६
आजतयो वा एतस्या ज्ञाता ...	३।४। ८। ७ ... ३ . २६८
आजतिमागा वा अन्ये हन्ता ...	५।५। ८। ५ ... ५ ... १७०

शु

इडा पशूनेवोप ज्ञयते चतुष्टय ...	२।६। ७। १० ... २ ... ७५६
इडामुप ज्ञयते चतुष्पादो ...	६।३। ११। १२ ... ६ ... ८२
इडाये वा एषा विभक्तिः ...	५।७। १। २ ... ५ ... २७७
इडे एतेऽदिते सरस्वति०—० इति ...	७।१। ६। १८ ... ६ ... १८४
इताः प्रथमं यज्ञे अग्निः सास्योनेरधि ...	२।२। ४। १४ ... २ ... ३५३
इति प्रैव जातान् भाट्टव्याजुदते ...	५।४। ११। ६ ... ५ ... १०८
इत्यगं दृत्य तच्छृतस्यैव पूर्वस्यावधेत् ...	२।५। ३। ८ ... २ ... ५७०
इत्याहेताभिर्वा इमे लोका ...	५।७। ६। ६ ... ५ ... ३१२
इदमहं रत्नोऽधमं तमो ...	६।३। ८। ५ ... ६ ... ७६
इदमहं तं वलगमुदपामि ...	६।२। ११। ५ ... ६ ... ५५
इदमहं निर्वस्यस्य पाशादि ...	६।३। २। १७ ... ६ ... ६२
इदमसौदमसौत्येव यज्ञस्य ...	२।५। ७। १२ ... २ ... ६१०

वाङ्मयम्	का । प्र । च । वा । भा । य
इदमसौदमसौत्येव यज्ञस्य	२ । ६ । ७ । १६ ... २६ ... ७५७
इध्ना वह्निं प्रोक्षति मेध्यमेवैनत्	२ । ६ । ५ । २ . २ .. ७४२
इन्दो इत्याह रेतो वा इन्दू	६ । ५ । ८ । ७ ... ६ ... ११७
इन्द्रं विश्वा अवीरुधमित्राह	५ । ४ । ६ । २० ... ५ . . ६६
इन्द्रं रुचं जग्निवाहसं मृधो	२ । ५ । ३ । १ ... २ ... ५६८
इन्द्रं पत्न्या मनुमयाजयत्, ..	६ । ६ । ६ । १ ... ६ ... १३४
इन्द्रं क्रतुं न यथा भर०—०ब्रह्मसाम	७ । ५ । ७ । १४ ... ६ ... ५०७
इन्द्रघोषस्ता वसुभि ०—०पात्वित्याह	६ । २ । ७ । ७ . . ६ ... ४६
इन्द्रमेकादशकपालमृधमो दक्षिणा	१ । ८ । १७ । ६ ... २ ... १७४
इन्द्रस्त्वष्टु सोममभीषहापिवत्	६ । ५ । ११ । ७ ... ६ ... १२३
इन्द्रस्त्वष्टु सोममभीषहापिवत्	२ । ६ । २ । १३ ... २० ... ४११
इन्द्रस्य भागोऽसीत्युत्तरत	५ । ३ । ४ । ४ ... ५ ... ७१
इन्द्रस्य रुचं जघ्नुष इन्द्रियं	२ । ५ । ३ । ५ ... २ ... ५६६
इन्द्रस्य वै मदत्वतो माध्यन्दिनः	७ । ५ । ७ । १० ... ६ . . ५०६
इन्द्रस्य छधुवानस्य दशधेन्द्रियं	५ । ६ । ३ । १० ... ५ ... २१६
इन्द्रस्य स्यूरसोन्द्रस्य ध्रुवमसीत्याहैन्द्रं	६ । २ । १० । २२ ... ६ ... ५४
इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावी	१ । ६ । ११ । १६ ... १ ... ६४१
इन्द्रस्योदमा विश दक्षिणमित्राह	६ । १ । ११ । २ .. ६ ... २७
इन्द्रामियोरहं देवयज्यया	१ । ६ । ११ । १५ . १ ... ६४१
इन्द्रामियोर्भागधेयो स्यो	६ । ४ । २ । १६ ... ६ ... ८८
इन्द्राभी अयथमागामिति	५ । ३ । २ । १ ... ५ ... ६६
इन्द्राभी वा एतस्य प्रजामयगूहतो	२ । २ । १ । २ ... २ ... ४४५
इन्द्राण्यै धरं निर्वपेयस्य	२ । २ । ८ । २ . २ ... ४६१
इन्द्राय धर्मवते पुरोडाशम्	२ । २ । ७ । ४ ... २ . ३५६
इन्द्राय धर्मवते पुरोडाशम्	२ । २ । ७ । ६ ... २ . . ३५६

प्राश्न्यम्

का। प्र। वा। मा। धा। इ

इन्द्राय श्रीवे पुरोडाशम् . . .	२।२। ०। ६ .. २ ... ३६०
इन्द्राय त्वा नृहृदते वयस्यत ...	६।५। १। २ .. ६ ... १०६
इन्द्राय त्वेवाधवनीयं ...	३।२। १। ११ .. ३ ... ८२
इन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेति मिमीव . . .	६।४। ४। ३ ... ६ . ८०
इन्द्राय दावे पुरोडाशम् ...	२।२। ८। ६ ... २ ... ३६१
इन्द्राय प्रदावे पुरोडाशम् ...	२।२। ८। ० ... २ ... ३६२
इन्द्राय मनुमते ममस्यते . . .	२।१। ३। ४ ... २ ... २०५
इन्द्राय मनुमते ममस्यते . . .	२।२। ८। ४ २ ... ३६१
इन्द्राय ममस्यते एग्निसक्थमा जमेत २।१। ३। ४ . . २ ... २०५	
इन्द्राय राशे वयः शितिष्टुता ५।६। १०। १ . . ५ २६८	
इन्द्राय राशे छकरो वरुणाय ...	३।५। ११। १ ... ५ ... १८४
इन्द्राय वयस्ये जलाम प्राश्न्यमा जमेत २।१। ३। ११ . . २ ... २०६	
इन्द्राय वृचतुरे जलामं प्राश्न्यमा जमेत २।१। ३। १३ ... २ . . २०६	
इन्द्राय वैन्दधाय पुरोडाशम् २।२। ०। ८ . . २ ... ३६०	
इन्द्राय सुत्राम्ये पुरोडाशम् . १।८। ६। ११ २ ... १०३	
इन्द्राय सुत्राम्ये पुरोडाशम् ... २।२। ८। ८ . २ ... ३६१	
इन्द्रायार्धसुचे पुरोडाशम् २।२। ०। ० ... २ . . ३५६	
इन्द्रायार्धजवे पुरोडाशम् २।२। ८। १ ... २ . ३६१	
इन्द्रायामिमातिङ्गे जलामं प्राश्न्यमा २।१। ३। १२ . २ ... २०६	
इन्द्रायार्कवते पुरोडाशम् . . . २।२। ०। ५ . . २ . . ३५६	
इन्द्रायार्कान्धमेधवते पुरोडाशम् ... २।२। ०। १० ... २ ... ३६०	
इन्द्रायेन्द्रियवते पुरोडाशमेकादशकपालं २।२। ०। ३ .. २ . . ३५६	
इन्द्रिय वै वीर्यं वृद्धे आहृथो ... २।२। ६। ८ २ . . ३६४	
इन्द्रियाव इत्याह प्रजा वा इन्द्रियं ६।५। ८। ८ ६ ... ११०	
इन्द्रो देवता ककुब् छन्द उवधानां २।१। ६। १६ . २ ... ३४	

प्राथम्यम्	का । प्र । च । प्रा	भा	य
इन्द्रो देवता जगतोऽहन्दी	३ । १ । ६ । १३ ...	३ ...	३३
इन्द्रो भवद्भि सावित्रेण माध्यन्दिने	६ । ५ । ५ । १ ...	६ .	१११
इन्द्रो यतोऽन्तालाहकेभ्य प्रायच्छत्	६ । २ । ७ । १० ...	६ ...	४७
इन्द्रो वजस्य विजयमपौर्णोत् ...	२ । १ । ५ । १ ...	२ ...	२८६
इन्द्रो वा अग्रतिष्ठित व्यासीत् ...	७ । ३ । १० । ८ ...	६ . .	३५५
इन्द्रो वा एतस्य इन्द्रियेऽप्यपकामति	२ । ३ । १३ । १३ ...	२ ...	४६०
इन्द्रो वज्रं हत्वा देवताभिस्त्रेन्द्रियेण	२ । ५ । ३ । ३ ...	२ ...	५६६
इन्द्रो वज्रं हत्वा परा परावत ...	२ । ५ । ३ । १२ ...	२ ...	५७०
इन्द्रो वज्रं हत्वा परा परावत ...	६ । ५ । ५ । ६ .	६ ...	११२
इन्द्रो वज्रमहन् तं देवा अश्रुवन् ...	६ । ५ । ५ । ८ ...	६ ...	११२
इन्द्रो वज्रमहन् त इन्द्रो हत ...	२ । १ । ४ । ११ ...	२ . .	२८२
इन्द्रो वज्रमहन् तं इन्द्रो हत ...	५ । ४ । ५ । १० . .	५ . .	६६
इन्द्रो वज्रमहन् तस्य कर्णोपिका .	६ । १ । १ । १७ .	६ ...	३
इन्द्रो वज्रमहन् तस्य शीर्षकपालम्	६ । ५ । ६ । १ ...	६ ...	११६
इन्द्रो वज्रमहन्तोऽपोऽभ्यभियत ...	६ । १ । १ । २०	६ ...	३
इन्द्रो वज्रमहन्तोऽपोऽभ्यभियत .	६ । ४ । २ । ६ ...	६ ...	८६
इन्द्रो वज्राय वज्रमुदयच्छत्	६ । ५ । १ । १ . .	६ .	१०६
इन्द्रो वज्राय वज्रं प्राहरत्	५ । २ । ६ । ४१ . .	५ .	॥
इन्द्रो वज्राय वज्रं प्राहरत्	६ । १ । ३ । ११ ..	६ ...	८
इन्द्रो वै देवानामानुजावर व्यासीत्	२ । ३ । ४ । ४ ...	२ ...	४२०
इन्द्रो वै देवानामानुजावर व्यासीत्	६ । ६ । ११ । ३	६	१४१
इन्द्रो वै प्रिथिवि ह्वाप्रतिष्ठित ...	७ । ३ । ७ । १ ...	६ ...	३४४
इन्द्रो वै सदृह् देवताभिरासीत् ...	२ । २ । ८ । ६ . .	२ ...	३६२
इन्द्रो वै सदृह् देवताभिरासीत् ...	७ । २ । ५ । ४	६ ...	२५१
इन्द्रो वै सदृह् देवताभिरासीत् ...	७ । ३ । ६ । १ ...	६ ...	३४१

प्राश्नपम्

का। प्र। च। प्रा। भा। इ

इन्धागास्वा'शतं हिमा इत्याह ...	१।५। ७।१४ ... १ ... ८०५
इमं स्तन०—०मित्याज्यस्य यूर्णाः	५।५।१०। ६ . ५ ... १०७
इममो यच्चं नयन्तु प्रजानमिव्याह	५।७। ८। ५ ... ५ ... १२४
इममम आयुषे वचसे लघीत्याह ...	२।३।११।११ ... २ ... ४५१
इमा दिशं यन्तेषा वै निर्वृत्तौ ...	५।२। ४। ७ ... ५ ... ४१
इमा धियः शिस्तमाणास्य ...	६।१। ३। ५ .. ६ ... ८
इमा मे अग्ने इष्टका धेनव' ...	५।४। २।११ ... ५ ... ६१
इमे वै लोका यमात्रयतो . .	६।३। ३। ५ ... ६ ... ६३
इमे वै सहास्ता ते वायुर्यवाव् ...	३।४। ३। १ ... ३ ... २४५
इयं वा अक्षुध्यत्सैता विराजमपश्यत्	७।४। ३। २ ... ६ ... ३६८
इयं वा अग्निं पश्येत्कलकस्मात् ...	५।६। ४। ७ ... ५ ... २२४
इयं वा अग्नेरतिदाहादभिमेत् ...	५।२। ५।१० ... ५ ... ४२
इयं वा अग्नेरतिदाहादभिमेत् ...	५।२। १०। ७ ... ५ ... ५४
इयं वा अस्यै प्रतिष्ठा ...	१।७। २।१६ ... १ .. ६६३
इयं वाव प्रथमा भित्तिरोषधयो ...	५।६।१०। ४ ... ५ ... २५८
इयं वाव प्रथमा रेत सिग् ...	५।६। ८। ६ ... ५ ... २४८
इयं वाव द्यन्तरमसौ ळहद् ...	३।१। ७।११ ... ३ ... ३८
इयं वै कद्रूरसौ सुपर्णी ...	६।१। ६। २ ... ६ . . १६
इयं वै काशंयमयो ...	५।२। ७। ६ ... ५ ... ४०
इयं वै मनोऽन्यैवैता' प्रथयति ...	१।६। ८। ५ ... १ ... ६०१
इयं वै होताऽस्तावभ्यर्चुर् ...	३।२। ६।१४ ... ३ ... १४८
इयती करोति प्रजापतिना ...	५।१। ६।१५ ... ५ ... १५
इयत्यये जुहोत्ययेयत्ययेयति ...	५।४। ३। ७ ... ५ ... ६३
इयद्भवति प्रजापतिना यज्ञमुखेन ...	५।२। ८।२३ ... ५ ... ५०
इयन्तं गृह्णाति प्रजापतिना ...	२।६। ५। ७ ... २ ... ०२४

प्राञ्चरम्	का। प्र। च। प्रा	भा	व
इमे त्वेति बर्हिःरादत्त	६।२। ६। १ ... ६ ...	७१	
इमे त्वोत वपामुत्स्विदतीच्छत इव	६।२। ६। ६ . ६ ...	७६	
इष्टं वपया भवत्यनिष्टं	६।६। ६। ३ ... ६ ...	१३४	
इष्टकचिद्वा अन्योऽग्निः	१।५। ८। ५ ... १ ...	८१०	
इष्टर्गो वा अध्वर्युर्यजमानस्य	३।१। ७। १ ... ३ ...	३८	
इष्टो यज्ञो भृगुमिः—इत्याह	५।६। ८। ११ ... ५ ...	२३६	
इष्टा प्राहुःकाम्य ब्रूयाद्गोमाः	१।७। ६। १६ ... १ ...	६८४	
इष्टयेष वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो	५।२। ३। २ ... ५ ...	३८	
इह गतिर्वामस्येदद्य	२।६। ६। २० . . २ ...	७७७	
इह मन इत्याह	२।३। १। ५ ... २ ...	४०८	
इहैव स्तोतो मापगातेत्याह	१।५। ८। ४ ... १ .	८१०	

ई

ईदामहै देवाः इडेन्यान्—इत्याह	२।५। ६। १५ ... २ ...	६३२	
ईश्वरं वै व्रतमविष्टयं	१।७। ६। १५ ... १ .	६८३	
ईश्वरो वा एष आर्त्तिमार्तोर्	५।२। ८। ५ . . ५ ...	४६	
ईश्वरो वा एष आर्त्तिमार्तोर्	५।७। ६। १२ ... ५ ...	३१३	
ईश्वरो वा एष पराष्ट्रं प्रदद्यो	५।२। १। ३ ... ५ ...	३२	

उ

उक्थं वाचीत्याह माध्यन्दिनः	३।२। ६। २ ... ३ ...	१४६	
उक्थं वाचीत्याह माध्यन्दिनः	३।२। ६। ६ ... ३ ...	१४७	
उक्थं वाचीन्द्रायेत्याह तृतीयसवनं	३।२। ६। ३ ... ३ ...	१४७	
उक्थं वाचीन्द्रायेत्याह तृतीयसवनं	३।२। ६। ७ ... ३ ...	१४७	
उक्थं वाचीन्द्रायेत्याह प्रातःसवनं	३।२। ६। १ ... ३ ...	१४६	

प्राप्तयम्	का। प्र। च। ना	भा	३
उक्थया इत्याह प्रातस्सवनं ...	५।२। ८। ५.	३ ...	१४०
उक्थ्यायान् गृह्योताभि च ...	०।२। ०। ८ ...	६ ...	२६६
उखायामपि दधाति प्रतिष्ठा ...	५।२। ८। ६ ...	५ ...	५९
उच्चैर्वैश्वानरस्य च्या आवयति	५।४। ०। २५ ...	५	१०१
उत यस्यैतादृषहितास्त्रापोऽग्निः	५।३। १०। ६	५ ...	८१
उत्क्रामोदक्रमीदिति द्वाभ्याम् ...	५।१। ३। १ ...	५ ...	६
उत्क्रोदं कुर्वते यथा बन्धान्मुमुषाणा	०।५। ८। २ ...	६ ...	५२३
उत्तर उत्तरो ज्ञायान् भवत्येव ..	२।३। ६। ५ ...	२ ...	४२८
उत्तरं वै तत् प्रजापतेरक्षि ...	५।३। १२। ३ ...	५ ...	८३
उत्तरत उम दधाति तस्मादुत्तरत	५।३। ०। १३ ...	५ ...	०८
उत्तरं परिग्राहं परिगृह्यतेतावतो	२।६। ४। १३	२ ..	७९६
उत्तरं बहिष उत्तरबहिं स्मृणाति	६।२। ४। ११ ...	६ ...	४१
उत्तरं बहिष प्रस्तरः सादयति	२।६। ५। १० ...	२ ...	७३४
उत्तरवेदिमुप वपति	५।२। ५। २२ ..	५ ..	४४
उत्तरवेद्या नि वपति यश्वतो वा ..	६।५। ८। १० ...	६ ...	१९०
उत्तरस्या देवयज्यायामुपहृतो ...	२।६। ०। १८ ...	२ ...	७५७
उत्तरा नाकसद्वा उम दधाति .	२।३। ०। ० ...	५ ...	७०
उत्तरावतो भवतोऽभिक्रान्तौ ...	५।४। ८। १६ ...	५ ..	१०३
उत्तरेयामौघं परीत्य जुहोति	६।३। १। १५ ..	६ ...	६०
उत्तरेष्वहस्वमुतोऽर्वाक्षो	३।३। ६। ४ ...	३ ..	१६४
उत्तानेषु कपालेष्वधिश्रयत्ययातयाम०	२।३। ०। ४ ...	२ ...	४३२
उत्तानेषु कपालेष्वधिश्रयत्ययातयाम०	२।३। ६। ३ .	२ ...	४२८
उत्तिष्ठ नृहती भवोर्ध्वा तिष्ठ ..	५।१। ०। ११ ..	५ ...	१६
उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्नि ...	५।३। १। १ ...	५ .	६४
उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्नि ...	५।०। ८। २ ...	५ ...	३२४

प्राक्पक्षम्	का । प्र । च । मा । भा । ङ
उत्सृज्या३ नोत्सृज्या३मिति ...	७ । ५ । ७ । १ ... ६ ... ५०६
उदकुम्भानधिनिघाय दास्यो ...	७ । ५ । १० । ३ ... ६ ... ५२८
उदङ् तिष्ठन् जुहोति यथा वै ...	५ । ४ । ३ । ५ ... ५ ... ८३
उदरं वै सद ऊर्गुदुम्बरो ...	६ । २ । १० । १८ ... ६ ... ५३
उदितेषु नक्षत्रेषु व्रत क्षण्यतेति ...	६ । १ । ४ । ८ ... ६ ... ११
उदु त्वं जातवेदसमिति ...	६ । १ । ११ । ८ ... ६ ... २८
उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह ...	५ । २ । २ । ४ ... ५ ... ३६
उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह ...	५ । ४ । ६ । ४ ... ५ ... ८७
उदेनमुत्तरां भवेति समिध आ दधाति ...	५ । ४ । ६ । १ ... ५ ... ८७
उद्गाढभ्यो ह्वरन्ति सामदेवयो ...	६ । ६ । ७ । ३ ... ६ ... १३५
उद्गाथा सङ्गापयति प्रजा ...	६ । ५ । ८ । १५ ... ६ ... ११८
उद्वि५ क्षमानान्तरिक्षं ...	६ । ३ । ४ । ८ ... ६ ... ६६
उद्वि५ क्षमानान्तरिक्षं	६ । २ । १० । ११ ... ६ ... ५३
उद्वन्ति तस्मादोषधय परामवन्ति ...	२ । ६ । ४ । ७ ... २ ... ७२८
उद्वन्ति तस्मादोषधय परामवन्ति ...	६ । २ । ४ । १० ... ६ ... ४१
उद्वन्ति यदेवास्या अमेध्य तदपहन्ति ...	२ । ६ । ४ । ६ ... २ ... ७२८
उद्वन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपहन्ति ...	५ । २ । ३ । ३ . . ५ ... ३८
उद्वन्ति यदेवास्या अमेध्य तदपहन्ति ...	६ । २ । ४ । ८ . ६ ... ४१
उद्वरति श्रुतत्वाय ...	३ । ४ । ८ । १८ ... ३ ... २००
उद्वयं तमसस्परौषाह ...	५ । १ । ८ । २० ... ५ ... १८
उद्वत ऋषभो वामनस्त ऐन्द्रावरुणा ...	५ । ६ । १४ । १ ... ५ ... २६५
उद्वतो भवति साहस्यो वा यथा ...	२ । १ । ५ । ३ ... २ ... २८०
उद्वेतपुंषध्वमिच्छन्ते य एव ...	६ । ५ । ८ । ८ ... ६ ... १२०
उद्वेता जुहोति यातयामेव ...	६ । ५ । ८ । ५ ... ६ ... १२०
उप तिष्ठते योग एवाग्नेय ...	१ । ५ । ७ । १० ... १ ... ८०५

प्राश्नवम्	आ। प्र।	ख। प्रा	भा	४
उपध्वसो भवति सावि त्रोल्लोष ...	२।१।	६।१०	... २ ...	२६६
उप प्रेत मरुतं सुदानवः—मित्याह	२।१।	१। ६	... २ ...	४०८
उप प्रेय्य होतृहत्या देवेभ्य इत्याह	६।३।	८। ७	... ६ ...	७५
उपयामगृहीतोऽसि—त्याह	३।५।	६। ४	... ३ ...	१५४
उपयामगृहीतोऽसौत्याह ...	६।४।	६। ५	... ६ ...	६५
उपयामगृहीतोऽसौत्याह ...	६।५।	८। ५	... ६ ...	११७
उपयामगृहीतोऽसि—तेति ...	३।२।	१। ६	... ३ ...	८२
उपयामगृहीतोऽसि—तेत्याह	६।५।	२।१०	... ६ ...	११०
उपरिष्ठात् प्रोक्षत्युपरिष्ठादेवैव ...	६।३।	६। १६	... ६ ...	७२
उपरिष्ठादानयति रेत एव ...	६।४।	११। १०	... ६ ...	१०४
उपरिष्ठान्मासा पृष्ठान्युप यन्ति ...	७।५।	१। १६	... ६ ...	४७५
उपरिष्ठाल्लप्ता याज्या जनिष्यमाद्यानेव	२।६।	२। १०	... २ ...	६६८
उपरिष्ठाल्लप्ता याज्यामुष्मिमेव ...	२।६।	२। १२	... २ ...	६६८
उपवीरसौत्याहोप ह्येना ...	६।३।	६। २	... ६ ...	७१
उप व्यते देवजपमेव तत् ...	२।५।	११। २	... २ ...	६५०
उपश्रितो दिवः पृथिव्योरित्याह ...	२।६।	६। १४	... २ ...	७७६
उपसन्मितां मिथुयात् ...	६।६।	४। ३	... ६ ...	१३०
उपसक्तमनं वा यतश्चक्षुः ...	६।६।	८। ३	... ६ ...	१३७
उपस्योऽर्पं पूर्वस्वामिरपरस्वेत्याह ...	१।६।	७। ८	... १ ...	८६५
उपस्योऽर्पोऽर्पेर्नोपस्येयाह इत्याह	१।५।	६। ११	... १ ...	८१८
उपहृतं रयन्तरं सह पृथिव्येत्याह	२।६।	७। २	... २ ...	७५६
उपहृतं वामदेयं सहान्तरिद्येत्याह	२।६।	७। ३	... २ ...	७५६
उपहृतं दहत् सह दिवेत्याहैरं ...	२।६।	७। ४	... २ ...	७५६
उपहृताऽहो इत्याहात्मानमेवोप जयत	२।६।	७। ८	... २ ...	७५६
उपहृता सप्त होत्रा इत्याह ...	२।६।	७। ५	... २ ...	७५६

प्राच्यम्	का। प्र।	बा।	भा	४
उपहृता धेनु सहर्षमेत्याह ...	२।६।	७।६...	२...	७५६
उपहृते द्यावापृथिवी इत्याह ...	२।६।	७।१५...	२...	७५७
उपहृतो भक्ष सखेत्याह ...	२।६।	७।७...	२...	७५६
उपहृतोऽयं यजमान इत्याह ...	२।६।	७।१७...	२...	७५७
उपाङ्गु यजति यथा वामं ...	१।५।	२।७...	१...	७७५
उपाङ्गुश्चक्षुर्गामावजावय ...	६।५।	१०।२...	६...	१२१
उपाङ्गु पक्ष सुहोति पाङ्गा ...	३।१।	५।३...	३...	३०
उपाङ्गुयैव मन्थस्तमेवाज्यं ...	६।३।	५।४...	६...	६६
उपाङ्गुयैव पूर्वयं वासो दक्षिणा ...	२।२।	११।८...	२...	१६६
उपेत्याह प्रजा वै यज्यते ...	१।५।	७।२...	१...	७०४
उपैत सुसरो यज्ञो नमस्यमि ...	६।२।	६।३...	६...	४४
उपो देवान् दैवोर्विशं प्रागुरित्याह ...	६।३।	६।३...	६...	७१
उपोतेज्ये महा साधनेऽनु ...	६।५।	२।६...	६...	१०८
उभयत एगौ स्यात् ...	७।१।	६।६...	६...	१८३
उभयत ह्युभयवतीतद्य ...	५।१।	१।१५...	५...	२
उभयत प्रउगं क्षिणीत ...	५।४।	११।५...	५...	१०८
उभयतो ज्योतिषा यन्तुमयत एव ...	७।४।	११।५...	६...	४३४
उभयतोमुखमृतुपान्नं भवति ...	६।५।	३।४...	६...	१०८
उभयतो हवन्तौ भवत ...	२।३।	२।८...	२...	४११
उभयतो वैश्वानरो गृह्यते ...	६।५।	२।४...	६...	१०८
उभयोर्नेकयोरभिजित्यै ...	६।१।	१।४...	६...	१
उमा जिग्यधुर्न परा जयेथे ...	७।१।	६।१४...	६...	१८४
उमा वामिन्द्राग्नौ याज्यवथा इत्याह ...	१।५।	७।६...	१...	७०४
उरुहृदि राजा वरुणश्चकारेत्याह ...	६।६।	३।६...	६...	१२६
उरुहृदो विश्वरूप इन्द्र इत्याह ...	३।४।	१।५...	३...	२३४

प्राश्नस्य

का । प्र । च । मा । धा । ध

उह प्रथस्यो ते यज्ञपति ...	६ । २ । ० । ६ ... ६ ... ४६
उह यन्तासि वरुथमित्वाहोर ...	६ । ३ । २ । ६ ... ६ ... ६१
उवंन्तरिचमन्विहीत्याह ...	६ । १ । ११ । ४ ... ६ ... २६
उवंशस्यापुंसीत्याह मिथुनत्वाय	६ । ३ । ५ । ६ ... ६ ... ६६
उलूखलबुधो यूपो भवति ...	० । २ । १ । ८ ... ६ ... २३५
उवाच ह विश्वामित्रोऽदित्स ब्रह्मणा	५ । ४ । २ । ५ ... ५ ... ६१
उवाच हेयमदित्स ब्रह्मणामं ...	५ । २ । १० । ८ ... ५ ... ५४
उधिगसि वसुभ्यस्त्वा०—०त्याह ...	३ । ५ । २ । ८ ... ३ ... ३१८
उखावेतं धूर्षाहवित्याह ...	६ । १ । ११ । १० ... ६ ... २६

ज

ऊनातिरिक्ता मिथुना ...	५ । १ । ८ । ११ ... ५ ... १८
ऊनातिरिक्ता वा एता रात्रय ...	० । ४ । ० । १० . ६ ... ४१६
ऊरयोप प्र वर्तयत्यूरुणा . .	६ । ५ । ८ । १० ... ६ ... ११८
ऊर्जसान् पयसानित्याहोर्जम् ...	१ । ० । ३ । ११ ... १ . ६६८
ऊर्जा व पाशामूर्णा मा ...	१ । ५ । ८ । ६ ... १ ... ८११
ऊर्जं वै पुत्रवस्य नाम्ने मेध्यम् ...	६ । १ । ३ । १० ... ६ ... ८
ऊर्जमुद्यौत्यूर्जमिव हि पुंस ...	२ । ६ । ५ । २० ... २ ... ०३५
ऊर्जानि पृष्ठानि भवन्त्यूर्जा ...	० । ४ । २ । ६ .. ६ ... ३६०
ऊर्जं समिधा वा दधात्यपरिष्ठादेव	६ । २ । १ । १३ ... ६ ... ३४
ऊषान् नि वपति पुष्टिर्वै एषा . .	५ । २ । ३ । ६ ... ५ ... २८

झ

ञक् च मे साम घ म इत्याह ...	५ । ४ । ८ । १२ ... ५ . . १०३
ञच्चा वा इयमलोमकासीत् ...	० । ४ । ३ । १ ... ६ ... ३६८
ञक्सामयो शिल्पे स्य इत्याह ...	६ । १ । ३ । २ ... ६ ... ०

प्राश्न्यम्	का । प्र । च । ज्ञा	भा	३
ऋक्सामाग्ने यजुषा सन्तरन्त ...	१।१। १। ८ ...	ई ...	२
ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरौ ...	६।५। ६। ४ ...	ई ...	११६
ऋक्सामे वै देवेभ्यो यज्ञाया तिष्ठमाने	६।१। १। १ ...	ई ...	०
ऋषा जुहोति यज्ञस्योद्यत्तै ...	६।१। २। १२ ...	ई ...	५
ऋषा क्षोमः समर्द्धयेत्याह ...	५।१। १। १० ...	५ ...	२
ऋगुमाधारयत्युजुरिव हि प्राण ...	२।५। ११। २२ ...	२ ...	६५२
ऋतमसि सत्यं नामेत्याह ...	२।३। ५। १५ ...	३ ...	१८८
ऋतवो वा एतेन प्रजापतिमयाजयन्	०।२। १०। २ ...	ई ...	२६१
ऋतवो वै प्रजाकामा प्रजा नाविन्दन्	०।२। ६। १ ...	ई ...	२६०
ऋतया उप दधात्युतूना सृष्टेः ...	५।३। १। ३ ...	५ ...	६४
ऋतया उप दधात्युतूना सृष्टेः ...	५।४। २। १ ...	५ ...	६०
ऋतया उप दधात्येतद्दे ...	५।३। ११। ६ ...	५ ...	८३
ऋतस्य त्वा ज्योतिष इत्याह ...	३।३। ५। २२ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा देवहविः—इत्याह	६।३। ६। १० ...	ई ...	०१.
ऋतस्य त्वा विधर्मण इत्याह ...	३।३। ५। २० ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा विभूमण इत्याह ...	३।३। ५। १६ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा थ्योमन इत्याहिर्भ्यं ...	३।३। ५। १८ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य त्वा सत्यायेत्याह दिशी ...	३।३। ५। २१ ...	३ ...	१८८
ऋतस्य पथा प्रेत चन्द्ररक्षिणा इत्याह	६।६। १। १० ...	ई ...	१२६
ऋतावन्तो वै देवलोकास् ...	३।३। ५। २३ ...	३ ...	१८८
ऋतुना प्रेष्यति षट् ऋतु व्याह ...	६।५। ३। ६ ...	६ ...	१०६
ऋतुना प्रेष्यति षट् ऋतु व्याह ...	६।५। ३। ० ...	६ ...	११०
ऋतुमिषां एतं दीक्षयन्ति ...	५।२। ४। ४ ...	५ ...	४०
ऋतुमिषां एयम्बन्दीमि क्षोमैः ...	०।५। १५। ३ ...	ई ...	५४०
ऋतिनः पर्याङ्ग्यावन्त एवर्तिनस्	२।३। ११। ० ...	२ ...	४५१

प्राक्पथम्	का । घ । च । ञ । भा । ङ
अस्मिन्नेष्टोते कृन्दाऽस्येव ...	६ । ३ । ७ । ११ ... ६ ... ७३
अधोति दशसु मास्सुत्तिष्ठन् ...	७ । ५ । २ । ९ ... ६ ... ४८५
अभूयां भागोऽसीति पथात् ...	५ । ३ । ४ । ११ ... ५ ... ७२
अथभं ब्राह्मण्याच्छसिने ...	१ । ८ । १८ । १३ ... २ ... १०८
अथयो वा इन्द्रं प्रथक्तं नापश्यत ...	३ । ५ । २ । १ ... ३ ... ३१०
अविहृतं च वा एते देवहृतश्च ...	७ । ५ । ६ । १० ... ६ ... ५२४
अविद्युत इत्याहर्षयो ह्येतमस्तुवन् ...	२ । ५ । ६ । ४ ... २ ... ६३०
अथैकैर्वा एता निर्मिता यत् ...	२ । ५ । ७ । १६ ... २ ... ६१०

ए

एक एव, यजेतैको हि प्रजापति ...	७ । २ । १० । ६ ... ६ ... २८२
एकचित्तोक्तं चिन्वीत तृतीयं ...	५ । २ । ३ । १० ... ५ ... ३६
एकधा ब्रह्मण उपहृत्येकधैव ...	२ । ३ । २ । ६ ... २ ... ४१०
एकमतिरिक्तं निर्वपेद्यमेव ...	२ । ३ । १२ । ४ ... २ ... ४५५
एकया अग्रस्तुतं भवत्यद्यामि अग्रति ...	५ । ४ । १० । ६ ... ५ ... १०६
एकयैकयोत्सर्गम् भिमीति ...	६ । १ । ६ । १० ... ६ ... २५
एकयोप तिष्ठन्ते एकधैव यजमाने ...	५ । २ । ४ । १५ ... ५ ... ४१
एकविंश उक्थ्याः सौरीषु ...	७ । २ । ५ । १३ ... ६ ... २६३
एकविंशतिः सामिधेनौरन्वाह ...	५ । १ । ८ । १४ ... ५ ... १८
एकविंशतिनिर्वाधो भवति ...	५ । १ । १० । १० ... ५ ... २२
एकविंशतिमनुब्रूयात् प्रतिष्ठाकामस्य ...	२ । ५ । १० । ७ ... २ ... ६४१
एकविंशतिर्भवति एकविंशो ...	५ । १ । ८ । २ ... ५ ... १०
एकविंशत्या मासैः पुण्यशौर्यमश्नैति ...	५ । १ । ८ । १ ... ५ ... १०
एकविंशमहर्भवति ...	५ । ४ । १२ । ३ ... ५ ... ११०
एकविंशं भयं दिपदाम् ...	७ । ५ । ८ । ६ ... ६ ... ५१३

प्राश्नयम्	का । प्र । च । ता	भा	य
एकविंशो भवति प्रतिष्ठिता ...	७ । ४ । ३ । ० ...	६ । ...	१६८
एकविंशो भवति प्रतिष्ठिता ...	७ । ४ । ३ । ११ ...	६ ...	१६६
एकस्मादक्षरादनामं प्रथमं पदं ...	५ । १ । ८ । ४ ..	५ ...	२०
एकस्मादक्षरादनामं प्रथमं पदं ...	६ । १ । २ । २० ...	६ ...	६
एकहायन्या कौशाति वाचैवैनं ...	६ । १ । ६ । १६ ...	६ ...	१८
एकैकयास्तुतया समा यन्ति ...	७ । ५ । ८ । १५ ...	६ ...	५१४
एका च नै तिस्तुच म इत्याद्य ..	५ । ४ । ८ । १० ...	५ ...	१०३
एकादश प्रयाजान् यजति ...	६ । ३ । ७ । १३ ..	६ .	७४
एकादश प्रातर्गन्धा पश्य ध्या जमनो	५ । ६ । २२ । १ ..	५ ...	२७३
एकादश भवति एकधैव ...	५ । २ । १ । १५ ...	५ ...	३४
एकादशरात्रो भवति पक्ष या ऋतव	७ । २ । ६ । ० ...	६ ...	२६१
एकादशावदानान्धव घति ...	६ । ३ । ११ । ८ ...	६ ..	७८
एकामेवैना भूता प्रति गृह्णाति ...	७ । १ । ७ । ६ .	६ ...	१६२
एकेन प्रदेन ध्यावर्तन्ते ...	५ । ३ । १ । ६ ...	५ .	६४
एकोम्रताद्वै देवयजनादङ्गिरस ...	६ । २ । ६ । ८ ...	६ ...	४४
एकोम्रते देवयजने याजयेत् ...	६ । २ । ६ । ० ...	६ ...	॥
एतं सधस्य परि ते ददामि ...	५ । ७ । ७ । २ ...	५ ...	३१८
एत वै पर आट्ठार कक्षीवाः	५ । ६ । ५ । ६ ..	५ ...	२३०
एतत्ते अग्ने राध एति सोम ...	६ । ६ । १ । ७ ...	६ ...	१२५
एतत् त्वं सोम देवो देवानु ...	६ । ३ । २ । १५ ...	६ ...	६२
एतदुर्व नामासुर आसीत् ...	२ । ६ । ८ । १२ ...	२ ...	७७६
एतदा अग्ने प्रिय धाम यद् ...	६ । १ । ७ । ३ ...	६ ...	१८
एतदा अग्ने शिर ...	५ । ५ । ४ । ८ ...	५ ...	१४२
एतदा अग्नां नामधेयं गुह्यं ...	३ । ३ । ४ । १ ...	३ ...	१८
एतदा अहो रूप यच्छेतोऽग्नौ ...	५ । ७ । १ । ४ ...	५ ...	२०८

ब्राह्मणम्	का। प्र।	श।	भा	श
एतद्दे द्वितीयं यज्ञमाप	७।२।	८।१२	६ ...	२७४
एतद्दे देवानामायतनं यदाहवनीयो	१।६।	७।२	१ ...	८६४
एतद्दे देवानामास्यं यद्दर्शपूर्णमासौ	२।५।	६।७	२ ...	६०१
एतद्दे देविका सर्वाणि च	३।४।	६।१२	३ ...	२७६
एतद्दे द्वितीयं यज्ञमापद्य	७।२।	८।	८ ...	२७४
एतद्दे पशूनाः रूपः रूपे	६।२।	६।१६	६ ...	४५
एतद्दे पुरो हविर्देवयजनं	६।२।	६।२	६ ...	४४
एतद्दे प्रतिष्ठितं देवयजनं	६।२।	६।१६	६ ...	४४
एतद्दे यज्ञमापद्यच्छन्दाः स्यान्प्रोति	७।२।	८।४	६ ...	२७३
एतद्दे सर्वमभ्वर्षमुपपाकुर्वन्	३।३।	२।२	३ ...	१७३
एतद्दे स्रपवत् सोदकम्	१।७।	५।६	१ ...	६७८
एतद्दे सुधाः रूपं यस्यैव	३।५।	७।७	३ ...	३४७
एतया वा इन्द्रं देवा व्ययाजयन् ..	७।५।	१।५	६ ...	५४०
एतयैव यजेत सहस्रेण यक्ष्यमाणः	२।४।११।	८	२ ...	५२०
एतयैव यजेत सहस्रेणेजानो	२।४।११।	६	२ ...	५२०
एतयैव यजेताभिघर्ष्यमाणः	२।४।११।	७	२ ...	५२०
एतयैव यजेताभिघर्ष्यमाशो ..	२।२।	६।३	२	३६३
एतयैव यजेताभिघ्रस्यमाण	२।३।	७।६	२ ...	४३२
एतस्मिन् वा अपि ग्रहे	६।५।	७।८	६ ...	११६
एतस्मिन् वा एतौ भजाते	२।२।	६।३	२ ...	३५७
एताः ह वा उदङ् शौल्वायन	७।४।	५।६	६ ...	४१०
एता एव निर्वपेत् ज्योगामयावो	३।४।	६।५	३ ...	२७७
एता एव निर्वपेत् पशुकामः	३।४।	६।३	३ ...	२७७
एता एव निर्वपेदीजानश्छन्दाः सति	३।४।	६।७	३ ...	२७८
एता एव निर्वपेद् यामकाम	३।४।	६।४	३ ...	२७७

ब्राह्मणम्	का।	प्र।	थ।	त्रा	भा	श
एता एव निर्वपेद्यं मेधा गोपनमेद्	३।४।	८।	८	२	२०८	
एता एव निर्वपेद्य यज्ञो . . .	३।४।	८।	६	३	२०७	
एता एव निर्वपेद् रुक्ताभ . . .	३।४।	८।	८	३	२०८	
एता एव यज्ञया यज्ञदध . . .	७।३।	७।	३	६	३४४	
एता एव सुवर्ग्या यज्ञदध . . .	७।३।	७।	४	६	३४४	
एतानि वा अङ्गापरुषि संवत्सरस्य	२।५।	६।	२	२	६०१	
एतानि वा अङ्गाः रूपाण्यम्बहमेवैनं	५।५।	६।	२	५	१५३	
एतानि वै द्वादश दन्धानि . . .	१।६।	८।	६	१	८१२	
एतानेव पोथान् पुष्यति . . .	७।१।	८।	२	६	१८८	
एतान् वा अथु यज्ञव उपतिष्ठन्ते	६।६।	४।	४	६	१३०	
एतान् वै ग्रहान् ब्रह्माविश्ववयसावविता	६।६।	८।	८	६	१३८	
एतामेव निर्वपेच्चक्षुष्कामो . . .	२।२।	४।	४	२	३५१	
एतामेव निर्वपेत्प्रजाकाम . . .	२।२।	५।	३	२	३५४	
एतामेव निर्वपेद्भिरणं क्त्वा . . .	२।३।	२।	१२	२	४११	
एतामेव निर्वपेद्य कामयेत . . .	२।३।	३।	८	२	४१५	
एतामेव निर्वपेद्य कामयेत कल्पेदन्निति	२।२।	११।	६	२	३६८	
एतामेव निर्वपेद्य कामयेत क्षत्राय च	२।२।	११।	५	२	३६८	
एतामेव निर्वपेद्यो हतमना . . .	२।२।	८।	५	२	३६१	
एतावद्वै पुरथं परितस्तदेवाव . . .	३।३।	५।	१७	३	१८८	
एतावन्तो वै यज्ञवो द्विपादश्च . . .	५।२।	५।	१२	५	४२	
एतावन्तो वै यज्ञवो द्विपादश्च . . .	५।२।	८।	१४	५	५२	
एता वा अधिपत्नीर्गमेष्टका . . .	५।४।	२।	७	५	८१	
एता वा असपत्ना नामेष्टका . . .	५।३।	५।	८	५	७३	
एतावान् वै यज्ञो यावान् यजमानभागो	१।७।	५।	५	१	८०८	
एता वै देवता अधिं चित्	५।५।	१०।	७	५	१७६	

माहवर्ष	का। प्र।	च। प्रा	भा	४
एष वै यज्ञस्य यद्यो ऋहीत्वैव ...	१।६।	८।१४	...	१ ... ६०२
एष वै वायुर्यत् प्राणो	५।१।	१। ८	...	५ ... ६४
एष वै विवस्वानादित्यो यदुपाऽशुसवन	६।५।	६।१२	...	६ . . ११४
एष वै व्याघ्र कुलगोमो यदग्निस्	६।२।	५।१०	...	६ ... ४१
एष वै हविर्धानो यो दर्शः—याज्ञी	२।५।	६। ८	...	२ ... ६०१
एष ह वै कुण्यमन्ति य ...	०।२।१०।	५	...	६ ... २६१
एषा वा एतल्लोकाणा ज्योति	५।२।	६। १	...	५ ... ५१
एषा वा अग्ने प्रिया तनूर्पद्	५।५।	१।१०	...	५ ... ११६
एषा वा अग्नेराग्निस्रवैवैनमाप्नोति	५।५।	०। ०	...	५ . १५६
एषा वै देवानां विक्रान्तिर्षदर्शपूर्णमासौ	२।५।	६। ४	...	२ . ६०१
एषा वै प्रजापतेरतिमोक्षिणी नाम	६।६।	६। ४	...	६ . . १३८
एषा वे सुमूर्ता कर्णकावत्येतया ...	१।५।	०।१५	...	१ . . ८०६

ये

येन्द्रं चतं निर्वपेत् पशुकाम .	२।२।	०। १	...	२ ... ४५८
येन्द्रं चतं वैश्वकर्मणमेककपालम् ...	१।८।	४। ८	...	२ ... ५०
येन्द्रमण्यमानभेतेन्द्रियकाम ...	२।१।	६। ०	...	२ ... २६६
येन्द्रमसौतिच्छदिरधि निदधायैन्द्रः	६।२।१०।१६	...	६ ...	५३
येन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति ...	१।८।२१।	६ .	२ ...	१६८
येन्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मासतः	२।२।११।	१ ...	२ .	४६८
येन्द्रमेकादशकपालं निर्वपेद्वैश्वदेवं	२।२।११।	० ...	२ .	३६६
येन्द्रमेकादशकपालमृषभो दक्षिणा	१।८।१६।	२ ...	२ .	१८५
येन्द्रमेकादशकपालमृषभोवह्नी दक्षिणा	१।८।	१। ६	...	२ १
येन्द्रवायवस्य वा एतदायतन ...	०।२।	८।१५	...	६ २०५
येन्द्रवायवाद्यान् ऋहीयाद्	०।२।	०। १	...	६ २६५
येन्द्रवायवाद्यान् ऋहीयाद् .	०।२।	०। २	...	६ २६५

प्राञ्चयम्

	का। प्र। ज। मा	भा	४
ऐन्द्रस्यावदस्य तैश्च देवस्यावलेद्	२।२।११।	८ ... २ ...	१६६
ऐन्द्राग्रं द्वादशकपालं	१।८। १।११	... २ ...	१
ऐन्द्राग्रं द्वादशकपालं	१।८। ७। १	... २ ...	६०
ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् ...	२।२। १। २	... २ ...	१४५
ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् ...	२।२। १। ६	... २ ...	१४६
ऐन्द्राग्रमेकादशकपालम्	१।८। ३। १	... २ ...	३३
ऐन्द्रा यशव ये मुष्करा	५।५। १। २	... ५ ...	११७
ऐन्द्राग्रं पुनस्तुष्टमानमेत	२।१। ५। ६	... २ ...	२६१
ऐन्द्रिया सदो यथादेवतमेव ..	२।१। ६। ६	... ३ ...	३३
ऐन्द्रोऽः सूतवश्यामा जमेत . . .	२।१। ५। ७	... २ ...	२६०
ऐन्द्रोमाज्जतमम्बावर्तं इत्याह ...	१।७। ६। ७	... १ ...	६८२

ओ

ओजस्त्रिणव इति पञ्चादिमे ...	५।३। ३।१२	... ५ ...	६६
ओजोभृतौ वा एतौ देवाना . .	६।५। ७। २	... ६ ...	११०
ओजोऽसि पिष्टभक्ष्वा०—०याह	३।५। २। ६	... ३ ...	३१८
ओजोऽसि सहोऽसि०—०भूरिति	२।७। ३। ३	... २ ...	७८७
ओषधय प्रति मोदध्वमेवं ...	५।१। ५।३१	... ५ ...	१२
ओषधयो वा अस्या अन्नम् ...	१।७। २।१२	... १ ...	६६३
ओषधयो वै सोमस्य विशो ...	३।१। ८। २	... ३ ...	७५
ओषधीभ्यो वेदतमा जमेत ...	२।१। ५। ६	... २ ...	२६०
ओषधीर्वयंति ब्रह्मणा व्यमभव ...	३।२। ३।१३	... ५ ...	७३
ओषधे प्रायश्चैतः स्वधिते ..	६।३। ६। ३	... ६ ...	७६

ओ

ओदुम्बरं भवत्युर्वा उदुम्बर ...	२।५। ७। ७	... ५ ...	५७६
ओदुम्बरं भवत्युर्वा उदुम्बर ...	५।२। ८।२१	... ५ ...	५०

प्राप्तवम

का । प्र । ष । प्रा । भा । इ

यौदुम्बरोमा दद्यात्पूर्वा उदुम्बर .	५ । १ । १० । ३ ... ५ .	२२
यौदुम्बरोभवंत्यूर्वा उदुम्बर ...	५ । ४ । ६ । ३ ... ५ . .	६०
यौदुम्बरेण गृह्यात्पूर्वा उदुम्बर ...	६ । ६ । १० । ४ . . ६ . .	१२६
यौदुम्बरेण सुवेण शुद्धोत्पूर्वा उदुम्बर	५ । ४ । ६ । ३ . ५ ...	१०५
यौदुम्बरो भवत्यूर्वा उदुम्बर ..	६ । १ । ४ । २ .. ६ ...	१०
यौदुम्बरो धूमो भवत्यूर्वा उदुम्बर	२ । १ । १ । १२ ... २ ...	२४३

क

ककुहः रूपं—दित्याहैतदा ...	२ । ३ । ४ । ४ २ ...	१८३
कङ्कचित्त चिन्वीत य कामयेत	५ । ४ । ११ । ३ .. ५ ...	१०८
कदाचन क्षरोरसीत्याह . . .	१ । ५ । ८ । ११ . १ . .	८११
कद्रूय वै सुपर्णी चात्मरूपयोरस्यर्जिताः	६ । १ । ६ । १ ... ६ ...	१५
कनोयाऽसि वै देवेभ्य हन्दाऽस्यासन्	६ । ६ । ११ । १२ . . ६ ...	१४२
कर्णास्त्रपो यामा सौम्यास् ...	५ । ६ । १५ । १ ... ५ ...	२६०
कल्पान् जुहोत्यकृतस्य ज्ञाति	५ । ४ । ८ । १४ ... ५ ...	१०३
कक्षा युनक्ति स त्वा युनक्तोत्याह ...	१ । ६ । ८ । १८ ... १ ...	६०२
कक्षा यद् देवा याम वायाम ...	६ । ३ । १ । १४ ... ६ ...	६०
कस्यै कमभिर्धोयत इत्याहर् ...	५ । ५ । २ । ३ ... ५ ...	१२८
कस्यै कमभिर्धोयत इत्याहर् ...	५ । ५ । २ । ४ ... ५ ...	१२८
कस्यै कमभिर्धोयत इत्याहर् ...	५ । ५ । २ । ५ . ५ ...	१२८
कस्यै कमभिर्धोयत इत्याहर् ...	५ । ५ । २ । ६ ... ५ ...	१२८
कस्यै कमभिर्धोयत इत्याहर् ...	५ । ५ । २ । ७ ... ५ ...	१२८
काय्यावकाय्यान् प्र रोहन्तीत्याह	५ । २ । ८ । ८ ... ५ ...	४६
काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे . . .	६ । २ । १० । ३ . . ६ .	५२
काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे ...	६ । १ । ७ । ७ ... ६ ..	१६
काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे ...	६ । १ । ८ । ७ . ६ .	२२

प्राश्नपत्रम्

का । प्र । ष । त्रा । भा । ४

क्रूरमिव खलु वा एष करोति य	६ । ४ । ८ । २ ... ६ ... ८८
क्रूरमिव वा चस्या एतत्	५ । १ । ५ । १ ... ५ ... १०
क्रूरमिव वा एतत् करोति यत् खनति २ । ६ । ५ । ५ ... २ ... ०३४	
क्रूरमिव वा एतत् करोति यत् खनति ६ । २ । १० । ६ .. ६ ... ५२	
क्रूरमिव वा एतत् करोति यत् खनति ६ । ३ । ४ । ३ ... ६ ... ६६	
क्रूरमिव वा एतत् करोति यद्वामुत् ६ । ३ । ८ । ११ ... ६ ... ००	
क्रूरमिव वा एतत् करोति यदेदिं २ । ६ । ४ । १४ ... २ ... ०२६	
क्षीरे भवति यधमेवास्मिन् ... ३ । ४ । ८ । १८ ... ३ ... २००	
क्षौपय चरं निर्वमेज्जनामागव्ये वै २ । २ । १ । ८ ... २ ... ३४६	

ग

गच्छति श्रियं प्र पशूनाप्नोति ... ६ । १ । १० । ४ ... ६ ... २०	
गच्छति श्रियं प्र पशूनाप्नोति ... ६ । ३ । ८ । १२ ... ६ ... ०५	
गणवतो धाव्यानुवाक्ये भवत ... २ । ३ । ३ । ८ ... २ ... ४१५	
गणैः गणमनुब्रुव्य जुहोति ... ५ । ४ । ० । २८ ... ५ ... १०२	
गर्दभेन सम्भरति—०—द्विरेता ... ५ । १ । ५ । १६ ... ५ ... १२	
गर्दभेन सम्भरति—०—ऽप्यवाहेलेष्टे ५ । १ । ५ । १५ ... ५ ... १२	
गर्दभेन सम्भरति—०—भारमाश्रितमो ५ । १ । ५ । १४ ... ५ ... ११	
गर्भाः पञ्चविंशति इति दक्षिणतो ... ५ । ३ । ३ । ११ ... ५ ... ६८	
गर्भाः ये वे वत्साश्च म इत्याद्यैवै ... ५ । ४ । ८ । १३ ... ५ ... १०३	
गर्भिण्यो भवन्तीन्द्रियं वै गर्भं ... २ । १ । २ । १० ... २ ... २६५	
गर्भो वा एष यदुख्यो योनि ... ५ । ६ । ८ । २ ... ५ ... २५३	
गर्भो वा एष यदोक्षित उखं वास ६ । १ । ३ । ६ ... ६ ... ८	
गर्भो वा एष यदोक्षितो योनिर्दोक्षित ६ । २ । ५ । ८ ... ६ ... ४४	
गानु यद्याप गानुं यज्ञपतय इत्याद्य २ । ६ । १० । ४ ... २ ... ०८५	

प्राप्तम्	का। प्र।	ख। मा	भा	४
गात्राणां वे गात्रमात्रो भूयास्तेत्याह	३।४।	३।२० ...	३ ...	२४७
गायत्रं हृन्दोऽनु प्र जायस्तेत्याह ...	६।२।	५। ८ ...	६ ...	७०
गायत्रं पूर्वेऽहन्ताम भवति	७।१।	४। ४ ...	६ ...	१६५
गायत्रिया तेजस्कामस्य परिदध्यात्	६।४।	३। ५ ...	६ ...	८६
गायत्रिया परि लिखति	५।१।	३।१० ...	५ ...	८
गायत्रिया प्रथमया परिलिखत्यथा	५।१।	३।२१ ...	५ ...	८
गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि	५।२।	२।१३	५. .	३७
गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि	५।२।	६।१० ...	५ ...	४५
गायत्रो पुरस्तादुप दधाति ...	५।३।	८। २ ...	५ ...	७८
गायत्रो सर्वां अन्वाह गायत्रच्छन्दा	६।३।	५।१२. .	६ ...	७०
गायत्रो पुरोऽनुवाक्या भवति ...	२।६।	२।१६ ...	२ ...	६६६
गायत्रो पुरोऽनुवाक्या भवति ...	२।६।	२।२१ ...	२. .	६६६
गायत्रोभिरुपतिष्ठते तेजो वै गायत्रो	१।५।	८। ७ ...	१ ...	८११
गायत्रोभिर्ब्राह्मणस्य गायत्रो . .	५।१।	४।१५ ...	५ ...	६
गायत्रो वा अमुमतिस्त्रिष्टुप् ...	३।४।	६।१० ...	३ ...	२७८
गायत्रेण पुरस्तादुप तिष्ठते ...	५।५।	८। १ ...	५ ...	१६४
गायत्रो वा अग्निर्गायत्रच्छन्दा ...	३।५।	४।१३ ...	३ ...	३३०
गायत्रो वा ऐन्द्रवायवो	७।२।	८। १ ...	६ ...	२७३
गायत्र्युदपतच्चतुरक्षरा	६।१।	६। ७ ...	६ ...	१६
गायत्र्येव तेन गर्भं धत्ते	२।६।	१।१५. .	२ ...	६८०
गार्हपत्यं वा अमु द्विपादो	१।५।	८। ८ ...	१ ...	८११
गार्हपत्यमुप तिष्ठन्ते	५।२।	४।१४ ...	५ ...	४१
गावो वा एतत् सत्रमासताश्चक्षा	७।५।	१। १. .	६ ...	४७३
गावो वा एतत् सत्रमासताश्चक्षा	७।५।	२। १ ...	६ ...	४८४
गौर्वां अस्यै शरीरं ग्रा वाव ...	१।७।	२। ७ ...	१ ...	६६२

ब्राह्मणम्

का । प्र । ष । प्रा भा ष

गौसायुष्य मध्यतः स्तोमौ भवतः ...	७।५। १।१० ... ६ ... ४०४
यद्वा न वा अन्तु प्रजा यशवः ...	६।५।१०। १ ... ६ ... १९१
ग्रामकामाय होतव्या राष्ट्रं वै ...	३।४। ८। ३ ... ३ ... २६८
ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्धारण्यं मधु...	५।२। ८।१६ ... ५ ... ५०
ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्धारण्यं मधु...	५।२। ८।१० ... ५ ... ५९
ग्रावाणो वै सोमस्य राष्ट्रो भलिस्तुसेना	६।३। २।१८ ... ६ ... ६२
ग्राव्याो वाग्यानि प्रोवाकलशं ...	६।३। २।१० ... ६ ... ६१

घ

घृतं वै देवा वक्ष्यं ह्यत्मा सोममन्नम्	६।२। २। ७ ... ६ ... ३६
घृतं देवाणां मस्तु पिष्टणा निवृत्तं	६।१। १।१४ ... ६ ... २
घृतवन्तं कुलायिनम् ...	१।७। ४।१५ ... १ ... ८०३
घृतस्य धाराः—यस्यामित्याह ...	२।३।११। ५ ... २ ... ४५०
घृतेन ग्रावाष्टयिवो प्रा ण्येषामिति	६।२।१०।१४ ... ६ ... ५९
घृतेन ग्रावाष्टयिवो प्रोवाक्यामित्याह	६।३। ८। ८ ... ६ ... ७०
घृतेनास्ते वृष्यं दध्याथा ...	६।३। ५। ७ ... ६ ... ६८
घृते भवति तेजो वै घृतं तेजश्चक्षुस्	२।२। ८। ७ ... २ ... ३६४
घृते भवत्यामुर्वै घृतममृतं हिरण्यम्	२।३। २। ४ ... २ ... ४१०
घृतेष्टका उपदधात्येतद्वै ...	५।३।१०। ८ ... ५ ... ८१
प्रन्ति वा एतत् पशुं यत्सन्धपयन्ति	६।३।११। ४ ... ६ ... ८१
प्रन्ति वा एतत् पशुं यत्सन्धपयन्ति	६।३।११।१० ... ६ ... ८२
प्रन्ति वा एतत्सोमं यदभिषुण्वन्ति	६।६। ७। १ ... ६ ... १२५
प्रन्ति वा एतत्सोमं यदभिषुण्वन्ति	६।६। ८। ६ ... ६ ... १२८
प्रन्ति वा एतत्सोमं यदभिषुण्वन्ति	६।४। ४।१३ ... ६ ... ८१

च

चक्षोःपती भवतः सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ ७।२। १। ७ ... ६ ... २३५

माङ्गल्यम्

का । प्र । च । वा । भा । ५

चक्षुरसि श्लोचं नामेत्याह	२ । ३ । ५ । १३ ... २ ...	१८८
चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य यदुक्थ्यम्	६ । ५ । १ । ६ ... ६ ...	१००
चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यच्छुक्रामग्निनौ	६ । ४ । १० । ६ ... ६ ...	१०२	
चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यमामौ	२ । ६ । २ । १ ... २ ...	६८०	
चतसृभिः समरति चत्वारि	५ । १ । ४ । १४ ... ५ ...	८
चतसृभिः सादयति चत्वारि	५ । २ । १ । ११ ... ५ ...	१३
चतसृभिरा पुच्छादेति चत्वारि	५ । ४ । ६ । १८ ... ५ ...	८८
चतसृभिरासादयति चत्वारि	५ । २ । २ । ६ ... ५ ...	१६
चतस्रः पुरस्तादुप दधाति	५ । ३ । १ । १४ ... ५ ...	६५
चतस्रो दिग्घो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति	५ । १ । १ । ३ ... ५ ...	१	
चतस्रो धेनूर्दद्यात्ताभिरेव	५ । ० । ३ । ८ ... ५ ...	२८१
चतुःशरावो भवति दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति	३ । ४ । ८ । १० ... ३ ...	२००	
चतुः सम्पद्यते चतुष्पाद पशवः	२ । ६ । ८ । ५ ... २ ...	७०५
चतुरः प्रयाजान् यजति	६ । ६ । ३ । १५ ... ६ ...	१२८
चतुरवत्तं भवति हविर्वै चतुरवत्तं	२ । ६ । ८ । ३ ... २ ...	७६४	
चतुरहे पुरस्तात् पौर्णमास्यै दौत्तेरन्	० । ४ । ८ । ४ ... ६ ...	४२३	
चतुरोऽग्रे क्षान्नु प्रतमुपैत्यथ	६ । २ । ५ । ३ ... ६ ...	४२
चतुर्दशैतेन जुहोति	५ । १ । १ । २ ... ५ ...	१
चतुर्दशभिर्जुहोति सप्त ग्राम्या श्लोचधय	५ । ४ । ८ । २ ... ५ ...	१०४	
चतुर्दशभिर्वैपति सप्त ग्राम्या श्लोचधय	५ । २ । ५ । १६ ... ५ ...	४३	
चतुर्दशरावो भवति	० । ३ । ४ । २ ... ६ ...	२३४
चतुर्दशैतास्तासा या दश	० । ३ । ५ । ० ... ६ ...	३३०
चतुर्धा वा एतास्त्रिंशस्त्रिंशो	० । २ । १० । ८ ... ६ ...	२८२
चतुर्धा ब्रूति दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति	२ । ३ । १३ । १६ ... २ ...	४६१	
चतुर्भिर्भिसादत्ते चत्वारि हन्दाऽस्ति	५ । १ । १ । ११ ... ५ ...	२	

प्राञ्चयम्	का। प्र। ष। जा। भा। इ
घतुर्विंश प्रायणीषो भवति ...	०।५। १। ७ ... ६ ... ४७४
घतुर्विंशति सम्पद्यन्ते ...	६।२। ३। १२ ... ६ ... ३८
घतुर्विंशतिमनुभूयाद्भक्षवर्चसकामस्य २।५। १०। ८ ...	२ ... ६४१
घतुर्विंशतिमन्याह ...	५।१। ८। १५ ... ५ ... १८
घतुर्विंशतिरात्रो भवति ...	०।४। १। ५ ... ६ ... ३८०
घतुर्विंशतिरात्रो भवति ...	०।४। २। ११ ... ६ ... ३६१
घतुर्विंशत् पृष्ठान्युप यन्ति ...	०।४। ३। १३ ... ६ ... ३६६
घतुर्विंशो भवति घतुर्विंशत्यक्षरा	०।२। ६। ४ ... ६ ... २६०
घतुर्विंशो भवति ...	०।४। ३। १२ ... ६ ... ३६६
घतुश्चत्वारिंशतमनुभूयादिन्द्रियकामस्य २।५। १०। १२ ...	२ ... ६४१
घतुश्चत्वारिंश स्तोम इति ...	५।३। ५। ३ ... ५ ... ०३
घतुश्चत्वारिंशो भवति घतुश्चत्वारिंश	०।२। ६। ५ ... ६ ... २६१
घतुष्कपाला भवन्ति घतुष्पाद्यान्ध ...	२।३। १२। ३ ... २ ... ४५५
घतुष्टोमः स्तोमो भवति ...	५।३। १२। ५ ... ५ ... ८४
घतुष्यदयर्षा गृह्णाति चि खादयति	६।४। २। १३ ... ६ ... ८७
घतुक्तना करोति यशूनां दोहाय ...	५।१। ६। १० ... ५ ... १५
घतुखक्ति भवति दिष्ट्वेव प्रति तिष्ठति	६।६। १०। ५ ... ६ ... १३६
घत्वार्यार्षेया प्राप्नन्ति ...	३।४। ८। ११ ... ३ ... २००
घत्वार्य यद्वह्ना भवन्ति ...	०।४। ११। ८ ... ६ ... ४२४
घत्वारि घत्वारि छण्डलान्यव द्यति	२।३। २। ५ ... २ ... ४१०
घत्वारो भवन्ति घतस्यो दिशो ...	०।४। ६। ४ ... ६ ... ४१५
घन्त्रमसि मम भोगाय भवेत्प्राह ...	६।१। ४। १६ ... ६ ... १२
घन्त्रमा देवता सतोदहती ..	३।१। ६। १० ... ३ ... ३४
घरमेवति स्वादेवासौ योनेः ...	२।२। ०। २ ... २ ... ३५८
घर्माव भिन्दन्ति पाप्मानमेवैषामव	०।५। १०। १ ... ६ ... ५२६

ब्राह्मणम्	वा । प्र ।	थ । प्रा	भा	४
चात्वालाद्विष्टियानुष वपति ...	६ । ३ ।	१ । १ ...	६ ...	५८
चितिमुपधायाभिष्टयेत् ...	५ । ५ ।	३ । ११ ...	५ ...	१०२
चित्तिं जुहोति—इति माहृत्वा ...	५ । ५ ।	३ । ७ ...	५ ...	१०२
चित्तिं जुहोमि मनसा हृतेनेत्याह ...	५ । ७ ।	३ । १ ...	५ ...	२६८
चित्तिमचित्तिं चिन्वद्—इति ...	५ । ५ ।	३ । १२ ...	५ ...	१०२
चित्प्रतिष्ठा पुनात्वित्याह ...	६ । १ ।	१ । २२ ...	६ ...	३
चित्रया यजेत पशुकामः ...	२ । ३ ।	६ । १ ...	२ ...	३६६
चित्रावसो सस्ति ते पारमशीयेत्याह ...	१ । ५ ।	७ । १३ ...	१ ...	८०५
चिदसौत्याह यदि मनसा . .	६ । १ ।	७ । ८ ...	६ ...	२०

छ

छन्दश्चितं चिन्वीत पशुकामः ...	५ । ३ । ११ ।	१ ...	५ ...	१०८
छन्दसां वा एष रसो यदृशा ...	२ । १ ।	७ । ३ ...	२ ...	३०४
छन्दाऽसि गच्छ स्वाहेत्याह ...	६ । ३ ।	१ । १३ ...	६ ...	८५
छन्दाऽसि देवेभ्योऽपाक्रामन् ...	५ । १ ।	१ । ३ ...	५ ...	१
छन्दाऽसि देवेभ्योऽपाक्रामन् ...	२ । ६ ।	३ । ३ ...	२ ...	७१७
छन्दाऽसि पशुध्वानिमयुक्तान् ...	५ । ३ ।	२ । १० ...	५ ...	६७
छन्दाऽसि वै सर्वेश उपवेश ...	७ । ५ ।	५ । ५ ...	६ ...	३६५
छन्दाऽस्यान्योन्यस्य लोकमभ्यध्यायन् ...	७ । २ ।	८ । १४ ...	६ ...	२०५
छन्दाऽस्युप दधाति पशवो वै छन्दाऽसि ...	५ । ३ ।	८ । १ ...	५ ...	७८
छन्दाऽस्येव तद्विवाहयति ...	७ । २ ।	८ । १८ ...	६ ...	२०५
छन्दोमि करोति वीर्यं वै छन्दाऽसि ...	५ । १ ।	६ । १३ ...	५ ...	१५
छन्दोमिश्र ऋषिः छन्दोमिर्वा एषा ...	५ । १ ।	७ । १५ ...	५ ...	१७
छन्दोमिरेवै नः स्वाद्योनेः प्रजयति ...	२ । २ ।	३ । १५ ...	२ ...	६५३
छन्दोमिर्वै देवाः सुवर्गे लोकमायन् ...	५ । २ ।	३ । १० ...	५ ...	३८

प्राश्न्यम्	का।	प्र।	च।	ता	भा	५
क्विनत्ति सा न क्विनत्तीइ इति ...	१।७।	२।	४ ...	५ ...	६६२	
क्विनत्ति सा न क्विनत्तीइ इति ...	१।७।	२।१६	...	१ ...	६६३	
क्विनत्तीति होवाच	१।७।	२।	५ ...	१ ... ६६२

ज

जगतीमय छम यन्ति ...	७।५।	४।	३ ...	६ ...	४६१	
जगतीमुदपतच्चतुर्दशाक्षरा सती ...	६।१।	६।	४ ...	६ ...	१६	
जगतीरुपदधाति जागता वै पश्य	५।३।	८।	५ ...	५ ...	७८	
जगत्या परिदध्याज्जागता वै पश्य	२।५।१०।	६ ...	२ ...	६४१		
जगन्मुखो वै द्वितीयस्त्रिराजो ...	७।२।	८।	५ ...	६ ...	२७३	
जघनार्द्धादव द्यति जघनार्द्धाद्भि प्रजाः	६।४।	१।	२ ...	६ ...	८४	
जन्मन्देवाणा विश्वस्त्रिष्वारोचने ...	५।५।	६।	८ ...	५ ...	१३४	
जमदग्नि पुष्टिकामश्चतूराशेषणावजत	७।१।	६।	१ ...	६ ...	१६६	
जागतो वा आग्रयणो जागतं ...	७।२।	८।	३ ...	६ ...	२७३	
जातायानुब्रूहि प्रक्रियमाणायानुब्रूही	६।३।	५।११	...	६ ...	७०	
जानीतादेन परमे योमन्	५।७।	७।	३ ...	५ ...	३१६
जानुदन्न चिन्वीत प्रथम चिन्वानो	५।६।	८।	५ ...	५ ...	२४५	
जामि वा एतत्कुर्वन्ति यज्जगयाऽऽसृष्ट	७।२।	५।	८ ...	६ ...	२५२	
जामि वा एतत्कुर्वन्ति यज्जयस्त्रयस्त्रिंशा	७।४।	२।	५ ...	६ ...	३६०	
जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते यदाज्येन	२।६।१०।	६ ...	२ ...	७६५		
जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा	६।३।११।१३ ..	६ ...	८०			
जिघर्षामि मनसा हृतेनेत्याह ...	५।१।	३।	४ ...	५ ...	७	
जुमाणो व्यसुराजस्य वेत्तिव्याह ...	६।२।	२।	७ ...	६ ...	६१	
ज्येष्ठा वा एतान् ब्राह्मणा ...	३।५।१०।	३ ...	३ ...	३५८		
ज्येष्ठो वा एव राक्षसा यस्यैव ...	३।५।	६।	२ ...	३ ...	३५३	

शास्त्रम्

ज्योतिरतिरात्रो भवति ज्योतिरेव	का । घ । ञ । ञा । भा । प्र
ज्योतिरतिरात्रो भवति ज्योतिरेव	० । २ । ६ । २ ... ६ ... २६०
ज्योतिरतिरात्रो भवति सुवर्गस्य	० । ४ । ६ । २ ... ६ ... ४१५
ज्योतिरतिरात्रो भवति सुवर्गस्य	० । ४ । २ । २ ... ६ ... ३६०
ज्योतिरभितो भवति विमोचनमेव	० । ४ । ३ । ३ ... ६ ... ३६८
ज्योतिर्गौरायुरिति छाताः क्षोमा	० । ५ । १ । ११ ... ६ ... ४०४
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । २ । ४ । ३ ... ६ ... २४०
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ३ । ६ । ३ ... ६ ... ३५०
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ४ । १ । २ ... ६ ... ३८६
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ४ । ४ । ३ ... ६ ... ४०६
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ३ । ३ । ३ ... ६ ... ३३०
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ३ । ६ । २ ... ६ ... ३४१
ज्योतिर्गौरायुरिति व्यहो भवन्तीयं	० । ३ । ० । ५ ... ६ ... ३४४
ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्ति ...	० । ४ । ११ । १ ... ६ ... ४३६
ज्योतिष्टोमोऽमिष्टोमः पूर्वमहर्भवति	० । १ । ४ । ३ ... ६ ... २६५
ज्योतिष्टोमो वैश्वानरोऽतिरात्रो ...	० । ५ । १ । ६ ... ६ ... ४०४
ज्योतिष्मत्तौमुत्तमामुप दधाति . .	५ । ३ । २ । ८ ... ५ ... ६०
ज्योतिष्मत्तौदुप दधाति	५ । ४ । १ । ५ ... ५ ... ६०
ज्योतिष्मन्तावस्मा इमौ शोकौ ...	२ । ६ । २ । १३ ... २ ... ६६८
ज्योतिष्या वा गृह्णीयाद्विद्विष्यां ...	६ । ४ । २ । ३ ... ६ ... ८६
ज्योतिष्या अथ पराप्रतितमिति ...	२ । २ । ४ । १० ... ६ ... ३५३

त

त ऋतवः सृष्टा न यावर्जन्त ...	० । १ । १० । २ ... ६ ... २०१
तं वसवोऽमुषन् प्र त्व मजनिष्ठा ...	५ । ५ । २ । ११ ... ५ ... १२६
तं विश्वकर्माऽमुषौदुप त्वा	५ । ० । ५ । १० ... ५ ... ३०५

ब्राह्मणम्	का। प्र।	ख।	ग।	भा	४
तं व्यधिकित्सञ्जुहवानीश्मा	...	६।५।	६।	२ ... ६ ...	११८
तत् प्रहतमासम्रमेतेन यजुषा	...	२।४।	३।	६ ... २ ...	४८०
तत् सोममाङ्गियमाणं गन्धर्वी	...	६।१।	६।११	... ६ ...	१०
तच्छंयोराष्टमीमह इत्याह	...	२।६।१०।	२ ... २ ...	०६४	
तच्छंयोराष्टमीमह इत्याह	...	२।६।१०।	३ ... २ ...	०६४	
तच्छेतमा प्रीणीयादुश्चर्मा	...	६।१।	६।१८	... ६ ...	१८
तत् प्रावका आशिषो—०मित्याह	...	५।४।	६।१२	... ५ ...	६८
ततोऽधिकाम यजेत	...	२।५।	४।११	... २ ...	५०८
तत्तथा न कार्यमात्मा वै प्रयाजा	...	६।१।	५।	० ... ६ ...	१४
तत् संस्थाप्य वार्षभ्रह्म हविर्वध्वमादाय	...	२।५।	२।	० ... २ ...	५५८
तत्सवितुर्वरेण्यमित्याह	...	१।५।	८।१०	... १ ...	८११
तथा न कार्यं यद्भागधेयमभि	...	२।२।	४।१२	... २ ...	३५३
तदग्नये वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं	...	०।५।	०।	० ... ६ ...	५०६
तदभिर्देवो देवेषो वनते	...	२।६।	६।२०	... २ ...	०७०
तदन्तरिक्षं व्यवैर्यत	...	०।१।	५।	४ ... ६ ...	१०३
तदायुर्दा अग्नेऽस्थायुर्मे देहीत्याह	...	१।५।	०।११	... १ ...	८०५
तदाऽऽ क जगती चातुष्टुप्	...	०।१।	४।	६ ... ६ ...	१६६
तदाऽऽरति वा एतावन्न	...	१।६।	८।	३ ... १ ...	६०१
तदाऽऽरन्त्यत एगी स्यात्	...	०।१।	६।	० ... ६ ...	१८३
तदाऽऽर्या वै त्रिरेकस्याह उप सीदन्ति	...	०।५।	३।	२ ... ६ ...	४८८
तदाऽऽर्वाग्वा एषा वितता	...	०।३।	३।	४ ... ६ ...	४३२
तदुदित्वा वाघं यच्छति यज्ञस्य हव्या	...	१।६।	८।१५	... १ ...	६०२
तद्दिरण्यमभवत्स्रादङ्गो हिरण्य	...	६।११।	०।१	१ ... ६ ...	१८
तदा एतत् सहस्रस्यायनं	...	०।१।	५।१०	... ६ ...	१०५
तदा एतदृद्धमयनं तस्मात्	...	०।५।	२।	५ ... ६ ...	४८५

प्राथम्यम्	का। प्र।	ज। प्रा	भा	४
तद् वै राजसूयस्य रूपं	५।६।	३।	८ ...	५ ... २१६
तद्युजमेव	७।३।	१।	५ ...	६ ... ३२२
तनुवा वै एष दिनस्ति यद्	५।२।	२।	८ ...	५ ... ३६
तन्तुं तन्वन् रजसो भानुमन्विहीत्याह	३।४।	३।१६	...	३ ... २४७
तन्तुरसि प्रजाभ्यस्वा०—०त्याह ...	३।५।	२।१०	..	३ ... ३१८
तमेवाश्रितं नेवानश्रित न क्षोभुको	१।६।	७।१४	...	१ ... ८८५
तन्मिजस्य यथा भवेत्याह	६।६।	१।	८ ...	६ ... १२६
तमसस्तनूरसि प्रजायते	६।१।१०।	३ ...	६ ...	२७
तपो नवदश इत्युत्तरतस्तस्मात् ...	५।३।	३।	८ ...	५ ... ६८
तमब्रुवन् कथाऽष्टास्या इत्यनुपात्तो	२।६।	३।	५ ...	२ ... ७१८
तमस्य कण्व एव आयसो	५।४।	७।१६	...	५ ... १०९
तनु त्वा दध्यङ्गिरित्याह	५।२।	४।१२	...	५ ... ८
तनु त्वा पाथ्यो ह्येतेत्याह	५।१।	४।१३	..	५ ... ८
तमो वा एतं गृह्णाति यस्याधिरस्य	५।७।	५।	२ ...	५ ... ३०४
तं प्रमुभिश्चरन्तं यज्ञवाक्तौ	३।१।	८।	८ ...	३ ... ५१
तं पूषाधत्त तेन पूषाधोत्	१।५।	१।	२ ...	१ ... ७६८
तया सहाम्रीधं परेत्य पुरस्तात् ...	७।१।	६।१३	...	६ ... १८४
तयोराविद्यमिदिदं हविरनुवतेत्याह	२।६।	८।१६	...	२ ... ७७७
तयोस्तेषा भैषज्यं विन्यदधुर्	६।४।	८।	४ ...	६ ... ८८
तस्मात्तस्य नाशं पुरुषनिष्कृयण इव	६।१।११।१६	...	६ ...	३०
तस्मात्तूपरा वार्षिकौ मासौ	७।५।	१।	२ ...	६ ... ४७३
तस्मात् चिराच्चस्याग्रिष्टोम एव ...	७।१।	५।	५ ...	६ ... १०४
तस्मात् चिष्टुभो लोके माध्यन्दिने	६।१।	६।	६ ...	६ ... १६
तस्मात् संवत्सरसदो यत् किञ्च ...	७।५।	१।	३ ...	६ ... ४७३
तस्मात् सकृदिन्द्राय मध्यतो	६।४।	७।	६ ...	६ ... ८७

ब्राह्मणम्	का ।	य ।	श ।	भा	४
तस्मात् सहदुर्ग्रीय नाथरमुन्नयेत ...	६ ।	२ ।	४ ।	३ ... ६ ...	३६
तस्मादप्यन्यदेवत्यामात्ममान ...	३ ।	४ ।	३ ।	२ ... ३ ...	२४५
तस्मादाज्यंयैवे वेद यस्य न ...	५ ।	५ ।	१० ।	१८ ... ५ ...	१००
तस्मादाज्यंयैवे वेद यस्य न ...	२ ।	६ ।	१ ।	१३ ... २ ...	६८०
तस्मादेवंविदुया बहिष्यवमान उपसद्य	६ ।	४ ।	८ ।	३ ... ६ ...	८८
तस्माद् गापते न देयं ...	५ ।	१ ।	८ ।	६ ... ५ ...	१७
तस्माद् दादद्य मासो मृताभिं विन्वीत	५ ।	६ ।	७ ।	३ ... ५ ...	२४०
तस्माद् द्विदेवत्येभ्य आदित्यो ...	६ ।	५ ।	६ ।	५ ... ६ ...	११४
तस्माद् पच दशोभित्वा प्रयाति ...	३ ।	४ ।	१० ।	५ ... ३ ...	२८५
तस्माद् वासिष्ठो ब्रह्मा कार्यं ..	३ ।	५ ।	२ ।	२ ... ३ ...	३१०
तस्मै च देवि वयदस्तु	५ ।	१ ।	५ ।	४ ... ५ ...	१०
तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याह	५ ।	४ ।	७ ।	८ ... ५ ...	१००
तस्मै त्वा प्रजापतये—इत्याह ...	३ ।	५ ।	८ ।	८ . ३ ...	३५४
तस्मै त्वा विष्णवे स्वेत्याह ...	६ ।	५ ।	१ ।	३ ... ६ ...	१०६
तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण ...	६ ।	१ ।	१ ।	२३ ... ६ ...	॥
तस्य विग्रहयं गाविन्दस्ता ...	६ ।	४ ।	७ ।	४ ... ६ ...	८६
तस्य हव्यं जघ्नुष ऋतवो सुह्यस्त ...	६ ।	५ ।	५ ।	२ ... ६ ...	१११
तस्या उपोत्थाय कर्णमा जपेत् ...	७ ।	१ ।	६ ।	१७ ... ६ .	१८४
तस्याङ्गलिना ब्रह्महत्यामुपागृह्णात्	२ ।	५ ।	१ ।	२ ... २ ...	५४८
तस्यामश्रान्धत् प्रजापति ...	७ ।	१ ।	५ ।	२ ... ६ ...	१७३
तस्यैकैव निर्या यत्कन्मेधो ...	७ ।	४ ।	८ ।	३ ... ६ ...	४२३
तस्यैतद्भुतं भान्तं वदेन्न माऽसमग्रीयान्	२ ।	५ ।	५ ।	११ ... २ ...	५८६
तस्यै वा एतस्या एकमेवादवयवजर्ग	३ ।	४ ।	३ ।	२१ ... ३ ...	२४७
ता चस्य सूतदोषस इत्याह ...	५ ।	५ ।	६ ।	६ ... ५ ...	१५३
ता वा एता मष्ठावाक् एव ...	७ ।	१ ।	५ ।	८ ... ६ .	१७४

शास्त्रवत्

का । प्र । च । प्रा । भा । इ

ताः सविभुर्वरेण्यस्य चित्रा ...	५।४। ०।१४ .. ५ ... १००
ताः प्रजा अथ प्राणा व्यहजत ...	५।३। ६। ३ .. ५ ... ७५
ताः प्रजाः प्राणतोः पश्यन्तीः ...	५।३। ६। ४ ... ५ ... ७५
ताः प्रजा मिथुनीभवतीर्न प्राजायन्त ...	५।३। ६। ५ ... ५ ... ७५
सावधयोऽनुवमुप व आयामेति ...	५।७। ५।११ ... ५ ... २०६
ताम् इममूर्गे धत्त मरुतः ...	५।४। ४। ३ ... ५ ... ६४
तान्येषावच्छाद्यानि तन्निधाय मन्येद् ...	२।२। ४।१३ ... २ ... ३५३
तामिदङ्गातोङ्गायति ...	७।५। ८।१६ ... ६ ... ५१४
तामिमंनसा स्तुवते न वा ...	७।३। १। ७ ... ६ ... ३२२
ताममौघे वा वृक्षणे वा होत्रे ...	७।१। ७। ४ ... ६ ... १६२
तामशु प्रावेष्टयन्सोमायोदेह्येति ...	७।१। ६। २ ... ६ ... १८२
तामशु प्रावेष्टयन्मिन्द्रायोदेह्येति ...	७।१। ६। ३ ... ६ ... १८२
तामशु प्रावेष्टयन् यमायोदेह्येति ...	७।१। ६। ४ ... ६ ... १८३
तामाश्रियमाश्रिते तन्तवे ...	१।५। ८।१६ ... १ ... ८११
तामाश्रियमाश्रितमभिमन्त्रयेत् ...	१।७। १। २ ... १ ... ६५४
तामुत्तरेणामौत्रम्यर्यायौवाहवनीयस्थाने ...	७।१। ६। ६ ... ६ ... १८३
तामुमाह इति होवाच ...	१।७। १। ३ ... १ ... ६६९
ता यत् सह सर्वा निर्वपेद् ...	३।४। ६।१४ ... ३ ... २०६
तावत् एव स्तोमानेतावतः ...	७।१। २। ३ ... ६ ... १५६
तावज्जताममौघोमौ मा ...	२।५। २। ३ ... २ ... ५५८
तावज्जताममिसन्दष्टौ वै ...	२।५। २। ४ ... २ ... ५५८
तावेहि सः रमावहा इत्याह ...	५।३।११। ७ ... ५ ... ८२
तावैतां पूर्वेषां गच्छताम् ...	७।१। ४। २ ... ६ ... १६५
तासां त्रीणि च शतानि षष्टिश्चाक्षराणि ...	२।५। ८। ४ ... २ ... ६१८
तासामु त्वा अमुवव्रद्धा वा ...	७।५। २। २ ... ६ ... ४८४

शास्त्रम्	का । प्र । च । मा । भा । ष
तिर्यश्चमाधारयत्यच्छ्वट्कारं ...	२ । ५ । ११ । १५ ... २ ... ६५१
तिष्ठन्नन्वाह तिष्ठ ह्या श्रुततरं ...	२ । ५ । ११ । ४ ... २ ... ६५०
तिष्ठन्नन्वाह सुवर्गस्य लोकास्याभिजित्या	२ । ५ । ११ । ४ ... २ ... ६५०
तिष्ठापूरुषमासे निर्वपेद्भुध्र ...	२ । २ । १० । १२ ... २ ... ३६६
तिष्ठमि परि गायति अथ इमे लोका	५ । १ । ८ । ५ ... ५ ... १०
तिष्ठमिः परि लिखति त्रिष्टदा अग्निर्	५ । १ । ३ । १६ ... ५ ... ७
तिष्ठमिः प्रवेशयति त्रिष्टदा अग्निर्	५ । २ । २ । १५ ... ५ ... ३०
तिष्ठमिः सादयति त्रिष्टदा अग्निर्	५ । ४ । ० । ११ ... ५ ... १००
तिष्ठमिर्हृष्टमिर्हृष्टाति माता पिता	६ । ५ । ६ । ७ ... ६ ... ११४
तिष्ठ या दधाति त्रिष्टदा वा अग्निर्	५ । ४ । ६ । २ ... ५ ... ८०
तिष्ठ उत्तरा व्याहृतिर्नुहोति ...	५ । ४ । ३ । ८ ... ५ ... ८३
तिष्ठ उप दधाति चेष्टा विहितो	५ । २ । ४ । १० ... ५ ... ४१
तिष्ठ उपसद उयैति अथ इमे लोका	६ । २ । ३ । ८ ... ६ ... ३८
तिष्ठस्त्रिष्टः सीता कृषति ...	५ । २ । ५ । १४ ... ५ ... ४३
तिष्ठो रानौर्दौक्षितः स्यात् ...	५ । ६ । ० । २ ... ५ ... २४०
तीर्थं स्नाति तीर्थमेव समानाना ...	६ । १ । १ । ७ ... ६ ... २
तीर्थं स्नाति तीर्थं हि ते ताम्बावेशयत्	६ । १ । १ । ६ ... ६ ... २
तुपो वो विश्ववेदा वि भजतिव्याह	६ । ६ । १ । ७ ... ६ ... १२५
तूपरो भवति क्षुरपतिर्वा यथा ...	२ । १ । ५ । १३ ... २ ... २८१
तूपरो भवति प्राजापत्यो ह्येष ...	२ । १ । ६ । १६ ... २ ... ३००
तूष्णीं चतुर्थं हस्त्यपरिमिता ...	२ । ६ । ४ । ५ ... २ ... ७२८
तूष्णीमुपदधाति न ह्येमे ...	५ । २ । ० । १० ... ५ ... ४०
तृतीयसवनात् परिशेरे यज्ञस्य ...	६ । ४ । ८ । ११ ... ६ ... ११
तृतीयसवने पशुकामस्य गृह्णीयाद्	६ । ६ । ११ । ६ ... ६ ... १४१
तृतीयस्यामितो दिवि सोम व्यासीत्	३ । ५ । ० । २ ... ३ ... ३४६

माध्वस्य

आ । प्र । अ । इ । भा । ४

तौ देवा व्यपनुद्यात्मन इन्द्रायानुऊयर्	६ । ४ । १० ।	२ ... ६ ... १०१
तौ देवा अन्नवन्नपूतौ वा इमौ ...	६ । ४ । ८ ।	२ ... ६ ... ८८
त्रय पुरोडाशा भवन्ति त्रय इमे लोका	२ । ३ । ६ ।	४ ... २ ... ४२८
त्रय षडहा भवन्ति तान्यष्टादशाहानि	७ । ४ । ११ ।	७ ... ६ ... ४३४
त्रयस्त्रय व्या लभ्यन्तेऽभिपूर्वमेव ...	२ । १ । ४ ।	५ ... २ ... २८१
त्रयस्त्रयस्त्रिंशो व्यवस्ताद्भवन्ति ...	७ । ४ । २ ।	४ ... ६ ... ३६०
त्रयस्त्रयस्त्रिंशो व्यवस्ताद्भवन्ति ...	७ । ४ । २ ।	८ ... ६ ... ३६१
त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो वैश्वदेवीषु ...	७ । २ । ५ ।	१६ ... ६ ... २५३
त्रयस्त्रिंशतमुप दधाति ...	५ । ४ । १ ।	३ ... ५ ... ८८
त्रयस्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशमुप यन्ति	७ । ४ । ३ ।	५ ... ६ ... ३६८
त्रयस्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशमुप यन्ति	७ । ४ । ३ ।	१४ ... ६ ... ३६८
त्रयस्त्रिंशौ मध्यत कोमौ भवत	७ । ३ । ४ ।	४ ... ६ ... २३४
त्रयस्त्रिंशतोऽभिलोमा भवन्ति ...	७ । ४ । ७ ।	२ ... ६ ... ४१८
त्रयोदश लोकम्मृणा उप दधाति ...	५ । २ । ३ ।	१३ ... ५ ... ३६
त्रयो वा अत्रयो ह्यथवाहनो देवाणा	२ । ५ । ८ ।	११ ... २ ... ६१६
त्रिंशतमनुब्रूयादन्नकामस्य ...	२ । ५ । १० ।	८ ... २ ... ६४१
त्रिंशत्पदानि पश्चात्तिरखौ भवति	६ । २ । ४ ।	८ ... ६ ... ४१
त्रिंशदेतास्त्रिंशदक्षरा विराडग्रं	७ । ४ । ३ ।	११ ... ६ ... ३००
त्रि परिधिष्वनु पर्येति त्रिहृदा यमिर्	५ । ४ । ४ ।	५ ... ५ ... ८४
त्रि पर्यभि करोति व्याहृदि ग्रन्थो	६ । ३ । ८ ।	२ ... ६ ... ७४
त्रि पवयति त्रय इमे लोका	६ । ४ । ५ ।	१३ ... ६ ... ८४
त्रि पुनः पर्येति षट् सम्पद्यन्ते ...	५ । ४ । ४ ।	६ ... ५ ... ८४
त्रि प्रथमामन्वाह त्रिस्तमा ...	२ । ५ । ७ ।	२ ... २ ... ६०८
त्रिककुदा एष यश्चो यद्दशरात्र ...	७ । २ । ५ ।	५ ... ६ ... २५२
त्रिवितोक्त चिन्वीत द्वितीयं त्रिन्यान्	५ । २ । ३ ।	१६ ... ५ ... ३६

पाप्मणम्

का । प्र । च । मा । भा । ४

त्रिणवाभिर्भाद्यवतस्त्रितमेव वक्ष्य	५ । २ । ६ । ६ ... ५ ...	४५
त्रिणवावभिष्टोमावमित ऐन्द्रीषु ...	० । २ । ५ । १५ ... ६ ...	२५६
त्रिणवो भवति विजित्या	० । ४ । ६ । ६ ... ६ ...	६६८
त्रिणवो भवतोमे वै लोकास्त्रिणव	० । ४ । ६ । १५ ... ६ ...	६६६
त्रिपदा पुरोऽनुवाक्या भवति ...	२ । ६ । २ । २० ... २ ...	६६६
त्रिरवजिमेत् प्रजापतौ त्वा०—०मीति	६ । १ । २ । ५ ... ६ ...	१०
त्रिरात्रैषैवेमं लोकं कल्पयति ...	० । २ । ४ । २ ... ६ ...	२४०
त्रिरुप वाजयति त्रयो वै देवलोक्या	२ । ५ । ११ । १६ ... २ ...	६५२
त्रिर्निधनमुपैति त्रय इमे लोका ...	६ । ६ । ३ । ४ ... ६ ...	१२८
त्रिर्निर्मज्जाति त्रिर्हि सतं तस्मै प्रायच्छद्	६ । ५ । १ । ४ ... ६ ...	१००
त्रिर्मध्यमं, त्रयो वै प्राणाः	२ । ५ । ११ । १८ ... २ ...	६५२
त्रिर्विष्टाति त्रय इमे लोका ...	२ । ५ । ० । ५ ... २ ...	६०६
त्रिर्विरति त्रय इमे लोका	२ । ६ । ४ । ४ ... २ ...	०२६
त्रिर्विष्टोऽनुवाक्यातुनेव तद्वर्णीते ...	६ । ४ । ११ । ० ... ६ ...	१०४
त्रिरुतोऽधि त्रिरुतमुप यन्ति ...	० । ४ । २ । १० ... ६ ...	६६१
त्रिरुदभिष्टुङ्गवति पाप्मानमेव तेज	० । ४ । ३ । ८ ... ६ ...	६६८
त्रिरुदभिष्टोमोऽभिष्टुदाग्नेयीषु भवति	० । २ । ५ । ६ ... ६ ...	२५२
त्रिरुदभिष्टोमो भवति तेज एवाव हव्ये	० । १ । १० । ० ... ६ ...	२०२
त्रिरुदभिष्टोमो भवति तेज एवाव हव्ये	० । २ । १ । ५ ... ६ ...	२३४
त्रिरुदभिष्टोमो भवति तेज एवाव हव्ये	० । २ । ३ । ३ ... ६ ...	२४१
त्रिरुदभिष्टोमो भवति तेज एवाव हव्ये	० । २ । ३ । २ ... ६ ...	२४५
त्रिरुदभिष्टोमो वैश्वदेवीषु	० । २ । ५ । ११ ... ६ ...	२५३
त्रिरुदसि प्रष्टदसीत्याह	३ । ५ । २ । १५ ... ३ ...	३१८
त्रिरुद्वति त्रिरुद्वै प्राणस्	६ । १ । ३ । १२ ... ६ ...	८
त्रिरुतो वै मनुरासीद् द्विपता असुरा	६ । २ । ५ । ० ... ६ ...	४२

माह्वयम्	का । प्र ।	च । मा	भा	३
त्रिष्टुग्दपतत् त्रयोदशाक्षरा सतो	६ । १ ।	६ । ५ ...	६ ...	१६
त्रिष्टुङ्मुखो वै द्वयोयस्त्रिराचस् ...	७ । २ ।	८ । ६ ...	६ ...	२०४
त्रिष्टुभ उभ दधातीन्द्रियं वै त्रिष्टुग्	५ । ३ ।	८ । ७ ...	५ ...	७८
त्रिष्टुभा परि दध्यादिन्द्रियं वै त्रिष्टुग्	२ । ५ । १० ।	३ ...	२ ...	६४१
त्रिष्टुभा परि लिखतोन्द्रियं वै त्रिष्टुग्	५ । १ ।	३ । १८ ...	५ ...	८
त्रिस्तप्तमि पशुकामस्य परि मित्रयात्	५ । २ ।	६ । ५ ...	५ ...	४५
त्रोऽस्तृषाननुव्याजान्यस्य ...	२ । ५ । १० ।	१ ...	२ ...	६४१
त्रोऽणि जुहोति त्रय इमे लोका ...	५ । ४ ।	६ । १२ ...	५ ...	१०५
त्रोऽणि वा आदित्यस्य तेजाऽसि ...	२ । १ ।	४ । ७ ...	२ ...	२८१
त्रोऽणि वाव देताऽसि पिता पुत्र मौजः	५ । ६ ।	८ । ७ ...	५ ...	२४५
त्रोऽणि वाव सवनान्यथ द्वितीयः	३ । २ ।	२ । १ ...	३ ...	८६
त्रोऽणि शतान्यनूचीनाहमव्यवच्छिन्नानि	७ । १ ।	५ । ६ ...	६ ...	१०४
त्रोऽण्याश्चिन्नानि भवन्ति त्रय इमे लोका	७ । ४ ।	५ । ७ ...	६ ...	४०६
त्रोऽण्येतानि हवोऽसि भवन्ति ...	५ । ५ ।	१ । १८ ...	५ ...	११८
त्रेधानस्ति त्रय इमे लोका एभ्य एवैर्न	२ । ६ ।	५ । १३ ...	२ ...	७३४
त्रेधा विभक्तं जुहोति त्रय इमे लोका	५ । ४ ।	३ । ६ ...	५ ...	६३
त्रेधा विभक्तं वै त्रिरात्रे सहस्रः ..	७ । १ ।	६ । १५ ...	६ ...	१८४
त्रैष्टुभो वै मुक्तस्त्रैष्टुभ द्वितीयमहस्	७ । २ ।	८ । २ ...	६ ...	२०३
व्यतिरात्रो भवति त्रय इमे लोका	७ । ३ ।	३ । २ ...	६ ...	३३१
व्यतिर्वय कृतमयानामित्याह ...	५ । २ । १० । १८ ...	५ ...	५५	
व्यालिखिता भवति इमे वै ...	५ । २ ।	८ । ११ ...	५ ..	४६
व्युज्जिं करोति त्रय इमे लोका ...	५ । १ ।	६ । १२ ...	५ ...	१४
व्युन्नताहै देवयजनादङ्गिरस सुवर्ग	६ । २ ।	६ । १२ ...	६ ...	॥
व्युन्नते देवयजने याजयेत् ...	६ । २ ।	६ । ११ ...	६ ...	॥
तं यज्ञेऽस्विदा इत्याहैतः ...	६ । १ ।	४ । १६ ...	६ ...	१२

प्राक्पदम्	का । प्र ।	ख । मा	भा	४
त्व ५ सोम तनूकञ्च इत्याह ...	६ । ३ ।	२ । ४ ...	६ ...	६१
त्वमग्ने सूर्यवर्षा ऋसीत्याह ...	१ । ५ ।	७ । १७ ...	१ ...	८०६
त्वष्टा इतपुत्रो वीन्द्रः सोम ...	२ । ५ ।	२ । १ ...	२ ...	५५७
त्वष्टीमती ने सपेयेत्याह ...	६ । १ ।	८ । ८ ...	६ ...	२३
त्वष्टुरहं देवपत्न्याया पशूनाः ..	१ । ७ ।	४ । ११ ...	१ ...	८७३
त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह ...	५ । १ ।	४ । ११ ...	५ . .	८
त्वाहं वहवमा जमेघ पशुकामसु ...	२ । १ ।	८ । ८ ...	२ . .	३१०
त्वाहमष्टाकपालः मुखो दक्षिणा १ । ८ । १७ ।	८ ...	२ ..	१७४	
त्वाहो भवति त्वष्टा वै देतसु सिक्तस्य ६ । ६ ।	६ । ४ ...	६ ...	१३४	

६

दक्षिणतः प्रथम एतद्वै यजमानस्य .	६ । २ ।	५ । ११ .	६ ...	४३
दक्षिणतो वर्षीयसौ करोति ..	२ । ६ ।	४ । ११ ...	२ ...	७२८
दक्षिणस्य दक्षिर्धानस्योत्तरस्या ...	६ । ४ ।	८ । १० .	६ ...	१०९
दक्षिणा पर्यावर्तते क्षमेव वीर्यमनु १ । ७ ।	६ । ८ ...	१ ...	८८२	
दक्षिणा पर्यावर्तते क्षमेव वीर्यमनु ५ । २ ।	१ । ४ ...	५ .	६६	
दक्षिणा पर्यावर्तते क्षमेव वीर्यमनु ५ । २ ।	५ । १३ ...	५ ...	४३	
दक्षिणा कार्ध्वर्मयौमुक्तरामौदुम्बरी ५ । २ ।	७ । ११ ...	५ ...	४७	
दण्डो वा औपरस्मृतीयस्य ...	६ । २ ।	८ । १० ...	६ ...	५१
ददतो मे मा क्षायीत्याह ...	१ । ७ ।	१ । १७ ...	१ .	८५६
दधि मधु घृत मापो घावा ...	२ । ३ ।	२ । १७ ...	२ ..	४१२
दध्ना पूर्यामौदुम्बरीः खयमाष्टस्याया ५ । ४ ।	७ । १० ...	५ ...	१००	
दध्ना पुरस्ताज्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात् ५ । ४ ।	७ । २१ ...	५ ...	१०१	
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति ...	५ । २ ।	८ । ८ ...	५ ...	५२
दध्नोऽग्नयेतैतद्वै पशूनाः रूपः ...	६ । २ ।	४ । ४ ...	६ ...	३८

शब्दार्थम्	का । प्र ।	ख । प्रा	भा	५
दर्भतमे जुहोति यद्वा चम्या चमृतं	५ । ६ ।	४ । ३ ...	११ ...	२२३
दर्भैरादधात्ययातयामत्वाय ...	२ । ५ ।	२ । ५ ...	१ ...	७००
दर्शपूर्णमासयोर्वै देवा उज्जितम्	२ । ७ ।	४ । २ ...	१ ...	६०२
दर्शपूर्णमासावात्मममान एतौ क्षोमौ	३ । ५ ।	१ । ४ ...	५ ...	३०८
दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यान्वात्मममान	२ । ६ । १० ।	० ...	१ ...	६२३
दशतं न विष्णुन्वाह ...	७ । १ ।	५ । ० ...	६ ...	१०४
दशदशोप दधाति सवीर्यत्वाय ...	५ । २ । १० । ११ ...	५ ...	५४	
दशदशोप दधाति सवीर्यत्वाय ...	५ । ३ ।	५ । १० ...	५ ...	०४
दश पञ्चदशा भवन्ति यक्षदशो वक्ष	७ । ४ ।	७ । ३ ...	६ ...	४१८
दशपेयो भवति ...	१ । ८ । १८ ।	४ ...	२ ...	१०८
दश प्राणहृत सुरस्तादुप दधाति ...	५ । ३ ।	२ । ० ...	५ ...	६०
दशभिर्वत्सैः सोमं क्रीणाति ...	१ । ८ । १८ ।	३ ...	२ ...	१०८
दशमेऽहन् ऋक्षान्ते प्राणा वै ...	३ । ५ । १० ।	० . ३ ...	३५८	
दशर्च भवति दशाक्षरा विराड् ...	५ । ४ ।	६ । १४ ...	५ ...	६८
दश समानत्र जुहोति दशाक्षरा ...	३ । ४ । १० ।	४ ...	३ ...	२८५
दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराड् ...	३ । ३ ।	५ । २४ ...	३ ...	१८६
दश हवीर्हवि भवन्ति ...	० । ५ ।	१ । २ ...	६ ...	५४०
दशोपदधाति दशाक्षरा विराड् ..	५ । ३ ।	२ । ६ ...	५ ...	६०
दाक्षापण्यपन्नैः सुवर्गकामो यजेत	२ । ५ ।	५ । ५ ...	२ ...	५८५
दावपात्रेण जुहोति न हि अन्धयम्	२ । ५ ।	४ । ६ ...	२ ...	५०६
दिक्षूप दधाति देव पुरा एवेता ...	५ । ० ।	३ । ३ ...	५ ...	२६१
दिग्भ्यो जोष्टान्ममस्यति ...	५ । २ ।	५ । २० ...	५ ...	४३
दिग्बती पुरोनुवाक्या भवति ...	७ । ५ ।	१ । ६ ...	६ ...	५४०
दिवं गच्छ सुव पतेति क्षिरस्थं ऊलोदद्	६ । ६ ।	१ । ५ ...	६ ...	१२५
दिव गच्छ सुव पतेत्याह ...	५ । १ । १० । २१ ...	५ ...	२३	

ब्राह्मणम्	आ	प्र	अ	वा	भा	३
दिवं वै यधुस्य वृद्धं गच्छति ...	३।४।	१।	६ ...	३ ...	२३४	
दिवि ते वृद्धश्च इत्याह ...	३।४।	३।१५ ...	३ ...	२४०		
दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा एधियै ..	२।६।	५। ४ ...	२ ...	०३४		
दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा एधियै ...	६।२।१०।	४ ...	६ ...	५२		
दिश सुयुवायेन अभिजित्या ...	०।५।	१। ४ ...	६ ...	५४०		
दुन्दुभोग्समा घ्नन्ति परमा वा एषा वाग् ०।५।	८। ५ ...	६ ..	५२४			
देव आ मर्त्येऽवित्याह ...	६।१।	४।१५ ..	६ ...	१२		
देवः सवितारं गच्छ स्ताहेत्याह ...	६।४।	१। ८ ...	६ ...	८४		
देवताभ्यो वा एष आहूयते ...	२।४।११।१० ...	२ ...	५२१			
देवता वै सर्वा सदृशोरासन् ...	६।६।	८। ७ ...	६ ...	१३०		
देवतासु वा एते प्राणामाणयो ...	३।१।	७। ८ ...	३ ...	३८		
देवता धन्तमवसे सखायोऽसु ...	६।३।११।	७ ...	६ ...	८१		
देव त्वष्टर्भूरि ते सः समेतित्याह	६।३।११।	५ ..	६ ..	८१		
देव त्वष्टर्वसुरखेत्याह ...	६।३।	६। ७ ...	६ ...	७१		
देवदूता वा एते यदृत्वितो ...	१।७।	३। ५ ...	१ ...	८६८		
देवनिधिरा एष निधीयते ...	५।६।	६। २ ...	५ ...	२६४		
देवजर्णं वै व्याणिखिता ...	५।२।	८।१० ...	५ ...	४८		
देवजोर्णं वा अभिना यजमानो ...	२।६।	२। ४ ...	२ ...	६६७		
देव सः स्थानेत्याहसौ ...	३।३।	८।१६ ...	३ ..	२०६		
देवसत्रं वै महारात्रमासते ..	०।२।	१। २ ...	६ ...	२३४		
देवसवितरेतत् ते प्राहेत्याह प्रसूत्यै	२।६।	८। ८ ...	२ ...	७०५		
देवस्त्वा सविता उदपत्तित्याह ...	५।१।	७। ८ ...	५ ...	१६		
देवस्त्वा सविता मध्वानक्षित्याह ...	६।३।	३। ३ ...	६ ...	६३		
देवस्त्वा सविता मध्वानक्षित्याह ...	६।३।	४। ५ ...	६ ...	६६		
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इति खनति	५।१।	४। ५ ...	५ ...	८		

प्राप्तम्	का। प्र।	ख। प्रा	भा	४
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इति यावाणाम्	६।४।	४।	१ ...	६ ... ६०
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इति रश्मिनाम्	६।३।	६।	८ ...	६ ... ७१
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इति रूप्यम्	२।६।	४।	१ ...	२ ... ७२८
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इत्यग्निम्	६।२।१०।	१ ...	६ ...	५२
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इत्याह ...	५।१।	१।१२ ...	५ ...	२
देवस्य त्वा सवितु प्रसव इत्याह ...	५।६।	३।	४ ...	५ ... २१६
देवस्य सवितुर्मागोऽसौत्युत्तरतो ...	५।२।	४।	८ ...	५ ... ७१
देवा अग्निं धारयन् ऋविणोदा ...	५।१।१०।१४...	५ ...		२४
देवाऽखेदुत्तरवेदिहपाववर्त्तीहैव ...	६।२।	७।	८ ...	६ ... ४७
देवा गातुविदो गातुं विष्वा ...	६।६।	२।	७ ...	६ ... १२८
देवाना त्वा पत्नीरित्याह ...	५।१।	७।	४ ...	५ ... १६
देवाना पत्नीरभिष्टंष्टपतिर ...	१।७।	४।१२.	१ ...	६७३
देवाना वा अभिष्टा देवता ...	२।६।	१।१० ...	२ ...	६७६
देवाना वा अन्तं जग्मुषामिन्द्रियं ...	७।५।	८।	१ ...	६ ... ५१४
देवाना वा इष्टा देवता आसन् ...	२।६।	६।११ ...	२ ...	७७६
देवाना सुवर्गं लोकं यता ...	५।३।	२।	६ ...	५ ... ६६
देवान् वै सुवर्गं लोकं यतो ...	६।३।	२।	३ ...	६ ... ६१
देवा मनुष्या पितरस्तेऽन्यत ...	२।४।	१।	१ ...	२ ... ४७८
देवा युवमित्याह देवान् ह्येषा ...	२।५।	६।१४ ...	२ ...	६३१
देवा वा आद्यो यज्ञियं नाविन्दन् ...	२।५।	६।	६ ...	२ ... ६०२
देवा वा इत इत पत्नी सुवर्गं लोकं	६।५।	८।	३ ...	६ ... ११७
देवा वा इन्द्रियं वीर्यं व्यमजन्त ...	६।६।	८।	१ ...	६ ... १२७
देवा वै स्वष्टारमजिघाऽसन्तुपत्नी	६।५।	८।११ ...	६ ...	११८
देवा वै देवयजनमध्यवसाय ...	६।१।	५।	१ ...	६ ... १३
देवा वै नर्चिं न यजुष्यथयन्त ...	२।५।	७।	१ ...	२ ... ६०६

प्राञ्चयम्

का। प्र। च। मा। भा। व

देवा वै पुष्पा रक्षोभ्य इति स्वाहाका०	२।६।	१।११	...	२...	६०६
देवा वै पुष्टि नाविन्दन् तां मिथुने	२।१।	८।	६...	२...	३१६
देवा वै प्रवाङ्गम् ग्रहानग्रहन्त ...	६।६।१०।	१...	६...	१३८	
देवा वै ब्रह्मन्वदन्त तत्पर्यं उपाश्रयोत्	३।५।	७।	३...	३	३४६
देवा वै मृत्योरभिभयुस्ते प्रजापतिम्	२।३।	२।	१...	२...	४१०
देवा वै यज्ञमाप्नोषे व्यभजन्त ...	६।४।	२।	१...	६...	८६
देवा वै यज्ञ परा जयन्त . . .	६।३।	१।	२...	६...	५८
देवा वै यज्ञस्य खगाकर्तारं. . .	२।६।१०।	१...	२...	७८४	
देवा वै यज्ञाद्भुद्रमन्तरायन्त ...	२।६।	८।	७...	२...	७६५
देवा वै यज्ञाद्भुद्रमन्तरायन्त ...	६।५।	६।	४...	६	११३
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	१।७।	३।	८...	१	८६८
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	२।५।	४।	२...	२...	५७८
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	३।२।	२।	४...	३...	८७
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	३।४।	६।	१...	३...	२५८
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	५।३।	३।	१	५...	६८
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	६।४।	६।	१...	६...	८५
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	६।४।११।	१...	६...	१०३	
देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त	६।६।	८।	१...	६...	१३८
देवा वै यद्यज्ञेऽगवावन्धत . .	३।३।	६।	१...	३...	१८४
देवा वै या व्याजतीरजुहवुश् ...	६।२।	१।१०	...	६...	३३
देवा वै या प्राचीराजतीरजुहवुर्	६।३।	१।	८...	६...	५८
देवा वै या प्राचीराजतीरजुहवुर्	६।४।१०।	७	६...	१०२	
देवा वै या प्रातरुपसद उपासीदन्	६।२।	३।	७...	६...	३८
देवा वै राजन्याज्जायमानादविमयुस्	२।४।१३।	१...	२...	५३६	
देवा वै सप्रस्थिते सोमे प्र सुचो हरन्	६।३।	४।	२३...	६...	६८

प्राप्तव्यम्

का। प्र। च। प्रा। भा। ४

देवा वै सत्रमासव तेमा दिशोऽदस्यन्	१।६।११।	० ... १ ... ६३०
देवा वै सत्रमासतर्द्धिपरिमित ...	२।३।३।	१ ... २ ... ४१३
देवा वै सामिधेनौरनूथ यज्ञं नान्यमश्रन्	२।५।११।	६ ... २ ... ६५१
देवाश्च वै यमश्चास्मिंल्लोकेऽस्पृष्टन्त	२।१।४।	६ ... २ ... २८१
देवासुरा एषु लोकेष्वस्पृष्टन्त ...	२।१।३।	१ ... २ ... २०५
देवासुरा एषु लोकेष्वस्पृष्टन्त ...	२।६।१।	० ... २ ... ६०६
देवासुरा संयत्ता व्यासन् कनौयाऽसौ	५।३।११।	१ ... ५ ... ८२
देवासुरा सयत्ता व्यासन् तान् देवान्	२।३।०।	१ ... २ ... ४३१
देवासुरा सयत्ता व्यासन् ते देवा	१।५।१।	१ ... १ ... ०३६
देवासुरा संयत्ता व्यासन् ते देवा...	२।२।११।१२	... २ ... ६००
देवासुरा संयत्ता व्यासन् ते देवा	२।४।२।	१ ... २... ४८२
देवासुरा सयत्ता व्यासन् ते देवा...	५।४।६।१३	... ५ ... ६८
देवासुरा संयत्ता व्यासन् ते देवा...	६।२।२।	१ ... ६ ... ३५
देवासुरा संयत्ता व्यासन् ते देवा .	६।२।२।१०	... ६ ... ६६
देवासुरा सयत्ता व्यासन् ते देवा .	६।३।१०।१४	... ६ ... ८०
देवासुरा संयत्ता व्यासन् ते देवा ..	०।२।५।	० . ६ ... २५२
देवासुरा सयत्ता व्यासन् ते न ...	५।४।१।	१ ... ५ ... ८६
देवासुरा सयत्ता व्यासन् ते वार्म...	५।५।३।	० ... ५ ... १३०
देवासुरा संयत्ता व्यासन् तेमा ...	२।४।३।	१ ... २ . . ४८६
देवासुरा सयत्ता व्यासन् तेऽसुरा	५।०।३।	२ ... ५... २६१
देवासुरा सयत्ता व्यासन्त इन्द्र ...	३।४।४।	२ . . ३ . २५४
देविका निर्वपेत् प्रजाकाम ...	३।४।६।	१ ... ३ ... २००
देवीराष एष वो गर्भं इत्याह ...	६।६।३।१६	... ६ . . १२६
देवीरापो अपानपादित्याह ...	६।१।४।२१	... ६ ... १३
देवीरापो अपानपादित्याह ...	६।४।३।	६ . . ६ ... ८६

ब्राह्मणम्	का। प्र। च। प्रा। भा।	४
द्वादश पञ्चोद्धोर्द्वादशो	१।८।१८।१९ ... २० ...	१०८
द्वादश भवन्ति द्वादश मासा संवत्सरः	५।६। २। ५ ... ५ ...	२०८
द्वादश राजोर्दीक्षितः स्याद्	७।२।१०। ७ ... ६ ...	२६२
द्वादश वात्सबन्धान्युदयच्छत्रिव्याजस्य	६।१। २।१५ ... ६ ...	६
द्वादश क्षत्रदशा भवन्त्यग्नाद्यस्यावश्या	७।४। ७। ५ ... ६ ...	४१८
द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादश मासा. संवत्सरः	२।५।११।२० ... २ ...	६५९
द्वादशाहोने सोम उपैति	६।२। ३।११ ... ६ ...	३८
द्वादशैकविंश भवन्ति प्रतिष्ठित्या	७।४। ७। ७ ... ६ ...	४१६
द्वादशोप दधाति द्वादशाक्षरा ऋग्वेदो	५।४।११।१४ ... ५ ...	१०६
द्वाभ्या लोमाव द्यन्ति द्वाभ्या त्वर्चं ...	७।४। ६। २ ... ६ ...	४२६
द्वाभ्यां खनति प्रतिष्ठित्यै	५।१। ४। ३ ... ५ ...	८
द्वाभ्या गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमानः	६।३। २। २ ... ६ ...	६०
द्वाभ्या गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमान	६।६। १। २ ... ६ ...	१२५
द्वाभ्यामग्निं क्रामति प्रतिष्ठित्यै ...	५।४। ४।१६ ... ५ ...	६५
द्वाभ्यामा क्रामति प्रतिष्ठित्या	५।१। २।१८ ... ५ ...	६
द्वाभ्यामुपाकरोति द्विपाद्यजमानः	३।१। ५। २ ... ३ ...	३०
द्वाभ्यामुपाव हरति प्रतिष्ठित्यै	५।१। ५।३४ ... ५ ...	१३
द्वाभ्यां प्रवयत्यहोरात्राभ्यामेवैनं ...	६।१। १।२१ ... ६ ...	३
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै	१।७। ४। ४ ... १ ...	६०२
द्वाभ्या प्रतिष्ठित्यै	५।१। ३।१४ ... ५ ...	७
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै	५।१। ५। ६ ... ५ ...	११
द्वाभ्या प्रतिष्ठित्यै	५।२। २।१० ... ५ ...	३०
द्वाभ्या प्रतिष्ठित्यै	५।२। ८। ७ ... ५ ...	४६
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै	५।४। ५। ६ ... ५ ...	६६
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै	५।४। ६।१६ ... ५ ...	६८

भाष्यम्	का। प्र। ख। ग्रा	भा	वृ
दाभ्या प्रतिष्ठित्यै	५।४।१०।	५ ... ५ ...	१०६
दाभ्या प्र दृणक्ति द्विपादै यजमान	५।१। ८।	६	५ ... २०
दावेकविंशौ भवत प्रतिष्ठित्या .	७।४। ३।१६	... ६ ...	३८८
हि यधन्विष्याह तस्मात् दि	५।१। ७।	७ ... ५	१६
दिगुण त्वा अग्निमुद्यन्तुमर्हतीत्याहुर्	५।२। ५।११	... ५ ...	४२
द्विपदोप दधाति द्विपाद् यजमान	५।२। ८।१०	... ५ ...	७८
द्विपाद्यजमान प्रतिष्ठित्यै	६।३। ४।११	... ६ ...	६७
द्विपनुर्भवति प्रतिष्ठित्यै	५।५। ३।	८ ... ५ ...	१४७
द्विगुणोति वे हि चक्षुषी	५।५। ३।	५ ... ५ ...	१२७
द्विज्जना करोति पावापथियोर्दोहाय	५।१। ६।१६	. ५ .	१५
वे वा दधाति द्विपाद्यजमान ...	६।२। १।१५	... ६ ...	३४
वेदे सम्भरति याज्यानुवाक्ययोरेव	१।६। ८।	८ ... १ ...	८०२
वेधा वा अग्नि चिक्यानस्य यज्ञ ...	५।७। ६।११	. ५ ...	३१२
वे परिगृह्यवती भवती	५।४। ६।१०	... ५ .	८८
वे वा एते विराजौ तयोरेव नावा	७।३। ८।	२ ... ६ ...	२५०
वे वाव देवसन्ने द्वादशाहश्चैव ...	७।४। ५।	१ ... ६ .	४०८
देवोभ्योऽन्यष्टातेभ्य इत्याह	६।३। २।	५ ... ६ ...	६१
द्वौदावमि ऋजवि तस्माद् द्वौदौ प्राया	६।४। ४।१५	... ६ ...	८१
द्वौ यद्वहौ भवतस्तानि द्वादशाहानि	७।४।११।	६ ६ ...	४२४
द्वौ स्तोमो घ्रातस्त्वव न वहतौ	७।१। १।	२ ... ६ ...	१४७

ध

धदण एकविंश इति पश्चात् .	५।३। ३।	३ . ५ ...	६८
धर्चस्तुष्टोम इति पुरस्तादुप दधाति	५।३। ४।	८ . ५ ...	७१
धर्मा मानुषानिति नि युनक्ति ...	६।३। ६।१२	... ६ ...	७१

प्राक्पदम्	का। प्र।	ख। प्रा	भा	४
धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं ...	१।८।	८। १ ...	२५...	८८
धिययास्या इत्याह विद्या वै धियया	५।१।	०। ५...	५ ...	१६
धियिया वा अमुभिंस्तोके ...	६।३।	१। ५ ...	६ ...	५८
धेनौ वा एतदेतो यदाज्यम् ...	२।२।	८। ८ ...	२ ...	२६४
धुवस्तिष्ठ अविद्याधलिरित्याह ...	५।२।	१। ० ...	५ ...	२२
धुवा वै रिच्यमाना यज्ञोऽनु रिच्यते	१।०।	५। १ ...	१ ...	८०३
ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽयं सजातेषु ...	१।६।१०।	१ ...	१ ...	८२२
ध्रुवोऽसि—•भूपासमिति परिधौ	२।३।	८। ८ ...	२ ...	४४०

न

नक्तमुपतिष्ठते न प्रातः ...	१।५।	८।१० ...	१ ...	८१८
नक्तोपासेति छायायै त्रैतयत्सयि ...	५।४।	८। ० ...	५ ...	१०५
नक्तोपासेति पुरोमुवाक्या ...	५।४।	०। ० ...	५ ...	१००
नक्तोपासेत्युत्तरयाहोरात्राभ्यामेवैगम्	५।१।१०।१२ ...	५ ...	२२	
नक्षत्रेष्टका उष दधायेतानि वै ...	५।४।	१। ६ ...	५ ...	८०
नमं छायायमुप न वर्त्तयति...	६।५।	८।१८ ...	६ ...	११८
न क्षिणतीति शोवाच प्र तु नवयतीति	१।०।	२।२० ...	१ ...	८६३
न सन्न नाम्यस्तोत्राहुद् ...	१।५।	८।१४ ...	१ ...	८१८
न दुस्वर्मा भवति य एवं वेद ...	५।२।	३।१६ ...	५ ...	४०
न द्वे यजेत यत्पूर्वया सम्प्रति ...	२।५।	५। ३ ...	२ ...	५८५
न पर्यावर्त्तयति यत्पर्यावर्त्तयेदुदावर्त्तः	६।४।	१। ५ ...	६ ...	८४
नपात्को वै नामैयोऽभिर्घत् ...	५।४।१०।१० ...	५ ...	१००	
न परस्तात् भरिदधात्यादित्यो ह्येवोद्यन्	६।२।	१।१२ ...	६ ...	२४
न परा दक्षिणाभ्यो नेतो. ...	६।१।	३।१६ ...	६ ...	८
न परा नक्षत्रेभ्यो बाधं विस्त्रजेद् ...	६।१।	४। ० ...	६ ...	११

शास्त्रम्

का। प्र। च। ना। भा। इ

न पुरा सोमस्य क्रवादपोर्णीत ...	६।१। ३। ७ ... ६ ... ८
न प्रतिशृणोति यत् प्रतिशृणोषाद्	२।६। ५। १४ ... २ ... ७३४
नमो दिव्यं गच्छ स्वाहेत्याह ...	६।४। १। १५ ... ६ ... ८५
नम इन्द्राय०—०रिति होत्रियम्	३।२। ४। ७ ... ३ ... ८८
नमस्ते हरसे श्रोत्रिय इत्याह ...	५।४। ४। १३ ... ५ ... ८५
नमोऽग्नये०—०इत्याहवनीयम् ...	३।२। ४। ३ ... ३ ... ८८
नमो देवेभ्य इत्याह नमस्कारो ...	६।३। २। १६ ... ६ ... ६२
नमो राज्ञे नमो वरुणाय ...	७।४। १६। १-८ . ६ ... ४४६
नमो यद्राय०—०इत्याग्नौधम् ...	३।२। ४। ५ ... ३ ... ८८
नयवत्यर्चाऽऽग्नौधे जुहोति ...	६।३। २। ८ ... ६ ... ६९
नवकपाल पुरोडाशो०—०प्राणेन	६।२। १। ८ ... ६ ... ३३
नवकपाल पुरोडाशो०—०स्तोत्रेन	६।२। १। ७ ... ६ ... ३३
नव जुहोति नव वै पुरुषे प्राणा ...	६।६। २। २ ... ६ ... १२७
नवनव गृह्यन्ते नव वै पुरुषे प्राणा.	३।५। १०। ५ ... ३ ... ३५८
नवभिरध्वर्युं यद्रायति ...	७।५। ८। ५ ... ६ ... ५१३
नवराधो नवत्यभिपूर्वमेवास्मिन् ...	७।२। ४। ४ ... ६ ... २४७
न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्याहृतं	५।३। ४। १७ ... ५ ... ७२
न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्याहृतं	६।४। ८। ५ ... ६ ... ८८
न वा एतेन मृतो न मेथ्यो ...	५।५। ८। १२ ... ५ ... १०१
न वा एद्योऽन्यतो वैश्वानरः ...	७।२। १०। १ ... ६ ... २६१
नवाश्विमभिचरत कुर्यात् . .	५।१। ६। १८ ... ५ ... १५
न विष्वस्व विद्युयाद्यद्विष्वस्व विद्युयात्	२।६। ५। १८ ... २ ... ७३५
नवोनवो भवति जायमान इति ...	२।३। ५। ४ ... २ ... ४२४
न संवत्सरस्तिष्ठति नास्य श्रीस्तिष्ठति	५।१। ८। २२ ... ५ ... १८
न सन्निनत्ति तस्मादसन्निव्रा प्राणा	६।२। ११। ७ ... ६ ... ५५

प्राश्नवम्	का।	प्र।	थ।	मा।	भा	४
न सादयत्यसन्नाद्धि प्रजा प्र जायन्ते	६।५।	७।	२ ...	६।...	११५	
न सादयत्यसन्नाद्धि प्रजा प्र जायन्ते	६।५।	८।१२ ...	६ ...	११८		
न स्यावराणा गृहीयात् वरुणगृहीता वै	६।४।	२।	८ ...	६ ...	८०	
न ह स्म वै पुरामिरपर्युल्लक्ष्यं ...	५।१।१०।	१ ...	५ ...	२२		
न ह्येता ईष्यन्त्या हृतीयसवनात् . .	६।४।	२।१८ ...	६ ...	८८		
नाक धट्त्रिंश इत्युत्तरत ...	५।२।	३।१० ...	५ ...	७०		
नाकसद्विधै देवा सुवर्ग लोकमायन्	५।३।	७।१ . .	५ ...	७६		
नागतश्रीर्महेन्द्रं यजेत	२।५।	४।	८ ..	२ . .	५०६	
नामिं पित्वा रामामुपेयाद् ...	५।६।	८।	६ ...	५ ...	२४५	
नात्यग्रं प्रहरेद्यदत्यग्रं प्रहरेद् ...	२।६।	५।१६ ...	२ ...	७३४		
नादियमुत्सृजेयुः	७।५।	७।	५ ...	६ ...	५०६	
नाभ्यर्चुतपगायेद्वाग्नौर्यो वा अभ्यर्चुः	६।३।	१।११ ...	६ ...	६०		
नागदमासभं पत्वेत्याह	५।१।	५।१८ ...	५ ...	२१		
नानुवपट् करोति	६।५।	८।१३ ...	६ ...	११८		
नान्तममङ्गारमति हरेद्	६।३।	८।१४ ...	६ ...	७७		
नान्तमा वदन्तीत्युक्तीयाद्	६।४।	२।	७ ...	६ ...	८७	
नान्यामाहुतिं पुरस्ताच्छ्रुज्याद् . .	६।२।	३।	३ ...	६ ...	३८	
नान्यामुत्तरामियकामुपदध्याद् . .	५।३।	७।१० . .	५ ...	७७		
नान्योन्यमनु प्र पद्येत	६।५।	३।	८ ...	६ . .	११०	
नामिदमे परि त्यपति	६।३।	४।१६ ...	६ ...	६७		
नामावास्यायाश्च पौर्यमास्याश्च ...	२।५।	६।१० ...	२ ...	६०२		
नायुधं वा एतद् यजमान सः शुभते	६।५।	५।	४ ...	६ ...	११२	
नार्तिमांश्चेति सर्वमायुरेति ...	५।६।	२।	३ ...	५ . .	२०८	
नासोमपात्रो सद्येदनागत ...	२।५।	५।	१ . .	२ . .	५८४	
नाप्तासोकात् श्वेतयामिषेत्याहुः ..	६।१।	१।	२ ...	६ ...	१	

माष्टयम्

का । प्र । च । मा । मा । ४

निराभ्या स्थ—•इत्याद्यौषधीभ्य	२।१। ८। ४ ... ३ ... ४५
नियच्छति दृष्टिमेवाऽस्मै	२।६। ५। १५ ... २ ... ०३४
नियुत्वते भवति भ्रुवा रवास्मा ...	२।१। १। ४ ... २ ... २४२
निर्गन्तिगृहीते देवयजने याजयेद्	६।२। ६। २१ ... ६ ... ४५
निर्गन्त्ये वास्य यज्ञ ग्राहयति ...	६।२। ६। २३ ... ६ ... ४५
निर्वपेदभिचर्यमागो	२।२। ३। ३ ... २ ... ३४८
निर्वाधैर्व देवा अस्मरान्निर्वाधेऽकुर्वन्	५।१। १०। ११ ... ५ ... २३
निर्वीर्य मनुष्याणा प्राचीनावीर्य पितृणा	२।५। ११। १ ... २ ... ६५०
निवेशन सङ्गमनो वदन्नामित्याह	५।२। ४। १६ ... ५ ... ४१
निश्चिताया निर्वपेत्	२।२। २। ४ ... २ ... ३४८
नि घौदन् गो अप दुर्मतिः हनदित्याह	५।१। ५। ३० ... ५ ... १३
नियुक्त्यै वभ्राति प्रजाया प्रजननाय	६।१। ७। ५ ... ६ ... १८
नृपक्षसा भागोऽस्तीति दक्षिणत	५।३। ४। २ ... ५ ... ००
नृमेधश्च परच्छेपश्च ब्रह्मवाद्यमवदेताम्	२।५। ८। ५ ... २ ... ६१८
नृषदे वहिति व्याघारयति	५।४। ५। १ ... ५ ... ८५
नैयग्रोध औदुम्बर व्याग्रथ्य ...	३।४। ८। ११ ... ३ ... २६८
नैर्गन्तं चरं परिहृत्यै गृहे	१।८। ८। ३ ... १ ... १०२
नैर्गन्तमेककपालं क्षणं वास ...	१।८। १। २ ... १ ... १
नैर्गन्तो क्षणास्त्रिस्तुमयज्ञा भवन्ति	५।२। ४। ६ ... ५ ... ४०
नोक्थ्ये गृहीयात् प्रजा वै	६।६। ११। ० ... ६ ... १४१
न्यन्ये धिष्यिया उष्यन्ते	६।३। १। १६ ... ६ ... ६०

प

पक्षी भवति न क्षपणः पतितुमर्हति	५।२। ५। ३ ... ५ ... ४२
पक्षिप्राप्यो वै यज्ञ पक्षतपुदयन	२।६। १०। ० ... २ ... ०८५

प्राश्नम्	का। प्र।	ख। ना	भा	४
न सादयत्यसन्नाद्धि प्रजा प्र जायन्ते	६।५।	७। २ ...	६।...	११५
न सादयत्यसन्नाद्धि प्रजा प्र जायन्ते	६।५।	८। १२ .	६ ...	११८
न स्वावराणा गृहीयात् वखागृहीता वै	६।४।	२। ८ ...	६ ...	८०
न ह स्म वै ह्यग्निरपस्वहृत्कृत् ...	५।१।	१०। १ ...	५ ...	९२
न क्षेता ईलयन्त्या ह्यतोयसवनात् .	६।४।	२। १६ ...	६ ..	८८
नाक घटन्ति श्रु द्रव्यगतरत ...	५।२।	३। १७ ...	५ ...	७०
नाकसद्भिर्वै देवा सुषमं लोकमायन्	५।३।	७। १ ..	५ ...	७६
नागतश्रीर्महेन्द्र यजेत	२।५।	४। ८ ..	२ ..	५७६
नाभि चित्वा दामानुषेयाद् ...	५।६।	८। ६ ...	५ ...	२४५
नात्यय प्रहरेद्यदत्ययं प्रहरेद् ...	२।६।	५। १६ ...	२ ...	७३४
नादियमुत्कृजेयु	७।५।	७। ५ ...	६ ...	५०६
नाध्वयुंसपगायेद्वाग्नौर्यो वा ध्वयुं	६।३।	१। ११ ...	६ ...	६०
नानदद्रासम पवेत्याह	५।१।	५। १६ ...	५ ...	२१
नामुवषट करोति	६।५।	८। १३ ...	६ ...	११८
नान्तममङ्गारमति हरेद्	६।३।	६। १४ ..	६ ...	७७
नान्तमा वहन्तीत्यतोयाद्	६।४।	२। ७ ...	६ ...	८७
नान्यामाजति पुरस्ताज्जुह्याद् ..	६।२।	३। ३ ...	६ ...	३८
नान्यामुत्तरामिष्टकामुपदध्याद् ...	५।३।	७। १० ...	५ ...	७७
नाम्योऽन्यमनु प्र यद्येत	६।५।	३। ८ ...	६ ...	११०
नाभिदग्ने परि धपति	६।३।	४। १६ ...	६ ...	६७
नामावाग्यायाश्च पौर्यमास्याश्च ..	२।५।	६। १० ...	२ ...	६०२
नामुधं वा यतद् यजमान सऋग्वते	६।५।	५। ४ ...	६ ...	११२
नार्तिमार्ष्टति सर्वमायुरेति ...	५।६।	२। ३ ...	५ ...	२०८
नासोमयात्री सन्नयेदनाग्नत ...	२।५।	५। १ .	२ .	५८४
नास्माक्षोकात् खेतयमिषेत्याज ...	६।१।	१। ३ ...	६ ...	१

प्राश्नम्	का। प्र।	ख। पा	भा	४
पङ्क्तौ याज्यानुवाक्ये भवत ...	३। ५।	४। १४	३ ...	३३०
पञ्च हत्वो गृह्णाति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः	६। २।	१। ४	६ ...	६२
पञ्च हत्वो यजुषा मिमीते ...	६। १।	८। १३	६ ...	२५
पञ्च हत्वो यजुषा मिमीते ...	६। ४।	४। ४	६ ...	८१
पञ्च हत्वोऽथ द्यति पञ्चधा द्वि ते...	६। २।	२। ३	६ ...	३५
पञ्च हत्वो व्याघारयति ...	६। २। १८।	२ ...	६ ...	४८
पञ्च गृह्णीतं भवति ...	२। ३।	२। ८	२ ...	४१२
पञ्च गृह्णीते पञ्च दिशः ...	३। ५। १०।	४ ...	३ ...	३५८
पञ्च पितयो भवन्ति पञ्चमि पुरोभिर्	५। २।	३। २०	५ ...	४०
पञ्च पितयो भवन्ति पाङ्क्त पुरुष	५। ६। १०।	७ ..	५ ...	२५८
पञ्चमितीक पिन्वीत प्रथमं पिन्वान	५। २।	३। १५	५ ...	३६
पञ्चचोढा उपदधात्यधुरस एवैनम्	५। ३।	७। ५	५ ...	७६
पञ्च दक्षिणतो वक्षो वा अथपस्या ...	५। २। १०।	३ ...	५ ...	५३
पञ्च दक्षिणापाङ्क्त ओष्ठ्यामुप दधाति	५। ३।	१। १६	५ ...	६५
पञ्चदश इन्द्रतोमो भवतीन्द्रियमेवाव	७। ४।	३। ८	६ ...	३८८
पञ्चदश उक्थ्य ऐन्द्रीभिर्न्द्रियमेवाव	७। २।	५। १०	६ ...	२५३
पञ्चदश रथग्नरं भवतीन्द्रियमेवाव	७। ५।	८। ८	६ .	५१३
पञ्चदशरात्रो भवति पञ्चदशो वक्षो	७। ३।	६। ४	६ ...	३४२
पञ्चदश सामिधेनीरग्राह ...	२। ५।	८। ३	२ ...	६१८
पञ्चदशानुब्रूयामाजगन्तस्य ...	२। ५। १०।	२ ...	२ ...	६४१
पञ्चदशैतास्तासा या दश ...	७। ३।	७। ८	६ ...	३४५
पञ्च दिशो देवीर्यज्ञमवन्तु ...	५। ४।	६। ६	५ ...	८८
पञ्च देवता यजति पञ्च दिशो ...	६। १।	५। २	६ ...	१३
पञ्चधा विनियद्य स्तुवन्ति ...	७। ५।	८। १४	६ ...	५१४
पञ्च पश्चात् प्राचीरुप दधाति ...	५। २। १०।	४ ...	५ ...	५३

ब्राह्मणम्	का । प्र । च । वा	भा	४
पयस्या ऋणति यजुषा व्यावृत्तौ ...	५ । १ । ७ । १४ ...	५ ...	१६
पयस्या भवति पयो हि वा एतस्मादप	२ । ३ । १३ । १४ ...	२ ...	४६१
पयस्याया पुरोडाशमव दधाव्यात्मन्	२ । ३ । १३ । १५ ...	२ ...	४६१
पयो ब्राह्मणस्य तेजो वै ब्राह्मणस्	६ । २ । ५ । ६ ...	६ ...	४२
परमा वा एषा हृन्दसा यदनुयुक्	५ । ४ । १२ । २ ...	५ ...	११०
परमेष्ठिनो वा एष यज्ञोऽग्न्यासीत्	१ । ६ । ८ । ३ ...	१ ...	६१२
परस्तादवाची प्रोक्षति	६ । २ । १० । ५ . ६ ...	५२	
परस्तादवाची वृक्षीते	२ । ५ । ८ । १३ ...	२ ...	६६०
पराङ्गतिप्रान्त्य जुहोति	६ । २ । ३ । ५ ...	६ ...	३८
पराङ्गवर्ततेऽध्वर्युं पशो सन्क्षय्यमा	६ । ३ । ८ । ११ ...	६ ...	७५
पराङ् वाव यज्ञ एति न निवर्तते	१ । ७ । ६ । १६ ...	१ ...	६८३
पराचौरन्वाह पराङ्गिब हि सुवर्गो लोक	५ । १ । ८ । १६ ...	५ ...	१६
पराचौरप दधाति पराचौमेवासमात्	५ । २ । ४ । ११ ...	५ ...	४१
पराचो वा एतस्मै व्युच्छन्तो ...	२ । १ । १० । ३ ...	२ ...	३१६
पराजिह्वेव खलु वा एते यन्ति ...	६ । २ । १ । ३ ...	६ ...	५८
पराक्षं प्रोक्षति पराङ्गिब हि सुवर्गो	६ । ३ । ४ । २ ...	६ ...	६५
पराक्षो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति	७ । ३ । ५ । ६ . ६ ...	३३०	
पराक्षो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति	७ । ३ । ७ । ७ ...	६ ...	३४५
पराक्षो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति	७ । ३ । ८ । ५ ...	६ ...	३५०
पराक्षो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति	७ । ४ । ४ । ५ ...	६ ...	४०६
पराक्षो हि यन्ति पराचौभि स्तुवते	३ । १ । १० । ८ ...	३ ...	५८
परा वा एतस्यायु प्राण एति ...	३ । ३ । ४ । ६ . ३ ...	१८३	
परा वा एष प्रजां पशून् वपति ...	५ । २ । २ । १८ ...	५ ...	३७
परा वा एष यज्ञं पशून् वपति ...	१ । ५ । २ । १ ...	१ ...	७७४
परिषाध्यं धिम्नोव यामकामो ...	५ । ४ । ११ । १० ...	५ ...	१०६

प्राञ्चयम्	का। प्र। च। प्रा	भा	व
परि त्वा धिर्वयो गिर इत्याह ...	६।२।१०।२१ ...	६ ...	५४
परि त्वाग्ने पुरं वयमित्याह ...	१।५। ८।१२ ...	१ ...	८१३
परिधीन्त्वम्मायिं पुनात्येवैनान् ...	२।५। ६१।१० ...	२ ...	६५२
परिधीन्त्वम्मायिं पुनात्येवैनान् ...	२।६। ८। ३ ...	२ ...	७०५
परिधीन्त्वम्मायिं पुनात्येवैनान् ...	६।३। ७। ६ ...	६ ...	७३
परिथ्ययत्पूर्वे रश्मना यजमानेन ...	६।३। ४।१५ ...	६ ...	६०
परिथ्ययत्पुनर्हितो हि देवलोको	६।१। १। २ ...	६ ...	१
परिश्रिते याजयति ब्रह्मवर्षसस्य ..	२।२।१०। ३ ...	२ ...	३६६
परिश्रिते याजयेद्ब्रह्मसामनन्ववचाराय	२।२। २। ५ ...	२ ...	३४८
परोक्षं वा अन्ये देवा इज्यन्ते ...	१।७। ३। १ ...	१ ...	८६७
परो मर्तुं परः न्या	७।४।१५। ७ ...	६ ...	४४३
परोवरोपसीमवान्तरदीक्षामुपेयाद्	६।२। ३।१४ ...	६ ...	३८
परो वा यथोऽग्निं वपति	५।२। २।१६ ...	५ ...	३७
पर्यग्निं करोति सर्वजतमेवैर्न करोति	६।३। ८। १ ...	६ ...	७४
पर्यग्नौ क्षिपमाणे जुहोति क्षीतस्य	३।४। ३।१२ ...	३ ...	२४०
पर्यारिणो भवति पर्यारौव	२।१। ४।१४ ...	२ ...	२८२
पवमानमेव तत् सन्तर्गति	३।२। १।१३ ...	३ ...	८२
पवस्व वाजसातय इत्यगुयुक् ...	५।४।१२। १ ...	५ ...	११०
पशवो वा इवा खयमादत्ते	२।६। ८। १ ...	२ ...	७६४
पशवो वा, एते यदादित्य ऊर्ग ...	६।५। ६। ८ ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो	३।५। ५। ५ ...	३ ...	३३५
पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो	६।५। ६।११ ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदादित्य परिश्रित्य	६।५। ६। १० ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदिल्लकाश्वित्या ...	५।७। २। २ ...	५ ...	२८२
पशवो वै हृन्दोमा अन्नं महाव्रतं	७।३। ३। ५ ...	६ ...	३६२

ब्राह्मणम्	का। प्र। ष। मा	भा	३
पयस्या ऋणात्ति यजुषा ग्राह्यै ...	५।१। ७।१४ ...	५९...	१६
पयस्या भवति पयो हि वा एतस्मादप	२।३ १३।१४ ...	२ ...	४६१
पयस्याया पुरोडाशमव दधात्यात्मन्	२।३।१३।१५ ...	२ ...	४६१
पयो ब्राह्मणस्य तेजो वै ब्राह्मणस्	६।२। ५। ६ ...	६ ...	४२
परमा वा एवा ह्न्दसा यदनुष्टुक्	५।४।१२। २ ...	५ ...	११०
परमेष्ठिनो वा एष यज्ञोऽय आसीत्	१।६। ८। ३ ...	१ ...	८११
परस्तादर्वाघौ प्रोक्षति	६।२।१०। ५ ...	६ ...	५२
परस्तादर्वाघौ हृणोते	२।५। ८।१३ ...	२ ...	६८०
पराडतिक्रम्य जुहोति	६।२। ३। ५ ...	६ ...	२८
पराडावर्ततेऽभ्यर्च्यं पश्यो सन्क्षप्यमा०	६।३। ८।११ ...	६ ...	७५
पराङ् वाव यज्ञ एति न निवर्तते	१।७। ६।१६ ...	१ ...	८८३
पराधौरन्वाह पराडिव हि सुवर्गे लोक-	५।१। ८।१६ ...	५ ...	१८
पराधौरप दधाति पराधौमेवास्मात्	५।२। ४।११ ...	५ ...	४१
पराधौ वा एतस्मै युच्छन्तौ	२।१।१०। ३ ...	२ ...	३१६
पराजित्येव खलु वा एते यन्ति	६।२। १। ३ ...	६ ...	५८
पराधं प्रोक्षति पराडिव हि सुवर्गे	६।३। ४। २ ...	६ ...	६५
पराधो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति०	६।३। ५। ६ ...	६ ...	३३७
पराधो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति०	६।३। ७। ७ ...	६ ...	३४५
पराधो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति०	६।३। ८। ५ ...	६ ...	३५०
पराधो वा एते सुवर्गलोकमभ्यारोहन्ति०	६।४। ४। ५ ...	६ ...	४०६
पराधो हि यन्ति पराधौमि सुवते	३।१।१०। ८ ...	३ ...	५८
परा वा एतस्यायु प्राण एति	३।३। १४। ६ ...	३ ...	१८३
परा वा एष प्रजा यज्ञन् वपति	५।२। २।१८ ...	५ ...	३७
परा वा एष यज्ञं यज्ञन् वपति	१।५। २। १ ...	१ ...	७७४
परिधातं पिबोत मामकामो	५।४।११।१० ...	५ ...	१०८

प्राक्पथम्	का । प्र । च । जा	भा	४
परि त्वा ङिर्वणो गिर इत्याह ...	६ । २ । १० । २१ ...	६ ...	५४
परि त्वाग्ने पुरं वयमित्याह ...	१ । ५ । ८ । १२ ...	१ ...	८११
परिधौन्त्यम्भार्ष्टिं पुनात्येवैनान् ...	२ । ५ । ६१ । १० ...	२ ...	६५२
परिधौन्त्यम्भार्ष्टिं पुनात्येवैनान् ...	२ । ६ । ६ । ३ ...	२ ...	७७५
परिधौन्त्यम्भार्ष्टिं पुनात्येवैनान् ...	६ । ३ । ७ । ६ ...	६ ...	७३
परिस्थयत्पूगै रश्मना यजमानेन ...	६ । ३ । ४ । १५ ...	६ ...	६७
परिस्थयत्पूगै रश्मिंस्तो हि देवलोको	६ । १ । १ । २ ...	६ ...	१
परिञ्चिते याजयति ब्रह्मवर्धसस्य ...	२ । २ । १० । ३ ...	२ ...	३६६
परिञ्चिते याजयेद्ब्रह्मसामगन्धर्ववचाराय	२ । २ । २ । ५ ...	२ ...	३७८
परोक्षं वा अन्ये देवा इज्यन्ते ...	१ । ७ । ३ । १ ...	१ ...	६६७
परो मर्तुः परः श्वा ...	७ । ४ । १५ । २ ...	६ ...	७४२
परोवरौयसौमवान्तरदौक्षाभुपेयाद्	६ । २ । ३ । १४ ...	६ ...	३६
परो वा एषोऽग्निं वपति ...	५ । २ । २ । १६ ...	५ ...	३७
पर्यग्निं करोति सर्वज्जतमेवैनं करोति	६ । ३ । ८ । १ ...	६ ...	७४
पर्यग्नौ क्षियमाणे जुहोति क्षीतस्य	३ । ४ । ३ । १२ ...	३ ...	२४०
पर्यारिणी भवति पर्यारीव ...	२ । १ । ४ । १४ ...	२ ...	२८२
पवमानमेव तत् सन्तगोति ...	३ । २ । १ । १३ ...	३ ...	८२
पवस्व वाजसातय इत्यशुष्टुक् ...	५ । ४ । १२ । १ ...	५ ...	११०
पशवो वा ब्रह्मा स्त्रयमादत्ते ...	२ । ६ । ८ । १ ...	२ ...	७६४
पशवो वा एते यदादित्य ऊर्गं ...	६ । ५ । ६ । ८ ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो	३ । ५ । ५ । ५ ...	३ ...	३३५
पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो	६ । ५ । ६ । ११ ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदादित्यः परिञ्चित्य	६ । ५ । ६ । १० ...	६ ...	११४
पशवो वा एते यदिष्टकाश्वित्यां ...	५ । ७ । २ । २ ...	५ ...	२८२
पशवो वै हृन्दोमा अर्गं महाव्रतं	७ । ३ । ३ । ५ ...	६ ...	३३२

प्राच्यम्	का। प्र। ख। ग्रा	भा	४
पशवो वै वयस्या नाना मनस ...	५।३। १। १२ ...	५ ...	६५
पशवो वै सोमकयस्थौ पदं यावत्	६।१। ८। ८ ...	६ ...	२३
पशवो वै सोमो यद्भिन्दूना मक्षयेत्	६।६। ३। २० .	६ ...	१२६
पशवो वै सोमो ह्यान उपाऽशुसवनो	६।४। ४। २ ...	६ ...	६०
पशवो वै ह्यारियोजनोर्यत्सम्भिन्धादस्या	६।५। ६। ८ ...	६ ...	१२०
पशु वै क्रियमाणः रक्षाऽस्यनु सचन्ते	६।३। ११। ७ .	६ ...	७६
पशुना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्	६।३। १०। ६ ...	६ ...	७६
पशुमानेव भवति	६।२। ६। १० ...	६ ...	३३
पशुमानेव भवति	६।२। ६। २० ...	६ ...	४५
पशुमाक्षभ्य पुरोडाशं निर्वपति ...	६।३। १०। १	६ ...	७८
पशुर्वा एष यदग्निं न खलु ..	५।२। ८। ६ ..	५ ...	४६
पशुर्वा एष यदग्निरन्नं पश्यन् एष ...	५।०। १०। ४ ...	५ ...	३३५
पशुर्वा एष यदग्निर्योगि	५।२। १०। १ ...	५ ...	५३
पशुर्वा एष यदग्निर्विराज उज्जमायां	५।३। ५। ६ ...	५ ...	७३
पशुर्वा एष यदग्निर्हिंनस्ति ...	५।०। ६। २ ...	५ ...	३१२
पशुर्गौर्मांस्तुप दधाति . . .	५।३। ६। ११ ...	५ ...	५२
पशोर्वा ह्यानव्यस्य प्राणाभ्युत्थति	६।३। ६। १ ...	६ ...	७६
पशोर्वा ह्यानव्यस्य मनोऽप्य कामति	६।३। ११। ८ ..	६ .	७६
पशोर्वा ह्यानव्यस्य हृदयऽशुत्थति	६।४। १। १८ ...	६ ...	८५
पश्चात् एतिसक्त्यो भवति ...	२।१। ३। ० ...	२ ..	२७५
पश्चात् प्राचीमुत्तमामुपदधाति ...	५।३। ७। ८ ...	५ ...	७०
पश्चात्तोका वा यथा प्राणुदानोयते	६।३। ८। १३ ..	६ ...	७५
पाक्षयज्ञं वा अन्वाहिताग्ने ...	१।०। १। १ ...	१ ...	८५४
पाक्षजन्येऽप्येऽप्ये इत्यादौ वा ...	५।३। ११। ८ ..	५ ...	८२
पात्राणि भवन्ति पात्रे वा अन्नमश्नते	५।६। २। ६ ...	५ ..	२०८

प्राप्त्यम्	का। प्र।	च। वा	भा	४
पापवस्यं वा एतत् क्रियते ...	५।१। २। ८ ... ५ ...			॥
पार्थुरक्षं ब्रह्मसाम भवति ...	५।४। १२। ५ ... ५ ... १२०			
पार्श्वेन वसाहोम प्र यौति...	६।२। ११। ३ ... ६ ... ८१			
पावकोऽस्मिन् शिवो भवेत्याह्वयं	५।४। ४। १५ .. ५ .. ६५			
पावमानेन त्वा क्षोमेनेत्याह ...	२।३। ११। ६ ... २ .. ४५०			
पितरं पित्रमाह युष्माभिर्भूयासः	३।२। ४। २० .. ३ ... ६६			
पिता मातरिन्वा—इत्याहैतद्वै	५।६। ८। १४ ... ५ ... २४६			
पिता वा एव यदाययण ...	६।५। १०। ६ ६ ... १२१			
पिता वै प्रयाजा प्रजानूयाजा ..	२।६। १। १२ ... २ .. ६८०			
पित्र्याः सदनमसीति बर्हिर्ववस्तृणाति	६।२। १०। ६ ... ६ . ५२			
पित्र्या निखात मनुष्याणामूर्ध्वे ...	६।३। ४। १६ ... ६ ... ६७			
पित्रदेवत्यातिखातेयसौ स्मृति ...	२।६। ४। ६ .. २ ७२६			
पित्रभ्यो बर्हिर्वज्रो धानाः ...	१।८। ५। २ .. २ ... ६५			
मिश्रं कृत्वा वासन्ता ...	५।६। १३। १ ... ५ . २७४			
पुण्डरिखजा प्रयच्छति ...	१।८। १८। २ ... २ १७८			
पुत्रस्य नाम गृह्णात्यन्नादमेवैग ...	१।५। ८। १५ १ . ८११			
पुनरत्याजम्योपसद जुहोति ..	६।२। ३। ६ ... ६ ... ३८			
पुनरुत्सृष्टो भवति पुनरुत्सृष्ट इव ह्येतस्य	२।१। ५। ११ ... २ . २६१			
पुनरुर्जा सह रथेयमित पुरोडाशम्	१।५। ४। ११ ... १ ... ७८८			
पुनर्निष्कृतो रथो दक्षिणा ...	१।५। २। १३ १ .. ७७५			
पुनर्वसोरादधोतैतद्वै ...	१।५। १। ४ १ .. ७७०			
पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसव ...	५।२। २। १६ ५ .. ३७			
पुनस्त्वोद्दीपयामसीत्याह समिध एवैनं	१।५। ४। ५ ... १ .. ७८८			
पुरस्तात् अतोवीनमश्नस्योम दद्याति	५।२। ६। १३ .. ५ ... ५२			
पुरस्तात् प्रत्यक्षममि पिबति ...	५।६। ३। ६ ... ५ ... २१६			

वाङ्मन्य

का । प्र । च । प्रा । भा । ४

पुरस्तात् प्रत्यक्षमुप दधाति ...	५ । २ । ८ । १६ ... ५ । ... ५०
पुरस्तात् प्रत्यवस्येद्यत् पुरस्तात् ...	२ । ६ । ५ । १० ... २ ... ७३४
पुरस्तात् प्रस्तरं गृह्णाति ...	२ । ६ । ५ । ६ ... २ ... ७३४
पुरस्तात् सोमस्य क्रयादेव ...	३ । १ । २ । ३ .. ३ ... १०
पुरस्तात् स्वाहाहृतयो वा अन्ये देवा	३ । १ । ५ । ८ ... ३ ... ३१
पुरस्तादन्या प्रतीचीरुप दधाति ..	५ । ४ । १ । ६ . ५ ... ६०
पुरस्तादुक्थ्यस्याहवनीय इत्याहु	६ । ५ । २ । ६ ... ६ ... १०८
पुरस्तान्मिनोति पुरस्ताद्भि यज्ञस्य	६ । ३ । ४ । २१ ... ६ ... ६८
पुरस्ताक्ष्णामा पुरोनुवाक्या भवति जातानेवर ।	६ । २ । ६ ... २ ... ६६८
पुरस्ताक्ष्णामा पुरोनुवाक्या भवत्यस्मिन्नेव	२ । ६ । २ । ११ ... २ .. ६६८
पुरा खलु वावैव मिमोऽवेदय ...	६ । ४ । ८ । ३ ... ६ ... ६८
पुरा वाच प्रवदितो प्रातरनुवाकमुपा	६ । ४ । ३ । २ ... ६ ... ८८
पुरा वाच प्रवदितोर्निर्वपेद् ...	२ । २ । ६ । ६ ... २ ... ३६४
पुरीषवती करोति प्रजा वै पश्य	२ । ६ । ४ । १२ ... २ ... ७२६
पुरीषवतीं मध्य उप दधाति ...	५ । ३ । ५ । ६ ... ५ ... ७३
पुरीषायतनो वा एष यदमिर् ...	५ । १ । २ । १२ ... ५ ... ५
पुरीषेणाभ्यूहति तस्मान्मा	५ । २ । ३ । १८ ... ५ ... ४०
पुरष पुरुषो निधनमुपैति ...	६ । ६ । ३ । ५ ... ६ ... १२६
पुरषमात्रेण वि मिमीते ...	५ । २ । ५ । १ . ५ ... ४२
पुरषमृगश्चन्द्रमसे मोधा ...	५ । ५ । १५ । १ ... ५ ... १८८
पुरषो वय इति मध्ये तस्मात् ...	५ । ३ । १ । १६ ... ५ ... ६६
पुरोडाशिन्य उपसदो भवन्ति ...	७ । १ । ६ । ३ ... ६ ... १६६
पुरोडाशेन वै देवा धमुष्मिन्लोके	५ । ५ । १ । १२ ... ५ ... ११८
पुरोवातसन्निरसौत्याहेतवै ...	५ । ३ । १० । ३ .. ५ ... ८०
पुरोहविमि देवपूजने याजयेद् ...	६ । २ । ६ । १ ... ६ ... ४४

ब्राह्मणम्	का । प्र । ख । ग्रा । भा - ३
पुष्करपर्णमुप दधाति योनिर्वा व्यये	५ । २ । ६ । १२ ... ५ ... ४६
पुष्करपर्णेन सम्भरति	५ । १ । ४ । ५ ... ५ ... ८
पुष्टिकामः स्यात्स एतामान्विनी ...	२ । १ । ८ । ० ... २ ... २१६
पुष्पावतौ सुधिष्यन्ता इत्याह ...	५ । १ । ५ । ३२ ... ५ ... १३
पूष्णा सयुजा सहैत्याह	५ । १ । २ । ११ ... ५ ... ५
पूर्णं उप दधाति पूर्णं एवैव ५ ...	५ । २ । ० । १३ ... ५ ... ४०
पूर्णमासे यज्ञयेन्मैत्रावरुणामिच्छया	२ । ५ । ५ । ६ ... २ ... ५८५
पूर्णमासे वै देवानां सतस्तेषामेतम्	२ । ५ । ५ । ० . . २ ... ५८५
पूर्णमासे वै देवानां सतो ...	० । ५ । ६ । ० ... ६ ... ५००
पूर्णया जुहोति पूर्णं इव हि प्रजापतिः	५ । ४ । ० । १८ ... ५ ... १०१
पूर्णान् सृष्टान् गृह्णीयादा	० । २ । ० । ११ ... ६ ... २६०
पूर्णान् सृष्टान् गृह्णीयाद्	० । २ । ० । १२ ... ६ ... २६०
पूर्वजे ऋतावरौ इत्याह पूर्वजे ...	२ । ६ । ० । १६ ... २ ... ०५०
पूर्वपूजो राक्ता भरपक्षः कुह्वर ...	३ । ४ । ८ । ११ ... ३ ... २०८
पूर्वार्द्धं जुहोति तस्मात् पूर्वार्द्धं चक्षुमौ	२ । ६ । २ । २ ... २ ... ६८०
पूर्वेद्युः प्र ज्ञातव्यत्तरेद्युरप तिष्ठते	५ । २ । १ । १० ... ५ ... ३४
पूर्वाध्वनः पात्विताह्वयं वै	६ । १ । ० । ११ ... ६ ... २०
पुतनायाठसि०—०जिन्वेत्याह ...	३ । ५ । २ । ११ ... ३ ... ३१८
पृथिवी देवता विराट् छन्दो ...	३ । १ । ६ । २० ... ३ ... ३४
पृथिवीमन्नाद्यं गोपानमत्स्यैव मन्त्रमयस्यत्	१ । ५ । ४ । ३ ... १ ... ०८७
पृथिव्याद्यद्यमुदन्तरिक्षमाद्यरुहमित्याह	५ । ४ । ० । ३ ... ५ ... १००
पृथिव्या सम्पृच पाहोति बर्हिर्वापात्यति	६ । ३ । ८ । १० ... ६ ... ०५
पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयामीत्याह०	५ । ३ । ११ । ४ ... ५ ... ८२
पृथिव्यास्त्वा मूर्द्धमा जिघर्षि ...	६ । १ । ८ । ५ ... ६ ... २२
पृथिव्यै त्वान्त०—०दिवेत्वेत्याहैव	६ । १ । ४ । १ ... ६ ... ६५

प्राप्त्यर्थम्	का । प्र । ख । ग्रा भा । इ
एधुं तिरस्त्रा वयसा नृहन्तमित्याह	५ । १ । ३ । ६ ... ५ ... ७
एध्वी भवति रञ्जनां न्याय्यै ...	६ । १ । ३ । १३ ... ६ ... ८
एध्वियै दुग्धे प्रियङ्गवं चरं ...	२ । २ । ११ । १० ... २ ... ३६६
एध्विर्भवत्येतद्वा चाम्नस्य रूपं सम्पद्यौ	२ । १ । ६ । ६ ... २ ... २६६
एध्विस्तिरस्त्रोऽन एध्विस्त्रैर्ध्वं ...	५ । ६ । १२ । १ ... ५ ... २६९
एध्वतो वैश्वदेवः पितो न्यङ्मु ...	५ । ५ । १७ । १ ... ५ ... १६०
एध्वान्यस्योपहृत्य चि एच्छति ...	६ । ३ । १० । ३ ... ६ ... ७८
एध्वं वै दिवाकीर्त्यं पार्श्वे परस्मात्मानो	७ । ३ । १० । ५ ... ६ ... ३५५
एध्वानां वा एतत् तेजः सम्भृतं ...	५ । ३ । ७ । ४ ... ५ ... ७६
एध्वः षडहो भवति षड् वा ऋतवः	७ । २ । ६ । ३ ... ६ ... २६०
एध्वः षडहो भवति षड् वा ऋतवः	७ । ४ । २ । ३ ... ६ ... ३६०
एध्वः षडहो भवति षड् वा ऋतवः	७ । ४ । ३ । ४ ... ६ ... ३६८
एध्वः षडहो भवति षड् वा ऋतवः	७ । ४ । ७ । ६ ... ६ ... ४१८
पौर्णमासीमेव यजेत आहव्यवान् ...	२ । ५ । ४ । ४ ... २ ... १५८
पौर्णमास्या मासान्तरमाधाहव्यसृजन्ति	७ । ५ । ६ । ४ ... ६ ... ५००
पौष्णं श्याममा लभेताम्रकामो ...	२ । १ । ६ । ३ ... २ ... २६८
पौष्णं चरं श्यामो दक्षिणा ...	१ । ८ । १७ । ४ ... २ ... १७४
पौष्णं चरमनु निर्वपेत्पूषा वा इन्द्रियस्य	२ । २ । १ । ७ ... २ ... ३४६
पौष्णं चरं भागदुषस्य गृहे ...	१ । ८ । ६ । ६ ... २ ... १०३
पौतुद्रवान् परिधीन् परि दधाति	६ । २ । ८ । ५ ... ६ ... ४८
प्रउगचितं भिन्वीत आहव्यवान् ...	५ । ४ । ११ । ४ ... ५ ... १०८
प्र अथस्त सुवस्यत इत्याह ...	६ । १ । ११ । ११ ... ६ ... ३०
प्रद्युतं वा एतदस्मात्तोकादगतं देवलोकां	२ । ६ । ३ । ६ ... २ ... ७१८
प्रद्युतो वा एष आयातनात् ...	५ । १ । ५ । २७ ... ५ ... १२
प्रद्युतो वा एषोऽस्मात्तोकादगतो	६ । १ । १ । १५ ... ६ ... २

प्राश्नवत्	का।	प्र।	ब।	भा	प्र
प्रजननं व्योतिरभिर्देवता	०।१।	१।	१ ...	६ ...	१४०
प्रजयैवेनं यमुभौ रय्या	०।१।	६।११	...	६	१८४
प्रजर्वं वा एतेन यन्ति यद्ग्राम मष्ट	०।३।	१।	१ ...	६ ...	३२१
प्रजापतये प्रति प्रोष्यामि	५।१।	२।१४	..	५ ...	५
प्रजापतिनामिच्छेतथ हव्याज ...	५।२।	६।१२	...	५ ...	४५
प्रजापतिं त्वो वेद प्रजापतिस्त्वं ...	१।६।११।	८.	१ ...	८३०	
प्रजापतिं प्रमूढजत ते खटा ...	१।५।	८।१३	...	१ ...	८।८
प्रजापतिं प्रमूढजत तेऽस्मात् ...	२।४।	४।	३ ...	२ ...	४६१
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत ता अस्मात्	२।१।	२।	१ ...	२ ...	२६४
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत ता अस्मात्	२।४।	४।	१ ...	२ ...	४६०
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत ता खटा	२।२।	१।	१ ...	२ ...	२४५
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत ता खटा	०।२।	४।	१ ...	६ ...	२४०
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत स रिरिषानो	५।१।	८।	६ ...	५ ...	१८
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत स रिरिषानो	६।६।	५।	१ ...	६ ...	१३३
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत सोऽकामयत	०।५।	८।११	...	६ ...	५१३
प्रजापतिं प्रजा अष्टजत सोऽमाद्येन	६।६।	४।१२	...	६ ...	१३२
प्रजापतिं प्रजा खटा प्रेणानु भाविष्यत्	५।५।	२।	१ ...	५ ...	१२०
प्रजापतिं सुवर्गं लोकमैष्यत् ...	०।३।	५।	१ .	६ ...	३६
प्रजापतिं सुवर्गं लोकमैष्यत्	०।४।	४।	१ ...	६ ...	४०५
प्रजापतिरकामयत प्रजा खनेयेति	३।१।	१।	१ ...	९	१
प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति ...	५।५।	२।१०	...	५ ...	१२६
प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति ...	०।१।	१।	६ ...	६ . .	१४८
प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति ...	०।२।	५।	१ ...	६ ...	२५१
प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति ...	०।२।	६।	१ ...	६ ...	२८३
प्रजापतिरकामयताद्वाद् स्यामिति	०।३।	८।	१ ...	६ ...	३४८

प्राश्नम्	आ। प्र। च। मा। भा। ष।
प्रजापतिरभिमचिनीषत	५।५। २। ८ ... ५ ... १२८
प्रजापतिरभिमचजत तल्लुहल्लुह ...	५।१। १०। ४ . ५ ... २२
प्रजापतिरभिमचिनुतर्त्तुमि संवत्सर	५।६। १०। १ ... ५ ... २५८
प्रजापतिरभिमचिनुत स क्षुरपविर्	५।६। ६। १ ... ५ ... २३६
प्रजापतिरभिमचिनुत स यशसा ...	५।३। १०। १० ... ५ ... ८१
प्रजापतिरभिमचजत सोऽस्मात् ...	५।२। १। २ .. ५ ... ३२
प्रजापतिरभिमचजत सोऽस्मात् ...	५।५। ८। २ . ५ ... १६४
प्रजापतिरभिमचजत सोऽस्मात् ...	५।०। १०। १ ... ५ ... २३४
प्रजापतिर्देवासुराण्यजत	२।३। ०। १ ... ३ ... १८८
प्रजापतिर्देवेभ्योऽन्नाद्यं	२।३। ६। १ .. २ ... ४२०
प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत्	१।०। ३। ६ . १ ... ८६८
प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत्	२।६। ३। १ ... २ ... ०१०
प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत्	६।६। ८। ६ ... ६ ... १६०
प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत्	६।६। ११। १ ... ६ ... १४०
प्रजापतिर्यज्ञमचजत स व्याज्यम् ...	६।३। ११। १५ ... ६ ... ८२
प्रजापतिर्यज्ञमचजतामिहोन्नत्तामि०	१।६। ८। १ ... १ . ८११
प्रजापतिर्वंश्यायाश्चमगयत् ...	२।३। १२। १ . २ .. ४५५
प्रजापतिर्वा अथुहोत्वा यत्राहुति	३।५। ०। ६ .. ३ ... ४४०
प्रजापतिर्वा अथर्वाग्निदेव	५।६। ६। ४ ... ५ ... २३४
प्रजापतिर्वा इदमेक व्यासीत् ...	२।१। १। ० . २ ... २४२
प्रजापतिर्वा एतं व्यैश्वकामो ...	५।०। ६। १५ ... ५ ... ३१
प्रजापतिर्वा एष दादशधा विहितो	०।२। ८। ४ ... ६ ... २८०
प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्य प्रजा	५।०। ८। ८ ... ५ ... ३२५
प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा...	५।६। ८। २ . ५ ... २५४
प्रजापतिर्वा एष यदाययण ...	६।५। ८। २ ... ६ ... ११०

प्राप्तयम्

का । प्र । च । मा । भा । ष

प्रजापतिवो एष यदाग्रयणो ...	६ । ४ । ११ । ८ ... ६ ... १०४
प्रजापतिर्विराजमयश्चक्षया ...	२ । ३ । ५ । ११ ... २ ... १८८
प्रजापतेरह्यश्चयत् तत्परायतत् ...	५ । ३ । १२ । १ ... ५ ... ८६
प्रजापतेरह्यश्चयत् तत्परायतत् ...	६ । ४ । १० । १० ... ६ ... १०४
प्रजापतेर्मागेऽस्ति	१ । ७ । ३ । १० ... १ ... ८६८
प्रजापतेर्वी एतानि यस्याणि ...	६ । २ । १ । ८ ... ६ ... ३३
प्रजापतेर्विभाक्षाम लोकस्	१ । ७ । ५ । ३ ... १ ... ८०७
प्रजापतेर्हृदयेन हविर्ज्ञाने	७ । ५ । ८ । ३ ... ६ ... ५१३
प्रजापतेर्हृदयेनाभि पक्षं	५ । ५ । ८ । ३ ... ५ ... १६५
प्रजापतेस्त्रयस्त्रिंशद् द्रुहितर व्यासन् २ । ३ । ५ । १ ... २ ... ४२६	
प्रजावान् मनुमान् रयिमान् भवति ७ । १ । ६ । १२ ... ६ ... १८४	
प्रजावान् मनुमान् रयिमान् भवति ७ । १ । ७ । ३ ... ६ ... १८१	
प्रजासु वा एव एतर्ह्याह्वा	५ । १ । ५ । १० ... ५ ... १२
प्रजा हि वा एतस्मिन् पशवः	२ । १ । ८ । १० ... २ ... ३१०
प्रणौर्यज्ञानामित्याह प्रणौ क्षेप	२ । ५ । ८ । ५ ... २ ... ६६०
प्रतिक्षन्तं सुवनानि विश्वेत्याह	५ । १ । ३ । ५ ... ५ ... ७
प्रतिभूतवमेककपालान् निर्वपति ...	१ । ८ । ६ । १ ... ५ ... ८६
प्रति युतो वयस्य पाथ इत्याह	६ । ६ । ३ । २१ ... ६ ... १३०
प्रति वै परस्तादभिचरन्तमभिचरन्ति २ । २ । ८ । २ ... २ ... ३६३	
प्रतिष्ठां वा न्यस्यैतदुपाह्वया इति हो १ । ७ । २ । १५ ... १ ... ८६३	
प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इति पश्चात्	५ । ३ । ३ । १६ ... ५ ... ७०
प्रतिष्ठितं वयेत् प्रतिष्ठाकामस्यैव वै ६ । ३ । ३ । १५ ... ६ ... ६४	
प्रतिष्ठिते देवयज्ञे याजयेत्	६ । २ । ६ । १५ ... ६ ... ४४
प्रतीक्षमा यन्ति वयस्यस्थान्तिर्हिते ६ । ६ । ३ । २२ ... ६ ... १६०	
प्रतूर्तं वाग्निम्ना इवेत्यश्वमभिदधाति ५ । १ । २ । २ ... ५ ... ४	

श्रावणम्	का। प्र। च। मा। भा। ङ
प्रतूर्तिरयथादश इति पुरस्तात् ...	५। ३। ३। ६ ... ५। ... ६८
प्रत्ता वै गौर्दुहे प्रत्तेहा ...	१। ०। १। ५ ... १ ... ६५४
प्रत्यग्निं चिच्छानन्तिष्ठति ...	५। २। ३। १४ ... ५ ... ३८
प्रत्यक्षावाह्य जुहुतस्तस्मात् प्रत्यक्षौ	६। ४। १०। ५ ... ६ ... १०९
प्रत्येव तिष्ठति	६। २। ६। १० ... ६ ... ॥
प्रत्येव प्रथमेन धत्ते वि सृजति ...	६। ५। ५। ५ ... ६ ... ११२
प्रत्यैकतामन्विता सत्यमस्मादित्याह	५। १। ८। १८ ... ५ ... १८
प्रथते प्रजया पशुमिस्ता ...	५। ६। ५। ० ... ५ ... २३०
प्रथमं धातारं करोति मिथुनौ एव	६। ४। ८। २. ३ ... २२०
प्रथमे मासि दृष्टान्यप यन्ति ...	०। ५। ३। १ ६ ... ४८८
प्रथमेष्टकोपधीममाणा पशूनाह ..	५। २। ८। ३ ... ५ ... ४७
प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि	५। २। २। ३. ५ ... ३६
प्रवाहुग् जुहोति तस्मात् ...	२। ६। २। ३ .. २ ... ६८०
प्रवाहुग्वा ऋत्विजा मुद्गीया ..	३। २। ८। १२ ... ३ ... १४८
प्र मादृष्यो अग्निं कनिकदद ...	५। १। ५। १२ ... ५ ... ११
प्रयाजवदेवानूयाजवत् ..	६। १। ५। ८ ... ६ ... १४
प्रयाजेप्रयाजे क्षण्यन् जुहोति ...	२। ३। २। ८ ... २ ... ४११
प्र वा एतेऽस्मात्तोकाच्यवन्ते ...	६। २। २। ८ ... ६ ... ३६
प्र वा एषोऽस्मात्तोकाच्यवन्ते ...	१। ५। ८। ६ ... १ ... ८११
प्र वा एषोऽस्मात्तोकाच्यवन्ते ...	१। ०। ६। ४ ... १ ... ८८२
प्र वा एषोऽस्मात्तोकाच्यवन्ते ...	५। ४। १०। ० ... ५ ... १०६
प्र वा एषोऽस्मात्तोकाच्यवन्ते ...	६। ३। ८। १२ ६ ... ७०
प्र वास्मिन्नुवासीत्याह ...	३। ५। २। ० ... ३ ... ३१८
प्र वो वाजा इत्यनिरुक्ता प्राजापत्यमन्याह २।	५। ०। ० ... २ ... ६०८
प्र वो वाजा इत्यन्याह तस्मात् ...	२। ५। ०। ८ ... २ ... ६०८

प्राणस्य	का।प्र।	च।	मा	भा	३
प्र वो वृणा इत्यन्वाह मासा वै ...	२।५।	७।११	००	२	६०८
प्र वो वाशा इत्यन्वाहान्नं वै ...	२।५।	७।	८	००	६०८
प्र श्रेयाःसं भ्याद्वयं नुदतेति ...	२।४।	१।	६	००	४०८
प्रष्टिवाहो रथो दक्षिणा ...	१।८।	७।	६	००	६०
प्रसिद्धमेवाभ्युदंक्षियेन प्रपद्यते ...	६।५।	३।	६	००	११०
प्रहृत्य कुडोति जावायैवास्मा अग्रमपि	६।३।	५।१४	००	६	७०
प्राकाशावभ्यर्षे ददाति ...	१।८।१८।	७	००	२	१०८
प्राचीनमाहवगौवात् प्रवक्ष्यं स्यात्	६।२।	६।२५	००	६	४५
प्राचीनवक्ष्यं प्रहरोति ...	६।१।	१।	१	००	१
प्राचीं प्रेतमभ्वरं कल्पयन्ती इत्याह	६।२।	६।	७	००	५०
प्राचीमस्तु प्रदिशं प्रेहि ...	५।४।	७।	१	००	६६
प्राक्षमभिं प्रहरन्त्युत्पत्नीमानयन्त्य०	३।१।	३।	२	००	१०
प्राक्षमुप दधाति सुवर्गस्य लोकस्य...	५।२।	८।१८	००	५	५०
प्राक्षमेनं चिनुते सुवर्गीऽस्य ...	५।५।	७।१३	००	५	१४३
प्राक्षं प्रहरति यजमानमेव ...	२।६।	५।१८	००	२	७३५
प्राक्षो याति प्राक्षिव हि सुवर्गी लोकः०।२।	१।	६	००	६	२३५
प्राजापत्यं कृष्यामा जमेत दक्षिकामः	२।१।	८।१३	००	२	३११
प्राजापत्यं तूपरमा जमेत यस्यावासाव०	२।१।	६।१५	००	२	३००
प्राजापत्यं पशुमा जमेत यश्चो वै प्रजा००।५।	७।१२	००	६	५००	
प्राजापत्यं भवति प्राजापत्या वै ...	२।३।	२।१६	००	२	४१५
प्राजापत्यामा जमेत यः कामयेता०	३।४।	३।	८	००	२४६
प्राजापत्यामेतामुप दधातीयं ...	५।०।	२।	४	००	२८२
प्राजापत्या वै पशवस्तेवाऽऽबन्धोऽधिपतिर्	३।१।	५।	१	००	३०
प्राजापत्यो वा यथ यश्चो यद्दशरात्रो	७।२।	५।	३	००	२५१
प्राणमहा गृह्यतेवावहा षष्ठि ...	३।५।१०।	२	००	३	३५८

प्राक्कर्म	का।	प्र।	च।	मा।	भा	य
प्राणदा व्यपानदा इत्याह	५।४।	५।	८ ...	५ .९.	८६
प्राणापानौ मे माह	१।७।	३।१२ ...	१	८६८
प्राणापानौ वा एतौ पशूना	.	६।३।	८।१८ ...	६	७७
प्राणापानौ वा एतौ पशूना	६।३।१०।	५ .	६	७८
प्राणापानौ वा एतौ यदुपाश्वन्तर्यामौ	६।४।	६।	७ ...	६	८५
प्राणापानौ वा एनं तदजहितां ..	२।५।	२।	५ ...	२	५५८
प्राणमृत उप दधाति रेतस्येव प्राणान्	५।२।१०।	८ ...	५	५४
प्राणमृत उप दधात्यृतुष्वेव	५।३।	१।	७ ...	५ ...	६४
प्राणमृत उपधाय संयत उप दधाति	५।२।१०।१५ ...	५	५५
प्राणाना वा एयोऽव सति ...	६।४।	२।१७ ...	६	८५
प्राणापानौ वा एतौ पशूना ...	६।३।११।	८ ...	६	८९
प्राणापानौ ह्येतौ यदुपाश्वन्तर्यामौ	६।४।	८।	६ ...	६	८८
प्राणाय त्वापानाय त्वेयाह ...	२।५।	८।	७ . .	३	३५४
प्राणा वा व्यश्व पशव सोमौ ...	६।४।	४।१४ ...	६	८९
प्राणा वा एते यद् द्विदेवता ...	६।४।	८।	७ ...	६	१००
प्राणा वा एते यद् द्विदेवता ..	६।४।	८।	८ ...	६	१००
प्राणा वा एते यद् धिष्ण्या ...	६।३।	१।१० . .	६	५८
प्राणा वै त्रिदहंभावा	७।१।	१।१० ...	६	१४८
प्राणो वा एष यदुपाश्वरु	६।५।	८।	१ ...	६ ...	११०
प्राणो वा एष यदुपाश्वरु	६।४।	५।	१ ...	६ . .	८२
प्राणो वा ऐन्द्रवायव	७।२।	८।११ ...	६	२७४
प्राणो वै एषदाजं	३।२।	६।	४ ...	३ ...	१२५
प्राणो वै प्रथमा सप्तमादृक्षा	५।५।	५।	४ ...	५ ...	१४८
प्राणो वै प्रथमोऽतिरात्रौ	७।३।	३।	३ ...	६ ...	३३१
प्रातस्त्रवने श्रवति यमो वै षोडशौ	६।६।११।	४ ...	६	१४९

प्राक्पक्षम्

का । प्र । च । न । भा । इ

प्रातस्सृज्ये वै शायत्रेण हृन्दसा ...	० । १ । २ । १ ... ६ ... १५८
प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि	६ । ५ । ११ । १ ... ६ ... १२२
प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि	६ । ५ । ११ । २ ... ६ ... १२२
प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि	६ । ५ । ११ । ३ ... ६ ... १२२
प्रान्याभिर्यष्ट्यन्त्येर्मन्त्रयते ...	५ । १ । ६ । ११ ... ५ ... १३
प्रायक्षीयस्य निष्क्रास उदयनीयमभि	६ । १ । ५ । ८ ... ६ ... १५
प्रायक्षीये शोदनीये च गृह्यन्ते ...	२ । ५ । १० । ६ ... ३ ... ३५८
प्राग्रन्ति तीर्थं एव प्राग्रन्ति दक्षिणां	२ । ६ । ८ । ५ ... २ ... ०६५
प्रियः प्रजाता मुत्पितो भवति ...	० । २ । ८ । ६ ... ६ ... २८०
प्रियवतो याज्यानुवाको भवतः ...	२ । २ । ११ । ११ ... २ ... ३६८
प्रेतिरस्ति धर्माय स्वा०—० निम्बेवाह	३ । ५ । २ । ३ ... ३ ... ३१८
प्रेतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै ...	३ । १ । ० । १० ... ३ ... ३८
प्रेदमे ज्योतिष्मान् वाहोत्याह ...	५ । २ । २ । ० ... ५ ... ३६
प्रेक्षो व्यमे शीदिहि पुरो न ...	५ । ३ । ० । १२ ... ५ ... १००
प्रेतु वाणी कनिकददित्याह ...	५ । १ । ५ । २० ... ५ ... १२
प्रेवाग्नेयेन वापयति मिधुनः ...	६ । ६ । ५ । २ ... ६ ... ११३
प्रेवाग्नेयेन वापयति रेतः सौम्येन ...	२ । ३ । ६ । २ ... २ ... ३८६
प्रेवैनं पुरोऽनुवाक्याह ...	२ । ६ । २ । १८ ... २ ... ६८८
प्रोक्षणीरासादयत्यापो वै गच्छोभी	२ । ६ । ३ । १५ ... २ ... ७२८
श्वो वाऽश्वोऽप्रेर्षत् संधानोर् ...	५ । ३ । १० । ५ ... ५ ... ८१

य

यदमव स्याति यदटपाद्यादेवैने ...	६ । २ । ८ । १ ... ६ ... ५०
यवराः प्राशाहटिरकामयन ...	० । १ । १० । ३ ... ६ ... २०१
यभुक्त्यो भवदेतदे नष्टयो रूपः ...	२ । १ । ८ । ६ ... २ ... ३१०

प्राश्न्यम्	का।	प्र।	जा	भा	४
बभ्रुर्भवत्येतद्वा चमस्य रूपम् ...	२।१।	२।	८ ...	२ १..	२०६
बहिं कृष्याति प्रजा वै बहिं ...	२।६।	५।	८ ...	२ ...	०३४
बहिरव कृष्याति तस्मात्तोमशा ...	६।२।११।१० ...	६ ...			५५
बहिंवा पूर्वमासे नतमुपैति ...	१।६।	०।	० ...	१ ...	८८५
बहिंयोऽहं देवयज्यया०—०मित्याह	१।०।	४।	१ ...	१ ...	८०२
बलायाजगर आसुः सजया ...	५।५।१४।	१ ...	५ ...		१८०
बलवानपि हृष्टो समष्टेद्वौ ...	२।२।	८।	३ ...	२ ...	३६१
बहव षोडशिनो भवन्ति तस्माद्बहव	०।४।	३।१० ...	६ ...		३८८
बहव षोडशिनो भवन्ति विजित्यै	०।४।	०।	८ ...	६ ...	४१८
बज्ररूपो भवति बज्रदेवयोर् छौव	२।१।	६।१४ ...	२ ...		३००
बज्ररूपो भवति बज्ररूपः ...	२।१।	६।१२ ...	२ ...		२८८
बज्रं भवतो आलथ्यो भवतोव ...	५।१।	२।	८ .	५ ...	५
बज्रं वै गार्धपत्यस्थाने मिश्रमिव	१।०।	६।१२ ...	१ ...		८८३
बज्रं शयमहमादिति श्रुतराष्ट्रम् ...	२।४।	०।	८ ...	२ ...	५०२
बहोमि श्रीयात्येतावतो देवास्यामुग्निर्	६।५।	८।	३ ...	६ ...	११८
बाहंतोमुत्तमामन्वाह बाहंतो वा अथौ	२।५।	०।	६ ...	२ ...	६०८
बाहंतो वै शुक्रो बाहंतः पृथमह	०।२।	८।	० ...	६ ...	२०४
बाहंस्पत्यः श्रितिएष्टमा जमेत ...	२।१।	६।	१ ...	२ .	२८८
बाहंस्पत्यं चतः श्रितिएष्टो दक्षिणा	१।८।१८।	५ . .	२ ...		१८५
बाहंस्पत्यं चतः निर्वपति ...	१।८।	८।	१ ...	२ ...	१०२
बाहंस्पत्यमुच्यं वधमा जमेत ...	२।१।	०।	८ ...	२ . .	३०५
बाहंस्पत्याः श्रितिएष्टामा जमेत	२।१।	०।	२ ...	२ ...	३०३
बाहंस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां	५।६।	२।१५ . .	५ ...		२०८
बुभ्रुवद्वेष्टेतैव वै धानिप ...	२।२।	२।	५ ...	३ . .	८१
रुद्रतोदक्षिणा यद्द्वोरक्षरपद्मोरिति	५।१।	८।	० ...	५ ...	०८

ब्राह्मणम्

का। प्र। च। वा भा २

बृहदथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव ...	७।२। १। ४ ...	६ ...	२३४
बृहदथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव ...	७।३। ५। ५ ...	६ ...	३३०
बृहदथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव ...	७।४। २। ६ ...	६ ...	३६१
बृहदथन्तराभ्यां यन्तीयं वाव ...	७।४। ४। ४ ...	६ ...	४०६
बृहस्पतिरकामयत ब्रह्मवर्चसौ स्यामिति ७।२। ३। १ ...	६ ...	२४५	
बृहस्पतिरकामयत अग्ने देवा ...	७।४। १। १ ...	६ ...	३८६
बृहस्पतिर्देवताऽनुष्टुप् छन्दो ...	३।१। ६। १४ ...	६ ...	३३
बृहस्पतिर्देवानां पुरोहित आसीन्	६।४। १०। १ ...	६ ...	१०१
बृहस्पतिर्नो हविषा ब्रधात्वित्याह	६।१। २। १० ...	६ ...	५
बृहस्पतिर्वा एतत् यज्ञस्य तेजः ...	५।३। ५। १४ ...	५ .	७४
बृहस्पतिस्तुतस्य त इत्याह ...	६।५। ८। ६ ...	६ ...	११०
बृहस्पतिस्तुतामिमं न इत्याह ...	१।०। १। १ ...	१ ...	६५५
बृहस्पतिस्त्वा सुप्ते रणवित्याह ...	६।१। ८। ४ ...	६ ...	२२
बृहस्पते धारया वसूनीत्याह ...	६।६। १। ५ ...	६ ...	७१
वैष्णो यूपो भवत्यसौ वा आदित्यो	२।१। ८। ३ ...	२ ...	३०६
ब्रध्न पिब्यसेत्याह यज्ञो वै ब्रध्नो ...	१।०। १। १६ ...	१ ...	६५६
ब्रध्नस्य विष्टमं चतुस्त्रिंश इति ...	५।३। ३। १५ ...	५ ...	६६
ब्रह्म जज्ञानमिति वक्त्रमुग्र दधाति	५।२। ७। १ ...	५ ...	४६ .
ब्रह्मणा वा अस्य तत् पूर्वाजमधिनुत	५।६। १०। २ ...	५ ...	२५८
ब्रह्मणा वा एषा यजुषा सम्भृता ...	५।१। ६। ७ ...	५ ...	२०
ब्रह्मणे ददाति प्रसूत्यै ...	६।६। १। १८ ...	६ ...	१२६
ब्रह्मणो हस्तमन्वारभ्य पर्याङ्कृ ...	२।३। ११। ८ ...	२ ...	४५१
ब्रह्म देवज्ञतमुपहृतमित्याह ...	२।६। ७। १२ ...	२ ...	७५६
ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इत्याहान्	२।६। ६। ६ ...	२ ...	७०५
ब्रह्मवर्णिं त्वा क्षत्रवनिमित्याह ...	६।२। १०। १६ ...	६ ...	५३

ब्राह्मण्य	का। प्र। ख। ग्रा	भा	व
ब्रह्मवनि त्वा च्चवनिमित्याह ...	६।३। ४।१४ ...	६।...	६०
ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मै कमध्युर्ह ...	३।३। ७। ३ ...	३ ...	२००
ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं यज्ञस्य ...	२।६। ५।२२ ...	२ ...	०३५
ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे ...	२।६। २। ६ ...	२ ...	६६८
ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं देवतं यौगं ...	२।५। २। ६ ...	२ ...	५५६
ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं देवतं ...	२।५। ३।१४ ...	२ ...	५७०
ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं दादशाहस्य ...	७।३। २। १ ...	६ ...	३३०
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०गायत्रिया ...	६।२। १। ५ ...	६ ...	३३
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०गायत्री ...	६।२। ६। ८ ...	६ ...	१६
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०गायत्री ...	६।३।११।१२ ...	६ ...	१०४
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०त्रय पशूना ...	६।४। ५।१४ ...	६ ...	६४
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०दनस्त्रिकेन ...	६।२। ७। २ ...	६ ...	१६
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०दश्र व्योमघय ...	३।३। ६। ६ ...	३ ...	१६५
ब्रह्मवादिनो वदन्ति दध पूर्वस्यावदेयं ...	२।५। ३। ८ ...	२ ...	५७०
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०देकपात्रा ...	६।४। ६। ५ ...	६ ...	१००
ब्रह्मवादिनो वदन्ति नर्घा न यजुषा ...	६।५।११। ८ ...	६ ...	१२३
ब्रह्मवादिनो वदन्ति नासस्थिते ...	६।३। १।१२ ...	६ ...	६०
ब्रह्मवादिनो वदन्ति न्यङ्मुभिश्चेतयाह ...	५।५। ३। ३ ...	५ ...	१३६
ब्रह्मवादिनो वदन्ति पवित्रवन्तोऽन्ये ...	६।४। ५। ४ ...	६ ...	६३
ब्रह्मवादिनो वदन्ति प्रयाजवदननूयाजं ...	६।१। ५। ६ ...	६ ...	१४
ब्रह्मवादिनो वदन्ति०—०मश्रिपात्रा ...	६।४।१०।११ ...	६ ...	१०४
ब्रह्मवादिनो वदन्ति मित्रो यज्ञस्य ...	६।६। ७। ६ ...	६ ...	१३६
ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्हमासा ...	५।७। २।१३ ...	५ ...	२८३
ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदेव गार्हपत्यश्च ...	५।७। ४। ४ ...	५ ...	२६८
ब्रह्मवादिनो वदन्ति यम देवतायै ...	५।७। ३। ५ ...	५ ...	२६१

ब्राह्मणम्

का । प्र । च । वा । भा । २

ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति यन्मृचापस्त्राग्नेर्	५ । ७ । ८ । ४ ... ५ ... ३२८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति यन्मृदावाङ्मिच्छा०	५ । ७ । ८ । ५ ... ५ ... ३२८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति०—०यातयामान्य०	२ । ६ । ३ । २ ... २ ... ०१०
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति०—०यातयामात्री	५ । ५ । ६ । ३ ... ५ ... १५३
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति विचित्र्य सोमाश्	६ । १ । ८ । १ ... ६ ... २४
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स तु वा व्यध्वर्यु	३ । २ । ८ । ४ ... ३ ... १४०
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स त्वा इडासुप	१ । ७ । १ । ८ ... १ ... ८५५
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स त्वा व्यध्वर्युः स्याद्	६ । ४ । ३ । १ ... ६ ... ८८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स त्वे दर्शपूर्णमासौ	२ । ५ । ४ । १ ... २ ... ५०८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स त्वे दर्शपूर्णमासावाश्	५ । १ । ५ ... ३ ... ३०८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति स त्वे यजेत ...	७ । १ । ३ । १ ... ६ ... १६१
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति सहस्रं	... ७ । १ । ७ । ८ ... ६ ... १८२
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्ति होतव्यं दीक्षितस्य	६ । १ । ७ । १२ ... ६ ... ११
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्तीष्टा देवता ...	२ । ६ । ८ । १० ... २ ... ७७६
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यग्निश्च ...	६ । २ । १ । १६ ... ६ ... ३४
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यग्निष्टोमप्रायणा	७ । २ । ८ । २ ... ६ ... २८०
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यग्नौ साम्यान् ...	५ । ५ । ५ । ३ ... ५ ... १४८
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यतिरात्रः परमो	७ । ४ । १० । १ ... ६ ... ४३०
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यद्भिर्हवीर्यैः	२ । ६ । ५ । १ ... २ ... ७३३
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यन्वारम्भः पशून्	६ । ३ । ८ । ३ ... ६ ... ७४
ब्रह्मवादिभ्यो वदन्त्यामते केन यन्तीति	७ । ५ । १ । १२ ... ६ ... ४०४
ब्रह्म वै पर्णो विष्णुस्ततोऽन्नं ...	३ । ५ । ७ । ४ ... ३ ... २४६
ब्रह्म समिद्भवत्याहुतौनामिव्याह ...	५ । ७ । ८ । ६ ... ५ ... ३२४
ब्राह्मणमद्य राध्यासमृधिमार्धेयमिव्याह	६ । ६ । १ । १२ ... ६ ... १२६
ब्राह्मणस्यथं तूपरमा धमेतामिचरन्	२ । १ । ५ । १२ ... २ ... २६१

ब्राह्मणम्

का । प्र । च । प्रा । भा । व

ब्राह्मणस्यत्यमेकादशकपालनिर्वयेद् २।३। ३। ० ... २... ४१४
 ब्राह्मणस्यत्याम्बुकर्णीभालमेतामिचरन् २।१। ८। ४ ... २ ... ३१०

भ

भद्राद् अथ समनैष्ट देवा ... ५।०। २।१४ ... ५ ... २८३
 भरत्रिंशं पूरोयमित्याह ... ५।१। ५।२९ ... ५ ... १९
 भस्मनाभि वासयति तस्मान्मांसेनास्त्रि १।६। ३। ८ ... २ ... ७१८
 भस्मनाभि समूहति स्वगाहत्या ... १।४। १। ० ... ३ ... २३५
 भागधेयं वा अग्निराहित इच्छमानः १।५। १। ३ ... १ ... ७००
 भान्त पञ्चदश इत्युत्तरत ... ५।३। ३। ५ ... ५ ... ६८
 भागं वो होता भवति ... १।८। १८। १० ... २ ... १०८
 भुवनस्य पत इति दधमुखे ... ५।४। ६।१० ... ५ ... १०५
 भूतमसि भयं नामेत्याह ... ३।३। ५।१६ ... ३ ... १८६
 भूतानि क्षुधमन्नत्सद्यो मनुष्या ... २।५। ६।१२ ... २ ... ६०२
 भूतेभ्यस्त्वेति क्षुधमुद्रुहति ... ६।२। ८। ४ ... ६ ... ४८
 भूतेष्टका उभ दधात्यचाय ... ५।६। ३। १ ... ५ ... २१५
 भूमिदुनुभिमा व्रन्ति ... ७।५। ६। ६ ... ६ ... ५२३
 भूमिभूमा दीवन्तिमेत्याह ... १।५। ४।२१ ... १ ... ७८७
 भूयस्त्वादसौतीव भूयाः सोऽभवन् ... ५।३। ११। २ ... ५ ... ८२
 भूवंस्त्ववरिति स्वपमादृष्टा उभ ... ५।५। ५। ५ ... ५ ... १४८

म

मखस्य शिरोऽसौत्याह यश्चे वै मख ५।१। ६। ६ ... ५ ... १४
 मधुवाणा ऋतायत इति दध्ना ... ५।२। ८।१५ ... ५ ... ५०
 मथत उभ दधाति मथत एवास्मै ५।१। ८।२९ ... ५ ... ५०

प्राज्ञश्च

का। प्र। ष। प्रा। भा। प्र

मध्यत उग्र दधाति मध्यत एवास्मै	५।२। ८। २ ... ५ ... ५१
मध्यत उग्र दधाति मध्यत एवास्मै	५।६। २। १४ ... ५ ... २०८
मध्यत ऐन्द्रमा लभते मध्यत एवेन्द्रियं	६।६। ५। ३ ... ६ ... १३३
मध्यतः सै वद्धाति मध्यत एवास्मा	६।१। ३। ८ ... ६ ... ८
मध्यतः सप्तदशं निरमिमीत ...	०।१। १। ८ ... ६ ... १४८
मध्यतो मुदस्याव द्यति ...	६।३। ११। १२ ... ६ ... ७८
मध्यतोऽनुयुभा वाग्वा अनुयुप् ...	५।१। ३। २० ... ५ ... ८
मध्ये दिवो निहित एत्रिरस्मा इत्याह	५।४। ६। १८ ... ५ ... ८८
मनसा गृह्णाति मन इव हि प्रजयति	६।६। १०। ३ ... ६ ... १३८
मनसा तु वै तामाप्नुमर्हति ...	५।१। ३। १३ ... ५ ... ०
मनसा प्रजयति ...	१।६। ८। ४ ... १ ... ८०१
मनसो हविरसौत्वाह ...	३।४। ३। १८ ... ३ ... २४०
मनस्वाङ्गित्वाह मन एवानुत ...	६।४। ५। ० ... ६ ... ८३
मनुः पुत्रेभ्यो दायं यमजस्य ...	३।१। ८। ० ... ३ ... ५१
मनुः पृथिव्या पञ्चियमैष्णव् ...	२।६। ०। १ ... २ ... ०५५
मनु मे दीक्षा दीक्षापतिर्मन्यतामित्याह	६।२। २। ६ ... ६ ... ३६
मनुरभिमचिनुत तेन न व्याभ्रान्	५।४। १०। १४ ... ५ ... १००
मनुर्मव जनया दैत्यं जनमित्याह ...	३।४। ३। १८ ... ३ ... २४०
मनुया इग्न्वा उपस्तौर्यमिष्णन्ति	१।६। ०। ८ ... १ ... ८८५
मनोऽसि प्राजापत्यं—विशेषाह	१।६। १०। १२ ... १ ... ८२४
मग्नयमान् गृह्णीताभिधरन् ...	०।२। ०। ६ ... ६ ... २६६
मन्विद्वा इत्याह मनुर्द्येतमुत्तरो ...	२।५। ८। ३ ... २ ... ६४०
मयुः प्राजापत्य ऊळो हलीहलो ...	५।५। १२। १ ... ५ ... १८५
मयोभूर्वातो यमि वातूखा ...	०।४। १०। १ ... ६ ... ४४०
मरुद्वा क्रीडिभ्यः पुरोडाशश्च ...	१।८। ४। ४ ... २ ... ५०

प्राक्पदम्	का । प्र । च । मा । भा । य
मर्यादोऽष्टयद्वयोऽपिरित्याह ...	५।१। ३।११ ... ५... ७
मही द्यौ पृथिवी च न इत्याह ...	५।२। ८।१७ ... ५... ५०
महेन्द्रस्याहं देवयज्यथा जेमानं ...	१।६।११।१७ ... १ ... ६३१
मा च्छन्द इति दक्षिणत उप दधाति	५।३। २।११ ... ५... ६७
मा त्वत् क्षेत्राख्यरथानि गन्धेत्याह	७।२। ७।१० ... ६ ... २६७
मा द्यावापृथिवी चमि ग्युसुचो ..	५।१। ५।१६ ... ५... १२
माणवीत्याह मनुर्ज्ञेतामग्रेऽपश्यत् ...	२।६। ७।११ ... २ ... ७५६
मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिर इत्याह ...	५।१। ५।१८ ... ५... १२
मान्दा वाशा इति सयौति ...	२।४। ८।१० ... २ ... ५१२
मान्धुक इक्षो भवत्यङ्गारा एव ...	३।४। ८। ६ ... ३ ... २६८
माप राक्षोर्मांति व्याक्षीरित्याह ...	७।५।१०। २ ... ६ ... ५२६
मा पाद्यायुषं पुरेत्याह ...	५।१। ५।२३ ... ५... १२
मारुतं वसतकपालं ग्रामण्यो ...	१।८। ८। ६ ... २ ... १०३
मारुतमसि मरुतामोज इति कृष्ण वास	३।४। ८। १ ... ३ ... ५११
मारुतं पृथ्निमा जमेताम्रकामो ...	२।१। ६। ५ ... २ ... २६६
मारुता भवन्ति मरुतो वै देवाना विशो	५।४। ७।२६ ... ५... १०१
मारुतो व्याघ्यानुवाक्ये कुर्याद् ...	२।३। ३।१० ... २ ... ४१५
मारुतो भवति मरुतो वै देवाना विश	२।२। ५।१० ... २ ... ३५६
मार्जयिष्योप तिष्ठन्ते मेधत्वाय ...	५।२। ४।१३ ... ५... ४१
मासिमासि पृष्ठान्युप यन्ति ...	७।५। १।१८ ... ६ ... ४०५
मित्र सख्यं पृथिवीमित्याह ...	५।१। ६। ३ ... ५... १४
मित्रं देवा अमृत्वसोमं राजानं	६।४। ८। १ ... ६ ... ८०
मित्रस्य भागोऽसौति पद्यात् ...	५।३। ४। ३ ... ५... ७०
मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेत्याह ...	६।४। १।१० ... ६ ... ८५
मित्रोऽहरजयद्वयो राविं ...	६।४। ८। ७ ... ६ ... ८८

ब्राह्मणम्

का। प्र। ष। प्रा। भा। ष

मिथुनौष्मावौ दक्षिणा समृद्धौ ...	३।५। १।१३ ... ३ ... ३०८
मुख्यो भवति य एवं वेद ...	२।६। २।१० ... २ ... ३६६
मुख्यो भवति य एवं वेद ...	५।२। ७। २ ... ५ ... ४६
मुक्ता नवं दधाति अर्धैर् मुक्ता ...	५।१। ६।१३ ... ५ ... २१
मुष्टीकरोति वाचं यच्छति ...	५।२। १।१८ ... ५ ... ३४
मुष्टीकरोति वाचं यच्छति ...	६।१। ४। ५ ... ६ ... ११
मूर्ध्नि गतौ पुरोऽनुवाक्या भवति ...	२।६। २। ७ ... २ ... ६६८
मूर्ध्नि गतौ भवन्ति तस्मात् ...	५।३। १।१५ ... ५ ... ६५
मूर्ध्नि गतौ भवन्ति मूर्ध्नि गतौ भवन्ति ...	५।३। ८। ३ ... ५ ... ७८
मूर्ध्नि गतौ दिवो व्यरति एषिष्या ...	६।५। २। २ ... ६ ... १०८
मूर्ध्नि गतौ राडिति पुरस्तादुप दधाति ...	५।३। २।१४ ... ५ ... ६७
मूर्ध्नि गतौ द्विनन्ति आद्यस्यैव मूर्ध्नि द्विनन्ति ...	२।६। ४। ८ ... २ ... ७२६
मृत्युवे वा एष गीयते यत् ...	३।१। ५। ४ ... ३ ... ३०
मृत्युवे वा एष गीयते यत् ...	६।३। ८। ४ ... ६ ... ७४
मृत्युना प्रेष्यति वट् क्षात्र व्याह ...	६।५। ३। ५ ... ६ ... १०६
मृत्युर्वा एष यदग्निं ब्रह्मण्य एतदूर्ध्वं ...	५।४। ४।११ ... ५ ... ६५
मृत्युर्वा एष यदग्निरमृतं ...	५।१।१०। ६ ... ५ ... २२
मृत्योर्विभौयात्तस्मा एता ...	२।३। २। २ ... २ ... ४१०
मृदामिषिष्योप दधाति ...	५।७।१०। ३ ... ५ ... ३३५
मेखलया यजमानं दीक्षयति ...	६।१। ३।१४ ... ६ ... ६
मेदसा सुधौ प्रोक्ष्यति मेदोरूपा वै ...	६।३।११। १ ... ६ ... ८१
मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेत्याह ...	६।१। २। ४ ... ६ ... ५
मेधो वा एष मशूना यत् कूर्मो ...	५।२। ८।१३ ... ५ ... ५०
मे शोका ज्योतिष्मन्त समावदीर्या ...	६।६। ८। ८ ... ६ ... १३०
मेघस्त्वा पथतैरवतु ...	७।४।१२।१-६ ... ६ ... ४३६

शास्त्रम्	का। प्र। च। भा। भा। व
मैत्र५ श्वेतमा लभेत वाच्यं कृष्णं ...	२।१। ८। ३ ... २।१५ ११५
मैत्र५ श्वेतमा लभेत वाच्यं कृष्णं ...	२।१। ८। ५ ... २ ... ११५
मैत्र५ श्वेतमा लभेत	२।१। ८। ११ ... २ ... ११०
मैत्रावाचस्पत्यं भवति श्वेतायै ...	१।८। ८। १३ ... २ ... १०९
मैत्रावहण्यनेककपालं निर्वपेद् ...	२।२। ८। ११ ... २ ... ११५
मैत्रावहण्यस्य चमसाध्वर्यवा ऋवेत्याह	६।४। ३। ८ .. ६ ... ८६
मैत्रावहण्यायान् ऋजोरन्	०।२। ०। ३ ... ६ ... २६६
मैत्रावहण्यौ द्वित्यामालभेत प्रजाकामो	२।१। ०। ५ ... २ ... ३०४
मैत्रावहण्यौ द्वित्यामालभेत दृष्टिकामो	२।१। ०। ४ ... २ ... ३०४
मैत्रावहण्योमामिच्छा वशा दक्षिणा	१।८। १८। ४ ... २ ... १८५
मोक्ष भवति ऊर्ध्वं मुद्रा	५।१। १०। १८ ... ५ ... २३

य

य आत्मानं न परिपश्येदित्याह ...	६।६। ०। ५ ... ६ ... ३३५
य इन्द्रियकामो वीर्यकामः स्थातु ...	२।३। ०। २ ... २ ... ४११
य इमं यद्यमवान् ये यद्यपतिं ...	२।६। ०। १४ ... २ ... ०५६
य उद्यता सोमाः शोः सा	०।१। ८। ३ ... ६ ... १८६
य उन्माद्ये तस्मै दोषा	३।४। ८। १० ... ३ ... २६८
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	०।१। ८। ५ ... ६ ... १८६
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	०।३। ०। २ ... ६ ... ३४४
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	०।३। ५। २ ... ६ ... ३३०
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	५।५। २। २ ... ५ ... १००
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	५।६। ४। १२ ... ५ ... २२४
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	५।६। १०। ३ ... ५ ... ०५८
य एवं विद्वान्छनुश्छनुद्योमानसोमा	५।०। ५। १५ ... ५ ... १०६

भाष्यम्	का।	प्र।	ख।	ग।	भा	श्र
य एवं विद्वानभिष्टोमेन यजते ...	७।१।	१।	५ ...	६ ...	१४८	
य एवं विद्वानभिष्टोचं जुहोति ...	१।६।	८।	२ ...	१ ...	८११	
य एवं विद्वान्सोमेन यजते ...	३।२।	२।	५ ...	३ ...	८०	
य एवं विद्वान् प्रतिगृह्यात्प्रज्ञाद एव	३।२।	८।१३ ...	३ ...	१४८		
य एवं वेद दध्नोत्येव भ्रातृभ्यं ...	६।६।	८।	३ ...	६ ...	१४८	
य एवं वेद न सौम्यामार्त्तिमार्च्छति	६।४।	४।१२ ...	६ ...	८१		
य एवं वेद नाप्स्वार्त्तिमार्च्छति ...	६।४।	४।	६ ...	६ ...	८१	
य एवं वेद प्रशुमान् भवति ...	१।७।	२।	८ ...	१ ...	८६२	
य एवं वेद प्रत्येव तिष्ठति ...	१।७।	२।१७ ...	१ ...	८६३		
य एवं वेद प्रैव जायतेऽग्रादो ...	५।५।	४।	३ ...	५ ...	१४२	
य एवं वेद विन्दते परिवेष्टारं ...	६।३।	१।	६ ...	६ ...	५६	
य एवं वेद स वीर्यैरेव हृन्दोभिरर्चति	३।३।	७।	४ ...	३ ...	२००	
य एवं वेदाद्यस्य प्रजा जायते ...	६।४।१०।	८ ...	६ ...	१०३		
य एवं वेदाग्रादो भवति ...	१।७।	२।१३ ...	१ ...	८६३		
य एवं वेदाद्यतनवान् भवति ...	५।६।	२।११ ...	५ ...	२०६		
य एवं वेदोपैर्न यज्ञो गमति ...	३।३।	७।	६ ...	३ ...	२००	
य एवं हृन्दतां वीर्यं वेद ...	३।३।	७।	२ ...	३ ...	१८८	
य एवं मुख्याः साङ्ख्यं वेद ...	५।५।	२।१३ ...	५ ...	१२६		
य एवं मेतासामृद्धिं वेदोर्गोत्येव ...	५।२।१०।१४ ...	५ ...	५५			
यं वै पूर्वोऽतिरात्रोऽसावुत्तरो ...	७।५।	१।	५ ...	६ ...	४७४	
यः स्तृत्वा वशाः स्यात् तमैन्द्रमेवा	२।१।	५।	८ ...	२ ...	२६१	
यः कामयेत प्रथेय प्रशुभिः ...	२।१।	२।	५ ...	२ ...	२६४	
यः कामयेतास्त्रिलोके ऋष्युयामिति	५।५।	१।१४ ...	५ ...	११८		
यः परस्ताद् याम्यवादी स्यात् ...	२।३।	१।	७ ...	२ ...	४०६	
यः प्रशुक्लाम स्यात् वसा एतः ...	२।४।	४।	४ ...	२ ...	४६१	

प्राप्तपद

का। प्र। ख। ग। भा। ष

यं कामयेत वसोयाग्न्यादितुमयोमिस्	५।१।	४।१६ ...	५ ...	८
यं कामयेत सर्वमायुरियादिति ...	२।५।	०।१२ ...	२ ...	६१०
यं कामयेत स्वस्य जायेतेत्युपान्ते	६।६।	४।	८ ...	६ ... १३१
यं कामयेताम्रादः स्यादिति ...	२।३।	६।	२ ...	२ ... ४२०
यं कामयेतापशु स्यादिति पराचीं	१।०।१।	८ ...	१ ...	८५५
यं कामयेतापशु स्यादिति वयस्यास्तस्य	५।३।	१।१३ ...	५ ...	६५
यं कामयेतापशु स्यादिति विधूचौनानि	५।२।	२।१२ ...	५ ...	५२
यं कामयेतापशु स्यादित्यपरिमित्य	५।२।	६।	८ ...	५ ... ४५
यं कामयेतापशु स्यादित्यपर्यंतस्यै	६।३।	३।११ ...	६ ...	६४
यं कामयेतापशु स्यादित्यमेदस्त	६।३।	१२।१३ ...	६ ...	८२
यं कामयेतापशु स्यादित्युक्तस्तस्य	६।२।	८।	३ ...	६ ... २४
यं कामयेतापतिष्ठित स्यादित्यारोहं	६।३।	३।१० ...	६ ...	६४
यं कामयेतोर्जनं व्यङ्ग्येयमित्यूज्जी	६।३।	४।१० ...	६ ...	६०
यच्छ्रुत्युक्तत् एतथाग्राह्य ...	२।१।	१।	८ ...	२ ... २४३
यजमानदेवता वै जुहुर्भाह्वर्यं ...	२।५।	८।	३ ...	२ ... ६११
यजमानमभ्युत् सृजति ...	०।१।	०।	८ ...	६ ... १८२
यजमानलोके वै दक्षिणानि ...	६।२।	१०।१८ ...	६ ...	५४
यजमानस्य सन्त्ययन्यसोत्याह ...	६।२।	११।१२ ...	६ ...	३०
यजमानायतनं वै नाकसहो ...	५।३।	०।	३ ...	५ ... ०६
यजमाना वै दिवाकीर्यं सवत्सरं	०।३।	१०।	४ ...	६ ... ३५५
यजमानेन साम्नाद्य यशसो ...	१।६।	०।१० ...	१ ...	८२५
यजमानेन सम्मितोदुम्बरो भवति...	६।२।	१०।	८ ...	६ ... ५२
यजमानो वा व्याहवनीषो ...	२।१।	३।	३ ...	३ ... १८
यजमानो वा एतस्य पुरा गोप्ता ...	६।३।	२।१४ ...	६ ...	६२
यजमानो वै पुरोडाश ...	१।५।	२।१० ...	१ ...	००५

ब्राह्मणम्	का। प्र।	श। प्रा	भा	४
यजुषान्या तृण्यौमन्या मिथुनत्वाय	६।२।	१।१४	... ६०...	३४
यजुषा युनक्ति यजुषा रुधति ...	५।२।	५।	... ५...	४२
यजुषा वा रुधा क्रियते यजुषा ...	५।५।	३। १	... ५...	१३६
यजुषा विल करोति व्यावृत्तौ ...	५।१।	६।१४	... ५...	१५
यजुषेमाध्वामूषोपदधाति ...	५।६।	८।१०	... ५...	२४६
यज्ञ्यापोऽवरोक्षोपयेत् तद् यज्ञस्य	२।६।	८।	... २...	०६५
यज्ञं वा यतस् सम्मरन्ति ...	३।१।	३। १	... ३...	१०
यज्ञं वै देवा व्यदुःक्रन् ...	१।०।	१। ३	... १...	८५४
यज्ञं यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छेत्वाह	६।६।	२। ४	... ६...	१२०
यज्ञं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा यव ...	६।४।	१।१२	... ६...	८५
यज्ञमुखे यज्ञमुखे वै क्रियमाणे ...	५।१।	३।१५	... ५...	०
यज्ञमुखे यज्ञमुखे वै क्रियमाणे ...	५।२।	०।१५	... ५...	४८
यज्ञस्य यथा सुविता नयन्तौ ...	६।६।	१।११	... ६...	१२६
यज्ञस्य पदे स्य इत्याह ...	५।१।	६।१०	... ५...	१४
यज्ञस्य वा व्यप्रतिष्ठाद्यज्ञ ...	६।६।	६। २	... ६...	१३४
यज्ञस्य वै समृद्धेन देवा ...	१।६।	१०। ३	... १...	८९३
यज्ञस्य शिरोऽर्द्धिद्यत् ते देवा ...	६।४।	८। १	... ६...	८८
यज्ञहन्तौ वै देवा यज्ञमुष ...	३।५।	४।१०	... ३...	३९८
यज्ञायश्मिष्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि...	५।४।	१०। ४	... ५...	१०६
यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञो वै ...	५।४।	८। ८	... ५...	१०६
यज्ञायुधानि सम्मरन्ति ...	१।६।	८। ७	... १...	८०२
यज्ञेन वा इष्टो यज्ञेन पूर्त्तौ ...	१।०।	३। ८	... १...	८६८
यज्ञेन वै देवा सुवर्ग लोकमायन् ...	६।३।	४।२०	... ६...	६८
यज्ञेन वै देवा सुवर्ग लोकमायन् ...	६।५।	३। १	... ६...	१०८
यज्ञेन वै प्रजापति प्रजा व्यष्टजत	५।१।	५।१३	... ५...	७४

प्राक्पदम्	का।	प्र।	ख।	ग।	धा	ध
यज्ञेन वैभ्रजापतिः प्रजा व्यहजत	६।४।	१।	१...	६...		८४
यज्ञो दक्षिणामभध्यायत् ...	६।१।	५।१५...	६...			८
यज्ञो देवेभ्यो निलायत विष्णूरूपं हत्वा	६।२।	४।	५...	६...		४०
यज्ञो देवेभ्योऽपाक्रामत् ...	५।४।	१।	२...	५...		८८
यज्ञो बभूव स ष्ठा बभूवेत्याह ...	१।७।	६।१०...	१...			८८४
यज्ञो वा वै यज्ञपतिं दुहे ...	३।२।	०।	६...	३...		१५८
यज्ञो वै सूहृताऽऽद्यावदेत्येवैनामहदस्तु	१।६।११।	६...	१...			८३०
यतः खलु वै यज्ञस्य वितानस्य ...	६।४।	२।१८...	६...			८८
यतश्च सदस्यैरित्याह ...	६।६।	१।१४...	६...			१२६
यतीनामद्यमानानां प्रीत्याणि ...	२।४।	८।	०...	२...		५१२
यत् कर्त्तारानि भवन्ति ...	२।४।	८।	८...	२...		५१२
यत् कलया ते ज्ञेन ते क्रोद्यामोति	६।१।१०।	१...	६...			२६
यत् कलश उपदस्येदामयथाह ...	६।५।१०।	०...	६...			१२१
यत् कुसोदमप्रतीतं भयोऽप्युपौयतीदिव	३।३।	८।	८...	३...		२०५
यत् ह्यष्टाश्वकुनः पृथदाज्यमवगृध्रेष्	३।२।	६।	३...	३...		१२५
यत् क्रौञ्चमन्याह्यासुरं तद्यन्मन्त्रं ...	२।५।११।	६...	२...			६५०
यत् तपस्तप्ता दीक्षितवार्दं वदति ...	३।१।	१।	२...	३...		१
यत् तानूगन्धर्वा समवद्यति ...	६।२।	२।	२...	६...		३५
यत् तिरश्चीनमतिहरेदनभिविह्वं	२।६।	८।१०...	२...			७६५
यत् तिरश्चिवयस्त्रिष्टुष्टिभिर् ...	५।६।१०।	६...	५...			३५८
यत् ते भन्युपरोमस्येत्याह ...	१।५।	४।	६...	१...		०८८
यत् ते रुद्र इरो धनुस्तदातो ...	५।५।	०।	४...	५...		१५८
यत् ते सोमः—आश्वतोषादेष	३।३।	४।	५...	३...		१८३
यत् ते सोम दिवि ज्योतिरिन्द्रादेष	६।४।	४।	०...	६...		८१
यत् ते सोमादाहं नाम आश्वतोषादेष	६।४।	४।११...	६...			८१

प्राद्ययम्

का । प्र । ष । वा भा ४

यत् त्रि प्रायच्छत् त्रि प्रत्यग्रहात्	२ । ४ । १२ । १२ ... २ । ५२६
यत् त्रिचितोक्त चिन्वीत यच्च ...	५ । ६ । १० । ५ ... ५ ... २५८
यत् त्रिरुपाऽशुऽहस्तेन वि गृह्णाति	६ । ५ । १० । ४ ... ६ ... १२१
यत् त्वा जुद्ध परीवपेत्वाद्यापद्रुतएवास्मै	१ । ५ । ४ । ४ ... १ ... ७८८
यत् पक्षसम्मिता मिनुयात् ...	५ । ६ । ८ । ६ ... ५ ... २४४
यत् पराचौनानि एष्टानि भवन्त्यमुमेव	७ । ३ । ४ । ३ . ६ ... ३३४
यत् पराचौनानि एष्टानि भवन्त्यमुमेव	७ । ३ । १० । ७ ... ६ ... ३५५
यत् परे गृह्णन्ते यदेव यज्ञेन नाव यन्ते	३ । ३ । ६ । २ ... ३ ... १६४
यत् परे परस्ताद्व स्य पराच्च सुवर्गान्	७ । ३ । १० । ३ ... ६ ... ३५४
यत् पशुर्मायुमहतेति शुद्धोति शान्त्यै	३ । १ । ५ । ५ ३ ... ३०
यत् पशुर्मायुमहतेति शुद्धोति शान्त्यै	५ । १ । ८ । ८ ... ५ ... १८
यत् पुरोदत्तमाह यथा वसुध ध्याहरति	६ । ५ । १० । ११ ... ६ ... १२१
यत् पूतोक्तैर्वा पर्यावर्ण्यैर्वा ...	२ । ५ । ३ । १० ... २ ... ५७०
यत् पूर्णपात्रमन्त्रैर्वेदि निगयति ...	१ । ७ । ५ । ७ ... १ ... ६७८
यत् पूर्वेष्वह स्त्रितः पराचो गृह्णन्ते	३ । ३ । ६ । ५ ... ३ ... १६४
यत् एषिया द्वितीयमासीत् ...	२ । ४ । १२ । ७ ... २ ... ५२८
यत् एत्रयो गृह्णन्ते एत्रीनेव तै ...	३ । ३ । ५ । १२ ... ३ ... १८८
यत् एष्टानि भवन्ति सुवर्गमेव तैर्लोकं	७ । ३ । १० । २ ... ६ ... ३५४
यत् प्रत्यक्षं पूर्वेष्वहस्त एष्टान्युपेयु	७ । २ । २ । ४ ... ६ ... २४२
यत् प्रत्यक्षं चिन्वीत तदमिष्टयेत्	५ । ५ । २ । ६ ... ५ ... १२८
यत् प्रयागानूयागान् कुर्यात् ...	५ । ४ । ७ । २२ ... ५ ... १०१
यत् प्राङ्मासीन शऽसति ...	३ । २ । ६ । १६ ... ३ ... १४८
यत् प्रायश्चित्त लषधाय दृष्टिसगौरय	५ । ३ । १ । ११ ... ५ ... ६५
यत् खनु वा रतऽश्रीण्यां हरन्ति	६ । १ । ६ । ८ ... ६ ... २५
यत् धारा धनपेता मधोर्ध्वस्य ...	५ । ७ । ७ । १० ... ५ ... ३१६

प्राश्नवम्

का । प्र । ष । वा । धा । श

यत्रान्या ध्वन्या व्योषधयो व्यतिषक्ता	६ । २ । ६ । १८ ... ६ ... ॥॥
यत्रैतमेवं विद्वान्मन्थिन सखाव जु०	३ । १ । ६ । १० ... ३ ... ५२
यत् संवत्सरमुखं विभर्तीममेव ..	५ । ६ । ५ । ५ . ५ ... २३०
यत् सखादृष्टा उपदध्याद् दृष्टौ ...	५ । ४ । १ । ८ ... ५ ... ६०
यत् सत्रिणां होताभू कामिहानुपा	१ । ० । २ । २ १ ... ६६
यत् सन्मुप्य विहरति तस्मात् ...	५ । २ । ४ । ३ . . ५ . . ४०२
यत् समोद्योन प्रमुशौर्षैरुप दध्यात्	५ । २ । ६ । १६ . ५ ... ५३
यत् सर्वाभि प्रक्षमिर्युष्मादयुक्तोऽस्याग्नि	५ । ४ । १० । ३ ... ५ ... १०६
यत् सह सर्वाभिर्मिमीत	६ । १ । ६ । १२ . . ६ . . २५
यत् साय जुहोति रेत एव तत्सिद्धति	१ । ५ । ६ । ४ . . १ ... ८१०
यत् साम्य प्रातरग्निहोत्रं जुहोत्या०	३ । ४ । १० । ३ ... ३ ... २८५
यत् सौम्यो भवति सोमपौषमेवाव	२ । ३ । २ । १५ . . २ ... ४१२
यत् रूपेण वोपवेष्टेण वा ...	२ । ६ । ५ । २१ ... २ ... ७३५
यथा त्सारोयति न आख इयति	६ । ४ । ११ । ६ ... ६ ... १०४
यथायतन वा एतेषां सवनभाज	७ । ५ । ६ । ११ . . ६ . . ५०१
यथा वा आयतां प्रतीक्षत ...	३ । २ । ६ । ६ . . ३ . . १४८
यथा वै पर्जन्य सुष्टुं वर्धतेव .	१ । ६ । १० । ११ ... १ . . ६२४
यथा वै पुष्पो जातो विद्यत एव .	५ । ० । ५ । १ . . ५ . . ३०४
यथा वै पुनराधेय एव पुनश्चितिर्	५ । ४ । १० । ११ ... ५ . . १००
यथा वै मृदुषोऽश्वो गौर्गौर्यत्वेव ...	१ । ५ । ० । ६ ... १ ... ८०५
यथा वै मनुष्या एव देवा	० । ४ । २ । १ ... ६ ... ३६१
यथा वै लाङ्गलेनोर्वरां प्रमिन्दन्त्येव	६ । ६ । ० । १० . . ६ ... १३६
यथा वै समृतसोमा अर्घ्यं वा ...	१ । ६ । ० । १ ... १ ... ८६४
यथास्थानमुप तिष्ठते तस्मात् ...	५ । २ । २ । २१ ... ५ ... ३०
यदक्षसङ्गं हृष्टेदध ईश यजमानस्य	६ । २ । ३ । ६ ... ६ ... ६४

वाक्यम्	का। प्र।	ख। ग।	भा	य
यदमयेऽनोकवते व्याकृतिं जुहोत्यमिह्	५।४।	५।११...	५...	८६
यदमिधिदनवदस्यान्नीमादवद्वेन	५।२।	५।१८...	५...	१४
यदधोमोमीयम् यशुमा जमत ...	६।१।११।१५...	६...	२०	
यदव्यशिष्यत तत् त्वष्टा	२।४।१२।	२...	२५...	५२०
यदध्वपुंरऽय गृह्णन्नाहुं देदुभाभ्यां ...	६।६।१०।	०...	६...	१४०
यदध्वपुंरनमावाकृतिं जुहुयादन्यो	५।१।	२। ३...	५...	६
यदध्वपुंरनमावाकृतिं जुहुयादन्यो	६।१।	८। ६...	६...	२२
यदध्वपुंरनमावाकृतिं जुहुयादन्यो	६।०।	८। ६...	६...	५०
यदध्वपुंरान्नमभिमगृह्णीषामिं ...	५।०।	८। ३...	५...	२२८
यदनाश्वानुपवसेत् क्षोधुक स्याद्...	१।६।	०।१२...	१...	८८५
यदनुममय्य दन्त्यादन्दशूकान्नाः ...	६।१।१०।	०...	६...	२०
यदनुपरिष्कामं जुहुयादन्तरवचारितः	५।४।	३। ८...	५...	८३
यदन्तरिष्ठे हवीषमासीत् ...	२।४।१२।	८...	२...	५२८
यदन्तर्वेदि मिश्रुपादेव नोक्तमभि जयेत्	६।६।	४। २...	६...	१३०
यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विविधं स्यान्	०।३।	८। ४...	६...	३५०
यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विविधं स्यान्	०।३।	५। ३...	६...	३३०
यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विविधं स्यान्	०।३।	०। ६...	६...	३४४
यदन्त्याहार्यमाह्वयेते वै देवा ...	१।०।	३। २...	१...	८६०
यदन्तोषं तिष्ठन् गृह्णीयान् ...	६।४।	२। ५...	६...	८६
यदपगुण्याभोत वय इव स्यात् ...	६।१।	१।१८...	६...	३
यदङ्ग मरेद्यदेष्टव्येष्टमं कुप्योत् ...	३।४।	३।१२...	३...	२४८
यदवद्वमवदध्याद् जभां यजानाम्	६।१।	०। ४...	६...	१८
यदवद्वान् स्यादवना स्याद्	६।१।	०।१०...	६...	००
यदभिह्वय जुहुयात्	२।१।	२। ०..	२...	१०
यदभिवाचतोऽपि वादय मा जमेत	६।६।	५। ६...	६...	१३४

प्राप्तम्	का । प्र । ख । ग । भा । ष
यदि तत्र न विन्देयुरन्तस्मदसाद् ...	७ । ३ । १ । ३ . . ६६... ३२२
यदि तत्र न विन्देयुर्गृहपतिना युचं	७ । ३ । १ । ४ ... ६ ... ३२२
यदि दूरे स्यादा तमितोस्तिष्ठेत् ...	६ । ४ । ५ । १० ... ६ . . ८४
यदि न द्विधादाखुस्ते भग्नरिति ब्रूयान्	६ । ६ । ४ । ११ ... ६ ... १३२
यदि नश्येदग्निर्न द्विकपालं निर्वपेद्	२ । ६ । ३ । ११ ... २ ... ७१८
यदि नावगच्छेदग्निस्त्यान् मयूढान् ...	२ । ३ । १ । १० ... २ ... ४०८
यदि नावगच्छेदिसमहमादित्येभ्यो	२ । ३ । १ । ८ ... २ ... ४०८
यदि नावगच्छेदेतमेवादित्यं चयं ...	२ । ३ । १ । ११ ... २ ... ४०८
यदिभ्राय राधन्तराय निर्वपति ...	२ । ३ । ७ । ३ ... २ ... ४३१
यदिभ्रो वृषमहद्भमेध तद् ...	३ । ३ । ७ । ५ . ३ ... २००
यदि पशोरवदान नश्येदान्यस्य ...	३ । १ । ३ । ४ . ३ . ० १८
यदि प्रातस्सवने कलशो दीर्येत ...	७ । ५ । ५ । ७ ... ६ . . ४८५
यदि विभोयादुखर्मा भविष्यामीति	२ । १ । ४ । ८ ... २ ... २८१
यदि विभोयादुखर्मा भविष्यामीति	२ । २ । १० । ६ ... २ ... ३६७
यदि मिथेत तैरेव कपालौ स्रष्ट्वेत्	५ । १ । ८ । ८ ... ५ ... २०
यदि मथ्यन्दिने दीर्येत वषट्कारनिधनः	७ । ५ । ५ । ८ ... ६ ... ४८६
यदि मिश्रमिव घरेदज्ञानिना सक्तून्	३ । ३ । ८ । १० . ३ ... २०५
यदि वर्षेत् तावत्वेव होतयं . .	२ । ४ । १० । २ ... २ ... ५१६
यदि विष्टनेद्वैष्णवीभृषमनुब्रूयाद् ...	६ । १ । ४ । ८ ... ६ ... ११
यदि यकाया व्याहृष्टमनूय दध्यात्	५ । २ । ७ । ५ ... ५ ... ४७
यदि सोमौ स्रष्टुतौ स्याता ...	७ । ५ । ५ । १ ... ६ ४८५
यदुक्थे गृह्णीयात् प्रत्यक्षं ...	६ । ६ । ८ । ४ . ६ १३७
यदुच्छेषणादभायन्त तस्मादुच्छेषणाद्	६ । ५ । ६ । ६ ... ६ ... ११४
यदुत्तरार्द्धे वा मध्ये वा जुहुयाद् ...	६ । ६ । ७ । २ ... ६ ... १३५
यदुप घ क्षुण्णीयादमि च घारयेदुम०	२ । ६ । ८ । ८ ... २ ... ७६५

प्राक्कथम्

का। प्र। अ। प्रा। भा। ष

यदुपलब्धीद्गोऽस्य यशू घातुका	६।२। ८। ७ ... ६ ... ७७
यदुपसद उपसद्यन्ते आढव्यपराणुयै	६।२। ३। २ ... ६ ... ३८
यदुभावपवित्रौ गृह्णीयाता ...	६।४। ६। ६ ... ६ ... ८५
यदुभौ विमुष्यातिथ्यं गृह्णीयाद् ...	६।२। १। १ ... ६ ... ३२
यदृषमस्तेनैम्नो यत् पृत्रिस्तेन ...	२।१। ३। ६ ... २ ... १०५
यदेकाधोपदध्यादेकमृतुं वर्षेदनु	५।३। १०। २ ... ५ ... ८०
यदेकपाञ्जुःपाद्विंशोमं कुर्यात्	३।४। १०। ७ ... ३ ... २८६
यदेकपात्रा गृह्णन्ते तस्मादेकोऽन्तरत	६।४। ८। ६ . ६ . १००
यदेकमेकः सम्भरेत् पिष्टदेवत्वानि	१।६। ८। ८ ... १ ... ८०२
यदेकया धारयेदेका प्रौखीयाद्याम्भा	२।५। ११। १४ . . २ ... ६५१
यदेकस्मिन् यूये द्वे रसने परिष्ययति	६।६। ४। ७ ... ६ ... १३१
यदेकादशकपाको भवत्येकादशाक्षरा	५।६। ५। ४ ... ५ ... २३०
यदेकादश त्रैष्टुभेन यद् द्वादश ...	५।४। १०। ८ ... ५ ... १०७
यदेकैन संख्यापयति यक्षस्य सन्तत्यै	५।५। १। १ ... ५ ... ११७
यदेतद् यशुर्न त्रयाद् दिव्या व्यापोऽशान्ता	६।१। २। ७ ... ६ ... ५
यदेतद् यशुर्न त्रयाद् यावत् एव ...	६।१। ४। १८ ... ६ ... १२
यदेतया समिधमादधात्यग्निचिदेव	५।४। ७। १७ ... ५ ... १०१
यदेतामसम्मराग्सम्मरत्यग्निमेव ...	६।२। ८। ७ ... ६ ... ४८
यदेतेभ्य सोमक्रयणाग्राभुदिशेदक्षौतो	६।१। १०। ८ ... ६ ... २८
यदेते स्त्रीमा व्यतिषक्ता भवन्ति ...	७।४। ३। १८ ... ६ ... ३८८
यदेधोपदध्यादेकमृतुं वर्षेदनुपरिहारः	५।३। १। १० ... ५ ... ६५
यदेवमुत्तरवेदिं प्रोक्षति दिग्भ्य एव	६।२। ७। ८ ... ६ ... ४७
यदेन्द्रं दधि भवतीन्द्रमेव ...	७।५। ७। ८ . . ६ ... ५०६
यदेन्द्रो भवतीन्द्रियं वै सोमपौष ...	२।१। ५। १० ... २ ... २८१
यदैषा प्रमीयेत यदा वा जीयेरन्	७।२। १। १४ ... ६ ... २३५

प्राष्टयम्	का।	ख।	ग।	भा	४
यद् गायत्र्यपक्रम्यातिष्ठत् तस्मादेता	२।४।	३।४	...	२।...	४८७
यद् गृह्णाति प्रजाभ्यस्ता प्रजापतये	३।३।	६।	८	...	३ ... १६५
यद् गृह्णात्यज्ञस्त्वोमधीभ्यो गृह्णामीति	३।३।	६।	७	...	३ ... १६५
यद् गृह्णात्योमधीभ्यस्ता प्रजाभ्यो गृह्णा०	३।३।	६।	८	...	३ ... १६५
यद् ग्राम्याणा यग्रूना चर्मणा सम्भरेद्	५।१।	४।	७	...	५ ... ८
यद् ग्राम्याणा यग्रूना ययसा जुहुयाद्	५।४।	३।	३	...	५ ... ८२
यद् ग्राम्याणा पात्राणा कपालै ...	५।१।	६।	४	...	५ ... १४
यद् दिवि हृतीयमासीत् तेनेन्द्रो ...	२।४।१२।	८	...	२ ...	५२८
यद् द्वादशगवेन संवत्सरेणैव ..	५।२।	५।	८	...	५ ... ४२
यद् द्वादशोद्यामः संवत्सरेणैव ...	५।१।१०।१८	...	५	२३
यद्भस्तेन कण्डूयेत पामगम्भावुक्ता...	६।१।	३।१८	...	६।१.	८
यद्भस्तेन प्रमीवेदपम स्याद् ...	२।६।	८।	७	...	२ ... ७०५
यद्भुत व्या दध्याहुर्मं गृह्णागन्वारोहयेद्	३।४।१०।	८	...	३ ...	२८६
यद्भोता प्राप्नोयाद्भोताभिर्माहर्चेद्	२।६।	८।	४	...	२ ... १०६४
यद् बहिरंगवत्तोषं मिनुयात् ...	६।२।१०।१०	...	६	५२
यद् ब्राह्मणस्योप दधाति ...	५।७।	८।	७	...	५ ... ३२४
यद् ब्राह्मणश्चाब्राह्मणश्च प्रश्नमेयाता	२।५।११।२६	...	२	६५३
यद् ब्रूयात् सूमावसावा च ...	२।६।	८।१५	...	२ ...	७०७
यद् ब्रूयाद्योऽग्निः होतारमवृषा इत्यग्नि	२।५।	८।१२	...	२ ...	६९१
यद् ब्रूयाद्विधेरिति यज्ञस्याहुमृच्छेद्	६।१।	२।११	...	६ ...	५
यद्यक्ते जुहुयाद्यथा प्रयाते ...	३।४।१०।	६	...	३ ...	२८६
यद्यमिष्टोमो जुहोति यदुक्थ्य ...	६।४।	३।१४	...	६ ...	८०
यद्यद्वाह्यस्याभिध्यायेत्तस्य ...	१।७।	४।१४	...	१ ...	८०३
यद्यपरं प्रतिपाद्यो स्यात् ..	२।३।१२।	५	...	२ ...	४५५
यद्यमिषरेदमुं गृह्णथ त्वा होय्यामीति	६।४।	५।	८	...	६ ... ८४

प्राक्षयम्

का। प्र। अ। ना। भा। ४

यद्यभिचरेदमुष्य त्वा प्राणे सादयामीति	ई। ४। ५। ११ ... ई . .	८४
यद्यवविध्यति प्रापीयान् भवति ...	२। ५। ५। १० . . २ . .	५८६
यद्येकं कपालं नश्येदेको मास ...	२। ६। ३। १० . . २ ...	७१८
यद्यष्ट कुर्याद् यातयामा अस्य . .	५। १। ५। ५ ... ५ . .	११
यद्यष्ट कुर्याद् यातयामा अस्य ...	५। ४। ५। ३ . . ५ ...	८५
यद्यस्ते तद्दिग्वा ...	१। ८। ७। ८ . . २ . .	८०
यदा अग्निराहितो नर्थते व्यायो	१। ५। २। ४ ... १ ...	७७४
यदा अग्नेरसयतमस्तुवर्ग्यमस्य ...	५। २। १०। १७ ... ५ ...	५५
यदा अग्नौशानो भारमादत्ते ...	६। २। ५। १ ... ६ ...	४१
यदा असौ रेत सिञ्चति तदस्या . .	५। ५। ४। २ . . ५ ...	१४१
यदापुष्पावत् तस्मादायथा	३। ४। ३। ३ . . ३ . .	२४५
यद्विन्ने देवा समभरन् तस्मादभ्या०	३। ४। ६। ३ ... ३ ...	२५८
यदै तावानेव सोम स्याद्यावन्तं ..	६। १। ८। १४ ... ६ ...	२५
यदै दिवा भवत्यपो रात्रि प्रविशति	६। ४। २। ८ ... ६ ...	८७
यदै दौक्षितमभिवर्धति दिव्या व्यायो	३। १। १। ४ . . ३ ...	१
यदै दौक्षितोऽनेध्य मश्वयसास्माद्	३। १। १। ३ ... ३ . .	१
यदै देवा असुरानदाभ्येनादधुवन् ...	६। ६। ८। २ ... ६ ...	१३८
यदैन्द्रध पूर्यमासेऽनुनिर्वाप्यो भवति	२। ५। ३। २ ... २ ..	५६८
यदै यज्ञस्य क्रूरं यद्विलिष्टं ...	१। ७। ३। ४ ... १ ...	८६७
यदै यज्ञस्य साक्षा क्रियते राष्ट्र ...	१। ६। १०। ८ ... १ . .	८२३
यदै होताभ्यर्चुमभ्याह्रयते व्यावमस्मिन्	३। २। ८। ८ ... ३ . .	१४८
यदै होताभ्यर्चुमभ्याह्रयते वधमेनम्	३। २। ८। १ ... ३ ...	१४६
यदै होताभ्यर्चुमभ्याह्रयते वधमेनम्	३। २। ८। १० ... ३ ...	१४८
यन्ति वा एते मिथुनाद्ये सवत्सरमुप	७। ५। ८। ११ ... ६ ...	५२४
यन्ति वा एते सवत्सरोऽष्टवत्सजन्ति	७। ५। ६। ८ . . ६ ...	५००

प्राप्त्यर्थम्	का । प्र ।	च । मा	भा	४
यन्त्रद्वारेर्हे सवने विहरति ...	६ । ३ ।	१ । ४ ...	६ ५ ..	५८
यं द्विष्यात् तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति	२ । ६ ।	४ । १६ ...	२ ...	७३३
यं द्विष्यात् तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति	६ । २ ।	७ । ११ ...	६ ...	४०
यं द्विष्यात् तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति	६ । ४ ।	१ । १८ ...	६ ...	८५
यं द्विष्यात् तमुपदधत् ध्यायेद् ...	५ । ३ ।	७ । ६ ...	५ ...	७७
यं द्विष्यात् तमुपदध्याद् ध्यायेदेताभ्य	५ । ४ ।	२ । ८ ...	५ ...	८९
यं द्विष्यात् तस्य सच्चरे प्रशूनां ...	५ । ४ ।	३ । ११ ...	५ ...	८३
यं द्विष्याद् यत्र स स्यात् तस्यै ...	५ । २ ।	५ । २१ ...	५ ...	४३
यत्र नियुक्ते स्यादुन्माद्येद्यमानो	५ । ५ ।	१ । ४ ...	५ ...	११०
यत्र निर्दिशेत् प्रतिवेशं यज्ञस्याग्नौ	२ । ६ ।	८ । १० ...	२ ...	७०७
यत्रवैमेत् तत्रवैमेत्तममवदिति ...	२ । ३ । ११ ।	३ ...	२ ...	४५०
यमलमन्नाद्याय सन्तमन्नाद्यं नोपगमेत्	२ । १ ।	८ । २ ...	२ ...	२१५
यं प्रथमं गृह्णातीममेव तेन लोकमभि	३ । ३ ।	६ । ३ ...	३ ...	१८४
यं प्रथमं ग्रन्थिं यज्ञीयाद्यत्तत्र ...	६ । २ ।	८ । १३ ...	६ ...	५५९
यथा रज्ज्वोत्तमां गामाजेत् ताभ्यादध्याय	२ । २ ।	६ । ८ ...	२ ...	३५८
यर्हि होता यजमानस्य नाम गृह्णीयात्	१ । ७ ।	४ । ६ ...	१ ...	८७२
यर्हि होतृदामुपज्जयेत् तर्हि यजमानो	१ । ७ ।	१ । ६ ...	१ ...	८५४
यवमतीरव नयत्यूर्ध्वं यव ...	६ । २ । ११ ।	८ ...	६ ...	५५
यवमतीरव नयत्यूर्ध्वं यव ...	६ । २ । १० ।	७ ...	६ ...	५२
यवमयो मध्य एतद्वा धन्तरिचस्य	२ । ४ । १० । १४ ...	२ ...	५२१	
यदागू राजन्स्य वतं क्रूरेव वै यदागूः	६ । २ ।	५ । ४ ...	६ ...	४२
यद्यक्षुष्कामः स्यात् तस्मा एतामिष्टिं	२ । ३ ।	८ । २ ...	२ ...	४३६
यस्य कामयेताव्राजमाददीयेति ...	३ । ४ ।	८ । १४ ...	३ ...	२००
यस्य ययस्त्रिंशमन्तर्पयन्ति देवतास्तस्या	७ । १ ।	३ । ७ ...	६ ...	१६२
यस्य त्रिषवमन्तर्पयन्त्युत्थ तस्य ...	७ । १ ।	३ । ६ ...	६ ...	१६१

प्राज्ञदम्

का । प्र । च । प्रा । भा । ष

यस्य त्रिवृतमन्तर्यन्ति प्राणाऽस्तस्य	७ । १ । २ । २ ... ६ ... १६१
यस्य पञ्चदशमन्तर्यन्ति वीर्यं तस्यान्तरं	७ । १ । २ । ३ ... ६ ... १६१
यस्य भूपाऽसौ यज्ञक्रतव इत्याहुः	३ । १ । ७ । १३ ... ३ ... ३६
यस्य मुखैवतौः पुरस्तादुपदधीयन्ते	५ । ३ । ४ । १३ ... ५ ... ७२
यस्य सप्तदशमन्तर्यन्ति प्रजा तस्यान्तरं	७ । १ । ३ । ४ ... ६ ... १६१
यस्याऽष्टहीता अभि निम्नोचेदगारब्धौ	६ । ४ । २ । २ ... ६ ... ८६
यस्यैकविंशमन्तर्यन्ति प्रतिष्ठा तस्यान्तरं	७ । १ । ३ । ५ ... ६ ... १६१
यस्यैवमवदाय यथाकाममुत्तरेषामव	६ । ३ । १० । ११ ... ६ ... ७८
यस्यैवा यज्ञे प्रायश्चित्तिः क्रियत . .	३ । ४ । १ । १२ ... ३ ... २३५
या वा व्यध्युंश्च यजमानश्च ...	३ । ५ । ८ । १ ... ३ ... ३५३
या वै ब्रूते दक्षिणा ददाति ...	१ । ७ । १ । १५ ... १ ... ८५५
याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्भोत् ...	५ । २ । १० । १३ ... ५ ... ५४
याः प्रातर्याग्याः स्युक्ता सायं ...	६ । २ । ३ । ८ ... ६ ... ३८
याः प्रायणीयस्य याज्या यत् ता ...	६ । १ । ५ । १० ... ६ ... १५
याः सरूपा विरूपा एकरूपा ...	७ । ४ । १० । २ ... ६ ... ४४७
यातयामानि वा एतस्य क्न्दाऽसि	६ । ६ । ७ । ११ ... ६ ... १३६
या ते अग्ने तद्विषा तनूरित्याह ...	६ । २ । २ । १३ ... ६ ... ३७
या दिव्या दृष्टिस्तया त्वा व्रज्यामीति	६ । ५ । ६ । १३ ... ६ ... ११४
यानि पराचीनानि प्रयुज्यन्ते ...	६ । ५ । ११ । २ ... ६ ... १२२
यानि वै क्न्दाऽसि सुवर्माग्यासन्	५ । ३ । ५ । १२ ... ५ ... ७४
यान् कामयेत यजमानान् ...	१ । ६ । १० । १० ... १ ... ८२४
या प्रथमा व्यष्टका तस्यामुत्सृज्य ...	७ । ५ । ७ । ४ ... ६ ... ५०६
यामो हि स तेषा ...	६ । ३ । १ । १३ ... ६ ... ६०
या पुरस्तादुपादधात् तच्छिरोऽभवत्	५ । ६ । ४ । १० ... ५ ... २२३
या मलदाससऽसम्भवन्ति ...	२ । ५ । १ । ६ ... २ ... ५५०

प्राञ्चयम्	का।	ख।	ग।	घ।	ङ।
या यज्ञे दीयते सा प्राणेन ...	१।७।	२।	८ ...	१।६।	६६२
यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं	५।२।	३।	१ ...	५ ...	३८
यावद्वै राजानुचरैरागच्छति ...	६।२।	१।	३ ...	६ ...	३२
यावन्तो वै देवा यज्ञायापुनत ...	६।१।	२।	१ ...	६ ...	॥
यावन्तो वै मृत्युबन्धवस्तेषां...	५।१।	८।	३ ...	५ ...	१०
यावन्तो वै सदस्यास्ते सर्वे ...	३।२।	८।१३	३ ...	३ ...	१३०
यावन्तो वै स्तोमास्तावन्त कामास्	७।१।	२।	२ ...	६ ...	१५८
यावानां भागोऽसौति दक्षिणतो ...	५।३।	३।१०	५ ...	५ ...	०
यावान् पुरुष उर्द्धवाङ्मतावान् ...	५।२।	५।	२ ...	५ ...	४२
या वै देवता सदस्यार्तिमार्पयन्ति	३।२।	३।	८ ...	३ ...	६८
धुम्नदग्ने जुहोति मिथुनवाय ...	५।३।	८।१५	५ ...	५ ...	१०३
धुम्नायाऽ रासमं युवमिति ...	५।१।	२।	३ ...	५ ...	३
धुगन्मि त्वा ब्रह्मणा देध्येत्याह ...	१।६।१०।	२ ...	१ ...	६९२	
धूपश्चकलमवास्थति सतेजसमेवैनं	६।३।	३।	३ ...	६ ...	१६६
धूपप्रवधाय प्रोक्षोति रसो वा एष	६।३।११।	२ ...	६ ...	८२	
धूप्योप सिञ्चति रसो वा एष ...	६।३।११।११	३ ...	६ ...	८२	
येऽग्नय पुरीथा — इत्याह ...	५।५।	७।	६ ...	५ ...	१५६
ये चतुर्विंश्या पवमाना ब्रह्मवर्षसं	७।१।	८।	२ ...	६ ...	१६६
ये तव युष्मा हि देवऊतमाऽह्युखाया	५।५।	३।	२ ...	५ ...	१५६
ये देवा दिव्योकादश्च सोम्याह ...	६।३।११।	३ ...	६ ...	१०३	
ये देवा यज्ञघ्न एषिया मध्यास्तते	३।५।	३।११	३ ...	३ ...	३२६
येन कर्मण्येतेषां जप होतया ...	३।३।	६।	२ ...	३ ...	२५६
ये पशुं विमघ्नोरन् यस्तान् कामयेता०	३।१।	३।	५ ...	३ ...	१८
ये प्रजाकामा पशुकामा स्युस् ...	७।३।	७।११	३ ...	६ ...	३१६
येव वर कल्याणो रूपसमृद्धा सा स्यात्	७।१।	६।	८ ...	६ ...	१८३

प्राप्तव्यम्

आ । प्र । च । भा । भा । व

यो गतयुना' स्यात्सोऽवेक्षेत	...	६।६। ०। ६ ... ६ ... १२५
यो गतयौ' स्यान्मधित्वा तस्य	...	५।१। ८। ८ ... ५ ... २०
योगेयोगे तवस्तरमित्याह	...	५।१। २। ४ ... ५ ... ४
यो व्येष्टवन्धुरपभूतः स्यात्	...	३।४। ८। १६ ... ३ ... २००
यो व्योगामयावी स्याद्यो वा कामयेत	२।३। ११। २ ... २ ... ४५०	
यो व्योगामयावी स्यात्स नवराचेण	०।२। ४। ५ ... ६ ... २४०	
योगिर्वै यज्ञस्य चात्वाणं	...	६।४। ३। १२ ... ६ ... ८०
योगिश्चतुर्विंश इति पुरस्तादुप दधाति	५।३। ३। १० ... ५ ... ६६	
यो ब्रह्मवर्चसकाम' स्यात् तस्मा एता	२।१। २। ० ... २ ... २६५	
यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा एता	२।१। ४। २ ... २ ... २८०	
यो ब्रह्मवर्चसकाम' स्यात् तस्मा एता	२।१। ८। २ ... २ ... ३०६	
यो ब्राह्मणं ध्यानुजावरः स्यात्	...	२।३। ४। ६ ... २ ... ४२१
यो भूतिकाम स्याद् य उखायै	...	५।१। ८। १० ... ५ ... २०
यो भ्रातृव्यवान्स्यात् स एतान्	...	३।४। ६। ४ ... ३ ... २५६
यो भ्रातृव्यवाग्न्यात् स पौर्यमासः	२।५। ४। ३ ... २ ... ५०८	
यो भ्रातृव्यवाग्न्यात् स सार्द्धमाग...	२।४। १। २ ... २ ... ४०६	
यो भ्रातृव्यवाग्न्यात् स सार्द्धमाग'	२।४। २। २ ... २ ... ४८३	
यो भ्रातृव्यवाग्न्यात् स सार्द्धमाग'	२।४। ३। ५ ... २ ... ४८०	
यो भ्रातृव्यवाग्न्यात् स सार्द्धमानो	२।१। ४। १० ... २ ... २८१	
यो यज्ञविम्वष्ट' स्यात् तस्मा एतामिष्टिं	२।२। ३। २ ... २ ... ४१३	
यो राजन्यं ध्यानुजावर' स्यात्	...	२।३। ४। ५ ... २ ... ४२०
यो राष्ट्रादपभूत स्यात् तस्मै	...	३।४। ८। ६ ... ३ ... २६८
यो रेतस्वी स्यात् प्रथमायां तस्य चित्वाम्	५।५। ४। ४ ... ५ ... १४२	
योऽर्जन्तं जिघांसति तमभ्यमीति	०।४। १५। १ ... ६ ... ४४३	
योऽसः श्रियै सन्तदृष्ट् समानैः स्यात्	२।२। ८। १० ... २ ... ३६२	

ब्राह्मणम्	का। प्र। च। मा	भा	य
यो वनस्पतौना पञ्चयष्टि	५।१। १।१८ ...	५ ...	२
यो ऽवमृचमवैत्यपु वै वरुण	२।३।१२। ६ ...	२ ...	४५५
यो वरुणादृक्षीत स्यात् स एतं	२।१। २। २ ...	२ ...	२६४
यो वा अ॥ श्रोत्रायतन वेदायतनवान्	६।६।१०। ६ ...	६ ...	१४०
यो वा अ॥ प्रावर्षि प्र क्रियते .	०।५।१५। १ ...	६ ...	५९६
यो वा अ॥ प्रि सर्वतोमुख चिनुते	५।०। ८। ० ...	५ ...	४९०
यो वा अ॥ प्रि धित प्रथम पशुरष्टि	५।४। ४। ८ ...	५ ...	८४
यो वा अ॥ प्रि नुस्त्रा वेदतुर्नतुस्त्रै	५।०। ६।१४ ...	५ ...	४९३
यो वा अ॥ प्रि प्रत्यङ्मुपतिष्ठते ...	१।५। ८।१५ ...	१ ...	८१८
यो वा अ॥ प्रि प्रमुल्य न वि मुचति .	५।५।१०।१६	५ ...	१००
यो वा अ॥ ध्वयो प्रतिष्ठा वेद .	३।१। २। ६ ...	३ ...	१०
यो वा अ॥ ध्वयो स्व वेद स्वानेव ...	३।१। २। ८	३ ...	१०
यो वा अ॥ पनाभिमभिं चिनुते .	५।२। ८।२० ...	५ ...	५०
यो वा अ॥ पशीर्षाभिमभिं चिनुते ...	५।५। ४। ६ ...	५ ...	३२
यो वा अ॥ पात्मानमभिं चिनुते ...	५।५। ८। ८ ...	५ ...	१६५
यो वा अ॥ यथादेवत यज्ञमुपचरत्या	३।१। ८। १ .	३ ...	३३
यो वा अ॥ यथादेवतमभिं चिनुते ...	५।०। १। १ ...	५	२००
यो वा अ॥ लि॥ सामिधेयीनां वेदा०	२।५। ०।१४ ...	२ ...	६१०
यो वा अ॥ श्वस्य मेध्यस्य शिरो वेद	०।५।१५। १ ...	६ ...	५५५
यो वा अ॥ स्य पशुमति मा॥ स॥ ...	०।२।१०। ८ ...	६ ...	२८२
यो वा अ॥ कानां प्रतिष्ठा वेद ..	५।५। ६। ८ ..	५ ...	१५४
यो वा अ॥ पद्व्यारमुपश्रोतारम् ...	३।३। ८।१३ ...	३ ...	२०५
यो वा अ॥ तासामामतन ऋषि वेदा०	५।६। २।१० ...	५ ...	२०८
यो वा मिन्द्रावरुणा दिपासु पशुषु	२।३।१३।१८ .	२ .	४६१
यो वा मिन्द्रावरुणावधौ	२।३।१३।१८ ...	२ ...	४६१

ब्राह्मणम्

का । प्र । च । ना । या । इ

यो विदस्यः स नैर्ऋतो योऽष्टत स	२ । ६ । ३ । ० ... २ ... ७१८
यो वै गायत्री ज्योति पक्षा वेद ...	० । २ । ८ । ३ ... ६ ... २८७
यो वै यज्ञाणा निदानं वेद ...	६ । ५ । ११ । ५ ... ६ ... १२३
यो वै यज्ञाणां मिथुनं वेद ...	६ । ५ । ११ । ६ ... ६ ... १२३
यो वै तानूनमस्य प्रतिष्ठा वेद ...	३ । १ । २ । ४ ... ३ ... १०
यो वै दश यज्ञायुधानि वेद ...	१ । ६ । ८ । १० ... १ ... ८०२
यो वै देवान् देवयज्ञसेनापयति ...	३ । १ । ८ । १ ... ३ ... ५०
यो वै देवेभ्यः प्रतिप्रोच्य यज्ञेन यजते	१ । ६ । ८ । १२ ... १ ... ८०२
यो वै पवमानस्य सन्ततिं वेद ...	३ । २ । १ । ० ... ३ ... ८१
यो वै पवमानागामन्वारोहान्	३ । २ । १ । १ ... ३ ... ८१
यो वै पूर्यं व्यासिञ्चति परा स सिञ्चति	० । ५ । ६ । ५ ... ६ ... ५००
यो वै प्रजातेन यज्ञेन यजते ...	१ । ६ । ८ । ४ ... १ ... ८२
यो वै प्रजापतये प्रति प्रोचाग्निं चिनोति	५ । ० । १ । ३ ... ५ ... २००
यो वै प्रपाजाना मिथुनं वेद ...	२ । ६ । १ । ८ ... २ ... ६०८
यो वै यज्ञं योन्यामागते युगति ...	१ । ६ । ८ । १० ... १ ... ८०२
यो वै यज्ञं प्रयुज्य न वि मुञ्चति ...	१ । ० । ६ । १४ ... १ ... ८८३
यो वै यज्ञस्य द्वौ दोहौ ...	१ । ० । ४ । ५ ... १ ... ८०२
यो वै यज्ञस्य प्रायणं प्रतिष्ठामुदयनं	१ । ६ । ११ । ३ ... १ ... ८२८
यो वै वसोर्धारायै प्रतिष्ठा वेद ..	५ । ० । ३ । ० ... ५ ... २८२
यो वै विराजो यज्ञमुखे दोहं वेद	६ । २ । ११ । १५ ... ६ ... ५६
यो वै अद्भामनारभ्य यज्ञेन यजते	१ । ६ । ८ । १ ... १ ... ८०१
यो वै संवत्सरमुख्यमभ्युत्थाग्निं चिनुते	५ । ५ । १ । १६ ... ५ ... ११८
यो वै संवत्सरं प्रयुज्य न वि मुञ्चत्य	२ । २ । ६ । ८ ... २ ... ३५८
यो वै सप्तदशं प्रजापतिं यज्ञमन्वायत्	१ । ६ । ११ । १ ... १ ... ८२८
यो वै सूततायै दोहं वेद ...	१ । ६ । ११ । १५ ... १ ... ८३०

प्राद्यष्टम्	का । प्र । च । मा	भा	४
यो वै सोमः राजानं सामाख्यं ...	२ । १ । २ । २ ...	२ । ...	८
यो वै सोममप्रतिष्ठाप्य स्तोत्रमुपा	२ । १ । २ । ८ ...	२ ...	१०
यो वै सोमस्याभिधूयमाणस्य प्रथमो	२ । १ । ८ । ५ ...	२ ...	१५
यो वै स्तोमानामवमस्यरमता गच्छन्तं	७ । १ । २ । ८ ...	६ ...	१६२
यो वै सार्वेता यताः श्रान्तो हीयत	६ । २ । ४ । २ ...	६ ...	३८
यो ऽद्भुतः षट्पमाह स एनसा ...	६ । २ । १० । ४ ...	६ ...	७८

२

रक्षसां भागोऽसौति स्यविमतो ...	६ । २ । ८ । ४ ...	६ ...	७६
रक्षाऽसि वा एतत् पशुः सचन्ते	२ । ४ । १ । २ ...	२ ...	२३४
रक्षाऽसि वा एतद्यज्ञः सचन्ते ...	५ । २ । २ । ८ ...	५ ...	२६
रक्षोघ्नो धाज्याहुवाक्को भवतो ...	२ । २ । २ । ६ ...	२ ...	३४८
रक्षोहृणो वलमहृणो वैयावान् ...	६ । २ । ११ । २ ...	६ ...	५४
रज्जो वै कौलोय क्रतुजितं जानकिं	२ । २ । ८ । १ ...	२ ...	४३६
रघवक्रचितं चिन्वीत भ्रातृथवान्	५ । ४ । ११ । ७ ...	५ ...	१०८
रघन्तरं दिवा भवति रघन्तरं नक्षत्रमिथा	७ । ३ । १० । २ ...	६ ...	४३१
रघन्तरं पूर्वेऽष्टम्याम भवतीयं वै ...	७ । १ । ४ । ५ ...	६ ...	१६५
रघमुख्यो जगन्नामस्य होतया ...	२ । ४ । ८ । ५ ...	२ ...	२६८
रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिघ्रैत्याह	२ । ५ । २ । ३ ...	२ ...	२१०
रश्मिरित्येवादितमष्टतत ...	५ । २ । ६ । १ ...	५ ...	७५
रसो नाहुभ्या पशुदशं निरमिमीत	७ । १ । १ । ७ ...	६ ...	१४८
राजगौ वा एतौ देवताना यदघोयोमा	२ । ६ । २ । ५ ...	२ ...	६८०
राघन्तरो प्रथमामग्याह राघन्तरो वा	२ । ५ । ७ । ४ ...	२ ...	६०८
राघन्तरो वा ऐन्द्रवाषवो ...	७ । २ । ८ । ६ ...	६ ...	२०४
राघस्योपेय समिथा मदेमेत्याहा	२ । १ । १ । ८ ...	२ ...	२

प्राथम्यम्	का । प्र । ख । ग । घ । ङ	४
रायस्योभे यत्तपतिमामजन्तीरित्याह	५ । ४ । ६ । ८ ... ५ ...	६८
राष्ट्रं वै पर्णे विद्वन्त्यो ...	३ । ५ । ७ । ५ ... ३ ...	३४७
राष्ट्रं वै वैश्वानरो विष्णुस्ततो ...	५ । ४ । ७ । २२ ... ५ ...	१०९
राष्ट्रकार्यं होतया राष्ट्रं वै ...	३ । ४ । ८ । १ ... ३ ...	२६८
राष्ट्रभृतो जुहोति राष्ट्रमेवाव रन्ते...	५ । ४ । ६ । ८ .. ५ ...	१५
रिच्यत इव वा यत्तद्यजते ...	१ । ७ । ५ । ४ ... १ ...	६७८
रत्नं होत्रे ...	१ । ८ । १८ । ६ ... २ ...	१७८
रत्नवत्यर्चा भ्रातृवतो गृह्णीयाद्	६ । ४ । ११ । २ ... ६ ...	१०३
रत्नस्य गायपत्यादित्याह रौद्रा वै पशवो	५ । १ । २ । १० ... ५ ...	५
रत्ना सम्भृत्य पृथिवीमित्याहैता ...	५ । १ । ६ । ८ ... ५ ...	१४
रत्नो वा एष यदभिर्गणमानः ...	६ । ३ । ५ । २ .. ६ ...	६६
रत्नो वा एष यदग्निस्य तिष्ठः ...	५ । ५ । ७ । ३ ... ५ ...	१५८
रत्नो वा एष यदग्निस्यैते तनुवौ...	५ । ७ । ३ । ६ ... ५ ...	२६१
रत्नो वा एष यदग्निः स एतर्हि ...	५ । ४ । ३ । १ ... ५ ...	६२
रत्नो वा एष यदग्निः स यथा ...	५ । ५ । ७ । ५ ... ५ ...	१५६
रत्नं रौद्रं कृत्वा लासः प्रकुनिः ...	५ । ५ । १६ । १ ... ५ ...	१६२
रूपमग्निं वर्णे नामेत्याह ...	३ । ३ । ५ । १४ ... ३ ...	१८८
रूपाग्निं जुहोति रूपैरेवैनाऽसमर्हयति	७ । १ । ६ । १६ ... ६ ...	१८४
रूपेण वो रूपमभ्येसौत्याह ...	६ । ६ । १ । ६ ... ६ ...	१२५
रेतः सिक्तं न त्वद्वाविकृतं प्रजायते	१ । ५ । ६ । ५ ... १ ...	८१७
रेतः सिक्षति प्रजनने प्रजननं हि	१ । ५ । ६ । २ ... १ ...	८१७
रेवती पुरोऽनुवाक्या भवति श्रान्त्या	२ । २ । ८ । ११ ... २ ...	२६३
रेवतीरमध्वमित्याह पशवो वै रेवती	१ । ५ । ८ । ३ ... १ ...	८१०
रेवतीरमध्वमित्याह पशवो वै रेवती	६ । ३ । ६ । ८ ... ६ ...	७१
रेवतीर्यज्ञपतिं प्रियधाऽऽविशतेत्याह	६ । ३ । ८ । ८ ... ६ ...	७५

माह्वयम्

का। प्र। च। ना भा ४

रेवदस्योषधीभस्त्वौषधीर्जिन्वेत्याह	३।५।	२।१२...	३।...	३१८
रोहितेन त्वाग्निर्देवता गमयत्वित्याहैते	१।७।	४। ७...	१...	६०२
रोहितो धूमरोहित कर्कन्धुरोहितस्	५।६।	११। १...	५...	२६२
रौद्रं गावोधुकं चरमच्छावाकस्य ...	१।८।	६।१०...	२...	१०३
रौद्रीः रोहिणीमा लभेतामिषरन्	२।१।	७।१०...	२...	३०५

ल

लोमत सम्भरत्यतो ह्यस्य मेधं ...	५।१।	४। ८...	५.	६
लोमशं वै नामैतच्छब्द प्रजापते...	५।१।	८।१२...	५...	१८

व

०

वच व्याण्यं वच व्याण्यमागौ ...	२।६।	२।१४...	२...	६६६
वच इव वा एषा यदभिरभिरसि	६।२।	१०। २...	६...	५२
वचं वा शतं यजमानो आह्वयाम	६।५।	५। ३...	६.	६११
वचो वा एष यदग्नौ दहिर	५।१।	२।२०...	५...	६
वचो वा एषा सम्मोयते यदेकादशिनो	६।६।	४।१३...	६...	१३२
वचो वै चतुष्टवारिःशो वच षोडशो	५।३।	५। ५...	५...	७३
वचो वै यश्च क्षुत् खलु वै मनुष्यस्य	१।६।	७।१५...	१...	८६५
वचो वै सधितिवचो यूपश्चकणो ...	६।३।	७।१५...	६...	७४
वहवा दक्षिणा	१।८।	२१। ८...	२...	१६८
वत्सक्षोपावस्तुजलुक्षाद्याधिप्रयत्नव च	१।६।	६। ५.	१...	६१२
वत्स्यैक जानो मागौ हि सोऽयैक	६।२।	५। २...	६...	४२
वनस्पते शतवल्गो वि रोहित्यात्रश्चने	६।३।	५। ६...	६...	६४
वनेषु व्यन्तरिष्ठ ततानेत्याह ...	६।१।	११। ८...	६.	२६
वपमा प्रघणं पुरोडाशेन प्रचरत्यूर्वे	६।३।	१०। २...	६...	७८

प्राक्पथम्	का । प्र । च । प्रा । मा । व
वपामेकं मुखं शयं व्यात्मैवात्मानं...	६ । ३ । ० । १५ . ६ ... ७४
वपाया वा व्याक्रियमाणायाम्	३ । १ । ५ । ७ ... ३ ... ३०
वपाप्रपथीभ्यामन्वारभते ...	६ । ३ । ८ । ६ ६ ... ७५
वयो वा धीमिर्यदग्नित्वात्तिस्रोऽग्नौयात्	५ । ७ । ६ । १ ... ५ ... ३१२
वहणं यजति वहणपाशादेवैनं ...	६ । ६ । ३ । १२ ... ६ ... १२६
वहणं सुषुवाणमन्नाद्यं भोपानमत्	२ । १ । ६ । १ ... २ .. ३१५
वहणं देवा अद्भुवन् त्वयाऽशसुवा ...	६ । ७ । ८ । ७ ६ ... ६८
वहणो वा एतं गृह्णाति योऽग्नं प्रति	२ । ३ । १२ । २ ... २ ... ४५५
वहणो वा एष दुर्वागुभयतो बद्धो	६ । २ । ६ । ३ ... ६ ... ५०
वहणो वा एष यजमानमभ्यैति ...	५ । १ । ५ । २८ ... ५ ... १३
वहणो वा एष यजमानमभ्यैति ...	६ । १ । ११ । १२ ... ६ ... ३०
वर्षां द्वाविऽश इति पश्चाद्	५ । ३ । ३ । ८ ... ५ ... ६६
वर्त्मना वा अन्वित्य यज्ञऽरक्षाऽसि	६ । २ । ६ । ५ ... ६ ... ५०
वर्त्मना वा अन्वित्य यज्ञऽरक्षाऽसि	६ । ६ । ३ । ३ ... ६ ... १२८
वर्द्धिरभि जुहोत्याहुतौना प्रतिक्रिया	६ । ६ । ३ । ६ . ६ ... १२६
वर्षं वा एष भरति यदुक्षा ...	२ । १ । ७ । ६ .. २ ... ३०५
वर्षां मैत्रावरुणाय ...	१ । ८ । १८ । १२ ... २ ... १०८
वषट्कारो वै गायत्रियै शिरोऽश्विनत्	२ । १ । ७ । १ ... २ ... ३०३
वषट्कारो वै गायत्रियै शिरोऽश्विनत्	२ । ५ । ७ । १ ... ३ ... ३४६
वसतो वस्ते गृह्णाति पशवो वै वसतो वरी	६ । ७ । २ । ७ ... ६ ... ८६
वसन्तमृतूना प्रीयामौत्याहर्त्तवो वै ..	१ । ६ । ११ । १० ... १ ... ६३०
वसन्ता प्रातराग्नेयी ह्यग्नौवीमा जमेत	२ । १ । २ । ८ ... २ ... २६५
वसन्ता प्रातस्त्रौण जलामाना जमेत	२ । १ । ७ । ३ ... २ .. २८०
वसिष्ठो हतपुत्रोऽकामयत विन्देय	७ । ७ । ७ । १ ... ६ ... ७१८
वसुकोऽसि वेशश्चिरसि वसुधिरसौत्याह	३ । ५ । २ । १७ ... ३ ... ३१८

प्राश्नोपनिषद्

का । प्र । ख । ग्रा । भा । व

वसुमान् यज्ञो वसीयान् भूयासमित्याह	१ । ७ ।	६ । ११ ... १८ ...	८८२
वसूना भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति	५ । ३ ।	४ । ५ ... ५ ...	७१
वसोर्धारा जुहोति वसोर्मे धारा व्यसदिति	५ । ४ ।	८ । १ ... ५ ...	१०२
वसो वय इति दक्षिणोऽसे षड दधाति	५ । ३ ।	१ । १० ... ५ ...	५६५
वस्यसि रुद्रासीत्याह रूपमेवास्या	६ । १ ।	८ । ३ ... ६ ...	२२
वदि प्राणो वै मनुष्यस्तस्याश्नं ...	६ । १ ।	१ । १२ ... ६ ...	२
वह्नीरग्निं इत्याह त्विंशो वै वज्रय ...	६ । ३ ।	६ । ४ ... ६ ...	७१
वाक् च मनश्चातीयेतामहं देवेभ्यो	२ । ५ ।	११ । १६ ... २ ...	६५१
वागेव सच्चतमौ तस्माद् वरो देयः	७ । १ ।	६ । ५ ... ६ ...	१८३
वाग्वा व्याघ्रयज्ञो वागष्टममहस्तस्माद्	७ । २ ।	८ । १० ... ६ ...	२७४
वाग्वा एषा यत्सोमक्रयणी जूरसीत्याह	६ । १ ।	७ । ६ ... ६ ...	१६
वाग्वा एषा यत्सोमक्रयणी—सीत्याह	६ । १ ।	७ । ८ ... ६ ...	२०
वाग्वा एषा यदैन्द्रवायवो ...	६ । ४ ।	७ । १ ... ६ ...	६६
वाग्वा ऐन्द्रवायव्यक्षुर्मैत्रावरुण ...	६ । ४ ।	६ । ८ ... ६ ...	१००
वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामद्यज्ञायातिष्ठमाना	६ । १ ।	४ । १ ... ६ ...	१०
वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामद्यज्ञायातिष्ठमाना	६ । ४ ।	११ । ५ ... ६ ...	१०४
वाग्वै दादग्राहो यक् पुरस्ताद् ...	७ । ४ ।	५ । ७ ... ६ ...	४१०
वाग्वै पराचय्याहतावदत् ते देवा...	६ । ४ ।	७ । ५ ... ६ ...	६७
वाग्वा व्याघ्रसोः प्राणोऽस्थोश्चक्षु...	५ । ५ ।	६ । ३ ... ५ ...	१७०
वाचस्पतये त्वा ऊतं प्रात्रामोत्याह	२ । ६ ।	८ । २ ... २ ...	७६४
वागवतोभ्या व्यूह्यमं वै वाजो ...	१ । ७ ।	४ । ३ ... १ ...	६७२
वागश्च प्रसवयेति दादृशं जुहोति	५ । ४ ।	८ । १६ ... ५ ...	१०४
वागस्य मा प्रमवेनोद्गामेणोद्गमोदित्याह	५ । ४ ।	६ । २४ ... ५ ...	६६
वाशानां सत्यति पतिमित्याह मं	५ । ४ ।	६ । २१ ... ५ ...	६६
वाजेवाजे इवामह इत्याह मं वै ...	५ । १ ।	२ । ५ ... ५ ...	०४

प्राप्तम्	का । प्र ।	च । मा	भा	५
वायुः शस्त्रान्तर्भवति शतायुः पुरुष	० । ५ ।	८ ।	३ . .	६ ... ५२६
वात्सप्रेयोपतिष्ठत एतेन	...	५ । २ ।	१ । १४	... ५ ... ६४
वायवे त्वा वरुणाय वेति	...	६ । १ ।	४ । २०	... ६ ... १२
वायवे नियुत्वत आ लभेत ग्रामकामो	२ । १ ।	१ ।	६ ...	२ . . २४१
वायवे नियुत्वत आ लभेत ज्योगामयावी	२ । १ ।	१ ।	६ . .	२ ... २४२
वायवे नियुत्वत आ लभेत प्रजाकाम	२ । १ ।	१ ।	५ ...	२ . . २४२
वायवे नियुत्वते तूपरमा लभते . .	५ । ५ ।	१ ।	६ ...	५ ... ११०
वायव्यं वत्समा लभेत	२ । १ ।	४ । १५	...	२ ... २८२
वायव्यं श्वेतमा लभेत भूतिकामो	२ । १ ।	१ ।	१ ...	२ ... २४१
वायव्यं कार्पां प्राजापत्या इत्याहुः	५ । ५ ।	१ ।	८ ...	५ ... ११८
वायव्यं गोमृगमा लभेत घमजन्निवाः समू	२ । १ । १० ।	२ ...	२ .	२१८
वायव्यया वायव्यान्वेन्द्रिया सहो ...	६ । १ ।	६ ।	५ ...	६ ... ६६
वायव्यामा लभेत भूतिकामो	६ । ४ ।	६ ।	४ . .	६ ... २४६
वायव्योपाकरोति वायोदेवैनामवरुणा	६ । ४ ।	६ ।	८ .	६ ... २४६
वायुः पशुरासौत्तेनापजन्त	५ । ० । २६ ।	२ ...	५ . .	५५४
वायुः देवा अश्ववत्सोमः राजानः	६ । ४ ।	० ।	२ . .	६ ... ८६
वायुमती श्वेतवती वाय्वानुवाकी ...	५ । ५ ।	१ ।	५ ...	५ ... ११०
वायुर्वै पशूनां प्रिय धाम . .	५ । ५ ।	१ ।	८ ...	५ . . ११८
वायो वेदि स्तोकागामित्याह ...	६ । ६ ।	८ । १५	...	६ ... ००
वारवन्तोपममिष्टोमसामः .	१ । ८ । १८ । १८	...	२ ...	१८८
वायव्यं दशकपालः सुतस्य गृहे . .	१ । ८ ।	८ ।	५ .	२ ... १०३
वायव्यं दशकपालं पुरस्ताद्विर्वपेदन्नकामो	२ । १ ।	८ ।	५ . .	२ ... ११०
वायव्यं दशकपालं महातिष्ठो दक्षिणा	१ । ८ । १० ।	० ...	२ ...	१०४
वायव्यास्त्रयं क्षणालक्षमा वरुणाय	५ । ६ । २० ।	१ ...	५ ...	२०१
वायव्यो वा अमिहपदञ्च उदु तिष्ठ	५ । १ ।	५ ।	८ . .	५ ... ११

प्राप्त्यर्थ	का । प्र । च । प्रा	भा	५
वारुणो वा अग्निरुपगच्छो वि याजसेति	५ । १ । ६ । १ ... ५ ...	१४	
वारुणो वा क्रीतः सोम उपनद्धो ...	६ । १ । ११ । १ ... ६ ...	२८	
वारुण्यर्चा परि धरति स्रगैर्वैनं ...	६ । १ । ११ । १८ ... ६ ...	३०	
वाससा दोक्षयति सौम्यं वै क्षौम	६ । १ । १ । ६ ... ६ ...	२	
वाससा पर्पां गच्छति सर्वदेवार्थं वै वास	६ । १ । ११ । ७ ... ६ ...	२६	
वाससौ नेष्टापोऽब्धाम् ...	१ । १८ । १२८ । १२४ ... २ ...	१७८	
वासिष्ठो ह सात्यहृथो देवभागं यमच्छ	६ । ६ । २ । ६ ... ६ ...	१२७	
वास्तु वा एतद्यज्ञस्य क्रियते ...	२ । १ । १० । ७ ... २ ...	५६	
विक्रम्य मुह्योति विक्रम्य होत्रो ..	६ । ५ । ६ । ७ ... ६ ...	१२०	
विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधात्वित्याह	१ । ५ । ४ । ८ ... १ ...	७८८	
विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधात्वित्याह	१ । ७ । १ । १२ ... १ ...	६५५	
वि ते भिगद्भि तक्षरोमिव्याह ...	३ । ४ । १ । ४ ... ३ ...	२४४	
वि ते मुञ्चामि दृशना विरश्मोनिव्याह	१ । ७ । ४ । ८ ... १ ...	६०३	
वितायनो मेऽसौव्याह विता ...	६ । २ । ७ । २ ... ६ ...	८४६	
विदेरग्निर्नमो नामाग्ने अङ्गिर इति	६ । २ । ७ । ४ ... ६ ...	४६	
विद्वांसो वै पुरा होतारोऽभूवन्	२ । ५ । ११ । ७ ... २ ...	६५०	
विधेम ते परमे जन्ममम इति ...	५ । ४ । ७ । १३ ... ५ ...	१००	
वि पाप्मना भ्रातृव्येणाऽऽवर्त्तते ...	६ । २ । ६ । २६ ... ६ ...	४५	
विमस्ति करोति ब्रह्मैव तदकरुपाऽय	१ । ५ । २ । ६ ... १ ...	७०५	
विमस्तिमुक्ता प्रयाजेन वषट्करोत्या०	१ । ५ । २ । ६ ... १ ...	७०५	
विमान एय दिवो मध्य व्यास इत्याह	५ । ४ । ६ । १७ . ५ ...	६८	
विराजि अग्निस्तेव इत्याह ...	५ । २ । ७ । १४ ... ५ ...	४७	
विवर्त्तोऽप्यष्टत्वारिंश इत्युत्तरसूते	५ । ३ । ४ । १२ ... ५ ...	७२	
वि वा एतद्यजमानो लिशते यत्यक्षरं	२ । ६ । ५ । २३ ... २ ...	७३५	
वि वा एतद्यज्ञं हिन्दन्ति यददाम्ये	६ । ६ । ६ । ७ ... ६ ...	१३६	

प्राप्तयम्	का। प्र।	ब। प्रा	भा	४
वि वा यत्तद्यज्ञं हिन्दन्ति यन्मध्यत	२।६।	८।	६ ... २ ...	०६५
वि वा यत्तद्यज्ञं हिन्दन्ति यत् बहह०	०।५।	६।	८ ... ६ ...	५००
वि वा यत्तं प्रजया यशुभिरर्जयति	२।५।	५।	२ ... २ ...	५८४
वि वा यत्तस्य यज्ञ ऋध्यते ...	२।४।	१।	१ .. २ ...	२२४
वि वा यत्तस्य यज्ञश्चिद्यते ...	१।५।	३।	० ... १ ...	०८८
वि वा यत्तस्य यज्ञश्चिद्यते ...	२।२।	६।	० ... २ ...	१२६
वि वा यत्तौ द्विषाते यश्च पुरामिर्	५।२।	४।	१ ... ५ ...	४०
वि वा यन्मेतदर्जयति यद्वायुः सन्म	६।१।	११।	६ ... ६ ...	२८
वि वा यष इन्द्रियेण वीर्येणर्जते ...	५।५।	०।	२ ... ५ ...	१५८
वि वा यष इन्द्रियेण वीर्येणर्जते ...	५।२।	१।	५ ... २ ...	२४६
वि वा यष इन्द्रियेण वीर्येणर्जते ...	२।३।	२।	११ ... २ ...	४११
वि वा यष इन्द्रियेण सोमपीयेणर्जते	२।३।	२।	१४ ... २ ...	४१२
वि वा यष प्राणैः प्रजया यशुभिर्	५।४।	५।	८ ... ५ ...	८६
विशस्वा सर्वा वाग्मन्त्रित्याह ...	५।२।	१।	८ ... ५ ...	२३
विशालो भवति श्वसाययत्येवैनम्	२।१।	८।	१२ ... २ ...	२११
विश्वजिति सर्वंष्टे गृहीतया ...	६।६।	८।	५ ... ६ ...	१३०
विश्वजित्सर्वंष्टोऽतिरात्रो भवति ...	०।२।	५।	१० ... ६ ...	२५३
विश्वजिह्ववति विश्वस्य जित्यै ...	०।५।	१।	१० ... ६ ...	४०५
विश्वजिह्ववयद्वायस्यावयश्चै ...	०।४।	५।	५ ... ६ ...	४०८
विश्वज्योतिष उप दधातोमानेव ...	५।१।	८।	३ ... ५ ...	८०
विश्वमस्य प्रियमुपहृतमित्याह०	२।६।	०।	२० ... २ ...	०५०
विश्वरूपो वै त्वाष्ट उपरिष्ठात्यशुमभ्य०	६।३।	०।	११ ... ६ ...	०३
विश्वरूपो वै त्वाष्ट पुरोहितो देवाना	२।३।	१।	१ ... २ ...	५४८
विश्वाना माहि प्रदिश एषिव्या इत्याह५।१।	८।	१८ ... ५ ...	१८	
विश्वामिषमदघो वसिष्ठेनास्पृष्टत्वाः	२।१।	०।	१२ ... ३ ...	१८

प्राक्षपम्	का। प्र।	ख। वा	भा	३
विश्वामित्रजमदग्नौ वसिष्ठेनास्यर्द्धताः	५।४।	११।१२...	५।१।	१०६
विश्वे देवस्य नेतुरित्यनुष्टुभोत्तमया	५।१।	६।३...	५...	२०
विश्वे देवस्य नेतुरित्याह ...	६।१।	२।१०...	६...	६
विश्वे देवा इह मादयन्तामित्याह	१।५।	४।६...	१...	७८८
विश्वे देवा इह मादयन्तामित्याह	१।०।	१।१४...	१...	६५५
विश्वे देवा देवतोष्णिह्या छन्द ...	३।१।	६।१८...	३...	३४
विश्वे देवा यदनुबन्त पूर्वं हन्याह	३।१।	१।०...	३...	२
विश्वे देवास्तृतीयः सवनं नोदयच्छन्	६।५।	७।४...	६...	११५
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति भूतभूतम्	३।२।	१।१२...	३...	८१
विश्वेष्वा वै देवानामृक्षुमता ...	७।५।	७।११...	६...	५०६
विषम व्या जभेत विषमा इव ह्रीमे लोका	२।१।	३।३...	२...	५४५
विषुहूपमस्य गृहे दृश्यते यस्यैता	५।३।	८।८...	५...	७६
विषुहूपा यत् सलक्ष्माणो भवयेत्याह	६।३।	११।६...	६...	८१
विषूची प्र हरति तस्माद् विष्वचौ	६।३।	६।२०...	६...	७८
विषूचीरप दधाति तस्माद् विष्वचौ	५।२।	१०।१६...	५...	५५
विष्टम्भोऽसि वृष्टौ त्वा वृष्टिं निवेत्याह	३।५।	२।६...	३...	३१८
विष्णवे शिपिविष्टाय जुहोति	३।४।	१।६...	३...	२३५
विष्णुमुखा वै देवाश्चन्दोभिरिमांल्लोका	१।०।	५।१०...	१...	६७८
विष्णुमुखा वै देवाश्चन्दोभिरिमांल्लोका	५।२।	१।१...	५...	३१
विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह ...	१।०।	५।११...	१...	६७८
विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया ...	१।०।	४।६...	१...	६०३
विष्णोः सूरसि विष्णोर्भुवमसीत्याह	६।२।	६।१२...	६...	५१
विष्णोः नो——चक्षितमित्याह ..	३।१।	१०।११...	३...	५६
वि सुव पश्य कन्तरिक्षमित्याह ...	६।६।	१।१२...	६...	१२६
वि ह्येन तैर्गृह्यते यत्पक्षोपवासये०	६।३।	२।११...	६...	६१

प्राश्नपम्

का । प्र । च । प्रा । भा । प्र

वीरहा नृ एष देवाना योऽग्निमुदासयते	१ । ५ । २ । २	१ ... ००४
वीरहा वा एष देवाना योऽग्निमुदासयते	१ । ५ । २ । १५	१ ... ००५
वीरहा वा एष देवाना योऽग्निमुदासयते	१ । २ । ५ । ६	२ ... १५५
हजेन दै एष पशुना यजते	१ । ५ । ८ । ६	२ ... २१२
हयणवती प्रतिपदं कुर्यात्	० । ५ । ५ । २	६ ... ०८५
हयानि हयण भरमित्राह	५ । १ । ५ । २०	५ ... १२
हयिर्वा इहा हय्यै वै निक्रमणे	१ । ० । २ । २२	१ ... ८६२
हयिसनीरप दधाति हयिमेवाव रन्ते	५ । २ । १ । ८	५ ... ६५
हयिसनीरप दधाति हयिमेवाव रन्ते	५ । २ । १० । १	५ ... ८०
हयो अश्वमुभ्यामित्याह	६ । ४ । ५ । ५	६ ... ८२
वेगुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेयु	५ । २ । ५ । ६	५ ... ०२
वेदिं प्रोक्ष्य दृष्ट्वा वा एषाजोमकामेध्या	२ । ६ । ५ । २	२ ... ०२२
वेदुको वासो भवति य एष वेद	५ । १ । ५ । ०	५ ... ११
वेसोऽसि वित्तिरसि वि दयेत्याह	१ । ० । ४ । १२	१ ... ८०२
वैकृत्यतोमा दधाति भा एवाव रन्ते	५ । १ । ८ । १६	५ ... २१
वैकृत्यतोमा दधाति भा एवाव रन्ते	५ । १ । १० । ६	५ ... २२
वैतस कटो भवत्यश्वयोनिर्वा अश्वो	५ । २ । १२ । ४	५ ... ८२
वैराजो वा एष यज्ञो यदेकस्मात्प्रपद्याथो	० । ४ । ० । १२	६ ... ४१८
वैराजो वा एष यज्ञो यद्वराजो	० । २ । ५ । २	६ ... २५१
वैश्वकर्मणो गृह्यते विश्वान्येव तेन	० । ५ । ४ । ५	६ ... ४८१
वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेवो वै	६ । ५ । ४ । २	६ ... १११
वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेवो वै	६ । ५ । ४ । ४	६ ... १११
वैश्वदेवं पदं अतीयसवने निर्वपन्ति	० । ५ । ६ । १२	६ ... ५०१
वैश्वदेवं पदं पिशङ्गो यत्पौष्टो दक्षिणा	१ । ८ । १८ । २	५ ... १८५
वैश्वदेव ऋक्षयमा एभेत ग्रामकामो	२ । १ । ६ । १२	२ ... २८८

प्राप्तवम्

आ । प्र । अ । आ । भा । प्र

वैश्वदेवं बहुरूपमा जमेतान्नकामो	२ । १ । ६ । ११ ... २ ... २६६
वैश्वदेवोऽसाहस्यो निर्वपेद् ...	२ । १ । ६ । ७ ... २ ... ४४०
वैश्वदेवीं बहुरूपामा जमेत ग्रामकामो	२ । १ । ७ । ७ ... २ ... १०५
वैश्वदेवीं बहुरूपामा जमेतान्नकामो	२ । १ । ७ । ६ ... २ ... १०४
वैश्वदेव्या नृचि शस्यमानायामव नयति	६ । ५ । २ । १० ... ६ ... १०८
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद् ...	२ । २ । ५ । ४ ... २ ... ३५४
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद् ...	२ । २ । ६ । ७ ... २ ... ३५७
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद् ...	२ । २ । ५ । १ ... २ ... ३५४
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद् ...	२ । २ । ६ । २ ... २ ... ३५७
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन् ..	२ । २ । ५ । ७ ... २ ... ३५६
वैश्वानरमृताप जातमग्निमित्याह ...	६ । ५ । २ । ३ ... ६ ... १०८
वैश्वानर्यर्चा पुरीषमुप दधातीयं ...	५ । ६ । ६ । ८ ... ५ ... २६४
वैश्वानर्यां शिष्या दत्ते खदयत्येवैनत्	५ । २ । ४ । ५ ... ५ ... ४०
वैष्णव वामनमा जमेत ययचो गोपनमेद्	२ । १ । ८ । ८ ... २ ... ३१०
वैष्णव वामनमा जमेत स्पृष्टमागो	२ । १ । ३ । २ ... २ ... २०५
वैष्णव त्रिकपालं वामनो दक्षिणा	१ । ८ । १७ । १० ... २ ... १०४
वैष्णव्यर्चा कल्पयति वैष्णवो वै ..	६ । ३ । ४ । १० ... ६ ... ६६
वैष्णव्यर्चा पुनरेत्योपतिष्ठते ...	३ । १ । १० । ६ ... ३ ... ५६
वैष्णव्यर्चा ऊत्वा यूपमश्चेति ...	६ । ३ । ३ । १ ... ६ ... ६३
वैष्णव्यर्चाप दधाति विष्णुर्वै ..	५ । २ । ८ । २५ ... ५ ... ५०
वैष्णव्या हविर्द्धानम्	२ । १ । ६ । ३ ... २ ... ३३
यच्चिष्ठमग्नं रमसं विदानमित्याह	५ । १ । ३ । ७ ... ५ ... ७
यत्तिषजेदितरान् प्रजयैवैनं पशुभिर्	६ । ६ । ४ । ५ ... ६ ... १३१
यत्तिषज्यन्ते प्रजया पशुभिर्य एवं ..	७ । ४ । ३ । १६ ... ६ ... ३६६
यत्वासमन्वाहानिर्दाहाय	२ । ३ । ६ । ७ ... २ ... ४२८

प्राश्नपत्र

का। प्र। अ। प्रा। मा। व

यथासञ्जन्वाहानिर्दाहाय ...	२।३। ०। ७ ... २ ... ४३२
यस्तमिव वा एतद्यज्ञस्य यदिदा ...	१।०। १।११ ... १ ... ८५५
यस्यन् विश्वा अमतीररातीरित्वाह	५।१। ५।२८ ... ५ ... १३
याग्रो वय इति दक्षिणे पक्षे जप	५।३। १।१८ ... ५ ... ६५
याममात्री पक्षौ च पुष्कञ्च भवति	५।२। ५। ५ ... ५ ... ४९
याममात्री भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं	५।१। १।१६ ... ५ ... ९
यावत्तदेवपजने याजयेद् यावत्त्वामं	६।२। ६।२४ ... ६ ... ४५
यृजं वा एतत्प्रागैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षम्	५।१। ८। ३ ... ५ ... १०
यृजं वा एतत्प्रागैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षम्	५।२। ८। ७ ... ५ ... ५१
यृजं वा एतद्यज्ञस्य यदयजुष्केण ...	५।१। २। १ ... ५ ... ४
योमं सप्तदश इति दक्षिणतोऽग्नः	५।३। ३। ३ ... ५ ... ६८
व्रतमुपैष्यन् ब्रूयादमे व्रतपते व्रतं ...	१।६। ०। ५ ... १ ... ८८४
व्रतेन वै मेध्योऽभिर्व्रतमतिर्नाञ्छायो	१।६। ०। ४ ... १ ... ८८४

श

शयुं शार्दूल्यं मेधो भोपानमत् ...	५।२। ६।११ ... ५ ... ४५
शका भौमी पात्र कशो माश्रीलवस्ते	५।५।१८। १ ... ५ ... १६१
शकारय छलं भवत्यन्यदन्यच्छन्दो ...	५।४।१२। ४ ... ५ ... ११०
शतः हिमा इत्याह शतं त्वा ...	१।५। ८।१४ ... १ ... ८११
शतहस्तला भवति शतायु पुरुष	२।३। २। ३ ... २ ... ४१०
शत ते राजन् मिषज सहस्रमित्याह	६।६। ३। ७ ... ६ ... १२८
शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो—इत्याह	२।६। ४। २ ... २ ... ७२८
शतमानं भवति शतायु पुरुष ...	२।३।१२।१० ... २ ... ४५१
शतमान भवति शतायु पुरुष ...	३।३। ४। ८ ... ३ ... १८३
शतमानं भवति शतायु पुरुष ...	६।६।१०। ८ ... ६ ... १४०

प्राप्तयम्	का । प्र । च । प्रा	भा	३
शतं ब्राह्मणा पिबन्ति	१ । ८ । १८ । ५ ...	२	८ । १०८
शतसमीयं जुहोति	५ । ४ । ३ । २ ...	५	६२
शताक्षरा भवन्ति शतायु पुरुषः	१ । ५ । २ । ३ ...	१	०७४
शमलो भवति विद्युतमेवासौ जगयित्वा	२ । १ । ८ । १५ ...	२	३१९
शमितार उपेतनेत्याह यथायजुरेवेतद्	३ । १ । ५ । ६ . .	३	३०
शमीमयीमा दधाति शान्त्यै ...	५ । १ । ६ । १० ...	५	२९
शमीमयीमा दधाति शान्त्यै ...	५ । १ । १० । ० ...	५	२२
शम्यया परिमिमौते पात्रैवास्यै ...	६ । २ । ० । २ ...	६	४६
शरमयं वह्निं शृणोत्येवैनं वैभौदक्त	२ । १ । ५ । १५ ...	२	२६३
शरीरं वा अस्यै तदुपाश्रया इति	१ । ० । २ । ६ ...	१	६६२
शरीरं वा एतदग्रेयं चित्त	५ । ६ । ६ । ६ ...	५	२३४
शरीरं वा एतद् यजमानः सः शुक्लते	५ । ६ । ६ । ० ...	५	२३४
शर्कराभि सः सृजति हृत्यै ...	५ । १ । ६ । ५ ...	५	१४
शिकमभ्युप दधाति नैर्जंतो वै पाश	५ । २ । ४ । ६ ...	५	४९
शिखामनु प्र वपन्त ऋद्धा ...	० । ४ । ६ । ३ ...	६	४२६
शितिरुलो भवति बाहंस्ययो ...	२ । १ । ६ । २ ...	२	२६८
शितिबाहुरन्यतः शितिबाहु	५ । ६ । १३ । १ ...	५	२६४
शिरो वा एतद् यज्ञस्य यदाधार...	२ । ५ । ११ । २४ ...	२	६५२
शिरो वा एतद् यज्ञस्य यदाधार ...	६ । ३ । ० । ८ ...	६	०३
शिरो वा एतद् यज्ञस्य यदाधारो	६ । ३ । ० । ० ...	६	०३
शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदातिष्ठ ...	६ । २ । १ । ६ ...	६	३३
शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विर्द्धानं दिवो	६ । २ । ६ । ६ ...	६	५०
शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विर्द्धानं प्राणा	६ । २ । ११ । १ ...	६	५४
शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विर्द्धानं प्राणा	६ । २ । ११ । १४ ...	६	५५
शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विर्द्धानं विष्णो	६ । २ । ६ । १९ ...	६	५९

माध्वम्	का । प्र । च । शा	धा	ध
श्रीर्षं नृधि निधाय जुहोति ...	६ । ५ । ८ । ६ ...	६ ...	१२०
शुक्रं ते शुक्रेण गृह्णामीत्याहृतदा ...	३ । ३ । ४ । २ ...	३ ...	१८२
शुक्रं ते शुक्रेण क्रौण्मामीत्याह ...	६ । १ । १० । ५ ...	६ ...	२०
शुक्रपात्रेण गृह्णाति यजमानदेवयो	६ । ५ । ५ । ८ ...	६ ...	११२
शुक्रस्य वा एतदायतनं यत्पञ्चममहस्	० । २ । ८ । १६ ...	६ ...	२०५
शुक्रायान् गृह्णीत गतश्रीं प्रतिष्ठाकामो	० । २ । ० । ५ ...	६ ...	२६६
शुकामश्रितौ वा अगु प्रजा प्रजायन्ते	६ । ४ । १० । ८ ..	६ ...	१०२
शुक्ला अग्निं सोऽध्वर्युं यजमान ...	५ । ६ । २ । ८ ...	५ ..	२०८
शुक्लास्त्रयो वैष्णवा अधीलोध्वर्यास्	५ । ६ । १६ । १ ...	५ ...	२६०
शुभ श्रेयसाजीगर्शिं वरुणोऽगृह्णात्	५ । २ । १ । ५ ...	५ ...	३९
श्रद्धोऽह्निं समिधा हवम् म इत्याह	६ । ४ । ३ । ६ ...	६ ...	८८
श्रुतातह्नेन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा ...	५ । १ । ८ । ८ ...	५ ...	५२
श्रुतातह्नेन मेध्यत्वाय तस्मादामा...	६ । ५ । ६ । ८ ...	६ ...	११४
श्रोत्रिष्वेकप्रस्तमोमह इत्याह ...	२ । ५ । ८ । ८ ...	२ ...	६१८
श्रुशानं वा एतत् क्रियते ...	५ । २ । ८ । १४ ...	५ ...	५०
श्रुशानचितं चिन्वीत यः कामयेत	५ । ४ । ११ । ११ ...	५ ...	१०८
श्यामो भवत्येतदा अन्नस्य रूपं ...	२ । १ । ६ । ४ ...	२ ...	२८८
श्रेणचितं चिन्वीत सुवर्गकामः ...	५ । ४ । ११ । २ ...	५ ...	१०८
आपत्नीयं ब्रह्मसामं भवति ...	१ । ८ । १८ । १८ ...	२ ...	१०८
श्लोकेन पुरस्तात् सदसः स्तुवन्त्यगु श्लोकेन	० । ५ । ८ । ४ ...	६ ...	५१९
यात्रा' स्य वज्रतुर इत्याहैव वा ...	६ । ४ । ४ । ५ ...	६ ...	८१
श्वेतायै श्वेतवत्स्यायै दुग्धं मथितमाज्यं	२ । २ । १० । ४ ...	२ ...	२६६

य

यट् चितयो भवन्ति यट् पुरीषाणि	५ । ६ । १० । ८ ...	५ ...	२५८
यट्त्रिंशत्तमनुब्रूयात् पशुकामस्य	२ । ५ । १० । ११ ...	२ ...	६४१

प्राक्पथम्	का । प्र । क । मा	भा	य
यट्त्रिंशत् सम्पद्यन्ते यट्त्रिंशदक्षराः । ३ । २ । १२ ... ५८ ... ६०			
यट्त्रिंशदात्रो भवति यट्त्रिंशदक्षराः । ४ । ६ । ६ ... ६ ... ४१६			
यटपदान्यत्र नि क्रामति ६ । १ । ८ । १ ... ६ ... २२			
यट् सम्पद्यन्ते यत्रा ऋतव ६ । २ । ३ । १० ... ६ ... ३८			
यट्क्षराण्यति रेचयन्ति यत्रा ऋतव ६ । ६ । १२ । १३ ... ६ ... १४२			
यट्गणैः कृषति यत्रा ऋतवः ... ५ । २ । ५ । ८ ... ५ ... ४२			
यट्हा भवन्ति यत्रा ऋतव ... ७ । ४ । ६ । ३ ... ६ ... ४१५			
यट्हा भवन्ति यत्रा ऋतव ... ७ । ५ । १ । ८ ... ६ ... ४०४			
यट्हेन यन्ति यत्रा ऋतव ... ७ । ४ । ११ । ४ ... ६ ... ४३४			
यट्हेर्मासानसम्पाद्याहवत्सृजति ... ७ । ५ । ६ । १ ... ६ ... ५००			
यट्हाणि भवन्ति यत्रा ऋतव ... ७ । ४ । ७ । ८ ... ६ ... ४१८			
यट्क्षामः शिखं भवति यत्रा ऋतव ५ । १ । १० । १० ... ५ ... २३			
यट्क्षमियाणि जुहोति यत्रा ऋतव ६ । ६ । २ । ३ ... ६ ... १२०			
यट्क्षि पचति यत्रा ऋतव ... ५ । १ । ७ । ६ ... ५ ... ४१६			
यट्क्षिरः सुमि पवयति यत्रा ऋतव ६ । ४ । ५ । १२ ... ६ ... ८४			
यट्क्षिरपतिष्ठते यत्रा ऋतव ... १ । ५ । ७ । ८ ... १ ... ८५			
यट्क्षिभुंक्षोति यत्रा ऋतव ... ५ । ४ । ८ । ८ ... ५ ... १०५			
यट्क्षिर्दीक्षयति यत्रा ऋतव ... ५ । १ । ८ । १ ... ५ ... २०			
यट्क्षिर्नि वपति यत्रा ऋतव ... ५ । २ । ६ । २ ... ५ ... ४०			
यट्क्षिर्धरति यत्रा ऋतव ... ३ । ४ । ८ । १५ ... ३ ... २००			
यट्क्षिर्धरति यत्रा ऋतव ... ५ । ४ । ६ । ८ ... ५ ... ८८			
यट्क्षरात्रो भवति यत्रा ऋतव ... ७ । २ । १ । ३ ... ६ ... २३४			
यट्क्षार्जोणीये यत्रा ऋतव ... ५ । ४ । ११ । १६ ... ५ ... १०८			
यट्क्षिर्लोम इत्युत्तरत ... ५ । ३ । ५ । ४ ... ५ ... ०३			
यट्क्षिर्लोम इत्युत्तरत ... ७ । ४ । ७ । ४ ... ६ ... ४१८			

स

१०

प्राज्ञपम्

का। प्र। च। मा। भा। ४

स आदित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप ...	५।७। ५।१० ... ५ ... ३०६
स इयुमात्रमिधुमात्रं विष्णुवर्द्धत	२।४। १२। ३ ... २ ... ५२८
सं यजत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराग्निमेत्याह	६।३। ७।१० ... ६ ... ७३
संयानीभिर्वै देवा इमान् लोकान्	५।३। १०। ४ ... ५ ... ८०
सःरोहोऽस्ति गीरोहोऽसीत्याह	२।५। २।१६ ... २ ... ३१८
संवत्सरं न कश्चन प्रत्यवरोहेत् ...	५।५। ४। ५ ... ५ ... १४२
संवत्सरमिध्रं यजेत संवत्सरः हि व्रतं	२।५। ४। ६ ... २ ... ५७६
संवत्सरमुख्यं भूत्वा द्वितीये ...	५।६। ५। १ ... ५ ... २२६
संवत्सरं पर्याजभ्यन्ते संवत्सरो वै ...	२।२। २। ६ ... २ ... २६५
संवत्सरं पर्याजभ्यन्ते संवत्सरो वै ...	२।२। ४। ६ ... २ ... २८१
संवत्सरस्य परस्तात् प्राजापत्यं ...	२।२। ४। ७ ... २ ... २८१
संवत्सरस्य परस्तादग्नये व्रतपतये ...	२।५। ४।१० ... २ ... ५७६
संवत्सराय दौक्षिण्यमाणा एकाष्टकाया	७।४। ८। १ ... ६ ... ४२२
संवत्सराय वा एतौ समभाते ...	२।२। ६। ४ ... २ ... ३५७
संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवोपसादयेत्	१।६। १०। ५ ... १ ... ६२३
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः ...	२।२। ६। ५ ... २ ... ३५७
संवत्सरो वा अश्वो भासा अयावा	५।६। ४। २ ... ५ ... २२३
संवत्सरो वा इदमेक आसीत् ...	७।१। १०। १ ... ६ ... २०१
संवत्सरो वा एवं प्रतिष्ठायै नुदते	५।४। २। ६ ... ५ ... ६१
संवत्सरो वा एष सदग्निस्य त्रेधा	५।६। ६। ४ ... ५ ... २५४
संवत्सरो वै षष्ठी चिति क्रतव पुरीषः	५।६। १०। ८ ... ५ ... २५८
सं वा एतस्य गृहे वाक् हव्यते ...	१।५। २। ५ ... १ ... ७७५
संवेष्टाद्योपवेशाय गायत्रियास्त्रिष्टुभो	७।५। ५। ४ ... ६ ... ४६५

वाचस्पत्य	का । प्र । च । मा । भा । ष
संश्रितं मे ब्रह्म उदेषा बाह्य ...	५ । १ । १० । ८ ... ५ ... २२
संश्रुत्वा ह सौवर्चनसस्तुमिद्धमौपोदिति १ । ७ । २ । १ ... १ ... ६६२	
सं स्पर्शयति रक्तसामनन्वचाराय ६ । २ । १ । ११ ... ६ ... १४	
संश्रुत्वा ह सम्मार्ष्टि यदाश्वि ह्येतर्हि २ । ६ । ८ । ४ ... २ ... ७७५	
संश्रुदभियुतस्य गृह्णाति ...	६ । ६ । १० । २ ... ६ ... १३६
सखाय इन्द्रमूतय इत्याहेन्द्रियमेवाव ५ । १ । २ । ६ ... ५ ... ४	
संघासि भगतोष्कन्दा—इत्याहेते ३ । २ । १ । ५ ... ३ ... ८१	
संघामे सयत्ते होतया राष्ट्रं वै ...	३ । ४ । ८ । ८ ... ३ ... २६६
संज्ञोयः प्रस्यं विहस्यः प्रस्यमगस्यस्य ७ । ५ । ५ । ६ ... ६ ... ४६५	
संज्ञातवगस्यामाशास्त इत्याह ...	२ । ६ । ८ । १६ ... २ ... ७७७
संज्ञातो गर्भो ऽसि रोदस्योरित्याह ५ । १ । ५ । १० ... ५ ... ११	
संज्ञोदेवेन त्वया सोमं पिबेत्याह ...	६ । ५ । ८ । १० ... ६ ... ११८
सं ज्योतिषाऽभ्रुदमित्याहस्मिन्नेव लोके १ । ७ । ६ । ६ ... १ ... ६८२	
सत्या सन्तु यजमानस्य कामा इत्याह ३ । ४ । ३ । १२ ... ३ ... २१०	
सद्याग्नीरित्याह सत्यामेवाग्निं ...	२ । ३ । १ । ४ ... २ ... ४०८
सप्तस्यर्द्धाहवनीयस्यान्ते सुवन्त्यग्निम् ७ । ५ । ८ । २ ... ६ ... ५१३	
स त्वं नो नमसस्यत इत्याह ...	३ । ३ । ८ । १५ ... ३ ... २०५
सदति सन्ने भूया इत्याहापो वै यज्ञ १ । ७ । ५ । ८ ... १ ... ६०८	
स देवता वृषामिर्ह्यं वार्षग्रहं हवि २ । ५ । २ । ६ ... २ ... ५५८	
सदोऽभ्यैति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति ६ । ६ । १ । ३ ... ६ ... १२५	
सदो वै प्रसर्पन्त पितरोऽनु प्रसर्पन्ति ३ । २ । ४ । १८ ... ३ ... ६६	
सदो हविर्ज्ञानिन एतेन यदरात्रेय ७ । २ । १ । ६ ... ६ ... २३५	
सदो दीक्षयन्ति सद्य सोमं क्रीणन्ति १ । ८ । १८ । १ ... २ ... १७८	
सदतो भवति सप्तमेवैनं गमयति ५ । २ । १ । १३ ... ५ ... ३३	
सन्ततमन्वाह प्राणानामन्वाहस्य ...	२ । ५ । ७ । ३ ... २ ... ६६६

प्राज्ञपत्य

का । प्र । य । प्रा । भा । ४

सन्तरामु मेखलाऽ समा यच्छते ...	६ । १ । २ । १२ ... ६ ... ३०
सं दृणत्ति तस्मात् सन्तृणा अन्तरतः	६ । २ । ११ । ६ ... ६ ... ५५
सं ते प्राणो वायुना गच्छतामित्याह	६ । ३ । ० । ८ ... ६ ... ०३
सं ते वीयुरित्याह तस्माद्वायुप्रच्युता	५ । १ । ५ । ३ ... ५ ... १०
सं ते वायुर्मातरित्याह दधात्वित्याह	५ । १ । ५ । २ ... ५ ... १०
सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्धसागथा इत्याह	१ । ५ । ० । १६ ... १ ... ८०६
सं त्वा विष्णवो यधीरुताप इत्याह	६ । ६ । ३ । १८ ... ६ ... १२८
सन्दृष्टे मा हित्सि ...	१ । ० । ६ । २ ... १ ... ८८२
स परमेष्ठो प्राजापतिमग्नवौदुप ...	५ । ० । ५ । ८ ... ५ ... ३०५
स पृथिवीमुपासीददस्यै अक्षइत्यायै	२ । ५ । १ । ३ ... २ ... ५८८
सप्तकपालो भवति सप्तगणा वै भवतो	२ । २ । ५ । ११ ... २ ... ३५६
सप्तकपालो मावतो भवति ...	२ । २ । ११ । ३ ... २ ... ३६८
सप्त गृह्यन्ते सप्त वै शीर्षाः प्राणाः	० । ३ । १० । ६ ... ३ ... ३५५
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिज्ञा इत्यग्निः	१ । ५ । २ । १८ ... १ ... ०७५
'सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिज्ञा इत्याह	१ । ५ । ८ । १० ... १ ... ०८८
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिज्ञा इत्याह	५ । ८ । ० । १० ... ५ ... १०१
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिज्ञा इत्याह	५ । ० । ८ । ३ ... ५ ... २८८
सप्तदशऽ स्तोत्रं भवति ...	१ । ८ । १८ । ६ ... २ ... १०८
सप्तदशरात्रो भवति सप्तदशः प्राजापतिः	० । ३ । ८ । ८ ... ६ ... ३८८
सप्तदशन्सामिधेनोरन्वाह सप्तदशः	६ । ३ । ० । २ ... ६ ... ०२
सप्तदशानुम्रूयद्वैश्यस्य सप्तदशो वै वैश्यः	२ । ५ । १० । ५ ... २ ... ६८१
सप्तदशान्वाह द्वादश मासाः पञ्चर्तवः	६ । ३ । ० । ३ ... ६ ... ०२
सप्तदशोऽभिष्टोमः प्राजापत्यास ...	० । २ । ५ । १२ ... ६ ... २५३
सप्तदशोऽभिष्टोमः प्राजापत्यासूपहव्य	० । २ । ५ । १८ ... ६ ... २५३
सप्तदशो भवत्यन्नाद्यम्याव रक्षा ...	० । ८ । ३ । १० ... ६ ... ३८८

प्राप्त्यम्	का।	प्र।	ख।	ग।	भा	य
सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो ...	२।३।	१।१३...	२।५।	८०६		
सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो ...	५।४।	०।२०...	५...	१०२		
सप्तभिर्दीक्षयति सप्त कृन्दाऽसि ...	५।१।	६। २...	५...	२०		
सप्तभिर्धूपयति सप्त वै श्रीर्षण्या प्राणाः	५।१।	०। १...	५...	१५		
सप्तमे पदे जुहोति सप्तपदा शकरी	६।१।	८। २...	६...	२२		
सप्तरात्रो भवति सप्त ग्राम्याः पशव	०।२।	२। २...	६...	२४१		
सप्त बालखिल्याः पुरस्तादुप दधाति	५।३।	२।१३...	५...	६०		
सप्त दृषीते सप्त ग्राम्याः पशवः ...	६।३।	०।१२...	६...	०४		
सप्तसप्तोप दधाति सवीर्यत्वाय ...	५।३।	५।१५...	५...	०४		
सप्ताक्षरं प्रथमं पदं सप्तपदा शकरी	६।१।	२।१६...	६...	६		
सप्ताक्षरं प्रथमं पदमष्टाक्षराणि श्रीणि	६।१।	२।१८...	६...	६		
सप्तैतानि हवीऽसि भवन्ति ...	२।४।	६। ३...	२...	४६६		
स प्रजापतिमुपाधावच्छुम्भेऽजनीति	२।५।	२। २...	२...	५५०		
स प्रथमं सप्तृतिर्विश्वकर्मेति ...	६।४।	१०। ३...	६...	१०१		
स प्रैव जायते श्वश्रो भूयान् भवति	१।५।	६। ६...	१...	८१०		
समनैषुः प्रत्यघुक्षन्तमकत्र तु मा	२।५।	३। ०...	२...	५६६		
समनैषुः प्रत्यघुक्षन् न तु मयि ...	२।५।	३। ६...	२...	५६६		
समन्तं पर्यवयति समन्तमेवेन्द्रियं ...	२।३।	०। ६...	२...	४३२		
समयाविधिते सूर्ये षोडशिनः ...	६।६।	११।१५...	६...	१४२		
समष्टं प्रजया सं मया प्रजेत्याद्याशिषम्	१।०।	६। ६...	१...	६८२		
समानऽसाम भवति देवलोको वै साम	०।५।	१।१३...	६...	४०५		
समानप्रभृतयो भवन्ति ...	५।३।	१। ५...	५...	६४		
समानयत उपभृतस्तेत्रो वा व्याज्यं	२।६।	१। ३...	२...	६०८		
समानो याज्यानुवाको भवतः ...	२।३।	८। ४...	२...	३०४		
समान्य ऋधो भवन्ति मनुष्यलोको	०।५।	४। १...	६...	४६१		

प्राज्ञपय्

का। प्र। च। ना। भा। य

समान्य जुहोति समानः हि चक्षुः	५।५। ३। ६ ... ५ ... ११०
समास्तामे ऋतवो वड्यन्वित्याह	५।१। ८। १० ... ५ ... १६
समितिमित्याह तस्माद् ब्रह्मणा ...	५।२। ८। २ ... ५ ... ८०
समिद्धौ चम्र व्याऊतेत्याह ...	२।५। ८। १० ... २ ... ६१६
समिधमादधात्युत्तरासामाङ्गवीणां	२।६। ६। २ ... २ ... ७७५
समिधामिं दुवस्यतेति	५।२। २। १२ ... ५ ... ३६
समिधो यजति वसन्तमेवर्तुनामव रन्ध्रे	२।६। १। १ ... २ ... ६०८
समिधो यजत्यस्मिन्नेव लोके प्रतितितृति	२।६। १। ६ ... २ ... ६०८
समिधो यजत्युषस एव देवतानामव रन्ध्रे	२।६। १। २ ... २ ... ६०८
समिष्टयजूऽपि जुहोति यज्ञस्य समिष्ट्यै	६।६। २। १ ... ६ ... १२०
समुद्रं वा एतेऽजवारमपारं प्र ज्वन्ते	७।५। २। ३ ... ६ ... ८८८
समुद्रं वा एते प्र ज्वन्ते	७।५। १। ८ ... ६ ... ८०१
समुद्रं वै नामैतच्छब्दः	५।२। ६। ३ ... ५ ... ८८
स्मुद्रं गच्छ स्नाहेत्याह	६।८। १। ६ ... ६ ... ८८
समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नय इत्याह	६।८। २। ११ ... ६ ... ८६
समुद्रे ते हृदयमप्लवन्तरित्याह ...	६।६। २। १० ... ६ ... १२६
समुद्रोऽसि नभस्त्रागित्याहितदै ...	५।८। ६। १३ ... ५ ... १०५
समुपह्वय भक्षयन्त्येतत्	७।५। ६। १० ... ६ ... ५०१
समूह्यं धिन्वीत पशुकामः	५।८। ११। ६ ... ६ ... १०८
समूह्यावद्यति यथाविद्धं निष्कृन्तति	२।३। १३। १० ... २ ... ८६१
समेद्धा ते अग्ने दीद्यासमित्याह ...	१।०। ६। १० ... १ ... ६८२
संमश्यामि प्रजा अहमित्याह ...	१।५। ८। १ ... १ ... ८१०
सं प्रथवध्वमनु सं प्र यातामे ...	५।०। ०। ८ ... ५ ... २१६
सम्मरणस्तपोविःश्च द्रव्यतरतस् ...	५।३। २। १२ ... ५ ... ६६
स यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप लायानोति	५।०। ५। १० ... ५ ... २०५

ब्राह्मणम्	का । प्र । ख । मा	भा	य
स यत्र यत्रावसत् तत्कृष्णमभवत् ...	५ । १ । १ । १४ ...	५ ५.	२
सरस्वते सत्यवाचे चरत् ...	१ । ८ । १६ । ८ ...	२ ...	१८५
सरस्वत्यभि नो नेषि वस्य इति पुरोरुचं ० । २ । ० । ६ ...	६ ...	२६०	
सरस्वत्या यान्त्येष वै देवयान पश्चात् ० । २ । १ । १० ...	६ ...	२३५	
सरस्वत्यै चरत् सरस्वते चरत् ...	१ । ८ । १ । १४ ...	२ ...	२
सरस्वत्यै चरत् भवति सरस्वते ...	३ । ५ । १ । ६ ...	३ ...	३०८
सरस्वत्यै पूण्येभ्ये स्नाहेत्याह ...	६ । १ । २ । ५ ...	६ ...	५
सर्पश्रीर्धनुपदधाति यैव सर्पे त्वयि ५ । २ । ६ । १५ ...	५ ...	५२	
सर्पा वै जीर्णान्तोऽमन्यन्त ...	१ । ५ । ४ । २ ...	१ ...	०८०
सर्पिंश्चान् भवति मेध्यत्वाय ...	३ । ४ । ८ । २० ...	३ ...	२००
सर्वतः परिभ्रष्टव्यपरिवर्गमेवास्मिन् ६ । ३ । ४ । ८ ...	६ ...	६६	
सर्वतः परिहरति रक्षसामपहत्या ६ । ४ । २ । १५ ...	६ ...	८८	
सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति ...	५ । २ । १० । १६ ...	५ ...	५५
सर्वं पृष्ठो भवति सर्वस्याभिजित्यै ...	० । ४ । ५ । ६ ...	६ ...	४४६
सर्वमस्मै खदते य एवं वेद ...	५ । १ । ३ । ८ ...	५ ...	०
सर्वमस्मै खदते य एवं वेद ...	५ । १ । १० । २ ...	५ ...	२२
सर्वयैवैन शीयाति ...	६ । १ । ६ । १८ ...	६ ...	१८
सर्वस्वो मोऽतिरात्र उत्तममहर्भवति ५ । ४ । १२ । ७ ...	५ ...	११०	
सर्वस्य वा एषा प्रायश्चित्ति ...	५ । ३ । १२ । २ ...	५ ...	८३
सर्वा ऐन्द्रियो भवन्ति प्राणेष्वेवेन्द्रियं ० । ५ । ८ । ६ ...	६ ...	५१३	
सर्वाणि कपालान्यभि प्रघयति ..	२ । ६ । ३ । ६ ...	२ ...	०१८
सर्वाणि ह्न्दाऽस्यनुग्रयाद् बज्रयाजिन २ । ५ । १० । १४ ...	२ ...	६४१	
सर्वाणि ह्न्दाऽस्यन्याह यज्ञवो वै ६ । ४ । ३ । ४ ...	६ ...	८६	
सर्वाणि ह्न्दाऽस्येतस्यामिष्ट्या ...	२ । ४ । ११ । १ ...	२ ...	५२०
सर्वाणि वा एता रूपाणि ...	५ । १ । ८ । १३ ...	५ ...	१८

प्राज्ञापम्

का । प्र । च । ना । भा । व

सर्वाणि वा एष रूपाणि पशूना ..	५ । ५ । १ । ० . ५ ... ११८
सर्वाणि वै भूतानि व्रतमुपयन्तम् ...	१ । ० । ५ । ८ ... १ . . ८०८
सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निस्वीयते ...	५ । १ । ८ । १ . ५ . . ०८
सर्वा वाचो वदन्ति सर्वासा वाचामव	० । ५ । ८ । ० . ६ . . ५२४
सर्वासा वा एतद्देवताना रूपं ..	१ । ५ । ८ । १ . १ . . १५१
सर्वासा वा एते प्रजाता प्राक्षिरासते	० । १ । ८ । १ . ६ . . २८०
सर्वास्तद्गुह्यमुप नि ऋच्छाति	६ । १ । ८ । ११ .. ६ . . २५
सर्वेद्य वै यज्ञेन देवा सुवर्गं लोकमायन्	१ । ० । १ । ० . १ . ८५४
सर्वे वा अन्ये यूषा पशुमन्तो .	६ । ६ । ४ । १० . ६ . १५१
सर्वेषामभिगमयद्भवद्यत्पृथ्व्यटकारं	२ । १ । ६ । ६ ... २ ... ४२८
सर्वेष्वमभिगमयद्भवद्यत्पृथ्व्यटकारम्	२ । ४ । १० । १५ ... २ . ५२१
सर्वा वा एष यज्ञो यत्तैधातवीय	२ । ४ । १० । ५ .. २ . . ५२०
स वनस्पतीनुपासीददम्ये ब्रह्महत्यायै	२ । ५ । १ । ४ . २ . ५४८
स्मरनेसवनेऽग्नि ऋच्छाति	६ । ६ । ११ । ५ . ६ .. १४१
सविष्टपात्रेण वैद्यदेव कलश्रादृच्छाति	६ । ५ । ० । ६ . . ६ . ११६
सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाश ...	१ । ८ । १८ । ८ ... २ ... १०५
स विष्णुस्त्रेधात्मान वि न्यधत्त ...	२ । ४ । १२ । ६ . २ . . ५२८
सर्वोऽग्निर्वद्यसर्वो राजसूय ...	५ । ६ । १ । १ ... ५ ... २१६
सत्यं हि पूर्वं मनुष्या आब्रूते ...	६ । १ । १ । १८ ... ६ ... १
सश्रोण्याऽमुष्मिन् लोके भवति ...	५ । ५ । ४ । ८ ... ५ . . १४२
स सोमो नातिष्ठत स्त्रीभ्योऽष्टमायत्तं	६ । ५ । ८ । ४ ... ६ ... ११०
स स्त्रीभ्यः सादमुपासीददम्ये ब्रह्महत्यायै	२ । ५ । १ । ५ . . २ ... ५४८
सह प्रथमौ ऋक्षेते सहरेतमौ ..	६ । ५ । १ । १ . . ६ ... १०८
सहसा जातानिति पद्यान्	५ । १ । ५ । २ . . ५ . . ०१
अहस वै प्रति पुरुष पशूनां यच्छति	५ । १ । ८ । ५ ... ५ ... ५१

प्राश्नपम्

का । प्र । अ । प्रा भा ४

सहस्रतम्या वै यजमानः सुवर्गं लोके	७ । १ । ७ । १ ... ६ ... १६१
सहस्रमस्य प्रतिगृहीतं भवति ...	७ । १ । ७ । ५ ... ६ ... १६२
सहस्रवल्गु वि वयः रुहेमेत्याश्रियम्	६ । २ । २ । ७ ... ६ ... ६४
साकः सूर्योद्यताभेयमष्टाकपालं	१ । ८ । ४ । ५ ... २ ... ५०
साकमस्यायोयेन यजेत पशुकामो	२ । ५ । ४ । ५ ... २ ... ५०८
साक्षाद्वा एव देवाभ्यारोहति ...	२ । ५ । ५ । ६ ... २ ... ५८६
साङ्गह्यो भवति मनोरुह्यो वै ...	२ । ३ । ६ । ८ ... २ ... ४४०
सात्मान्तरिक्षः रोहति ...	५ । ३ । ६ । ६ ... ५ ... ७६
सात्मानुष्मिन् लोके भवति य एवं वेद	५ । ३ । ५ । ७ ... ५ ... ७३
सात्मानुष्मिन् लोके भवति य एवं वेद	५ । ४ । १ । ४ ... ५ ... ८६
सात्मानुष्मिन् लोके भवति य एवं वेद	५ । ५ । ८ । १० ... ५ ... १६५
सात्मानुष्मिन् लोके भवति य एवं वेद	५ । ६ । ६ । ५ ... ५ ... २३४
सादयत्यसन्नाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते ...	६ । ५ । ६ । १४ ... ६ ... ११४
सादित्वेभ्य एव तृतीयमपचद ...	६ । ५ । ६ । ३ ... ६ ... १६३
सा द्वितीयमपचत् सामान्यतोऽप्येयान्	६ । ५ । ६ । २ ... ६ ... ११३
साधु ते यजमान देवतेत्याह्वाश्रियम्	२ । ५ । ६ । ११ ... २ ... ६३१
साध्या वै देवा अस्मिन् लोक आसन्	६ । ३ । ५ । १ ... ६ ... ६६
साध्या वै देवाः सुवर्गकामा एतः	७ । २ । १ । १ ... ६ ... २३४
साध्या वै देवा यज्ञमत्यमन्यन्त ...	६ । ३ । ४ । २२ ... ६ ... ६८
सा नः प्रिया सुप्रतूर्तिर्मघोर्नोत्वाह	१ । ७ । १ । १० ... १ ... ६५५
सा प्राणेशोऽधि पथिवोऽशुक् ...	६ । ३ । ६ । २ ... ६ ... ७६
साम्रवोदस्यै वै पितरौ पुत्रान् विभृतस्	६ । १ । ६ । ३ ... ६ ... १६
सा मा ज्योतिष्मन्तं लोकं गमयेत्याह	७ । १ । ७ । २ ... ६ ... १६१
सा मे सत्याश्रीरस्य यज्ञस्य भूयादित्याहे	१ । ७ । १ । ४ ... १ ... ६५४
सारस्वतं चरं वत्सतरो दक्षिणा ...	१ । ८ । १० । २ ... २ ... १०४

शास्त्रायम्

का। प्र। च। वा। भा। ष

सारस्वतं चरं निर्वपति धौष्णं चरं	१। ८। २०। २ ... २ .	१६२
सारस्वतं चरं धौष्णं चरमैन्द्रायम्...	१। ८। ४। ७ ... २ ...	५०
सारस्वतोमा लभेत य ईश्वरो वाचो	२। ४। ३। ७ ... ३ .	२४६
सारस्वती मेघोमा लभेत य ईश्वरो	२। १। २। ११ ... २ ...	२६५
सारस्वतोरपो गृह्णाति ...	१। ८। १८। २० ... २ ...	१०८
सारस्वतौ होमौ पुरस्ताज्जुह्याद्	३। ५। १। ८ .	३०८
सा रौहिद् रूपं कृत्वा गन्धर्वेभ्यो ...	६। १। ६। १३ ... ६ .	१०
सार्वभेनि प्रौचियोऽकामयत ...	७। १। १०। ३ ... ६ .	२०१
सा वा इयः सर्वैव वेदिरियति ...	६। २। ४। ७ .	६ ... ४०
सा वा एषांशुष्टुवागनुष्टुगयदेतयर्चा	६। १। २। १६ .	६ ... ६
सा वा एषा जयाणामेवावहडा ...	३। ४। ३। २४ ... ३ ...	२४८
सा वा एषा विनितिनमिष्टिर् ...	२। ४। २। ३ .. २ ...	४८३
सावित्रं द्वादशकपाल क्षुत्तुर्गृह ...	१। ८। ८। ७ .. २ ...	१०३
सावित्रं द्वादशकपालमुपध्वक्तो दक्षिणा	१। ८। १०। ३ ... २ ...	१०४
सावित्रमुपध्वक्तमा लभेत ...	२। १। ६। ८ ... २ ...	२६८
सावित्राणि जुहोति प्रसूत्यै ...	५। १। १। १ ... ५ ...	१
सावित्रियर्चा कृत्वा हविर्दाने प्रवर्त्तयति	६। २। ८। २ ... ६ .	५०
सावित्रिया प्रति मुञ्चते प्रसूत्यै ...	५। १। १०। १२ ... ५ ...	२३
सावित्रीष्टधमन्वाह सविष्ठप्रसूत ...	६। १। ५। १० ... ६ ...	७०
सा विराहं विक्रम्यातिष्ठद् ...	७। ३। ८। १ ... ६ ...	३५०
साहसं चिन्वीत प्रथमं चिन्वान ...	५। ६। ८। ४ ... ५ ...	२४५
साहसवता प्रोक्षति साहस प्रजापति	५। ४। २। १० ... ५ ...	८१
साह एवास्मै वचं गृह्णाति ...	६। ६। ११। १० ... ६ ...	१४१
सिंहो रसि मध्वोरसीत्याह ..	६। २। ७। ५ ... ६ ...	४६
सिक्ता नि वपयेतद्वा अग्नेर् ...	५। २। ३। ५ ... ५ ...	२८

प्र. प्रथम	का। प्र।	ख। मा	भा	४
सिक्तताभिः पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य	५।२।	८।	३ ... ५ ...	५१
सौद त्व मातुरस्या उपस्ये इति ...	५।१।	८।१८ ... ५ ...		२१
सौद होतरित्याह ...	५।१।	८।१८ ... ५ ...		१०
सुहतां वा एतानि ज्योतीःषि ...	५।८।	१। ० ... ५ ...		८०
सजातो ज्योतिषा सहैतनुकुभा ...	५।१।	५। ६ ... ५ ...		११
सुधापःह वै वाजोसुहितोदधातोषमिह	५।१०।	७ ... ५ ...		१००
सुपर्णं मार्जन्यो हःसो हको ...	५।५।	२१। १ ... ५ ...		१८३
सुपर्णोऽसि गुरुत्मानित्यवेक्षते ...	५।१।	१०। २० ... ५ ...		२३
सुपारा नो असद् वश इत्याह ...	६।१।	८।११ ... ६ ...		११
सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति ...	६।३।	८। ६ ... ६ ...		६६
सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इत्याह ...	६।१।	३।१० ... ६ ...		८
सुभूरसि श्रेष्ठो रश्मिनाम् ...	१।०।	६। ३ ... १ ...		८८२
सुभङ्गर्ष्यो देवाः का च वक्षसित्याह	५।८।	६।२२ ... ५ ...		८६
सुवर्गं वा एते लोकां यन्ति ...	६।२।	८। १ ... ६ ...		८८
सुवर्गं वा एते लोकां यन्ति ...	७।८।	८। १ ... ६ ...		८२८
सुवर्गमेव लोकमेति ...	६।२।	६।१८ ... ६ ...		८८
सुवर्गाय वा एतानि लोकाय ह्वयन्ते	६।६।	१। १ ... ६ ...		१२५
सुवर्गाय वा एतानि लोकाय ह्वयन्ते	६।३।	२। १ ... ६ ...		६०
सुवर्गाय वा एते लोकाय गृह्यन्ते	६।५।	८। १ ... ६ ...		११०
सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते ...	५।६।	८। १ ... ५ ...		२८८
सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते ...	५।०।	२। ६ ... ५ ...		२८२
सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते ...	५।५।	८।१० ... ५ ...		१८२
सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते ...	५।५।	०। १ ... ५ ...		१५८
सुवर्गाय वा एष लोकायोषधीयते	५।०।	८। ८ ... ५ ...		३२८
सुवर्गाय वै लोकाय देवरघो युज्यते	५।८।	१०। १ ... ५ ...		१०६

ब्राह्मणम्	का। प्र। च। ग्रा	मा	४
सोमारौत्रं चरुं निर्वपेदभिघ्नरन् ...	२।२।१०।	८ ...	२६७
सोमारौत्रं चरुं निर्वपेद्य कामयेत	२।२।१०।११ ...	२ ...	२६७
सोऽमावास्या प्रत्यागच्छत् तं देवा	२।५।	३।१३ ...	२ ... ५००
सोमे सोममभि गृह्णाति रेत एव	६।५।	७। ६ ...	६ ... ११६
सोमो देवता त्रिष्टुप् छन्दो ...	३।१।	६।१२ ...	३ ... ३३
सोमो वै राजा दिग्गोऽभ्यध्यायत्	६।४।	४। ८ ...	६ ... ८१
सोमो वै सहस्रमविन्दतमिन्द्रो ...	७।१।	६। १ ...	६ ... १८२
सौम्यः श्यामाकं चरुं वासो दक्षिणा	१।८।	१।१२ ...	२ ... २
सौम्यं चरुं सावित्रं द्वादशकपालम्	१।८।	४। ६ ...	२ ... ५०
सौम्यं चरुं बभ्रुर्दक्षिणा ...	१।८।१७।	८ ...	२ ... १७४
सौम्यं बभ्रुमा जमेत यमलं राज्याय	२।१।	३।१० ...	३ ... २७६
सौम्यं बभ्रुमा जमेतामेयं ह्यष्टाग्रीवं	२।१।	२।१४ ...	२ ... २६६
सौम्यं बभ्रुमा जमेताम्रकामः ...	२।१।	३। ८ ...	२ ... २७६
सौम्यर्चा प्र पादयति स्वयैवैर्न ...	६।३।	२।१२ ...	६ ... ६२
सौम्या यजति सोमो वै रेतोधा ...	५।२।	६। ८ ...	५ ... ४५
सौम्यास्त्रयः विशङ्का सोमाय रात्रे	५।६।१८।	१ ...	५ ... २७०
सौरौ बलाकक्ष्यो मयूर श्येनस्ते ...	५।५।१६।	१ ...	५ ... १८८
सौरौभ्यामग्भ्या गार्हपत्ये जुहोत्यमुम्	६।६।	१। ४ ...	६ ... १२५
सौर्यां चित्रवत्यावेक्षते चित्रमेव ...	५।७।	१। ६ ...	५ ... २७८
सौर्यां जुहोति चक्षुरेवास्मिन् ...	५।५।	३। ४ ...	५ ... १३६
साम्यजुह्वरत्येतावती वै पृथिवी ...	२।६।	४। ३ ...	२ ... ७२८
सोमेन वै देवा ध्यस्मिन् लोके ...	५।२।	१।१६ ...	५ ... ३४
स्त्रियस्तेन यदृचः स्त्रियस्तेन ...	२।५।	८। ६ ...	२ ... ६१८
स्यविमतोऽव यति स्यविमतो हि प्रजाः	६।४।	१। ३ ...	६ ... ८४
स्थिरो भव बौद्ध इति गर्दम ...	५।१।	५।१३ ...	५ ... १२

प्राश्नपथ	का। प्र।	ख। ना	भा	प्र
सूरि यवुचितमच्छावाकाय ..	१।८।१८।१५ ...	२ ...	१०८	
स्पर्द्धमानेनैते होतव्या जयत्येव ...	२।४।४।२ ...	३ ...	२५४	
स्पर्द्ध कपालानि चाग्निहोत्रहवयो च १।६।	८।११ ...	१ ...	६०२	
स्पर्धेन वेदिमुद्धरन्ति रथाक्षेण विमिमीते ६।६।	४।१ ...	६ ...	१२०	
स्पर्धो यूयो भवति वयो वै स्पर्धो ...	२।१।५।१४ ...	२ ...	२८१	
स्पर्धो यूयो भवति वयो वै स्पर्धो ...	२।१।७।११ ...	२ ...	६०५	
स्पर्धो यूयो भवति वयो वै स्पर्धो ...	२।१।८।७	२ ...	३१०	
स्त्री वयमित्याहात्मानमेव सत्त्वं गमयति २।५।	६।१० ...	२ ...	६३१	
स्योनासि सुषदा—मा विप्र इत्याह ७।१।	७।७ ...	६ ...	१६२	
सजमुद्गात्रे	१।८।१८।८ ...	२ ...	१०८	
सुषासुष दधात्याग्न्यस्य	५।२।७।७ ...	५ ...	४०	
सुवेद्याधारमा धारयति यज्ञस्य प्रज्ञात्यै ६।२।	२।४ ...	६ ...	३८	
सकृत् हरिण उप दधाति ..	५।२।४।८ ...	५ ...	४१	
सकृत् हरिणे जुहोति प्रदरे वैतदा २।४।	८।१३ ...	२ ...	२६६	
क्षधितेर्ह्यस्य विभ्यतः प्रथमेन प्रकलेन ६।२।	२।४ ...	६ ...	६३	
स्वपन्नं वै दीक्षितः रक्षाःति ...	६।१।४।१३ ...	६ ...	१२	
स्वयमादस्या उपधाय हिरण्येष्टका उप ५।७।	६।७ ...	५ ...	३१२	
स्वयमादस्याश्च विकर्षीक्षोत्तमे उप ५।३।	७।६ ...	५ ..	७७	
स्वयमादस्या भवति प्राजानामुत्तृष्टौ ५।३।	२।५ ...	५ ...	६६	
स्वयमादस्यामुप दधातीयं वै ...	५।२।८।१ ...	५ ...	४८	
स्वयमादस्यामुप दधात्यन्तरिक्षं वै ५।३।	२।३ ...	५ ...	६६	
स्वयमादस्यामुप दधात्यसौ वै ...	५।३।७।११ ...	५ ...	७७	
खादृतोऽसीत्याह प्राणमेव समकृत ६।४।	५।६ ...	६ ...	६३	
स्नातं पितृदेवः हव्यमापो देवौ ६।३।	६।१५ ...	६ ...	७२	
स्नानभानेत्याहृते वा अमुग्निन् सोके ६।१।१०।	८ ...	६ ...	२८	

ब्राह्मणम्	का। प्र।	थ। ना	भा	व
साहाकारं यजति वाचमेवाव रन्ध्रे	२।६।	१। ४	. २८...	६०८
साहाहतोभ्य प्रेष्येत्याह यज्ञस्य समिधौ	६।३।	८। १०	... ६ ...	७७
साहा यज्ञं मनसेत्याह मनसा हि	६।१।	४। ४	.. ६ ...	१०
साहोर्द्धनभसं मातुवं गच्छतमित्याहो	६।३।	८। १६	... ६ ...	७८

ह

हनु वा एते यज्ञस्य यदधिषवणे	६।२।	११। १२	६ ...	५५
हरिविष्कृत इन्द्रस्य प्रियधामोपाप्नोति	६।६।	११। ११	... ६ ...	१४२
हविर्निदप्यमायमभिमन्त्रयेतामिह	१।६।	८। १३	.. १ ...	८०२
हविष्कृतो वा एष योऽग्निं चिनुते	५।७।	६। ११	... ५ ...	३१३
हविष्मतीरिमा व्याप इत्याह	... ६।४।	२। १०	... ६ ७	८०
हविष्मन्निधन पूर्वमहर्भवति	... ७।१।	४। ८	.. ६ ...	१६६
हविष्माह अस्तु सूर्य इत्याह	... ६।४।	२। ११	. ६ ..	८०
हव्या ते सुदन्तामित्याह	... ६।३।	६। ६	... ६ ...	७७१
हिरण्यं दाम दक्षिणा साक्षादेवैन	२।४।	१३। ३	... २ ..	५३६
हिरण्यं हवयमुप दधाति	... ५।२।	७। ४	.. ५ ...	४७
हिरण्यगर्भं समवर्त्तताय इत्याधारमा	५।५।	१। ६	... ५ ...	११०
हिरण्यं दक्षिणा यवित्रं वै हिरण्य	२।२।	५। २	... २ ...	३५४
हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्य	५।७।	५। ३	... ५ ...	३०५
हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं	६।६।	१। १६	.. ६ १..	१२६
हिरण्यपात्रं मधो पूर्णं ददाति	... ५।७।	१। ५	... ५ ...	२०८
हिरण्यमभि यनित्यमृत वै हिरण्यम्	६।६।	१०। ८	... ६ ...	१४०
हिरण्यमवधाय गृह्णात्यमृत वै हिरण्यम्	१।२।	६। ५	... ३ .	१२५
हिरण्यमूर्ध्नी भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं	५।५।	३। ८	... ५ ...	१३७
हिरण्याद् दृत निष्पिषत्यायुर्वै दृतम्	७।३।	११। ८	... २ ...	४५१

प्राज्ञधम्

का । प्र । अ । आ । भा । उ

हिरण्येयका उप दधाति ज्योतिर्वै	५ । ७ । ८ । ६ ... ५ ... ३२८
ऊतादो वा अन्ये देवा अऊतादोऽन्ये	५ । ४ । ५ । ४ ... ५ ... ८६
ऊतादो वा अन्ये देवा अऊतादोऽन्ये	५ । ५ । १० । ३ ... ५ ... १०६
हृदयस्यायेऽव द्रव्यं निष्ठाया	६ । ३ । १२ । १० ... ६ ... ०८
बोतुर्धिष्ठिये उप दधाति यजमानायतनं	५ । ४ । ११ । १३ ... ५ ... १०८

॥ अथ तैत्तिरीयसंहिताया ब्राह्मणसूची-तृतीयपत्रम् ॥

अग्निना वै होवा देवा असुराण्यमवन्	६ । ३ । ७ । १ ... ६ ... ०२
अथ यी सहस्रतमो सा होत्रे देयेति	७ । १ । ५ । १० ... ६ ... १०४
अपो खत्वा ऊरमोषोभाभा वा इन्द्रो	६ । १ । ११ । १० ... ६ ... ३०
अनु मे दीक्षा दीक्षापतिर्मन्यतामिथाह	६ । २ । २ । ६ ... ६ ... ६६
अन्तराहवनीयश्च हविर्ज्ञानक्षीमत्	६ । २ । ६ । १३ ... ६ ... ४४
अपोऽन्नाति	१ । ६ । ७ । १३ ... १ ... ८५
अमृतं हिरण्यम्	२ । ३ । २ । ४ ... २ ... ४१०
अङ्गिनोऽन्ये महा मृच्छन्ते ङ्गी	६ । ५ । २ । ५ ... ६ ... १०८
अस्तद्वात्रा देवत्रा मच्छत मधुमती	६ । ६ । १ । १५ ... ६ ... १२६
आ प्रतिष्ठाये खनति यजमानमेव	२ । ६ । ४ । १० ... २ ... ०२८
आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे देहीत्याह	१ । ५ । ७ । ११ ... १ ... ८०५
आयुर्वै हृतम्	२ । ३ । २ । ४ ... २ ... ४१०
उदायुषा स्वायुषेत्याह	६ । १ । ११ । ३ ... ६ ... २८
उपांश्च यजति मिथुनत्वाय	६ । ६ । ७ । ८ ... ६ ... १३६
एकादशानूयाजान् यजति	६ । ३ । ११ । १६ ... ६ ... ८२
मुमुक्षिनावोक्षति प्रात्रापत्यो वै मुमुक्षि	५ । ४ । ५ । ५ ... ५ ... ८६

ब्राह्मणम्	का । प्र ।	थ । प्रा ।	भा ।	इ
तेजो वै दृतम्	२ । २ ।	८ । ७ ...	२८ ...	३६४
हानीका वा एता राजयो एता ...	७ । ४ ।	५ । १० ...	६ ...	४१०
पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुते ..	५ । २ ।	३ । ७ ...	५ ...	३८
प्रस्तरेण परिधिना सुचा	५ । ७ ।	७ । ५ ...	५ ...	३१६
बाह्यैः स्यत्वं चरुः श्रितिएष्टो दक्षिणा १ । ८ । १७ ।	५ ...	२ ...	१७४	
ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां ...	५ । २ ।	७ । ३ ...	५ ...	४६
मधुना संयौत्वपा वा एव षोडशीनाम् २ । ३ ।	८ । ८ ...	२ ...	५१२	
यद् वै मरुस्य साप्ता यजुया क्रियते ६ । ५ । १० । १२ ...	६ ...	१२२		
युगन्मि त्वा ब्रह्मणा दैत्येनेत्याह ...	१ । ६ । १० ।	२ ...	१ ...	८२२

॥ इति तैत्तिरीयसंहिताया ब्राह्मणसूची समाप्ता ॥

—३ तैत्तिरीयसंहितायाः ॥—

॥ ब्राह्मणवाक्यान्तादिमन्त्राणां सूची ॥

मन्त्र	का।	प्र।	ब।	स	भा	य
अगाधमोत्	२।६।	५।२५...	२ ...	०३५		
अमये मथ्यमानायानुब्रूहि	६।२।	५।६...	६ ...	००		
अमये समिध्यमानायानुब्रूहि	६।३।	७।२...	६ ...	०२		
अदितेऽनुमन्यस्व	२।३।	१०।३...	२ ...	००८		
अध्वर्यावेरपाश्च	६।४।	३।१३...	६ ...	६०		
अथ इव्य होतः	६।४।	३।७...	६ ...	८६		
अपां एछमसि योनिरमे	४।२।	८।३...	४ ...	२५२		
अपां पेसरसि	१।३।	८।५...	१ ...	५१०		
आ मास्तान्सह प्रजया	३।१।	८।७...	३ ...	४५		
इह ईडितो मिधावयन्तौ	१।२।	११।१२...	१ ...	१६४		
इह मन'	२।३।	१।५...	२ ...	४०८		
उक्थं वाधि	३।२।	६।२...	३ ...	१४६		
उक्थं वाधीन्द्राय	३।२।	६।७...	३ ...	१४७		
उक्थशाः	३।२।	६।१...	३ ...	१४६		
उप प्रेत मरुतः सुदानव'	२।३।	१।६...	२ ...	४०८		
उप प्रेथ्य होतर्ह्या देवेभ्यः	६।३।	८।७...	६ ...	०५		
ऋतपाश्च	१।८।	१३।१८...	२ ...	१३८		
एष ते योनिः पुनर्हविरसि	६।५।	१।३...	६ ...	१००		

मन्त्र	का।	प्र।	च।	म	भा	५
एषा ते ध्ये समित्	२।६।	८।	१ ...	२०	७७	७७
क सिदेकाको घरति क उ	७।८।	१८।	१ ...	६ ...	८५१	
किम्बिदामोत् पूर्वचित्तिः	७।८।	१८।	१ ...	६ ...	६५१	
कूल्याभ्यः स्वाहा कूल्याभ्यः स्वाहा	७।८।	१३।	१-२०...	६ .:	८८१	
क्षुरोमृज्या हृन्द	८।३।	१२।	३३ ...	८ ...	३६०	
नासायानुब्रूहि	६।३।	५।	१० ...	६ ...	७०	
त्वष्टीमती ते सवेय सुरेता	१।२।	५।	१२ ...	१ ...	३३८	
देवाना त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावती	८।१।	६।	८ ...	८ ...	७६	
देवान् यज	२।६।	८।	८ ...	२ ...	७७६	
द्यौरासीत्पूर्वचित्तिः	७।८।	१८।	२ ...	६ ...	८५१	
प्रजापतिर्मह्यमेता रराणो	७।८।	१७।	८ ...	६ ...	८८७	
प्रक्षिपमाणायाऽनुब्रूहि	६।३।	५।	११ ...	६ ...	७०	
वर्धियदे वट्	८।६।	१।	१६ ..	८ ...	५६८	
वृहती हृन्द	८।३।	७।	७ ...	८ ...	३५०	
वृहस्पतिर्नो हविमा वृधानु	१।२।	२।	६ ...	१ ...	२६०	
वृहस्पतिस्तनुतामिमं ग	१।६।	३।	७ ...	१ ...	८७०	
वृहस्पतेस्वा सामाज्येनाभिषिञ्चामि	१।७।	१०।	१० ...	१ ...	१०८५	
ब्रह्मन् प्रस्थास्याम'	२।६।	८।	६ ...	२ ...	७७५	
ब्रह्म तमिद्वव्याङ्गनीगाम्	५।७।	८।	६ ...	५ ...	३२८	
महीमू शु (स० १.५ ११.१८.)	७।८।	१७।	८ ..	६ ...	८८८	
मा परात्सोर्मातिव्याप्त्यो	७।८।	१०।	२ ...	६ ..	५२८	
मैत्रावरुणस्य धमसाध्वर्यवाद्भव .	६।८।	३।	८	६ ...	८८	
यदियं भत् परादानं यदत्तं ..	५।७।	७।	६ ...	५ ...	३१८	
या देवेभु तनुवमैरयन्त	७।८।	१७।	३ ..	६ ...	८८७	
युगन्मि तिस्रो विष्टव सूर्यस्य ...	३।१।	६।	१० ...	३ ...	३३	

मन्त्र	का । प्र । च । म । भा । इ
युनज्मि ते एयिवी ज्योतिषा ..	३।१। ६। ७... ३... ३३
युनज्मि वाचः सह सूर्येण ..	३।१। ६। ८... ३... ३३
युनज्मि वायुमन्तरिक्षेण ते सह ...	३।१। ६। ८... ३... ३३
येनामे दक्षिणा यस्ता यज्ञ ..	५।७। ७। ८... ५... ३१८
येनामे सुहृतः यथा मघोर्धारा ...	५।७। ७। ८... ५... ३१८
येना सहस्रं वहसि येनाग्रे .	५।७। ७। ७... ५... ३१८
योऽर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमौति	७।८। १५। १... ६... ३३३
वाचस्पतये त्वा ऊतं प्राश्नामि	२।६। ८। २... २... ७६८
विश्वमस्तु प्र वहन्तु रिप्रम् .	३।२। १। ६... २... २७२
विश्वमस्य प्रियमुपऊत	३।५। ८। ३... २... ७५७
शतभ्यदिरसि वाचस्पत्यो द्विमतो वध	२।६। ८। २... २... ७२८
शयोऽनुमूहि .	२।६। ११। १... २... ७६७
सत्यागौ . .	२।३। १। ८... २... ८०८
* सा मा ज्योतिष्मन्तं लोकं गमय .	७।१। ७। २... ६... १८१
* सा मा प्रतिष्ठां गमय	७।१। ७। ८... ६... १८१
सा मा सर्वान् पुण्यान् लोकान् गमय	७।१। ७। ३... ६... १८१
सा मा सुवर्गं लोकं गमय ..	७।१। ७। १... ६... १८१
सुशामायम् (स० १. ५. ११. १८.)	७।८। १७। १०... ६... ३३८
सोमस्य तनूरसि तनुवं मे धाहि	१।२। १। ८... २... २७२
स्योनामि सुपदा सुमेवा स्योना मा विप्र	७।१। ७। ७... ६... १८१
साक्षात्सतिभ्य मेय्य ..	६।३। ८। १०... ६... ७७

॥ इति तैत्तिरीयमहिताया ब्राह्मणवाक्याख्यातादि-

मन्त्रसूची समाप्ता ॥

। अथ ।

—ॐ तैत्तिरीयसंहितायाः —

॥ शाखान्तरीयमन्त्रसूची ॥

मन्त्र	का । प्र । च । प्रा । भा । इ
इन्द्रक्रतु न व्या भर*	७।५। ७।१७ ... ई ... ५०७
ऐन्द्रमसीं: ...	ई।२।१०।१६ ... ई . ५३
देव सवितरेतसे०—०द्योम् प्रतिष्ठां	२।६। ८। २ ... २ . ७८०
देवा गातुविद ‡ . . .	२।६।१०। ७... २ ... ७८५
॥ एवमन्योऽपि मन्त्र इह व्यास्रात स्यात् ॥	

॥ तैत्तिरीयसंहिताया. शाखान्तरीयमन्त्रसूची समाप्ता ॥

* सामवेदीयश्रुतौपत्यस्य (१ १ १. ७) अथ एवाथ सद्यमिष्टम् ; तत्रैव प्रस्तुतामात्राभात् । अथकसंहितायामप्यस्येवा ७ ११ १६ ।

† “ऐन्द्रमसीतिष्टदिरषि नि दधाति”—इत्येतस्य भाष्ये “ऐन्द्रमसीति शाखा न्तरेऽप्यन्यो मन्त्र ”—इति सायणः ।

‡ “देव सवितरेतसे प्राजेतसः”—इत्येतस्य भाष्ये “सोऽयं शाखान्तरं व्यापकान्तो मन्त्र ”—इति सायणः ।

§ समिष्टयजुर्भन्तोऽयम् । याज० स० ८ ११ ।

तैत्तिरीयसंहितायाः ॥

॥ ब्राह्मणपन्थीयमन्त्रसूची ॥

ई. भा - ब्रह्मणपन्थीयभाष्यगुणः । पृ. ४. - ब्रह्मणपन्थीयपञ्चगुणः । भा. - ब्राह्मणपन्थस्य ।
पं. - ब्रह्मणपन्थस्य । सू. - सूचीपत्रे ।

मन्त्रः	भाष्य	ब्राह्मणपन्थस्य	विधिव्याख्यादिकामस्य	पं. भा	पं. ४
॥ व्याख्यस्य विपन्तु (प्रयाजमन्त्रः)	...	आ० ३।५। ५। ६... सं० २। ६। १। १-१५ ... २... ६०८			
यस्य व्या याचि वीतये (सामिधेनी ऋक्)	...	आ० ३।५। २। २... सं० २। ५। ८। १-११ ... २... ६१८			
व्यमिष्टं विष्टसतम्--सुयतां वृषिः (निगदः)		आ० ३।५। ०। ६... सं० २। ६। २। १५ ... २... ७१३			
वृणि प्रयेन जन्मना--वेतु (व्याख्यभागमन्त्रः)	...	आ० ३।५। ६। ६... सं० २। ६। २। २ ... २... ६६७			
व्यमिं दूतं ह्ययोमरे (सामिधेनी ऋक्)	...	आ० ३।५। २। ८... सं० २। ५। ८। १-११ ... २... ६१८			

० पञ्चगुणपञ्चाङ्गः । निवृत्तपञ्चाङ्गं तु भी० लो० सू० १ पा० १८-७४ सू० ११ वृषिः ।

अग्निमय आ वच (आवाहनशानम्) ...

... ब्रा० इ० ५। ५। इ० १०... सं० २। ५। ६। ७, ८ . २ . ६३१

अग्निमिदं वधिरजुयत (सुक्तवाकमन्त्र) ..

... ब्रा० इ० ५। ५। १०। १५ सं० २। ६। ६। १२-२० . २ . ७७६

अग्निर्मूर्धादिव (सू० २३८०† - मूर्ध्नागतौ ऋक्)

ब्रा० इ० ५। ५। ७। १० सं० २। ६। २। ७ ... २ .. ६६८

अग्निर्होता ऋक् नत् - वेतु (व्याज्यभागमन्त्र)

ब्रा० इ० ५। ५। ६। १०... सं० २। ६। २। २० . २ .. ६६७

अग्निर्होता ऋक् पति स राधा (पत्नीसंयाज)

ब्रा० इ० ५। ५। १२। ७... सं० २। ६। १०। ५, ६ ... २... ७६५

अग्निर्होता वेत्सवि (सुगादापनमन्त्र) ...

... ब्रा० इ० ५। ५। ७। १०... सं० २। ५। ६। ६-१५ ... २ . ६३१

अग्नीषोमा सवेदसा (सू० २३८० - याज्या ऋक्)

ब्रा० इ० ५। ५। ७। १०... सं० २। ६। २। १० . २... ७१०

अग्ने मन्त्रा अस्ति ब्राह्मण भारत (प्रवरमन्त्र)

ब्रा० इ० ५। ५। ३। १०... सं० २। ५। ६। १ ... २... ६३०

अग्ने यदय विप्रो (सू० २५८० - याज्या ऋक्)

ब्रा० इ० ५। ५। ७। १०... सं० २। ६। २। १६ . २... ७१७

अस्यामधद्वौजायां देवश्रमायाम् (सुक्तवाकमन्त्र)

ब्रा० इ० ५। ५। १०। १५ सं० २। ६। ६। १२-२० . २ . ७७६

आ जुहोत दुवत्यत (सामिधेनी ऋक्)

... ब्रा० इ० ५। ५। २। ११... सं० २। ५। ८। १-११ .. २ .. १६८

* वयोदश्याक्तात्मक । तथाचि—“ (१) अग्निमन्त्र आ वच, (२) सोमधा वच, (३) अग्निमा वच, (४) प्रजापतिमा वच, (५) अग्नीषोमा वच, (६) इन्द्राग्नी आ वच, (७) इन्द्रमा वच, (८) मरुदेन्द्रमा वच, (९) देवाऽऽ वाज्याऽऽ आ वच, (१०) अग्निऽऽ सोमाया वच, (११) स्व मरिचमानमा वच, (१२) आ वाग्ने देवाना वच, (१३) सुयजा च यज्ञ जातवेद ”— इति ।

† सवितायामात्मानायेषा ऋक् राधापनमन्त्रे पुनः पठिता, इह धरुचरित्मन्यावज ब्राह्मणपठिनाया एव यदयमिष्टम् ।

वर्चिरस्य आल्यस्य वेतु (प्रयाजमन्त्र)	आ० इ० ५। ५। ४... सं० २। ६। १। १-१५ ...२... ६७८
ब्रह्म देवदत्तमुपहृतम् (उपाङ्गमन्त्र)	आ० इ० ५। ५। ८, १४। १०... सं० २। ६। ७। १-१०...२... ७५५
भुवो यज्ञस्य रजसस्य (सू० १११ ए०--नियुत्वतो ऋक्)	आ० इ० ५। ५। ७। २... सं० २। ६। २। ८ ...२... ६८८
महा५ इन्द्रो य योजुः (सू० ११४ ए०--याज्या ऋक्)	आ० इ० ५। ५। ७। ०... सं० २। ६। २। १३ ...२... ७१२
वयम् त्वा गृहपते ज्ञेताम् (पत्नीसंयाजः)	आ० इ० ५। ५। १२। ८... सं० २। ६। १०। ५, ६ ...२... ७६५
वयो अपि समिध्यते (सामिधेनौ ऋक्)	आ० इ० ५। ५। २। ६... सं० २। ५। ८। १-११...२... ६१६
वयम् त्वा वर्धयन् (सामिधेनौ ऋक्)	आ० इ० ५। ५। २। ७... सं० २। ५। ८। १-११...२... ६१८
सत्यं प्रपद्ये--भूसंवः सुवः द्विम् (द्विगारमिगदः)	आ० इ० ५। ५। १। १... सं० २। ५। ७। १ ...२... ६०६
स न. एषु अवायम् (सामिधेनी ऋक्)	आ० इ० ५। ५। २। ४... सं० २। ५। ८। १-११...२... ६१८
सन्ने पयाऽसि (सू० १४६ ए०--पत्नीसंयाजः)	आ० इ० ५। ५। १२। २ सं० २। ६। १०। ५, ६ ...२... ७६५
समिद्धो अग्न आहुत (सामिधेनी ऋक्)	आ० इ० ५। ५। २। १०... सं० २। ५। ८। १-११...२... ६१८
समिधो अग्न आल्यस्य वियन्तु (प्रयाजमन्त्रः)	आ० इ० ५। ५। ५। १... सं० २। ६। १। १-१५...२... ६७८
समिध्यमानो अश्वरे (सामिधेनी ऋक्)	आ० इ० ५। ५। २। ६... सं० २। ५। ८। १-११...२... ६१८
सरसश्चभि नो नैवि वसः (मुरोश्च ऋक्)	आ० इ० ५। ४। ३। ३... सं० ७। २। ७। ६ ...६... २६०

